ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА VII.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1884.

СЪДЪРЖАНИЕ.

ИСТОРИЧЕСКО ОСВѢТЛЕНИЕ

върхъ

статистиката на народноститѣ въ източната часть на Българското Княжество.

Отъ М. ДРИНОВА.

Че източната часть на сегашното българско княжество била населена по́-вечето съ Турци, това го казвахѫ и турскитѣ *салнамети* на бившийй дунавски вилаетъ, па още и нѣкои европейски пѫтници. На такви свидѣтелства не можѣше, обаче, яко да се вѣрва, защото въ тѣхъ се срѣщахѫ твърдѣ несъобразни нѣща и явни лъжи. Толко съ по́-голѣмо любопитство ние прочетохме сега почтенний трудъ на г-на Сарафова „за народноститѣ въ източната часть на княжеството“, [1]) дѣто е изложенъ резултатътъ по тоя въпросъ отъ първата българска статистическа ревизия. Г-нъ Сарафовъ тука е привелъ и нѣколко доказателства, които могѫтъ да увѣрѭтъ всѣкого, че българското „прѣброяванье“ е извършено и безпристрастно и вѣщо. Та може да се мисли, че цифритѣ, които такво едно прѣброяванье е дало и за главнитѣ народности въ княжеството, наближаватъ до истинский брой на тия народности, наближаватъ разбира се, до толкова, до колкото това нѣщо е възможно въ такви случае. А тия цифри показватъ, че на 1 Януария 1881 год. въ източната часть на княжеството е имало 477,132 души Българе, и 482,349 Турци. Фактътъ става още по́-занимателенъ чрѣзъ това,

---

[1]) Глед. Периодическо Списание на Б. Кн. Дружество 1883. Кн. V, стр. 1—18.

дѣто турското и българско население не сѫ размѣстени колко-годѣ равномѣрно по източнитѣ български области и дѣто въ така нареченний Тозлукъ, или Тузлукъ, па и въ Делиорманъ, както и по Добруча, броятъ на българското население е съвсѣмъ ничтоженъ, ако го сравнимъ съ броя на Турцитѣ въ сѫщитѣ области. На примѣръ въ Хасъ-Кьойската околия Българетѣ съставляватъ около 8 процента, въ Османъ-Пазарската 12, въ Базауртската 14, въ Балбунарската и Кокарджа 17, въ Шумненската 24, (сѫщо и въ Новоселската), въ Ново-Пазарската 26, въ Добричската 31.

Кога, какъ и отъ що сѫ се размножили тука Турцитѣ? Защо въ тия именно области они сѫ се развъдили до толкова, когато по другитѣ части на княжеството броятъ имъ е съвсѣмъ ничтоженъ? Какво е станѫло съ българското население въ ония старобългарски области, които сега, токо речи, съвсъмъ сѫ населени съ Турци? Тие въпроси сѫ любопитни отъ много страни, и ние тука ще се помѫчимъ да ги развѣщѣемъ колко-годѣ.

15-й ВѢКЪ.

По насъ, особно между Турцитѣ, се приказва, че въ источнитѣ области на крайдунавска България турскитѣ завоевателье посрѣщнѫли особно голѣмо съпротивление отъ страна на тамошнитѣ Българе, че тамъ ставали голѣми битви, кръвопролития и такви страшни опустошения, които прѣвърнѫли тия страни „на прахъ и пепелъ“; отъ това ужъ и една доста голѣма часть отъ тѣхъ се нарекли *Тозлукъ* (отъ турската дума *тозъ* = прахъ, пепелъ). Во врѣмето на тия опустошения прѣжнитѣ жителье, сирѣчь Българетѣ, тукъ съвсѣмъ ужъ се довършили, Турцитѣ взели тѣхнитѣ опустѣли мѣста и отъ-ново ги заселили съ свое население. — Види се, че ние тука имаме една отъ ония приказки, които често се срѣщатъ въ народнитѣ прѣдания и источникътъ на които е народното,

така да кажемъ, фантазиранье върхъ нѣкои мѣстни названия, истинната етимология на които е станѫла тъмна. Приказката, за която ни е рѣчта, види се да е произлѣзла отъ надобно едно фантазиранье върхъ названието *Тозлукъ*, което пó-вечето се изговаря *Тузлукъ*, та може и да не е произлѣзло отъ *тозъ* = прахъ, пепелъ, а отъ *тузъ* = соль[2]) или пъкъ отъ другъ нѣкой корень. Но както и да е, тая приказка не се оправдава отъ достовѣрнитѣ исто-

[2]) Намирамъ за неизлишне да изкажѫ тука нѣколко прѣдположения, макаръ и самъ да ги намѣрвамъ твърдѣ смѣли, дори и фантастични. Турски историкъ Сеадединъ разказва, че около 1338 год. Иоаннъ Шишманъ се изневѣрилъ Султанъ-Мораду, комуто прѣди това се билъ подчинилъ. Тогава Великий везирь Али-паша се вдигнѫлъ срѣща Шишмана, когото и сполучилъ да обсади въ Никополь. Българский царь, като видѣлъ, че обсадата отива злѣ за него, побързалъ да се прѣдаде. Али-паша го испратилъ заедно съ семейството му при Мурада, който се намѣрвалъ съ лагеря си въ *Tausli* (така пише това название италиянский прѣводвачъ на Сеадединовата история). Мурадъ тукъ опростилъ Шишмана и, както е познато изъ други свѣдѣтелства, оставилъ го пакъ да царува. Ние имаме нѣкои основания да мислимъ, че по онова врѣме Мурадъ е дохождалъ въ сѣверна България и че тамъ трѣбва да се търси историческата мѣстность *Tausli*. Възможно е, че тя се е намѣрвала нѣкѫдѣ въ сегашний *Тузлукъ*, който може би отъ неѭ е и получилъ названието си. Ако това е така, то ние ще идемъ и пó-далече въ своитѣ прѣдположения. Названието *Tausli*, както го пише Сеадединовий прѣводвачъ пó-вече прилича на *Тузли, Тузлѫ*, нежели на *Тозли*, та може би да происхожда отъ *тузъ* = соль. Въ такъвъ случай може да се мисли, че съ това свое название старитѣ Турци сѫ прѣвели нѣкакво старобългарско мѣстно название, производно отъ *соль*, както, на примѣръ они направихѫ и съ старото название на Боснийский градъ *Соли*, който нарекохѫ *Тузла*. А сѫществованието на такво прѣдполагаемо старобългарско название въ сегашний Тузлукъ, може да показва, ча тамъ нѣкога е вадена соль. — Всички тия наши прѣдположения до нѣйдѣ бихѫ могли да се подтвърдѭтъ, ако се подтвърдѭтъ слѣднитѣ ни извѣстия. Прѣзъ врѣмето на русската окупация единъ геологъ, който бѣше обхаждалъ съ научна цѣль нѣкои мѣста изъ *Тузлука*, увѣряваше, че сполучилъ да открие татъкъ въ голѣмо изобилие *желѣзна руда* и *каменна соль*. За солта той по нѣкакви съображения прѣдполагаше, че тя тамъ се намѣрва въ дебели пластове, които отивали отъ Балкана къмъ Русчукъ, дѣто минували подъ Дунава, та се съединявали съ соленнитѣ легла въ Румѫния. За своитѣ открития и прѣдположения реченний геологъ бѣше прѣдставилъ на приврѣменното р. управление кратки записки, при които бѣ приложилъ и нѣколко *кѫсове* каменна соль, намѣрени по разни мѣста въ источнитѣ области на княжеството. На русското управление неоставаше вече врѣме да се завземе съ провѣряваньето на тия съобщения, които оно прѣдаде на българското правителство, именно на министерството за финанситѣ. Азъ незнаѭ, да ли е направено до сега нѣщо за тѣхното узучванье. Въ досегашнитѣ геологически студии на г-на Златарскаго нѣма за нихъ никаква спомень, но може би отъ това, че наший талантливъ геологъ до сега повечето се е занимавалъ съ западнитѣ части на княжеството.

рически свидѣтелства за начина, по който Турцитѣ завладахѫ източната часть на крайдунавска България. Тия свидѣтелства,[3]) колкото и да сѫ кратки, показватъ, че тогава тукъ не сѫ ставали толко голѣми опустошения, отъ които да сѫ запустѣвали цѣли области. Отъ друга страна пъкъ ние знаемъ, че доста дълго врѣме, слѣдъ покорението на крайдунавска България, Турцитѣ не сѫ били въ състояние да ѭ колонизиратъ, така да кажемъ, съ колко-годѣ значително турско население. Това нáй-добрѣ се види отъ войнитѣ, които Полско-Маджарский краль Владиславъ имá съ Турцитѣ, особно отъ неговий походъ прѣзъ крайдунавска България до Варна въ 1444 г. За тоя походъ ние имаме доста подробни извѣстия, които ни сѫ оставили нѣколко съврѣменници, много или малко добрѣ запознати съ работата (Каллимахъ, Банфиний, Длугошъ, Лаонинъ Халкокондилъ, Яничаринътъ Констандиновичъ и др.). Съ една войска, въ която имало не пó-вече отъ 20,000 душъ, Владиславъ се спуснѫлъ изъ Маджарско въ владѣнията на сърбский деспотъ Георгий Бранковичъ. Съ таква малка войска той се надалъ да изгони Турцитѣ не само изъ България, но и изъ другитѣ имъ европейски владѣния, и да ги изгони лесно и скоро, прѣди да имъ дойде на помощь султанъ Мурадъ II, който като не очаквалъ такво нападение отъ страна на Маджарско-Полский краль, почивалъ си тогава въ азиатска Турция. Владиславъ до толко билъ увѣренъ въ успѣха на прѣдприятието си, дѣто още отъ-напрѣдъ вече се разпоредилъ съ сѫдбата на България, отъ която било рѣшено да се направи особно княжество подъ управлението на знаменитий Маджарски генералъ *Янко Хуниади*. Около 10 октомврия Полско-Маджарската войска прѣминѫла сърбската граница и покрай Флорентинъ и Видинъ се запѫтила къмъ Никополь, до който и пристигнѫла на 26-й день отъ сѫщий мѣсецъ.

[3]) Читательтъ може лесно да ги найде въ Българската История на г-на Иречека, поради това ние нѣма да се запираме на нихъ.

Градътъ Никополь тогава е билъ на́й-важната и на́й-силната турска крѣпость въ крайдунавска България, та се разбира, че тамъ имало на́й-много Турци. Тѣхний брой обаче не билъ толко голѣмъ, дѣто да е вдъхвалъ нѣкаква особна боязънь. Поради това Владиславъ намѣрилъ за излишне да губи врѣме за прѣвземаньето на тая крѣпость, която оставилъ задъ гърба си, като тръгнѫлъ напрѣдъ къмъ Черно море. До Никополь християнската войска вървѣла всé покрай Дунава, а отъ Никополь тя взела на дѣсно, спуснѫла се малко на югъ и по́-нататъкъ вървѣла вече не яко далече отъ политѣ на Балкана. Нѣкои части отъ войската си дозволявали изъ пѫтя да закачатъ Българетѣ, да ги ограбватъ, разоряватъ и даже убиватъ, сѫщо и църквитѣ имъ да оскверняватъ и развалятъ, като схизматически. Та Владиславъ се принѫдилъ да издаде строга заповѣдь, съ която обявилъ, че такви насилия и буйства ще се наказватъ съ смърть. Чрѣзъ това той ужъ накаралъ войската си да се обнася човѣшки съ Българетѣ, които доброволно му се подчинявали и особно добрѣ посрѣщали Поляцитѣ, по причина на плѣменното си родство съ тѣхъ. Самъ-тамъ християнската войска срѣщала турски крѣпости, които лесно прѣвзимала и разорявала. Тя разорявала и села (villae), за които обаче лѣтописцитѣ не казватъ да сѫ били турски, а пакъ ние видѣхме вече по́-горѣ, че тогава сѫ били разорявани и български села. Като доближилъ до на́й-източнитѣ крайморски български области, Владиславъ пустнѫлъ нѣколко турски плѣнници и имъ далъ да занесѫтъ писма (прокламации) до Турцитѣ, които се намѣрвали въ *Шуменъ, Варна, Галата, Каварна, Калиакра, Балчикъ, Mahoraez(?)* и др. Въ тия си писма Владиславъ прѣдлагалъ на Турцитѣ да му се прѣдадѫтъ безъ всѣкакво съпротивление, като имъ обричалъ, че въ такъвъ случай нѣма да имъ учини никакво зло и ще се погрижи да ги прѣпрати прѣзъ Черно море въ Азия, дѣто да си живѣѭтъ спокойно. Нѣкой отъ тие Турци пристанѫли на

това прѣдложение, а нѣкои побързали да се затворѭтъ въ градоветѣ *Шуменъ* и *Балчикъ*,[4]) които били укрѣпени съ по три каменни стѣни и обкопани съ дълбоки ровове. Но и тия нáй-источни турски крѣпости въ България били скоро прѣвземени отъ християнската войска, която тамъ погубила до 5,000 Турци. Слѣдъ това безъ особно съпротивление се прѣдали и градоветѣ Галата, Микрополисъ (?), Каварна и Калиакра. Около 10 Ноемврия Владиславъ прѣвзелъ и Варна.

И така въ единъ мѣсецъ врѣме, Владиславъ изминѫлъ нá-дължъ и подсвоилъ цѣла крайдунавска България отъ сърбската граница до Варна, и това онъ извършилъ съ една малобройна войска, за която тогавашний влашски господарь, като ѭ прѣгледалъ при Никополь, твърдѣ остроумно казалъ: „турский Султанъ пó-вече людье взима съ себе си, когато излази на разходка или на ловъ.“ Тоя Владиславовъ походъ на първъ погледъ наистина се прѣдставлява като единъ извънреденъ подвигъ, и нѣкои сегашни историци прѣдполагатъ, че тогавашната Полско-Маджарска войска трѣбва да е́ състояла отъ извънредно храбри юнаци, че между прѣдводительетѣ и́ е имало извънредни военни таланти и т. п. Ние не отричаме ни едното, ни другото; ще забѣлѣжимъ само, че отъ каквито герои, отъ каквито военни гение и да е състояла тая малобройна войска, тя никога не би могла да извърши такъвъ единъ походъ въ толко кратко врѣме, ако въ крѣ-

---

[4]) Каллимахъ нарича тие градове: *Sumium* и *Pecechium*. Пó-вечето сегашни изслѣдователье мислѭтъ, че подъ Sumium се разбира Шуменъ, а подъ Pecechium — Балчикъ. Ние тука приемаме това мнѣние безъ да испитваме, до колко оно е право, защото такви подробности и не влазятъ въ задачата на настоящий ни членъ. Не можемъ да не забѣлѣжимъ обаче, че Длугошъ, който е описалъ Владиславовий походъ по разсказа на нѣкои участвовавши въ него Поляци, на мѣсто Pecechium, пише *Petrecz* (Петречъ). При това онъ така описва мѣстоположението на тоя градъ: . . . lacus erat, qui penes castellum *Petrecz* capit originem, qui et juxta *Gallatum* terminat intra sinum quendam parvum quem mare expandit. По тия думи крѣпоста *Петречъ* би трѣбвала да се търси татъкъ нѣкѫдѣ, дѣто сѫ сега Девненскитѣ развалини, за които сѫ мисли да сѫ останѫли отъ старий Маркиянопол.

поститѣ Видинъ, Никополь, Шуменъ, Балчикъ, Варна и пр. да е имало доста силни турски гарнизони и ако би около тия крѣпости да е имало колко годѣ-гѫсто турско население — За нашата цѣль тука още пó-любопитно е отстѫпваньето, завърщаньето на Полско-Маджарската войска. Изъ Варна Владиславъ смѣталъ да се прѣхвърли въ Тракия, та и тамъ да уничтожи власта на Турцитѣ, които онъ, както рекохме пó-горѣ, се надалъ и съвсѣмъ да изгони изъ Европа. Тие планове обаче развалилъ Мурадъ II, който като мълния долетѣлъ изъ Азия съ 40,000 войска и още на 10 Ноемврия се сразилъ съ християнската войска при Варненското (Девненско) езеро. Въ врѣмето на тая знаменита битва сѫдбата на европейскитѣ турски владѣния нѣколко пѫти се окачвала на влакно. Но нáй-послѣ Еничаретѣ спечелили побѣдата, като сполучили да убиѭтъ Владислава. Отъ християнската войска тукъ погинѫли около петь-шесть хиляди души, останѫлитѣ потеглили назадъ въ голѣма безредица: едни, заедно съ Хунади, побързали да прѣминѫтъ прѣзъ сегашний Делиорманъ въ Влашко, а други тръгнѫли на западъ съ намѣрение да се завърнѫтъ дома си прѣзъ Сърбия, та трѣбвало пакъ да пѫтуватъ прѣзъ цѣла крайдунавска България. Раздѣлени на много малки купове, тѣ взели и разни пѫтища, изъ които до толко се убъркали, дѣто мнозина, на мѣсто да стигнѫтъ въ Сърбия, попаднѫли въ Босна, а пъкъ нѣкои загазили чакъ въ Албания, отдѣто Георгий Скандербегъ ги прѣпратилъ, прѣзъ Дубровникъ, въ отечеството имъ. Во врѣмето на своитѣ дълги скитания по България, тие разпръснѫти и разнебитени Полско-Маджарски войници много страдали отъ гладъ, отъ студъ и отъ различни болести, но не се излагали и на нѣкакви сериозни неприятелски нападения. — Изобщо ние ще забѣлѣжимъ, че извѣстията, които ни съобщаватъ за Владиславовий походъ нѣкои добрѣ познати съ работата съврѣменници показватъ, че около половината на 15-й вѣкъ

Турцитѣ не сѫ още стояли здраво въ крайдунавска България. Турци е имало тогава само въ градищата, особно въ укрѣпенитѣ градове. Селско турско население, ако и да е имало, то по количеството си оно е било съвсѣмъ ничтожно; броятъ на спахиитѣ, както ще да видимъ по́долу, е билъ още много малъкъ. Турското господаруванье по онова врѣме въ крайдунавска България изобщо ни се прѣдставлява още като една оккупация не яко осигурена. И ако Еничаретѣ не сполучѣхѫ да грабнѫтъ изъ рѫцѣтѣ на Полско-Маджарската войска побѣдата, която тя одържа въ 1444 надъ турската конница при Варна, то нѣма съмнѣние че още въ сѫщата година Турцитѣ щѣхѫ да се изчистѭтъ до единъ изъ крайдунавска България, надъ която и щѣше да се въцари тогава „Сибинянинъ Янко“, сирѣчь Хуниади. — Че въ 15-й вѣкъ броятъ на заселенитѣ вече по България Турци е билъ съвсѣмъ ничтоженъ, това се види и отъ нѣкои други исторически фактове и извѣстия, на които ние нѣма да се запираме, а ще побързаме да прѣминемъ къмъ

16-й ВѢКЪ.

Въ нашата по́-нова рѫкописна книжнина има една кратка повѣсть „**о времени втораго разоренїа Болгарїи. каковымъ образомъ бысть**“.[5]) Тя е намѣрена отъ профессора Ламанскаго въ единъ рѫкописенъ сборникъ, писанъ на 1831 г., и може да се мисли, че е излѣзла отъ перото на Неофита Хилендарскаго (Бозвели). Ето какво нѣщо се приказва въ неѭ. „**Патрїархъ нѣкто цариградскїй, аду наслѣдникъ, дїаволу другъ, вторый Їуда, новый Арїа, ошолъ при царѫ Селима на поклоненїе и сказалъ ему: царю многолѣтный, есть твои подданицы Болгарскїй родъ, суровы человеци, въ бранѣхъ непобѣдимїи, и аще не смириши ихъ до конца, то паки возстанутъ на тебе и возмутъ землю свою отъ тебе. Но да разоришъ началныа мѣста ихъ и**

---

5) Глед. въ нашийй членъ за Паисия и за неговитѣ ученици, въ Периодическо Списание на Бъл. Кн. Дружество. Браила 1871. Кн. IV, 18, 19.

градоначалниковъ ихъ, и тогда будешъ миренъ отъ брани . . . . Тогда Султанъ съ великою яростїю возрѣвъ на него и вопроси его: да гдѣ есть началное мѣсто ихъ? Рече же патрїархъ Селиму: имъ есть столны градъ Терново, въ Ѳракїи Андрїанъ-градъ. Тогда воста съ великимъ гнѣвомъ на Болгарїю въ лѣто Христово 1522, Селимъ самъ разори Ѳракїю отъ Андрїанъ-градъ до Срѣдецъ-града, а единъ Каймаканъ Мурза татарскїй съ 46 тысящими войска татарска покрай Дуная и Стара Планина вся рассипаша отъ Черного моря до Видинъ, а въ Македонїю посла своего визиря сосъ 33 тысящею войска, начъ отъ Драма даже до Босна, все потурчилъ: Доспатъ планена тогда истурчилъ, Єспину, Крупникъ, Кочени вси тогда истурчили . . . Тогда и Терновския патрїаршїя огнемъ сожигоша и патрїарха мечемъ заклаша“.

Извѣстията, които срѣщаме тука, на първъ погледъ се показватъ сѫмнителни, дори и невѣроятни. Така, напримѣръ, въ 1522 г. нито Селимъ I, нито пакъ Селимъ II не сѫ могли да ходятъ да разсипватъ и потурчватъ България, защото тѣхъ тогава и нѣмаше на свѣта. Селимъ I е умрѣлъ на 1519 год., а Селимъ II е царувалъ отъ 1566 до 1574. Въ 1522 год. на турский прѣстолъ сѣдѣше знаменитий Сулейманъ I, който царува отъ 1519 до 1566 г. Срѣщатъ се тукъ и други такви несъобразни нѣща, но при всичко това ние трѣбва да допустнемъ, че въ тая любопитна отъ къмъ литературенъ изгледъ повѣсть се съдържатъ и нѣколко истински исторически събития, които само сѫ убъркани и прѣувеличени. Ето, что ни накарва да мислимъ така.

1) Достовѣрни исторически свидѣтелства показватъ, че султанъ Селимъ слѣдъ като разпространилъ власта си въ Армения, Сирия, Аравия, особно, слѣдъ като покорилъ Египетъ, захванѫлъ да стѣснява правдинитѣ на своитѣ християнски подданници, които (правдини) до тогава онъ, както и неговитѣ прѣдшественници, уважавалъ. Малко нѣщо прѣди смърта си, на 1518 или на 1519 г., Селимъ I заповѣдалъ да се потурчатъ вситѣ пó-добри каменни църкви,

а християнетѣ, ако щѫтъ, да си градѭтъ за напрѣдъ дървени храмове. Тая заповѣдь била и испълнена въ Цариградъ, дѣто, освѣнь патриаршията и още една църква (ἡ παναγία τοῦ Μοχλίου), другитѣ каменни гърцки храмове, тогава били прѣвърнѫти на джамии. При това Селимъ I явно се изказвалъ, че за доброто на турската държава било би полезно да се потурчи всичката рая.[6]) Възможно е, че по онова врѣме и въ България сѫ прѣвърщани на джамии по́-хубавитѣ църкви, възможно е, че освѣнь това, тамъ сѫ извършвани тогава и други голѣми насилия надъ християнската вѣра.

2. За султанъ Селимъ II срѣщаме въ единъ Сърбски летописъ таква бѣлѣжка: „вь лѣто 7075 (= 1569) пусти Селимь елыазаджи и продаде црькве и манастире".[7]) Другъ единъ лѣтописецъ казва за сѫщата работа така: **„тогда царь (Селимъ II) продасть црькві и монастыре по вьсѣмь царствомъ его".**[8]) Види се, че въ тия лѣтописни бѣлѣжки рѣчта е за нѣкаква си продажба на църковни и мънастирски имоти, продажба, която е извършена въ царуването на Селимъ II, около 1569 год. и която, може би, е закачила токо българскитѣ и сърбски епархии. Въ гърцкитѣ църковноисторически хроники, до колкото знаемъ, нѣма споменъ за такво нѣщо. Но тѣ ни разказватъ за друга една твърдѣ любопитна работа, която била извършена по онова именно врѣме. Прѣзъ 1570 год. въ Цариградъ подъ прѣдсѣдателството на Вселенский патриархъ, Митрофанъ III, се събралъ синодъ, който рѣшилъ да се унищожѫтъ самостоятелнитѣ архиепископства Охридско, Печско и Търновско, и да се подчинѭтъ на Вселенский прѣстолъ. Търновский архиепископъ се покорилъ на това рѣшение, но Охридский и Печский сполучили да увар-

[6]) Глед. въ книгата на *Ипсиланти* (Атанасъ Комнинъ); „Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν" Константинополь 1870, стр. 50—53.

[7]) *Григоровичъ:* „О Сербіи въ ея отношеніяхъ къ сосѣднимъ державамъ" стр. 59.

[8]) *Ягичъ:* „Serbisch. Annalistik" 101.

джтъ правдинитѣ си съ помоща на Султана, комуто се задължили да плащатъ особно даждие. [9]) Отъ що се е появилъ по онова врѣме такъвъ въпросъ, и какъ трѣбва да се разбира тогавашното уничтожение на Търновското архиепископство, на тие въпроси ние нѣма да се запираме тука, защото бихме си отворили дълга и широка работа, която би ни отвлѣкла твърдѣ далеко отъ задачата на настоящий ни членъ. За нашата цѣль тука е доста да знаемъ, че и въ гърцкитѣ исторически источници се намѣрватъ извѣстия за нѣкакво си ограничение правдинитѣ на Търновската църква въ царуваньето на Селимъ II и че, по свидѣтелството на реченнитѣ гърцки источници, това ограничение станжло по исканьето на Вселенската Патриаршия и за нейна полза.

И така свидѣтелствата, които ние приведохме тука изъ нѣкои сърбски и гърцки источници показватъ, че не сж съвсѣмъ безосновни извѣстията на българската повѣсть за насилието, което е прѣтърпяло християнството въ България „при царѧ Селима", както и за непохвалний начинъ, по който „патриархъ нѣкто цариградский" е издѣйствувалъ тогава разсипваньето на „Търновската патриаршия". А ако тия извѣстия до нѣйдѣ се подтвърдяватъ, то може да се мисли, че не ще да е съвсѣмъ безосновно и извѣстието за голѣмитѣ татарски разорения, които по онова врѣме постигнжли крайдунавска България „отъ Черного морѧ и до Видинъ". Както е познато Кримскитѣ Татаре признахж надъ себе си Турската върховна власть още во врѣмето на Мухамеда II, покорителя на Цариградъ. Отъ тогава они често дохождахж да помагатъ на турскитѣ Султани въ военнитѣ имъ походи и дохаждахж по нѣкога съ голѣми ордии, въ които имало пó-вече отъ петдесеть хиляди души. Во врѣмето на такви походи, ако дотрѣбваше да се оплѣни и разори нѣкоя неприятелска страна, то тая работа оби-

[9]) Глед. въ горѣзабѣлѣженната книга *Ипсиланти* стр. 105. Сравн. и въ наший „исторически прѣгледъ за Българската църква" стр. 124.

кновенно се възлагаше на Татаретѣ. Они до толко бѣхѫ навикнѫли да грабѭтъ и опустошаватъ, дѣто не можѣхѫ да не упражняватъ занаята си и тогава, когато минувахѫ и прѣзъ най-мирнитѣ турски области. Въ 16 и 17-й вѣкове прѣзъ България, особно прѣзъ источнитѣ ѝ страни нѣколко пѫти сѫ минували такви многобройни татарски ордии, като сѫ дохождали да участвуватъ въ турскитѣ войни съ Маджаретѣ, Хърватетѣ, Нѣмцитѣ и пр.[10]) Възможно е, че турското правителство и нарочно е повдигало Татаретѣ да опустошаватъ България по причина на нѣкакви си политически вълнения въ неѭ. Нашитѣ народни пѣсни, които доста често споменуватъ за татарскитѣ *вървеже*, по нѣкога ги прѣдставляватъ не яко страшни. Въ една пѣсень, напримѣръ четемъ:

Презъ село идатъ Татаре,
Всичкото село излезе
Черни Татаре да гледа . . . .
Всичкитѣ миромъ минаха.
Едно проклето Татарче,
А то си миромъ не мина,
Ами си коня разигра,
Та зело Рада Влахиня . . . . [11])

Но ние имаме и такви пѣсни, въ които се говори:

Знаешъ ли, мале, повнишъ ли,
Кога бѣ размиръ година,
Кога Татаре върveха
Сичкото село побягна . . . .
(или:) Въ срядъ село нови гробища:
Живи се люде копале,
Като Татаре виделе.[12])

---

[10]) Глед. бѣлѣжкитѣ на Лаваръ Соранцо за пѫтищата, по които Татаретѣ сѫ ходили въ Маджарско, въ „Turcici imperii status“ Елзевир. издание 1633 год., стр. 250, 251.

[11]) Глед. въ сборника на братья Миладиновци, стр. 101.

[12]) Все тамъ, стр. 138. Мѫчно е да се прѣдположи, че въ нашата сегашна народна поезия се е запазило спомень за ония староврѣмски разорения, които Тата-

Възможно е, че прѣзъ 16-ий вѣкъ въ крайдунавска България Татаретѣ сѫ правили нѣкакви особно голѣми опустошения, за които, види се, съставительтъ на повѣста „о второмъ разоренїи Болгарїи“ е знаялъ нѣкаква лѣтописна бѣлѣжка и се е въсползовалъ отъ тѣхъ по своему. Но каквито голѣми и да сѫ били тия опустошения, тѣ не сѫ „рассипали всѧ отъ Черна́го морѧ до Видинъ“, нито пакъ сѫ довършили християнското население въ крайдунавска България до таква степень, както се говори въ повѣста, за която ни е тука рѣчь.

Отъ край на 16-й вѣкъ ние имаме твърдѣ важни, но малко още познати извѣстия за тогавашното положение на източно-българскитѣ области, както и за тогавашний съставъ на тѣхното население. Тия извѣстия се срѣщатъ въ една политическа рѣчь, или записка (un discorso) и въ едно писмо, писани отъ единъ Дубровничанинъ, на име *Павелъ Джорджичъ*. Записката Павелъ Джорджичъ е съставилъ за седмиградский князь Стефанъ Батори, и му ѭ е челъ на 10-й януария 1595 год., когато той, заедно съ Влашкий и Молдавский господаре, воюваше съ Турцитѣ покрай долний Дунавъ. Въ тая записка Джорджичъ подбужда седмиградский князь да мине въ България, като го увѣрява, че Българетѣ на радо сърдце ще се придружѫтъ къмъ войската му и че съ тѣхна помощь той не само ще може да събори тамъ власта на Турцитѣ, но ще може още да прѣмине и Балкана, та прѣзъ *Туловската* и *Загорска* область (la provincia di Tulia e di Zagora) да стигне чакъ до Одринъ. — Другий отъ горѣреченнитѣ паметници, именно писмото си, Джорджичъ е писалъ, пакъ по сѫщата работа, all Illustrissimo Monsignor Visconti, (тогавашний папски Нунций въ Седмиградско) на 6 юния 1595 г. Въ тия

ретѣ правихѫ по България въ 13-й и 14-й вѣкъ. Поради това ние мислимъ, че както въ приведеннитѣ тука пѣсни, така и въ други подобни, рѣчта е за татарскитѣ вървеже на Турско врѣме, именно въ 16-й и 17-й вѣкове.

два паметника [13]) се срѣщатъ любопитни за нашата цѣль извѣстия. Но прѣди да пристжпимъ къмъ тѣхъ, потрѣбно е да кажемъ нѣколко думи за самата личность на Дубровничанина Павла Джорджича.

Источнитѣ области на сегашното българско княжество всѣгога сж били срѣдиште на доста широка търговия, както вжтрѣшна, така особно и вънкашна. За подтвърждение на това ние отъ по́-новитѣ врѣмена ще покажемъ на Ески-Джумайский панаиръ, който не е падалъ по́-долѣ отъ Узунджовский; [14]) ще покажемъ още и на Варненский портъ, прѣзъ който въ 1881 г., на примѣръ, сж прѣминжли една третя часть отъ всичкитѣ стоки, внесени оная година въ княжеството, и една четвърта отъ изнесенитѣ. [15]) Отъ старо врѣме ще наумимъ само думитѣ на Великий князь Святославъ, който още прѣди хилядо години е казалъ, че градъ Прѣславъ се намѣрва въ таква една чудесна страна, дѣто **„вьсꙗ благаꙗ сходятьсѧ:“** *изъ Гърция* (Византийската империя), *изъ Срѣдня Европа* (Чехия и Венгрия), *изъ Русия* и проч. Дубровничанетѣ, тие словѣнски финикийци, отдавна бѣхж обърнжли внимание на источнитѣ области въ крайдунавска България. Още въ 13-й вѣкъ тѣ измолихж отъ българский царь Иоанъ Асѣнь позволение **„да си куповаѭтъ и продаваѭтъ свободно въ Тръновѣ и по всемѹ Загорию, въ Прѣ-**

---

[13]) Записката на Джорджича е намѣрилъ Макушевъ въ Миланский архивъ и ѭ е обнародвалъ лани во 2-й томъ на своитѣ „паметници“ който (томъ) е издаденъ въ Бѣлградъ. Нѣкой собственни мѣстни названия сж напечатани погрѣшно. Отъ тая записка у насъ се намѣрва единъ прѣписъ, който ни е далъ покойний Макушевъ и отъ който ние ще се ползуваме тука. Писмото на Джорджича се е завардило въ флорентинский архивъ заедно съ доста много други любопитни за онова врѣме паметници, отъ които ние сме взели копии съ намѣрение да ги обнародваме нѣкога. Въ флорентийский архивъ се намѣрватъ още нѣколко писма отъ Павла Джорджича, отъ които едно е писано до Тосканский великъ херцогъ и все пакъ по сжщата работа. Отъ тѣхъ ние también имаме копии.

[14]) Глед. въ брошюрката на *Арнолда Хилберга:* „Nach Eski-Djumaja“ Wien 1876, дѣто е помѣстенъ рапортътъ на графъ Зичи за Ески-Джумайский панаиръ въ 1876 год. стр. 55—63.

[15]) Глед. „Външна търговия на Княжеството, издава Статистическото Бюро.“ София 1883, стр. 4—5.

славѣ и въ Карвунската хора". [16]) *Карвунска хора* тогава се е наричала сегашната югоисточна Добруча и наричала се е така отъ името на града Карвуна или **Карвона** (Carbona), който се е намиралъ около сегашний Балчикъ, може би тамъ, дѣто сѫ развалинитѣ при селото *Екрене* [17]) (глед. у *Каница:* Dunau-Bulgarien III, 210). Слѣдъ Турското завоевание ние пакъ намѣрваме Дубровничанетѣ *да си продаватъ и купуватъ свободно* въ реченнитѣ мѣста. Въ втората половина на 16-й вѣкъ тѣ имали свои колонии и търговски кѫщи въ Силистра, Провадия, Шуменъ, Рущукъ и Търново. Въ 17-й вѣкъ, както ще видимъ, кога му дойде мѣстото, ние намѣрваме и още нѣколко Дубровнишки колонии въ Добруджа. Отъ тие Дубровничане е билъ и Павелъ Джорджичъ, който е ималъ или държалъ кѫща (търговска) въ Провадия. [18]) Първъ пѫть той е дошелъ въ България около 1580 год. и е живѣлъ тамъ четери години. Слѣдъ това се завърщалъ въ Дубровникъ и пѫтувалъ нѣколко врѣме по Италия, а около 1590 год. пакъ дошълъ въ Българско (nel Regno di Bulgaria), дѣто тоя пѫть се маялъ около петь годинъ. Въ врѣмето на толко дълго живѣянье въ България Джорджичъ не сѣдялъ все на едно мѣсто, а повечето пѫтувалъ по различни български земи, особно по сегашний Тозлукъ, Делиорманъ и Добруча. Българетѣ изобщо се отнасяли къмъ Дубровнишкитѣ търговци съ голѣмо довѣрие и даже сключвали съ тѣхъ родственни (брачни) свързки: vi e la cagiane delle parantele che seguono fra loro (i Bulgari) et li huamini nostri Ragugei, забѣлѣжва Джорджичъ. Съ особно довѣрие и откровенность се разговаряли българскитѣ граждане и селяне съ Джорджича,

---

[16]) Глед. грамотата, която Асѣнъ (Иоаннъ) е далъ на Дубровничанетѣ, въ Шафариковитѣ Památky.

[17]) Глед. Картата на Черноморскитѣ брѣгове, която е съставилъ въ 1318 год. Италиянецътъ (изъ Генуа) Петъръ *Весконте* и въ съчиненията на Ф. *Бруна:* „Черноморье" II, 326.

[18]) Всичкитѣ извѣстия, които привождаме тука за Павла Джеорджича, ние вземаме изъ неговата *записка* или *рѣчь*.

на когото гледали като на свой человѣкъ, защото той дълго врѣме живѣлъ и се вѫртѣлъ около нихъ. Тия подробности ние привождаме, за да видятъ читательетѣ ни. колко сѫ важни извѣстията, които Павелъ Джорджичъ ни съобщава за България и за Българетѣ въ края на 16 вѣкъ. Трѣбва да кажемъ още, че тоя Дубровничанинъ е знаялъ добрѣ, че Българе сѫ живѣли по всичкото сегашно княжество, сѫщо и въ сегашна источна Румелия, но при всичко това онъ счита чисто български области токо Добруча, Делиорманъ и сегашний Тузлукъ; токо за тѣхъ и казва, че били главнитѣ области на България, del Regno di Bulgaria.[19]) Добруча и Делиорманъ той нарича съ сегашнитѣ имъ названия (Dobruccia, Deliorman), а Тузлукътъ нарича *Горилово* (Gorilovo). Това име такожде се употрѣблява сега, но се употрѣблява въ формата *Герлово*, която, види се, Турцитѣ сѫ извратили отъ старото българско название *Горилово*. Единъ отъ младитѣ наши офицери, г-нъ Каваловъ, който прѣзъ минжлата 1882 г. доста дълго врѣме е живѣлъ и пѫтувалъ по Тузлука, ни е казвалъ, че тамъ сега наричатъ *Герлово* една часть отъ Османъ-Пазарската околия, която (часть) се простира отъ Тича (Чатакъ) до кѫдѣ Върбица и загърща въ себе си около 25 турски села. Това съобщение на г-нъ Кавалова се посрѣща съ слѣдната бѣлѣжка, която срѣщаме въ едно отъ браилскитѣ книжки на Пер. Списание: „на сѣвероистокъ, три часа отъ Котелъ, простира се околията *Герлово;* тя обема около 4 четвъртити нѣмски мили, или 8 четвъртити часа. Населенията по тая старна сѫ всички турски, освѣнъ село Върбица" (кн. V—VI, 28.). За Герлово споменува и Каницъ, който казва, че около 1872, оно (види се, една частъ отъ него) е влизало въ шумненската кааза и е съставяло особна нахия, отъ 13 села.[20]) Въ края на 16-й вѣкъ названието *Горилово* (Герлово)

---

[19]) Il Regno di Bulgaria често се срѣща въ записката и въ писмото на Джорджича и токо речи всѣки пѫть оно обозначова тие три области.

[20]) Каницъ. „Donau-Bulgarien", III, 63.

се е опотрѣбявало въ по́-широкъ смисълъ, както показватъ извѣстията на Павла Джорджича, къмъ които ние можемъ вече и да пристѫпимъ.

„България (il Regno di Bulgaria), казва Джорджичъ въ записката си, се дѣли на три области (provincie). Първата се нарича *Добруча;* тя е равна и гола, безлѣсна страна, простира се на дължъ покрай морский брѣгъ отъ устията на Дунава и до Варна. Въ тая область азъ много години съмъ живѣлъ и пѫтувалъ. Тамошнитѣ жителье страдатъ отъ нѣманье дърва, на мѣсто които сѫ принѫдени да употрѣбяватъ говежди лайна: волове и крави се намѣрватъ тамъ въ голѣмо множество (abondantissimo). Па страдатъ и отъ нѣманье вода, за добиваньето на която сѫ принѫдени да копаѭтъ дълбоки кладенци, по 70 и 80 педи, но и въ тие кладенци водата е много лоша. Приморската часть на Добруча е населена съ Християне; тамъ се намиратъ слѣднитѣ мѣста (terre): Charar(?), Maluch(?), Costanza (Костенджа), Mangalia (Мангалия), Irosta,[21]) или Irosla(?), Balcich (Балчикъ) и Varna Варна). По́-далечко отъ морский брѣгъ (per su la marina) се намѣрватъ християнски мѣста: Orachoveza (старо и ново *Орѣхово* въ Варненската околия), Cavarno (Каварна), Corleis или Corbis(?), Eiherrena(?) Franga (Франга), Novoselo (Ново село) и Galatta (Галата). Ни едно отъ тия мѣста не е населено само съ Турци или пакъ само съ Християне освѣнь Балчикъ. Въ внѫтрѣшната часть на Добруча[22]). .... се намиратъ слѣднитѣ мѣста: Tuluchia (Тулча), Baba (Бабадаа), Carassui (Карасу = Черна-

[21]) Въпросителний знакъ, който туряме при нѣкои názвания, показва, че тия названия или вече несѫществуватъ сега, или пакъ до толко сѫ искривени отъ различни прѣписваче на Джорджичевата *записка,* дѣто не е вече възможно, за насъ поне, да ги разберемъ. Трѣбва да кажемъ, че въ Миланский архивъ се е завардилъ не оригиналътъ на тая *записка,* а една копия отъ неѭ, която, види се, не е написана съвсѣмъ вѣрно.

[22]) Тука слѣдватъ нѣколко думи, въ които се е казвало, какво население е живѣло изъ вѫтрѣ по Добруча, но общий смисълъ на тие думи не се разбира добрѣ, защото нѣкои отъ тѣхъ, види се, не сѫ написани вѣрно. Па, може би, има нѣщо и пропуснѫто.

вода?), Cassasui(?), Passarghi (Пазарджикъ) и Provadia (Провадия). Въ Cassasui(?) и *Бабадаа* (Babassi) Християнетѣ сѫ пó-вече отъ Турцитѣ. Турцитѣ, които живѣѭтъ въ горѣреченнитѣ мѣста сѫ все изъ Азия; тѣ дохождали тѫдѣва по търговия, па се и заселили тукъ. Тѣхъ не ги яко бива за военна работа, а коренннитѣ жителье (li habitatori?) сѫ храбри и между нихъ би могла да се набере добра дружина, но нѣматъ друго орѫжие, освѣнь сабли и стрѣли съ лѫкове. Слѣдъ Добруча иде областа *Делиорманъ*, наречена така отъ голѣмитѣ и високи лѣсове, съ които е обрасла. Тая страна е изобилна съ плодове (di frutte) и съ лозья. Делиорманъ е доста голѣма областъ; въ неѭ се намѣрватъ слѣднитѣ мѣста: Sciumgna (Шуменъ), Prislavo (Прѣславъ), Krosgrad (Разградъ), Cirvenigi (Червенъ, който се е намиралъ на мѣстото дѣто е сега Червена вода, при Русчукъ), Rusti (Русчукъ), Doristar, или Silistria (Силистра). *Вситѣ тия мѣста сѫ населени пó-вечешо съ Християне, нежели съ Турци.* — Третята областъ, която се намира кѫдѣ Балкана въ сѫщата България (nel medessimo Regno di Bulgaria), се нарича *Горилово.* Тя е пó-малка отъ първитѣ двѣ области (сирѣчь отъ Добруча и Делиорманъ), но е пó-гѫсто населена, пó-изобилна, и богата съ всякакви нѣща (ma é piu habitata, e piu abbondante et divitiosa d'ogni cosa). Ражда прѣкрасни плодове и, въ голѣмо изобилие, пшеница, ичимикъ, вино. *Горилово* е доста отдалечено отъ Дунава и *е наеелено съ голѣмъ брой Християне, които сѫ много воинственни* (contiene in se christiani in grandissimo numero, e molto bellicosi).

Малко пó-надолѣ въ записката си Джорджичъ пакъ се повърща да говори за тия области, именно за южнитѣ имъ части, и между друго забѣлѣжва, че тамъ има безкрайно множество (numero infinito) християнски села. При това той привожда и названията на слѣднитѣ отъ тѣхъ: Gulama(?), Gesira (Джезира?), Fuscano(?), Dovino (Девна), Monastierazzi (Мънастирь), Plozzo(?), Dobrina (Добрина?), Ca-

ranaz(?), Crivina (Кривна), Ravana (Равна), Nenov (Неново), Unciari(?), Gnauscia (Нявша), Guglie (Гулица), Senizza (Сѣница?) Calugerizza (Калугерица), Jankovo (Янково), Novoselo (Ново село), Mos (Мостъ), Cenga (Ченга), Divdeo (Дивдѣдово?). Нѣкои отъ тия села, които во врѣмето на Джорджича сѫ били чисто български, и до сега сѫществуватъ съ сѫщитѣ си названия, та е много любопитно да разгледаме, какво имъ е сегашното население. Ние съ тая цѣль можемъ да се позапремъ токо на слѣдуѭщитѣ 11-ть села, защото токо за тѣхъ могохме да съберемъ потрѣбнитѣ топографически и статистически свѣдѣния.[23])

1. *Devino = Девино,* или *Дѣвино.* Нѣма съмнѣние, че това е било старобългарското название на селото *Девна* или *Девно,* което се намира въ Провадийската околия, близу до *Девненското* (Варненско) езеро. Види се, че и названието на *Девненското* езеро въ старо врѣме се е изговаряло: *Дѣвинско,* па може и *Дѣвино* езеро. Селото *Девна (Дѣвино),* прѣди послѣдната война е било населено съ Българе и Татаре:[24]) български кѫщи тамъ е имало около 200, а Татарски около 17.

2. *Monastierazzi = Мънастирь,* се намѣрва край Девно (Дѣвино), малко на югъ, и сега влазя въ Тестеджийската селска община на провадийската околия. Прѣди войната това село е било съвсѣмъ турско, и е имало около 42 кѫщи.[25])

3. *Crivina = Кривня*, въ черковненската селска община на провадийската околия, е чисто турско село отъ 91 кѫща.[26])

---

[23]) Мѣстоположението на тия села ние тука ще опрѣдѣляваме по официалний списъкъ на градскитѣ и селски общини, който (списъкъ) е напечатанъ въ „Държавний Вѣстникъ“ 1883; брой 73 (отъ 12 юлий). А статистическитѣ си бѣлѣжки за тѣхъ вземаме по́-вечето изъ сборника: „Матеріалы для изученія Болгаріи, напечатаны по повеленію Е. И. Высочества Главнокомандующаго дѣйствующею арміею.“ Выпуски IV и V. Букарештъ 1877.

[24]) „Матеріалы“ и пр. IV, 61; V, 25.

[25]) „Матеріалы“ V, 256.

[26]) Все тамъ, IV, 62.

4. *Ravana* = *Равна*, въ сѫщата черковненска община, е българско село съ 57 кѫщи, въ които набройватъ до 90 вѣнчила.[27])

5. *Nenov* = *Неново*, також де въ черковненската община, прѣди войната е имало 54 кѫщи, все́ български.[28])

6. *Gnauscia* = *Нявша*, или *Невше*, въ тюркъ-арнаутларската селска община (провадийска околия) прѣди войната е било чисто турско село съ 170 кѫщи.[29]).

7. *Guglie* = *Гулица*, или *Голица*, въ новоселската околия (варненско окрѫжие), е чисто българско село, въ което прѣди войната сѫ набройвали 250 вѣнчила.[30])

8. *Calugerizza* = *Калугерица*, *Калугерса*, въ каспичанската селска община (новопазарска околия) прѣди войната е имало 25 кѫщи български и 28 турски.[31])

9. *Janchevo* = *Янково*, въ прѣславската околия, е чисто туско село съ 129 кѫщи. Край него се намѣрва друго едно малко селце, което се нарича *Ени-Янково* и също така е населено само съ Турци, около 28 кѫщи.[32]).

10. *Mos* = *Мостъ*. Това е било старото българско название на селото Кюпрю-Кьой, което се намѣрва на р. Тича (Камчия), около 4—5 километра по́-долу отъ втичаньето въ нея на Луда Камчия. Това старо название и до сега, казватъ, се употрѣблява между мѣстното българско население. Селото *Мостъ* (Кюпрю-Кьой) влазя въ новоселската околия (Варненско (окрѫжие) и, както ми сѫ казвали, има око 180 кѫщи, отъ които само около 50 сѫ български, а другитѣ сѫ все́ турски.[33])

---

27) Тамъ, V, 24, 258; IV, 62.

28) Тамъ, IV, 62.

29) Тамъ, IV, 62.

30) Тамъ, V, 25.

31) Тамъ, IV, 24.

32) Тамъ, IV, 23.

33) Тие белѣжки за населението на *Кюпрю-Кьой* (Мостъ) ни е съобщилъ г-нъ *Кавалговъ*.

11) *Сенда = Ченгя,* въ новоселската околия, е чисто българско село, въ което има 70—80 кѫщи.[34])

Горѣизложенитѣ бѣлѣжки, макаръ и да не сѫ съвсѣмъ точни, показватъ, че отъ единадесеть села, които въ края на 16-й вѣкъ сѫ били чисто български, сега само четири сѫ останѫли такви, именно: *Равна*, *Неново, Гулица* и *Ченгя.* Въ другитѣ седемь сѫ се заселили Турци, при това българский елементъ съвсѣмъ е изчезнѫлъ въ селата: *Мънастирь, Кривня*, *Янково* и *Нявша* или *Невше.*

Слѣдъ извѣстията си за състава на населението въ областитѣ *Добруча, Делиорманъ* и *Горилово,* Джорджичъ продължава така: „Къмъ Софийската страна (сирѣчь на западъ отъ Горилово) се намѣрва Търново, градъ главенъ и митрополия, на която архиепископътъ[35])…. държи надъ своя власть 260 християнски села, отъ които всѣко едно има по 200—300 кѫщи. Пó-нататькъ се намѣрва *Ловечъ* (la terra di Lovcia), който е доста голѣмъ и населенъ съ Турци и Християне. Край Търново има нѣколко села, населени съ Албанци, които сѫ храбри и, ако стане потрѣбно, могѫтъ да извадѭтъ 1,500 души все конници, добрѣ въоржжени. И двѣтѣ горѣречени мѣста (Le due terre, сирѣчь Търново и Ловечъ) се намѣрватъ въ България (sono nella Bulgheria). Отъ Търново до София има четири деня пѫть. София лежи отвѫдъ Балкана на равно мѣсто; тя е голѣма и доста населена поради голѣмата търговия, която тамъ вѫртѭтъ различни нации, особно Дубровничанетѣ. София се намѣрва на половинъ день пѫть отъ Балкана, заобиколена е отъ едно много широко поле и има подъ себе си 300 села, отъ които 260 сѫ християнски, а 40 турски."

Въ записката си Павелъ Джорджичъ ни съобщава, и колко спахии е имало на онова врѣме въ крайдунавска

---

[34]) Съобщ. г-нъ *Каваловъ.*

[35]) Тука слѣдватъ три четири думи (uno di casa Daghi), които показватъ отъ какъвъ родъ е билъ Търновский архиепископъ. Послѣдната отъ тѣхъ (Daghi) може би е написана погрѣшно.

България. „Всичката оная страна, каже, която се намѣрва подъ управлението на Силистренский, Никополский и Видинский бейове,[36]) въ военно врѣме, не изважда по́-вече отъ хилядо спахии“. Хилядо спахии за таква една страна ще ни се видѭтъ много малко, ако си наумимъ, че по онова врѣме въ Европейска Турция е имало по́-вече отъ 80,000 спахии,[37]) и че малко нѣщо по́-послѣ, именно около 1665, само въ Кюстендилский санджакъ сѫ набройвали около 1100 спахилъци.[38]) — Но да се върнемъ къмъ прѣдмета на настоящий членъ, сирѣчь къмъ населението въ источнитѣ области на сегашното българско княжество. Павелъ Джорджичъ нѣколко пѫти повтаря да казва, че въ Добруча, Делиорманъ и Горилово християнетѣ около края на 16-й вѣкъ били много по́-вече отъ Турцитѣ. Па той съобщава и нѣколко такви бѣлѣжки, които, ако се развѣщеѭтъ добрѣ, могѫтъ да ни покажѫтъ до нѣйдѣ, какво е било тогава численното отношение между българското и турско население въ рѣченнитѣ области. На тия бѣлѣжки ние ще се запремъ по́вечко. Джорджичъ увѣрява седмиградский князь, че Българското население въ Добруча, Делиорманъ и Горилово (del si bel regno di Bulgaria) съ радость ще посрѣщне войската му и освѣнь дѣто ще ѝ набавя все що ѝ е потрѣбно за храна и пр., но ще и да ѭ усили съ 25.000 храбри момци, каквито твърдѣ лесно могла да извади България (huomini bravi, che con molta facilitá puo dare la Bulgaria). Подъ името България тука пакъ се разумѣватъ токо рѣченнитѣ три источни области). Усиленъ съ таква една

---

[36]) На тия три санджакъ-бейове е била подчинена тогава цѣла крайдунавска България. Силистренский и Никополский бейове сѫ зависѣли отъ Софийскии Бейлербей, а Видинский — отъ Темешварский. Глед. въ „Turcici Imperii status“ Елзевириянско издание 1634 г., стр. 196, 197, 200.

[37]) 80.000 ги избройва Венецианский посланникъ *Я. Соранцо* въ 1776 г. Глед. Relazioni degli ambasciatori Veneti“ Serie III, Vol. II, 197. Нѣма съмнѣние, че по врѣмето, за което говори П. Джорджичъ, сирѣчь около края на 16-й вѣкъ броятъ на спахиитѣ въ Европ. Турция е билъ по́-голѣмъ.

[38]) Глед. „Рапортътъ отъ г. г. Иречка и Сарафова за Кюстендилский окрѫгъ“ София 1880, стр. 15.

помощь отъ страна на Българетѣ, седмиградский князь, спроти думитѣ на Джорджича, лесно би могълъ да се прѣхвърли прѣзъ Балкана за да заемне „Туловската и Загорска область, която се простира къмъ Одринъ", и по тоя начинъ да тури въ мѫчно положение Турцитѣ, които по онова врѣме бѣхѫ уплашени въ една голѣма и упорита война съ императора Рудолфа II въ Маджарско. При това наший Дубровничанинъ съвѣтва на седмиградский князь да заповѣда на капитанитѣ и на солдатитѣ си, като влѣзѫтъ въ българскитѣ области, да се обнисятъ много мирно и деликатно съ Българетѣ (con ogni sorte di piacevoli maniere), защото въ противенъ случай може да произлѣзѫтъ лоши сѣтнини: при всичко, че Българетѣ съ нетърпѣние очакватъ християнската войска и сѫ готови да ѝ помагатъ всѣкакъ, но ако тая войска захване да се отнася къмъ тѣхъ грубо, да ги граби, оскърбява и да имъ чини различни пакости, то они могѫтъ да се обърнѫтъ срѣщу неѭ и да захванѫтъ да помагатъ на Турцитѣ. Въ такъвъ случай они (Българетѣ) могѫтъ да заемнѫтъ балканскитѣ проходи и горски пѫтища и да ги завардѭтъ, додѣто пристигне турска войска, та да ѝ ги прѣдадѫтъ и чрѣзъ това да улеснѭтъ влизаньето ѝ въ България. . . Отъ изложенитѣ тука бѣлѣжки за насъ особно важна е оная, въ която се говори, че Добруча, Делиорманъ и Горилово около края на 16-й вѣкъ лесно би могли да извадѭтъ 25,000 *храбри Българе* опълченци. За да се оцѣни значението на тая цифра трѣбва да се има прѣдъ видъ, че въ края на 16-й вѣкъ *храбритѣ Българе* сѫ съставлявали не яко голѣмъ процентъ между българското население. Доста е да припомнимъ, че тогавашното българско поколѣние се е раждало и расло въ такви врѣмена, когато Турцитѣ отбирахѫ по́-здравичкитѣ български дѣца и млади момци, та ги потурчвахѫ и правѣхѫ отъ тѣхъ Еничари и Аджамъ-олани.[39]) Па трѣбва

[39]) Това отбиранье и християнскитѣ дѣца се е продължавало до кѫдѣ срѣдата на 17-й вѣкъ. Глед. въ книгата на Л. *Ранке:* „Die Osmanen und die Spanische

още да вземеме въ внимание, че Павелъ Джорджичъ, на когото бѣлѣжкитѣ изобщо се отличаватъ съ сериозность, като е смѣталъ, колко храбри Българе бихѫ могли да се придружатъ къмъ войската на седмиградский князь, ималъ е прѣдъ видъ не нѣкакво задължително, всеобщо, но доброволно повдиганье на нѣкои отъ пó-храбритѣ български жителье на Добруча, Делиорманъ и, особно, Горилово. Искаме да кажемъ, че цифрата 25.000, за която ни е рѣчь, съдържа въ себе си не твърдѣ голѣмъ процентъ отъ общий брой на бившето въ 16-й вѣкъ българско население въ областитѣ Добруча, Делиорманъ, Горилово, процентъ, който не ще да е надминувалъ цифрата петь, шесть, та нека и седемь. Така ако е, то общий брой на Българетѣ въ тия области по онова врѣме може да е достигалъ до 400—500 хилѣди, та е билъ два три пѫти пó-голѣмъ отъ колкото е сега. — Да видимъ, какво пакъ говори Джорджичъ за броя на турското население въ областитѣ, за които ни е рѣчта. „Добруча, каже, Делиорманъ и Горилово споредъ свеобщото мнѣние, могѫтъ да извадѭтъ, въ военно врѣме, до 30.000 Турци“ (La Dobruccia, Deliorman e Gorilovo, à giuditio universale, possono dar fuora da 30.000 Turchi). Нѣма съмнѣние, че въ това число влазятъ всичкитѣ способни за орѫжие Турци. Че работата трѣбва да се разбира така, това изрично ни казва и самъ Джорджичъ въ едно отъ писмата си до Папский нунций Висконти.

(Слѣдва.)

Monarchie“ Leipzig 1877, 8, 46. Сравн. и нашата белѣжка въ „Период. Списание на Бъл. Кн. Дружество“ Браила, кн. XI—XII, стр. 147.

ЗА СМЪРТНОТО НАКАЗАНИЕ.

Пише **ПЕТЪРЪ ПЕШОВЪ.**

Съ въпроса за смъртното наказание се занимаватъ не само криминалиститѣ но и всички други, които цѣнятъ човѣшкия животъ и личность. Макаръ и взетъ отъ углавното право, този въпросъ най-живо интересува и вълнува и неспециалиститѣ, които искатъ и сѫ способни да мислятъ и сѫдятъ самостоятелно.

Разбира се, че въ сегашно врѣме, за отмахванье смъртното наказание. изисква се най-напрѣдь горѣща проповѣдь за въздиганьето уризмената и притиснѫта личность, защото само такъва проповѣдь е въ сила да смѣгчи нравитѣ и чрезъ това да вдѫхне въ обществото умраза къмъ умъртвяваньето престѫпницитѣ. Щомъ обществото е настроено противъ смъртното наказание, то отъ една страна сѫдницитѣ, като негови членове, чрезъ тълкувания, чрезъ мѣгки присѫди, ще отбѣгватъ прилаганьето му, а пъкъ отъ друга законодателитѣ, за да не изневѣрятъ на избирателитѣ си, не ще се удързостятъ да утвърдяватъ стария кървавъ законъ.

Отъ една страна горньото съображение, а отъ друга тѫжнитѣ спомени, останѫли у насъ отъ грознитѣ и безчеловѣчни наказания, които търпѣхѫ нашитѣ младежи прѣзъ 1876 год.; ужаса и потърсваньето, което възбуди у насъ искуственното и тържественно убийство, — всичко туй ни подбуди да напишемъ тъзи си статия, материалъ за която ни послужихѫ издирваньята и сѫжденията на евро-

пейскитѣ учени хора, изложени въ прекрасното съчинение на Киевския префессоръ Кистяковскій: *„Изслѣдованіе о смертной казни.“*

Статията ни ще съдържа слѣдующето: историята на смъртното наказание, происхождението му, развитието му, доказателствата за и противъ, и литературата на въпроса.

I.

Макаръ и пó-напрѣдь да сѫ се срѣщали протести противъ смъртното наказание, но до края на минѫлия вѣкъ тѣзи протести сѫ биле твърдѣ слаби, тъй като обществото е вѣрвало въ справедливоста и ползата отъ умъртвяването престѫпницитѣ. Въ европейскитѣ законодателства даже въ 18-я вѣкъ смъртното наказание е било нáй-обикновенно и често прилагано даже за нáй-легки престѫпления. Но заедно съ умѣгкнованието на нравитѣ и съ развитието на човѣшката мисъль, която се стрѣмѣше да се отърве отъ оковитѣ на старитѣ заблуждения; заедно съ всеобщото стремление къмъ напрѣдъкъ въ наукитѣ, — въ края на 18-я вѣкъ се яви за пръвъ пѫтъ явна умраза къмъ смъртното наказание, което вече не отговаряше на новия духъ. Първи сѫдиитѣ се опрѣхѫ на жестокото наказание, като се стараяхѫ да отбѣгватъ смъртнитѣ присѫди чрѣзъ пресилено и криво тълкование жестокитѣ закони, които тѣ бѣхѫ длъжни да прилагатъ и пазятъ. Но нáй-голѣмата заслуга за человѣчеството въ разяснение въпроса за смъртното наказание, принесе науката, която въ лицето на своитѣ представители въ края на 18-я в. първъ пѫть зададе въпроса: трѣба ли да се умъртвяватъ престѫпницитѣ и ползува ли се обществото отъ таквози наказание? Подигнѫтъ отъ знаменития Италианецъ *Беккария,*[1]) този въпросъ се рѣшава и до днесъ отъ ученитѣ

[1]) Беккария се е родилъ въ Миланъ, 15 марта 1738 год.; въ 1793 год. умрѣлъ въ сѫщия градъ отъ апоплексия. Въ 1871 год. въ родния му градъ е издигнѫтъ па-

и публициститѣ. Въ съчинението си за престѫпленията и наказанията („Dei delitti e delle pene." 1764. Ливорно), което възбуди неисказанъ въсторгъ и имаше голѣмъ успѣхъ, — Беккария юнашки издигнѫ гласа си въ туй усилно врѣме за да забрани нáй-светото отъ човѣшкитѣ права — живота. Слѣдъ изучваньето смъртното наказание, той дошелъ до слѣдующитѣ заключения: 1) смъртното наказание не е законно, защото при стѫпваньето си въ обществото, човѣкъ не е отстѫпалъ правото си за животъ; 2) смъртното наказание е безполезно и ненужно; 3) тъй, като смъртното наказание никога не спира злодѣйцитѣ да испълнятъ гнуснитѣ си планове, то таквозъ наказание е безполезно; 4) то дѣйствува на престѫпника пó-слабо, отколкото затвора, усиленъ съ тежки работи, защото върху престѫпника и околнитѣ му пó-силно влияй пó-мѣгкото, но протѣгнѫто наказание, — каквито сѫ тежкитѣ работи, — отколкото жестокото, но мгновенното, каквото е смъртното наказание; 5) то е губително за обществото, защото дава жестокъ примѣръ.

Тѣзи сѫ заключенията на Беккария, които и до днесъ, по разни начини, се поддържатъ отъ всички писатели, които сѫ се наемали да пишѫтъ по сѫщия въпросъ. Новото нѣщо, което пó-подирнитѣ списатели се притурили къмъ този въпросъ, се заключава въ пó-широкото развиванье краткитѣ Беккариеви заключения и въ подкрѣпяньето имъ съ нови статистически цифри, които не е имало въ края на 18-й вѣкъ.

Много списатели подиръ Беккария сѫ се явявали буйни противници на смъртното наказание, но въ литературата и до сега не е достигнѫто едногласие, защото, ако и рѣдко, срѣщатъ се и до сега защитници на умъртвяваньето, като представятъ и свои доказателства. Коя е причината на туй разногласие? Въ статията си: *Лишеніе жизни, какъ уго-*

метникъ за философа „и гражданина, който първи се е одързостилъ, отъ любовь къмъ човѣщината, да издигне гласа си противъ нáй-закоренѣлитѣ предразсѫдъци."

ловное наказиніе“ (Юрид. Вѣстн. 1879 г. Іюнь.), профессоръ Сергѣевскій казва, че причинитѣ на указаното разногласие сѫ: 1) неосъвършенството на методитѣ, по които писателитѣ изучватъ въпроса за смъртното наказание; 2) нееднаквия критерий, върху който се опиратъ въ сѫжденията си разнитѣ списатели.

До сега при рѣшаванье въпроса за смъртното наказание сѫ се придържали о методитѣ: *метафизическій* и *позитивний*. Беккарий и послѣдователитѣ му сѫ се придържали о първия методъ, който е преобладавалъ въ науката и философията по онуй врѣме. Тѣзи списатели, безъ да се залавятъ за какви да е положителни издирвания, наймного налѣгнѣли върху слѣдующитѣ метафизически въпроси: има ли право държавата да присвоява живота на гражданина си? Има ли човѣкъ право да се отрича отъ живота си? На тѣзи питанья списателитѣ се отговаряли различно. Беккария е увѣрявалъ, при встѫпванието си въ обществото, човѣкъ не отстѫпалъ правото си за животъ. Мабли и Филанджиери, опрѣни сѫщо на естественното право, сѫ доказвали противното. Въ 1827 г. въ съчинението си (Du system pénal et du system repressiff en general, de la peine de mort en particulier“), французския адвокатинъ Люкасъ утвърдява, че човѣшкия животъ е светъ, недосѣгаемъ, че той е даръ Божий, та заради туй никой неможе да отстѫпи другиму живота си, нито пъкъ държавния законъ може да се распорежда съ него. Но съвсѣмъ наопаки хортува Силвела. Тъй се протакатъ книжовнитѣ припирни, безъ нѣкои положителни и ясни доказателства, а само чрезъ надхортуванье и измисляньe все нови и нови контракти, които ужъ хората свързвали при основаньето на коя да е държавица. Сѫщата препирня се е водила безуспѣшно и въ Германия, макаръ списателитѣ да сѫ се придържали о вѣчната справедливость. Пита се: „каква е тъзи справедливость, която води къмъ двѣ крайни заключения и на едни хортува: смъртното наказание е свето и

справедливо, а на други: то е несправедливо, защото се опира не о правото, а о силата. Ако тъзи справедливость, о която се опиратъ при рѣшаванье въпроса, бѣше неопровържима истина, аксиома, както тъзи, по която $2 \times 2 = 4$, а не пó-вече, то откждѣ излѣзва разногласието, при което едни, като да казватъ, че $2 \times 2 = 5$, а пъкъ други, че $2 \times 2 = 6$? Не е ли всичко туй само субективенъ погледъ върху справедливоста отъ страна на тѣзи, които се придържатъ о неж?" (Кистяковскій, стр. 8). Обща справедливость за всички врѣмена и хора нѣма; туй, което за едного е справедливо, за другиго е несправедливо; туй, което днесъ ний признаваме за лъжа и заблужденье, преди двѣстѣ години се е считало за истина. Нееднаквото развитие поражда нееднакви понятия. Оттука опираньето о такива нетвърди начала води къмъ противоположни краища.

Макаръ метафизическій методъ и да спомогнж за човѣшкия напрѣдъкъ, но той трѣбаше да отстжпи мѣстото си на *позитивния*, чрезъ който само бѣше възможно развитието и убогатяваньето наукитѣ съ положителни знания, които се достигатъ чрезъ опита и наблюдението. Увѣрени въ безплодноста на прежнята препирня, криминалиститѣ напрѣгнжхж силитѣ си къмъ друга страна. Захванж се изучванието на слѣдующитѣ въпроси: полезно ли е смъртното наказание? Достига ли то цѣлта си? Таквазъ посока взе въпроса нáй-напрѣдь въ *Англия*. Отъ 1807—1812 г. Серъ Ромильи, единъ отъ нáй-прочутитѣ адвокати, внасялъ въ палатата на депутитѣ нѣколко Биля за отмахванье смъртното наказание за нѣкои видове кражба. Заедно съ другъ единъ депутатъ Аберкромби, той изброилъ нѣколко доказателства, като: отврыщението, което възбужда смъртното наказание у обвинителитѣ, свидѣтелитѣ, журитѣ; честитѣ оправдания съ цѣль да се избѣгне смъртта, — и за да подкрѣпи всичко туй представилъ статистически сбирки. По сжщия методъ е работилъ Макинтошъ, който въ 1782 г. внесълъ въ Парламента *билъ* за необходимитѣ

смѣгчения въ жестокитѣ углавни закони; за да докаже, че смъртното наказание не спомага за безопасноста и намаляванье престѫпленията, той показалъ статистиката на престѫпленията въ Англия и Франция, — и доказалъ, че въ Англия, гдѣто умъртвяваньето се прилага нáй-често, тежкитѣ престѫпления се повече, отъ колкото въ Франция, макаръ послѣднята и да е съ повеч жители; причината на туй е пó-рѣдкото прилаганье смъртното наказание въ Франция. — Пó-подирь Парламента е избиралъ нѣколко комиссии за да изучѫтъ подробно, до колко туй или онуй престѫпление заслужва еди-какво си наказание. — Освѣнъ Парламента, върху въпроса за смъртното наказание се работили и частни лица. Тукъ се отнасятъ: сборникътъ — „Howard society“. Dublin 1830, — издаденъ отъ Дублинското дружество, което е работило противъ смъртното наказание. Върху сѫщия въпросъ твърдѣ много се е писало и въ периодическитѣ списания. На Английски езикъ има много съчинения за смъртното наказание, но нáй-хубаво, пó-ново, по думитѣ на Миттермайера, е съчинението на Alfreda Dymond'a: „The law on its trial: on personal recollections ox the death penalty and its opponents.“ London 1865 год.

Въ *Германия* единъ отъ нáй-ревностнитѣ послѣдователи на позитивния методъ е Миттермайеръ, който въ продължение на 50 години е слѣдилъ за успѣхитѣ по тоя въпросъ въ Европа и Америка, като не е припущилъ ни единъ законодателенъ актъ, ни една правителствена мѣрка по тоя въпросъ. Въ съчинението му се срѣщатъ свѣдѣния за всичкитѣ книги върху смъртното наказание; въ него читателя ще срѣщне всички статистически свѣдѣния по въпроса, събрани въ Англия, Франция и Германия.

Тъй като и позитивния мѣтодъ не е отстранилъ препирнитѣ, то ний ще приведемъ критиката на проф. Сергѣевский, отъ която може да видимъ коя е причината, гдѣто и послѣдния методъ води къмъ противоположни заключения.

Първо. Отговоритѣ, — които даватъ опитнитѣ наблюдения върху въпроса: достига ли смъртното наказание цѣлта си, — нѣматъ абсолютно значение; наблюденията говорятъ само за частни случаи. Че смъртното наказание сплашва хората, за туй не ще дума, но сжщитѣ наблюдения показватъ, че взето изцѣло, то съвсѣмъ не сплашва: ако смърта сплашваше, то „не щѣше да има ни самоубийци, ни сълдати, нито пъкъ матроси“ (Кистяков. 45).

Второ. Ако би да докажемъ нáй-ясно, че смъртно наказание не сплашва и не намалява числото на престжпленията, то и оттука ний не можемъ извади нищо положително; тъмничния затворъ и глобата тъй сжщо не сплашватъ и може би не намаляватъ престжпленията, но при всичко туй, до сега никой не е казвалъ, че послѣднитѣ двѣ наказания трѣба да се отхвърлятъ.

Третьо. Изучваньето явнитѣ свойства на смъртното наказание, тъй сжщо не ни позволява да рѣшимъ въпроса тъй или инакъ. Наистина: смъртното наказание, както казватъ защитницитѣ му, нáй-сигурно очистя обществото отъ престжпницитѣ, но като се осланяме на таквозъ доказателство, ний би трѣбало да умъртвяваме всички престжпници — повторници, т. е. нáй-вече крадцитѣ, но върху туй нѣма да склонятъ и нáй-буйнитѣ защитници на смъртното наказание. Отъ друга страна, доказателствата на противницитѣ тъй сжщо не могжтъ да ни убѣдятъ: смъртното наказание възбужда грубитѣ народни инстинкти, — това е тъй; но войната ги възбужда ёще повече. Смъртното наказание е неисплатимо, — но тѣлесното наказание и тъмничния затворъ сжщо тъй се неисплатими. —

Четвърто. Обсжжданьето да ли туй или онуй наказание достига цѣлта си, сжщо тъй не ще ни помогне нѣщо, защото ни едно отъ наказанията не достига специалната си цѣль; нито тъмницата, нито заточението правятъ престжпника пó-добъръ. Но оттука не излѣзва, че и тѣзи наказания трѣба да се отхвърлятъ, защото недостигатъ

цѣлта си. Поменжтитѣ наказания ний трѣба да спазимъ, защото чрезъ тѣхъ се удържа реда и тишината въ държавата; а за спазванье реда и тишината необходимо е да се гледа да не избѣгне никой наказанието си. По този начинъ, ний не можемъ да отхвърлимъ смъртното наказание, тъй като то помага за спазванье реда и тишината въ държавата.. Наопаки, ако се докажаше, че смъртното наказание достига цѣлта си, то и тогазъ ний нѣмаме основание да го удържимъ въ законитѣ си.

На основание на горнята критика, Сергѣевкий настоява, че и позитивния методъ не расплита въпроса; заради туй въ статьята си (Юрид. Вѣстн. 1879 г. Іюнь) той излага новъ способъ, който би довелъ всички до съгласие. Прѣди всичко, той доказва, че прѣжнитѣ методи много грѣшатъ, гдѣто обсжждатъ само смъртното наказание, безъ да го сближатъ съ другитѣ. „Отколѣ се склонили, че е невъзможно да се отсича главата, крака, или да се отрѣже езика на човѣка; но защо пъкъ допущатъ отрѣзваньето езика заедно съ главата? Не е ли ясно, че ако се допуща отрѣзваньето главата, то трѣба да се допустне и по — мѣчкото наказание, напр. само отрѣзваньето езика, ржката или крака“?

Както другитѣ наказания, тъй и умъртвяваньето е една отъ мѣркитѣ на углавното правосждие; поради туй, ако ний обсжждаме първитѣ по извѣстни правила и критерии, то нѣма защо, та и не право е, да обсжждаме второто съвсѣмъ по другъ редъ. — Въ историческо-юридическата литература се е доказвало, че наказанията се мѣняватъ съ измѣнение цивилизацията; туй, което е редовно и справедливо за една епоха, то се показа безцѣлно и варварско за друга по́-напрѣднжла. Сжщината на всѣко наказание състои въ причиняваньето вредъ и болка връхъ физическата или нравствена страна на престжпника. „Не можемъ си въобрази таквозъ наказание, което да не заключава вредъ или болка: затвора, глобата, даже смъмрува-

ньето, — всички причиняватъ какво да е физическо или нравственно страдание. Изобщо може да се каже, че наказанията сж биле и ще се заключаватъ въ болкитѣ, които се причиняватъ отъ името на всички". (Сергѣев.) По тъзи причина, избираньето на туй или онуй наказание зависи отъ погледа, който сжществува въ извѣстно врѣме за човѣшката личность. Колкото повече се почита човѣшката личность, толкозъ повече се трудятъ да налагатъ пó-мѣгки наказания; колкото повече държавата зачита и се грижи за гражданетѣ си, толкозъ повече тя ще намалява болкитѣ имъ. Освѣнъ туй, постепенното смѣгчение, облагородяваньето кара хората да се възмущаватъ и да се докачатъ отъ тѣзи нѣща, които пó-напрѣдъ сж ги радвали и услаждали; хорскитѣ болки и тѣгла почнуватъ да възбуждатъ състрадание. Особенно благотворно влияние връхъ човѣка е указвало християнството, което провъзгласи великото начало: „обичай съсѣда си, като себе си, и промѣни кървавата жертва на безкръвна."

Тритѣ указани начала, които се влияли за смѣгчаванье наказанията — почитанье личноста, грижата на държавата за подданницитѣ си и нáй-подиръ общия напрѣдъкъ, — сж получили нáй-голѣма сила въ края на 18 в., когато за прьвъ пжть се подигнж негодование противъ смъртното наказание, което се показа ужасно и безчеловѣчно.

Слѣдъ тѣзи сжждения, Сергѣевский отхвърля смъртното наказание, като несъобразно съ цивилизацията и человѣколюбието.

II.

Нáй-напрѣдъ смъртното наказание се е породило въ старо врѣме, като отмъщяванье за стореното докаченье. Туй кърваво отмъстяванье е било въ сила у всички общества, които сж нѣмали още държавна власть, нито пъкъ закони, по които се наказватъ престжпницитѣ. Роднинитѣ на убития самички сж се растжкмявали съ убийцата: тѣ сж го

погубвали, събаряли сѫ кѫщата му, разграбвали сѫ имота му и даже сѫ преслѣдвали роднинитѣ му. Историческитѣ издирванья сѫ доказали, че кървавото отмъстяванье е общечеловѣческо учреждение, диритѣ на което се срѣщатъ и до сега у дивитѣ плѣмена, на Истокъ и даже въ Черна-Гора, Албания и Корсика. У всичкитѣ народи отмъстяваньето е било нáй-света обязанность за фамилията и роднинитѣ; неиспълняньето тъзи обязанность се е сматряло за докачение сѣнката на покойния. Освѣнъ туй, отмъстяваньето е било наслѣдственно. Има много примѣри, които доказватъ, че този, който не е отмъстявалъ, е губилъ правото да наслѣдва.

Бездържавнитѣ народи, по простотата и дивотата си, не сѫ се придиряли много-много да различаватъ извършено ли е престѫплението нарочно, или то е станѫло случайно, безъ да щé това самия убийца. Както малкото дѣте, като се спъне о камъкъ, излива яда си връхъ него и му олекнува, кога го срита, тъй и дивия и простъ човѣкъ не е придирѣлъ, заслужва ли или не отмъщения невинния човѣкъ, който случайно е извършилъ престѫплението. Тъзи неразбория между скроеното и случайно извършеното престѫпление се е продължавала и послѣ, когато народитѣ сѫ се уредили въ държавици съ закони и управители. По Мойсеевия законъ, случайния (неволния) убийца се е спасявалъ отъ разяренитѣ родители на убития само съ бѣгство. Въ Гърция такъвъ убийца се е скривалъ или въ нѣкой храмъ, или се е закрилѣлъ отъ нѣкой силенъ и богатъ, или пъкъ е забѣгвалъ въ странство. — Неразборията на старитѣ народи се вижда и отъ това, че тѣ сѫ наказвали морето, пращали сѫ на заточение Камбанитѣ, а Аѳинцитѣ формално сѫ осѫждали неодушевенитѣ предмѣти, които сѫ причинили на гражданетѣ смърть или утрепванье. По рѣшеньето на сѫдилището, тѣхъ сѫ ги исхвърляли вънъ отъ града.[1]) Съ заягкнуването на държавната

[1]) Тейлоръ: „Исторія первобытной культуры."

властъ, съ просвѣщението, тъзи дебела грѣшка е почнѫла да изчезва малко-по-малко, но диритѣ ѝ все се забѣлѣзватъ въ срѣднитѣ вѣкове, отъ които имаме извѣстия за сѫдянье животни и осѫжданьето имъ за извършванье всѣкакви престѫпления и даже за магьосничество.

Освѣнъ сѫденьето животнитѣ, — убиваньето невиннитѣ роднини на докачителя, както е бивало въ първитѣ врѣмена и пó-послѣ, — ясно доказва, до колко тогавашнитѣ хора не сѫ могле да отдѣлятъ правия отъ кривия. Както въ военно врѣме, побѣдителя е избивалъ мирнитѣ жители, които не сѫ се сражавали, тъй и въ отмъстяваньето тогавашнитѣ не сѫ се смилявали, а сѫ убивали роднинитѣ на докачителя, безъ да гледатъ на възрасть и полъ. Въ стара Персия дѣцата сѫ се умъртвявали само за туй, защото сѫ чеда на убийцата. Тъй Дарий Гистаспъ заповѣдалъ да умъртвятъ Интаферна заедно съ чедата му, защото нападнѫлъ стражата у палата. За държавни престѫпления, Гърцитѣ сѫ наказвали престѫпницитѣ заедно съ чедата имъ. Такъвъ обичай е сѫществувалъ и у новитѣ европейски народи.

Държавната власть рано е почнѫла да унищожава този лошъ обичай, но съвършенното отмахванье наслѣдственноста на престѫпленията и наказанията се е извършило въ Франция чакъ на 21 февр. 1790 г., а въ другитѣ държави диритѣ му се срѣщатъ и до сега въ мѣгка и прикрита форма.

Старитѣ народи сѫ биле безжалостни не само къмъ малкитѣ дѣца, но и къмъ лудитѣ и другитѣ душевно болни хора. Сегашнитѣ научни издирвания сѫ доказали, че множество изгорѣни за сношения съ дьявола, за магьосничество и баянье сѫ страдаяли отъ нервни болести или сѫ биле луди. Макаръ сега болнитѣ съ галлюцинации и да се не считатъ за бѣсни, но, поради невѣжеството на сѫдиитѣ, не рѣдко биватъ случаи, когато и тѣ се осѫж-

датъ на смърть, вмѣсто да се пратятъ въ лудницата за наглежданье.

И тъй, поради простотата на първитѣ народи, въ старо врѣме числото на умъртвяваньята е било громадно. Съ урежданьето държавитѣ, власта е сдържала разяренитѣ отмъстители, като е взела грижата да наказва докачителитѣ. Освѣнъ туй, и откупуваньето, което сѫ плащали богатитѣ докачители на роднинитѣ на умрѣлия, сѫщо тъй е спомогнѫло за намаляванье числото на кървавитѣ расправии.

Другъ важенъ факторъ, който е оказалъ нáй-голѣмо влияние въ развитието на смъртното наказание, е *господаруваньето на едно лице надъ друго* — робската покорностъ прѣдъ господаря, подчиненьето на жената и дѣцата прѣдъ бащинската и съпружеска воля.

Въ старо врѣме робството се е считало за нáй-естественно, защото тогавашнитѣ сѫ вървали, че между хората има голѣма разлика по самата имъ природа, по самото имъ ражданье; безъ да се гледа на дарбитѣ и достоинствата. Даже нáй-прѣднитѣ по ума си хора,[1]) сѫ одобрявали този институтъ, като сѫ се мѫчили да го оправдаѭтъ съ разсѫждения, разбира се, твърдѣ глупави и натѣгнѫти за наше врѣме. Поради всеобщото убѣжденье въ долньоста на робитѣ, поради грубоста на господаритѣ, въ първитѣ врѣмена, — даже и при държавната власть, когато тя е била пó-слаба, у всичкитѣ народи се забѣлѣзва неограничена властъ на господаря: той е можалъ да умъртвява робитѣ си, безъ да има кой да му каже нѣщо.

Въ Индия въ робско положение сѫ биле *Судритѣ,* които ужъ биле отъ пó-доленъ материалъ, и се раждали за да слугуватъ на Браминитѣ. Въ реда на животнитѣ, тѣ идѫтъ подиръ слона и коня.[2]) На Браминитѣ се забранявало даже

---

[1]) Като Аристотелъ и др.

[2]) Les livres sacrés de l'Orient, par Pauthier loi de Manon. XII. 40—43.

да се допрѫтъ до тѣхъ. Този отъ Судритѣ, който се ожени за мома отъ пó-горня каста, се считалъ за престѫпникъ, достоенъ за смърть. За докаченье кого да е отъ пó-горня каста, отрѣзвали сѫ езика на Судрата. Още пó-долньо сѫ се цѣнили *Париитѣ,* които по закона Ману трѣба да живѣѭтъ вънъ отъ селата и да се обличатъ въ дрѣхитѣ на умрѣлитѣ.

Не пó-добро е било положението на робитѣ въ Гърция, гдѣто господаря е можалъ да ги умъртвява по нáй-малки причини. Въ Спарта сѫ умъртвявали *Илота* само за туй, че той държи главата си гордо.

Въ Римъ ний виждаме нáй-послѣдователно примѣняванье учението, по което робътъ се счита за предмѣтъ (res non persona), съ когото господаря може да прави, каквото ще. Римския законъ е уравнявалъ робитѣ съ добитъка: Аквилиева законъ казва, че този, който убие чуждия робъ или чуждото кѫщно добиче, плаща нáй-високата пазарна цѣна, по която тѣ се продаватъ прѣзъ годината. Въ углавнитѣ дѣла робитѣ сѫ биле сѫщо тъй безправни. Тѣхъ сѫ распѫвали на кръстъ за такива престѫпления, зарадъ които другитѣ классове сѫ плащали глоба или сѫ биле затваряни. Римлянетѣ сѫ наказвали робитѣ си за нáй-малки грѣшки. Единъ господаринъ убилъ роба си, защото послѣдния проболъ една свиня съ благородното орѫжие — копие, което е било запрѣтено за робитѣ. Само подъ влиянието на християнството, лошето положение на робитѣ се подобрило.

Въ *срѣднитѣ вѣкове* феодалния (спахийския) робъ е билъ въ всѣко отношение въ рѫцѣтѣ на сеньора. Множеството смъртни наказания, които виждаме до XVIII в., сѫ слѣдствие отъ безграничната власть надъ робитѣ, които спахията е умъртвявалъ за нáй-малки кражби или за навѣхнуваньето нѣкое дръвце. Единъ благороденъ спахия е казвалъ: „този е мой човѣкъ, ако щѫ, имамъ право да го сварѭ или опекѫ.“ Че положението на феодалнитѣ роби не е

било пó-добро, отъ колкото въ старо врѣме, туй се вижда нáй-добрѣ отъ историята на английския селенинъ. Само прѣзъ послѣднитѣ 14 години отъ царуваньето на Генриха VIII сж биле наказани съ смърть около 70,000 сиромаси за скитанье нагорѣ-надолу, когато всичкитѣ жители въ Англия сж биле 4,500,000 души.

Положението на робитѣ въ Русия е било сжщото. Въ старо врѣме господаря е можалъ да продаде, подари, промѣни и убие роба си.

Отъ горньото се вижда, колко ниско сж цѣнили живота на робитѣ тѣхнитѣ господари и даже държавната власть, представителитѣ на която сж биле сжщитѣ господари, съ своитѣ понятия и прищѣвки. Освѣнъ робитѣ, другитѣ классове сж търпѣли пó-малко отъ смъртното наказание. Духовенството и дворянството, като нáй-влиятелни классове, винжги сж биле галени и милвани отъ управителитѣ, които сж се осланяли на тѣхъ въ своята тирания и грабежъ. Има примѣри, отъ които се вижда, че даже Людовиковцитѣ XIV и XV сж прощавали и милвали нáй-върлитѣ хайдути и убийци, прадѣдитѣ на които сж заслужили нѣщо на държавата или династията. Тѣзи царски милости, които сж спасявали отъ смърть и срамотни наказания прѣднитѣ классове, правяли сж смъртното наказание пó-жестоко и пó-нестърпимо за бѣднитѣ и пó-долнитѣ.

Заедно съ отмахванье робството и разликата между классоветѣ, смъртното накахание се е прилагало пó-рѣдко, пó-справедливо и пó-законно.

Бащинската и съпружеска подчиненность, при слабоста на държавната власть, особно при отсжтствието ѝ, е имала сжщо тъй важно значение за смъртното наказание, защото главата на кжщата е билъ едничкия законъ и сждия за домашнитѣ. Наистина роднинската обичъ е сдържала до нѣгдѣ волята на домашния царь, но все пакъ има примѣри за неограниченноста ѝ. Убиваньето новоро-

денитѣ и пренасяньето въ жъртва чедата си, — това сѫ ясни бѣлѣзи на неограничената бащинска воля, диритѣ на която сѫ спазени и въ пó-дирнитѣ закони, които твърдѣ мѣгко сѫ наказвали престѫпленията надъ собственнитѣ чеда. По египетскитѣ закони убийцата — баща се е наказвалъ съ това, че той държи три денонощия труба на убитото си дѣте.

III.

При всичко, че съ уреждането държавната власть, послѣдната е намалила много числото на смъртнитѣ наказания, но тя не ги е исхвърлила съвсѣмъ, а ги е задържала за нѣкои случаи, които е считала за пó-важни. Интересни сѫ нѣкои свѣдѣния, които ще приведемъ за *числото на смъртнитѣ наказания въ нѣкои държави.*

Въ Римската империя законитѣ сѫ съдържали 24 случая смъртното наказание чрѣзъ изгаряние; въ туй число не влѣзватъ другитѣ видове, като: бѣсянье, удавянье, хвърлянье за раскъсванье при дивитѣ звѣрове, влпванье растопено желѣзо въ гърлото и др.

До великата революция, въ *Франция* около 115 престѫпления сѫ се наказвали съ смърть. Ето нѣкои отъ тѣхъ: 1) тѣжко богохулство; 2) списания противъ вѣрата; 3) баянье и магия; 4) домашна кражба; 5) кражба изъ черквата; 6) кражба чрѣзъ чупенье; 7) скриванье непраздноста; 8) искуственно подранено раждание и др.

Въ *Англия*, по думитѣ на Блакстона (1765 г.), смъртно наказание се е опредѣлявало за 160 престѫпления. Ето нѣкои отъ тѣхъ: 1) отсичанье дървета; 2) осакатяванье животнитѣ; 3) кражба повече отъ единъ шилингъ изъ черквата или изъ кѫща, но съ чупенье и сплашванье кѫщнитѣ хора; 4) краденье коньe и овци; 5) краденье писма; 6) садомство и др.

Заедно съ множеството престѫпления и числото на смъртнитѣ наказания е било грамадно. При всичко, че

Карпцовъ, извѣстния криминалистъ въ XVII в., е считалъ смъртното наказание необходимо само за тежкитѣ наказания, но все пакъ до края на сѫдническата си кариера въ Германия той произнесълъ до 20,000 смъртни пресѫди. Въ Мюнхенъ, до Максимилиана Іосифа, въ XVIII в., всѣка Сѫббота се умъртвявали по единъ, по двама, а нѣкога и петь престѫпници. Въ продължение на 4 години, отъ 21 Септем. 1792 г. до 1795 год., революционнитѣ сѫдилища вь Франция сѫ умъртвили, по думитѣ на Прудомма, 18,613 души. — Въ Англия за сѣка година прѣзъ царуваньето на Елизавета (1558—1603 г.) се падатъ по 400 смъртни наказания.

Съ особенно залѣганье, всичкитѣ държави въ свѣта сѫ преслѣдвали престѫпленията противъ държавата, религията и нравственноста. За казанитѣ престѫпления, спомогнѫта отъ духовенството, държавната власть е наказала нáй-много престѫпници.

Къмъ държавнитѣ престѫпления, наказвани съ смърть, въ Англия сѫ се считали и слѣдующитѣ: 1) думи, които би се истълтували като докачителни за Величеството;[1]) 2) любовна свърска съ жената или дъщерята на царя. При Генриха VIII притурили и безнравственно псуванье царицата. — По французскитѣ закони, къмъ държавнитѣ престѫпления, преслѣдвани съ смърть, се относятъ: носянье орѫжье не на служба; купуванье барутъ безъ разрѣшение на правителството; докачение сѫдебния чиновникъ, кога той испълнява службата си и пр. — Държавната власть е наказвала съ смърть не само за малки докачения, но и за праздни думи противъ държавния глава. Владѣтеля до толкозъ се е закрилѣлъ отъ докачения, щото ако е било възможно да се подушватъ лошитѣ помисли, то и за тѣхъ би осѫждали на смърть. Единъ Сиракузски тиранинъ за-

---

1) Единъ богатъ човѣкъ при Едуарда IV е билъ умъртвенъ, защото казалъ, че ще направи сина си наслѣдникъ на трона, подъ който разбиралъ търговската си фирма. —

повѣдалъ да умъртвятъ едного, комуто се присънило, че е убилъ тиранина. — Въ царуваньето на Генриха IV, (в. 1603 г.), въ Франция билъ умъртвенъ кралския готвачъ, защото не явилъ на краля, че си го подучвали да отрове послѣдния, макаръ и да се издирило, че той не склонилъ на подучваньето. Въ 1722 г., въ Москва, е билъ умъртвенъ лудия Левинъ, защото казалъ, че Петръ I е антихристъ. —

Тъй, като у всички народи, при извѣстно развитие, духовенството е имало голѣмо влияние и сила, то нѣкои престжпления, които тъй или инакъ докичатъ държавната религия, сж се преслѣдвали строго и сж се наказвали съ смърть. Свободата на съвѣста не се е допущала отъ Божиитѣ служители, които се считали само себе си за правовѣрни, небесни пратенници. За работи, за които дивитѣ не сж били преслѣдвани, защото не сж имъ биле извѣстни, сега, съ урежданьето черковнитѣ устави, канони и догмати, духовенството почва да гони и исплашва съ смъртно наказание. Поражда се и се заплита по легка-легка цѣла върволица религиозни престжпления, за които се опредѣля смърть: ересь; безбожие, богохулство, клѣтвопрестжпление, докачанье светинята, незачитанье религията, обрядитѣ и служителитѣ, магьосничество, баянье, — това сж изобщо престжпленията противъ религията у всички народи съ малкомного развита държавна власть.

Евреитѣ се наказвали съ смърть за 1) идолопокломство; 2) богохулство; 3) споменуванье Божьето име; 4) неспазванье Сжбботата и другитѣ праздници.

У Гърцитѣ смъртно наказание се е опредѣляло за слѣдующитѣ престжпления: 1) оскверняванье храма; 2) раскриванье мистериитѣ; 3) материално докачение святинята, нарочно или случайно, извършено даже отъ дѣца и луди; 4) проповѣдь противъ държавната вѣра.

Въ християнския периодъ на *Римската империя* за смъртни престжпления се считали: 1) богохулство, произ-

насянье божето име напразно; 2) отстжпничество; 3) ересь; 4) магия и баянье; 5) оскверняванье гробоветѣ.

Новитѣ, *срѣдньо-европейски народи,* не сж отишле пó-далечь въ търпимоста си, а сж спазили почти сжщата строгость за религиозни престжпления. Въ срѣднитѣ вѣкове се изгаряли за слѣдующитѣ престжпления: 1) ересь, въ Франция, Испиния, Швейцария, Германия; 2) богохулство: Франция, Англия, Германия, Россия и Швейцария; 3) прекжсванье богослужението; 4) Светотатство; 5) лжжовна клѣтва и др. Даже лудината и галлюцинациитѣ сж се считали въ тѣзи врѣмена за нáй-тежки престжпления. Съ особенна ревность сж се прeслѣдвали еретицитѣ, които никждѣ не сж се ползували отъ забраната на закона. Въ която държава е имало еретици, правовѣрнитѣ жители сж биле длъжни да ги погубватъ и расчистятъ, защото инакъ цѣлата държава се е проклѣвала отъ духовенството, сѣтнина на което е било: спиранье богослужението, неизвършванье таинствата и оставянье мъртвитѣ неопѣти и незаровени. Като плодъ на такъвъ безбоженъ и тирански духъ, — който едно врѣме взе връхъ въ Европа, — е: истребванье Албигойцитѣ, Еретицитѣ, Мавритѣ и Евреитѣ въ Испания, Протестантитѣ въ Нидерландия и Франция. По умѣренното изброяванье на Лоренте въ Испания, отъ 1481 г. до 1783 год., сж изгорѣни живи около 31,912 души. На 16 Априлъ 1568 год. пресветата инквизиция осждила на смърть всички Нидерланци, като еретици; Филиппъ II съ прокламацията си утвърдилъ тъзи прѣсжда, и заповѣдалъ на правителството си да ѭ испълни нáй-бързо, безъ да има милость нито къмъ дѣца, нито къмъ жени. Макаръ не до край испълнена, но по тъзи прѣсжда, сждилищата на Карла V сж умъртвили, по изброяванього на Сарпи, 50,000 души, а по Гуго Гроция 100 хиляди души; сждилищата на Филиппа сж умъртвили 25,000 души.

Освѣнъ еретичеството, въ среднитѣ вѣкове нáй-яростно сж преслѣдвани *магьосничеството и баяньето,* защото тогава

сѫ вѣрвали, че човѣкъ, а особно жената, е могла да има свръска съ дявола за да погубва съсѣднитѣ си. По законитѣ на тогавашнитѣ врѣмена, тѣзи, които привикватъ лошитѣ духове, съвѣтватъ се съ тѣхъ, хранятъ ги, завързватъ любовни интриги и пр., — се изгарятъ. Числото на изгоренитѣ въ Европа за баянье и магьосничеството, по изброяваньето на Волтера, достига 100 хиляди; други пъкъ увѣряватъ, че само въ една Германия сѫ изгорѣни не пó-малко отъ горньото число.

Духовенството не малко се е грижило и за *нравствеността на хората,* като е мислило да ги направи пó-чисти и пó-достойни чрезъ заплашванье, чрезъ мѫки и смърть. Когато хората сѫ биле суевѣрни и фанатични, то лесно е било да се убѣдятъ, — и историята доказа, че тѣ сѫ се убѣдили, — въ справедливоста на смъртното наказание за извѣстни престѫпления противъ нравственоста. Чрезъ софизми, духовенството закрѣпило туй убѣждение, та по този начинъ сполучило да нагласи цѣлъ редъ престѫпления, които у всичкитѣ народи сѫ се наказвали съ смърть; такива сѫ биле: 1) блудство; 2) двубрачие; 3) кръвосмѣшение; 4) содомство и свръска съ животнитѣ; 5) пресиляние дѣвойкитѣ и пр.

Прѣзъ всичката дълга история на смъртното наказание, човѣшкия умъ, съ чудна плодовитость, е измислилъ *много истънчени начини,* пресмѣтнѫти за пó-жестокото умъртвяванье престѫпницитѣ, и заедно съ това, за пó-голѣма и пълна услада на проститѣ, но кръвожъдни зрители. Ето пó-главнитѣ начини на умъртвяваньето, които различнитѣ народи сѫ употрѣбявали съ нáй-истънчена и строга формалность и тържественность:

1) Убѣсванье, къмъ което се отнася и распъваньето на кръсть на долу или на горѣ съ краката; 2) отсичанье главата съ сабя, сатъръ, брадва или машина — гильотина; 3) хвърлянье въ врѣла вода, масло или вино; 4) умъртвянье чрезъ колесница; 5) привързванье о конска опашка

и раскжсванье на парчета съ клѣщи; 6) изгарянье, за пó-добрата сполука на което сж туряли изъ тайнитѣ мѣста на тѣлото подпалителни вещества; 7) заровянье въ земята; 8) удавянье; 9) одиранье кожата; 10) измъкванье червата: 11) натъкванье или промушванье съ колъ; 12) вливанье въ гърлото растопенъ коршумъ; 13) хвърлянье отъ високи канари и урви; 14) удушаванье; 15) хвьрлянье между разяренитѣ диви звѣрове за раскжсванье; 16) стжпкванье чрезъ препусканье животни; 17) убиванье съ камъни; 18) уморяванье отъ гладъ; 19) отравянье и 20) растрѣлянье.

Нѣкои отъ горнитѣ начини на умъртвяванього, читателитѣ ни трѣба да знаьжтъ или да сж чули за тѣхъ отъ пó-старитѣ, които сж видѣли какъ бившитѣ ни владѣтели, Турцитѣ, сж ги практикували надъ раята си чакъ до края XIX в. Не ще дума, че въ напрѣднжлитѣ държави, таквизъ варварски мжчения нѣматъ мѣстото си; спазени сж само два отъ горнитѣ начини: бѣсеньето и разстрѣлянього.

Що се отнася до лицата, които сж работѣли до умъртвяваньето, — *за джелатитѣ,* — то трѣба да поменемъ, че въ старитѣ врѣмена, както и сега между дивацитѣ, тѣ сж биле на почетъ до толкова, щото често тъзи длъжность сж извършвали царьетѣ, жрецитѣ и първосвещенницитѣ, т. е нáй-прѣднитѣ лица, отъ народа. Съ течение на врѣмето, заедно съ общото отвръщение и умраза къмъ смъртното наказание, джелатитѣ сж станжли презрѣнни отъ всички честни хора. Поради туй въ сегашно врѣме за джелатство се залавятъ нáй-мръснитѣ вагабонти и панти, или пъкъ публично осжденитѣ за убиство хайдути, на които окото до толкова е привикнжло къмъ кръвь, щото да не мигне при извършванье възложената нему работа.

IV.

Нáй-силенъ и твърдъ протестъ, смъртното наказание е срѣщнжло въ Христовото учение, което за винжги ще вджхва у хората милость и състрадание къмъ тѣглата на

загубенитѣ си братя. Наистина І. Христосъ не е говорилъ нарочно противъ смъртното наказание, но отъ проповѣдитѣ му, проникнѫти съ любовь къмъ человѣчеството и снисхожденье къмъ слабоститѣ му, ний можемъ да заключимъ, че Нему е било противно умъртвяванието и мѫченьето престѫпницитѣ. Когато книжницитѣ и фарисеитѣ завели при Него една блудница и го попитали да ѭ убиятъ ли съ камъне, спорѣдъ Мойсеевия законъ, то Той отговорилъ: „който измежду васъ се сѣща безгрѣшенъ, нека пръвъ замахне връхъ неѭ.“

Христосъ е считалъ човѣка кадъренъ да се поправи и прероди, макаръ и слѣдъ дълги злосторничества. Просвѣтени отъ Христовото учение, първитѣ християне сѫ биле противни на смъртното наказание, като сѫ странѣли при извършванието му. Когато християнството се е припознало за държавна религия въ римската империя, то владицитѣ сѫ измолвали у императоритѣ помилванье за осѫденитѣ на смърть. Нѣкои калугери даже съ сила сѫ отървали осѫденитѣ отъ рѫцетѣ на джелатитѣ.

Но пó-подирь, заедно съ искривяванието и преправянието Христовото учение, черковата почнѫ да гледа съ криво око на осѫденитѣ. Нова проповѣдь противъ смъртното наказание, се захваща чакъ тогазъ, когато въ западна Европа налѣгнѫхѫ да възстановятъ христовото ученне въ всичката му чистота и ясность. Въ XVI в. Социнъ и въ XVII в. квакера Пенъ въ съчиненията си сѫ възстанѫли нáй-дързостно противъ смъртното наказание.

Не малко значение за отмахванието на смъртното наказание е нмалъ *материалния интересъ*. Както господаря за пó-голѣма печалба отъ труда на роба си е жалѣлъ и спистявалъ живота му, тъй и държавата за да извлече нѣкоя полза отъ престѫпницитѣ, почнѫла е въ нѣкои случаи да ги осѫжда не на смърть, а на тежки работи. Тъй напр. заселението новитѣ земи е накарало Англия да испраща много отъ престѫпницитѣ въ колониитѣ си, защото

тамъ се е сѣщала голѣма нужда отъ работници. Желанието на Франция, да има силенъ флотъ, е предизвикало отмахванье смъртното наказание за много прѣстѫпници, защото послѣднитѣ трѣбало да гребѫтъ въ галернитѣ кораби. — Въ Руссия много отъ тѣжкитѣ прѣстѫпници сѫ се отлѫчвали за заточение въ Сибиръ, гдѣто е трѣбало да раскопаватъ рудницитѣ или да заселятъ пустинята; други пъкъ сѫ се пращали да градятъ крѣпости, държавни здания, за които правителството не е искало да откупува работници.

Силнитѣ религиозни препирни, вълнувания и бунтувания, които възбудихѫ въ европейското общество проповѣдитѣ на честнитѣ борци противъ черковната тирания, успѣхитѣ на различнитѣ секти и вѣроисповѣдания, — всичко туй сне́ тъмното було отъ очитѣ на хората, та ги убѣди, че спасението не става на сила, че исповѣдването тъзи или онъзъ религия не прави човѣка такъвъ злодѣй, който заслужва смъртно наказание. Туй убѣждение се пръснало още въ XVI и XVIII, но въ XVIII в., поддържано отъ научнитѣ доказателства на криминалиститѣ, то получи по́-голѣма сила и ясность. Почнѫ се проповѣдь за отмахването смъртното наказание за много прѣстѫпления противъ вѣрата. Монтескьо силно настояваше, че за прѣстѫпле́ния противъ вѣрата, трѣба да се считатъ само материалнитѣ докачения, като: побърկванье богослужението, чрезъ което се безпокоѭтъ и вълнуватъ гражданетѣ, но за наказванье тѣзи прѣстѫпления, той допуща само отлѫчванье отъ черквата и обществото, като отхвърля съвсѣмъ смъртното наказание. Бриссо-де-Варвиллъ казва, че ереста не е общественно прѣстѫпление, защото инакъ всички хора би трѣбало да считатъ единъ другиго за еретици и да се мразятъ, гонятъ и истребватъ: лютеранството е ересь въ Римъ, а католичеството се счита за ересь въ Лондонъ. Зарадъ туй, казаний списатель допуща наказание само за тѣзи прѣстѫпления, които разбъркватъ общественния редъ

и тишина. Сѫщитѣ доказателства сѫ служили и на другитѣ списатели противъ останѫлитѣ религиозни престѫпления, като магьосничество и баянье. По думитѣ на Филанджиери, макаръ въ негово врѣме кървавитѣ закони противъ магьосничеството и баяньето нигдѣ да не сѫ биле отмахнѫти, но подъ влияние на общия натискъ, сѫдиитѣ рѣдко сѫ произнасяли смъртни пресѫди.

Вслѣдствие на такива проповѣди, смъртнитѣ наказания сѫ се намалили на сѣкѫдѣ тъй, щото въ сегашно врѣме всичкитѣ цивилизованни народи допущатъ явно исповѣданье каква и да е религия. По нѣкога само, прежния фанатизмъ се разгаря и въ наше врѣме, както това бѣше лѣтосъ въ Унгарско, гдѣто ревностно се съчини и стъкми цѣла басня, която насъскваше простия народъ противъ Евреитѣ, които ужъ убили християнката Естирь за да употрѣбятъ кръвьта ѝ при извършваньето нѣкакъвъ си религиозенъ обрядъ. Благодарение на честноста на адвокатитѣ, прокурора и всеобщия европейски протестъ, Тисса-Есларската уйдурма на фанатицитѣ се откри и чрезъ оправдание измѫченитѣ Евреи, възтържествува правдата и идеята на свободната съвѣсть.

Чрезъ проповѣди, протести, тъй сѫщо бѣше отхвърлено смъртното наказание за престѫпления противъ *нравственноста*, които, по думитѣ на тогавашнитѣ списатели, трѣба да се преслѣдватъ само съ глоба, посрамявание, изгнание и др. —

По старитѣ закони, *кражбата* се е считала за престѫпление, което заслужва смъртно наказание; но подъ натиска на общественното мнѣние, въ XVIII в., тѣзи закони захванѫхѫ да оставатъ мъртва буква, защото тѣхната жестокость и несправедливость е станѫла явна за всички. По думитѣ на Волтера, (1777 г.) въ Англия билъ отмахнѫтъ закона за смъртното наказание, което преслѣдва крадцитѣ за сумми повече отъ 12 су, но този законъ не се е прилагалъ, едно, защото сѫдиитѣ не сѫ се взирали

строго, а друго, защото краля е помилвалъ осѫжданитѣ крадци. Въ Пруссия, 23-й Юлий 1743 год., Фридрихъ Великий е издалъ заповѣдь, съ която се исхвърля смъртното наказание за кражба, като се задържа само за такъва, която е свързана съ убийство.

Много важно значение за отхвърлянието смъртното наказание е имала общата посока на философията. която възстанѫ противъ старата тирания и жестокость; гуманната философия събуди хората, направи ги пó-мѣгки, пó-снисходителни и пó-милостиви. Както числото на мѫченията и пресилванията, тъй и на бѣсилкитѣ се намали, защото сѫдиитѣ и самитѣ владѣтели тъй сѫщо бѣхѫ обзети отъ общия философский духъ на 18-я вѣкъ.

Като тълкователь на туй настроение се яви Беккария, съчинението на когото се посрѣщнѫ съ всеобщъ въсторгъ, тъй като множеството видѣ въ него, като въ огледало, идеитѣ, които го вълнувахѫ и съзрѣвахѫ. Послѣ съчинението на Беккария, почнѫ се тукъ-тамѣ и *законодателно отхвърляне смъртното наказание.* Първъ смѣлъ реформаторъ въ туй отношение се яви Тосканския великъ херцогъ Леополдъ; отъ 1765 г. до 1786 г. той не е утвърдилъ ни една смъртна пресѫда. Като се убѣдилъ, прѣзъ всичкото туй врѣме, въ безполезноста на смъртното наказание, въ 1786 г. той го отхвърли съвсѣмъ чрезъ особенъ законъ. — Въ Австрия Мария Терезия, прѣзъ царуването си, замѣнила смъртното наказание съ вѣченъ затворъ. При Іосифа II сѫщо тъй умъртвяването се е замѣнявало съ вѣченъ затворъ.

Наскоро, заедно съ общото политическо стѫпване назадъ, явихѫ се изново защитници на смъртното наказание, които укорявахѫ Беккария, и се напрѣгнѫхѫ да убѣдятъ владѣтелитѣ въ правото имъ да умъртвяватъ поданницитѣ си. Нѣкои политически събития и французската революция, дадохѫ сила и куражъ на заслѣпенитѣ реакционери до толкова, щото, въсползовани отъ залисътъ, тѣ

сплашихѫ пó-вече царьетѣ и ги накарахѫ да уведѫтъ изново смъртното наказание.

Въ Австрия, при Франца II, отново се уведе смъртното наказание за държавно предателство. Кодекса отъ 1803 год. съдържа заплашванье съ смърть за 13 престѫпления. Въ тѣзи кодекси смъртното наказание за религиозни и безнравственни престѫпления се исхвърли съвсѣмъ.

Врѣменно задържано, движението противъ смъртното наказание се почнѫ съ нова сила и твърдость въ първата четвъртина на XIX в. и се продължава чакъ до сега. Макаръ законитѣ и да сѫществуватъ, но смъртното наказание се е прилагало рѣдко, защото сѫдиитѣ, свидѣтелитѣ, адвокатитѣ, министритѣ и самитѣ царе сѫ се старали да избавятъ отъ него престѫпницитѣ. Таквозъ мълчаливо подкопаванье подъ закона нáй-много се забѣлѣзва въ *Англия*, гдѣто до началото на XIX в. сѫ спазени заплашванья съ смърть за двѣстѣ престѫпления. Тъй, като споредъ английскитѣ закони, този, който открадне пó-вече отъ 40 шилинга, [1]) се наказва съ смърть, то журитѣ (заклѣтницитѣ) за да отърватъ такъвзи крадецъ отъ смърть, признавали сѫ го виновенъ въ открадванье 39 шилинга, макаръ кражбата и да надминува 40. Веднъжь журитѣ трѣбало да отсѫдятъ двамина престѫпници за дѣла почти еднакви, но тъй, като за едното закона опредѣля смърть, а за другото само заточение, то тѣ оправдали съвсѣмъ първия и обвинили втория, какаръ винитѣ и на двамата да биле очевидни.

Подобна борба противъ смъртното наказание се е водила и въ *Франция*, гдѣто журитѣ сѫ оправдавали много виновни само и само да ги отърватъ отъ смъртта, която тѣ сѫ мразѣли. Слѣдующитѣ цифри показватъ колко много сѫ биле оправдателнитѣ пресѫди: отъ 1805 до 1816 г. въ Англия сѫ дадени подъ сѫдъ за престѫпления, за-

[1]) 1 шилингъ = левъ 45 стотинки.

плашвани съ смърть, около 70,984 души; но отъ тѣхъ сѫ осѫдени само 5,874 души, между които само 823 души сѫ наказани съ смърть. Сѫщото показва статистиката въ Франция, Прусия и Саксония.

Въ началото на сегашния вѣкъ, списателитѣ съ особенна ревность почнѫхѫ да проповѣдватъ противъ смъртното наказание за *политически престѫпления*. Нáй-ясно и вѣрно развилъ мисълта за тѣзи престѫпления консервативния дѣятель Гизо,[1]) слѣдъ когото тя почнѫ да се признава отъ мнозина. Гизо разсѫжда, че сега смъртното наказание не помага тъй, както въ старитѣ врѣмена, защото сегашнитѣ политически работници и проповѣдници не вършѫтъ престѫпления за власть, за въскачванье на престола, за пари или отъ зависть, а въ пó-вечето случаи вдахнѫти отъ идея, тѣ работятъ за измѣнението тъзи или онъзъ система, за искореняваньето тѣзи или онѣзъ злоупотрѣбления и произволи. Чрезъ умъртвяванье престѫпницитѣ въ старо врѣме, правителството е било сигурно, че се избавя за винѫги отъ пакоститѣ и придиркитѣ на честолюбцитѣ, защото подиръ смъртта имъ нѣма кой да продължи захванѫтото, тъй като не всички искатъ да се докопатъ до власта. Въ дневно врѣме, наопаки, съ умъртвяваньето престѫпника, правителството непечали, защото самата идея не угасва, а се разгаря пó-вече и пó-вече, отъ което тя става пó-вече примамлива за едномисленницитѣ. Самото общество пó-вече се настървява противъ правителството, защото въ лицето на убития вижда мѫченикъ за идеята си, а не разбойникъ и хайдутинъ. Народа скрива и закриля гоненитѣ послѣдователи, поддържа ги, насърчава ги и ги въодушевява за нова борба. Съ една дума, смъртното наказание пó-вече распаля огъня, вмѣсто да го гаси и унищожава.

Послѣ силнитѣ протести, които кървавитѣ закони срѣщнѫхѫ въ обществото и литература, законодателитѣ трѣ-

[1]) Guizot: „De la peine de mort en matière politique. 1829 г.

баше на́й-подирь да отстѫпятъ, та да отмахнѫтъ смъртното наказание за много престѫпления, които сѫдиитѣ и журитѣ предпочитахѫ да оставятъ безнаказанни, отъ колкото да преслѣдватъ съ безчеловѣчни смъртни пресѫди. Тъй, като разликата между законитѣ и живота е била на́й-силна въ *Англия*, то законодателитѣ на послѣдната сѫ биле принуденн да отмахнѫтъ смъртното наказание за много престѫпления. Туй отмахванье се захваща отъ 1803 год., когато прочутия адвокатъ Самуилъ Ромильи внесе въ палатата *биль* за отхвърлянье смъртното наказание за кражба и измама въ сумма 12 пенса;[1]) палатата прие предложението му. Насърдченъ отъ тъзи сполука, Ромильи, въ 1810 г., внесълъ въ палатата три нови биля: отхвърлянье смъртното наказанье за открадванье 5 шилинга изъ дюкенъ, 40 изъ кѫщи, за крадянье туй-онуй изъ корабитѣ и ленъ изъ фабрикитѣ. Както въ 1810 г., тъй сѫщо и прѣзъ 1811, 1813 и 1816 г., — прѣзъ които Ромильи повтарялъ предложението си, — палатата го е отхвърляла. Въ 1832 год. смъртното наказание било унищожено: за правянье калпави пари, за крадянье конье, овце и други добитъкъ. Въ 1837 год. смъртното наказание е отхвърлено за нѣкои случаи при бунтуванье, разбойничество, нападанье чуждитѣ домове и на́й-подирь за подпалянье.

Въ 1840 г. депутатина Эвартъ внесълъ въ парламента биль за отхвърлянието смъртното наказание изобщо за какви да е престѫпления. При всичко, че предложението не било прието, но съ закона отъ 22 юний 1841 год. смъртното наказание било отмахнѫто за слѣдующитѣ престѫпления: бѣганье отъ заточението; 2) пресилянье дѣвойки; 3) събарянье църкви; 4) събарянье търговски кѫщи или счупванье машинитѣ въ фабрикитѣ. Несполуката неотчаяла Эварта, който отново и съ по́-голѣма упоритость продължи агитацията си противъ съвършенного отмахванье смъртното наказание. На́й-ревностнии негови другари при

[1]) Единъ пенсъ = $10^1/_2$ стотинки.

парламенскитѣ му борби, сѫ биле прочутитѣ либерални дѣятели и краснорѣчиви оратори — Кобденъ и Брайтъ. Поддържанъ отъ множество прошения отъ разни градове, Эвартъ подновилъ предложението си въ 1847 год., но то било отхвърлено съ 81 гласъ срѣщу 41; сѫщо тъй безуспѣшно той внасялъ предложението си и прѣзъ 1848, 1849 и 1850 гг. Въ 1861 год. смъртното наказание се е задържало само за държавно предателство, за отрано скроено-убийство и за несполучливо опитванье къмъ таквозъ убийство.

Въ *Франция* прѣзъ 1832 год. смъртното наказание е отмахнѫто за 10 разни престѫпления, и освѣнъ туй закона далъ право на журитѣ да замѣняватъ смъртното наказание съ друго какво да е. Въ 1848 год. е издаденъ законъ, чрезъ който се отхвърля смъртното наказание за политически престѫпления; но при империята, въ 1851 год. смътното наказание отново е уведено за посѣганье връхъ живота на императора и фамилията му.

Въ *Германия* чакъ въ 1848 год. се захваща отхвърлянието на смъртното наказание. Въ тъзи година Франкфуртското народно събрание е приело, че едно отъ основнитѣ права на нѣмския народъ е отмахванието смъртното наказание. Всичкитѣ нѣмски държавици, освѣнъ Пруссия, Австрия, Бавария и Гановеръ, се съгласили на горньото рѣшение. При издаванието сѣверно-германския кодексъ, болшинството на сѣверно-германския рейстагъ отхвърлило смъртното наказание, но желѣзния канцлеръ — Бисмаркъ и тука употрѣби влиянието си да не възтържествува такъвъ гуманенъ принципъ; по негово настояванье смъртното наказание е спазено 1) за несполучливо опитванье и за убиванье господаря; 2) за отрано-скроено убийство.

Америка пó-рано отъ Европа е отхвърлило смъртното наказание, като го е спазила само за отрано-скроено убийство. По закона на много сѣверни штати, сѣкий отъ журитѣ се пита пó-напрѣдъ, признава ли или отхвърля смърт-

ното наказание, и въ послѣдния случай не се допуща да произнася пресѫда. Този законъ повлѣкалъ подирѣ си съвършенното отмахванье смъртното наказание въ 1847 г. въ Мичигенъ, въ 1852 въ Родъ-Ейландъ, въ 1854 г. Висконсинъ, — защото, по думитѣ на предсѣдателитѣ въ тѣзи Штати, не било възможно да се състави сѫдилище съ жури, тъй като повечето отъ гражданетѣ отхвърляли смъртното наказание и слѣд. не можали да засѣдаватъ. Въ 1864 г. смъртното наказание е отхвърлено въ Колумбия, а въ 1868 г. въ Мексико.

Въ *Русия* по едно врѣме смъртнитѣ наказания сѫ биле твърдѣ рѣдки, но отъ десетина години насамъ, поради социалистическитѣ движения, умъртвяваньето, по пресѫда на военнитѣ сѫдилища, се е прилагало честичко. Прѣзъ текущата година, при обсѫждането новия углавенъ проектъ, всичкитѣ юридически общества въ Русия рѣшихѫ за отхвърлянието на смъртното наказание.

Отхвърлено съвсѣмъ, смъртното наказание не се прилага въ Фрейбургъ, Невшитель, Цюрихъ, Сенъ-Марино, Ромѫния, Португалия и Голандия.

V.

Слѣдъ изложението кървавата история на смъртното наказание, ний трѣба да се поспрѣмъ и върху различнитѣ *доказателства*, съ които списателитѣ подкрѣпятъ мнѣнието си *за* или *противъ* смъртното наказание. Разглежданьето тѣзи доказателства има важно значение за практическото рѣшение въпроса. Ний изброяваме доказателствата по реда, който Кистяковский спазва въ съчинението си:

1. Противницитѣ на смъртното наказание казватъ, че послѣдньото е не справедливо, защото погубва човѣшкия животъ, който никога и отъ никого не може да се разрушава и присвоява.

Едни отъ противницитѣ на смъртното наказание, между които е и Беккария, казватъ, че при встѫпваньето си въ

обществото, човѣкъ е заключилъ контрактъ да пази общата свобода, като е отстжпалъ и часть отъ своята, но никога той не е пожъртвовалъ живота си, за да се располага съ него другъ.

Другитѣ противници на смъртното наказание доказватъ, че то е несправедливо, защото е противно на естественното право. По тѣхнитѣ думи, всѣки човѣкъ, като Божье създание, притѣжава: Свобода, животъ, дѣятелность и разумъ; тѣзи добрини сж тъй свещенни, щото стопанина имъ нѣма право да ги отстжпва другиму. Тѣ сж дадени отъ Бога, та зарадъ туй никой законъ нѣма право да посѣга връхъ тѣхъ. Човѣкъ не може да присвоява хорскитѣ права, нито пъкъ може да отстжпва своитѣ.

При необходимата забрана (забрана отъ нападателя), човѣкъ може да убие посѣгателя, но не за туй че има таквозъ право, но защото брани своя животъ, който се излага на опасность. Но щомъ полицията успѣе да хване убийцата, когато той вече е обезоржженъ, тогазъ никой нѣма право да го убие. Обществото не трѣба да затрива хванжтия убийца, защото послѣдния е безсиленъ да прави злини; има много други срѣдства, чрѣзъ които обществото може да се спази отъ хванжтия злодѣецъ, безъ да прибѣгва до умъртвяваньето му.

Защитницитѣ на смъртното наказание възразяватъ. — Едни отъ тѣхъ казватъ, че ужъ чрѣзъ контрактъ човѣкъ е отстжпалъ своя животъ; други пъкъ отричатъ светоста на човѣшкия животъ, защото, казватъ тѣ, инакъ е невъзможно да се оправдаjжтъ убийствата, които се вършатъ въ военно врѣме и при необходимата забрана. Ако живота е Божи даръ, то таквизъ дарове сж: свободата и дѣятелноста: ако живота е светъ, то и послѣднитѣ дарове трѣба тъй сжщо да сж свети и непокжтнжти. Но пита се, кой е този, който ще отхвърли тъмничния затворъ? Ако живота е Божи даръ, то нека човѣкъ се предпазва да стжпче змията, нека той не коли добитъка за да се хране отъ

месото му, защото и тѣзи създания сѫ Божии и слѣдв. тѣхния животъ трѣба да бѫде непокѫтнѫтъ. По нататъкъ защитницитѣ считатъ истребваньето злодѣйцитѣ за твърдѣ справедливо и съгласно съ човѣшката съвѣсть.

Върху доказателствата на противнитѣ страни, проф. Кистяковский прави долнитѣ бѣлѣжки.

1. Препирнята за светоста на човѣшкия животъ е матафизическа. Заключенията на философитѣ, които сѫ се придържали о естественното право, сѫ разумни, но не сѫ провѣрени съ живота. Като реакция противъ срѣдневѣковнитѣ заблуждения, учението на тѣзи философи е принесло голѣма полза за напрѣдъка, като е издигнѫло човѣшката личность отъ робското и уризмѣното ѝ положение, и чрѣзъ това е умалило числото на смъртнитѣ наказания; но по́-нататъкъ туй учение нищо положително не е дало.

2. Казаното учение пада отъ на́й-слабата критика, защото нѣма никакви доказателства, че наистина нѣкога се е сключвалъ общественъ контрактъ, по който човѣкъ би се условилъ съ другитѣ да пазятъ всички непокѫтнѫтъ живота му. Безбройнитѣ умъртвявания за религиозни или политически идеи, изгаряньето стотини хиляди магьосници, — сѫ явни свидѣтели до колко човѣшкия животъ е билъ непокѫтнѫтъ. Опрѣни на таквизъ исторически доказателства, защитницитѣ на смъртното наказание взели върхъ.

3. Защитницитѣ считатъ смъртното наказание необходимо за спазваньето нравственния редъ. Но защо този редъ може да се спазе само съ убиванье, а не и чрезъ тежъкъ затворъ? Но общественната нравственность не се спазва съ жестоки мѣрки, защото тѣ сѫ пагубни. Зарадъ туй днешната наука отдѣлила правото отъ нравственноста, като се занимава само съ първото.

II. *Противницитѣ на смъртното наказание увѣряватъ, че то не сплашва, нито пъкъ сдържа лошитѣ хора отъ тежкитѣ*

престжпления. За да докажжтъ туй, тѣ излагатъ множество доказателства. Именно: историята и сждебнитѣ лѣтописи доказватъ, че смъртното наказание не само не сплашва, но напротивъ уголѣмява числото на престжпленията. Въ Англия, въ първата четвъртина на 19-я вѣкъ, законитѣ сж съдържали заплашвания съ смърть за 200 разни престжпления, но при всичко туй, нѣмало е ни една държава, — като неѭ, при еднакво развитие, — съ такова голѣмо число извършени престжпления. Отъ друга страна, съ отмахваньето смъртното наказание за нѣкои престжпления не само че не е умножило числото на послѣднитѣ, но даже ги е намалило. При всичко, че въ Тоскана (отъ 1774—1790 г.) смъртното наказание е било отхвърлено, но числото на тежкитѣ престжпления не се е увеличило. Сждебната хроника представя още много такива примѣри. Ако земемъ сега частни случаи, то ще се увѣримъ, че много престжпници, които сж биле умъртвявани, до извършванье престжпленията си, сами сж присжтствували при смъртнитѣ наказания. Бристолския священникъ Робертсъ увѣрява, че отъ 165 души, който той е исповѣдалъ прѣдъ умъртвявантето имъ, 161 отъ тѣхъ сами сж присжтствували при таквизъ наказания. Въ Англия и Франция има цѣли фамилии, на които дѣдитѣ, бащитѣ и братьята сж умирали на ешафота.

Тѣзи, които считатъ смъртното наказание сплашително, сждятъ по себе си за престжпницитѣ, като мислятъ, че и послѣднитѣ сж тъй страхливи, та могжтъ се уплаши отъ жестокото заканванье на закона. Трѣба да не забравяме, че този, който се рѣшава на престжпление, той е турилъ главата си въ торба.

Казватъ, че престжпника, когото водятъ на смърть, счита като особна милость замѣняваньето ѝ съ нáй-тежъкъ затворъ, съ нáй-трудни работи и даже съ робство; оттука вадятъ заключение, че смъртта е нáй-доброто срѣдство за удържанье престжпницитѣ отъ лошитѣ имъ кроежи. Но

не всѣкий иска таквазъ замѣна. Освѣнъ туй престѫпника осѣща горния страхъ само тогазъ, когато вижда приготовленьята за умъртвяваньето му, но при извършванье престѫплението, този страхъ нѣма мѣсто.

Ако даже допустнемъ, че смъртното наказание сплашва, то пакъ трѣба да повторимъ, че въ сегашно врѣме то е изгубило туй си качество. Честитѣ оправдания виновнитѣ отъ жалость и помилванье осѫденитѣ, което се практикува сега, каратъ бѫдѫщитѣ престѫпници да мислятъ, че и тѣ могѫтъ да бѫдѫтъ помилвани и оправдани и слѣд. да се не страхуватъ отъ заканваньето на закона.

Възраженията на защитницитѣ. Числото на престѫпленията си уголѣмява въ коя да е държава не за туй, защото често се прилага смъртното наказание, а наопаки: къмъ смъртното наказание прибѣгватъ за туй, защото тамъ се случватъ повече престѫпления. Числото на престѫпленията въ Англия е било пó-голѣмо отколкото въ Франция не за туй, че въ първата пó-често наказватъ съ смърть, а съвсѣмъ по други причини. Въ Англия богатството е пръснѫто въ рѫцѣтѣ на малцина, когато въ Франция наопаки; въ Англия честния и работния човѣкъ често не намѣрва работа и остава безъ парче хлѣбъ и дрѣшка. Освѣнъ туй Англичанина по характера си е студенъ, навѫсенъ и грижливъ, а пъкъ Французина мѣгкъ, веселъ и зевзекъ. Тѣзи се причинитѣ, по които въ Англия се извършватъ повече престѫпления. Сѫщо тъй въ Тоскана не отхвърляньето смъртното наказание е намалило престѫпленията а всеобщия европейски миръ, добрия и грижливъ царь, чиститѣ нрави, религията и нравственноста.

Глупаво е да се хортува, че хората не се плашатъ отъ смъртта „Влѣзте, казва Брольи, въ коя да е тъмница и предложѣте на осѫдения да си избере на мѣсто смъртта друго нѣкое нáй-тежко, но не смъртно, наказание, и вий ще видите, че той ще предпочете послѣдньото. Ако ли пъкъ вий отъ жалость къмъ кого да е отъ осѫденитѣ за

заточение въ рудницитѣ, се опитате да го склоните да приеме смъртно наказание, то вий ще навлечете върху си всеобщо негодование. Когато е такъвъ голѣмъ ужаса прѣдъ смъртта у тѣзи, които тя не досѣга, то смѣшно е да се брътви, че той е пó-малъкъ у тѣзи, които знаѭтъ, че ще бѫдѫтъ умъртвени, ако извършатъ туй или онуй престѫпление."

Върху аргументитѣ на двѣтѣ противни страни, могѫтъ да се направятъ слѣдующитѣ критически бѣлѣжки:

1. Повърхностно сѣкиму е ясно, че смъртното наказание сплашва, но като вникнемъ пó-дълбоко, ний ще се убѣдимъ, че това не е до тамъ вѣрно. Честитѣ и нáй-истънчени умъртвявания, до края на минѫлия вѣкъ, ни нáймалко не се намалили престѫпленията; отъ друга страна смѣгчаваньето жестокитѣ начини на умъртвяваньето и пóрѣдкото му прилаганѥ сѫщо тъй не е намалило престѫпленията. Туй постоянство на престѫпленията е дало потикъ на ученитѣ да изнамѣрятъ причинитѣ, които и наистина се открихѫ и доказахѫ отъ Кетле, Вагера и други съ множество статистически цифри и научни издирванья. По тѣзи издирванья, постоянното число на престѫпленията зависи не отъ начина на наказанията, но отъ природата на човѣка и влиянието връхъ неѭ на много социални и економически условия.

2. За мнозина отъ защитницитѣ на смъртното наказание, казанитѣ научни трудове не сѫ биле извѣстни; а пъкъ другитѣ, — макаръ и да знаѭтъ добрѣ статистиката на престѫпленията, и макаръ да сѫ убѣдени въ вѣрноста на заключенията ѝ, — продължаватъ да хортуватъ, че смъртното наказание влияе, ако не на всички, то поне връхъ нѣкои престѫпници.

III. *Противницитѣ на смъртното наказание увѣряватъ, че то не само е безполезно, но даже пагубно за обществото, за народнитѣ нрави.* У нѣжнитѣ, чувствителнитѣ, развититѣ и несклоннитѣ къмъ зло хора, испълняваньето смърт-

ната пресѫда поражда нáй-тежко и убийственно впечатление; то възбужда въ душата имъ ужасъ, безкрайна жалость и състраданье къмъ участа на клѣтия, паднѫлия човѣкъ. Често, при извършваньето смъртното наказание, може се забѣлѣжи, какъ мнозина плачѫтъ и какъ на нѣкои даже припада (Ducpetiaux. 49). Особно тежко впечатление възбужда умъртвяванье тѣзи отъ осѫденитѣ, на които е припаднѫло, или тѣзи които правителството лѣкува за да бѫдѫтъ здрави при формалното имъ уморяванье, или пъкъ тѣзи, които до послѣднята си минута увѣряватъ въ невинноста си. Има много фактове, които показватъ, каква жалость предизвиква смъртното наказание у нѣкои лица. Единъ селенинъ, който често е виждалъ смъртното наказание, полудѣлъ, и почнѫлъ да мисли и да се бои, че и той ще умрѣ отъ сѫщото наказание; никой не можалъ да го отклони отъ тъзи му мисъль: той осѣщалъ сѫщитѣ адски мѫки, както и осѫдения на смърть. Въ Франция, при революционнитѣ сѫдилища, единъ младъ момъкъ до толкозъ се наплашилъ, щото не можалъ да свладѣй себе си: езика и гласа му се измѣнявали само отъ единъ погледъ на чиновника; постоянна меланхолия, слабодушие, умственна тѫпость, безмѣренъ страхъ, — туй се бѣлѣзитѣ на лудината му (Pierquin). Пиеркенъ привежда много примѣри, отъ които се вижда, че много сѫдници, джелати и зритѣли сѫ подлудѣвали. Пинель, Ескироль, Матеи и др. психиатри сѫ събрали много примѣри, прилични на горнитѣ. —

Съвсѣмъ друго дѣйствие производжа смъртното наказание връхъ тѫпата и проста масса, за която убиваньето човѣка по опредѣленни обряди е приятно забавление и предмѣтъ за брътвенье и шеги. На праздно защитницитѣ на смъртното наказание увѣряватъ, че то сдържало и приучвало простацитѣ. Туй не е вѣрно. При умъртвяваньето прѣстѫпника, простата тълпа хладнокръвно разговаря за външноста на осѫдения и често прави шеги и даже скан-

дали. Ето какъ Диккенсъ описва поведението на тълпата при умъртвяваньето съпругитѣ Манинови въ 1849 год.: „Неприличното и безчинно поведение на множеството народъ, представяше таквазъ ужасна сцена, която мѫчно може да си въобрази човѣкъ, и която мѫчно може да се срѣщне въ коя да е идолопоклонска държава. Ужаса ми отъ бѣсилката и престѫплението, извършено отъ клѣтитѣ убийци, се изглади въ душата ми прѣдъ ужасното поведение, мимиката и разговоритѣ на сбранитѣ зрители . . . . Като, че Христовото име никога не се е чувало въ този свѣтъ, и като, че се разбираше отъ само себе си, че хората трѣба да се истрсбватъ, като скотове.“

Често се случва, че осѫдения въ отчаянието си захваща да се боричка съ джелатитѣ. Въ книгата си *„Послѣдний день на единъ осѫденъ,“* [1]), В. Хюго расказва, че въ XVII в. при Ришелье, при умъртвяваньето на М. де Шале, неискусния сълдатин свалилъ главата му чакъ подирь 34 удара съ кацарския ножъ. Ето какъ сѫщия описва другъ пó-новъ и пó-ужасенъ случай: джелатина удря, но не сполучливо. „Человѣкътъ надава ужасенъ викъ. Палачътъ смутенъ, повдига сатъра, и го спуща изново. Сатъра се врѣзва изново въ врата на мѫченика, но не пресича. Мѫченикътъ вие, тълпата тоже. Джелатина повдига пакъ сатъра, надѣвающъ се за пó-добро отъ третия ударъ. Третий ударъ накарва да рукне третя кървава вада по тила на осѫдения, нъ не сваля главата. Да скратимъ. Ножътъ се повдига и падà петъ пѫтя, петъ пѫтя се врѣзва въ осѫдения, петъ пѫтя осѫдения изрѣвва подъ удара и поклатва своята жива глава, като викаше за милость. Разгнѣвений народъ взе камьни и захванѫ да хвърля връхъ джелатина.“ Ний сами знаемъ за отчаянната борба, която води съ заптиетата възтанника Ив. Пановъ (въ Търново, прѣзъ Май 1876 год.), когото вързанъ, въ униформа, карахѫ къмъ бѣсилото; защитата бѣше тъй енергична, виковетѣ бѣхѫ

[1]) Превождана отъ А. Митова и печатана въ „Марица“. 1883 год. брой 513.

тъй раздирателни, щото растрепѣрахѫ цѣлата улица; битъ съ динчицитѣ, блъсканъ иританъ, Пановъ биде туренъ на бѣсилото облѣнъ въ кръвъ и полумъртавъ.

Но всичко туй е само външното дѣйствие на смъртното наказание. *Вѫтрѣшното дѣйствие* е еще пó-пагубно, защото човѣкъ е склоненъ да поддържава. Примѣритѣ на умъртвяваньята правятъ гражданетѣ безчувственни, студени, жестоки и тѫпи. Волней расказва, че прѣзъ 3-та година на френцузската република видѣлъ какъ дѣцата, по подражание къмъ тогавашнитѣ сѫдници, натъквали коткитѣ на колъ и гильотинировали птицитѣ. Английския списатель Филипсъ расправя, че въ Ньюгетъ, скоро подирь смъртното наказание, дѣцата играли по подражание: едно момче било осѫдения, друго свещенника, а третьото шерифа, и всичка тъзи игра се вършала съ голѣма радость и веселба. Но влиянието отива пó-далечь, като предизвиква нови убийства. Въ Лондонъ и околноститѣ му, подирь умъртвяваньето Миллера, извършили се нѣколко убийства, авторитѣ на които произнасяли прѣдъ сѫдилището името на Миллера.

Защитницитѣ. — Едни отъ тѣхъ не щѫтъ и да знаѭтъ за горнитѣ фактове, а другитѣ, макаръ и да ги считатъ за вѣрни упорствуватъ да защищаватъ, като казватъ, че указанитѣ пó-горѣ пагубни дѣйствия ще изчезнѫтъ, ако смъртното наказание почне да се извършва не публично, но скришомъ.

Отъ сравнението горнитѣ доказателства на противнитѣ страни, може да се направятъ слѣдующитѣ заключения:

1. И еднитѣ и другитѣ признаватъ пагубното влияние на смъртното наказание. Но, тъй като отъ друга страна е извѣстно, че туй наказание не предпазва отъ престѫпления, то пита се за какво повече го защищаватъ?

2. Като признаватъ пагубното влияние на смъртното наказание, пó-безпристрастнитѣ защитници предлагатъ, що-

то то да се извършва скришомъ. Но умъртвяваньето скрито отъ хората, не ще може да ги сплашва, защото никой не се плаши само отъ прикаски. Ако смъртното наказание не сплашва, то защо го защищаватъ?

3. Наистина. скришомъ извършаното смъртно наказание, не е тъй пагубно, както публично, но то не принася пъкъ и полза. Напротивъ то спазва ужасния си характеръ, защото церемониитѣ, приготовленията и обрядитѣ правятъ туй наказание пó-жестоко за осѫдения, отколкото ненадѣйното убийство. Освѣнъ туй скришното умъртвяване има своята лоша страна, защото кара народа да мисли, че то се извършва несправедливо, и че правителството се бои отъ общественното мнѣние. До колко хората мразятъ смъртното наказание, вижда се оттука, че самитѣ сѫдници не желаѭтъ да гледатъ испълнението на подписаната отъ тѣхъ пресѫда. „Вий казвате, — пише Дюкпетье, — че закона е справедливъ, необходимъ и нравственъ; добрѣ; но щѫ ви попитамъ: ако би да нѣмаше джелати. бихте ли се съгласили вий самички да умъртвите нарушителя на този законъ? Прѣдложете на сѫдницитѣ да присѫтствуватъ при умъртвяваньето осѫдения, или да окачатъ вѫжето на врата му, и вий ще видите какъ тѣ ще трѣпнѫтъ. Защо? Нали закона е справедливъ, необходимъ и нравственъ; нали осѫдения е кривъ; съвѣста е била спокойна при произнасяньето пресѫдата; тогазъ отклѫдѣ се земе у васъ този страхъ, туй трѣпванье, кога ви се предложи сами да испълните пресѫдата?“ (Ducpectiaux. 54).

IV. *При смъртното наказание ставатъ таквизъ грѣшки, които никакъ немогѫтъ се поправи.* Въ старо врѣме твърдѣ често сѫ биле умъртвявани невинни хорица. Главната причина на таквазъ грѣшка е неумѣлото издирванье истината. Пресиляньето и мѫченьето, сѫденьето дверемъ затвореннимъ, наклонноста на сѫдницитѣ да zематъ за доказателства и нáй-дребнитѣ бѣлѣзи, — всичко туй е погубвало

невиннитѣ. Нашитѣ читатели лесно ще разбератъ, какво е било право сѫдието до края на 18-й и началото на 19-й вѣкове, стига тѣ да си припомнятъ какъ Турцитѣ кѫсахѫ месата съ кирпедени, скубяхѫ коcмитѣ, подбивахѫ нектетѣ съ клѣчки и заплашвахѫ само и само да измѫкнѫтъ отъ затворника лѫжовно самопризнаванье въ пó-тежко престѫпление и обвиняванье тѣзи отъ невиннитѣ, които власта е нарочила, та иска да гони и наказва. Таквози е било правосѫдието въ Европа до неотколешно врѣме. Съ реформитѣ въ сѫдопроизводството и съ изнамѣрваньето пó-добри и вѣрни способи въ издирваньето, числото на невиннитѣ жертви се намалява, но при все това не се е минѫло ни една година, щото свѣта да не е билъ смайванъ съ умъртвяваньето на нѣкой невиненъ. Въ ново врѣме, като съзнахѫ, че човѣкъ не е безгрѣшенъ, захванѫхѫ да се придържатъ о старото правило: пó-добрѣ е да се пуснѫтъ десетъ виновни, отколкото да се погуби единъ невиненъ. Макаръ и пó-малко, но грѣшки се срѣщатъ и до сега особенно при сѫденье лудитѣ. Тъзи послѣдня грѣшка произлѣзва отъ незнаньето психиатрията и още отъ туй, че самата тъзи наука не е до тамъ обработена и разяснена.

Възражения на защитницитѣ. Всѣко наказание, казватъ тѣ, е неотплатимо. Връщаньето назадъ взетата глоба не е въ сила да отплати и физическитѣ и нравственни тѣгла, които тя е причинила на фамилията. Еще пó-мѫчно се отплаща и невинно-затворения. Но защото тѣзи наказания сѫ неотплатили, то оттука не слѣдва, че тѣ трѣба да се отхвърлятъ. Сѫщо и смъртното наказание. Вмѣсто да се отхвърля, нáй-добрѣ ще бѫде, ако се потрудимъ да работимъ пó-съвѣстно и осторожно при сѫденьето. За да се избѣгнѫтъ грѣшки, могѫтъ да ни помогнѫтъ слѣдующитѣ срѣдства: смъртна пресѫда да се произнася при прѣки доказателства, и то само тогазъ, когато сѫществува едногласие между журитѣ.

Кистяковский бѣлѣжи, че смъртното наказание би трѣбало да се задържи само тогазъ, когато ползата отъ него е толкова голѣма, щото зарадъ неѭ да се погубятъ нѣколко невинни; но то не принася никаква полза, защото и безъ него реда и тишината се спазватъ; отъ тука слѣдва, че смъртното наказание трѣба да се отхвърли.

V. *Смъртното наказание прѣчи на престѫпника ди се покаи.* Противно е на Христовото учение да се погубватъ хора, които би се раскаяли, би се поправили и бихѫ изгладили грѣха си. Лъжа е, гдѣто казватъ, че тежкия престѫпникъ неможе да се раскае; това е било вѣрно тогазъ, когато тъмницитѣ сѫ биле училище на развратъ и злодѣйства, но откакъ тѣ се реформирахѫ, има много примѣри на исправление даже нáй-закорѣнѣлитѣ злодѣйци. По думитѣ на Гойера, директора ни тъмницитѣ въ Олденбургъ, въ края на 1861 г., въ тъмницата е имало 14 жени, осѫдени вмѣсто смърть, на вѣченъ затворъ; отъ тѣхъ само двѣ не сѫ се поправили.

Защитницитѣ казватъ, че ако се отхвърли умъртвяването, само за да може да се покай и исправи престѫпника, то сѫщото би трѣбало да се каже и за смъртта отъ други причини; но въ такъвъ случай, ний отричаме всѣкакви геройски подвиги, които би ни се показали безнравственни само за туй, защото еди-кой си, напр., безъ да се погрижи за покаянието си, впуснѫлъ се въ пламъка да спаси майка си и самичъкъ изгорѣлъ. Отъ друга страна, и при смъртното наказание, на осѫдения се дава врѣме да се исповѣда и покай, за което се нужни само нѣколко минути.

По думитѣ на Кистяковский, двѣтѣ противни страни считатъ покаянието за важно, но тогазъ, когато противницитѣ изисквать, щото тò да стане полегка-легка чрезъ честенъ и работенъ животъ, защитницитѣ се задоволяватъ само съ таквозъ покаяние, което е станѫло на-двѣ — на-три; съ тъзи си бързина, защитницитѣ на смъртното наказание много приличатъ на оня английски пасторъ, който е съ-

вѣтвалъ да погубятъ пó-чеврьсто престжпника, — когото той довелъ до покаяние, — за да не би да се повърне къмъ прѣжнитѣ си грѣховни мисли. Но трѣба да се забѣлѣжи, че самото покаяние не става туку-тъй. Прѣдъ ешафота осждения е смжтенъ, залисанъ и сплашенъ, та не е въ сила да се покай съзнателно.

VI. Едно отъ нáй-силнитѣ доказателства, които исказватъ *защитницитѣ*, — това е *народния гласъ*, — който ужъ иска кръвь за кръвь; тѣ расказватъ за случаи, кога народа се сърдялъ, че сж помилвали осждения, и че често сж се подавали прошения отъ гражданетѣ, въ които послѣднитѣ моляли правителството да уведе смъртното наказание.

Противницитѣ признаватъ вѣрноста на горнитѣ фактове, но тѣ привождатъ и свои, — тъй сжщо вѣрни, — отъ които се вижда, че народа често изказва своята умраза противъ смъртното наказание. Напр., когато въ 1832 г. мѣстото на наказанията въ Парижъ е било пренесено отъ Гревския мегданъ на друго мѣсто, то много жители напустнжли послѣдньото и се заселили по другитѣ части на града. Неотколѣ (Юний 1883 год.) вѣстницитѣ извѣстихж, че въ Дублинъ, послѣ умъртвяваньето на Барди, народа колѣничилъ и се молилъ за душата му. Но ако даже допустнемъ, че народа иска кръвь за кръвь, то и тогазъ трѣба да отхвърлимъ смъртното наказание, защото то пробужда звѣрски страсти у народа. Законодателя никога не трѣба да се води подирь нискитѣ народни страсти, които той трѣба да сдържа и облагородява съ пó-човѣшки закони.

VII. Нáй-подирь трѣба да добавимъ еще едно доказателство противъ смъртното наказание. *Смъртното наказание досѣга нáй-много на родителитѣ и роднинитѣ на осждения,* тържественното умъртвяванье на когото се отражава нáй-пагубно връхъ тѣхъ, като ги довежда по нѣкой пжть до смърть или неизцѣрима душевна болесть. Сждебната хро-

ника е запазила много фактове, които ни доказватъ, че родителитѣ и близкитѣ на осѫдения сѫ подлудѣвали или сѫ умирали, поразени и потресени отъ страхъ и ужасъ прѣдъ грозната насилствена смърть на нáй-близския имъ. Ето единъ прѣсенъ фактъ. Прѣзъ 28-й Май 1883 год., въ Дублинъ, при умъртвяваньето на Тимоти Келли, — осѫденъ, като убийца на Лорда Кавендиша и Бурка, — не присѫтствувалъ никой отъ роднинитѣ му, защото въ навечерието, при послѣдньото си свижданье съ Тимоти, *на сестритѣ му припаднѫло, баща му подлудѣлъ, а братъ му се разболѣлъ тежко.* Ясно е за всѣкиго, че замѣняваньето смъртта съ вѣченъ затворъ би спазило живота и здравьето на невиннитѣ родители. Може да притуримъ още, че вѣчния затворъ ще бѫде наказание и за тѣзи престѫпници, които срѣщатъ радостно смъртта си, защото живота имъ е умрѫзнѫлъ.

Отъ историята, както и отъ доказателствата на писателитѣ *за* и *противъ* смъртното наказание, читателитѣ твърдѣ ясно виждатъ, че нищо не оправдава сѫществуваньето на туй жестоко наказание въ наше врѣме. Но, безъ да гледаме на туй, до колко е безцѣлно и безполезно умъртвяваньето, самата човѣщина, самия напрѣдъкъ се доволно силни за да вдѫхнѫтъ въ насъ умраза къмъ тържественното убийство на престѫпницитѣ. Тъзи именно човѣщина е накарала списателитѣ да се заловятъ съ изучваньето въпроса и съ проповѣдта противъ смъртното наказание. Цѣла върволица прочути и даровити мѫжье сѫ исказали мислитѣ и чувствата си по този въпросъ, и нашето сърце би трѣбало да е отъ камъкъ, за да не заплачемъ заедно съ гениалния поетъ Викторъ Хюго надъ сѫдбата на осѫдения, предсмъртнитѣ тѫги, тѣглила и замайвания на когото „той е описалъ тъй масторски и вдѫхновенно въ „Послѣдния день на единъ осѫденъ.“

Човѣшка длъжность е да се боремъ противъ хорската жестокость и за искорѣняванье диритѣ, оставени намъ въ

наслѣдство отъ дивитѣ врѣмена, прѣзъ които е върлувала силата, като е притискала и показвала всичко уризмѣно и слабо. Убийството, каквото и да е то, е проява и тържество на тъзи сила надъ мисъльта и разума. Врѣме е да се даде мѣсто и на разума. —

ПОГАНОВСКИЙ ПОМЕНИКЪ.

Съобщава
Д-ръ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

Въ срѣднитѣ вѣкове се е въвелъ у Българетѣ и у Сърбитѣ обичаятъ, да се четжтъ въ черквитѣ и особно въ мънастиритѣ имената не само на ктиторитѣ, но и на всичкитѣ покойни владѣтели на държавата, та и на съпругитѣ имъ, както и на патриархитѣ, архиепископи, митрополити и на нѣкои по́-видни боляре. Този обичай не се е прекратилъ съ падението на старата независимость, а се продължавалъ още и въ турско врѣме, гдѣто съ преписвание и прочитание на такивато поменици се е упазвала въ немалъкъ размѣръ паметьта на нѣкогашната свобода и държавна независимость.

Сърбскитѣ поменици на старитѣ кралье и царье е издалъ, споредъ единайсеть ржкописи, въ 1875 год. Стоянъ Новаковичъ въ 42 книга на „Гласник српског ученог друштва" или въ особна книжка: Српски поменици XV—XVIII века. Београдъ 1875.

Българскитѣ поменици не сж збрани още, а напечатанъ е до сега само единъ. За тѣхъ е зналъ и отъ нихъ се е послужилъ за съставяние на своята българска хроника вече първий новобългарски двигатель и историописецъ, О. Паисий (1762). Той е познавалъ нѣколко ржкописи отъ тѣхъ, както се види отъ едно мѣсто въ преписа на историята му, който е направенъ въ 1771 год. въ Самоковъ и сега се пази въ Рилский мънастирь: „Къ некои цръкви и поменици монастирски ѡбретаютсѧ имена царемъ болгарскимъ повече ѿтъ четирдесеть, и не по реду записани."

До сега сѫ ни познати слѣдующитѣ шесть български поменици съ имената на старитѣ царие:

1. Поменикъ, намѣренъ въ Търново и издаденъ отъ С. Палаузова (Синодикъ царя Бориса. Временникъ импер. Московскаго общества исторіи и древностей россійскихъ, XXI, 1855). Той слѣдва въ рѫкописа слѣдъ синодика на царя Борила (1211) срѣщу Богомилитѣ и слѣдъ една бѣлѣжка върху възобновението на българската патриархия въ врѣме на царя Асѣна II (1218—1241). Наченва съ сѫщий царь Асѣнъ II та иде до края на царството; освѣнъ царьетѣ чете се въ него вѣчна паметь и на царицитѣ отъ врѣмето на Търновската държава (1186—1393), на най-знаменититѣ болѣре, на патриарситѣ и на митрополититѣ. За съжалѣние липсватъ нѣколко листа въ срѣдата, тъй щото редътъ на царьетѣ се прекѫсва вече слѣдъ Константина Асѣна (1258—1277). Сѫщий поменикъ е препечатанъ отъ Раковский, Нѣколко рѣчи о Асѣню I и II (Бѣлградъ 1860 стр. 50).

2. „Поменикъ съ именами царей, царицъ и патріарховъ болгарскихъ“ е намѣрилъ 1845 В. Григоровичъ въ старата черквица на св. Пантелеймонъ въ селото Бояна подъ Витоша при самата София (Очеркъ ученаго путешествія по Европейской Турціи, Казань 1848 стр. 189; 2 изд. Москва 1877 стр. 160). Въ Боянската черква сега нѣма никакви рѫкописи, а да ли Григоровичъ е взелъ този рѫкописъ съ себе си, както и много други, и да ли той сѫществува нѣйдѣ до днесь, несъмъ могълъ до сега да узная.

3. Гильфердингъ въ своята „Исторія Сербовъ и Болгаръ“ (Собрани сочиненія I, 270 бѣл.) споменва единъ поменикъ съ имената на българскитѣ царие, преписанъ 1502 год. и спазенъ въ Зографский мънастирь. Началото му бѣше: „Помени господи въ православнѣи вѣрѣ царе блъгарскые“, та слѣдвахѫ царьетѣ отъ Бориса и Симеона до послѣднитѣ Търновски владѣтели, но безъ хронологический редъ. Този текстъ до сега не е напечатанъ.

4. Единъ синодикъ съ поменикъ на българскитѣ царие, който подкачва сѫщо отъ Бориса и Симеона, съхраненъ въ Панагюрище, се намира у Г-на М. Дринова (ср. Пер. Спис. XI и XII стр. 115). Него ще видимъ обнародванъ въ една отъ идѫщитѣ книжки на „Периодическото списание."

5. Г-нъ Тодоръ Пѣйовъ ме извѣсти за единъ поменикъ, който се пази до сега въ Варовитския Свето-Тройцки мънастиръ при Етрополе, но до сега не ми се случило да посѣтѫ тамкашния предѣлъ и ва видѫ тая старина.

6. Още въ 1880 год. ми разказа покойния живописецъ Цано Симеоновъ отъ Трѣвня за единъ поменикъ въ Погановский мънастирь въ Трънско, та ми даде нѣколко бѣлѣжки за него. Тая година посѣтихъ мънастирьтъ и преписахъ тоя поменикъ, който слѣдва напечатанъ на слѣдующитѣ страници.

Погановский мънастирь св. Іоанъ Богословъ лежи въ Царибродската околия, на лѣвий брѣгъ на рѣката Ерма, сѫщо наречена и Суковска или Трънска рѣка, между селата Одоровци и Власи, които и двѣтѣ сѫ при самата рѣка, и недалеко отъ селото Поганово, което е нѣщо отдалечено пó-на-истокъ отъ рѣката. Положението е едно отъ нáй-живописнитѣ: една планинска тѣсна котловина, оградена съ огромни бѣли скали и испълнена съ гѫста букова и церова гора. За него, както за любопитнитѣ згради и старини на мънастира ще проговоримъ пó-на-широко при другъ единъ случай.

Поменикътъ е написанъ върху една дървена дъщица, 45 сантиметра дълга и 20 сантиметра широка. Повърхностьта ѝ е раздѣлена съ една чърта на два стълбца; въ лѣвия стълбецъ, който е пàкъ раздѣленъ съ чърти на три части, сѫ записани царьетѣ, въ десния иеромонаситѣ на мънастиря. А написанъ е този паметникъ, споредъ вида на буквитѣ, не пó-рано отъ 17 вѣкъ.

Въ мънастиря е имало и подлинникътъ на този поменикъ. Г-нъ Сима Соколовъ въ Трънъ ми е расказвалъ,

че още преди войната е занесълъ единъ ржкописъ съ имената на българскитѣ царие отъ тамъ въ Бѣлградъ, гдѣто го далъ на българский списатель Д. П. Войниковъ и той го предалъ на екзархията въ Цариградъ. Отъ този ржкописъ, види се, е билъ преписанъ оня нашъ поменикъ. За по́-нататъшнитѣ сждбини на ржкописа обаче не съмъ могълъ нищо да распитамъ, та незная, що е станжло съ него.

Текста на поменика съобщаваме редъ по редъ, както е написа́но въ подлинника. Първий стълбецъ:

1. Проскомидиꙗ сїа с(ве)т(а)г(о) Іѡвана б(о)го(слова).
   помени г(оспод)и цара [1])
   Коностана. [2])
   Помени г(оспод)и Борила цара.
   Сїмеѡна цара.
   Петра цара. Рѡ́мана.
   Самоила цара.
   Радомира цара. Ꙗсена цара.
2. Гаврїила цара. Калѡа́на цара.
   Петра цара. Бѡрила цара.
   Алеѯандра цара.
   Кѡстан'дина цара.
   Симеѡна цара.
   'Іꙗкѡ́ва цара. Цѹр'цѹ.
   Геѡргїа цара. Павла. [3])
   Коѵмана деспота цара.
   Теретїа цара.
   Ѳеѡд(о)ра цара.
   Ѳертїа с(ы)на его цара.
   Алеѯандра цара.
   Михаила цара.
   Алеѯандра цара.
   Асе́на цара.

---

[1]) Думата цара всѣкога съкращена: ц҃ра.

[2]) Тия редове съ проложени букви сж написани съ червено мастило; сжщо е писана съ него и началната буква на всѣко царско име.

[3]) Имената Цѹрцѹ и Павла сж приписани по́-късно.

3. Страцимира цара.
Деспо́та Владисла́ва.
бра́та его.
Стефана цара. госпо-
дина ҆его.
и Шишма́на цара
Асена цара.
Костантина цара.
Михаила цара
бра́та его.
Страцимира цара.
Костантина.
Асена цара.

Отъ вторията стълбецъ съобщаваме само началото:

1. Слова
помени г(оспод)и
д(оу)ше рабь своих(ь).
Помени г(оспод)и бл(а)го-
чьстиваго цара
Костантина
и госпожоу Еле́нѹ.
а се ер҆монаси.
ер҆монаха Иа́кова
ер҆монаха Иси́дора
ер҆монаха Ѳеωдосїа и пр.

Ние нѣмаме намѣрение да се впущаме въ подробенъ разборъ на този любопитенъ паметникъ, защото това нѣщо ще си има мѣстото само, когато ще бѫдѫтъ обнародвани всичкитѣ поменици та ще има възможность да се сравнятъ разнитѣ текстове помежду си. Ще се ограничимъ само съ нѣколко бѣлѣжки, като споменемъ, че този поменикъ е по́вече развcovenъ отъ познатитѣ ми текстове на №№ 1 и 4, та и отъ № 3, до колкото може да се сѫди споредъ бѣлѣжката на Гильфердинга.

Константинъ царь и царица Елена сѫ помѣстени въ поменика, защото по мѣстното предание тѣ се считатъ за основатели на мънастира. Царь Борисъ, съ когого захваща редътъ на българскитѣ владѣтели, е погрѣшно направенъ на Борила. Отъ слѣдующитѣ имена нѣкои не се срѣщатъ другадѣ (както вторий Симеонъ слѣдъ Константина Асѣна, Павелъ, деспотъ Владиславъ и други), догдѣто отъ друга страна липсватъ нѣкои отъ важнитѣ царие, както Іоанъ Асѣнъ II и синоветѣ му Михаилъ Асѣнъ и Калиманъ. На мѣсто тия послѣднитѣ е туренъ Александръ царь; види се, че тука се разумѣва братъ на Асѣна II, Александръ севастократоръ. Че „царь Яковъ“ на Погановский поменикъ е деспотъ Яковъ Светславъ, който е приелъ и царската титла, казахме вече въ статията за цара Срацимира (Пер. Списание I, 1882, стр. 35). Отъ деспота и послѣ цара Георгия Тертерия I, родомъ Кумана, сѫ станѫли въ наший поменикъ два царье. „Θеодоръ царь“ послѣ него е синътъ му, царь Тодоръ Светславъ, и слѣдующий „Θертїи сынъ его царь“ е неговъ синъ Георгий Тертерий II, внукъ „Тертеріа стараго.“

Редътъ е побърканъ на нѣколко мѣста. Асѣнъ I и Калоянъ, записани покрай Радомира, трѣба да влѣзнѫтъ слѣдъ Гавриила и преди цара Петра, брата на старин Асѣнъ. Много царски имена се споменватъ въ фамилията на цара Іоанна Александра, и то, струва се на първий погледъ, безъ редъ и съ повтаряние сѫщитѣ имена. Но тази безредица отчасти има си тая причина, че писарьтъ е турилъ въ поменика разни роднини на царский родъ всé като царие. Царь Страцимиръ, който се споменва първий пѫть, безъ съмнѣние е деспотъ Срацимиръ, баща на Александра цара, и Константинъ, който слѣдва малко пóдолу, ще бѫде деспотъ Константинъ, сѫщо роднина на цара Александра (Бълг. Истор. 420). На края слѣдватъ познатий Срацимиръ царь Бдинский и синъ му Константинъ.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

III. Геологически профилъ отъ Орхание, презъ Абланица, около Драговица, Панега, голѣма Бресница, Дерманци до Плѣвенъ.

Отъ ГЕОРГИ Н. ЗЛАТАРСКИ.

Съ настоящата си статия азъ мисля да продължа изслѣдванията си къмъ срѣдата на Българското Княжество. Въ посоката, къмъ която съмъ наумилъ да водя читателя, ний ще срешнемъ единъ доста поучителенъ профилъ. Ще се запознайме преди сичко съ нѣкои членове отъ палеозойската група и особенно съ единъ видъ полукристализирани скали; ще видимъ надъ тѣхъ само остаткитѣ на единъ юрски или трияски, тъмносивъ варовикъ, а надъ този ще имаме възможноста да разгледаме почти сичкитѣ катови на кредна формация, които се намиратъ въ отечеството ни. Пластовитѣ на послѣдната формация до толкова сѫ тука типични, щото лесно ще можемъ да намѣримъ тѣхнитѣ еквиваленти въ источнитѣ Алпи и въ Карпатитѣ. Непосрѣдно надъ горнитѣ слойеви на кредна формация, ще намѣримъ при Плѣвенъ и втората Медитеранска стажа, добрѣ обѣлѣзана съ главнитѣ организми на Виенското терциярно корито.

Малкото орханийско, съ *алувиумъ* испълнено, равнище, за което имахъ случай по обширно да поговоря въ една отъ предидущитѣ книжки на Пер. Списание,[1]) заобико-

1) Вижъ статията ми въ IV. книжка на Пер. Списание год. 1883.

лено е отъ сички страни почти съ палеозойски скали. Разширочава се на́й-вече на западъ и изведнъжъ стеснява къмъ истокъ, като се завършва на́й-послѣ при Правецъ.

Да се позапремъ малко при Правешкия ханъ, който е на лѣво отъ пѫтя, измѣжду Орхание и Абланица. Тъкмо на сѣверъ и недалеко отъ хана, откриватъ се на́й-първо филитни слюдни плѫстеници (Schiste, Schiefer), които по слогъ и съставъ отговарятъ до нѣгдѣ на *micaschiste*. Сѫщитѣ, ако добрѣ помня, видѣхъ преди двѣ години и по върховетѣ на западната частъ на Балкана, надъ Златица. Камъка е зеленикавъ; въ него се лапцятъ ситни, дребни слюдни люспици а богатъ е на фелдшпатъ и на кремъкъ (quartz). Макаръ и доста твърдъ, той е доволно растрошенъ въ връхнитѣ си части. Освѣнъ горнитѣ, въ тѣзи плѫстеници намира се още и бѣлъ ситнозърнестъ полукристализиранъ варовикъ, който се отличава съ голѣмата си твърдостъ. Послѣдния минералъ, освѣнъ въ жилки, вижда се още и въ длъгнести, лещеподобни, неправилни, ликове. Тѣзи плѫстени скали носятъ почти сичкитѣ бѣлѣзи на на́й-старата формация и за това азъ имъ давамъ мѣсто въ палеозойската група.

Описания плѫстеникъ бързо исчезва и вмѣсто него явява се, отъ лѣвата страна на Правешката рѣка, — измѣжду хана и Дръвнишкия мостъ — единъ видъ полукристалинненъ камъкъ. Никакво наслагване, никаква цѣпивостъ не забѣлѣзваме въ него; по́-вечето прилича на ситнокристализирана скала. Изгладенъ въ тънки плочици и изучванъ подъ микроскопа, освѣнъ кременни и фелдшпатни размѣсени зърна, въ него се вижда още и желѣзенъ воденъ окисъ, разхвърленъ въ червени парцалчета и неправилни мрежи. Фелдшпата е мѫтенъ и нечистъ, кремъка напротивъ бистъръ и чисть. Измѣжду кръстосанитѣ Николови призми, послѣдната руда силно поляризира. Нѣкой кременни зърна показватъ подъ микроскопа и ситно брездение и фини успоредни линии, явление, което се забѣлѣзва твърдѣ рѣдко.

Тѣзи скали не сѫ на сѣко мѣсто еднакви; на едни мѣста биватъ бѣлизневи на други зеленикави и мазни. При послѣднитѣ основната масса е фелдшпатна; въ нея, неправилно разсеяно, се виждатъ кременни зрънца. Колкото за зелената и мазна руда, която пó-горѣ споменахми, тя е навѣрно произведение на слюдата.

Полукристалиннитѣ скали, които тукъ подробно описахме, могѫтъ да се зематъ като променени отъ съсѣднитѣ еруптивни жилки, които, безъ съмнение, испъкватъ измѣжду горнитѣ филитни скали, но, които азъ не бѣхъ честитъ да видя на мѣсто; тѣ сѫ слѣдователно метаморфозирани скали, и то такива, каквито често срѣщаме въ западна България и особенно въ кюстендилското Крайще.

Надъ горнитѣ скали къмъ Дръвнишкия мостъ, вижда се единъ синкавъ доломитенъ варовикъ, премреженъ съ бѣли калцитни жилчици. Колкото и твърдъ да е камъка, той се дроби твърдѣ неправилно. Този доломитенъ варовикъ завзема ограничено пространство; ний го виждаме само на нѣколко мѣста отъ дѣсната страна на рѣката и особенно около споменѫтия мостъ. Въ него се невиждатъ никакви органически остатки и за това не могѫ лесно да се рѣшѫ като кадѣ да го приброя, дали въ Юра или Триясъ формация. Непосрѣдно подъ варовика лежи креденъ, доста твърдъ пѣсченикъ. Този е съставенъ отъ кременни ситни зърна, слепени пó-вечето съ варовица, отколкото съ глина Освѣнъ това, въ пѣсченика се намиратъ множество калцитни, бѣли жилчици, които правятъ камъка шаренъ. Тамъ дѣто скалата е запазена отъ външни влияния, тя бива сиво-синкава, но повечето се вижда на повърхноста ужълта. Пѣсченика се цепи хубаво а пластовитѣ му сѫ наклонени къмъ югъ, подъ ѫгълъ отъ 33°.

Пѣсченитѣ пластови не сѫ сами, тѣхъ придружватъ мергелни и глинени слойеви съ които се измѣнуватъ. Хубавъ профилъ на тия изменения може да се види въ Дръвнишкия долъ при моста. Тукъ, съвсемъ ясно се вижда,

какъ подъ тънкитѣ пластови на пѣсченика слѣдватъ тънки глинени слойсви, въ които много или малко има размѣсена вжглично кисела варовица и магнезия. Подъ тѣзи слѣдва пакъ пѣсченикъ и т. н. Както въ еднитѣ така и въ другитѣ нѣма органически остатки; освѣнъ слѣди отъ растения, друго въ тѣхъ неможешъ да забѣлѣжишъ.

Въ стратиграфско-тектонично отношение, нашитѣ тукъ пѣсченици претърпѣли голѣми измѣнения. Тѣхнитѣ пластови не сж нито хоризонтално, нито пакъ косо положени; тѣ сж многократно завити и превити отъ хоризонталния натискъ, който натискъ твърдѣ енергически е тукъ дѣйствувалъ.

Този пѣсченикъ, ознаменуванъ доста ясно съ своитѣ испъкнали разновидни фигури, завзема голѣмо пространство въ южно-европейскитѣ геологически провинции [1]. Той има въ разни мѣста и разни имена; така н. пр. въ Карпатитѣ той носи името *Karpathen Sandstein,* около Виена. — *Wiener Sandstein,* въ южнитѣ Алпи — *Macigno* а въ сѣвернитѣ — тривиялното име *Flysch.* Тъй като и въ сѣверна България, този пѣсченикъ, съставлява доста пространна зона отъ истокъ къмъ западъ и играе видна роля въ нашитѣ Балкани, то ний можемъ, разбира се ако искаме, да му дадемъ ново едно име, което означава нáй-добрѣ нашия пѣсченикъ, като н. пр. *Балкански пѣсченикъ.* За отличителнитѣ бѣлѣзи на нашия пѣсченикъ, съ които се различава отъ другитѣ пѣсченици, ще поговоримъ тогава, когато наченемъ подробнитѣ и точнитѣ изслѣдвания на страната.

Понеже знайме, че горния пѣсченикъ въ Карпатитѣ и Алпитѣ се явява, за първъ пжть, въ долня кредна формамация а допира до горний Еоценъ, то става нуждно да се попитаме отъ коя формация и отъ коя етажа е нашия пѣсченикъ? За да се отговори на този въпросъ не е ни-

---

1) *Franz v. Hauer.* — Die Geologie und ihre Anwendung auf die Kentniss der Bodenbeschaffenheit der Österr.-Ungar. Monarchie. Zweite Anflage, Wien 1878. p. 518.

какъ мжчно, защото къмъ Абланица ще видимъ че подъ него слѣдватъ Неокомски, мергелни плжстеници, а при Агленъ надъ пѣсченитѣ пластови лежи горнекредни варовикъ; нашия, слѣдователно, Балкански пѣсченикъ е отъ кредна формация и то отъ срѣднята или долнята етажа.

Да кажа нѣщо и за практическото употрѣбение на тѣзи пѣсчени скали. Както на сѣкадѣ, дѣто тѣзи пѣсченици се намиратъ, така и тука нашитѣ братия добрѣ умѣли да оцѣнятъ важноста имъ. Тъй като тѣзи камъни излизатъ въ тънки плочи, а дѣто сж пó-дебели тѣ могжтъ и пó-натънко да се цѣпятъ, мѣстното население въсползувано отъ това хубаво свойство, употрѣбява тѣзи пѣсченици нáй-добрѣ за покривание на домоветѣ си.

Пѣсченика, който тукъ разгледахме, отива далеко къмъ истокъ; той се простира и на сѣверо-истокъ, но прекъсва се отъ другата страна на село Осиковица, дѣто подъ него се показва единъ мергелни варовикъ и мергелни синкави плжстеници отъ долнята етажа на кредна формация — отъ Неокомъ.

Когато отъ Дръвнишкия мостъ възлизашъ къмъ водораздѣла, на пжтя виждашъ двѣ еруптивни жилки, които пробиватъ и мергеля и пѣсченика. Тѣзи вулканически скали мжчно могжтъ да се распознаятъ, защото твърдѣ много сж растрошени. Отъ елементитѣ на камъка распознаватъ се само плагиокласнитѣ и чернитѣ магнетитни кристали. Първитѣ достигатъ 8—9 м. м. дължина и даватъ така на камъка порфирна текстура. Останалото е растрошено не еднократно но многократно. На този вулканически камъкъ, азъ ще му дамъ мѣсто измѣжду трахититѣ.

Двetѣ жилки въ които се намира този трахитъ доста сж тънки; третя една и пó-дебела жилка намира се отъ другата страна на водораздѣла, къмъ моста. Добрѣ се опце сѣщамъ, че подобна вулканическа жилка видѣхъ, преди три години, измѣжду Осиковица и Видрари.

Балканскитѣ или карпатскитѣ пѣсченици, които нáйпърво видяхме вълнообразно превити, къмъ Осиковица губятъ сгърчването си и ставатъ почти хоризонтални; тѣ се накланятъ къмъ югъ. Тѣ се свършватъ оттатъкъ Осиковица и подъ тѣхъ излизатъ мергелни, синкави пластови и мергелни неокомски варовикъ. Послѣдния има синкавъ цвѣтъ, цѣпи се лесно но и не съвършенно правилно; пóвечето скойчесто. Въ мергелнитѣ пластови намиратъ се и пѣсчени глинени слойеви, тъй щото петрографски много приличатъ на *Rossfelder-Schichten* въ Алпитѣ. Въ тѣхъ мѫчно се намиратъ окамености; пó-вечето се срѣщатъ растителни гранки, безъ да може да имъ се опредѣли фамилията. Предѣла е тукъ равенъ и цѣлъ, само на мѣста е вълнообразенъ; освѣнъ при моста, предъ Мишковитѣ ханови, на друго мѣсто не виждашъ геологически разрѣзъ. Тукъ четешъ, че пластовитѣ на мергелния варовикъ падатъ, подъ ѫгълъ 13°, къмъ западъ.

Около Абланица сѫщитѣ варовити, мергелни скали. Споредъ покойния *Fœtterle,* който е посетилъ още год. 1869. това мѣсто, неокомскитѣ тѣзи плѫстеници отличаватъ се съ богатата си фауна на Главоножци (Cephalopoda). Отъ тукъ той събралъ: [1])

Belemnites subfusiformis Rasp.
Ammonites Matheroni d'Orb.
Ammonites Jeannnoti d'Orb.
Ammonites cryptoceras d'Orb.
Ammonites Grasianus d'Orb.
Cryoceras Duvalii Lév.

„Многото отпечатки, казва сѫщия, които събрахъ на бързо, показватъ че тука е богато на вкамености. Тѣзи плѫстеници (Schiefer) иматъ къмъ югъ още пó-голѣмо распространение, тѣ стигатъ до изворитѣ на Искъръ (той говори вѣроятно за малкий Искъръ) и възможно до Етро-

[1]) Verhandlungen der k. k. Geolog. Reichsanstalt. Jahrg. 1869, p. 373.

поле и Орхание на пжтя къмъ София . . ." [1]) Такова богатство каквото *Fœtterle* описва, нито професоръ *Toula*, [2]) нито пъкъ писателя на настоящата статия бѣше честитъ да намѣри, но затова азъ неотричамъ че може да го има, защото на едно мѣсто можихъ да забѣлѣжа неясни остатки отъ *Cryoceras* и *Ammonites*. Види се, че ний съ *Toula* несме попаднали на правото мѣсто, дѣто тѣзи вкамецености се намиратъ въ изобилие. Колкото за распространението на тѣзи неокомски пластови къмъ югъ, покойния геологъ грѣши дѣто казва, че тѣ се простиратъ до Орхание и Етрополе, защото както видѣхме пó-горѣ, тѣ начеватъ на сѣверъ отъ Осиковица и никакъ неотиватъ толкова далеко на югъ до политѣ на Балкана. [3])

Неокомскитѣ пластови, върху които почива Абланица, простиратъ се далеко на сѣверъ, но тѣ оставатъ пó-вечето покрити отъ Капротинския варовикъ и отъ пó-младитѣ кредни пластови, които върху тѣхъ лежжтъ. За подробности върху стратиграфското устройство на неокомската формация около Абланица препоржчвамъ, нáй-топло, изслѣдванията на моя добъръ приятель Професора *Toula* въ западната часть на Балкана. [4])

Отъ Абланица ще се отклонимъ малко отъ шосето къмъ Добревци и Батулци. Недалеко и на западъ отъ Абланица простира се варовитата Драговица планина. Тъзи планина, въ видъ на полуостровъ, издига се доста високо надъ абланската долина и е съставена отъ единъ сивкавъ варовикъ, въ който се намира голѣмо изобилие *Caprotina ammonia* d'Orb. и други. Тъзи планина съставена е, слѣдователно, отъ капротински варовикъ, какъвто се намира около Вратца, черепеския мънастиръ, Бресницитѣ и пр. Пластовитѣ на този варовикъ сж доволно ясни, тѣ падатъ подъ

---

1) Verhand. d. k. k. Geolog. Reichsanstalt. Jahrg. 1869, p. 195.

2) *Toula* — Grundlinien der Geologie des westlichen Balkan. p. 25.

3) Сравни статията ми въ IV. кн. на Период. Списание.

4) *Toula* — l. c. p. 26—27.

слабъ жгълъ отъ ЮИ—СЗ. Повърхноста имъ е обаче вълнообразна; отъ Батулци хубаво може да се види, какъ еднообразно се превиватъ тѣзи негови пластови. Капротинския варовикъ заема тукъ по́-голѣмо пространство, отъ колкото проф. Тоула забѣлѣзва това въ картата си на западна България. Планината, а съ нея и рѣчения варовикъ простира се на сѣверъ дори до Батулци дѣто носи името Гулово. Азъ слѣдихъ политѣ на тъзи планина и подпълно се увѣрихъ въ това. Подъ капротинскитѣ варовити наслаги излиза, при Добревци, единъ мергеленъ пѣсченикъ, на който тънкитѣ слойеви сж раздѣлени съ синкавъ мергель. Пластовитѣ на този пѣсченикъ наклонени сж отъ сѣверъ къмъ югъ и затварятъ съ хоризонта жгълъ само отъ 10°. Въ долината на Абланската рѣка, която се простира отъ западъ къмъ истокъ, можихъ да забѣлѣжа на нѣкои низки мѣста, тамъ именно дѣто тече водата, синкави едни мергели, които лежжтъ подъ горнитѣ мергелни пѣсчени пластови, а съ тѣхъ заедно и подъ капротинския варовикъ на Драговица планина и Гулово бърдо. Мергелнитѣ пластови заедно съ пѣсченитѣ, могжтъ, ако и не подпжлно, да се сравнятъ до нейдѣ съ Росфелдскитѣ въ Алпитѣ. Въ западната часть на тъзи долина издига се селото Батулци.

За да могж да дамъ по́-ясна картина върху долнитѣ части на кредна формация, намислилъ съмъ да запозная читателя съ устройството на онова бреговито седло, което опасва абланската долина отъ сѣверната ѝ страна. Тука ще си послужа съ изслѣдванията на проф. Тоула и ще опиша профила отъ Ореше до Белници.[1])

При Ореше намира се на́й-първо варовитъ пѣсченикъ (1) съ стърмо положени пластови; надъ него слѣдва кораленъ варовикъ (2) съ *Ostrea* и *Terebratula;* послѣ идатъ пластови съ *Echinoidea* (3), мѣжду които се вижда добрѣ запазенъ екземпляръ отъ *Toxaster* cf. *complanatus altus* Quenst.,

[1]) *Toula* — l. c. p. 28—32.

на́й-послѣ мегкъ мергель съ *Bryozoa* (4). Сичкитѣ тѣзи пластови наклонеои сѫ къмъ югъ. Въ потока подъ мергеля забѣлѣзва се тъмносива, пѣсчена варовица (5), а подъ нея свѣтло-червено-сива съ бѣли жилчици преплетена варовица (6), на която пластовитѣ се спущатъ много по́-стърмо отъ първитѣ (подъ 40°) къмъ югъ.

По́-нататъкъ въ дола, който отива отъ западъ къмъ истокъ, отворенитѣ пластови падатъ въ противна посока, падатъ на сѣверь, както и останалитѣ дори до Белинци.

На́й-отдолу лежи свѣтло-сива варовица (7) а надъ нея наслаганъ мергель (8) и сива пѣсечива съ оолитна структура варовица (9). Въ послѣдната се намиратъ много фосилни остатки отъ *Rhynchonella, Bryozoa, Nerinea* и *Anthozoa* (корали). Надъ тъзи почиватъ нѣколко метра тънко наслагани пластови отъ мегкъ и пѣсечивъ мергель съ извънрѣдно изобилие на вкаменености (10). Слѣдватъ сури пѣсченици (11) и надъ тѣхъ до върха сива, пѣсчена, пълна съ фосилий варовица (12). Отъ тука се спуща къмъ сѣверъ брѣга и предъ Белинци виждатъ се, надъ послѣднята, сури безъ вкамененостн пѣсченици (13); надъ тѣзи има пѣсечива варовица (14) и надъ нея комплексъ отъ варовитъ пѣсченикъ и мергель (15) въ които се забѣлѣзватъ много Орбитолини. При Белинци надъ тѣхъ почива пакъ пѣсковита варовица (16) съ извънрѣдно богатство на *Bryozoa, Orbitolina, Crinoidea* и *Echinoidea.*

Слѣдъ като разгледахме петрографскитѣ бѣлѣзи на брѣга измѣжду Ореше и Белинци, можемъ сега да престѫпимъ при разглежданието на вкамененоститѣ, които проф. Тоула отъ тука описва, мѣжду които се намирать и нѣколко нови видове. Тѣзи вкамености ще ни дадать на́й-точно понятие за старостта на формацията. За излишно намирамъ да ги описвамъ тука, а ще се задоволя да ги наброя само, като кажа на́й-послѣ кой катъ или коя етажа, отъ кредна формация, тѣ могѫтъ да характеризиратъ.

Въ четвъртото легло намѣрени сѫ слѣдующитѣ:

Reptomulticava micropora Roem.
Heteropora cf. *diversipunctata* Quenst. sp.
Thamnastraea spec.
Stylina spec.
Astrocoenia spec.
Barysmilia spec.
Porites spec.
Rhynchonella depressa d'Orb.
Terebratella oblonga Sow.
Terebratula biplicata d'Orb.
Waldheimia tamarindus Sow. sp.
Ostrea cf. *tuberculifera* Koch et Dunker.
Lithodomus oblongus d'Orb.
Hemicidaris clunifera Agass.

а въ десетото легло:

Montlivaltia bulgarica Toula.
Montlivaltia Hochstetteri Toula.
Montlivaltia spec.
Leptophyllia spec.
Axosmilia (?) Bouéi Toula.
Placosmilia (?) spec.
Trochosmilia spec.
Pseudodiadema Picteti Desor.
Rhynchonella lata d'Orb.
Terebratella cf. sella Sow.
Ostrea spec.
Ostrea Boussingaulti d'Orb.
Pterinella Petersi Toula.
Pterinella crassitesta Toula.
Pterinella spec.
Limopsis (Pectunculina) cf. *complanata* d'Orb.
Trigonia spec. (nov. sp. Toula?)
Nerinea Fœtterlei Toula.
Cerithium cf. *peregrinorsum* d'Orb.

Serpula spec. (възможно новъ видъ).
Serpula cf. *lophioda* Gldf.
Serpula filiformis Sow.

Ако сравнимъ сега вкамененоститѣ, които се намиратъ въ пластовитѣ падающи на югъ съ онѣзи — на сѣверъ, то ще се увѣримъ, че първитѣ или мергелиитѣ пластови сѫ отъ долний Неокомъ и еквивалентни съ сѣверо-германскитѣ, които носятъ локалнитѣ имена *Hils-Thone*, *Hils-Conglomerate,* а другитѣ къмъ Белинци — отъ срѣдня кредна формация или отъ горний Неокомъ. Първитѣ, слѣдователно, носятъ бѣлѣгъ крайбрѣжни, а другитѣ дълбоко-морски, или съ дъуги думи: първитѣ пластови сѫ наслагани по крайбрѣжието, а другитѣ въ дълбочинитѣ на морето, което е покривало нѣкоги тѣзи страни.

Но да се повърнемъ пакъ въ Абланската долина и презъ мергелнитѣ синкави неокомски пластови да заминемъ къмъ Глава Панега, която само 1—2 километра лежи на истокъ отъ Плѣвненското шосе.

Глава Панега позната е въ България по своитѣ извори, които почти никоги непресъхватъ, даже и въ на́й-голѣмата суша. Азъ мисля, че добрѣ ще сторя ако посвѣтя нѣколко рѣда върху този чудотворенъ изворъ, за който съществуватъ въ народа сѣкъкви предания, като се помѫча да разясня и това толкова занимателно явление.

Преди сичко трѣба да кажа, че водата извира и излиза на бѣлъ свѣтъ отъ неокомския мергелни варовикъ, сѫщия какъвто го видѣхме по̀-преди при Абланица. Има синьо-синкавъ цвѣтъ, доволно е твърдъ и се цѣпи неправилно; богатъ е и на вкамености. Щастието ми помогна да намѣря тукъ единъ *Aptychus,* нѣколко *Belemnites, Baculites* и *Scaphites,* които на́й-ясно означенуватъ долня кредна формация. Трѣба да забѣлѣжа че пластовитѣ на този мергелни варовикъ не сѫ хоризонтални, но малко косо (подъ 10°), къмъ сѣверъ h. 3., положени.

Водата се намира при главата въ два, почти еднаква, басена (котела). Въ първия се вижда съвършенно мирно-стояща, въ която има израсла търстика и други водни растения, които даватъ на водата зеленикавъ колоритъ. Водата на втория басенъ — раздѣленъ отъ първия съ каменити скали — чини се да е тоже мирно-стояща; и въ този котелъ водата е зеленикава отъ воднитѣ растения, които се намиратъ тукъ къмъ скалитѣ. Водата тече отъ едина въ другия басенъ, само въ долнитѣ части на котела, безъ да може да се забѣлѣжи, за това и горнитѣ сѫ въ мирно състояние. Течението и бистрината на водата забѣлѣзватъ се само когато тя излезе отъ втория басенъ, къмъ воденчерския язъ, дѣто тя пада съ голѣма сила, като се пѣни въ чисти и бистри като кристалъ вълни.

Да видимъ сега отъ гдѣ и какъ извира тъзи вода. Вечъ пò-горѣ казахъ за разположението на пластовитѣ; никакъ не трѣба да забравяме че тѣ падатъ подъ 10° къмъ сѣверъ. Като косо положени тѣ поглъщатъ сичкитѣ атмосферни води, които падатъ по южнитѣ брѣгове на Панега, процеждатъ ги като презъ филтрумъ и ги събиратъ въ подземни хранилища (резервоари), които безъ съмнение се намиратъ тука въ земната кора. Подобни резервоари доказани сѫ вече на много мѣста. Понеже само въ едно направление сѫ наклонени пластовитѣ на варовика, то и посоката, къмъ която тече водата остава една и сѫща. Въ подземнитѣ хранилища както и въ вънншитѣ басени, съ които сѫ въ свръзка, по единъ хидростатични законъ, уравновесява се водата и стои въ тѣхъ ту пò-високо, ту пò-низко споредъ кишата или сушата. Нивото на водата, слѣдователно, балансира измѣжду двѣ граници, както въ подземнитѣ резервоари, така сѫщо и въ вънншитѣ басени, но за това тя никоги се несвършва и винаги се намира тука доволно вода. Резервоаритѣ сѫ доста голѣми и тѣ могѫтъ да подържатъ, безъ да е валѣло цѣла година дъждъ, источника като допълватъ презъ зимата онова

което е истекло, или което се е испарило презъ жарките дни на годината. Водата минава презъ пластовитѣ отъ първия въ втория басенъ, или пъкъ презъ дълбоки пукнатини или канали, които непосредно се съединяватъ съ главнитѣ резервоари и така се задържа онова равновесие, което пò-горѣ споменахъ.

Неокомския мергелни варовикъ, който видяхме при Панега, простира се къмъ истокъ; надъ него се издига отъ лѣва страна, къмъ Голѣма Бресница или пò-точно на сѣверо-истокъ отъ Панега, капротински варовикъ съ изобилие на вкаменености като *Rhynchonella, Caprotina* и други, които вкаменености мѫчно могѫтъ цѣли да се извадятъ отъ скалата. Тукъ варовититѣ скали, вертикално прерѣзани, твърдѣ високо се издигатъ надъ долината, която раздѣля Глава Панега отъ Бресницитѣ. До колкото помня, макаръ и да не сѫ много ясни пластовитѣ, тѣ падатъ къмъ сѣверо-западъ, подъ ѫгълъ 9—10°. Въ западния дѣлъ варовититѣ скалини сѫ открити и ни подсѣщать на правъ алпийски варовитъ терренъ. Въ источната частъ, къмъ Бресницитѣ надъ варовика лежи синкавъ, набитъ, твърдъ пѣсченикъ, на който пластовитѣ падатъ къмъ сѫщата посока и подъ сѫщия ѫгълъ, подъ който и варовика върху който се той простира. Пѣсченика носи пó-главнитѣ бѣлѣзи на Балканския или Карпатския пѣсченикъ, за който стана пò-горѣ дума, и понеже лежи тъкмо надъ капротинския варовикъ и подъ туронскитѣ и ценоманскитѣ етажи, както ще видимъ малко пò-долу, то той недвойбено има мѣстото си въ *Gault* или *Aptien*.

Нáй-ясни сѫ пластовитѣ на рѣченитѣ скали къмъ върха на Радовица планина, при Бресницитѣ, отъ дѣто постепенно къмъ сѣверъ се спуща Балканския пѣсченикъ. Тукъ се отваря една висока равница, покрита пò-вечето съ обработена хумозна земя и засеяна съ кукурузъ, жито и други цереалий. Само тукъ таме се вижда по нѣкой пѣсченъ откъслякъ, който ни подсѣща за кредната пѣсчена

формация. Отъ високата равница, която се простира отъ югъ къмъ сѣверъ, хубаво се вижда долината на рѣката Видъ, която долина отъ Торосъ до Пещерна се стеснява измѣжду креднитѣ пѣсчени скали. При първото село можешъ много нѣщо да прочетешъ: кредни пѣсченици съ бѣла слюда, цементирани съ варовица, изменяватъ се съ тънки мергелни слойеви. Къмъ Дерманци долината се отваря и брѣговетѣ на Видъ, покрити съ алувиална тиня, почти хоризонтално се простиратъ. Обаче на два километра южно отъ послѣдното село, презъ рѣката, можихъ край водата на единъ потокъ да видя и разбера добрѣ тѣзи пластови. Тѣ падатъ къмъ сѣверъ hora 21—22° и съвсемъ слабо сѫ наклонени (1—2°). Пѣсченицитѣ, които тукъ се откриватъ иматъ синкаво-сивъ цвѣтъ, съдържатъ доволно слюда и хубаво се цѣпятъ; въ тѣхъ се забѣлѣзватъ черни органически, вегетабилни вещества; кременитѣ зрънца слепени сѫ съ варовита глина или мергель. Освѣнъ горнитѣ въ тѣхъ се виждатъ тукъ таме желти и червеникави окрозни конкреции. Въ сѫщия пѣсченикъ, който заема голѣми пространства на истокъ и западъ отъ Видъ, намираме и лигнитни вѫглища но като въ тънки жилчици, тѣ немогѫтъ да се експлоатиратъ. За тия вѫглища както и за пѣсченицитѣ ще проговоря пò-обстоятелственно въ слѣдующия профилъ отъ Плѣвенъ за Ловечъ, а сега ще се задоволя да допѫлня горнето, като прибавя още, че пѣсченитѣ пластови разставени сѫ или раздѣлени съ синкави мергелни, съ пò-малко слюда, слойеви отъ колкото пѣсченицитѣ и че тѣзи послѣднитѣ употрѣбява нáй-хубаво мѣстното население за покривание на домоветѣ си.

Неще бѫде излишно ако кажа нѣщо и за тръпката, която се намира недалеко отъ Дерманци и за която нѣкои мислятъ да е солена. Въ нашитѣ пѣсченици намира се тукъ една симпорна желѣзна руда, която отъ окисвението и растрошението си произвожда на една страна окъръ, който споменахъ пò-горѣ и на друга — нѣщо витриолна

или симпорна киселина. Послѣднята се смѣся съ водитѣ които презъ тукъ текжтъ и напоява пръста презъ кадѣто премине. Понеже такава пръсть, или земя има накиселъ вкусъ, то добитъка твърдѣ много обича да я лиже и да пасе трѣвата която тамъ расте. По тъзи причина добитъка се тукъ премамва, но за това не е сичко соль, което той обича да ближе, както не е ни злато сичко щото се желтей и свети.

Отъ Дерманци ний ще слѣдимъ течението на рѣката Видъ до Плѣвенъ. Тъзи рѣка показва особенъ интересъ. Макаръ измѣжду Агленъ и Торосъ да има плитко и разлато корито, макаръ долината да е равна и рѣката безъ брѣгове, то водата постепенно се стреми да дере лѣвия или западния ѝ брѣгъ и да насипва дѣсния или источния, като се отмича се по́-вече и по́-вече на западъ. Измиванието и събарението на едина брѣгъ напредва твърдѣ бързо. Пжтища, по които до недавна се е ходило, днесъ сж почти на полъ срутени и материяла наслаганъ на дѣсния брѣгъ, дѣто виждаме една доста широка равница, покрита съ алувиялна тиня, измѣсена съ пѣсъкъ. Сжщото нѣщо забѣлѣзваме и на сѣверъ при Агленъ, дѣто пѣщитѣ за тухли и керамиди, отъ лѣвата страна на рѣката, сж почти на половина разнесени отъ рѣката Видъ.

Почти на срѣдата измѣжду Дерманци и Лешница явяватъ се отъ дѣсната страна на рѣката стърми варовити скали, които се простиратъ дори до Мждевенъ, на юго-западъ отъ Плѣвенъ. Пластовитѣ му подъ слабъ жгълъ се спущатъ къмъ сѣверъ и почти хоризонтални се виждатъ. При Агленъ, рѣчения варовикъ се явява и отъ дѣсната страна на Видъ, дѣто въ него се намиратъ пещери и дупки, които служатъ като свърталища на хищнитѣ птици. Въ този варовикъ распознахъ множество *Rudistae, Ostrea, Pecten, Rhynchonella* и други, които много мжчно или никакъ не могжтъ да се извадятъ отъ камъка. Надъ този варовикъ, недалеко Агленъ, лежи другъ единъ по́-бѣлъ, почти полукристализиранъ но

безъ организми, който се простира на сѣверъ къмъ Свинаръ. Измѣжду Агленъ и Телишъ, като покрито съ пръсть и обрасло съ растения, неможе да се распознай като какви скали могжтъ да се намиратъ по тъзи страна. Но при все това въ единъ долъ, на източната часть, видѣхъ нанесенъ грамадакъ и сипакъ материялъ, въ който се намиратъ като орѣхи голѣми варовити конкреции. Материяла е пó-вечето пѣсченъ. Било тъй или инъкъ, азъ ще зема и тъзи страна за горне кредна — *Touron* и долний *Senon* —, както това ще имаме случай нáй-добрѣ да разберемъ въ околноститѣ на Плѣвенъ.

При Мировецъ, недалеко Свинаръ, намиратъ се каменоломи, дѣто можемъ ясно да распознайме състава на формацията. Пластовитѣ на варовика, който тукъ играй главната роля, спущатъ се подъ твърдѣ слабъ жгълъ (1—2°) отъ ЮЗ—СИ, h. 30—40°. Тукъ можихъ да различа три вида пластови:

1. Нáй-отгорѣ бѣлъ захаровиденъ, съ калцитни кристалчета премреженъ варовикъ, въ който се срѣщатъ и кременни (флинтовни) черни, червеникави и восъчено желти заоблени късчета. При този варовикъ никаква цѣпивость незабѣлѣзваме, пó-вечето е массивенъ и грамаденъ. Отличава се обаче съ едно твърдѣ добро качество; до като е влаженъ и прѣсенъ, доволно е мегкъ и хубаво се режи въ разновидни форми,като изсъхне затвърдява много. Освѣнъ корали други фосилий въ него се незабѣлѣзватъ.

2. Подъ тѣзи идатъ други варовити камъни, които се различаватъ отъ първитѣ; богати сж на *Pecten* — (*Pecten jugosus* Dixon), *Terebratula* и други; твърдѣ неправилно се чупятъ; тѣ се дѣлатъ много пó-мжчно отъ първитѣ. Въ този варовикъ, тукъ тамѣ се виждатъ и зеленикави мѣста, вѣроятно *глауконитни*.

3. Нáй отдолу варовика е бѣлъ като сирене, безъ вкамености и доста хубаво кристализиранъ.

Описания до тукъ варовикъ съ горнитѣ три отдѣления отговаря непълно на горнята часть на кредна формация. Макаръ и въ голѣми размѣри да го има на истокъ отъ р. Видъ, варовититѣ тѣзи скали менявать въ много отношения петрографския си характеръ; палеонтологическия имъ обаче остава сѫщий, само, че на едни мѣста бива богатъ на вкамености а на други никъкъ. Тъзи толкова распространена измѣжду Балкана и Дунава формация, начева на западъ отъ р. Видъ и се простира на истокъ до Провадия. На сѣверъ, допира открито само на едно мѣсто до Дунава, около Никополи, дѣто освѣнъ креденъ варовикъ, намираме и бѣла хубава креда съ едри кременни неправилни парчета. Въ крайдунавската пространна равница, тъзи часть на кредна формация остава прекрита съ Сарматски терциярни пластови и съ *löss*, както това видѣхме въ една отъ предидущитѣ книжки на списанието. [1]) Споредъ моитѣ изслѣдвания, горня креда достига на югъ близо до Дерманци, измѣжду Лешница и първото село. Ако желаеме да потеглимъ черта, измѣжду срѣднята и горнята етажа на тъзи формация, то тя навѣрно ще мине така: начева измѣжду Дерманци и Лешница, минава край Бежаново, Беглешъ, Карагуй, Тученица, село Бѣла на Янтра, измѣжду Разградъ и Ески-Джума, и на югъ отъ Шуменъ и допира до другата страна на Провадия, дѣто се изгубва подъ еоценскитѣ Нумулитни скали; на югъ отъ Варна край черното море, около Курукьой, бѣлата кредна формация се появява изново, но догдѣ може да допира, това не ми е извѣстно.

Распространения този варовикъ по источната часть на Княжеството, намираме и въ съсѣдната намъ Сърбия. *Dr Tietze* казва, че близо Майданпекъ, на пѫтя който води за Милановецъ, намира се хубавъ единъ шаренъ варовикъ, —

[1]) Сравни VI-та кн. отъ Период. Списание год. 1883.

за който и *Herder* спомѣнувалъ.[1]) Когато *Tietze* изслѣдвалъ южния дѣлъ на Банатъ, открилъ сжщата формация и при *Weitzenried* на истокъ отъ Нова Молдова.[2])

Но да се повърнемъ пакъ на предмета си. На сѣверъ отъ Свинаръ, кредния варовикъ се вижда само отъ дѣсната страна на р. Видъ. При Мждевенъ исчезва подъ единъ сиво-синкавъ глиненъ мергель, който неможе добрѣ да се опредѣли да ли е креденъ или терцияренъ. Лѣвата страна на р. Видъ почти е равна и прекрита съ плоденъ черноземъ и *löss*. Тъзи страна съставена е отъ нѣколко терраси; първата е самия лѣвий брѣгъ на рѣката. Този брѣгъ високъ 3—3½ метра съставенъ е отгорѣ отъ черноземъ (50—70 с. м.) а отдолу отъ нанесенъ материялъ, нáй-първо ситенъ и отпослѣ пó-едъръ. Малка една свѣтло-цвѣтна нишка раздѣля долнята полвина на двѣ части. Отъ водено-окисеното желѣзо, рѣчения материялъ е желтеникаво-червено обагренъ. И тукъ коритото на рѣката постепенно се отмича на западъ, както и при Агленъ, Дерманци и Торосъ. Втората терраса начева при село Крушевацъ а другитѣ, ако ги има, тѣ сж пó-назападъ.

Плѣвненската равнина почева на югъ отъ село Черико̀во и се простира на сѣверъ и на западъ; на истокъ затворена е съ вертикално измититѣ кредни скали, които се простиратъ само до Мждевенъ, а отъ тука начеватъ синкави мергелни пластови, които ако и издигнати, твърдѣ много сж измити и разровени. Западната страна е почти равна.

Ний ще се спремъ малко при хубавия мостъ на р. Видъ за да разгледаме мергелнитѣ пластови, които се отварятъ на источната страна на моста. Тѣхната дебелина не

---

[1]) *Tietze* — Geologische Notizen aus dem nordöstlichen Serbien. (Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt. 1870, 20. Bd., 4. Heft, p. 579).

[2]) *Tietze* — Geologische und paläontologische Mitteilungen aus dem südlichen Theile des Banatergebirgstockes (Jahrbuch d. k. k. geolog. Reichsanstalt. 1872, 22 Bd., 1 Heft).

е твърдѣ малка, тѣ достигатъ 70—80 метра височина. Нáй-отгорѣ намираме сиво-червеникавъ *löss,* измѣсенъ съ бѣли конкреции отъ *Нулипорни* варовикъ а подъ него се показватъ откъсляци отъ *Лайтански* варовикъ. Подъ този слѣдва бѣло-сивъ, ужълтъ, на мѣста червеникавъ *тѐгель* (единъ видъ глина), който въ пó-дълбокитѣ си части бива синкавъ. Този тѐгель споредъ състава си и изобилието на вкамененоститѣ си, които намираме въ него, прилича съвършенно на баденския (Baden) и феслауския (Feslau) въ виенското терциярно корито. Тѣзи пластови сѫ слѣдователно морски, миоценски, отъ втората медитеранска етажа. Подъ нашия тѐгель, безъ никакво прекъсвание, почти хоризонтално наслагано слѣдва една пѣсечива глина съ слюдни бѣли луспици и подъ нея синкавъ глиненъ мергель, безъ вкаменености. Дали и тѣзи послѣднитѣ имаме да причислимъ въ напоменатия катъ на терциярната формация, или въ нѣкой пó-дълбокъ катъ, това остава още нерѣшено.

Отъ горнитѣ морски терциярни нáслаги, събрахъ лани, за кратко врѣме, голѣмо множество вкаменености, които нáй-блѣскаво илюстриратъ истоврѣменноста на плѣвненскитѣ, баденскитѣ или феслаускитѣ медитерански наслаги.

Събранитѣ вкаменености сѫ слѣдующитѣ:

Отъ Lamellibranchiata.

Pecten cf. *Koheni* Fuchs. (Z.)[1])
Arca diluvii Lam. (Z).
Arca pisum Partsch. (Z.)
Limopsis anomala Eichw. (Z.)
Leda fragilis Chemn. (Z.)
Cardita Partschi Goldf. (Z.)
Venus cf. *multilamalla* Lam. (F. Z.)

---

[1]) За да бѫде по пѫлна настоящата таблица на вкамененоститѣ, азъ съмъ ѭ допѫлнилъ и съ откритията на *Fœtterle*-а. Ония които е той събралъ означилъ съмъ съ (F.) а моитѣ съ (Z.).

Venus plicata Gmel. (Z.).
Cytherea Pedemontana Ag. (Z.).
Corbula gibba Olivi. (Z.).

Отъ Glossophora или Gastropoda.

Dentalium Badense Partsch. (Z.).
Turritella subangulata Brocc. (Z.).
Turritella turris (Vindobonensis) Bast. (F.).
Natica helicina Brocc. (Z.).
Chenopus pes pelicani Phil. (F. Z.).
Cypraea pyrum Gmelin (F.).
Cassis saburon (*texta*) Lam. (F.).
Buccinum Badense Partsch. (Z.).
Ancillaria obsoleta Brocc. (Z.).
Ancillaria glandiformis Lam. (F.).
Pleurotoma spinescens Partsch. (Z.).
Pleurotoma asperulata Lam. (F.).
Conus Dujardini Desh. (F. Z.).
Conus Noe Brocc. (F.).
Ringicula buccinea Desh. (Z.).

Освѣнъ горнитѣ, въ плѣвненския тѐгель има още и *Форамамиферы*. Покойния *Foctterle* намѣрилъ е тукъ и два *Anthozoa: Turbinolia duodecim costata* и *Flabellum cuneatum* Mich.

Сѫщия геологъ, който първи е явилъ въ учения свѣтъ за медитеранскитѣ наслаги при Плѣвенъ, казва, че въ Лаитанския варовикъ освѣнъ многото корали, въ него се намиратъ още *Pectunculus* и други, но като твърдо слепени въ коралния варовикъ мѫчно могѫтъ да се извадятъ и опредѣлятъ.[1])

Въ горнитѣ части на нашия тѐгель намиратъ се и хубави гипсови кристали; глината е тука клисава, бѣлизнява, ужълта а на мѣста и червеникава, както и пó-горѣ споменахъ. Гипса се вижда кристализиранъ въ голѣми и малки кристали, въ нáй-обикновеннитѣ форми и комбина-

[1]) Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanshalt. Jahrg. 1869, p. 374.

ции. Тукъ намираме и влакнастъ гипсъ въ тънки до 2 с. м. правилни и неправилни жилчици, които испълватъ пукнатинитѣ на глината. Въ сжщата глина, на юго-западъ отъ Плѣвенъ и по дѣсния брѣгъ на р. Видъ при с. с. Ясеново (Плазигжсъ), Десивица и Търнина, намираме гипса въ по́голѣмо изобилие, отъ дѣто население събира рудата за мѣстнитѣ си нужди. Гипса се прави тамъ въ хумата и въ настояще врѣме; това показва че въ пръста се намиратъ симпорно кисели води, които като текжтъ презъ варовититѣ глинени пластови, съединяватъ се съ варъта и творятъ на този начинъ гипса. За този процесъ на́й-вече благоприятствуватъ дъждоветѣ, които изнасятъ на видѣло рудатата, било въ видъ на кристали или въ друга нѣкоя форма.

Морскитѣ плѣвненски миоценски наслаги, които имахме случай да разгледаме, ограничаватъ се тука на малко пространство. Тѣ съставляватъ, може да се каже, само плѣвненското корито: Тѣ се спущатъ на югъ близо до Мждевенъ а на истокъ до другата страна на града; на западъ незная дали преминаватъ рѣката а на сѣверъ невѣрвамъ да излизатъ вънъ отъ долината на Плѣвенъ. Тѣзи терциярни пластови, познати до сега само тука, каратъ ме отъ денъ на денъ да се утвърдявамъ въ предположението си, че неще могжтъ да се намѣрятъ на друго мѣсто въ источната часть на Княжеството. Покойния *Peters* ни слѣда отъ тъзи формация не е намѣрилъ въ Добруджа. „Твърдѣ е забѣлѣжително“, казва професоръ *Ferd. v. Hochstetter*, „дѣто миоценскитѣ творби, които носятъ бѣлѣга на морскитѣ на́слаги на виенското корито, се намиратъ толкова далеко на истокъ, отъ другата страна на сърбско-банатскитѣ погранични гори, въ влашко-българското крайдунавско равнище.“ [1]) Сжщия авторъ предполага че тѣзи на́слаги могжтъ да се намѣрятъ и въ на́й-источната часть на Ду-

[1]) *v. Hochstetter* — Die geologischen Verhältnisse des östlichen Theiles der europäischen Türkei. (Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt. 1870, 20 Bd. 3. Heft, p. 402).

навското равнище, като отрича въ сѫщото врѣме сѫществованието имъ измѣжду Русчукъ и Варна. До колкото ми е познато освѣнъ Еоценскитѣ около Варна и Сарматскитѣ нáслаги въ Варненско, Добричко и Силистренско други членове отъ терциярната периода не съмъ срѣщалъ до сега въ тия части на Отечеството ни.

Пó-горѣ видѣхме, че пластовитѣ на медитеранското море, наслагани въ Виенското корито, иматъ нáй-голѣма аналогия съ нашитѣ при Плѣвенъ, и че вкамененоститѣ които събрахъ тука напълно се сравняватъ съ баденскитѣ отъ първото корито. Ако знайме, слѣдователно, че еднитѣ и другитѣ пластови носятъ главнитѣ бѣлѣзи на истоврѣменноста, тогава можемъ да се попитаме, дали нѣкоги едното и другото море не сѫ биле въ свръзка? Изслѣдванието на *Dr Urb. Schlönbach-a* въ Банатъ идатъ нáй-блѣскаво да разрѣшатъ въпроса. Този геологъ открилъ е година 1869, върху една височина отъ 600 метра, тъкмо на водораздѣла измѣжду Алмашъ (Almasch) и Черна (Tcherna), неогенски пластови, които идатъ да ни убедятъ, че съединението на двѣтѣ морета умало е да бѫде тамъ, дѣто Дунава прецѣпва банатскитѣ гори.

Освѣнъ при моста, на друго мѣсто къмъ Плѣвенъ не се откриватъ миоценскитѣ пластови. Медитеранското корито простира се отъ западъ къмъ истокъ и достига до другата страна на Плѣвенъ, дѣто непосредно подъ терциярната, излиза кредна формация, ознаменувана съ извънредно богатство на вкаменености, както ще видимъ това на скоро въ една отъ слѣдующитѣ книжки на списанието.

СТАРИ ПѪТЕШЕСТВИЯ ПО БЪЛГАРИЯ ОТЪ 15—18 СТОЛѢТИЕ.

Съобщава Д-ръ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

(Продължение отъ книжка VI).

Гърцитѣ тогава, макаръ че въ Цариградъ не бѣхѫ многочислении, пакъ занимахѫ едно видно мѣсто между жителитѣ на столицата. Имало е богати търговци между тѣхъ, но тѣ избѣгвали всѣка представителность въ кѫщитѣ и дрѣхитѣ си и живѣли съвсѣмъ просто, за да нераздразнятъ сребролюбието на Турцитѣ. Едно множество Гърци дохаждало врѣменно въ Цариградъ, като кръчмари, готвачи, фурунджии, бакали, поулични продавачи и пр., за да печелятъ пари; твърдѣ е възможно, че Герлахъ, като е чулъ, че всичкитѣ говорятъ по гръцки, не е спазилъ, че между тѣхъ е имало и словѣнски жители на полуострова, изъ българскитѣ страни. Архитектитѣ на хубавитѣ каравансераи и джамии бѣхѫ Гърци, рѣдко Италиянци. Сѫщо и въ цариградский монетний дворъ работихѫ само Гърци. Герлахъ споменва и единъ майсторъ Гръкъ отъ Атина, който е работилъ искусни украшения отъ кость за столици, сандѫци и други нѣща, все въ видъ на листье (Laubwerk). Многочислении сѫ бѣлѣжкитѣ за живота на Цариградскитѣ Гърци. Гъркинитѣ сѫ се обличали много скѫпоцѣнно, още по византийски начинъ. Дрехитѣ сѫ биле отъ атласъ, дамастъ или коприна, обшити съ злато и сребро; въ космитѣ напредъ и на задъ се виждали жицитѣ на златна сърма, въ ушитѣ тежки обици, на рѫцѣтѣ златни гривни и мно-

жество пърстени, около врата и върху гърдитѣ златни и сребърни нáнизи; нѣкогажъ и върху челото сѫ били окачени разни дребни украшения. На краката носили пантофи, снабдени съ тънки сребърни платове. Герлахъ увѣрява, че тия така блѣскаво накичени Гъркини, макаръ и жени на касапи и папукчии, въ праздниченъ день сѫ изгледали пó-великолѣпно отъ нáй-богатитѣ нѣмски графини. Въ Цариградъ само момитѣ не сѫ ходили на черква, което другадѣ вънъ по държавата не е било въ обичай, освѣнъ ако нѣйдѣ страхъ отъ Турцитѣ е билъ много голѣмъ. Нравитѣ въ Цариградъ сѫ били много распуснѫти и гърцкия патриархъ е ималъ доста работа да се бори срѣщу дивитѣ врѣменни бракове на Гъркини съ живущитѣ въ Галата чужди търговци или даже съ Турци. Въ послѣдний случай момчетата отъ тие бракове обикновено ставали мусулмане а момичета се кръстили.

Отъ другитѣ християне въ Цариградъ нáй-видни сѫ били Арменцитѣ. Герлахъ и съ тѣхъ е станѫлъ приятель, запозналъ се съ тѣхния патриархъ и сегизъ-тогизъ дохаждалъ на черквата имъ. Описва ги като людие простички, но искрени, честни, безъ онова гърцко високомѣрие; разговорътъ имъ билъ, казва, много приятенъ и въ малко часове човѣкътъ се научвалъ отъ тѣхъ пó-вече, отъ колкото за нѣколко години отъ Гърцитѣ, при всичкото имъ многоглаголание. Много Арменци сѫ работили златарский занаятъ. Женитѣ имъ ходили въ широки платнени шалвари, съ едно було върху лицето, почти като Туркини. Край Арменцитѣ е имало въ турската столица и Караманлии, отъ вѫтрѣшностьта на Мала Азия, които сѫ били християне, но говорили помежду си турски; само свещеницитѣ имъ сѫ знаели толкозъ гърцки, колкото имъ е трѣбало, за да четѫтъ черковнитѣ книги. Тѣ сѫ били хора богати, нáй-повече златари и сѫ живѣли въ хубави кѫщи съ градини близу до Седъм-тѣхъ кули. Женитѣ имъ, всé бѣли, нѣжни и хубави, носили едно черно съ злато ист-

кано фереджe и едно множество великолѣпни накити на челото, ушитѣ, гърлото и ржцѣтѣ.

Огромно влияние при портата сж имали Евреитѣ. Тѣ сж се били преселили въ Турция кратко врѣме по́-напрѣдъ отъ Испания и Португалия, защото тамкашнитѣ владѣтели съ жестоки мѣрки се трудили за насилственното имъ покърщаване и ужасно ги притѣснявали съ строгъ надзоръ, що сж вършили върху новопокърстенитѣ, съ всевъзможно мжчение и преслѣдвание съмнителнитѣ (инквизиция). Единъ отъ тия еврейски преселенци е ималъ по́-голѣма власть отъ много паши, макаръ че е билъ личенъ врагъ на Кантакузина, та и на неговияза щитникъ Мехмеда Соколовича. Въ Цариградъ го познавали подъ името „Великий Евреинъ“, а собственното му име е било Иванъ Микезъ (Miquez) съ прѣкоръ Нацци. Родомъ е билъ отъ Португалия и е дошелъ въ Цариградъ ок. 1550 год. Той станжлъ не само банкеръ на султана и на пашитѣ, но е държалъ и десетъкътъ отъ виното въ империята и се гордѣялъ даже съ титлата на Наксоский войвода, като е билъ господарь или по́-добрѣ да речемъ наематель на дванайсеть-тѣхъ Цикладски острове (Додеканисосъ) за една годишна сума отъ 14000 жълтици. Умрѣлъ въ 1579 год. Край него голѣмото влияние сж имали еврейскитѣ лѣкари, образовани на́й-повече още въ славнитѣ училища на Пиренейский полуостровъ, наслѣдници на традициитѣ, оставени отъ прочутата арабска медицина и въобще учени мжжие въ пълния смисълъ на тогавашнитѣ науки. Нѣкои отъ тѣхъ сж били и съвѣтници на портата въ западнитѣ работи. У султана се намиралъ докторъ Беудусъ, у Мехмеда Соколовича опитний въ политическитѣ работи докторъ Соломонъ, който е ималъ единъ братъ, докторъ Павелъ, въ Виена, и за своитѣ дипломатически услуги тайно е приемалъ годишна плата отъ венецианския и отъ нѣмския посланникъ. Сжщо и разни Еврейки сж вършили лѣкарското искуство при женитѣ на султана и на пашитѣ.

Отъ народитѣ на Балканский полуостровъ Герлахъ е распитвалъ и за Албанцитѣ и Власитѣ. Ето какво пише за Албания: „Въ Албания всичкитѣ попове сѫ Гърци отъ Мореа и Янина и четѫтъ въ черквитѣ на гръцки съ всичкитѣ обреди като другадѣ. Селския тамкашенъ народъ нищо неразбира отъ това, защото има свой езикъ, който е грубъ и смѣсенъ отъ италиянскиятъ, гръцкиятъ и, можеби отъ хърватскиятъ. Проповѣдватъ обаче по нѣкогажъ и арнаутски (arnautisch), сирѣчъ албански, и иматъ свои мънастири. За Гърцитѣ, които живѣѭтъ между тие Албанци, се приказва, че се потурчватъ за една аспра.“ [1])

Състоянието на влашкитѣ княжества, Влашко и Богданско, описва Герлахъ като твърдѣ жалостно. Имало тамъ старо болѣрство, но то се занимавало съ борби помежду си за войводската длъжность, та съ това злѣ се упропастявало. Много отъ членоветѣ му сѫ бивале распратени на заточение по разни предѣли на османското царство, и въ врѣме на тогавашний князъ Александръ даже сѫ били погинѫли въ тие вѫтрѣшни расправии до 200 болѣри. Турцитѣ сѫ гледали тие раздори на драго сърце, понеже тѣ на всѣкждѣ сѫ спомагали за истреблението на старата домашна аристокрация. Войводитѣ на двѣтѣ княжества се назначавали отъ султана съ препращание единъ байрякъ, единъ калпакъ и една дрѣха на нѣкой измежду домашнитѣ болѣре. Султанътъ, каже, лесно би могълъ да тури тамъ единъ беглербегъ, но християнскитѣ войводи сѫ изваждали отъ страната голѣми сумми съ пó-малко главоболие за Турцитѣ, отъ колкото да бѣхѫ тия мѣста подчинени направо на портата. Селския тамкашенъ народъ се намиралъ въ едно тежко положение, защото е работилъ и за султанский данъкъ, и за подаръци, давани постоянно на Соколовича и други цариградски сановници, и за своятъ войвода, па още и за болѣретѣ. Отъ разказитѣ на Герлаха се види, че вече въ това врѣме разни цариградски

[1]) Gerlach p. 151.

Гърци сѫ мечтаяли да ставатъ войводи въ ромѫнскитѣ княжества, което обаче не се е сбѫднѫло до год. 1711, отъ която се е почен**ѫ**ло фанариотското владѣние въ Влашко и Богданско.

За народнитѣ обичаи на истокъ, дневникътъ на Герлаха съдържа много любопитни подробности. Да споменемъ само двѣ нѣща, за игритѣ и за музиката. На едно мѣсто се описва една гърцка свадба въ Галата. Между друго Герлахъ е обърнѫлъ вниманието си къмъ хорóто на Гърцитѣ:[1] „Въ играние сѫ много пó-прилични отъ насъ. Играѭтъ обикновенно само женитѣ и малко моми. Всѣка една държеше една кърпа завита около рѫката. Който иска да играе съ неѭ, не ѭ хваща и не ѭ взима за рѫка, а само за тази кърпа, тъй щото не се държатъ за рѫцѣ. При играта нескачатъ, но вървѫтъ твърдѣ полéка всѣки пѫть една стѫпка напрѣдъ и една назадъ; играѭтъ въ единъ редъ, като се държѫтъ за кърпицитѣ, и редоветѣ се провличатъ единъ презъ други. Но всичко товá става много пристойно.“ При заминавание презъ Венгрия, Герлахъ е гледалъ живитѣ и страстнитѣ игри на Маджаретѣ, съпровождани отъ гайди. Въ Цариградъ Турцитѣ правѣли музика съ една гадулка, която изглеждала като една малка тепсийка съ нѣколко струни и съ една дълга пръчица при неѭ, послѣ съ единъ видъ китара (Lauten) съ дълго гърло, която звучѣла ужъ като единъ казанъ, подиръ още съ свирки, харфи и кобзи (Copsen). Гърцитѣ употрѣбявали трѫби (Schalmeyen) и тѫпанчета, сирѣчь, каже, малки казанчета, облечени съ тънка кожа, на които се тѫпало съ рѫката; освѣнъ това сѫ имали единъ инструментъ като сито, окичено съ нѣколко металически дрънкалки, което при биение съ рѫка мърморѣло нѣкакъ особно. Турцитѣ сѫ пѣяли съ „ужасенъ гласъ“ (mit grausamer Stimm) и всичкитѣ имъ мелодии сѫ биле жалостни (alle ihre Melodyen sind kläglich). Въ Цариградъ въ царский палатъ, както и при

[1]) Gerlach p. 157.

гърцкитѣ свадби и при угощенията на чуждитѣ посланници и търговци ушитѣ на гоститѣ сѫ се наслаждавали отъ искуството на музиканти Евреи; тѣ свирили на гадулки (Geigen), тѫпанчета и нѣкакви турски „сита“, по нѣкогажъ и на кобзи и на едно дървце (hackbrett) съ струни, които се дрънкали съ пръсти, а пѣяли при това турски пѣсни.[1])

Въ 1578 год. стигнѫло въ Цариградъ ново царско посланство съ посланника Іокима Синцендорфа, сѫщо единъ протестантски нѣмски бояринъ, тъй щото Унгнадъ съ своята дружина е могълъ да се завърне пáкъ у дома си. Между членоветѣ на товя ново посланство билъ и единъ чешский младъ велможъ, Вечеславъ Будовецъ отъ Будово, който е пропѫтувалъ почти цѣла Европа и въ чешската история си е спечелилъ славно име не само като списатель, но особно и като политически дѣецъ, догдѣто нáй-подирѣ като старецъ е погинѫлъ слѣдъ злочестата за Чеситѣ битва на Бѣла Гора (1620) подъ мъча на джелатина върху Пражската староградска площадь.[2]) Половинъ година двѣтѣ посланства живѣели заедно въ каравансерая. Нáй-подирѣ на 4 Юний 1578 Унгнадъ съ Герлаха се упѫтилъ отъ Цариградъ пáкъ за Виена.

По пѫтя отъ Цариградъ за Одринъ Герлахъ подробно описва всичкитѣ мѣстности, споменѫти отъ прѣдишнитѣ пѫтници, особно великолѣпнитѣ джамии и каравансераи, въздигнѫти край друма, който съединяваше двѣтѣ столици на турската империя. При излизанието отъ Цариградъ нáй-напрѣдъ се виждали, освѣнъ лозя и градини, огромни пространства съ ичимикъ и овесъ за коньетѣ, па и пасбища съ конски стада, и при тѣхъ чадъри на робитѣ, що вардѣли коньетѣ. Въ Понте-Пиколо (Кючюкъ-

[1]) За тия музики Gerlach p. 8, 12, 151, 157, 220, 331, 397, 402, 449.

[2]) Будовецъ е останѫлъ въ Цариградъ седъмъ години. Неговитѣ писма и други бѣлѣжки за пребивание на истокъ вижъ въ моята статия Václav Budovec z Budova v Cařihradě, въ Časopis českého musea 1877.

Чекмедже) хубаво впечатлѣние сѫ правили приятни градини съ нарове, черници, чемпреси и трандафили. Тука имало единъ каравансерай, основанъ отъ единъ дефтердарь, който е билъ тука и погребенъ въ една джамийка; всѣкой пѫтникъ, който е нощувалъ въ тази гостоприемница, учредена отъ Турчина за спокойствие на душата му, даромъ е приемалъ хлѣбъ и една „чорба“, сирѣчь, каже, единъ оризъ, сваренъ по турски начинъ. Такивато каравансераи имало много, почти въ всѣки единъ отъ малкитѣ градовце чакъ до Одринъ. Около една султанска градина, гѫста като гора, оградена само съ обкопъ и снабдена съ единъ високъ стълпъ, дѣто султанътъ по нѣкогажъ е биялъ съ стрѣли на нишанъ, се дохаждало въ Понте-Гранде (Бююкъ-Чекмедже). Мостътъ презъ тукашното приморско езерце е билъ на ново съграденъ отъ царя Сулеймана (съ 28 сводове), понеже старата римско-византийска постройка вече се била распаднѫла. Въ двѣтѣ речени мѣста, както по всичкий пѫть чакъ до Одринъ, е имало по нѣщо Гърци. Българе не се споменватъ. Въ Силиврия, гдѣто стоели още старитѣ зѫбчести стѣни съ кулитѣ имъ, Герлахъ е видѣлъ четире старински черкви и се запозналъ съ митрополита, който го почерпилъ и го молилъ да му проводи отъ Виена една карта на свѣта.

Пó-нататъкъ пѫтьтъ се отдѣлявалъ отъ морското крайбрѣжие. Въ равнината тукъ-тамѣ се срѣщали хубави нивя; лозя ставали пó-малко, а гора и дърва съвсѣмъ не е имало. Християнетѣ живѣли злѣ и сиромашки, въ лоши низки колиби отъ дърво и камънье, но всé пáкъ покрити съ керемиди; тѣ много страдали отъ турскитѣ пѫтници, които имъ земали хранитѣ, но едвамъ плащали третята часть на цѣната. Въ Чорлу имало до 3000 турски и едвамъ 300 гръцки кѫщя, на които е останѫла само една отъ вехтитѣ черквици. И тукъ имало единъ гръцки владика. Нашитѣ пѫтници, като пренощували въ великолѣпния каравансерай съ куршумени кубета, съграденъ отъ великий визи-

ринъ Али, предшественникъ на Мехмеда Соколовича, тръгнѫли презъ единъ предѣлъ, гдѣто се виждали или сѣидби отъ ичимикъ и пшеница, или пусти пасбища за волове и биволи. Съгледали сѫ и нѣколко могили, насипани въ старо врѣме отъ човѣшки рѫцѣ. Боргашъ (Люлебургасъ), обиколенъ отъ остатъци на древни стѣни (нѣкогашний Аркадиополь), е принадлежалъ цѣлъ на Мехмеда, комуто е билъ подаренъ отъ царя Сулеймана. Везирина билъ съградилъ тука една много хубава джамия и единъ куршумъ-ханъ. Християне имало само малко и тѣ сѫ ходили на черква въ нáй-близското село. Сѫщо сѫ правили и малцина Гърци, които сѫ живѣли въ слѣдующия градецъ Ески-баба. Предъ него е имало една стара гърцка черква, преобърната въ „единъ хоспиталъ за турскитѣ калугери и светии.“ На Герлаха приказвали, че при неѭ ужъ е живѣлъ св. Никола едно врѣме като владика. Вѫтрѣ въ черквата висѣли всѣкакви броеници, буздогани, голѣми яйца, една епископска камилавка и край неѭ нѣколко орѫжия, сирѣчь една голѣма желѣзна стрѣла, единъ огроменъ дългъ лѫкъ, единъ дървенъ мечъ, двѣ дървени копия, единъ малъкъ щитъ (Tartschen), единъ рогачи рогъ и четире рогачи крака. Турцитѣ казвали, че това сѫ биле ужъ орѫжията на св. Никола, но Гърцитѣ опровергавали това и утвърждавали, че Турцитѣ сѫ ги окачили вѫтрѣ.[1]) Пó-далече земята е била суха, черна и съвсѣмъ малко обработена. Въ Хафса пáкъ сѫ се видѣли двѣ постройки на Мехмеда Соколовича съ куршуменъ покривъ, единъ каравансерай и една джамия; мѣстнитѣ Гърци, съвсѣмъ малочисленни, сѫщо се черкували въ едно близко село.

Одринъ вече отъ далеко е правилъ едно великолѣпно впечатлѣние, особно съ огромната джамия на царя Селима, която е личила между другитѣ хубави здания. Тука, казва

[1]) Въ Ески-Баба е билъ гробъ на единъ турский светецъ Салтукеде. За тукашния ужъ св. Никола споменватъ и други пѫтници; ср. Бълг. Ист. (Одесско изд.) стр. 177 бѣл.

Герлахъ, сѫ се появили пакъ дървеса. Около града се простирали приятни градини и лозя съ едно превъсходно вино. Вѫтрѣ живѣели не само Турци и Евреи, но и голѣмо число Гърци, които сѫ имали 15 черкви. Слѣдъ пристигванието (11 Юний), Герлахъ, е посѣтилъ митрополита, но много се зачудилъ, когато той не е рачилъ да се подпише на една книжица, гдѣто нашия пѫтникъ си е събиралъ саморѫчнитѣ подписи на различни видни лица; той се извинявалъ, като казвалъ, че незнаялъ добрѣ да пише, защото нѣмалъ нужда отъ това. Сѫщо отъ неговитѣ четворица калугери само единъ знаялъ хубаво да пише, но случайно го нѣмало въ митрополията. При всичко това митрополитътъ почерпилъ Герлаха съ хубаво червено вино и харизалъ му двѣ вощеници. Други день посланикътъ съ своитѣ другари е разгледалъ, разбира се за единъ скѫпъ бакшишъ, славната царъ Селимова джамия, при градението на която сѫ биле работили „Италиянски роби“. Освѣнъ това пѫтницитѣ се срѣщнѫли тука съ флорентинския посланикъ, който отивалъ за Цариградъ, придруженъ отъ четире малтезски рицари и отъ единъ Дубровчанинъ като драгоманинъ.

Въ Одринъ посланикътъ е върнѫлъ 5 кола и 23 конье, назарени отъ Цариградъ до тука за 58 талера. „На мѣсто тѣхъ е наелъ, пише Герлахъ, десеть български кола и дава всѣкому до Бѣлградъ 11 талера безъ ядение и пиение; но тѣ се прехранватъ съ хлѣбъ и чесенъ или щото намиратъ друго. Всѣки имаше при своитѣ кола три конье, впрегнѫти единъ до други; тѣхъ нощемъ ги пущатъ да пасѫтъ“.

На 14 Юний пѫтницитѣ стигнѫли до Мустафа Паша Кюприсю. Отъ тука ще продължаваме съ самитѣ думи на Герлаха.

„Това мѣсто се раздѣля на двѣ части отъ единъ дългъ каменъ мостъ презъ рѣката Меричъ или по български Марица. Въ оная часть кѫдѣ Одринъ Мустафа Паша[1]) е далъ

[1]) Ср. за него Пер. Спис. IV 91 бѣл. 2.

да съградѭтъ една джамия, единъ каравансерай и други при тѣхъ здания, та и много ремесленни и търговски дукяни, всичко покрито съ куршумъ; въ неѭ живѣѭтъ само Турци, та и ние сме нощували тука. Отъ вѫдъ водата и дългия мостъ, който сѫщо е направенъ отъ Мустафа, и отъ който всичкото мѣсто си е приело името, живѣѭтъ все́ Гърци и Българе; иматъ низки малки кѫщички и продаватъ доста добро вино. Отъ Одринъ до тука е поле, хубаво и равно, съ нивя, и отъ двѣтѣ страни възвишаватъ се приятни на погледъ невисоки планини, и подъ тѣхъ, край речената рѣка, сѫ наредени нѣколко хубави села.“

„На 15 дойдохме на Харманли, едно малко лошо турско село; кѫщята му сѫ покрити съ суха трѣва. Има въ него и единъ доста голѣмъ каравансерай, сѫщо отъ Мустафа паша. Тука земята е по́-дива и на́й-повече планиниста и гориста, но все́ има и доста нивя. По пѫтя срѣщнѫхме въ ормана до 70 клѣтници заробени Хървати, свързани съ вериги единъ до други, та и нѣколко жени на коньe. Единъ старъ Турчинъ яхаше слѣдъ тѣхъ; тѣ всички принадлежатъ на него и той ги продава, кога и какъ му скимне. Господарьтъ ми (сирѣчь посланикътъ) и господинъ Ауеръ (гофмейстеръ на посланството) дарувахѫ имъ два талера.“

„На 16 тръгнѫхме зараньта часътъ по 12 [1]) и по единъ пѫть невеселъ, между много гѫсталаци и храстье и между високи планини по двѣтѣ страни слѣдъ пладнѣ на часътъ 1 дойдохме въ Семизче. [2]) Това е едно малко селце съ лоши кѫщя, покрити само съ суха трѣва, та живѣѭтъ въ него само Българе. По пѫтя бѣхме минѫли при единъ потокъ около друго едно село. Тамъ българскитѣ жени иматъ обичай, щомъ видѭтъ че идѫтъ нѣкои чужди хора, да излизатъ на купъ отъ селото и да принасятъ хлѣбъ въ видъ

---

[1]) Сирѣчъ слѣдъ полунощь, споредъ нинѣшното европейско броение на часоветѣ. тогава вече общо въ Германия.

[2]) Ср. Пер. Спис. IV 91.

на малки колачи, които тѣ викатъ *погачи*[1]) (Bogatschen), за да ги продаватъ на чужденцитѣ; други носятъ млѣко, месо, риби и каквото иматъ. Украшенията имъ сѫ тия, че иматъ рѫкавитѣ на ризитѣ шити съ червена груба коприна или конци, пърститѣ пълни съ пърстени, въ ушитѣ аспри и обици, па сѫщо и около врата нáнизи отъ аспри и сини камънчета."

„Семизче лежи въ една хубава, приятна долина, презъ която минва една богата съ риби водица, та отъ тука страната начевнва да става пáкъ приятна и хубава. Иматъ тука една малка дървена чѐрквица вънъ отъ селото, която имъ е изгорѣла, тъй щото останѫлъ само олтарътъ, гдѣто кърщаватъ дѣцата си и благославятъ свадбитѣ си; тѣ немогѫтъ да възобновятъ черквицата. Свещеникътъ имъ е въ друго едно село."

„На вечерь приказвалъ ми единъ Българинъ, че единъ свещенникъ тука много пѫти трѣба да се грижи за 6, 8 и 10 села; тогава бликситѣ села ходятъ наедно на черква. За кърщавание тѣ биле длъжни да му даватъ нáй-малко 2 или 3 аспри, за вѣнчавание, ако невѣстата е мома, 12, ако е вдовица, 24 аспри; освѣнъ това трѣбало да плащатъ на спахията или на чаушина, който тука има свой тимаръ, за всѣка свадба нáй-малко 34 аспри. Простолюдието много се оплаквало, че въ послѣдньо врѣме свещенницитѣ имъ тъй строго пригледвали, щото никой да не се жени вторий пѫть. И ако нѣкой вдовецъ или вдовица го е направилъ безъ волята и знанието на свещенника, глобявали се съ много пари. Но ако нѣкой иска позволение отъ свещенника, пáкъ трѣба да дава пари, та той и тогава не позволява на драго сърце. Сѫщо като мислятъ въ Цариградъ, гдѣто и съвършенно отхвърлятъ третий бракъ. Заради това видѣхме въ това село и млади жени, които вече сѫ 30 години вдовици, защото се женѫтъ въ 12. или 13. година на възрастьта си. Жителитѣ казватъ, че незнаѭтъ

[1]) Въ Панагюрище и до днесъ казватъ *погача* на прѣсенъ хлѣбъ.

какво върши свещенникътъ при литургията; той не ги училъ нито „Отче нашъ“ или десеть-тѣхъ заповѣди или друго нѣщо, тъй щото отъ хилядата нито единъ незнае тия нѣща; само знаѭтъ, че сѫ христяне. Но той строго пази върху поститѣ, за да не ядѫтъ въ запрещенитѣ врѣмена никакво месо. Когато нѣкой умре, пáкъ трѣба да се даватъ пари на свещенника. Сѫщо взиматъ отъ имота на умрѣлия, ако е билъ състоятеленъ, до 5, 6 или 8 талера, и когато сѫ достатъчно оплакали мъртвеца, изядватъ тия пари и пáкъ се развеселяватъ помежду си. И въ голѣмитѣ праздници се събиратъ, когато литургията е свършена, та се веселятъ и хвалятъ Бога и светеца, на когото паметьта празднуватъ. Особно уважаватъ Богородица и своятъ покровитель Св. Никола.“

„Обработватъ само толкозъ нивя, колкото да се прехранятъ и да иматъ хлѣбъ насѫщний; иматъ много скотъ, крави и волове, защото притежаватъ твърдѣ добри пасбища, жито, пшеница, ечимикъ и пр. Нашитѣ хара ловихѫ тука риба.“

„На 17 пѫтувахме до Конушь, едно турско село, до 4 добри милии; зараньта се дигнѫхме преди часътъ 3 и стигнѫхме432 послѣ пладнѣ въ часътъ 3. Отъ Семизче до тука страната е прекрасна и плодородна, нáй-повече равна,— малки долинки, черни земи и добри мѣста за нивя, но твърдѣ голѣми пространства лежѫтъ необработени. Казватъ, ако вече се заематъ да обработватъ много, Турцитѣ имъ го отнематъ, та заради това работятъ само за хлѣбъ насѫщний и сѣѭтъ само толкова, колкото да се прехранятъ една година; край това държатъ много добитъкъ. По пѫтя видѣхме двѣ български села, Каяли и Папазли, около които тече единъ голѣмъ потокъ. Пѫтьтъ тоя день бѣше хубавъ и приятенъ, заради равнината която бѣше до три милии дълга и широка, та отъ двѣтѣ страни заградена съ високи хълмове. Тука захващатъ на лѣво много високи планини, които отдѣляватъ Македония отъ една

часть на Тракия и на България.[1]) Отъ дѣсна страна има други високи планини, подъ които тече рѣка Марица. Въ срѣдата между тия двѣ високи планини се простира оная хубава равнина съ немного възвишености. Въ Папазли се виждатъ и хубави лозя. Конушъ е едно малко турско село, безъ християне. При рѣкичката стои една гостилница, покрита съ куршумъ, и една джамия, която има единъ голѣмъ дворъ и въ него една приятна хладна чешма съ една кѫщица, къмъ която се слиза единъ стѫпенъ по́-долу. При тая джамия раздаватъ на чужденцитѣ и на сиромаситѣ оризъ и хлѣбъ. Нашитѣ хора ловихѫ тука раци."

„На 18 зараньта тръгнѫхме часътъ по 3 и въ часътъ 10 станѫхме въ Филиппополь; има 3 милии разстояние. Пѫтьтъ бѣше приятенъ и равенъ; има тука голѣмо плодородие, много приятни води, особно рѣката Марица, доста широка, и много села наоколо. Градътъ е доста голѣмъ, има видъ почти крѫгълъ и нѣма стѣни. Кѫщитѣ на Турцитѣ и на Гърцитѣ сѫ лоши и низки, като въ Цариградъ. Кѫдѣ истокъ[2]) стоятъ седьмъ хълмове и наоколо простира се прекрасно равно поле. Тритѣхъ на́й-високи хлъмове като че сѫ биле едно врѣме обиколени съ една стѣна, отъ която сѫ останѫли още нѣкои части, та и една врата кѫдѣ истокъ;[3]) види се, че е било единъ малъкъ градъ. Върху първия хлъмъ още се види една щерна и една съсипана стѣна, която сигурно е обнемала на́й-важната часть на замъка. Отъ тука има единъ прекрасенъ погледъ на равното поле съ рѣката Марица. Този хлъмъ се отдѣлява отъ втория съ една долина, въ която живѣѭтъ на́й-повече Гърци.[4]) На втория хълмъ сѫ скали, дѣто се виждатъ дири отъ куршуми на пушкитѣ. На единиятъ

---

[1]) Тия „Македонски" планини на Герлаха сѫ Родопитѣ и на срѣща имъ Стара планина.

[2]) Сирѣчь наредени съ лицето си къмъ истокъ.

[3]) Нинѣшната Хиссаръ-капия.

[4]) Първия хълмъ види се че е билъ Небетъ-тепе, втория Джамбазъ-тепе третия Таксимъ-тепе.

е едно изтесано сѣдалище, обърнѫто кѫдѣ Македонскитѣ планини, гдѣто ужъ сѫ сѣдѣли кральетѣ Филипъ и Александръ, заради великолѣпниятъ изгледъ, защото тука имашь предъ себе си хубавата зелена равнина, градинитѣ и нивята чакъ до високитѣ планини, отъ които извиратъ неброени кладенци и потоци. Особно има тука единъ много обиленъ изворъ, отъ който, казватъ, краль Филипъ е водилъ водата чакъ на градскитѣ хълмове, които, освѣнъ единия, сѫ биле лишени отъ вода. Долу подъ ония вторий хълмъ има една много стара гърцка черквица, въ която се виждатъ нѣколко изображения съ раздраскани лица и единъ престолъ, но развaленъ. Лежи тамъ и единъ камъкъ съ гърцки надписъ; първата дума е ἀγαθῇ, [1]) но другото заради древностьта неможе да се прочете. На третия хълмъ се намира една стара гърцка черквица, на която стои исписанъ св. Елевтерий и други светии; вѫтрѣ на стѣната е исписана цѣла една гърцка процессия (лития). Тукъ има единъ, който носи просфората завита въ една кърпа върху главата и предъ него идѫтъ двамина съ свѣщи, двама други съ двѣ крѫгли плоски табли, четвъртий съ единъ потиръ, прикритъ съ една кърпа, петий съ едно кандило. Върху всичко това има нѣщо писано, отъ къмъ югъ „Господъ Саваотъ“, отъ къмъ истокъ „святъ, святъ, святъ“, отъ къмъ сѣверъ друго нѣщо и пр.“

„Долу подъ този върхъ стои митрополската или главната черква. Отидохъ тамъ съ другаритѣ Г-на Якова Ренера, Г-на Ахила Французина и съ майстора Георгия сахатчията. Митрополитътъ бѣше въ Цариградъ, но неговъ нотарий показа ни всичко. Най-напрѣдъ главната черква наречена св. Марина[2]), но въ нея нѣма нищо освѣнъ онова, което се вижда и въ други гърцки черкви. А всичкитѣ черкви тука, казва ни той, биле 8: 1 оная св. Марина, която светица е исписана горѣ надъ черковнитѣ врата,

---

[1]) Съ ἀγαθῇ τύχῃ захващатъ всичкитѣ еллински надгробни надписи.

[2]) Нинѣшната грьцка митрополия въ Пловдивъ.

2 Пресветия,[1]) 3 св. Константинъ, 4 св. Георгий, 5 св. Спасъ, 6 св. Никола, 7 св. Архангелъ Михаилъ, 8 св. Димитрий. При всичко това има само единъ митрополитъ и трима свещенници, които служатъ въ черквитѣ по редъ, нáй-повече въ главната черква, а послѣ въ другитѣ, когато се празднува храмътъ имъ. Кѫщата на митрополита е представителна и хубава, обиколена съ една стѣна и обърнѫта къмъ Македонскитѣ планини; между стѣнитѣ ѝ има една хубава градина и вѫтрѣ въ кѫщата хубави приятни стаи, та и една дълга сала, която къмъ планината е закрита съ рибарски мрѣжи. Въ стаята на митрополита невидѣхъ никакви книги, но много хубави икони, особно Спасителя върху кърста и други, които той сáмъ зографисва. Край него има стаята си нотарий, но и у него нѣма книги, а всѣкакви орѫжия, които сѫ нужни за единъ войникъ, копия, сулици (Spiesse, Stecher), саби, лѫкове и пр. Той ни почерпи съ ракия, защото Гърцитѣ, Турцитѣ и селенитѣ иматъ обичай, да попиватъ заранъта по нѣщо ракия. Помолихъ го да ми запише своето име и името на митрополита, но този нотарий види се толкозъ е знаялъ, колкото оня митрополитъ; заради това той заповѣдалъ на свой момъкъ да направи това, но и той разбираше отъ тая работа колкото него, както се види отъ моя записникъ (Stammbuch).“

„На четвъртия хълмъ[2]) не се вижда нищо. Петия хълмъ има два гроба, единъ до други; тѣ сѫ подъ земята направени съ сводъ отъ печени тухли, при което си въобразихъ двойниятъ пъкълъ на Авраама. Има върху този хълмъ едно кладенче и край него една кѫщичка или кйошкъ на единъ Турчинъ. Шестия хълмъ е малъкъ и има долу къмъ планината една четверожгълна яма, изтесана въ скалата. Седмия сѫщо има единъ кладенецъ и единъ гробъ, въ който, както въ оня, споредъ мнѣнието на тукашнитѣ

[1]) Панагия.

[2]) Нинѣшний Сахатъ тепе. Сахаткула се споменва тепърва въ 17 вѣкъ.

е билъ закопанъ нѣкакъвъ голѣмъ господарь.[1]) Задъ него, презъ моста, царътъ има една градина и единъ ахѫръ за камилитѣ. Въ цѣлия градъ живѣѭтъ само 250 християне[2]), но заради хубавото положение на мѣстото сѫ тука много турски кѫщя."

„Къмъ истокъ отъ града се видятъ много хиляди могили, доста високи и насипани отъ човѣшки рѫцѣ. Людието казватъ, че тука сѫ ставали много битки, и гдѣто е паднѫлъ нѣкой голѣмецъ или юнакъ, народътъ му за споменъ е насипалъ такава една могила. На страната къмъ Македонскитѣ планини има край града доста много лозя. Презъ рѣката Марица води при нашия каравансерай единъ дългъ дървенъ мостъ, та при него има и една турска джамия[3]), съградена отъ единъ голѣмъ кадия или сѫдия; при нея всѣка вечеръ се раздава на сиромаситѣ, както на всичкитѣ турски духовни лица и ученици или „талисмани", който ги има тука много, една милостиня отъ оризъ, ичимикъ и хлѣбъ. При тази джамия се намира и единъ турски мънастирь, гдѣто стоятъ ученици. Живѣѭтъ тука (въ града) и нѣколко Дубровчане, които ни проводихѫ салати и други подаръци, та нашия господарь ги покани при себе си на гости. Господарьтъ ми тука си купи и единъ конь за 102 талера. Около града има нѣщо мочорливи мѣста."

„На 19 вечерьта тръгнѫхме отъ Филиппополь и стигнѫхме зараньта кѫдѣ часътъ 7 или 8 въ Тартаръ-Пазарджикъ. Пѫтьтъ е хубавъ и равенъ, съ хубаво плодородие. Минѫхме и една малка рѣка, гдѣто на дѣсна страна стои

---

[1]) Петия хълмъ е Джендемъ-тепе, шестия съ ямата Марко-тепе, седмия — Бунарджикъ.

[2]) Безъ съмнѣние не 250 души, а 250 кѫщи християнски. Любопитно е, какъ е имало въ врѣмето на Герлаха малко християне въ Пловдивъ, Татаръ-Пазарджикъ, Пиротъ и други голѣми градове, и какъ отъ 17 вѣкъ на самъ християнетѣ отъ селата сѫ наченѫли да умножаватъ числото на градскитѣ жителье, догдѣто числото на турскитѣ граждане всé се е умалявало.

[3]) Имаре́-джамиси при моста презъ Марица.

една малка горичка. Тамъ лежахѫ до 40 албански турски конници. Тѣ нападнѫхѫ двама наши арабаджии, които бѣхѫ закъснѣли, но щомъ нашитѣ чухѫ виковетѣ за помощъ и притекохѫ назадъ, пáкъ ги оставихѫ. Иматъ копия (Copien) и малки сулици (Rennspiesslein) и вървятъ слѣдъ Мустафа паша за въ Персия, та ги много срѣщахме насѫдѣ."

„Тартаръ-Пазарджикъ ще рече „малкото тартарско тържище", защото „базаръ" значи тръгъ и „джикъ" малъкъ. Това голѣмо тържище или градецъ лежи три добри милии отъ Филиппополь, има нѣщо малко „бутеги"[1]) или търговски маази, но пó-многото стоятъ праздни. Има само 30 християнски кѫщи;[2]) тѣ нѣматъ нито черква нито попъ, но когато иматъ нужда отъ кръщавание или отъ вѣнчавание, донасятъ единъ свещенникъ отъ Филиппополь или отъ другадѣ."

„На 20 тръгнѫхме кѫдѣ вечерьта, но недалеко отъ градеца, гдѣто има пълно градини и турски кѫщя въ тѣхъ, на г-на Ауера се счупи едно колело, та чекахме много, догдѣто донесохѫ друго едно. Едвамъ два три часа слѣдъ това строши се друго колело, та трѣбаше да го свържемъ съ вѫжета. Нáй-доброто бѣше, че се намирахме въ една равнина, пълна съ градини и съ лозя, гдѣто се свършва равната, хубавата долина, която захваща далеко предъ Филиппополь и е обградена отъ двѣтѣ високи славни планини. Но има още и хубави приятни дѫбрáви (ормани), градини и единъ потокъ слѣдъ други, сѫщо едно или двѣ села. Планинитѣ захващатъ отъ къмъ западъ, та вървѣхме нѣколко часа презъ тѣхъ. Върху нихъ има малко лозя и само низки гѫсталъци и храстие. Горѣ между два върха лежи едно българско село, въ което необитава нито единъ Турчинъ, а само християне. Предъ него стои една стара зидина, гдѣто ужъ си е ималъ жилището българския дес-

---

[1]) Bottega итал. търговска продавница.

[2]) А преди послѣднята война, споредъ Захариева, отъ 3420 кѫщи сѫ биле само 1000 турски.

спотъ Новакъ Дебели (Ňovag Debeli).[1]) А това мѣсто е токо-рѣчи ключътъ и портата на България и границата на Тракия. Турцитѣ го викатъ Асарчикъ, Българетѣ Ветренъ (Vedreno), по нѣмски: „което всѣкога лежи на вѣтъра“ (das stätig in der Luft ligt).[2]) Това село лежи, както споменѫхме, между двѣ високи планини, па живѣе въ него единъ свещенникъ, който има библията на словѣнский или иллирский езикъ (in slavonischer oder illirischer Sprache), съ трима диякони (Capläne) и съ четире черкви, на Възнесение Христово, св. Илия, св. Георги и св. Тома. Оная на св. Георги, гдѣто влѣзнѫхъ, е една сграда направена отъ дърво и дълги греди по сѫщий начинъ, както грыцкитѣ черкви, и има двѣ отдѣления, олтарьтъ, гдѣто свещенникътъ служи литургията, и външната часть, гдѣто дъскитѣ по стѣнитѣ (das Getäffelwerck) сѫ покрити съ изображения на дванайсетьтѣхъ апостоли, имената на които сѫ написани отгорѣ съ хърватски[3]) букви (mit crabatischen Buchstaben), на Спасителя, на Благовѣщение на пресв. Богородица, св. Георгий и още нѣколко други. Това село, както и другитѣ въ България, принадлежи на митрополита въ Печь (Peckio) и свещенницитѣ имъ (сирѣчь на Българетѣ) се въспитватъ нáй-повече въ София, гдѣто иматъ едно хърватско[4]) училище.[5]) Когато свещенникътъ кръщава едно дѣте, бащата и кумътъ (той всѣкога е само единъ и то мѫжско лице) трѣба да му дадѫтъ по двѣ аспри. Причестяватъ се сѫщо като Гърцитѣ. Богослужението вършатъ на хърватский езикъ, отъ който обаче простия чо-

---

[1]) Това сѫ остатъци на една малка римска крѣпость (ср. Heerstrasse 35). На Новака Дебелича и на Марка Краля приписвахѫ жителитѣ на тие мѣста въ 16 вѣкъ и Трояновитѣ Врата въ Капуджика (Heerstrasse 129).

[2]) Вранчичь 1553 г. превожда Ветренъ латински на Ventosus, „вѣтърний“ (Heerstrasse 130).

[3]) Кириловскитѣ букви и черковния словѣнски езикъ Герлахъ по едно недоумѣние нарича *хърватски*.

[4]) Сирѣчъ словѣнско, виж. бѣл. 3.

[5]) Свѣдѣнията на Герлаха за границитѣ на Печската патриархия сѫ любопитни за историята на нейното распространение къмъ истокъ въ 16 вѣкъ.

вѣкъ неразбира нищо, всѣка недѣля само въ една отъ онпя черкви по редъ. Простий човѣкъ знае „Отче нашъ“ и „Вѣрую“ на нихния езикъ, но незнае десетьтѣхъ заповѣди, както ми е расправилъ единъ Българинъ въ присѫтствието на г-на Ауера, който тука ми бѣше преводачъ.[1])

„Горкитѣ хора катедневно се плячкатъ отъ пѫтницитѣ, на които трѣба да даватъ сѣно, ечимикъ и други нѣща, а Турцитѣ едвамъ имъ плащатъ половината. Найнапрѣдъ неискатъ нищо да даватъ, догдѣто не ги псувашъ и биешъ, защото нѣматъ довѣрие. Иматъ помежду си единъ надзиратель, когото Турцитѣ наричатъ *кихая;* той, тука както въ всичкитѣ християнски села, всѣкиму, който дохажда, трѣба да намѣри сѣно, трѣва, ечимикъ за коньетѣ, хлѣбъ и друга храна за човѣцитѣ. Тѣ сѫ длъжни да вардятъ нощемъ товаритѣ на пѫтницитѣ предъ кѫщята, гдѣто нощуватъ. Денемъ всѣкога единъ трѣба да ѣзди напрѣдъ за да показва пѫтя, добритѣ и лошитѣ му мѣста; другитѣ трѣба да съпровакдатъ колата, за да ги удържжтъ на лошитѣ пѫтища. Това е длъжность и на всичкитѣ други християне. Чаушинътъ отъ всѣкого взима единъ залогъ, дрѣхата му, търноконъ, лопата, сѣкира, табла (Platten) за ѣденье или друга нѣкаква покѫшнина; който недойде или побѣгне, изгубва залогътъ си, та и мнозина го оставятъ и побѣгватъ. Това е единъ робски народъ, който нищо невърши, ако не е билъ ударенъ и биенъ пó-напрѣдъ; тогава тичатъ и бѣгатъ и донасятъ каквото щешь, но пóнапрѣдъ съ добро нищо неправятъ. Та и чаушитѣ и Турцитѣ добрѣ ги биѭтъ. Гдѣто обаче знаѭтъ, че сигурно ще заслужатъ нѣкоя пара, на чужденцитѣ и пѫтницитѣ донасѫтъ на срѣща за продань хлѣбъ, каймакъ, сирене. кисело млѣко, но нѣкогажъ и свинско месо, понеже държжтъ много свинье. Тука въ Ветренъ първъ пѫтъ ядохме ягоди, защото въ Цариградъ ги нѣма освѣнъ въ царската градина. На вечерь българскитѣ работници (Thäter) между

[1]) Ауеръ, види се, зналъ хърватски.

двѣтѣ планини весело пѣхѫ едни срѣщу други въ хоръ, и когато едната часть небѣше още свършила, начеваше другата.“ [1])

„Тука ни срѣщнѫ г-нъ Фирингеръ съ пощата отъ Виена, като носеше писма отъ нашия царь до султана и до пашата (сирѣчь до великий везиринъ) съ това съдържание, че Фератбегъ въ Босна е причината, дѣто подаръцитѣ недохождатъ тъй дълго врѣме, сѫщо и много други нападения на Турцитѣ, които сѫ направили голѣми опустошения въ рударскитѣ мѣста, [2]) въ Хърватско и въ Венгрия. Госп. Фирингеръ освѣнъ това разказвалъ, че госп. Фернбергеръ, нáй-високия воененъ намѣстникъ въ Хърватско съ 1500 човѣци, нáй-повече конни стрѣлци, разбилъ 3000 Турци и 900 отъ тѣхъ кое побилъ кое заробилъ. Нашитѣ искали да докаратъ храна въ едно укрѣпление; Турцитѣ ги причакали, което нашитѣ не сѫ разбрали криво. И Ферадбегъ искалъ съ 5000 души да се присъедини къмъ оная войска, но като е узналъ, че сѫ вече разбити и че Фернбергеръ се върнѫлъ, той сѫщо се обърнѫлъ назадъ.“

„На 22 зараньта слѣдъ съмнуване пѫтувахме отъ Ветренъ презъ една висока планина все́ въ гора. Като стигнѫхме горѣ, видѣхме подъ насъ една доста дълга долина, покрита съ голѣма дебела мъгла като облакъ, а у насъ горѣ е било много хубаво и ясно. Въ тая гора четохъ рѫкописитѣ новини, които е приелъ господарътъ ми отъ Виена. [3]) Между това пристигнѫхме въ Капидервентъ, едно българско християнско село, три голѣми милии далеко, гдѣ-

[1]) Думата *Thätern* преведохме съ „работници,“ като считахме, че произлиза отъ *thuen* работѭ. Въ нинѣшния нѣмский езикъ *Thäter* значи само виновникътъ на едно злодѣяние (auteur d'un crime). Въ стария нѣмски езикъ *Thater, Tater,* мн. ч. *Tätern* сѫ и Циганетѣ („Татаритѣ“), но тѣ у Герлаха насѫдѣ се наричатъ *Zinganer, Zigeiner, Zigeuner* (стр. 219, 524, 529 и пр.), тъй щото на горньото мѣсто неможе да се мисли за тѣхъ. Герлахъ, види се, е чулъ, какъ се надпѣватъ жетваркитѣ или копачитѣ.

[2]) Рударскитѣ градове въ сѣверна Венгрия.

[3]) Испуснѫхме тука дълго описание на нѣкои съврѣменни случки въ Виена, които Герлахъ си е вписалъ въ дневника си.

то въ долината между двѣ високи планини видѣхъ една висока порта, направена отъ печени тухли и долу на подножието отъ голѣми четвъртисти камънье.[1]) Тука закусихме и послѣ слѣдвахме пѫтьтъ до Ихтиманъ, едно малко тържище, населено нáй-повече съ Турци и съ малко Българе, които си нѣматъ черква. Ние кондисахме при една турска джамия, гдѣто се раздава на сиромаситѣ и на чуждитѣ пѫтници чорба (dschorben), сирѣчь оризъ и хлѣбъ."

„На 23 зараньта часътъ по 3 тръгнѫхме отъ Ихтиманъ, пѫтувахме презъ една равна приятна долина съ лозя отъ двѣтѣ страни, която обаче скоро се свърши, та стигнѫхме презъ една тѣсна долинка между горитѣ скоро пáкъ до едни равни нивя, въ едно българско село Алаклисé или Аласияклисъ, и тамъ горѣ въ селото закусихме при една чешма. Християнетѣ иматъ тука една хубавичка (feine) черква, покрита съ дърви, но защото свещеникътъ бѣше въ София, неможяхъ да влѣзѫ въ нея. Жителитѣ иматъ добро вино, скотъ и свини."[2])

„Отъ тамъ вървѣхме презъ едно равно поле къмъ единъ отворенъ кйошкъ, гдѣто е погребенъ единъ емиръ или единъ наслѣдникъ отъ Мохамедовия родъ съ една зелена чалма, когото сѫ убили тука; при него седи единъ сиромахъ човѣкъ, който проси милостиня отъ пѫтующитѣ. Послѣ минѫхме единъ гѫсталъкъ, гдѣто на двѣ мѣста имаше стражари, които удрѣхѫ на тѫпанчета и при това

---

[1]) Римскитѣ „Троянови Врата," остатъцитѣ на които се разрушихѫ едвамъ 1835 по заповѣдь на Хосревъ паша.

[2]) *Аладжа клиссé,* българска *Бѣла църква* нѣколко пѫти се споменва у пѫтницитѣ и то у ония, които неговорѭтъ за *Вакарелъ.* Въ Heerstrasse стр. 129 мислѣхъ, че това село е било нинѣшний *Нови-ханъ,* съ единъ каравансерай, съграденъ 1670 год., но сега, като минѫхъ нѣколко пѫти презъ самитѣ мѣста и като взимамъ предъ видъ, че споредъ Врানчича (Heerstrasse 166) тази Бѣла църква е била на $^{1}/_{3}$ пѫть отъ Ихтиманъ до София, пó-ми се види, че е тъждественна съ оная бѣла Вакарелска черквица, която стои на западъ отъ шоссето край границата и която отъ далеко се бѣлѣе, щомъ на пр. се слива отъ Панагюрище презъ Поибрене въ Ихтиманското поле. Освѣнъ това Герлахъ описва Бѣла църква, като че е била доста близу до Ихтиманъ; сѫщитѣ дербенджийски стражи, които той видѣлъ при нея, Рамберти (Пер. Спис. IV 100) забѣлѣжва при Вакарелъ.

играхѫ. Тѣ сѫ наредени за това, ако би разбойницитѣ нападнѭли нѣкой пѫтникъ, да обадѭтъ случката веднага въ сѫсѣднитѣ села.“

„Скоро пристигнѭхме пáкъ въ една приятна, хубава, дълга и широка равнина съ нивя, ливади и превъсходни пасбища и съ много села, едното близу до друго. Слѣдъ това съгледахме градъ София, но заради голѣмата горѣщина неможахме да влеземъ въ него, та нощувахме въ Казичане (Casidscham), 3 милии отъ Ихтиманъ, едно малко българско село, което принадлежи на единъ чаушинъ, въ чийто дворъ и слѣзохме. Това бѣше като единъ немалъкъ боярски дворецъ (Edelmannssitz); вѫтрѣ имаше единъ голѣмъ пространенъ дворъ съ една голѣма конюшня. Чаушинътъ имаше и много крави, волове, конье, млади кончета, та и една хубава градина въ двора и една кѫща въ неѭ, гдѣто живѣѭтъ женитѣ му. И нѣколко еничери живѣѭтъ въ това село, и християнетѣ иматъ една черквица вънка предъ селото върху единъ хълмъ.“ [1])

„На 24, щомъ изгрѣ слънцето, пѫтувахме двѣ милии далеко къмъ София между приятно и хубаво жито и пасбища, гдѣто много потоци кръстосватъ пѫтя. Градътъ е едно отворено (сирѣчь неукрѣплено) мѣсто, доста голѣмо, кѫщитѣ покрити съ синкави щици. [2]) Много Дубровчане живѣѭтъ тука и пó-вече отъ 300 Евреи, които иматъ нѣмска, италиянска и гръцка школа, но пó-вечето говорѭтъ нѣмски; тѣ държатъ много заробени християне, особно жени, които правятъ Еврейки“.

„На 26 бѣхъ съ нашия другаръ Іоакимъ Айнкайферъ

---

[1]) Старият пѫть е вървѣлъ не презъ Грубляне, като новото шоссé, а презъ селата Слатина, Казичане и Бариево пó-навѫтрѣ въ Софийското поле. Презъ сѫщитѣ села минуватъ и виднитѣ още остатъци на „Трояновъ пѫть“, сирѣчь калдъръмисаниятъ римски друмъ.

[2]) Пó-долу при описанието на Нишъ Герлахъ казва, че и въ София е имало *вънка отъ града* остатъци на една крѣпость. Тя е била на Ломский пѫть, гдѣто оттатъкъ Шарений мость още личѫтъ основитѣ на кулитѣ ѝ между турскитѣ гробища. А собственнитѣ градски средовѣковни стѣни около цѣлия градъ сѫ биле разрушени вече 1433 год., когато е минѫлъ тука рицаръ Бертрандонъ (Пер. Спис. III 76).

при митрополита. Той е единъ финъ и учтивъ мѫжъ, по лицето приличенъ на патриярха. Главната му черква е св. Марина, покрита съ сводъ и цѣла исписана, съ живописъ подновенъ. [1]) При вратитѣ на олтара лежи въ единъ ковчегъ тѣлото на св. Стефанъ, който е билъ, казватъ, единъ български краль и послѣ се покалугерилъ. Рѫцѣтѣ му сѫ открити, а лицето, както и всичкото тѣло, е покрито; върху гърдитѣ му стои една паничка, гдѣто хората, които го гледатъ, турятъ аспри; при това гори една свѣщь. [2]) Край тая черква е едно българско училище, и освѣнъ него има въ града още едно друго, гдѣто учатъ момчетата да четѫтъ. Гръцко училище тука нѣма. А отъ тие двѣ училища се въспитва нáй-голѣмата часть на българскитѣ свещенници. Българетѣ и Гърцитѣ ходятъ тука въ една

[1]) За положението на св. Марина вижь нò-долу бѣлѣжката върху Софийскитѣ черкви. Живописътъ наистина въ 16 вѣкъ е билъ подновяванъ въ Софийскитѣ храмове. Въ нинѣшнитѣ градски черкви има дири отъ този подновенъ животописъ само въ олтара на св. Петра Самарджийска и по стѣнитѣ на св. Архангелъ отъ г. 1547 (ср. Пер. Спис. V 131); въ другитѣ е пàкъ отново подновенъ въ нáй-ново врѣме. Отецъ Паисий ни е съхранилъ името на единъ отъ тие възобновители на живописьта въ Софийско, съврѣменникъ на Герлаха. То бѣше единъ зографски монахъ, иконописецъ Пиминъ, който е живѣлъ въ Софийско, подновилъ много черкви и мънастири, между тѣхъ и Черепишкий мънастирь край Искъра и умрѣлъ въ 1610 г.; тѣлото му се съхранявало въ Суходолский мънастирь въ Видинско. Пайсий го споменва между българскитѣ светии (ркп. отъ 1771 год. въ Рилский мънастирь).

[2]) Сърбский краль Стефанъ Урошъ II Милутинъ (1281—1320) нáй-напрѣдъ е билъ погребенъ въ основанятъ отъ него Банский мънастирь, развалинитѣ на който стоятъ още между Новипазаръ и Митровица (ср. пѫтуванието на Курипешича въ Пер. Спис. III 82). Заради това го наричахѫ и Банский краль. Послѣ, види се въ врѣме на турскитѣ нашествия, сѫ го пренесли въ близкий градъ Трепче, прочутъ заради сребърнитѣ си рудници, на истокъ отъ Митровица (обширно писахме за него въ Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien стр. 54). Отъ Трепче, споредъ казванието на старитѣ сърбски лѣтописи (Шафарикъ, Památky стр. 61) митрополитъ Силоаний е пренесълъ мощитѣ на св. Краль „ѹ Софїю срѣдьчкѹю“. Това е било, мислиме, между 1455 и 1469 год., сирѣчь слѣдъ превзиманието на Трепче отъ Турцитѣ и преди пренесението на св. Іоанна Рилскаго отъ Търново въ Рилский мънастирь, защото споредъ разказа на Владислава грамматика св. Краль тогава вече е билъ въ София. Мощитѣ му нáй-напрѣдъ (1469) сѫ лежали въ тогавашната митрополия св. Георгий. Герлахъ ги е видѣлъ (1578) въ митрополийската черква св. Марина. Григоровичь (1845) ги заварилъ въ старата черква св. Недѣля, на мѣсто на която преди 25 години е билъ съграденъ новий соборенъ храмъ св. Краль и св. Недѣля, та въ него почиватъ мощитѣ на Краля Стефана Уроша II Милутина до днешний день.

черква, защото иматъ едно богослужение, и когато присѫтствуватъ много Българе, литургията се чете български. При нашата кѫща стои една висока крѫгла кула, която още преди четърдесеть години е била черква на Българетѣ, но Турцитѣ имъ ѭ отнели и ѭ направили мечетъ или турска черква.[1]) Другояче има тука 12 свещенници, както и 12 черкви: 1 споменѫтата главна или съборна черква св. Марина, три св. Николай, двѣ св. Петка, 7 Κυριακή, на Спасителя, 8 св. Архангели, 9 Възнесение, 10 на Пресветий (zum Allerheiligsten), 11 св. Іоаннъ Предтеча, 12 св. Лука[2]). Другояче принадлежѫтъ на този ми-

---

[1]) Герлахъ е кондисалъ въ нинѣшната Еврейска махла, тогава още отчасти християнска, може би пáкъ при нѣкои дубровнишки търговци, както при заминавание за Цариградъ. Високата крѫгла кула, що е стояла на близу, е била нинѣшната „Гюлджами“, която наистина прилича на една кула, направена само отъ тухли, 10 метра висока и 9.20 широка (вижъ за нея Пер. Спис. V 131). Сега служи за складъ на медицинский съвѣтъ. Тя е била едно врѣме черква на св. Георгий и даже митрополска черква на Софийскитѣ владици. Имаме за нея двѣ стари свѣдѣния. Въ единъ изводъ, съставенъ въ турско врѣме, види се въ 15 или въ началото на 16 вѣкъ, отъ хрисовулитѣ, дадени отъ български царие, именно отъ Іоана Асѣна II и Калимана, на Зографский мънастирь въ Света гора (напечатанъ отъ Априлова, Болг. грамоты, Одесса 1845 стр. 31—51) чете се между другитѣ притежания мънастирски: „вь градь Сардакіа сирѣчь глаголемы Софіа дахь имь митрополіа храмь светаго великомѹченика Георгіа и светаго Николае више горе мѣдны пазарь“, метохъ въ село Челопечани край Искъра, метохъ въ село Горни Лозенъ съ храмъ на св. Никола и селото Долни Лозенъ. Други пѫть се споменва митрополский храмъ на св. Георгий у Владислава грамматика при описанието преносьтъ на св. Іоаннъ Рилский отъ Търново въ Рила 1469 год. Тогава св. Рилский пустинножитель шесть деньe е стоялъ въ тави черква, въ която тогава почивахѫ и мощитѣ на св. Краль Милутинъ. Четърдесеть години, казва Герлахъ, преди пѫтуванието му Турцитѣ сѫ усвоили тави старина и ѭ обърнѫли на джамия; но това е станѫло не 40, а 60 години пó-напрѣдъ, около 1518 год., когато султанъ Селимъ I е потурчилъ всичкитѣ пó-добри каменни черкви, даже и въ самий Цариградъ, за което вижъ статията на Г-на Дринова въ нинѣшната книжка на Пер. Спис. стр. 10.

[2]) За старитѣ Софийски черквици вижь нѣколко археологически бѣлѣжки въ Пер. Списание V 130—132. Тука ще споменемъ за тѣхъ нѣщо пó-подробно. 1 *Св. Марина* бѣше една малка черквица въ двора на нинѣшната митрополийска кѫща и е била развалена отъ едно землетресение, тъй щото сега нищо нее остало отъ нея. 2 *Св. Никола Великий* стои на чаршията между еврейската голѣма хавра и безистенътъ. 3 *Св. Никола Малий*, едно здание, види се, въ ново врѣме съвсѣмъ поправено, намира се при южния край на еврейската махла къмъ бившето здание на Министерствата. 4 Една трета черквица *св. Никола*, споредъ казванието на Софиянцитѣ, е стояла едно врѣме нѣйдѣ на Нишский пѫть. 5 *Св. Петка Самарджийска* стои въ

трополитъ пó-вече отъ 200 села или черкви. Има тука и единъ малъкъ търговски дворъ или безестанъ, гдѣто купихъ 21 езически пари."

„Днеска вечерьта тръгнѫхме отъ София поради нощния хладъ, но щомъ се мръкнѫ, подигнѫ се единъ силенъ вѣтъръ съ една страшна свѣткавица та послѣ заваля дъждъ. Свѣткавицата бѣше много добра за насъ, защото другояче нещѣхме нищо да видимъ, макаръ че вървѣхме по единъ доста равенъ пѫть презъ плодородна, обработена и необработена земя. На 27 кѫдѣ пладнѣ пристигнѫхме въ Драгоманли, ще рече „преводачь", 5 мили отъ София, едно малко българско село подъ една планинка. Турци тука нѣма. То принадлежи на Мехмедъ паша (сирѣчь Соколовича), има горѣ въ селото една добра чешма и на близката планина една черква св. Георгий, съградена отъ камъкъ и покрита съ дърво. Предъ олтарътъ ѝ има нѣколко изображения, св. Георгий два пѫти, възнесение на Илия и св. Никола (тия три изображения срѣщнѫхъ въ всичкитѣ български черкви), та и Богородица съ Исуса като

еврейската махла на югъ отъ хаврата. 6 Втората *св. Петка* се намира между Гюлджами и митрополията; въ нея има дървото на св. Терапонтий. 7 Κυριακή или *св. Недѣля* бѣше една тѣсна стара черквица, която преди 25 години се развали, за да се съгради на нейното мѣсто новата голѣма главна черква св. Краль и св. Недѣля. 8 *Св. Архангелъ* (неслужи вече) стои дълбоко на лѣво отъ голѣмата черква св. Краль (вижь Пер. Спис. V 131). 9 *Възнесение* или *св. Спасъ* стои на Конский пазарь, на западъ отъ митрополията и сега се преправя. 10 „Пресветия" Герлахъ криво е разбралъ. Види се, че е говорилъ съ Софиянцитѣ на гръцки, и тѣ му казали Παναγία а той разбралъ Πανάγιος. То е черква *Введение на пресв Богородица*, къмъ западната страна на хаврата: въ двора ѝ е гробътъ на Софийский благодѣтелъ и родолюбецъ Денкоглу († 1858). 11 *Св. Іоанъ,* не Предтеча а *Рилский,* споредъ мѣстнитѣ предания е стоялъ край банитѣ и билъ послѣ разрушенъ отъ Турцитѣ, които сѫ направили на неговото мѣсто голѣмата Баня Баши джамиси. Вече Скилица въ 12 вѣкъ споменва тази черква (ср. Пер. Спис. II 65) и казва, че е била каменна и съградена близу до градската стѣна. 12 *Св. Лука* сѫщо се споменва отъ Скилица, съврѣменника на царя Мануила Комнина (1143—1180), като една дървена черквица. Споредъ Г-на Буботинова тя е стояла на мѣстото, гдѣто е сега площадъ Повитано, срѣщу кѫщата на Г-на Хр. Стоянова. Отъ всичкичѣ 12 Софийски черкви, които стоехѫ въ Герлаховото врѣме, сѫществуватъ сега още 8, сирѣчь 5 стари (4 отъ тѣхъ служѫтъ още), 2 преправени (св. Никола Мали и св. Спасъ) и 1 ново направена на мѣстото на една стара черква (св. Краль).

дѣтенце; при вратитѣ на олтара Благовѣщение на пресв. Богородица, Архангелъ Михаилъ, Распятие Христово и пр. Въ олтара има единъ каменъ престолъ и отъ страни единъ другъ пó-малъкъ, гдѣто турятъ потира и гдѣто свещеникътъ испива остатъкътъ отъ тайната вечера. Потирътъ по тия мѣста бива дървенъ, та има въ него едно малко сюнгюрче за да го суши. [1]) — При тази черква има и едно българско гробище, гдѣто върху гробоветѣ на своитѣ садѭтъ миризливи цвѣтя. Видѣхъ тука и единъ гробъ, обграденъ съ плетъ; до главата имаше единъ колъ и върху него женски косми и единъ вѣнецъ отъ цвѣтя; тъй щото трѣба да е билъ на нѣкоя мома."

„На 28 зараньта вървѣхме между нивя и доста скоро стигнѫхме въ една тѣсна клисура [2]), гдѣто доста врѣме пѫтувахме между двѣ планини или скали въ една тѣсна долина край единъ потокъ по единъ каменитъ пѫть. Отъ тая клисура излѣзохме на едно хубаво, широко, голѣмо и равно поле, отъ всичкитѣ страни затворено съ високи върхове, и тамъ скоро стигнѫхме до една чешма, при която пó-горѣ лежи Цариградъ (Zaribrod), едно малко българско селце, което не се вижда, но християнетѣ дохаждатъ край пѫтя и споредъ българскиятъ обичай принасятъ погачи (Bogatschen), ягоди, сирене, млѣко, масло и друго. Отъ тази чешма продължавахме пѫтуването презъ сѫщо такъвъ единъ плодовитъ предѣлъ и слѣдъ пладнѣ около часътъ 3 или 4 пристигнѫхме въ Шаркюй или както го наричатъ Българитѣ, Пиротъ. Това е едно голѣмо тръжище и има доста фини съградени кѫщя; живѣѭтъ въ него нѣколко чауши и пóвече отъ 150 спахии, но тѣ неходятъ на война, освѣнъ ако беглербегътъ на Гърция (сирѣчь Румелия) иде самъ лично. Нощувахме при една турска джамия въ единъ пространенъ дворъ. Господарьтъ ми имаше на гости у себе си двама турски голѣмци,

[1]) Герлахъ тука пó-на-пространно споменва за тайната вечеря у православнитѣ.
[2]) Тѣсната клисура между Драгоманъ и село Калотинци.

които му бѣхѫ проводили за подаръкъ нѣкои ястия; единиятъ проводилъ и на Г-на Ивана Ауера, който чрезъ посланника Синцендорфа бѣше ходатайствувалъ въ Цариградъ, щото синътъ на този Турчинъ да стане спахия, двѣ хъртки, единъ конь и нѣщо пари. Тука има малко Българе, които нѣматъ черква[1]). Вънка отъ града имало една крѣпость, отъ която стоятъ още четире високи твърди кули, оградени наоколо съ една стѣна. Християнетѣ приказватъ, че Милошь Кобиличь (Milosch Coboli), който е убилъ турския царь Мурада, тука си е ималъ жилището, та прилича, като че е било нѣкогажъ едно видно мѣсто въ България и като че сѫ живѣли тука князье. Край мѣстото тече една не незначителна рѣка и въ нея втичатъ други води отъ изворитѣ въ планината. Наоколо се простира една хубава равнина съ жито и на дѣсно една планина съ лозя, макаръ че тозъ пѫть нѣмало вино на пазара, но го донасятъ отъ другадѣ. Има сѫщо и приятни градини".

„На 29 тръгнѫхме сутриньта рано и видѣхме равна земя, лозя по върховетѣ отъ страна и нѣколко села. Подлѣ това наченѫхме да се качимъ на едни високи и хубави планини и като стигнѫхме горѣ, видѣхме отъ височинитѣ една приятна, хубава и весела долина, на нѣколко милии дълга и широка, съ нивя, овощия и една рибна рѣчица. Съвсѣмъ долу подъ планината лежи едно българско село Куричесме[2]), което, както и горeказаний Пиротъ, принадлежи на Синанъ-паша въ Цариградъ. Християнетѣ въ него тъкмо празднувахѫ деньтъ на св. Петъръ и Павелъ и азъ се случихъ на литургията. Черквата се казва св. Георгий и лежи на единъ върхъ между дървеса. Предъ вратитѣ ѝ стоятъ, както предъ всичкитѣ други грьцки и български черкви, много чинове и дълги трьпези. Чер-

[1]) А преди послѣднята война християнетѣ съставлявахѫ почти 3/4 на Пиротското градско население.

[2]) Куручешме или български Суха Клисура, Клисурица е послѣшната Бѣла-Паланка; вижь Иер. Спис. IV 98 и Heerstrasse 127.

квата е тѣсна и при литургията бѣхѫ вѫтрѣ само нѣколко стари мѫжье, а женитѣ вънка предъ вратата, еднитѣ и другитѣ безъ внимание или набожность; приказвахѫ помежду си, както се прави на всѣко друго мѣсто. Свещеникътъ въ олтара, който малко се види, и дияконътъ предъ него вънка, който му отговаря, служихѫ литургията.[1]) — Когато всичкото бѣше свършено, захванѫ веселнето. Принасяхѫ хлѣбъ, вино и прѣсни овощия, наредихѫ ги въ много стомни и паници въ черквата и свещеникътъ ги благославяше. Хлѣбътъ разрѣзвахѫ въ гърнчени паници, наливахѫ вино отгорѣ и тъй го ядохѫ, нѣкои вѫтрѣ въ черквата, а другитѣ се разположихѫ вънка около черквата, та ядохѫ и пиехѫ заедно. Свещеникътъ не живѣе въ това село, но дохажда отъ едно друго. И когато искаше да си отива, дойдохѫ при него, цѣлувахѫ му рѫката и дадохѫ му хлѣбове, да си ги вземе въ кѫщи (и менъ ми харизахѫ два хлѣба). Видѣхъ сѫщо, че нѣкои му давахѫ аспри при причащението. До осъмъ книги на илирский езикъ, като библията, псалтирътъ и други, лежѣхѫ въ тая черква, която е сѫщо и украсена съ изображения, особно на Спасителя съ надписъ IC XC παντοκράτωρ, на Богородица съ Исуса като дѣтенце, св. Георгий, св. Николай, възнесение на св. Илия и др. Свещеникътъ имаше една бѣла одежда отгорѣ си и една друга подъ нея; той има коситѣ стригани по грьцки (както въобще Българитѣ по грьцкий обичай оставятъ отъ задъ на главата единъ дългъ и голѣмъ перчинъ (Schopf), а отъ прѣдъ съвсѣмъ си остригватъ коситѣ), и вънъ отъ литургията се облича, както другитѣ Българе, само че носи едно попско калпаче.“

„Слѣдъ ядението момитѣ играхѫ въ единъ редъ наредени и пѣяхѫ въ хоръ, всѣкога двѣ и двѣ; ходихѫ непрестанно въ единъ крѫгъ наоколо, та казватъ, че това го правятъ така цѣлъ половинъ день. Женитѣ иматъ едно

[1]) Тука Герлахъ като богословъ си записалъ обширни бѣлѣжки за литургията и причащението въ православната черква, които испуснѫхме, като нѣща познати.

чудно украшение, като една широка паница, шита въ сукно, та наоколо малки сколки (миди), срѣбърни тенекийчета, пера и други чудни работи".[1])

„Недалеко отъ това село има подъ планината единъ мънастирь св. Димитрий съ петьмина калугери, които държатъ едно българско училище и учатъ четение, писание и пѣение българската литургия; единъ отъ тѣхъ е и тукашния дияконъ. При това село тече единъ потокъ съ много риби."

„Въ часътъ 10 презъ нощьта тръгнѫхме и на 30 (Юний) стигнѫхме слѣдъ пладнѣ въ Нишъ (Nissa), до 5 милии далеко. Пѫтьтъ бѣше лошъ, почти все въ гора, гѫсталъци и планини. Видѣхме едно грозно българско селце и при него една добра чешма, гдѣто закусихме. Тука планинитѣ се свършватъ та се отваря пакъ една прекрасна, хубава, широка равнина съ градини, нивя и оризъ, хубави води и нѣколко села на дѣсна страна. Нишъ особно отъ далеко лежи много хубавѣ, защото се гледа наоколо отъ далеко и широко, та има и една рѣка, която тече около града. Градътъ сега е съвсѣмъ отворенъ като едно тържище, но развалленитѣ му стѣни още личѫтъ. Презъ водата води въ него единъ дългъ мостъ. Спрѣхме се въ сараятъ или замъкътъ на единъ Хамзабегъ, който е билъ въ Юла[2]) и е отвлѣкълъ толкозъ много Венгри съ женитѣ и дѣцата, че е населилъ съ тѣхъ двѣ села при Нишъ; тѣ неживѣѭтъ лошо. Въ този сарай има и една не съвсѣмъ доправена джамийка, гдѣто той е погребенъ. Малцината християне, които живѣѭтъ въ града, сѫ Сърби

[1]) Въ старо врѣме, види се, женитѣ сѫ носили въ България на разни мѣста такивато покривки на главата. Г-нъ Цано Гинчовъ ми е приказвалъ, че и у тъй нареченитѣ *Морачени*, жителитѣ на нѣколко села близу до Дунава между долния Искъръ и Осъмъ, женитѣ по-напрѣдъ сѫ носиле върху главитѣ голѣми дървени като чинии съ цвѣтя и наниви, но че подъ влиянието на гръцкитѣ владици този обичай се изгубилъ. Ср. Рамберти (Пер. Сп. IV 98), който споменва на сѫщото мѣсто между Нишъ и Пиротъ такивато чинии.

[2]) Градецъ Гюла въ Венгрия между Арадъ и Великий Варадинъ.

(Servianer), защото тука се свършва България и захваща Сърбия. Тѣ иматъ една нова черквица, направена отъ дърво и покрита съ голѣми плоски камънье, и украсена съ изображения, като гърцкитѣ и българскитѣ черкви, но безъ да има надписи върху тѣхъ написани съ хърватски букви (crabatischen Buchstaben). Има само единъ свещенникъ. Тѣ принадлежатъ на Печь (Pekio). Турцитѣ иматъ до 6 или 7 джамии. Сѣди тука единъ войвода (weyda) съ нѣколко солдати. Има и добро и евтино вино. При една турска джамия лежи единъ много старъ четверожгъленъ стълпъ съ латински букви, които обаче несъмъ могълъ да разберѫ; горѣ стоятъ двѣ, пó-далече една отъ друга, сирѣчь D. M.[1]) та се види, че това е билъ паметникъ на единъ Римлянинъ. Има и нѣколко търговски дукяни, и живѣе тука само единъ Дубровчанинъ съ слугитѣ си. Имало е тука, както и въ София, вънка отъ града една крѣпость (Schloss). Горкитѣ християне много се притѣсняватъ тука. На вечерь на 1 Юлий, защото тоя день останѫхме тука да почиваме нѣщо, дойдохѫ отъ нивята много Българе отъ жетва и пѣяхѫ своитѣ обикновенни пѣсни въ редове (sungen ihre gewœnliche Ræyhenlieder).

Тука ще свършимъ собственния разказъ на Герлаха. За слѣдующето пѫтуване до Дунава той приказва въ дневника си съ сѫщитѣ подробности. Въ Спахикюй[2]) намѣрилъ единъ спахия и нѣколко еничере, гдѣто много притѣснявали сиромашкитѣ християне на това село, които нѣмали нито попъ нито черква. Въ сърбското село Ражань (Rusa) жителитѣ били отъ царя освободени отъ всички тимариоти и други притѣснителье (Leutschinder), защото разбойницитѣ единъ пѫть били тука взели подаръцитѣ, испроваждани отъ нѣмский царь на султана, а селенитѣ

[1]) Сирѣчь Diis Manibus, „на подземнитѣ богове"; съ тия букви захваща всѣки римски надгробенъ надписъ.

[2]) Това село, нѣйде въ Алексинечко, не се споменва никѫдѣ другадѣ въ пѫтописанията.

пакъ сѫ имъ ги отнели. Въ Парачинъ живѣяли само Турци и Цигане, сѫщо и въ Ягодина е имало твърдѣ малко християне. Въ околноститѣ на Ягодина пѫтницитѣ намѣрили много хубаво вино въ три села, населени само отъ заробени Венгри. Пѫтищата сѫ били на мѣсти много лоши, страната гориста, тукъ-тамѣ съ ливади и изобщо съ много текущи води. Въ Баточина живѣяли Турци и християне а въ Бююкъ-Паланка или Ак-Клиссé имало едно укрѣпление, сирѣчь единъ четвъртистъ плетъ съ гарнизонъ отъ турски „заими“ срѣщу разбойницитѣ, които често обезпокоявали този предѣлъ.[1]) Въ турското село Коларе пѫтницитѣ не сѫ могли да намѣрѭтъ нито хлѣбъ, нито месо, нито вино. Когато нощували тамъ, случила се една страшна буря съ грáдъ и наводнение. Водата однесла една кѫща въ близката Кючюкъ-Паланка[2]) и удавила осъмъ жени и дѣца. Герлахъ се случилъ при погребението имъ. Удавенитѣ жени лежали съ своитѣ пъстри шиени дрѣхи, дълги кърпи на главата и распуснени косми, и около тѣхъ сѣдѣли много сърбски селенки, та пѣели своитѣ жални пѣсни въ редове (raeyhenweise), сирѣчь всѣкога двѣ три единъ стихъ и послѣ други двѣ три пáкъ единъ стихъ. Послѣ сѫ дошле нѣколко жени съ плачове, скубѣли си коситѣ и образа и цѣлували лицата на умрѣлитѣ. Погребнитѣ обреди свършилъ единъ попъ, до коленѣ босъ, само съ една попска капа на главата. Отъ страни въ гроба сѫ турили дъски и отгорѣ нѣколко, послѣ се засипало всичкото съ земя и трѣва и при главата се поставилъ единъ дървенъ кърстъ. Мѫжьетѣ на тия клѣтници небиле у дома, а на работа чакъ въ Будимъ. Самото село се раздѣлявало съ единъ потокъ на двѣ половини; отъ една страна сѣдѣли лѣнивитѣ турски войници въ хубавѣ покрити кѫщя между приятни дър-

---

[1]) Ак-Клиссé, Бѣла Църква, Бююкъ Паланка или Хассанъ-Паша-Паланка е нинѣшния градецъ Паланка на югъ отъ Смедерево.

[2]) Това село се пада между Коларе и Бѣлградъ пó-на-вѫтрѣ отъ Дунава, но нинѣшното му име незнаѭ да опрѣдѣлѭ.

вета, а отъ друга живѣяли притѣсненитѣ и претоварени съ ангарии сърбски християне въ сиромашки колиби, покрити съ търстика и слама.

Бѣлградъ е знаялъ Герлахъ доста добрѣ отъ пѫтуването си за въ Цариградъ преди петь години. Сега посѣтилъ единственната черква на Сърбетѣ, св. Архангела Михаила. Християнетѣ искали да ѭ увеличатъ поне на една педя, но Турцитѣ нито за пари не имъ давали позволение. Старата хубава и голѣма черква бѣше имъ взелъ Мехмедъ Соколовичъ, да ѭ съедини съ своя безестанъ и каравансерай. Протопопъ Лазаръ, който се занимавалъ и съ бояджийското ремесло за по́-лесното си препитание, бѣше се училъ въ единъ мънастиръ и подписалъ се въ записника на Герлаха. Отъ него нашия пѫтникъ е чулъ, че патриархътъ имъ, Герасимъ, живѣялъ съ нѣколцина калугери въ единъ мънастиръ край града Печь (Peckio, по турски Hypeck) та че имало и други по́-голѣми мънастири съ 100—150 калугери, които се занимавали съ занаяти, земледѣлие и винарство. Патриярхътъ е давалъ на султана годишно 2000 жълтици. Въ Бѣлградъ не е имало училище, но оттатъкъ Сава сѫ сѫществували училища въ Хопово (Соррoa) и при св. Николай, и двѣтѣ въ мънастиритѣ на Срѣмската Фрушка гора.

На срѣща Бѣлградъ е имало едно сиромашко сърбско селце Землинъ (Senim) съ една малка дървена черквица, гдѣто половината на зданието съ олтара стояла съвсѣмъ открита, защото Турцитѣ не позволявали да се покрие, а остатъкъ е билъ едвамъ защитенъ съ една стрѣха отъ слама. Надъ селото имало една стара хубава крѣпость, направена въ четверожгълникъ отъ тухли съ яки стѣни и четири кули. Отъ тамъ нашитѣ пѫтници тръгнѫли къмъ Срѣмската Митровица, тогава пълна съ Турци и снабдена съ 17 джамии, и заминѫли презъ Будимъ па́къ на Виена.

НѢКОЛКО ДУМИ ЗА „КАДИНЪ МОСТЪ“

и за

вѣрвания при съграждането нови здания.

Съобщава

ЕФРЕМЪ КАРАНОВЪ.

Заградила Самовила,
Заградила вито кале
Ни на небе, ни на земя,
Загради го въ тъменъ облакъ.
Што бѣ побивъ побивала,
'Се юнаци погодени,
Што бѣ преплитъ преплитала;
'Се дѣвойки бѣлолики;
Што бѣ прѣло прѣлагала, —
'Се невѣсти чернооки;
Што бѣ покривъ покривала, —
'Се дѣчица пеленчета;
На портитѣ дирецитѣ
'Се кметове бѣлобради;
Што бѣ подбивъ подбивала.
'Се кметици бѣлополи.
Не стигнѫхѫ Самодиви
Седумдесе дребни дѣца,
Да покрие вито кале . . . . .

(Народна пѣс. Милад. 10).

Голѣмия каменень мостъ надъ рѣка Струма по пѫтя отъ Кюстендилъ къмъ Дупница, на два часа разстояние отъ Кюстендилъ, носи названието „Кадиинъ мостъ“, както го наричатъ градскитѣ жители, или по́-добрѣ „Кадинъ,“ както го наричатъ селянетѣ. Кое отъ тѣзи названия е по

вѣрно? Названието „Кадинъ мостъ“ се произвежда отъ думата *кадия* (сѫдия), че ужъ моста билъ направенъ отъ нѣкой-си кадия. Дѣйствително имало е „Кадинъ мостъ,“ нъ той се намиралъ на една малка рѣчка, което се влива въ Струма отъ дѣсния ѝ брѣгъ, пó-долу отъ сегашния мостъ, на пѫтя за Бобошево прѣзъ селото Друмохаръ, което село носи названието си Друмохаръ отъ словото друмъ, δρόμος — пѫть; тоя послѣденъ мостъ дѣйствително билъ правенъ отъ нѣкой-си кадия (тъй се приказува.) А сегашния мостъ между селянетѣ носи названието „Кадинъ,“ отъ думата *кадинъ, кадѫнъ* — невѣста; и трѣбвало би пó-добрѣ да се нарече „невѣстинъ мостъ,“ както ще видимъ, че вѣроятно се е наричалъ, и подиръ се е прѣименувалъ по турски „кадинъ“.

Направата на „Кадинъ мостъ“ отнасятъ къмъ незапаметни врѣмена. По него има стари каменье съ латински надписи, както и отподиръ донесена плоча съ турски нѣкакъвъ надписъ. А направата на сега несѫществующия вече мостъ „кадинъ“ на Бобошевский пѫть отнасятъ къмъ пó-подирни врѣмема. На дѣсния край на „Кадинъ мостъ“ стои селото Невѣстино, което преди сто години се намирало на лѣвия брѣгъ, тамъ гдѣто е сега старата развалена черква Св. Спасъ, при която се събира съборъ на Спасовъ-день (Възнесение). Прѣди сто години, казватъ въ врѣме на „зулумитѣ и бузгунлуцитѣ“ старото село Невѣстино изгорѣло и останѫлитѣ жители го подновили на дѣсния брѣгъ; прибавятъ, че то било на лѣвия брѣгъ едно голѣмо село, а сега е съвсѣмъ малко. Селото ли е получило названието си отъ моста или моста отъ селото? Ако вникнемъ въ едно вѣрвание, което е общо въ народната поезия на различни народи, ще отговоримъ положително, че названието на моста е прѣнесено и на селото. Не ще сѫмнѣние, че старитѣ названия на рѣкитѣ, градищата, селата и пр. си иматъ нѣкакво си митологическо, баснословно основание и ако прѣданието се относи къмъ основанието

на градъ, село, мостъ, то указва обикновенно борбата на новата епоха съ старата, на новия заселенъ животъ съ първобитний, скиталческий; новото за да влѣзе въ сила, иска жертва, както и старото, за да отстжпи, толко по́-вище иска жертва. Баснословното основание на названието, което произлиза отъ думата *невѣста,* се относи къмъ моста, но никакъ не къмъ малкото село Невѣстино и по всѣка вѣроятность малкото село Невѣстино се е основало при моста, слѣдъ като е билъ вече съграденъ този хубавъ и голѣмъ мостъ. Баснословното основание на названието Невѣстинъ мостъ е слѣдующето.

Трима братя майстори правили моста, и го правили дълго врѣме, но не могли да го направятъ, тъй като срѣдния сводъ никакъ не могли да съставятъ. На́й-послѣ разбрали работата, че моста иска курбанъ, жертва. Тогава тримата майстори рѣшили: коя отъ женитѣ на тримата братя доде на другия день на́й-рано, за да донесе ястие на майсторитѣ, тя да бжде зазидана въ срѣдния сводъ, като жертва на моста. Тримата братя си отишли вечерта у дома си; на́й-малкия нищо не казалъ на жена си, както се били условили, когато пъкъ напротивъ другитѣ прѣдупрѣдили женитѣ си да не дохаждатъ сутрѣнта на моста. На другия день на́й-малата снъха отишла на моста на́й-рано, за да отнесе ястие на майсторитѣ. Тогава майсторитѣ, деверитѣ и мжжъ ѝ, ѭ грабватъ и зазидватъ въ срѣдния сводъ. Като ѭ застройвали, тя плакала и се молила да ѭ освободятъ, или поне да ѝ оставятъ гърдитѣ и очитѣ на вънъ, за да може да дои дѣтето си, и да го гледа, което било пеленаче. Майсторитѣ ѝ оставили гърдитѣ и очитѣ на-вънъ, като ѭ зазидали. Тя дълго врѣме доила дѣтето си и плакала; и до сега тя ужъ вии прѣзъ нѣкои-си нощи, и суевѣрнитѣ жени отъ съсѣднитѣ села и града Кюстендилъ оттрошватъ парчета отъ срѣдния камъкъ на моста, варятъ тѣзи парчета въ вода и пиjжтъ тази вода, за да иматъ млѣко за дѣцата си.

Като се направилъ моста, желѣзото, което само копало каменьето за моста въ горитѣ надъ града Кюстендилъ, се забило въ скалитѣ и до-сега ужъ така стояло забито и много хора го виждали. Каменьето сами отивали къмъ мѣстото, гдѣто се правилъ моста и, като разбрали, че моста е вечъ свършенъ, запрѣли се по пѫтя; така и до-сега указватъ на такива каменье при селото Багренци, на пѫтя отъ Кюстендилъ за Кадинъ мостъ.

Любопитното въ това поетическо прѣдание е туй, че моста, като ново здание, иска жертва; това вѣрвание се срѣща въ поезията почти на всичкитѣ народи.

У Нѣмцитѣ въ старата скандинавска поезия, за построяванието стѣнитѣ на Митгардъ майстора иска отъ Аситѣ слънцето, мѣсеца и Фрея, богиня на домашния миренъ животъ; тя у Словѣнетѣ се наричала Прия, подиръ нарѣчена у Българетѣ Св. Петка, смѣшена съ Недѣля, и праздникътъ ѝ билъ всѣкий петъкъ, въ който день не се прѣде и не се мете кѫщата; сѫщо както на Гръмнина, що е билъ праздника въ сѣкий четвъртъкъ — Германови четвъртъци отъ градъ, „бий Германе, върти Вѫртоломее," — Еремиеви четвъртъци. Освѣнъ това старо прѣдание за построяванието на Митгардъ, у Нѣмцитѣ били вѣрвали, че при построяванието на различни нови здания участвуватъ различни духове, които за това искатъ различни, по́-више пѫти, човѣчески жертви.

Любопитна е сърбската народна пѣсень за „построяванието на градъ Скадръ" (Вукъ Караджичъ, т. 2, № 26) Съдържанието на тъзи пѣсень е сѫщето, както и на нашия разсказъ; въобще Сърбската и Българската поезия почти постоянно иматъ единъ и сѫщий мотивъ въ разсказитѣ си и носятъ еднакъвъ характеръ. Въ сърбската пѣсень строятъ града Скадръ на рѣка Бояна тримата братя Мърлявчевичи. Самовила изъ планината имъ казала, че тѣ нѣма да направатъ града до тогава, до гдѣто не намѣратъ братъ и сестра съ имената Стоя и Стоянъ (отъ глаголътъ

стоѭ) и не ги зазидатъ въ основанието на града; нъ тъй, като не могли да се намѣрятъ братъ и сестра съ имената Стоя и Стоянъ, Самовилата се съгласява да бѫде зазидана въ основанието на града тъзи отъ невѣститѣ на тримата братя, която на другия день доде нáй-рано и донесе ястия на майсторитѣ. Нáй-рано дошла жената на Мърлявчевича Бойка, която зазиждатъ и само очитѣ и гѫрдитѣ ѝ оставатъ вънъ отъ стѣнитѣ, за да дое малкото си дѣте и да му се радва, като го гледа.

И въ Библията се срѣща твърдѣ любопитенъ фактъ, подобенъ на нашето прѣдание: въ днитѣ на грубия языческий царь Ахаавъ, Хиилъ Ветилецътъ съгради Иерихонъ — тури основанията му съ смъртта на Авирона, първородния си и тури вратата му съсъ смъртта на Сегува, пó-младия си синъ, (третя книга на царие́тѣ, глава 16 ст. 34).

Не можемъ ли тукъ да причислимъ и построяванието на града Картаго въ древнята история, върху пространство отъ кожа на закланъ биволъ, защото, както ще видимъ, не само человѣчески жертви сѫ се принасяли при съгражданието здания?

Въ народната ни поезия има нѣколко варианта отъ народната пѣсень, съ които почнѫхме тъзи статийка и въ които се въспѣва градението на градъ отъ Самовила, при което градение се употрѣбяватъ за материалъ хора и което градение, споредъ смисълта на пѣснитѣ не е нищо друго освѣнъ морова язва, която се пропѫжда въ горитѣ, както въ баянията въ пусто поле тилилейско (въ индийскитѣ вѣрвания, въ страната Ваглика).

„Събрали се Прасковчане,
Събрали се, сдумали се —
Не давале Самодиви,
Край Дунава гѫсти села,
Да обере дребни дѣца:
Давали ѝ планиньето,
Да излезе со вихрушка,

Да обере вити ехли,
Вити ехли и борове,
Да покрие вито кале . . . . ."

(Нар. пѣс. Мил. 10).

Прѣданието за Кадинъ мостъ се срѣща и за други мостове изъ България; така на-примѣръ за единъ мостъ на рѣка Стрѣма въ Срѣдна гора и пр.

Много пѫти, споредъ народнитѣ вѣрвания вмѣсто да се гуди въ основанието самата жертва, зазижда се сѣнката на тъзи жертва; така при гужданието основанието на различни здания, мнозина бѣгатъ, за да не имъ зазидатъ сѣнката, защото ще умрѫтъ, или ако умрѣ нѣкой скоро подиръ гужданието темелитѣ на нѣкое-си здание, казватъ, че сѣнката му била зазидана. Въ основанието на единъ мостъ въ Македония се зазидала сѣнката на едно момиче, на което се паднѫло жребието отъ всичкитѣ момичета на града, гдѣто се правилъ моста; то стояло срѣщу слънцето, догдѣто майсторитѣ заграждали сѣнката му. Сѣнката въ народнитѣ вѣрвания въобще често се срѣща; любопитна е гатанката „Дълга Неда сѣнка нѣма", въ нея се крие и отвѣта ѝ — рѣка, защото на първобитний Санскр. язикъ *Неда* значило вода; така и въ гатанката „Дрипава циганка прѣдъ царя искача" — се крие и отвѣта ѝ — баница, защото царь и банъ иматъ подхоще значение.

Между народнитѣ суевѣрия е твърдѣ обикновенно и това, че еди-кой-си мостъ, или еди-коя-си баня, зидина, искатъ курбанъ, жертва; нѣкои-си мостове, рѣки, кладенци всѣка година искатъ жертва и даже, който се напие първий пѫть отъ нѣкое кладенче, трѣбва да хвърли нѣкаква пара въ него или да закачи нѣкакво пашкулче на хръстолака върху кладенчето (види се на така нарѣчения „воденъ дяволъ").

Станѫло е по-нѣкждѣ постоянъ обичай, гдѣто въ основанието на новото здание се закаля и зазижда ягне или пѣтелъ; този обичай особно се употрѣблявалъ между тур-

цитѣ. Почти на всѣкждѣ изъ България има обичай да се накачватъ на ново здание различни подаръци и майсторитѣ да викатъ, като изсказватъ, различни благословии за домакина, който прави зданието, както и за тѣзи, които донасятъ подаръцитѣ. По-нѣкждѣ е билъ и този обичай, види се, като слѣдствие на горѣпоменжтитѣ, гдѣто въ основанието на нѣкои черкви сж се застрайвали старитѣ и непотрѣбни ужъ книги.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

ПѢСЕНЬТА ЗА КАМБАНАТА.

Das Lied von der Glocke.

(Отъ Фридриха Шиллера).

Преведе ИВ. Д. ШИШМАНОВЪ.

Vivos voco. Mortuos plango. Fulgura frango.

Заграденъ въ земята ягка
Глинениятъ ликъ стои.
Тазъ камбана днесъ се чака!
Сърчено момци мои!
Потъ отъ челото
Иска дѣлото,
Мастора за да прославя,
А пъкъ Богъ да благославя.

При важното си дѣло трѣбва
Да водимъ важна дума вечъ,
Че работата не отслабва,
'Га се здружи тя с' харна рѣчь.
За туй да видимъ ний прилѣжно,
Какво отъ слабъ трудъ ще изври;
Тогозъ, що мисли салъ небрѣжно
Що върши — ти тогозъ прѣзри.
Човѣка туй го украсява,
За туй го Господь с' умъ дарилъ,
В' сърдце си вжтрѣ че съзнава,
С' ржцѣ си що е сътворилъ.

Огъньтъ да се подстъкне,
Дайте скоро сухий чамъ,
Буйний пламъкъ да се вмъкне
Стиснжтъ у коминя самъ.

Заварѣте мѣдь
И калай наредъ,
Да се излѣе, както й нужно,
Веществото гжсто, ружно.

Въ дълбокий ровъ що произлѣзва
С' мощта на огьня отъ насъ,
В' звънилницата ще да казва
За насъ съ силенъ, громъкъ гласъ.
И много врѣме ще истрае,
Слуха на много ще плѣни,
С' тжжовния ще да ридае,
С' молбата ще се с'едини.
А туй що долѣ на човѣкътъ
Мѣнливата сждба даде,
Бий на камбаната, а ѣкътъ
Го прѣсва вѣрно на всждѣ.

Пришки скачатъ, не се майте;
Веществото вече грѣй.
Салъ поташа му придайте
Хубаво да се излѣй.
Пѣната сбери
Отъ смѣста що ври,
Искашъ ли тазъ чиста сплава,
Чистъ и пъленъ звукъ да дава.

Тя с' радость срѣща всѣко дѣте
По първий ходъ прѣзъ тозъ животъ,
Когото на съня в' ржцѣтѣ
Поченва между своя родъ.
Спятъ в' лоното на врѣмената
Сждбата блáгата и злата;
И грижи майчини приятно
Запазватъ утрюто му златно —
Лѣтата бѣгатъ в' стрѣленъ ходъ.
Момчето отъ момиче бѣга
И буйно по свѣта голѣмъ
Се пуща с' пжтната тояга,
Дома си идва чуждъ съвсѣмъ.
Прѣдъ себе вижда той момата

С' обра́зъ прѣскроменъ, срамежливъ,
В' цвѣта на младоста ѝ злата,
Га че е нѣкой ангелъ живъ.
И в' мигъ безименно желанье
Сърцето момково плѣни,
И скита се саминъ с' риданье,
Отъ друзи буйни вече страни.
С' обра́зи нѣжно зачървени
НѪ слѣдва и е ощастенъ
Посрѣщне ли го с' поздравленье.
И кичи ѭ с' цвѣтя всѣкъ день.
Тѣзъ нѣжни чувства! Тазъ надѣжда!
Тозъ златъ вѣкъ в' първата любовь!
Окото весело съглежда
Откритъ небесния покровъ;
О! да би вѣчно зеленила
В' насъ любовта ни млада, мила!

Тазъ цѣвь вечъ се зачървява!
Ако се покрие с' глечъ
Тая пръчица, тогава
Да се лѣй е врѣме вечъ.
Хай сега завчасъ
Вижте тази смѣсь,
Да ли се сдружава ягкость
В' неѭ за добъръ знакъ с' мѣгкость!

Че с' върлость гдѣт' се съчетава
И нѣжность, гдѣто се здружава
Съ ягкость-мѣгкость, — тамъ звънти.
Да дирѭтъ тѣзъ, що бракъ ще сключатъ,
Да ли сърца имъ си приличатъ.
Цѣлъ вѣкъ се кайшъ — за мигъ мечти.
Булката се прѣмѣнява
Скромно с' дѣвственний вѣнецъ,
Свѣтлий праздникъ, га вѣстява
Вечъ чърковниятъ звънецъ.
Ахъ! тозъ хубавъ праздникъ пръсва,
Дава на мечтитѣ край,
С' вала, с' пояса се скѫсва
И животниятъ ни май.

Страста излѣти —
Любовь пакъ остава;
Цвѣтътъ прѣцъвти —
Плодътъ озрѣва.
В' враждебний животъ
Мѫжътъ се оглежда
И върши, произвѣжда
Насажда, намира,
Излъства, прибира,
Захваща се бърже
Имотъ да завърже.
И ето безкрайниятъ даръ заручава
И дворътъ се с' двора вечъ расширочава,
Хамбарътъ се пълни съ скѫпий имотъ.
А вѫтрѣ влада
Прѣскромната майка,
Кѫщовница спрѣтна,
Господарува
И умно се струва
И учи момитѣ,
Запазва момчето,
Рѫцѣтѣ ѝ нѣжни
Всѐ чистѭтъ прилѣжни,
Спестява навредъ
Съ умний си редъ;
Имотъ в' благодѫхнитѣ лавки нарежда,
Вий окол' вретеното тънката прѣжда,
Събира в' дулапя чистъ и нареденъ
Лѫщящата вълна и снѣжния ленъ,
Доброто съ свѣтлость и блѣсъкъ обвива
И не почива.—

А бащата засмѣнъ стой
На балкона високъ, далногледенъ;
Изобилний имотъ брои,
Вижда стърчащето колье по двори,
Пълнитѣ с'добитъкъ обо́ри
И хамбаритѣ благословени
И нивята си развълнени,
Хвали се разгорденъ:
Домътъ ми оздравенъ

Като скала̀ седи
Противу зли беди!
Нъ съюзъ не можемъ свърза
Вѣченъ съ сѫдбата бърза,
И нещастьето лѣти.

Да захванеме да лѣемъ,
Че отломкътъ е щърбатъ.
Нека по̀-напрѣдъ изпѣемъ
Нѣкой стихъ чърковенъ святъ!
Измѫкнѣте вечъ
Чепа отъ далечь!
С' димъ се спуща веществото
На калъпа прѣзъ ухото.

Намъ огъньтъ е ползовитъ,
Кога е обузданъ, надвитъ.
Човѣкъ за всичко, що творѝ,
Салъ нему да благодари;
Но горко кат' се разяри,
Веригитѣ си разори,
В' мигъ си пробива пѫть саминъ
Тозъ волниятъ природинъ синъ.
Горко тамо гдѣ загази
Буйний пламъкъ полудѣлъ,
Та изъ улици залази
Безъ прѣграда, безъ прѣдѣлъ.
Всѣкоя стихия мрази
Человѣшки рѫкодѣлъ.
Сѫщий облакъ
Ощастява,
Дъждь ни дава;
И отъ сѫщий облакъ пакъ
Грѫмъ и мракъ.
Що ли вий в' оназъ кула̀!
Крамола̀!
Окървенъ
'Га че й сводътъ;
Тъй не е деньтъ чърввенъ!
Виждь, народътъ
На тълпи!

Димъ кипи;
Стълпътъ огнянъ затрептява,
Се по улици развява,
Буйно се уголѣмява;
Въздухъ свѣтнѫлъ като в' адътъ,
Греди пукатъ, стълпи падатъ,
Мигъ по мигъ прозорци трѣскатъ,
Майки тичатъ, дѣца крѣскатъ,
Скотътъ писнѫлъ
Се затиснѫлъ;
Всѣкой бѣга и спасява,
Нощний мракъ се освѣтлява;
И рѫка в' рѫка подмѣта
Вечъ ведрата;
Водний лѫчъ завчасъ засѫсква,
Дѫговидно вечъ запрѫсква.
Буйний вихъръ 'вредъ заблъсква,
Търси пламъка с'пискъ глухъ,
Хвърля го върхъ плодътъ сухъ,
В'пълний житникъ с'мощь проклѣта,
Между сухитѣ дървета,
В'бѣгството си 'га че иска
Възбогъ да зарѣй пръста
На земята тѣжеста
В'небесата се притиска
Силенъ — ягкъ!
И челѣкъ
Се на боговетѣ вдава,
Хласнѫтъ, смаянъ наблюдава,
Какъ дѣлата му пропадатъ.

Пусто вечъ
Цѣло мѣсто
Вихрово легло злочесто.
Тамъ в'прозорци запустѣли
Страхъ живѣе,
Слънцето прѣзъ тѣхъ си грѣе
Отъ небо.

Безъ имотъ,
Безъ надѣжда

Попоглежда
Человѣкъ на толкозь потъ
Тжжовний гробъ — и пакъ извежда
Той свойтѣ радостенъ и смѣлъ;
Една утѣха му остава:
Виждъ, ни една челядна става
Не му е пламъкътъ отнелъ.

Вечъ земята го погълна,
Но не ще л'се повреди?
Ако формата да й пълна,
Мжката ще л' награди?
Ако се излѣ
Веществото злѣ?
Ако злото ни повреждa,
Както чакаме с'надѣжда?

На земнитѣ недра предава
Човѣкъ това, що с'потъ творилъ.
Селякътъ сѣй посѣва милъ —:
Изникнж-ще, се той надѣва,
Ако ли Богъ е тъй рѣшилъ.
Ний криемъ в'земната утроба
Пò-драгоцѣнни семена
С'надѣжда: ще цьвтжтъ изъ гроба
За пò-благати врѣмена.

И отъ църква
С' тежъкъ ревъ
Бий камбана
Гробни пѣвъ.
Важно, с'тжженъ гласъ тя придружава
Пжтника до мъртвата държава.

Ахъ! любезната стопанка,
Майката извеждатъ тамо,
Мрачний князь на духоветѣ
Я изтръгва изъ ржцѣтѣ
На злочестия съпругъ.
И дѣца на вѣрний другъ,
Що цвѣтуща тя роди
И въспита на гжрди,

Плачжтъ днесъ сираци клѣти.
Крѣе кжщниятъ животъ,
Че литнà при духоветѣ
Майката на крѣхкий плодъ.
О, тя вече не залѣга
За вдовелия покровъ,
В' кжщи ще се располага
Чужденката безъ любовь.

До като звънеца йстине,
Мирничко, безъ шемата
Нека всѣкий си почине,
Както птичка в'шумата.
'Га отъ длъжноста
Го спаси нощта,
Момъкътъ вечерня чува,
А пъкъ масторъ сè робува.

С' радость пжтникътъ отива
Къмто милата колиба
Прѣзъ джбрава тъмна, дива.
Блѣйнжли овци се връщатъ,
И говеда
Широчели, гладковласи
Тамъ прѣзъ двора
Влѣзватъ право въ обора.
С' тежъкъ товаръ
Жито иджтъ
Вечъ колята.
На кръстцитѣ
Ей вѣнцитѣ
С' пъстъръ цвѣтъ,
На хорò жътвари тичатъ —
Веселъ свѣтъ!
Търгъ и улици отихватъ,
И около свѣтлий пламъкъ
Жителитѣ се събиратъ,
Градски порти се затварятъ.
Чърно гужда
Си земята,
Нъ добриятъ нѣма нужда,

Да не спи
Прѣзъ нощта, че тя разбужда
Само злия, а законътъ бди.

Рєдбо благодатна, свята,
Щерко ти на небесата,
Що приличнитѣ сближавашъ,
Градицата съградявашъ,
Що новика отъ ливади
Дивия и домъ му даде
И мѣгкъ, неженъ го направи,
Ти приучвашъ на нърави,
Вдъхвашъ обичъ благородна
Къмъ земята драга, родна.

Хиляди, виждь, шетатъ, шаватъ,
Си помагатъ с' веселъ гласъ,
В' бързината си явяватъ
Всички силитѣ прѣдъ насъ.
Момъкъ шета и учитель
Подъ святий Свободинъ щитъ,
Страхъ отъ кой-да е прѣзритель
Нѣматъ, всѣкой е честитъ.
Мѫжу накитъ е трудътъ му,
Богъ му враща споръ имотъ;
Кралю почеть отъ чинътъ му,
Намъ пакъ честь отъ челний потъ.

Благий мире,
Сладко братство
Стойте, стойте
Вий другарски в' тоя градъ.
О, дано се не явяватъ
Ратници да поразяватъ
Тазъ долина тиха, мирна,
И небото,
Що вечерята по чело
Го краси,
Отъ пожàра в' градъ и село
Дано се не погрози!

Хай, трошѣте вечъ зидлето,
То испълни свойта цѣль,
Да се радува сърцето
На отливъка успѣлъ
Распукнѣте с' чукъ
'Образа вий тукъ,
Че звънеца да отхлупимъ,
Трѣбва формата да счупимъ.

Вечъ може масторътъ да пръсне
Калѫпа с' опитна рѫка,
Но горко като се откѫсне
В' мигъ като огненна рѣка
Стопениятъ металъ, с' гръмъ, върло
Распръсва спукани стѣни,
Отвореното адско гърло
Изригва пламенни вълни.
Тамъ нищо се не образува,
Гдѣ груба сила злѣ върлува,
И гдѣ се освобожда самъ
Простакътъ, — щастье нѣма тамъ.

О, страхъ! когато в' градищата
Паливото се намножи,
Орѫжие народътъ хвата,
Веригитѣ си да строши:
Бунтъ дърпа въжето звънечно —
Звънецътъ, посвѣтенъ за вѣчно
На миръ, знакъ за насилье бий.

Свобода! Равенство! извикватъ;
Ножъ грабва мирний гражданъ вечъ,
По пѫтя хората изникватъ,
Злодѣйци се расхождатъ с' мечъ.
И женорья хиени ставатъ,
Ужасни сѫ шегитѣ имъ,
Подъ пантерови зѫби шаватъ
Сърцата на вразитѣ имъ.
И вече нищо свято нѣма,
Изчезва вече Божий страхъ,
И лоший мѣстото завзема

На добрий — гдѣ погледнешъ — грѣхъ!
Да будишъ лъва е опасно,
Жестокъ е тигрътъ разлютенъ,
Нъ пакъ отъ всичко най-ужасно
Е человѣкътъ заблуденъ.
О горко тѣмъ, що даватъ прямо
На вѣчно слѣпий машалá!
Тя му не свѣти, пали само,
Изгаря градища й села.

Гладъкъ, кат' звѣзда свѣтлива,
Виждте, радость Богъ ми далъ,
Отъ калъпа се раскрива
Вече чистиятъ металъ.
Слънце сѫ нагледъ
Шлемъ, венецъ отвредъ,
Щитоветѣ в' герба тученъ,
Хвалѭтъ мастора изученъ.

Вси редове
Елате момци испълнѣте,
С' менъ камбаната освѣтѣте,
„Конкордья“ нека се зове;
Дано събира общината вѣчно,
Тя за съгласье братско и сърдечно.

Туй нека бѫде нейна цѣль,
За туй ѭ масторътъ излѣлъ.
Високо нека се издига
Надъ тоя земни, нискъ животъ
И чакъ до силний грѫмъ да стига,
Тамъ горѣ на небесний сводъ,
Като съсѣдка на звѣздитѣ,
Които хвалѭтъ всѣкий часъ
Твореца си и водятъ днитѣ.
Да бѫде даденъ нейний гласъ
За работи салъ важни, вѣчни,
И часъ по часъ — въ лета безъ четъ —
Тя врѣмената безконечни
Да косва с' бързъ, размаханъ летъ.
И в' заемъ на *честа* да дава

Безчувственния си езикъ
И с' пъленъ звукъ да придружава
На тозъ животъ мѣнливий ликъ.
Тъй, както изчезва непремѣнно
В' ухото силниятъ ѝ гласъ:
Че всичко в' земний свѣтъ е тленно,
Тя нека учи всѣки часъ.

С' вѫже извдигнѣте вие
Тозъ звънецъ изъ гроба глухъ,
В' міра звуковъ да забие,
Изъ небесния въздухъ.
Дръжте, да държимъ!
Мръдна, да звънимъ!
Нека *радость* в' тозъ градъ вѫди,
Нейний пръвъ звънъ — *миръ* да бѫде. —

Бѣлѣжка върху преводътъ на „Пѣсента за Камбаната“.

Литературнитѣ историци отколѣ сѫ признали *„Пѣсента за Камбаната“* отъ Шилера за нàй-съвършенното, нàй-хубавото, нàй-дълбокомисленното творение на неговата идеална муза. Възвишенноста въ мислитѣ, благородний и въ сѫщото врѣме пламенний младешки езикъ, лекотата и неизмѣрната хубость въ формата, която тъй волно, плавно и гиздаво се обвива презъ всичкото творение, споредъ теченнето на описанитѣ въ него произшествия, — всички тия негови преимуществении красоти характеризоватъ и препорѫчватъ това божественно отъ Шилера произведение, и сѫ причината на неговата извънредна популярность както и на факта, че до сега тò е преведено за образецъ даже нѣколко пѫтя току речи на всичкитѣ образовани езици.

Но, да се преведе подобно едно поетическо творение поне колкогодѣ свѣстно отъ нѣмский на единъ езикъ, какъвто е днесъ нашия — младъ, необработенъ, неопредѣленъ и пр. — ний бихме рекли, че тò е нѣщо твърдѣ смѣло, да не кажемъ даже невъзможно. Самъ преводачътъ, може би, не е могълъ да вѣрва отъ начало, когато се е възхитявалъ отъ самия оригиналъ на това творение, че ще бѫде нѣкога честитъ да види нàй-любимата си пѣсень, преведена отъ нѣкого си на матерния му български езикъ. Случая обаче отъ една старна и въ сѫщото врѣме докаченото народно честолюбие на преводача отъ друга старна надвили сѫ нàй-сетнѣ, както ни изповѣда той самъ, нàйякото му съмнѣние за възможноста да се преведе на българский това нàй-майсторско Шилерово творение, и той се рѣшилъ да го преведе. Съ всичко усърдие наелъ се да извърши тоя преводъ и съ това да докаже, че и българский езикъ рано или кѫсно може смѣло да стои въ реда на нàй-културнитѣ езици. Единъ день въ училището, когато професорътъ по литературата разказвалъ за това поетическо произве-

дение, че е преведено почти на всичкитѣ културни езици, нѣкои отъ съученицитѣ на преводача попитали подирниятъ съ единъ ядовитъ присмѣхъ: „а на български преведено ли е?“ Преводачътъ изведнъжъ макаръ, че билъ се усѣтилъ крайно докаченъ отъ това ядовито запитванье, успѣлъ да потжпчи въ себе си дълбоката скърбь на сърцето си отъ това докачение, и тутакси отговорилъ утвърдително, че „има преведено това произведение и на българский езикъ, който слѣдователно и въ това отношение не пада пò-долу отъ другитѣ културни езици“. Но отъ тогава на сетнѣ преводачътъ нѣмалъ вече никакъ спокойствие въ душата си, и народната честь постоянно го подбуждала, както и да бжде, да извърши преводътъ на тая пѣсень. И тъй горещото желание и добрата воля, както всѣкога така и тукъ надвили голѣмитѣ мжчнотии, и ето че *„Пѣсента за камбаната“* се поднася въ преводъ на българската публика.

Преводътъ ний сравнихме съ оригиналътъ и се увѣрихме, че преводачътъ е положилъ голѣмо старание при извършвание на тоя трудъ, и е доста сполучилъ да задържи почти насждѣ оригиналната форма на пѣсента, като е гледалъ при това да предаде, колкото е възможно, пò-точно и самото нейно съдържание — двѣ нáй-голѣми достойнства за преводъ на поетическо творение. Съ това не щемъ да кажемъ, че тойзи преводъ е напълно съвършенъ и слѣдователно че не е никакъ лишенъ отъ неправилности и погрѣшки. Напротивъ и ний намѣрваме недостатъци, дѣ пò-малки дѣ пò-голѣми, особенно въ нѣкои изрѣчения, които логически не сж толкова сполучливо и вѣрно съставени на български, но които преводачътъ се е допуснжлъ да направи както е могълъ, — ради съхранение формата на оригиналътъ и на нѣкои гладкости въ стиха. Впрочемъ ний предоставяме тие недостатъци на строгата безпрестрастна и вѣща критика, да ги покаже тя и въобще да се произнесе нáй-вѣщо върху достойнствата и недостатъцитѣ на тойзи преводъ.

Ако сждимъ строго, можемъ смѣло да кажемъ, че нашата нова книжнина нѣма още нити оригинални нити въ преводъ такива поетически творения, които да могжтъ да служжтъ за образци на пò-нататъшнитѣ наши труженици въ полето на поезията. Заради това увѣрени сме, че всѣки ще се съгласи съ насъ, като казваме, че и нáй-вѣщъ поетически талантъ отъ начало на да ли би могълъ днесъ въ пълно съвършенство да въспроизведе (verdichten) или поне да направи въ свободенъ преводъ колко-годѣ свѣстно на български отъ другъ езикъ въ стихове нѣкое отъ първа степень поетическо произведение, особенно пъкъ отъ нѣмский езикъ — произведение на единого отъ нáй-великитѣ нѣмски и всемiрни поети, какъвто е Шилеръ.

Ний се надѣваме, че младий нашъ еднородецъ, г. Иванъ Шишмановъ, който съ първий си опитъ е доста сполучливо успѣлъ да преведе „пѣсента за Камбаната“, ще пристжпи вече съ пò-голѣма енергия и любовь да преведе още много и други хубави творения отъ богатата, прекрасна поезия на нѣмский народъ, и чрезъ това ще да съдѣйствува не малко за обогатяване на новобългарската днесъ въ сѣко отношение твърдѣ сиромашна книжнина.

Редакцията.

НА́РОДНА ПРИКАЗКА.

Зрънце маргаритъ.

Отъ Ц. Гинчова.

Имало едно врѣме единъ царски синъ — момъкъ. Той направилъ една хубава чешма, отъ която течало медъ и масло. Направилъ ѭ да дохождатъ момитѣ да си наливатъ медъ и масло, а той да си избере отъ тѣхъ една, която му ареса, и да се ожени за неѭ. Като протекла чешмата, на́й-напредь дошла една стара баба и зела да си налива медъ и масло. Тя си напълнила сичкитѣ сѫдове, колкото имало въ кѫщи; послѣ напълнила черепитѣ, и, на́й-послѣ, зела да пълни чурупкитѣ, що биле останѫли отъ подъ квачкитѣ, отъ които сѫ биле измѫтили пиленцата. Като напълнила една чурупка, исправила ѭ и ѭ подпрѣла съ двѣ камъчета, да се непретури. Послѣ зела да пълни и друга, а царския синъ стоялъ отъ страни и гледалъ. Него го досмѣшало и, нашега, зелъ едно камъче, хвърлилъ, улучилъ пълната чурупка и ѭ строшилъ.

Бабата била люта и сърдита: разлютила се, разгнѣвила се и въ гнѣва си сърдито го проклѣла: „да се оженишъ, синко, нъ кога намѣришъ неродена мома!.“ Царския синъ се уплашилъ. Дохождали сичкитѣ моми на чешмата да наливатъ, той ги гледалъ, нъ не харесалъ никоя. На́й-послѣ той си помислилъ, че може да го е стигнѫла бабината клетва, или може сърдитата баба да му е направила нѣкоя магия да му се видѭтъ сичкитѣ моми грозни.

Подиръ туй, той зелъ отъ день на день да става умисленъ и посърнѫлъ и зелъ да чами[1]). Майка му като го гледала, че отъ день на день става по замисленъ и зелъ да повѣнва, единъ день го попитала: „Ще те питамъ нѣщо, синко, нъ искамъ право да ми кажешъ защо си замисленъ, отъ нѣколко врѣме насамъ и си посърнѫлъ[2]). Царския синъ разказалъ на майка си сичко и ѝ казалъ, че го проклѣла бабата, да се ожени само тогава, кога намѣри неродена мома.

Майка му като се позамислила малко, сепнѫла се и му рѣкла: Кой знае, синко, 'дѣ ще има неродена мома? Ако има нѣйдѣ по свѣта

---

[1]) Чамѭ, глаголъ; чамавъ, а, о, и. Чамавъ казватъ на боленъ человѣкъ, който се влѣче, нъ не е още легнѫлъ да лежи. Да ли рѣчта чума не е произлѣзла отъ чама, или чамѭ отъ чума?

[2]) Посърнѫлъ, казватъ на человѣкъ, който си е измѣнилъ боята на лицето. Отъ тамъ съръ, суръ, а, о, и; ни жълто, ни бѣло: суръ еленъ, сура свиня, суро куче сури биволи, сура сърна.

и по міра, то ѭ знай само слънцето: то, като ходи повисоко и като гледа на широко, ако ѭ има нѣйдѣ, то трѣба да ѭ знай: иди, синко, дѣто засѣда слънцето, намѣри го и го попитай, да ти каже, дѣ има неродена мома, че да се оженишъ за неѭ".

Царския синъ се приготвилъ за пѫть, и на сутрента тръгнѫлъ на кѫдѣто захожда слънцето. Той вървѣлъ, вървѣлъ, вървѣлъ: преминѫлъ полета, гори, планини, рѣки и най-послѣ единъ день, по пладнѣ, стигнѫлъ до една рѣка, край която имало нѣколко голѣми клонати и листати дървета, подъ които пладнувало едно сиво стадо, и овчаря спалъ подъ едно сѣнчасто дърво, облѣгнѫтъ на рѫката си. Като се приближилъ до стадото, пцетата лавнѫли, скокнѫли и се впуснѫли върху царския синъ. Овчаря тосъ часъ се събудилъ, скокнѫлъ на крака, грабнѫлъ си кривака, викнѫлъ на пцетата, и тѣ като му чули гласа, всѣко лѣгнѫло тамъ, дѣто се намирало.

Царския синъ дошелъ до овчаря, овчаря билъ единъ едъръ държъливъ и хубавецъ, бѣлобрадъ старецъ. „Добъръ день, дѣдо!" казалъ му царския синъ. „Далъ ти Богъ добро, юначе!" — му отговорилъ стареца. И послѣ го попиталъ: какво те носи дѣдовото тука? Отъ тукъ твърдѣ пѫтници не минуватъ". Царския синъ си изказалъ неволята отъ край до край и му казалъ, че отива да търси слънцето, да го пита за *патимата* си. „Като прегазишъ тука на брода рѣката, ще искачишъ това бърдо, задъ бърдото има една широка равна полѣна и всрѣдъ полѣната една градина: въ тъзи градина е кѫщата на слънцето, то тамъ нощува. Тамъ твърдѣ човѣкъ не ходи, нъ, като си тръгнѫлъ, иди и върши каквото те е Господь научилъ", му рекълъ стареца.

„Да ти даде Господь здравье, дѣдо, и леки старини, дѣто ми показа пѫтя и кѫщата на слънцето. „Остани съ богомъ, дѣдо", рекълъ му царския синъ. „Иди съ здравье, юначе", му отговорилъ бѣлобрадия старецъ, и на испровадякъ го благословилъ: „да ти помогне Господь, щото търсишъ да сполучишъ, сине!"

Царския синъ прегазилъ рѣката на брода, послѣ бърдото на горѣ и си заминѫлъ, а стареца извадилъ шерения кавалъ и засвирилъ оная свирня, съ която разтирватъ овчаритѣ стадата си, кога захване да се наводя слънцето на заходъ, и го повелъ. Овцитѣ наставали, утърсили се, хлопкитѣ задрънкали и се повели подирь гласа на кавала.

Догдѣ засѣдне слънце, оставало още двѣ копрали[1]). Пѫтника излѣзълъ на върха на бърдото, на равнината, и напредѣ му се разслала една равна полѣна, въ срѣдата на полѣната една зелена градина и въ градината бѣли високи *сараи*. Той видѣлъ сѫщото, както му казалъ овчаря. Като си поотпочинѫлъ на върха на бърдото, спустнѫлъ се надолу, слѣзълъ и оловилъ презъ равната полѣна и право на бѣлитѣ кѫщи.

Подирь малко той стигнѫлъ до градината, влѣзълъ въ неѭ и дошълъ на портитѣ на слънчовитѣ дворови. Портитѣ биле за-

[1]) Копраля, вилясть, дълъгъ пъртъ, съ който орачитѣ си каратъ воловетѣ, кога орѫтъ; чистятъ си оралото, мѣратъ си нивята и, освѣнъ това, мѣрятъ и височината на слънцето отъ горизонта.

ключени, той похлопалъ три пѫтя съ чуковатия си пръстенъ,[1]) портитѣ се отворили и насрѣща му излѣзла една бѣлокоса, висока, левенъ баба и, като го видѣла, почудила се. „Добъръ день, — слънчова майко" ѝ рекълъ царския синъ. „Далъ ти Богъ добро синко", му отговорила бѣлокосата баба. Тукъ, синко, човѣкъ неходи, нъ като ме зъвешъ „слънчова майка", дойди въ кѫщи и ми раскажи, какво те носи, догдѣ още не е дошло слънцето". Бабата тръгнѫла напрѣдъ, царския синъ подирѣ, и го увела въ кѫщи. Кѫщитѣ вѫтрѣ грѣяли като огънь и лъщѣли като злато.

„Ти си се уморилъ, синко, слънцето те ужарило, познавашъ се, че идешъ много отъ далечъ, посѣдни и набързо набързо ми раскажи, защото си имамъ работа," му казала бабата. Царския синъ ѝ раскаралъ на кѫсо сичко, — отъ както направилъ чешмата, чакъ догдѣ дошелъ въ слънчовата кѫща, и ѝ казалъ, че е дошелъ да пита слънцето: то̀, като ходи по високо и гледа на широко, не ще ли знае ҆дѣ има неродена мома да му ѭ каже да иде да се ожени за неѭ. „Добрѣ, синко," му казала слънчовата майка", нъ тука чилѣкъ не дохождва, слънцето подирь малко ще си дойде уморено, гладно, жедно, гнѣвливо, сърдито и огнено и ще те изгори. Азъ цѣлъ день му готвѭ, синко, опекла съмъ му деветь крави ялови и деветь пещи киселъ хлѣбъ. Слънцето, синко, догдѣто се ненаѣде и азъ неемѣѭ да му продумамъ. Нъ, ако щешъ, дай да те духнѫ да станешъ на губерка[2]), че да те забодѫ задъ вратата, та като си дойде слънцето, като се наѣде, тогава пакъ ще те духнѫ и ще станешъ пакъ такъвъ, какъвто си сега, и тогава ще разкажешъ на слънцето, защо ходишъ". Царския синъ нѣмало що да стори, щѣлъ, нещѣлъ, съгласилъ се. Слънчовата майка го духнѫла, станѫлъ губерка и го забола на вратата. Подирь туй, тя засукала скути и рѫкави и зела да слага. Сложила трепезата, наредила деветь-тѣхъ крави ялови упечени, деветь пещи киселъ хлѣбъ и деветь мѣри вино.

Подиръ малко ето ти и слънцето се задало иде, иде, огнено, сърдито, начумѣрено и прашно отъ дългия пѫть. Като си дошло, найнапрѣдъ си умило рѫцѣтѣ и очитѣ отъ праха, обърсало се и сѣднѫло на търпезата. То̀ още не било заѣло и попитало майка си: „Мале, тука ми мирише на чилѣшка душе!" „Що ще тука, синко, чилѣшка душе" отговорила майка му, „ти си уморено, че така ти се струва, я земни, синко, та вечеряй и немисли за чилѣшка душе". То заѣло, ѣло, ѣло и, като преполовило, пакъ ѝ рѣкло: „мале пакъ ми мирише на чилѣшке душе". Какво те е натило, синко, на ли знаешъ, че тука чилѣшка душе не дохожда, я си хапни и си пийни, мами; нѣма тука никаква чилѣшка душе", го придобрѣвала майка му. Слънцето пакъ хванѫло да ѣде и да пие, и най-послѣ, като се наѣло и напило, майка му дигнѫла търпезата[3]), то се умило и пакъ ѭ попитало третий пѫть: „азъ усѣщамъ, че тукъ има чилѣшка душе, ами защо ми некажешъ

---

[1]) *Чуковатъ пръстьнъ*, въ старо врѣме сѫ носяли момцитѣ голѣми пръстьни отъ сребро и, вмѣсто камъкъ, имали сѫ чукче; съ тѣхъ сѫ хлопали и, кога сѫ се биели, служили сѫ имъ за орѫжие.

[2]) *Губерка*, съ която шиѭтъ губери, брѣмета, чували, — голѣма игла.

[3]) Трапева, три-нога софра съ три крака, паралия съ три крака

дѣ е и коя е?“ Тогава майка му рѣкла: „прѣдъ тебе, синко, лъжа не бива, има чилѣшка душе, нъ азъ нерачихъ да ти кажѫ, догдѣ се ненавечеряшъ“. И зела та му разказала сичко, отъ край до край за царския синъ и му обадила, че го прѣсторила на губерка.

Слънцето, като разбрало сичко но тънко, рѣкло на майка си да го доведе предъ него. Тогава майка му отбола гоберката отъ задъ вратата, духнала ѭ, губерката се престорила пакъ на царския синъ и тя го извела предъ слънцето.

Царскоя синъ гледалъ слънцето, като грѣй отъ небето, нъ не го билъ виждалъ такова, каквото го видѣлъ сега, той се уплашилъ, паднѫлъ та му се поклонилъ и му цалуналъ рѫка. „Тукъ челѣшки кракъ не стѫпва, какъ смѣя́ ти да додешъ при мене?“ — го попитало слънцето. „Какво да сторѭ, ясно слънце, проклѣхѫ ме да не могѫ да се оженѭ, догдѣ не намѣрѭ неродена мома! Азъ не знаѭ дѣ има неродена мома, майка ми ме проводи при тебе: ти като ходишъ но високо и гледашъ на широко, трѣба да си съгледало дѣ има такъва мома; за туй дойдохъ при тебе да те попитамъ, да ми ѭ кажешъ, да идѫ да се оженѭ за неѭ“. И подирь туй му разказалъ сичко, отъ както направилъ медяната чешма, чакъ догдѣ дошелъ при слънцето, до онзи часъ.

Слънцето помислило малко, засмѣло се подъ мустакъ и му рекло: „иди, задъ кѫщата, въ градината, тамъ има една млада ябълка, на ябълката има три зърна — злати ябълки, откъсни си една, която ти се ареса и, като си отидешъ, срѣжи ѭ; отъ неѭ ще излѣзе една злата мома и на́й-напредь туй ще ти каже: дай ми, бате, соль и хлѣбъ[1]), ти ѝ дай и, като яде съ тебе соль и хлѣбъ, тя ще бѫде твоя, ожени се за неѭ, тя ще ти бѫде вѣрна ступанка[2]).

Царския синъ цалуналъ пакъ рѫка на слънцето и на майка му, излѣгалъ и отишелъ въ градината подъ ябълката, като видѣлъ златитѣ ябълки на неѭ, останѫли му очитѣ и на тритѣ: тѣ биле една отъ друга по́-хубави. Мислилъ, мислилъ и на́й-послѣ посѣгнѫлъ и откѫснѫлъ и тритѣ, турилъ ги въ пазва си и си отишелъ.

Като се връщалъ, царския синъ вървѣлъ изъ пѫтя, мислилъ и думалъ на ума си: „азъ непослушахъ слънцето, то́ ми каза да откѫснѫ само една ябълка, а азъ откѫснѫхъ и тритѣ, азъ избъркахъ, ами сега, ако нѣма злата мома нити въ едната, тогава какво ще правѭ?“ Като си думалъ тъй, рекълъ: хайде да испитамъ да испитамъ — да испитамъ да срѣжѫ едната и да видѭ, да ли ще излѣзе отъ нѣѭ злата мома, или нѣ? „Това като рекълъ, извадилъ една злата ябълка изъ пазва си и, като извлѣкалъ ножчето изъ пояси си, срѣзалъ ѭ. Щомъ ѭ срѣзалъ, изведнъжъ се исправила на предѣ му една злата мома хубава, хубава, да ѝ се ненагледашь, и грѣе като слънце. Първата ѝ дума била: „дай ми, бате, соль и хлѣбъ[3])“. „Нѣмамъ“ ѝ отговорилъ царския синъ и тя се изгубила,

---

[1]) Нѣйдѣ ѭ прикавватъ: „дай ми, бате, водица“.

[2]) Отъ тукъ е, каввать, останѫло обичай да се вахранвать младоженцитѣ съ хлѣбъ и соль.

[3]) За това — кавватъ, му поискала на́й-напредь *соль*, вацото безъ хлѣбъ се живѣй, а безъ соль неможе. Кога има соль и да нѣма хлѣбъ, съ соль сичко се ѣде.

като сѣнка отъ прѣдь очитѣ му . . . . . На царския синъ му станжло много мжчно, като се изгубила отъ очитѣ му златата мома, той заплакалъ нáй-напредь, нъ послѣ, като му дошло на ума, чи има въ пазва му още двѣ злати ябълки, се утѣшилъ и умирилъ.

Станжлъ и пакъ тръгнжлъ да върви, нъ сега билъ още пó-много замисленъ, той си мислилъ и на ума си думалъ: „ами ако е само въ тая била злата мома, а въ другитѣ да нѣма, какво ще сторыѫ горкана! азъ сбъркахъ дѣто откжснжхъ и тритѣ , ...“ Вървѣлъ изъ пжтя и сé това му било на ума.

Подирь туй, като не му давалъ ума му мира, рекълъ — дай „да срѣжыѫ и втората, та да видыѫ да ли има и въ неѭ злата мома“, срѣзалъ и втората и пакъ сжщото, — излѣзла на предѣ му пакъ злата мома, и му се видѣла пó-хубава и отъ първата. И тя първий пжть съ тѣзи думи му продумала: „дай ми, бате, соль и хлѣбъ“. Той пакъ нѣмалъ, и нѣмало що да ѝ отговори, охнжлъ и рекълъ: „нѣмамъ!....“ Догдѣ изрече „нѣмамъ“, и тя се изгубила отъ очитѣ му като сѣнка . . . .

Като останжлъ пакъ самъ-си, като истървалъ и неѭ, стоялъ като вдървенъ и не му идѣло на умъ да плачи . . . . Когато се свѣстилъ, тръгнжлъ изъ пжтя, като пребитъ, и пакъ това не му излѣгвало отъ главата: „ами ако нѣма злата мома въ третята, що е въ мене, що ще сторыѫ?“ Какъ ще се върнж у дома, какво щж кажж на мама и дѣ вече щж търсыѫ неродена мома? . . . При слънцето нѣмамъ вече очи да идж . . . . . „На пжть се намѣрвалъ, нѣмало що да стори, трѣбало да върви, и той вървѣлъ, вървѣлъ, каялъ се, тюхкалъ се, нъ изгубаното не се връща. Нáй-послѣ се утѣшавалъ съ надѣжда и се заклелъ на ума си, че догдѣ ненамѣри соль и хлѣбъ, нѣма да срѣзва вече третята ябълка, та каквото ще да стане; нъ първитѣ двѣ злати моми не му излѣгвали отъ ума . . . .

Нáй-послѣ достигнжлъ до царството си, приближилъ се до града — до столнината си, — и отишелъ на градината си, която била близо до града.

Като дошелъ въ градината, тамъ намѣрилъ соль и хлѣбъ, извадилъ и третята, нáй-подирнята злата ябълка и съ разтреперани ржцѣ ѭ срѣзалъ. Щомъ ѭ срѣзалъ, и отъ неѭ излѣзнжла напредѣ му злата мома, нáй-хубава отъ сички. Тя тосъ часъ не му поискала соль и хлѣбъ и, догдѣ да му продума, сърцето му се препрътнжло отъ страхъ, да ѭ не изгуби и неѭ . . . . Подирь малко чулъ отъ устата ѝ: „дай ми, бате, соль и хлѣбъ“ и той, на драго сърце, тосъ часъ ѝ подалъ; тя зела, хапнжла, хапнжлъ и той — ѣли и двама хлѣбъ и соль, и станжла вече тя негова и той нейнъ. Царския синъ рекълъ на неродената злата мома: Азъ щж те оставыѫ тука, въ градината, и щж идж въ града да земнж зурни и тжпжни, гайди и цигулки, кумове и сватове, зълви и девери и щж додя да те земнж, да влѣзимъ въ града съ свирни и игри.“ „При кого щж останж азъ тука, мене ми е грозно да стоыѫ сама“, рѣкла златата мома.

„Въ царската градина имало едно голѣмо клонато и листато дърво, подъ дървото имало единъ студенъ кладенецъ. „Въскачи се, ако те е грозно, на това дърво и ме чакай догдѣ се върнж“ — ѝ рекълъ царския синъ.

Златата мома се предумала, въскачила се на дървото, сѣднжла между два разсохати клоня и останжла да го чака. Царския синъ заминжлъ.

Подирь малко дошла една циганка да си налива вода. Като се надвѣсила надъ кладенеца, циганката видѣла, чи въ водата се огледала една злата мома и грѣяла като ясно слънце. Подигнжла си очитѣ нагорѣ и видѣла сжщата злата мома на дървото, надъ кладенеца, нъ се присторила, чи ѭ невижда.

Зела та обърнжла котела на горѣ съ дъното, извадила вода и зела да налива върху дъното му, а котела стоялъ сѐ празенъ. Найпослѣ зела да плаче, чи неможе да си налѣе вода.

Златата мома не можала да се стърпи, ами отъ дървото ѝ продумала: „Обърни котела нагорѣ съ устата и тогава наливай“. Циганката се исправила, обърнжла си очитѣ нагорѣ и се присторила, че пръвъ пжть ѭ вижда и зела да ѭ моли: „слѣзъ мойто, слѣзъ булинъ, слѣзъ бабинъ, слѣзъ — какъ ти е́ името? Слѣзъ и ми обади, чи незнаѭ какъ да си налѣѭ . . . . .“ Златата мома ѝ казвала отгорѣ: „обърни котела ей тъй — и ѝ показвала съ ржцѣ — на тая страна котела“. Циганката си обръщала ту на ребро, ту пъкъ съ дъното нагорѣ, и сѐ пищѣла и повтаряла: „слѣзъ баби, слѣзъ, мойто, слѣзъ ми обади, чи незнаѭ . . . . “.

Златата мома, туку що била излѣзла отъ златата ябълка, незнаяла на свѣта злинитѣ и крамолитѣ, послушала ѭ, слѣзла да ѝ покаже, какъ да си налѣе вода. Щомъ стжпила на земята, циганката се хвърлила отгорѣ ѝ като усорлица [1]), уловила ѭ за гърлото, стиснжла ѭ и, додѣ не ѭ удушила, не ѭ пуснжла. Като видѣла, чи златата мома посиняла и умрѣла въ ржцѣ ѝ, тя ѭ оставила; съблѣкла ѝ златитѣ дрѣхи, съблѣкла и своитѣ дрипави и заедно съ златата мома ги хвърлила въ кладенеца, а тя облѣкла златитѣ отъ златата мома, скрила котлитѣ, и като се покачила на дървото, сѣднжла на нейното мѣсто.

Подирь малко, ето ти и царския синъ се задалъ: примѣненъ, нареденъ, укаченъ и тежи отъ злато и сребро, възсѣднжлъ на бѣлъ конь и подиря му — злата кучия за златата мома. Напредѣ му вървели свирцитѣ, а подирѣ му сичката свадба и мало и голѣмо.

Като дошелъ подъ дървото, спрѣлъ коня, погледнжлъ нагорѣ, видѣлъ златитѣ дрѣхи, а момата черна и грозна. Повикалъ ѭ да слѣзе да се качи на златата кучия. Циганката слѣзла и той, като ѭ изгледалъ отъ петитѣ до главата, попиталъ ѭ: „дѣ ти се дѣнж първата хубость, отъ какво си тъй почернѣла и погрознѣла?“

„Ти знашь добрѣ, чи мене слънце не ме е́ виждало, вѣтъръ не ме вѣйвало: ужури ме слънцето, упърли ме вѣтъра и отъ туй може да съмъ почернѣла и погрознѣла“, отговорила му циганката бързо — бързо.

Царския синъ възджхнжлъ, нъ нѣмало що да стори; друга неродена мома нѣма, щѣлъ, нещѣлъ, склонилъ глава и ѝ казалъ да се качи на златата колѣска, и тя на драго сърдце се качила.

---

[1]) Усорлица, соколъ, който напада на гължбитѣ, на кокошкитѣ — пилякъ.

Засвирили зурни, гръмнѫли тѫпѫни, бръннѫли гайди и цигулки и съ голѣма веселба ги завели въ царскитѣ дворове. На царския синъ майка му ги посрѣшнѫла на царскитѣ порти, увела ги въ кѫщи, правили свадба цѣли двѣ недѣли, ѣли и пили, играли и се веселили: царския синъ се уженилъ и сѣкий се наѣлъ и напилъ, като на царска трапеза, и царския синъ станѫлъ царь съ царица.

Минѫло се нѣколко деня и отъ царската градина дошле царскитѣ слуги и обадили на царя, чи царскитѣ коньe не могѫтъ да пиѭтъ вода отъ кладенеца. Въ кладенеца казвали тѣ, незнайме отъ — дѣ се е зела една *злата риба*. Като се наведатъ коньетѣ да пиѭтъ вода, тя се мѣта, цапа ги съ упашката си по носоветѣ и не ги оставя да пиятъ вода."

Царя заповѣдалъ на слугитѣ си да уловиѭтъ златата риба и да му ѭ донесѫтъ. Слугитѣ ѭ уловили, донесли му ѭ, и рибата грѣяла като слъньце. Царя заповѣдалъ да ѭ устържятъ, да ѭ распориѭтъ и да ѭ опекѫтъ цѣла. Като ѭ стъргали, колкото люспи паднѫли отъ неѭ, царицата заповѣдала да ги съберѫтъ и да ги хвърлиѭтъ въ пеща да изгорятъ.

Упекли рибата, сѣднѫли да ѣдѫтъ. „Ела царице да ѣдемъ прѣсна риба", поканилъ царя царицата. „Азъ не ѣмъ прѣсна риба", рѣкла му царицата, отрекла се и не хапнѫла нищо отъ златата риба.

Като се наѣлъ царя, царицата заповѣдала: сичкитѣ кости и трохи, що останѫли на трапезата отъ рибата, да ги съберѫтъ и да ги хвърлятъ въ пеща да изгориѭтъ. У царя въ рѫката останѫла една костчица отъ ребрата на рибата, царя ѭ зелъ, отишелъ въ царската си стая, дѣто си почивалъ, сѣднѫлъ до прозореца и зелъ съ костчицата да си чисти зѫбитѣ. Като ги очистилъ, забравилъ се и хвърлилъ ребърцето въ градината, която била до прозореца.

Минѫло се нѣколко врѣме, подъ прозореца изникнѫла и скоро израснѫла една млада ябълка. Въ тая стая, при прозореца спалъ царя съ царицата. Нощѣ, кога заспивали, младата ябълка се угѫвала, провирала се презъ прозореца, милвала, милвала царя, дигвала се и като шубвала царицата, връщала се пакъ назадъ презъ прозореца и се исправяла.

Туй се случвало вечка нощь, на̀й-послѣ царицата запекла царя да отсѣче ябълката. „Отсѣчи ѭ, или друга небива", казвала тя сѣкий день на царя. Врънкала го, плакала му и той, като неможалъ да ѝ излѣзе отъ *хатѫра,* а незнаялъ каква е работата, заповѣдалъ единъ день да отсѣкѫтъ ябълката....

Като зели да сѣкѫтъ ябълката, царицата заповѣдала да ѝ искорениѭтъ и корѣнитѣ, и стъбела съ клонитѣ и трѣскитѣ да хвърлиѭтъ въ пеща да изгориѭтъ. Като ѭ отсѣкли, слугитѣ ѭ изнесли на дръвника. Нещешъ ли, при царицата дошла една стара баба, сиромашкиня да ѝ иска кѫдѣли да преде. Подиръ бабата вървѣло едно малко момченце, царицата увела бабата въ кѫщи да ѝ даде кѫдѣли да преде, а на момченцето му аресало една права гладка пръчка[1]) отъ ябълката, отчеснѫло ѭ, възсѣднѫло ѭ на конь пре-

---

[1]) Прекаввѫтъ ѭ и инакъ, че момченцето не зело пръчка, ами едно чуканче

пуснжло и си отишло. Бабата зела кждѣли и си отишла и тя. Слугитѣ събрали сичко, хвърлили го въ пеща и го изгорили. Сега вече царицата мирьясала — нѣмало вече що да ѭ шиба презъ прозореца нощѣ.

Момченцето било на баба внуче, играло, играло съ прѫчката презъ деня, вечерта ѭ хвърлило подъ одъра, забравило ѭ и си отишло. Бабата ходѣла по чузда работа. По нѣкоги, като излѣзвала сутрень, завръщала се вечерь. Тя, като си дождала у дома, сѣкий день виждала въ кжщи подлѣно, преметено, послано, наредено, натъкмено и наготвено. Веднъжь тъй, дваждь тъй, найпослѣ бабата рекла: „чакай пъкъ да се скриѭ, та да видѭ, кой ми тъй шета." Скрила си въ пруста зъдъ вратата и варди.

По едно врѣме изъ подъ одъра излѣзло едно момиче, кжщата свѣтнжла' запретало се, разшетало се, зело да мете, да реди, бабата искочила и — дръжъ, уловила го, то зело да се тегли, да бѣга, да се пъхни пакъ подъ одъра. „Чакай бабинъ, чакай синко, чакай мойто, стой, небѣгай, ти си моѐ, баба ще те има за свое момиче," а то туку се тѣгли и гледа да се завре подъ одъра. Найпослѣ баба го предумала, сговорило се да се не крие вече отъ неѭ, и останжло нейно момиче. Баба купила на златото момиче шарена хурка и костенъ гиргевъ. Кой има като баба злато момиче? И турила златото момиче край прозореца да шие на гиргевъ.

Кжщата на баба била край пжтя, момичето, като шияло край прозореца, грѣяло като слънце. Единъ день се случило, царя, като се разхождалъ, да мине край бабината кжща. Той си подигнжлъ очитѣ и видѣлъ златото момиче на прозореца.

Подирь нѣколко деня, царя заповѣдалъ да събержтъ въ царскитѣ дворови тлъка да предѫтъ, да викжтъ сичкитѣ моми отъ града и бабиното момиче да не забравыжтъ.

Вечерта сичкитѣ моми дошле, наредили се и насѣдали. Найподирь дошло и бабиното момиче. Като влѣзло въ кжщи, угрѣло сичката каща, като слънце. Момитѣ му станжли на кракъ и го поканили да сѣдне начело. То сѣднжло, сѣднжли и другитѣ, надѣнжли кждѣли, запрели и запѣли.

Като пѣяли, дошелъ царя и царицата да слушжтъ. Сичкитѣ моми испѣли по една пѣсьнь: дошло реда и до бабиното момиче. Като го поканили да пѣе, то казало: „азъ незнамъ да пѣѭ, азъ знамъ да приказвамъ; дайте ми единъ лингерь[1]) пълъ съ маргаритъ[2]) и единъ празенъ." Царя заповѣдалъ, дали му единъ лингеръ пълъ съ маргаритъ и единъ празенъ.

Златото момиче зело едно зрънце маргаритъ и казало така: „имало едно врѣме единъ царски синъ: *зрънце маргаритъ* и турило зрънцето въ празния лингеръ. Той направилъ една хубава чушма: *зрънце маргаритъ*, отъ която текло медъ и масло: *зрънце маргаритъ*. Тъй приказвало то̀ приказката си, както се приказа и горѣ. Царя и

съ което баба си затулила стомната, а нѣкои казвжтъ, че бабата сама си зела чуканчето.

[2]) Маргаритъ, бисерь, жемчугъ руски.

[1]) Лингеръ, саханъ, сждъ.

царицата слушали, а то̀ на сѣка рѣчь пущало въ празния лингеръ по едно зрънце маргаритъ.

Като дошло до тамъ, какъ циганката излъгала златата мома да слѣзе отъ дървото, какъ ѭ удушила и ѭ хвърлила въ кладенеца, на царицата ѝ станѫло злѣ и излѣзла. Царя изслушалъ сичката приказка чакъ до края и като казало: „сега златата мома приказва на тлъката при царя,“ пуснѫло най-подирнето зрънце маргаритъ и свършило приказката.

Царицата усѣтила, чи златата мома пакъ дошла при царския синъ и царя разбралъ, чи води циганка вмѣсто неродена мома. На сутрента той повикалъ царицата, съблѣкълъ ѝ златитѣ дрѣхи, облѣкалъ ѝ цигански дрипи, турилъ ѝ тахѫрджика[1]) на рамото, ударилъ ѝ единъ пъртъ и ѭ проводилъ да проси,[2]) а той се оженилъ за бабиното злато момиче, и днесъ има отъ него три момченца и двѣ момиченца, хубави като злати ябълки.[3])

---

[1]) Бабиното злато момиче повтаря приказката тъй както се приказа рѣчь по рѣчь, и на сѣка рѣчь казва *зрънце маргаритъ*. Затова и приказката се зъве *зрънце маргаритъ*.

[2]) Нѣйдѣ ѭ приказвѫтъ, че царя не ѭ испѫдилъ, ами ѭ вървалъ о четери коня, на два ѝ вървалъ рѫцѣтѣ и на два краката, и ѭ раскѫсалъ на четервъртини.

[3]) Тахѫржикъ, мѣхъ, улия, мѣшина.

КНИЖНИНА.

РЕЦЕНЗИЯ.

Паданието на Цариградъ. Драма въ 5 дѣйствия. Отъ Св. Н. Миларова. София. 1883 год.

Паданието на Цариградъ се е завършило верѣдъ такива кървави сцени, верѣдъ таквизъ диви върлуванья на побѣснѣлитѣ отъ фанатизмъ Турци, щото мисълта да се напише драма изъ туй историческо събитие е нáй-сполучлива. Казаното събитие въодушевило г. Св. Миларова още въ младинитѣ му, и като плодъ отъ неговитѣ чувства и знания, е драмата му, заглавието на която написахме въ началото. Въ историческата часть на труда си, автора се е опрѣлъ и придържалъ о Ламартиновата „Histoire de la Turquie.“

Но, да ли г. Миларовъ се е въсползувалъ отъ богатия материалъ, за да съживи прѣдъ насъ минжлото вѣрно и художественно, — това ще се помжчимъ да узнаемъ пó-нататъкъ.

За да пише човѣкъ какво да е художественно произведение, той трѣба пó-напрѣдь да е прочувствовалъ въ себе си материала, да се е вдъхновилъ отъ породената мисъль тъй силно, щото послѣ — написаното да бжде вѣрно въплътяванье на сѣцаньята и вълнуваньята,които тя е възбуждала въ душата му. Колкото пó-даровитъ е писателя, толкозъ пó-силно той ще е обзетъ отъ поетическия огънь, и толкозъ пó-добро, пó-пламенно и пó-страстно ще бжде произведението му. За да бжде човѣкъ драматургъ, той трѣба да представи лицата и дѣйствията имъ тъй живо и тъй нагледно, щото тѣ да приличатъ на истенски, а не да бждятъ съчинени и измислени, безъ всѣка връска съ дѣйствителния животъ. А такова нѣщо може да направи само даровития, който е въ сила да съзрѣ и улови и нáй-тънкитѣ черти на лицата, та да ги представи въ картината си за ясното изображение на цѣлото. Разбира се, че фантазията на поета винжги ще бжде пó-жива при въплътяваньето тѣзи лица, които се възбудили впечатление въ душата му. Пó-лесно е за поета да описва лица, които е виждалъ, съ които се е срѣщалъ и сблъсквалъ, надъ характера и образа надъ които се е замислилъ, отколкото да създава невидѣни образи, никога не прочувствованни, нито пъкъ срѣщани прѣзъ живота му.

Отъ горньото става ясно, че съврѣменнитѣ събития и лица, поради силнитѣ впечатления, които оставятъ въ човѣшката душа,

сѫ по́-достѫпни за изображаванье, отколкото минѫлитѣ, историческитѣ, които писателя трѣба да съзира и налучква прѣзъ тъмнината на вѣковетѣ, затрупани въ плѣсенясанитѣ развалини, запрашени въ архивитѣ и музеитѣ, и отъ мъртвото да създаде живо нѣщо. Само фантазията на великия талантъ може да изрове изъ праха на минѫлото мощитѣ на историческитѣ дѣйци, и чрѣзъ поетическия си даръ да имъ вдѫхне животъ и да ги направи прѣдъ зрителитѣ за примѣръ и наука. Дѣйствующитѣ лица могѫтъ да бѫдѫтъ измислени, но безъ друго тѣ трѣба да представятъ минѫлата епоха, съ нейнитѣ особенни понятия, нрави, обичаи и вѣрвания. Поради туй за историческа драма се изисква не само критическия и бистъръ умъ на историка, но и огненния езикъ, и крилатата фантазия на поета. На́й-великия гений въ свѣта — Шекспиръ отъ заглъхнѫли, заплетени и преиначени предания или лѣтописни бѣлѣжки и загатвания, е създавалъ чуднитѣ образи на Хамлета, Макбета, Лира, Кориолана, Цезара и др., които за винѫги ще бѫдѫтъ паметникъ на поетическия му гений и историческо разбиранье лицата, събитията и общия духъ на врѣмето. Въ една статия за Шекспировитѣ драми, Хайне пише, че Английския парламентъ често е черпилъ отъ драмитѣ на безсмъртния си съотечественникъ исторически свѣдѣния, полезни за коя да е обществена реформа. Но, за да не отиваме по́далечь, основани на горнитѣ си сѫждения, ний ще кажемъ, че за написванье историческа драма, изисква се не само прекрасно знание историята, но и бляскава поетическа дарба.

Имало тѣзи качества г. Миларовъ? Въ края на драмата си той е помѣстилъ твърдѣ хубави бѣлѣжки, които се завършватъ съ самопризнание и самооцѣнение, което въздига автора по скромноста си надъ много перясти и заблудени писателчета, и което въ сѫщото врѣме е на́й-ясенъ отговоръ на питанието ни. „Не отъ особита любовь къмъ драмитѣ и къмъ поезията, — пише г. Миларовъ, — предприехъ азъ да напиша това дѣло. Това не бѣше ми главниятъ моторъ. *Поетъ* не съмъ се обѣщалъ, нето съмъ се считалъ никога. Азъ искахъ да възвеличѫ, да издѣламъ споменъ — за на́й-прекрасний предѣлъ въ свѣтътъ, за свойтъ родний градъ, за Цариградъ“. Съ послѣднитѣ си думи, автора като че противорѣчи намъ, тъй като предприелъ и написалъ драмата си, безъ да е поетъ, и слѣдв. безъ да счита поезията за необходимо нѣщо при такъвъ трудъ. Но самата грижа на г. Миларова да обади на читателитѣ си, че не е поетъ, показва, че той мълчишката признава необходимостта на поезията. Инакъ не може да бѫде, защото подобна теория е невѣрна и глупава. За по́-голѣма ясность земаме примѣръ. Да кажемъ, че и ний обичаме България, както г. Миларовъ — родния си градъ, че и ний искаме да изобразимъ теглата на братьята си, и за тъзи цѣль, — безъ да имаме обичь къмъ живописта, и безъ да имаме дарба и навикъ да пишемъ по платно съ бои, безъ да ни прилѣга да настиламе сѣнкитѣ, половинсѣнкитѣ и непъхнѫлоститѣ, — ний земаме киспата и мажемъ на горѣ на долу по платното, за да напишемъ картината на Баташката човѣшка касапница, въ която да представимъ трагичното мѫченичество на раята и свирѣпото бѣснуванье на читацитѣ. Всѣкий

може да се сѣти, каква ще излѣзе нашата картина. Вмѣсто да потресе читателя отъ ужасъ, тя ще го разсмѣй, защото той нѣма да види никакви човѣци, нито пъкъ душевното имъ настроение, но прѣдъ очитѣ му ще се мѣркатъ клѣчки, търкалца и неясни фигури, разхвърлени безъ планъ и безъ ясность. Ето таквази ще бѫде нашата работа, основана на шантава логика.

Такава бихме нарекли и г. Миларовата логика, ако да не съзирахме въ исказанитѣ му думи макаръ и прекалена, но благородна скромность. Че казаното самопризнание е отъ скромность, това ний виждаме отъ самата драма, която по кроежа, по отбѣлѣзваньето лицата и състоянието на Грѫцкото общество при паданието на Цариградъ, доказва, че у автора има една поетическа искрица, която за жалость е била твърдѣ слаба, за да му освѣти ликоветѣ на героитѣ, да му вдѫхне сила, за да ги представи живи прѣдъ насъ.

За да бѫдѫтъ по-ясни думитѣ ни, ний излагаме краткото съдържание на драмата.

1-во Дѣйствие. Цариграждането се безпокоѭтъ отъ предстоящата буря. Въ разговоритѣ, лутаньята и постѫпкитѣ имъ се вижда непримиримата вражда между черквитѣ Западна и Източна. Наострени противъ Римъ, гражданетѣ нахокватъ кардинала Исидора, и даже се спущатъ да го биѭтъ, но имъ побърква царь Константинъ, който минувалъ прѣзъ улицата. По-нататъкъ, въ Държавния Съвѣтъ, Константинъ представя опасноста, насърча голѣмцитѣ и распредѣля всѣкиму позиция за отбрана и предвожданье. Въ турския лагеръ, Султана исказва нетърпѣние да завладѣй Цариградъ, за да земе дъщерята на Нотараса, грѫцкия адмиралъ, която той залибилъ страстно прѣди 5 години.

2-ро Дѣйствие. Дъщерята на Нотараса — Евдокия, отъ обичь къмъ отечеството си, за да спечели Италиянския рицарь Джустиниани, за да отбраня града, подмилква се около му и го лѫже, че го либи. Нѣкой си присторенъ калугерь, въ келията си, самъ на себе си раскрива, че либи Евдокия. Царь Константинъ, замислѣнъ и занесенъ отъ тѫжни мисли, вижда въ палата си сѣнкитѣ на Византийското царство и Леонида, отъ които узнава, че града ще падне и изслушва насърдчение къмъ славна геройска смърть. — Лъжовний калугерь Генадий, предатель на отечеството си, дохажда въ турския лагеръ, съобщава тайни за да получи пари, но при преброяваньето послѣднитѣ, везиря съобщава на калугеря за любовта на Султана къмъ Евдокия. Туй съобщение свѣстява Генадия, който поразенъ отъ подлото си предателство и отъ загубата на Евдокия, подлудѣва.

3-о Дѣйствие. Римския рицарь Джустиниани, отчаянъ отъ несполукитѣ, идва при Евдокия, обяснява ѝ грозното положение на града и ѭ кани да побѣгнѫтъ заедно въ Италия. Евдокия отказва да захвърля отечеството си въ най-отчаянно положение. Разсърденъ, че не го обича Евдокия, Джустиниани излѣзва. — По улицитѣ набожния народъ съ плачъ и сълзи слѣдва подирь иконата на Св. Богородица и се моли за спасение. Между навалицата се лута подлудѣлия Генадий, рошавъ и раздърпанъ.

4-о Дѣйствие. Въ турския лагеръ се готвятъ за бой; дервишитѣ распалятъ фанатизма на войницитѣ; самичъкъ Султана насърдча войницитѣ съ примамливи обѣщания. Подлѣ молитвата, Турцитѣ напиратъ съ викъ и гърмежъ. Всрѣдъ углушителното гърменье, Евдокия се безпокои за любимия царь; но баща ѝ, распъхтѫнъ влѣзва и ѭ успокоява съ добри вѣсти Но гърмежа отново расклаща града; Нотарасъ отива къмъ сражението, но слѣдъ малко се завръща съ тѫжовната вѣсть за паданьето на Цариградъ.

5-о Дѣйствие. Султанъ Мухаммедъ влѣзва съ свитата си въ Влахерненския палатъ, радва се на побѣдата, спомня за царь Константина, и като се научва, че е убитъ, ядосва се и проклѣва убийцата му. Наскоро дохажда Нотарасъ, който, смиренъ и покоренъ, честити Султану побѣдата съ нáй-лъскави думи. Нотарасъ испрося трупа на Костантина, за да го погребе. Надвечерь, когато Евдокия оплаква трупа на царя и нажалена за паданието на града, мисли за бѫдущето, — дохажда баща ѝ — Нотарасъ съ Султана и придумва дъщеря си да бѫде жена на послѣдния. Евдокия. отказва, но подирь молбитѣ на Мухаммеда склания, и слѣдъ като взе дума отъ послѣдния, че той нѣма да притѣснява побѣденитѣ християни, тя се пробада съ ножъ, за да не падне жива въ невѣрнически рѫцѣ. —

Както се вижда отъ вървежа на драмата, главното лице — героината — е дъщерята на адмирала — Евдокия. Около неѭ се завързва и развързва драмата; Евдокия любятъ и искатъ да привлекѫтъ въ едно врѣме Султана Мухаммеда, Италиянския рицарь Джустиниани и лъжовния калугерь Генадий. Тримата тѣзи любовници, подъ влиянието на страста, предприематъ важнитѣ си работи: Султана усиля енергията си да превземе Цариградъ Джустиниани се сражава юнашки противъ Турцитѣ, а Геннадий предава отечеството си. Евдокия не обича ни едного отъ тримата, но отъ патриотизмъ, тя съ византийска лукавщина мами Джустиниани да се бие пó-юначно, като го лъже че го либи; съ сѫщата лукавщина тя се врича да подаде рѫка Султану, но щомъ взе отъ него дума за пощада покоренитѣ християни, тя се самоубива. Туй е портрета на Евдокия, портретъ нарисуванъ твърдѣ блѣдно, безъ всѣкаква живость, страсть и гъвкавость, каквато би трѣбало да се съглежда въ дѣлата и лика на млада и гиздава мома, която тъй безстрашно се жертвува за честа и отечеството си. Намъ ни се вижда твърдѣ неестественна постѫпката на Евдокия къмъ Джустиниани. Като патриотка, тя би свършила самичка нѣкой подвигъ, отколкото да си играе съ любовта, за да придобие защитникъ на Цариградъ.

Изобщо у г. Миларова нѣма въодушевенье, нито живость въ стиха, описанията и разговоритѣ; безъ тѣзи качества нáй-добритѣ мѣста отъ драмата сѫ излѣзли растѣгнѫти. Въ послѣдната сцѣна, когато Нотарасъ придумва дъщеря си да бѫде Султанова жена, Евдокия трѣбаше да говори пó-натъртено, за да искаже протеста си, който естественно трѣбаше да се породи отъ отвръщение къмъ гнусната постѫпка на баща ѝ; докаченье моминската невинность съ мръсно и блудно подканяне и склоняванье, излѣзло отъ бащини уста, би трѣбало да смути и да произведе буря въ младата и чиста душа. Сѫщата

блѣдность се забѣлѣзва насѣкждѣ, гдѣто таланта, ако го имаше у автора, би трѣбало да блѣсне съ най-голѣма сила. Такъва е съчиненната и не сърдечна молитва на Евдокия, подиръ получваньето грозните новини за ужаситѣ изъ града; такова е III-то дѣйствие, въ което би трѣбало да се представи пó-иначе лика на подлудѣлия калугеръ Геннадий. Младоста на автора не може да служи за извинение на тѣзи недостатъци, защото е извѣстно, че младитѣ автори, поради буйната си натура, пишжтъ пó-пламенно и пó-страстно, макаръ и нѣкога не до тамъ зрѣло. За доказателство може да ни служи Шилеръ въ своитѣ „Разбойници“, които той е писалъ въ младинитѣ си. По наше мнѣние, блѣдноста въ драмата „Паданьето на Цариградъ“, произлѣзва отъ слабата дарба на автора, поради което той неможалъ чрезъ сравнения, контрасти да изрисува героитѣ живи и характерни. Тъй като показанитѣ частности не сж изобразени добрѣ, то и общата картина на драмата се затъмнява и заплита тъй, щото само тукъ-тамѣ може да се види, като прѣзъ мъгла, образа на туй или онуй лице и на цѣлото събитие.

Недостатъка на пó-силна дарба повече се забърква отъ стихотворната форма, която пжне г. Миларова на всѣка крачка къмъ изпълнение добрѣ отбѣлѣзанния планъ на драмата му. Всѣкиму е познато, че добрата и сполучлива стихотворна форма помага на музикалноста и сладоста при четеньето и разбираньето характера на героитѣ; но подбираньето думи за ритмитѣ, стъкмяваньето стиховетѣ и хубавитѣ изражения, прави г. Миларовия слогъ тъй натѣгнжтъ и тъй неестественъ, щото се затруднява четеньето и по нѣкога разбираньето мисълта му. За примѣръ, ето нѣкои отъ пресиленитѣ стихове:

Мухамедъ.

. . . .
„Не е лоше, домътъ на Османа
„На най-висший когато застанж
„Степень ето, назадъ да погледне
„Врхъ онѣзи чадъри пребѣдни
„Наш'та сила отъ гдѣто истече

(Дѣйствие 5; стр. 73).

Наистина таквизъ заплѣтени и неразбрани стихове, каквито сж горнитѣ, ний не срѣщаме твърдѣ много, но пакъ отъ друга страна гладкитѣ и легки стихове липсватъ насѣкждѣ, освѣнъ въ нѣкои монолози на Евдокия и царя Константина. Ний сме твърдо убѣдени, че въ проза драмата щѣше да бжде много пó-сполучлива, защото автора има твърдѣ енергиченъ и сладъкъ слогъ и при това умѣнье да описва разнообразнитѣ характери; тѣзи достойнства на г. Миларова, ний съзираме въ неговитѣ „Спомѣни отъ Цариградскитѣ тъмници“, които тъй много привличатъ читателя съ масторскитѣ описания разнитѣ затворници, тѣхнитѣ престжпления и злосторничества, съ расказитѣ на разни случки и картинки отъ азиятския животъ и Цариградската природа. Това послѣдньото съчинение за споменитѣ на автора, ни убѣди еще повече, че г. Миларовъ има дарбица, която, за жалость,

била твърдѣ малка за написванье драмата на минжлитѣ врѣмена, и то по такъвъ широкъ планъ.

Въ историческо отношение твърдѣ вѣрно сж описани въ драмата черковнитѣ распри, вжтрѣшнитѣ раздори, всеобщото отпаданье и развала, некадърноста на голѣмцитѣ и усилието на царь Константина да спази престола и столицата си. Въ сценическо отношение драсата можеше да привлече зрителя, ако да бѣше пó-добрѣ написана. Тукъ-тамѣ, а особенно въ сѣнкитѣ, които се явяватъ, на царя Конмтантина, ний виждаме подражение, безъ което е можало да се мине.

Такива бѣлѣжки ний счетохме за добрѣ да направимъ на г-на Миларова, безъ да искаме да ги считаме непогрѣшими, нито пъкъ да ги натрапяме нѣкому. Надѣваме се при това, че г. Миларовъ нѣма да напустне българската книжнина, за която той чрезъ дарбата си може да направи много нѣщо, само, разбира се, като се залавя за нѣща, които отговарятъ на силитѣ му. Сериозноста му и развитието му нѣма да му позволятъ да се полжже, че той може да направи всичко, само чрезъ една любовь къмъ работата, безъ да има способность за нея. Това особно може да се каже за историческата драма, за която се распространихме въ началото на статията си, за която доказахме, че не е за силитѣ на г. Св. Н. Миларова.

П. П—въ.

II.

Зестра. Комедия въ три дѣйствия. Написалъ Никола С. Шарапчиевъ. Русе. 1883 год.

Въ тъзи комедия се представя значението на зестрата при жененьето и сѣтниннитѣ отъ слѣпото ламтенье само за пари, безъ да се гледа на хубость и обичь. Въ комедията нѣма нищо измислено. Лицата сж вѣрни и дѣйствителни. Младата Кицка е типъ отъ новитѣ български моми, които присвоили отъ цивилизацията само външноста, които неумѣжтъ да четатъ, нѣматъ развитие, но наивно мислятъ, че съ пудрата, капелина изглеждатъ пó-цивилизовани и мждри, че съ ходянье на балъ, съ ржкуванье се достига всичко съвършенство и грация. Отъ друга страна, момъка Славчо не пó-доленъ отъ Кицка въ облеклото си, при избиранье другарка не гледа достоинствата, но златнитѣ полове на баща ѝ, защото тѣ му трѣбатъ да играе на комаръ, па жената послѣ да бжде захвърлена като дрипа задъ вратата, а самъ той да тръгне да проси. Таквосъ младо поколение за сега се съглежда тукъ-тамѣ въ първитѣ ни градове, които се намѣрватъ на кръстопжтя между модитѣ и истинската цивилизация. Разбира се, че старитѣ, какъвто е бащата Иванъ, не разбиратъ новата цивилизация, нито пъкъ одобряватъ постжпкитѣ на чедата си, но послѣднитѣ като всѣки млади, ламтятъ къмъ пó-новото, а при нѣманье друго пó-сериозно, при нѣманье добро въспитание и бистъръ умъ за да цѣнятъ, тѣ удрятъ на лъскавата външность, на гиздянието и контеликж. При таквазъ една неразбория естественно произлѣзватъ домашнитѣ несъгласия, умразитѣ, при които пó-силния — мжжа бие жената си, като

разсѫждава, „че жена като ѭ не биешъ три пѫтя на день, на гърба ѝ израсва дяволски косъмъ“. (Дѣйствие 1, стр. 7).

Такъвзи животъ е пъленъ съ комизмъ, но г. Шарапчиевъ се е задоволилъ само да представи истинноста тъй, както я излагатъ въ обикновеннитѣ разговори, безъ да възбужда благороденъ смѣхъ, отъ който произлѣзва и желание да се исправятъ смѣшнитѣ хора и стремленье у зрителитѣ да се поогледатъ и поправятъ, за да не бѫдѫтъ и тѣ подиграни и осмѣяни. За да се напише комедия, не стига само да се вземе нѣкое истинско лице изъ живота, но и самъ автора чрезъ ирония, остроуми и подигравка трѣба да изрисува лика, дѣлата, понятията, заблужденията, некадърноста и смѣшнитѣ страни на героитѣ си тъй испъкнѫло, тъй майсторски-художественно, щото зрителитѣ да се чудятъ надъ познайника и приятеля си, у когото тѣ, поради неразвитоста си, пó-напрѣдъ не сѫ забѣлѣзвали нищо смѣшно и грозно. Тъй като въ „Зестра“ ний не забѣлѣзваме никакъвъ комизмъ, никаква сатира, нито пъкъ авторско искуство въ преработванье материала, то считаме, че името комедия е незаслужена название на г. Шарапчиевия трудъ. Наистина автора е увелъ сцената съ ситото и е повторилъ нѣколко пѫти боеветѣ и блъсканьето, които Иванъ сипи връхъ жена си Мария, но спорѣдъ насъ всичко туй може да възбуди смѣхъ у неразвитата публика, но този смѣхъ ще е безцѣленъ и пресиленъ. Достоинствата на книжката сѫ добрия, простъ езикъ (ако не считаме турскутѣ думи) и хубавото изложение на сценитѣ изъ народния животъ.

П. П—въ.

КРАТКИ ВѢСТИ ОТЪ КНИЖОВНИЙ И НАУЧНИЙ СВѢТЪ.

На 15-й Августъ 1884 ще се събере въ Одесса шестий **руский археологический съѣздъ.** Между лекций, които ще се четѫтъ, и въпроси, които ще се обсѫждаватъ, има и нѣкои, които съвсѣмъ близко се отнасятъ до България. Споредъ программата, издадена отъ предварителний комитетъ подъ предсѣдателството на многозаслужний за словѣнската археология Графъ А Уваровъ и одесскитѣ профессори Ѳ. И. Леонтовича и Н. П. Кондакова, има и слѣдующитѣ въпроси: Т. Д. Флоринский, нѣколко бѣлѣжки и съображения по поводъ на археологически издирвания въ България; Ѳ. И. Успенский, Слѣди на словѣнското право въ византийското законодателство до 15 вѣкъ и обратното влияние на Византия върху словѣнското право; сѫщий, организацията на старословѣнската община споредъ византийскитѣ източници; А. А. Башмаковъ, за народний епосъ на българетѣ; П. О. Бурачковъ, за географията на Константина Багрянородний и пр. Пó-голѣмата часть на многочисленнитѣ въпроси се отнася до историята и археологията на южната Русия, особно до старинитѣ и минѫлото на Бесарабия, Кримъ и Кавказъ. Съ съѣзда е съединена една археологическа расходка въ Севестополь и въ вѫтрѣшноста на Кримъ.

— **Профессоръ Миклошичъ** въ Виена отпразднува на 20 Ноемврий (1883) юбилеятъ на своята 40-годишна дѣятьлность като учитель на университета и списатель и заедно 70-ий день на рождението си. Словѣне и Нѣмци ползувахѫ се отъ този случай, да признаѭтъ съ многобройни адреси огромнитѣ заслуги, които скромния труженникъ си спечелилъ за словѣнската филология и литературна история, за изучванието на ромѫнский, албанский и други малопознати езици и за обяснение на византийската и южнословѣнска история съ обнародвание на едно множество непознати паметници. Една депутация отъ Виенскитѣ профессори му предаде една златна медалия съ неговъ ликъ, кована въ паметь на този день. Царъ Александръ III отличи стареца съ орденъ св. Станиславъ II кл. Петербургския и Московский университетъ го избрахѫ за почетенъ членъ и руската академия му испроводи единъ особенъ адресъ. Отъ нѣмскитѣ честитания забѣлѣжителенъ е единъ адресъ отъ университета въ Боннъ, въ който Миклошичъ съ 30-годишний си трудъ върху сравнителната словѣнска грамматика и старословѣнский словарь се туря на равно съ покойнитѣ основатели на германската и романската филология, Яковъ Гриммъ и Фридрихъ Дицъ. Нáй-повече се отзовахѫ южнитѣ Словѣне, защото Миклошичъ не само е тѣхенъ съотечественникъ, Словѣнецъ отъ южна

Стирия, но и неговитѣ многочисленни трудове нáй-повече се отнасятъ къмъ тѣхъ. Край словенскитѣ, хърватскитѣ и сърбскитѣ поздравления имаше една поздравителна телеграмма отъ нашето „Българско Книжовно Дружество“.

— **Славянското благотворително общество** въ С. Петербургъ е наченѫло отъ 1 Октомврий 1883 да издава „Извѣстия“, всѣки мѣсецъ по една книжка, съ единъ много любопитенъ и почти пъленъ прегледъ на всичко, каквото се печата върху изучението на Словѣнството. Годишна цѣна само 2 рубли.

— На университета въ Липиска наченѫ (като доцентъ) да чете върху словѣнската филология единъ младъ списатель отъ Хамбургъ, **Д-ръ Робертъ Шолвинъ,** за „хабилитация“ при приеманието катедрата на университета му е служила една обширна статия, напечатана въ „Archiv für slawische Philologie“ на проф. Ягича, върху едно старобългарско евангелие на кожа, писано въ 1356 г. за царя Іоанна Александра и снабдено съ ликъ на този българский владѣтель и на неговата фамилия, та и съ 369 други живописни изображения между текста на евангелията. Този драгоцѣненъ рѫкописъ е донесълъ отъ Света Гора въ Англия преди много години Лордъ Курзѫнъ; сега се съхранява въ „Британский музей“. На друго мѣсто ще преговориме по́-обширно за тази старина, споредъ описанието на Г-на Шолвина.

— Презъ лѣтото на 1883 година станѫхѫ нѣкои научни издирвания въ сама България отъ г-да **Иречекэ и Златарски.** Първий пропѫтувалъ нáй-напрѣдъ самъ въ течение на единъ мѣсецъ Срѣдна гора и сѣверното подножие на Родопскитѣ планини, и послѣ тръгнѫхѫ и двамата заедно по бившата Софийска губерния и въ единъ мѣсецъ исходихѫ особно Трънско, Кюстендилско и Дупнишко. Вече отъ идѫщата книжка ще наченеме да печатаме нѣкои обширни бѣлѣжки за тия пѫтешествия.

КЪМЪ СПОМОЩЕСТВОВАТЕЛИТѢ!

Оние господа спомоществуватели на Пер. Списание, които презъ течение на годината отиватъ отъ едно мѣсто да живѣѭтъ на друго, умоляватъ се да се потрудьватъ и во врѣме да ни явяватъ за премѣстяванието си, та да можемъ всѣкога да имъ изпроваждаме точно и редовно издаваемитѣ книжки на гореспоменѫтото списание дѣто трѣба и, при това, да избѣгнемъ излишно дописванье по тая работа.

При това на́й-почтително се умоляватъ оние наши спомоществователи, които до сега не сѫ заплатили стойноста на книжкитѣ както отъ ланското (1882—3) така и отъ тас-годишното (1884) течение на Пер. Списание, да побързатъ и да внесѫтъ часъ по́-скоро слѣдуемата сума г-ну Г. Киркову, ковчежнику на Бъл. Кн. Дружество, (при държавната печатница) въ Срѣдецъ. Тая покана се отнася до спомоществователитѣ въ Княжеството. Колкото за спомоществователитѣ въ Источна Румелия, тѣ могѫтъ да внасятъ спомоществованията си чрезъ книжарницата или на г. Хр. Данова или на Д. Манчова въ Пловдивъ.

Отъ Администрацията
на „Българското Книжовно Дружество“ въ Срѣдецъ.

КЪМЪ БЪЛГАРСКИТѢ
КНИГОИЗДАТЕЛИ И СЪЧИНИТЕЛИ.

„Българско Книжовно Дружество“, споредъ устава си (виж. алинея 2, чл. 5 тамъ) трѣбува постепенно да си набавява за библиотеката „и по едно тѣло на̀й-малко отъ всичкитѣ книги, вѣстници и пр., които сѫ излѣзли до сега и излазятъ на български“. Приходитѣ на Дружеството като сѫ още твърдѣ незначителни, привремѣнний управителенъ комитетъ приканва и почитателно умолява всички български наши книгоиздатели и съчинители да благоволятъ да обдарятъ библиотеката на Дружеството съ по едно тѣло отъ своитѣ съчинени, издадени и издаваеми книги и други списания, или поне да му ги отстѫпятъ съ една на̀й-умѣренна цѣна. Въ послѣдний случай желателно е да прибързатъ да представятъ на Дружеството списъка на списанията си наедно съ обозначение на на̀йдолнитѣ имъ цѣни, по които би ги отстѫпили на Дружеството.

Отъ привремѣнний управителенъ комитетъ на Дружеството.

Нѣколко печатни погрѣшки и поправки.

Страница	3	*редъ*	12	*на*	*мѣсто*	1338	*чети:*	1388
„	7	„	5	„	„	население	„	население.
„	18	„	27	„	„	*насєлено*	„	*населено*
„	22	„	16	„	„	развѣщеѭтъ	„	развѣщаѭтъ
„	31	„	8	„	„	смърта	„	смъртта
„	31	„	28	„	„	ӧще	„	още
„	32	„	17	„	„	се	„	сѫ
„	32	„	21	„	„	мѣч-	„	мѣг
„	34	„	31	„	„	Камбанитѣ	„	камбанитѣ
„	34	„	32	„	„	Аѳинцитѣ	„	Атинцитѣ
„	39	„	7	„	„	труба	„	трупа
„	42	„	35	„	„	среднитѣ	„	срѣднитѣ
„	46	„	31	„	„	престѫпленис	„	престѫпление
„	50	„	23	„	„	дневно	„	днешно
„	60	„	11	„	„	Като, ...	„	Като
„	61	„	6	„	„	еще	„	още
„	79	„	23	„	„	Belemnites	„	Belemnites
„	86	„	18	„	„	скалина	„	скали
„	90	„	2	„	„	непълно	„	напълно
„	95	„	20	„	„	умало	„	имало
„	97	„	11	„	„	страхъ	„	страхътъ
„	98	„	13	„	„	неговиява щитникъ .	„	неговия защитникъ
„	103	„	6	„	„	Боргашъ	„	Бергашъ
„	107	„	19	„	„	хара	„	хора
„	120	„	2	„	„	200	„	300

Поправка за книжка VI.

Въ статията за старитѣ пѫтешествия трѣба да се исправятъ слѣдующитѣ погрѣшки: Стр. 3 редъ 1 отдолу чети: въ Лейденъ. Стр. 4 бѣл. чети: Дернившамъ. и р. 2 на бѣлѣжката: въ 12 тома. Стр. 8 бѣл. 1: отмица. Стр. 9 р. 5 отгорѣ: освѣнъ въ нощната. Стр. 9 бѣл.: xenodochia. Стр. 11 р. 6 отгорѣ: dispensator. Стр. 12 бѣл. р. 2: селянки. Стр. 14 р. 19 отгорѣ: umbrosum, glacialis. Стр. 19 р. 11 отгорѣ заличи: у. Стр. 23 р. 7 отгорѣ чети: оправилъ. Стр. 25 р. 6 отдолу: Другояче хората сѫ се излагали. Стр. 26 р. 1 отдолу: отъ момчетата. Стр. 34 р. 14 отгорѣ: но и то. Стр. 39 р. 5 отдолу: станѫтъ едно врѣме.

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА VIII.

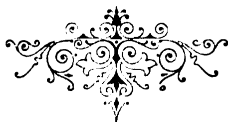

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1884.

СЪДЪРЖАНИЕ.

ПѪТНИ БѢЛѢЖКИ

за

Срѣдня гора и за Родопскитѣ планини.

Съобщава

Д-ръ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

Презъ лѣтото на 1883 година предприехъ едно двумѣсечно пѫтувание по западна Тракия и по бившата Софийска губерния. Цѣльта ми бѣше да се запознаѭ по́-подробно съ тия любопитни предѣли, за които още мало е писано въ научната литература, и да посъберѫ нѣкои данни за географията и историята на тия мѣста. На слѣдующитѣ страници сѫ съставени научнитѣ бѣлѣжки за първата часть на това пѫтувание, именно за Срѣдня гора и за Родопскитѣ планини. Тия бѣлѣжки не сѫ едно обстоятелно пѫтописание, единъ разработенъ пѫтописенъ дневникъ, а само една сбирка отъ материяли съ нѣкои освѣтления. Тѣ ще могѫтъ да послужѫтъ до нѣйдѣ си за бѫдѫщитѣ издирвания върху българскитѣ земи и тѣхното минѫло и надѣвамъ се, че могѫтъ и да подканятъ други къмъ събирание още разни такива подробности отъ мѣстната топография и археология. Немогѫ да премълчѫ, че моитѣ свѣдѣния отчасти сѫ съвсѣмъ кратки и непълни, но на единъ пѫтникъ, който неможе да се мае дълго врѣме на всѣко едно мѣсто, само по себе си не е възможно да разгледа и разузнае всичко до тамъ, до колкото желае, та и освѣнъ това много пѫти намѣренията му се кърстосватъ отъ разни непредвидени обстоятелства.

На́й-голѣмото внимание съмъ обърнѫлъ къмъ нинѣшната и къмъ историческата география, защото неѭ считамъ за необходима основа на всички изслѣдвания върху минѫлото на страната. Доста много подробности събрахъ за археологията и историята. Само за предисторическото врѣме, за периода на каменнитѣ и бронзенитѣ орѫжия, несъмъ билъ честитъ да намѣрѭ много нѣщо. По́вече се срѣща отъ римското врѣме а особно отъ срѣднитѣ вѣкове и отъ турския периодъ. Распитвахъ и върху на́йновитѣ врѣмена, за новото българско движение, но въ настоящата статия тия приключения сѫ оставени на страна, защото тѣ представяватъ единъ отдѣленъ предметъ, който вече заради голѣмината си неможе добрѣ да се свързва съ ония други старини.

Български рѫкописи, макаръ и отъ по́-ново врѣме съ разни любопитни забѣлѣжки, бихѫ могли още много да се съберѫтъ преди 20—40 години. Но сега сѫ станѫли вече една голѣма рѣдкость. Читательтъ ще види, колко нѣща сѫ пропаднѫли въ на́й-послѣдньо врѣме, особно въ 1876 и 1877 год., когато Турцитѣ сѫ разорили тъкмо ония мѣста, които до тогава, поради планинското си положение, на́й-повече сѫ били предпазени отъ разни примеждия. Имало е до недавна даже и стари български грамоти, които сега сѫ изчезнѫли, та не имъ се знае сѫдбината. Ще споменѫ два примѣра. Въ Казанлѫкъ единъ търговецъ, Дончо Василевъ, е ималъ едно царско българско писмо, писано съ черни и червени букви и снабдено съ златенъ подписъ, съ което сѫ се подарявали на единъ боляринъ нѣкои стежания въ Трѣвненскитѣ и Габровскитѣ планини. Живѣятъ още людие, които сѫ виждали у него този драгоцѣненъ паметникъ. Той го пазилъ като светиня и не го давалъ никому отъ рѫцѣтѣ си, но умрѣлъ въ Цариградъ и за грамотата никой знае, какво е станѫла.[1]) Друго нѣщо. Недавно единъ Турчинъ отъ Кърджалийско билъ донесълъ

[1]) Съобщилъ ми Г-нъ Душановъ въ Пловдивъ.

въ Пловдивъ единъ сребренъ, позлатенъ печатъ на царя Іоанна Александра. Печата се намира въ областния музей, но за хрисовулътъ, къмъ който е принадлежалъ, не се знае нищо. Освѣнъ това много старини въ самитѣ нинѣшни денье пропадватъ отъ невнимание или отъ вандализмъ; въ продължение на нашитѣ бѣлѣжки ще разказваме и за старобългарский надписъ на царя Асѣна II, истърганъ въ Станимака тая 1883 година, за римски надписи, притесани и употрѣбени за дирецитѣ на една нова черква въ Дупнишко и още други такива печални случае.

Забѣлѣжва се вече, какъ онова огромно промѣнѣние, което стигнѫло българский народъ съ освобождението му, е захванѫло да заличава устнитѣ многовѣковни предания и староврѣмскитѣ обичаи. Нарѣчията наченватъ да се губѭтъ, старинскитѣ хубави пѣсни се замѣстватъ съ нови безцвѣтни, народнитѣ обичаи и дрѣхи се промѣняватъ, разни въспоминания се забравятъ подъ влиянието на многобройнитѣ нови впечатления, и съ улеснението на сношенията изчезватъ и особноститѣ, които отпреди сѫ отличавали разни уединени планински предѣли. Още едно поколѣние, и отъ старата традиционална българщина на много мѣста ще се видѭтъ само слаби остатъци. Заради това врѣме е да се събира онова, което се е спазило, догдѣто не му се загуби дирята.

I. Златишкото поле.

На 6 юлий тръгнѫхъ отъ София, придруженъ отъ г. П. Радомирова, и сѫщий день слѣдъ 12 часа пѫть стигнѫхъ въ Пирдопъ. Нáй-близскитѣ околности на столицата, съ исключение на градинитѣ върху хълмоветѣ на Курубагларъ, сѫ доволно пусти, едно досадно и еднообразно пасбище. Този пейсажъ скоро се промѣнява, щомъ се приближавашъ (40 минути отъ града) къмъ дървения мостъ презъ Искъръ при селото Враждéбна, покритъ отгорѣ съ

дървенъ покривъ. Високата царевица, зрѣлото жито въ врѣмето на жетвата и хубавитѣ зелени ливади развеселяватъ окото, което освѣнъ това се привлича отъ погледа на планинитѣ, на Витоша, Рила и близката Стара планина съ Мургашъ и съ нѣколко древни мънастири, които се бѣлѣятъ при нейното подножие. Близу до моста стоятъ на лѣвий брѣгъ шесть, на десний четире високи могили, гробове на староврѣмски голѣмци. Презъ многобройни рамена, съ които Искъръ се разлива по равното поле, стигва се до селото Долни Бо́гровъ, гдѣто на единъ каменъ мостъ съ турско лѣточисление 1276 споредъ Хеджрата, се минва Малинска рѣка, която дохажда отъ на́й-источниятъ ѫгълъ на Софийското поле. Мѣстностьта е хубаво зелена, съ доста дървеса, само че тукъ-тамѣ има пустинки съ алувияленъ пѣсъкъ. Пѫтьтъ па́къ минва между двѣ могили; малко по́-далече се явяватъ на лѣво други три такива купчини, гладки и обраснѫли съ трѣва. Слѣдъ 22-й километръ отъ София първъ пѫть се въскачваме отъ дъното на полето върху една по́-висока терасса.[1]) Отъ тамъ се съглежда на десно въ равнината околийското сѣдалище Новоселци.

При ханътъ на селото Столникъ оставяме и полето и Шопитѣ съ нарѣчието и съ дрехитѣ имъ. Вливаме въ планинитѣ, виждаме човѣци въ облекла отъ тъмна аба и чуваме источното нарѣчие. На пладнѣ се спираме въ селото Ташкессенъ, по български *Са́ранци* (споредъ г-на Славейкова отъ Съхранци),[2]) прочуто заради мряморнитѣ си скали, които се работѫтъ отъ италиянски предприемачи каменари. Половинъ часъ по́-далече планинитѣ се отварятъ по нѣщо и предъ насъ съгледваме една малка, приятна за погледъ котловина, едвамъ четире километра дълга и сѫщо и широка, въ която се събиратъ водитѣ на младата Малинска

---

[1]) За геологическата формация на този предѣлъ ср. статията на г-на Златарски въ Пер. Спис. IV.

[2]) Сравни името на селото Горно Сахране въ Казанлѫшката околия.

рѣка. Дъното е испълнено отъ хубави ливади, покрити съ висока трѣва, пълни съ разновидни цвѣтя, и орошавани отъ едно изобилие планински водици; наоколо ребрата на планинитѣ сѫ обраснѫли съ гѫста габрова гора. Тука се раздѣлятъ пѫтищата. На сѣверъ единъ високъ бѣлъ паметникъ на върхъ планината ни напоменва кървавитѣ борби при Араба-конакъ; около него минува шоссето за Орхание. На сѣвероистокъ съгледваме селото *Стр'гелъ*[1]) и преходътъ презъ планината къмъ градеца Етрополе; името му е старинско, и произлиза, както и думата *стража*, отъ старию словѣнски глаголъ **стрѣгѫ**, **стрьгѫ** вардѫ. При източния край на котловината лежи селото *Дóлню Камáрци,* така наречено отъ *камáра,* купъ сено;[2]) презъ него върви нашия пѫть, който обаче въ врѣме на нашето заминавание бѣше до самия Пирдопъ въ такова едно лошо състояние, че съжалявахме, дѣто несме тръгнѫли на коньe вече отъ сама София.

Надъ селото се намира водораздѣлътъ между Черното море, сирѣчь Искърскитѣ притоци, които се прибиратъ въ Дунава, и Бѣлото море, сирѣчь притоцитѣ на Марица. Тази преграда се образува отъ единъ рътъ, който свързва Стара планина, именно високиятъ ѝ върхъ Баба надъ Етрополе, съ нáй-западната, Ихтиманска Срѣдня гора. Името му е *Гълâбéцъ* и преходътъ презъ него трае $1^1/_2$ часъ. Покриватъ го низки дѫбови гори, смѣсени съ малко букъ, габъръ и лѣска; край пѫтя растѫтъ диви круши и сливи и между дърветата се зеленѣе висока папрадь. Отъ нáй-горното мѣсто (886 метра[3]) надъ морето, сирѣчь до 350 метра надъ Софийското поле) съгледваме нáй-високитѣ пла-

---

[1]) Имената писахме, за филологическа цѣль, колкото се може нáй-вѣрно, само оставихме еровeтѣ на края, да неуврeждаме може би очитѣ на читателя.

[2]) Въ старо врѣме е имало едно село *αἱ Καμάραι* до Виза въ Одринско (Пахимеръ, Бонско изд. II 774); името му има сѫщото происхождение отъ думата *камара,* която въ старий латинский и въ еллинский езикъ испърво е значила *сводъ* (кевгиръ) и послѣ *стая*.

[3]) Споредъ мѣрението на желѣзничнитѣ инженери, у Hochstettera, Das Vitošgebiet.

нини на срѣдня България, Стара планина, Витоша и Рила, а къмъ юго-истокъ презъ долината на Тополница поздравяваме даже и синитѣ гребени на Родопитѣ. Когато сѫ се наченѫли да се правятъ желѣзници въ Турско, появилъ се е проектъ да се прокара линията отъ Татаръ-Пазарджикъ на София тука презъ долината на Тополница и презъ Гълѫбеца, но подробнитѣ мѣрения показали, че пàкъ било пó-добрѣ да се остане при стариятъ Ихтимански пѫть. Въ турско врѣме е имало въ тая пустиня много разбойници и въ едно селце Телишъ сѫ сѣдѣли и Черкези; сега нѣма нито едни нито други, и спокойно си слизаме долу къмъ Буновскитѣ ханища въ Златишкото поле. Къмъ тая източна страна рѫта е много стърменъ и мѫченъ за слизание и за въскачвание. Отъ тамъ захващаме да си съставяме пó-ясно понятие за тия мѣста.

Златишкото поле до сега въ научната книжнина твърдѣ малко е описано. Може да се каже, че учения свѣтъ е узналъ за него едвамъ преди 15 години отъ покойния французский пѫтешественникъ Лежанъ. Каницъ е дохождалъ само единъ пѫть отъ Етрополе на Златица и вече сѫщия день се завърнѫлъ назадъ.[1]) Тоула съ Златарски сѫ посѣтили (1880) западния край до Челопечъ и преминѫли сѫщо оттатъкъ планината.

Длъжината на полето отъ истокъ на западъ, отъ Лѫжене до Буново, е до 30 километра, а широчината му никѫдѣ неизлиза на пó-вече отъ 10 километра. Отъ всичкитѣ страни е заобиколено съ високи планини, тъй щото представява единъ съвсѣмъ уединенъ планински кѫтъ, отдалеченъ отъ голѣмитѣ равнини и отъ старитѣ главни друмове. На сѣверъ се въздигатъ стърмитѣ стѣни на Стара

---

[1]) Kanitz, Donau-Bulgarien und der Balkan II 288. На картата на Киперта (1871) този предѣлъ е представенъ доста добрѣ, споредъ съобщенията на Лежана. На австрийската карта (отъ генер. щабъ 1878) има погрѣшки въ имената (Клисекюй и Карлиево сѫ написани два пѫти) и въ шоссето, което е забѣлѣжено, като че минува посрѣдъ Мирково, догдѣто остава далеко пó-на-югъ.

планина, на югъ се простиратъ върховетѣ на Срѣдня гора, и на истокъ и западъ се намиратъ рътоветѣ, които свързватъ тия двѣ планински огради.

Стара планина се представлява тука, както на всичкия си юженъ склонъ къмъ Тракия, като една стърма стѣна, до 900 метра висока надъ полето, та и гола съ малко дървета и съ множество долчини, които разриватъ каменииститѣ ѝ брѣгове. Около върховетѣ ѝ се простиратъ широки пасбища. Високата и остра Етрополска *Бáба* (около 1700 м.), при която планината се обърща отъ югоисточната посока (въ Софийско) право на истокъ и която заради това тъй добрѣ се види отъ Софийското поле и отъ тракийскитѣ височини, възвишава се тъкмо надъ селата Буново и Мирково. Пó-далече срѣднята височина на гребена е приблизително 1500—1600 метра. Нáй-низкото мѣсто се пада тамъ, гдѣто една стърма пѫтека минва отъ Етрополе за Златица (споредъ Каница 1476 метра). Надъ сама Златица стои върхъ *Свéштиплазъ*. На истокъ отъ него минва втората пѫтека отъ полето за Тетевенъ. Последѣ слѣдватъ върховетѣ на „Тетевенский Балканъ" — *Булвáнъ, Брáтанички чалъ, Вртóпъ;* помежду тѣхъ се извива една трета мѫчна пѫтека, наречена *слъ'бица,* отъ златишкото село Лѫжене до тетевенското село Рибáрица[1]). Жителитѣ на Срѣдня гора и на Гйопса викатъ тази и още други пѫтеки много пѫти съ сѫщо име Рибарица[2]). Още пó-на-десно надъ прохода, който води отъ Златишко на истокъ въ долината на Гйопса, се въздига единъ отъ нáй-високитѣ върхове на Стара планина, *Вéженъ* (Вéженътъ), който неще бѫде пóнизъкъ отъ 2100—2200 метра; отъ сѣверното му подножие извиратъ потоцитѣ, които съставятъ рѣката Видъ, а на южний му склонъ презъ цѣлий мѣсецъ юлий, въ врѣме на нашето пѫтешествие, се бѣлѣеше една прѣспа снѣгъ,

---

[1]) Презъ „слъбицата" се смѣта отъ Копривщица до Тетевенъ 8 часа пѫть.

[2]) Отъ това название е произлѣзло по едно неспоразумление Rabanica-Pass у Каница, на истокъ отъ Вéжена.

която добрѣ се съгледваше съ перспектива чакъ отъ прозорцитѣ на Пловдивскитѣ кѫщя.

Срѣдня гора, въ сравнение съ стърмитѣ и голи стѣни на Стара планина, представява единъ погледъ приятенъ за окото: високи хълмове съ полека издигнѫти брѣгове безъ скали и стърмнини, съвсѣмъ облечени съ честа тъмнозелена гора, която напълно ги завива отъ подножието при водитѣ на Тополница до на́й-високитѣ върхове. Единъ високъ върхъ привлича нашето внимание поради ливадата, която отгорѣ надъ горитѣ се зеленѣе на на́й-високото му мѣсто: Панагюрската Братя. Вече съ просто око съгледваме, че Срѣдня гора е по́-низка отъ срѣщнитѣ планински гребени и че срѣдната ѝ височина неще надминува 1400 м.

Дъното на Златишкото поле е равно и лежи до 680 метра надъ морето, сирѣчь до 130 метра надъ Софийското поле и до 480 надъ Пловдивското. На́й-низкитѣ мѣста сѫ на югъ отъ Мирково кѫдѣ Петричь, гдѣто Тополница излиза вънъ отъ полето. Отъ околнитѣ планини, особно отъ върховетѣ на Срѣдня гора, Златишко представява една прекрасна картина: срѣдъ планинитѣ едно равно поле, добрѣ обработено, съ жълти нивя и зелени ливади. Хубави дървета се зеленѣятъ между нивята и около селата. Подъ политѣ на Стара планина ливадитѣ отъ изобилието на планинскитѣ води ставатъ на-мѣсти́ влажни и мочорливи. Единственната преграда въ полето се намира между Мирково и Челопечъ, едно малко бърдо, което излиза отъ Стара планина, като захваща съ нѣколко зелени уединени могилки и послѣ къмъ югъ става по́-низко, догдѣто се изгубява.

Отъ околнитѣ планини стича се едно множество потоци и долчини, които всички се събиратъ въ рѣката *Топо́лница* или както ѭ казватъ въ Копривщица, *Топо́лка* (тур. Тузлу дере́). За изворитѣ ѝ въ нѣдрата на Срѣдня гора до самата Копривщица ще поговоримъ, гдѣто трѣба. Тя тамъ на́й-напрѣдъ тече къмъ сѣверъ, при селото Душанци влиза въ полето при источния му край, обърща

се къмъ западъ или югозападъ, а у Петричъ оставя полето и въ една тѣсна дълга долина слязя на югъ къмъ Пазарджишкото поле. Тя неминва по срѣдата на Златишкото поле, а се придържава къмъ южната му ограда, подъ самото подножие на Срѣдня гора. Отъ далеко се познава мѣстото ѝ: тя се пада тъкмо тамъ, гдѣто се свършватъ нивята, ливадитѣ и голитѣ височинки и гдѣто захващатъ тъмнитѣ лѣсове на Срѣдня гора. Отъ самото поле течението ѝ се отдѣлява съ единъ редъ низки голи хълмове. Отъ многобройнитѣ води, които слизатъ отъ Тетевенския и Етрополския Балканъ, ще споменемъ само нѣколко нáй-на-истокъ: у селото Лѫжене единъ потокъ съ турско име *Козлу-дерé,* послѣ *Граматнѝкъ,* който сега служи за граница между Княжеството и Источна Румелия, *Елѐнска рекá* при развалинитѣ на мънастира св. Илия, *Манджерѝнъ,* който минва презъ Пирдопъ, *Куру-дерé* въ самата Златица и пр. Нѣкои сѫ лѣти съвсѣмъ сухи и испълнени съ едно множество малки и голѣми камънье, свалени отъ планината.

Златишкото поле се закрива отъ вѣтроветѣ, особно отъ сѣверния вѣтъръ, но лежи високо та заради това неможе по развитието на растителностьта си да се сравнява съ Гйопсата нито съ пó-хубавото още Туловско поле. То е лишено отъ такива прекрасни орѣхови и брѣстови кории, каквито се виждатъ около Казанлѫкъ, и нѣма нито трандафили нито лозя. По нивята се вижда царевица, ръжъ и пшеница; жетвата се пада между 1 до 20 юлий и нивата се оставя всѣка втора година на угаръ. Презъ планинската ограда изгледътъ на вънъ отъ полето е отворенъ само въ направление на прохода, кѫдѣто Тополница си пробива пѫть на югъ; тамъ се съглежда нáй-високия върхъ на Рила планина надъ изворитѣ на Марица и една часть на Витоша.

Пó-голѣмата часть на населението живѣе въ источната половина на полето, гдѣто има и пó-вече села. Всичкитѣ населени мѣста на Златишката околия, споредъ границитѣ

й въ 1881 год., сѫ биле слѣдующитѣ, отъ западъ къмъ истокъ: Стр́гелъ, До́лно Кама́рци, Го́рно Кама́рци (и тритѣ вънъ отъ полето), Бу́ново, Ми́рково, Смо́лско, Ка́меница, Ке́лево Кама́рци, Челопе́чъ, Колаплáре, Карли́ево, градъ Злати́ца, градъ Пирдо́пъ, всичко съ 14.142 жит. въ 3122 кѫщи[1]). Лъ́жене (отъ старослов. лѫгъ кория, орманъ) и Душа́нци на́й-на-истокъ принадлежѫтъ на Источна Румелия. Въ 1883 г. присъедини се къмъ Златишката околия и градецътъ Етрополе (3305 жители) оттатъкъ Стара планина, и всичкото землище се раздѣли на седьмъ общини[2]).

Исторически паметници и въспоминания не сѫ много. На единъ „предисторически" или по́-ясно да го опредѣлимъ, тракийски или келтийски периодъ принадлежатъ многобройнитѣ низки могилки, които на югъ отъ Пирдопъ идѫтъ на редъ върху ония горсказанни низки хлъмове, дѣто отдѣлятъ полето отъ брѣговетѣ на Тополница; тѣ носѫтъ сега имена на разни светии (св. Петка. св. Спасъ и пр.) и до недавна Пирдопченетѣ сѫ клали на тѣхъ курбани въ праздницитѣ. Въ самото поле стоятъ двѣ особно голѣми могили, височата и отъ далеко видна *Та́ртарица*, 25 минути на истокъ отъ Пирдопъ, сега съ митарственната стража на върха, и немного по́-малката *Дерви́шка моги́ла* на сѣверъ отъ сѫщий градъ. Народа приказва, че ужъ едно врѣме сѫ сѣдѣли единъ Татаринъ и единъ дервишъ на върховетѣ имъ и взаимно си запалвали лулитѣ. Други нѣколко по́-малки могилки издаватъ се сѫщо при Пирдопъ и Златица по ливадитѣ, що сѫ при политѣ на самата Стара планина.

За римски надписи несъмъ узналъ нищо, а древна монета съмъ видѣлъ само една въ Душанци, една жълта пиринчена пара съ надписъ: Αὐτοκράτωρ Σεπτίμιος Γέτας (царъ

[1]) Предварителни резултати на преброяването населението. Издава Статистическо бюро. София 1881 год. стр. 33.

[2]) „Държавенъ Вѣстникъ" 1883 г., бр. 73 стр. 686.

Септимий Гета, синъ на цара Септимия Севера, убитъ въ 211 г. слѣдъ Хр.).

Старото срѣдоточие на всичкиятъ предѣлъ е билъ въ българско и въ турско врѣме градътъ *Златúца*. Самото име (съ окончанието — *ица*) показва, че названието му е принадлежало испърво на една рѣка; коренътъ на името съдържава едно въспоминание за измиванието златний пѣсъкъ отъ потока, който помежду самитѣ кѫщи се спуща отъ Стара планина — една индустрия, която споредъ казванието на жителитѣ се е спрѣла не отколѣ. И на долнята Тополница въ планинскитѣ тѣснини около Пои̂брене се е измивало злато още до послѣднята война отъ Неврокопци, които нарочно сѫ ходѣли всѣка година за тази работа. [1])

Въ врѣме на старата българска държава Златица се споменва само два пѫти и то въ съчинението на Дубровчанина Якова Лукарича, който въ втората половина на 16 вѣкъ е посѣщавалъ Софѳия, Пловдивъ и Цариградъ, та е узналъ, види се отъ Българетѣ, че при раздѣлението на царството между циноветѣ на цара Іоанна Александра царъ Шишманъ е приелъ Търново, Софѳия, Враца и *Златица* [2]). Вторий пѫть срѣщаме името на Златица у Лукарича въ единъ любопитенъ разказъ за едно възстание въ България срѣщу цара Шишмана. Отъ достовѣрни съврѣменни свѣдѣния знаемъ, че вдовицата на цара Михаила, който е погинѫлъ въ битката при Велбуждъ (1330 год.), Анна, дъщеря на сърбский краль Стефанъ Милутинъ, слѣдъ испѫжданието ѝ отъ Търново и слѣдъ въцаряванието на Іоанна Александра (1332) е пребивала пó-често въ Дубровникъ и че синътъ ѝ Шишманъ подъ име Людовикъ е живѣлъ въ Италия при неаполский кралевский дворъ. За

[1]) Златичепетѣ ми разказвали за остатъци на нѣкои желѣзни *вигни* на югъ отъ града, но несъмъ успѣлъ да посѣтѭ това мѣсто.

[2]) Luccari, Copioso ristretto degli annali di Rausa. Venezia 1605 стр. 53 (печ. погрѣшка Slaniza, но послѣ вторий пѫть Slatiza).

неѭ и за сина ѝ има доста свѣдѣния въ съврѣменни италиянски и дубровнишки архивални паметници, та се знае, че Людовикъ е умрѣлъ въ 1373 г. при двора на неаполский краль [1]). У Лукарича работата се описва съвсѣмъ другояче. Истинский Шишманъ, споредъ него, е умрѣлъ въ Дубровникъ, а единъ Дубровчанинъ, на име Никола Сапина, единъ приличенъ юноша съ кралевска обнаска, се представилъ на неаполский краль Роберта за царъ Шишманъ, синъ на Михаила царя, и се отличилъ въ неговитѣ служби. Но подирѣ напуснѫлъ Италия, ужъ да се завърне въ отечеството си. Ето какво приказва Лукаричъ за това му възвръщанье: „Послѣ се запѫтилъ на Емскитѣ планини (Стара планина) и като се събиралъ при него много народъ, който въобще е наклоненъ къмъ възстания и ненавижда настоящитѣ работи та ламти за бѫдѫщитѣ, той е воювалъ срѣщу Шишмана. Но когато предприятието му вървѣло безъ успѣхъ, повдигнѫлъ Турцитѣ, които му давали войска съ наемъ, и съ тази помощь е опустошилъ селата около Разградъ и изгорилъ Златица (li villagi di Hrasgrad ed abbruscio Slatiza), тъй щото неприятельтъ е билъ принуденъ да прибѣгне къмъ Дунáва, която Никола Сапина бѣше взелъ отъ родителитѣ ѝ за своя законна съпруга. Тя, като е приела подаръци и обѣщания, колкото ѝ било нужно, отровила господаря си въ 1372 год.“. При това Лукаричъ се основава на Емануила, хрониста на босенский войвода Хървоя, но този съчинитель не ни е познатъ освѣнъ отъ нѣколко мѣста въ лѣтописитѣ на самия Лукаричъ. Единъ подобенъ разказъ, но безъ името на Златица, срѣща се и у единъ съврѣменникъ и съотечественникъ на Лукарича, у Мавра Орбини (1601). Не е наша задача да разисква̀ме тука, до колко сѫ се послужили тия

---

[1]) Sisman, fils de Michel de Bulgarie, qui s'était fait nommer *Louis,* empereur de Bulgarie, *meurt à la cour du roi de Naples,* où il s'était réfugié. Muralt, Essai de chronographie byzantine II 699, при годината 1373. — За съжалѣние немогѫ да слѣдвамъ източницитѣ, отъ кѫдѣ Муралтъ е исчерпилъ това свѣдѣние, защото настоящитѣ бѣлѣжки сѫ писани въ София, далеко отъ голѣмитѣ европейски книгохранилища.

два списатели може би отъ тогавашнитѣ български предания или пѣсни, нито колко сѫ се водили отъ тенденцията, да прославятъ своето отечество съ измислено намѣсвание на Дубровчане въ разни стари приключения, едно качество, отъ което въ висока стѫпень страдаѭтъ историческитѣ списания на Дубровчане отъ 16 и 17 вѣкъ; за насъ тука на́й-важното е, че Златица е сѫществувала вече между градоветѣ на старобългарското царство[1]).

Обща извѣстность е приела Златица около 50 години слѣдъ падението на българското царство, при похода на венгерский и полский краль Владиславъ III срѣщу Турцитѣ въ 1443 год. Всичкитѣ съврѣменни историци разказватъ, че християнската войска съ краля Владислава, венгерский полководецъ Иванъ Хунядъ (Янкулъ) и сърбский деспотъ Георгий Бранковичъ, като е стигнѫла въ София, не е могла да излѣзе на Пловдивското поле презъ Трояновитѣ Врата (презъ Ихтиманъ), защото Турцитѣ били укрѣпили тамкашнитѣ проходи, и заради това е тръгнѫла за Пловдивъ презъ Златица. Отъ сърбскитѣ извѣстия се види, че Бранковичъ е билъ пѫтеказатель,[2]) като отколѣ подробно запознатъ почти съ цѣлия полуостровъ. Венгерский лѣтописецъ Бонфиний, който се послужилъ отъ разказа на самовидци, пише, че Хунядъ е знаялъ, какво отъ София до Пловдивъ по двата пѫтища нѣма по́-вече отъ три денье разстояние. Името на Златица се срѣща въ разни свѣдѣния за този походъ, само че писателитѣ не сѫ знаяли ясно, какво именно се означавало съ това име. Бонфиний пише, че е имало тамъ една малка *рѣка,* която се викала български Златица (ad parvum amnem, quem Slati-

---

[1]) Името *Сапина,* до колкото знаѭ, никѫдѣ не се срѣща между староитѣ дубровнишки благородни или прости фамилии. Остава да се докаже, да ли този *Nicola Sapina* не е искованъ отъ „*Nicola Zupan,* signoretto de Bosna“, който се споменва въ дубровнишкитѣ лѣтописи 1370 г. (Annales Ragusini, изд. югослов. академия, Загребъ 1883 г. стр. 41) — сърбский познатий жупанъ Никола Алтомановичь.

[2]) Изведе деспоть кралꙗ Владислава на Златицоу и Ѩнкоула. Шафарикъ, Památky str. 78.

zam Bulgari appellant). Нѣмский съврѣмененъ поетъ Михаилъ Бехаимъ,[1]) който самъ казва, че е говорилъ съ съучастници въ похода, споменва една *планина,* която турски се викала *Алтѫнъ дагъ,* сърбски *Злата гора* (der perg hiess türkisch Altintach, sirvisch Slada gura, er ach teütsch der guldin perg hiesse). Сърбинъ Михаилъ Константиновичъ сѫщо пише за една планина, нарѣчена Златица. Византийский лѣтописецъ Дукась обаче знае, че това е било едно населено мѣсто: „Венгритѣ съ деспота сѫ дошли до *селото,* наречено на български Излати, което се тълкува *златно,* та това село е било на срѣдата между Софиня и Филиппополь“ (μέχρι τῆς κώμης τῆς καλουμένης Ἰζλατὴ κατὰ τὴν τῶν Βουλγάρων γλῶτταν, ὃ ἑρμηνεύεται χρυσῆ, ἦν γὰρ τὸ χωρίον ἀνὰ μέσον Σοφίας καὶ Φιλιππουπόλεως).[2])

Преди мислѣхъ,[3]) че войската е искала да мине нѣйдѣ отъ Петричъ край течението на Тополница, но сега като се запознахъ съ самитѣ мѣстности и особно като взимамъ на умъ, че християнетѣ сѫ се доближили вѣроятно до самата Златица, вѣрвамъ, че тѣхното намѣрение е било да минѫтъ пó-на-истокъ презъ Срѣдня гора, сирѣчь отъ Златица да тръгнѫтъ по старий пѫть презъ долината на рѣка Medéдъ и градеца Стрѣлча вънъ въ полето кѫдѣ Пловдивъ. Това намѣрение сѫ осуетили бързитѣ приготовления на Турцитѣ, които не сѫ дали на християнетѣ да се движѫтъ отъ прехода презъ Тополница вѫтрѣ въ Срѣдня гора. Ето какво приказватъ самитѣ лѣтописци.

Споредъ Дука между Златица и Пловдивъ е имало „непроходими планини и гори“ (ὄρη καὶ δρυμῶνες δύσβατοι). Християнетѣ сѫ искали да си просѣкѫтъ пѫть презъ гората „съ сѣкирници и дърводѣлци“ (διὰ πελεκυφόρων καὶ δεν-

[1]) Издаденъ отъ Т. Г. Караяна въ Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst. Wien 1849, 4° стр. 35 слд.

[2]) Бонинско изд. стр. 217.

[3]) Бълг. История (Одесско изд.) стр. 473, Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel стр. 112.

δροτόμων ἀνδρῶν). Турцитѣ минѫли непроходимитѣ мѣста отъ срѣща, но неискали да слѣзѫтъ отъ планинитѣ, та се задоволявали да хвърлятъ стрѣли. Венгритѣ храбро сѫ се въскачили до половината на планината (ἀνέβησαν ἕως ἡμίσεως τοῦ ὄρους), но били принудени да се оттеглятъ. Бонфиний приказва, какъ е стигнѫла войската къмъ проходътъ, „предъ който тече Златица“ (quem Slatiza subfluit), но слѣдъ нѣколко безуспѣшни борби срѣщу Турцитѣ, при недостатъка на храна за човѣцитѣ и за коньетѣ и заради острата зима (работата бѣше презъ декемврия) е била принудена да отстѫпи отъ Златица (a Slatiza pedem referre). Отъ неговитѣ думи се вижда, че подъ Златица той е разбиралъ една рѣка, сирѣчь Тополница, която наистина тече покрай подножието на Срѣдня гора. У Бехаима има една голѣма бъркотия въ реда на събитията, но дѣлото при Златица той описва доста ясно. Отъ София, каже, кральтъ потеглилъ къмъ рѣка Марица, но предъ рѣката стоялъ турский царь на една утвърдена планина, наречена Злата гора. Началницитѣ на християнетѣ побързали да ударятъ на неприятеля, защото зимата е била много остра. Пѣши и конни преминѫли бродътъ презъ рѣката, която Бехаймъ тука погрѣшно нарича Марица (in das wasser da, das uar genent ist Maricza), но Турцитѣ не ги дочакали, а бързо се оттеглили въ оная Златна планина (in disen gulden perg). Половинъ день траяла борбата, но планината е била здраво утвърдена (diser perg waz fest und gut) и затворена съ засѣки (verhaget und reute), та ѭ защищали добрѣ еничеритѣ. Нáй-подирѣ слѣдъ упорити и безуспѣшни усилия християнскитѣ пълководци дали знакъ съ трѫби, и войскитѣ се дигнѫли назадъ въ Сърбия; коньетѣ и човѣцитѣ вече начепѫли да падѫтъ отъ студъ и гладъ. Константиновичъ пакъ казва, че на планина Златица или „Желѣзна Врата“ въ една долина еничеретѣ не сѫ дали на християнетѣ да минѫтъ оттатъкь въ полето къмъ града „Пловдинъ“ (така го пише) и че Владиславъ не е могълъ да се

движи съ своитѣ коля (съ артилерията) та е отстжпилъ къмъ София. Християнската войска е изгорила София и вървѣла къмъ Нишъ, гдѣто на планина Куновица е разбила слѣдующитѣ задъ неѭ турски войски. На другата година (1444) Владиславъ, както е познато, втори пжть тргнжлъ за въ България, но край Дунава, и погинжлъ въ битвата при Варненското езеро.

Дойдохъ въ Златица съ надѣжда, че ще намѣрж нѣкакви остатъци или въспоминания отъ срѣднитѣ вѣкове. Вече отъ далеко ми направи впечатление голѣмото пространство, което завзима градътъ съ прекраснитѣ си градини, гдѣто кжщитѣ съвършенно се губятъ между листьето на стари сѣнчести орѣхи, сливи и череши. Има дворове съ 200—300 голѣми дървеса около кжщята. Вжтрѣшностьта на града има турски характеръ, съ кривулести тѣсни улици, постлани съ единъ ужасенъ калдъръмъ. Отъ четиртѣхъ джамии служи сега само една на сѣверния край; ни една отъ тѣхъ не е била пó-напрѣдъ християнска черква. Имаше и „са'аткула." Жителитѣ ми казахж, че звоното ѝ сега е пренесено въ християнската черква и окачено въ нейната камбанария. Бѣхъ любопитенъ, да го видѭ, защото отколѣ подозрѣвахъ, че Турцитѣ при завоеванието на страната сж взимали нѣкога християнски черковни камбани и ги употрѣбили за своитѣ градски часовници; читательтъ ще види, че въ течение на това пжтешествие наистина бѣхъ честитъ да намѣрѭ такава една драгоцѣнна старина отъ срѣднитѣ вѣкове върху са'ата на единъ градъ въ западна България. Камбаната на златишкиятъ часовникъ наистина е работа на християнски, види се, български майстори, както го показва лѣточислението, забѣлѣжено отъ една страна съ турски букви 1191 (по хеджрата) а отъ друга съ словѣнски ѧѱѯз (1767), но вече тие надписи и лѣтото имъ показватъ, че тя не е била правена за християнски черкви, а нарочно за единъ часовникъ. Отъ турски надписи забѣлѣжителенъ е единъ голѣмъ извѣ-

трѣлъ камъкъ, който стърчи въ една улица, съ нѣколко груби букви и съ лѣточислението 979 (ок. 1570) — гробъ на нѣкой мусулмански мѣстенъ светецъ. Казватъ, че едно врѣме градътъ е билъ обиколенъ отъ една стѣна, съградена отъ тухли, и снабдена съ кули и капии. Но другояче распитванието ми за старини е останѫло безъ резултатъ и то по слѣдующата причина. Въ турско врѣме Златица е била населена почти само отъ Турци фанатици. Християнетѣ сѫ наченѫли да се заселяватъ едвамъ въ послѣдньо врѣме и то вънка при южния край на града, гдѣто стои и черквата, съградена въ 1859 год. Споредъ турски официялни данни е имало въ Златица преди войната 436 кѫщи мусулмански и 117 християнски.[1]) Слѣдъ войната Турцитѣ захванахѫ да се изселяватъ и отиванието имъ се продължава до днесь. Градътъ и пó-напрѣдъ (споредъ Каница) е изгледвалъ като запустѣлъ, та сега съ своитѣ затворени кѫщя и запустнѫли улици още пó-вече е станѫлъ празенъ и пустъ. Мѣстата на Турцитѣ завзиматъ Българе отъ околнитѣ села, отъ Копривщица, отъ Разлогъ и отъ други мѣста на Македония. Въ 1881 г. е имало тука всичко 408 кѫщи съ 1546 души жители, почти всé нови преселенци. И тъй е станѫло, че между старата и нинѣшната Златица нѣма никаква свързка въ паметьта на населението.

Но пáкъ се срѣщатъ нѣкои дири отъ старото врѣме. Отъ града излизатъ двѣ пѫтеки презъ планината. Едната отива на сѣверъ къмъ Тетевенъ и отъ тамъ на Ловечъ; на мѣстото, гдѣто влиза въ планината, стои на високия връхъ *Гóлешъ* развалина на една стара твърдиня, наречена „Калéто". Другата пѫтека се обърща къмъ сѣверозападъ кѫдѣ Етрополь и оставя полето при едно селце *Клисéкьой*, което преди войната е имало 40 кѫщи чисто турски, но сега съвършенно е пусто; самото му название „черковно село" (клисé черква отъ ἐκκλησία) показва, че тѫдѣва е

[1]) Матеріялы для изученія Болгаріи. Часть III, выпускъ V. Букарештъ 1877, стр. 206. Споредъ стр. 36 християнски вѣнчила е имало само 84.

имало черква или мънастирь, та и Златиченетѣ сѫ ми казали, че отгорѣ надъ селото имало сѫщо остатъци на едно „калé“. Отъ града до Етрополъ и до Тетевенъ се смѣтатъ 4—5 часа и то мѫченъ и досаденъ пѫть. Кѫдѣ югъ е излизалъ отъ Златица единъ и до сега употрѣбенъ пѫть презъ Панагюрище въ Срѣдня гора за въ тракийското поле. Той минава Тополница по единъ старъ каменъ мость, турска направа съ остъръ сводъ, възвишенъ въ срѣдата. Отъ двата брѣга на рѣката били направени двѣ малки твърдини, каменнитѣ основи на които още стоятъ. Турцитѣ приписватъ тия калета на Дженевизитѣ (Генуезитѣ); тѣ въ Мала Азия се бѣхѫ запознали съ разни укрѣпления въ колониитѣ на генуезската република и слѣдъ преселванието си въ Европа сѫ слѣдвали да казватъ, споредъ анадолскитѣ си въспоминания, на разни гърцки, български и сърбски твърдини — „дженевиз-кале“. Мислѭ, че тука подъ тие двѣ калета при Тополница краль Владиславъ 1443 год. е билъ принуденъ да се обърне назадъ. Желаяхъ да посѣтѭ това мѣсто, но сѫщий день, когато бѣхъ въ Златица, тури се отъ страната на Княжеството карантинъ срѣщу Румелия заради египетската холера, тъй щото щешъ-нещешъ се отказахъ отъ разгледванието на погранични мѣстности. На гореказаниятъ западенъ пѫть презъ Гълѫбецъ, който е сигурно много старъ, не съмъ узналъ за нѣкои стари крѣпости, а за източния излѣзъ отъ полето презъ Козница и за неговото „калé“ ще споменѫ, когато ще дойде дума за селото Клисура.

Златица е зависѣла отъ запланинскитѣ или загорскитѣ мѣста. Още въ турско врѣме административно е била подчинена подъ Ловечъ, а тъй сѫщо по черковното раздѣление и до днесь съ цѣлата си околия принадлежи на Ловчанската епархия, както и Тетевенско и Етрополско; Гйопса и Срѣдня гора спадатъ подъ Пловдивската епархия. Това сѫ остатъци на старото българско раздѣление, сѫщо като

южната граница на Търновската епархия, която обнема и Казанлѫкъ и Стара Загора.[1])

Въ околноститѣ на Златица освѣнъ крѣпоститѣ има и други старини. Нáй-любопитния паметникъ сѫ развалинитѣ на *мънастиря св. Илия,* които лежѫтъ единъ часъ на сѣвероистокъ отъ Пирдопъ при десния брѣгъ на Еленска (тъй мѣсто Илинска) рѣка близу до границата, до самия входъ въ една долинка на Стара планина. Положението е много живописно. По ливадитѣ между висока зелена трѣва, испълнена съ разновидни цвѣтя, полека се приближавашъ къмъ подножието на величественнитѣ, стърми и каменисти планини. Една тѣсна прохладна долинка, оживена отъ шумъ на водитѣ, се извива между голи скали отъ нѣдрата на планината вънъ въ полето. Развалинитѣ не се виждатъ, освѣнъ когато дойдешъ съвсѣмъ близко. Отъ зелената трѣва въздига се въ сѣнката на планинитѣ една червена зидина до четире човѣшки боя висока. Старцитѣ непомнѭтъ, че нѣкога е била пó-голѣма; всé така си стои. Остатъцитѣ принадлежатъ на апсида въ полукрѫгъ ($5^1/_2$ метра широка) и два четверожгълни параклиси отъ двѣтѣ страни на главния олтаръ. Стѣнитѣ сѫ 1 метръ, и 24 сантиметра широки, всичко отъ тухли до 3 с.-м. дебели, раздѣлени съ пластове отъ бѣлъ орозанъ на 4 с.-м. Прозорцитѣ сѫ биле съ крѫгълъ сводъ по византийски стилъ. Якоста на тухлитѣ напоменва старитѣ срѣдешки черкви св. Георгий и св. София. Самото черковище стои вѫтрѣ въ едно малко четверожгълно градище, 60 раскраче дълго и 45 широко, нѣщо малко възвишено надъ рѣката и надъ околнитѣ ливади; познава се още оградата му, едни купища грубо нетесано камънье, обрастнѫли съ гѫста буйна трѣва. Раскопки могли би да откриятъ планътъ на черквата и на цѣлото мънастирище.

Преданието приказва, че въ този мънастирь е умрѣлъ послѣдний патриархъ Търновский. Животописецътъ на патриарха Евтимия, съврѣменникъ неговъ Григорий Цам-

[1]) Вижъ Пер. Списание II (1882) 49.

блакъ,[1]) разказва, че слѣдъ превзиманието на Търново царь Баязидъ заповѣдалъ, патриархътъ да се проводи въ Македония (**въ Македонию заточена отпоустити**). Отъ многобройни свѣдѣния знаемъ, че подъ името Македония въ срѣднитѣ вѣкове се е разумѣвала Тракия, и съ Пловдивъ и Одринъ, и така нѣма нищо, което да противостои на онова предание.[2])

Приказва се още, какъ е пропаднѫлъ този мънастирь. Това е било, когато Турцитѣ сѫ ходили на война срѣщу Нѣмцитѣ, преди 200 години. Нѣколко Турци сѫ минѫли около мънастиря, и скарали се съ жителитѣ му. Калугеритѣ едного отъ нихъ убили, но като видѣли опасноста, хвърлили всичко свое богатство въ единъ геранъ (бунаръ) и побѣгнѫли. Послѣ това Турцитѣ сѫ дошле въ по́-голѣмо число и разорили мънастирьтъ.

Около мънастиря има и други любопитни мѣста: една планинска долина *Джéмина*, съ едно кале отгорѣ, тъй наречена ужъ отъ една джамия, на която сѫ дали Турцитѣ имотитѣ на мънастиря слѣдъ разорението му, послѣ единъ купъ разрушено камънье въ четверожгълникъ срѣдъ близкитѣ мокри ливади подъ политѣ на планината на мѣсто наречено *Тодорúчени*, гдѣто ужъ била черква или мънастирь св. Тодоръ, подирѣ едно селище въ полето съ остатъци на керемиди, наречено *Бучу́нъ* и пр.[3])

Стари черковища има и другадѣ по селата. Нѣколко видѣхъ самъ въ Душанци, което лежи въ единъ живописенъ жгълъ на полето, тамъ гдѣто Тополница излиза на вънъ отъ планинскитѣ клисури, подъ горииститѣ брѣгове на Срѣдня гора. Селото до войната е било населено съ люти Турци (62 кѫщи) и малцина християне (37 кѫщи), но сега е станѫло почти съвсѣмъ българско (1880 г. отъ

---

[1]) Изд. архимандритъ Леонидъ въ Гласникъ томъ XXXI (1871) стр. 286.

[2]) За значението на името Македония въ ония врѣмена има една голѣма сбирка отъ византийски данни у Tafela, Const. Porph. XIII—XXII. Ср. Heerstrasse 94.

[3]) Една мѣстность се казва *че́шко по́ле* (отъ *пчешко* — пъсъ куче).

364 жители само 64 Турци). Приказватъ, че е било единъ пѫть голѣмо нѣщо, и че при разораванието на ливади и пустини все се срѣщали слѣди, че земята и отпреди била обработвана. На западний му край има едно малко черковище св. Троица; престолътъ още личи между бодили и камънье. Пó-далече, 18 минути на западъ отъ селото, види се надъ лѣвий брѣгъ на Тополница върху нáй-низкитѣ расклонения на Срѣдня гора едно черковище св. Никола, сирѣчь каменни основи до 12 раскраче дълги съ апсида въ полукрѫгъ, обрастнѫли съ глогове и лѣски; отъ него се отваря единъ прекрасенъ погледъ на срѣщната Тетевенска Стара планина съ високитѣ ѝ скали и поляни надъ мънастирището св. Илия и надъ селото Лѫжене. На близу има мѣстности, наречени по турски *Папаз-чаиръ* и *Клисе-баиръ.*

Въ Златишко сѫществуватъ и предания за Момчилъ войвода. Отъ исторически съврѣменни свѣдѣния знаеме, че юнакъ Момчило е живѣлъ и владѣлъ въ Родопитѣ и е паднѫлъ въ битката срѣщу гръцкий царъ Іоаннъ Кантакузинъ предъ града Периторъ до брѣговетѣ на Бѣлото море въ 1345 год. Българскитѣ и сърбскитѣ пѣсни за него, които недавно хубаво е освѣтлилъ г-нъ Дриновъ,[1]) скоро се распространили по всичкия полуостровъ, и споредъ природата на народното умотворение, Сърбитѣ и Българитѣ сѫ наченѫли въ приказкитѣ си да търсятъ жилището на Момчила въ разни мѣста, имената на които приличатъ до нѣйдѣ си на опя приморский Периторъ. Сърбската пѣсень е опредѣлила за жилището на този юнакъ развалинитѣ на градъ Пирлиторъ подъ върха на Дорміторъ посрѣдъ великолѣпнитѣ херцеговски планини. Има и предания, които казватъ, че е живѣялъ въ Пиротъ, а нáй-подирѣ Българетѣ сѫ му намѣрили сѣдалището въ Пирдопъ. Мѣстното предание приказва, че Момчилъ войвода е билъ ужъ родомъ отъ село Лѫжене, че е живѣлъ въ Пирдопъ, ходилъ

[1]) Пер. Списание IV, 147.

съ войска чакъ до Цариградъ и погинжлъ въ борба съ Турцитѣ на Одринъ. Единъ старецъ въ Копривщица ми е разказвалъ, че е имало у покойниятъ бегликчия Стойчо Каравела даже и една писана книга за тогози Момчила, съ обширно описание на живота му, много хубава за четение, „да плачешъ когато ж чуешъ“, ами сега е пропаднжла.

Кога сж завладѣли Турцитѣ Златица, не се знае. Сжществува обаче предание, че това е станжло слѣдъ голѣма борба и че населението се е разбѣгало по Срѣдня гора, Етрополе и Тетевенъ. Турцитѣ считали мѣстото за много важно и заради това испълнили Златишкото поле, сжщо като Гйопсата и Туловското поле, съ турски преселенци. Златица, преименувана въ устата на завоевателитѣ въ *Исляди,* е станжла чисто турски градъ. Селата Лжжене, Келево Камарци, Клисекьой и да кажемъ и Карли-кьой (само 8 бълг. кжщи) сж биле населени само отъ Турци; другитѣ сж имали смѣсено население, съ исключение на нáй-западниятъ жгълъ на Златишката кааза, който съ селата Стрългелъ, Долно Камарци, Буново, Смолско и Каменица е останжлъ чисто български. Голѣми турски гробища, на пр. на югъ отъ Мирково (преди войната 161 кжщи турски, 209 български). свидѣтелствуватъ за тази силна османска колонизация. А тия тукашни Турци лошо живѣяли съ Българетѣ, особно Лжженчене и Душанчене; български незнаехж а околнитѣ Българе ради нихъ сж били принудени да се учжтъ турски.

Отъ турския периодъ има малко свѣдѣния за Златица. Хаджи Халфа въ 17 вѣкъ казва за неж съвсѣмъ кратко, като говори за Софийский санджакъ: „Исладн, на югозападъ отъ Ловечь, съ окржгъ отъ 30 села и съ много води, 14 денье отъ Цариградъ“. А отъ единъ турски законникъ отъ 16 столѣтие знаемъ, че Ислади е принадлежало къмъ Никополский санджакъ, заедно съ Ловечь, Търново, Шу-

менъ и други загорски градове.[1]) Търговската книга на Дубровчанина Рестича, който е седѣлъ въ 1590—1605 г. въ София, споменва за вълна отъ Златица (lana di Slatiza).[2]) Другояче този предѣлъ тъй упаднѫлъ въ забвение и тъй малко е билъ познатъ, че на картитѣ Златица се е туряла при горньото течение на рѣката Видъ, която ужъ извирала при Ихтиманъ. Това недоумѣние е излѣзло отъ свѣдѣнията, че Златица принадлежала подъ Ловечь. Французский географъ Лапи (Lapie) вече 1822 добрѣ е опредѣлилъ положението на града при южния склонъ на Стара планина,[3]) но погрѣшката си е живѣла на картитѣ до 1870 г., догдѣто Лежанъ окончателно е обяснилъ истинското положение на тия мѣстности.[4])

Добрѣ се помнѭтъ още врѣмената на Кърджалиитѣ, които сѫ обезпокоявали и тази страна, но не сѫ могли да влѣзнѭтъ въ укрѣпленената Златица. Голѣми пакости сѫ правили въ нáй-ново врѣме Черкезитѣ, населени (1864—1877) въ Телишь при Гълѫбецъ, въ Коланларе и въ Козничкия проходъ, но отъ тѣхъ и даже отъ кѫщята имъ сега ни диря нѣма. Презъ послѣдната война всичкия предѣлъ доста е претърпѣлъ.Руситѣ стоели на Стара планина, Турцитѣ край Златица; българското население отъ части е побѣгнѫло при Руситѣ, та и турското се дигнѫло, и не се завърнѫло вече, догдѣто нáй-подирѣ Руситѣ слѣзнѫли отъ Балкана и заминѫли презъ Срѣдня гора къмъ Пловдивъ. Берлинский трактатъ е положилъ границата между Княжеството и Източна Румелия презъ тия предѣли, отъ Стара-планина между Лѫжене и мънастирището св. Илия на югъ край потока Граматникъ и послѣ по рѣката Тополница до Петричь и отъ тамъ около Каменица къмъ Вакарелъ. Бив-

---

1) Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna стр. 57. Hammer, Des osman. Reiches Staatsverfassung I 311.

2) Ср. Пер. Спис. II стр. 51.

3) Каницъ, Donau-Bulgarien II 248.

4) Вижъ Бълг. История (Одесса 1878) стр. 47.

шата Златишка кааза е станѫла една околия на Софийский окрѫгъ.

Нáй-голѣмото и нáй-живото мѣсто на всичкото поле е градъ Пирдопъ. Въ него живѣе почти четвъртата часть отъ населението на Златишката околия, както си бѣше тя въ 1881 г. (3270 души въ 757 кѫщи). Той лежи само 3 километра на истокъ отъ Златица, която и сега всé си остава административния центръ на околията, и преди войната имаше едно смѣсено население (79 кѫщи турски). Въ него има и индустрия; произвождатъ се гайтани, аби и шаяци, и тукашнитѣ производители продаватъ стоката си чакъ въ Босна, Сърбия и Македония. Че Пирдопъ е билъ отколѣ едно пó-значително мѣсто между християнскитѣ градовце, види се и отъ това, че тука, както и въ Панагюрище и Копривщица, е имало пó-напрѣдъ метохъ на Хиландарский мънастирь. Черквата е отъ г. 1819. Преуспѣванието на мѣстото и на всичкиятъ предѣлъ зависи отъ премахванието на Берлинската граница, и отъ направата на една желѣзница отъ София презъ Златица, Карлово, Казанлѫкъ и Сливенъ къмъ Черното море.

Нáй-западнитѣ села, Мирково, Буново и особно Смолско, се занимаватъ съ дюлгерство, и то не само по нáй-близкитѣ мѣста, но и по Срѣдня гора. Зидарството и правението кѫщи е тука такъвъ единъ наслѣдственъ занаятъ, както другадѣ въ родопскитѣ села Широка лѫка и Брацигово, въ търновското село Керекъ, въ радомирскитѣ села край рѣката Струма, въ трънскитѣ села, въ нѣкои мѣста на кюстендилското Краище, въ македонското Крушево, въ Дебра, въ Костурско и пр.

Българското население на всичкото поле, по външния типъ, по характера си и по езика съставя съ Срѣдногорцитѣ отъ Панагюрище и Копривщица и съ Етрополцитѣ едно цѣло. Тукашнитѣ жители сѫ людие пъргави, учнолюбиви, разбрани и предприимчиви.

Ще споменѫ още една особность. Въ врѣмето на жетвата дохаждатъ тука оттатъкъ планината *Загóрки,* жени и моми отъ Осиковица и други орханийски села. Цѣлъ день се трудятъ по нивята и вечерьта прекарватъ по дворовете на кѫщитѣ весело съ пѣсни и хорó, защото тази работа имъ е като празникъ; тука работятъ на дружини, а дома, гдѣто жетвата се пада нѣщо пó-късно, всѣка жетварка жъне за себе си, та нѣма нито пѣсни нито играние по кѫщята.

По планинитѣ лѣтѣ живѣѭтъ *Власи*, номадически пастири, които се раздѣлятъ на два вида, едни, които говорѭтъ ромѫнски, и други, които сѫ погърчени. Ромѫнскитѣ Куцовласи и гърцкитѣ *Каракачáни* никакъ не се женѭтъ и не се обичатъ по между си. Българетѣ по нѣкогажъ ги наричатъ съ турско название *Юрýци*, което значи въобще номадически пастири. Тия Власи насѫтъ стадата си по Стара планина отъ Мирково до Черното море, като наематъ планинскитѣ поляни отъ селскитѣ и градскитѣ общини, на които принадлежѫтъ тия мери (Пирдопъ, Карлово, Калоферъ и др.). Има ги нѣщо и по Срѣдня гора и доста много по Родопитѣ. Дохаждатъ съ фамилиитѣ си и живѣѭтъ, въ една височина отъ 1000—1500 метра, въ дървени или отъ земя направени *кóлиби*, покрити съ дъски, които зимѣ стоятъ праздни;[1]) пó-напрѣдъ, казва се, сѫ живували само въ колиби като чадъри отъ шума. Тия жилища всѣкога сѫ на купъ като едно селце, защото Власитѣ живѣѭтъ въ дружества, по нѣколко родове, нѣкога 60—100 души съ единъ началникъ (кехая). Пасѫтъ много хилѣди овце и нѣщо и коньe; едрия добитъкъ у тѣхъ не се срѣща. Животътъ имъ е първобитенъ и дивъ. Мѫжьетѣ носѫтъ една сина чалма на главата и бѣли или черни вълнени

---

[1]) Въ срѣдний вѣкъ тия пастирски колиби сѫ се викали клѣти (агоуповы клѣти въ Рилский хрисовулъ на царя Шишмана отъ 1378 г.) или клѣтища (cletista на Власитѣ въ Конавли до Дубровникъ 1430), а цѣлото влашко село се наричало катоунъ (отъ романското cantone), отъ което произлизатъ още мѣстнитѣ названия Катуница, Катунища. — Въ Перущица чухъ, че Циганитѣ и сега се викатъ *катунари.*

дрѣхи, скроени по македонски начинъ, съ черни гайтани и съ червенъ поясъ отгорѣ. Чъртитѣ имъ сѫ груби и свидѣтелствуватъ за постоянно живѣение въ планината и на вѣтъра; у мѫжьетѣ срѣщатъ се по нѣкога доста хубави лица, но женитѣ сѫ грозни, защото отъ млади години всичката тежка кѫщна работа остава на тѣхъ. Раждатъ се и умиратъ въ планината. За женение и кърщавание слизатъ долу въ близкитѣ черкви. Иматъ разни старински обичаи, на пр. при свадбата мажѫтъ всѣка колиба съ масло и сипатъ ечимикъ, оризъ и нахутъ. Влахъ се жени само за Влахиня. Много е развито у тѣхъ побратимството (ἀδελφοποίησις), което даже се освѣщава въ черквитѣ. Власитѣ, които по между си влазятъ въ такава една свещенна свързка за взаимна помощь и защита, се нареждатъ свързани съ вѫжя за да приематъ благословение отъ попа; за него съмъ чулъ и въ Калоферскитѣ и въ Рилскитѣ планини. Тѣзи пастири доста много спомагатъ за упропастване на горитѣ. Своята храна, която състои на́й-повече отъ млѣко и сирене, ослаждатъ съ пържено лико отъ букъ и заради това „обѣлватъ“ дърветата; есень запалватъ трѣвата, за да никне до година по́-добрѣ, та съ това изгарятъ и младата шума. Въ Златишкитѣ планини стоятъ отъ Гергйовъ день до Кърстовъ день. Послѣ натоварватъ женитѣ, дѣцата, сѫдоветѣ и другитѣ покѫщнини на конье и каратъ стадата съ голѣмитѣ си кучета на зимнитѣ жилища. Да зимуватъ въ долинитѣ подъ планината, не имъ дава хилядогодишния обичай и всичката имъ непостоянна природа. Вървѫтъ поле́ка и до два мѣсеца, догдѣто стигнѫтъ на мѣстото си, въ равнината между Одринъ и Цариградъ или въ гърцкитѣ села на бѣломорското крайбрѣжие при устието на Марица, а пролѣть па́къ се движѫтъ назадъ. Само въ послѣдньо врѣме нѣкои сѫ наченѫли, поради новитѣ граници, да зимуватъ около Бургасъ при Черно море.

За тия влашки пастири и тѣхното минѫло доста много е писано въ научната литература.[1]) Но до сега всѣкога се обърщало внимание само къмъ ония Власи, които си иматъ отечество въ Тессалия, въ Пиндскитѣ планини и въ Македония, и които отъ тамъ ходѭтъ лѣтѣ чакъ на Рила, на Витоша, на Осоговскитѣ планини или на Пиротския Балканъ. Старопланинскитѣ Власи сѫ отдѣлни отъ тѣхъ. Тѣ се движѫтъ само вѫтрѣ въ Тракия, отъ Бѣлото и Мряморното море до Стара планина и назадъ. А това го правятъ отъ старо врѣме. Вече Пахимеръ разказва, какъ 1285 г., когато Татаритѣ сѫ влѣзнѫли въ България, Византийцитѣ сѫ дигнѫли номадическитѣ Власи, които сѫ живѣли съ своитѣ стада между Виза и Цариградъ, за да не се съединятъ съ татарскитѣ ордии, и ги пренесли въ Мала Азия, и какъ сѫ загинѫли при това много човѣци и добитъци отъ зимский студъ.

Отношенията на Власитѣ къмъ земледѣлческото население и къмъ държавата сѫ наредени на полуострова отъ прастари обичаи и закони, за които доста много се научаваме отъ сърбскитѣ паметници на 13 до 15 столѣтие.[2]) Като продължение на тия юридически обичаи сѫ любопитни постановленията на турский „канун-намé“ за Румелия отъ 16 столѣтие[3]). Споредъ него номадическитѣ пастири или *Юруци* не сѫ били поддании на никакъвъ спахия. Въ врѣмето на жетвата сѫ плащали *ресми отлакъ* (*травнина* въ сърбскитѣ паметници), една овца отъ 300 за лѣтнитѣ пасбища или *яйла* (*лѣтовища* въ срѣднитѣ вѣ-

---

[1]) Ср. новонамѣреното съчинение на Кекавмена у Васильевский, Совѣти и разкази византийскаго боярина XI вѣка, Петербургъ 1881, 90, гдѣто сѫ събрани отъ ученыя издатель и разни свѣдѣния за нинѣшнитѣ пиндски и тессалски Власи. Виждъ Hopf, Geschichte Griechenlands im Mittelalter (Ersch-Gruber томъ 85) 165; Roesler, Rom. Studien 100; Tomaschek, Zur Kunde der Haemus-Halbinsel (Wien 1882); Бълг. История стр. 288—293 и отъ дубровнишкитѣ архиви нашата статия Die Wlachen und Maurowlachen in der Denkmälern in Ragusa (Sitzungsberichte der Kgl. Gesellsch. der Wiss., Prag 27 Jan. 1879).

[2]) Ср. Даничича старосърбский словаръ подъ думата Влахъ.

[3]) Hammer, Des Osman. Reiches Staatsverfassung. Wien 1815, I, 199, 405, 413.

кове), а сѫщо сѫ плащали *ресми кѫшлакъ* за зимскитѣ пасбища или *кѫшла* (старитѣ *зимища* или *зимовища*). Ако нѣкои такива пастири сѫ се населили нѣкѫдѣ и наченѫли да работятъ земята, плащали сѫ едно особно даждие отъ новоразработени земи, но слѣдъ десеть години се записвали като рая въ сѫщото село.

II. Срѣдня гора.

На 8 юлий тръгнѫхме отъ Пирдонъ за въ Срѣдня гора. Тя ми се видѣ таинственно нѣщо, защото въ цѣлата научна литература върху Балканский полуостровъ нѣма никакво описание за нейната вѫтрѣшность; досегашнитѣ карти представяватъ само единъ повърхностенъ образъ, та и ония нѣколко български статийки, които сѫ излѣзли за тия мѣста, по́-вече възбуждатъ географическото любопитство, отъ колкото да го удовлетворяватъ, защото се занимаватъ само съ мѣстнитѣ достопаметности на двѣ градища. Планътъ на пѫтуването си бѣхъ наредилъ така, щото на излизание отъ Княжеството за въ Тракия да минѫ презъ Копривщица а на връщание да посѣтѫ Панагюрище. Копривщенетѣ и Панагюрцитѣ се потрудихѫ съ на́й-голѣма любезность да ме запознаѭтъ съ забѣлѣжителнитѣ мѣста на своето хубаво отечество и да ми покажѫтъ, какво нѣщо е тая Срѣдня гора.

Двадесеть минути на истокъ отъ могила Тартарица тече между ливадитѣ потокъ Граматникъ, границата между двѣтѣ български страни. Половинъ часъ по́-далече пристигва се въ споменѫтото по́-горѣ село Душанци (736 м.), скрито при Тополница въ единъ плодороденъ ѫгълъ между букови гори[1]). Отъ тамъ пѫтьтъ се обръща на югоистокъ

[1]) Височинитѣ (въ метри отъ морската повърхность), ако нѣма друга бѣлѣжка при тѣхъ, сѫ мѣрени отъ мене съ единъ малъкъ анероидъ, въ сравнение съ обсервации, правени сѫщеврѣменно отъ г-на Лутероти въ София, и пресмѣтнѫти споредъ таблицитѣ, помѣстени у Kaltbrunner, Manuel du voyageur.

за Копривщица, до която оставатъ още $3^1/_2$ часа. Задъ селото минва се Тополница на единъ каменъ мостъ; отъ него единъ пѫть за кола слѣди рѣката до самия градъ, а другия, по който тръгнѫхме и ние, иде направо презъ планинитѣ. Пó-вече отъ единъ часъ въскачвашъ се съ мѫка по рѫба на единъ стърменъ и каменитъ рътъ, издигнѫтъ между долинитѣ на Тополница на лѣво и потокъ Корúта на десно, и то по една тѣсна калдърмисана пѫтека, която се върти въ много кривули между низки гѫсталъци отъ дѫбове и лѣски. Този калдъръмъ е направилъ преди 50 до 60 години, заедно съ моста презъ Тополница, единъ Копривщенецъ Драгулъ. Рѫта и съ пѫтя му се вика *Климáшь.* Въ турско врѣме всѣка година ставали тука убийства и обири отъ Турци Душанчене, и тукъ-тамѣ личѫтъ още стари гробове на човѣци, исклани отъ хайдути, както на пр. единъ камъкъ нареченъ „Грýіевъ гробъ“. На нáй-високото мѣсто, до 600 метра надъ Тополница, стои една двукатна *бекленти́я,* турска стражарница съ чардакъ наоколо, сега пуста (1339 метра). Отъ тука хубаво се види Златица и нейното поле, та презъ планинитѣ си издава главата и далеката Витоша. Около нѣколко насбища съ влашки пастири пристигва се къмъ една прекрасна стара букова гора съ огромни пъньe; ягоди, малини и лѣски растѫтъ край пѫтя и високата наградь стига до колѣнѣтѣ на конника. Край тия гори и около нѣколко кладенци слизаме пáкъ на лѣво къмъ Тополница. Дълбоко въ тѣсната ѝ долина червенѣятъ се стрѣхитѣ на Копривщица, а пó-на-югъ отъ тѣхъ се отваря една пó-отворена зелена котловинка, гдѣто се събиратъ изворитѣ на рѣката.

Срѣдня гора копривщенска и панагюрска е въвелъ на картитѣ едвамъ преди 15 години покойний Лежанъ. Първото ѝ географическо опредѣление е исказалъ въ сѫщо врѣме нѣмский пѫтникъ Хохштетеръ[1]). Преди това врѣме знаяло се само за источната ѝ часть, между Казанлѫкъ и

[1]) Вижъ Бълг. История (географ. въведение) стр. 17 и Пер. Спис. I (1882) 104.

Стара Загора, а западната, макаръ че много хубаво се съглежда отъ тракийското поле, се считала за самата Стара планина. Срѣдня гора се простира отъ истокъ на западъ, въ една дълга линия, като начевна при Ямболъ и свършва при изворитѣ на река Марица, и се отдѣлява отъ Стара планина съ единъ редъ долини: Туловско поле (около Казанлѫкъ), Гиопса (около Карлово) и Златишко поле. Раздѣлява се на три части: източната отъ Ямболъ до рѣка Стрѣма или Гиопса (турския *Караджа-дагъ,* сирѣчь планината на сърната), срѣднята между Стрѣма и долнята Тополница около Копривщица и Панагюрище и западната (Ихтиманска) отъ нея до Рилскитѣ планини. Ние тука ще се занимаваме само съ срѣднята часть, която е на́й-висока и на́й-забѣлѣжителна въ цѣлия този планински поясъ, до 70 километра длъга (отъ Стрѣма при Чукурлии до Тополница при Петричъ) и до 35 широка.

Самото име *Ся́дна гора́,*[1]) което е общепознато у Българетѣ, добрѣ описва положението ѝ по срѣдата между старопланинскитѣ върхове и тракийската равнина. Турското название *Ортадагъ* е само единъ преводъ отъ него.[2]) Името притежава и нѣкоя филологическа любопитность. Думата **гора** въ словѣнскитѣ езици значила испърво насждѣ планина (ὄρος, mons) и въ това значение се употрѣбява и въ старитѣ паметници, писани въ България. Още въ 14 вѣкъ четемъ у Цамблака (пренесение на св. Петка), че Търново е било **стръмнинами горъ и хлъмовъ высокыихъ затворено**, или въ животописанието на св. Теодосий Търновский **гора Емоньнскаꙗ, гора Сливенскаꙗ**, а въ 16 в. пѫтникъ Врайчичь е чулъ, че Родопитѣ се викатъ *Славиеви гори.*[3]) Но сега това първоначално значение на думата се е спа-

[1]) Така по произношението на Панагюрцитѣ; Копривщенетѣ казватъ *Срѐдна.* Въ Срѣдна гора се казва *гора́, река́,* само *во́да* има ударение споредъ западнитѣ нарѣчия.

[2]) Попъ Костандинъ въ любопитната книжка Ἐγχειρίδιον τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως (Виена 1819) го превожда Μέσον ὄρος, но пише и Σρέτ Γκόρα.

[3]) Heerstrasse стр. 96.

зило у Българетѣ само въ нѣкои мѣстни названия, като въ нашата *Срѣдня гора, Църна гора* у Скопие, *Света гора* (Ἅγιον ὄρος) и въ думата *Загорье, Загорци.* Другояче *гора* вече къмъ края на срѣднитѣ вѣкове у Българетѣ и у Сърбитѣ изобщо е приело значение на словѣнското **лѣсъ** (ὕλη, silva). Това промѣнение е съвсѣмъ естественно, защото планинитѣ испърво всички бѣхѫ гѫсто обрастнѫли съ дървета, та го срѣщаме и въ други езици (на пр. лат. saltus планина и гора). Въ сърбскитѣ паметници четемъ на пр. вече въ законника на царя Душана (1349) **„що соу коудѣ посекли Власи горе“** и **„да расте гора“**. Въ България любопитно е названието на *Свѣта горá* (отъ 14 вѣкъ) отъ срѣща Търново, единъ низъкъ хълмъ, покритъ вече споредъ думитѣ на Цамблака съ честа „гора“.[1]) Сѫщеврѣменно захванѫла у Българетѣ и у Сърбитѣ пó-често да се употрѣбява думата **планина**, която въ пó-стари паметници, като въ превода на свещеннитѣ писания, е една голѣма рѣдкость, но послѣ съвсѣмъ е завладѣла. Въ сърбскитѣ грамоти отъ 13 и 14 столѣтие тя испърво пó-вече значи пасбища по височинитѣ, отъ колкото самитѣ височини, и въ този смисълъ трѣба да се разбира и въ българската грамота на царя Константина Асѣна отъ 13 вѣкъ, гдѣто се споменватъ села съ нивята имъ, лозята и **сь планинами.**[2]) Въ нинѣшното си значение тя се срѣща на пр. въ Рилский хрисовулъ на царя Шишмана отъ 1378 г. (**планина Срѣднѣа, ѡтъ где Рыла истичетъ**). Името на *Стара планина* нáй-напрѣдъ се чете у Дубровчанина Гундулича († 1638),[3]) макаръ че безъ съмнѣние е много пó-старо и че само по недостатъкъ на писменни паметници нѣмаме за него свидѣтелства отъ пó-отдавнашно врѣме. Въ сѫщо врѣме се срѣща

[1]) **Мѣсто . . . древесы счаѱено . . . и горою надходимо частою и пространною.** Цамблака житие на патр. Евтимия, Гласникъ т. 31 стр. 277. Монастирь св. Богородица при Търново, **„иже обичнымъ званіемъ именоуеть се даже и до дньсь Светаа Гора,“** въ житието на св. Теодосий, въ Рилский панегирикъ отъ 1479 г.

[2]) Шафарикъ, Památky стр. 24.

[3]) Гундуличь, Османъ III 53.

тукъ-тамѣ мѣсто „загорски“ и думата „запланински.“[1]) У Сърбитѣ обаче въ нѣкои стари пѣсни и *планина* е наченжла да приема значението на гора (лѣсъ), но това ново промѣнѣние не се е распространило.[2])

Закачихме нѣколко подробности изъ географическата стара и нова терминология у балканскитѣ Словѣне. При този случай ще приведемъ още нѣколко други български землеописателни названия, заедно съ значението имъ споредъ тълкуванието на планинцитѣ. *Върхъ* значи нáй-високото мѣсто на планината (le sommet).[3]) *Било* сж височинитѣ или, споредъ книжовното изражение, гребенитѣ на планината (la croupe, crête, Kamm) — една стара дума, позната на Стара планина, както и у Сърбитѣ и Хърватитѣ. *Бърдо* е възвишение, което отъ една страна се въздига на горѣ а отъ друга на равно се свързва съ други, може и нó-високи, брѣгове. *Хълмъ* и *могила* сж възвишения уединени отъ всѣка страна, съ стърми страни. Старата общесловѣнска дума **дѣлъ, прѣдѣлъ**, която значи водораздѣлъ, сега не се употрѣбява освѣнъ въ нѣкои мѣстни названия, както на пр. е *Равни дялъ* на водораздѣла между Копривщица и Клисура или *Дебели дялъ* надъ Клисура. За водораздѣлъ чухъ въ Срѣдня гора и думата *пресяка*. *Ритъ* е една възвишенность отъ една страна стърма, отъ друга полегата, най-повече между два потока, като на пр. *Тънки ритъ* между притоцитѣ на Тополница и Гйопса при сѣверното подножие на Богданъ. *Брягъ* е страната, бокътъ на една възвишеность (pente, côte, Abhang). *Рѣка* или турски *дере* е всѣка нó-малка или нó-голѣма текуща вода; думата „потокъ“ по

---

1) **Странамъ запланинскимъ** въ една влашка грамота отъ 1406 г. (Венелинъ, Влахоболг. Грамоты стр. 18), гдѣто се разбиратъ предѣлитѣ оттатъкъ Карпатитѣ въ Трансилвания.

2) У Богишича, Народне пјесме из старијих приморских записа (Биоград 1878), четемъ: језди Марко планином зеленом, ту је шатор распео у планини у зеленој (стр. 13); тад је Вуче побјего у планину у зелену (43). Но другадѣ: у планини у гори зеленој (301).

3) Данни за тие думи въ стари паметници вижъ у Миклошича въ голѣмия словѣнски словаръ и въ старосърбский словаръ на Даничича.

Срѣдня гора не е въ употрѣбение, както и по цѣла источна България, гдѣто се срѣща само въ мѣстни названия. *Долъ* се вика не само една малка долина, но и единъ потокъ, който се напълнява съ вода само зимѣ или слѣдъ голѣми дъждове, а другояче остава „суходолъ“. Единъ малъкъ долъ се нарича *долчи́на. Долина* (vallée, Thal) е дълга, край една рѣка, а отъ страни къмъ нея се обърщатъ кратки *пади́ни, падинки* (ravin, Schlucht), издълбани отъ потоцитѣ въ брѣговетѣ въ планината.[1]) *Поля́на* е едно пространно равно пасбище въ планината (alpage, pacage, Alpentrift) или въобще едно не голѣмо равнище, а *полé* е голѣмата низка равнина (plaine, Ebene), като тракийското поле (наречено на́й-повече просто *полéто*), крайдунавското поле (въ Търновско на краятъ му подъ планинитѣ има едно село *Поликра́ище*), Софийското, Кюстендилското, Дупнишкото и пр.

Външния характеръ на Срѣдня гора съвсѣмъ се отличава отъ Стара планина и отъ Родопитѣ. Тя се представява като единъ много широкъ и не много високъ планински гребенъ съ окрѫгли не много издадени върхове, всичко полегато безъ стърмнини, съ приятни за окото външни форми. Височинитѣ и долинитѣ ѝ сѫ испълнени съ висока стара гора, прошарена тукъ тамѣ съ зелени поляни, освѣнъ на́й-близкитѣ околности на Копривщица и Панагюрище, които сѫ голи. Сѣверния спускъ къмъ Златишкото поле е доста стърменъ; къмъ югъ планината полека се спуща съ многобройни низки и гористи расклонения, които почти неусѣтно се губѭтъ въ полето. На́й-високитѣ върхове сѫ събрани въ двѣ групи, едната на истокъ около изворитѣ на Тополница, другата на западъ между Панагюрище и срѣдньото течение на сѫщата рѣка. Между тия двѣ групи намира се една плоска височина (plateau), покрита съ гори и пасбища. Срѣдня гора е много пò-низка отъ Стара пла-

[1]) *Падина,* колкото зная, въ срѣдовѣковнитѣ паметници се срѣща само въ нѣкои мѣстни названия, а често се чете въ словѣнскитѣ грамоти, писани въ 15—18 вѣкъ въ Влашко.

нина; върховетѣ ѝ не се въздигатъ пò-високо отъ 1700 метра, но гребенитѣ никждѣ непадатъ пó-долу отъ 1090 метра. По причина на това върховетѣ на Стара планина ясно се видятъ отъ полето презъ срѣдногорскитѣ височини. Отъ Пловдивъ и отъ Татаръ-Пазарджикъ хубаво се съглежда Веженъ съ снѣжнитѣ си прѣсни, а когато се въскачишъ къмъ стражарницата на Каркария (1414 метр.) въ Родопитѣ, видишъ предъ себе си Стара планина отъ Етрополската Баба до Трявна, и подъ политѣ ѝ Срѣдня гора като едно дѣтенце. Защото лежи въ срѣдата между голѣми планини и пространни полета, отъ върховетѣ ѝ, макаръ че не сж много високи, се отварятъ съвсѣмъ чудесни изгледи.

Геологическата формация на Срѣдня гора не е още изучена. Въ вжтрѣшноста на планината освѣнъ това камъкътъ рѣдко излиза на явѣ, защото всичко е покрито съ растителность, съ гори и ливади, та само на върховетѣ и въ долинитѣ на потоцитѣ се явява голо камънье. Хохштетеръ и Тоула на картитѣ си полагатъ Срѣдня гора като прагорна (Urgestein); нѣщо пó-подробно я забѣлѣжва въ своята геологическа карта на Источна Румелия Шкорпилъ, който е сáмъ посѣтилъ тия мѣста.[1]) Колкото можяхъ да съгледамъ, въ околноститѣ на Копривщица и Панагюрище брѣговетѣ състоятъ отъ гранитъ, който на отворенитѣ мѣста съвсѣмъ се дроби та образува жълтикави сипеи.[2])

---

[1]) Геологическа карта на Ист. Румелия отъ Х. Шкорпила 1882.

[2]) Двѣ парчета, които донесохъ отъ най-близкитѣ околности на Копривщица, г-нъ Златарски опредѣли като гранулитъ, единъ видъ гранитъ: „Единиятъ откжслѣкъ има срѣдневърната текстура. Ортокласа преобладава надъ другитѣ елементи, но повечето е каолиниziранъ. Кварца е въ зърнца и смѣстенъ измежду фелдшпата. Има два вида слюда, срѣбърна бѣла (muscovite) и черна (biotite); първата е добрѣ спазена още, а втората е почти раструшена. Отъ раструшения биотитъ образували сж се червеникави пятна, които правятъ гранулита шаренъ. Този гранулитъ лесно се дроби. Другиятъ откъслякъ е сжщо гранулитенъ, но различава се отъ първия по това, че зърната му сж пó-ситни, и че фелдшпата и кварца си държатъ равновѣсие; въ него има само бѣла слюда, съ плочици много ситни“. Тия плочици бѣла слюда лъщатъ и въ пѣсъка на сипеитѣ, образувани отъ извѣтрѣлия гранитъ.

Между камъньето на долчинитѣ видѣхъ и голѣми парчета бѣлъ кварцъ. На най-високитѣ мѣста обаче, като на Богданъ или Климашъ, се явява гнейсъ. Отъ Панагюрище на юго-западъ, около Банското кале, видѣхъ мергелъ (триясова формация). А на югъ отъ Панагюрище и Стрѣлча къмъ дилувиялната равнина, Шкорпилъ забѣлѣжва върхове отъ еруптивни камънье, долеритъ и андеситъ.

Централната часть на Срѣдня гора, за която ни е рѣчьта, раздѣлява се, както споменѫхме пó-горѣ, на двѣ отдѣления, источното около Копривщица съ изворитѣ на Тополница, която истича къмъ сѣверъ, и западното къмъ Панагюрище съ изворитѣ на Луда Яна, която тече къмъ югъ. Долинитѣ на тие двѣ рѣки показватъ заедно и мѣстото на двата главни преходи презъ планината.

При Чукурлии, недалеко отъ Хиссарскитѣ Бани, подкачватъ се срѣщу послѣднитѣ отклонения на источната, старозагорска Срѣдня гора (Караджа дагъ) при рѣката Гйопса или Стрѣма хълмоветѣ на нашитѣ планини, всички покрити съ гора, и въздигатъ се постѫпенно пó-високо до мѣстото, гдѣто се образува Топóлница. Изворитѣ на тая рѣка се намиратъ въ една малка котловина (до 1100 метра) между двата нáй-високи върха на Срѣдня гора, Бóгданъ (на истокъ) и Бунáя (на западъ). Собственната *Топóлка* (тъй ѭ казватъ Копривщенетѣ) извира подъ сѣверното подножие на Буная, тече нáй-напрѣдъ два три километра на сѣвероистокъ, приема отъ десно *Крúва рекá,* която извира при сѣверното подножие на Богданъ (отъ два извора), обърща се на сѣверъ, прибира отъ лѣво *Пóпско деpé* (край него стоятъ надъ самата Копривщица хълмоветѣ *Пóпъ* и *Попадúя*, между които се извива пѫтя за Панагюрище), и влиза въ Копривщица, гдѣто се свършва оная котловина и гдѣто се спущатъ между кѫщята разни малки притоци отъ двѣтѣ страни: *Кóсовъ долъ* и *Бя́ла рекá* (отъ *Андрéгева горá*) отъ лѣва страна, *Петрéшка* отъ десна. Пó-долу долината, всé къмъ сѣверно направление, става пó-тѣсна;

между брѣговетѣ ѝ вижда се къмъ сѣверъ единъ кѫсъ отъ Стара планина, около Веженъ. Отъ десно дохажда *Чу́мина река́* отъ височинитѣ, които на сѣвероистокъ отдѣлятъ Копривщица отъ Клисура; казватъ, че въ нейната долина сѫ боравили Копривщенетѣ въ врѣмето на нѣкоя чума. Подирѣ, около два часа отъ извора си, Тополница се давива около върха Зла́тенско къмъ западъ и при Душанци излиза отъ тѣсния проходъ вънъ на Златишко поле.

На́й-високиятъ върхъ на Срѣдня гора е Богданъ, а именно *Голе́мия Бо́гданъ.* Върхътъ му е отдалеченъ отъ Копривщица къмъ югоистокъ два часа на конь. Почти половинъ часъ (25 минути) се слѣдва Тополка на югъ, послѣ се върви 22 минути къмъ ЮИИ покрай Крива рѣка, въ една долина съ ливади, оградена отъ странитѣ съ жълтобѣли синеи, догдѣто се стигва на мѣстото, гдѣто се стичатъ двата потока, които образуватъ тая рѣка. Между тие двѣ долчини се въскачвашъ възъ бърдо около нѣколко овчарски бачии по голи пасбища, тукъ тамѣ прошарени съ малки гѫсталъци, и слѣдъ 32 минути се стигва въ високата букова гора на Тънки рътъ, гдѣто отъ една страна извира Крива рѣка, отъ друга нѣколко потоци, които се спущатъ въ Гйопса при селото Слатина. Тамъ пѫтьтъ се доближава къмъ сѣверната страна на планината, която до сега всѐ ни стоеше предъ очитѣ, и презъ една прекрасна букова гора води чакъ близу подъ върхътъ. Висока папрадь вирѣе въ сѣнката на стари дървета, ягоди се червенѣѭтъ при кореньетѣ на могѫщественни столѣтни пънье, голѣми дървени гѫби се издаватъ отъ остарялата кора на сѣнчеститѣ буки, и покрай поваленитѣ отъ вѣтрове и отъ гръма великани съглеждатъ се и пресъхнѫли исполини, които като плашила распространяватъ още между живата гора своитѣ побѣлѣли голи клонове. Малки водици мърморѫтъ между младата шума, която обилно стърчи подъ сѣнката на старитѣ дървеса, и край пѫтя извиратъ бистри извори, почти ледени. Спираме се подъ три стари буки на

една наклонена висока поляна, оставяме коньетѣ и отиваме на горѣ. Върхътъ, едно тѣсно равнище до 300 метра дълго и 50 широко, е съвсѣмъ обрастнѫлъ съ низки буки, между които лежѫтъ купчини отъ планинско камънье, обиколени отъ буйна трѣва съ множество цвѣтущи растения. Височината е споредъ нашето мѣрение 1654 метра.[1]) Изгледътъ се отваря само по края и то не съвсѣмъ свободно помежду дърветата. На сѣверъ сѐ испречва Стара планина отъ Етрополе до Калоферъ; на́й-на-десно се издаватъ великолѣпнитѣ Калоферски планини съ високия Гюмрукъчалъ, който лесно се познава по една снѣжна поляна на южната му страна; подирѣ слѣдватъ Карловскитѣ и Сопотскитѣ планини съ низкитѣ си гѫсталъци, Троянската продѫка съ видната черта на пѫтеката си, високия Веженъ тъкмо на сѣверъ отъ насъ съ двѣтѣ си снѣжни прѣспи, Златишкия Балканъ и на́й-на-края Бабата. Долината на Гйопса се види почти цѣла; въ нея Богданъ съ мъглитѣ и облацитѣ си служи на земледѣлцитѣ за барометръ. Златишкото поле остава закрито отъ близки височини на Срѣдня гора. На западъ разглеждаме оная котловинка, гдѣто се образува Тополка и подъ голи сипеи и зелени пасбища виждаме цѣлата Копривщица съ червенитѣ ѝ покриви. Тъкмо на срѣща ни, равно на западъ, оттатъкъ котловината се въздига доста близко, на два часа разстояние въ пряма линия, гористата Буная; на десно отъ нея издава се на хоризонта панагюрската Братя, а на лѣво съзираме въ твърдѣ голѣма далечина мъгловититѣ очърти на една дълга планина — Витоша. Къмъ югозападъ лъщѣе се въ на́ритѣ огромно нѣщо, горѣ по́-ясно и долу съвсѣмъ замъглено — зѫбчестата Рила планина. Цѣлия юженъ хоризонтъ е заграденъ съ великолѣпнитѣ Родопи въ всичката имъ дължина отъ Рила до Хаскюйско, но образътъ имъ

[1]) Врѣмето се готвѣше за дъждъ та заради това може тая цифра да е нѣщо по́-голѣма отъ дѣйствителната.

е неясенъ, заради *умáрата,*[1]) която тъкмо на пладнѣ (бѣше 12 Юлий) се въздига отъ полето подъ горѣщитѣ лучи на лѣтното слънце. Тя ни отне и погледътъ на Пловдивъ. Недалеко отъ насъ на истокъ лежи една зелена поляна, върхътъ на *Мáлкия Бóгданъ,* и до него нѣщо на десно пó-низкиятъ, но заостреният *Чифúръ* (или *Джифúръ),* съ единъ купъ скали на върха и съ гористи спускове на югъ къмъ Ново село. Южния склонъ на нашия върхъ е испълненъ съ тъмни, почти непроходими гори; само на пѫтя отъ Копривщица за Пловдивъ се види единъ голъ рътъ, нареченъ *Влъ́къ.*[2]) На югозападъ привличатъ нашитѣ погледи дългитѣ низки расклонения на Срѣдня гора особно около Стрѣлча, които съ зеленитѣ си гори тъй рѣзко се отличаватъ отъ голото поле. Въ полето между пáритѣ се издаватъ четиртѣхъ уединени звонообразни хълмове на Коюнтепé въ Пазарджишко. Самото поле до нѣкое разстояние още е пъстро съ горички и уединени дървета, но пó-далече къмъ Марица става съвсѣмъ жълто и еднообразно безъ зелени точки, като че е съвсѣмъ голо.

Между Богданъ и Буная се намира водораздѣлътъ между Тополка и *Медéд-дерé*[3]) или *Стрéлешка реќа,* която извира въ ония чести стари гори подъ южнитѣ поли на Богданъ, та минва на югъ презъ селото Стрѣлча, догдѣто у селото Пóпинци втича въ Луда Яна. Самиятъ водораздѣлъ е низъкъ и голъ. На югоистокъ до него лежи казаниятъ Влъкъ, който е пáкъ водораздѣлъ между тая рѣка и притоцитѣ на *Песченúкъ* (турски *Кумлу-дерé* отъ кумлу, пѣсъчливъ), който извира подъ Чифира при Ново-село и

[1]) Въ сѣверна Македония казватъ *омáрина.* Ср. сърбско *óмара,* тежка горѣщина (Schwüle).

[2]) Тъй по коприщенското произношение (тѫпия звукъ *слѣдъ л);* „Куртъ Аланъ" (вълча поляна) на австрийската щабна карта, която забѣлѣжва „Богданъ планина" чакъ между Копривщица и Панагюрище.

[3]) За значението на името ми казахѫ, че *медéд* турски значило величественъ, но мени пó-ми се види, че то съдържа словѣнската дума медвѣдъ (мечка, сърб. медвјед, медјед).

се влива въ Марица нѣщо малко пó-долу отъ Пловдивъ. Южния склонъ на Влъкъ е съвсѣмъ гористъ; бѣлата стражарница на него и единъ голѣмъ бѣлѣзникавъ сипей подъ нея срѣдъ зеленитѣ гори се види отъ сѫдѣ низъ Пловдивско, отъ Родопитѣ и, казватъ, чакъ далеко отъ Хаскюйския пѫть.

На *Бунáя* несъмъ ходилъ, но отъ Богданъ съ внимателно разглеждание се увѣрихъ, че върхътъ ѝ ще бѫде само нѣщо малко пó-низъкъ отъ Богданъ. Тя на сѣверъ е съвсѣмъ покрита съ тъмнозелена гора и съ полегатитѣ си букове непредставява отъ тая страна никакъвъ остъръ профилъ. На върха, който е голъ, лежатъ купове огромни черносиви камънье като нѣкои староврѣмски паметници (dolmens). Южния и югозападния склонъ сѫ завзети съ пасбища. На сѣверното подножие извира Тополница, на югозападното Луда Яна.

До сама Копривщица любопитенъ е върхътъ *Попъ* отъ къмъ западната страна на града, единъ гладъкъ съ трѣва обраснѫлъ правиленъ кѫжелъ (конусъ) съ нѣколко сипеи отъ странитѣ и едно купище камънье на върха (1452 м.). Види се не само Копривщица à la vue d'oiseau и цѣлото землище съ изворитѣ на Тополница, но на десно отъ Влъкъ надъ вечерь въ огромното поле ясно се съглеждатъ пловдивскитѣ „тепета“ съ бѣлитѣ имъ кѫщя, на 12 часа разстояние. Освѣнъ това този върхъ ми се видѣ да го препорѫчамъ като нáй-удобното мѣсто за начъртание единъ профилъ или една панорама на Стара планина отъ Етрополь до Калоферъ.

На западъ отъ Буная и Попъ простира се чакъ до Братя една широка и пространна височина, едно високо равно поле (plateau), което въ повърхностьта си има твърдѣ малко разнообразие, причинено отъ нѣколко долчини и низки хълмове. Срѣдната висина оцѣнявамъ съ 1400 метра, сирѣчь 350 метра надъ Копривщица. Тази височина испълнява почти всичкото мѣсто между Копривщица и Панагю-

рице, до $4^1/_2$ часа пѫть. Покриватъ ѭ чести гори, между които се намиратъ пространни пасбища. Гората е букова и тъй гѫста, че когато вървишъ на конь по пѫтекитѣ, непрестанно трѣба да си защищавашь лицето предъ неприятни стълкновения съ клоноветѣ. Има исполински пъньe тъй дебели, щото четире човѣци едвамъ ще могѫтъ да ги прегърнѫтъ съ растегнѫти рѫцѣ. Голѣми мъхове висятъ отъ клоноветѣ на старитѣ буки. Съзрѣхъ на сѣверния склонъ къмъ Златишкото поле и нѣщо дѫбова гора. Въ тъмната сѣнка на горитѣ шумолятъ между гѫста папрадь дребни долчини, които оттичатъ къмъ Тополница (на сѣверъ) или къмъ Луда Яна (на югъ). По ливадитѣ тукъ-тамѣ въ огромно множество расте *леня́нъ* (Verbascum), съ стволове високи на единъ метъръ и по́-вече, прави като свѣщь и окичени горѣ съ жълти цвѣтя;[1]) по нѣкогажъ той изгледва като че е нарочно сѣянъ, защото изниква отъ тора на говедата, които се пасѫтъ тѫдѣва. На други мѣста зеленѣе се на отворени поляни между горитѣ висока папрадь, която отъ далеко по боята си прилича на лозя. Рѣдко се вижда камънье, тукъ-тамѣ на купчини по ливадитѣ; другояче всичката земя е покрита съ пърсть, отъ която изниква буйна растителность. Тука нѣма села, защото мѣстото е високо и зимѣ необитаемо. Лѣтѣ го оживяватъ голѣмитѣ стада на Копривщене и Панагюрци, на́й-повече говеда, по́-малко овци или коньe. Пастиритѣ обитаватъ въ колиби или овчарски „бачии.“ На нѣкои мѣста (на Климашъ и на Братя) видѣхъ и Власи. Отдѣлнитѣ части на тая срѣдногорска височина иматъ свои имена: *Гливо́чъ* надъ Душанци, *У́рсулица, Зла́тевица* (съ единъ потокъ съ сѫщо име, който тече на сѣверъ въ Тополница), по́-на-югъ *Белотру́пъ, Ши́рине, Би́чъ, Лива́ди* и др. Прекрасенъ изгледъ се отваря отъ тие поляни лѣтѣ надъ вечеръ. Щомъ залѣзе слънцето, по хоризонта наоколо ясно

[1]) Въ крайдунавскитѣ мѣста и въ западна България това растение викатъ *ло́ненъ*. Има и едно село Лопенъ въ Тетевенско.

се съглеждатъ тъмносинитѣ очърти на Родопитѣ, Рила, Витоша, далекитѣ Трънски планини, Стара планина и, разбира се, и всичкитѣ върхове на сама Срѣдня гора. А когато се мъркне и начене нощь, отъ срѣща върху височинитѣ на Стара планина оттатъкъ дълбокото Златишко поле блещукатъ като голѣми звѣздици огньоветѣ на Власитѣ. Срѣдногорскитѣ пастири съ внимателно око сѫ се запознали съ тие върхове на катадневния си изгледъ, знаѭтъ имъ имената, различаватъ височината имъ споредъ вървежа на облацитѣ и сѫдятъ споредъ изгледа имъ, какво ще бѫде врѣмето.[1])

Много пò-низко отъ изворитѣ на Тополница лежи началото на *Лýда Яна,* която се образува между Буная и Братя въ една пò-пространна котловина до единъ часъ дълга и широка, гдѣто се събиратъ нѣколко рѣкички, които извиратъ отъ двѣтѣ речени планини и особно отъ горитѣ на описаната височина: *Мулéйска река́, Окóшка река́, Гр'мидолска река́* и *Душкóвченинъ.* Височината на тази котловина е приблизително до 600 метра, сирѣчь до 500 метра пò-низко отъ изворитѣ на Тополница, та заради това има тука не само ливади, но и доста много нивя. На югозападъ къмъ края на котловината лежи Панагюрище (550 м.). Луда Яна го минва въ едно широко пѣсъчливо корито, лѣтѣ почти праздно, и помежду кѫщитѣ му приема нѣколко други долчини: *Мáрешка река́* отъ десно отъ Лисецъ, *Драгули́нски долъ, Свинáрска река́* отъ лѣво. Тя послѣ минва една тѣснина при селото Бѣта, приема *Бáнската река́* отъ десно, пò-долу при Попинци *Стрéлешката река́* отъ лѣво, излиза въ околноститѣ на Карагларе вънъ въ полето и втича въ Марица нѣщо пò-долу отъ Татаръ-Пазарджикъ.

---

[1]) Една кратка, но вѣрна характеристика на тия височини между Панагюрище и Копривщица, горитѣ и изгледитѣ имъ, се намира у Мак-Гахана, който е минѫлъ тука 1876 г. съ Скѫйлера при изслѣдването ужаситѣ, съ които Турцитѣ сѫ потушили срѣдногорското възстание (The turkish atrocities in Bulgaria, London 1876, p. 80).

На сѣвероистокъ отъ Панагюрище лежи нáй-низкиятъ водораздѣлъ на Срѣдня гора (1093 метра споредъ австр. карта). Отъ другата му страна извира една рѣка, наречена пáкъ *Медéдъ-дерé,* която на югъ отъ Пирдопъ втича въ Тополница; покрай неѭ води пѫть отъ Панагюрище за Златица, който, както всичкия този предѣлъ, обикновенно се нарича сѫщо *Медéдъ.*

На западъ отъ този водораздѣлъ въздига се, право на сѣверъ отъ Панагюрище и на югъ отъ Златица, третия отъ високитѣ върхове на Срѣдня гора, нареченъ *Братя'.*[1]) Той се познава отъ далеко по една ливада, която покрива нáй-високия му върхъ. Къмъ югозападъ е свързанъ съ него пó-низкия *Ли́сецъ.* На върхъ на Братия се дохажда отъ Панагюрище на конь въ три часа. Върви се нáй-напрѣдъ между нивята и ливадитѣ на Панагюрското поле къмъ сѣверозападъ, послѣ се дохажда въ горитѣ, нáй-първо дѫбови, послѣ букови, та се възлиза полéка по источнитѣ брѣгове на Лисецъ чакъ до една бачия, при която се намира въ сѣнката на огромни стари буки единъ кладенецъ съ необикновенно студена вода. Отъ тамъ се върви по рьта, който съединява Лисецъ съ Братя. По пѫтя нѣма никакъвъ изгледъ. Пѫтеката е скрита въ една прекрасна букова гора, отъ двѣтѣ страни почти непроходима и тъй честа, щото отъ прохладна сѣнка никакъ неизлизаме и непрестанно се навождаме предъ клоноветѣ, които ни пресречватъ пѫтя. Не се минватъ никакви води, защото изворитѣ лежѫтъ пó-низко на десно и на лѣво. Природата тука е прелестна. Нáй-хубавитѣ букови гори, които съмъ видѣлъ на разни пѫтешествия по Европа, сѫ на данский островъ Селандъ и на панагюрската Братя. Слѣдъ единъ часъ излизаме на слъньце на нѣколко ливади, гѫсто като

---

[1]) Името (е отъ женски родъ: тáя Братя́) се произнася почти като Братіé. Мислѭ, че принадлежи на единъ купъ върхове, събрани ужъ като братия. — Mt Bratia добрѣ е забѣлѣженъ на една карта на Лежана, Bulgarie meridionale, Environs de Sophia. Tour du Monde vol. XIII p. 135 (1873) и сѫщо и на руската карта (Евр. Турция) на полковника Артамонова (С. Петербургъ 1877).

посѣни съ папрадь; лепянъ нѣма. Нáй-подирѣ се издава предъ насъ нáй-високиятъ връхъ, единъ хлъмъ, обрастнѫлъ съ гладка трѣва. Безъ да слизаме отъ коньетѣ, въскачваме се чакъ на горѣ. Тамъ на върха лежѫтъ между трѣвата на една малка полянка нѣколко купове камънье. Височината на върха е 1592 метра. За изгледа могѫ да кажѫ, че е не само единъ отъ нáй-великолѣпнитѣ въ България и на Балканский полуостровъ, но въобще въ Европа. Врѣмето бѣше ясно, освѣнъ нѣкои мъгли, които се простирахѫ по дълбокитѣ равнини (31 Юлий). Бѣхъ като омаянъ, защото такова нѣщо несъмъ очаквалъ. Отъ давна съмъ чулъ, че въ Срѣдня гора имало планини, отъ гдѣто се видѣло и София и Пловдивъ, и сега се увѣрихъ, че това е била истина. Върхътъ не е яко високъ па е и лесно пристѫпенъ, но географическото му положение се паднѫло така, щото се съглсдва отъ него едно огромно пространство. Стара планина види се не само отъ Калоферския Балканъ до Баба, но още пó-далече въздига се предъ нашитѣ очи високия Мургашъ надъ Софийското поле и на десно отъ него се издава единъ много далекъ остъръ връхъ, който стои нѣйдѣ до Искърскитѣ проходи при Черепишкий мънастирь. Всички тия Калоферски, Карловски, Троянски, Тетевенски, Златишки и Етрополски Балкани съ рѣдкитѣ си шуми, съ сивитѣ си каменяци и съ зеленикавитѣ пасбища струватъ се голо нѣщо въ сравнение съ тъмнозелената гориста Срѣдня гора около насъ и подъ насъ. Забѣлѣжваме, че нашия връхъ е пó-високъ отъ прехода, който тамъ на срѣща води отъ Златица презъ планината за Етрополе (1476 м. споредъ Каница). Златишкото поле съ Златица, която се скрива между градинитѣ си, съ селата си и съ жълтитѣ си нивя цѣло се простира долу предъ нашитѣ погледи като една разгърнѫта географическа карта. На западъ издава се величествения профилъ на Витоша въ всичката ѝ ширина, а на десно отъ нея познаватъ се въ мъглата очъртитѣ на далекитѣ Търнски пла-

нини. Софийското поле на дъното си е покрито съ легка пáра, но добрѣ се разпознава положението на София; пастиритѣ ни разказватъ, че отъ лани има въ неѭ едно ново голѣмо здание, обърнѫто съ бѣлото си лице къмъ тая страна, прозорцитѣ на което рано зараньта ясно лъсватъ при изгрѣването на слънцето — новата классическа гимназия на Орханийский пѫть, край старата развалина на св. София. Отъ българската столица наистина ката день при ясно врѣме се вижда Братя, на хоризонта между Баба и Вакарелскитѣ височини, даже на подножието ѝ добрѣ се различава мѣстото, кѫдѣто се пада долината на Тополница, вдълбена между неѭ и пó-близкия Гълѫбецъ. Но да слѣдваме разглеждането на нашата панорама. Пó-на-лѣво отъ Витоша окото съглежда една смѣсь на гѫсто събрани гористи върхове — Ихтиманската Срѣдня гора съ тъмнозелений конический Еледжйкъ (Яйладжикъ) и неговитѣ сѫсѣди, отъ татъкъ дълбоката и тѣсната провала на долнята Тополница. На югозападния хоризонтъ испречва се огромната стѣна на Рилскитѣ планини, съ величествения щитъ на Мусаллá въ срѣдата, съ Еленинъ връхъ надъ мънастиря на десно и съ много други високи зѫбци, въ многобройнитѣ падини на които се бѣлѣятъ дълбоки насипи прѣсенъ снѣгъ; отъ тука съ просто око се увѣряваме, че тия планини наистина сѫ нáй-високи отъ всичкия ни изгледъ и въобще отъ всичката срѣдня България. Къмъ тѣхъ сѫ привързани Родопитѣ, които испълняватъ цѣлата южна страна, съ високи била и нѣколко видни дълбоко просѣчени долини, но слънцето (имахме пладнѣ) бѣше вече дигнѫло толкова много пáри отъ полето, че очъртитѣ на тия високи планински гребени по нѣщо се губихѫ. Въ умáрата на полето ясно се съгледвахѫ хълмоветѣ на Коюнтепе, и пó-далече личихѫ Пловдивскитѣ тепета, распредѣлени въ редъ, нáй-низки на лѣво, нáй-високи на десно. А да поразгледаме и нáй-близкитѣ мѣста. Ето долу предъ насъ долината на Медед-дерé съ пѫтя отъ Панагюрище за

Златица и задъ нея оная горѣ описана срѣдногорска височина съ своитѣ сѣнчести гори и сълнечни ливади чакъ до Буная и до Богданъ. А на́й-подирѣ долу тъкмо на югъ цѣлото Панагюрище съ всичкитѣ му кѫщя. Цѣли часове можешъ да пресѣдишъ на това високо мѣсто; окото всѣка минута има да открива нѣщо ново въ тая великолѣпна картина.

(Слѣдва).

НАРОДНОСТИТѢ

въ

западната часть на Княжеството.

Отъ М. К. САРАФОВА.

Самия надписъ на тая ми студия показва, че тя е продължение на онова, що писахъ за народноститѣ у насъ въ минѫлогодишната V-та книжка на „Периодическото Списание“. Тамъ показахъ какъ е раздѣлено, въ това отношение, населението измежду Черното море и р. Янтра; сега ще имамъ за предмѣтъ жителитѣ на Княжеството измежду тая рѣка и западнитѣ граници. Тъй като съ това се обема цѣла сѣверна България, естественно е да се направи общо заключение и да се разясни нейното етнографическо отношение — една отъ нáй-тъмнитѣ страници за историята и географията на Балканския полуостровъ. Княжеското правителство може да се гордѣе, че тò първо дава положителни данни за своето население; колкото пъкъ за странитѣ измежду Балкана и Архипелага, ще се чакатъ сгодни врѣмена, когато едно просвѣтено управление ще се погрижи да открие вѫтрѣшния съставъ на населението по тия мѣста.

Въ оная часть на Княжеството, която азъ нарекохъ западна, споредъ старото административно дѣленье, имаше 12 окрѫга, така щото, въ срѣдньо число, на единъ окрѫгъ падатъ се по 84 000 жители. Въ источнитѣ окрѫзи, на единъ е дохаждало по 113 000 жители и отъ това вече се вижда че тѣ, баремъ по населението си, сѫ били пó-голѣми отъ западнитѣ. Разликата става йоще пò-голѣма, като се земѫтъ отдѣлнитѣ окрѫзи: на истокъ имало само единъ

окрѫгъ (Провадия) съ 63 000 ж. и единъ (Търново) ималъ даже 217 000 ж., а на западъ имало два (Свищовъ и Ломъ-Паланка) съ по 42 000 ж. и само въ единъ окрѫгъ (София) населението достига почти до 160 000 жит. За пò-голѣмо разяснение азъ ще дамъ тука общото население за сѣки западенъ окрѫгъ, като обрѫщамъ вниманието на читателя на писаното за источнитѣ окрѫзи въ V-та книжка на списанието.[1])

Окрѫзи:	Мѫжье	Жени	Сичко
Берковица	29 966	28 696	58 662
Видинъ	53 015	50 811	103 826
Вратца	35 527	34 872	70 399
Кюстендилъ	73 352	69 679	143 031
Ловечъ	42 888	42 509	85 397
Ломъ-Паланка	22 118	20 105	42 223
Орхание	25 771	26 264	52 035
Плѣвенъ	52 151	49 442	101 593
Рахово	34 193	32 689	66 882
Свищовъ	21 665	20 233	41 898
София	83 493	76 087	159 580
Трънъ	32 562	32 100	64 662
Въ зап. часть на Княж. .	506 701	483 487	990 188
Въ ист. „ „ „ .	521 102	496 629	1 017 731
Въ Княжеството	1 027 800	980 110	2 007 910

Така 12-тѣхъ западни окрѫзи имали сѫ 990 188 души жители, а 9-тѣхъ источни 1 017 731 души жители. Когато бѣхъ вече приготвилъ суровия материялъ за студията си, направихѫ се нѣкои малки поправки за населението въ окрѫзитѣ, но тѣ сѫ доста незначителни, за това ги и не зехъ въ внимание; важна поправка се направи само за народноста въ единъ источенъ окрѫгъ, така щото броеветѣ пò-долу показани сѫ вѣрнитѣ. Общото число на населението възлиза слѣдователно на 2 007 919 души, който брой е дефи-

[1]) Период. Списание на Бъл. Кн. Друж. въ Срѣдецъ. Кн. V. 1883. стр. 3.

нитивенъ до второ преброяванье. Това е първото точно опредѣление броя на жителитѣ въ Княжеството, и трѣба да спомен҄ж, че азъ го земамъ за съвсѣмъ близо до истинната. До сега можихъ да намѣрѭ само една погрѣшка. При повторното именно обработванье материяла отъ Раховския окр҄жгъ, не се намѣрих҄ж преброителни листове за с. Галово. Преди войната въ това село имало Татари, които бѣгали; отпослѣ то се пакъ заселило, но жителитѣ му биле по едно врѣме принудени да се премѣстѭтъ въ с. Островъ, и погрѣшката, за която спомен҄жхъ, произлиза вѣроятно отъ това мѣстенье. Споредъ събранитѣ свѣдѣния излиза, че по врѣме на преброяваньето въ с. Галово имало 7—8 к҄жщи заселени. Ако слѣдователно тѣхнитѣ преброителни листове не с҄ж влѣзли въ друго село, то общия брой на населението трѣбало би да се увеличи съ 50—60 души, — брой съвсѣмъ незначителенъ.

Безъ да се занимавамъ съ подробнитѣ статистически данни, — което ще б҄жде вѣроятно предмѣтъ на друга статия, — азъ преминавамъ да опредѣлѭ отъ какви народности е било съставено това население отъ 990 188 д. Но необходимо нужно ще б҄жде да видимъ, какво е отношението по вѣра, защото броетѣ за разнитѣ вѣри ще ни дад҄жтъ една твърдѣ важна основа за изучванье. Разумѣва се, че немог҄ж да се впущамъ въ подробности, а трѣба да се ограпич҄ж на тритѣ най-отличителни вѣри. Така на 100 души въ сѣки окр҄жгъ отдѣлно с҄ж по вѣра:

Въ окр҄жга	Правосл.	Мохамедани	Израелити	Други
Берковица	94.8	4.4	0.6	0.2
Видинъ	91.5	6.9	1.5	0.1
Враца	94.4	5.0	0.3	0.3
Кюстендилъ	95.9	2.8	1.3	0.0
Ловечъ	84.1	15.8	0.0	0.2
Ломъ-Паланка . . .	91.5	7.5	0.4	0.1
Орхание	96.9	3.1	0.0	0.0

Въ окрѫга	Правосл.	Мохамедани	Израелити	Други
Плѣвенъ	82.4	16.3	0.4	0.3
Рахово	87./	12.9	0.0	0.0
Свищовъ	74.6	18.2	0.1	7.1
София	93.6	2.5	3.2	0.7
Трънъ	99.8	0.2	0.0	0.0
Въ зап. часть на княж.	91.1	7.3	1.0	0.6
Въ ист. часть на княж.	49.4	49.6	0.4	0.6
Въ княжеството . . .	**69.94**	**28.76**	**0.72**	**0.58**

Разликата по вѣра измежду двѣтѣ части на Княжеството е огромно: на истокъ Православнитѣ и Мохамеданцитѣ иматъ почти еднакви броеве (502 332 д. православни, 505 393 мох.), на западъ пъкъ послѣдователитѣ на православната вѣра мощно наддѣляватъ послѣдователитѣ на Исламизма (902 064 д. правосл., 72 471 д. мох.) Измежду 1 000 души на истокъ отъ Янтри има 494 души правосл. и 496 д. мохамедани, а на западъ — тия броеве сѫ 911 и 73. Ако земемъ отдѣлнитѣ окрѫзи намираме, че само въ единъ окрѫгъ проценти на православнитѣ е пó-долу отъ 80, въ три пó-долу отъ 90, а въ сичкитѣ други той надминава 90; на истокъ само Търновския и Севлиевския окрѫзи имѫтъ повече отъ 80 процента православни. Любопитно е йоще да се спомене, че окрѫзитѣ Свищовъ Търново, Севлиево, Ловечъ и Плѣвенъ, гдѣто има 74—84 % православни, съставляватъ срѣдата на княжеството и служѫтъ тъй да кажемъ като съединителенъ трупъ измежду крайнитѣ источни и западни окрѫзи. Израилитяни има на западъ (9910 д.) почти два и половина пѫтя пó-много отъ колкото на истокъ (4 432 д.); на 1 000 души жители въ първата страна има 10 д. а въ втората — 4 д. Но и въ самитѣ западни окрѫзи Израилитянитѣ не сѫ еднакво раздѣлени а събрани сѫ пóвечето въ нáй-западнитѣ окрѫзи, като го показватъ самитѣ проценти. Колкото за абсолутнитѣ имъ броеве имало ги въ окрѫга София 5132 души, Кюстендилъ —

1818 д.; Видинъ — 1520 д.; послѣ дохаждатъ окр. Плѣвенъ — 429 д., Берковица — 380 д., Ломъ-Паланка — 360 д., Вратца — 203 д.

Процентитѣ за послѣдователитѣ на разни други вѣри въ западната и източната часть на Княжеството сѫ еднакви, но ако се земѫтъ вѣритѣ отдѣлно и тука се намира голѣма противность. На истокъ има много Григориянци, на западъ пъкъ явяватъ се много Католици (около 5 000 д.) и Протестанти. Споредъ самитѣ проценти се вижда, че Католици има нáй-много въ окрѫзитѣ Свищовъ, Плѣвенъ и София. Въ първитѣ два окрѫга има ги по селата: Белени (1437 д.), Лѫжени (680 д.), Ореше (800 д.) и Трънчевица 855 д. Кат.); въ третия — католицитѣ сѫ по градоветѣ. Протестанти има въ гр. София, Самоковъ, Ловечъ, Троянъ, Свищовъ и въ селата Яйджии, Лѫжене и Трънчевица.

Нѣкои отъ тия данни азъ ще употрѣбѭ малко пóсетнѣ, а сега да преминѫ на главния си предмѣтъ. Ето абсолутнитѣ броеве и процентитѣ за двѣтѣ нáй-многобройни народности:

	БЪЛГАРИ				ТУРЦИ			
Въ окрѫга	мѫжье	жени	сичко	% отъ нас. въ окр.	мѫжье	жени	сичко	% отъ нас. въ окр.
Берковица . . .	28 185	27 085	55 270	94.2	820	716	1 536	2.8
Видинъ	35 421	33 231	68 652	66.1	2 593	2 674	5 276	5.1
Вратца	33 396	32 778	66 174	94.0	948	946	1 894	2.7
Кюстендилъ . .	70 182	66 383	136 565	95.5	1 552	1 696	3 248	2.3
Ловечъ	37 933	38 067	76 000	89.0	4 239	3 790	8 029	9.4
Л.-Паланка . .	18 998	17 288	36 286	85.9	1 013	970	1 983	4.7
Орхание . . .	25 144	25 761	50 905	97.8	134	89	223	0.4
Плѣвенъ . . .	40 715	38 520	79 235	78.0	6 430	6 165	12 595	12.4
Рахово	27 704	26 351	54 055	80.8	805	760	1 565	2.3
Свищовъ . . .	16 830	15 928	32 758	78.2	3 674	3 371	7 045	16.8
София	76 968	70 613	147 581	92.5	1 433	1 130	2 563	1.1
Трънъ	32 125	31 722	63 847	98.7	15	3	18	0.0
Въ зап. часть на Княж. . .	443 603	423 730	867 341	87.39	23 656	22 310	45 966	4.64
Въ ист. часть на Княж. . .	244 498	233 676	478 174	46.95	246 125	235 193	481 318	47.39
Въ цѣл. Княж.	**688 101**	**657 406**	**1 345 507**	67.01	**269 781**	**257 503**	**527 724**	**26.36**

Отъ тука се вижда, че на западъ отъ Янтра има 19 пѫтя пó-много Българи отъ колкото Турци. Контраста съ источнитѣ окрѫзи е съвсѣмъ ясенъ. Тамъ измежду 10 000 души жители 4 701 сѫ Българи и 4 732 души Турци, така щото тия съ 31 души надминаватъ първитѣ. Разликата е незначителна и въобще може да се каже, че въ источнитѣ окрѫзи има отъ двѣтѣ народности еднакви броеве; въ западнитѣ пъкъ за 10 000 д. жит. Българетѣ надминаватъ Турцитѣ почти съ 8 295 души. Извадимъ ли Търновския и Севлиевския окрѫгъ, то на истокъ нѣма окрѫгъ въ който измежду 1 000 д. ж. да има пó-малко отъ 437 д. (Варна) Турци, а на западъ тоя брой не надминава 168 д. (Свищовъ), въ два окрѫга даже той е пó-малъкъ отъ 10. Забѣлѣжително е, че като захванемъ отъ окр. Свищовъ, Търново и Севлиево на западъ, процента на Българитѣ изведнъждъ се покача на 80 и нигдѣ не пада много подъ тоя брой. Ако всичкитѣ бивши окрѫзи раздѣлимъ на два купа: въ единa ония окрѫзи гдѣто на 1 000 д. ж. дохаждатъ баремъ 100 Турци, въ другия пакъ окрѫзитѣ гдѣто има пó-малко отъ 100 д., то въ първия би влѣзли: Варна, Провадия, Шуменъ, Ески-Джумая, Разградъ, Силистра, Руссе, Търново, Севлиево, Свищовъ и Плѣвенъ, а въ втория останѫлитѣ 10 окрѫга. Послѣдния окрѫгъ, мислѭ, трѣбвало би да се пренесе въ втория купъ, защото Помацитѣ вѣроятно неволно (съ погрѣшно показание матерния езикъ) уголѣмяватъ числото на Турцитѣ. На всѣки начинъ види се, че Янтра е важна и въ етнографическо отношение: недалечъ отъ неѭ намира се линията, която дѣли компактното българско и турско население, до колкото такава линия е възможна въ страна смѣсено населена.

Българския елементъ въ ни единъ окрѫгъ не е пó-слабъ отъ 66 процента, т. е. въ западнитѣ окрѫзи нѣма ни единъ, гдѣто двѣтѣ третини отъ заселението му да не сѫ Българи; въ 6 окрѫга тоя процентъ надминава даже 90. Българетѣ правѭтъ компактна масса въ нáй-западнитѣ

окржзи (като извадимъ Видинъ) особенно пъкъ въ окржга Орхание и Трънъ, гдѣто тѣ сж почти едничкитѣ жители. Това обстоятелство прави излишно изброяваньето мѣстата населени съ Българи.

Процента на Турцитѣ надминава броя 10 само въ два окржга: Плѣвенъ и Свищовъ; въ другитѣ той е пò-малъкъ отъ 10 а въ Орхание и Трънъ даже пó-малъкъ и отъ единицата.

Повече отъ полвината на Турцитѣ въ берковския окр. намира се въ града Берковица (866 д.), отъ останжлитѣ биле сж 131 ч. въ с. Мечитъ-махала, 191 ч. въ с. Хаджийска махала (Хаджиларъ-махлеси) и 278 душ. въ Голѣма-Кутловица. Другитѣ села на окржга сж почти исключително населени съ Българе.

Турцитѣ въ видинския окржгъ сж йоще пò-еднообразно раздѣлени: 85-тѣхъ имъ процента живѣжтъ въ г. Видинъ (4480 д.), 9 проц. въ селото Акчаръ (826 д. Българе, 490 души Турци), останжлитѣ пъкъ 6 проц. разпръснжти сж въ Бѣлоградчикъ (218 д.) и по селата, безъ да имжтъ нѣгдѣ болшинство.

Въ врачанската околия има сичко 1100 души Турци, отъ които 1085 сж биле въ града Враца; другитѣ 794 д. въ истоименния окржгъ живѣжли сж въ каменополската околия и то раздѣлени на два острова: единия близо до устието на Мали-Искъръ въ Искъра (селата Романъ, Горня-Бешевица и Каленъ) а другия на горний Скитъ въ селата Баница, Джурилово, Буковецъ, Комарово и Тлачене. Ни въ едно отъ тия села турското население нѣма болшинството, само въ Джурилово и Романъ то се приближава до полвината на българското население.

Кюстендилския окржгъ прави малко исключение отъ до сега разгледванитѣ окржзи. Централния градъ ималъ 1572 д. Турци, но въ едноименната околия има три съсѣдни села, на юго-истокъ отъ Кюстендилъ, отъ които въ двѣ Згурово (173 д. Българе, 284 д. Турци) и Пелатиково (280 души Българе, 443 д. Турци) — турското население надминава българското, и едно село — Рашка-Грацница (210

Българе, 148 д. Турци) — гдѣто петь-тѣхъ седми сѫ Турци. За другитѣ двѣ околии трѣба да се спомене, че само околийскитѣ градове — Дупница и Радомиръ — имали по 676 д. Българи и 106 д. Турци; изворската пъкъ околия е чисто българска.

Турското население въ ловчанския окрѫгъ намира се повечето надлъжъ по р. Осъмъ въ селата: Команъ (146 д. само турско), Борима (359 д. само турско), Доброданъ, Дълбокъ-долъ, Ломецъ (390 д. Турци, 831 д. Българи), Турски-Лѣшникъ, Абланица, Българени, Хлевени (125 д. Турци 433 д. Българи), гр. Ловечъ (650 д. Турци), Умаревци, Смочанъ, Пресѣка, Какрина, Гостина, Тепава, Деветаки, Йоглавъ. Доиренци, Лѫжене (237 д. Турци, 348 д. Бълг.). На истокъ отъ тая линия намиратъ се чисто турското село Долни-Биволъ (61 ч.) и Острецъ (634 д. Турци), 510 души Българи), които служѫтъ като прелазъ къмъ ония турски села ще заокрѫжаватъ града Севлиево.[1]) На западъ отъ Осъма лежѫтъ чисто турскитѣ села: Мирашъ, Кюлюменлий, Мангаллѫ-махала, Шанкая и Галата, и смѣсенитѣ: Голецъ, Калениkъ, Курмазлий, Угърчинъ, Ѕѫлково, Дрѣновъ, Метудово, Слатина и Владиня, наредени на единъ лѫкъ, който се опира на Осъма при Абланица и при Кара-Хасанъ.

Въ Ломъ-Паланския окрѫгъ има само при устието на р. Цибрица, едно чисто турско село, наречено Турски-Цибаръ. Въ двѣ други села — Метковецъ и Орсоя — има по 50 и 38 души, нáй-много Турци сѫ биле въ самия гр. Ломъ-Паланка (1389 д.).

За Орханийския окрѫгъ показани сѫ въ окрѫжния градъ 65 д. Турци и въ с. Уруци 90 д., другитѣ сѫ разпръснѫти по селата. Тетевенската околия е цѣла българска.

Около 69% отъ Турцитѣ въ Плѣвенския окрѫгъ биле сѫ въ никополската околия (8673 д.). Въ самия градъ Никополъ имало около 4 пѫтя повече Турци (3564 д.) отъ колкото Българе (908 д.). Въобще по сичкитѣ никополски

[1]) Сравни Период. Списание V кн. 1883, стр. 13.

села по край дунавския брѣгъ има по нѣщо Турци. Чисто турски сѫ селата: Санадиново, Каменецъ (12 Бъл.), Смърдехча (11 д. Бълг.), Орта-кьой, Турски-Карагачъ (49 д. Бълг.); смѣсени сѫ пъкъ селата: Гигенъ, Гулянци, Крета, Муселиево, Ново-Новачене, Катерица, Одърне, Орѣховица, Радиненецъ и Турски-Тръстеникъ. Отъ 3 922 д. Турци въ плѣвенската околия, 1 574 д. сѫ биле въ околийския градъ, а другитѣ въ смѣсенитѣ села: Горни-Джбникъ, Крушевица, Мѫдювени, Песерево, Кѫбелъ, Пърдилово, Радомирци, Черниково и Рупци.

Около 78 процента (1 232 д.) отъ сичкитѣ Турци въ раховския окрѫгъ намирали сѫ се въ града Рахово, останѫлитѣ сѫ живѣѭли въ Бѣло-Слатинската околия и то въ селата: Глава, Попица, Вранякъ, Бѣла-Слатина, безъ да достигнѫтъ нѣгдѣ полвината на населението. Тия села сѫ нѣкакъ като продължение на ония, за които малко по́-горѣ видѣхме въ плѣвенската околия.

Свищовския окрѫгъ, на́й источния отъ западнитѣ, прилича много, въ етнографическо отношение, на окрѫзитѣ отвѫдъ Янтра: Турцитѣ се намирѫтъ доста много по селата. Чисто български сѫ само селата: Бужурлукъ, Българени, Българско-Сливо, Бурумлий (49 д. тр.), Долня-Студена (28 д. тр.), Дели-Сюлѐ, Кара-Исенъ, Козаръ-Бѣлени, Александрово (Митхадъ-паша), Пети-Кладенци, Сарѫ-яръ, Стижаровъ, Чаушка-махала и Червена. Чисто турско село има само едно — Върѕулица. Въ другитѣ села Българе и Турци живѣѭтъ заедно и то първитѣ винѫги въ по́-голѣмъ брой, като се извади селото Батакъ (279 д. Бъл. 347 д. Тур.). Въ града Свищовъ имало 7 885 д. Българе и 1 838 д. Турци

Турцитѣ въ софийския окрѫъ живѣѭтъ само въ источната му часть. Въ самоковската околия имало ги въ гр. Самоковъ (608 д.), с. Муси-Бей (215 д.), с. Горна-Баня и Гамджасъ; въ златишката околия — въ Златица (411 д.), Коланларе, Мирково, Пирдопъ, Келаво-Комарци и Карлиево,

за новоселската околия има означено незначително малко Турци въ с. Бѣло-попци и Орманлия, а въ софийската околия имало ги само въ столицата.

Колкото за трънския окрѫгъ излишно е и да се говори: въ него нѣма почти нищо Турци.

Отъ сичко до сега казано излиза, че, както въ источнитѣ окрѫзи, Българетѣ живѣѭтъ повечето по градоветѣ, така въ западнитѣ Турцитѣ се намирѫтъ повечето по централнитѣ мѣста. Това явление само по себе си е интересно а важностьта му ще се покаже слѣдъ всѐстранно то изучаванье нравитѣ, обичаитѣ, преданията, образованието и въобще цѣлия битъ на западнитѣ и источнитѣ окрѫзи.

Внимателното сравнение процентитѣ на православнитѣ (стр. 48 и 49) и на Българитѣ (стр. 50) за сѣки окрѫгъ отдѣлно открива твърдѣ интересно нѣщо. Ние знаемъ, че броя на православнитѣ се съставя отъ Българетѣ, Власитѣ, Русситѣ, Гърцитѣ и т. н., така щото, броя на православнитѣ трѣба въобще да бѫде пó-голѣмъ отъ броя на Българитѣ. Но за православнитѣ въ Ловчанския и Орханийския окрѫгъ имаме $84._1$ и $96._9$ процента, за Българитѣ пъкъ въ сѫщитѣ окрѫзи има $89._0$ и $97._8$%. Ако отъ броя на православнитѣ извадимъ броя на Ромѫнитѣ, сѫщото това отношение се намира и въ окрѫзитѣ Плѣвенъ и Рахово. Това само по себе си ни довожда до заключение, че въ тия четири окрѫга имало жители, на които матерния езикъ е българския, а не сѫ православни. Неще много умуванье за да се сѣтимъ, че тия Българе сѫ Помацитѣ. Като неброени за особенна народность, разумѣва се, че немогѫ да покажѫ точно общия имъ брой. Само за околията Дърманци направи се пó-точно изброяванье на Помацитѣ, и намѣри се 4 784 д. Некѫ сега пресмѣтнемъ приблизителния на тоя брой отъ другитѣ данни. Като съберемъ за сѫщата околия броеветѣ на Българи, Власи, Русси и други, за които знаемъ че сѫ православни, получаваме 76 505 д., за православнитѣ пъкъ имаме 71 755 д., така щото разликата 4 750 д. би

представлявала Помацитѣ. Отъ друга страна, като съберемъ пáкъ за дърманската околия броя на Турци, Цигани, Татари и пр. за които можемъ да кажемъ, че сѫ мохамеданци, получаваме 8 806 д., но мохамеданитѣ въ ловченския окрѫгъ сѫ биле 13 522 д. и разликата 4 716 д. представлявала би броя на ония жители, които безъ да сѫ Турци, Цигани и пр. сѫ мохамедани т. е. — Помацитѣ. Както се вижда, пресмѣтнѫтитѣ два броя не се различаватъ много отъ броя на дѣйствителното преброяванье. Като употрѣбихъ тоя начинъ на пресмѣтанье намѣрихъ, че въ окрѫга Рахово (околия Бѣла-Слатина) имало около 4 080 д. Помаци, въ окр. Плѣвенъ (околия Плѣвенъ) — около 780 д., въ окр. Орхание (окол. Тетевенъ) — 636 д., така щото въ четиръ-тѣхъ тия окрѫзи имало около 10 220 души Помаци. Въ други окрѫзи до сега не съмъ съгледалъ да ги има. Селата, въ които живѣѭтъ Помацитѣ наредени сѫ, като захванемъ отъ горний Видъ, по лѣвия му брѣгъ и въ оная тѣсна ивица що образува Видъ съ Панега, до Долний-Дѫбникъ и Нетрополия. На лѣва страна отъ Искъра има тъй сѫщо нѣщо Помаци. Азъ ще изброѭ повечето села, за които можихъ да заключѫ че е имало Помаци, като се придържамъ до административното дѣленье. Въ Ловчански окрѫгъ: Агленъ, Блъсничево (797 д. Пом., 1 377 д. ж.), Дѫбени (447 д. Пом., 761 ж.), Драголинъ-долъ, Мала-Брѣсница, Асенъ (чисто помашко 116 д. ж.), Гложане, Градешница (чисто пом. 380 ж.), Дърманци, Турски-Изворъ (1 038 д. Пом., 1 261 д. ж.), Катунецъ, Лѣсидренъ, Мала-Желѣзна, Помашка-Лѣшница (чисто пом. 448 ж.), Сопотъ, Пещерна (чисто пом. 264 д. ж.), Торосъ (1 414 д. пом., 2 343 д. ж.), Угърчинъ; въ окр. Плѣвенъ: Горня-Нетрополия, Долня-Нетрополия, Девенци, Долний-Дѫбникъ, Луковитъ, Ракита, Петрювени, Тодоричени, Червенъ-Брѣгъ; въ окр. Рахово: Бѣла-Слатина (на полвинъ помашка), Борованъ, Бъркачево, Бреске, Горникъ, Глава, Еница, Койнаре, Княжа, Липица, Малорадъ, Попица, Реселецъ, Сухача, Търнакъ, Фуренъ,

Чумаковци; въ орханийския окрѫгъ само селото Добревци имало 636 д. Помаци и 693 православни Българе.

За да може пó-ясно да се види, какъ сѫ раздѣлени по Княжеството двѣтѣ наши най-многобройни народности, трѣба да пресмѣтнемъ общитѣ проценти. Нека кажемъ, че въ сѣверна България има сичко само 100 души Българе, или само 100 души Турци, тогазъ въ сѣки окрѫгъ щеше да има души:

Окрѫзи:	Българи	Турци
Варна	3.0	8.8
Провадия . . .	1.7	6.8
Шуменъ . . .	2.4	13.5
Ески-Джумая .	1.0	11.2
Разградъ . . .	2.8	15.6
Силистра . . .	1.9	12.3
Руссе	4.1	12.5
Търново . . .	13.0	7.7
Севлиево . . .	5.6	2.9
Свищовъ . . .	2.4	1.3
Плѣвенъ . . .	5.9	2.4
Ловечъ . . .	5.7	1.5
Орхание . . .	3.8	0.0
София	11.0	0.5
Кюстендилъ. .	10.2	0.6
Трънъ	4.8	0.0
Берковица . .	4.1	0.3
Вратца	4.9	0.4
Рахово	4.0	0.3
Ломъ-Паланка .	2.7	0.4
Видинъ. . . .	5.1	1.0
	100.0	100.0

Отъ тия броеве се вижда, че Българетѣ сѫ разредени много пó-равномѣрно отъ колкото Турцитѣ, които наопаки сѫ нѣкакъ струпани на едно. Ако въ Княжеството имаше 1000

души Българе, то само въ единъ окрѫгъ (Ески-Джумая) щѣше да има 10 д., а въ сѣки отъ останѫлитѣ 20 окрѫзи би имало баремъ 20 души; за 1000 души пъкъ Турци въ 9-тѣхъ нáй-западни окрѫзи, като захванемъ отъ Орхание, щѣше да има по 10 или пó-малко души, въ два (Орхание и Трънъ) нещѣше да има даже нито единъ Турчинъ, до като $65._1$ процентъ отъ сичкитѣ Турци ес намирѫтъ, тъй да кажѫ, на купъ въ петь окрѫга (Шуменъ, Ески-Джумая, Разградъ, Силистра и Руссе) — въ срѣдата на источната часть отъ Княжеството, Българетѣ сѫ раздѣлени по цѣлата западна часть. Сравнително нáй-много отъ Турцитѣ живѣѭли сѫ въ разградския окрѫгъ, нáй-малко пъкъ въ трънския. Отъ Българетѣ имало нáй-много въ търновския окрѫгъ и нáй-малко въ Ески-Джумайския. Въ источнитѣ окрѫзи, като извадимъ Търново и Севлиево, живѣѭли сѫ $80._7$% отъ сичкитѣ Турци въ Княжеството, а въ останѫлитѣ 14 окрѫга — $19._3$%; въ тия пъкъ 14 окрѫга имало $83._2$% отъ сичкитѣ Българе, до като въ источнитѣ оставатъ $17._8$%. Отъ това слѣдва, че би могло да се потегли, покрай р. Янтра, линия, която би раздѣляла Княжеството така, щото въ едната часть процента на Турцитѣ да бѫде равенъ на процента на Българетѣ въ другата часть.

Споредъ голѣмината си въ источната часть на Княжеството имаше йоще три други народности, на които процента отъ общия брой надминава 1; на западъ има само двѣ такива народности: Власи и Цигани. И въ источнитѣ окрѫзи има отъ тия народности, но не въ сѫщитѣ отношения: тамъ бѣхѫ вторитѣ пó-вече отъ първитѣ а тука имаме противното. Ето какъ сѫ раздѣлени Власитѣ и Циганитѣ по окрѫзитѣ:

Въ окрѫга	ВЛАСИ				ЦИГАНИ			
	мѫжье	жени	сичко	% отъ нас. въ окр.	мѫжье	жени	сичко	% отъ нас. въ окр.
Берковица . . .	82	65	247	$0._1$	632	582	1 214	$2._1$
Видинъ	11 943	11 902	23 845	$23._3$	1 279	1 269	2 548	$2._5$
Вратца	137	149	286	$0._4$	851	821	1 672	$2._4$

Въ окрѫга	Власи мѫжье	жени	сичкр	% отъ нас. въ окр.	Цигани мѫжье	жени	сичко	% отъ нас въ окр.
Кюстендилъ . .	105	42	147	0.1	539	550	1 089	0.8
Ловечъ	215	235	450	0.5	400	376	776	0.9
Л.-Паланка . .	784	710	1 494	3.5	972	890	1 862	4.1
Орхание . . .	62	27	89	0.2	422	383	805	1.6
Плѣвенъ . . .	3 052	3 025	6 077	6.0	1 049	975	2 025	2.0
Рахово	4 044	4 010	8 054	11.0	1 399	1 353	2 752	4.1
Свищовъ . . .	652	608	1 260	3.0	234	192	426	1.0
София	376	138	514	0.8	1 023	980	2 003	1.3
Трънъ	27	17	44	0.1	362	346	708	1.1
Въ зап. часть на Княж. . . .	21 479	20 928	42 407	4.3	9 162	8 717	17 879	1.8
Въ ист. часть на Княж. . . .	3 485	3 178	6 663	0.6	10 180	9 541	19 721	1.9
Въ Княжеството	**24 964**	**24 106**	**49 070**	**2.44**	**19 342**	**18 258**	**37 600**	**1.87**

Така броя на Власитѣ въ сѣверна България достига 49 070 души, а броя на Циганитѣ — 37 600 души, съ други думи измежду 10 000 жители 244 души сѫ Власи и 187 д. — Цигани. Процента на послѣднитѣ въ двѣтѣ части на Княжеството е почти сѫщия, т. е., тѣ сѫ почти еднакво раздѣлени по нашата територия, но въ западната часть на Княжеството живѣѭли сѫ 47.6% отъ всичкитѣ Цигани, а въ источната — 52.4%, така щото тѣхъ има 4.8% по́-вече въ послѣдната часть. За Циганитѣ слѣдователно нѣма никакви етнографически граници: тѣхъ има на вредъ. Ако прегледаме съ внимание броеветѣ само за западнитѣ окрѫзи, намираме, че Цигане е имало сравнително на́й-много въ окр. Рахово, а на́й-малко въ окр. Кюстендилъ. Въ първия на 1 000 д. жители има 41 ч. а втория — 8 д. Въобще въ окрѫзитѣ на сѣверъ отъ Балкана (Плѣвенъ, Рахово, Вратца, Берковица, Ломъ-Паланка и Видинъ) има сравнително по́-вече Цигане, отъ колкото въ другитѣ западни окрѫзи. Както въ источната тъй и въ западната часть на Княжеството, Циганетѣ не правѭтъ компактна масса: нѣма населени мѣста, гдѣто тѣ би съставлявали болшинството отъ населението. Отъ тѣхъ се на-

миратъ почти въ всичкитѣ села и градове. И това прави невъзможно изброяваньето на всичкитѣ мѣста, гдѣто ги има.

Противното имаме за влашкия елементъ. 86.₅ % отъ всичкитѣ Власи въ Княжеството живѣѭтъ въ западната, а само 13.₅ % — въ источната часть. Измежду 1 000 жители въобще, на истокъ дохаждатъ само 6 души Власи, а на западъ — 43 души. Но и въ самитѣ западни окрѫзи Власитѣ не сѫ еднакво раздѣлени. Въ петь-тѣхъ окрѫга, които се допиратъ до Дунава: Свищовъ, Плѣвенъ, Рахово, Ломъ-Паланка и Видинъ, живѣѭли сѫ 96.₂ процента отъ всичкитѣ Власи на западъ. Въ Видинския окр., на 1 000 души жители, дохаждатъ 233 д. Власи, така щото малко пó-вече отъ четвъртината на населението въ тоя окрѫгъ е влашко. Въ седемь-тѣхъ други окрѫзи, освѣнъ изброенитѣ пó-горѣ, на 1 000 д. жители падатъ се нáй-много 5 д. Власи.

Населенитѣ мѣста, въ които се намиратъ Власи, знаменателно сѫ опредѣлени. Нáй-важнитѣ влашки села наредени сѫ покрай Дунава, като захванемъ отъ Вардинъ (свищовско) чакъ до устието на Тимока. Освѣнъ това, тѣ правѭтъ двѣ грамади: една около Рахово а другата въ нáй-сѣверо-западния ѫгълъ на Княжеството измежду Дунава, Тимока и шосето Видинъ-Кула.

Освѣмъ въ града Свищовъ, въ истоименния окрѫгъ има йоще въ двѣ села Власи: Вардинъ и Бѣлене. Въ това послѣдньо село влашкия елементъ съставлява една четвъртина отъ населението.

Отъ 6077 д. Власи въ плѣвенския окрѫгъ 6006 д. сѫ биле въ никополската околия, а само 71 д. въ плѣвенската. Отъ послѣднитѣ 47 д. сѫ биле въ селото Радомирци, на сѣверъ отъ Луковитъ, 14 д. въ с. Червени-Брѣгъ и 10 д. въ гр. Плѣвенъ. На истокъ отъ Осъма има само едно село, въ което да живѣѭтъ много Власи, то е селото Ерменлуй. На западъ пъкъ отъ Осъма Власитѣ се намирѫтъ и пó-далечъ отъ Дунава. Тѣ сѫ биле въ селата: Черковица

(чисто влашко), Сомовитъ (617 д. Власи, 83 д. Българе), Шамлиево (439 Власи, 350 д. Българе), Гаурени (1385 д. Власи 131 Българе), Шияково, Гуленци (789 д. Власи, 430 Българе), Черчеланъ (чисто влашко), Магура (чисто влашко) Гигенъ и Гигенска махала.

Отвѫдъ Искъра захващатъ влашкитѣ села на раховския окрѫгъ. Тия села сѫ: Бешлий (887 д. Власи, 66 д. други), Крушевене (1081 д. Власи, 412 д. Българе), Вадинъ (почти чисто влашко), Островъ, Лѣсковецъ (почти чисто влашко), г. Рахово, Ченгене-сарай, Сърбеница (1146 души Власи, 222 д. Българе), Бутанъ, Гложене (чисто влашко), Хърлецъ (чисто влашко) и Козлудуй (1797 д. Власи, 204 д. Българе). Така щото населението по дунавския брѣгъ отъ устието на Искъра до устието на Огостъ (като извадимъ Рахово) е почти исключително влашко. Отъ селото Сърбеница на доло по Огостъ наредени сѫ тъй сѫщо влашки села Козлудуй остава само въ главната посока — Дунава. Въ Бѣло-слатинската околия показани сѫ 66 д. Власи, отъ които 57 д. сѫ живѣѭли въ с. Сухача. Тия Власи, както и ония въ селото Радомирци, показватъ се като островчета въ българския елементъ.

Почти 92 процента отъ сичкитѣ Власи въ Ломъ-Паланския окрѫгъ живѣѭли сѫ въ три села на р. Цибрица: Калугеръ-Махала, Куле-Махала и Цибаръ-Махала (Варошъ). Другитѣ сѫ биле въ градъ Ломъ-Паланка, с. Орсоя и по едно домакинство въ Толовица и Василовци.

Видинския окрѫгъ има нáй-много Власи, но не навредъ, а само въ двѣ околии, защото въ видинската околия имало 15 990 д. въ кулската 7 822 д., а въ бѣлоградчиската само 33 души. Смѣсени села има малко: Българитѣ и Власитѣ въ тоя окрѫгъ живѣѭтъ повечето въ отдѣлни села. Влашкитѣ села сѫ наредени покрай Дунава и сръбската граница, като оставѭтъ по срѣдата си, тъй да кажѫ, единъ полуостровъ Българи. Тоя полуостровъ съставляватъ селата: Чунгурусъ (861 д. Българе, 76 д. Власи), Чорока-

лина, Плакудеръ, Гърци, Динковци, Смърданъ и Иново. Влашкитѣ села които го заобикалятъ сѫ: Капитановци (769 д. Власи 101 д. Българе), Керимъ-бей, Шефъ, Кутово, Сланотрънъ, Кошава, Гомотарци, Негованци, (588 д. Власи. 71 Българи), Алваджи, Ясенъ, Флорентинъ, Връвъ, Влашка-Раковица, Балей, Брѣгово, Ракитница, Коилово, Косово. Делейна, Молалия, Теяновци, и Гѫнзово (1004 д. Власи. 61 д. Българе). При тия придружаватъ се и кулскитѣ влашки села: Каленикъ, Тополовци, Бошнякъ, Фунденъ, Раброво, Периловци, Бериловци, Шипиково, Църномашница. Злокукя, Голѣми-Ясеновецъ, Махала-Ясеновецъ, Градсковъ и Халово. На дунавския брѣгъ само Ново-село може да сеземе като българско (2044 д. Българе, 174 д. Власи). На сѣверъ отъ шоссето Видинъ-Кула намиржтъ се йоще българскитѣ села Шишанци, Бойница, Голѣманово, Изворъ-махала и Турчинъ.

Власитѣ въ Врачанския окрѫгъ биле сѫ въ селата: Костелъ (44 д.), Литача (51 д.), Мраморенъ (73 д.), Тлачене (41 д.), Тишевица (24 д.) и Горньо-Пещене (34 д.). Многото ония Власи, означени на нѣкои етнографически карти около Вратца, несѫществуватъ, а нà да ли ги е имало нѣкога.

Отъ Власитѣ въ Берковския окрѫгъ биле сѫ 60 д. въ гр. Берковица и 69 д. въ с. Заножане; другитѣ се намиржтъ въ пó-голѣмитѣ села пó-вечето край шосето, като Клисура, Боровица и др., което показва, че това сѫ вѣроятно Цинцаритѣ-ханджии.

Въ Кюстендилския окрѫгъ имало въ околийскитѣ градове и въ двѣ села: Бистрица (25 д.) и Пориманово (18 д.) нѣщо Власи заедно. Другитѣ сѫ разпръснѫти по селата.

Забѣлѣжително е, че въ Ловчанския окрѫгъ Власитѣ живѣятъ пó-вечето въ помашкитѣ села: Турски-Изворъ (63 д.), Драгана (73 д.), Лѣсидрѣнъ (24 д.), Торосъ (21 д.). Угъргинъ (49 д.), Дърманци (29 д.) и Голецъ (25 д.). Въ Орханийския окрѫгъ Власитѣ биле въ с. Лупенъ (39 д.)

и Орхание (26 души), другитѣ се намиржтъ осамотени по селата.

За Софийския окржгъ ще споменж че имало 225 д. съ влашки матеренъ езикъ въ столицата, 130 д. — въ Самоковъ, 26 д. — въ с. Гюреджия и 19 д. — въ с. Мацакурово (и двѣтѣ самоковски). Другитѣ се намиржтъ по единъ или двама по селата.

Съ това сж опредѣлени мѣстата гдѣто живѣжтъ Власитѣ. Като преминавамъ на другитѣ народности въ Княжеството ще споменж изведнъжъ, че ги има до 20 различни. Лицата, за които не е било добрѣ констатирано въ преброяванието матерния езикъ, зети сж като непознати и не фигуриратъ въ тоя брой. Многото народности намиратъ се главно въ Софийския окржгъ и произлизжтъ безъ съмнѣние отъ чужденцитѣ въ столицата. Тъй като нѣкои отъ тия народности имжтъ съвсѣмъ слаби броеве, нѣкои даже само по два-трима, то ще дамъ тука абсолютнитѣ броеве само за ония народности, които имжтъ понѣ 1 000 д., а другитѣ ще сгрупирамъ.

Окржзи:	Евреи (шп.)		Татари		Сърбо-Хърв.		Гърци	
Берковица	383		6		10		44	
Видинъ	1 483		175		1 260		355	
Вратца	203		6		6		144	
Кюстендилъ	1 812		1		11		57	
Ловечъ	5		1		8		25	
Ломъ-Паланка	363		62		60		13	
Орхание	2		—		1		—	
Плѣвенъ	420		1 093		3		57	
Рахово	11		206		18		195	
Свищовъ	29		207		28		16	
София	6 001		9		158		311	
Трънъ	17		—		16		8	
Всичко въ зап. часть на Княж.	9 729	0.96	1 766	0.18	1 679	0.17	1 225	0.12
Всичко въ ист. часть на Княж.	4 291	0.42	10 610	1.04	215	0.02	10 327	1.01
Всичко въ Княжеството	14 020	0.70	12 376	0.62	1 894	0.09	11 552	0.58

Първото забѣлѣжително нѣщо отъ тия броеве е, че въ западнитѣ окржзи има сравнително много повече шпаньолски Евреи отъ колкото въ источнитѣ: на 10000 души жители въ първитѣ окржзи има 98 души, а въ источнитѣ

— 42 д. слѣдователно нѣщо по́-малко отъ полвината. На́й-западнитѣ окрѫзи: Кюстендилъ, София, Берковица, Ломъ-Паланка и Видинъ отличаватъ се съ многото си Евреи. Трънъ прави исключение. Евреитѣ живѣѭтъ повечето въ градоветѣ, както се вижда отъ сравнението на слѣдующитѣ броеве съ общитѣ броеве на относителнитѣ окрѫзи: въ Кюстендилъ 959 души Евреи, въ Дупница 810 души, въ Радомиръ 29 души, въ София 4146 души, въ Самоковъ 833 д., въ Берковица 361 души, Голѣма-Кутловица 16 души, въ Ломъ-Паланка 361 д., въ Видинъ 1427 д., въ Кула 4 д., въ Бѣлоградчикъ 10 души. Отъ това сравнение излиза, че въ видинския окрѫгъ имало 42 д. Евреи, и въ кюстендилския — 14 души които сѫ живѣѭли по селата. Отъ тия послѣднитѣ само въ селото Бобошево има и еврейски жени. Лошитѣ економически слѣдствия отъ удомяваньето Евреитѣ по селата, особенно въ нѣкои славянски земи, на сички сѫ познати и вѣроятно е, че и у насъ нѣма да закъснеѭтъ, ако тоя въпросъ се остави току-тъй. Тука ще забѣлѣжѫ йоще, че въ видинския окрѫгъ Евреитѣ като да предпочитѫтъ ония населени мѣста, гдѣто има повече Власи, защото тѣ се намиратъ въ селата: Гѫнзово, Теяновци, Неговanци, Ракитница, Кошава, Алваджи, Тръняне, Връвъ, Гомотарци, Флорентинъ.

Ако сравнимъ броя на шпаньолскитѣ Евреи съ броя на израелититѣ по вѣра въобще въ западнитѣ окрѫзи излиза, че тамъ имало 184 души, които сѫ биле израелити а не сѫ имали за матеренъ езикъ шпаньолския. Това сѫ нѣмскитѣ, рускитѣ и др. Евреи, които сѣки день прииждатъ повече и повече да опитатъ щастието си въ новосъзданото Българско Княжество. Такива Евреи имало: 37 души въ Видинъ, 6 д. въ Кюстендилъ, 9 д. въ Плѣвенъ, 1 д. въ Рахово и 131 д. въ София. Отъ послѣднитѣ 128 души сѫ биле въ столицата. Измежду источнитѣ окрѫзи на́й-много подобни Евреи има въ Руссе. Самитѣ мѣста, въ които тѣ живѣѭтъ, ясно показватъ, какви стремления и какви занятия може да имѫтъ тия Евреи.

На истокъ има Татари почти 10 — пѫтя по́вече отъ колкото на западъ. Сравнението, което направихъ за мѣсторождението на тия Татари, показва че и тѣ сѫ наскоро преселени негдѣ изъ Руссия, вѣроятно изъ Кримъ, и вижда се, че самата преселена генерация не е йоще измрѣла. Татаритѣ живѣѭтъ:

Въ окр. Видинъ: гр. Видинъ 128 д. и с. Акчаръ 39 д.

Въ окр. Ломъ-Паланка: гр. Ломъ-Паланка 54 д., Турски-Цибиръ 7 д., Расово 1 ч.

Въ окр. Плѣвенъ: гр. Никополь 10 д., с. Бѣла-вода 87 д., с. Мечка 100 д., с. Тръстеникъ 18 д., с. Муселиево 74 д., с. Дебово 798 души.

Въ окр. Рахово: с. Гладно-поле 133 д., с. Долня-Гноеница 69 д.

Въ окр. Свищовъ: с. Батакъ 97 д., с. Вардинъ 81 д., гр. Свищовъ, с. Стижаровъ, с. Хаджи-Муса.

Въ цѣлото Княжество има само едно село сръбско: Бракевци (1 067 д.) на Тимока. Освѣнъ тѣхъ въ видинския окрѫгъ имало Сърби въ гр. Видинъ 121 д. и с. Гайтанци 20 души. Другитѣ Сърби живѣѭтъ по градищата и вѣроятно сѫ прелазно намирѫтъ у насъ.

Ние видѣхме, че на истокъ има страна (окр. Варна) гдѣто Гърцитѣ съста́вляватъ гѫсто събрано население. На западъ такова нѣщо нѣма. Тука тѣ сѫ разпръснѫти, безъ да имѫтъ нѣгдѣ болшинството. Лицата, означени че имѫтъ матеренъ езикъ грѫцки, намирѫтъ се въ окрѫзитѣ:

Берковица: с. Мечитъ — махала 31 д.

Видинъ: гр. Видинъ 38 д., с. Александрово 315 д.;

Вратца: с. Тлачене 50 д., с. Джурилово 92 д.

Кюстендилъ: гр. Кюстендилъ 17 д., гр. Дупница 23 д., гр. Радомиръ 13 д.

Ломъ-Паланка: гр. Ломъ-Паланка 7 д., с. Прогарелецъ 6 д.

Ловечъ: с. Турски-Изворъ 5 д., гр. Ловечъ 4 д., с. Слатина 5 д., с. Татарито 8 д.

Плѣвенъ: гр. Плѣвенъ 8 д,. с. Чуриково 5 д., с. Червени-брѣгъ 16 д., Черчеланъ 2 д., Никополь 25 души, Сомовитъ 1 ч.;

Рахово: с. Липица 30 д., Попица 71 д., Горникъ 25 д., Бъркачево 25 д., Бѣла-Слатина 39 д.;

Града Свищовъ 15 д. и 12 въ с. Акчаяръ;

София: гр. София 246 д., Вакарелъ 4 д., Самоковъ 6 д.' Искрецъ 37 д., Пирдопъ 6 д., Дуганово 2 д., Желява 4 д., Нови-Ханъ 2 д.;

Трънъ: гр. Трънъ, Царибродъ, с. Кошарево 4.

За Гърцитѣ въ Врачанския и Раховския окрѫгъ чувахъ, че сѫ биле преселени цослѣ освобождението изъ Одринско и че щѣли пáкъ да се върнѫтъ, но не могѫ да кажѫ положително, до колко това е истинна. Колкото за другитѣ Гърци, спореде самото имъ раздѣление, вижда се, че тѣ трѣба да бѫдѫтъ повечето Цинцари и други, които сѫ дюгенджии по селата.

Освѣнъ изброенитѣ до сега народности оставатъ и други нѣкои, на които общитѣ броеве по разнитѣ окрѫзи сѫ:

Въ окрѫга	души	Въ окрѫга	души
Берковица	52	Орхание	10
Видинъ	236	Плѣвенъ	89
Вратца	14	Рахово	26
Кюстендилъ	101	Свищовъ	129
Ловечъ	103	София	1332
Ломъ-Паланка . . .	100	Трънъ	4

Сичкитѣ тия разни народности правѫтъ 2 196 души отъ които почти 61 процентъ сѫ биле въ окр. София. Пó-важнитѣ отъ тѣхъ сѫ биле: Нѣмци 546 д., Руси 348 д., Италиянци 294 д., Арнаути 262 д., Чехи 147 д., Арменци 126 д., Маджари 112 д. (40 м. 72 ж.), Французи 83 д., Англичане 64 д.; за 174 д. не е точно опредѣленъ матерния език. Въ Княжеството има само три окрѫга, въ които се намирѫтъ твърдѣ много различни матерни езици: Со-

фия, Руссе и Варна. Само по себе си е ясно, че тие чужденци живѣѭтъ въ истоименни тѣ централни градове а особенно въ столицата.[1]

На свършванье нѣма да бѫде излишно да направѭ едно повтарянье въ общи черти. Това е толкозъ нó-потрѣбно, защото студията ми върху народноститѣ въ источната часть на Княжеството е печатана въ друга книжка и броеветѣ мѫчно се запомнѭтъ. Азъ ще съберѫ и изброя сичкитѣ народности за които имаме точни данни въ нашето преброяванье. Така ще получимъ въ нѣколко реда картината на новата ни държава по народности.

Народности	Въ цѣлото Кн. има души	% отъ цѣлото нас. въ княж.
Българи	1,345.507	67.01
Турци	527.284	26.26
Власи	49.070	2.44
Цигани	37.600	1.87
Евреи (Шп.)	14.020	0.70
Татари	12.376	0.62
Гърци	11.552	0.58
Арменци	3.837	0.19
Сърбо-Хървати	1.894	0.09
Нѣмци	1.275	0.06
Руси	1.123	0.06
Арнаути	530	
Талиянци	515	
Маджари	220	
Чехи	174	
Французи	164	
Араби	97	
Поляци	92	0.12
Англичани	64	
Черкези	63	
Персийци	58	
Кюрди, Фини, Холландези Шведи и други неп. .	402	

[1]) Ср. Пер. Сп. на Кн. Др. въ Срѣдецъ Кн. III и IV 1883. стр. . . . .

ИСТОРИЧЕСКО ОСВѢТЛЕНИЕ

ВЪРХЪ

статистиката на народноститѣ въ источната часть на Българското Княжество.

Отъ М. ДРИНОВА.

(Продължение отъ книжка VII).

Тука той говори, че прѣзъ лѣтото на 1594 г. когато Турцитѣ ходихѫ да воюватъ въ Маджарско, въ България (nel Regno di Bulgaria) не останѫлъ ни единъ Турчинъ, способенъ за орѫжие (non vi era rimasto pur un huomo, atto alle armi). „Това, каже Джорджичъ, азъ видохъ съ очитѣ си, защото тогава бѣхъ тамъ (le viddi occulatim.... in quel tempo ivi mi trovai). По онова врѣме, прѣзъ мѣсецъ юния, малорусскитѣ казаци нападнѫли на турскитѣ владѣния въ Бессарабия, именно на бендерский санджакъ, бендерский бей тогава поискалъ помощь отъ силистренский, който като нѣмалъ подъ разположението си никаква войска, принѫдился да търси доброволци: съ таква цѣль той чрѣзъ *теляли* обявилъ по цѣлий силистренски санджакъ (per totto il Regno di Bulgaria), че който се съгласи да иде на помощь въ Бендери, той ще получи голѣма награда, именно ще бѫде напраканъ спахия или спахиоланъ. Но на това, толко съблазнително, обявление не се обадилъ ни единъ Турчинъ. Тия извѣстия на Павла Дорджича не оставятъ никакво съмнѣние, че горѣреченното число 30,000 е съставлявало единъ голѣмъ процентъ отъ мухаметанското население въ Добруча, Делиорманъ и Горилово, процентъ не

пó-малъкъ отъ 20°/₀. И ние сме увѣрени, че не щемъ яко да сбъркаме, ако кажемъ, че общий брой на мухаметанетѣ въ тие области около края на 16-й вѣкъ не е билъ пó-вече отъ 150,000 а сега българската статистика набройва тамъ около 430.000 Турци.[1]) Това наше заключение се подтвърждава и съ други нѣкои свидѣтелства, на които намѣрваме за не излишно да се позапремъ тука, толко повече, защото они могѫтъ да ни развѣщѣѭтъ, и отъ какви елементи е състояло тогава мухаметанското население въ нáй-источнитѣ области на сегашното българско княжество.

1. Венецианецътъ Лазаръ Серанцо, който е живѣлъ около края на 16-й вѣкъ и е съставилъ едно твърдѣ вѣщо описание на турското царство, казва, че, на онова врѣме, въ Добруча, именно между Силистра и Костендже,[2]) живѣли двѣ хилѣди Татаре (татарски семейства). Тѣ се наричали Гибели или Джибели, (*Gibeli*) защото носили ремичени панцири (*lorica*), — другото имъ въоржжение било: ножъ (machæra), лѫкъ и шлемъ. Споредъ думитѣ на Саранцо, турското правителство особно често приканвало тие Добрученски Татаре да излазятъ на война.

2. Сѫщий писатель разказва, че въ Добруча, именно въ крайдунавската ѝ часть, сѫ живѣли и така нареченнитѣ

---

[1]) Глед. въ статията на г-на Сарафова. (Период. Списание „кн. V, стр. 9, 10, 2). Ние тука прѣсмѣтаме турското население токо въ бившитѣ окрѫзи Варненски, Провадийски, Шуменски, Силистренски,Ески-Джумски, Разградски, Русчукски, защото отъ источнитѣ окрѫзи на княжеството токо они влиятъ въ областитѣ Добруча, Делиорманъ и Горилово, както ги е разбиралъ Павелъ Джоржичъ. Въ тие области, именно въ Добруча, той е включвалъ и сегашната Румѫнска Добруча, та отъ само себе се разбира, че ние трѣбваше да вземемъ и неѭ тука въ смѣтката си. Но, за жалость, това не ни е възможно да направимъ, защото нѣмаме колко годѣ вѣрни статистически свѣдѣния за сегашното население на Румѫнската Добруча, особно за броятъ на тамошното турско население.

[2]) Gibeli, id est, loricati ... In Dobrucia provincia ultra Danubium sita habitant ad ruinas muri, quæ in Sogdiana regione ab urbe Silistria Constantiam usque, quæ est ad Pontum Euxinum, pertingunt. Глед. въ Елзевирианск. издание „Turcici Imperii Status“ 1634. Извлеченията изъ съчинението на Л. Соранцо, стр. 251.

Акинджие,[1]) които сѫ се ползовали съ нѣкои особни правдини, но въ военно врѣме сѫ били задължени да участвоватъ въ турскитѣ военни походи, въ които сѫ се отличавали, като особно страшни разорителье и грабителье. По свидѣтелството на другъ единъ Италианецъ, Маттео Цане,[2]) който е билъ Венециански *байлъ* въ Константинополь между 1591 и 1594 г., *Акинджиетѣ* (Achingi) бѫ били до 30,000 души и сѫ ходили на война подъ прѣдводителството на единъ свой особенъ началникъ, който заемалъ такво мѣсто по нѣкакво си наслѣдственно право (che per eredità della famiglia ha questo luogo). Споредъ друго едно свидѣтелство (у Павла Джовия), тоя наслѣдственъ началникъ на Акинджиетѣ е произлазялъ, види се, отъ фамилията Михалооглу.[3])

3. Особно любопитенъ турски елементъ въ областитѣ, за които ни е рѣчьта, сѫ съставлявали яничаретѣ и тѣхнитѣ фамилии. Тука ние трѣбва да припомнимъ, че турскитѣ султани испърво държѣхѫ много стегнѫто яничаретѣ, които въ мирно врѣме живѣехѫ по́-вечето въ Стамболъ и прѣкарвахѫ врѣмето си въ военни упражнения. Тѣмъ бѣше възбранено да се женѫтъ, въ казармитѣ имъ неможѣхѫ да влазятъ жени.[4]) Такъвъ строгъ животъ живѣхѫ яничаретѣ до кѫдѣ половината на 16-й вѣкъ, когато тѣхний брой бѣше порастнѫлъ до 30—40 хиляди и они често захванахѫ да се бунтуватъ. Султанъ Мурадъ III (1574—1595) се принуди да распусне по́-голѣмата часть

---

[1]) „Qui Acanzii vocantur.... in Dobruccia, Bulgariae provincia, ut plurimum ad Danubium desident ac morantur.“ *Ibid.* 224.

[2]) Le relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato. Ser. III, vol. III. Firenze 1855, 394.

[3]) Глед. у *Хаммера:* „Geschichte des Osmanischen Reiches.“ Pest 1827. I, 96, 581—582. Хаммеръ прѣдполага (стр. 48, 96), че родоначелникътъ на тая фамилия е билъ единъ отъ Палеологовцитѣ, *Кьосе Михалъ,* който се потурчи още въ врѣмето на Османа, основателя на Османската държава.

[4]) *Leopold von Ranke:* „Die Osmanen und die Spanische Monarchie.“ Leipzig 1877, 42.

отъ яничаретѣ да живѣѭтъ вънъ отъ столицата, по областитѣ, особно по крайнинитѣ, дѣто имъ се дозволи да се женѭтъ и въ мирно врѣме да се грижатъ за прѣхраната на фамилиитѣ си, както знаѭтъ.[1]) Отъ тие распуснѫти, така да кажемъ яничаре доста много, може би нѣколко хиляди сѫ се установили да живѣѭтъ въ Добруджа, Делиорманъ и Горилово. За тоя прѣвратъ въ живота на яничаретѣ и за тѣхното въдворение въ рѣченнитѣ български области, както и за поведението имъ тамъ, ние намѣрваме у Павла Джорджича твърдѣ важни извѣстия. „Отъ нѣкоя и друга година, каже той,[2]) Българетѣ сѫ захванѫли да теглѭтъ много отъ яничаретѣ, които сѫ испопълнили българскитѣ градове и села (de quali tutte le terre e casali di Bulgheria sono pieni). Пó-прѣди яничаритѣ тука бѣхѫ твърдѣ малко: азъ помнѭ, че въ Провадия, дѣто ние държѣхме кѫщца, нѣмаше пó-вече отъ четири яничаре, а сега сѫ осемдесеть. Сѫщо така они сѫ се размножили и по други мѣста. Яничаретѣ тука се занимаватъ съ сарафлъкъ: даватъ на християнетѣ пари съ лихва, като имъ вyears сто на сто за три мѣсеца, освѣнь дѣто ги каратъ и да имъ работѭтъ. Та че още си подсебяватъ пó-хубавитѣ земи (нивя, ливади и др.), които насилно отнемватъ отъ своитѣ братия, спр. отъ християнетѣ.[3]) Пó-прѣди они не правѣхѫ така, защото не живѣяхѫ такъвъ раскошенъ животъ, нѣмахѫ ни жени, ни дѣца, та и нѣмаше отъ що да сѫ толкова користолюбиви (tanti avari). Сега тѣ приличатъ пó-вече на базаргяне, отъ колкото на солдати.“

4. Четвърти турски елементъ е съставяла една сбирщина нехрани-майковци, които сѫ били пó-вечето ренегати отъ всѣкакви народности.[4]) Тѣхний нáй-голѣмъ поминъкъ

---

[1]) *Ранке* ibid. 44, 45. Сравн. и у Хаммера IV, 192, 195.

[2]) Въ записката си за Сигизмунда Батори.

[3]) До кѫдѣ края на 16-й вѣкъ яничаретѣ, както е познато, бѣхѫ все отъ християнско потекло, поради това Джорджичъ ги и нарича тукъ братия на християнетѣ.

[4]) Сравн. думитѣ на Герлаха за тие потурняци: Пер. Списание на Бълг. Кн. Друж. VI, 40, 41.

е билъ военната плячка. Италиянскитѣ писателье отъ 16 вѣкъ ги наричатъ venturieri и забѣлѣжватъ, че въ военно врѣме тѣ сѫ съставлявали голѣма часть отъ дѣйствующитѣ турски армии.[1]) Въ мирно врѣме они сѫ се прѣсмикавали по градищата и селата или пакъ сѫ се навъртали по *капиитѣ* и *оджацитѣ* на пó-голѣмитѣ турски чиновници, сѫщо и по двороветѣ на спахиитѣ,[2]) каквито, както имахме случай да забѣлѣжимъ пó-горѣ, въ Добружа, Делиорманъ и Горилово е имало нѣколко стотини. Къмъ горѣизброеннитѣ мусулмански елементи трѣбва да притуримъ и мирнитѣ Турци, които сѫ живѣли пó-вечето въ градищата: отъ тѣхъ едни сѫ се занимавали съ търговия, както свидѣтелствова Павелъ Джорджичъ, а други сѫ се поминували съ нѣкои занаяти.[3]) Както еднитѣ, така и другитѣ сѫ се били прѣселили тукъ въ различни врѣмена изъ Азия.

Ето отъ колко и отъ какви елементи нáй-много е състояло мухамеданското население въ источнитѣ български области около края на 16 в. Оно, както показватъ горѣприведеннитѣ свидѣтелства, пó-вечето се е помѣщавало въ Добруджа, именно въ сѣверната ѝ часть, гдѣто сѫ живѣли Татаретѣ и Акинджиетѣ, сѫщо и въ крайдунавскитѣ и крайморски градове. Извѫтрѣ по областитѣ Делиорманъ и Горилово турский елементъ е билъ много малъкъ: селско турско население тамъ, види се, съвсѣмъ не е имало. Освѣнъ нѣкои отъ бѣлѣжкитѣ на Павла Джорджича въ това ни увѣрява и слѣдньото извѣстие, което намѣрваме въ едно описание на турскитѣ области, съставено по онова врѣме отъ Италиянеца Монталбано. Като говори за Епиръ, България и Сърбия, тоя писатель забѣлѣжва: „въ всичѣ тие страни селското (земледѣлческо) население състои все отъ

---

[1]) „Relationi degli Ambasciatori veneti". Ser. III, vol. I, 132; vol. II, 143; vol. III, 397 и пр. и пр.

[2]) Гл. въ горѣспоменѫтото списание на Л. Соранцо стр. 225.

[3]) Сравн. бѣлѣжката на Герлаха за турскитѣ занятчии въ Период. Списание на Бълг. Кн. Дружество кн. VI, 22.

Християне; само покрай Балканскитѣ тѣснини се намѣрва нѣкое и друго турско село".[1]) Но и тия нѣколко турски села сѫ се намѣрвали, види се, не по источната часть на балканскитѣ гори, а покрай ония срѣднегорски и балкански мѣста, прѣзъ които минува голѣмий пѫть отъ Одринъ къмъ Бѣлградъ и които турскитѣ султани и държавни мѫжье отдавна още сѫ се стараяли да колонизиратъ съ мухамеданско население. Ние незнаемъ нѣкакви извѣстия, които да показватъ, че такви мухамедански колонисти сѫ се засѣлвали прѣди края на 16 в. и по источнитѣ балкански проходи. А Павелъ Джорджичъ, както видѣхме, изрично казва, че на негово врѣме тие источни проходи сѫ се намѣрвали въ рѫцѣ на Българетѣ.

Къмъ горѣизложеннитѣ свидѣтелства ние ще прибавимъ и слѣднитѣ двѣ; они также подтвърджаватъ до нѣйдѣ заключението, което ние извадихме изъ бѣлѣжкитѣ на Павла Джорджича за турското и българско население въ нáй-источнитѣ области на сегашното българско Княжество.

Единъ европейски пѫтникъ (le sieur des Hayes), който въ началото на 17 вѣкъ е пѫтувалъ по България, казва,[2]) че тамъ християнското население било тридесеть пѫти пó-многобройно отъ турското (trente fois autant que de Turcs). Това извѣстие е любопитно, макаръ че въ него е твърдѣ прѣувеличено численното отношение на християнетѣ къмъ Турцитѣ. Много пó-любопитно и пó-важно е другото извѣстие, което ние тукъ ще приведемъ и на което трѣбва да се позапремъ пó-вечко. Около края на 16 в. единъ хърватски свѣщенникъ Комуловичъ (Comuleo) съ нѣкаква си мис-

---

[1]) „Post Græciam, Thraciam, ac Macedoniam adest Epirus, Bulgaria, et Servia. Toto eo in spatio, exceptis uno alterove Turcarum pago, ad montis Hæmi claustra sitis, cultores nullos Mahometanos est reperire: a Christianis enim tantummodo excoluntur." Turcici imperii Status. 1634, p. 80. (Елзевир. издан.). Сравн. и бѣлѣжката на Герлаха въ „Период. Списание на Б. Кн. др. VI, 22.

[2]) Глед. „Description general de l'Europe par Pierre *Davity*, corrigée par J. B. de Racoles. Paris 1660, t. III, p. 1170.

сия отъ папа Григория XIII е пѫтувалъ по Европейска Турция и се е маялъ тамъ около три години, именно отъ 1584 до 1587 год.[1]) Слѣдъ това си пѫтуванье той прѣдставилъ на папата кратка записка или проектъ за изгонваньето на Турцитѣ изъ Европа (Relatione sopra le cose del Turco). Тукъ Комуловичъ между друго забѣлѣжва, колко способни за оружие християне е имало тогава въ турскитѣ области: Албания, Македония, Херцеговина, Сърбия, Босна, Славония, Темишваръ, Тракия и въ крайдунавскитѣ страни. За насъ особно е любопитна слѣдната бѣлѣжка на Комуловича: „Отъ Бѣлградъ и до Черно море, по турскитѣ брѣгове на Дунава, Християнетѣ сѫ по́-вечето православни и по народностьта си сѫ все Словѣне. Между тѣхъ има способни за орѫжие двѣстѣ хиляди души."[2]) Види се, че Комуловичъ тука е подразумѣвалъ тогавашнитѣ турски санджаци Смедеревский, Видинский, Никополский и Силистренский, или, да кажемъ съ други думи, източната часть на сегашното сърбско кралство и крайдунавска България. Ние имаме основание да мислимъ, че тоя писатель тука е прѣсмѣталъ като способни за орѫжие около единъ на десеть отъ християнското (словѣнско) население. Искаме да кажемъ, че спроти смѣтката на Кумуловича, около края на 16 в. въ реченнитѣ четири турски санджаци е имало около два миллиона християне (Словѣне); отъ тѣхъ, ако не по́-вече, то поне една четвърта часть трѣбва да се е падала на Силистренский санджакъ, който е билъ много широкъ, защото въ неговий съставъ сѫ влизали Добруджа, Делиорманъ и Горилово.

Прѣдъ видъ на всичѣ горѣизложени свидѣтелства и извѣстия ние мислимъ да не сме се яко много отдалечили

[1]) Глед. белѣжкитѣ отъ г. *Фр. Рачки* за това пѫтуванье на Комуловича въ Сборника на южнословѣнската академия „Starine" XIV, 83, 84.

[2]) „Da Belgrado sino il mar maggiore per le ripe del Danubio dalla parte di Turchia sono Christiani in maggior parte del rito greco, ma tutti della natione Schiavona, fra li quali ci sono huomini valorosi per combattere 200 m." *Starine* XIV, 86, 87.

отъ истината, като заключихме отъ статистическитѣ бѣлѣжки на Павла Джорджича, че въ областитѣ Добруджа, Делиорманъ и Горилово, гдѣто сега има около 230.000 Българе и около 430.000 Турци, въ края на 16 в. християнското (Българско) население е било около 400—500.000 а турското около 150.000. — Да минемъ сега въ 17 вѣкъ.

(Слѣдва).

ПОМАШКИ ПѢСНИ ОТЪ ЧЕПИНО.

Съобщава

Д-ръ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

Чепино,[1]) Τζέπαινα у Византийцитѣ, се вика отъ старо врѣме една любопитна планинска долина въ най-западниятъ жгълъ на Родопитѣ, тамъ гдѣто тѣ се свързватъ съ Рилскитѣ планини. Тя лежи на пжтя, който минува отъ Татаръ-Пазарджикъ за въ Разлогъ, сирѣчъ който води отъ полето, що се простира край горня Марица, на югъ презъ Родопскитѣ височини въ долината на рѣка Места. Отъ планинската ограда пжтникътъ съглѣдва Чепино като една котловина, покрита съ ливади и нивя и наоколо заградена отъ високи планини, които сж обраснжли съ прекрасна гжста борова гора. Водитѣ на дъното ѝ, което лежи до 550 метра пó-високо отъ Пазарджишкото поле, се събиратъ въ рѣка Елидерé, която презъ една тѣсна провала, пробита презъ планинскитѣ стѣни, си отваря пжть къмъ сѣверъ въ полето и тамъ се слива съ Марица. Сжщо както въ Разложско и Неврокопско или както при близкитѣ източници на Марица, намиратъ се и въ Чепино нѣколко топли извори, при селата Баня, Лжжене и Каменица. Предѣлътъ е затворенъ и нѣма много сношения съ околноста. На западъ въздигатъ се великолѣпнитѣ Рилски планини съ върхове, почти всѣкога украсени съ снѣжни покривки, отъ които се образуватъ, единъ близу до други, изворитѣ на петь голѣми рѣки — на Места, Марица, Искъръ, та и на Джерменъ и Рила, които и двѣтѣ се втичатъ въ Струма. На югъ се слиза презъ една висока пресѣка въ Разложската долина. Кждѣ истокъ дохажда се презъ пó-низки гористи рътове около Баташкото блато, което лѣтѣ въ южната си часть пресъхва и се обърща на ливада, въ градеца Батакъ, общепознатъ по събитията на 1876 год. Напоконъ на сѣверъ се слиза въ полето къмъ Пазарджикъ по една лоша конска пжтека, скрита въ сѣнчеститѣ гори, които покриватъ стърмнинитѣ на планината, наречена Каркария.

При всичката си самотия Чепино отъ памтивѣка е имало една извѣстна важность, като се намира на пжтя, който най-скоро съединява тракийското поле въ западната му часть съ Македония и съ бѣломорското крайбрѣжие. Заради това за него четемъ доста често у византийскитѣ лѣтописци отъ 13 и 14-ий вѣкъ. Много кървави борби

[1]) Така казватъ самитѣ жители, а не Чепина или Цепина.

сѫ ставали между Гърцитѣ и Българетѣ за планинската твърдиня, която е носила собственно името Чепино и стѣнитѣ на която още личѫтъ въ горитѣ на Каркария. Въ нинѣшно врѣме Чепинската долина принадлежи къмъ Пещерската околия на Татаръ-Пазарджишкия департаментъ; границата на областа къмъ Турция се намира едвамъ четире часа на югозападъ отъ нáй-южното чепинско село Баня, на водораздѣла между Марица и Места, между распилѣнитѣ „Бáбешки кóлиби“. Село съ име Чепино нѣма; седъмтѣхъ села на долината сѫ (споредъ мѣстното произношение) Дóрково, Костандóво, Ракúтово или Ракúтовецъ, Кóрово, Кáменица, Лѫжене (пó-често се казва Лóжене) и Бáня (или Чéпинска Бáня). Отъ 7363 жители (споредъ печатаната румелийска статистика) 5112 сѫ Помаци, които живѣѭтъ въ 6 отъ 7-тѣхъ села, 1740 православни Българе (цѣлото село Каменица и една часть на Ракитово) и 511 Цигани.

Чепинскитѣ Помаци споредъ собственнитѣ имъ предания сѫ се потурчили преди не пó-вече отъ 240 години, а тѣхнитѣ доспадски събратия казватъ, че Чепинцитѣ отъ всичкия помашкий народъ въ Родопитѣ нáй-подирѣ сѫ приели исламътъ. Тѣ говорѭтъ чисто български и само малцина, които сѫ служили въ войската или сѫ ходили нѣщо по свѣта, знаѭтъ да приказватъ и турски. Тука, както и въ другитѣ помашки предѣли на тия планини, имената на селата, върховетѣ, нивята и потоцитѣ сѫ български, та и самитѣ родове всé още пазятъ староитѣ си названия: Поповци, Врачовци, Манчовци и др. Помнятъ се и старитѣ черковища, както св. Илия при Баня.

Въ края на юлий мѣсецъ (1883) посѣтихъ тия планински мѣста и минѫхъ презъ всичкитѣ казани села, освѣнъ Корово. Цѣльта на моето пѫтувание не бѣше събиранието на народни пѣсни, но случаятъ, да поизучѫ поезията на тия мусулмански Българе, тъй ми се представи близко, щото се позанимахъ и съ този предмѣтъ. Спрѣхъ се въ селото Баня. Бѣше тъкмо врѣмето на байряма и на жетвата. На вечеръ распѣхѫ се Помакинитѣ по затворенитѣ дворове на кѫщята, та имаше и хоро на момитѣ съ весели пѣсни, но разбира се, на едно мѣсто отдалечено отъ погледитѣ на мѫжьетѣ. Бѣхъ даже честитъ да чуѭ цѣлъ единъ редъ разни пѣсни, пѣяни въ хоръ отъ нѣколцина млади момци. На другия день записахъ до шесть отъ тѣхъ като образецъ на чепинската помашка поезия. Казá ми ги младия Юсуфъ, синъ на Алишъ-Пехливанъ-ага, единъ влиятеленъ и богатъ Помакъ въ сѫщото село. Да имахъ врѣме, лесно можяхъ да отнесѫ цѣла една сбирка; моятъ пѣснопой,[1] както и другаритѣ му, ми се хвалѣше съ изобилието на хубавитѣ пѣсни, та ми казваше: „да ги пишешъ сичкитѣ, китапчето неще да ти стигне“.

Въ пѣснитѣ, които съмъ чулъ, преобладаватъ лирически, любовни и сатирически предмѣти. Имаше и нѣкои хайдушки пѣсни, въ

[1]) Думата пѣснопойка насѫдѣ се употрѣбява, но моятъ пѣснопой на мнозина читатели ще се види необикновенъ. Въ България има обаче и една планина, която е украсена съ това поетическо название. Тя се въздига между нáй-западнитѣ отклонения на источната (Старовагорската) Срѣдня гора, при лѣвия, источния брѣгъ на рѣката Стрѣма (Гиопса), срѣщу селото Чукурлии и срѣщу Хиссарскитѣ Бани. Вече на картата на Барта тя е забѣлѣжена като Pesnepoi Tepe.

които се пѣеше за мусулмански харамии на „Карловската планина“ (високиятъ върхъ Карлъкъ — отъ тур. дума кар, снѣгъ — на югоистокъ отъ Батакъ) и за „Баташки хайдути“ отъ християнский градецъ Батакъ, съ които чепинскитѣ Помаци, види се, отдавна май не сѫ живѣли въ добро сѫсѣдство. Дознахъ, че въобще чепинскитѣ Помаци пѣѭтъ тукъ-тамѣ и за юнаци-хайдути съ християнски имена и че иматъ отъ пó-старния епосъ и пѣсни за „Крáли-Марка“. Въ една пѣсень се споменваше „Мендеръ градъ“ — бессарабската крѣпость Бендеръ, за която се чуе и въ пѣснитѣ на албанскитѣ башибозуци. Чухъ и една кратка пѣсень за борбитѣ около Плѣвенъ, но въ неѭ нѣмаше никакво описание на епически събития, а само общи изражения, какъ се блѣскатъ сабьитѣ и какъ се тресе земята отъ гърменьето на топоветѣ. Въ Доспадъ Помацитѣ пѣѭтъ за юнаци само съ турски имена; нѣколко християнски имена на юнаци се срѣщатъ, каза ми единъ Помакъ, въ пѣснитѣ на селото Бáртина (турски Барутунъ).

Изобщо тази народна поезия на мусулманскитѣ Българе до нѣйдѣ си ми припомни пѣснитѣ на мусулманскитѣ Бошняци, които пѣѭтъ множество сладки или тѫжни любовни пѣсни, а отъ юнашка поезия, каквато се е спазила у еднороднитѣ имъ християнски Сърби и Хървати, иматъ само твърдѣ малко примѣри. Промѣнението на вѣрата е развалило свързката съ старитѣ исторически предания, защото тѣ сѫ имали единъ пó-вече или пó-малко християнски характеръ. Нетрѣба да забравяме, че и сърбскитѣ и българскитѣ мусулмане сѫ станѫли върли фанатици на ислама, а за Родопитѣ стига да припомнимъ Баташкото клание, направено само отъ Помаци подъ предводителството на Ахмедъ ага отъ речената Бартина. Тука трѣба да споменѫ, че между словѣнскитѣ мусулмане отъ Босна и отъ Родопитѣ е имало приятелски сношения, защото тѣ много сѫ се срѣщали въ турскитѣ войски а заради сродството на езика често се сближавали. Това се види вече и отъ тия нѣколко пѣсни, които записахъ; въ тѣхъ се пѣе за една „бошначка делия“, която купува отличниятъ конь та отива съ него въ село Сърбиново (No. 2) и се описва идеальтъ на младата Помакиня — юнакъ конникъ, който говори „бошначки думи“ (No. 3).

Пѣснитѣ се пѣѭтъ отъ единъ пѣвецъ или нѣколцина, по нѣкогажъ при звуковетѣ на единъ видъ гадулка, булгарина или тамбура, съ нѣколко „телове“, разигравани съ пърститѣ, нареченъ въ Доспадъ байламá, въ Чепино др'нкята (глаголътъ е: дрнкя, да си подрнкя, задрнкя). Нѣкои се пѣѭтъ, споредъ съдържанието имъ, бързо и весело, а други меланхолически, съ растегнѫти звукове. На пр. пѣсеньта № 2, която чухъ нѣколко пѫти, се пѣе жално, като се повтарятъ всѣки два стиха и като се припѣватъ предъ тѣхъ думитѣ: „Ахъ, мори!“

И единъ добъръ пѣснопой, щомъ казва пѣсеньта на диктовка безъ пѣение, лесно побърква редътъ на думитѣ, та съ това се поврежда размѣрътъ и записанитѣ пѣсни изгледватъ, като че нѣматъ правилна метрическа основа. Тази грѣшка, отъ която страдае нáйголѣмата часть на събранитѣ до сега български народни умотворения чакъ до нáй-послѣдньо врѣме, справедливо е освѣтлилъ недавно

г-нъ Дриновъ въ Пер. Спис. IV, 151. Тя е направила нѣкои чужди изслѣдователи да вѣрватъ, че българската народна поезия се отличава съ една голѣма неправилность на размѣра, догдѣто всѣки, който е ималъ случай да ги чуе, какъ се пѣѭть, е могълъ да се увѣри за противното. И помашкитѣ пѣсни сѫ съвсѣмъ правилни. № 1, 3, 4 иматъ три стѫпи съ всичко осъмъ слога[1]) по този образецъ:

◡́ ◡ ◡ | ◡́ ◡ | ◡́ ◡ ◡

№ 5 и 6 иматъ сѫщо осъмъ слога, но раздѣлени на четире стѫпи, съ цезура по срѣдата:

◡́ ◡ | ◡́ ◡ ‖ ◡́ ◡ | ◡́ ◡

Особенъ разнообразенъ размѣръ се срѣща въ № 2. Първитѣ стихове (1—8) сѫ всѐ единъ съ осъмъ слога по предидѫщий образецъ и други съ шесть слога:

◡́ ◡ ◡́ ◡ ‖ ◡́ ◡ ◡́ ◡
◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡

Послѣ (9—20) размѣрътъ се промѣнява на десеть слога, съ петь двусложни стѫпи и цезура слѣдъ втората стѫпа:

◡́ ◡ ◡́ ◡ | ◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡

Нáй-подирѣ пáкъ се възобновява първиятъ осмисложний размѣръ (21, 22) съ единъ шестисложенъ стихъ отдирѣ (23). А на края (24, 25) отново се явяватъ десеть слога (ако исключимъ втуреното възклицание „мила мале").

При записванието пѣснитѣ се старахъ да забѣлѣжѫ звуковетѣ колкото е възможно нáй-точно, тъй щото всѣки звукъ да си има свой знакъ, и отъ друга страна да нѣма букви, които да неозначаватъ нѣкой дѣйствителенъ звукъ. Буквитѣ ѫ и ѣ неупотрѣбихъ никѫдѣ; ъ оставихъ само вѫтрѣ въ думитѣ за назначение на тѫпий звукъ. На вѫжду забѣлѣжихъ звукъ *j*, гдѣто стои особно, съ буквата *й*, а гдѣто е свързанъ съ самогласнитѣ, съ знакове ıе, ю (ју), я (ꙗ или ја), йи (јн), йо. Турихъ и ударението и надѣвамъ се, че несъмъ згрѣшилъ много въ него, защото между въздигание гласътъ на нѣкой слогъ въ пѣение и въ говорение има разлика, която и при казвание една пѣсень по диктовка може да повлияе на пѣснопоя.

Любопитенъ е езикътъ на пѣснитѣ, защото Чепино се намира въ единъ ѫгълъ, гдѣто се срѣщатъ разни български нарѣчия. Но

[1]) Тови размѣръ като че преобладава въ помашкитѣ пѣсни. И много други незаписани пѣсни, които съмъ чулъ, бѣхѫ наредени по него. Припомнявамъ си началото на една пѣсень:

Лйби го гóрко, глéда го
До двé ми мóми комшийки,
Ѥднáта вйкат Зéлхуна,
Втóрата вйкат Ѥнифé.

преди да поговоримъ за подробноститѣ, считаме за неизлишно да се впуснемъ малко по́-вече въ всичкия въпросъ за българскитѣ нарѣчия и за геѐграфическото имъ распредѣление.

Българскитѣ нарѣчия се раздѣлятъ на два голѣми клоня, на источенъ и на западенъ. Сѫществувание на тия двѣ главни нарѣчия и отличителнитѣ имъ бѣлѣзи въ словѣнската филологическа литература на́й-напрѣдъ е опредѣлилъ единъ отъ основателитѣ на славистиката въ Русия, професоръ В. Григоровичъ (Очеркъ ученаго путешествія по Европейской Турціи. 1 изд. Казань 1848 стр. 194, 2 изд. Москва 1877 стр. 164). Своитѣ бѣлѣжки той съставилъ по собственни наблюдения, направени при пѫтувание въ българскитѣ земи, и по „бесѣдѣ съ знатокомъ этого предмета Х. Костовичемъ", сирѣчъ съ българский учитель и списатель Христодулъ Костовичъ Сичанъ Николовъ отъ Самоковъ, съ когото Григоровичъ се билъ срѣщнѫлъ 1845 год. въ Букурещъ. Костовичъ тогава много е размишлявалъ върху този въпросъ, както се види и отъ обширний предговоръ къмъ неговата, тъкмо тогава печатана „Българска аритметика" (Букурещъ 1845), гдѣто сѫщо се потрудилъ да опредѣли главнитѣ различия между българскиятъ езикъ на истокъ и на западъ.[1]) Тия различия въобще сѫ занимавали тогавашнитѣ български списатели, които сѫ срѣщали доволно мѫчнотии въ нарежданието не само на правописанието, но и на книжовния езикъ. Вече О. Неофитъ Рилский въ предисловието на своята българска граматика (Крагуевацъ 1835) е привелъ цѣли редове примѣри, за да покаже, какво голѣмо разнообразие има въ езика.

Бѣлѣжкитѣ на Григоровича могѫтъ да се считатъ за първата научна основа на българската диалектология (наука за нарѣчията). Споредъ него западната область обнема Македония до Родопитѣ и една часть на Подунавската България до Видинъ, догдѣто Тракия и главната часть на подунавскитѣ предѣли влизатъ въ источната область. Главнитѣ разници на двѣтѣ нарѣчия, споредъ него, сѫ на кратко слѣдующитѣ: 1) Словѣнското *ѫ* преминѫло на западъ въ *а* (рака, пат, ида, гледа), на истокъ въ единъ „глухій тонъ, который изобразилъ бы знакомъ почти равнымъ *ӑ*" (ра̑ка, па̑т, ида̑, гледа̑). Този знакъ *ӑ* употрѣбявалъ се впрочемъ отъ много тогавашни български списатели (вижъ на пр. букварътъ на Беровича отъ 1824 г.), но вече Василъ Н̤. Неновичъ въ своитѣ книжки (1825) по примѣра на старитѣ рѫкописи помѣстилъ па́къ юсътъ *ѫ*, който на́й-подирѣ се е приелъ изобщо.[2]) 2) Словѣнското окончание на *ѫ* въ 1 лице ед.

---

[1]) Даскалъ Христодулъ още живѣе въ Самоковъ. Той послѣ е участвувалъ въ превода на библията, предприетъ отъ американскитѣ миссионери.

[2]) За този въпросъ обширно е проговорилъ М. Дриновъ въ Archiv für slaw. Philologie V, 3, стр. 371—376, отъ гдѣто за българскитѣ читатели извличаме нѣколко кѫси бѣлѣжки. Споредъ него замѣстване на *ѫ* и *ъ* много зависи отъ ударението. Въ источнитѣ нарѣчия въ слогове съ ударение се чуе единъ тъменъ глухъ звукъ (и то двоенъ, или по́-силенъ, като въ к ѫ́ щ а, или по́-слабъ, като въ б р ъ́ з ѣ), а въ слогове безъ ударение единъ по́-ясенъ сѫщо глухъ звукъ (а̂), който Беровичъ и други писали съ чисто *а* (рацѣ́тѣ). Въ Видинско, една часть на Софийско и въ южна и западна Македония слоговетѣ съ ударението иматъ на́й-по́-вече глухия звукъ,

число на настоящето врѣме въ западното нарѣчие често става *-ем*, въ источното *-а* (любим, люба).[1]) 3) Словѣнското *ѣ* на западъ става *е*, но често продължено, на истокъ „переходить въ *я*": беел, беегат — бял, бяга. 4) Въ западното нарѣчие *в* става нѣкогажъ *ф* и *м:* рамни (равни), мнуче (внуче), а *х* на края *ф:* зедоф.[2]) 5) Въ западното нарѣчие звуковетѣ *д, в, л, х* въ срѣдата на думитѣ се испущатъ: гле'ат (гледат), не'о'я (неволя), има'а (имаха).[3]) А въ слогътъ *ср* се вмжква *т:* стребро, стреде.[4]) 6) Бждащето врѣме се образува на западъ съ *ке,* на истокъ съ *штй*, въ Пловдивската епархия съ *жіа*. 7) 3 лице на единствено число (наст. врѣме) се свършва на западъ съ *-т*.[5]) на истокъ съ съгласна: дават, видит, — дава, види.

Тия опредѣления на Григоровича въ главнитѣ чърти сж вѣрни. Слѣдъ тѣхъ сж се появили тукъ-тамѣ по́-подробни свѣдѣния за особноститѣ на българскитѣ нарѣчия, на́й-повече при обнародванието народни пѣсни въ разни поврѣменни списания; особно важни сж за западнитѣ нарѣчия бѣлѣжкитѣ на братия Миладиновци въ предисловието къмъ пѣснитѣ, а за источнитѣ свѣдѣнията, изложени отъ П. Р. Славейкова въ въведението къмъ сбирката на български пословици, която се бѣше начевала да се печати въ „Български Книжици" 1859. Една много важна статия за замѣстванието на старото *ж* и *ъ* въ българскитѣ нарѣчия е обнародвалъ Дриновъ въ Archiv für slawische Philologie, томъ V. Но точно географическо опредѣление, до кждѣ се простиратъ границитѣ на всѣко едно мѣстно нарѣчие, заедно съ една пълна характеристика на неговитѣ отличителни чърти, остава още като една отъ главнитѣ задачи на бждащата българска филология.

Къмъ бѣлѣзитѣ, съставени отъ Григоровича, има да се добавятъ още нѣколко други отъ не-по́малка важность. Вече О. Неофитъ и Христодулъ Костовичъ сж съгледали разликата, която сжществува между ударението на истокъ и на западъ. Тази разлика е голѣма и дава на вънишния видъ на езика единъ особенъ характеръ, но тя,

---

а оник безъ ударението чисто *а* (пъ'т, пату'вам; съ'н, сану'вам; ръ'ка, рачи'ца). Въ Етрополско, една часть на Софийско, въ Разложко, Кюстендилско и въ сѣверна Македония *ж* съ ударение или безъ него става *а*. Старото *ъ* въ цѣла Македония се обърща въ *о* (добор, петок, соборо), нѣкога и въ *а* (добар, петак). На́й-подирѣ въ Родопитѣ и въ Дебра *ж*, *ъ* въ коренитѣ слогове ставатъ *о* (мож, рока), въ суффикситѣ и флексивнитѣ окончания *а* (паднал, викна). Въ Македония има и случае, гдѣто *ж* става *у* (рука), за което М. Дриновъ мисли, че се образувало съ промѣнение на *о* (ржка — рока — рука).

[1]) Въ западнитѣ нарѣчия има исключения отъ това правило. Въ Велесъ въ града се казва метам, пеям, држам, по селата мета, пея, држа (Пер. Спис IX и X, стр. 95).

[2]) И въ источното нарѣчие (Казанлжшко, Старозагорско, Шумненско и др.) се срѣщатъ окончания като: зедоф, найдоф, седнаф.

[3]) Единъ виденъ примѣръ у Миладиновцитѣ стр. 377: су'о дре'о я'оро'о. Пропуща се и *й:* та'а, то'а. И въ источнитѣ нарѣчия има такива пропущания на съгласнитѣ, на примѣръ въ Шумненско хо'ът (ходжтъ), въ Пловдивско изля́ва (излѣзва), изля́на (излѣзна), пригля́ва (приглѣдва).

[4]) Сжщо и въ слогътъ *зр:* здрейтъ (Охридско) — зрѣе.

[5]) Това правило може да се каже само за западномакедонскитѣ нарѣчия, оттатъкъ р. Вардаръ.

както и всичкиятъваженъ въпросъ за ударението въ българский езикъ, освѣнъ нѣколко драгоцѣнни бѣлѣжки въ казаната статия на Дринова, до сега още никакъ не е изучена. На западъ ударението обикновенно пада въ началнитѣ слогове на думата и никога не се срѣща на послѣдния слогъ, догдѣто источнитѣ нарѣчия го премѣстватъ въ нѣкои случаи чакъ на край думата. На западъ се казва: гла́ва, гла́вата, во́да, пла́нина, за́кон, зе́лена, да на́права, не́чем, на истокъ: глава́, глава́та, вода́, планина́, зако́н, зеле́на, да напра́ва, нещá.

Въ звуковетѣ сѫ забѣлѣжителни още слѣдующитѣ явления:

1. Источнитѣ нарѣчия иматъ стремление да затъмняватъ всѣко *а*, щомъ нѣма ударение, като го обърщатъ въ единъ глухъ звукъ (â).[1] Но това стремление не е распространено по всичката область на источнитѣ нарѣчия. Въ Пловдивското поле то е съвсѣмъ слабо, но кѫдѣ сѣверъ и сѣвероистокъ се усилва, та на́й-поведе е развито въ Свищовско, Шумненско и Сливненско. Срѣща се въ голѣмъ размѣръ и въ говора на Банатскитѣ Българе, които въ началото на 18 вѣкъ сѫ се изселили отъ Никополско и Свищовско, сѫщо и въ оня на бессарабскитѣ Българе, които на́й-по́веде сѫ преселенци отъ Шумненско, Сливенско и Ямболско. Грамматиката на братия Цанкови (на нѣмски въ Виена 1852), която представява свищовското нарѣчие съ тази му особность, се е взимала отъ много славистн погрѣшно за основа къмъ обсѫждание всичкиятъ български езикъ. Думитѣ: планина, свадбари, зелена, нѣмашъ, да си запея, въ тия на́й-источни нарѣчия се чуятъ като: плâнина́, свâдба́ри, зиле́нâ, ня́мâш, да си зâпе́йâ.

2. Въ сѫщитѣ на́й-источни нарѣчия *о* безъ ударение се промѣнява обикновенно въ у: ху́бус, муми́чи, путко́ва, ко́нчиту, И́ванчу, (хубость, момиче, подкова, кончето, Иванчо); сѫщо и *е* безъ ударение обръща се въ *и*: слъ́нциту, жиля́зуту, ниде́лятâ, прися́кâ, сига́, иди́н, идна́, ди́сит (слънцето, желѣзото, недѣлята, пресѣка, сега, единъ, една, десеть).[2]

3. Источнитѣ нарѣчия погълщатъ нѣкои самогласни безъ ударение (тря́бва, пи́свам), догдѣто западнитѣ пазятъ пълногласието (требу́ва, пису́вам), едно явление, което обаче зависи отъ нѣкои различия въ ударението.

4. Старото възвратно *сѧ* на истокъ става на́й-поведе *са* (или глухо *сâ*), на западъ *се*.

5. Че българский езикъ има самогласно *р* и *л*, сирѣчъ такова, което между двѣ съгласни може да се произнесе безъ още една самогласна, както на пр. въ сърбский или чешкий езикъ, първъ пѫть е показалъ М. Дриновъ въ една забѣлѣжка къмъ народни пѣсни, обнародвани въ Пер. Спис. XI и XII, 148. Като общо правило може да се каже, че *р* и *л* въ западнитѣ нарѣчия сѫ на́й-поведе само-

---

[1] Това е ясний глухъ звукъ, споредъ раздѣлението на Дринова, ср. бѣл. 2 на стр. 80.

[2] По нѣкогашъ и въ западнитѣ нарѣчия *о*, особно на края, се замѣства съ *у*; въ западна Македония на пр. се чуе: преку, многу, толку, колку, далеку. — Смѣсванието на *и* съ *е* и на *о* съ *у* срѣща се ежедневно и въ печатани нѣща отъ источнитѣ предѣли на България та имъ дава единъ видъ на безкнижность, който може да се искорени само съ свѣстно изучвание българский езикъ по училищата.

гласни (крв, крст, трн, срце, дрво, вржа, врна, тргна; слзи, слнце, клна), въ источнитѣ обаче немогѫтъ да се произнесѫтъ безъ единъ тѫпъ самогласъ (кърв, кърст, търн, сърце, дърво, вържѫ, върнѫ, търгнѫ; сълзи, слънце, кълнѫ). Но правилото има исключения. Въ Срѣдня гора, макаръ че принадлежи къмъ источната область, доста често се срѣщатъ самогласно *р* и *л*, и тъй сѫщо се намиратъ въ нѣкои думи и по́-далече на истокъ. На западъ тѣ се чуѭтъ особно въ Софийско, Трънско, Кюстендилско, Кратовско, Велешко и пр., но на́й-на-западъ па́къ се явява онова *р* и *л*, което се произнася съ *ъ* или даже съ *о:* дърво, дорво, сонце (вижъ по́-долу).

Съ това явление е свързано и друго, сирѣчъ че групата *цр* (словѣнското црь) на западнитѣ нарѣчия (цр'н, цр'вен, цр'ква) въ источнитѣ става *чер* (че́рен, черве́н, че́рква). Сѫщо и сродната група *жл:* жлт, жлтица — же́лт, желти́ца.

6. Источнитѣ нарѣчия иматъ групитѣ *жд* и *шт*, догдѣто западнитѣ ги замѣстятъ отчасти съ *г*, *ч*, *к* и *к'*. На истокъ се чуе: между, кѫшта, ношт или нош, свеш (свешта́), штерка, нештем, а на западъ: мегю (мегу въ зап. Македония), кукя или кук'а, нок', свекя или свек'а, к'ерка, некем, нек'ем или даже нечем. Вече О. Неофитъ въ предисловието на граммагиката си изброява примѣритѣ: некю, некемъ, нечемъ, нецемъ, нищá, нещá; ще да идемъ, ше да ида, ша да ида, жда ида. Въ Шопско още се държи *шт* въ много случае; въ Софийско не́чем и ка́шта, едно покрай друго, въ Кюстендилско ка́шта, кѫшта, ку́йка (отъ кукя), на сѫщо и штерка покрай к'ерка.

Въ различията на нарѣчията влизатъ и членоветѣ, които замѣстяватъ склонението. На́й-на-западъ въ Дебра има три члена: *-от, -ов, -он* (волот, волов, волон; срцево, златоно). Въ западна Македония до Вардаръ освѣнъ югозападнитѣ предѣли, сирѣчъ въ Охридско, Битолско, Прилепско, Тетовско, Велешко, и отсамъ Вардаръ въ Кукушко, Струмнишко и Щипско членътъ на мѫжский родъ е *-от* (градот). Въ югозападна Македония, както и въ источната и сѫщо и въ Шопско до Стара Планина окончание на мѫжский родъ е *-о* (градо, турскио, белио): въ Костурско, Воденско, Сѣрско, Кратовско, Джумайско, Кюстендилско, Радомирско, Самоковско, Софийско и въ нѣкои части на Видинската губерния. Нѣкѫдѣ сѫществуватъ и два вида единъ край други; въ Щипъ въ града членътъ е *-о*, по околнитѣ села *-ат*. Въ крайдунавскитѣ, старопланинскитѣ и тракийскитѣ предѣли владѣе *ът* и *ат*. Край него и отъ двѣтѣ страни на Стара планина се чува често и *а*, на пр. въ Срѣдня гора, въ Търновско и др. (човека, града), сѫщо и окончанието *о* па́къ се появява на́й-на-истокъ, въ Русенско и Шумненско, и особно въ Одринско.[1]) Въ

[1]) Първитѣ списатели на нововъзродена българска книжнина сѫ се намирали въ недоумѣние, кой отъ тие членове да предпочетѫтъ. Беровичъ, Стояновичъ Кипиловски, Априловъ и др. сѫ писали *ат*, О. Неофитъ Рилский *о*, а сѫщо и Христаки Павловичъ Дупничанинъ въ своята „Грамматика славено-болгарска“ (Будимъ 1836) е наредилъ примѣритѣ: поясо, конецо, случайо, краснио. — Дали *о* и *а* сѫ „членъ“, или дали първото е остатъкъ на първоначалното изговарано а не само писано *ъ* (градъ) и другото род. падежъ (града), употрѣбенъ като casus generalis на мѣсто на именит. падежъ, то е другъ въпросъ, който невлиза въ задачата на горнитѣ ни бѣлѣжки.

Родопитѣ при Доспадскитѣ Помаци има *а*, но другояче въ тамкашнитѣ нарѣчия, както въ Дебра, сѫществуватъ три члена, *т, с, н* (волат, волас, волан; конет, конес, конен; главаса, мостос, пушкана, манастирен), както има и три показателни мѣстоимѣния, които важни особности за първъ пѫть ни е освѣтлилъ пó-подробно П. Р. Славейковъ въ статията: Рупското и Рупаланското българско население и нарѣчие (Наука 1882, 469).

Границата на двѣтѣ области може доста точно да се опредѣли. Тя захваща по Дунава при устието на Искъра и слѣдва горѣ долу течението на тая рѣка до изворитѣ ѝ въ Рилската планина. Раховско и Врачанско, Софийското поле почти цѣло и Самоковско принадлежѫтъ къмъ западната область, Никополско, Плѣвненско, Ловчанско, Орханийско и Срѣдня гора къмъ източната. Ихтиманско и Вакарелско намиратъ се по срѣдата, подъ влиянието и на източний Панагюрский и на западний Самоковский говоръ. Отъ Рилскитѣ планини на югъ западната область захваща Разлогъ при горнята Места, отстѫпва послѣ въ долината на Струма и ѭ слѣди къмъ морето.

Нарѣчията на западната область могѫтъ да се раздѣлятъ на два клона, границата на които се намира въ Кратовско, при Осоговскитѣ планини и при рѣката Брегалница. Особенъ старински характеръ иматъ двѣ погранични нарѣчия, дебърското (на племето Мияци) въ крайния ѫгълъ къмъ Арбанаситѣ (Шкипетаритѣ) и костурското (съ остатъци на носнитѣ звукове) нáй-на-югъ къмъ границата на българщината съ гръцкий и влашский (куцовлашки) езикъ. Отъ нарѣчията между Брегалница и Дунавъ единъ отдѣленъ характеръ има говоръ въ Брѣзнишко, Трънско, Пиротско, Вранско и нáй-сѣвернитѣ кюстендилски села.

Въ източната область особно отдѣление съставятъ сѣвероисточнитѣ нарѣчия къмъ Дунава и Черното море, съ споменѫтитѣ затъмнени съгласни. Между тѣхъ се отличава по особноститѣ си котленското нарѣчие, съ смѣкчение на *н, д, т* (кон′, д′адо, път′). Много чистъ езикъ владѣе въ Срѣдня гора.

Любопитни сѫ нарѣчията на Родопитѣ, които съставяватъ едно самостоятелно отдѣление. Тѣ сѫ доста разнообразни, защото планинскиятъ характеръ на страната много спомага за да се развиѭтъ мѣстни говори. Г. Славейковъ е събралъ всички тие планинци подъ цѣлокупното име Р у́ п ц и или Р у п а л á н и, което впрочемъ нáй-повече се чува покрай рѣка Марица, а въ вѫтрѣшностьта на Родопитѣ, особно на западъ, малко се знае.[1] Това племе съ особния си езикъ, споредъ него, захваща отъ долньото течение на Струма, завзема Мелнишко, Демирхиссарско, Сѣрско, Зихненско и Драмско, послѣ Неврокопско и всичкитѣ Родопи до тракийското поле и до долна Марица при Димотика и Еносъ, а отъ самъ Марица се распространява чакъ въ Старозагорско и пó-далече къмъ истокъ въ Бургашко до самото

---

[1]) Рупцитѣ въ източна Родопа и Аряне (мухамеданци) на височинитѣ между Неврокопъ и Татар-Пазарджикъ споменѫхме на кратко вече въ прегледа на нинѣшнитѣ български племена въ Бълг. История (чешки въ Прага 1875 стр. 522, руски Одесско изд. 1878 стр. 745).

море. Но не всичкитѣ мѣста говорѧтъ чистото рупско нарѣчие; то на́й-чисто се чува въ предѣлитѣ Рупчосъ, Ахѫръ-Челеби и една часть на Неврокопско, а другадѣ по́-вече или по́-малко е смѣсено съ други нарѣчия. На Доспадъ между Батакъ и Неврокопъ се говори доста чисто источно нарѣчие. Жителитѣ на тие мѣста се раздѣляватъ сѫщо на разни племена: Мъ'рваци живѣѭтъ около Сѣръ, Драма и Мелникъ, Ахря'ни въ Наиплии и други села на пѫтя отъ Неврокопъ за Пазарджикъ, и въ Ахѫръ-Челеби (мусулманскитѣ тамкашни Помаци), Чешлѝи въ предѣла Че́чко между долня Места и Доспадскитѣ височини, собственнитѣ Ру́пченци или Ру́пци въ Рупчосъ и по́-на-истокъ. Рупското или рупаланското нарѣчие има нѣкои съвсѣмъ отлични и любопитни особности, както въ тройнитѣ членове и показателни мѣстоимения, въ замѣстванието на *ѫ* и *ъ*, но другояче то въ главнитѣ чърти принадлежи къмъ източната область; на пр. е съхранило *я* (бял, Сяр). Мървацитѣ иматъ вече доста признаци на западнитѣ нарѣчия, като бѫдѫщето врѣме съ *ке*, когато на истокъ отъ Места владѣе *ште* и *шс*.[1])

Чепино се пада на едно важно мѣсто. Вече г-нъ Славейковъ забѣлѣжва въ статията си (стр. 467) че то „е на раскрѫстъ на нарѣчията, като граничи на сѣверозападъ съ западното нарѣчие, на югоистокъ съ рупаланското и на истокъ съ тракийското". Наистина има въ него разни нѣща, които го сближаватъ съ рупското нарѣчие, когато други признаци го привождатъ въ сродство съ езика на Пловдивското поле та и съ на́й-близкий западенъ говоръ въ сѫсѣдний Разлогъ, който е почти сѫщий съ езика въ Самоковъ и Дупница.

Преди всичко трѣбва да забѣлѣжѫ едно важно обстоятелство, сирѣчь че нашитѣ пѣсни сѫ записани въ на́й-южното чепинско село къмъ Разлогъ и освѣнъ това, че моятъ пѣснопой е ималъ близки роднини у неврокопскитѣ Помаци. Но и вънъ отъ тия шесть пѣсни имахъ случай да разузнаѭ особноститѣ на чепинский говоръ, та ще направѭ нѣкои по́-подробни бѣлѣжки за тѣхъ, въ сравнение съ говора на Помацитѣ въ селото Доспа́дъ, което лежи на пѫтя отъ Батакъ на югъ за Неврокопъ и говори почти чисто источно нарѣчие.

А. Звуковетѣ.

1. Старото *ѫ* у Чепинцитѣ въ всичкитѣ глаголни окончания и въ една часть на коренннитѣ слогове, съ ударение и безъ ударение, става *а;* покрай него, всѣкога съ ударение, се срѣща и *о*, не само въ коренннитѣ слогове, но и въ окончанието на женскитѣ сѫществителни имена, свързани съ членътъ — единъ остатъкъ отъ старий

[1]) Нѣколко пѣсни и прикаски на рупско нарѣчие отъ Ахѫръ-Челеби (отъ Ил. Бѣлковски и Н. Гидиджийски) и отъ Неврокопско (отъ Д. Димова Македонски) вижъ въ „Бълг. Народенъ Сборникъ" на В. Чолакова, Болградъ 1872. — Между печатанието на настоящитѣ страници приехме една статия на Полихрония Сырку, „Рупаланы или Рупцы, замѣтка по болгарской діалектологіи", въ Воронежскитѣ филолог. записки 1883, гдѣто сѫ съобщени бѣлѣжки за рупското население и нарѣчие по горѣказаната статия на Славейкова и по наблюдения, направени отъ автора въ старозагорскитѣ рупски села.

винителенъ падежъ (тревóта: трѣвѫтѫ). Безъ ударение *ѫ* на рѣдко става и *ъ*, въ село Костандово и *у*. Въ Доспадъ *ѫ* съ ударение става *ъ*, безъ ударение *а* (мъ'ш, пъ'тя, ракáта).

Примѣри за *а* вмѣсто *ѫ*: мажóт, патóт или патó, скáпо, дáб, прáт (прѫтъ), градúте, мáчиш. Въ окончанията на глаголитѣ: са, туриха, фанаха. Рáка, рачúца чухъ само отъ моятъ пѣвецъ; другояче Чепинцитѣ казватъ ръкóта, въ село Костандово рукóта. Примѣри за *о* вмѣсто *ѫ*: кóшта (моятъ пѣснопой казваше кáшта), рекóта (ря'ката Досп.), тревóта, киквóта (тиквата Доспадъ), борнóта (борнá въ Доспадъ — борина), од онó странá, село Лóжене.

2. Звукъ *ъ* рѣдко се срѣща: вáкъл ю'нак, къ'сайте, да излъ'жеш, шестóтин алтъ'на. Той нáй-повече се обърналъ кое въ *а* кое въ *о*: а) сам (съмъ), кáсно; б) жóнеме (чухъ въ Костандово; въ Доспадъ жéнеме), много лóзи патóт (криви се), като се подлóзнах.

Важни сѫ явленията, гдѣто се намиратъ *р* и *л* между двѣ съгласни, или въ групитѣ, които Миклошичъ въ съчиненията си обозначава съ образеца *трт* и *тлт*. Въ чепинския говоръ се срѣща: а) *трт*, с *р* като гласна: гр'ла, др'нкята, ср'це, кр'па, вр'ви, да са вр'на, врзáха, фрлúха; b) *трат* и *тарт*: крáти (кърти), Сарбúново, което може би е съвсѣмъ мѣстно; с) *трот*: земя'та се троси, слóнце (слъ'нце Досп.); d) *торт*: пóрви въ Костандово (има и пр'ви; въ Доспадъ пр'ви и пъ'рви), дорвá въ Баня, дурвá въ Костандово и Дорково, вóрна се (въ Костандово; другояче въ Чепино и въ Досп. се чуе вр'на), воршúм; жóлти (жъ'лти въ Досп.), подпóлзнахъ. Отъ жлътъ има впрочемъ и една втора форма жéлти или съ пропущание на *л* една трета само съ полугласъ: жъ'ти жътúци, въ'хва.

Замѣстванието на *ѫ*, *ъ* съ *о* е една особность, която чепинския говоръ съединява съ рупското нарѣчие и която освѣнъ това се срѣща въ единъ съвсѣмъ отдѣленъ предѣлъ, далеко отъ родопскитѣ долини при другия край на българщината, у Мияцитѣ въ Дебра. Тамъ въ коренитѣ слогове, а у Рупцитѣ и въ нѣкои окончания на склонението и спрежението всѣко *ѫ* става *о*. Рупцитѣ говорѫтъ: мож, рока, мока, кошта, главота, ногота, саберот, винит. падежъ опасохме трево зелено („Наука“ 1882 г. стр. 559.[1]) А въ Дебра казватъ: мож, пот, зоб, рока, рочица, мока, голоб, йозик. На сѫщо промѣнѣние подлежи у Дебралиитѣ и *ъ* (ложа, сон, могла, добор). А въ групитѣ според образеца *трт*, *тлт* става у Рупцитѣ и у Дебралиитѣ *торт*, *толт*, сѫщо както го видѣхме въ горeказанитѣ примѣри отъ Чепино (Рупци: доржи, порва, горло, полно, волна, голчя; въ Дебарско: дорво, Горк, жолто, полно, колнам, молчи). Сѫщото явление има за *тлт* и въ Охридско, сѫсѣдния предѣлъ на Дебарско (солдзи, да наполна, яболка, жолто, колнит), но нѣкога и съ пропущание на *л* (сонце край сънце).

Въ тѣзи фонетически особности както и въ употрѣбение на тройнитѣ членове показва се едно сходство между съвсѣмъ отдалечени и

[1]) Вижъ материялитѣ на П. Р. Славейкова въ „Наука“ и Неврокопскитѣ и Ахѫръ-Челебийски текстове въ сборника на Чолакова. Въ Ахѫръ-Челеби това *о* е дълго, та е писано въ този сборникъ съ *оа* (поарво). Въ текстоветѣ отъ Неврокопско (стр. 107, 109) четемъ рóка покрай ракóта, споредъ влиянието на ударението.

уединени нарѣчия, въ Родопитѣ и подъ Шаръ-планина, което на първъ погледъ ще се види много чудно. Но и на двѣтѣ мѣста тия нинѣ само диалектически особности си иматъ една и сжща причина. Тѣ сж остатъци на езикови форми, които едно врѣме сж се намирали не само подъ Шаръ-планина и въ Родопитѣ, а сж били всеобщи. Въ стари ржкописи, и то нáй-повече писани въ Македония, често се чете *о* мѣсто *ж*: да сьбодеть (мѣсто сжбждеть) сѫ слово, граждоцаго (м. гражджцаго), нио (м. нинж) цръковъ сьзниждж, сьпрогъ (съпржгъ) и др. Ср. Миклошичъ, Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen, Wien 1879, I, 89. Сжщо и рупския членъ на *–съ* се срѣща въ стари ржкописи, пáкъ македонски, отъ XI—XIII вѣкъ, като Зографското евангелие, Слѣпченский апостолъ и Болонский псалтирь, писанъ „въ Равнѣ“ при Охридъ около г. 1230—1240 въ врѣме на царя Асѣна II: родось, образось, народось, пжтось, хлѣбось, домъсь, градось и др. (Миклошичъ I 81, IV 112).

3. Звукъ *ѣ* въ Чепино всѣкога се замѣстя съ *е*, както въ западнитѣ нарѣчия: нéвеста, рекáта, дéдове, бéли, бéгаме, нéмам, да си видéла. Турский барямъ става бáрем. Въ Доспадъ се произнася *я*: ря'ката, тря'ва, бя'гат, бял; звукътъ му е като еа. А въ предѣлътъ Чечско, на югъ отъ Доспадъ, Помацитѣ казватъ, колкото узнахъ: беоло лице.

4. Звукъ *е* нѣкога се обърща въ *и*: гóра бýкя зилена, ако си бýди жинено (и въ Доспадъ: зилена тря'ва). Сжщо се промѣнява *о* въ *у*, но рѣдко: бушначки думи, фуйна (хвойна), дурва въ Костандово[1]) отъ дорва (дърва), както и *йо* въ *ю*: ютиде, ютговори. Въ нѣкои случаи *и* станжло *е*: мóмече (ср. рупското говоре, навърше, „Наука“ 1882, 568 и сливенското шерóко, Пер. Спис. I, 1870, 104).

5. Старото *сж* става *се* и *са*: собрáле са се, наéма се, здумáле се, продáва се, са стéга да бéга, да са вр'на. У Рупцитѣ и въ Доспадъ има *са*, въ Разлогъ *се*.

6. Има *шт*: штéрка (въ Доспадъ дъштеря), кáшта.

7. Моятъ пѣснопой произнасяше нáй-повече твърдо *к*, но нѣкогажъ и меко *к'* (като сърбско ћ): к'имка, к'е паднеш, к'еченки. Звукъ *д* се смегчава, както на пр. въ думата хогя (хоѓа): млад харамлия по гора да хогя. Звукъ *х* въ Чепино и въ Доспадъ се произнася ясно, само въ нѣкои турски думи (на пр. махала) нѣщо пó-слабо като *h*, но има случаи, гдѣто се испуща (Влайна, я да си бе (бех) девойче). Въ пѣснитѣ единъ пжть се замѣнява въ началото на думата съ *й*: на сива я'та я'хаше.

8. Чепинци иматъ и *дз*: дзвéзди, надзáди (въ Доспадъ сжщо дзвéзди, ами сълзи). Този звукъ още много се чуе по България, но който внимава, какъ говорятъ пó-старитѣ и какъ пó-младитѣ лица, скоро ще се увѣри, че той на истокъ съ нинѣшното поколѣние вече изчезва. Въ Македония съвсѣмъ е обикновенъ (солдзи, дзвезди, дзвонци, нодзете, дзид, задзидано), сжщо и въ Софийско и Кюстендилско. Въ Тракия, въ Срѣдня гора и въ Пловдивско вече пó-рѣдко се чуе: пóлдза, вър'дзан (тамъ има и *дж* мѣсто *ж*: госпóджа, ноджóве, ладжúца).

[1]) И тамкашното горе приведено рукóта види се, че е произлѣзло отъ рокóта.

9. Чепинското нарѣчие има *ф*, и не го промѣнява въ *в*, като нѣкои западни нарѣчия (въ Царибродско, Софийско, Велешко и др.); сжщо непромѣнява *в* въ *м*: рáвни двóре.

10. Въ *ср* се вставя *т*, споредъ примѣра на западнитѣ нарѣчия: стред селóто.

11. Меко *н′* има въ Чепино и въ Доспадъ въ нѣкои случаи: кон′ат, кон′ето (доспадски кон′, кон′те, óгън′), но отъ друга страна *н* е твърдо на пр. въ: кóрене, растýрене. Звукъ *н′* е съвсѣмъ обикновенъ въ западнитѣ нарѣчия, въ Софийско, Радомирско, Кюстендилско (примѣри отъ Кюстендилско: жн′емо, н′ива, вршен′е, огин′ец, кон′, кон′ите, селян′е, село Горн′о Уйно, ормáн′ето), Велешко и пр.; на истокъ се срѣща само като рѣдкость въ Котленско и Шумненско.

12. Влияние на *й*: a) прибавя се предъ *о* и *у* въ началото на думата (юзé, ю′зди, йотвори, йотговори или ютговори, ютиде, юпасал), което се чуе въ пѣснитѣ почти насждѣ, на истокъ и на западъ, въ Сливненско и Шумненско, както и на пр. въ Велешко (вижъ Пер. Спис. III, 1882, 181 бѣл. 6); b) настжпва въ началото на думата мѣсто *х* (вижъ горѣ бѣл. 7); c) промѣнява окончанието на майкя (както и въ други нарѣчия); d) изгубва се въ: крáловата (не кралйовата) щтéрка, кóрене (не корение) за растýрене.

В. Формитѣ.

1. Членътъ е *о* (като въ Разлогъ) или *от*: патó и патóт, мажóт, дъбóт, зинджиро. Въ Доспадъ преобладава *а*[1]) (пъ′тя, чивя′ка), но нáй-повече съвсѣмъ нѣма членъ (кон′, мъш).

2. Рáка въ мн. число има рáки (ржцѣ).

3. Личното мѣстоимѣние за първото лице въ Чепино и въ Доспадъ е *я*, както въ западнитѣ нарѣчия, макаръ че въ тѣхъ нáй-на-западъ се чуе и *яс*, яска. Въ Пловдивското поле и въобще на истокъ навсжду се чуе азъ.

4. Има слѣди на рупскитѣ мѣстоимѣния: од сáя страна. Въ Доспадъ сóйдеп (м. днесъ).

5. 1 лице ед. число на наст. врѣме се образува нѣкогажъ споредъ западнитѣ нарѣчия (да ти вúдим бéло лице), но нáй-повече споредъ источнитѣ (немóга, да си зéма, да попея). Отъ глаголътъ пекж чухъ въ една пѣсенъ 3 л. ед. ч. пика.

6. Бждащето на глаголитѣ се съставя съ *ше*, както въ Доспадъ, само въ Баня се чуе и *ке*, което владѣе въ Разлогъ и Неврокопъ оттатъкъ планината. Въ западната Македония изобщо се употрѣбява *ке* и *к′е*. Въ Скопско, Кумановско, Пиянешко (Кратовско има *к′е*), Кюстендилско, Трънско, Радомирско и Софийско (освѣнъ нѣкои сѣвероисточни села) та отчасти и въ Видинско и Берковско се срѣща *че*, но пó-наистокъ около Рилскитѣ и Перинскитѣ планини, въ Самоковско, Разлошко и Сѣрско, пáкъ се явява *ке*.[2]) Въ областьта на

---

[1]) Като и въ Неврокопско (Чолакова Сборникъ 105): орела, праздника.

[2]) При този случай може да се спомене, че въ Софийско вече въ началото на 17 вѣкъ се срѣща *ке*: кои ке се покꙋсить или свещенникь или инь кои годе бꙋдеть, да

източния говоръ владѣе *щте* или *ше*, въ Пловдивското поле до Калоферъ *же*. Въ Родопитѣ на западъ се чуе *ке* (предѣлътъ на Мървацитѣ), на истокъ (Неврокопско, Доспадско, Ахжръ-Челеби и др.) *ше*.

7. Като навсѫду, тъй и въ Чепино на мѣсто множественното число на мѫжски и женски сѫществителни имена се туря въ извѣстни случаи единственното число въ срѣденъ родъ: кон'ето, калӑчето (кълъчъ – сабя). Сравни общебългарскитѣ примѣри: лю'дето, Бу́гарето, Ту́рцето, Сръ́бето, селя'нето, го́стето, чоба́нето, ерге́нето, лива́дето, орма́нето, та и имена на селата, на пр. Маджари́то въ Старозагорско.

Отъ синтаксиса ще споменѫ на́бързо само нѣщо за **низъ**. По източна България на всѣкѫдѣ се употрѣбява **изъ** въ единъ смисълъ несвойственъ на тази дума и равенъ съ *по*: ходи изъ града, вика изъ селото, пѣе изъ улицитѣ. Това не е **изъ**, а осакатено **низъ**. Вижъ въ нашитѣ пѣсни: низ сока́к, низ буништа́та, низ плетишта́та. Ср. кайно сокол низ поле, кайно риба низ море (въ една рупска́ пѣсень въ „Наука" 1882, 568); низ битолските чаршии, низ чифутските сокаци (една македонска пѣсенъ въ Пер. Спис. 1882, 185).

Въ удареният чепинския говоръ се отдалечава отъ източното нарѣчие: го́ра зи́лена, мо́ма, мо́мите, мо́мече, бра́да, ра́ки (ист. гора́ зеле́на, мома́, моми́те, моми́че, брада́, ръце́). Ср. въ Доспадъ: ря'ката, дъ'штеря, пла́нина (ист. река́та, дъштеря', планина́).

Въ лексикално отношение Чепинцитѣ съвсѣмъ се сближаватъ съ Рупцитѣ, та иматъ много думи, другояче необикновенни между Българетѣ. Ето нѣколко отъ тѣхъ. **Вре́ва** говорѫ (срѣща се като **вре́вим** въ Софийско, Пиротско, но въ Доспадъ го нѣма); **ру́кам**[1]) викамъ (и въ Доспадъ и по цѣлитѣ Родопи: пору́ках го); **кликач** кехая (нѣма въ Доспадъ, но тамъ има глаголъ **кли́кам**, покрай **ви́кам**); **ри́тна** скокнѫ (момата се ритнала од него: побѣгнала); **ки́мкам** мигамъ съ очитѣ; **та́кна** тръгнѫ; **фа́на** мѣсто захванѫ (кой ше фа́не, сирѣчь да пѣе; въ Доспадъ само **фа́тим**); **главя'вам**, **главени́к**, **главени́ца**, годявамъ, годеница (сѫщо и въ Доспадъ и навсѫдѣ у Рупцитѣ); **ру́хо** дрѣха (въ Доспадъ кѫсче отъ дрѣха: като крояʹха, оста́наха много ру́ха); **кошу́ла** риза (нѣма въ Доспадъ); **бу́ните** боклукъ, гюбре (срѣща се и въ Софийско, Брезнишко, Сѣрско); **ку́тел** бакъръ, бакъренъ сѫдъ; **са́бя** въ пѣсни съ значение на барякъ съ кърпа отгорѣ; **лиза́чка** поледица (въ Доспадъ **мужгалка**, като се казва **мло́го се мужга пъ'тя, кат се подму́жнах**, чепински **подло́знах**); **са́кул** (чувалъ, въ Доспадъ **вре́тишта**). Човѣкътъ въ множественно число има **лю'де**, **лю'дето** (сѫщо и въ Доспадъ, гдѣто обаче има и **хо́ра**: збра́ли се мло́го хо́ра на джами́ята).

При всичко това се срѣщатъ пълно думи турски (файда, зарар, колан, гердан, зинджир, чешма, алтън, телал, мерак, севда, кахър,

---

єсть проклєть, чете се въ единъ софийски записъ отъ год. 1622 въ едно евангелие, писано 1563 г. въ Кратово за **господина Матѳеа Ламкадаріа великаго светіє и великыє црькви Софін Сардакистєи** и отъ тогава до днесъ съхранявано въ черквата св. Никола (Велики) въ София.

[1]) Ср. записъ и Захариева стр. 67 отъ Чепино отъ г. 1656—1661: царь Мехаметь **нарѹканъ** ловецъ.

шемшир, пазар и др.). Освѣнъ това забѣлѣжихъ, че Чепинцитѣ, както и другитѣ родопски Помаци, смѣтатъ до четирдесеть нáй-повече по турски.

Едно множество особни изражения има у сѫсѣднитѣ доспадски Помаци: дрúпи нови дрѣхи, óглав (не юзда, като въ Чепино), пóдзим есенъ (подзúмашно врéме), синци нáнизи отъ златни или пърстени зърнца, съ́рчин червеното вѫтрѣ въ борината (въ Чепина сѫщото се вика срцé), предéнки край седéнките, гдѣто зимѣ се събиратъ Помакинитѣ за обработвание ленътъ и пр.

Любопитни сѫ гърцкитѣ думи въ тия родопски нарѣчия, които сѫ приети, види се, отъ старо врѣме. Онова, което въ Чепино се вика кутéл, въ Доспадъ и въ цѣло Рупско се казва хáркома, пó-рѣдко бакъ́р (χάλκωμα). Ср. пѣсента отъ Рупчосъ, издадена отъ Славейкова (Наука 1882, 568): грабна тръбки под ръка и харкомки на рамо. Паница се вика въ Доспадъ стрáкина (όστράκιον). Лепúда значи на сѫщото мѣсто единъ ножъ безъ черенъ, безъ дръжка; тази дума се срѣща и пó-нанстокъ, напр. „врюм са падна по сабйо огнена, мен са падна рождива лопида“ въ една пѣсень отъ рупчоското село Широка лѫка (Наука 1882, 561). Може да произлиза отъ старогрцкото λεπίς, λεπίδος (новогърцки λεπίδα) люспа, металическа дъска. Вече въ Перущица и въ Батакъ се срѣща рѣчьта посáт (орѫжие), въ чепинското Ракитово посáтйе; тя началото си влече чакъ отъ византийското военно изражение φωσσάτον, лагеръ, войска, опълчение и слѣдователно и орѫжието за опълчението.

София, Ноемврий 1883.

1.

Мéхмеде, мóри, Мéхмеде!
Мéхмеде, пýсто сирáче!
Чýкат из зóри на пóрти.
Дéто іе Мéхмед, дá дойде.
Три сéла вúкат нá него:
„Мéхмедъ іе кýрва, въхва[1]) іе;
Дé да бе мóма хýбава,
Сé іе бе Мéхмед залúбил,
И кадúйското девóйче
И ая́нското мóмече,
И пáшовото ханъ́мче
И тие кáлеш[2]) нéвести“.
Мéхмед са стéга да бéга.
Мóме му вéля, говóри:
„Нéмой са стéга да бéгаш!
Ке пáднеш, Мéхмед, кютúя.[3])
Кютúя, Мéхмед, нéпази:
Трúста сме мóми йз тебе,
Пó грош да дадéм — трúста са.

[1]) Пѣвецътъ ми тълкува тази дума съ „хайдутинъ“.
[2]) „Цвѣте“. Ср. Калеш Марко въ пѣсеньта Пер. Спис. IX и X. 96.
[3]) Кютукъ, бой.

По́ два да даде́м — ше́стотин.
По́ три да даде́м — хиля́да.
И ако ти па́ри нести́гнат,
Къ́сайте, мо́ми, ки́найте[1])
От бе́ли гр́ла герда́не
И от полови́н кола́ни
И от дре́бните фуста́ни?"
Фа́наха Ме́хмед, врза́ха
Та му тури́ха зинджи́ро.
Бе́ли му ра́ки надза́ди
Та му тури́ха тумру́ко
Та го фрли́ха в пра́нгата.
Собра́ле са се, набра́ле
Си́чките мо́ми ма́лечки,
Си́чките ве́ля, гово́ри[2]):
„Ме́хмеде пу́сто бес ма́йка!
Ка́к ти прили́ча зинджи́ро
Ка́то на мо́ма герда́нче!
Ка́к ти прили́ча тумру́ко,
Ка́то на Влаи́на папу́ци!
Ка́к ти прили́ча пра́нгата
Ка́то на мо́ма фуста́нче!"
Ме́хмед си ве́ли, гово́ри:
„Кади́йо, мил ефенди́йо!
Я по́дай си ми др́нкята,
Да си подр́нкя, по́пея,
Да се кахъ́ри ра́знесат,
Да ми са жа́лби уве́дат,
Да са мера́ци расте́глят."
Задр́нкя Ме́хмед, запе́я —
Кади́я ри́тна да и́гра
И си му ве́ли, гово́ри:
„Ме́хмеде пу́сто бес ма́йкя!
Хала́л[3]) ти би́ли мо́мите,
И кади́йското дево́йче
И ая́нското ханъ́мче
И пашо́вото мо́мече.
И я да си бе[4]) де́войче,
И я ке с те́бе да та́кна[5])!"
Ме́хмед си ве́ли, гово́ри:
„Кади́йо, мил ефенди́йо!
Я си на́метни ру́хото,
Та си изле́зи низ сока́к,

---

[1]) Отъ глагола, който въ източнитѣ нарѣчия гласи кънж (откънахъ).

[2]) Така каза пѣснопоятъ, макаръ че трѣбаше да се очаква: ве́лят, гово́рат.

[3]) Прости, опростени.

[4]) Бѣхъ.

[5]) Тръгнж.

Низ сокáк, кáди, въз сокáк!“
На сéка пóрта по мóма,
На кади́ската дóри две,
На ая́неската дóри три,
На пашóвата дóри пет.
Собрáли са се, набрáли
Си́чките бáби, дéдове,
Дéдове шáпки фрли́ха,
Бáби кошу́ли дéреха,
Дéдове низ бунищáта,[1]
Бáбите низ плетищáта.

2.

Тéлял ру́ка[2]), тéлял ви́ка
На Бу́дина грáда,
Нé би двá дни, нé би три́ дни,
Текми́л бе недéля.
Продáва се, продáва се
Кóнче ми дори́че.[3])
Не іефти́но нé іе скáпо:
Шестóтин алтъ'на.
На нéго са ни́кой ненаи́ма,
Наіéма се бошнàчка дели́я
Та си юзé кóнче ми дори́че
Та ютúде в сéло Сарби́ново.
Я 'га[4]) вр'ви, кардалъ'ме крáти,[5])
Я 'га ки́мка[6]), керемúди свáля,
Я 'га дúха, кéпенки затвáра.
Стред селóто шáрена чешмúца,
Куд чешмáта бéла мóма сéди,
Та залúва студéна ми вóда
Та ютúде на нейни́те кáщи
Та си вéли — вéли, ютговóри:
„Йой ле мáле, стáро мáле!
Каквó мóмче вúдех, мáле,
Нá коня дорúя!
И'ска мéне, мúла мáле, мéне да узéме,
Пá я сú сам, мúла мáле, крáловата[7]) штéрка!“

---

[1]) Гюбре, боклуцитѣ.

[2]) Рукамъ = викамъ.

[3]) Дория, дориче = конь доратъ. Ср. „изведи коня дореста“ въ нар. пѣсенъ отъ Софийско въ Пер. Спис. I (1882) 164, и „обѣдна си коня доряна“ въ сборника на Качановскаго стр. 221.

[4]) Кога.

[5]) Калдъръми кръти.

[6]) Мига съ очитѣ.

[7]) Думата *крал* е позната и на Помацитѣ въ Доспадъ, гдѣто има предания за „кралската дъ'штеря“ и др.

3.

Мóри, майко, да си видéла
Каквó сам мóмче видéла
По Миджóвите дворóве,
По нáши рóсни ливáди!
На сйва я'та яхáше,
На сйнйо сéдло седéше,
На жéлти ю'зди стоіéше,
Бушнáчки дýми вревéше[1]).
И'ди го, майко, попйтай,
Жйнено ли іе нéли іе,
Глáвено[2]) ли іе нéли іе.
Ако си бýди жйнено
Да сбйрам бйлки, кóрене,
Кóрене за растýрене.

4.

Стáни ми, сéвдо, йотвóри
Вáшта шемшйрна вратйца
С твоя'та дéсна рачйца,
Сос óчи да ма напóйиш,
Сос лйце да ма нагóстиш,
В градйте да ти летýвам,
В крийте да ти зимýвам,
На ср'це да ти поспáям
Кáто я'гне до мáйкя,
Кáто зáйче до фýйна[3])
„Немóга стáна да ти йотвóрна
Шимшйрената вратйца
С моя'та дéсна рачйца.
Ходйла сам на нóв пазáр,
Купйла си сам белйло,
По белйлото червйло,
По червйлото писáло“.

5.

Здумáле се, скимáле се
До двамйна лýди млáди
Вéчер кáсно на рекáта,
Вýтром рáно на чешмáта:
„Хáйде, мóме, да бéгаме,
Дóрде гóра шýма има
И полéто детéлина!“

[1]) Говореше.
[2]) Годено.
[3]) Фуйна или фухйна: хвоина.

Преслу́ша ги ста́ро ха́ро,[1])
Ста́ро ха́ро с бе́ла бра́да,
Та ютйде на мо́мини,
На мо́мини, ма́ле, по́рти,
„Дваш почу́ка, трищ пору́ка,
„Лой излéзна ма́лка мо́ма.
Той й ве́ли, йотгово́ри:
„Хайде, мо́ме, да бе́гаме,
„До́рде го́ра шу́ма има,
„До́рде шу́ма пе́ра има.“
Тя му ве́ли, отгово́ри:
„По́чекай ме да са вр′на,
„Да си зе́ма фе́реджето“.
То не би́ло мла́до ха́ро,
Ами би́ло ста́ро ха́ро,
Ста́ро ха́ро с бе́ла бра́да.

6.

Заминува́й, ма́ла мо́ме,
Поминува́й край нашите
Ра́вни дво́ре, да ти ви́дим,
Мо́ме севдо, бе́ло ли́це,
Прили́ча ли за ме́нека.
„И да ви́диш, я го лу́до,[2]) фа́йда не́маш,
Фа́йда не́маш, за́рар и́маш,
Мо́йто й′ лице прода́дено,
Прода́дено, изда́дено,
В дру́го се́ло, Зенгино́лу,
Зенгино́лу Бенгино́лу,
За два пра́та жъ′ти жътйци:
Юпа́сал си чу́жди пишто́ви!“
Ма́чиш ме́не да излъ′жеш:
Не́ са чу́жди, мо́йи си са,
Мо́ме севдо, мо́йи си са, —
Я ке те́бе да си зе́ма.

---

[1]) Дъртъ, старъ и лошъ човѣкъ или както казватъ Помацитѣ, „др′тица“.
[2]) Това възклицание повтаря се и послѣ средъ стиховетѣ.

ЗАЙЧАРЪ И НЕГОВОТО НАСЕЛЕНИЕ.

(Единъ отъ българскитѣ предѣли въ Сърбия).

„. . . . Доръ езикъ живѣе,
народъ не умира . . . .“

I.

На 1876 година нашитѣ еднoплѣменни братя — Сърби, обявихѫ война на Турцитѣ „за независимость и освобождение угнетенитѣ народи“, нъ тѣхната сила излѣзе малка срѣщо азиятския варваринъ. И така Сърбитѣ не можахѫ да спечелятъ онова, за което се дигнѫхѫ и като слѣдствие на тая война за тѣхъ бѣ: че една голѣма часть отъ тѣхнитѣ села и три градове, станѫхѫ плѣнъ на башибозуцитѣ и Черкезитѣ. Разоренията и опустошенията по тия мѣста говорѣхѫ найкрасноречиво за турската цивилизация, и ако матушка Русия, чрѣзъ устата на Генералъ Игнатиева, не бѣ казала на тия башибозуци: *стойте*, то и сърбската столица — историческиї Бѣлградъ, щѣше да испита сѫщата участь!

Какъ почнѫ, а какъ се свърши сърбската война, на читателитѣ е извѣстно, за това азъ и не мислѭ да расправямъ. Главната ми цѣль е, да ги запознаѭ по́-отблизо съ единъ отъ тия три злочести градове, които имахѫ злочестината да испитатъ турското безчеловѣчие и Баташката участь, — съ този именно градъ който, цѣли 7 мѣсеца имаше на гостье Плѣвненския защитникъ, Османъ-Паша,

Тая война даде възможностъ на башибозуцитѣ, черкезитѣ и послѣдователитѣ на Моисея да носѭтъ и да продаватъ изъ цѣлата Османска империя плячката „Зайчаръ-малѫ“, а заплѣненитѣ и продавани богатства дадохѫ възможность и на малкитѣ дѣца въ България да узнаѭтъ, че нѣкѫдѣ си въ Сърбия сѫществува единъ градъ съ име — Зайча́р. Но при всичко това, до колкото имахъ случай да видѭ, твърдѣ малцина сѫ онѣзи даже отъ мислящата наша интелегенция, които познаватъ този градъ и неговото население по́-отблизо, и при по́-вечето сѫществува убѣждение, че той градъ е чисто сърбски.

Като Българинъ, пораснѫлъ и живѣлъ въ тѣзи страни, азъ счетохъ за своя длъжность да опишѫ, до колкото могѫ тойзи градъ и неговото население, което е чисто Българско.

На юго-западъ отъ гр. Видинъ 10 часа далечъ, и 2 часа отъ граничната линия, въ сърбската територия, се намира гр. Зайчаръ. Той е расположенъ въ една плодородна равнина, въ ѫгъла който образува рѣката малкия Тимокъ — „Црна река“ — при вливаньето

си въ рѣката голѣмъ Тимокъ, който извира при селото Панжа до г. Пиротъ.

Вливаньето става отъ къмъ източната страна на градътъ, далечъ $^1/_4$ часъ.

Г. Зайчаръ брои около 3800—4000 жители. Съ исключение на една малка часть Власи и твърдѣ малцина преселенци Сърби — търговци, занаятчии, чиновници и офицери, остатъка отъ населението е чисто българско.

Източно отъ градътъ, единъ часъ далечъ — почти до самата гранична черта, е расположено въ единъ улей селото „Голям Извор“,[1]) населено исключително съ българе; а южн. отъ градътъ, тоже единъ часъ далечъ, се намира селото Гърляна, въ което половината отъ населението сѫ Власи, а другата половина — Българе.

Миритѣ на тѣзи двѣ села се простиратъ до граничната черта.

Отъ кога сѫ заселени тия села на това мѣсто, положително не може да се знае; но тѣ непременно сѫ тука още отъ прѣди паданьето на послѣдния български царъ Срацимира.

Собственно за градътъ Зайчаръ отъ по́-старитѣ хора слушалъ сѫмъ едно предание за населяванието му, и, при всичко, че то е просто предание, за любопитството го излагамъ.

„Въ старо врѣме въ Видинъ е властвувалъ нѣкой си Саидъ-Ашаръ-паша. Той, като обикалялъ единъ пѫтъ тия мѣста, харесалъ ѫгъла който образуватъ двата Тимока — сирѣчъ мѣстноста, връхъ която е расположенъ нинѣшни Зайчаръ и му скимнѫло да направи чифликъ. Мѣстноста е била, а и сега е доста, романтическа; всичкитѣ условия сѫ били сгодни за порядоченъ чифликъ, и силната турска мощь по него врѣме — казала и сторила намѣрението си. Имайки въ расположение раята, въ едно мѫгновение изникнѫли като гѫби: конаци, воденици, кйошкови, градини, лозя и пр. Въ началото чифлика билъ обработванъ отъ близосѣднитѣ села; но Саидъ-Яшаръ като не се задоволявалъ съ малката тѣхна работа, и като е желаялъ да черпи по́-много богатства, той — казватъ — е преселилъ отъ тетевенскитѣ колибари около 20—30 семейства, на които́, като възложилъ обработваньето на чифлика, билъ опростилъ всичкитѣ повинности спрямо държавата.

Отъ тѣхъ лека-полека се умножавало населението, като при това, се доселявали, както изъ с. Голѣмъ Изворъ и Гърляна, така сѫщо и отъ другитѣ села изъ Видинското окрѫжие, и тъй се образувало село, което въ честь на основателя му го нарѣкли: „Саидшар“, а по́-насетнѣ се промѣнило само по себе си на: „За́йча̀р“.

---

[1]) Голѣмъ се казва за различие отъ селцето: Малки Извор (извор-махала) въ кулск. околия видин. окрѫжие, расположено току до граничната линия. Жителитѣ на това селце при опрѣделението граничната черта на 1833 год. за любовьтя на имуществата си, пресѣчени и оставени въ Турция, ѫ предпочели да се преселятъ изъ Голѣмъ Изворъ на това мѣсто, което като новозаселено отъ тѣхъ, назвали: Малки Изворъ.

За доказателство на това казватъ, че каменната воденица, която и сега сѫществува, е останѫла отъ него врѣме." [1])

Ако гледа човѣкъ на самата романтическа мѣстность, която прохлаждатъ двѣтѣ рѣки, както и на самата воденица, която сѫществува и днесь въ града, до самото окрѫжно управление, то безсъмненно е, че тукъ е билъ дѣйствително пашовски чифликъ; още повече, че при присъединението тоя край на Сърбия въ 1833 год., самъ князь Милошъ е купилъ, както воденицитѣ така и другитѣ мюлкове отъ Турцитѣ, и почти до 1839 год., сѫ сѫществували кйошковетѣ и конацитѣ.

Воденицата е забѣлѣжителна по своята постройка, и тя сочи да е построена прѣди повече отъ 200 години.

При всичко, че преданието казва, заселяванието на г. Зайчаръ е станѫло чрѣзъ чифлика на Саидъ-Ашаръ-паша, което не ще да е било по̀-рано отъ 200 години, но и пакъ на това мѣсто сѫ живѣли Българе прѣди заселяванието на Тетевенцитѣ; за това нѣщо свидѣтелствува мѣстностьта, сѣверо-источно отъ градътъ, 2 километра далечъ, наживаема „Селище", за което сѫществува тоже предание, че хората, които сѫ живѣли въ него, сѫ се пренесли въ чифлика.

Прочее, ако нѣкой по̀-опитенъ по тая часть би изучилъ тия мѣста по̀-подробно, увѣренъ съмъ, че той ще доде до положително заключение, че Зайча́рченетѣ, Изво́рченетѣ, Кулче́нетѣ, Бо́йниченетѣ и още нѣколко села въ Кулската околия не се различаватъ въ нищо почти, и тѣ принадлежѫтъ на една и сѫща клонка отъ общото стебло на Българетѣ; а пъкъ Гърля′нченетѣ, Ра́ковиченетѣ и гражданетѣ въ Видинъ, на друга такава клонка, защото тѣ се различаватъ отъ първитѣ само въ говорътъ а особенно въ произношението, слѣдователно, еднитѣ и другитѣ сѫ чисти Българе, и живѣѭтъ въ тия мѣста отъ незапамтени врѣмена.

До 1833 год. тия мѣста сѫ съставяли часть отъ Видинското окрѫжие, а отъ тогава сѫ присъединени на Сърбия.

На присъединението на г. Зайчаръ къмъ Сърбия, е повлияло твърдѣ много идванието на русский комисаръ Коцебу за граничния въпросъ. Той е пристигнѫлъ изъ Букурещъ въ тоя градъ, тогава село, веднага слѣдъ станѫлото сражение на 27 априлий 1833 г. помежду Турцитѣ и населението, което, за да възстане срѣщу тѣхъ, е било възбудено отъ новото наложено даждие врѣхъ добитъка. Въ това сражение сѫ участвували и женитѣ даже, и звѣрствата на Турцитѣ комисарътъ е видѣлъ лично; така щото, скърбнитѣ впечатления, които го преобладали въ тая минута, припомогняли на честьта на князь Милоша, понеже, вслѣдствие донесението на сѫщия комисарь, русския посланникъ въ Цариградъ А. П. Бутеньевъ на 25 май 1833 год. е настоялъ на̀й-енергически предъ Реисъ Ефенди, великий везиръ, и е успѣлъ да убѣди Турцитѣ да отстѫпятъ и него на Сър-

---

[1]) Въ подлисника на в. „Видов-Дан" въ Сърбия отъ 1875 год., при описанието на едно произшествие въ Зайчаръ между либовникъ и либовница, д-ръ Ма̀чај говори за сѫщото предание; и до колкото си припомнямъ, той казва, че името на пашата било „Цайцар" а не Саидъ-Ашаръ.

бия, споредъ хатишерифа отъ 1830 год., съ който се даватъ на Сърбия шестьтѣ окрѫжия.[1])

Преди да влѣзне въ сърбската територия, Зайчаръ е билъ обикновенно село, и въ него отъ турскитѣ власти е стоялъ само единъ субашъ; но хитринитѣ на князь Милоша сѫ били извънредни, и той веднага го назначилъ за окрѫженъ градъ.

Може би случайно, нъ въ всѣки случай не безъ цѣль князь Милошъ е назначилъ именно Зайчаръ, заселенъ съ Българе, за окрѫженъ градъ, който въ това врѣме е билъ толкова малъкъ. щото не можеше да не послѣдватъ негодуванията на другитѣ села, по́-голѣми съ населението си; прочее, за прекращение на тия недоволствия турскитѣ свирѣпства, отсамъ граничната линия, сѫ повлияли твърдѣ много за увеличението жителството на новия градъ Зайчаръ; защото, множество Българе съ жени, дѣца и пр. сѫ бѣгали въ съсѣдната свободна земя. На това сѫ припомогнали и многобройнитѣ сърбски пропаганди, които сѫ подбутвали населението въ България къмъ бѣгство въ свободна Сърбия, гдѣто е нѣмало съсипителнитѣ даждия и турскитѣ свирѣпства; а отъ това, условията за окрѫженъ градъ сѫ постигнѫти.

Като въ окрѫженъ градъ, въ Зайчаръ се намиратъ всичкитѣ административни, сѫдебни и военни власти; мѫжко и женско основно училище съ по 4 отдѣления и една реална гимназия съ 4 класа. Има и черква която е правена слѣдъ присъединението му къмъ Сърбия, а отъ духовнитѣ власти се намира единъ протоерей, зависящъ отъ Неготинския архиерей.

Окрѫжието му, което се зове „Църно-рѣчко“ отъ името на рѣката Цьрна рѣка (малки Тимокъ), се състои отъ градътъ Зайчаръ, градецътъ Бо́льевац и 43 села.

Населението въ цѣлото окрѫжие е на число около 55.000. Отъ тѣхъ около 7.500 души сѫ Българе, 22.000 души Власи, а остатъка Сърбе и твърдѣ малко Цигани.

Въ градътъ и двѣтѣ села живѣѭтъ Българитѣ, въ 22 села живѣѭтъ Власитѣ, а въ другитѣ живѣѭтъ Сърбитѣ. Циганитѣ живѣѭтъ распиляни тукъ-тамъ по селата.

Главното занятие на населението въ цѣлото окрѫжие е земледѣлието и скотовъдството. Съ земледѣлие се занимать повече оние, които сѫ заселени възъ р. Тимокъ, а съ скотовъдство оние, които живѣѭтъ въ вѫтрѣшностьта, въ планинскитѣ мѣста.

Понеже цѣльта ми е да опишѫ само българското население въ това окрѫжие, за това азъ се ограничавамъ въ по́-обширното описание на цѣлото окрѫжие, но мимоходъмъ щѫ прибавѭ слѣдующето:

Църнорѣчкото окрѫжие се граничи отъ южна страна съ Княжевачкото окрѫжие, отъ западна съ Кюприйското и Пожаревачкото, отъ сѣверната съ Краинското (Неготинското), а отъ южна съ Княжество България, а именно: съ Видинското окрѫжие. На дльжъ и на

[1]) М. Ђ. Милићевић, „Кнежевина Србија“ — Бѣлградъ 1876, стр. 888 и „Исторія Сербіи“ отъ Ранке, прев. Бартеньева — Москва 1876 год. стр. 341.

прѣки то има 10—15 часа растояние, и е раздѣлено на двѣ околии — Зайча̀рска и Бо̀льевачка.

Цѣлото окржжие е почти хълместо, по́-забѣлѣжителнитѣ хълмове сж слѣдующитѣ: Ртань, Мали̇̀ник, Ми̇̀кул, Си̇̀севац, Брѐзовица, Бѐляница, Цр̀рни Врьх, Стол, Крш, Дели-Іованъ и Црни и Голи-врх отъ западна и севѣро-западна страна; Тунѝжница и Вршка Чу̀ка отъ южна (послѣдната е на границата и половината е наша, а половината сърбска); освѣнъ тѣхъ има още слѣдующитѣ по́-малки: „Малка-чука“, „Големитѣ и малкитѣ Лозища“, „Крава̀рникъ“, Ру̀дина, Ло̀ква, Конѝта, Оштрѐл, 'Обла, Лобо̀дар, Гору̀нье, Ша̀шкин дел, Вучопад, Стѐнье, Коло̀врат, „Косѝца“, Осма̀к, Устрѝковацъ, Пречѝца, „Лесѝще“ и пр.[1])

Отъ къмъ сѣверо-западната страна на градътъ, идящи къмъ с. Николичово, има двѣ доста голѣми могили, които се именуватъ: По́пова могила и Ра́доюва могила.

Освѣнъ р. голѣмия Тимокъ, който тече къмъ източна страна, и прави границата на Сърбия съ България, отъ с. Голѣмъ Изворъ, до вливанието му въ р. Дунавъ, при селото влашка Раковица, въ Видинското окржжие, въ Цьрнорѣчкото окржжие извиратъ и се вливатъ въ голѣмия Тимокъ слѣдующитѣ рѣкички: Цьрна рѣка или „малки-Тимокъ“, Николичевската, Ръготската, Злотската и Брѣстовската, Ми̇̀ровица, Авра̀мица и Малка Ша́шка. Тия послѣднитѣ двѣ извиратъ въ политѣ на Вършка Чука, до нашата граница, а всичкитѣ първи извиратъ въ вжтрѣшностьта на окржжието. Дѣйствителната полза отъ тѣхъ за населението е, дѣто движжтъ многобройни воденици и тъпавици, и служжтъ за поливанье на многото градини.

Отъ полетата (равнищата) по̀-забѣлѣжителни сж: Тимочкото поле при Зайчаръ, широко $2^1/_2$, а дълго $3^1/_2$ часа, и Вражогръ̀нско-Ръготското, дълго около 1 а широко $^1/_2$ до $^3/_4$ часа; по́-малки отъ тѣхъ сж: Бо̀рското, 'Ерското и Дългото поле.

Отъ къмъ лѣсове, въ сравнение съ другитѣ окржжия въ Сърбия, Цьрнорѣчкото окржжие твърдѣ неможе да се похвали; но въ сравнение съ нашитѣ крайдунавски окржжия, то е много богато съ гора.

Отъ къмъ руднтѣ, това окржжие е доста богато; нъ тѣ стоъжтъ непокжтнжти и до тосъ часъ.

До сега сж изнамѣрени слѣдующитѣ рудни мѣста:

Въ с. Кривѐль сѣверо-западно отъ градътъ 5 часа далечъ е намѣрено: оловна и мѣдна руда, и кристализиранъ гипсъ, въ Цьрни връхъ — мѣдна;

Въ с. Криви-вир, на мѣстото Сувая, 10 часа на западъ отъ градътъ има вжглененъ лигнитъ;

Въ рѣкитѣ: малки Тимокъ, Оштрелската и Слатинската има злато въ трахитъ-туфъ; въ с. Вражог̀ръпецъ има злато въ пѣсъка и по брѣга и въ рѣката; въ с. Ръготина се намира калцедонъ, а въ рѣкитѣ му е преминано нѣкогажъ злато.

---

[1]) Обращамъ вниманието на Читателя, че напечатанитѣ съ по́-едри букви именна на тѣви височини, сж *български*.

Въ с. Вала-конье, 5 часа на западъ отъ градътъ, на мѣстото „Червенъ брѣг“, има гипсъ и симпуръ.

(Баронъ Хердеръ е намѣрилъ на това мѣсто слѣди, които доказватъ, че тука нѣкога е копано желѣзо.)

Въ с. Шарбановац, 4 часа на западъ отъ градътъ, има кристализиранъ гипсъ.

Въ село Злот, 6 часа на западъ отъ градътъ, има желѣзна руда.

Въ с. Лу̀ково, въ политѣ на „Рътань“, 8 часа на западъ отъ градътъ, има купища отъ згура отъ староврѣменнитѣ пещи и видни. Баронъ Хердеръ заключава, че тука е топено сребро.

Въ с. Бор, на сѣверо-западъ отъ градътъ 5 часа далечъ, има: мѣдна, желѣзна, сребърна, даже и златна руда. Английската компания, която има концесия за рудокопитѣ въ Майдан-пек, въ Сърбия, е правила изслѣдвания на това мѣсто.

При селото 'Ябланица, на лѣвата страна отъ малкия Тимокъ, се намиратъ остатъци отъ желѣзна згура. Тука сѫществува и единъ „Яз“ около 400 метра дългъ, който нѣкогажъ е отбивалъ водата къмъ едно мѣсто, та е образувалъ „водоскок“; сега на това мѣсто сѫ израсли голѣми брѣстове и положително не се знае мѣстото, отъ гдѣто е копано желѣзото.

При селото Брѣстовец, отъ долу минералнитѣ бани, Баронъ Хердеръ е намѣрилъ желѣзна руда — само че въ малъкъ размѣръ.

Въ политѣ на Вършка Чука сега се раскопаватъ каменни вѫглища; а така сѫщо и на западна страна отъ градътъ, 1 часъ далечъ, при с. Звѣздан, се копаѭтъ дървени въглища (блатни въглища), които употрѣбяватъ на̀й-много за печенье тухли.

Освѣнъ тия, при селата Брѣстовецъ и Ръготина има камъкъ който може да се употрѣби за брусове.

И минералнитѣ води въ това окрѫжие изобилствуватъ, нъ отъ всичкитѣ тия, които стоятъ както ги е създалъ дядо Господь, азъ щѫ споменѫ само за „Брестовачката баня“.

Тая баня се намира на сѣверо-западна страна 4 часа далечъ отъ градътъ. Въ нея има 7—8 извора и топлотата въ едни е 28 Р., а въ други до 34 стъпена.

Тя съдържа симпуро-водородъ ($H_2 S$), варно-симпурова соль ($Ca SO_4$) желѣзестъ оксидъ ($Fe_2 O_3$) и горчива соль ($Mg_2 SO_4$).

Банитѣ — изворитѣ-сѫ направени отъ срѣдна рѫка, а сѫществуватъ и нѣколко помѣщения за посѣтителитѣ, които сѫ правителственни, както и банитѣ, и се отдаватъ подъ наемъ на частни лица.

Въ своето списание „Кнежевине Србjи“ М. Милиђевиђ казва, че въ Църнорѣчкото окрѫжие сѫществуватъ по̀-много остатъци отъ древни крѣпости, нежели въ цѣла Шумадия, и въ това окрѫжие той изчислява 15 такива крѣпости.

Отъ всичкитѣ тия, азъ щѫ споменѫ само за по̀-забелѣжителнитѣ:

Гъмзи̂град 2 часа на западъ отъ гр. Зайчаръ, край рѣката малки Тимокъ.

Тая крепость е почти срутена. Тя е доста голѣма и е остатъкъ отъ римскитѣ врѣмена. Тя се намира въ една падина, — нѣщо про-

тивоположно на другитѣ крѣпости, които обикновенно сѫ правени по канаритѣ. Стѣнитѣ ӥ сѫ дебели около $2^1/_2$ метра и образуватъ четвероѫгѫлъ. На всѣки единъ ѫгѫлъ има по една крѫгла кула, а на всѣка една страна има по нѣколко такива, така щото, всичкитѣ сѫ 18 кули. Зидоветѣ — стѣнитѣ — не сѫ твърдѣ високи, а като че и отъ началото не сѫ били по̀-високи. Около нея е имало и други кули, нъ тѣ сѫ срутени на равно съ земята. Гъмзиградъ сочи да е билъ на̀й-яката крѣпость въ цѣлото окрѫжие, и като че е билъ главата на всички.

Косто̀лец, крѣпость $^1/_2$ часъ на истокъ отъ градътъ, на р. Тимокъ. До сега нищо извънредно не се знае за него, а въ настояще врѣме той се раскопава отъ притяжателя на мѣстото и се оказва едно огромно здание, стѣнитѣ на което сѫ запазени на мѣста до 3 метра високи. Изъ тая раскопана кула има подземни ходници, които слизатъ до въ рѣката Тимокъ, а въ посоката къмъ с. Голѣмъ Изворъ, има крушумени водопроводи. Тая крѣпость е дѣло римско. Стѣнитѣ, които сѫ опасвали кулата, както и множество други здания на около, сѫ срутени до земята.

На върха на Вършка Чука е сѫществувала малка крѣпость, на която името, както и съзижданьето ӥ сѫ неизвѣстни.

Всичкитѣ други крѣпости сѫ малозначителни и сѫ описани на кѫсо, поради което за излишно считамъ да ги привождамъ; прочее, като споменѫхъ за Гъмзиградъ и Костолецъ главната ми цѣль бѣ да кажѫ за едно предание, което съмъ чувалъ отъ Българитѣ въ тия мѣста, касателно тѣзи крѣпости:

„Нѣкоги били двама братя и двѣ сестри: Гъмзо, Коста, Кула и Вида. Като немогли да живѣѭтъ въ едно, тѣ сѫ раздѣлили и рѣшили всѣки отъ тѣхъ да си направи по единъ градъ, и така: Гъмзо направилъ — Гъмзиград, Косто — Косто̀лецъ, Кула — Кула (градеца Кула — Адлие —) а Вида, която била на̀й-млада, нъ на̀й-хитра, направила Видинъ, и по тоя начинъ се основали тия крѣпости.“ Преданието говори още за събитията, прѣзъ които сѫ прѣминѫли тѣзи крѣпости.

Отъ многото църкви отъ древнитѣ врѣмена, сѫ уцѣляли само двѣ: едната въ „Лозица“, а втората въ с. „Ябланица“, западно отъ градътъ 7 часа далечъ близо до градеца Больевацъ.

Въ църквата въ с. Ябланица сѫ намѣрени двѣ книжки. Въ едната е „Епистолія Господня“, за която се приказва че е паднала отъ небото „въ лето 1745 въ светия градъ Иерусалимъ“. Тя е цѣла, и г-нъ Миличевичъ[1]) казва: че редакцията е сърбска, само тукъ-тамъ се замѣта на български языкъ. Освѣнъ Епистолията, тая книжка съдържа и нѣкои молитви, които сѫ четѫтъ на болнитѣ, а на края е словото и повѣстьта на св. Ивана Златоуста, какъ петь жени погубили всичкий свѣтъ; отъ това слово е останалъ само единъ листъ.

Другата книжка е по̀-малка и тя съдържа: „Слава, Богда напиютъ ѹ славѹ, която е писана отъ нѣкой си Радосавъ Радоювичъ на 1774. въ единъ мънастиръ, неизвѣстенъ кой.

---

[1]) „Кнежевина Србия“ стр. 883.

Славата съдържа 18 параграфа, и ако споменжхъ за тѣзи двѣ книжки, то е че 14-й параграфъ отъ тая слава гласи тъй:

„Во славѫ и похвалѫ четири звѣзди просіявши во последная времена во сербской и болгарской земли: Илариона Мегленскаго, Иоакима Осоговскаго, Іоана Рилскаго, Прохора Пшинскаго, Петра Коришкаго, и Иоаникия дѣвическаго чудотворца.“

Славата се свършва съ Помилуй мя боже и пр.... и Богородице дѣво, радуй ся....

Въ заключение, за Църно-рѣчкото окрѫжие искамъ да кажѫ че то се слави въ Сърбската История, защото въ него се родилъ прочутия юнакъ „Айдук Велко.“

Освѣнъ многото особни списания и биографии на този юнакъ и за неговитѣ чудесни геройски подвизи, въ Кара-Георгиевото възстание 1804—1813 год. съ Турцитѣ, и г-нъ Миличевичъ въ своето списание „Кнежевина Сърбия“ стр. 889 описва твърдѣ пространно биографията му. Споредъ тия списания, той е роденъ въ с. „Леновац“ 3 часа юго-западно отъ гр. Зайчаръ, отъ сърбско произхождение!

Любопитството на читателя може да се удовлетвори, ако прочете това описание за хайдукъ Велка и за брата му въ поменжтата книга отъ г-на Миличевича. Нъ при това нека прочете стр. 92 на книжка V и VI отъ Периодическото Списание отъ 1872, въ което ще види противоположноститѣ на фактитѣ. Сърбскитѣ писатели отказватъ Българското произхождение на тойзи герой, безъ да взиматъ въ внимание и самата Хайдукъ-Велкова пѣсень, която и самитѣ Сърби, при богатата си поезия, пѣжтъ безъ измѣнение на българския ѝ езикъ, и която говори въ полза на българското Хайдутъ-Велково произхождение.

II.

Подиръ късото описание на цѣлото окрѫжие въ отношение: географическо, архиологическо, геологическо и пр., съ което се по̀отдалечихъ малко отъ въпросътъ, азъ ето пристжпямъ къмъ оправдание мотото: „доръ езикъ живѣе, народъ неумира.“

Тъкмо петдесеть години вече се е изминжло, отъ когато населението на Зайчаръ и на околностьта му се намѣрватъ подъ сърбска власть; и, при всичко, че сърбския язикъ е наложенъ исключително да го учжтъ чедата на поменжтото население, това послѣдньото и доро до тосъ часъ не е престанжло да мисли и да говори на майчиния си язикъ — чисто български. Разбира се отъ само себе си, че както язикътъ така и народнитѣ си обичаи и нрави си е спазило каквото другитѣ му братя на вътрѣ България, макаръ че е обиколенъ околоврьстъ отъ сърбски и влашки елементъ. Зайчарчене говорьтъ даже по̀-добрѣ български отъ Видинчене.

За примѣръ:

Видинеца казва:	*Сѫщото Зайчарченина:*
Я (х)одим по њего	Ас о̀джа по него.
Я го тра̀жим цел дeн	Ас го търсж цял ден.
Оди вам	Ела наса̀м.

Очеш ли да йдеме	Штеш ли да йдем.
Очем (ед. число)	Штж (ед. число)
Играем „ „	Играйж „ „
Учим „ „	Учж „ „
Свирим „ „	Свйрж „ „
Он нѐче „ „	Той нештѐ „
и т. н. т.	и т. н. т.

Грѣшкитѣ на Зайчарченетѣ се забелѣжватъ въ стилистиката, нъ причината сж сърбскитѣ училища и нуждата да се служятъ по всичкитѣ си търговски и писменни работи, съ сърбския езикъ; тъй като, — както казахъ, отъ българската книга, тѣ нематъ апсолютно никакво понятие.

Българския езикъ тамъ се говори: изъ улицитѣ, дюгенитѣ, кръчмитѣ, домоветѣ, даже и въ училището, и въ общинския сждъ (градск. съвѣтъ).

Единъ непознатъ и далеченъ пжтникъ ако се намѣри случайно въ училишния дворъ или въ предверието и вжтрѣ въ засѣданието на общинския сждъ, той ще си въобрази, че се намира нѣкадѣ въ България.

Въ общинския сждъ, разискванията ставатъ на Български езикъ. Прѣдсѣдателя (кмета) отваря засѣданието съ български думи; испитванията свидѣтелитѣ, отговоритѣ и пренията, съобщението пресждитѣ — всичко това съ малки исключения става преимуществено на български езикъ. Само вписванието пресждитѣ въ протоколитѣ става на сърбския (официяленъ) езикъ, и по тая причина дѣловодительтъ трѣба да има добро понятие и отъ двата езика.

При тия Българе този пжтникъ ще чуе единъ юридически терминъ; тѣ казватъ на общинския сждъ, който се зове и примирителни сждъ, „кжща“.

„Плати ми длъжнината, да та неводьж на „кжщата“ — казва займодавеца на длъжникътъ си.

Ученицитѣ въ училищата и въ училищния дворъ говорятъ сърбски (до колкото сж научили) само въ присжтствието на учителя, но щомъ се видятъ освободени отъ неговото присжтствие, вопрѣки мжмранията му, веднага дигатъ шумъ и глжчка на български. Това го правятъ не само малкитѣ дѣца въ основнитѣ училища, нъ даже и ония въ IV класъ въ реалното училище. Забелѣжителното е, че сърбскитѣ дѣца, за да могжтъ другарува̀ съ болшинството на съученицитѣ си, сж принудени да се научятъ български.

Ученичкитѣ, показватъ прѣзъ периодата на ученьето по̀-голѣма угода на учителкитѣ си. Защото прѣзъ всичкото това врѣме, говорьжтъ помѣжду-си сърбски, нъ забелѣжителното е, че щомъ излѣзнатъ изъ училището, въ по̀-нататъшний животъ все пакъ мжчно имъ иде да напуснжтъ майчиния си езикъ, а̀ми пакъ започватъ да си говорятъ българсси. Станжли майки, тѣ на рожбата си пѣьжтъ: „Дойди сънъо отъ горйца, та го фаний за ржчйца и пр.“ и „на̀ни ми на̀ни, на̀ненце.“

Въ случай че нѣкоя отъ другаркитѣ имъ по нѣкои съображения се занася и неще да говори българско, тѣ й се присмиватъ като й прилага едно: „копрѝвата станàла гòсподя“ (госпожа).

Мислѭ, че отъ това всѣки ще се убѣди, какво главния стълбъ на българския езикъ, сѫ сѫщитѣ тия ученички, които прѣзъ ученическия животъ обичахѫ да говорѭтъ помѣжду-си само сърбски. Азъ на тѣхъ отдавамъ всичко, защото до като тѣ се отнасятъ съ присмѣвъ къмъ ония тѣхни еднородки, които обичатъ да се занасятъ, до тогава българското чувство и езикъ нема да се забрави при тия Българе.

Това, което казватъ за гражданетѣ и гражданкитѣ, се отнася и за селенетѣ и селянкитѣ въ Изворъ и Гърляна, съ тая разлика че тамъ българския езикъ се запазва много пò-добрѣ.

И тѣхнитѣ дѣца (мѫшкитѣ), задължително трѣба да свършѭтъ 3 год. курсъ на основното сърбско училище, и да научѭтъ сърбски езикъ, нъ като излѣзнѫтъ изъ училището, тѣ почти го забравятъ. Тѣ даже едва ли го и научватъ, а по тая причина, а и, защото сѫ пò-отдалечени и отъ сърбскитѣ съприкосновения, тѣ говорѭтъ въ много отношения пò-правилно, отъ гражданитѣ.

Въ заключение по тоя въпросъ, бихъ попиталъ: понеже тия Българе нематъ възможностъ да учѭтъ правилата на българския езикъ, а по тая причина и всичко писано, касателно нашето плѣме, за тѣхъ е недостѫпно — то, до кога ли ще запазѭтъ българския езикъ и народность? и, да ли да повѣрваме, че и тѣ ще могѫтъ да станѫтъ въ единъ прекрасенъ день „чисти старо-србиjанци?

III.

Пò-напрѣдъ казахъ, че освѣнъ езикътъ, тѣзи наши еднородци сѫ си запазили дори и до тосъ часъ старитѣ Български обичаи. За оправдание прочее на думитѣ си азъ ето пристѫпямъ къмъ описанието имъ, при което за не лишно считамъ да припомнѭ и това обстоятелство, че събитията въ всѣко едно отношение, прѣръ които е минувалъ и минува единъ народъ, сѫ влияли и влиятъ твърдѣ много върхъ неговитѣ обичаи. По тая причина не сѫ могли да направятъ исключение и тѣзи наши еднородци, които, както казахме, живѣѭтъ тъкмо половинъ столѣтие политически животъ подъ влатьта на единъ въ много отношения близъкъ и сродственъ на насъ народъ, нъ ипакъ, тѣ сѫ могли да устоятъ твърдѣ много на онова, което си е чисто Българско.

Това обстоятелство трѣба да се вземе добрѣ въ внимание при сравнението обичаитѣ на тия наши еднородци въ Сърбия съ тѣзи въ България.

Обичаитѣ сѫ слѣдующитѣ:

„Васил“ — (нова година) — Тоя день се посрѣща съ единъ цѣлъ редъ церемонии и тържества.

Срѣщо тоя день, при захожданьето слънцето, момитѣ изъ всѣка една махала, както въ градътъ Зайчаръ, така и въ двѣтѣ села се събиратъ на купъ при единъ геранъ (кладенецъ). Една отъ тѣхъ

донася бѣло котленце, което напълнятъ съ вода, и въ което гуждатъ още 2—3 кривачи (шѣпи) ечмикъ. Слѣдъ това почнуватъ да пѣжтъ пѣсни. На пѣснитѣ се събиратъ и млади булки и момци, и като се съберать пó-вече, тогава всички при едни припѣви спускатъ — който обича — единъ слѣдъ други пръстенъ въ котлето. Като напускатъ всички пръстенитѣ си, а това се продължава почти до 10 — 11 часа прѣзь нощьта, тогава, оставатъ котлето съ пръстенитѣ да пренощува на чисто мѣсто. При разотиванието, всѣки момъкъ и мома вzематъ по малко отъ ечмикътъ и при отиванието у дома си, прѣди да влѣзнатъ въ кжщата, отиватъ при дръвника и разхварлатъ ечмика връхъ дървета въ видъ на сѣянье като изговарятъ: „аз сѣх ечмик, който е мой — или моя — да доде нощеска да жжнем", и когото сжнували прѣзъ нощьта, съ тогова или съ тая щѣли да се оженжтъ!

На сутрента, прѣди да изгрѣе слънцето, всичкитѣ, които сж спускали пръстенътъ си въ котлето, дохаждатъ на сжщото мѣсто, вzематъ котлето, при което турятъ едно дѣте „истърсаче" — сирѣчъ което е послѣдньо родено отъ майката. То си туря ржката въ котлето и взема единъ пръстенъ, който държи до като испѣе припѣвътъ. Слѣдъ това, дѣтето изважда пръстенътъ на вънъ отъ котлето, и притежательтъ му, като е внимавалъ на припѣвътъ, взема го отъ него съ засмѣно или навъсено лице. Припѣвитѣ сж твърдѣ любопитни, тѣ съдържатъ обикновенно прорицания: За щастието и нещастието прѣзъ годината; за оженвание съ хубавъ момъкъ или хубава мома, богата, вредна и пр., и споредъ припѣвътъ на издадения пръстенъ тѣ вѣрватъ за сполуката въ това прѣдприятие прѣзъ годината.

Пѣсаньта се продължава до като се неизвадятъ всичкитѣ пръстени изъ котлето, а изобщо на тая цѣремония казватъ „пеiане на пръстен".

Освѣнъ пръстенътъ и ечмикътъ на вѣчерьта оставятъ още и първия залагъ отъ вечерата, който гуждатъ подъ възглавницата заедно съ дѣсния чипикъ и гребенътъ, — тоже съ цѣль, да сънуватъ „урисания" или „урисаната"

Любопитенъ е единъ „Календарь" който правятъ нѣкои отъ землѣдѣлцитѣ на вечертьта срѣщо Василъ. Той става така: Вzематъ една пó-голѣма глава лукъ (кромитъ), прѣсичатъ ѭ на половина изъ неѭ изваждатъ 12 еднакви черепчета — за 12-тѣ мѣсеца. Очистватъ вжтрѣшната цинца въ черчето и ги нареждатъ врьсъ една дъска, по редъ както сж мѣсецитѣ, като почнуватъ отъ: „гулям сечко" „мални сечко" „баба марта" и т. н. до декемврий; вzематъ слѣдъ това една до двѣ лъжици, дребно скълцана соль и ѭ распрѣделятъ на 12 равни части, които турватъ въ всѣко едно черепче. Така натъкмепото, се оставя на запазено мѣсто да пренощува, и на сутрѣньта домакинътъ го прѣглежда. Споредъ количеството на водата, отъ растопената соль, въ това или онова черепче, домакинътъ знае кой мѣсецъ прѣзъ годината ще бжде пó-вече дъждовенъ; отъ това той прави разчетъ за плодиродието или не, прѣзъ годината. Той твърдо вѣрва въ това, нъ много често бива излжганъ.

На сутреньта ходятъ дѣцата да сурвакатъ.

На богоявление — („водици“) си минѫтъ и конитѣ, а на втория день — Ивановъ день сѫществува обичай да се кѫпѭтъ — поливатъ. Момитѣ поливатъ момцитѣ изъ улицитѣ, и тия тѣхъ; освѣнъ това събиратъ сѣно нѣколко души момци около геранитѣ, и който мине край тѣхъ излагатъ го на наддаване: единъ дава 5 оки вино да го окѫпятъ, той дава 10 да не го кѫпѭтъ и т. н. до като найсетнѣ, споредъ обѣщаното количество, или го освобождаватъ или го освобождаватъ или го окѫпватъ.

На Тудуровъ день припускатъ коньетѣ.

На „Благовесть“ — (Благовѣщение) се празднува за змиитѣ. Срѣщо него день, вечерта едно дѣте отъ домашнитѣ взема желѣзния ашовъ и машинитѣ и траканки съ машитѣ по ашова ходи изъ всичкитѣ стаи въ кѫщата, изъ всичкитѣ кошари по двора и по градината, като вика непрѣкъснѫто: „бягайте змѝи и гу̀щере че е зара́н „Бла́говѣсть;“ — Съ това мислятъ че уплашватъ змиитѣ и гущеритѣ. Това сѫщото се прави на вечерьта срѣщо „Св. Еремия“.

Въ деньтъ на Благовѣщение женитѣ не си решѭтъ и не си уплитатъ коситѣ, защото вѣрватъ, че прѣзъ лѣтото, като ходятъ по полето, ще имъ се уплитатъ змии на главата!

На Лазаровата сѫбота, ходятъ изъ кѫща въ кѫща, на купъ по нѣколко малки момичета, облечени въ най-хубавата си „премяна“, и пѣѭтъ пѣсни за Лаза̀ра и въобще за благополучието на домакинството въ кѫщата. Тѣхъ викатъ „Лазарници“, и ги даруватъ съ пари и бѣли яйца.

За „Велик-день“ се правятъ червени яйца, както въобще при всичкитѣ християни, а на „Гергев-день“ се пече агне. Въ тоя день скотоводцитѣ — особенно овчаретѣ, правятъ единъ цѣлъ редъ церемонии, като мѣсѭтъ и нѣколко туртички (питки), които на сутрента овчарьтъ търкаля помежду овцетѣ. Въ потънкоститѣ на тия церемонии се употребява и цвѣтето „Гергевка“.

Въ тоя день се теглятъ и на кантарь.

Св. Илия се празднува като богъ на грьмоветѣ.

Приказватъ, че св. Илия не знае, кога е неговия день, а ако бѣше зналъ, то щѣлъ билъ да запали свѣтътъ. Та затова казватъ, че ставатъ най-голѣмитѣ гърмотевици около неговия день.

Като жертва вижда се, въ него день колятъ най-дъртия петелъ отъ по между кокошкитѣ.

Съ едно извънредно благоговѣние се празднува св. Мария — (опърлия) — сестра на св. Илия. За нея приказватъ, че отъ скърбь гдѣто изгубила брата си, тя е така отмѫстителна, щото ако нѣкой се осмѣли да работи нѣщо по полето, тя запалва работата му чрѣзъ свѣткавицитѣ. Това суевѣрие е толкова силно, щото пороитѣ и дъждоветѣ често пѫти прѣспокойно завличѫтъ всичкитѣ снопи по нивитѣ въ него день, и земледѣлеца не се рѣшава да отиде да ги спаси! „Каква полза“, казва той — „ако ги отърва св. Мария ще ги запали“!!

Прѣдъ „Коледа“ на „бъдни-день“ ходятъ изъ кѫща въ кѫща, по 7—8 момчета на купъ и пѣѭтъ една пѣсень, ко̀ято почва тъй:

„Ой ко̀ледо, мой ко̀ледо!
„Добрѝ сме ти го̀стье дошлѐ
„Добрѝ го̀стье колежда̀не и пр.“.

Тѣмъ казватъ „колежда̀не“, и ги даруватъ съ краваи.

Единъ отъ тѣхъ не пѣе, и неговата длъжность е да събира кравaитѣ въ една обща торба, та затова го зовѫтъ съ не тъй приятното име „магаре“.

Въ всѣка кѫща вечерта срѣщо коледа, се кадятъ съ темянъ положенитѣ на търпезата ястия. На трапезата трѣба непрѣмено да има: орѣхи, джурканъ бобъ, чесанъ, печени бѣли тикви, кукурузъ и др. постни ястиета.

Отъ орѣхитѣ оставатъ 9 парчета и се съхраняватъ като цѣръ за нѣкои болести; кукурузътъ и тиквитѣ имали нѣкаква цѣль за плодородието, а чесанътъ билъ прѣдпазително срѣдство отъ „Караконджата“. По тая причина нанизватъ на конецъ по нѣколко чесанчета и ги връзватъ на дѣцата около шията та ги носятъ до като изминатъ „мръснитѣ дни“ — отъ коледа до водици (Богоявление), за да не ги изяде Караконджо. По̀-старитѣ носятъ чесанътъ по джобоветѣ; прѣзъ тия дни твърдѣ не ходятъ нощя.

На Коледа се пече прасе и гърмѫтъ цѣлъ день съ пушки; а още прѣзъ деньтъ ходятъ 3—4 момчета ученици, изъ кѫща въ кѫща, та пѣѭтъ:

„Воспѣвайте людие
Христосъ родилъ ся намъ и пр.“.

Тѣ представляватъ тримата царье — поклоници и четвъртия царь Иродъ. Тѣхъ даруватъ съ пари.

Въ деньтъ на Коледа, когато се гощаватъ и пируватъ, намѣрище се по нѣкой сладко-думникъ да изговори коледната наздравица; тя е така:

„Добра̀ ста̀на стану̀ва(х)ме, добра̀ пъта пъту̀ва(х)ме, ка̀лни дру̀ми пре(х)о̀ди(х)ме, тѐмни но̀щи премѝна(х)ме, садѐ (х)о̀ди(х)ме, садѐ би добре; тука до̀доб(х)ме тука у на̀шия г-н (името на домакинътъ) намѐри(х)ме го божя' ца̀рска трапе́за, на я̀стие и на питие. Той са надѐяше за до̀бри го̀сти ко̀ледници, и ние му въ тие добри ча̀сове дофта̀са(х)ме; че му малко попя'(х)ме, че го малко повесѐли(х)ме, и той би и сам-си вѐсел. Че си скочи отъ трапеза, че засу̀ка белѝ рѫка̀ве, че надьрдза зла̀тни ску̀туве, че ни да̀де добра̀ да̀рба, добра̀ да̀рба ведро̀ вѝно, на вино̀то прѐпран меса̀л, на меса̀л превѝт крава̀й, на крава̀й, жѣлта бяла ѐребичка, обрѐдена, обрѐчена, нам нарѐчена.

Той нам това дал, нему Го̀спод още дваш пома̀гал. И още му Господ даде добри, чѐс(т)ни сино̀ве, добри чес(т)ни дещѐри, че го старосва̀те(х)ж, че го староку̀ме(х)ж, на дев'ято село, на дес'ято село, на вра̀ни коньѐ, на сѝньи седла̀, на позла̀тени стрѐмни.

Той са но̀си и подно̀си като мря'на рѝба по длъбина̀, като соко̀л по висина̀, като славей с' я'сен глас по зеле́на гора̀. Още му Господ даде крѝво ра̀лце и босѝлкова копра̀лка, че разора̀, че раскопа̀ дълга нѝвица. На дѣлгата нивица ку̀пи са прету̀рят на ма̀лката нѝвица крѣсци са прекла̀ждат; на малката нивица на края кру̀шка, на кру̀ш-

ката люлка, воф люлката момчѐц като злàтен Бóжий кръстѐц; на рамо му кòван кривàк, на плѐщи му янджѝци със тънки игли пѝсани.

Бащá му го кáра, по висóки гори, по дълбоки долове, овцете да пази, козите да бръсти; а той си бя́га по тóпли зи́мници, по черноóки момѝци, като баща му на млáди годѝни.

Това дукàто ако бъ́де ря́зано — рязани му кòшаре, ако бъ́де червено — червѐни му кобѝли, ако бъ́де бяло — бяли му овчици, ако пък бъ́де срѐбарно — срѐбро му са да Бог-дà лялo и ковàло презъ прáга, като лед на Ивáнов ден. Здрáвичка васъ да пийна асъ".

Освѣнъ тие всеобщи праздници и обичаи, Българетѣ въ тия мѣста иматъ още единъ праздникъ презъ годината. Той се именува „светецъ".

Всѣка една кѫща има по единъ светецъ, отъ праздницитѣ въ календарьтъ.

Нáй-много, и почти преимуществено се празднува „св. Никола чюдотворецъ" на 6 Декемврий. Споредъ редътъ на празднуванието му, вижда се, че тѣ го иматъ като защитникъ на домочадието, като помагатель въ всичкитѣ предприятия и още като представитель предъ Бога, затова и съ едно особенно благоговѣние произнасятъ името му и всячески се старажтъ да го отпразднуватъ, да го посрѣщнжтъ и испратятъ, колкото е възможно пó-тържественно.

Понеже нáй-много празднуватъ св. Николая, то азъ ще опишѫ редътъ и церемониитѣ само за него; а отъ това описание, читателитѣ ще могжтъ да си съставятъ понятие и за другитѣ.

Отъ три — четири деня, прѣдъ св. Николая, въ кѫщата се чисти, растребя, мие, пере, мѣсѭтъ се и сѫ пекѫтъ хлѣбове, принася се риба, оризъ, дървено масло, вощени свѣщи, чисти се и се вари жито и т. н.

Понеже св. Никола е билъ мореплаватель и защитникъ на мореплаванието, както и всичкитѣ му чюдотворения сѫ станѫли по вода, то тѣ вѣрватъ, че нáй-голѣма честь му правятъ, ако рибнитѣ ястиета пó-вече и пó-вече украсяватъ трапезата. И нáй-бѣдния ще остави нѣкоя пара, да му се намѣри за риба, на тоя день. Безъ риба е немислимо празднуванието.

Отъ всичкитѣ хлѣбове и ястието, нáй-главната роль иматъ: двата кравая — двата рибника, вареното жито — (коливото)— и джурканиня бобъ (фасулъ).

Двата кравая се различаватъ отъ другитѣ, защото се украсяватъ съ различни фигурки отъ тѣсто, и защото съ тѣхъ се испълняватъ обредитѣ за отслужваньето на светеца.

Рибника се прави така: Една пó-голѣма риба, обикновено Шаранъ; цѣла се увива въ тѣсто, така щото и слѣдъ това представява образътъ на рибата; на главата, полегато се направя кръстье отъ тѣсто, и тъй натъкмена, се пече подъ връшникъ въ подница, както и всичкитѣ други хлѣбове.

(Слѣдва).

СПОМЕНЪ ЗА ИВАНА СЕРГѢЕВИЧА ТУРГЕНЕВА.

Пише П. ПЕШОВЪ.

На 22-й Августъ минѫлата 1883 год. цѣлъ свѣтъ се растѫжи отъ извѣстието за смъртта на гениалния Руссинъ-Тургенева, съчиненията на когото въодушевявахѫ, възбуждахѫ и замислювахѫ хилѣди читатели. Европейскитѣ и американски образовани хора чрезъ вѣстницитѣ, журналитѣ, написахѫ и пръснѫхѫ цѣлъ редъ поменици, въ които изново се оцѣнявахѫ списанията на Тургенева, като му въздадохѫ послѣдня братска цалувка за толкозито благородни чувства и високи мисли, които той е възбудилъ въ тѣхъ. Въ Руссия общата тѫга проникнѫ всички сърца. Руссия, като че се съвзѣ отъ сънь при погребението великия си човѣкъ; никого тя не е испращала съ такъва дълбока тѫга, както неуцѣнимия си списатель Ив. Тургенева. Цѣла върволица тѫжни заявления, стотини депутации отъ всичка Руссия и многохилѣдна масса народъ при погребението, рѣчи, спомени, брошури, стихотворения — ето на кѫсо въ какво се е проявила обичта къмъ покойния. Можеше ли инакъ? За Руссия зайде свѣтилото, което ѝ свѣтяше въ тъмнината, за неѭ млъкнѫ проповѣдника, който ѭ одобряваше и насърдчаваше въ тежкия животъ, и затвори очи свидѣтеля на нейнитѣ борби и тѣгла, на нейнитѣ успѣхи и лутанья, които той живописваше тъй масторски и искренно. Ако земемъ предъ очи сегашното отсѫтствие на таланти, общата мъртвина, хлѣмавщина и неразбранщина, то ний ще си прѣдставимъ, до колко загубваньето на такъвъ човѣкъ е тежко и усѣтно за Руссия.

Ний Българетѣ, макаръ и слабо, поменахме драгия покойникъ. Тургеневъ съ присърдце е описалъ единъ българинъ въ „Накануне“; нѣкои негови трудове сѫ преведени вече на български; освѣнъ туй родинството на езика ни съ русския дава възможность да се насладимъ безъ голѣми спънки отъ всичкитѣ му други трудове. Всичко туй трѣба да ни накара, до колкото ни прилѣгне, да се запознаемъ съ личноста на Тургенева, та чрезъ туй да разберемъ духа и мисълта на трудоветѣ му. —

Иванъ Тургеневъ се е родилъ 28 Октомврий 1818 год. въ г. Орелъ. Баща му е билъ чокоинъ (помѣщикъ) — господарь на много селени, които до 1861 година сѫ се считали въ Руссия като жива стока, която се купували — продавали. Малкия Тургеневъ е ималъ много случаи да види безчовѣчната обноска къмъ селенитѣ; той ги съжалилъ за тѣглата имъ, и ги полюбилъ отъ сърдце. Дѣтинството му не е преминѫло тъй честито и безгрижно, защото, както се види отъ споменитѣ на г. Я. Полонский („Нива“ Янн. 1884 г.), майка му често го е наказвала и притѣснявала даже за нáй-малки грѣшки. Но както личи отъ пó-подирния животъ, тъзи зла обноска не е направила Тургенева злобенъ и сърдитъ. —

Слѣдъ началното си учение, Тургеневъ постѫпалъ въ Московския Университетъ, но по кѫщни причини, довършилъ въ Петербургъ по Словеснитѣ науки. Прѣзъ 1838 год. той отишълъ въ Берлинъ, гдѣто слушалъ университетскитѣ лекции заедно съ съотечественницитѣ си: Грановский (даровитъ и прочутъ по гуманность и краснорѣчие професоръ отъ Москов. университетъ), Бакунина и Станкевича. Въ пруската столица Тургеневъ се запозналъ добрѣ съ Гегелевата философия, но мѣгкъ по природа, той не се е вдалъ въ отвлечени и сухи философии. Еще до като е билъ студентъ, Тургеневъ се е проникнѫлъ отъ либералнитѣ идеи, та се е наострилъ противъ произволитѣ.

Първа литературна опитня е неговата гореща статья върху смъртта на Гоголя, която, истълкувана като докачителна за правителството, е била причина да го затворятъ, а послѣ и заточатъ въ село.

Слѣдъ нѣколко, макаръ и не глупави, стихотворни разкази, въ 1847 г. Тургеневъ напечаталъ въ „Современникъ“ разказче *„Хорь и Калинычъ“*, което обърнѫло общо внимание поради хубоста на стила, поетичноста въ описанието природата и два селски типа: Хорь-практикъ, работникъ съ ясенъ погледъ на работитѣ; Калинычъ — захласнѫтъ, но сърдеченъ мечтатель съ поетическа душа. Слѣдъ туй разказче се нанизахѫ, като маргарецъ и други все тъй малки, но прелестни трудове, въ които съ любовь и поетическа дарба се описватъ характеритѣ на поробенитѣ селени и картини отъ русската природа. Всички тѣзи разказчета подъ общо заглавие *„Записки Охотника“* (Ловчия) привлекли дълбоко съчуствието на читателитѣ къмъ селенитѣ и особно повлияли върху покойния Царь Александра II за освобождаванье поробенитѣ. По тѣзи си разскази Тургеневъ е познатъ и обикнѫтъ между Американцитѣ, които сѫщо тъй работяхѫ противъ срамотното робство на Негритѣ. —

Таланта на Тургенева не заглъхнѫлъ слѣдъ туй блѣснуванье, но заяквалъ и разцьвтявалъ постепенно. Съ особенна сила дарбата му се прояви въ *„Дворянское Гнѣздо“* (1859 г.), въ което на́й-художественно е изрисуванъ характера на русското дворянство, заедно съ неговитѣ привички и понятия прѣди великото освобождение селенитѣ. Романа се върже около героитѣ Лаврецкий и Лиза. Първия е тънъкъ, нѣженъ и честенъ дворянинъ; по вънипность, по природа и по обноска, той е чистъ джентеланинъ, какъвъто, по другитѣ на нѣкои си английски критикъ, билъ и самичъкъ Тургеневъ. Лиза е нѣжна, хубава, милозлива, високо-нравственна и невинна гълѫбица; разсказитѣ, които тя чувала еще въ дѣтинството си, отъ бабичка-шътовница

за мѫченицитѣ, ѭ направили набожна, тиха и скромна. Израстнѫла, тя се запознава съ Паншина — празенъ бъбборанъ и конте, който всичко отбира, за всичко се залавя, но нищо не свършва. При всичката си неопитность, тя не се полѫгала да се впримчи въ любовнитѣ мрѣжи на този лъскавъ момъкъ; но тя не го намразила, нито пъкъ иска да го докачи съ прѣко обяснение, че го не либи. Срѣщата ѝ съ Паншина и долноста на околнитѣ ѭ смущава; тя захваща да гледа съ недовѣрие къмъ свѣта. При таќвозъ настроение Лиза се срѣща съ поменѫтия Лаврецкий, жената на когото отъ слободия забѣгнѫла нѣкадѣ си. Лиза узнава за туй и при пó-близкото си познанство съ Лаврецкий, слѣдъ като забелѣзва, че тóй ѭ либи, казва му кротичката: „трѣба да простишъ жена си.“ Честния характеръ на Лаврецкий привлича Лиза; тя го обикнова, но за свързваньето ѝ съ него прѣчи забѣгнѫлата му жена Варвара Павловна. Но скоро изъ града се разнася мълва за смъртта на послѣдната. Прѣчката се премахнѫла. Прѣзъ една нощь, освѣтена отъ мѣсечината, всрѣдъ нощната тишина, залибенитѣ иматъ свижданье, пълно съ любовь и поезия, описано неподражаемо плѣнително и хубаво. Но силна буря събаря честитината на тѣзи души още на другия день, когато пристигнѫла забѣгнѫлата Варвара Павлова. Тъзи случка осланя Лиза при нáй-пълното ѝ разцъвтяванье; душата ѝ се потърсва отъ тѫга, и тя раскъсва за винѫги свърската си съ грѣшния свѣтъ, като се зачерня за винѫги въ мънастирь. За контраста на кротката Лиза е описана Варвара Павлова, развратна и безсрамна гивендия, която за нищо друго не мисли, освѣнъ за кални и скотски услади.

Слѣдъ „Дворянское Гнѣздо“ Тургеневъ посвѣтява цѣлъ редъ трудове за описванье младото поколение, което всѣкога и на всѣкѫдѣ води борба противъ старитѣ наредби и понятия чрѣзъ пламенна проповѣдь на новитѣ идеи, чрезъ отчаянна присмивка надъ развиленитѣ и чрезъ безжало-

стно потжпкованье прежнитѣ кумири и светци. Като живъ човѣкъ, Тургеневъ естественно е ималъ свои убѣждения, свои идеали и погледи, та не е можалъ на всѣкждѣ да ги скрива. Но отъ една страна високата му дарба, отъ друга поетическата му душа, го е удържала отъ несправедливость и го е ржководила въ отбелѣзванье хубавото отъ лошото, гнилото отъ здравото. — Трудоветѣ му, които ще разглеждаме нó-долу сж огледало на епохитѣ, въ които сж писани.

По реда си първо отъ тѣзи съчинения е „*Рудинъ*", напечатанъ въ 1855 год. Главния герой Рудинъ е образованъ, даровитъ и краснорѣчивъ мжжъ. Той съзира ржждата, която разяда съврѣменното му общество: мрази, преглѣдва и изобличава народнитѣ кърпели; възмущава се, ядосва се, но като вижда, че съ протеститѣ си никого не размърдва, като сѣща безплодието на своята огненна и краснорѣчива проповѣдь, постепенно гаснѣе и клѣква, защото не го бива за работа. Рудинъ съ една дума е човѣкъ добъръ, усатенъ, но некадъренъ да испълни туй, което хортува.

Въ „*Накануне*" (1860 г.) ний виждаме напрѣдъкъ въ младежитѣ при тѣхната общественна дѣятелность. Героинята *Елена* — богатска и болярска дъщеря, въспитана добрѣ и безъ натискъ, отрано забелѣзва бащината си распасаность и вдаваньето му въ неприлични любовни свръзки съ нѣкоя-си Нѣмцойка. Елена обикнува подритнатата си майка, но като съзира и нейната вѣтарничевость, промѣня обичта си на жалость. Добра по сърдце, Елена обикнова гуманноста: тя подпомага бѣднитѣ, състрадава имъ; сприятелява се съ едно просякинче, което тя дари, милва, цалува и гали. Подраснжла, Елена вижда, че тъзи ѝ благотворителность е една забава, че за честенъ и уменъ човѣкъ е нужна нó-висока и широка дѣятелность. Тя желаѝ да стане полезна за човѣщината; туй ѝ желанье не ѝ дава мира: тя търси близко сърце, което да ѭ разбира, което

да има сжщитѣ идеали. Но наоколо ѝ се навъртятъ момци твърдѣ добрѣ образовани и хубавци, каквито се Берсеневъ и Шубинъ, ала тя не съглежда у тѣхъ рѣшителность, за да може да имъ подаде ржка. Случайно нейнитѣ познати Руси ѝ припоржчватъ *Инсарова* — Българинъ, студентъ въ Москва. Като чужденецъ, Инсарова възбужда любопитството на Елена по обноска, по външность и особно по туй, че — споредъ думитѣ на тѣзи, които ѝ го припоржчали — той не лжжалъ, не бпижалъ туй, което плюй, не отлага днесъ за утрѣ, не взема на заемъ, и че е турилъ за цѣль на живота си освобождението на България, за която ще дигне възстание въ навѣчерието на Кримската война. Пó-послѣ любопитството на Елена минува въ замислюванье и наблюдаванье надъ характера на Инсарова. Елена вижда, какъ Инсаровъ до полуда се е вдалъ въ мисълта за освобождението България; тъзи мисъль го обзела до толкозъ, щото той захвърля науката, за която е дошелъ въ Руссия прѣзъ гори и морета. Елена вижда, какъ Инсаровъ се грижи за другаритѣ си Българе студенти; забелѣзва обичта и почетта на послѣднитѣ къмъ него. Наблюденията и изучваньето убѣдява нáй-подирь Елена, че Инсаровъ не брътви туку-тъй, че той нѣма да зачита живота си за поробенитѣ братя, че за него е пó-легко да загине, отъ колкото да гледа народа си въ окови, че той не е тъй пипкавъ и некадъренъ, каквито сж изтънченитѣ Берсеневъ и Шубинъ, и че нáй-подирь той не си играй, но което е рѣшилъ, извършва или умира. Неусѣтно, Елена нáй-напрѣдъ захваща да почита Инсарова, пó-подирь го обикнова и нáй-подирь се залибва страстно въ него. За да искаже накипелитѣ си чувства и узрѣлата си любовь, Елена назначава Инсарову свижданье. Въ хубавата горичка при Кунцево се срѣщатъ нашитѣ герои, и безъ много думи, но едни погледи и движения, забѣлъзватъ общата си склонность, та си подаватъ ржка верѣдъ либовни разговори, пламенни прегрждки и сладки цалувки. Залибена въ чудния Българинъ, Елена

презира свѣтскитѣ приличия, ходи въ квартирата на Инсарова, трепери надъ него при тежкото му болѣдуванье, не зачита сърдититѣ мъмрания на развалення си баща, прежалява майка и отечество, знатность и богатство, и тръгва подирь българския Гарибалди, да освобождава поробения народъ. Не можемъ безъ тѫга да четемъ послѣднитѣ печилни страници въ „Наканунѣ“, гдѣто се описва смъртта на Инсарова въ Венеция, прѣди да стѫпи въ България, и да забие знамето за свобода.

Въ романа „*Отцы и Дѣти*“ (1861 г.) Тургеневъ описва ямата, която зѣй между старитѣ и младитѣ — между бащитѣ и чедата имъ. Главния герой *Базаровъ* е представитель на нигилиститѣ въ началото на дѣятелноста имъ. Той е младъ човѣкъ съ силенъ умъ и твърда воля. Изучилъ медицината, като прѣкарвалъ студенческия си животъ въ тежки трудове за прехрана. Подъ влияние на естественнитѣ науки, ума му получилъ опитна посока: опитнята е едничкия изворъ на знанията му; отрича и не припознава всичко туй, което неможе да пипне съ рѫка и да сѣти съ чувствата си. Поезията, хубоста и музиката за него чинятъ толкозъ, колкото чеша ракия или ситенъ обѣдъ. Базаровъ не припознава хорскитѣ идеали; той е студенъ, навъсенъ и грубъ въ обноската си. Но при това, той не е безчестенъ. Никого не люби, никого не милва; необича да се подмилкува и да подлизва. Убѣденъ, че хората се не поправятъ съ проповѣдь, Базаровъ не скланя глава, като Рудина, но скѫсква всѣкакви връски съ обществото: живѣй на опаки, хортува на пукъ, подиграва се, подсмива се ехидно, презира хорскитѣ бѣлѣжки и докачения. Старитѣ си родители Базаровъ не гали; той неще да имъ угоди ни най-малко; макаръ да вижда безграничната имъ любовь, той ги избѣгва прѣди тѣ да успѣѭтъ да му се нарадватъ слѣдъ завръщанието му отъ ученье. Всѣко родителско сѫжденье му се вижда глупаво и безсолно. Въобще родителитѣ му дотѣгватъ, защото сѫ прости, та не може да сподѣли съ

тѣхъ мислитѣ си. Съ медицината Базаровъ се занимава неуморно, но при разрѣзванье единъ мъртвецъ, той се порѣзалъ и умира отъ хирургическо отровванье въ пълно съзнание неизбѣжноста на смъртта. Даровития русски критикъ Д. И. Писаревъ въздава хвала Тургеневу, че описалъ тъй масторски и вѣрно Базарова, истинния представитель на много младежи по онуй врѣме. Сѫщия критикъ счита описанието психическото настроение и смъртта на Базарова за несравнимо и безцѣнно по хубоста си.

Нѣкои критици либерали осѫждатъ Тургенева за романа му „*Дымъ*“ (1867 г.), въ който той живописва тогавашното русско общество съ найтъмни бои. Романа се върши въ Баденъ-Баденъ, кѫдѣто цѣлъ орлякъ Русси е прехвръкнѫлъ за да убива врѣмето, да пилѣе паритѣ. Тѣзи Русси, богати и чутовни генерали, сенатори и търговци, се влачатъ на горѣ-на долу изъ Баденъ безъ цѣль, като убиватъ врѣмето въ веселби и пиянства, клюкарства и одумванье единъ другиго. Между тѣзи честити хорица живѣѭтъ: Губаревъ —, човѣкъ безъ принципи и знания, но Богъ знай защо признатъ за водитель на партия, въ едно и сѫщо врѣме той е социалистъ, демократъ и славянофилъ. Потучинъ —, бѣденъ и жълченъ човѣкъ, който всичко напада и псува. Най-добъръ отъ тѣхъ е Литвиновъ, който мисли, че за Русситѣ е рано да се занимаватъ съ политика; самичъкъ той не е отъ никоя партия, и мисли да се заеме съ земледѣлие, за което вече изучва усърдно техниката и агрономията. Отъ лицето на най-добрия — Литвинова — Тургеневъ осѫжда русското общество, като нарича неговитѣ работи и мисли димъ, вѣтъръ и мъгли. Отъ общата вѣтърничевость тѣгли и Литвиновъ, първото либе на когото Княгиня Ирина, — въспитана въ почить къмъ султанатитѣ и обожаванье голѣмцитѣ, — увлечена въ бурния порой на страститѣ и пиенитѣ услади, го захвърля и тръгва да се услажда съ генерали въ чужбина. Въ Баденъ княгиня Ирина срѣща Литвинова, и вече наситена отъ шума и раз-

врата, загатва му да се свърже съ него. Литвиновъ іѭ приема съ отворени пригрѫдки, като захвърля даже работата си зарадъ неѭ. Но у Ирина отново се пробужда буйната страсть къмъ свѣтския блѣсъкъ; тя отново се вмуца между нехайтенитѣ богаташи.

Най-голѣмия и най-новия романъ на Тургенева „*Новь*" (около 1877—1878 г.) е посветенъ на социалиститѣ, които отъ нѣкои години насамъ не сѫ само теоретици, но и политически работници. Тримата герои на Романа — Неждановъ, Соломинъ и Марианна се описватъ, като апостоли всрѣдъ простия народъ, апостоли, които за по-голѣма сполука обличатъ селскитѣ дрѣхи и се распилѣватъ по фабрикитѣ, гдѣто работятъ като прости занаятчии и работници. Оттука тѣ подготвятъ възстание, като насъкватъ противъ сегашнитѣ наредби и управители, които биле причината на народнитѣ тѣгла и разсипии. Но съзаклятието се открива и кроежитѣ имъ се развалятъ. *Неждановъ* — незаконенъ княжески синъ — е буенъ революционеръ и припрѣнъ човѣкъ. По природа той е чистъ, спретнѫтъ и кибаръ, но надъханъ отъ социалиститѣ — другари, той се мѫчи да бѫди дебелакъ. Всé подъ влияние на теорията Неждановъ псува хубоста и поезията, но скришомъ пише стихотворения. *Соломинъ* наопаки е човѣкъ практикъ: на природата, живота, любовьта, народа и агитациитѣ той гледа студено и разсѫдително. Той е бунтовникъ, но не вѣрва въ сполука, та за туй се държи малко на страна, за да се не губи на вѣтъръ. Отъ полицията Соломинъ се откопчова, като чистъ, и залавя практическа работа върху нови економическо-обществении основи. *Марианна* — образованна мома; тя живѣла въ една богата и болярска фамилия, но като видѣла наоколо си всичкитѣ мръсотии, потърсва ѝ се, та се свързва сь социалиститѣ за да подбужда народа заедно съ тѣхъ. Въ романа твърдѣ вѣрно е описано едно високо лице — *Сипягинъ* — „благонадѣженъ либералъ", който, тъй да речемъ, но душа е чистъ чорбаджия, на за лице

обича да похортува хубави и сладки думици. За да лови по́-сполучливо риба, той хвали отчасти либералитѣ, отчасти консерваторитѣ, превъзнася народа, но показва нѣкои негови слабости; признава ползата отъ литературата, но заявява, че безъ предпазванье тя е немислима. Туй е човѣкъ службашъ, който за меснетъ и чинове кади тъмянъ и Богу и караконджу. Либералството му се завършва съ предателство. Противуположность на социалиститѣ е *Каломейцовъ* бѣсенъ гонитель на свободата и прилѣжанъ грабитель и притѣснитель. — За този романъ укоряватъ Тургенева, който се заелъ билъ да описва социалиститѣ, безъ да е живѣлъ съ тѣхъ и безъ да ги е изучилъ.

Нѣмаме възможность да се спрѣмъ върху другитѣ съчинения на Тургенева, но считаме за нужно да споменемъ за разказитѣ: *„Ася“, „Первая любовь“ и „Фаустъ“*. Природата и залибваньето въ тѣзи раскази сѫ описани тъй чудно-поетически, тъй тънко, живо и плѣнително, щото читателя не може да не възблагодари автора за хубавата услада отъ прочитаньето имъ.

Писателската си дѣятелность Тургеневъ завърши съ „Пѣснь Торжествующей Любови“, „Стихи въ Прозѣ“ и Клара Миличъ“. Тежката болесть за винѫги счупи перото му и скова мисьлта му, като го умори въ чужбина слѣдъ дълги боленки.

Краткото може би несполучливо и блѣдно, изложение Тургеневитѣ списания ний направихме за да запознаемъ читателитѣ съ съдържанието имъ. Хубоститѣ и достойнствата на споменѫтитѣ трудове ний не се мѫчихме да представимъ, защото то не е по силитѣ ни, па даже е немислимо нѣщо, както е немислимо за рецензента да повтори пѣнието на нотти или пъкъ за кого да е да поднови прѣдъ зрителя картинитѣ на Рафаеля. Гениалното създание се хвърля на очи и само̀ говори за себе си, та намъ не остава друго, освѣнъ да припорѫчаме на читателитѣ списанията

на Ив. Тургенева да ги прочитѫтъ за да се насладятъ и сѣтятъ върху си хубавото и високото имъ влияние.

Русскитѣ критици единогласно, безъ разлика на партия, цѣнятъ високо дарбата на Тургенева. Самичъкъ, гуманенъ, човѣкъ, Тургеневъ се явява въ лицето на героитѣ си проповѣдникъ на новитѣ хубави идеи и поборникъ за свободата, правото и истината. Той е схващалъ всѣко благородно стремленье, всѣко хубаво чувство и мисъль, проникналъ е дълбоко въ хорскитѣ души и сърца, умѣлъ е да забѣлѣжи общото настроение и мнѣние, отгатвалъ е причинитѣ и е предвиждалъ сѣтнинитѣ на всѣко явление или обществено събитие. Всички тѣзи достоинства сѫ го направили истински художникъ на общественното развитие и любимъ пѣвецъ на народа си. Героитѣ на Тургенева не сѫ измислица на фантазията му, нито пъкъ бездушни сѣнки; не, той живописва по тѣзи белѣзи, които е срѣщалъ въ живота между своитѣ познайници, приятели и душмани. Мъртвия материялъ той намѣрва готовъ, но зданието гради и съживява самичъкъ, като истински творецъ. Самичекъ Тургеневъ признава и хората подтвърдяватъ изложения начинъ на творчеството му. Рудинъ много прилича на Бакунина, прочутия русски социалистъ и демократъ, когото европейскитѣ работници едва ли не обожавали. Казватъ, че Инсаровъ представя Катранова студентъ българинъ, който се училъ въ Москва. Мисълта за създаваньето Базарова хрумнала Тургеневу слѣдъ срѣщата му въ желѣзницата съ нѣкого си Димитриева —, русски окрѫженъ докторъ („Новое Время“ 5 октомврий 1883 г.). Разказа *„Первая любовь“* Тургеневъ счита за нáй-добръ отъ всичкитѣ си други списания, защото въ него той описва истинска случка тъй, както той ѭ видѣлъ и споредъ впечатлението, което му е направила.

Аристократъ по природа и происхождение, Тургеневъ е билъ нѣженъ, деликатенъ, честенъ и благороденъ въ обноската си съ другитѣ хора. Нему не е било по сърце превъзнасяньето и острото докачанье кого и да било. Тур-

геневъ е билъ състрадателенъ къмъ нѣмотнитѣ, като имъ е спомагалъ съ пари и застѫпничество. Къмъ него често сѫ се обръщали за оцѣнка и съвѣтъ младитѣ писатели; той търпеливо е прочиталъ рѫкописитѣ на тѣзи крѣхки книжовни работници, и щомъ е забелѣзвалъ какъвъ-годѣ талантъ, радвалси се е, похвалявалъ и насърчавалъ е, па нáй-подирь даже се е грижилъ прѣдъ издателитѣ за напечатванье трудоветѣ имъ.

Превъсходното образованье и гуманноста сѫ водили Тургенева въ неговитѣ граждански обязанности къмъ отечеството. Той не е ортакувалъ съ народнитѣ изѣдници, нито пъкъ е подавалъ рѫка на безсърдечнитѣ притѣснители; винѫги е проповѣдвалъ любовь, милость и човѣщина. Опрѣни на таквазъ твърда основа, политическитѣ му убѣждения сѫ го издигнѫле, като знаме надъ тъзи партия, която обожава европейското просвѣщение, и работи мирно и законно за свободата и напрѣдъка на русския народъ. Въ политиката Тургеневъ е проповѣдникъ, но не и работникъ; той е билъ примиритель, та за туй е отбѣгвалъ кървавитѣ борби. Въ разговора си съ Н. М., Тургеневъ тъй е отбелѣзалъ политическата си дѣятелность: „ний либералитѣ желаемъ правда и свобода, но не смѣемъ да се безпокоимъ, нито пъкъ да излагаме живота си въ опасность, защото нѣмаме ни темпераментъ, ни гражданско мѫжество.“ (Русская Мысль. 1883 г. Моябрь). Струва ни се, че за тѣзи свои убѣждения Тургеневъ прекара края на живота си въ свободна Франция, като търпѣше въ сѫщото време укори и хуканья отъ другитѣ партии. Въ „стихотворението си въ проза“ — „Услышатъ судъ глупца“ — Тургеневъ изказва тѫгата си за хорската черна неблагодарность. Но надъ гроба на великия списатель млъкнѫ злобата и се превърнѫ въ общенародно оплакванье и съчувствие. Симпатията бѣше тъй обща и тъй искренна, щото прѣдъ неѭ се сковахѫ тѣзи гнусни уста, които бѣхѫ нарѣ-

кли Тургенева при живѣ „разбойникомъ пера“ и „мошенникомъ печати.“

Потомството ще въздаде Тургеневу пó-висока почить за негови гений, за неговитѣ чувства и мисли, които, спазени въ съчиненията му, характеризуватъ личноста му въ всичкия ѝ блѣсъкъ и чистота.

Преведени почти на всички европейски езици, съчиненията на Тургенева предизвикахѫ похвала отъ критицитѣ. Слѣдъ смъртта му ний бѣхме очевидци на искреноста, съ която образованна Европа почете паметта му. При испращаньето на покойника отъ Парижъ за Руссия, французскитѣ списатели исказахѫ тѫгата си въ прощалнитѣ трогателни рѣчи на своитѣ представители Абу и Ренана. Туй припознаванье русския гений струва много за словѣнството. Ето що е говорилъ Ернестъ Ренанъ на 2-й октоврий: „ний нѣма да испратимъ гроба, който връща въ отечеството му гениалния ни гостенинъ, безъ да се простимъ съ тогози, когото толкозъ годинъ ний знаемъ и любимъ.... Тургеневъ е знаменитъ списатель, но като човѣкъ той е великъ..... Хвала и честь на словѣнството, че при самото му испъкванье прѣдъ свѣта, то се припорѫча чрезъ такъвъ истъниченъ майсторъ..... Тургеневъ бѣше чувствителенъ като жена, безстрастенъ като анатомистъ, безкористенъ като философъ и нѣженъ като дѣте...., Прощавай великий и милий друже! Отъ насъ изчезва само праха ти, но онуй безсмъртното, което ти пазяще въ себе си — духовния ти ликъ — ще остане при насъ.“

Слѣдъ горнитѣ думи тъй вѣрно исказани, намъ не остава друго освѣнъ да пожелаемъ, щото списанията на Тургенева да намѣрятъ повече читатели помежду ни, щото идеитѣ и мислитѣ му да ни пробуждатъ къмъ пó-човѣшки животъ, щото гения му да бѫде свѣтило, което да рѫководи бѫдущитѣ ни млади таланти къмъ чиста и плодотворна работа.

Неисказано е влиянието на славнитѣ мѫже. Тургеневъ заема между тѣхъ лично мѣсто. Духовно той ще живѣй за да убодрява, пробужда и просвѣтява.

Не трѣба ли да се замислимъ надъ него? Не трѣба ли да се преклонимъ прѣдъ гения му?

БОГОМИЛСКА ПРИКАЗКА

записана отъ Неша Бончова.

(Издава съ нѣколко белѣжки М. Дриновъ).

Тие дни случайно намѣрихъ у единъ старъ познайникъ, Г. Я. Стрижевски, три народни български разсказа, записани отъ покойний Бончовъ още прѣди 1859 г. — Г-нъ Стрижевски ги взелъ отъ покойний съ намѣрение да ги обнародва заедно съ нѣкои южноруски подобни *сказания,* но това му намѣрение останѫло неизпълнено. Съ негово позволение азъ обнародвамъ тука единъ отъ тие разсказн, въ основата на който съглеждаме нѣщо отъ ония дуалистически въззрѣния, които Богомилската ересь принесе въ България и които заедно съ Богомилството сѫ се разпространили и по други нѣкои страни. Ние сме имали случае да се увѣримъ, че между нашитѣ народни приказки често се срѣщатъ такви дуалистически сказания, които несъмнѣнно сѫ проникнѫли въ народната ни словесность изъ богомилскитѣ книги. При всичко, че дълговрѣменното странствование на тия сказания между народа ни въ много нѣщо е измѣнило и затъмнило тѣхното първоначално съдържание, въ тѣхъ все сѫ се уварднли и доста много стари черти. Нѣма съмнѣние, че събирането и обнародването на такви наместници много би спомогнѫло за разяснение на старобългарската еретическа литература, която и до сега остава твърдѣ малко извѣстна, макаръ че е била, види се, много богата. А разясненнето на тоя клонъ отъ старобългарската писменность заслужва внимание не само по това, че Богомилството е имало важно значение въ на-

шето народно минжло, но и по това, че едно врѣме „Българската ересь (да кажемъ съ думитѣ на единъ отъ нáйновитѣ ѝ историци) е разклащала, — вълнувала цѣла западна Европа“ *(Lombard:* „Pauliciens, Bulgares et Bons-hommes“ Genéve 1879, p. 78). Съ тие си белѣжки, както и съ обнародваньето на записаната отъ Бончова приказка ние бихме желали да подбудимъ оние съотечественници, които се занимаватъ съ събиранье паметницитѣ на народната ни словесность, да записватъ и тоя видъ паметници, на които до сега малко се е обърщало внимание.

Макаръ покойний Бончовъ и да е записалъ приказката си още прѣди 25 годинъ, когато е билъ младъ ученикъ, но благодарение на врожденнитѣ си високи дарби, той добрѣ е запазилъ въ неѭ характера на народний ни езикъ и особноститѣ на Панагюрската рѣчь. Съ твърдѣ малки и неважни измѣнения въ правописанието ние печатаме тая приказка така, както е записана.

Ето, какво говори тя:

„Според както приказват стари люде, дявола имал, емал-ня', равна сила съ Бога, защото Бог се допитвал до него за млого работи. А отде се е зел дявол, за това ето как ми сж приказвале. Дядо Господ си са расхождал по гори и по полени, и радвал са наистина, но сé му било криво като си нéмал другарец да се разговаря с него и да прекарва времето си весело. Веднжж като са разхождал, мернж'ла му са ся'нката и той я викнж'л: „стани, друже“! И ся'нката са исправила пред него, като чивяк: но то не било чивяк, ами дявол. Оттугава Господ са подружил с него и дявола му станжл приятел. На Господа било яко драго от приятелството на тоя другар и за това искал да награди дявола, с каквото си той поиска. Дявола поискал да си разделж'т света на пóловина: „земя'та да е моя, каже дявола, а небото нека си е твое, — па да си разделим и чивеците: ти земи живите, а мене дай мрътвите.“ — „Нека бжде така; каквото ти рече“ — отговорил Господ. „Харно,

рекал дявола, но дай ми запис, та да е оздравена работата". Запис бил написан и даден на дявола. — Кога дядо Адам бил изгонен из рая, Бог му дал и земѭ', та да си я работи слободно. Дявола веднѫж, като се покачил на един голям камик да си обгледа около връс земѭ'та, сарѣл Адама и баба Ева, че орѫт. Той се спуснал кам тях и извикал кóлак му глас: „Как смеете вие да орете тая земѭ' без да питате стопанина"? — „Та ние сѫ негова воля орем", рекле те. „Стопанин сѫм аз! А вие мен не сте питале; оставете земѭта мирна, и отсенова никои от васъ да не смее да я закача"! Кога Бог се научил за това, то му станѫло яко мѫчно и тогава се попишманил, защо е дал дяволу запис . . . . . Кога хората се размножиле, то дявола, заедно с грешните, мачúл и праведните. По тая причина Бог намислил да отнеме на дявола властѫ'. Викнѫл Ангела, приказал му, какво мисли да прави и пóсле го попитал, да ли може той да отнеме отъ дявола записката. Ангела помислил и пóсле отговорил, че може. Итака, ангела отишѫл у дявола, като чивяк, и удумал са да му слугува ня'колко годин, а тайно си имал намерение да отнеме записката. Дявола опте изпрѫво полюбил Ангела, но, колко да бил пред него открит, сé си крил записа. Веднѫж те се расходиле край едно езеро, а Ангела попитал: „мож ли да ми извадиш шѫ'па пя'сак от дѫ'ното на езерото? Ти си и пóсилен и пóхитар от мене, и не можеш, а аз мóга". — „Е, ха да видим", рекал дявола. Ангела се саблякал, отведнѫж се хвръклил в водѫта и тос — час се показал отгоре с пясак в рѫка. Дявола, за да се покаже, че не е пóдолен, сабля'кал са, нирнѫл[1]) в водѫта, но досетилса, че зáписа му остал в пазухарника, та може да падне на рѫка на другара му, за това се върнѫл от половин пѫт, погледал, — нема нищо такова! Пак нирнѫл, и пак назад: до три пѫти. Нáй-после като се увѣрил, че другара му

[1]) Не могѫ да кажѫ на вѣрно, да ли глаголътъ *нирнѫ'л* се е упазилъ въ Панагюрската народна рѣчь, или покойний Бончовъ го е взелъ изъ Русский езикъ.

нема работа с записа, отишжл слободно до самото джно. Лесно било на дявола да потжне, но да исплува — мжчничко малко, заштото той е дявол, а дявола е тежак: кадя́ може той да са бори в пръгавинжта с Ангела? И доде са той бавил в воджта, Ангела измжкнал записа и хвръкнжл на небото. Дявола го погнжл и догонил, когато той влазйл в небото, сграбчил го с нофтите за кракж, отравал[1]) му от стапалото кжс месо, но се́ не можал да върне Ангела, защто той бил вече при Бога. Дявола се върнжл назад, власт му пропаднала и той оттогава станжл враг Богу. Кога Ангела пристжпил с записа пред Бога, той ку́цал с левия крак и оплакал са Богу, че дявола му обезобразил ногжта. „Нѐма ништо, рекал дядо Господ, аз штж да напра́ва на сичките хора така, и теб не ште да е срамота. Отъ онова време е остало да ни сж стапала́та вдълбнати.

[1]) *Отравал* значи: откжснжлъ, отхапилъ. Глаголъ *отравж', равж'* често се употрѣблява въ панагюрската народна рѣчь и той не е другъ, но е старобългарский **ръвж, отърькж** (русский *рву, оторву*). Тукъ коренний старобългарски ъ се е измѣнилъ въ *а*, което нѣщо въ панагюрский говоръ, както и въ много други, редомъ се случва с ъ и *ж*, кога сж неударяеми; когато ударението доходи надъ тѣхъ, тогава тѣ се изговарятъ като силенъ и широкъ глухъ гласъ, който тукъ, въ приказката, редомъ е писанъ чрѣзъ *ж*. Само при плавнитѣ, кога ги придружаватъ други съгласни, ударяемитѣ ъ и *ж* се изговарятъ съ по́-кратъкъ глухъ гласъ, който, за отличие отъ първий, въ приказката е писанъ чрѣзъ ъ.

ПАМЕТНИ БѢЛѢЖКИ ЗА СРѢДЕЦЪ.

На 26 мартъ 1883 год. слѣдующитѣ стари записки намѣрихъ въ София на крайния листъ на една стара черковна книга (Евангелие), печатана въ Руссия въ XVIII столѣтие.

I.

„1816 месецъ февраарий 20 денъ.
знатисе кѡга гѡре сараиѡ на сирните поклади на 3 сахато зафана та дѡ 8 изгѡре.

II.

1818: месецъ априлиа: 23 денъ знати се кога се триси земната ȣ сȣбота: на: 2 иполъ сахато големъ страхъ беше много.. бини и џамии попадахá жешки ѝ стȣденѝ води станаха ѿ лазарица до свети Тодоръ Тиронъ потова после ѡсще кара до свети Илиа та се тирси после чикъ претъ малата брїца ȣ сабота на два сахато тогае се мина малко време та настрет бана башиа изврe жешка вода та направи Ѕелимъ паша шедирване при тȣрската банѧ и на башчешма насади вирби и чешмата направи: 2 шопки (текла) и после кара до нови свети Георги.

III.

1821 знати се на божичъ кога гирме.

IV.

1828 ф месецъ иȣлиа како мреха говеда.

Копиралъ: Хр. П. Константиновъ.

Обяснения върху запискитѣ за сарая, и трѣсавицата въ София.

За сарая.

Стария сарай на беглеръ-беговцитѣ, за който е тукъ думата, е билъ при сегашния Княжески Дворецъ, на мѣстото, дѣто е сега Александровската градина. Слѣдъ изгорянието му, Турцитѣ сѫ разчистили мѣстото, върху което е билъ построенъ, та го сѫ преобърнѫли на пазарище за продавание дърва и кюмюрь. Презъ врѣмето на Кримската война или както я наричатъ въ София *Силистренско мухаребе*, мѣстото на стария сарай или пазарището е служило за стоварище на материали за построявание тритѣ табии около София, а именно табиитѣ на Хаджиларъ-Тепе си къмъ югоисточната страна на София, Слатинското табие къмъ истокъ и еврейското табие въ Ганашоръ на сѣверо-западъ отъ София. Материалитѣ за тия табии, снабдени съ складбища вѫтрѣ подъ земята, сѫ се доставяли отъ жителитѣ на цѣлото Софийско поле.

За трѣсавицата.

Въ записката за трѣсавицата е казано **„та настрѣт Бана Башна изврежешка вода“** и пр. Горещата вода, за която тукъ е думата, е неврѣла близо до извора на сегашната голѣма баня. Тогавашния Софийски управитель, Селимъ-Паша, е искалъ да си увѣковѣчи името съ нѣкакво благодѣяние, за това е направилъ шатраванъ на мѣстото, дѣто е изврѣла горещата вода; но не му се удало много да се радва за това си благодѣяние, защото близо година врѣме, слѣдъ извирането на водата, тя е пресъхнѫла и шадраванътъ запустялъ безъ вода. Послѣ, когато Турцитѣ правили пó-хубава сграда за банята, разрушили шедраванътъ.

Трѣсавицата, за която се приказва въ горнята записка, е *втората трѣсавица*. Неизвѣстно колко години пó-напредъ е имало и друга силна трѣсавица, *първата трѣсавица*. Слѣдъ втората трѣсавица, като се изминѫли 27—28 години, имало е друга пакь голѣма трѣсавица. Това е било въ 1845—46 год. При тая трѣсавица се е разсипала отчасти Св. София, до тогава която е служила за кланяние и молитва на хаскерътъ. Хаскерската кѫшла бѣ близо до Св. София и тя изгорѣ въ 1879 год. презъ юлий. Слѣдъ това разсипвание на Св. София отъ трѣсавица, Турцитѣ престанѫли да се кланятъ вече въ неѭ. Било е Петъченъ день и около пладнина двѣтѣ момчета на Есадъ-Ефенди, мютевеллия надъ черквата — преобърнѫта на Джамия, Ая-София, се покачили на минарето и викали на молитва правовѣрнитѣ войници отъ Софийския гарнизонъ. Войницитѣ се измили и очистили за молитва, а момчетата на Есафъ-Ефенди постилали вѫтрѣ въ черквата хасѫре по земята, за да се кланятъ войницитѣ. Сичко било приготвено, но внезапно сичкия свѣтъ се растрѣсилъ силно, и горнитѣ части на черквата и минарето попадали и засипали двѣтѣ момчетата. Десеть минути пó-сетнѣ ако да бѣше трѣсавицата, въ Св. София

щѣли да се заровятъ хиляди правовѣрни войници. Мютевеллията, Есадъ-Ефенди, бюлюкъ хора е билъ поставилъ да разриватъ паднжлитѣ части, дано се намѣрятъ заспанитѣ му рожби, но немогли да ги намѣрятъ, и той отъ голѣма бащинска жалость подлудѣлъ. Християнетѣ въ София гледали тая случка като наказание отъ Бога, проводено на мютевеллията, защото той билъ растурилъ пó-напредъ олтарьтъ на черквата Св. София, за да си направи хамамъ.

При втората трѣсавица, земята се препукнжла нѣйдѣ при воденицата на Дим. Х. Коцовъ и испуснжла гласъ като топъ. При казаната воденица изврѣла и топла вода, но постьпенно исчезвала и до сега, казватъ, съвсѣмъ е исчезнжла.

Башь-Чешма е била направена още преди първата трѣсавица, а Селимъ-Паша ѭ само поправилъ и направилъ вмѣсто единъ, два чючюра = шопки. Напредъ е била само една шопка.

Върбитѣ, насадени отъ Селимъ-Паша, сж изсѣчени преди нѣколко врѣме отъ Софийскитѣ Турци. Само нѣколко сж останали до сега, и тѣ трѣба да сж подмладени отъ старитѣ.

Хр. П. Константиновъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

СЛѢДЪ СМЪРТЬТА НА СКОБЕЛЕВА.

Умрѣлъ? Стой, вѣсть ужасна, вѣсть злокобна!
Коя фантазья адска те роди,
Да гръмнешъ мъгновенно, с' мисъль злобна
В' сърдцата на словѣнскитѣ гжрди?

Стой! Кой безбоженъ мозъкъ днесъ издѣла
Тазъ смъртоносна зарадъ насъ стрѣла?
— Или сждбата ядно й залудѣла
Противу вси словѣнски свѣтила?

Ил' Святовидъ в' ужасенъ бой с' Вотана
Глава вечъ срамно, рабски прѣклони,
Че днесъ словѣнский миръ безъ щитъ остана
Между Харибди й Скили да стони! — ...

.... Ликуйте прочье кръвни славофаги:
Уви! затри се страшний генералъ!
Вилнѣйте, разгърнѣте бѣли флаги:
„Осанна в' Вишнихъ, Скобелевъ умрѣлъ!"

Лудѣйте кжсогледи дипломати,
И ти, згань простолюдна, пѣй, крѣщи:
„Словѣнский миръ отъ дъно се расклати,
Прѣстана слънцето му да блѣщи!" —

Крѣщѣте в' едно, че сте слѣпи вѣчно:
Умрѣ, да, истинский словѣнски синъ,
Умрѣ, но да живѣе безконечно,
И хиляди въстахж за единъ!

В' сърцата на словѣнскитѣ мильони
Положи свойто завѣщанье той,

Отъ тамъ Вотанъ не може го изгони,
Нито слѣдъ най-ужасенъ, кървавъ бой.

Умрѣлъ, та стой? — Не, хвъркай вѣсть злокобна,
Напусто бийшъ на нашитѣ гърди,
Че иде и минутата удобна —
И пакъ, пакъ Святовидъ ще побѣди!

Виена, 1882.

Ив. Д. Шишмановъ.

СЕНТЕНЦИИ И ЕПИГРАММИ.

Общественното мнѣние.

Искахъ умно нѣщо да направѭ,
Закрѣщяхѫ: искамъ да се славѭ;
Млъкнѫхъ, спрѣхъ, душа си да не травѭ,
Заревахѫ, че ще порѫждавѭ.

Резигнация.

Обрѫгнѫхъ вечъ и кръвта ми поизстинѫ.
Познахъ: желаешъ ли свѣтътъ да н'ти е гробъ,
И да се радвашъ на свѣтовната картина,
Не дѣй ѭ гледа никога прѣзъ микроскопъ.

Най-голѣмото проклятие.

Когато боговетѣ искатъ да накажѫтъ,
С' едно проклятье страшно могѫтъ да те смажѫтъ:
Живѣй и дѣй за благото на цѣлий свѣтъ,
И пакъ бѫди отъ всѣкого неприпознатъ!

Къмъ нѣкои родители.

Не дѣйте толкозь срамно, глупаво ридà,
Че вашитѣ дѣца сѫ бѣсове:
Бѫдѣте вие сами богове,
И ангели ще бѫдѫтъ вашитѣ чеда.

Утѣшение.

(Бюргеръ).

Клеветници кат' те бедѭтъ,
Спомни си тие редове:

Оси зурли си не хабжтъ
За лоши, гнили плодове.

Гжскитѣ.

(Бюргеръ).

С' гласа си нѣвгашъ отъ беда
Спасиха Капитола в' Римъ,
А пъкъ сега перата имъ
Ще срутжтъ седемтѣ бърдà.

Инспекторътъ Стоянъ.

Хамелеонъ е чистъ инспекторътъ Стоянъ
Въ всичко. В'убежденья тỳ й бѣлъ, тỳ чървенъ.
Да, но в'едно е той пъкъ вѣчно постоянъ:
Въ свойтѣ знанья — тукъ е винжги зеленъ.

Бай Михо.

(Споредъ Лесинга).

Бай Михо днесъ предалъ духъ Богу.
Охъ, клетий сиромахъ!
Мълчи бре, той спечели много:
Отъ нищо станж — прахъ.

Злата жена.

(Лессингъ).

На тозъ свѣтъ салъ една зла женщина живѣй,
Но, уви, всѣкий мисли свойта за тозъ змѣй.

На единъ ленивъ слуга.

(Лессингъ).

Като ѣдешъ, си бързъ; лѣнивъ си по вървежъ:
Я чуй, ходи с'устата, а с'краката ѣжъ.

И. Д. Шишмановъ.

SUSPIRIA DE PROFUNDIS.

ПОЕМА.

На графиня О... В...ска, въ Ницца,

Посвѣщава се настоящата поема.

Високопочитаема госпожо!

Вий ме подканихте да очъртаѭ, въ нѣколко стихотворения, мрачната болесть отъ която страда новото словѣнско поколѣние; вий пожелахте да характеризирамъ, въ нѣколко страници, това безпримѣрно въ историята явление (? ! р.) което се простира отъ брѣговетѣ на Балтийското море до Солунскитѣ твърдини, и което множина публицисти нарекохѫ общесловѣнско зло, — *le mal Slave*.

Ето исканата ви поема.

Простѣте за недостаткитѣ, които срѣщните въ неѭ, — и припомнѣте си, че въ мене има само една достатъчность: преданноста ми къ васъ.

18 . . .

I.

— Кой е тамо, дѣто хлопа
Толкозъ късно, въ тоя часъ?
— Отворѣте ми, за Бога . . .
— Кой си, кой си? — Азъ съмъ, азъ . . .
— Името си що не давашъ?
— Името си азъ не знамъ . . .
— Нѣщо лъ търсишъ, или бѣгашъ?
— Нѣщо носѭ да ви дамъ . . .
— Името си? — Отворѣте,
Молѭ ви се, тѣзъ врати
И ме братски приимѣте . . .
— Нѣма братство тукъ, иди!
— Дай ми рѫка, о чловѣче,
Вечъ не могѫ да вървѭ,
Вечъ политамъ, падамъ вече,
Дай ми рѫка да се спрѫ . . .
— Дяволъ ли си, человѣкъ ли,
Богъ ли си, или жена?
Що желаешъ? Отъ кѫдѣ си?
Кой те праща въ тѣзъ мѣста?
— Азъ съмъ сѫдбата свѣтовна,

Вѣковѣчната сѫдба,
Сѫдбата първовърховна,
Силата на вси нѣща! .
Носѭ ти възобновлени,
Нескончаеми мечти . .
Чуй да ти припомнѭ пѣсни
Отъ дѣтинскитѣ ти дни:

„Напрѣдъ! Живота е сраженье!
„Напрѣдъ! И правъ всегда ходи!
„Напрѣдъ, макаръ къмъ пораженье!
„Ако ще паднишъ, правъ падни!

„Напрѣдъ! Цѣлта си не забравяй!
„Напрѣдъ, напрѣдъ, по правий пѫть!
„Назадъ не гледай! Не оставяй
„Безплодно днитѣ да текѫтъ!

„Напрѣдъ! Съсъ трудъ, и умъ, и дързость,
„Се вдигатъ цѣли планини!
„Напрѣдъ! тукъ-долу всѣка мѫдрость
„Във тая думица стои!

„Че ще да паднишъ, що ти става?
„Не пада вѣчний идеалъ:
„Слѣдъ тебе другъ ще продължава
„Това, което си зачналъ!

„Ще доди другъ да доискара
„Несвършенитѣ ти дѣла;
„Безъ свършъкъ нищо не остава,
„Безкрайна-й само мисълта!

„Напрѣдъ, о ратници избрани,
„О първозванни труженци!
„Напрѣдъ, каквото и да стани,
„И цѣлий свѣтъ да се сруши!

„Не чакайте всегда сполука,
„Но въ себе вѣрвайте всегда!
„Таквазъ е земната наука:
„Напрѣдъ, бащи! Напрѣдъ, дѣца! . . .

— Бѣгай, гостенко могжща,
Не престжпвай тоя прагъ:
Споменътъ, във моята кжща,
Се приема като врагъ!
Бѣгай! Азъ довършихъ вече
Всички земни трудове,
Твойта мощь не ще успѣе
Трудъ за менъ да създаде . .
Рано — рано азъ прибързахъ
Вси нѣща да разберж,
И духътъ си вечъ привързахъ
О желѣзна канара!
Бѣгай, сждбо страшна, тичай,
Съсъ борцитѣ се смѣси,
Но при менъ се вечъ не спирай . . .
— Славата съмъ! . Отвори!
Ти ме викаше да дойдж
Юноша когато бѣ, —
Ето, ето ме готова
Да прострж къмъ тебъ ржцѣ!
Щж те любыж, и слѣдъ тебе
Кат' робиня щж вървыж,
Гдѣто стжпишъ щж посѣыж
Подъ нозетѣ ти цвѣтья!
Щж поставыж твойто име
Върху всичкитѣ уста,
И живота ти ще мине
Въ сѣкидневни тържества . . .
— Бѣгай, славо смѣхотворна,
Другждѣ носи вѣнци,
Бѣгай, блудннце позорна,
Другждѣ тъмянъ търси!
Името си азъ не искамъ
Вечъ да увѣковѣчж,
Нужда никаква не виждамъ
Живъ да съмъ като умрж!
Бждяцето поколѣнье
Нек' си не спомва за менъ,
Нек' умре свѣтътъ за мене
На послѣдния ми день!

II.

— Младоста съмъ, отвори ми,
Любовта съмъ, отвори!
Благи ще живѣшъ години,
Весели живѣ-щешъ дни!
Чуй ме, юноше любимий,
Прероди се, възроди,
Като фениксъ старобитний
Изъ прахътъ си възкръсни!
Младоста съмъ, друже милий,
Безконечната любовь!
Въ менъ сѫ Божиитѣ сили!
Азъ животъ раздавамъ новъ!
Нова кръвь ти азъ поднасямъ,
Нова плъть и нова страсть!
Духътъ ти ще напоявамъ
Съсъ неизчерпима сласть!
Има-щешъ каквото искашъ,
Всичко въ тебъ ще се плѣни,
Винѫги ще се насищашъ,
Никогаситъ безъ да си . . .
Твойто рицарско величье
Вси сърца ще подчини;
Твоя погледъ, твойто лице
Ще привличатъ вси очи . . .
Тебе за да се понрави
И да ѝ прострешъ рѫка,
Всѣка жена ще остави
Всичко мило на свѣта . . .
Вино старо искрометно
Въ чаша златна ще пиешъ,
Ще обсебвашъ мигновенно
И на сънь щото съзрешъ . . .
Пръвъ изъ първитѣ ще бѫдишъ
Вредъ кѫдѣто има пиръ,
И навредъ кѫдѣто стѫпишъ
Ще занасяшъ радость, миръ . . .
— Бѣгай, мрачно привидѣнье,
Бѣгай, о химеро зла,

Бѣгай, тягостно прошедше,
Димъ на младитѣ лѣта!.
Колкото съдържатъ сласти
Босфорскитѣ дворове,
Колкото покрива страсти
Италиянското небе,
Колкото обематъ рая
И пъкъла тържества,
Не, нещѫ, не ги желаѭ,
Ако можешъ ми ги да!...
Въ мойто сърце вечъ отдавна,
Както въ гробъ студенъ, лежѫтъ
На всичѣ ми пожеланья
Дрипелитѣ и прахътъ!...
Младъ съмъ азъ, но ми се чини,
Че сто вѣка съмъ живѣлъ,
Че отъ хиляди години
Опитность съмъ насъбралъ!.
Младъ съмъ, но отъ всички страсти
Азъ съмъ вече увдовѣлъ,
Днесъ за менъ сѫ непонятни,
Вси нѣща, що съмъ мечталъ!,

III.

— Музата съмъ благодатна!
Геният съмъ... Отвори!
Носѭ ти корона златна,
Носѭ лаврови вѣнци!
Душо чиста и избранна,
Даръ небесенъ приими!
Възвиши се! Пѣй хосанна!
Пѣй Господнитѣ псалми!
Пѣй сѫдбинитѣ човѣшки,
Вѣчната природа пѣй,
Пѣй вси ангели небесни,
Преисподнята въспѣй!
Пѣй безкрайната вселенна,
Пѣй безсмъртната душа,
Пѣй борбата безконечна
Между земни сѫщества!.

Пѣй человѣшкий разумъ грѣшенъ,
Какъ разваля вси нѣща,
И за знанье какъ е жеденъ
И какъ пада въ лудина!.
Пѣй неволитѣ ужасни
На юдейскитѣ дѣца,
Пѣй Илотитѣ нещастни
И робскитѣ врѣмена.
Пѣй Адама, и пѣй Ева,
Пѣй пропаданьето имъ,
Пѣй, какъ толкози блаженства
Се обърнѫхѫ на димъ!.
Пѣй геройскитѣ походи,
Пѣй Атина, Спарта, Римъ,
Роскошитѣ Вавилонски,
Храмътъ на Ерусалимъ!.
Пѣй светата Епопея
На умътъ и на трудътъ,
Подвига на Прометея
И Сократовата смърть!.
Първото въспѣй блѣстенье
На първий день на свѣта,
Дирньото въспѣй звученье
На небесната трѫба!
Пѣй любовната поема
На жената и мѫжътъ,
Пѣй свободата свещенна,
Пѣй Христовий славенъ кръсть!
— Нека пѣѭтъ вси псалмисти
И левити и жреци,
Нека пѣѭтъ вси щастливци,
И страдалци, и пѣвци.
Моя гласъ огаснѫ вече,
Мойта лира се строши!
Бѣгай! Менъ се вечъ не пѣе!
Нѣматъ мѣсто въ гробъ пѣсни!
Тайний символъ на нѣщата
Днесъ за менъ е тъмнина!
Тъмнината! Тъмнината!
Тя е въ менъ, прѣдъ мене тя!

IV.

— Истината съмъ безсмъртна,
Истината съмъ свята!
Свѣтлината ще възвърнѫ
Въ твойта страждуща душа!
Истината съмъ азъ гола,
И ти, въ мойтѣ голоти,
Себе си ще видишъ, Бога,
Всички свѣтски сусти! .
Истината съмъ! . Онази
Истина, която ти
Призоваваше съ сълзи
Въ първитѣ си млади дни! .
Отвори ми, приими ма,
И огледай се въ менъ!
Вижъ що нѣма, и що има,
Въ тоя Миръ неосвѣтленъ! . .
Ти си пламъкъ, — и си сѣнка, —
Мрачность и видѣлина:
Въ тебъ се днесъ изображава
Двойний ликъ на вси нѣща.
И за туй си слабъ, — за туй си
Срѣщу себе разяренъ:
Ти желаешъ дни безбурни
И си въ буря потопенъ . . .
Слѣпитѣ човѣшки мисли,
Земний разумъ неглубокъ,
Затъмняватъ ти очитѣ
И те правятъ зълъ, жестокъ.
О, рѣши се да прогледашъ!
Да се вразумишъ, склони!
Вижъ, узнай, какво обемашъ,
Гдѣ си, що си, разбери!
Пресвещенната задача
На сѫдбитѣ отгатни!
Книгата на вси начала
И закони прочети!
Разбери това, що никой
Не успѣ да разумѣй! . .

Да, въ прошедшето велико,
Ни Конфуций, ни Мойсей,
Ни Давидъ Богоизбранний,
Ни Премудрий Соломонъ,
Ни Пророцитѣ преблаги,
Ни всезнающий Платонъ,
Ни Сократъ Богоподобний, —
Никой нищо не разбра
Отъ дѣяньята Господни!
Знаѭ само Азъ това:
Врѣме, Вѣчностъ и Пространство,
Духъ и Плъть, Законъ, Животъ,
Вѣра, Богъ, Любовь и Братство,
Миръ, Свобода, Домъ и Родъ; —
Гдѣ отиватъ обществата,
Человѣкъ кѫдѣ върви,
Какъ се мѣрятъ врѣмената,
И Свѣта кое движи;
Злото що е и доброто,
Гдѣ е правото свето,
И кое творенье общо
Ражда всѣко сѫщество;
Гдѣ е щастьето, и гдѣ е
Силата на всѣка вѣщь, —
Всичко туй ще видишъ въ мене,
Всичко въ менъ ще разберешъ
На Всевѣчната Природа
Азъ съмъ Вѣчната Душа,
И съмъ Изворъ на Живота,
И конецъ на вси нѣща!
. . . .
— Знамъ те! . Ти си снѣжна топка,
И въ рѫцѣтѣ се топишъ. !
Всѣки часъ, размѣръ и форма,
Видъ и сѫщность ти мѣнишъ!
Знамъ! . Столѣтно ти дърво си,
Пущашъ клонове навредъ:
Но не се събужда онзи
Който позаспи подъ тебъ! .
Либи те свѣтътъ горещо,

Либи те човѣшкий родъ,
Кланимъ ти се сѣкидневно:
Ти си забранений плодъ! .
Ти не си за наш'тѣ устни,
Ни за нашитѣ гърла:
Твойтѣ сокове сѫ вкусни,
Но само за божества!
О, не си, не си за нази!
И не сме за тебъ, не сме! .
Предъ да влѣзѫтъ твойтѣ тайни
Въ наш'тѣ дребни умове,
Червекътъ ще да прегази
Нáй-широкото море,
Ще прохвъркатъ всичкитѣ твари
Съ крѣпки орлови крилѣ!
Бѣгай, истино свирѣпа!
Нема тука богове,
Нема тукъ пристѫпъ за тебе,
Въ тоя домъ човѣкъ живѣй!
. . . .

V.

— Знамъ, че тукъ човѣкъ живѣе,
И за туй съмъ тукъ дошла!
Чуй, що искамъ азъ отъ тебе:
Азъ съмъ, друже мой, смъртта!

Името си азъ не крияхъ,
И не лъжахъ до сега:
Но при тебъ да влѣзѫ искахъ
Съ другитѣ си имена . .

Чуй, какво щѫ ти предложѫ,
Чуй, съ какво щѫ те дарѭ,
Вижъ, що имамъ, вижъ, що могѫ,
Вижъ, що носѭ на рѫка . .

Азъ въ твореньето съмъ сила,
Щастье и любовь и миръ,
Азъ съмъ младость безпреривна
Въ живий свѣтъ, въ задгробний миръ!

На всевѣчното движенье
Азъ съмъ вѣковѣчний вождъ,
Въ менъ намѣрватъ подкрѣпленье
Всѣка плъть и всѣка мощь!

Въ мойто сѫщество се сливатъ
Всички земни сѫщества,
Винѫги къмъ мене идѫтъ
Вси що ходятъ по свѣта!

Азъ прикривамъ всички бездни,
Азъ притварямъ все, що зѣй,
На човѣшкитѣ болѣзни
Въ менъ сѫ всичтѣ лѣкове!

Виждъ, какво е мойто знаме,
Надписътъ му прочети: —
„Смърть върховно е познанье
И конецъ на вси мечти!“

Всички жизни сѫ мечтанья,
А пъкъ азъ съмъ, друже мой,
Свършъкътъ на вси желанья,
Безвъзвратнинятъ покой!.

Азъ въспирамъ вси вълненья,
Азъ насищамъ всѣкой гладъ,
Азъ раздавамъ вси имѣнья,
Въ менъ е всѣка благодать!

Азъ погребвамъ всички страсти
И досвършвамъ вси борби, —
Въ менъ се сриватъ вси товари
Изъ човѣшкитѣ плещи!.

Тоя свѣтъ е притча мрачна,
На невидими нѣща
Той е видимата сѣнка;
Въ планъ великъ е той чърта.

Азъ щѫ всичко да ти кажѫ,
Кой законъ навредъ владѣй,
И коя Верховна правда
Иска Праведний да мре . . .

Щомъ оставишъ, щомъ захвърлишъ
Земното си облекло,
Разумъ благъ и чистъ ще бѫдешъ,
Духъ отъ боже естество! .

О, дойди! . . Смъртта не лъже! .
Гробний сънь е сънь свещенъ! .
Въ гроба, чувството не мѫче! .
Гробний мракъ е свѣтълъ день! .

Нищо нѣма да пропѫде
Твоя прахъ изъ дънь-земя;
А свѣтътъ, безъ тебѣ, ще бѫде
Както съ тебе до сега . . .

Азъ надъ нуждитѣ съмъ нужда!
Въ менѣ дойди, и ще заспишъ!
Нищо въ менѣ се не събужда!
Нѣма да се възродишъ! . . .

Не плаши се, че ще дойди
Страшний день, послѣдний сѫдъ . . .
Твойта пепель, твойтѣ кости
Вѣковѣчно ще да спятъ! .

Ще минуватъ вѣковетѣ,
Врѣмената ще текѫтъ,
Остарѣ-щѫтъ свѣтоветѣ, —
Твойтѣ кости сѐ ще спятъ! .

Поколѣнья многобройни
Ще се раждатъ и ще мрѫтъ,
Общества ще дадѫтъ нови,
Твойтѣ кости сѐ ще спятъ! .

Ще огасне на́й-подирѣ,
Ще огасне за всегда
И послѣднята зарица
На послѣднята зора,

Всичко живо ще изчезне,
Ще изчезне всѣка мощь,
На деня ще да наслѣде
Тежка, безконечна нощь,

И загуби-щжтъ слънцата
Своя блѣсъкъ, свойта плъть,
И ще се строши земята
Изъ небето, въ нѣкой кжтъ,

И ще блѣсне пакъ създанье
Ново, младо, — и подиръ
Въ старость пакъ и то ще падне,
За да доди трети миръ,

Но прахътъ ти, друже, нѣма
Ни да знае за това! . . .
О, кажи! . Да ли да влѣзнж?.
Ще приемешъ ли смъртта? .

. . . .
— Влѣзъ при менъ, другарко блѣдна,
Влѣзъ, добрѣ дошла при менъ!
Влѣзъ, богиньо милосърдна,
Тебъ очаквахъ всѣкой день!

Влѣзъ, царице на тъмитѣ,
Влѣзъ, о майко на нощта,
Влѣзъ, и прекрати ми днитѣ,
На пръстта предай пръстта!

О бжди благословена!
Всепрославена бжди!
Нека цѣлата Вселенна
Днесь запѣе тебъ хвалби!

Ницца, 188 . .

Бѣлѣжка къмъ поемата: Suspiria de Profundis.

Като даваме мѣсто на горнята „поема“ въ беллетристическия отдѣлъ на „Период. Списание“, ний не можемъ да се въздържимъ и да не изкажемъ своитѣ погледи върху прокараната идея въ „поемата“ както и върху нейната вънкашна форма до нѣкждѣ поне, за да не смѣе никой да ни обвинява послѣ въ кжсогледство или, поради нашата доста усѣтна въ писменноста ускждность и очевидна пустота, че обичаме да мъжимъ съ едно око, а съ друго да гледаме всичко,

та че и всѣки надраскан късъ хартия, презъ призмата на лекото възхищение и още на пó-леката самонадѣянность. Тия родолюбиви душевни преимущества предоставяме да се ползоватъ съ тѣхъ и гордо да се перятъ спрямо „общонароднитѣ“ си предначинания и подвизи всичкитѣ наши днесъ отлични патриоти, безъ които нѣмало би нито сѫществование а камо-ли просвѣщенае или какъвъ-годѣ напредъкъ и доброчестина за България. Ний съ пълна откровенность и смѣлость изказваме своето мнѣние за тая „поема“, че въ неѭ се развива една такъва мрачна и невѣрна идея за Словѣнството, която е недостойна за духътъ и сърцето на Словѣнина, и, като произхожда отъ Българинъ, твърдѣ е възможно щото людие, превзети особенно отъ едностранчивость, да си направятъ заключение отъ това поетическо творение, че то е типътъ на българскитѣ днесъ мисли и сѫждения, на българскитѣ възрѣния къмъ настоящето и бѫдѫщето на Словѣнщината и др. п. Заради това ний тутакси изказваме нáй-тържественно своя протестъ срѣщу такъво заключение.

Макаръ че не познаваме самия авторъ на това произведение, но ако сѫдимъ по неговото перо, трѣба да признаемъ, че той има доста дарба къмъ поезия, а още пó-буйна фантазия. Ний си представяме съчинительтъ като краенъ, ужесточенъ песимистъ. Естественно е, че веднъжъ человѣкъ наученъ да гледа на всички дреболии съ черни очила, не ще може да прогледне къмъ слънцето съ свободно око: за него музата и идеята трѣба да слѣзѫтъ отъ височинитѣ, съ черни раси облечени, като носителки на погубителното отчайвание и тѫгата. Ето защо представлението на словѣнский родъ като земно сѫщество, лишено отъ всичко, което може да бѫде свето за человѣка, това представление на Словѣнството, въ така изопаченъ — извръщенъ видъ, трѣба отъ дъно да покърти и да развълнува душата на всѣки истински Словѣнинъ, който съ пълно право държи високо знамето на свѣтлата всесловѣнска идея, идеята на бѫдѫщето, истинско, взаимно братолюбие и благоденствие на человѣчеството посрѣдствомъ распространението на здравата и благотворна култура на Словѣнство.

Колкото за формата на „поемата“, имали бихме да отбѣлѣжимъ также доста неправилности въ отдѣлни случаи и особенно въ съчитяванието на римитѣ. Римични двойки като *Бога* и *хлопа* (отъ самото начало на „поемата“) не могѫтъ звънти благозвучно и на нáй-снисходителното ухо. Можахме да приведемъ още примѣри за такива неправилности, но то би значало да оневраздаемъ самата критика, която, надѣваме се, нѣма да закѫснѣе да се произнесе пó-обширно за достойнството на „поемата“. По нашето крайно убѣждение, тя — „поемата“ — като проста елегия, като излияние на чувствата и мислитѣ частно на една личность, на автора ѝ, би си има много пó-голѣма цѣна отъ колкото така, както ѭ представя нейния авторъ — като чиста поема.

Слѣдъ това ний не можемъ да не забѣлѣжимъ още, че не малко се двоумѣхме, да обнародваме ли „поемата„ или не въ списанието си, макаръ и придружена съ надлежна бѣлѣжка отъ насъ, каквато е настоящата ни. На покопъ рѣшихме се да ѭ обнародваме по слѣду-

хващитѣ съображения: едно, защото на много мѣста въ нея има отдѣлни хубави даже и прекрасни мисли; друго, защото, до колкото помнимъ и знаемъ, подобно поетическо творение каквото е това, нито по съдържание нито по форма не се е появявало до сега въ нашата нововъзраждаема книжнина; и третьо, защото формата на „поемата“ изцѣло е доста добра. А най-главното наше побуждение, по което се рѣшихме да дадемъ мѣсто на това произведение въ „Пер. Списание“, е да постреснемъ нашитѣ поне „белетристически“ сили, отъ които повечето както въобще и другата часть на българската днешна интелигенция, разбира се, не съ малко изключения, отъ самъ и отъ вждъ Балкана не ламтятъ днесъ за друго тъй много, освѣнъ за имоти, за охолно живѣнье и за всѣкакви земски наслаждения . . . . Отъ като сме се освoдили отъ петивѣковното си крайне унизително робство до тосъ часъ, въ нашето просвѣтено общество, което, за зла честь, още личи по малобройноста си, не се забѣлѣжва друго тъй много, колкото пустота, лекость и вѣтърничевость въ мислитѣ и стремленията отъ една страна, и отъ друга преимуществено користолюбиви усилия и др. п., така щото казалъ би човѣкъ, като да се е дò край изгубилъ отъ помеждy реченното ни общество онзи священъ огънь на любовта, на благородни мисли и стремления къмъ общеполезни за народа ни предначинания, съ които тъй силно бѣхж проникнжти и обзети всичкитѣ ни просвѣтени еднородци, зачевващи особенно отъ Парижский миръ до подирнята руско-турска война за нашето цѣлокупно освобождение.

Когато просвѣтеното общество на единъ народъ, неговий цвѣтъ, представителя на духовнитѣ му сили и ржководителя на всѣко негово общенародно начинание, когато това общество изгуби всѣко стремление и одушевление къмъ всеобщото народно благо, и когато се лиши отъ своя народенъ идеалъ: тежко и горко оному народу, който има такъво „просвѣтено“ общество! Народъ съ такъво безъ народна душа общество не може да чака добрачеста бждднина, и, ако дълго врѣме се продължи това състояние на вжтрешная духовенъ міръ на народната интелигенция, тогава неминуемо се турга подъ въпросъ и самото сжществование на народа. До такъво ли душевно състояние стигнжхж или ще стигнжтъ нашитѣ образовани людие? Ний не мислимъ и не вѣрваме, па и не се изражаваме така поради народно белки честолюбие, което би било отъ насъ и малодушие и глупавина. При всичко това, отъ освобождението ни до сега, рѣшително нищо радостно, нищо утѣшно не се е появило въ духовний животъ на нашия народъ, което да въсхити и подигне нашия народенъ духъ къмъ висока плодотворна дѣятелность за нашето бждюще всенародно благо. Това е фактъ, който не може отказа никой. На драго сърце ний бихме се пуснжли да обяснимъ, както ний разбираме, дѣйствителнитѣ причини на тоя истински фактъ. Но въ такъвъ случай ний ще да се отдалечимъ твърдѣ много отъ предмѣта, по поводъ на който пишемъ настоящата бѣлѣжка. Заради това на късо ще кажемъ само толкова, че анормално е държеньето на нашето днесъ образовано общество спрямо общенароднитѣ замисли и предначинания, и ще се поправи тò чакъ тогава, когато се измѣни сегашното положение на дър-

жавнитѣ и общественнитѣ ни работи, положението на които е также анормално, неестественно, поради тая проста причина, че поменжтитѣ наши работи се ржководятъ не отъ всестранно и вѣщо обмисленье, а пòвече и даже изключително отъ слѣпи случаи. Задачата на нáй-ближното бждяще ще е да изравни всичкитѣ тие анормалности у насъ, и тогава ще настанжтъ врѣмената за сериозна, честна и общеполезна дѣятелность на оние наши просвѣтени людие, които отъ сърце и душа обичатъ своя народъ и отечество.

При всичко това, никакъ не вреди, ако престанемъ вече да стоимъ съ кръстосани ржцѣ и ако не чакаме още, щото калпавий вървежъ на работитѣ ни самъ да захлопа на вратата ни единъ день изведнъжъ и да се строполи върху отслабнжлитѣ ни плещи отъ непростително излежавание и отъ равнодушие къмъ всѣко общенародно добро.

Твърдѣ наивно ако не съвършенно излишно ще бжде да говоримъ тукъ надълго и да повтаряме, че всѣки народъ, така и българский, безъ правилно народно образование, безъ наука и книжнина, безъ материално богатство, не може да съществува, а камо ли да стжпи въ реда на истинно свободнитѣ и доброчести народи на свѣта, макаръ да има инакъ нáй-съвършенни наредби за държавно и обществено устройство. Такива наредби за неразвито общество имамъ толкова важность, колкото слънчовото грѣенье зимѣ върху покрититѣ съ снѣгъ полета. Тии истина знае всѣки отъ насъ, и за това именно нашето хладнокръвие и равнодушие къмъ общонароднитѣ ни жизненни интереси сж толкова пò за отсжждание!

Нѣка прочее нашитѣ просвѣтени мжжие се поотвърнжтъ отъ своитѣ настоящи многолюбими но не тъй похвални стремления, посвещавани нáй-много за широко убезпечение частнитѣ и лични интереси, и нѣка не изоставятъ съвършенно предишнитѣ си сърдечни и плодотворни усилия за народното наше развитие и успѣвание къмъ пò-честита бжднина. Въ това отношение авторътъ на изложенната „поема“ заслужва днесъ похвала и честь отъ всѣки истински нашъ родолюбецъ.

Ще повторимъ: нѣка поне нашитѣ „беллетристи“ се постреснжтъ и посъживятъ отъ появението на тая чудовищна по съдържанието си поема, и нѣка посвѣтятъ малко трудъ къмъ произвождание на други подобни поетически творения, но съ вѣрни и истински за настоящето и съ свѣтли и животворни идеи за бждящето на българский народъ, та, ако ще би, и на цѣлото Словѣнство.

У насъ има поле пребогато за работа, има неизчерпаеми материали за придобиванье душевно богатство, но нѣма вѣщи работници, и колкото ги има, тѣ, за зла наша честь, сж твърдѣ малцина на брой, па и повечето отъ тѣхъ нѣматъ доста енергия и одушевление, качества неизбѣжни за правилно и успѣшно вършенье на всѣка човѣшка работа.

Мжжьетѣ на науката и особенно поетитѣ, но истинскитѣ поети, тие богоизбранни вѣнценосци на вѣчнитѣ нáй-високи блага и наслаждения на человѣка, само тѣ могжтъ на пълно да продузнаватъ великитѣ идеали на народитѣ както за сегашнитѣ така и за бждящитѣ вѣкове, и само тѣмъ е дадено да способствуватъ на народитѣ въ благо-

получното постигание на тѣхнитѣ идеали. Въ културната история на великитѣ образовани народи не намираме друга по́-велика истина отъ тая, и колкото е тя вѣрна, толкова е вѣрно и заключението, че народъ, който е лишенъ отъ истинно учени мѫжие, отъ истински велики поети, той не може стигнѫ до високъ степень на трайно благоденствие и доброчестина, не може придоби слава и величие. Ако всичко това е така, и, ако има съ врѣме и нашия народъ да стане великъ, славенъ и честитъ, много по́-славенъ отъ колкото е билъ до сега, отъ като е стѫпилъ на историческото си поле: трѣба да признаемъ, че българский народъ е единъ отъ на́й-рѣдкитѣ днесъ злочести народи на свѣта, които на́й-много се нуждаѭтъ отъ наука и образование, безъ които нѣма щастие никакво.

За това появението на горѣизложенната поема, каквато и да бѫде тя, споредъ главната си идея въ морално и естетизеско отношение, по другитѣ си достоинства обаче не може да не зарадва всѣки чувствителенъ Българинъ, особенно въ тойзи часъ,когато у насъ нѣма никаква здрава храна понѣ за слабо поддържание на духътъ; когато у насъ не се проявява никакъвъ по́-виденъ признакъ на духовенъ животъ, — като да сме машина безъ движение, безъ па́ра; — когато повечето и отъ рѫководящитѣ наши людие, както рекохме по́-горѣ, не се занимать днесъ за нищо друго тъй распалено и тъй горещо, колкото за по́-голѣмо убезпечение на своитѣ частни материални интереси, и, за постигванието на тия си цѣли, готови сѫ нѣкои да направятъ неимовѣрни пакости и лошавини на отечеството и народа си.

Именно за това и редакцията на Пер. Списание посрѣща на тосъ часъ съ особенна радость появлението на споменѫтата поема, която, надѣваме се, ще може, ако не друго, поне да пожегне всички онис, които съвсѣмъ не сѫ още умрѣли духовно, и ще ги поразбуди къмъ духовенъ животъ, колкото-годѣ полезенъ за обществото.

Редакцията.

КНИЖНИНА.

КРИТИКА.

Вичензо и Анжелина. (Да не бжде Винченцо и Анджелина?). Драма въ петь дѣйствия, отъ К. Величковъ. („Наука“. Година II. Кнпжка III, IV и V.).

Прѣди да пристжпимъ къмъ по̀-дребното расчленяванпе на тая нова драмма на младия нашъ поетъ-списатель К. Величкова, нека ни бжде позволено, да напишемъ на коричкитѣ ѝ, при всичкитѣ ѝ недостатъци, резолюцията: *феноменъ.*

Може би, при други обстоятелства, въ друго едно врѣме и при нѣкакво по̀-добро състояние на нашата писменность да бихме се бояли отъ това заключение; но хора, които сж научени да ходятъ постоянно съ дъждебранки да се пазжтъ отъ лапавицата на Станчовитѣ, Гребенаровитѣ, Узуновитѣ, Василиовитѣ, Тепавскиевитѣ, (бре! забравихме — и Шишковитѣ) комедии и трагедии, или отъ поезиитѣ на единъ Алексиевъ, който въ своитѣ „Съврѣменни стихотворения“, въспѣва напр. по такъвъ единъ божественъ начинъ дѣтинството:

Дѣтинството свѣто нѣщо,
Цвѣте благовонно,
То е сладко не вонѣщо
Прѣмудро и скромно. —

тия хора, признайте любезни читатели, иматъ право да въсклицаватъ, когато мъгновенно прѣзъ тая литературна мъгла видятъ, че блѣсне нѣкоя каква да е звѣздичка; за тѣхъ паданието на единъ метеоръ, проникванието на една слънчева заря — е феноменъ.

Ето въ каква смисъль написахме ний върху новата драмма на господина Величкова горнята резолюция, още прѣди да бжкнемъ по̀-надълбоко прѣдирчивата ржка на критиката въ материяла, за да го растърашуваме и прѣсѣемъ.

При всичко, че намъ ни е свидно въ такъво едно оскждно врѣме като нашето, да оголваме и малкото, което имаме и сами да се излагаме на праведнитѣ натѣквания, че не притѣжаваме още въ правата смисъль на думата хубава литература, че даже и това, което имаме, стои, съ малки нѣкои исключения, дълбоко подъ гладчината на обикновенното, или че то е каррикатурно подражание на чуждото, — та че за това на̀й-добрѣ би било за сега да се отбиваме отъ строгостьта

на критическия принципъ: хвали — пали, кори — гори! — и да се придържаме особно при несъмненни таланти само о първото: ний пакъ се рѣшихме, при разгледванието на господинъ Величковата драмма, да дадемъ свободна ржка на критиката, тъй като ний сме напълно убѣдени, че дарбата на г-на Величкова не е съвсѣмъ отъ обикновеннитѣ и слѣдователно нѣма да се омърлуши отъ единъ по̀-сериозенъ разборъ.

Още при първото прочитание на „Вичензо и Анжелина“ въ „Наука“, намъ ни дойдохж на ума безсмъртнитѣ думи на славния Германски поетъ Гете: „Шейкспиръ е опасенъ за младитѣ, защото тѣ си въображаватъ, че го подражаватъ, а пъкъ то само го прѣписватъ“.

Който се е занимавалъ малко-много съ всеобщата литература на послѣшекспировското врѣме, той е забѣлѣзалъ несъмненно, че почти всѣкий културенъ народъ може да се гордѣе съ по нѣколко Шейкспирови кописти.

Защо на̀й-сетнѣ да стоимъ и ний въ това отношение по̀-долу отъ другата Европа, си е помислилъ, види се работата, госп. Величковъ, и сѣднжлъ единъ день да — „подражава“, въ смисъла на Гетевитѣ думи. Шейкспиръ написалъ божественната трагедия „Ромео и Юлия“.— Господинъ Величковъ написва своята не до тамъ божественна драмма „Вичензо и Анжелина“. — Шейкспиръ заема своитѣ герои отъ Италия, именно защото само тая земя може да роди такъва идеална, любовна двойка, защото само подъ небето и при луната на тоя земски рай могжтъ се шушнж такива сладки думици, каквито си размѣняватъ Юлия и Ромео на балкона, въ II сцена на II дѣйствие. (Capulet's Garden. Enter Romeo. Така ли е г. авторе на „Вичензо и Анжелина“?)

Разбира се, и г. Величковъ не поисква да остане по̀-долу отъ Шейкспира, — и ето че и той, като добъръ драмматургъ и психологъ, зарѣзва единъ ти хубавъ день своето прозаическо отечество, гдѣто *безбелли*, любовьта се откупва само съ бешлици, левове или полове, а се управлява съ кобилицата или чубука, — и съ крилата на идеалиста прѣхвръква синята Адрия, чърпи наустъ въ Венеция, при нощнитѣ расходки съ лѣгкитѣ гондоли и при слушанието на обаятелнитѣ баркароли на бѣлополитѣ рибарки, въодушевение; чете прѣзъ деня кое Виктора Хюго, кое Шейкспира, особенно „Ромео и Юлия“, — и ето планътъ на „Вичензо и Анжелина“ е готовъ.

Вѣчнонепримиримитѣ Шекспировски врази Монтески и Капулети се прѣкрояватъ или по̀-добрѣ се прѣкръствятъ изново и господинъ Величковъ, като добъръ кръстникъ, имъ дава названията Миноти и Донато. — Ромео и Юлия подъ ржката на нашия драмматургъ се окастрятъ толкова немилостиво, кажи го, толкова отлично по привичката на нашитѣ съврѣменни велики драмматурзи, щото като се извлѣкжтъ на сцената, едвамъ могжтъ да си поематъ душата, и да се наричатъ Вичензо и Анжелина.

Ето, любезни читатели, това значало, споредъ г-на Величкова да бждешъ оригиналенъ драматуръ, и за това, разбира се, трѣбвало да ходишъ прѣзъ-морье да разбутвашъ праха на италиянскитѣ архиви. Като че основната идея не би могла да се приспособи и за наши обстоятелства, като че Монтескиевци и Капулетовци не сж сжществували и не сжществуватъ и днесъ безъ четъ между нашитѣ партизани

консерватори и либерали, като че въ единъ нашъ градецъ не се е случавало жена да напусне мѫжа си, ради несъгласие въ политическитѣ ушъ убѣждения; като че най-сетнѣ разликата и враждата между интелигенция и чорбаджийство не допущатъ на единъ даровитъ драматургъ, да развие сѫщото или подобна тема като въ „Ромео и Юлия“.

Нека най-сетнѣ и да подражаваме! — Кой критикъ може да се произнесе за сега абсолютно противъ тоя отдавна у насъ уведенъ обичай? Но, ако това се позволява прѣдъ видъ на обстоятелството, че още твърдѣ малцина сѫ ония, които могѫтъ да произведѫтъ и произвеждатъ дѣйствително нѣщо оригинално и сѫщевременно добро, то не ще да каже, че трѣба да копираме и да расчекваме произведенията на чуждитѣ списатели тъй несвѣстно.

Казано е хиляди пѫти: ако незнаешъ да подражаешъ (по нашата терминология: да побългаришъ) едно нѣщо, заеми се по-добрѣ че го преведи, и вѣрвай, потомството ще знае да ти въздаде приличната благодарность. — Тоя съвѣтъ трѣбва всѣкий да даде и господину Величкову, като прочете по-внимателно драммата му, а това считаме и ний за длъжность да напомнимъ на ревностния нашъ списатель, да укажимъ на Ахиловата пета на неговата муза. — Увѣрени сме, че въ сѫщность господинъ Величковъ нѣма да се почувствува докаченъ отъ това, което изложихме малко по-остричко, защото нека ни вѣрва самъ: Да гледашъ единъ даровитъ човѣкъ, че се лута изъ мор-пѫтини, то боли.

Може би, госп. Величковъ най-сетнѣ съвсѣмъ несъзнателно да се е доближилъ толкова до „Ромео и Юлия“. — Думитѣ на Гете доказватъ възможностьта на това съвсѣмъ ясно, а още по-ясно може да докаже оня мой приятель дилетантъ, който бѣше си въобразилъ по едно врѣме, че е „страшенъ композиторъ“, и комуто единъ по-вѣщъ човѣкъ доказа послѣ, че почти всичкитѣ му мелодии, съ исключение на българскитѣ, (които критикътъ като Нѣмецъ не можаше да познава), сѫ плагиятъ отъ Щрауса, Вебера, Менделсона и проч.

Слѣдъ като намѣрихме извинителна причина за съмнителното подражание, ний съ още по-голѣма безгрижность можемъ да пристѫпимъ прочее къмъ по-точното разглеждвание на драммата, планътъ на която, както казахме по-горѣ, мяза содущъ на плана отъ „Ромео и Юлия“, само съ тая разлика, че Шейкспиръ въ своята божественна трагедия е стоварилъ катастрофата върху любовната двойка, а госп. Величковъ напротивъ върху гърба на родителитѣ.

Най-напрѣдъ като зехме чървения моливъ въ рѫка, да си правимъ бѣлѣжки върху госп. Величковата драмма, ний имахме похвалното намѣрение, да извлечемъ само това, което би ни служило за илюстрация на характеритѣ на главнитѣ лица. — Като прегледахме обаче по-послѣ краткитѣ си бѣлѣжки, ний забѣлѣзахме, че тѣ сѫ за жалость толкова разновидни, щото едва ли би се исчерпали само съ една кратка характеристика. — Ний се рѣшихме за това да изложимъ в'кратцѣ цѣлото съдържание на драммата, — и да указваме по-добрѣ при всѣкое дѣйствие особно на по-голѣмитѣ погрѣшки, като оставяме

по такъвъ начинъ любезния читатель свободенъ, да си състави още прѣди нашето резюме по нашитѣ загаквания понятие за характеритѣ на главнитѣ лица. — Нека ми бѫде позволено прѣди всичко едно малко уведение, за по́-лесно проумѣвание на по́-нататъшния ми разборъ.

Виченцо, споредъ господинъ Величкова, единъ 24 годишенъ момъкъ, познава на тоя свѣтъ само двѣ чувства: чувството за отмѫщението и любовта. — Рано го лишава рѫката на убиеца отъ любезния му баща, — нъ се́ пакъ не толкова рано, щото да не намѣри жаждата за отмѫщение зародишъ въ сърцето му. — Веднъжъ порастнѫлъ ли и станѫлъ ли той мѫжъ захваща да бѫлнува сега само за кръвь и като сѫщо италиянско чедо се кълне до Бога, че кога и да е, ще съкруши душицата на нечестивия убиецъ, *макаръ и да не го познава, а прѣдчувствува (?) само че трѣба да е живъ.* И наистина неговото прѣдчувствие не остава безъ послѣдствие (?) Случаятъ, тоя пустъ Deus ex machina на quasi драматицитѣ се съжалява за господ. Величкова и за умственната му рожба Виченза, и скоро намѣрва тоя прѣдчувствувания убиецъ въ бащата на любовницата си Анжелина, *една споредъ означението на лицата, т. е. споредъ господина Величкова, двадесетгодишна, а споредъ думитѣ на баща ѝ Паула Доната, „седемнайсеть годишна мома“.* — (Виждъ „Наука“ год. II кн. III. „Виченцо и Анжелина“ стр. 201 и 219.) При такива различни данни, право да си кажемъ, човѣкъ не би зналъ, какво да мисли и прѣдполага. Ний, напримѣръ, се чудимъ какъ авторътъ, като лице отъ тънкообразованитѣ крѫгове, кажи го отъ haute-volée или high-life, е можалъ да нанесе такъво докачение на госпожица Анжелина Доната и да потвърдява толкова на лице, че е двадесетгодишна, когато самъ баща ѝ свидѣтелствува, че имала едвамъ „седемнайсеть“ пролѣти. — Други нѣкой може съвсѣмъ наопаки да помисли, че госп. Величковъ не си е сторилъ трудъ да попрочете по́-истънко драммата си, но за хоркитѣ мисли и мнѣния нѣма какво да се грижимъ.

И така Анжелина, седемнадесеть или двадесетгодишната мома (май старичка, ама за любовь се́ ѭ бива) ви се представя като на́й-главно лице въ драмата, или, тъй да кажемъ, слънцето, около което се движѫтъ непостояннитѣ комети Виченцо и Доната, май както и г-нъ Величковъ нека да се движи като на́й-близкенъ спѫтникъ около Шейкспира. Да видимъ сега прѣдварително, какъ станѫло, че се запознали нашето Ромейче и нашата Юлийка. Нека оставимъ да обади двадесеть или седемнадесетгодишната Анжелинка сама: „единъ день азъ се връщахъ *сама* отъ расходка отъ едно близкно село, когато внезапно трима разбойници излѣзнаха срѣщу *насъ*, спрѣха колата и се спуснѫха *възъ мене*“. (Прѣди да обадимъ, какво се е случило понослѣ, имайте малко търпение, читатели, да забѣлѣжимъ, че Българитѣ съ много малки исключения, казватъ напр.: кучето се спуснѫ на човѣка, а не възъ човѣка. Но може би, господинъ Величковъ да каже че това сѫ разбойници а не кучета. Е, че като сѫ разбойници, че какво?)

Та че като се спущатъ разбойницитѣ „възъ нея“, ето Виченцо (кой други, че не той?) излѣзва и се хвърля по примѣра на Дамона въ познатата Шиллерова балада „Die Bürgschaft“ върху разбойницитѣ

и ги „туря въ бѣгъ“. Прѣдстави си, почитаемо публико, една цѣла чета неаполитански бандити се оплашватъ като зайци отъ „единъ момъкъ младъ, самъ, безъ оржжие“ !!! който ги зема и ги „туря въ бѣгъ“.

Да бѣше билъ живъ Риналдо Риналдини, вѣрвайте ни, той би повикалъ телеграфически за тая нечувана обида господина Величкова на дуелъ, нъ понеже Риналдо Риналдини почива вече въ „хладната земя“, нека се продължаваме и ний съ миромъ.

Въ оня мигъ Анжелина, като сжща италиянка, се залюбва въ непознатия си избавитель-герой, *и безъ да го знае, кой е, какъвъ е и гдѣ е, слѣдъ като бълнува и сънува дълго врѣме за него,. намѣрва го най-сетнѣ случайно при бащиния му гробъ, който си зела обичай, да окича нощя съ цвѣтя!!!* пустиятъ случай! Може би да попитате сега: отъ гдѣ е знаяла тя гроба на баща му, когато самия Виченза непознавала, както изповѣдва (въ II дѣйст., явл. II.): „Отъ тогава азъ напраздно го търсѣхъ (Виченза) никой не го познаваше. Но едно силно чувство, което за първи пжть затрѣптяваше въ гърдитѣ ми, ме влечеше къмъ него(!?) и азъ го виждахъ въ мислитѣ си и азъ виждахъ въ сжницата си. Азъ го срѣщнжхъ *най-подирѣ.* Той ме люби“. — Но това сж дребни работи за господина Величкова, въ драмата на когото прѣдчувствието игра̀е по̀-голѣма роль и отъ чубука на Михалаки Чорбаджи.

И така г. Величковъ свежда нощя на гробищата Анжелина и Виченци. И двамата, безъ да се познаватъ, се любятъ и желаятъ да се срѣщнжтъ и попрѣгржщатъ. Нъ какъ да стане тая работа особенно, когато „никой не знае кой е той“. Наистина въпросъ мжченъ, нъ господинъ Величковъ развързва, както видѣхме по-горѣ, тоя гордиевъ вжзелъ (твърдѣ хубаво) посрѣдствомъ *прѣдчувствието.* Анджелина въ своята сентименталность забравя при това, че е седемнадесеть или двадесето-годишна италиянка, католикиня, можемъ да прѣдположимъ и суевѣрна, и *безъ страхъ и трепетъ посѣщава нощя гробищата,* да киче съ вѣнци бащината могила на непознатия си любовникъ. Нѣколко пжти ходва тя така незабѣлѣзана, най-сетнѣ слугата на Виченза, каквито сж слугитѣ въобще любознателни и велемудри, подушва нощнитѣ расходки на Анжелина, обажда за това на господаря си Виченза, и хопъ — завѣсата се дига — и ето ви господарь и слуга дебнжтъ изъ гробищата: първото дѣйствие захваща.

I.

Съ диялогъ, който *нѣкакси мяза на разговора между Бернарда и Хорация въ Шекспировия Хамлетъ,* се въвежда първото явление. — Виченцо се съмнява въ истинноста на Алфонсовитѣ донощения. Нъ Алфонсо, слугата, не се смущава ни най-малко отъ тия съмнения, а захваща съ единъ езикъ въззвишенъ, като че екстемпорира словата на Гамбета или е чувалъ г-на Величкова, какъ ораторствува въ областното събрание, да говори на господаря си за „мрачни сравнения“, „тупкания на сърцето“, за „страстни и горещи (като саленъ) цалувки“, а най-сетнѣ

за Фидияса и Венера! — И това учено чудовище било слуга! — Нека ни извини господинъ Величковъ, нъ Гребенаровъ знае много по́-добрѣ да схване характера на единъ слуга. Тоя дървенъ философъ Алфонсо между другото бърбори и за Неаполитанкитѣ и въ въсхищението си исказва нѣколко думи, които оправдаватъ напълно нашето съмнение, че г-нъ Величковъ е търсилъ сюжетъ именно въ Италия, защото може би само тамъ да има такива Дон-Кихотовци, „които се растреперватъ цѣли и се усѣщатъ влюбени, щомъ видятъ *единъ край* отъ сѣнката на една неаполитанка при завоя на една улица“. — (Ама че завъртяна работа! — Ами ако тоя крайчецъ бѫде край отъ сѣнката на нѣкои Лацарони, какво ще кажете тогава, г-нъ Величковъ?)

На́й-сетнѣ излѣзва и Анжелина и въ единъ дълъгъ монологъ (но се́ пакъ не толкова дълъгъ като монолога на Пауло Донато въ II д., който заема почти толкова страници, колкото Биконсфилда на Станчева) — тя се забравя, *че не познава ужъ Виченза, поменува името му,* и захваща слѣдъ това съ единъ цѣлъ рой надути фрази, да се мѫчи, да вика мъртвитѣ изъ гробоветѣ и да ги увѣрява, че „можела да види сѣнкитѣ имъ да блуждаѭтъ около нея и да чуе (едно седемнадесетгодишно момиче! ахъ, pardon, двадесетгодишно!) вѣтъра да свири въ скелетитѣ имъ и виенията имъ (Ахъ, я глѣдайте, мъртви хора знаяли да виѭтъ като кучета!) да испълнятъ пространствата“.

Човѣкъ неволно се попитва, като прочете тия думи отъ монолога: Гдѣ се намѣрваме? Въ кухнята на Гетевия Фаустъ ли, или на бойното поле при вѣщицитѣ въ Шейкспировия Макбетъ? За Бога, такива думи изъ устата на едно залюбено, наивно, седемнадесетгодишно, макаръ да кажемъ и двадесетгодишно момиче. — Ама господинъ Величковъ! Психоложе! . . . .

На́й-сетнѣ дългоочакваниятъ моментъ настѫнва. — Винчензо извиква: Тя! . . ., Анжелина изкрѣщава: Той! и вече коленичва любовникътъ прѣдъ своята Дулчинея, прѣобладанъ прѣди всичко отъ чувството на благодарность. При това той намѣрва случай да погѫдиличка моминското ѝ честолюбие и да ѝ каже, че който не е видѣлъ нея, не знаялъ, какво нѣщо сѫ ангелитѣ. — Понеже не можемъ да бѫдемъ толкова честити като Виченза, ний ще си продължаваме за утѣшение критиката.

Слѣдъ тия поласкания Анжелина *изговарва пакъ името на Виченза и го увѣрява* **тя първа,** *че го люби.* До колко е естественно това, нека сѫди всѣки. На́й-сетнѣ всичкитѣ хора не сѫ Подколесиновци и Агафии Тихоновния я!

При това самопризнание захваща Винчензо отъ въсхищение да говори съ многоточия и многоудивителни и свършва съ желанието: *„Остави ме, да се влачѫ на нозѣтѣ ти!“*

Прѣдставете си картина, да се влачи на нозѣтѣ ѝ!! . . . .

Отъ благодарность за това, че иска „да ѝ се влачи на нозѣтѣ“, Анжелина му дава епитета: „Моя любовь! (стр. 208) Мой Винчензо“. — Трѣбваше да се прибави поне и „Сърце мое! Повлѣкло на нозѣтѣ ми!“

Нъ дълго врѣме галенията не истрайватъ, едно защото Винчензо забравя много скоро, че притиска на гѫрдитѣ си едно седемнадесетгодишно момиченце (или да не би да е узналъ че е двадесетгодишно!) и

захваща да мисли пакъ за отмъщение и кръвь, а друго защото се намѣсва и стариятъ Пауло Донато, който, тиканъ отъ единъ „подземенъ гласъ" (à la Шейкспиръ), пристѫпва тежко къмъ гроба на Миноти, при когото Вичензо и Анжелина изново се прѣгърнѫли *и се кълнѫтъ вече (едва 10 минути подиръ първото свиждание!!* Брей, че бърже върви тая работа, като по телеграфъ!): „Прѣдъ Бога и прѣдъ человѣцитѣ ний сме на вѣки съединени!"

Тайниятъ гласъ тука (отъ завистъ ли, отъ какво ли?) не може да се въздържи и извиква на Доната, да подигне, клѣтникътъ, очи и да види, че дъщеря му любяла сина на жъртвата му. — Едно тежко „охъ" изъ устата на убиецътъ — дава на перджията знакъ, да спусне завѣсата.

Ний като зрители бихме имали още отъ сега право, да се поразговориме малко пò-свободно за достоинството на драммата, защото право да си кажемъ, неестественно и исковано очъртанитѣ характери ни даватъ съ шепи материялъ за разискване, но ний се обрекохме да оставиме читателитѣ сами да си съставятъ понятия за всичко, за това ще продължаваме.

II.

Второто дѣйствие се извършва въ келията на Пауло Донато въ единъ францисканский мънастирь. Ако още отъ първото дѣйствие можахме да заключимъ по дрѣхитѣ, че убиецътъ е станѫлъ — измѫченъ отъ ядовития гласъ на съвѣстьта, калугеръ, сега съвсѣмъ ще се распръсне всѣко съмнение въ насъ, като видимъ стария грѣшникъ въ келията, какъ се кае, какъ ридае и се бори противъ съвѣстьта си. . .

Дига се завѣсата и ний виждаме Пауло Доната, че спи на единъ столъ, а задъ него стои сѣнката на Миноти, съ която убиецътъ се разговаря нáсънѣ, разбира се, пакъ съ любимитѣ многоудивителни и многоточия.

Ний узнаваме отъ дългия монологъ (4 печатни страници!!), че причината на нечестивото убийство била завистьта. Донато си исказва самъ въ сѫня грѣха, че не можалъ да търпи Миноти, защото и кральтъ даже му се кланялъ и дворътъ му раболѣпствувалъ и всички стоели на колѣни прѣдъ него за това го и убилъ. Убилъ го — нъ защо му е нему сега, когато не може човѣкътъ да намѣри спокой, ни буденъ, ни сьненъ.

По едно врѣме слѣдъ една цѣла страница манологъ става Донато *като мѣсечавъ* (сомнамбулъ) и захваща сега още пò-вече *да лудува.* Нему му се струва, че държи ножъ въ рѫката си, спуща се на сѣнката и уви, уви — кръвъ потича . . . . набира се цѣло блато . . . . ще се удави човѣкътъ въ него! — Явяватъ се духове съ облѣщени очи, подиръ това се чува скърцание съ зѫби (просто да те побиятъ тръпки), ужасни образи като рой гарвани наизлѣватъ отъ тъмнината и испълнятъ пространствата, като пѣѭтъ и играѭтъ. Донато ги призовава на помощь . . . . иска отъ тѣхъ да му донесѫтъ всичкитѣ меризми, които човѣшката наука вади отъ растенията „че само тѣ

можали да му послужатъ". — Съ това желание незадоволенъ, той отива още по-нататъкъ и иска още по-невъзможни работи: „да му доведѫтъ океанитѣ, да измиѭтъ пятната му". Нъ ония „ужасни образи" не го слушатъ, а му се прѣсмиватъ и се олавятъ около него на хоро, — та че и него повличатъ. — Той се дърпа и вика да го оставѭтъ, че краката му потѫвали въ океанъ отъ кръвь. . . Най-сетнѣ Господ. Величковъ се смилява за бѣдния си Доната и съ едно „Охъ" му отваря очитѣ, да види, че всичкото било привидение. Донато се събужда и пита: „Спѣхъ ли или бдѣхъ?" — Сѣнката на Миноти помислюва по погрѣшка, че къмъ нея се отправя тоя въпросъ и се обажда, безъ да ѭ пита нѣкой: Азъ бдѣхъ! — При тия думи скача Донато пакъ отъ стола и захваща изново да ламентира, особенно като му дохажда на ума, че синътъ на будната сѣнка е любовникъ на дъщеря му. —

Незнаемъ до кога тоя монологъ би траялъ още, ако да не бѣше дошло Г-ну Величкову на ума, да тикне по-скоро Анжелина на сцената и да го накара да прѣкѫсне многоглаголанията, многоудивителнитѣ и многоточията на татка си. —

Прѣди да продължаваме обаче по-нататъкъ, не е излишно, догдѣто е още всичко прѣсно въ паметьта ни, да си искажемъ мнѣнието за тоя четиристраниченъ монологъ, отъ който Господинъ Величковъ се е мѫчилъ да направи нѣщо извънредно, нѣщо трайно като Хамлетовото. „To be or not to be" напр. — Колкото и да не желаемъ да посачаме строго на голотитѣ въ „Вичензо и Анжелина", ний се виждаме тоя пѫть принудени да окажемъ за жалость на нѣкои доста явно отъ Шейкспира заети мѣста. Самата идея, да извадишъ на яве едно прѣстѫпление чрѣзъ самия злодѣецъ, като го накарашъ да си искаже грѣховетѣ несъзнателно на-сѫнѣ, е заета отъ Макбета (V. дѣйствие, 1 явление).

Тукъ Леди Макбетъ ни се прѣдставя обаче съвсѣмъ *естественно като сомнамбула*, и нейнитѣ думи никакъ не могѫтъ се сравни съ изливанията на Доната, които прилича по-вече да излѣзватъ изъ устата на единъ *лудъ човѣкъ*. Но и да оставимъ тая неестественность, ний пакъ не можемъ минѫ безъ закачка край тоя монологъ, понеже друго едно нѣщо въ него ни се вижда още по-осѫдително: то е, че има вѫтрѣ нѣколко мѣста *прѣправени*, (не искаме да кажемъ прѣписани) съвсѣмъ явно отъ Макбета (V. 1.)

Ето за доказателство тия пасажи сравнени.

Вичензо и Анжелина. II. I.	Макбетъ. V. I.
Донато: Всички миризми, които човѣшката наука вади отъ растенията и пр.	Леди Макбетъ: All the parfumes of Arabia will not sweeten this little hand etc.
Измийте пятната и пр.	Wash your hands etc.
Какви сѫ тия очи впити въ мене и проче.	Look not so pale.

Това сѫ то нѣкоито недостатки въ общия строй и съдържанието на монолога, които покрай неестественния апломбъ на езика

силно дѣиствуватъ, да го поставьтъ далечъ подъ „To be or not to be“. — Но да кажемъ съ Господина Миларова и нии: „Бунада берекятъ версинъ;“ баремъ отъ това узнаваме, че Господинъ Величковъ челъ Шейкспира и си зелъ тукъ тамѣ отъ него, каквото му трѣбало по свое усмотрѣние.

Казахме, че слѣдъ изчезваньето на сѣнката се явява Анжелина. Всѣкий ще се с'уmяса, че въ това явление трѣбва да стане вече дума и за Виченза, че залюбената мома ще върти и ще сучи, нъ пакъ ще докара незабѣлѣжно баща си до въпроса за Минотиевия синъ. — Ний прѣдполагаме, че Анжелина, прѣдъ видъ на това което има да му исповѣда и което тежко се истрьгва изъ сърдцето и устата на едно седемнадесетгодишно момиче, ще влѣзе при баща си смутена, може би и съ зачървени отъ плачъ очи, ще измѣнява краската на лицето си, ще бута отсамъ, ще бута оттатъкъ, ще загаква това и онова, само дано се досѣти старията, та да не се види принудена сама да се изказва. — Какво направя обаче Господ. Величковъ? Съвсѣмъ не това, каквото би трѣбвало естествено да стане! Нѣма зачървени очи, нѣма бледно лице, нѣма скромна мълчаливость, нѣма дума и за Виченза. *Гледашъ напротивъ че баща и дъщеря захващатъ да ти се милватъ и галятъ прѣдъ очитѣ като любовникъ и любовница.* Слушашъ изъ устата на Доната обръщения като слѣдующитѣ, отъ които даже единъ Ромео не би се посрамилъ: „Мжкитѣ се стопяватъ и изчезватъ подъ блѣскавия погледъ на твоитѣ сладки очи“ или: „И пакълътъ би свѣтнжлъ, огрѣянъ отъ блистателностьта и чистотата на твоя образъ“ и пр. И тия думи ги говори прѣгърбушениятъ отъ тежестьта на прѣстжплението си злодѣй Донато, и то баща къмъ дъщеря си.

Горката Анжелина, разбира се, нѣма какво да прави и волею не волею трѣбва да слуша тия сладки-медени гургутания на любезния си татко, но, може би, само тя да знае, какво и е въ душата, и до колко ѝ се ще да дава внимание на такива неестественни излияния, окичени още отгорѣ съ архаизми като: „Дойди да те прѣгърна, милая ми дъще“, и пр. На́й-сетнѣ досаждатъ и на Анжелина сахарнитѣ думи на баща ѝ, (сладкитѣ работи насищатъ скоро!), и *безъ много забикалки, безъ нѣкоя прѣходна фраза, съ която да загакне какво намѣрение има, коленичва тя прѣдъ него* (както това сте го виждали често въ Харлекинадитѣ) *и му обажда право въ очитѣ:* „Че на́й-свята любовь ж свързвала къмъ Виченза“ и като всѣка практична мома иска тутакси благословията му. — Съ каква цѣль се извършва тая процедура толкова внезапно, скоро (несравненно много по̀-скоро и отъ сегашната наша сждебна процедура при разглеждание прѣстжпления по печата), ний не можемъ да си обяснимъ. Едно прѣдполагаме само: може би Анжелина да иска съ тая бързина да зашамади главата на баща си, та въ минутата на първото истжпление да искубе отъ него нуждната благословия, но тогава значе, че тя не е познавала баща си, защото ако прочетете по̀-надолу, ще видите напротивъ, че Донато става при чуванието името на Виченза като бѣсенъ, захвърля мъгновенно сладкитѣ фрази и захваща да разубѣждава дъщеря си, като си позволява да ж лжже даже, че любовникътъ ѝ е прѣ-

лъститель и злодѣй. — Че Анжелина не може и нѣма да търни подобни обвинения, то е по̀-вече отъ понятно. Захваща се прочее изново борба съ многоточия, щота, въпросителни и удивителни и на̀й-сетнѣ, ако попитате кой е побѣдилъ въ сърдцето на Анжелина, да ли любовьта къмъ Виченза, или любовьта къмъ баща ѝ, на' да ли могѫ ви каза, и на' да ли ще се намѣри нѣкой да ви каже, ако не притѣжава нѣкоя по̀-силна доза търпѣние да прочете и останѫлитѣ 3 дѣйствия. Може би тая таинственость да се причислява отъ нѣкои къмъ добритѣ страни на драммата: азъ ще ѭ прибавѭ къмъ слабитѣ и ще продължавамъ нататъкъ.

III.

Третьото дѣйствие е, до колкото ни се чини, на̀й-сполучливо стѫкмено и въ него се развива истински драмматически животъ. — Сцената прѣдставя пакъ келията на Пауло Доната, изъ която се расхождатъ тоя пѫть Вичензо и Алфонсо, дошли съ цѣль да се срѣщнѫтъ съ стария грѣшникъ. — Погрѣшкитѣ, които имахме да забѣлѣжимъ относително слугата Алфонса още въ първото дѣйствие, се повтарятъ и въ това дѣйствие. Още по̀-вече се увѣряваме, че Господинъ Величковъ не знае какво нѣщо е слугарски езикъ, и много по̀-добрѣ щѣше да направи за това, ако да наречеше Алфонса приятель на Виченза, защото така или инакъ ний не виждаме въ него никаква подчиненость нето формална, нето интеллектуална; ний виждаме напротивъ, че Алфонсо се отнася къмъ Виченза като съ на̀й-близъкъ приятель, като съ Alter ego. Освенъ това езикътъ на Алфонса, още веднѫжъ повторено, не прилича ни на̀й-малко на слугарски. — Който иска да се увѣри нека прочете цѣлия диялогъ въ „Наука" отъ 297—300 стр. и си забѣлѣжи особно фразата: *„Отнасямъ мрачнитѣ ти прѣдчувствия, за да ги прѫснѫ по вѣтровѣтѣ."* —

Въ явлението, което слѣдва, се повтаря второто явление на първото дѣйствие (въ измислюване нови ситуации, както ще се увѣримъ и по̀-послѣ, е Г-нъ Величковъ въобще много беденъ), съ тая разлика само, че Анжелина станѫла сега *още по̀-цапната и още по̀-неестественно ачикъ-гьозъ — прѣдставѣте си за два деня отгорѣ, прѣзъ което врѣме нѣмала даже случай да се свижда съ Виченза.* Ний можемъ само да скръстимъ рѫцѣ и да се чудимъ, какъ е възможно една седемнадесетгодишна мома на *второто свиждание* съ любовника си, да му говори на прим.: „Кое щастие ще искупи една само отъ тия минути, въ които ще търсѭ съ устнитѣ си твоитѣ устни (!) и не ще ги намѣрѭ, въ които ще призовавамъ името ти, и ти не ще се отзовешъ на гласа ми?" . . . .

Освѣнъ това, обноската на Виченза, щомъ забѣлѣзва отъ едно слабо загакване на Анжелина, че баща ѝ не удобрявалъ твърдѣ сношенията ѝ съ него, ни се види крайно чудата. — Прѣдставѣте си, единъ до уши залюбенъ италиянецъ като Виченза се оплашва отъ онова слабо намѣкване и вече *захваща да мисли за самоотвържение и отказвание.* Можете ли си въобрази и друго: *Тя се спуща да го*

прѣгърне, а той отстжпва като опърленъ!! И въ тогозъ човѣка кипѣла южна кръвь! — Но чакайте, има още: Вичензо отива пò-нататъкъ и *иска* даже отъ Анжелина *прошка „че се залюбилъ у нея"*, нъ това го прави човѣкътъ по такъвъ единъ начинъ, като че гледа съ четире очи да се отърве отъ нея, а не знае само, като оня нещастенъ любовникъ въ познатата госп. Славейкова пѣсень „отъ гдѣ да начень". Тя пакъ (Анжелина) напротивъ иска на сила да му се натрапи на врата или да ж убие, като че максусъ е изучвала за тая цѣль ролята на Голоса въ всѣкиму познатата „Геновева" или е знаяла пѣсеньта на Вангилито „Грабни Боже удари ме, скоро Боже, прибери ме!" — та че такава една психологическа бъркотия се образува нáй-сетнѣ въ главата ви, щото ще се стутате и слисате, като не знамъ какво си, и ще се дивите и маете, какво да бѣлѣжите въ книжлето си относително характеритѣ на главнитѣ лица, Вичензо и Анжелина.

Да си кажемъ правичката, ний на мѣстото на Виченза бихме помислили при горнитѣ обстоятелства още въ първия мигъ на бѣгъ, пристанвание и офейкване, а не на заешко отричание, нъ какво да правишъ, когато душевниятъ баща на Виченза го измайсторосалъ толкова слабодушенъ, та че не се чърви даже отъ срамъ, когато едно момиче трѣбва да му вджхва сърчность.

Както и да е, Анжелина сполучва да накара Виченза да се срѣщне съ убиеца на баща си, — и както може да се прѣдвиди, — всичко се натъкмява отъ госп. Величкова така, щото стариятъ грѣшникъ да се искаже на Виченза, че е убилъ баща му. Вичензо не забравя клѣтвата си. Още Донато рекълъ недорекълъ, че е спастрилъ душата на бѣдния Миноти, спуща се героятъ ни съ голъ мечъ върху клетия прѣстжпникъ — и . . . и . . . . не, почакайте — има още двѣ дѣйствия. — Не се тъкмѣте, че ще видите пакъ драмматическа кръвчица. Напусто отиватъ вашитѣ ожидания. — Анжелина излѣзва тъкмо на врѣме и закрива тѣлото на баща си.

Видите ли еффектъ? — Чувате ли ржкоплесканията на ентусиязмираната публика? — Завѣсата се дига пакъ. „Авторътъ! Авторътъ!" — Ето и господинъ Величковъ се явява на сцената. — „Браво! Браво! Брависимо госп. Величковъ!" — И паки миръ и тишина.

IV.

Въ четвъртото дѣйствие се новтаря за жалость основниятъ кроежъ на второто, съ тая малка прикачка, че тукъ Вичензо се рѣшава нáй-сетнѣ да забѣгне съ Анжелина. — *Въ това дѣйствие се доказва прочее фактически основната идея на драммата: възтържествуванието на младенческата любовь надъ любовьта къмъ родителитѣ.*

Захваща се и това дѣйствие като второто съ монологъ, говоренъ тоя пжть отъ Анжелина. Обичнитѣ многоточия и блуждаяния (всичкитѣ Величкови лица много ефтино блуждаjжтъ въ монолозитѣ) се повтарятъ. — *Слѣдъ това иде нечайно падание въ несвѣсть, което се повтаря пò-послѣ още нѣколко пжти*, а слѣдъ това падание иде второто явление съ стария Доната. — Пакъ монологъ, въ който

старият грѣшникъ тоя пѫть (кога толкова скоро?) — „съвсѣмъ побѣлѣлъ и прѣгърбушенъ“ — захваща пакъ своитѣ стари въсклицания и фрази. — Безъ да гледа на гжрбътъ си и на това, че дъщеря му се простръла като бездушна на земята, захваща той да говори „за алабастрени чела, за уста, които мълвяли гимни къмъ Бога, за косми, направени отъ златни лѫчи, по̀-блѣскави (?) отъ лѫчитѣ на слънцето“, и прочее подобни сладки думици. Неволно се виждате вий сега принудени да му извикате: Бе, хей човѣче, намѣсто многото фрази, не би ли било по̀-добрѣ да се затечешъ и донесешъ малко водица или малко оцетъ, да ѝ порастриешъ „алабастренното чело“, да ѝ понаквасишъ устата, че да захванѫтъ „да мълвѭтъ пакъ гимни къмъ Бога“— ами си зелъ да хабишъ удивителнитѣ и да фантазирашъ като дъртъ котакъ по мѣсечина? Но, види се, че г-нъ Величковата героиня нѣма нужда отъ такива прозаически срѣдства, щото гледаме че скоро се свѣстява и пита: „какви сѫ тия викове?“ при всичко че баща ѝ (тежко му) никакъ не вика, а само милно ѝ се моли, „да се смили на сълзитѣ му и се пробуди“. Анжелина „полуотваря сега очи, дига глава“ и слѣдъ това „се спуща да прѣгърне баща си“ (кога е станѫла не знаемъ. Може би госп. Величковитѣ лица да могѫтъ да се спущатъ и отъ лежащо положение да прѣгрѫщатъ!). — Донато — да се смѣемъ ли или да плачемъ — *колкото бѣше надалъ по̀-прѣди викъ да ѭ събужда, сега нечайно отстѫпва* отъ нейнитѣ пригрѫдки и въобще толкова студено се отнася, като че си е взелъ примѣръ отъ поведението на Виченза въ прѣдишнето дѣйствие, и знаете ли защо? По подобна причина като Виченза: *защото се считалъ за недостоенъ да се нарича нейнъ баща.* (Обърнѣте притчата за блудния синъ и ще си съставите точно понятие за послѣдующата сцена). Анжелина като всѣка вѣрна дъщеря, не взема въ внимание самообвиненията на баща си и го принуждава на̀й-сетнѣ съ сълзитѣ си, да ѭ прѣгжрне и цалуне. — Тука се намѣсва обаче, *тъкмо като въ първото дѣйствие,* пакъ сѣнката на Миноти, жегва Доната да отблъсне Анжелина и *„да тръгне“*. (!) — Бѣдната дъщерка „остава вцѣпенена на мѣстото си“ и подиръ малко *пада пакъ на земята въ несвѣсть.* (Помислѣте си, това е за втори пѫть. Има още).

Появява се сега въпросътъ: кой ще дойде да ѭ съживи? Да ли пакъ Донато съ своитѣ сахарни рѣчи или, — ну, искажете си го, не се нито съмнѣвайте. Да, разкаянниятъ Виченз о идва! — Нъ, ако прѣдполагате, че отъ това обстоятелство ще произлѣзе нѣщо ново, че госп. Величковъ, въсползуванъ отъ истинностьта на старата пословица Veriatio dilectat, ще знае да придаде на акта на съживяванието друго по̀-интересно направление, то много сте се излъгали.

Сѫщественна разлика въ ламентациитѣ и еремиядитѣ на Виченза и Доната „съ свѣщь да ѭ търсите пакъ нѣма да ѭ намѣрите“. И тамъ и тукъ обикновеннитѣ удивителни и многоточия, и оня и тоя „блуждаятъ“ и Донато и Виченз о сполучватъ на̀й-сетнѣ да ѭ съживѭтъ, съ тая разлика само, че при пробужданието си Анжелина извиква на баща си: какви сѫ тия викове? а на Виченза: кой сладъкъ гласъ ме вика? На̀й-сетнѣ това го изисква и идеята на драмата, която идея още по̀-вече се озарява, като прочетете, че нашиятъ

Вичензо се рѣшава наистина да забѣгне съ Анжелина далечь-далечь отъ свърталището на злодѣеца, който за зла честь испъква въ тоя мигъ на сцената и поставя нашата героиня въ крайно недоумѣние, защото, уви, двѣ сили захващатъ да дърпѫтъ въ диаметрално противоположни направления сърдцето ѝ — и тя, горката, се вижда на́й-сетнѣ принудена да попита зрителитѣ, на кои гърди да се хвърли: да ли на Вичензовитѣ или на бащинитѣ си.

V.

Петото дѣйствие ни освѣтлява върху рѣшението на тая мѫчна дилемма. Анжелина, гледаме, се рѣшила да забѣгне. Прѣдъ единъ нотариусъ въ единъ голѣмъ съ народъ испълненъ салонъ се сключва бракътъ. Вичензо и Анжелина пламтѭтъ отъ радость, самиятъ нотарий се вижда принуденъ отъ величието на момента, да ги блажи. Слѣдъ това дохажда на дневния редъ и запитванието за имената имъ. На́й-напрѣдъ се обажда Вичензо. Нещешъ ли за голѣма честь на г-на Величкова нотария познавалъ стария Миноти. „Що! ти си синъ на Миноти Бенвенуто, който се самоуби?“ пита той Виченза. Самоубийството въ по́-стари врѣмена, както знаете, се е считало за позоръ и подлость. Вичензо не може да прѣтърпи понятно такава нагла клевета и разсърдено обажда, че баща му не се е самоубилъ, нъ че убиецъ го е затрилъ. Нотариятъ като всѣки юристъ се заинтересува за това дѣло, *забравя, че хората дошли съ друга цѣль* при него и захваща издълбоко да распитва, прѣдаденъ ли е злодѣецътъ на сѫдъ и пр. Но намѣрва се единъ по́-уменъ писарь, който като забѣлѣзва загатнѫта блѣднина по лицето на Анжелина, прѣшушва на нотария да прѣкрати неумѣстния разговоръ. (Пакъ пустиятъ случай!) Нотариятъ се показва тоя пѫть много покорна глава и „минува къмъ дневния редъ“. Дохажда сега Анжелина да обади своето име и името на баща си. Не знаемъ, по коя причина отговаря тя на въпроситѣ на цапнатия юристъ съвсѣмъ смутено, а колкото за името на баща си, за него нещe и да помене. Вичензо забѣлѣзва между това, че тѣлото ѝ трѣперяло, че очитѣ ѝ се премрѣжвали, устата ѝ се склопвали, а *рѫцѣтѣ ѝ били студени като ледъ*. (Забѣлѣжѣте, любезни читатели, че това послѣдното го узнава той, безъ да ѭ попипа!) Ний като зрители се надѣваме по тия признаци, че Анжелина ще падне по стария шаблонъ пакъ въ несвѣсть *(за трети пѫть!)* и кой знай може би сега пъкъ за промѣнение *да стане нотария или писарчето да ѭ съживѣва*, но не се случава така. До като прѣдполагаме това и онова, *остава господинъ Величковъ Анжелина спокойно да примрѣжва очи, да склопва уста(!)*, а накарва едного измежду народа въ салона да се струполи на земята и да захърка въ прѣдсмъртна агония. Ужасѐнъ се размѣства народътъ, и кого виждаме въ пролома? — Стария Донато. — Нотариятъ се укокорва предъ вида на нещастния човѣкъ и пита много куриозно: *„Никой непознава ли го?“* Обаждатъ се Вичензо и Анжелина. Той извиква: Убиецътъ на баща ми! Тя искрѣщава: баща ми! и се спуща надъ тѣлото на умирающия. Слѣдватъ oлелии

сълзи и многоточия, дано се съживи стария грѣшникъ и имъ даде поне благословията си. И наистина, сълзитѣ показватъ и тоя пѫть съживителното си свойство. Донато се омилостивява, отваря очи, поглядва ѭ, прощава ѝ и умира. Захващатъ се сега още по́-сърдцераздирателни викове, *послѣдствието на които е пакъ падание въ несвѣсть.*

Какво можеше сега друго да дойде, освенъ Виченэо да се спусне пакъ *„възъ“* неѭ и да захване да ѭ съживява. Нъ, почакайте, за промѣнение тоя пѫть Виченэо не се *„спуща“* надъ неѭ, а *„пристѫпва“* само къмъ Анжелина. *(Таково хладнокръвие!!)* — Анжелина се задоволява обаче и отъ пристѫпванието и скоро се окопитява — „Прости ми . . . лъгахъ те . . . обичахъ те . . .“ промълвява тя, като че се готви вече за радоститѣ на вѣчното блаженство. Но на Виченэо не му се ще да разбира като насъ тия думи и въсклицава: „Тя е жива!“ Както обикновенно тъй и сега се пробужда Анжелина и пита (ако повните, както въ второто дѣйствие): „Кой гласъ прозвуча тъй сладко на душата ми? Виченэо не се потрудва да отговори на тоя въпросъ а въсклицава само съ фамознитѣ, отъ насъ вече единъ пѫть казани, галеници: „моя любовь! моя душа!“ — По тия единственно за устата на Виченза истѫкмени думи познава Анжелина любовника си и извиква: „Виченэо!“ Слѣдъ това иде прѣгръщание и падание на завѣсата, а въ главитѣ на бѣднитѣ зрители или читатели такъвъ хаосъ, какъвто може да послѣдва въобще само слѣдъ прочитанието или виждането на послѣдньото дѣйствие отъ „Виченэо и Анжелина“.

Това е на кратко съдържанието на новата господинъ Величкова драмма, това е то *феноменътъ* съ всичкитѣ му голѣми и малки погрѣшки, кажѣте и преимущества. При разглеждание на всѣкое дѣйствие ний се постарахме да изложимъ, колкото е възможно, всички недостатъци, безъ да ги отдѣляме на особни групи. Ако сега извлечемъ изъ разбъркания материялъ еднородното и положимъ слѣдующитѣ въпроси:

1) Коя е на́й-голѣмата погрѣшка въ съдържанието на драммата?

2) Вѣрно ли сѫ схванѫти и проведени характеритѣ на главнитѣ лица прѣзъ всичкото течение на драммата?

3) Правиленъ и чистъ ли е употребениятъ въ драмата езикъ и отговаря ли главно на характера на всѣко едно лице?

ний трѣба за жалость да отговоримъ:

1) На́й-голѣмата погрѣшка на драммата състои въ повтарянието на едни и сѫщи ефективни срѣдства до прѣсищание на зрителя или читателя — (напр. вѣчнитѣ падания въ несвѣсть на Анжелина).

2) Ни единъ отъ характеритѣ не е точно очъртанъ.

3) Езикътъ не е навредъ естественъ, а главно не отговаря отдѣлно на всѣки единъ отъ характеритѣ.

Доказателства, ако обичате, въ по́-прѣдишнитѣ страници. Само относително езика има да приведемъ още нѣколко аргументи, за допълнение на по́-прѣди изложенитѣ. Като исключимъ въобще бомбаста на нѣкои фрази и прикалеността на нѣкои сравнения, трѣбва да признаемъ, че и другото, каквото остава слѣдъ тия исключения, не е поне български мислено, а френски, отъ това произлизѫтъ неясности като тая напр.: „Въ гробътъ пища на чървеитѣ е тѣло мъртво и безчувственно(?). Донато. V дѣйствие. Или неправилни конструкции

на прѣдложенията и неправилно поставени въпроси, като например: „Никой не познавали го?“ (V дѣйст. III явление. Нот. 506). „Не тъй ли го нарѣкохъ?“ (II дѣйст. II явление Анжелина 221). „Що! нѣмамъ баща? Що? не ще има никой, комуто да кажѫ това име?“ Дѣйствие IV. Явл. II. Анж. 395. Или: „Пó-вече минутата приближава да го видѭ и пó-вече нерѣшителноста расте“ или: „Тури ги въ бѣгъ“.

А знаете ли отъ гдѣ идѫтъ подобни погрѣшки? Да ви кажѫ ли? Отъ чуждото въспитание и образование. Не се смѣйте!

Пратѭтъ те въ странство на 10—12 годишна възрасть, тъкмо въ едно врѣме, когато въ тебе трѣбва да се развие чисто-народниятъ духъ и оригиналниятъ народенъ езикъ, идешъ между хора съ инакъвъ животъ, инакъвъ езикъ, инакви мисли, станешъ юноша, захванешъ да мечтаешъ, чувствувашъ се въодушевенъ отъ внушенията на музата, четешъ Виктора Хюго, Шейкспира, Шиллера или Пушкина, и исковешъ на послѣдъкъ нѣкоя драмма, която ни нáй-малко не може да намѣри съчувствие у твоитѣ сънародници, защото тя стои отъ сърдцата имъ толкова далече, колкото твоето въспитание отъ тѣхното. Ето защо ний нѣма и да обвиняваме много строго г-на Величкова, особно колкото се отнася за слога му, който при всичка неестественность носи, съ нѣкои малки исключения, отпечатъка на въодушевление и даровитость. Ний прощаваме г-ну Величкову толкова пó-на-драго сърдце, че се надѣваме за нѣщо много пó-добро отъ него, за истински феномени. И имаме право да се надѣваме, защото той е сега между народа си и е въ положение да изучи езика му, духа му и нравитѣ му, та да не се вижда други пѫть принуденъ да ходи да конкурира съ италиянската литература. Пишѣте, г-нъ Величковъ, други пѫть за българетѣ и изъ българския животъ; пишѣте колкото драмми обичате, толкова пó-вече че за насъ още не може да се приспособи оная Бюргерова епиграмма:

Отъ огънъ или отъ вода
Земята може се избави,
Нъ, страхъ ме й отъ една беда:
Да н' би в' книжа да се удави.

Признайте г-нъ Величковъ, че въ случай на подобно наводнение, Балканския полуостровъ ще образува на вѣрно спасителния Араратъ, а вашата драма, като пó-тежка ще краси, ако не върха — то поне срѣдната часть на политѣ. — Gaudeamus igitur!

Ив. Д. Ш.

РЕЦЕНЗИЯ.

I.

Василъ Левски (Диаконътъ). Черти отъ живота му. З. Стояновъ. Издава Гатевъ. Пловдивъ 1884 год.

Въ тази книжка се освѣтлява лика на народния ни мѫченикъ, характера, дѣятелноста и заслугитѣ на когото не разбирахме́ до сега, макаръ сегизъ-тогизъ и да се въсхитявахме отъ името му, макаръ и да го почитахме и превъзнасяме. Името Левски е познато на всички Българи, но нѣкакъ-си тъмно и забъркано. Макаръ той да загинѫ не отколѣ, но до сега гѫсти мъгли закривахѫ отъ очитѣ ни неговото величие. Г. З. Стояновъ разсѣ тъзи мъгла и разчисти неясното, та ни представи Левски такъвъ какъвто е билъ — истински герой, а не пехливанинъ, хайдутинъ или нехранимайко.

Отъ книжката, опрѣни на дѣятелноста, мислитѣ и живота на Левски, ний разбираме ясно що значи за България описания герой, колкото той е славенъ и великъ. Да си припомнимъ апостолството на Левски. Проповѣдникъ на свободата, той е станѫлъ безъ наука, безъ философии, безъ подражение и подбужданье, но поради величието на душата си, поради гениалноста си, която го е откопчила отъ абаджилъка и дребнитѣ трудове, която го е накарала да се отрече всенародно отъ калугерството и да съблече просяшкитѣ дисаги, и която на́й-подирь го е блъснѫла въ грозното скитничество по чужбина и България зарадъ свободата на братята си. Огненната душа на Левски е блѣщукала въ проповѣдитѣ му противъ тиранитѣ; мѫжкото му сърце е пробуждало малодушнитѣ, като ги е свързвало въ едно да се борятъ за освобождението си. Левски е размърдалъ народа, въспиталъ е цѣла върволица проповѣдници, уредилъ е възстание и самъ е билъ мѫченикъ за свободата. Не милъ не драгъ никому, не сългряванъ отъ никакви радости, винѫги готовъ за смъртъ, Левски се е скиталъ отъ мѣсто на мѣсто, насѣкждѣ все огненъ проповѣдникъ, насѣкждѣ все юнакъ и водитель. Вѣрата, твърдоста и самоотверженнието му всрѣдъ общата заспалость, безкрайната му честность и чистотата на живота му, ясно говорятъ колко той е билъ необикновенъ между смъртнитѣ. Прѣдъ нищо той не клѣка, отъ нищо се не стрѣска, за нищо не милѣй, на всѣкждѣ хвърчи, всѣкого ободрява, всичко нагласява — ето какъвъ е Левски като дѣятель. Прости и учени, душмани и приятели, при срѣщата си съ героя, сѣщатъ върху си надмощието на духа му, покланятъ му се, чудятъ му се и го слушатъ. Ето защо Левски е неуцѣнимъ за България. Той е гений, защото

само гения може да заповѣдва тъй надъ тълпата, да ѭ води и управлява, както нему се ще, и при това умно, разбрано и самоотвърженно. Като представитель на българската мисъль по онуй врѣме, Левски е изразитель на нашитѣ идеали, на народнитѣ лутанья къмъ свободата. Той юнашки носи кръста на свободата прѣзъ цѣлия си животъ, до като официалния Христовъ служитель не го предаде нáй-коварно въ ржцетѣ на народнитѣ душмани. Мжченическата смърть на Левски и предателството въ Какринския ханъ сж нáй-испъкнжлитѣ белѣзи на новата ни история; тѣзи събития представихж двѣтѣ противни сили, които работяхж въ България до войната: Левски — представитель на свѣтлото, чистото и напрѣдничавото, а пъкъ предателя — попъ Кръстю — въплъщенье на „гюбрето", на „боклука", на „хорското блато".

Такъвъ ни се представи лика на Левски слѣдъ прочитаньето животописанието му. Не се съмнѣваме, че книгата ще помогне на читателитѣ да си уяснятъ значението на героя ясно и живо. Хвала г. Стоянову, че въздига такъвъ паметникъ за народния мжченикъ. Трѣба да обадимъ, че автора е писалъ животописанието съ нáй-голѣма обичь и благоговѣнье къмъ героя, като се мжчилъ да събере всичко, което го рисува пó-ясно, за която цѣль той е спазилъ даже оригиналноста на мислитѣ и сжжденията му. Споредъ насъ, такива личности, като Левски, би се изопачили отъ допираньето ржцетѣ на писачи, които предприематъ описванье биографиитѣ имъ само отъ обичь къмъ парата, или пъкъ за препоржка себе си прѣдъ читателитѣ, безъ да съчувствуватъ ни нáй-малко на дѣятелноста на тогова, когото се залавятъ да въскресятъ. Подобни списатели навѣрно бихж ни представили Левски, като чудовище, Крали-Марко или пъкъ нѣкои си „народенъ" псалтъ. Доста е да споменемъ всеизвѣстната драскотня на Станчева, който се не засрами да искриви ликоветѣ на нáй-прѣднитѣ ни хора чрезъ зевзешки буковари, наречени трагедии, които поради примамливитѣ си имена сж изгодни само за печалба. Г. Захария Стояновъ не е отъ тѣзи писачи. Той съзналъ значението на Левски, разбралъ тежеста на предприетата работа, та се е отнесълъ сериозно. Оттукъ излѣзватъ хубоститѣ на книжката, които особно къмъ края, при описванье предателството и хващаньето на героя, покъртватъ читателя. Хубавия езикъ, поетичнитѣ описания и искусното живописванье чертитѣ на героя изобилватъ изъ книжката, и говорятъ за дарбата на автора ѝ.

Сериозния и умния авторъ е зналъ, че Левски е представитель на цѣла една епоха, и че, като такъвъ, разясняваньето живота и дѣятелноста му е немислима безъ описание сьврѣменното му общество. За Българетѣ-съврѣменници на Левски, автора наистина говори доволно на широко като напр. нáй-много на отношенията имъ къмъ захванжта борба и къмъ апостола на свободата. Но тука формата на изложението ни се вижда несполучлива. Наистина автора е разбиралъ духа на врѣмето, сѣтилъ е чертитѣ на народния характеръ, но безредицата, допуснжта въ книгата му, бърка и пжне, читателя за да може да разгледа цѣлата картина на епохата. Отъ друга страна тъзи безсистемность кара автора да повтаря туй, което

веднъжъ е казано твърдѣ сполучливо и умѣстно. Тъй напр. сѫжденията за чорбаджиитѣ и и калугеритѣ се редуватъ по нѣколко пѫти почти дума по дума; сѫщото може да се каже за нѣкои черти отъ живота на Левски, които пó-добрѣ бихѫ освѣтили лика му, ако да бѣхѫ посбрани сгрупнирани, а не тъй распелѣни тукъ-тамѣ. Ний мислимъ, че би било пó-добрѣ, ако автора отдѣлеше наедно белѣжкитѣ си за тогавашното общество, та по тѣхъ разяснеше поддържката и прѣчкитѣ, които Левски е срѣщалъ наоколо си. Съзнаваме, че указанитѣ недостатъци се външни, но ний не ги замълчаваме, защото сме убѣдени, че тѣ бъркатъ за разбирането смисълта на цѣлата книга.

Другитѣ пó-дребни грѣшки, като признати отъ самия авторъ, или пáкъ, като независещи отъ неговата воля и умѣнье, ний пропущаме безъ белѣжки. Желали бихме, разбира се, да знаемъ пó-подробно и пó-ясно за дѣтинството и възпитанието на Левски, както и за родителитѣ му, но нѣма що да се стори при нѣманье пóвече фактове.

Слѣдъ горнитѣ си белѣжки, пáкъ повтаряме, че г. Зах. Стояновъ съ любовь, рѣвность и умѣнье е съставилъ биографията на Левски, като е съживилъ материала чрезъ добрия слогъ, чрезъ оригинални и здрави сѫжденья, които показватъ, до колко му е била присърдце идеята, за която героя е загинѫлъ. Описанието нѣкои мѣста, случки и лица показватъ, че автора е посветилъ много трудъ и врѣме за да въскресе паметта на драгия и скѫпъ герой.

Г. Стояновъ заслужва хвала, че извади изъ тъмнината лика на Левски, за да можемъ да го разберемъ и да му се поклонимъ, като се научимъ и ний да работимъ за ближнитѣ си тъй самоотверженно и безкористно, както покойния мѫченикъ. На да ли иска дума, че героитѣ, като Левски се нáй-добъръ примѣръ за всѣкиго, който не ще да живѣе скотски само да плоди на свѣта и тъй вече препълненъ, нови глупци, хармоѣдци и дембели. Зарадъ туй ний се надѣваме, че читателитѣ ще вникнѫтъ въ животоописанието на великия ни патриотъ, за да го иматъ отпредѣ си, като живъ примѣръ и водитель. Книжката заслужва общо внимание и нейния авторъ нашата поддържка и насърдчение, за да може да свърше пó-хубаво и по на врѣме другия трудъ, който ще обхване народнитѣ възстания слѣдъ Левски, както и характеристиката на борцитѣ, които подирь него бѣхѫ апостоли и се вече мѫченици за свободата ни.

П. П–въ.

II.

Елементарни уроци по **дедуктивната и индуктивната Логика** *съ въпроси, упражнения и рѣчникъ отъ логически термини. Отъ Стенлей Джевонсонъ.* (По английското ново издание). Превела *Катерина П. Каравелова.* 1884. Пловдивъ. Въ 8°, стр. X+302.

Основательтъ на дедуктивната логика се счита *Аристотель*, грьцки философъ, който е живѣлъ въ IV. вѣкъ преди Хр. Тая наука радикално се преобрази и даде ѝ се ново, плодотворно направление едвамъ въ втората половина на XVI. вѣкъ отъ *Бекона*, (роденъ въ г. 1561

и умрѣлъ въ г. 1626), прочутий английски емпирически философъ, който е основатель на индуктивната логика. Слѣдъ Бекона, ако и да сѫ се обработвали не малко философскитѣ предмѣти въобще и особно логиката, но едвамъ въ наший XIX. в. успѣхѫ нѣкои английски философи да въздигнѫтъ логиката до едно доста пълно съвършенство, а именно *Стюартъ Милль*, (роденъ въ год. 1806), който съедини дедуктивната съ индуктивната логика, и слѣдъ него достойний му послѣдователь *Александръ Бенъ* и други много, които съставихѫ символическа логика и между които е и *Стенлей Джевенсонъ*, съчинителя на узаглавената пó-горѣ книга.

Логиката е наука (учение), въ която се излагатъ *законитѣ на мисленето*. А извѣстно е, че всѣки человѣкъ естественно се научава доста правилно да мисли, да разсѫжда и да умозаключава за достѫпнитѣ нему предмѣти и явления на свѣта, стига той да се сдобие съ достаточни, вѣрни и точни познания по разнитѣ клоньове на науката и въспитанието, особенно по математическитѣ науки, които наистина способствуватъ не малко за изострене и избистрене на мисленето. Това приучванье на человѣка да мисли и да прави заключение доста добрѣ върху всичко на свѣта, което може да бѫде достѫпно на човѣшкия разумъ, придобива се не инакъ, разбира се, освѣнъ по вѣчнитѣ неизмѣнни закони на природата. Заради това логиката, като наука, която ни запознава съ законитѣ на правилното и вѣрно мисление и умозаключение върху всичкитѣ предмѣти и явления на свѣта, които сѫ достѫпни на разума ни, на първъ погледъ тя ни се показва като непотрѣбенъ и даже като съвсѣмъ излишенъ предмѣтъ за правилното образование на человѣка, защото и безъ неѭ той може да се научи правилно да мисли и да умозаключава за всичко нему достѫпно, като се сдобие съ достаточни познания по разнитѣ клоньове на науката и въспитанието, както казахме пó-горѣ. Това е толкова пó за възможно да се вѣрва, че всѣки наученъ предмѣтъ самъ по себе си е почти като логика за сѫщия предмѣтъ. Но въ дѣйствителность работата не е така: не за всичко и не при всѣки случай може човѣкъ правилно и вѣрно да мисли, да разсѫжда и да умозаключава, ако основателно не е изучилъ логиката, защото послѣднята, като съставлява, тъй да се каже, цѣлъ, систематиченъ органически кодексъ на мислението, основанъ върху полето на всичкото човѣшко познание, запознава ни изключително и подробно не само съ законитѣ на правилното мисление и умозаключение, но тя още ни открива заблюжденията, погрѣшкитѣ, които може да сторимъ при мисленето и умозаключението си въ извѣстни случаи. Безъ доброто усвояване на логиката прочее, ний не можемъ си да' ясна и вѣрна смѣтка, да ли еди-кое нѣщо е наистина такъво или не, да ли еди-кой предмѣтъ или явление се представляватъ намъ така, както си сѫ тѣ до сущъ или инакъ, и защо тѣ ни се представляватъ така а не инакъ, и пр.

Почти на сѫдѣ въ континентална Европа преподаванието на логиката като задължителенъ предмѣтъ, до колкото знаемъ ний, не е до сега уведено въ чисто реалнитѣ срѣдни и висши заведения, когато въ духовнитѣ както и въ класическитѣ срѣдни и висши заведения логиката се преподава задължително. И забѣлѣжително е, че

ученици, които сж свършили класическа гимназия и преминжтъ въ политехниката или въ друго нѣкое висше реално заведение да свършатъ нѣкой клонь отъ реалнитѣ науки, излизатъ обикновенно много по́-достойни техници, отъ колкото оние ученици, които отъ реалката свършжтъ нѣкой курсъ на висше техническо училище. Причината на превъсходството на първитѣ отъ вторитѣ е, че първитѣ освѣнъ съ класическитѣ езици запознавстъ се доста и съ логиката. Така сжщо е забѣлѣжено, че духовни лица, макаръ съ срѣдньо образование, въ практическия си животъ обаче умѣжтъ да разсжждаватъ и сами да си пазятъ интереситѣ несравненно по́добрѣ и, тъй да кажемъ, по̀-хитро и по́-вѣщо, отъ колкото други лица, съ еднакво образование, но лишени отъ познания по логиката. Извѣстно е такожде, че днесъ въ България, дѣто се лишаваме тъй чувствително отъ добри и въ достаточенъ брой правници (юристи), много по́-добрѣ могжтъ да изучватъ законитѣ оние, които сж получили образование въ класическа гимназия, въ духовна семинария или академия и, слѣдователно, по̀-свѣстни ставатъ до нѣкждѣ за сждии отъ колкото тие, които сж учили въ реалка или въ друго подобно заведение.

Отъ тука става ясно, че изучванието на логиката е тъй по трѣбно, тъй необходимо нужно за всѣки образованъ, за всѣки общественъ дѣецъ, както е потрѣбно на лѣкаря практиката въ медицината, безъ която практика всѣко лѣкуване бива на́й-съмнително, да не казваме, вредително, даже често и крайне опасно. Който иска въ практическия си животъ да дѣйствува и да работи колкото е възможно по́-правилно, и, слѣдовамелно, да не грѣши често въ постжпкитѣ си — и спрямо себе-си и опрямо свѣта —, той нѣка се запознае основателно и съ логиката, разбираме, съ порядчната лигика, покрай другитѣ необходими предмѣти, като съ матерния езикъ, съ основното учение на математиката, и пр.

И така, ако изучванието на логиката е единъ отъ важнитѣ и на́й-потрѣбнитѣ предмѣти за правилното образувание на младото ни поколѣние, надѣждата и на́й-яката опора за пълната бждяща доброчестина на отечеството ни, на тосъ часъ въ нашитѣ срѣдни учебни завѣдения покрай българския езикъ нѣма другъ предмѣтъ тъй много пренебрегнжтъ и запуснжтъ, колкото логиката, защото и тамъ, дѣто е уведено преподаванието на тоя предмѣтъ, нѣмаме за сега нито добрѣ приготвени сили за преподаванието му нито добри учебници за него на матерния си езикъ.

Една — двѣ книжки, що имаме до сега въ преводъ на езика си по логиката, и двѣтѣ съврѣменно издадени (въ г. 1861), една отъ доктора В. Х. Стоянова-Берона и другата отъ г. І. Груева, принадлежжтъ къмъ на́й-посрѣдственнитѣ български учебничета въобще, и особенно като учебни ржководства по логиката, тѣ ни на́й-малко не могжтъ да удовлетворятъ нуждата на оние, които искатъ да се запознажтъ съ тоя предмѣтъ. Едната и другата книга сж съставени по съчиненията на оние философски списатели, които принадлежжтъ на устарѣлата френска и нѣмска умозрителна философия и на които заслугата се състои въ това, че сж доста усъвършенствували формалната или дедуктивна логика. Послѣдната обаче, както е извѣстно,

днесъ е изгубила вече всѣка цѣна. Това — за вжтрѣшното достойнство и на двѣтѣ книги. Колкото за достойнството на превода имъ, той е подъ всѣка критика. Българский писменъ езикъ на г. Груева е искуственъ, скованъ не по духа на народната ни рѣчь, и тъй неясенъ, че той става мжченъ за проумѣвание даже и отъ пò-грамотенъ български читатель. Езикътъ на г. Д-ра Берона е още пò-разбърканъ и пò-тъменъ, особенно е твърдѣ безграмотенъ тамъ, дѣто самъ докторътъ-философъ е прибавлявалъ по нѣщо въ книгата си като свое оригинално допълнение. Така щото, който иска да се ползува отъ логиката на г. Д-ра Берона, увѣрени сме, че вмѣсто полза ще получи не малко вреда отъ прочитанието на тая книга, защото за тая работа на пусто ще загуби врѣме, и при това може да убърка скромнитѣ си понятия, които отпреди ще да е билъ естественно придобилъ за правилното мислене. За доказателства на правотата на това наше утвърждение за формалната страна на скърпената логика отъ г. Д-ра Берона служи цѣлата му книга, всѣка страница даже и всѣкъ редъ отъ неж. А колкото за правописанието и особенно за пунктоацията на г. Д-ра Берона, той е толкова босъ въ това отношение, щото вече е станжлъ пословиченъ на всѣкиго у насъ, въ ржцѣтѣ на когото се е попадвала нѣкоя отъ скърпенитѣ му книжки. Така е то, когато човѣкъ се залавя за работа, отъ която никакъ неотбира.

Освѣнъ двѣтѣ поменжти книги по логиката, до колкото знаемъ, други по сжщий предмѣтъ не сжществуватъ на българский езикъ до тосъ часъ.

Тукъ, като изказахме нѣколко думи по поводъ на горѐспоменжтитѣ два учебника по логиката, неволно минж ни презъ ума картината на днешното въ сѣко отношение жалко положение на учебното ни дѣло изобщо, както отсамъ така и отъ татъкъ Балкана на общото ни отечество. По край икономическото повдигание на отечеството ни, нѣма другъ въпросъ тъй важенъ и тъй жизненъ, колкото нашето учебно дѣло и въобще дѣлото на народното ни просвѣщение. Наивно ще бжде да показваме на дълго и широко, че отъ благоразумното проумѣване, воденье и рѣшение на тие два въпроса зависи сжществованието и бждѫщата доброчестина на народа ни; инакъ нѣма за насъ никаква доброчестина, даже никакво народно сжществование, и не ни чака друго освѣнъ пълно упропастяване, съвършенно загинвание. А сега оние именно, въ ржцѣтѣ на които случайно сж попаднжли сждбинитѣ на доблестний нашъ народъ, какъ леко, какъ необмисленно и даже недобросъвѣстно гледатъ на тие толкова важни въпроси! Тукъ не му е мѣстото да влизаме въ подробно разгледвание на тие два или поне на единътъ отъ тие въпроси. На кжсо ще кажемъ само, че тѣ още не сж изучвани никакъ, а за всестранното имъ изучвание и за далнѣйшето имъ водене и рѣшение изискватъ се не празни думи, не съмнителни характери, не агитационни надпреварвания, не лични користолюбиви домогвания, не фарисейски самохвалства и безстидна самонадѣянность и пр. пр., но искатъ се глави съ просвѣтени умове, съ здрави, солидни и достаточни познания, изискватъ се тихи и неуморни трудове, изискватъ се добра воля, пламенно оду-

шевление и отъ всичко сърце и душа преданность къмъ общонародното благо.

Частно за надлежний успѣхъ на учебното ни дѣло, днесъ сѫ нужни главно три нѣща: едно — *добри учебници*, по които да могѫтъ учащитѣ се да придобиватъ вѣрни и точни познания, каквито се изискватъ за правилното и полезно образование на нашата младежь; друго, *добри учителски сили*, които несамо да познаватъ основателно предмѣтитѣ си, но и да умѣѭтъ и да искатъ да ги преподаватъ усърдно, добросъвѣстно; и третьо — *добро устройство на училищата*, което се състои, споредъ насъ, нáй-повече въ това, че трѣба, слѣдъ едно всестранно изучване на учебното дѣло, да си опредѣлимъ точно и ясно, *дѣ какви и колко училища* сѫ потрѣбни за сега на наший народъ, и споредъ тая уредба на училищата да се установятъ нáй-сетнѣ и *надлежнитѣ имъ программи*. Разбира се, че трѣбува нáй-първо да се устроятъ училищата ни и да се установятъ программитѣ имъ, та послѣ да се пристѫпи тутакси къмъ надлежното посрѣщане на другитѣ двѣ потрѣбности на училищното ни дѣло, защото само по такъвъ начинъ удовлетворението на послѣднитѣ училищни потрѣбности може да има значение и добри резултати за желанний успѣхъ на това дѣло.

И така, като логиката е единъ отъ нáй-потрѣбнитѣ и нáй-полезнитѣ научни предмѣти за пълното хармоническо образование на човѣка, па и ний Българетѣ като нѣмаме до тосъ часъ колко-годѣ порядочно съчинение по тоя предмѣтъ: *съ появлението у насъ на узаглавената пó-горѣ книга се посрѣща днесъ една отъ нáй-въпиющитѣ нужди въ народното ни образование и особенно въ днешнитѣ ни училища, и чрезъ това турга се добро начало за истински успѣхъ на учебното дѣло, защото тая книга, макаръ и въ преводъ, но поради високото достойнство както отъ къмъ съдържание така и отъ къмъ превода ѝ принадлежи къмъ нáй-добритѣ книги, каквито има днесъ нововъзраждаемата наша книжнина, и като учебникъ завзема, може би, първо мѣсто между всичкитѣ ни учебни рѫководства.* За насъ сега за сега хиляди пѫти е пó-добрѣ да имаме книги въ добъръ преводъ и съ добро и полезно съдържание, отъ колкото оригинални книги съ съдържание безъ цѣна или съ порядочно и полезно съдържание но въ лошъ преводъ.

Повторно ще кажемъ, че изборътъ на преведеното отъ господжа *Катерина Каравелова* книга по логиката е нáй-сполученъ въ сѣко отношение: едно, защото знанието на предмѣта, за който трактува тая книга, е много потрѣбно и полезно за всѣки човѣкъ въобще и особно за насъ Българетѣ, като по сѫщий предмѣтъ нашата учебна книжнинга съвсѣмъ се лишава до тосъ часъ отъ порядочни рѫководства, както рекохме пó-горѣ; другó, защото оригиналътъ на тая книга е взетъ отъ английската пó-нова учебна книжнина, която притежава нáй-отлични съчинения по тойзи предмѣтъ, па и самия тойзи оригиналъ е едно отъ нáй-добритѣ нови рѫководства по логиката за въ срѣднитѣ учебни заведения на Англичанетѣ. Книгата, споредъ новитѣ богати резултати отъ разработката на логиката, ако и да не е до тамъ обширна макаръ и като учебникъ, но все пакъ съдържа всичко нáй-важно и нáй-нужно по предмѣта, избрано и заето съ голѣма вѣ-

щина отъ всичкото познание на человѣшкия духъ, и се отличава по край това още съ цѣлия си системъ на точното и умѣстно разпредѣление и на ясното изложение на всичката ѝ сѫщественна материя, която е убогатена съ приложение отъ голѣмо множество различни въпроси, упражнения и примѣри, съотвѣтствующи на отдѣлнитѣ части на книгата. Съ една дума, книгата е тъй добрѣ съставена и тъй богата по материла си, щото основателното ѝ изучване несамо избистря и укрѣпва мисленето до единъ нáй-високъ степень, но и убогатава и уякчава знанията на човѣка въ много отношения.

Освѣнъ тия превъсходни качества има въ края на книгата и притурка отъ рѣчникъ на логическитѣ и философскитѣ термени, които се срѣщатъ въ книгата.

При това и самия преводъ на книгата изцѣло е твърдѣ добъръ, даже тъй добъръ, както не е могло да се очаква за първъ пѫть да бѫде пó-добъръ, отъ колко е сега. Днесъ за днесъ, когато писменния нашъ езикъ едвамъ зачева да се развива, когато той никакъ не е още обработенъ научно, не е тако лесно да може да се превожда на български каквито и ди било съчинения отъ други богати и обработени езици, какъвто е и английский езикъ. При всичко това, господжа Каравелова умѣла да извръши превода си твърдѣ сполучно и вѣщо, защото езикътъ на тоя преводъ е почти на сѫдѣ гладъкъ, вразумителенъ и доста точенъ, макаръ че има оригиналното съчинение чисто наученъ езикъ — породъ научното сѝ съдържание. Всичко това свидѣтелствува нáй-краснорѣчиво, че господжа Каравелова отъ всичко сърце е положила не малко грижа и трудъ да зарадва всички Българе съ тоя свой тъй вѣщъ и хубавъ преводъ на една толкова нужна и полезна за насъ книга, която ний полагаме за нáй-голѣма днесъ и нáй-утѣшна придобивка въ нашата учебна книжнина.

Малкото недостатъци въ нѣкои изражения и отдѣлни думи, както и нѣкои неправилности въ правописанието на книгата сѫ тъй незначителни, щото ний сега несчитаме за нужно да указваме на тѣхъ тука, и вѣрваме, че тѣ сѫ пó-скоро неволни опущения и — както казватъ — lapsus calami отъ колкото инакви грѣшки и недостатъци, и, при второ издание на книгата, тѣ могѫтъ да се отстранятъ твърдѣ лесно.

На всѣки Българинъ особенно сега трѣба да е много драго и мило, като вижда, че почнуватъ и отъ Българкитѣ вече да се появаватъ добри работници на книжовното поле. Повнимъ много добрѣ, какъ се бѣхѫ зарадвали всички грамотни Българе още преди 28 години, именно въ г. 1856, когато излѣзе на свѣтъ Повѣста на руския списатель Велтмана — „Райна *Княгиня Българска*“, преведена отъ господжица *Елена Мутиева* (въ Одеса), млада Българка, на която превода бѣше твърдѣ сполучливъ.

Съ такъва благонадѣжна вѣщина и сполука като стѫпва г-жа Каравелова да работи на българското книжовно поле, ний вѣрваме, че тя не ще се забави да зарадва пакъ своитѣ еднородци съ други не пó-малко хубави и полезни свои душевни трудове.

Нáй-сетнѣ считаме за умѣстно да споменемъ и за външната старна на изданието на книгата. Нейния форматъ е въ срѣдня осмина,

съ хубави гармондъ-букви, на бѣла чиста хартия. Цѣната на книгата е 3 лева. Друга българска книга тъй хубаво и тъй напето издадена, и съ толкова умѣренна цѣна не се е появявала на свѣтъ до сега. За всичко това нашитѣ еднородци ще въздадътъ подобающа честь и похвала на г. Хр. Г. Данова, издателя на тая книга, която, поради своето високо достойнство въ сѣко отношение, заслужва да дочава въ нáй-кѫсо врѣме нѣколко издания. Ний се надѣваме, че това съчинение ще стане настолна книга на всичкитѣ наши любезнателни еднородци и особенно на българскитѣ учители, на пó-развититѣ ни и пó-възрастни ученици, нáй-сетнѣ и на всички наши днесъ священници, сѫдии и адвокати, които сѫ могли да получѫтъ поне срѣдньо образование.

В. Д. Стояновъ.

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ В. Д. СТОЯНОВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА IX.

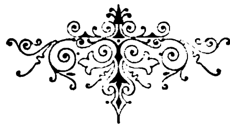

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1884.

СЪДЪРЖАНИЕ.

ПѪТНИ БѢЛѢЖКИ

за

Срѣдня гора и за Родопскитѣ планини.

Съобщава Д-ръ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

(Продължение отъ книжка VIII).

Пóдалече на западъ отъ Братя лежи долината на долнята Тополница съ многобройни завои, стѣснени между високи гористи брѣгове, която доста подробно е начъртана на картитѣ, споредъ студии, правени около 1870 г. за турскитѣ желѣзници.

Климата на Срѣдня гора не е изученъ; той трѣба да зависи и отъ лѣтното бездъждовно врѣме въ полето и отъ старопланински облаци и отъ собственнитѣ испарения на срѣдногорскитѣ гори. Копривщица има единъ суровъ климатъ, една остра зима и едно лѣто съ прохладни нощи; въ половината на юлия имаше тамъ на пладнѣ +26°C., въ Пловдивъ сѫщеврѣменно +35°C. а въ София 26—30°C. въ сѣнката. Панагюрище лежи пó-низко и е пó-топло. Заради това около Копривщица на далеко и широко нѣма села, чакъ до Златишкото и Пловдивското поле и до Гйопсата, а около Панагюрище има населени мѣста, но само на западъ къмъ Тополница и на югъ къмъ полето.

Горитѣ на Срѣдня гора знае читательтъ вече отъ горнитѣ ни бѣлѣжки. Нáй-гѫститѣ и нáй-непроходимитѣ сѫ надъ южний склонъ на Богданъ, въ една долина на югъ отъ Климашъ, при Мcдедъ-дерé между Панагюрище и Златица и на Братя. Гората е почти исключително букова. Кони-

фери (борове) несъмъ съгледалъ никждѣ, освѣнъ низкиятъ *ардѣчъ* (Iuniperus; на Рила пл. го казватъ *смрика*). Оголени мѣста има само около двата града, и жителитѣ имъ още помнжтъ до кждѣ се е простирала едно врѣме гората и кога е била изсѣчена. Дѣто има такива голѣми гори, има и изобилие отъ води. На върховетѣ се намиратъ съвсѣмъ студени кладенци, като на Богданъ или на Лисецъ, на вторий въ височина отъ 1289 метра, съ топлината лѣтѣ по пладнѣ +7°C. Топли извори има покрай южния склонъ на планината, но за тѣхъ ще поговоримъ на друго мѣсто.

Горитѣ изобилствуватъ съ разни голѣми и малки животни. Мечки живѣятъ подъ южния склонъ на Богданъ, гдѣто, споредъ природата си, охолно се располагатъ въ честата гора; около Панагюрище сж вече една рѣдкость. Вълци зимѣ много се явяватъ по цѣлата планина. Рисъ е едно рѣдко животно, което малко се умножава; приказвахж ми за два, които ходжтъ по гората на Братя и за единъ, когото сж убили Душанчене. Съвсѣмъ обикновенно нѣщо сж дивитѣ свини, които се срѣщатъ, на пр. на Братя, въ стада отъ 10—20 и зимѣ, когато нѣма храна за тѣхъ, слизатъ долу, гдѣто по нѣкога ги хващатъ живи; казахж ми, че единъ пжть сж дошле въ снѣга чакъ до училището въ Копривщица. По цѣлата Срѣдня гора се намиратъ не само сърни, но и рогачи или *елéни* (това старо название чухъ отъ пастири), които по нѣкогажъ се спущатъ даже и въ полето и опустошаватъ житата. По горитѣ се срѣщатъ освѣнъ това и диви котки, лисици и катерици.

Самата природа на мѣстото представява нáй-голѣми удобства за скотоводството. Срѣдногорскитѣ Българе иматъ една хубава порода чисто бѣлъ едъръ добитъкъ. Вънъ отъ Срѣдня гора Копривщенетѣ го пасжтъ лѣтѣ и на Тетевенский Балканъ, Панагюрцитѣ на Витоша и въ Самоковскитѣ планини, а зимѣ го каратъ въ Одринско, чакъ при Еносъ и Кешанъ, или въ Бургазско. Това скотоводство съ едъръ добитъкъ е българско занятие; у Власитѣ

го нѣма. Освѣнъ това пасѫтъ въ Срѣдня гора и доста много овци, съ които едно врѣме се вьртѣше голѣма търговия съ Цариградъ.

Земледѣлието е слабо. При самата Копривщица има нѣщо нивице, но това е едно земледѣлие, което прилича на онова по оскѫднитѣ кѫсчета плодна земя между голитѣ скалини на Черна гора. Въ послѣдньо врѣме по Срѣдня гора много се е распространило садението на барабой. Въ Панагюрище има пó-вече нивя, но и тѣ неискарватъ толкова, колкото е нужно за презъ годината. Тамъ се сѣе добра ръжъ, овесъ и просо, та и нѣщо слаба пшеница и царевица. Нивята се оставятъ всѣка втора година на угаръ, сѫщо както въ Златишко, когато въ Пловдивско и въ крайдунавскитѣ мѣста това става всѣка трета година (Dreifelderwirthschaft). Жетвата се пада 10—15 денье пó-късно отъ Пазарджишко. Лозя въ Срѣдня гора нѣма; виното се донася въ Копривщица отъ Гйопсата или отъ Перущица, въ Панагюрище отъ Калугерово и други села при долня Тополница. Въ послѣднитѣ години слѣдъ войната наченѫло е да се распространява садението на трандафила; видѣхъ го не само при Хиссара и при Ново село въ полето, но и въ Копривщица на западната ѝ страна (нáй-повече съ бѣлъ цвѣтъ); и въ Панагюрище сѫ станѫли успѣшни опити съ него.

Това за нинѣшната Срѣдня гора и нейната природа. За историческитѣ ѝ въспоминания ще съобщимъ само нѣколко кратки бѣлѣжки за мѣстнитѣ старини и предания. Историята почти нищо неприказва за тоя планински предѣлъ. Войнитѣ между Българетѣ и Византийцитѣ сѫ се водили нáй-пóвече въ черноморскитѣ и одрински страни, и лѣтописцитѣ не сѫ имали случай да записватъ тукашнитѣ крѣпости. Срѣдня гора е лежала вънъ отъ голѣмитѣ пѫтища и е била слабо населена. Даже и Турчинъ Хаджи Халфа незабѣлѣжва нищо за неѭ въ подробното си гео-

графическо съчинение. Но тя пáкъ не е лишена отъ нѣкои любопитни археологически остатъци.

Между срѣдногорскитѣ паметници отъ римскитѣ и срѣдовѣковни врѣмена нáй-напрѣдъ трѣба да поприглед-неме къмъ старитѣ крѣпости и пѫтища. За нáй-важно и нáй-забѣлѣжително мѣсто считамъ *Стрѣлча* (житель Стрѣлченинъ, прилагателно стрѣлешки), която лежи подъ южния склонъ на Буная между низкитѣ расклонения на Срѣдня гора къмъ полето, $1^{1}/_{2}$ часъ на истокъ отъ Панагюрище, $2^{1}/_{2}$ часа на югъ отъ Копривщица и 6 часа на сѣверъ отъ Татаръ-Пазарджикъ. Съжалявамъ, че не съмъ успѣлъ да посѣтѫ това мѣсто. Самото сѫществование на единъ горѣщъ изворъ трѣба отъ давна да е привличало човѣцитѣ за餐 населвание на това мѣсто. Надъ селото има едно голѣмо градище, въ което се ископаватъ голѣми кюпове съ гнило просо. Че градището е единъ римски кастеллъ, това се доказва отъ единъ латински надписъ, съобщенъ отъ Захариева, единъ надгробенъ камъкъ съ имената „Aurelius“ и „Veteranus“.[1]) Старото българско име трѣба да е било **Стрѣльчь-градъ** (стрелцевъ градъ), както се види отъ нинѣшното прилагателно *стрѣлешки* (покрай пó-новото *стрѣлченски*).[2]) Турцитѣ сѫ заварили градътъ като единственното важно укрѣпено мѣсто въ тия предѣли и заради това турили въ него единственната османска колония, която сѫ основали въ Срѣдня гора. Стрелешкитѣ Турци сѫ биле прочути като славни хайдути и до нашето врѣме много лошо сѫ живѣли съ Българетѣ. Въ старитѣ турски грамоти, както ми разказвахѫ въ Копривщица, се писало обикновенно „Стрѣлча касабаси“ и „Аврадаланъ махалеси“, сирѣчъ Стрелча се представявала като градъ и Копривщица като планински колиби. Преди войната е имало тука

[1]) Захариевъ, Описание на Татаръ-Пазарджишкѫтѫ кааѫ стр. 80.

[2]) Ср. **Ловьчь** (сега Лóвечъ) отъ първоначалното **Ловьчь-градъ**. Въ Сърбия Дечански мънастирь е ималъ едно село **Стрѣльць** и хрисовулътъ отъ 1330 г. споменва **стрѣльчька мегы** (Миклошичъ, Monumenta serbica стр. 92).

40 кѫщи турски, 32 татарски и 200 български. Въ възстанието на 1876 год. Панагюрцитѣ изгорѣли Стрѣлча. Сега има тука 279 кѫщи съ 1191 жители, всѐ Българе; Турцитѣ съвсѣмъ сѫ се изселили, освѣнъ нѣколцина, които живѣятъ въ близкий Пазарджикъ.

Стари пѫтища кърстосватъ Срѣдня гора въ двѣ посоки, отъ Пловдивското поле презъ изворитѣ на Тополница къмъ Златица и отъ Пазарджишко презъ областа на Луда Яна сѫщо въ Златица, съ нѣкои отклонения на западъ. И двѣтѣ посоки минватъ презъ Стрѣлча, та покрай тѣхъ има и разни старини.

Едно голѣмо кале се намира на гореспоменѫти Коюнтепета при Ферезлии, още въ полето.[1]) Въ околноститѣ на Панагюрище нáй-забѣлѣжително е *Крáсенъ-калеси* на лѣвий брѣгъ на Луда Яна срѣщу селото Бѫ̀та, около 5 километра на югъ отъ Панагюрище върху една скала надъ рѣката.[2]) Стоятъ още два дувара отъ камъкъ и тухли, остатъци отъ черквата, и нѣкои стѣни отъ оградата, направена отъ камъкъ и орозанъ. Приказва се, че тука е имало мънастирь или черква св. Димитрий и че въ панагюрскитѣ черкви сѫ се пазили икони, пренесени отъ тука, които сѫ пропаднѫли чакъ въ събитията на 1876 год. Друго предание разказва, че крѣпоста се е защищавала срѣщу Турцитѣ и че ѭ издали жителитѣ на Бѫта. Близу до това градище, между Попинци и Панагюрище, има дири отъ една стара стражарница, на мѣсто наречено *Сарѫ-Яръ* (тур. жълта земя). Нѣколко старини се намиратъ при западната страна на Буная, особно *Рехмáнъ-калеси,* наречено отъ пастиритѣ и *Осóя.*[3]) До самото Панагюрище сѫ се намѣрили при южния му край на мѣстото наречено *Мря̀моръ* човѣшки кости и нѣкакви стари пари. За пѫтя презъ Медéдъ за въ Златица

---

[1]) Ср. Захариева 75, 78.

[2]) Името Красенъ се срѣща и другадѣ въ България (едно село въ Русенско), отъ старослов. красьнъ.

[3]) Въ Панагюрско викатъ *осóя* всѣко мѣсто обърнѫто къмъ сѣверъ.

($5^1/_2$ часа отъ Панагюрище), за двѣтѣ калета при моста презъ Тополница и за походи въ 1443 г. споменѫхме вече пó-горѣ; прибавяме само, че Турцитѣ въ послѣдньо врѣме сѫ основали при този пѫть едно черкеско село Каратепé, но Панагюрцитѣ още до възстанието сѫ „очистили“ нѣколко Черкези, та заради това и другитѣ се дигнѫли сами и си отишли.

Нѣкои стари пѫтища водѫтъ отъ панагюрската долина къмъ Петричь, единия покрай западния склонъ на Лисецъ къмъ златишкото село Коланларе презъ едно развалено калé, наречено *Сúва грамáда*, и другия направо за Петричь презъ една мѣстность, която се вика *Врáнъ кáмъкъ*, близо до една планина *Окопáнъ* съ нѣкои стари слѣди.

Любопитни старини има въ долината на Банска рѣка. Казватъ, че презъ тамъ е имало старъ пѫть отъ Коюнтепе за Арабаконакъ. На югозападъ $1^1/_2$ часъ отъ Панагюрище се намира селото *Бáня*, въ тѣсната и прохладна долина на една рѣка, която тече къмъ истокъ и подъ село Бѫта се влива въ Луда Яна. Надъ селото се намиратъ при самата рѣка два извори съ топлина отъ + 42° и + 44°C, съвсѣмъ недостатъчно покрити съ едно недоправено дървено здание. Нѣколко раскраче пó-високо се намира една дребна полузаровена черквица, сега ископана и покрита, съ олтара обърнѫта добрѣ къмъ истокъ, която не е пó-голѣма отъ оная, що видѣхъ при селото Душанци. Намѣрихѫ се тука дебели тухли, желѣзни стрѣли и едно желѣзно кръстче. Казахѫ ми и за нѣкакъвъ си латински надписъ, ископанъ тука и проводенъ въ музеятъ въ Пловдивъ, но за съжаление не можяхъ и тамъ нищо да распитамъ за него. Надъ банитѣ въздига се на десния брѣгъ единъ високъ и стърменъ брѣгъ, който на върха си (125 м. надъ рѣката) има *Бáнското калé*. Единъ четвъртъ часъ се катерихме въ честа дѫбова шума, догдѣто стигнѫхме до крѣпоста, която съвсѣмъ е зарастнѫла съ гора, тъй щото едвамъ се провлачашъ между гѫститѣ клончета. Стѣнитѣ сѫ направени отъ

мѣстниятъ мергелъ; вратата и кулата сѫ биле отъ източната страна. Отъ върха се отваря хубавъ погледъ на Срѣдня гора, но Панагюрище остава закрито отъ единъ близъкъ рътъ. Банята се види тъкмо долу въ една страшна тѣсна провала. Приказвахѫ ми, че на срѣщния брѣгъ, на мѣсто наречено *Въгренъ*, сѫ се виждали слѣди отъ нѣкакъвъ римски пѫть.

Едно важно мѣсто е селото *Мéчка* (житель Мéченинъ, прилагателно мéченски), $1^1/_2$ часъ на западъ отъ Панагюрище, на водораздѣла между Луда Яна и Тополница, сега съ 132 кѫщи и 692 жители. Изгорѣло е въ възстанието 1876 год., та и въ руската война е имало едно малко сражение при него. Мѣстото е старинско. Надъ селото има едно старо градище, наречено *Пáвла-калеси* споредъ ужъ нѣкой войвода Павелъ, който се е защищавалъ тука срѣщу Турцитѣ. Намиратъ се и стари монети; селенитѣ ми показахѫ една римска сребърна съ надписъ Diva Faustina (царица Фаустина, съпруга на царя Марка Аврелия, умрѣла въ 175 г.), нѣколко бакърни византийски и една полска сребърна съ ликътъ на Сигмунда III (16 вѣкъ). Въ самото село е имало една любопитна старина, която за съжаление е пропаднѫла въ възстанието, една стара черквица съ надписи и нѣколко рѫкописи на кожа и на хартия. Турцитѣ ѭ изгорили и сега не се виждатъ освѣнъ окаденитѣ ѝ стѣни безъ стрѣха, на десно отъ една нова черква, която е била пó-честита и се е запазила. Г-нъ Дриновъ ѭ разгледалъ още въ турско врѣме и ето какво ми пише за неѭ въ едно приятелско писмо: „Съ старата меченска църква азъ имáхъ пригода да се опознаѭ, и то на бързѣ, въ 1871 година. Тя бѣше малка църквица, около 9 аршина нá-дльжъ и около 8 нá-ширъ, извѫтрѣ. Прозорци нѣмаше; освѣщаваше ѭ само една тѣсна *лукарна*. Стѣнитѣ ѝ бѣхѫ исписани съ библейски сцени и свещенни образи, между които се намѣрвахѫ и образитѣ на св. Петка и св. Недѣля. Надписитѣ при изображенията бѣхѫ написани съ едно размѣ-

сено правописание, каквото се е употрѣблявало въ България въ 17 вѣкъ. Въ езика на тие надписи се срѣщахѫ и такви особности: пратие, опразь, опрадованнаа намѣсто братие, образъ, обрадованнаа, послѹзьте намѣсто послушаите или послоушьте.[1]) Нѣколко думи имаше написани отъ десно на лѣво, както пишѫтъ Турцитѣ (Петрь, Арїа безѹмнаго).[2]) Въ олтара на стѣната се намѣрваше такъвъ записъ (въ 5 редове): д҃ с҃ з҃а | к҃ се п҃а | с҃тите | Нико | л҃тъ. ҂аі҃д. Не се съмнявамъ, че тоя записъ трѣбва да се чете така: „Да се знае, кога се писа светитель Никола, лѣтъ .аід. (1014)“. Тука е забѣлѣжено, слѣдователно, кога е изписана (изографисана) църквицата и е забѣлѣжено по турско лѣточисление, което често съмъ срѣщалъ и въ други подобни български записи. На турското сене 1014 отговаря година 1605 отъ Р. Хр. Дали тогава е построена и църквицата, това немогѫ да кажѫ. Нѣкои Панагюрци и Меченци ми сѫ казвали нѣкакви предания, въ които се говори, че тая църква била направена въ врѣмето на царя Самуила. Но азъ напълно съмъ увѣренъ, че тия предания не сѫ стари и сѫ се породили отъ криворазбранното лѣто .аід. (1014) въ горѣприведенний записъ. Архитектура на тоя погинѫлъ вече паметникъ, както и живописътъ му, се виждахѫ любопитни отъ нѣкои страни, та ми е много жално, че нѣмахъ врѣме да го прѣгледамъ добрѣ и опишѫ пó-подробно“.

И на другия пѫть, презъ Копривщица, има стари твърдинки. Когато се дохажда отъ Пловдивъ, първата е едно *градѝще* или *калé* надъ село Крастово при долнята стражарница подъ Влъкъ на единъ конический върхъ, съ дири отъ камънье и тухли. Нѣщо пó-високо при Медéдъ-дерé, на пѫтя отъ Стрѣлча за Копривщица, лежѫтъ въ гората остатъцитѣ на малкото *Мрзя́нско калé*. Единъ часъ на сѣверъ

[1]) Подобно нѣщо намѣрихъ въ старата черквица св. Петка въ Долня Лисина (въ Кюстендилското Краище) въ единъ надписъ отъ 1610 г. (прѣпотопна параскева), може би написанъ отъ сѫщия живописецъ, види се не Българинъ, а Влахъ или Гръкъ.

[2]) Сирѣчь сѫщо както изгледатъ буквитѣ въ едно огледало.

отъ Копривщица въздига се надъ лѣвий брѣгъ на Тополница, тамъ гдѣто тя се обърща отъ сѣверната къмъ западната посока, надъ потока *Гр'ми долъ* единъ високъ хлъмъ, горѣ равенъ и по странитѣ обрастнѫлъ, който на върха си има нѣщо камънье отъ едно *градище*, което, види се, е вардило пѫтя край рѣката. На́й-подирѣ има на Климаша близу до „беклентията“ *Душанското кале́* върху единъ тѣсенъ и низъкъ хлъмъ; минѫхъ близу около него, но несъгледахъ никакви дувари или каменни купища.

Отъ тия бѣлѣжки можемъ да дойдемъ до нѣкое заключение за минѫлото на Срѣдня гора. Нѣма съмнѣние, че Римлянитѣ сѫ сѣдѣли въ Стрѣлча и на Банското кале́, че и Българетѣ сѫ живѣли въ тѣхъ и въ други нѣкои твърдини, та че презъ Срѣдня гора сѫ минували тогава нѣколко стари пѫтеки отъ полето къмъ Стара планина, вардени отъ разни крѣпости или по́-малки стражарници. Но предѣлътъ не е билъ яко населенъ, защото гората е била по̀-гѫста и по́-дива отъ колкото сега, и на височинитѣ, даже около самата Копривщица, сѫ живѣли само пастири. Распитвахъ, имали нѣкакви предания за сѫществуванието на мънастири. За едно мънастирище за Красенъ-калеси вече споменѫхъ по́-горѣ; освѣнъ това чухъ за една мѣстность, наречена „манастирь“ съ дири отъ стари здания между Панагюрище и Стрѣлча, и за нѣкакво си мънастирище или остатъци на единъ старъ скитъ подъ Мръзянското градище. Единственния мънастирь, който сѫществува сега въ Срѣдня гора, е св. Никола при селото *Калугерово,* тамъ гдѣто Тополница излиза вънъ въ Пазарджишкото поле. Името *Caludriz* споменва вече Рамберти (1534), който знае и за рѣка *Тополница* (Toponiz), а съврѣменний Белгиецъ Шеперъ, забѣлѣжва при Пазарджикъ рѣка *Яна,* отъ което се види, какъ сѫ стари тия рѣчни имена.[1])

[1]) Зя мънастирь св. Никола вижъ Захариева стр. 75. Рамберти въ Пер. Спис. IV 100; Jana у Шепера споредъ проф. Марковича, Rad jugosl. akad. томъ 62.

Турцитѣ сж се населили само въ Стрѣлча, защото тамъ, както се види, сж намѣрили единственната добрѣ оградена крѣпость, която може би даже се защищавала срѣщу тѣхъ, и въ близкитѣ селца Горньо и Долно Османово (до сега до 100 кжщи турски). Освѣнъ това сж наченжли да дохождатъ турски номадически пастири, солунски *Юруци*, които сж се установили въ четири малки махали или селца (всичко 103 кжщи съ 339 жит.) недалеко на югъ отъ Баня (Оручлж, Дуванлж, Окчулж, Джафарлж); тѣ съ Българетѣ сж живѣли добрѣ, та и до сега си оставатъ на мѣстата си.

Византийский лѣтописецъ Дукасъ въ 15 столѣтие разказва, както видѣхме, че (1443) между Златица и Пловдивъ е имало „непроходими планини и гори", но нѣма съмнѣние, че тия негови ὄρη καὶ δρυμῶνες δύσβατοι вече тогава сж имали едно българско пастирско население, което полéка се е събрало въ двѣ голѣми села, Панагюрище и Копривщица. Още попъ Константинъ въ своето гръцко описание на Пловдивската епархия отъ 1819 год. забѣлѣжва жителитѣ на тие двѣ мѣста по занятието имъ просто като „пастири" или „овчери" (ποιμένες, προβατευτικοί). А че тия двѣ села сж се образували чакъ въ турското врѣме, това го казватъ самитѣ мѣстни предания. Освѣнъ това има още единъ фактъ който показва, че тѣ сж възникнжли вече послѣ турското завоевание. Горѣ на височинитѣ на Срѣдня гора, въ описанитѣ отъ отъ насъ гори и ливади между Буная и Братя, срѣщали се пространнитѣ мери на турската „касабá" Стрѣлча и на турското село Душанци въ Златишко; край тѣхъ Панагюрище располага съ едно пó-пространно землище, но Копривщица е била ограничена само на единъ съвсѣмъ тѣсенъ синоръ, който свидѣтелствува, че мѣстото е пó-ново отъ сжсѣдитѣ си.

Мѣстнитѣ названия на Срѣдня гора съ рѣдки исключения (нѣколко „калé" и „дерé") сж лишени отъ оная примѣсъ на турски мѣстни имена, които се срѣщатъ даже по върховетѣ на Стара планина и особно по Родопитѣ. Срѣдня

гора си е останѫла българска. Край българскитѣ названия има и нѣколко влашки, споменъ за честото боравение на влашки пастири. Около Копривщица се срѣщатъ слѣднитѣ: поляна *Ýрсулица* (урсул ром. мечка), брѣгъ *Крéцулъ* (крец ром. рунтавъ), *Дълбоки Валъ* (вале ром. долина), долината *Чéрбулъ* въ непроходимитѣ гори на югъ отъ Климашъ (чербу ром. рогачъ). А названието *Климáшъ* е гърцко, донесено отъ сѫщитѣ пастири: κλίμαξ стълба (по цариградското произношение „климакш“).[1]) Не далеко отъ Панагюрище пада въ Луда Яна отъ лѣво една долчина, наречена *Мéрулъ* (ром. ябълка).

Въ новата българска история Панагюрцитѣ и Копривщенетѣ завзематъ едно съвсѣмъ знаменито мѣсто. Въ уединенитѣ си планински общини, снабдени и съ разни привилегии, тѣ никога не сѫ подпаднѫли подъ оння натискъ, подъ който е теглило земледѣлческото население въ равнинитѣ и въ долинитѣ съ смѣсени жители, а сѫ спазили доста много отъ старата българщина, именно отъ чувството за свобода и независимость. А въ нашитѣ години тѣ сѫ станѫли причина на възобновление българската самостоятелность съ срѣдногорското въстание 1876 год., което нáй-напрѣдъ е избухнѫло въ Копривщица, но е имало срѣдоточието си въ Панагюрище — единственното мѣсто, гдѣто тогава Българетѣ сѫ се борили не само срѣщу башибозуци, но и срѣщу османска редовна войска.

Въ езика и въ живота на тие срѣдногорски Българе се срѣщатъ пълно старински чърти. Родоветѣ държѫтъ своитѣ *прякори* по цѣли столѣтия и то нѣкога имена съвсѣмъ старобългарски,[2]) та и помнѭтъ своето родословие на много поколѣния назадъ. Езикътъ принадлежи къмъ източното нарѣчие и се отличава по особна правилность въ самогласнитѣ и по множество хубави стари изражения

---

[1]) Единъ върхъ Климашъ има и при Тетевенъ (Kanitz II 250).

[2]) Има прякори, образувани отъ староврѣмскитѣ имена Десимиръ (Десьо), Радомиръ, Делянъ и пр.

и фрази. Но макаръ че Копривщица и Панагюрище сѫ близу едно до друго, въ говора имъ се срѣщатъ нѣкои мѣстни различия, особно въ фонетиката и въ употрѣбението на разни думи.[1]) Познавание на писмото всѣкога се е съхранявало та се виждатъ и стари надгробни камъньe съ български надписи (въ Копривщица отъ 1772 г. и др.). Рѫкописи сѫ се преписвали и пазили, та ги е имало много, догдѣто възстанието на 1876 г. съ катастрофитѣ си е принесло пагуба и за тѣхъ. Литургията се четеше по български рѫкописания до 1820 год., отъ когато сѫ наченѫли да употрѣбяватъ рускитѣ печатни черковни книги. Гърцки се е пѣло въ врѣме на грѣцкото черковно владѣние само по нѣкогашъ отъ една страна въ черква. Въ историята на българскитѣ училища и на новобългарската книжнина Срѣдня гора завзема едно видно мѣсто; общепознато е, колко списатели, учители и други народни дѣятели сѫ произлѣзли отъ ония двѣ срѣдногорски общини.

По́-голѣмото и по́-старото отѣ двѣтѣ мѣста е *Панагю́рище* (житель Панагю́рецъ, Панагю́рка, прилаг. панагю́рски), въ една котловина подъ източницитѣ на Луда Яна, съ доста отворенъ крѫгозоръ, който въ крѫгъ наоколо е обграденъ все́ съ гори и въ който особно личѫтъ Братия, Лисецъ и Буная.[2]) Поради голѣмото си распространение и виднитѣ кубета на черквитѣ си прави вече отъ далеко едно особно впечатление. Къмъ източния край се намѣрва *Бр́до,* единъ голъ върхъ безъ здания, отъ които се види

[1]) Въ Панагюрище се чуе самогласно *р* и *л* (Пер. Спис. XI и XII, стр. 148); въ Копривщица има нѣкѫдѣ и самогласно *р,* а *л* се придружава съ единъ глухъ звукъ, приличенъ на стѣснено *а*, който слѣди *задъ* него, както се пише въ старитѣ рѫкописи (влъ́к, слъ́ба, длъ́го, стлъ́п, Блъ́гарин). Една видна разлика има въ замѣстване на старото *ѫ*. Споредъ опредѣлението на Дринова (Archiv für slaw. Philologie V 373) въ Панагюрището се обърща въ единъ по́-дълъгъ глухъ звукъ, въ Копривщица въ единъ съвсѣмъ кратъкъ или въ чисто *а* (мо́га, падна́л). Въ Копривщица често настѫпва *е,* гдѣто въ Панагюрище има *я* (брегъ К., бряг П.). Отъ лексикалнитѣ особности споменвамъ само, че Іоанъ става въ Копривщица *Ова́н,* въ Панагюрище *Ева́н.*

[2]) Ср. В. Чолакова, Описание на село Панагюрище. Цариградъ 1866, 14 страници въ 16°.

цѣлото Панагюрище и се съглежда на хоризонта презъ Срѣдня гора и далеката Рила планина, та и нѣщо отъ родопскитѣ гребени. На сѣверъ се простира махалата *Дра́гулинецъ,* казватъ на́й-старата, и на западъ *Ма́решката махла* (ужъ отъ тур. марашь: пазаръ).

По предание Панагюрище на́й-напрѣдъ е било распилѣно на колиби по планинитѣ и послѣ се събрало на едно мѣсто по срѣдата, гдѣто ставалъ *панагю'ръ* (πανήγυρις, въ нинѣшний бълг. езикъ *панайръ).* Отъ старитѣ колиби сѫ останѫли по околноститѣ разни „оброчища" или параклиси, каквито ги има около сегашнитѣ градове и по други български мѣста. Тѣ си иматъ свои имена: св. Илия, св. Петка, св. Атанасъ, св. Архангелъ, св. Никола, св. Димитри, св. Георгий, св. Іоанъ Златоустъ и др. Едно, наречено Пре́света Неде́ля, лежи чакъ близу до западнитѣ поли на Буная. На́й-голѣмото селище измежду тие колиби е било, казватъ, на *Богосло́вска поля'на* при западния склонъ на Буная, гдѣто има още купища камънье; къмъ него е принадлежало споменѫтото по́-горѣ манастирище на пѫтя за Стрѣлча. Турцитѣ наричатъ Панагюрище *Отлукъ-кьой,* „селото на пасбището" (отлукъ), което свидѣтелствува за старото пастирско занятие на жителитѣ. Мѣстнитѣ предания полагатъ основание на Панагюрище въ втората половина на 15 вѣкъ, като приказватъ, че султанъ Мохаммедъ II слѣдъ превземанието на Цариградъ е дигнѫлъ 200 български кѫщи отъ Ямболъ и ги е населилъ на това мѣсто подъ извѣстни условия, сирѣчъ да бѫдѫтъ „войници".

Войнишки села съ българско християнско население е имало въ старото турско царство доста много. „Башъ-байрякъ", главното знаме на войницитѣ по предание е било у Панагюрцитѣ. Само Панагюрище се е ползувало отъ правдинитѣ на войницитѣ, а не и близкитѣ малки планински села. Други войници, за които имамъ сигурни и несъмнѣни свѣдѣния, сѫ били въ селото Конаре (455 кѫщи съ 3051 жит.) въ равнината между Срѣдня гора и Плов-

дивъ, въ Жеравна, въ Ямболската махала Каргона, въ Знеполе при Търнъ и, казватъ, и въ нѣкои ловченски и търновски села. Знеполскитѣ „войници“ сѫ ходили на коситба въ Цариградъ чакъ до 1876 год. Вѣроятно е че къмъ войницитѣ е принадлежала и по́-голѣмата часть на родопскитѣ Българе, когато се небѣхѫ още потурчили. Съ тия собственни войници обикновенно се смѣсватъ по погрѣшка *дербенджиитѣ* или *харбаджиитѣ,* сирѣчь стражари на проходитѣ, въ Калоферъ, Котелъ и пр., та и други привилегирани български села, снабдени съ разни свободи и правдини, които се потвърждавали съ особни царски фермани. Г-нъ Славейковъ ми разказвалъ, че въ турскитѣ архиви на одринскиятъ „Ески-Серай“ имало подробно опредѣление, кои села въ България сѫ длъжни да носятъ на царя кюмюръ, кои да пасѫтъ коньe, катъри или овци, кои да копаѭтъ руди, кои да вардѫтъ проходитѣ и пр. Още по́-вече свѣдѣния се намиратъ въ „кютюка“ въ цариградската „тефтерхана“ (архива) — едно подробно описание на цѣлата държава съ меритѣ на селата и градоветѣ и мѣстнитѣ правдини, съставено, види се, въ 16 столѣтие. Но тия съкровища за старобългарската история до сега съвършенно сѫ непристѫпни за исторически изслѣдвания.

Нѣмский историкъ Хаммеръ е помѣстилъ въ своята история на османското царство едно свѣдѣние, исчѐрпено отъ старитѣ турски лѣтописи, че ужъ единъ отъ турскитѣ войводи въ врѣме на завоеванието и сѫщеврѣменно единъ отъ първитѣ „румелийски беглербегове, славний Тимурташъ („желѣзния камъкъ“), е съвѣтвалъ на царя Мурада I (1362—1389) да даде на нѣкои планински Българе такива правдини за по́-лесното имъ покорение, та че по този начинъ се е образувалъ „войниклѫкътъ“.[1]) Самото име *войникъ* (и по турски *войнакъ)* показва, че тия Българе на́й-напрѣдъ сѫ съпровождали турскитѣ войски съ орѫжие, което се потвърждава и отъ нѣколко стари съврѣменни свидѣтел-

[1]) Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches I 182.

ства; но отъ послѣ тѣ сѫ били дължни само да ходѭтъ на Цариградъ и да гледатъ царскитѣ коньe; отъ дѣйствително войнишки принадлежности не имъ останѫло нищо, освѣнъ че сѫ вървѣли съ байрякъ.

Въ „румелийското канун-намé“ (законникъ), съставено въ врѣме на царя Сулеймана II (1520—1566) и на Селима II (1566—1574), преведено въ съчинението на сѫщий Хаммеръ за старото държавно устройство на турската империя,[1]) се срѣщатъ нѣкои съвсѣмъ подробни постановления върху правдинитѣ на войницитѣ. Ето ги въ преводъ:

„Канунъ на войницитѣ (войнакъ). Тѣ сѫ една извънредна войска за воененъ обозъ, съставена отъ християне. Тѣ неплащатъ харачь нито испендже нито ашръ (десетъкъ), нито бегликъ, ако иматъ пó-малко отъ сто овци; отъ овцитѣ, които иматъ пó-вече отъ сто, плащатъ една аспра за двѣ овци. Ако разработватъ пó-вече отъ отредената имъ освободена *бащина*,[2]) плащатъ като другитѣ поданици десетъкъ и салариé. Тѣ сѫ освободени отъ всички дивански (държавни) ангарии, но на мѣсто това сѫ длъжни всѣка година да ходѭтъ на война, споредъ както имъ иде редътъ. На санджакбеговетѣ и субашиитѣ е запрѣтено да ги принуждаватъ къмъ жетва, сѣнокосъ и други ангарии. Ако се отказватъ да идѫтъ на война или да вършатъ службата на царскитѣ конюшни,[3]) трѣба да плащатъ глоба по 500 аспри.“

„Ако нѣкой войникъ е длъженъ да плати нѣкоя сѫдебна глоба, тази глоба, щомъ е доказана вината му отъ сѫда, се взима отъ *джерибашия*,[4]) безъ да смѣе санджакбегътъ да се мѣси въ това. Ако той е заслужилъ смъртно

---

[1]) Hammer, Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung. Band I (Wien 1815) стр. 309, 407, 413.

[2]) Тази дума (Хаммеръ ѭ челъ *jaschtina)* се намира и въ турский текстъ. Войништвото, както ще изложимъ пó-долу, е имало феудална основа.

[3]) Слѣдователно по онова врѣме е имало и ходение съ войскитѣ и службата въ цариградскитѣ конюшни.

[4]) Както се опредѣлява пó-долу, мѣстний началникъ на войницитѣ.

наказание или осакатение, това му се присжжда само съ знанието на санджакбега и на кадията. Войницитѣ сж разредени всé по три като другари (ямакъ), тъй щото всѣки пжть единъ иде на война и други двама оставатъ въ кжщи. Всичкитѣ три плащатъ заедно на година 16 аспри „кундеръ акчеси“ и оня, комуто се падне да иде на война, дава още върхъ това 6 аспри. Този данъкъ е доходъ на хазната“.

„Ако нѣкой отъ нихъ умрѣ или се разболѣе, веднага трѣба да се замѣсти съ другъ единъ. Единъ войникъ, който е жененъ и който притежава освѣнъ своята освободена нива още други земи, плаща 50 аспри на мѣсто десетъкъ и 12 аспри травнина,[1]) всичко 62 аспри, както и испенджето отъ 25 аспри. Ако е жененъ и живѣе съ баща си на едно мѣсто, плаща само 12 аспри травнина и 25 аспри испендже. Ако напоконъ не е жененъ, плаща само испендже безъ травнина.“

„Има двойни войници, редовни и извънредни (севаидъ). Даждията отъ виното и бъчвитѣ при първитѣ припадатъ на тѣхнитѣ началници, *джерибашии,* при другитѣ обаче тѣ сж доходъ на хазната (хасаи хумаюнъ).“

На други двѣ мѣста има въ законника още слѣдующи постановления за войницитѣ, именно за извънреднитѣ: „Канунъ на войницитѣ. Войницитѣ, които, като извънредни, сж причислени на нѣкой спахия, плащатъ испенджето, както и своитѣ глоби, бегликътъ и данъкътъ отъ пчели ономува, комуто сж причислени. Земитѣ, които сж приписани на тѣхно име като *войнаклжкъ*, немогжтъ да се отдаватъ на никой другъ човѣкъ, и ако сж били отнети, трѣба да се възвърнжтъ на войника. Отъ собственната земя на войника[2]) не се иска никакъвъ десетъкъ, а се иска отъ други земи, които е разработилъ войникътъ. Синове,

[1]) *Отлакъ* преведохъ съ старата дума *травнина*, която въ сжщий смисълъ се чете въ старосърбски паметници.

[2]) Сирѣчь „бащината“.

братия и роднини на войника, който е назначенъ за служба въ царскитѣ конюшни, записватъ се само да плащатъ харачь и испендже, но не като подданици на спахията. Ако дойдѫтъ мусулмане или немусулмане и обработватъ земята, която принадлежи на единъ войникъ, но неискатъ да плащатъ десетъкъ, трѣба да имъ се спре обработванието и земята да се отдаде пáкъ на единъ войникъ".

За лозята има още едно особно постановление: „Войницитѣ, които обърщатъ необработени земи въ лозя, даватъ десетъкъ отъ гроздието на спахията и немогѫтъ да го отказватъ подъ предлогъ, че биле войници".

Освѣнъ тия любопитни и, така да речемъ, официялни свѣдѣния върху правдинитѣ на войницитѣ, при които липсва само едно исчисление на войнишкитѣ села, има още и други стари извѣстия за тия привилегирани Българе и то въ разни пѫтешествия и исторически съчинения за Турско отъ 15—17 столѣтие.

Нáй-стариятъ отъ пѫтешественницитѣ по Турция, познатия на читателитѣ ни френский рицаръ Бертрандонъ де ла Брокиé (1433), неприказва нищо за собственнитѣ войници, но пáкъ има у него три свѣдѣния, важни и за този въпросъ.[1]) На едно мѣсто говори, че между София и Пловдивъ е имало въ тамкашнитѣ планини много разбойници, но „Турчинътъ заповѣдалъ, щото всѣкой, който би се населилъ тамъ, да бѫде свободенъ" и тъй че сѫ се въздигнѫли двѣ села — види се, Ветренъ (или Василица при Капуджика) и Вакарелъ, за които отъ другадѣ знаемъ, че сѫ биле *дербенджии*. Не е невъзможно, че и заселението на Срѣдня гора, съ основание на Панагюрище и Копривщица, е било спомагано отъ турскитѣ царие, за да нестанѫтъ тамошнитѣ гори едно прибѣжище на опасни разбойници. На друго мѣсто казва Бертрандонъ, че между войскитѣ отъ европейскитѣ провинции е имало много християне, не само Сърби отъ полусвободната още държава

[1]) Пер. Списание III, 73, 76.

на деспота Гюргя Бранковича, но и Албанци и *Българе,* и че тия хора сѫ принудени да служѫтъ на Турчина, като не могли да му откажѫтъ. Това го повтаря още единъ пѫть, като казва: „Впрочемъ има между Турцитѣ едно твърдѣ голѣмо число християне, които служѫтъ по принуждение, Гърци, *Българе*, Македонци, Албанци, Словѣне (Esclavons), Власи, Сърби (Rasciens) и други подданици на сърбский деспотъ; всички тие людие ненавиждатъ Турчина, защото ги държи въ едно твърдо робство.“[1]) България тогава вече е била исцѣло подчинена на Турцитѣ, и тия Българе въ османскитѣ войски трѣба да сѫ биле нашитѣ „войници.“

Името на войницитѣ за първи пѫть срѣщаме въ „въспоминанията на еничерина“, съчинение на Сърбина Михаила Константиновича отъ Островица,[2]) който е попаднѫлъ между еничеритѣ, въ г. 1455—1463 участвувалъ въ разни походи на султана Мохаммеда II и нáй-подирѣ въ Босна намѣрилъ случай да се върне между християнетѣ; послѣ се заселилъ въ Полско и тамъ диктувалъ единъ видъ мемоари или лѣтописъ за турскитѣ събития нáй-повече по собственни наблюдения. Той казва: „Има сѫщо и нѣкои свободни християне, които никому нищо неплащатъ та неприематъ и никакво възнаграждение; тѣ се наричатъ *войници* и служѫтъ на царя и водѫтъ празнитѣ царски коньe, когато има нужда отъ това“.

Хансъ Дернвамъ (1553) въ нѣмския си дневникъ разказва, че на връщание отъ Цариградъ при Люле-Бургазъ минѫлъ „единъ каменъ мостъ, при който лежалъ единъ непогребенъ Българинъ, каквито срѣщахме много, дѣто вървѣхѫ за Цариградъ; тѣ се дигѫтъ по редъ, да гледатъ коньетѣ на царя и на нашитѣ и да вършѫтъ други работи“. А между Нишъ и Ражанъ забѣлѣжва: „По пѫтя ни слѣдѣхѫ много събрани Раци (aufgetriebene Ratzen, спр. Сърби)

[1]) Френското издание стр. 610.

[2]) Ср. Бълг. История стр. 578.

съ тарди (tarda), ще рече кратки копия безъ друго орѫжие; казватъ, че се испроваждатъ на Темешваръ. Тѣ сѫ *войници* (woinitzi), сирѣчь такива людие, които гледатъ коньетѣ, копаѭтъ обкопитѣ (schantzen) и сѫ длъжни да вършѭтъ всичкитѣ работи въ лагера."[1]) Краткитѣ копия на тия войници ще бѫдѫтъ ония *харби,* които Захариевъ споменва, като говори за Бѣлово, сѫщо едно привилегирано мѣсто, и за които е речта у В. Д. Стоянова при описанието на дербенджийското село Котелъ.[2])

Важнитѣ свѣдѣния на Герлаха, който е живѣлъ петь години въ Цариградъ (1573—1578), недавно приведохме исцѣло въ страницитѣ на настоящето списание, та нещемъ да повтаряме отъ тѣхъ освѣнъ нáй-главнитѣ нѣща.[3]) Споредъ неговитѣ разкази имало „много хиляди" Българе, които неплащали никакъвъ данъкъ, и когато дошелъ редъ на всѣкиго отъ нихъ, което се случвало всѣка трета година, дохаждали въ Цариградъ пролѣтьта около Великденъ да вардятъ коньетѣ на царя и на везиритѣ въ течение на четире мѣсеци и да имъ женѫтъ ичимикъ и косѫтъ сѣно. При дохажданието влизали въ града съ гайди и играние. Освѣнъ тѣхъ е имало други „много хиляди" или „неброено число" Българе, които въ врѣме на войната карали хранитѣ за войската или които сѣкли дървье за неѭ или вършили други царски работи. На друго мѣсто прибавя, че тѣзи Българе сѫ копаяли въ войната и хендецитѣ, участвували въ юриша срѣщу неприятеля, и се освобождавали отъ тази тегоба само, ако сѫ давали дѣцата си между еничеритѣ.

Въ турската история на Леунклавия, съчинена скоро послѣ Герлаха (1591), чете се, че въ турската войска имало войници (voinucchi), „подъ което име, каже, се разбиратъ

[1]) Hanns Dernschwamm, Iter Constantinopolitanum, рѫкописъ въ чешский музей въ Прага, листъ 232, verso 245.

[2]) Захариевъ 54, Пер. Списание V и VI (1872) 34. „Харба" като орѫжие споменва се и у Гундулича († 1638), Османъ XVIII, 74.

[3]) Периодическо Списание VI (1883) 41, 42.

нѣкои селени отъ гърцко(!) происхождение, които живѣѭтъ въ предѣли погранични до Босна и до сега сѫ християне, но притиснѫти въ жалостно робство и принудени да работѫтъ всичко, каквото имъ се заповѣда отъ Турцитѣ".[1]) Отъ тази бѣлѣжка, види се, послужилъ се италиянский географъ Никола Дольони, който казва за Босна: „Върху тия планини живѣѭтъ нѣкои люде, които Турцитѣ наричатъ войници (voinucchi) и отъ които се служѫтъ при своитѣ военни походи за да имъ косѫтъ сѣно и поправятъ пѫтищата".[2]) Босна е дошла тука по нѣкакво си несποразумение, защото отъ другитѣ свѣдѣния ясно излиза на явѣ, че войници е имало само въ български страни.

Отъ 17 столѣтие имаме едно свѣдѣние у Англичанина Рико́ (Riccaut), който е живѣлъ въ Цариградъ петь години като секретарь на посолството.[3]) При описанието на турската войска споменва, че имало „нѣколко български фамилии", които сѫ били длъжни да съпровождатъ обоза на войската, да поправятъ мостоветѣ при похода, да докарватъ сѣното за конницата или лѣтѣ да го косѫтъ на мѣстото.

Войниклѫкътъ е траялъ до танзимата (1840). Отъ Панагюрище сѫ ходили войници на Цариградъ още преди 20 години, да гледатъ султанскитѣ коньe, тъй щото войништво съ всичкитѣ му наредби днеска още живо се помни. Тѣ сѫ бивали 33 души, въ народни дрѣхи съ опинци безъ орѫжие. Единъ отъ тѣхъ е носилъ една червена кърпа съ полумѣсецъ като байрякъ, и при тръгвание сѫ свирили съ гайди и събирали пари по дукянитѣ. Войнишката повинность е била привързана къмъ извѣстни *бащини*, тъй както се чете въ приведенитѣ стари турски закони. Тази бащина се наслѣдвала отъ най-стария синъ и като „царска земя" не е смѣла да се дѣли нито да се продава, тъй щото

---

1) Leunclavii Amelbeurni Historiae Musulmanae libri XVIII, Francofurti 1591 p. 635.

2) Doglioni, Amfiteatro di Europa. Venetia 1623 p. 1034.

3) Riccaut, Histoire de l'état présent de l'empire ottoman. Trad. de l'anglois. Amsterdam 1672, стр. 613.

тия нивя сѫ оставали заедно съ привързанитѣ къмъ тѣхъ обязанности по цѣли поколѣния въ рѫцѣтѣ на сѫщитѣ родове. Когато се дигнѫ войниклѫкътъ, тия родове бѣхѫ принудени да купѭтъ бащинитѣ си съ пари отъ хазната. Слѣдователно войниклѫкътъ е билъ една феодална институция, сѫщо както и старият турски спахилѫкъ.

Освѣнъ това Панагюрцитѣ сѫ имали и други правдини, съдържани въ единъ царски ферманъ съ златенъ подписъ, който имъ се отнелъ съ измама отъ татаръ-пазарджишкия бегъ Хассанъ Каваназоглу въ началото на нашето столѣтие. Приказва се, че преди 200 години Турчинъ не е смѣялъ тука нито да нощува; на *заабитина*, испращанъ отъ пловдивскиятъ паша, е било позволено да донася жената си отъ Пазарджикъ само сегизъ-тогизъ врѣменно на единъ мѣсецъ, за да нероди въ Панагюрище. Въ послѣдньо врѣме до 1876 год. сѣдѣлъ тука единъ турски мюдиринъ съ двама християнски *векиле* (намѣстници), избрани отъ населението за една година, съ 3—4 заптии Турци и 10 пандури Българе.

Както много други български отворени паланки, и Панагюрище е пострадало отъ Кърджалиитѣ и десеть години на редъ е живѣло въ колиби по горитѣ. Показва се едно мѣсто *Честúти долъ* на стрелешкий пѫть, гдѣто жителитѣ се избавили предъ Кърджалиитѣ. Въ тия бурни врѣмена Панагюрище е изгорѣло, тъй щото пó-стари здания не се виждатъ. Нáй-старата зграда е черквицата св. Тодоръ при подножието на Бърдо, която отъ 1876 год. стои като развалина. Тя е съградена отъ камъкъ и греди въ видъ на четверожгълникъ, въ съвсѣмъ скромнички размѣри. Въ стѣнитѣ е имало празни гърнета или стомни съ тѣсни отвори, каквито нарочно се туряхѫ за пó-добъръ звукъ и въ стари западни черкви и въ кубетата на турски джамии. Никой непомни, кога е била съградена тая старина. На външната стѣна на десно отъ вратитѣ чете се краятъ на нѣкакъвъ надписъ: **Дїонисїѧ**, може би име на нѣкой вла-

дика. Буквитѣ сѫ голѣми и съставени отъ тънки тухли по сѫщий начинъ, както надписъ на Хреля (1335) върху пирга на Рилский мънастирь. До самата тази черквица е съградена голѣмата черква Въведение Пресветие Богородици отъ 1818 год. Има още една голѣма черква св. Георги отъ 1856—1860 год. въ сѣверозападната часть на града, край Светогорский метохъ, съ видни слѣди на топови гюлета отъ врѣмето на възстанието. Тогава Турцитѣ бомбардирахѫ Панагюрище, изгорихѫ и осквърнихѫ черквитѣ и училищата, и подпалихѫ всичкитѣ пó-голѣми и пó-лични кѫщя, на които стоятъ още развалenитѣ стѣни. Тогава пропаднѫхѫ и много стари рѫкописи, които се пазяхѫ въ черквитѣ и въ читалището; само нѣколко сѫ уцѣлѣли у Г-на Дринова, който преди възстанието ги бѣше взелъ съ себе си да ги изучи.

Казва се, че Панагюрище преди кърджалийското врѣме е броило 800 кѫщи. Попъ Константинъ въ своята гръцка книжица забѣлѣжва, че въ него врѣме (1819 год.) имало 600 кѫщи. Споредъ румелийската статистика отъ 1880 г.[1]) има сега 1694 кѫщи съ 8426 жители. Слѣдъ войната Панагюрище станѫло центръ на една околия, която принадлежи къмъ татаръ-пазарджишкий департаментъ и брои 20 села, всичко съ едно население отъ 21345 души.

Скотоводство (джелепликъ) бѣше пó-напрѣдъ главното занятие на Панагюрцитѣ, които въртѣхѫ значителна търговия съ жива стока и за въ Цариградъ и Сърбия. Отъ занаятитѣ имаше мутафчилѫкъ, сирѣчъ правение на чували отъ козина за жито и оризъ, които се возихѫ по Марица на салове за Еносъ, но слѣдъ отварянието на желѣзницата се спрѣ плаванието по рѣката, та съ него престанѫ и тази индустрия. Преди 25 години се подкачи и произвождание на аби, които се носихѫ на Цариградъ, Силиврия, Чаталджа и пр. Има и табаци, папукчии и про-

[1]) Официялна статистика на Източно-Румелийско население. Пловдивъ 1880 стр. 72.

извождание на шаяци. Жителитѣ отличаватъ се съ голѣмо ученолюбие (до 1300 дѣца посѣщаватъ мѣстнитѣ училища) и не ходѭтъ много по свѣта нито се изселватъ толкова много, както сѫсѣднитѣ Копривщене.

Другата голѣма и прочута българска община въ Срѣдня гора е Копривщица. Тя лежи до 500 метра пó-високо отъ Панагюрище; на три часа на около нѣма никакви села, и освѣнъ това пѫть за кола има само отъ сѣверъ покрай течението на Тополница. Съ Батакъ (1055 м.) и Самоковъ (962 м.) тя е нáй-високо положениятъ градъ на България (до 1060 м.). Въ Панагюрище има шоссé (на югъ), телеграфъ и околийско управление, а въ Копривщица нѣма нищо такова, тъй щото тя си остава почти единъ отдѣленъ свѣтъ. Отъ Златица е отдалечена 4 часа, отъ Клисура 3, отъ Таtаръ-Пазарджикъ (презъ Стрѣлча) 8½, отъ Пловдивъ 12. Името *Коприштица* (житель Копрúштенецъ или Копрúштениинъ, Копрúштенка, прилагателно копрúштенски) по окончанието си (на *-ица*) показва, че първоначално е значило една рѣка; то произлиза не непосредственно отъ думата *коприва*, а отъ *копривище*. Копривщица лежи на едно тѣсно мѣсто между високи голи брѣгове, прошарени тукъ-тамѣ съ сиво камънье или съ бѣли пѣсъчни сипеи, които стѣсняватъ долината на Тополница; по западната страна улицитѣ стърмо се възкачватъ възъ бърдо и минватъ мѣстнитѣ долчини по каменни мостове съ хубавъ сводъ отъ стара направа.[1]) Самата Тополница лѣтѣ слабо тече въ плиткото си корито, презъ което има само дървени мостчета и неброени бродове. Отъ южния до сѣверния край върви се край рѣката почти половинъ часъ, когато широчината на града на нѣкои мѣста е съвсѣмъ незначителна. Има петь махли: Лáмбовска махалá (на сѣверъ), Арнаýтъ-махалá, Средна махалá, Торомáнъ-махалá, Бя́ло кáманie. Кѫ-

---

[1]) На единъ отъ тие мостове, *Гéовъ мостъ*, съгледахъ единъ полу извѣтрѣлъ български надписъ отъ 1820 год.; жителитѣ помнятъ, че преди 60—70 години се минвало само по една греда.

щитѣ отчасти сѫ дървени, отъ силни червеникави греди; показватъ се още нѣкои, които сѫ пó-стари отъ кърджалийското врѣме и които, споредъ преданието, сѫ съградени отъ дървета, сѣчени на самото мѣсто, защото гората едно врѣме се простирала чакъ долу до рѣката.

За минѫлото на отечеството си самитѣ Копривщене казватъ, че тѣхното село е пó-младо отъ Панагюрище, особно защото мерáта му е малка и стѣснена, и че въ старитѣ турски книжя се е споменвало само като колиби, *махали* на градъ Стрѣлча. Турски Копривщица се нарича *Авратъ-аланъ*, „женска поляна", едно име, което ни напоменва разни „Момини поляни", „Момини клисури", „Момини калета" по различни краища на България и крѣпостьта Женско или по турски Авретъ-хиссаръ въ Солунско. Приказва се,[1]) че Копривщица е била основана отъ една богата болѣрка отъ село Рила (споредъ други отъ Самоковъ), която е испросила у султана въ Одринъ единъ ферманъ, който се е съхранявалъ до кърджалийскитѣ врѣмена. Но това предание, струва ми се, като че е образувано отъ подирнитѣ тълкувания на турското име „Авратъ аланъ" и то въ врѣмена, когато Копривщица е имала близки сношения съ Рилский мънастиръ. Другъ единъ разказъ забѣлѣжва, че нѣкои жители сѫ се преселили отъ Малешево въ Македония, и нѣкои че сѫ Арнаути, отъ които се наричала Арнаутъ-Махала и кладенеца Арнаутецъ. Преданията говорѫтъ още, че старитѣ Копривщене сѫ ходили съ турскитѣ войски чакъ подъ Будимъ, но тѣ не сѫ принадлежали къмъ сѫщата категория на „войницитѣ", като Панагюрище; у тѣхъ нѣма никакви дири на царски бащини нито на ходение въ Цариградъ за служба при султанскитѣ коньe. Г-нъ Славейковъ, който добрѣ е запознатъ съ българскитѣ традиции, ми каза, че Копривщене сѫ били, като Вакарелци и Василичене, *харбалии*, въорѫжени съ ко-

[1]) Ср. статията па стареца учителя Пулякова, Географическо прѣгледуванне за село Копривщицѫ, Бълг. Книжици 1860, II 262—5, III 9—15.

пия, за защита на планинитѣ и проходитѣ срѣщу разбойници. Другояче въспоминанията на Копривщенетѣ описватъ тѣхнитѣ предѣди като скотоводци, които съ стадата си лѣтѣ стояли по Срѣдня гора, зимѣ слизали по Одринско и търгували съ вълна, сирене, масло и съ овци за турския „курбанъ-байрямъ;“ между Българетѣ, които въ врѣме на Герлаха[1]) преди 300 години сѫ докарвали въ Цариградъ овци за курбанитѣ, сигурно сѫ биле вече и Копривщене и Панагюрци.

Послѣдний ферманъ на Копривщица, казватъ, че се е съхранилъ до днесъ, което обаче слѣдъ много распитвания не ми се вѣрва. Говорѭтъ, че споредъ него селото е било основано въ врѣме на цара Сулеймана II (1520—1566), че е плащало само единъ данъкъ на една джамия въ Цариградъ като *вакуфъ,* че е било освободено отъ десетъка и отъ ангарии и е имало освѣнъ единъ турски *заабитинъ* още и свои християнски началници, които сѫ носили особни шапки. Освѣнъ християнетѣ имаше тука и мусулмански цигане съ една джамия.

Голѣми загуби е претърпѣла Копривщица въ кърджалийско врѣме, гдѣто (слѣдъ 1793) е изгорѣла три пѫти. Жителитѣ нáй-напрѣдъ се защищавали, но послѣ се разбѣгали а не сѫ се прибрали освѣнъ около год. 1810. Копривщица е страдала и при турскитѣ вѫтрѣшни расприза *аянлѫкъ,* та и послѣ околноститѣ ѝ сѫ биле обезпокоявани отъ разни разбойници, Турци и Арнаути, догдѣто султанъ Махмудъ II понаредилъ държавата и догдѣто български хайдути сѫ наченѫли да очистватъ ония мусулмански харамии.

Около Копривщица има пълно *оброчища* по брѣговетѣ, св. Врачъ, св. Илия, св. Георги и др., обикновенно стари голѣми каменни кърстове безъ черквици. Като нáй-стара черква ми се показа едно пусто черковище св. Арангелъ

---

[1]) Пер. Списание VI, 42.

на сѣверозападния край между нинѣшнитѣ гробища; споредъ други е имало тамо само единъ *папаз-евй* (попска кѫща), гдѣто се събирали жителитѣ на богослужение. Въ 1817 год. се направи една пространна черква съ три престоли, св. Іоанъ Кръститель, Успение Богородици и соборъ на светитѣ Архангели Михаилъ и Гавриилъ, сѫщо тамъ на сѣверозападния край високо надъ Тополница. Черквата е низка, но пространна; дървения таванъ се подпира на камени стълпове и подътъ е постланъ съ тухли. Приказва се, че е била направена въ 11 денье, като се е получило позволение отъ заабитина съ помощьта на разни чудесни случки. На олтара лежи едно рѫкописно четвероевангелие на хартия, писано отъ двѣ разни рѫцѣ съ едно на гледъ съвсѣмъ старинско писмо, безъ ѫ, съ забѣлѣжка: **сѫписа се и състави се во град(ъ) Враца при митрополита Трьновꙋ кѵ́р деспота Макарїа, и азъ грѣшни писавши го рꙋкꙋю бренною даскалъ Рашо . . . въ лѣто ѡт(ъ) рожд(ества) Христова ҂а҃х҃м҃д** (1644). Това е единственъ старъ рѫкописъ, който намѣрихъ въ Срѣдня гора. Въ Копривщица ги е имало много още преди 40 години, но една часть е изгорѣла преди години въ пожара на метоха край черквата а други сѫ се разнесли отъ частни лица. Видѣхъ въ черквата и разни икони и изображения, живописани преди 40—50 години, отъ части, казвать, отъ единъ разградски калугеринъ. Другата пó-голѣма черква, направена не като оная отъ майстори Българе изъ Смолско и Мирково, а отъ пловдивски Гърци, стои въ южната часть на града и е съградена въ 1842 год. съ храма св. Никола, както се чете вънка на единъ надписъ съ голѣми слова подъ стрѣхата, направенъ съ тухли по сѫщий начинъ, както оня на старата панагюрска черквица. Освѣнъ това е имало въ Копривщица и Хиландарский и Рилский метохъ; калугеритѣ имъ сѫ се ползували съ едно голѣмо влияние, защото жителитѣ въ своитѣ частни распри сѫ ходили на сѫдъ при тия старци, а не при кадията.

Въ първата половина на нашето столѣтие Копривщица е приобрѣла едно голѣмо значение поради своитѣ *бегликчии*. Копривщенскитѣ чорбаджии сѫ взимали въ Цариградъ подъ наемъ събиране на беглика (десетъка отъ добитъка) въ отдѣлнитѣ окрѫжжия на Европейска Турция и съ това сѫ придобили важность предъ правителството и влияние между раята. Това е било особно въ врѣмето на султана Махмуда II и на Абдулъ Меджида. „Бегликчилѫкътъ“ е траялъ до 1869 год., когато „хюкюмата“ самъ е наченѫлъ да събира данъцитѣ. До сега има въ Копривщица много старци, които досущъ познаватъ всичкитѣ планини въ Видинско, Врачанско, Пиротско, Софийско, Трънско или даже въ Арнаутлѫкътъ. Бегликчиитѣ сѫ имали за броение стадата до 200 души въ службитѣ си и се гордѣяли съ хубави дрѣхи, благородни коньe и добро орѫжие. Християнското население сѫ накарвали да се ползува отъ новитѣ по онова врѣме правдини и да гради черкви; диритѣ на тия имъ старания намѣрихъ въ нáй-затънтенитѣ мѣста на западна България. Въ врѣмето предъ избухването на гърцко-българский черковенъ въпросъ тѣ сѫ били и *ефори*, мирски настоятели, на мънастиритѣ Рилский, Бачковский (въ Родопитѣ) и Хилендарский; по стѣнитѣ на тия стари лаври виждатъ се още изображения на копривщенскитѣ ктитори съ съпругитѣ имъ въ дрѣхитѣ на онова врѣме. Нáй-първитѣ отъ тѣхъ бѣхѫ чорбаджи Стоянъ (Чалоглу) и Вълко (Чалѫкоглу), послѣ разни други отъ родоветѣ на Догановъ, Чомаковъ, Каравела и др., които фамилии всички още сѫществуватъ, но нáй-повече въ Пловдивъ. Тѣ сѫ привели въ Копривщица (1837) и О. Неофита Рилский, който е учителствувалъ тука двѣ години и е въспиталъ много ученици.

Попъ Константинъ въ 1819 г. забѣлѣжилъ въ Копривщица 1000 кѫщи. Преди войната броихѫ се тука 1150 вѣнчила, а румелийската статистика забѣлѣжва сега 1232 кѫщи съ 5753 жители. Слѣдъ учреждението на Ис-

точна Румелия Копривщица, сега като градъ, е била испърво срѣдочие на една малка околия, която е обнемала още и Стрѣлча съ 7 села и всичко 8830 жители, но послѣ ѭ присъединили къмъ Овчехълмската околия съ центра въ селото Конаре въ полето. Много кѫщи стоѭтъ праздни, защото жителитѣ постоянно се изселяватъ. Копривщенина ще намѣришъ по всичкитѣ кранща на България. Въ Пловдивъ ги има пълно и може да се каже, че тѣ сѫ побългарили този градъ, пó-напрѣдъ полу погърченъ. Сѫщо и въ Одринъ копривщенскитѣ преселенци съставятъ ядката на българското население. Има ги въ Димотика или пó-близу въ Казанлѫкъ, въ Пазарджикъ, въ полскитѣ села подъ Срѣдня гора, въ Златишко и пр.

Планинската и сурова природа на мѣстото кара населението, да си търси препитанието другадѣ. Освѣнъ произведенията на скотоводството почти всичко се принася отъ вънъ, отъ полето, отъ Гйопсата и отъ Златишко. Самото скотоводство е водило Копривщенетѣ отдавна да живѣятъ временно вънъ отъ отечеството, въ Одринско или около Цариградъ. Освѣнъ това имало тука отъ давна абаджилѫкъ. Абаджии съ дрѣхи отъ мѣстни аби, шаяци и гайтани сѫ ходили и ходѭтъ още на работа въ Анадолъ, Бруса, Смирна, Ангора, или на гърцкитѣ острове, Лемносъ, Тасосъ, Хиосъ, Икария и др. Копривщенски търговци млѣкаре се намиратъ въ египетска Александрия, та има даже тукашни хора, които знаѭтъ Абиссиния, да не говоримъ за пó-близки предѣли, като Влашко и Сърбия. Поради дълговрѣменното отсѫтствие на много мѫжье Копривщица зимѣ става почти едно „женско село“, и когато се съберѫтъ мѫжьетѣ, могѫтъ да се разприказватъ за една не малка часть на свѣта, както се случва по много мѣста на планинската Швейцария, гдѣто жителитѣ сѫщо сѫ принудени да търсятъ печалба по странство и нѣкога цѣли години отсѫтсвуватъ отъ отечеството си.

III. Гйопса.

Отъ Копривщица тръгнѫхме къмъ сѣверо-истокъ за въ долината на рѣка Гйопса или Стрѣма. До Клисура има 3 часа пѫть. Върви се нáй-напрѣдъ по тъй нареченитѣ *Криву́ле*[1]) край Петрешка рѣка, до гдѣто се стигне до едни високи поляни безъ гора; отъ тѣхъ се съглежда Стара-планина съ Вежена, съ върховетѣ *Острица* и *Царичина* (надъ Клисура) и съ стърмната пѫтека отъ Клисура за Тетевенъ, и долу подъ планината се види котловината на Гйопса. По пасбищата стърчѫтъ тукъ-тамѣ низки скалини; върху една такава скала отъ особна живописна форма се намира кърстъ и аязма — оброчище св. Илия. Високи колове показватъ направлението на пѫтя зимно врѣме, гдѣто много лесно се изгубва дирята му въ дълбокиятъ снѣгъ между мъглитѣ. Около $^3/_4$ часъ отъ града се намира водораздѣла между Тополница и Гйопса, на едни мѣста, наречени *Рáвни дялъ* и *Бѣ́ли кáмикъ* (1329 м. споредъ австр. карта). Единъ $^1/_2$ часъ пó-долу минва се около *Влади́чина чешмá,* край една прохладна букова гора съ огромни стари пъньe. Единъ часъ отъ тамъ слиза се презъ скалини, обрастнѫли съ високъ ардъчъ (Iuniperus), догдѣто се пристигва презъ стърмнинитѣ на *Осúковъ рътъ* въ тѣсната, дълбоко изрѣзана долина на *Длъ́га рекá,* която извира отъ водораздѣла и заедно съ *Камени́дица* и *Белéштица* (отъ Г. Богданъ) и съ дивия *Злú долъ* (отъ Вежена) образува рѣката Гйопса.

Село *Клисура* лежи въ една долина между Стара планина и Срѣдня гора подъ политѣ на тази послѣдната, въ едно мѣсто закрито отъ вѣтроветѣ (796 м.); на западъ отъ него се въскачва пѫтьтъ презъ прохода Козница за въ Златица. Попъ Константинъ въ 1819 год. пише, че Κλεισούρα ἤ Πρασαδὶν Δερβέντι бройло въ него врѣме 500 кѫщи съ жители пастири. Преди войната е имало, казватъ, до 7—800 кѫщи, всé Българе освѣнъ нѣколко мусулмански

[1]) Другадѣ казватъ *кривулéци* на пѫтя.

Цигане.[1]) А сега слѣдъ съвършенното разорение, което е постигнѫло Клисура въ 1876 год., румелийската статистика е намѣрила 635 кѫщи (разбира се и съ развαленитѣ) съ само 354 семейства и 1546 жители. Отъ всичкитѣ мѣста, разорени въ врѣме на срѣдногорското въстание, освѣнъ Батакъ, ни едно неправи такова впечатление като Клисура. Видишъ, че тя едно врѣме е била едно хубаво и богато мѣсто, което се занимавало особно съ вадението на трандафилово масло, а сега между съсипанитѣ стѣни на голѣмитѣ кѫщя едвамъ се издаватъ до 300 привремѣнни низки и слаби колиби. Въ въстанието загинѫхѫ тука до 230 души; другитѣ побѣгнѫхѫ въ Копривщица и другадѣ и селото е било почти пусто до руската война. Много жители не се завърнѫхѫ и се заселихѫ по Гйопса въ жилищата, напуснѫти отъ Турцитѣ. За минѫлото на селото сѫ ми разказвали, че то пó-напрѣдъ се намирало въ самия проходъ на Козница та се наричало сѫщо Клисура, турски *Прасадúнъ Дервéндъ,* едно название, тълкованието на което не се знае, а че чакъ въ кърджалийскитѣ врѣмена то се пренесло отъ прохода вънъ на сегашното си мѣсто. Въ околноститѣ има и двѣ стари развалени малки крѣпости, едната на западъ върху единъ конический хълмъ въ прохода на Козница, другата на истокъ върху сѫщо такъвъ единъ върхъ, тамъ гдѣто начева равното поле на Гйопса; подъ това второ градище се намѣрватъ и желѣзни стрѣли. И двѣтѣ твърдинки сѫ служили за стража на пѫтя, който минуваше отъ Гйопса презъ тука за Златица.

Въ 6 часа стигнѫхме отъ Клисура до Карлово. Пѫтьтъ е горѣ-долу добъръ и за кола. Единъ часъ се слиза въ една тѣсна долина между двѣтѣ планини, голата Стара-планина и гористата Срѣдня гора, подъ огромни каменяци, строполени отъ старопланинскитѣ височини, между зелени

---

[1]) Рускитѣ „Матеріяли“ даватъ на Клусура 438 вѣнчила, което, въ сравнението съ казаното число на кѫщитѣ, ми се види погрѣшно (може би само печатна погрѣшка).

ливади, трандафилови градини и около чудно правилни, като отъ вода обмити, конически хълмове, догдѣто се стигне на́й-послѣ на равното поле.

Долината, що се простира между Троянския, Сопотския, Карловския и Калоферския Балканъ отъ една страна и отклоненията на Богданъ и западната часть на старозагорската Срѣдня гора (Караджадагъ) отъ друга, се вика у мѣстнитѣ Българе и у Срѣдногорцитѣ *Гйо́пса, Гйо́пца, Гйо́пцата;* и въ старото турско раздѣление се наричала *нахия Гйопса.* Това име собственно принадлежи на споменѫтата рѣка, която събира всичкитѣ води на тая долина и се влива въ Марица около 12 километра подъ Пловдивъ. Името, за което ще поговоримъ по́-долу, може да се слѣди чакъ до 13 вѣкъ. Но рѣката носи още и друго название — *Стря́ма,* което е още по́-старо; като Syrmus, Sermius знаѭтъ го вече и римскитѣ списатели, особно Плиний (умрѣлъ 79 сл. Хр.), който го споменва между на́й-значителнитѣ притоци на рѣка Hebrus — Марица. [1])

По характера си тази долина ни напомнва сѫсѣдното Туловско поле (Казанлѫшко), макаръ че не е тъй живописна, но па́къ е по́-питомна отъ Златишкото поле, което има единъ много по́-суровъ планински климатъ. Тия три полета съставятъ единъ редъ долини, които отдѣлятъ стѣната на Стара планина отъ дългия поясъ на по́-низката Срѣдня гора. На́й-високото е Златишкото поле (680 м.), подиръ него слѣди Гйопса (около 500 м.), и на́й-низкото е Туловското поле (около 400 м.).

Хоризонта на Гйопса съвършенно е затворенъ отъ всички страни, защото и проходътъ, презъ който рѣката се извива вънъ въ Пловдивското поле, е обиколенъ отъ

[1]) Syrmus, Plinius Hist. nat. III 30 ed. Detlefsen. Sermius, Acta S. Alexandri 198 (Heerstrasse 44, гдѣто криво ѭ тълкувахъ, споредъ текста на тази легенда, за Станимашката рѣка, която има устието си въ Марица тъкмо *срѣщу* р. Стрѣма). Кореньтъ на думата е *сру,* който е общъ на всичкитѣ индоевропейски езици (слов. струга, струя, гр. ῥέω, ῥεῦμα).

доста високи хълмове и заради това не се познава освѣнъ отъ съвсѣмъ близки мѣста. Стара планина на истокъ отъ могѫществения Веженъ, надъ изворитѣ на Бѣлий Осъмъ, по нѣщо се спуща къмъ Троянский проходъ, а послѣ пакъ се въздига къмъ високата *Амбарица* (2166 м. споредъ Руситѣ[1]) и къмъ островърхата като единъ огроменъ зѫбъ *Добрила* надъ Сопотъ, които и двѣтѣ недавно хубаво ни е очърталъ г-нъ Вазовъ. По́-далече на истокъ къмъ Калоферъ било́то на планината постоянно се възвишава. Горѣ се зеленѣѭтъ пространни поляни съ влашки колиби и стада; тукъ-тамѣ издига се гора отъ ели и борики, а по́-долу ребрата на планината сѫ обрастнѫли до нѣкждѣ съ низъкъ шумакъ. Въ сравнение съ стърмата и на́й-повече гола стѣна на Стара планина по́-приятно изгледа Срѣдня гора съ видния отъ тука Богданъ и горнститѣ расклонения, които отъ него се спущатъ къмъ истокъ, гдѣто имъ излизѫтъ на срѣща сѫщо такива тъмнозелени върхове на Караджа-дагъ или Старозагорската Срѣдня гора. Въ самата Гйопса окото на пѫтника привличатъ уединенитѣ гранитни хълмове на *Чата́лъ-тепе́* (бълг. име нѣматъ), които като нѣкой островъ се испречватъ на югъ отъ Карлово. Рѣката, сѫщо като Тополница въ Златишко и Тунджа въ Казанлѫшко, придържва се къмъ южната, срѣдногорската страна на полето. Дъното е плодородно и на нѣкои мѣста прекрасно обработено, особно въ на́й-западнията и на́й-източнията ѫгълъ. Другадѣ, на пр. на югозападъ отъ Сопотъ, се простиратъ голѣми каменисти необработени равнища, обрастнѫли съ дѫбово храстие и испълнени съ голѣмо камънье, строполено доста далеко отъ ребрата на Стара планина. Много потоци слизатъ отъ планинитѣ; нѣкои, като *Сопотни́ца*, иматъ голѣми корита, до 6—8 метра дълбоки и 30—35 м. широки съ стърми брѣгове и съ дъно испълнено отъ грубо камънье, но лѣти съвършенно сухи. Една буйна растителность вирѣе край пѫтя, трънки, кѫпини, шипъкъ и пр. Освѣнъ лозя,

[1]) Периодическо Списание IV стр. 8 бѣл.

трандафилови градини, нивя и ливади се виждатъ и рѣдки кории отъ стари вишни, орѣхи и дѫбове. Едно множество голѣми костенурки, съвсѣмъ обикновенно нѣщо по Тракия, възбужда любопитството на чужестранния пѫтешественникъ. Селата сѫ распръснѫти и по дъното и по краищата на полето. Минѫхме по срѣдата около *Лахманла́ре*, [1]) което съ прекраснитѣ си градини и гѫсти овошки останѫ на лѣво, около *Текия* (тур. Текке), гдѣто се въскачва пѫтьтъ презъ Троянский Балканъ, презъ *Карасарлѫ́*, гдѣто, както и въ слѣдующето *Ига́ново,* съзрѣхъ нѣкакъвъ старъ турски калдъръмъ въ селото, и презъ *Ахи́ево,* отъ гдѣто ударихме направо за Карлово. Насѫдѣ се виждахѫ на́й-повече Турци, които, мѫжие и жени, тъкмо бѣхѫ заети съ жетвата.

Отъ историческитѣ наметници се виждатъ край пѫтя много могили, сѫщо както въ Златишкото и Туловското поле; на пр. при сухото корито на Сопотница стоятъ три отъ западната и една отъ источната страна. Нѣколко минути на истокъ отъ Ахиево видѣхъ близу до една могила единъ уединенъ старъ дѫбъ, край него единъ крѫгълъ стълпъ безъ надписъ и наоколо една четвъртита каменна стѣна; казахѫ ми, че това е било *тюлбе* на нѣкакъвъ турски светецъ, който е погинѫлъ при завоеванието на страната въ борбата срѣщу гяуритѣ на близкото Сопотско градище, но стълпътъ ми се видѣше много по́-старъ. Стари надписи въ Гйопса не съмъ видѣлъ; нѣколко пѫти завъртѣхъ коня между пространнитѣ запустѣли турски гробища, които личѫтъ край пѫтя, да видѫ, има ли може би нѣкои работени или писани камънье, но намѣрихъ само грубо отесани нови плочи.

Важни сѫ остатъцитѣ отъ стари римски пѫтища. Презъ Гйопса е минавалъ голѣмия друмъ, който е съединявалъ Пловдивъ съ Дунава и който се споменва вече въ врѣмето на царя Нерона и е начертанъ на римската карта, позната

[1]) Така го произнасятъ Българетѣ мѣсто Рахманларе.

подъ името Tabula Peutingeriana.[1]) Този пѫть е вървѣлъ отъ Пловдивъ на Хисара, преминвалъ презъ низкитѣ крайни хълмове на Срѣдня гора направо къмъ горереченното село Карасарлѫ, гдѣто има едно старо „градище", обърщалъ се подиръ на сѣверъ къмъ Текия, гдѣто се вижда друго едно старинско „кале", преминувалъ Троянский Балканъ, който е снабденъ пакъ съ такава старовремска развалина на върха, и се спущалъ къмъ Ловечъ (римската *Melta*), отъ гдѣто се раздѣлявали пѫтищата за *Oescus* (развалини при селото Гигенъ до устието на Искъра), *Novae* (при Свищовъ) и *Nicopolis* (Никюпъ при Търново). Отъ този пѫть се отклонявалъ при Текия другъ единъ, който е вървѣлъ къмъ истокъ за въ Казанлѫшко и е достигалъ, казватъ, до Стара Загора. Диритѣ му съгледахъ въ Гюпса на двѣ мѣста. Десеть минути на западъ отъ Карлово показахѫ ми единъ калдъръмъ, съвсѣмъ разсипанъ и 3—4 раскраче широкъ, та и едно каменно мостче на него презъ единъ суходолъ. А на истокъ отъ Карлово почти цѣлъ единъ часъ, чакъ близу до Митеризово, слѣдвахъ единъ старъ калдъръмъ, до 3 метра широкъ и отчасти тъй добрѣ съхраненъ, че служи още до днесъ. По-далече дирята му се явява въ Калоферскитѣ планини, както ще раскажемъ по-долу.

Освѣнъ ония три градища, онова по-долу отъ Клисура, при Текията и при Карасарлѫ, има тука още една четвърта развалина, сѫщо безимена. Тя се намира на сѣверозападъ отъ Сопотъ, $1^1/_2$ часъ отъ селото, върху единъ скалистъ и непристѫпенъ рътъ на Стара планина между двѣ дълбоки долини, — единъ малъкъ четверожгълникъ отъ нетесано камъние и хорозанъ съ полуразрушени стѣни и голѣми дупки или мазгали въ тѣхъ. Видѣхъ іѫ само отъ далеко. Подъ неіѫ при politѣ на планината стои мънастирь св. Спасъ, който е изгорѣлъ 1877 г. въ врѣмето на войната съ всичкитѣ си паметници. Григоровичъ (1845) е видѣлъ

[1]) Свѣдѣния за този пѫть съставихъ въ Heerstrasse 156—158.

въ него „нѣсколько новыхъ рукописей“; азъ съмъ чулъ, че въ тѣхъ е имало любопитни записи отъ турскитѣ врѣмена и че се съхранявало тука и едно евангелие, вързано преди 250 години съ думата „Пловдивъ“ въ надписа на корицитѣ.

Отъ старобългарско врѣме има за Гіопса нѣколко любопитни свѣдѣния, които се намиратъ въ мемоаритѣ на византийский императоръ Иванъ Кантакузинъ, въ епизода за българский князъ Войсилъ. За тогози Войсила ще поговориме тука нѣщо по́-на-пространно.

Кѫдѣ края на 1321 г. умрѣлъ българский царь Тодоръ Светославъ, синъ на царя Георгия Тертерия I, слѣдъ едно дълго и честито владѣние. Престольтъ наслѣдилъ синъ му Георгий Тертерий II, „**велїкъıи царь Геѡргїе, сынь великаго царѧ Ѳеѡдора Свѧт(ь)слава**“, както четемъ въ едно евангелие, писано по негова заповѣдь 1322 г. и съхранено въ Хиландарский мънастирь.[1]) Новий български царь незабавно се въсползувалъ отъ междоусобието, което тогава владѣело въ византийската империя между старий и младий Андроникъ за наслѣдството на цариградский престолъ. Когато „великий стратопедархъ“ Андроникъ Палеологъ, който управлявалъ Пловдивъ и Родопскитѣ „епархии“ (провинции), преминѫлъ отъ младий царь къмъ старий, Тертерий въ врѣмето на жетвата (1322) прибързалъ въ полето, когато жителитѣ тъкмо бѣхѫ пърснѫти по нивята, изгорѣлъ нѣкои крѣпости и безъ трудъ завладѣлъ Пловдивъ, защото въ него имало съвсѣмъ слабъ гарнизонъ и гражданетѣ били испроводили своитѣ мѣстни воиници въ войскитѣ на младий Андроникъ, който отъ Димотика, своята главна крѣпость, воюваше срѣщу дяда си въ Цариградъ. Българский царь помѣстилъ въ града, който се намиралъ на граница между България и „ромейското“ царство,[2]) единъ силенъ

[1]) Срезневски, Памятники юсоваго письма стр. 350.

[2]) Кантакузинъ, Бонското изд. I, 173: ἐν ὁρίοις ἦν τῆς ἐκείνου καὶ Ῥωμαίων ἡγεμονίας.

гарнизонъ отъ отбрани войници, Българе и татарски наемници, 1000 конни и 2000 пѣши, подъ предводителството на Ивана Русина, който споредъ Кантакузина е билъ единъ войвода „лично храбъръ и много опитенъ въ воюванието“. Родопскитѣ предѣли съ Станимака и Чепино сѫ останѫли въ рѫцѣтѣ на младий Андроникъ, който съ помощьта на едно движение между родопскитѣ номадически пастири, предводимо отъ нѣкой си Шарбанъ, е надвилъ и уловилъ стратопедарха и повѣрилъ управлението на ония мѣста на свой войвода Тарханиота.[1]) Когато послѣ презъ Августа младий Андроникъ се примирилъ съ дяда си и се отправилъ отъ Цариградъ въ Димотика, царъ Тертерий испроводилъ войски, види се нѣйдѣ отъ Ямболско, за да плячкатъ малкитѣ градовце около Одринъ, но Андроникъ излѣзълъ срѣщу тѣхъ и ги преслѣдвалъ чакъ до българската граница (ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς Μυσίας) и тамъ съ ненадѣйно нападение ги разбилъ. Единъ мѣсецъ послѣ Андроникъ лично направилъ едно нашествие отъ Одринъ даже вѫтрѣ въ българскитѣ предѣли, съ ограбвание на селата и откарвание стадата, види се, сѫщо нѣйдѣ покрай срѣднята Тунджа или по Загорското поле, и подиръ това се завърнѫлъ за презъ зимата пакъ въ Цариградъ.

Сѫщата зима умрѣлъ царь Георгий Тертерий II безъ наслѣдникъ.[2]) Въ България настанѫли голѣми вълнения. Градоветѣ отъ Месемврия до Сливенъ (ἀπὸ Μεσημβρίας ἄχρι Στίλβνου), сирѣчъ крайморскитѣ крѣпости около Бургазский заливъ и подбалканскитѣ отъ тамъ до Тунджа, доброволно се подчинили на гърцкий царь. А пó-на-западъ подъ южния склонъ на планинитѣ е основалъ една държавица българский велможъ *Войсилъ* (Βοησίλας, Войсиласъ).[3]) Този Войсилъ е билъ членъ на единъ отъ първитѣ тогавашни бо-

---

[1]) Кантакузинъ I 147.

[2]) Кантакузинъ I 172, 175.

[3]) Че това име е Войсилъ (не Вой-*славъ*), расправихме вече въ Бълг. Ист. (Одеско изд.) 382 бѣл.

лѣрски родове въ България, който, ако може да се сѫди споредъ личнитѣ имена, е билъ отъ чисто словѣнско происхождение и, както ще изложимъ пó-подробно, е ималъ землището си въ Срѣдня гора и въ Гйопса. Найстария братъ на Войсила *Смилецъ*, женент за една Гъркиня, внучка на старий царь Андроника, дъщеря на вторий му синъ Константина, е билъ въздвиженъ за царь въ България, когато Татаритѣ подъ предводителството на Ногай-хана сѫ наченѫли да притѣсняватъ държавата и когато царь Георгий Тертерий I е билъ принуденъ да побѣгне предъ тѣхъ въ Византия. Смилецъ е влѣзнѫлъ въ близки сношения съ Сърбитѣ, като женилъ дъщеря си за сина на краля Стефана Уроша II Милутина, за послѣшний краль Стефанъ Урошъ III Дечанский. Но царството му не е траяло дълго врѣме. Синъ на Ногая Чоки заедно съ Тертериева синъ Тодора Светослава свалилъ Смилеца отъ престола, и царството пáкъ е минѫло въ рѫцѣтѣ на Тертеровцитѣ. които не сѫ принадлежали къмъ старитѣ български родове, а сѫ били потомци на Куманитѣ, населени въ България въ половината на 13 вѣкъ. Между родоветѣ на Смилеца и на Тертерия никнѫла е отъ тогава една непримирима вражда, която не е престанѫла, догдѣто сѫ сѫществували и двѣтѣ фамилии.

За кончината на Смилеца нѣма свѣдѣния; слѣдъ възкачванието на Светослава нестава пóвече дума за него. Но това е сигурно, че двата му брата сѫ били испѫдени отъ България и че сѫ намѣрили прибѣжище въ Византия, гдѣто сѫ се ползували отъ всѣки случай да воюватъ срѣщу Тертеровцитѣ. Пó-голѣмия *Радославъ*, който е носилъ титлата на „севастократоръ“, споредъ византийското дворцово чиноначалие собственна особно на царевъ братъ, кратко врѣме слѣдъ падението на Смилеца се дигнѫлъ съ помощьта на царя Андроника отъ своето прибѣжище въ Солунъ и съ други бѣженци и византийски войски влѣзнѫлъ въ България, за да отнеме на Светослава царството. Но братъ

на Тертерия I и чичо на Светослава *Елтимиръ*[1]), който носеше титлата на „деспотъ“ и бѣше господарь на Крънската земя при южното подножие на Стара планина, го разбилъ, уловилъ и ослѣпилъ. Нáй-младиятъ отъ тритѣхъ братия *Войсилъ* останжлъ у Византийцитѣ. Той нáй-напрѣдъ се споменва въ византийската войска, когато Светославъ е воювалъ съ старий Андроникъ заради Месемврия, Анхиялъ, Созополъ и Ямболъ (ок. 1308). Тогава е разбилъ българскитѣ чети при рѣката Скафида до Созополь.[2]) Послѣ го намираме (1321) въ войскитѣ на младий Андроникъ предъ Цариградъ и чуеме, че отъ неговия лагеръ е прибѣгнжлъ въ града къмъ стария царь.[3]) Напоконъ се свърши царский родъ на Тертеровцитѣ въ третото поколѣние съ Тертерия II, и на Войсила, който трѣба да е билъ вече доволно възрастенъ, се отвори пжть да влѣзе пàкъ въ България. Цѣльта му е била завладѣнието на старитѣ бащини; царство, види се, не е търсилъ.

Щомъ е дошло извѣстието за смъртьта на Тертерия II, Войсилъ се отправилъ въ пограничнитѣ български предѣли и подчинилъ си крѣпоститѣ отъ Сливенъ до Кописъ (τὰς ἀπὸ Στίλβνου μέχρι Κόψεως ἐπιλοίπους τῆς Μυσίας πόλεις). Кантакузинъ прибавя, че тѣ му се предали заради родственни свързки (διὰ τὴν οἰκειότητα τοῦ γένους). Слѣдъ това извѣстилъ на гръцкий царь, че съ градоветѣ и съ войскитѣ си се подчинява подъ неговата върховна власть и приелъ название „деспотъ на българското царство.“ Отъ този разказъ

[1]) Името е чисто куманско или тюркско и съдържава познатата дума *„демир*, желѣзо. То се срѣща въ формата *Алтимиръ* до днесъ и въ названия на разни села: Алтимировци въ Софийската околия, Алтимиръ въ Раховско.

[2]) Βοσσίλαν τὸν Σμίλτζου καὶ Ῥαδοσθλάβου ὕστατον ἀδελφόν. Пахимеръ. Бонско изд. II 446. Братията сж биле γένους τοῦ πρωτίστου παρὰ Βουλγάροις (сжщий II 206).

[3]) Кантакузинъ I 134: Βοησίλας ὁ τοῦ Μυσῶν βασιλέως ἀδελφός — братъ на българский царь; а другадѣ (I 172) пише: ὁ τοῦ προβεβασιλευκότος Μυσῶν ἀδελφός — братъ на понапрѣшний царь български, на едно мѣсто, гдѣто е дума за Тертерия II. Това ме е привело въ голѣмото заблуждение, че въ Бълг. Ист. 382 Войсила турихъ като брата на Светослава. Βοησίλας на Кантакузина и Βοσσίλας на Пахимера сж едно и сжщо лице.

излиза на явѣ, че Войсилъ е свършилъ своето предприятие на́й-повече са́мъ съ помощьта на нѣкои стари наслѣдствении роднински свързки, които е ималъ въ предѣлитѣ подъ южния склонъ на Стара планина отъ Сливенъ на западъ и които не сѫ били ослабнѫли и слѣдъ дългото почти 25 годишно отдалечение на родътъ му отъ България. Освѣнъ това забѣлѣжително е, че и Радославъ, Войсиловъ братъ, своя нещастенъ опитъ за влизание въ България е наченѫлъ съ борба срѣщу Крънския деспотъ, сѫщо при южния склонъ на планинитѣ. Тия обстоятелства ни напоменватъ едно свѣдѣние, което показва, че и на́й-стария братъ Смилецъ още преди възцаряването си е сѣдѣлъ въ Срѣдня гора. Захариевъ пише, че въ околноститѣ на селото Ветренъ на Ихтиманский пѫть, при селото Акѫджи, стоели развалини отъ единъ голѣмъ мънастирь, който селенитѣ наричали *Смилцевъ мънастирь* и че единъ старъ попъ отъ Ветренъ му разказвалъ, че тамъ имало по́-напрѣдъ плоча съ български надписъ, гдѣто се чело, че тоя мънастирь „съградилъ *князъ Смилецъ,* Елтимировъ зетъ, въ 1286 год. въ царуването на Георгий Тертерий.“[1]) Нѣмамъ причина, да се съмнѣвамъ за истинностьта на това свѣдѣние. Оная година наистина е царувалъ Тертерий I и Смилецъ още небѣше царь; погрѣшено, види се отъ неразбиране думитѣ на надписа, е само това, че Смилецъ не е билъ зетъ на Елтимира, а наопаки Елтимиръ е билъ зетъ на Смилеца. Всичко това показва, че земитѣ на Смилцевия родъ сѫ се простирали отъ изворитѣ на Марица по Срѣдня гора презъ Гйопса и Туловско поле чакъ до Сливенско и че сѫ му принадлежали отъ старо врѣме.

Столицата на Войсила е била, споредъ Кантакузина, крѣпостьта *Копсисъ*[2]) (Κόψις). Тя впрочемъ се споменва и единъ пѫть по́-напрѣдъ, въ врѣмето на византийскитѣ походи

---

[1]) Захариевъ стр. 76 (споменѫхъ вече въ Бълг. Ист. стр. 374).

[2]) Оставихъ името, както го пишѫтъ Гърцитѣ; види ми се, че не е съвсѣмъ случайно, гдѣто тѣ сѫ избрали окончание — ις, род. пад. — εως, а не сѫ писали Κόψα, — ας. Вѣроятно българското име е свършвало на — ніє : копсіє.

срѣщу царя Светослава, гдѣто войскитѣ тръгнѫли отъ Одринъ противъ деспота Елтимира и плячкали отъ Ряховица, развалинитѣ на която намѣрихме[1]) въ околноститѣ на Стара-Загора, до Сливенъ и до Копсисъ (ἐς Στίλβνου μέχρι καὶ Κόψεως). Че името на Копсисъ и названието на Гиопса е сѫщо, казахъ вече въ „Бълг. История", а за мѣстоположението на града сега могѫ да прибавя, че той вѣроятно се намиралъ въ разваления градъ, основитѣ на който личѫтъ въ полето между Сопотъ и Карлово, както ще расправимъ по́-долу. Кантакузинъ казва, че Войсилъ е държалъ освѣнъ Копсисъ още четире други крѣпости,[2]) които трѣба да се търсѫтъ не само въ Гиопса, но и на истокъ въ Казанлѫшко чакъ до Сливенско, до источната граница на Войсиловитѣ предѣли. А войската на деспота е броила 3000 войници, едно число, което сѫщо свидѣтелствува за едно доста пространно и добрѣ населено землище.

Слѣдъ тия събития младий Андроникъ по заповѣдь на дѣда си тръгнѫлъ съ цариградскитѣ и тракийскитѣ войски предъ Пловдивъ и заедно съ Войсила го обиколилъ. Това е било пролѣтта 1323 год. Макаръ че господарьтъ на България билъ умрѣлъ и страната се намирала въ неизвѣстно положение, Иванъ Русинъ не е напуснѫлъ града, който му бѣше повѣренъ отъ покойний Тертерий, а храбро се защищавалъ. Българетѣ неизлизали на полето, а заградили портитѣ и борили се отъ стѣнитѣ. Сраженията се подновявали ежедневно въ течение на четире мѣсеци. Въ сѫщо врѣме боляретѣ на българската държава избрали за царь Видинския господарь *Михаилъ,* който вече въ царствуванието на Светослава се споменва съ деспотский санъ и който е билъ, както баща му князъ Шишманъ, единъ отъ нáй-силнитѣ велможи въ страната.[3]) Когато му пре-

---

[1]) Вижъ Пер. Спис. II 50.

[2]) Τῷ Βοησίλᾳ τῆς τε Κόψεως καὶ ἑτέρων τεττάρων κρατοῦντι φρουρίων, Кант. 1,179.

[3]) Михаилъ „dispoti Bulgarie, dominus de Vigdino" въ единъ венециянский паметникъ отъ ок. 1313 г. (Бълг. Ист. 381). Баща му Шишманъ въ сърбскитѣ памет-

дали Търново и управлението, дигнѫлъ се съ една войска отъ Българе, съюзници Угровласи и наемници Татаре, но не се упѫтилъ къмъ Пловдивъ, а нáй-напрѣдъ подкачилъ да обсажда и да превзима ония приморски и подбалкански градове отъ Месемврия до Сливенъ. Андроникъ по причина на това въ военния си съвѣтъ рѣшилъ да напусне обсадата на Пловдивъ и да тръгне срѣщу новия българский царъ. Войсила съ неговитѣ чети испроводилъ въ Копсисъ, „защото е било близу“ (ἐπεὶ πλησίον ἦν), за да се приготви къмъ новия походъ и да стигне на третий денъ въ *Потука,* гдѣто пáкъ да се присъедини къмъ гърцката войска, която е тръгнѫла направо срѣщу Михаила. Тази Потука споредъ Кантакузина е била единъ градецъ разрушенъ отъ нѣкоя прѣдишна война (εἰς Ποτοῦκαν, ὃ πόλισμα ἦν κατεσκαμμένον ἔκ τινος ὡς ἔοικε πολέμου) и е отстояла единъ день отъ мѣстото, гдѣто се намиралъ лагерътъ на българский царь. Слѣдователно е лежала между Пловдивъ и Сливенъ, нó-близу къмъ послѣдния, нѣйдѣ подъ подножията на източната Срѣдня гора. Споменва се само още единъ пѫть, въ старобългарското житие на св. Михаила, който е билъ **ѡтъ града Потоукы, родомъ сꙑи Блъгаринъ**; тамъ се чете сѫщо, че царъ Калоянъ е превзелъ тази Потука и пренесълъ мощитѣ на светеца въ Търново.[1])

Андроникъ, като оставилъ Георгия Вриенния съ единъ отрядъ да варди Станимака и Чепино и отъ тамъ да наблюдава Българетѣ въ Пловдивъ, стигнѫлъ въ Потука. Тамъ приелъ неочакваното извѣстие, че Войсилъ ужъ внезапно умрѣлъ. На първитѣ два човѣци, които сѫ донесли

ници се нарича „князъ“. Кантакузинъ (1,175) е погрѣшилъ родословието на Михаила, като казва, че е билъ синъ на деспота Срацимира; той го сбъркалъ съ царя Іо. Александра, който сѫщо споредъ него (1,459) е билъ синъ на Срацимира.

[1]) Гильфердингъ, Собр. соч. I стр. 49 бѣл. — На Потука прилича château Peutaces (у Villehardouin'a ed. Wailly p. 209 cap. 79, § 353), гдѣто Латинитѣ 10 денье преди Одринската битка 1205 г. сѫ търсили храна. Но това име въ рѫкописитѣ различно се чете, между друго и като Peurates, което ми се види нáй-вѣрно, — крѣпостьта Πρέβατον, която много пѫти се споменва въ околноститѣ на Одринъ (нинѣ село Провадъ, 4 ч. отъ града на сѣвероистокъ).

този слухъ, не се вѣрвало, защото сѫ биле Българе. Подирѣ се явилъ единъ Гръкъ, който отъ една височина е видѣлъ съ своитѣ очи, какъ сѫ несли тѣлото на Войсила въ Конисъ, та не е имало причина да му се невѣрва. Съ това събитие се свърши походътъ. Войската бѣше ослабнѫла съ загубитѣ предъ Пловдивъ, съ отдѣление отряда на Вриенния и съ недохождание на Войсила. Андроникъ съ тежко сърце се рѣшилъ да се непуща въ опасната борба въ планинитѣ и планинскитѣ долини, въ ония предѣли отъ Сливенъ до морето, и тръгнѫлъ къмъ Одринъ. Тамъ слѣдъ осъмъ денье приелъ едно писмо отъ Войсила, гдѣто той му се обаждалъ, че е живъ още, но че е ялъ гѫби и се тровилъ, тъй щото е билъ като умрѣлъ и едвамъ се свѣстилъ съ помощьта на нѣкакви си антидоти.

На царя Михаила слѣдъ това скоро се предали всичкитѣ ония подбалкански крѣпости, и той испроводилъ единъ войвода съ нови войски въ Пловдивъ, да замѣни Ивана Русина. Но когато Иванъ съ своитѣ другари посрѣщалъ войската вънъ отъ града и презъ нощьта останѫлъ въ нейния лагеръ, вѣроятно оттатъкъ Марица, гражданетѣ (Гърци) употрѣбили тази негова неосторожность да се освободятъ отъ Българетѣ. Вриенний тъкмо въ това врѣме се бѣше приближилъ до стѣнитѣ да плячка градскитѣ стада. Него привикали презъ нощьта пó-близу, тайно отворили портата и пуснѫли го въ града. На Ивана и на Българетѣ не е останѫло зараньта друго освѣнъ да се оттеглятъ. И така българското царство е изгубило Пловдивъ, догдѣто пáкъ не го е взелъ 20 години пó-послѣ царь Іоаннъ Александръ. Въ сѫщо врѣме Михаилъ злѣ притиснѫлъ Войсила. Царскитѣ войски обиколили Конисъ и четир-тѣхъ други крѣпости. Войсилъ усърдно се защищавалъ, като е билъ спомаганъ отъ Андроника съ срѣдства и съ пѣши и конни войници и като е ималъ доста привърженици между жителитѣ на своята страна. Нáй-подирѣ видѣлъ, че българскитѣ войски му затворили отъ всѣкждѣ

донасянието на храна и че самитѣ негови хора се наклонявать къмъ царя, и тайно избѣгалъ въ Византия. Щомъ е излѣзълъ, неговитѣ людие сѫ предали крѣпоститѣ на Михаила. Това е било на есень 1323 год.[1]) Слѣдъ това Михаилъ съ всичката си войска влѣзнѫлъ въ ромейската земя и въ 12 деньe стигнѫлъ до Вира (Фере) и Траянополъ при устието на Марица. Младий Андроникъ стоялъ на близу въ Димотика, но безъ достатъчна войска, тъй щото не е могълъ да му излѣзе на срѣща. Скоро послѣ това се сключилъ и миръ.

За Войсила чуеме само още единъ пѫть. Когато младий Андроникъ третий пѫть се борилъ съ дѣда си и превзималъ византийскитѣ крѣпости въ Македония (1328), тръгнѫлъ отъ Воденъ къ Костуръ а отъ пѫтя още проводилъ „българский деспотъ Войсилъ“ (Βοησίλαν τῶν Μυσῶν δεσπότην) и Византийцитѣ Вриенния и Ексотроха всичко съ 2000 конници на Охридъ. Тѣ слѣдъ единъ усиленъ походъ стигнѫли предъ града и Охридчанетѣ безъ затруднение имъ отворили портитѣ.[2]) Нѣма съмнѣние, че Войсилъ е умрѣлъ между византийскитѣ боляре и пълководци, може би недълго врѣме слѣдъ това, защото послѣ нестава по̀-вече дума за него.

При този случай ще споменемъ и нѣщо за близкий *Крънъ* (Κρηνός, Κρουνός), който доста често се споменва въ

---

[1]) Хронологическитѣ данни на Кантакузина не сѫ съвсѣмъ ясни, защото е съчинявалъ своята история около 40 години по̀-подирѣ. Ето главнитѣ за насъ моменти: 1321 (I стр. 108) Светославъ въ пролѣтта още е билъ живъ. 1322 (индиктионъ V, стр. 136) въ края на зимата Родопитѣ преминѫли къмъ стария Андроникъ. Въ началото на Августа (стр. 169) младий Андроникъ слѣдъ мира съ дѣда си отишелъ въ Димотика; по̀-напрѣдъ, въ врѣме на жетвата, Тертерий II бѣше взелъ Пловдивъ. На есень се падатъ походитѣ на Андроника срѣщу Тертерия. 1323 (инд. VI) слѣдъ смъртьта на Тертерия дохажда въ пролѣтта обсадата на Пловдивъ и безуспѣшний походъ срѣщу Михаила. Войсилъ (стр. 179) се защищавалъ μέχρι ἐνιαυτοῦ καὶ περαιτέρω, не „една година и по̀-вече“, а „до годината (новата година по византийский календаръ бѣше на 1 Сепt.) и по̀-вече“. Сѫщата година се сключи миръ. Презъ зимата 1323/4 се падатъ татарскитѣ работи (стр. 189, 192) а на 16 Августъ слѣдъ това (още инд. VII) умрѣла съпругата на младий Андроникъ (стр. 193). 1325 г. инд. VIII въ Февруарий младий Андроникъ е билъ коронясанъ.

[2]) Кантакузинъ I 277.

12—14 вѣкъ. Това е билъ единъ *градъ* съ предѣла около него. Първата му диря намираме въ съчинението на арабский географъ Едриси отъ половината на 12 столѣтие, който описва единъ пѫть отъ Срѣдецъ въ единъ день на *Стобони* (Щипонье, нинѣшний Ихтиманъ), отъ тамъ (вѣроятно презъ Златишко) въ шесть денье до крѣпостьта *Акарнусъ* или *Акраносъ*, съградена на единъ високъ върхъ, послѣ 40 мили (единъ читавъ день) пóдалече въ градъ *Барви* (Боруй, Беруа или Верреа — Стара Загора) и пó-нататъкъ въ Цариградъ.[1]) Крънъ и Боруй се споменватъ и послѣ заедно. Византийский лѣтописецъ Никита Акоминатъ приказва, какъ е избѣгнѫлъ (1190) царъ Исакъ Ангелъ слѣдъ нещастната битка съ Българитѣ „чрезъ така наречения Крънъ къмъ Боруй“ (διὰ τοῦ λεγομένου Κρηνοῦ πρὸς τὴν Βερρόην) и какъ сѫ вървѣли (1206) Латинитѣ „до Крънъ и Боруй“ (μέχρι Κρηνοῦ καὶ Βορέης), за който походъ отъ латинскитѣ свѣдѣния знаемъ, че сѫ стигнѫли до самия Боруй.[2]) Нáйчесто се чете за Крънъ у Пахимера въ описанието на войнитѣ срѣщу Светослава царя и чича му, Крънский владѣтель деспота Елтимира.[3]) Андроникъ, като е воювалъ срѣщу Елтимира, плячкалъ отъ горереказанната Ряховица въ Старозагорско до Сливенъ и Копсисъ. Освѣнъ това отъ думитѣ на Пахимера се види, че Росокастро, Лардеа (нѣйдѣ при Айтосъ) и Ямболъ сѫ биле вънъ отъ собственното землище на Крънский деспотъ.[4])

---

[1]) Edrisi trad. par Jaubert II 382 (Akranos между бълг. градове) и 383. Въ това издание насѫдѣ е печатано *Carwi* мѣсто *Barwi*, както го четѫ азъ, като имамъ предъ видъ не само лесното събркване на *б* и *к* въ арабскитѣ слова, но и ясното свидѣтелство на Едриси, че този градъ (стр. 293) се намиралъ около 2 денье на сѣверозападъ отъ Одринъ, при подножието на едни планини, недалеко отъ р. Марица (292, 295, 383). Полский географъ Lelewel, Géographie du moyen âge III, IV 115 полага *Акарнусъ* (Акартусъ или другояче погрѣшено въ рѫкописитѣ) между Шипка и Калоферъ, и прибавя, че се срѣща като *Cornus, Corinus* още на картитѣ отъ 16 вѣкъ, на сѣверъ отъ Пловдивъ.

[2]) Никита, Бонско изд. 562, 852.

[3]) Ἐλτιμηρῇ κατὰ τὸν Κρουνὸν δεσποτείᾳ τετιμημένῳ Пахимеръ II 266; περὶ τὸν Ἐ. κατὰ τὸν Κρουνὸν ἰδίως ἄρχοντα 267; κατὰ τὸν Κρουνὸν ἐξάρχοντα (Елтимира) 406.

[4]) Андроникъ отъ Ῥεάχουβις плячкалъ до Сливенъ и Копсисъ и τὸν Ἐλτιμηρῆν ἀποκλείει Пах. II 447. Росокастронъ завоевано отъ Българетѣ II 445. Ямболъ и Лардеа прибавени къмъ Елтимировото землище 559.

Като поразмислимъ върху всички тия свѣдѣния, ще се увѣримъ, че Крънъ е билъ на сѣверъ или даже сѣверозападъ отъ Боруй (Стара Загора), между Сливенъ и Копсисъ, и че не е обнемалъ подбалканскитѣ мѣста между Ямболъ и морето, гдѣто до сега всички сме го полагали около Карнобадъ, заради сходностьта на имената. Той трѣба да се търси въ долината на горнята Тунджа, въ Казанлѫшко и Твърдишко; самия градъ Крънъ, ако гледаме къмъ свѣдѣнието на Едриси, може би е тъждественъ съ нѣкое отъ градищата при Голѣмо село между Калоферъ и Казанлѫкъ.[1]

Но да се новърнемъ къмъ нашата Гйопса. Слѣдъ Войсила не се чуе нищо за неѭ, нито за начина на турското ѝ завоевание. Турцитѣ сѫ ѭ заселили съ своитѣ колонисти сѫщо като Златишко и Казанлѫшко, тъй щото тя горѣдолу е приела единъ съвсѣмъ турски характеръ; въ полето всичкитѣ села сѫ били или съвсѣмъ турски или смѣсени. Сега въ 50-тѣхъ села на „Карловската околия“ има между 43635 жители, слѣдъ всичкитѣ изселявания подиръ войната, още 7559 Турци. Името на старий Копсисъ или нинѣшната Гйопса се срѣща като *Гйопше* още въ търговската книга на Дубровчанина Рестича, който е търгувалъ въ София 1590—1605: Alli Dede de Ghiopscie, Ussin Mehmet di Ghiopscie.[2]

Турския центръ на Гйопса е *Ка́рлово* (жит. Ка́рловецъ, прил. ка́рловски) при самото подножие на Стара планина. Името му произлиза, казватъ, отѫ турското *кар*, снѣгъ. Вече преди 38 години Григоровичъ е чулъ отъ християнетѣ, че старото име на града е било *Сушица*, а на мене сѫ приказвали, че въ пропаднѫлий вече поменикъ на Калоферский мънастиръ се чело името на „село Сушица“, което, казватъ, е било на истокъ отъ Карлово въ нинѣшнитѣ му лозя. А на западъ отъ града показватъ на равното поле редове отъ

---

[1]) Името на селото *Крънаре* въ западната Гйопса ще бѫде въ нѣкоя свърака съ Крънъ: жители преселени отъ Крънъ. Сѫщо и името на р. Корнидица при Калоферъ и на селото Крѫни въ Трѣвненско.

[2]) Вижъ Пер. Спис. II стр. 51.

камъньe и нѣщо като основи на здания и говорѧтъ, че тука ужъ едно врѣме е билъ голѣмъ градъ; Турцитѣ прибавятъ, че се викалъ *Узунъ шехиръ* (дългий градъ) и че въ него е било нό-напрѣдъ срѣдоточието на Гйопса. Не ми е било възможно да изучѫ подробно този въпросъ, да разгледамъ турскитѣ джамии на нинѣшно Карлово и да поприказвамъ съ Турцитѣ, но вѣрва ми се, че града *Копсисъ* у Византийцитѣ и *Гйонше* въ книгата на оня дубровнишкий търговецъ преди 290 години сѫ едно и сѫщо, послѣ че този градъ, който и въ турското врѣме е билъ срѣдоточието на тукашний предѣлъ, е стоялъ на мѣстото на Узунъ-шехиръ, до гдѣто въ най-послѣдньо врѣме сѫ го пренесли на близу къмъ селото Сушица, тамъ, гдѣто е сеганното *Карлово.*[1])

Положението на Карлово е много приятно, съ изобилие на планински води, които текѫтъ по улицитѣ, съ хубави градини, трандафилови садове и пространни лозя. *Ста́ра река́,* която минва презъ него, пада $^1/_4$ часъ нό-горѣ на сѣверъ въ една тѣсна скалиста долина презъ единъ *скокъ,* или както се казва по книжному "водопадъ", нареченъ по турски *сучурумъ.* Зелената вода съ голѣмъ шумъ скаче четире човѣшки бои дълбоко въ една тѣсна падина между гладки скали и покрива съ бѣла пѣна огромни камъньe, спаднѫли отъ ритоветѣ на Стара планина. На около води една пѫтека презъ планинитѣ оттатъкъ къмъ Черний Осъмъ въ Троянский мънастиръ. Самото Карлово има единъ турски характеръ съ седъмъ джамии; двѣтѣ голѣми черкви сѫ нови, направени въ 1847 и 1851 година. Въ кърджалийско врѣме градътъ е билъ обиколенъ съ стѣна и добрѣ се защищавалъ. Попъ Константинъ въ 1819 год. казва, че Карлово имало тогава 1000 кѫщи, $^3/_4$ турски, $^1/_4$ християнски, и споменва трандафилитѣ, седмичний па-

[1]) Най-старото нѣщо, което съзрѣхъ въ Карлово, бѣше годината ҂аѱои (1778) на една чешма. Каницъ (II 240) е чулъ, че Карлово е новъ градъ, едвамъ сто години старъ.

заръ, произвождание на барутъ и правение на аби (γρύζα) отъ женитѣ. Преди войната е имало тука, казватъ, 1200 (?) кѫщи български (2300 вѣнчила) и само 300 турски. Една страшна катастрофа е сполетѣла Карлово въ врѣмето на послѣдната война (1877). Въ сѫщо врѣме, когато пропаднѫ Стара Загора, Турцитѣ влѣзнѫхѫ и въ Карлово и избѣсихѫ безъ преджда до 813 мѫжие, но самия градъ незапалихѫ, а оставихѫ кѫщята. До сега има тука до 700 вдовици. Споредъ румелийската статистика Карлово брои сега 1974 кѫщи, 1894 семейства и 8190 жители, отъ тѣхъ 1150 Турци. Освѣнъ трандафиловото масло главното мѣстно произведение сега сѫ черни и сини гайтани.

Друго нѝ-голѣмо мѣсто на Гйопса е селото *Сопотъ*, (житель Сопотнéнецъ, Сопотня́нка, прил. сопотнéнски), 4 километра на западъ отъ Карлово, отдѣлено отъ него съ едно пусто равнище безъ сѣнка, гдѣто лежѫтъ остатъци на оня старъ градъ. Значението на името му сега напълно е забравено. Въ крайдунавскитѣ предѣли *сопотъ* се казва единъ дървенъ кюнкъ (conduit) или една вада. Старословѣнскита дума **сопотъ** сѫщо е значила вада или водотечъ (σωλήν, canalis споредъ словаря на Миклошича). Тя се срѣща и у другитѣ Словѣне въ мѣстнитѣ имена; въ Чешко на пр. има села съ название Сопотъ, и въ срѣдовѣковната Сърбия е имало мѣста наречени Сопотъ, Сопотьцъ, Сопоте, Сопоћани. Турското название *Акчé клиссé* (бълг. Бяла църква) се отнася до една старинска черквица св. Богородица върху единъ брѣгъ надъ селото, отъ който се отваря хубавъ изгледъ по Гйопса и на Богданъ, а презъ Срѣдня-гора и на Родопскитѣ височини. Черквата е била на половина въ земята; 1833 год. ѭ преправили, но 1877 пропаднѫла и съ цѣлото село — Турцитѣ го изгорѣли, но жителитѣ успѣли во врѣме да побѣгнѫтъ въ Стара-планина. Попъ Константинъ 1819 г. пише, че въ Σόποτ ἤ Ἀκτσέκκλησε имало 500 кѫщи и че жителитѣ му сѫ правили разни

стъклени сѫдове, нѣщо черникави и не добрѣ прозрачни. [1]) Распитвахъ за тази стъклена индустрия и научихъ се, че тя е сѫществувала отъ давни врѣмена, но е състояла не въ произвождание стъкло отъ камъка, а единственно въ претопяване на материяла отъ стари стъкла, донесени отъ другадѣ; сега се занимава съ неѭ само единъ Турчинъ Анадолия въ Карлово, който обаче, казватъ, работи въ своята пещь само на пролѣть, догдѣто врѣмето не е станѫло горѣщо. Имало е тука и „печатание кърпи" (басми) съ дървени дъсчици съ изображения на цвѣтя, но и тая промишленность е престанѫла подъ влиянието на чуждестранната конкуренция. Сега се произвождатъ гайтани, шаяци и трандафилово масло. Сопотъ брои до 600 кѫщи (споредъ румелийската статистика 932, вѣроятно и съ изгоренитѣ), 692 семейства и 4128 жители. Едно врѣме имало и Турци съ джамия и хамамъ, но тѣ преди 150 години съвсѣмъ сѫ се изгубили. Селото има една новонаправена хубава черква и единъ дѣвически мънастирь; на западъ лежи споменѫтий вече мънастирь св. Спасъ и надъ него онова старо разрушено градище.

Като се помаяхме единъ день въ Сопотъ и Карлово, кѫдѣ вечерьта стигнѫхме въ $2^1/_2$ часъ отъ Карлово до Калоферъ. Предѣлътъ е много живописенъ, особно турското село *Митеризово*, което съвсѣмъ е скрито въ сѣнката на огромни гѫстолисти орѣхи. Спахиитѣ му сѫ имали особенъ ферманъ отъ султана Мурада III (1574—1594). Тѣ сѫ били *мютевеллии,* сирѣчь сѫ приемали една часть отъ десетъка на нахията, съ задължение да поддържатъ нѣкои вакуфски общеполезни заведения. Не далеко отъ тамъ стигнѫхме шоссето, което води отъ Пловдивъ за Казанлѫкъ, та влѣзнѫхме въ Калоферскитѣ планини, които съ тъмнитѣ си гори и златни распърснѫти по тѣхъ нивя вече по пѫтя всé ни

[1]) Ὑελουργεῖα, κατασκευάζοντα διάφορα ἀγγεῖα ὑάλινα, μελανὰ ὅμως μικρὸν, καὶ οὐχ' οὕτως διαφανῆ ὡς ὁ κρύσταλλος. Константинъ, Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχείας Φιλιππουπόλεως стр. 37.

бѣхѫ предъ очитѣ. Край рѣката *Акдере́* дойдохме до развалено беклеме́ *Стража*, минѫхме водораздѣла между водитѣ на Гйопса и Тунджа (608 м.), и ето вече предъ насъ самата Тунджа и по брѣговетѣ ѝ кѫщята на Калоферъ. Въ този градецъ, който се отличава съ едно много хубаво мѣстоположение и който въ турско врѣме сѫщо е принадлежалъ къмъ привилегированитѣ български общини, научихъ се доста много работи за минѫлитѣ врѣмена, особно отъ г-на Еня Карпачова, който съ рѣдко усърдие събира преданията и паметницитѣ за минѫлото на своето отечество.

Калоферъ лежи подъ на́й-високитѣ върхове на Стара планина. На сѣверозападъ отъ него се възвишава величественний *Гюмрукъ-чалъ,* на́й-високия върхъ на цѣлата планина отъ Тимокъ до Черното море, съ височина отъ 2385 метра споредъ мѣрението наРуситѣ.[1]) Името е турско, както и много други названия на околнитѣ планини, защото мера́та на митеризовскитѣ Турци е допирала чакъ до върха му; *чалѫ* значи пасбище, смѣсено съ низка невъзрастна гора, а *гюмрюкъ* може би съхранява въспоминание на нѣкой „карагюмрукъ“ (вѫтрѣшна митница) на близкий пѫть отъ Калоферъ въ крайдунавскитѣ предѣли. Планината се представява горѣ като единъ стърменъ звонообразенъ хълмъ, покритъ съ пасища, гдѣто боравятъ Власитѣ. На южния склонъ лъщи се една голѣма снѣжна прѣспа, положена въ единъ видъ корито, което се спуска отъ върха на долу. Тя се познава съ просто око отъ цѣлото поле, отъ Пловдивъ, отъ Родопскитѣ височини, даже съзрѣхъ ѭ (съ перспективъ) една ясна есенска вечерь чакъ отъ западна България, отъ височинитѣ на самоковский пѫть надъ селото Лозенъ, отъ гдѣто се съгледва презъ единъ видъ улица между Стара планина и Срѣдня гора чакъ и Калоферския Балканъ. Този снѣгъ не се промѣнява, както се види отъ сѫществованието на червени, казватъ, „червеи“ на неговата повърхность — дребничкото растение Protococcus nivalis,

[1]) Споредъ Пер. Списание IV стр. 8 бѣл.

което успѣва само въ многогодишния или „вѣчния“ снѣгъ. Отъ този снѣгъ се начева потокъ *Сýхо праскáло,* който пó-долу съ *Бѣ́зова рекá* и *Бóгево дъ́но* образува рѣката *Акдерé,* български *Корнúдица,* която тече на югъ и послѣ на юго-западъ около Калоферския мънастирь и Стражата въ Гйопса. Горѣ има и борики и ели; пó-долу се простира букова и габрова гора, надъ мънастира гѫсто прошарена съ липи. По върховетѣ на Калоферскитѣ планини живѣе и дива коза (chamois, Antilope rupicapra), която се срѣща въ Стара планина само още въ Тетевенския Балканъ. Това животно се намира само на много високи, каменисти планини. На полуострова има го още на Рила, на Шаръ-планина, на Олимпъ и на нѣкои херцеговски и черногорски върхове, а другояче се срѣща въ Европа единствено въ Алпитѣ, въ Абруццитѣ, въ Карпатитѣ и въ Пиренеитѣ. Планинцитѣ сѫ ми приказвали, че на мѣстата, гдѣто се събиратъ дивитѣ кози и други животни, имало солъ, която тѣ лижѣли, и че такава солъ имало отъ Калоферъ до Сливенъ на петь мѣста; но формацията на тукашнитѣ планини (филлитъ) недопуща сѫществувание на солъ, и животнитѣ вѣроятно се събиратъ тамъ, гдѣто се образуватъ кислоти по повърхностьта на камъньето (мелантеритъ, sulfat de fer).

Отъ Гюмрукчалъ къмъ истокъ се въздига острия върхъ на *Мара-гидúкъ,* който отъ Калоферъ не се вижда. Името му по България е пó-познато, защото около него минува една пѫтека (найвисокото ѝ мѣсто споредъ Каница 1930 м.) отъ Калоферъ за севлиевското Ново село. Каницъ е оцѣнявалъ височината му на 2230 метра и го провъзгласилъ за найвисокия върхъ на цѣлата Стара планина, но споредъ Руситѣ той е пó-низъкъ и трѣба да отстѫпи първото мѣсто на своя горереказаний сѫсѣдъ. На прехода има едно мѣсто, наречено *Русалúите*[1]) или *русáлските грóбища* и пó-къмъ югъ отъ него извира *самодúвския клáденецъ,* гдѣто

---

[1]) Отъ *Русалиитѣ* (съ члена) Каницъ е направилъ своя *Rosalita-Pass,* който сега се чете на всичкитѣ пó-нови карти.

ужъ самодивитѣ играяли своето хоро и гдѣто и сега пѫтницитѣ оставятъ кравайчета за подаръкъ на невидимитѣ планински господарки. Пó-долу се бѣлѣе една кула върху бърдото *Зáнога* и подъ неѭ при южното подножие на планината извира рѣката *Тýнджа*, която тече испърво на югъ, послѣ минва презъ Калоферъ и се обърща къмъ истокъ.

На истокъ отъ Марагидикъ възвишава се високата и пространната *Кадимлúя* (2275 м.), по височината си втория връхъ на Стара планина. Тя се възвишава надъ казанлѫшкото село Габáрево и хубаво се види отъ цѣлото Туловско поле. Въ дълбокитѣ падини между неѭ и Марагидикъ се събиратъ изворитѣ на рѣката *Тъжа*[1]) (турски *Монастиръ дереси*), която отъ десно приема *Дълбóка рекá* (съ притоцитѣ *Пéнчова рекá*, *Чучýрката* и рѣкичката отъ самодивскиятъ кладенецъ) и пó-долу рѣката *Кечúдерé* (козя рѣка); послѣ излиза въ Казанлѫшкото поле и около *Голéмо селó* бърза да се съедини съ Тýнджа.

Низкото седло между Стражата и Калоферъ свързва Стара планина съ источната Срѣдня гора, турский Караджадагъ (планина на сърната), която се простира отъ рѣката Гйопса при Чукурлии направо къмъ истокъ до Ямболъ. По вънишностьта на гориститѣ си върхове тя съвсѣмъ прилича на гореописаната панагюрска и копривщенска Срѣдня гора, само че е много пó-низка. За нáй-високия връхъ въ неѭ ми показахѫ *Кадрафúлъ* на югъ отъ Калоферъ. Отъ другата му страна лежи *Аджáръ* (съ една махла наречена *влашка*) и други села на нинѣшната „сърненогорска“ околия, която си има срѣдоточие въ *Абрашлáре*, сега преименувано на *Брéзово*.

---

[1]) Нѣма съмнѣние, че Тунжа и Тъжа сѫ едно и сѫщо име, старий Tonzus, само че въ второто име ѫ е обърнѫто въ ъ, въ първото въ *ун*.

(Слѣдва).

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

Петрографски изслѣдвания върху еруптивнитѣ и метаморфнитѣ скали на България.

Събралъ и изучилъ
ГЕОРГИ Н. ЗЛАТАРСКИ.

Балканскитѣ планини съ тѣхнитѣ разсклонени части, даватъ изобиленъ материялъ не само на геолога но и на петрографа. Постепеннитѣ изслѣдвания на България идатъ се́ пò-вече да ни увѣрятъ, че освѣнъ седиментарнитѣ разновидни скали, въ нашитѣ Балкани има и много еруптивни и метаморфни камъни. Ако само еруптивнитѣ скали изучимъ всестранно и ако, споредъ днешнитѣ изисквания на петрографската наука, ги опишемъ специално, ний ще можемъ, по тъзи часть, да съставимъ доста обширно дѣло.

Отъ давна вече, азъ работя върху подобно дѣло и доволно материялъ имамъ на расположение. Но като виждамъ, че неще да могѫ да го издамъ скоро на свѣтъ, тъй като отъ една страна не съмъ изучилъ сичкия материялъ, а отъ друга — нѣмамъ още събрани сичкитѣ данни върху староста и распространението на тѣзи скали, азъ рѣшихъ въ настоящата си статия, поне отъ части, да направя извлечения отъ започенатото дѣло, съ цѣль да послужа на ония, които съ интересъ следятъ развитието на геологията въ България.

За да бѫде пò-точно и пò-вѣрно изучването на нашитѣ еруптивни и метаморфни скали, азъ съмъ си послу-

жилъ нáй-вече съ тѣхнитѣ микроскопически бѣлѣзи. Отъ сѣкий камъкъ приготвилъ съмъ по 2—4 препарата и сѣкий препаратъ подробно съмъ разгледалъ подъ микроскопа, както въ обикновенната така сѫщо и въ поларизованата свѣтлина. Тамъ дѣто съмъ срѣщалъ съмнителни и мѫчни нѣща, обръщалъ съмъ се за съвѣтъ къмъ най отличнитѣ капацитети по тъзи часть. Нека ми бѫде допуснато до искажа тука нȁй-сърдечната си благодарность къмъ г. г. Д-ра Г. Чермака (Dr G. Tschermak) и Д-ра М. Шустера (Dr M. Schuster), първия професоръ а втория доцентъ на виенския университетъ, които съ нȁй-голѣма приятелска готовность се отзоваха на запитванията ми.

Въ слѣдующитѣ страници искамъ да опиша въ кратко само ония камъни, които съмъ самъ събиралъ по България и за които още никой не е писалъ нищо. Тукъ читателя нетрѣба да мисли, че само тѣзи скали се намиратъ въ отечеството ни; има още и други много. Една часть отъ тѣзи послѣднитѣ, които много уважаемия ми приятель проф. Ф. Тоула (Prof. F. Toula) е събралъ презъ врѣмето на първото си научно патувание (1875) по западна България, описани сѫ вече отдавна отъ г. Юл. Нидзвидзки [1]) въ органа на виенската академия. Друга една часть се намира въ сбирката ми, която още не е изработена. И тъй краткитѣ бѣлѣжки, които искамъ днесъ да поднеса на читающата публика, могѫтъ да се считатъ като приложение къмъ изучването на еруптивнитѣ камъни въ България.

I. ЕРУПТИВНИ СКАЛИ (ROCHES ÉRUPTIVES).

1. Гранитъ — Granite.

1. Етрополски Балканъ (Balkan d'Etropole). — Преди още влизанието въ прохода, който води отъ Етрополе за Пирдопъ, открива се тъкмо надъ скока този срѣднезърнестъ и

[1]) *Julian Niedzwiedzki* — Zur Kenntniss der Eruptivgesteine des westlichen Balkans. LXXIX Bd. der Sitzb. der k. Akad. der Wissensch. Abth. März-Heft. Jahrg. 1879.

шаренъ гранитъ. Съставенъ е главно отъ кристализиранъ кремъкъ (quartz), нечистъ фелдспатъ (ортоклазъ и плагиоклазъ — ortoclase et plagioclase) и кафеяно-черна слюда (mica noir). Второстепенни руди сж: амфиболъ (hornblende-amphibole), магнетитъ (magnétite), пиритъ (pyrite) апатитъ (apatite) и хлоритъ (chlorite).

Кремъка не е до тамъ чистъ и бистъръ, какъвто е обикновенно; съ голѣмо увеличение въ него се виждатъ твърдѣ ситни и фини пори, испълнени съ течни вещества; има и призматични кристалчета или апатитни микролити. Въ еднакви количества се намира и фелдспата; този се различава отъ кремъка по млѣчно-бѣлата си боя и по растрошението си; освѣнъ това, фелдспата се лишава отъ поляризаторни бои. Ортоклаза е пó-вече отъ плагиоклаза. Въ обикновенната свѣтлина биотита или магнезневата слюда види се двояко: гдѣто е прѣсна рудата, тамъ бива боята сура, а гдѣто е претърпѣла измѣнения, тамъ бива зелена. Зелення амфиболъ, който огасва подъ 22°, распознава се отъ хлорита по якия си дихроизамъ. Въ микролитни призми се намира апатита разсеянъ измежду амфибола и слюдата а тъй сжщо и въ кремъка. Магнетита е въ малки, дребни зрънца распрьснжти нáй-вече около амфибола и слюдата. Сжщото е и съ пирита. Хлорита е въ зелени, неправилни парчета.

2. Тетевенски Балканъ (Balkan de Teteven). — Този гранитъ намираме между Тетевенъ и Златица въ Балкана. Камъка е доста якъ, зърната му сж срѣдни. Между съставнитѣ части на нашия гранитъ, първото мѣсто заема кварца или кремъка (quartz); този минералъ распредѣленъ въ чисти и бистри зрънца, хубаво слепява (циментира) останалитѣ елементи. Фелдспата или по точно ортоклаза (orthoclase) намира се кристализиранъ и зърнестъ; той е нечистъ и млѣчно-непрозраченъ, а подъ микроскопа едвамъ ли можемъ да разберемъ контурата на кристалитѣ му. За плагиоклазъ (plagioclase?) неможемъ нищо положително да

кажемъ, понеже фелдспата е полураструшенъ. Слюдата е два вида: магнезиева и калиева (mica noir et mica blanc); първата е кафеяно-сура, другата бѣла или безцвѣтна. Въ незначително количество се вижда амфибола (hornblende-amphibole). Въ скалата намираме още апатитъ (apatite), хематитъ (hématite) и хлоритъ (chlorite).

2. Пегматитъ — Pegmatite.

Клисура въ Берковския Балканъ (Klisoura dans le Balkan de Berkovitza.) — Събранъ при село Клисура на сѣверното подножие на Берковския Балканъ. Кремъка и фелдспата държатъ си равновѣсие, слюдата е твърдѣ разрѣдена. Кремъка (quartz) е чистъ и бистъръ като стъкло, по́-вечето зърнестъ. Микроклина (microcline) добрѣ е запазенъ, а плагиоклаза (plagioclase) и ортоклаза (orthoclase) полураструшени; първата руда е по́малко отъ втората. Сурата слюда (mica noir) не е на сѣко мѣсто спазена. Желѣзния воденъ окисъ (limonite) вижда се въ неправилни мрежи. Въ кремъка се намиратъ и апатитни кристалчета (apatite).

3. Амфиболъ-гранитъ — Granite à amphibole.

Въ срѣдата на прохода между Етрополе и Златица. (Dans le milieu du détroit entre Etropolé et Zlatitza). — Тоже изъ Етрополския Балканъ, отъ срѣдата на истоименния проходъ. Текстурата на тъзи скала е подиълно гранитна, а елементитѣ ясни и добрѣ развити. Фелдспата (feldspath) е меснато-червенъ и млѣчно-бѣлъ, кремъка (quartz) синкъвъ, зелената слюда (mica noir) е въ хексагонални плочици а амфибола (hornblende-amphibole) въ призми. Подъ микроскопа освѣнъ горнитѣ виждаме още хлоритъ (chlorite) и епидотъ (épidote); първата руда е произведение на магнезиевата слюда, а втората е вероятно станала отъ амфибола. Въ нашия амфиболъ-гранитъ има разсеяни още магнетитъ (magnétite) и апатитъ (apatite).

4. Порфиренъ гранитъ — Granite porphyrique.

Отъ сжщий проходъ въ Етрополския Балканъ. (*Du même détroit dans le Balkan d'Etropolé*). — Намира се недалеко отъ предидущия гранитъ въ Етрополския Балканъ. Скалата е порфирна и шарена, а елементитѣ му бѣло-червеникави и тъмно-зелени. Кремъка (quartz) се вижда пó-вечето въ кристали, между които нѣкои достигатъ до 2 с. м. дължина. Фелдспата (feldspath) надминува останалитѣ елементи; този минералъ като да образува кристализирано-зърнато-фелзитна основа, въ която се намиратъ добрѣ израсли, голѣми и малки фелдспатни кристали; еднитѣ отъ тѣхъ сж ортоклазни orthoclase), другитѣ плагиоклазни (plagioclase). Както по-вечето фелдспатъ е преобърнатъ въ каолинъ, така сжщо и амфибола (hornblende-amphibole), разбира се не сичкия, промененъ е въ хлоритъ (chlorite). Въ този гранитъ намираме още виридитъ (viridite), епидотъ (épidote) пирофилитъ (pirophyllite), талкъ (talc) и магнетитъ (magnétite). Освѣнъ магнетита останалитѣ три руди сж станали отъ раструшението на другитѣ. Въ камъка има и апатитни иглички (apatite).

5. Микрогранитъ — Micro-granite.

Клисура на сѣверното подножие на Берковския Балканъ (Klisoura aux pieds nord du Balkan de Berkovitza). — Ситнозърнестъ и толкова набитъ, бѣло-сивъ или червеникавъ гранитъ, щото освѣнъ кафеянитѣ слюдни люспици друго нищо незабѣлѣзваме съ просто око. Въ поларизованната свѣтлина, подъ микроскопа, основата е микрокристалинна, фелдспатна и кременна. Въ неѭ виждаме пó-много фелдспатни кристалчета (feldspath) и пó-малко кременни (quartz). Зърнестия фелдспатъ толкова е чистъ и прозраченъ, щото безъ помоща на конвергентната свѣтлина лесно може да сеземе за кремъкъ. Бѣлата слюда (mica blanc) се распознава само между кръстосанитѣ Николови призми, а черната (mica noir) и въ обикновенната свѣтлина. Отъ послѣдната

слюда има промѣнена въ хлоритъ (chlorite). Магнетита (magnétite) виждаме въ малки зрънца и въ агрегати.

При изслѣдването на този гранитъ, азъ имахъ отъ сѫщия камъкъ четири препарата. Двата отъ тѣхъ, въ поларизованата свѣтлина, се издаваха като порфиренъ гранитъ, а другитѣ два имахѫ свойствата на микрогранита. Дълго се колебахъ кое отъ двѣтѣ имена да предпочета, но най-послѣ се рѣшихъ за едното, тъй като порфирния гранитъ и микрогранита непоказватъ голѣми разлики. Този гранитъ намѣрихъ при Клисура покрай потока, който се спуща отъ върховетѣ на Берковския Балканъ.

6. Кварцъ-порфиръ — Felsitporphyre.

Троянски Балканъ (Balkan de Troyan). — Тъзи скала има порфирна текстура и добрѣ израсли кристали. Най-хубаво се виждатъ кременнитѣ и фелспатнитѣ кристали. Първитѣ сѫ чисти и бистри, а послѣднитѣ нечисто-червени и непрозрачни. Основата (magma) е фелзитна и тъмночервена, а цѣлия камъкъ шарено-червенъ.

Подъ микроскопа основата е само червеникава а израслитѣ въ нея плагиоклазни (plagioclase) и ортоклазни (orthoclase) кристали червени. Макаръ и боядисанъ, плагиоклаза показва полисентетична направа. Въ поларизованата свѣтлина, нѣкои фелдспатни кристали въ вѫтрѣшноста си показватъ и фелзитна типична структура, гдѣто се образуватъ разни псеудоморфози. Въ нашия камъкъ на́й-хубаво сѫ израсли кварцовитѣ кристали (quartz). Рѫбоветѣ и ѫглитѣ имъ сѫ цѣли както и при самостоятелнитѣ кристали. Има обаче и зърнестъ кремъкъ. Колкото се касай до биотита и амфибола (mica noir et hornblende-amphibole?) тѣхното присѫтствие е проблематическо, защото камъка се намира въ разстрошено положение. Магнетита (magnétite) е разхвърлянъ безъ редъ въ камъка. Тука се намира и една аморфна, сура, пръстена материя, която азъ опредѣлямъ като феррнтъ (ferrit).

Този кварцъ-порфиръ намѣрихъ въ долината на рѣката Черний Осъмъ, къмъ Троянския минастиръ, дѣто навѣрно е донесенъ отъ върховетѣ на Троянския Балканъ.

7. Сиенитъ — Syénite var.

Витоша отъ къмъ Владая въ Софийско (Vitoscha du côté de Vladaya dans le district de Sofia). Този камъкъ е твърдѣ изобиленъ къмъ Владая на Витоша, дѣто нѣколко талиянци постоянно работятъ стълбове и други каменни окрашения за нашата престолница. Нáй изобилно виждаме въ него плагиоклаза (plagioclase) въ бистри призми; ортоклаза (orthoclase) е нечистъ и въ пò-малъкъ размѣръ; кремъка (quartz) е въ зърна, а пò-рѣдко въ кристали. Черната слюда (mica noir) е въ ситни й добрѣ спазени отъ растрошение плочици. По малко има амфиболъ (hornblende-amphibole) отъ биотитъ (mica noir), но мжчно могжтъ да се распознаятъ тѣзи два минерала. Апатита (apatite) е распръснатъ въ скалата въ видъ на микролити. Магнетита (magnétite) и титановото желѣзо (fer titané) виждатъ се само въ кристални зърна. Лимонита (limonite) е растрошенъ мжгнетитъ, и се намира въ фелдспата въ видъ на мрежи. Тъзи скала като вариететъ отъ сиенитъ, стои между гранита и сиенита.

8. Монзонитъ — Monzonite.

Отъ сжщото мѣсто (Du même localité). — Отъ този камъкъ сж изработени прекраснитѣ монолитни стълбове, които се издигатъ предъ входа на софийската клас. гимназия. Монзонита е масивенъ; зърната му иматъ срѣдня величина, Между съставнитѣ части на тъзи скала, която съставлява пò-голѣмата часть на юго-западна Витоша, нáй-добрѣ развити се виждатъ плагиоклазнитѣ (plagioclase) и ортоклазнитѣ (orthoclase) кристали. Тѣ се отличаватъ макроскопически по червеникавата си и сивкаво-жжълтата си боя. Послѣдната боя преобладава при плагиоклаза. Истритъ въ

тънки плочици фелдспата е безцвѣтенъ. При ортоклазнитѣ кристали твърдѣ често се виждатъ сраслеци по карлсбадския законъ. Между фелдспатнитѣ кристали, намиратъ се тукъ таме и кременни (quartz) зърна съ диамантенъ блѣсъкъ. Амфибола (hornblende-amphibole) е въ хубави кристали съ оливно-зелена боя, но намира се и въ неправилни откъсляци. Въ пò-малъкъ размѣръ се вижда магнезиевата слюда (mica noir), която истрита въ тънки плочици има сламено-тъмно-желта, а въ пò-дебели кафеяно-сура боя. Въ единъ амфиболенъ кристалъ намѣрихъ кристалъ отъ аугитъ (augite). Хубави магнетитни октаедри (magnétite) се виждатъ въ тънкитѣ препарати, а така сжщо и апатитни призми (apatite). Монзонита, който тукъ въ кратко описахъ завзема мѣсто между диоритнитѣ и сиенитнитѣ скали.

Подобни камъни има при Predazzo въ тиролъ, но тѣ иматъ пò-едри зърна отъ Витошкия монзонитъ.

9. Трахитъ — Trachyte.

1. Между Правецъ и Осиковица (Entre les villages Pravetz et Osikovitza). — Камъка, който искъмъ да опиша е твърдѣ растрошенъ. Има сива боя и порфирна текстура. Сиво-бѣлизневитѣ фелдспатни кристали наймного сж развити, нѣкои отъ тѣхъ иматъ 7 м. м. джлжина. Съ просто око можемъ да распознаемъ още и магнетитнитѣ голѣми кристали.

Въ тънки препарати и подъ микроскопа распознаваме най-хубаво фелдспатнитѣ кристали, които лежжтъ въ кристализирано-аморфна основа. Плагиоклаза (plagioclase) може още да се отличава отъ ортоклаза (orthoclase) и отъ неговитѣ сраслеци. Малкитѣ кристали по добрѣ сж спазени отъ голѣмитѣ, и съ помоща не тѣхъ можихъ да отлжча ортотомнитѣ отъ триклиничнитѣ кристали. Рѣдко се вижда ортоклаза вь голѣми кристали, най-обикновеннитѣ достигатъ 1—2·5 м. м. има обаче и пó-малки и отъ тѣхъ е съставена нáй-вече основата. Тѣзи сж пó-многото прави санидини

(sanidine). Азъ видѣхъ само единъ раскъсанъ амфиболенъ кристалъ, (hornblende-amphibole) който имаше зелена боя. Магнетита (magnétite) е пó-вечето въ ситенъ прахъ, но има и доста голѣми кристали и кристални зърна. Апатита (apatite) е двойбенъ.

Трахитнитѣ камъни пробиватъ Балканския пѣсченикъ между Правецъ и Осиковица. Тѣ се явяватъ тука въ три доста дебели жили. Ерупцията е била слѣдователно или въ горне-кредна формация или пъкъ въ началото на терциярната.

2. *Между Осиковица и Видрари (Entre Osikovitza et Vidrari).* — Подъ сѫщитѣ условия намѣрихъ и други трахитни жилки между Осиковица и Видрари. Но камънитѣ сѫ тука много пó-вече растрошени отъ колкото първитѣ. Азъ ще забѣлѣжа само нѣщо, което можихъ да видя съ просто око. Основата е сиво-червеникава, въ която има израсли голѣми бѣли фелдспатни (feldspath) кристали. Ясни и добрѣ сѫ запазени и атфиболнитѣ малки призми (hornblende-amphibole) както и пиритнитѣ почернели кристали (pyrite).

3. *Бабица между София и Брѣздникъ (Babica entre Sofia et Breznik).* Тукъ искамъ да прибровя и еруптивнитѣ камъни отъ Бабица. Скалата е съвършено растрошена, но порфирната текстура ясна. Основата е червеникаво-сива, а голѣмитѣ израсли въ неѭ фелдспатни кристали меснато-червени; полурастрошения аугитъ се отличава съ тъмнозелена боя. Подъ микроскопа основата е кристализирана, дѣто участвова наймного фелдспата (feldspath). Продълговатитѣ кристалчета много приличатъ на санидинъ (sanidine) а́ пó-голѣмитѣ и пó-растрошенитѣ сѫ плагиоклазъ (plagioclase). Аугита (augite) е въ зелени кристали и зърна. Има още и оливинъ (olivine) въ неправилни зърна, магнетитъ (magnétite) и лимонитъ (limonite). Немога да гарантирамъ, че това е правъ трахитъ (Trachyte?), защото е много растрошенъ.

10. Слюденъ диоритъ — Diorite micacée.

На сѣверъ отъ Петроханъ въ Берковския Балканъ (*Au nord de Petrohan dans le Balkan de Berkovitza).* — Шаренитѣ, хубави и твърди скали, които виждаме къмъ върха на Берковския Балканъ, недалеко отъ Петроханъ сѫ слюдно-диоритни. Отличаватъ се по якоста и грѫмадноста си, и могѫтъ да се употрѣбятъ както и Витошкитѣ камъни.

Фелдспата се отличава съ сива или зеленикаво бѣла боя; червеникавия се намира въ пó-малъкъ размѣръ. Плагиоклазнитѣ кристали (plagioclase) съ съвършенита си цѣпивостъ, могѫтъ и съ просто око да се распознаятъ. Черната слюда (mica noir) е пó-вече и пó-ясна отъ амфибола (hornblende-amphibole). Останалитѣ руди немогѫтъ да се распознаятъ микроскопически.

Въ тънки плочици ортоклаза (orthoclase) е мѫтенъ и нечистъ. Освѣнъ въ самостоятелни и срасли кристали, намира се и зърнестъ. Въ послѣдния случай той е бистъръ както и кремъка. Най изобилния минералъ е плагиоклаза. Той се вижда въ голѣми и малки кристали; макаръ и каолинизиранъ неговата многосложна структура е още ясна. Дребнитѣ кристали добрѣ сѫ спазени и не сѫ почти никъкъ растрошени. Зеленитѣ амфиболни единици показватъ се въ плочести и дългнести прерѣзи; дихроизма имъ е доволно якъ. Магнезиевата слюда е суро-кафеяна и пó-вечето въ неправилни плочици отъ колкото въ хексагони. Аугита (augite) е зърнестъ и кристализиранъ; отъ кристалитѣ е запазена само контурата, вътрѣшноста е испълнена съ магнетитенъ черъ прахъ (magnétite). Аугита има свѣтло зелена боя. Кремъка (quartz) е тукъ първобитна руда но въ малъкъ размѣръ; той е смѣстенъ между фелдспата и амфибола. Апатита (apatite) се вижда въ микролитни иглици.

11. Диоритъ — Diorite.

1. Между селото Правецъ и Етрополе. (Entre le village Pravetz et Etropolé). — Много прилича по външностъ на сие-

нитъ. Тъзи скала има срѣдни зърна, а цвѣтъ шаренъ; отличава се по твърдоста си. Съ просто око распознаваме троцвѣтенъ фелдспатъ: зеленикъвъ, червеникъвъ и пепеливо сивъ. Подъ микроскопа и между кръстосанитѣ Николови призми виждаме, че плагиоклаза (plagioclase) надминава ортоклаза (orthoclase); има обаче случаи дѣто, поради каолинизирането на плагиоклаза, ламеларната структура бива неясна, но въ такъвъ случай нуждно е да си послужимъ съ други средства, за распознаванието на едина отъ другия фелдспатъ. Тука е изобиленъ свѣтло-зеления амфиболъ въ хубави кристали (hornblende-amphibole). Понеже абсорбцията и при двѣтѣ руди е една и сѫща, мѫчно може да се отлѫчи черната слюда отъ него. Освѣнъ прѣсенъ и добрѣ спазенъ амфиболъ, имаме го преобърнатъ и въ хлоритъ (chlorite); въ послѣдния случай той се отличава съ зелената си боя и съ нитестата си структура. Титанита (titanite) е обѣлѣзанъ съ пó-главнитѣ си бѣлѣзи, както и магнетита (magnétite), на който зрънцата сѫ групирани нáй-вече около амфибола.

Нашия диоритъ пробива мезозойскитѣ пластови между Правецъ и Етрополе.

2. Въ прохода между Араба-конакъ и Орхание. (Dans le défilé entre Araba-konak et Orhanié). Ситнозърнестъ, сивозеленикавъ, твърдо набитъ диоритъ, който въ жили пробива седиментарнитѣ пластови на Орханийския Балканъ, между Араба-конакъ и Орхание. Този камъкъ е преплетенъ съ бѣли жилчици испълнени съ фелдспатъ, кристализиранъ бѣлъ варовикъ и малко кремъкъ. Неговитѣ зърна толкова много сѫ сбити и стиснато слепени, щото безъ увеличително стъкло мъчно можешъ да разберешъ съставнитѣ му елементи. Фелдспата (feldspath), който преобладава, не е никъкъ чистъ, освѣнъ това той е още мѫтенъ и полукаолинизиранъ. Амфибола (hornblende-amphibole) е пó-спазенъ отъ предидущата руда, отличава се съ свѣтло-зелена боя и съ якъ дихроизамъ. Тамъ дѣто е захванало

преобразуванието въ хлоритъ (chlorite) и биотитъ (mica noir), амфибола бива мѫтно-зеленъ или суро-ужьлтъ. Кремъка (quartz), като второстепенно произведение, испълва празднинитѣ между първитѣ два елемента, както и пукнатинитѣ на камъка. Варовика (calcite), който тоже се намира въ пукнатинитѣ, преобладава надъ кремъка. Магнетита (magnétite) е групиранъ около амфибола. За слюдата и клорита казахъ по́-горѣ.

3. Отъ сѫщий проходъ (Du même défilé). — Тоже ситнозърнестъ, пепеляво зеленъ диоритъ, отъ сѫщия Балканъ. Камъка много прилича на диоритенъ плѫстеникъ (Dioritschiefer). Колкото твърдъ и якъ да е този диоритъ, вижда се подъ микроскопа, че растроението дълбоко е проникнало въ камъка. Фелдспатнитѣ кристали (feldspath) съвършенно сѫ клолинизарани; бистри и чисти сѫ само ортоклазнитѣ зърна — (orthoclase). Амфибола (hornblende-amphibole), макаръ изобиленъ, само раскъсанъ се намира; кристали никакви. Апатита (apetite), магнетита (magnétite) и хематита (hématite) лесно се распознаватъ.

4. Изъ околноститѣ на Чипаровци (Des environs de Tschiparovtzi). — Елементитѣ на тъзи почти порфирна скала, много сѫ претърпѣли измѣнения. Фелдспата макаръ и проміненъ, азъ можихъ лесно да распозная плагиоклаза (plagioclase) отъ ортоклаза (orthoclase). Амфибола (hornblende-amphibole) е преобърнатъ по̀-вечето въ слюда (mica noir) и хлоритъ (chlorite). Макроскопически както и микроскопически твърдѣ хубаво се виждатъ кристалитѣ на титановото желѣзо (fer titané). Въ тънкитѣ плочици, около зърната на тъзи руда намираме една пепеляно-ужълта материя, която на вѣрно ще отговаря на леукоксенъ (leucoxène). Като второстепенно произведение, можемъ да считаме и кремъка (quartz), който тукъ тамѣ се вижда. Този диоритъ е събранъ отъ околноститѣ на Чипаровци.

5. Отъ сѫщата мѣстность (Du même localité). — И този е отъ Чипаровци. Различава се отъ предидущий по боя и

по зърна. Първия има порфирна, а настоящия полупорфирна текстура. Както въ първия така и въ този диоритъ, при плагиоклаза (plagioclase) е запазена многосложната плочеста структура. Ортоклаза (orthoclase) се намира само въ зърна и никакъ въ кристали, както плагиоклаза. Дали ортоклаза не е произведение на триклинния фелдспатъ, това остава още въпросъ. Никакви кристали не сѫ спазени отъ амфибола (hornblende-amphibole), сичкия е раздробенъ. Кременнитѣ зърна (quartz), които намираме измежду главнитѣ елементи на камъка, могѫтъ да се считатъ като произведение на растрошенитѣ руди; между тѣмъ, тука кремъка е по изобиленъ отъ колкото въ предидущия диоритъ. Епидота (épidote) е craналъ вѣроятно отъ плагиоклаза. Има още магнетитъ (magnétite), титаново желѣзо (fer titané), леукоксенъ (leucoxène) и хлоритъ (chlorite).

6. На пѫтя отъ Игнатица за Ржана (Sur la route d'Ignatitza à Rjana). — Много прилича на сиенитъ. Камъка е зеленикавъ. Плагиоклаза (plagioclase) преобладава надъ ортоклаза (orthoclase); едина и другия сѫ полукаолинизирани. Амфибола (hornblende-amphibole) е още прѣсенъ и доволно изобиленъ; освѣнъ въ кристали намира се още раскъсанъ, даже и преобърнатъ вече въ хлоритъ (chlorite). Кремъка (quartz) е епигенетична руда, както хлорита, леукоксена (leucoxène) и калцита (calcite). Магнетита (magnétite) и титановото желѣзо (fer titané) сѫ първобитни руди.

Намира се недалечъ отъ Игнатица, на пѫтя къмъ Ржана.

7. На сѣверъ $^3/_4$ ч. отъ Етрополе (A $^3/_4$ h. au nord d'Etropolé). — Тъмнозеления амфиболъ (hornblende-amphibole) и червеникавия фелдспатъ (feldspath) правятъ камъка твърдѣ шаренъ. И тукъ както и въ предидущитѣ плагиоклаза (plagioclase) е мѫтенъ и непрозраченъ; напротивъ ортоклаза (orthoclase) на нѣкой мѣста е съвсемъ чистъ и бистъръ както и кремъка; послѣднята руда се намира само въ зърна а плагиоклаза пò-вечето въ кристали. Спазения амфиболъ отличава се съ якъ дихроизамъ, но има и такъва, който

показва сичкитѣ степени на растрошението. Зеления биотитъ (mica noir) само оптически се различава отъ амфибола. Твърдѣ характериченъ е титанита (titanite). Освѣнъ тѣзи въ този диоритъ има още магнетитъ (magnétite), апатитъ (apatite) и хлоритъ (chlorite).

Намира се покрай пѫтя на сѣверъ отъ Етрополе.

8. *Шабовица на юго-западъ отъ Берковица. (Schabovitza au sud-west de Berkovitza).* — Бѣлия фелдспатъ намира се кристализиранъ и зърнестъ; амфибола е тъмнозеленъ и размѣсенъ съ черна слюда. Тамъ дѣто е била повърхноста изложена, дълго врѣме, подъ влиянието на атмосферилийтѣ, черната слюда е промѣнена въ бѣла. Камъка е доволно твърдъ, има срѣдни зърна и е шаренъ.

Подъ микроскопа, фелдспата завзема първото мѣсто. Макаръ и полурастрошенъ лесно можешъ да отлѫчишъ що е плагиоклазъ (plagioclase) и що ортоклазъ (orthoclase). Шабовския диоритъ е доста поучителенъ; въ него виждашъ какъ напредва каолинизацията на плагиоклаза и въобще сичкитѣ степени на растрошението. Дали има въ него ортоклазни кристали отъ първа консолидация, това неможе да знайме, защото повечето, да не казвамъ сички кристали, принадлежатъ на плагиоклаза. Колкото за фелдспатнитѣ, бистри, като стъкло, зърна, азъ никъкъ недвоумя, понеже тѣ сѫ ортоклазни. Изобилни сѫ кристалитѣ и сраслецитѣ на амфибола (hornblende-amphibole). Обикновенни сѫ най-повече кристалнитѣ призми. И микроскопически мѫчно можешъ да распознаешъ черната слюда (mica noir) отъ предидущия минералъ. Едина и другия сѫ зелени. Бѣлата слюда (mica noir), хубаво иридира въ поляризованата свѣтлина. Както въ другитѣ наши диорити, така и въ този намираме кварцитни неправилни зърна (quartz). Немога да премълча, че и въ този кремъкъ има ситни микроскопически пори въ които се движятъ разни течности. Азъ измѣрихъ нѣкои отъ тѣзи пори и намѣрихъ че най-голѣмитѣ иматъ 0·09—0·1 м. м. диаметъръ. Магнетитни (magnétite)

и хематитни червени като кръвъ зърнца (hématite) има въ амфибола и биотита. Апатита (apatite) е въ иглички а хлорита (chlorite) въ неправилни късове.

9. Етрополски Балканъ (Balkan d'Etropolé). — Камъка едрозърнестъ, на́й-хубаво се виждатъ голѣмитѣ бѣли фелдспатни кристали и тъмно зеленитѣ амфиболни призми. Кристализираната основа е червеникава и фелдспатна; въ нея сѫ израсли хубавитѣ кристали и останалитѣ руди. Макроскопически слюдата се невиди, а пирита се свети като злато.

Сичко щото казахме въ предидущитѣ диоритни скали за фелдспата (feldspath), може съ малки исключения и тукъ да се приспособи. При нѣкои ортокласни кристали забѣлѣзваме нѣщо особенно; тѣ показватъ като да сѫ съставени отъ люспици или микролити, иматъ слѣдователно люспестъ слогъ. Въ зеления амфиболъ (amphibole) се виждатъ пиритни зърна (pyrite). Понеже има слабъ дихроизамъ, ний можемъ лесно да го распознайме отъ черната слюда (mica noir), която тука е зелена както и амфибола. Слюдата, кремъка (quartz), епидота (épidote), хлорита (chlorite) и хематита (hématite) въ нашия диоритъ сѫ станали отпослѣ, станали сѫ за смѣтка на другитѣ полураструшени руди. Магнетита (magnétite) и пирита могѫтъ да се считатъ като първобитни руди.

Намира се въ Етрополския Балканъ между разрушеното Клисекиой и Етрополе.

12. Наплѫстенъ диоритъ. — Diorite schisteuse.

Изъ околноститѣ на Самоковъ (Des environs de Samokov). — Този камъкъ въ видъ на жилки пробива сиенитнитѣ скали около Самоковъ. Той дава на́й-многото магнетитенъ материялъ за желѣзната индустрия въ тъзи частъ на отечеството ни.

Камъка много прилича на слюденъ гнайсъ, по́-вече е наслаганъ отъ колкото масивенъ. Чернитѣ му елементи

(амфиболъ и биотитъ) надминаватъ останалитѣ. Фелдспата е спазенъ отъ растрошение; той е бистъръ и безцвѣтенъ, но богатъ на апатитни микролити. Сраслеци по карлсбадския законъ сѫ тоже чести. Плагиоклаза (plagioclase) распознаваме по свойственната му многосложна структура, а ортоклаза (orthoclase) отъ кварца само по оптическитѣ свойства. Макроскопически амфибола се свети както и слюдата, отличава се съ черна или по́-точно съ тъмно зелена боя. Въ тънки плочици и подъ микроскопа амфибола (hornblende-amphibole) има сура, кафеяна и оливно зелена боя. Амфибола распознаваме отъ черната слюда (mica noir) само по характеристичната му цѣпивостъ; дихроизма и при двата минерала е единъ и сѫщи. За тъмно зеления биотитъ, азъ мисля да е промененъ амфиболъ. Аугита (augite) е тука по́-вече отъ колкото въ предидущата скала; има слабо зеленикавъ цвѣтъ и никакъвъ дихроизамъ. По́-добрѣ спазенъ аугитъ намира се въ амфиболнитѣ кристали; повърхноста му е напукана и кристалитѣ му огасватъ подъ 46—47°. Само оптически различаваме кремъка (quartz) отъ двоосния ортоклазъ. Магнетита (magnétite) е въ кристали и зърна; прерѣзитѣ му сѫ на́й-повече квадратни, ромбични и неправилни ликове. Отъ хидратирането магнетита преминава въ тъмно червенъ хематитъ (hématite). Хлорита (chlorite) е тъй сѫщо произведение на растрошението.

13. Порфиритъ — Porphyrite.

1. Берковски Балканъ (*Balkan de Berkovitza*). — Въ другата полвина на прохода, който води отъ Клисура за Петроханъ, този порфиритъ пробива на нѣколко мѣста диоритнитѣ, почти растрошени, скали. Настоящия прекрасенъ камъкъ добрѣ е запазенъ. Отличава се съ пепеливо-червеникъвъ цвѣтъ и съ ситенъ слогъ. Основата преобладава надъ израслитѣ въ нея амфиболни и фелдспатни кристали; порфирната текстура е ясна.

При микроскопическото изслѣдвание на камъка, въ тънки плочици, основата се вижда микрофелзитна, въ която има извънредно много черни, ситни магнетитни зрънца (magnétite); нѣкои отъ тѣхъ се преобърнати въ лимонитъ (limonite) или растрошени въ червени неправилни мрежи. Плагиоклаза (plagioclase) е кристализиранъ, но при сичкитѣ негови кристали забѣлѣзваме зачалото на каолинизацията, при едни пò-вече, при други пò-малко. Каолинизираннето започева отъ срѣдата на кристалитѣ и се простира постепенно къмъ повърхноста. Малкитѣ и ситни амфиболни кристалчета (hornblende-amphibole) сѫ пò-вече изобилни отъ колкото голѣмитѣ. Въ основата най много ги виждаме като тъмно зелени микролити. Аугита (augite) е тоже въ малки но безбойни или слабо ужълто-зеленикави кристали; намира се около амфибола или пъкъ въ неговитѣ кристали затворенъ. Съ магнетита иде заедно и титаново желѣзо (fer titané); апатитни микролити (apatite) има въ фелдспата, а хлорита (chlorite) е произведение на растрошения амфиболъ.

2. Берковски Балканъ (Balkan de Berkovitza). — Отъ сѫщия Берковски проходъ. Много прилича макроскопически на предидущия. И тука е основата микрофелзитна и испълнена съ магнетитъ и амфиболни игли. Плагиоклаза е тоже сѫщи. Едната разлика е, че амфиболнитѣ и аугитнитѣ кристали сѫ тука пó-едри отъ колкото въ предидущия. Останалото е сѫщо.

3. Берковски Балканъ (Balkan de Berkovitza). — Отличава се съ червеникавата си боя и съ дребния си слогъ. Отъ израслитѣ въ основата кристали, нáй-добрѣ се виждатъ бѣло-синкавия фелдспатъ и тъмнозеления амфиболъ. Другитѣ елементи немогѫтъ да се видятъ съ просто око.

Подъ микроскопа фелдспата е двоякъ: ортотоменъ (orthoclase) и триклиниченъ (feldspeth triclinique). И двата сѫ претърпели важни изменения; при нѣкои кристали вътрѣшноста се вижда съставена отъ правилни и неправилни жил-

чици, които анастомозиратъ между си; тѣзи жилчици образуватъ разни ликове най-вече подобни на маховидни растения. Плагиоклаза преобладава надъ ортоклаза; първия се намира по-вечето въ кристали а втория въ зърна. Амфибола (hornblende-amphibole) се явява въ желто-зелени призми; въ неправилни откъсляци той е твърдѣ изобиленъ и промененъ въ хлоритъ (chlorite). Освѣнъ зърнестъ магнетитъ (magnétite) имаме и хубави октаедри; отъ разстрошението на тъзи руда образувалъ се е хематита (hématite).

Този камъкъ по́-вече отговаря на амфиболъ андезитъ или тимацитъ, отъ колкото на порфиритъ, но за сега оставамъ го тука. Открива се край пжтя въ Берковския Балканъ.

4. Етрополски Балканъ на сѣверо-истокъ отъ Челопечъ Balkan d'Etropole au nord-est de Tschelopetsch). — Камъка има подцълно порфирна текстура. Въ тъмно пепеливо-зеленикава основа намиратъ се, извънредно много добрѣ израсли. кристали. Най изобилно се намиратъ бѣлитѣ фелдспатни кристали, амфиболнитѣ сж въ по́ малъкъ размѣръ. Истритъ въ тънки плочки той е безцѣвтенъ. Безликата основа испълнена е съ плагиоклазни и ортоклазни кристали (plagioclase, orthoclase). Малкитѣ кристали между които има и сраслеци принадлежатъ по-вечето на ортоклаза. Плагиоклазнитѣ или по-едритѣ кристали биватъ по вече растрошени отъ другитѣ. Освѣнъ това въ тѣхъ намираме заклопени черни магнетитни зърна и амфиболни призми. Въ челопешкия порфиритъ, амфибола (hornblende-amphibole) играй второстепенна роля; отличава се по слабия си дихроизъмъ и по зеленикавата си боя; ясно е преминаванието му въ хлоритъ (chlorite). Черната слюда (mica noir), която намираме може да се счита като призведение на амфибола. Магнетита (magnétite) е изобиленъ; апатита и титанита сж твърдѣ характеристични. Въ единъ кристалъ, който неможе да се познай да ли е фелдспатенъ или нѣкой други, забѣлѣзахъ епидотъ и калцитъ; доста е занимателна тъзи псеудоморфоза.

Тѣзи камъни се намиратъ на сѣверъ отъ Челопечъ, въ Етрополския Балканъ.

5. *На сѣверо-истокъ отъ Челопечъ въ Етрополския Балканъ (Au nord-est de Tschelopetsch dans le Balkan d'Etropole).* — Настоящия порфиритъ е тъй сѫщо отъ Етрополския Балканъ при Челопечъ. Има среднезърнестъ слогъ и полупорфирна текстура. Скалата е тъмно-пепеляна и шарена отъ фелдспата. Микроскопически слабо се вижда амфибола.

Основата е фелдспатна, въ която има израсли фелдспатни, амфиболни и магнетитни зърна и кристали. При първата руда забѣлѣзваме и зонално съградени кристали, но като растрошени, едвамъ ли можемъ да распознайме плагиоклаза (plagioclase) отъ ортоклаза (orthoclase). Амфибола (hornblende-amphibole) е въ дълги призматични кристали, дребни кристали пó-рѣдко виждаме. Има зеленъ и кафеянъ цвѣтъ; въ първия случай амфибола е хлоритизиранъ и слабо дихроитиченъ, въ втория дихроизма е спазенъ. Амфибола е изобиленъ и служи като центъръ на магнетитнитѣ зърна (magnétite), които не малко се съглеждатъ въ този порфиритъ. Само тукъ тамѣ се забѣлѣзва апатитъ (apatite).

14. Слюденъ порфиритъ — Porphyrite micacée.

На сѣверъ отъ Челопечъ въ Етрополския Балканъ (Au nord de Tschelopetsch dans le Balkan d'Etropole). — Разни имена можемъ да дадемъ на тъзи скала: слюденъ диоритъ (diorite micacée), андезитъ (andésite) и порфиритъ (porphyrite). Но като гледаме на староста и на еруптивнитѣ скали въ които се тя намира, азъ мисля, че нáй-добрѣ ще бѫде ако ѝ дамъ, поне за сега, името слюденъ диоритъ. Този камъкъ има зеленикъвъ цвѣтъ и набитъ фелдспатенъ слогъ. Нáй-ясенъ и самостоятелно развитъ въ него елементъ е магнезиевата или черната слюда (mica noir).

Въ тънки плочици елементитѣ му се виждатъ растрошени; основата му е фелзитна въ която се намиратъ кри-

стали отъ плагиоклазъ (plagioclase) и ортоклазъ (orthoclase). Първата руда се показва въ пó-голѣми, пó-распукани и млѣчно-бѣли кристали; при втората кристалитѣ сѫ малки, чисти и бистри. Ако изучимъ по обстоятелственно, съ помоща на микроскопа, тъзи скала, ще дойдемъ да се увѣримъ, че настоящия порфиритъ е съставенъ само отъ рѣченитѣ два минерала, измежду които заема важно мѣсто и черната слюда (mica noir). Тъзи руда се намира въ кафеяни хексагонални плочици и се отличава съ якъ дихроизамъ. Освѣнъ горнитѣ руди има още и магнетитъ (Magnétite). Намира се въ Етрополския Балканъ при Челопечъ.

15. Кварцъ-порфиритъ — Porphyrite quartzifère.

На сѣверъ отъ Челопечъ въ Етрополския Балканъ (Au nord de Tschelopetsch dans le Balkan d'Etropole). — Лесно можемъ микроскопически да замѣнимъ този съ предидущия порфиритъ. Камъка е шаренъ; въ пепелно зеленикъвата основа нáй хубаво се виждатъ бѣлия фелдспатъ и тамнозеления амфиболъ въ призми.

Ако изучваме микроскопически тънкитѣ плочици на този камъкъ, ще се увѣримъ че плагиоклаза (plagioclase) преобладава надъ ортоклаза (orthoclase). Кристалитѣ на първия елементъ сѫ голѣми и добрѣ спазени въ контурата си, но вътрешноста имъ е доволно раздробена и мѫтна. Въ този фелдспатъ се намиратъ затворени амфиболни кристалчета и магнетитни зърнца. Ортоклаза е въ продълговати призми и въ срасли кристали. Амфибола (hornblende-amphibole) има желто-зеленикъвъ или само зеленикъвъ цвѣтъ. Намира се въ кристали и раскъсани парчета. Не сѫ рѣдки и ситнитѣ амфиболни кристалчета въ видъ на микролити. Има кристали които сѫ добрѣ спазени, но има и такива които много или малко сѫ преобърнати въ хлоритъ (chlorite). Първитѣ сѫ спазили а другитѣ изгубили дихроитичното си свойство. Трете мѣсто заема кремъка (quartz); този е кристализиранъ и зърнестъ. Колкото пра-

вилни и цѣли да сѫ кременнитѣ кристали, тѣ иматъ обаче истрити и заоблени рѫбоветѣ и ѫгловитѣ си. По изобилни сѫ заобленитѣ зърна. Въ нѣкои зърна се виждатъ фелдспатни кристалчета и магнетитни зрънца. Кремъка еднакво е раздѣленъ. Както и пò-горѣ казахъ магнетита (magnétite) се намира въ амфибола и кремъка, но пò-изобиленъ е въ основата. Нашия камъкъ много прилича на алпийския кварцъ-порфиритъ изъ Триясъ.

16. Андезитъ — Andésite.

Витоша на югъ отъ София (*Vitoscha au sud de Sofia*). — Този камъкъ е отъ Кикешъ върхъ, който се издига тъкмо надъ Драгалевския мънастиръ. Скалата е зеленикаво тъмносива, и ситнокристализирана. Понеже съ просто око неможемъ да распознайме елементитѣ му, то ще го изслѣдваме микроскопически.

Въ микрофелзитната основа нáй хубаво се виждатъ плагиоклазнитѣ (plagioclase) кристали, съ свойственната имъ многосложна структура; при нѣкои забѣлѣзваме и концентрични фини линии, каквото е при андезина (andésine); кристалитѣ иматъ разни голѣмини; едни сѫ голѣми, други малки а трети даже като микролити. Формата и вътрешноста на кристалитѣ превъсходно сѫ запазени. Амфибола (hornblende-amphibole) се намира въ неправилни и разнокъсани кристали, има бледо-зелена боя. Аугита (augite) е самостоятелно израсълъ, но има и такъвъ, който е станалъ отъ амфибола. При нѣкои амфиболни кристали добрѣ се вижда това променение въ поляризованата свѣтлина. Магнетита (magnétite) се срѣща въ основата, послѣ около, а така и въ амфиболнитѣ и аугитнитѣ кристали. Въ пò-едри зърна се вижда титановото желѣзо (fer titané) и около него леукоксенъ (leucoxène). Въ камъка се вижда и една неправилно раскъсана материя която може да бѫде виридитъ или хлоритъ (viridite ou chlorite).

Основата е микрофелзитна; съставена е нáй-вече отъ фелдспатни чисти и бистри неправилни зрънца, между които се виждатъ описанитѣ пò-горѣ руди.

17. Амфиболъ-андезитъ — Andésite amphibolique.

1. На сѣверъ отъ Петроханъ въ Берковския Балканъ (Au nord de Petrohan dans le Balkan de Berkovitza). — Между Клисура и Петроханъ, тъзи скала се провира презъ кристалинния массивъ на Берковския Балканъ. Камъка неможе да бѫде пó-добрѣ спазенъ; неговитѣ черни, прекрасни малки амфиболни призми, блещятъ въ тъмно-сивата основа, като стъкло. Въ крипто-кристалинната основна масса виждатъ се още плагиоклазни кристали и тънки пиритни жилчици. Нашата скала прилича много на тимацита (timazite) изъ Сърбия.

Микропорфирната текстура на нашия тимацитъ нáйхубаво се вижда подъ микроскопа, и между кръстосанитѣ Николи; камъка може да се сравни съ нѣкой прекрасенъ мозаикъ. Плагиоклаза (plagioclase) състои отъ малки призматични кристали; рѣдки сѫ голѣмитѣ кристали; намира се и въ микролити. Само малко растрошение забѣлѣзваме при голѣмитѣ фелдспатни кристали; малкитѣ сѫ бистри. Тукъ виждами и зонално градени кристали. Амфибола (hornblende-amphibole) се явява въ правилни, голѣми и малки призматични кристали. Единкитѣ надминаватъ надъ двойкитѣ, но и тѣзи не сѫ малко. Обикновенно амфибола има суро-ужълта боя, а зеленикавия по рѣдко се срѣща. Пó-вечето кристали съвсемъ цѣли сѫ спазени. Аугита (augite) е израсълъ въ голѣми кристали, но пó-малко се намира отъ амфибола. Едно нѣщо немога да си разясня, дѣто при тъй пресенъ амфиболъ и при тъй спазенъ камъкъ, нашия аугитъ е толкова растрошенъ. Вътрешноста на тѣзи кристали, само въ поляризованата свѣтлина може да се разбере. Аугита потъмнява отъ 28—35°. Магнетитъ (magnétite) има доволно распръснатъ въ осно-

вата; по́-малко е събранъ около амфиболнитѣ кристали. Пирита (pyrite) се намира въ неправилни зрънца.

Да кажа нѣщо и за кристализираната основа. Тя е съставена отъ фелдспатни кристали, между които неправилно разсеяни се виждатъ магнетитъ, пиритъ и раздробени кристали отъ аугитъ.

2. Отъ сѣверната страна на Витоша (Du côté nord de Vitoscha). — Този андезитъ малко се различава макроскопически отъ предидущия берковски. Витошкия е червеникаво-пепелянъ а берковския синкаво-тъмно-пепелянъ. И въ този има амфиболни призми но по́-малко отъ първия. Фелдспатнитѣ кристали сѫ въ по́-голѣмъ размѣръ. Основната масса е почти цѣла фино-кристализирана и само малко има аморфна основа.

Въ тънки плочици и подъ микроскопа на́й-изобилно се види триклинния фелдспатъ (feldspath triclinique). Освѣнъ дрѣбни и срѣдни има и много голѣми кристали. Сраслецитѣ сѫ тоже изобилни. Фелдспата не е отъ на́й-чиститѣ; нѣкои кристали къмъ срѣдата сѫ препукнати и размѫтени. Тукъ имаме и нѣщо ортотоменъ фелдспатъ (orthoclase). Амфиболнитѣ призми (hornblende-amphibole) иматъ подъ микроскопа суро-ужълта боя. Тѣхнитѣ прерѣзи на длъжъ потъмняватъ подъ жгълъ 13—15°. Хлоритизацията при нѣкои кристали е забѣлѣжителна, при други твърдѣ слаба. Аугита (augite) е почти въ еднаквъ размѣръ съ амфибола; кристалитѣ сѫ доста голѣми и добрѣ спазени. Слабо зелената боя на аугита едвамъ може да се забѣлѣжи. Въ препарата аугитнитѣ кристали не сѫ правилно распредѣлени, тѣ сѫ стиснати и слепени. Комбинирани се виждатъ само два лика, призма и пирамида. Магнетита (magnétite) е въ изобилие. Има още и червенъ хематитъ (hématite). Въ камъка се виждатъ и малки шуплини (sphérolithe), на които стенитѣ сѫ обложени съ една нитеста непозната материя, а вътрешноста имъ испълнена съ калцедонъ (calcédoine).

18. Диабазъ — Diabase.

Игнатица на югъ отъ Враца (Ignatitza au sud de Vratza). — Има тъмнозеленъ цвѣтъ; зеленикавия фелдспатъ и тъмнозеления аугитъ виждатъ се и съ просто око.

Въ тънки плочици, плагиоклаза (plagioclase) се вижда не само нечистъ но и растрошенъ. Каолинизацията толкова дълбоко е проникнала щото външностьта на кристалитѣ съвсемъ е обезобразена. Пó-добрѣ сѫ спазени малкитѣ кристали, но лишени отъ бистротата на фелдспата. Ортоклаза (orthoclase) е бистъръ както и кремъка, но азъ мисля, че е второстепенно произведение. Всевъзможни аугитни (augite) прерѣзи виждаме подъ микроскопа. Въ обикновенната свѣтлина кристалитѣ сѫ безъ боя, а въ поларизованата ужълти. Повечето кристали сѫ прѣсни и цѣли, но има и много раздробени. При послѣднитѣ се вижда какъ преминава аугита въ уралитъ (uralite). Тукъ виждами кристали, дѣто едната полвина е още цѣла и хубаво запазена, а другата преобърната въ уралитъ; първата, слѣдователно, полвина нѣма боя, а другата е зеленикава. Изобилно е титановото желѣзо (fer titané); освѣнъ въ кристали вижда се и въ зърна. Отъ растворението на тъзи руда образувала се е нова, която като вѣнецъ опасва титановото желѣзо; тъзи нова руда ще бѫде леукоксенъ (leucoxène). Магнетита (magnétite) е пó-малко отъ предидущата руда.

Никаква почти основна масса. Онъзи зелена, аморфна материя, която се вижда въ камъка е секундарно произведение.

19. Аугитъ-андезитъ — Andésite pyroxénique.

1. Въ прохода на югъ отъ Княжево, не далеко отъ София (Dans le défilé au sud de Knéjevo, pas loin de Sofia). — По външность този андезитъ прилича на порфиритъ. Има тъмно-сива основа въ която се виждатъ фелдспатни и аугитни кристали. Ако испитваме микроскопически тъзи скала,

ще видимъ че повечето фелдспатъ (feldspath) е изгубилъ отъ първобитната си бистрота, въ такъвъ случай той е распуканъ и мътенъ; той прилича повечето на плагиоклазъ (plagioclase) отъ колкото на ортоклазъ (orthoclase), понеже послѣдната руда по́-малко се намира отъ първата. Кристалитѣ на плагиоклаза еднакво сѫ раздѣлени въ зеленикавата основа (макроскопически тя е тъмно-сива, а микроскопически зеленикава) и преобладаватъ надъ послѣдната. Вѫтрѣшноста на нѣкои кристали е епидотизирана. Подобенъ на кремении зърна се вижда ортоклаза. Аугита (Augite) е тоже въ изобилие, но въ по́-малъкъ размѣръ отъ плагиоклаза. Освѣнъ въ голѣми, вижда се и въ малки кристали. Обикновенно нѣма боя, но нѣкои кристали се отличаватъ съ ужълтъ или зеленикъвъ цвѣтъ. Аугитнитѣ прерези сѫ ясни, но вѫтрѣшноста имъ рѣдко е спазена добрѣ. Колкото се касай до сраслецитѣ могѫ смѣло да кажѫ, че природата се е опитала да въспроизведе тукъ сичкитѣ възможни форми, въ които се намиратъ срасли аугитнитѣ кристали. Аугитнитѣ единки не сѫ виждатъ само осамотени, но и събрани въ видъ на ружи. Кристалитѣ на тъзи руда потъмняватъ едвамъ подъ 40°. Има и зеленъ амфиболъ (hornblende-amphibole), но той се распознава твърдѣ лесно отъ аугита; послѣдния поларизира силно, а първия почти никъкъ. На сѣкий начинъ амфибола е произведение отъ други руди, каквито сѫ още епидота (épidote), уралита (uralite) и варовика (calcite). Магнетита (magnétite) се намира распръснатъ въ основата, въ аугита и амфибола.

Въ тънки плочици и подъ микроскопа нашия аугитенъ андезитъ много прилича на капнишкия (при Tartarenschacht) въ Унгария.

2. Драгалевски Мънастиръ на югъ отъ София (Monastir de Dragalevtzi au sud de Sofia). — Тъзи скала е синкаво, тъмнопепеляна. Бѣлитѣ фелдспатни кристали, които се виждатъ въ основата правятъ ѭ порфирна. Аугита блещи като черни иглички.

Подъ микроскопа основата е свѣтло зелена въ която има изобилие на плагиоклазни (plagioclase) кристали. Нѣкои отъ тѣзи сѫ зонално съградени, други сѫ въ видъ на микролити. Въ камъка преудоляватъ срѣднитѣ кристали при които структурата, въ поляризованата свѣтлина, недава никакво съмнение. Колкото и добрѣ да е спазенъ плагиоклаза, при аугита (augite) виждаме съвсѣмъ противното. По многото му кристали сѫ преобърнати въ уралитъ (uralite), другояче той е безцвѣтенъ. Въ тънкитѣ плочици най обикновеннитѣ прерези на аугитнитѣ кристали сѫ тѣзи: 1) вертикално на оста *c*, 2) успоредно съ $\infty P \acute{\infty}$ и 3) успоредно съ $\infty P \grave{\infty}$. Второстепенно се намира зеленикъвъ амфиболъ (amphibole) но нѣма никаква самостоятелность. Епидота épidote) е произведение на плагиоклаза, а уралита (uralite) на аугита. Магнетита (magnétite) е въ малки количества. И апатитни игли (apatite) се намиратъ въ Драгалевския аугитъ-андезитъ.

3. Голо-Бърдо на югъ отъ Лозенъ между София и Самоковъ (Golo-Brdo au sud de Lozen entre Sofia et Samokov). — Еруптивната скала отъ Голо-Бърдо пробива срѣднитѣ пластови на Кредна формация и се простира отъ истокъ къмъ западъ, почти паралелно съ Стара-планина. Както вече видѣхме при до сега описанитѣ андезити, ний имахме работа съ дрѣбно кристализирани скали, но тука имаме вече исключение. Нашия камъкъ има съвършено порфирна текстура. Между елементитѣ най ясно сѫ растрошени голѣмитѣ фелдспатни кристали, които достигатъ до 7 м. м. дължина, и чернитѣ магнетитни, тоже голѣми кристали. Основата е пепеляно-зеленикава, а камъка изобщо растрошенъ.

Подъ микроскопа въ основата се виждатъ голѣми и малки плагиоклазни кристали (plagioclase). Но тѣзи макаръ и въ каолинъ променени, по́-вече сѫ запазили многосложната си структура. Между малкитѣ кристали дали има и ортотоменъ фелдспатъ (orthoclase?) това неможе да се узнай. Аугита (augite) е претърпѣлъ тоже изменения, но между

кристалитѣ му се намиратъ и тъкива които сѫ добрѣ спазени. При послѣднитѣ, азъ можихъ да премѣря и ѫгъла, който затварятъ еластичнитѣ оси; той варира отъ 35—39°. Амфибола (hornblende-amphibole) е растрошенъ и преобърнатъ въ хлоритъ (chlorite). И делесита (délessite) е второстепенно произведение. Най хубаво е запазенъ магнетита (magnétite). Както при Витошкия андезитъ, така и тука забѣлѣзваме сфееролити.

4. *Около Брѣздникъ* (*Aux environs de Brezdnik*). — Този камъкъ е пò-вече растрошенъ отъ предидущия. Различава се макроскопически отъ него само по боята на основата; при Голо-Бърденския тя бива пепеляно зелена, а тука е пепеляно - зелено - червеникава.

Микроскопически, въ микрокристализираната основа виждатъ се само фелдспатни кристали (feldspath), малко магнетитъ (magnétite) и хлоритъ (chlorite). За аугитъ и амфиболъ неможемъ и да говоримъ тъй като отъ тѣхъ само единъ хлоритъ е останалъ.

5. *Етрополски Балканъ* (*Balkan d'Etropole*). — По външность, този андезитъ мѫчно може да се распознай отъ зеленцитѣ (grünstein). Камъка е пепеляно - зеленъ, и извънредно твърдъ.

Въ тънки плочици основата е микрокристалилно-аморфна. Въ неѭ зематъ, най живо, участие фелдспатнитѣ и аугитнитѣ кристалчета и магнетитнитѣ зрънца. Твърдѣ редко се виждатъ голѣми фелдспатни кристали, пò-вечето сѫ въ малки като иглички кристалчета. Тука се намира плагиоклазъ (plagioclase), който мѫчно може да се распознай отъ санидина (sanidine?). Важна роля играй и аугита (augite); кристалитѣ му сѫ макро — и микроскопически. Послѣднитѣ сѫ пò-изобилни и пò-хубаво спазени отъ първитѣ. Голѣмитѣ му кристали не само че сѫ распукани и растрошени но още преобърнати въ амфиболъ (amphibole) и уралитъ (uralite). Изобиленъ е и магнетита (magnétite).

20. Габро — Gabbro.

Чипаровци (Tschiparovtzi). — Тъзи плагиоклазно — диалагна скала съвършенно е кристализирана. Диалага се види въ зелени люспици а̀ фелдспата нечисто-бѣлъ. Зърната на камъка сѫ срѣдни, а боята му синьо-пепеляна.

Плагиоклаза (plagioclase) е тука като срѣдище на нечистотиитѣ; въ него се виждатъ разновидни пепеляни пятна (дамги). Освѣнъ това като растрошенъ, изгубилъ е много отъ прозрачноста си. Диалага (diallage) се отличава по слабо-зелената си боя; кристалитѣ му сѫ чисти но не и съвършенно бистри. Структура има влакнеста, а полихроизъмъ почти никакъвъ. Между кръстосанитѣ Николи силно поляризира; преобладающитѣ въ този случай бои сѫ: синьо, червено и желто. Плагиоклаза и диалага държатъ си равновѣсие. Аугита (augite) е въ по̀-малки количества и по̀-растрошенъ отъ диалага. Титановото желѣзо (fer titané) е въ голѣми кристални зърна, а магнетита (magnétite) въ малки. Има още апатитъ (apatite) и леукоксенъ (leucoxène).

II. МЕТАМОРФНИ СКАЛИ — ROCHES MÉTAMORPHIQUES.

21. Гнайсъ — Gneiss.

На юго-западъ отъ Витоша? (Au sud-west de Vitoscha?). Незнаяхъ положително да ли може да има гнайсъ около западнитѣ и юго-западнитѣ поли на Витоша, но като намѣрихъ лани едно доста голѣмо парче азъ зехъ да мисля, че ще се намѣри по тѣзи страни и гнайсъ.

Камъка е дребно-зърнестъ и слойевитѣ му ясни. Бѣлата слюда блещи само въ една посока; кремъка и фелдспата до толкова сѫ смесени, щото съ просто око немогѫтъ никакъ да се распознаятъ. Истритъ въ тънки плочици, на̀й-много се вижда кремъка (quartz). Зърната на тъзи руда сѫ ситни и само тукъ тамѣ се виждатъ по̀-голѣми. Плагиоклаза (plagioclase) е тоже въ зърна, които сѫ сместени

между кременнитѣ; намира се и въ кристалчета. Въ по́-малъкъ размѣръ е ортоклаза (orthoclase); зърната му сѫ бистри както и кременнитѣ. Бѣлата слюда (mica blanc) е въ изобилие а черната (mica noir) съвсемъ малко. Вижда се подъ микроскопа още магнетитъ (magnétite) и хематитъ (hématite).

22. Микашисти — Micaschistes.

1. Glimmergneissschiefer изъ околноститѣ на Златица. (Des environs de Zlatitza). — На първъ поглѣдъ сѣкий би поставилъ този камъкъ между правитѣ микашисти; но когато го разгледа микроскопически и види между другитѣ елементи ортоклазъ и плагиоклазъ, то ще се увѣри че мѣстото му е между гнайса и микашиста.

Въ поляризованата свѣтлина на́й-много ударя въ очи кремъка (quartz) съ разновиднитѣ си бои. Зърната му сѫ твърдѣ ситни. Втория елементъ е слюдата: бѣла (mica blanc) и черна (mica noir); при едни препарати е първата въ изобилие, при други втората. Фелдспата е въ кристали и въ зърна. Ортоклаза (orthoclase) се вижда въ размѫтени зърна а плагиоклаза (plagioclase) исключително въ хубави кристали. Простия гранатъ (grenat) се намира въ голѣми зърна, но като истрити иматъ окрѫгла форма; вѫтрѣшноста имъ е напукана. Магненита (magnétite) е по́-вечето затворенъ въ фелдспата и граната.

2. Gneissglimmerschiefer изъ околноститѣ на Самоковъ (des environs de Samokov). — Различава се отъ предидущия само макроскопически и почти никъкъ микроскопически. Прилича много на гнайсъ и има ситнозърнестъ слогъ.

Съставенъ е почти отъ сѫщитѣ елементи отъ каквито и предидущия. Кремъка (quartz) е въ ситни, нечисти зрънца; плагиоклаза (plagioclase) изобиленъ; черната слюда или биотита (mica noir) премрежва въ ситни парчета камъка и се отличава съ силния си дихроизамъ. Въ него невидѣхъ нито бѣла слюда, нито пъкъ гранатъ.

23. Хлоритошистъ — Chloritoschiste.

Изъ околноститѣ на Самоковъ (Des environs de Samokov). — Камъка е ясно наслаганъ, има зеленикава боя и мазенъ опипъ; много прилича на талкошистъ (talcschiste). Само подъ микроскопа можемъ да распознайме, че въ камъка нема талкъ но калиева слюда.

Кремъка (quartz) се вижда въ неправилни малки зрънца, измѣсенъ съ ортотомни фелдспатъ. Послѣднята руда (orthoclase) е въ пò-малъкъ размѣръ отъ колкото първата. Между първитѣ два елемента намиратъ се люспици отъ безцвѣтна слюда (mica blanc). Отъ калиевата слюда распознава се хлорита (chlorite) по зеления си цвѣтъ и по нитестата си направа. Освѣнъ горнитѣ има още, малко черна слюда (mica-noir), гранатни (grenat) и апатитни (apatite) зрънца.

24. Глиненъ микашистъ съ пятна — Micaschiste argileux tacheté.

Комъ, юго-западно отъ Берковица (Kom, au sud-west de Berkovitza). — Подъ това име ще опиша единъ доста занимателенъ камъкъ, който се намира къмъ височинитѣ на Комския Балканъ. Скалата е тъмно-пепеляна и испълнена съ черни почти еднакво голѣми пятна. Въ него се блещятъ нáй-вече слюдни частици; той има ситни зърна. Подъ микроскопа текстурата на камъка се вижда фелзитна. Фелзитнитѣ зърна не сѫ сичкитѣ еднакви; тамъ гдѣто сѫ чернитѣ пятна, или конкрецийтѣ, тѣ биватъ съвършено дрѣбни измѣсени съ магнетитенъ черъ прахъ. Главния елементъ на камъка е зърнестъ фелдспатъ (feldspath) и то ортотоменъ отколкото плагиоклазенъ. Изобилна е тоже черната слюда (mica noir); бѣлата (mica blan) е пó-малко. До колкото можихъ да разбера послѣднята слюда е станала отъ първата. Магнетита (magnétite) е въ изобилие.

25. Полукристалини плжстеници — Schistes hémi-crystalines.

Имаме на много мѣста въ България. На юго-западъ отъ Берковица къмъ Комския върхъ (Kom), на Високи Брѣгъ (Visoki Brieg) на западъ отъ Брѣздникъ, при Правешкия ханъ (Praveschki han) на пжтя за Абланица, при Ихончовъ ханъ (Iontschov han) и Шабовица (Schabovitza), въ Берковско и проч. Нáй-распространени сж обаче тѣзи шисти въ юго-западния дѣлъ на Княжеството въ Кюстендилския окржгъ (district de Küstendil).

26. Туфи — Tufs.

Тѣзи скали сж тоже распространени по западна България. Азъ ще спомена тука само нѣколко мѣста. Около София между Княжево и Владая (au sud de Knjajevo) между Трънъ и Брѣздникъ (entre Trn et Brezdnik), около Голо Бърдо (Golo Brdo) на пжтя за Самоковъ. Въ Берковско между Желѣзна и Бѣлимирци (entre Jelezna et Belimirtzi); въ Орханийско при Новачени (Novatscheni); въ Етрополски Балканъ (Balkan d'Etropole) къмъ върха на планината и пр.

ЗАЙЧАРЪ И НЕГОВОТО НАСЕЛЕНИЕ.

(Единъ отъ българскитѣ предѣли въ Сърбия).

„. . . . Доръ езикъ живѣе,
народъ не умира . . . .“

(Продължение отъ книжка VIII).

Коливото се приготвя по обикновений редъ.

Вечерьта, срѣщу св. Никола се почва празднуваньето. Домакинътъ приготвя трапеза и испраща едного отъ домочадието съ едно шюленце ракия да калесва съсѣдитѣ, роднинитѣ и другитѣ приятели.

Това момче или момиче, като влѣзне въ кѫщата, гдѣто ще калесва, казва: „Много ви здраве отъ татка и мама, тие ви пращатъ калеска за нашия светецъ“. Слѣдъ това цалува рѫка на по̀-старитѣ и имъ подава шюленцето съ ракията. Всѣки единъ отъ домочадието въ тая кѫща ще пийнѫтъ баре малко отъ ракията, а домакинътъ при тръгваннето на момчето или момичето ще му каже: „Занеси много здраве на татка си и мама си, че ще додемъ (илп по еди какви причини неще додемъ)“.

Забѣлѣжителното е, че калеската се праща и тамъ, гдѣто знаѭтъ, че се служи[1]) светеца; а освѣнъ тамъ още и въ кѫщата на оние, съ които сѫ въ омраза — съ които сѫ скарани.

Като додѫтъ гоститѣ, прѣди да почнѫтъ да се гостятъ, извършава се слѣдующето чинодѣйствие:

На трапезата се наредятъ почти всичкитѣ ястиета. На срѣдата на масата се турне малкия кравай, рибника, джурканния фасуль, блюдото съ коливото, въ срѣдата на което стърчи вощена свѣщь, а отъ страна въ блюдото е прикрѣпена една твърдѣ малка кратунка (чашка) съ вино, на което казватъ: „слава“.

Подиръ това на домакинътъ донасятъ една кандилничка съ огънь и темянъ, който като взема тия нѣща, казва: „Братя и приятели!, да прекадимъ, да се прекръстимъ и да помолимъ светий Никола да помага“. Въ това врѣме, всички ставатъ на крака около трапезата, влизатъ сѫщо и всичкитѣ домашни, даже и ратаитѣ. Всички гологлави и съ скръстени на гѫрдитѣ рѫцѣ стоятъ съ на̀й-голѣма смиренность. Домакинътъ, който до това врѣме е запалилъ свѣща въ коливото отъ огънъть въ кандилницата, понеже кибрита, като дяволска работа, е грѣхота да се употрѣби, почва да се кръсти съ възг-

[1]) На празднуваньето казватъ — „служенье“, „Кой — светецъ служишъ“? пита приятель — приятельтъ си.

дигнжти на горѣ очи, и обърнжтъ къмъ иконата — образа на Св. Николая, като кади трапезата. Прекадването се продължава до три пжти, което се придружава отъ молитва и кръстенье. Подиръ това кандилницата се оставя въ единъ жгълъ да покади 4 — 5 минути още въ стаята и се пристжпя къмъ рѣзаньето кравая.

Това става по слѣдующия начинъ.

Всичкитѣ гости, и цѣлото домочедие обиколватъ трапезата. Четирма отъ гоститѣ, между които и домакинътъ, уловятъ добрѣ кравая, върхъ който стоятъ рибника, коливото съ кратунката и свѣща, а другитѣ си държатъ само по единъ пръстъ връхъ него. Подигатъ го до три пжти на горѣ, като шепнжтъ и едни молитви. Подиръ това единъ отъ гоститѣ или домакинътъ взема ножъ и пристжпя къмъ рѣзанието кравая. Той нáй-напрѣдъ се прѣкърсти; туй сжщото направя и връхъ кравая, който и цалува. Прерѣзва го отъ долнята страна на кръстъ, така щото брѣздата на ножа непрѣминава на противната; сетнѣ взема отъ коливото и намазва по брѣздитѣ отъ ножа, а слѣдъ това полива на четиритѣ страни по 2 — 3 капки отъ виното изъ кратунката, което до колко е възможно събира обратно въ нея.

Като стане това, пакъ всички до три пжти подигатъ кравая на горѣ, и го пречупватъ нáй-напрѣдъ на половина така, щото едната половина остава въ ржцѣтѣ на домакинътъ, а едната на стоящия срѣщу него гость. Тѣ двамата прѣзъ трапезата събиратъ двѣтѣ половинки, и като ги цалунжтъ до три пжти, съ изговаранье думитѣ: „Христосъ посрѣдъ насъ“ и „аминъ — да будетъ“, и като обръщатъ двѣтѣ половники така, щото цалуването да става и отъ двамата почти едноврѣменно, взематъ по едната половина, която пречюпватъ пакъ на половина съ съсѣдникътъ си ѝ въ тоя случай повторятъ цалуването съ горнитѣ думи.

Едната четвъртъ, останжла въ ржцѣтѣ на домакинътъ, той подига до таванътъ, за да бжде житото толкова голѣмо, и ѭ оставя на полицата; а останжлитѣ три части се изядватъ отъ всичкитѣ.

Подиръ това пакъ съ една пó-малка церемония се разрѣзва рибника, а слѣдъ него сички сръбватъ до три пжти отъ виното отъ малката кратунка, като изговарятъ: „слава пиемъ слава да се роди“, слѣдъ това, хапватъ по малко отъ коливото и отъ рибника.

Подиръ това всички, като се прекръстватъ по три пжти, сѣдатъ и почватъ да ядятъ и да пиѭтъ.

Кравая по никой начинъ неможе да се рѣже безъ присжтствието на външни гости; ако се случи, щото въ една махала всички да служѭтъ тоя день и да не дойде нѣкой гость, тѣ се събиратъ комшийски по 3 — 4 кжщи (а това бива твърдѣ често) да рѣжжтъ кравая. При когото нáй-подиръ рѣжжтъ кравая, тамъ донасятъ и другитѣ своето ястие и се веселятъ почти до сжмнало; за тая цѣль тѣ се споразумѣватъ пó-отрано, и които на редъ нѣколко години си рѣжятъ краваитѣ взаимно, ставатъ единъ видъ като роднини и се почитатъ и уважаватъ до нáй-голѣма степенъ.

Потънкоститѣ въ тия чинодѣйствия сж твърдѣ много, така щото обикновеното перо е въ невъзможность да ги опише така вѣрно, и въ такъвъ редъ, както тѣ се испълняватъ.

На втория день, по̀-голѣмия кравай, по̀-голѣмия рибникъ и коливото, съ по̀-голѣмата вощена свѣщь и една бѫклица вино, се пращатъ съ едного отъ домашнитѣ въ черква. Тамъ престоява прѣзъ врѣмето на литургията, слѣдъ което свѣщеникътъ рѣже кравая и рибника. Той взема половината отъ кравая и рибника, една лъжица отъ коливото и виното изъ бъклицата.

Като се донесе това изъ черквата, яденьето, пиеньето и веселбата се продължаватъ непрекъснѫто почти до другия день. . . .

Тия обичаи сѫ запазени днесъ за днесъ по̀-строго отъ селенитѣ въ Изворъ и Гърляна, както и отъ по̀-простото градско население. По̀-интелегентната обаче класа въ градътъ, постепено се отдалечава отъ тѣхъ, така щото въ единъ день, кой знай какъ ще ги вършятъ.

Освѣнъ тие, чисто религиозни, сѫществуватъ още и единъ цѣлъ редъ суевѣрни обичаи. Да баѭтъ отъ издат, уроци, мламост и други, — това бабичкитѣ не сѫ занемарили; да празднуватъ: Русалската недѣля, горѣшницитѣ, мишкинъ день, мечкинъ день, бабинъ день и др. — това е отъ първитѣ проповѣди на майката къмъ дъщеритѣ си. Нетрѣбвало да се работи нищо прѣзъ тия дни! Грѣхъ било прѣдъ Бога!

Бабичкитѣ, които играѭтъ ролята на медецински апостоли, освѣнъ многото билки и коренье, освѣнъ безчетнитѣ баяния, проповѣдватъ, и по тѣхно убѣждение се вършятъ цѣлъ редъ суевѣрия. Отъ многото такива, щѫ запознаѭ читателитѣ само съ двѣ отъ тѣхъ, които, при всичкитѣ сѫщественни противостояния на медицината, се практикуватъ и обожаватъ.

Една отъ тѣхъ е: „обрйчаньето.“ То става по слѣдующия редъ:

Ако нѣкое дѣте страдае отъ нѣкоя дълготрайна болесть, а всичкитѣ билки и коренье, всичкитѣ баяния отъ врачкитѣ, всичкитѣ цѣрове, взети отъ голѣма нужда чрѣзъ лекаря, — сѫ останѫли безъ послѣдствие, то въ такъвъ случай бабичкитѣ предлагатъ да стане обричаньето — да му хванатъ „оброк“. На пр. ако дѣтето страдае отъ главоболь, то Св.-Иванъ — главосѣчь (29 августъ) е праздника и светеца, на когото ще го обречѫтъ и дадѫтъ въ защита. Въ тоя день приготвятъ извънредни ястиета; направятъ съ риба жертва; повикватъ нѣколко гостье и прѣди да почнѫтъ да се гостятъ, трѣба да прекадятъ трапезата. Нѣкои повикватъ свѣщеника да извърши това чинодѣйствие, а нѣкои възлагатъ тая работа връхъ една бабичка. Подиръ прекажданьето и молитвитѣ пируватъ, и дѣтето е обязано прѣзъ цѣлия си животъ да обожава тоя светецъ, и въ деньтъ му да му кади темянъ и да прави жертва.

Когато пъкъ болестьта не е подходяща съ дѣйствията на нѣкого отъ светцитѣ, то, за да вcauseматъ този или онзи светецъ, рѫководятъ се отъ слѣдующето:

Майката мѣси три посварки (туртички, питки), испичя ги подъ връшника, именува ги съ имената на трима отъ светцитѣ, които идѫтъ по реда на врѣмето: н. пр. Св. Петаръ, Св. Илия и Св. Димитъръ; и като имъ гуди отъ горѣ по една запалена вощена свѣщица, изнася ги прѣдъ дѣтето, като му казва да вземе само една. Дѣтето, като незнае отъ напрѣдъ за имената, сѣгва къмъ една отъ посваритѣ, и

ако н. пр. вземе посварката съ името на Св. Илия, то ще чакатъ да доде тоя день, и въ него ще направятъ сжщитѣ церемонии които казахъ по̀-горѣ.

Простолюдието вѣрва въ това, и го практикува съ твърдо убѣждение, че то помагало и дѣтето се отървавало отъ болестьта!

Ако ли на дѣтето не сж помогнжли всичкитѣ опитвания, а изъ семейството или отъ сродницитѣ въобще е умрѣлъ нѣкой който е билъ роденъ въ сжщия мѣсецъ, или въ сжщия день, въ който е родено и болното дѣте, тогава бабитѣ ще додлтъ при майката, и ще ѝ кажжтъ че то е: „едно-дѐниче“ или „едно-мѐсече“ съ умрѣлия. Въ такъвъ случай умрѣлия скърбялъ за живото едно-дѐниче или едно-мѐсече, и му се искало да доде при него на онзи свѣтъ. Това желание на умрѣлия се отразявало въ болестьта на живото дѣте, и нему могло да се противостои, както и да прѣмине болката, само чрѣзъ „отвáрянье“.

Отвáрянето става като заведжтъ болното дѣте въ гробищата и върху гроба на умрѣлия извършватъ формалноститѣ, които се заключаватъ въ това, че една бабичка, която се знае за опитна въ подобни работи (врачка), увързва дѣтето около кръстътъ на умрѣлия съ желѣзната верига, която нарочно е взета отъ нади огьня. Едноврѣменно съ увързванието, бабичката бае и кади гроба съ темянъ. Подиръ това даватъ на дѣтето да сърбне до три пжти отъ виното и водата, които нарочно сж донесени, а сетнѣ, слѣдъ съблюдението на още нѣкакви церемонии, отвързуватъ го.

Съ това се свършавало отварянието; нъ, за да бжде по̀-сигурно и по́-вече влиятелно врьхъ болестьта, когато тръгватъ къмъ гробищата, пазятъ се да не ги осѣтятъ съсѣдитѣ, а при връщанието запрѣщаватъ на дѣтето да се необръща надиря, даже и ако го повика нѣкой. Освѣнъ това при излизанието изъ вратнята на гробищата, накарватъ дѣтето да хвърли камъче къмъ гробътъ на умрѣлия, — съ цѣль да останела болестьта тамъ съ камъка наедно, и когато тръгне той — камъка, тогава и тя!!

Както се вижда, тие Българе по́ддържатъ една голѣма часть отъ религиозно-суевернитѣ обичаи, които се срѣщатъ почти на всѣкждѣ изъ Българскитѣ мѣста; нъ освѣнъ тѣхъ, тѣ така сжщо поддържатъ и ония отъ установенитѣ обичаи, които иматъ голѣмо значение за общия имъ поминъкъ и домашното развлечение. Както въ градътъ така и въ двѣтѣ села сжществуватъ обичаитѣ: „впрягане“, „зарѐда“ „йсполица“ „тлъка́“ „рѐдник“ и „седянка“.

Впрягането е обичай, чрѣзъ който 4—5 души съсѣди земледѣлци съдружаватъ воловетѣ си и до като трае оранието, оржтъ взаимно: днесъ у едного, утрѣ у другого и т. н. до като несвършжтъ това при всѣки единъ отъ съдружницитѣ.

Зарѐдата е обичай, чрѣзъ който сжщо чрѣзъ съдружаванье, сеѭтъ, копаѭтъ, жънжтъ и пр. 15—20 съсѣди съставятъ зареда. Изъ всѣка една кжща излиза по единъ работникъ и задружно днесъ копаѭтъ или жънжтъ у едного, утрѣ у другого и т. н. до като несвършжтъ всичката полска работа на всички съдружници.

При когото работжтъ, той е обязанъ де ги храни.

Заредата е единъ способъ за бързо и пò-легко обработванье, и тя е толкова обикнѫта, щото отъ день на день нейнитѣ добрини се уважаватъ все пó-вече и пó-вече, така щото едва ли ще може да се пренебрегне нѣкога. Съ откупъ само нѣкои отъ пó-заможнитѣ граждане обработватъ полето, а всичкитѣ пò-долни съсловия чрѣзъ заредата.

Исполицата е единъ обичай, чрѣзъ който неимѣющитѣ земля за работа могѫтъ да иматъ такавато въ расположението си за една и пò-вече години. Който има много земля за обработванье, та му е невъзможно да ѭ обработва самъ, той отстѫпя по една часть отъ нея на другого, който желае да работи, а нѣма своя. Съ отстѫпката земята за едно лѣто, ступанина на земята дава и сѣмето така, щото нивата и сѣмето негово а трудътъ на работника, а плодътъ дѣлѭтъ на половинъ.

Тлѫката е обичай, чрѣзъ който се вършѫтъ както полскитѣ работи така и домашнитѣ. Тя става по слѣдующия начинъ:

Ако въ съсѣдството има нѣкоя вдовица бѣдна и съ пò-много дрѣбни дѣчица, или, и инъкъ нѣкое бѣдно семейство, та неможе о врѣме да окопае кукуруза или да пожъне житото, тогава се събиратъ по 15—20 души момчета и моми, и въ единъ недѣленъ день, или нѣкой други пó-малъкъ праздникъ отиватъ отъ подиръ пладне, та окопаватъ или ожънватъ нивата, безъ нáй-малки възнаграждения. Младитѣ работници въ такъвъ случай проминаватъ 5—6 часа въ работа съ смѣхове, шега и пѣсни, а бѣдното семейство чювствува една скѫпоцѣнна помощь.

Тоя обичай е благословенъ за бѣднитѣ, нъ за съжаление е, че съ доближаваньето до цивилизацията, той се пренебрегава и единъ день съвършено ще се изгуби.

По сѫщия начинъ се събиратъ само момитѣ нощѭ, въ една отъ съсѣдкитѣ, та й предѫтъ вълна. Разликата помежду тлѫката и редника е, че гдѣто работятъ на тлѫка отъ тамъ неискатъ да имъ се връща, а гдѣто на редникъ, отъ тамъ го искатъ, — както и въ заредата.

На редника както и на тлѫката се събиратъ по 15—20 момичета, и прѣдѫтъ на урки, или изъ рѫцѣ.

Прѣди да почнѫтъ да работѫтъ даватъ имъ вечеря, а сѫщо и при тръгваньето, даватъ имъ да закусятъ, на която закуска казватъ „петли“ — вѣроятно, защото се еде когата вече пѣѭтъ петлитѣ.

Седянка е когато се събиратъ въ една стая или въ единъ дворъ пò-много момичета и работятъ своя собствена работа.

Въ която кѫща има кое и да е отъ тритѣ тия забавления, вратата сѫ отворени за всичкитѣ безъ исключение ергени, и за викани, и за невикани, и за познати, и за непознати.

Едни отъ ергенитѣ въ градътъ водятъ подиря си и цигулари на тия забавления, които свирѭтъ за игранье хора; а едни както и ония въ селата свирѭтъ сами съ „кавáле“.

Подиръ като работятъ момитѣ непрекъснѫто 2 часа, почватъ да играѭтъ, така щото и работеньето, и играта, и пѣснитѣ се продължаватъ до зора, и много пѫти приготвената закуска „петли“, по причина на многото игранье хоро, остава за обѣдъ на домакинътъ.

Прѣзъ врѣмето на работата, момитѣ пѣѭтъ различни пѣсни, отъ които привождамъ слѣдующитѣ:

1.

Момѝче пѝле Іердàно
Што по двор òдиш гиздàво,
Гиздàво а не вèсело;
Да ли та мàйка пцувàла,
Или та пред брàта падàла.
Іердàна Іовàну говòри,
Бае Іоване Іоване:
Ниту ма мàма пцувàла,
Ниту пред брàта падàла,
Ной мàма бòлна умѝра,
А тàто бòлен затвòрен,
За тая пуста вергѝя (даждие).
А бая вòдът айдуци.
Іован, Іердàни говòри:
— Момиче пиле Іердано,
Тъс ли та грижа фанàла.
Продà-штем чернѝ бѝволе —
Зè-штеме жълти жълтици,
Излèчи-штеме мàйка ти;
Продà-штем сиви волòве
Зè-штеме белѝ талѝре;
Откỳпи-штеме брàта ти
От тие врли айдуци;
А баштà ти штеме одмòли,
За тая пуста вергѝя,
Па ние да са земеме.
— Бае Іоване, Іоване . . .
Огьн ти устà изгорил,
Змѝ'я ти изѝк изя'ла,
Нали сме пуста роднѝна.
— Тате и чичо два брата,
Мама и стрина ет'ърви,
А ние две брàтенчета.
Іован Іердàни говòри,
Момѝче пиле Іердàно:
— Длѝбока вода брод нема,
Ситнѝца риба лов нема,
Гѫста трнѝца пѫт нема;
Висòко дърво лад нема;
Убава мома род нема. .

2.

Залѝби Рàда двамѝна,
Двамѝна два либòвника;
Залѝби Веля и Черня,

Чѐрню са в ѝчи присм'яла:
„Чѐрньо-ле чернѝ ціганче
Да би такива гледàла,
Ас би ги млòгу набрàла, —
Бàштин би двор заградѝла,
Тѐбе би Чѐрньо турнàла —
На мàлки вратà дòлен праг,
Та куга телціте искàрам
И че(х)лите си накàлям,
Ас да ги Чѐрньо òтрия
От твòйте чернѝ мустàки.“
— Чѐрньо са Рàди зафàлил,
И в гърди са е удàрил:
„Лѐко, полѐко, Рàдо ле
Привàрди-штѫ та по нѝви,
По нѝви и по ливàди
И по длибòките долòве
Очѝте штѫ ти извàда
На клѐчки штѫ ги нàбода
Прес село што-да[1]) и викам:
— Ой òчи чѐрни чирѐши
Ой Чѐрньо, чернѝ цѝганче,
Вѐльо е вѫкло àгънце“ . . .
Минàло што са минàло,
Вѝкот са чуе прес сѐло,
Прес сѐло чирѐши продàват,
— Рàдина майка искòчи,
Чернѝ чирѐши да кỳпи
Венѐц на Рада да прави,
Не било чернѝ чирѐши
Най биле Радини очи . . . .

3.

— Момѝче, гулям дяволе
Незадàвай ми ядове,
Че малко ли сѫ си мойте,
Кьдя да дѐна па твойте.
— Бери ги либе, бери ги
В белà ги пазва натỳрай.
Воф бела пàзва ремѝзна,
Па куга бѫде нàпролет
Заградѝ малка градѝна,
Па купи чернѝ бѝволе,
Изорѝ чернѝ орàне,
Па' посей, либе 'ядове

---

[1]) *Щѫ ходѭ.* Горе въ пѣсеньта се чува скъсено.

И гледай какво ще никне.
Ако изникне съдѐва,
Млогу штеш седя за мене
Ако ли никне пипѐра,
Млогу штеш питà за мене
А ако никне тентява
Сам попа ште ни венчàва.

4.[1])

Проклѐт, трѝклет да е,
Кой двѐ момѝ лѝби,
Като ас сиромà,
Што под срам остàна.
Утѝду при Дòна:
„Доне отвори ми,
Дъж порой ма бие,
По самỳрен кужу, (кожухъ)
По самỳрен кужу
По зердàва кàпа
По къдрав перчѝнец
По вѝти веждѝчки,
По вѝти веждѝчки,
По чернѝ мустàчки.“
Дòна не отвàря,
Люто отговàря:
„Бре от тук лудѝо,
Бре от тук гидѝо!
Иди си при Бòна,
Че ти е пò-мила.
Утѝду при Бòна:
„Бòне, отворѝ ми,
Дъж порой ма бие
По самỳрен кужу,
По самỳрен кужу,
По зердàва кàпа,
По къдрав перчѝнец,
По вѝти веждѝчки,
По вѝти веждѝчки,
По чернѝ мустàчки.“
Бòна не отвàря
Люто отговàря:
„Бре от тук лудѝо
Бре от тук гидѝо,
Иди си при Дòна,
Че ти е пò-мила.“

---

*) Сжщата тая пѣсень а и други още е вмѣстилъ г-нъ М. Ђ. Милиђевић въ своята „Кнежевина Србија“.

И така сирома,
Между две оста̀на,
Сам да преноштувам
В дъж да сънувам.

5.

Първи ми пѐтли попяле,
Първо ми лѝбе недо̀де
Ас му са на̀дам да до̀де,
А то ми абар допрашта:
„Женѝ са либе женѝ са,
Че съм са и ас ожѐнил,
Тънка топола невяста,
Дълги коно̀пци венчѝла,
Каса̀пски пцета сва̀тове,
А галунѝци кумѝци . . . . !

Всичкитѣ пѣсни иматъ една особена и извънредно приятна мелодия. Мелодиитѣ, както е въобще, отвѣтствуватъ на съдържанието и увѣрявамъ, че и на на̀й-нечувствителния человѣкъ въ това отношение ще настръхнѫтъ космитѣ, ако му се случи да чуе мелодията на една отъ горнитѣ пѣсни или на слѣдующитѣ:

„Мѐне е мѝло на̀й-мило
Овча̀р либо̀вник да лѝба,
Че далѐк лѐте лету̀ва,
По̀-далек зѝме зиму̀ва,
И душата му мерѝше
На прясно мляко есенно и пр...“

или:

Сѐчко, мѐсечко, мил братко!
Като ми о̀диш по все свят,
По все свят и по вила̀ет,
Одиш ли в село Бо̀рово —
Кладѫт ли моми седянки? и пр.“

Тѣ заслужватъ особенно внимание, защото сѫ чисто народни, запазени чрѣзъ предания. Любителя на епическата поезия може да намѣри неизчерпимъ материялъ въ тия три мѣста.

Азъ имахъ една сбирка отъ 50 и по́-вече народни пѣсни, които въ различни врѣмена събирахъ и записвахъ въ тѣзи мѣста, нъ, за нещастие, изгубихъ ѭ.

Съжалявамъ, че не съмъ въ състояние, да запознаѭ читателитѣ и съ обичаитѣ, които се съблюдаватъ при ражданьето, кръщеньето и при свадбитѣ. Подробнитѣ записки за тѣхъ изгубихъ наедно съ сбирката отъ пѣснитѣ, нъ при всичко това ще кажѫ, че когато се роди дѣте свикватъ въ домътъ на родителката „пануда“, която се заклю-

чава въ това, че се събиратъ изъ съсѣдството женитѣ та се гощаватъ; а въ деньтъ на кръщаваньето дѣтето, или и по́-насетнѣ въ единъ недѣленъ день правятъ „кръщѐне“, на което така сѫщо се гощаватъ и веселятъ.

Относително до свадбитѣ, ще кажѫ, че сѫществува единъ обичай щото, ако родителитѣ на една мома не позволяватъ да се омѫжи както е редовно за ергенина, когото тя е залибила, тя въ такъвъ случай избѣгва нощя съ него и отива въ домътъ му. На такава мома казватъ: „пристàнала се“ и „пристанỳшка“.

IV.

Отъ като запознахъ читателитѣ съ една часть отъ обичаитѣ на тия Българе, азъ считамъ за обязанность да ги запознаѭ и съ тѣхното облекло. Това още повече е нуждно, защото всѣки ще се интересува, да ли тоя Българинъ, който така добрѣ е запазилъ и запазва своитѣ обичаи, ще да е запазилъ и облеклото си, което така сѫщо съставя часть отъ отличителнитѣ му черти, и което е изложено подъ влиянието на събитията, сѫщо както и обичаитѣ.

Въ това отношение, гражданетѣ, а особенно гражданкитѣ, не сѫ могли да противостоятъ срѣщо давлението на чуждестранното облекло. Това се забѣлѣжва на всѣкѫдѣ, а подъ сѫщата слабость се намиратъ и гражданкитѣ въ Княжеството. Европейскитѣ висулки тука намѣрихѫ на́й-отличнитѣ си любители, а Сърбско-народния женски костюмъ тамъ успѣ да замѣсти онзи Български народенъ костюмъ за женитѣ, който се носи отъ селенкитѣ въ цѣлата западна часть на Княжеството. Това бързо промѣнение въ облеклото на гражданкитѣ въ Зайчаръ е почнѫло отъ прѣди 15 години, и днесъ за днесъ тамъ бие на очи на́й-много Сърбското облекло.

Селенитѣ и селенкитѣ обаче, както и по́-долното съсловие отъ гражданкитѣ, сѫ запазили сѫщия си костюмъ и той се състои отъ слѣдующето:

Мѫжетѣ носятъ преимущественно бѣли, абяни дрѣхи и то: бѣли потури, на които казватъ „беневрѐци“ и „бреневеци“, бѣла, абяна горня дрѣха на която казватъ „долотàнка“, абянъ елѐкъ, „кабàница“ (абѫ) и гỳнче (минтанъ). Освѣнъ тѣхъ зимно врѣме, носятъ: кòжуси, антерии, нагрѝдници и др. На главитѣ носятъ черни калпаци, а на краката цървуле. Въобще, тѣхното облекло въ нищо почти не се различава отъ облеклото на мѫжетѣ въ Кула (Адлие).

Женитѣ носятъ:

„Ри́за“ памучна, ленена или кълчищена, отъ домашно рѫкодѣлие, дълга почти до петитѣ, нъ която на поеса се набърчава та прави пазва.

„Елѐче“ отъ китайка, което е безъ рѫкаве, съ отворъ на гърдитѣ дълго до кръстътъ, купешко.

„Прести́лка àлена“, отъ домашно вълнено издѣлие, по която на длъжъ сѫ натъкани черни нишки. Тя покрива предната частъ но тѣлото, а дълга е до поди-коленетѣ.

„Въ̀лненик“ — твърдѣ приятенъ за окото. Той покрива задната часть на тѣлото, а отъ престилката е пò-кжсъ 10—15 сантиметра. И той е домашно вълнено издѣлие тънко и набърчано паралелно съ разноцвѣтни капчици (зрънца).

„Сукма̀н“ — за зимно врѣме, дълга дрѣха отъ черна аба, безъ ржкаве, а на гърдитѣ отворена както елечето. Краищата сж обточени съ гайтанъ, а ивицитѣ около гърдитѣ и шията съ жжлти ширити. Дългъ е до поди-коленетѣ, и врьхъ него, отъ прѣдъ, се опасва само престилката. Шие го терзия.

„Долотанка“, бѣла абяна дрѣшка, поточена и украсена съ гайтанъ. Ржкаветѣ ѝ сж до лактитѣ, дълга е до поди-кръстътъ а се носи и врьхъ сукманътъ.

„Памуклѝя“ — обикновена антерия отъ китайка, подплатена съ суровъ памукъ (вата). Ржкаветѣ ѝ сж дълги; закопчава се напрѣдъ, а има отворъ на гърдитѣ както елечето; дълга както и долотанката.

Космитѣ счесватъ отъ срѣдата на главата къмъ ушитѣ, отъ гдѣто остава по срѣдата брѣзда — „път“. Отъ ушитѣ на доле, уплитватъ се на 15—20 твърдѣ тънки сплитки, изобщо назовани: „редеж“ и се съставятъ отъ двѣтѣ страни, на срѣдата съ „косоплитника“ който се образува отъ сборътъ на редежа и се спуска на доле по гърба до поди-кръстътъ. Така събрани сплиткитѣ съ косоплитника, или изобщо названия редежъ, покрива почти цѣлия гърбъ, а понеже собственитѣ косми често пжти сж недостатъчни, затова употребяватъ и чужди.

Момитѣ ходятъ гологлави даже и въ на̀й-голѣмия студъ, а женитѣ врьхъ редежа носятъ бѣла „забра̀дка“ (яшмакъ), която покрива главата отъ надъ-челото. При тила краищата ѝ сж ушити и увити единъ въ други, та иматъ форма на волска опашка, а като покриватъ косоплитника, стигатъ до подъ-коленетѣ.

Пò-заможнитѣ носятъ около шията „нанизи“ отъ сребърни монети, обикновено рубли и талире, а сжщо такива ушиватъ едно подъ друго и на косоплитника. Всички безъ исключение се кичятъ съ цвѣтя и вѣнци; на ржцѣтѣ носятъ прьстени и гривни, въ ушитѣ носятъ голѣми сребърни обеци, а опасватъ са и съ пафти.

На краката, женитѣ носятъ преимуществено женски цървуле. Женскитѣ цървуле на врѣдъ изъ Видинското окржжие, па и при тие Българе се различаватъ отъ мжшкитѣ въ това именно, че тѣ не сж както мжшкитѣ остри напрѣдъ, нъ крѫгли, както на петитѣ така и на прьститѣ; отъ къмъ прьститѣ до половината на стжпалото отъ горѣ, сж събрани чрѣзъ въ̀рви, наредени една до друга, та се стѣгатъ при обуваньето и разслабватъ при изуваньето, а вървитѣ имъ сж отъ бѣла вълнена пресукана прежда, — твърдѣ дълги.

Краката се увиватъ съ бѣли, навуща отъ аба, дълги до коленетѣ. Тѣ се стѣгатъ съ дългитѣ бѣли върви, които се нареждатъ отъ къмъ стжпалото до коленетѣ една до друга така, щото отъ навущата почти нищо не се вижда.

Само на голѣмъ — благъ-день (праздникъ) носятъ пантофи, и въ тоя случай краката обуватъ съ пжстро-алени вълнени чорапе отъ домашно ржкодѣлие.

Тоя женски костюмъ, вижда се че принадлежи само на Българетѣ, защото азъ нигдѣ на друго мѣсто несъмъ го срѣшнѫлъ. Сърбитѣ го казватъ бугарска ношња. Той е твърдѣ приятенъ.

V.

И имената на тия Българе сѫ тѣхната отличителна, отъ съсѣдитѣ имъ, черта. Нáй-употрѣбителнитѣ отъ тѣхъ сѫ слѣдующитѣ:

Мѫжки:

`Ангьел, Андрѐй, Брàйко, Бòйчо, Бòшко, Бърно, Бо`ян, Брàнчо, Вѐлко, Вълчо, Витàн, Вàнко, Въ`тко, Вѝшньо, Въ`ло, Гàнчо, Гьѐнчо, Гàчо, Грỳіо, Глигòр, Гьòргье, Дòбріо, Дàнко, Дàцо, Драгàн, Дòцо, Дòно, Димѝтар, Жѝвко, Илѝо, Іовàн, Іòвчо, Игнàт, Кàмен, К`жнчо, Кóсто, К`ърскіо, Кòйчо, Кóло, Лàзар, Лѝло, Лàло, Мѝіо, Мѝлко, Мòно, Мàрко, Младѐн, Нѝнко, Нѐнчо, Нѐнко, Нàйден, Никòло, Нàко, Нѐто, Пьрвàн, Пѐтар, Пéрчо, Пѐло, Пѐтко, Пàвел, Пàно, Пѐіо, Пàцо, Рàнгьел, Рѝсто, Рàйко, Рàлчо, Сто`ян, Стòйко, Сàво, Сѝмо, Съ`ло, Стѐфан, Тòдър, Тòшо, Тàнко, Фѝко, Фѝлип, Цàко, Цòко, Цòнчо, Цàнко.

Женски:

`Агна, Боя́на, Бòна, Бърндỳша, Бòца, Въ`та, Въ`ла, Вълкàна, Гàна, Гòца, Гьѐна, Драгàна, Дòйна, Дòка, Дàна, Дòна, Дỳда, Елѐнка, Къ`нка, Кàменка, Калѝнка Мàнка, Мàра, Мѝца, Мѝла, Нàнка, Нàйда, Нàста, Нѐнка, Пѐрка, Пéна, Рàда, Стàна, Стòйна, Сто`янка, Сàвка. Съ`лка, Стѐфка, Тодòра, Тòнка, Цòна, Цòца, Цàца, Цàна, Цв`ята, `Яна,

VI.

Подиръ като запознахъ, читателитѣ съ Зайчаръ, съ неговото окрѫжие, съ язико-словието, обичаитѣ, пѣснитѣ, облеклото и имената, за нуждно считамъ да ги запознаѭ и съ материялното положение на градътъ и на гражданътѣ, съ тѣхния поминъкъ, съ тѣхното занятие, както и съ несчастието което претърпя Зайчаръ, Изворъ и Гърляна, въ врѣме на войната прѣзъ 1876 год.

Градътъ Зайчаръ представява една приятна, даже романтическа мѣстность. Обиколенъ отъ източна страна съ възвишеностьта, която прави граничната черта между България и Сърбия, отъ южна съ голото Бърдо назовано: „Кральовѝца“, което служи само за пасбище на градскитѣ добитъци, отъ западна и сѣверо-западна съ възвишеноститѣ „Гнилàка“ „Срѐдний врὸ“ и Глàдни вр“ отъ сѣверна съ „Бели бряк“ (по тѣзи три върхове сѫ засадени лозята) а при това, омиванъ отъ южна страна съ голѣмия, а отъ сѣверна, съ малкия Тимокъ, — той представява една доста очарователна картина.

Първото нѣщо което нáй-много бие на очи, сѫ широкитѣ и прави улици, постлани съ дребни камъньe, що изобилствуватъ въ двата Тимока.

Всичкитѣ дугени, лебарници, магазии, ханища и кафенета сѫ наредени въ три улици, които тръгватъ една къмъ истокъ, една къмъ югъ а една къмъ западъ отъ широкия площадъ, находящъ се почти въ срѣдоточието на града. Околовръстъ на площада сѫ построени правителственнитѣ и общинскитѣ здания, и доста порядъчни дугени и хотели.

Зданията сѫ и каменни (тухлени) и дървени, и преимуществено на единъ бой (етажъ). Стилътъ е пó-вече ориенталски.

Едно за друго вързани здания сѫ само дюгенитѣ; въ вътрѣшностьта обаче, домоветѣ сѫ разредени така, щото всѣки единъ, даже и нáй-бѣдния, располага съ доста широкъ дворъ и градина.

Като мѣстность въ вѫтрѣшностьта, отдалеченъ 14 часа отъ Дунава, Зайчаръ твърдѣ неможе да се радва на силни търговски движения, а по тая причина, нема нито силни капитали и притрупани богатсва. Общото състояние е срѣдньо. Търговията съ мѣстни и европейски произведения, както и всичкитѣ занаяти сѫ въ рѫцѣтѣ на мѣстнитѣ жители и се вършѫтъ на дребно, та затова гражданетѣ не се отказватъ и отъ земледѣлнето.

Като казахъ земледѣлието, азъ искамъ да се поспрѫ при тоя въпросъ, та да могѫтъ читателитѣ да видятъ, до колко е работенъ, пестеливъ и пъргавъ българина, а особенно българката — гражданка.

Българина — Зайчарченинъ, колкото и да му напрѣднува търговията, той е недоволенъ и рови на всѣкѫдѣ за да спечели колкото е възможно пó-много. Той обработва твърдѣ енергически земята, а въ това отношение нáй-много му сѫдѣйствува жената.

Зайчарченката, жена или мома, е забѣлѣжителна съ своята пъргавина; тя се отличава отъ всѣка друга гражданка, и като върши толкова трудни работи, казалъ би, че е мѫченица, осѫдена отъ провидението; впрочемъ, тя не се отчайва отъ положението си, а напротивъ е твърдѣ доволна и чювствува горделивость.

Почти безъ исключение на богати и бѣдни, тѣзи гражданки вършѫтъ всичкитѣ полски работи; а това е обикнато така, щото ако нѣкоя отъ тѣхъ би искала по нѣкои съображения да недругарува съ мотиката, сьрпътъ или вилата, бива подигравана отъ другаркитѣ си.

Единъ страненъ пѫтникъ, ако случайно се намѣри въ единъ недѣленъ или празниченъ день, ще срѣщне изъ улицитѣ и градинитѣ цѣли тълпи госпожи и госпожици, облечени въ доста богати, но скромни облекла, при които нелипсуватъ и рѫкавицитѣ, слънцобранитѣ, вѣтрилата и тѣмъ подобни. Той ще забѣлѣжи, че пиѭтъ пиво, че знаѭтъ да играѭтъ даже полка и кадрилъ и да подражаватъ благороднитѣ женски създания, урисницата на които е била пó-милостива отъ тѣхната. На вторня день, обаче, той ще се слиса, и за минута неще може да си обясни явлението. — Вчерашнитѣ накичени госпожи и госпожици, днесъ минуватъ покрай него, нъ съвсѣмъ въ противоположенъ видъ. Богатата вчерашна рокля днесъ е замѣстена съ твърдѣ скромна фустичка; украсения съ злато минтанъ (либаде) е замѣстенъ съ проста домашна дрѣшка, а на мѣсто слънцобрана, рамото на госпожицата се украсява отъ мотиката; ролята-же на вѣтрилото и рѫкавицитѣ, днесъ играѭтъ: урката и вретеното,

или шишоветѣ съ плетилото. Така накичената госпожица и госпожа, въ делничния день, бързо-бързо заминава покрай очудения пѫтникъ и като го оставя да си съставява за нея, каквото понятие обича, отива на нивата. Съ едно просто въспоминание за вчерашнитѣ расходки и развлечения, тя съ засмѣно лице удря съ мотиката, жъне съ сърпътъ, пласти съ вилата и пр. и пр.

Нъ това не е всичко. Наедно съ копаньето, жѫтвата, пластеньето, и др. полски работи, тая Зайчарченка трѣба и умѣе: да преде, да плете, да тъче платно, аба, и др. материи, да мѣси хлѣбъ и различни точени, да пере, да сидросва, да шие ризитѣ и платненитѣ дрѣхи на цѣлото домочадие, даже и своитѣ „стоятни" и „катадневни" рокли; да вѫди домашнитѣ животни; и при всичкитѣ тия обязаности тя много пѫти нѣма нито единъ простъ ратай.

Азъ имахъ случай да влизамъ въ домоветѣ на на́й-богатитѣ търговци въ тойзи градъ и небѣхъ честитъ да срѣщнѫ нигдѣ ония Европейски боклуци, които се именуватъ мебль, и които за нещастие намиратъ приемъ въ България даже и при оние, на които неприличатъ. Съ исключение на огледалата, кадритѣ и други дребусъци, всичкитѣ други украшения сѫ отъ мѣстно и домашно рѫкодѣлие. Неиска да повѣрва человѣкъ, че женската рѫка, носяща мотиката, е била въ състояние да изработи всичкитѣ тия прѣдмети, които даватъ твърдѣ приятенъ изгледъ на стаята. Алено-пъстрия килимъ, масенитѣ покривки, завѣситѣ, възглавницитѣ и възглавнички съ различни образи, дантеленитѣ украшения и пр. сѫ изработени отъ рѫката на сѫщата госпожа, която все тако вѣщо умѣе и да копае, и да жъне, и да играе полка и кадрилъ.

Зайчарченката счита за унижение, ако мъжътъ ѝ купува Европейски ризи или гащи; тя трѣба сама да ги крои и ушие даже отъ сѫщото платно, което сама е истъкала. Тя нема гибелни претензии за модитѣ и раскошничеството, нъ напротивъ показва една голѣма мѫдрость въ рѫководеньето домашния животъ. Тая нейна скромность, пъргавина, мѫшка сила и самоотвержение, е отличителната ѝ черта, съ която се гордѣе прѣдъ всѣка Сърбкиня — гражданка, и ще бѫде честита, ако не се зарази отъ криво-разбраната цивилизация. Тая Зайчарченка би посочилъ за примѣръ на много наши гражданки, които, заразени отъ криво-разбраната цивилизация, считатъ работеньето за нѣщо унизително, и не се срамуватъ да купуватъ между многото други боклуци, даже европейскитѣ чарапе!!

Отъ земнитѣ растения на́й-много и преимущественно, тие Българе обработватъ кукурузътъ. Къмъ това ги подбужда това именно обстоятелство, че едно отъ на́й-износнитѣ търговски предприятия въ тоя градъ е храненьето свинье. Ако се покачи человѣкъ на бърдото Краљовица, ще му се прѣдстави една очарователна картина. Околовръстъ на града по брѣговетѣ на двѣтѣ рѣки сѫ наредени по́-вече отъ 30 обори, въ които се хранятъ свиньетѣ. Ежегодно изъ този градъ се изнасятъ по 2—3000 брави, добрѣ угоени свинье, които се продаватъ на Пещанското тържище. Тая търговия помага на градското и селско, а особенно на трудолюбивото българско население, защото както първитѣ така и вторитѣ подобряватъ своето състояние.

Обработватъ доста старателно и лозята, които сѫ расположени срещу южнитѣ лѫчи на слънцето по брѣговетѣ: Бѣли брѣгъ, Кутлуевецъ, Гладния и Средния върхъ. Почвата е добра, така щото и виното е доста добро, нъ на него пó-вече гледатъ като на допълнителенъ артикулъ на домашнитѣ потрѣбици. На пó-голѣмото развитие на лозарството прави голѣми прѣчки Неготинското вино, прочуто и разнасяно изъ цѣла Сърбия.

Житата се обработватъ въ пó-малки количества. На тѣхното развитие препятствува и самата почва, защото Тимочкото поле пò-вече благоприятствува на кукуруза, отъ брашното на който мѣсятъ и хлѣбъ за обикновенна храна.

И скотоводството не е занемарено, а особенно отъ едрия добитъкъ коньетѣ. Селѣнитѣ Изворчене, отгледватъ нáй-хубавитѣ конье почти въ цѣла Сърбия. Единъ добъръ конь се продава за 20—40 австрийски жълтици. Въ това предприятие ги улеснява твърдѣ много самóто правителство, което, прѣзъ пролѣтното врѣме, испраща въ Зайчаръ отъ правителственитѣ ждребци за развъжданье по 6—8 айгъре.

Отъ другитѣ търговски предприятия пригръщаше се и търговията съ едрия рогатъ добитъкъ, и обращенията нáй-много ставахѫ съ нашето Княжество, и съ Тракия; нъ на това предприятие направи голѣма спънка търговско-ветеринарния договоръ на Сърбия съ Австрия.

За подобрѣнието на градътъ, и за развитие на мѣстната индустрия, освѣнъ обикновенния — сѫботенъ — пазаръ е установенъ и петь-дневенъ панаиръ, който се открива на 29 Августь всѣка година. По забелѣжителнитѣ си обращения, които ставатъ съ добитъцитѣ, дърненитѣ сѫдини, и другитѣ европейски и мѣстни произведения, този панайръ се счита за нáй-първия въ цѣла Сърбия. Той се посѣщава редовно почти отъ цѣлото население въ Видинското окрѫжие, даже и отъ търговци изъ вътрѣшноста на Княжеството, и отъ Тракия. Всичкитѣ тия посѣтители отиватъ съ цѣль да си накупуватъ пó-ефтини домашни потрѣбици, а Тракийцитѣ занасятъ гайтань. За да могѫтъ читателитѣ да си съставятъ понятие за дѣйствително-голѣмото обращание на тоя панаиръ, щѫ кажѫ, че само Българското население и Българскитѣ търговци сѫ оставили на панаира прѣзъ 1882 г. една сума отъ 2000—3500 австрийски жълтици. Прѣзъ това врѣме азъ се случихъ тамъ, и като забѣлѣжихъ многото посѣтители изъ България, заинтересувахъ се, и помолихъ Сърбския митарственъ управитель, да ми обади стойноста на покупенитѣ и пренесени стоки, прѣзъ неговата митница. Негова милость, съ една усмивка на лицето, каза ми:

„Вашитѣ Българе ме испотихѫ; вѣрвайте, че цѣната на купенитѣ прѣдмѣти е пó-голѣма отъ 3500 австрийски жълтици". — И наистина, тая сумма е вѣрна, нъ тогава съсипителния за двѣтѣ държави, България и Сърбия, а износния за Австрия — Търговско-ветеринарни договоръ, не бѣ турнѫтъ въ дѣйствие, и нáй-многото отъ купенитѣ стоки бѣхѫ добитъци и сѫдини.

Тоя панаиръ се посѣщава и отъ всичкитѣ краища на Сърбия, а нáй-много и отъ Шумадинскитѣ абаджии, които купуватъ хубавата черна аба, работена и тъкана отъ Българкитѣ, та съ нея обличатъ горделивия Шумадинецъ, 'жената на когото вижда се, нелюби ста-

нътъ, кросното набърделкитѣ и нищелкитѣ, нъ чака отъ Българката, да приготви материя за облеклото на мъжътъ ѝ.

Напослѣдъкъ въ този градъ е построена една порядъчна пивоварна фабрика, отъ мѣстенъ житель — Българинъ, и тя е едничката отъ фабричнитѣ заведения.

Градинарството и хлѣбарството е въ ржцѣтѣ на мѣстнитѣ жители, нъ първото, градинарството, обработватъ и Търновскитѣ градинаре, отъ които има 10—15 души постоянни жители, оженени за мѣстни Българки, и тѣ сж въ доста добро състояние.

Забѣлѣжителното е, че Цинцаретѣ, отъ които пищи Сърбския селенинъ, немогжтъ да намѣрятъ помежду тия Българе облага; въ селото Гърляна наистина ханджиитѣ сж Цинцаре, нъ тѣ намиратъ интереситѣ си само при тутавото Влашко население въ това село.

Послѣднята Сърбско-Турска война на 1876 год. е побъркала твърдѣ много имущественото състояние на тия Българе. Както казахъ въ началото, градътъ Зайчаръ имà злочестината да падне въ ржцѣтѣ на Турцитѣ и пълни 7 мѣсеца да има за гостенинъ Плѣвненския защитникъ, Османъ-Паша, а първитѣ успѣхи на Турцитѣ се съсрѣдоточавахж въ изгорваньето до дъно селата Изворъ и Гърляна. С. Изворъ бѣ първата жертва на Сърбската територия. Началото на величието и на славата на Османъ-паша се води отъ това именно село. Първитѣ опити, увѣнчани съ успѣхи, които се продължихж и въ Плѣвенъ, Османъ-паша тука е направилъ, и азъ вѣрвамъ, че Изворъ ще остане вѣчно въ неговата память. Той превзе Изворъ и неговитѣ възвишености, които доминиратъ градъ Зайчаръ юнашки, нъ въ продължение на 39 деня, нито Сърбскитѣ войски, предвождани отъ Генералъ Черняева, можѣхж да го истикатъ изъ Изворскитѣ позиции, нито пъкъ той можѣше да превземе града Зайчаръ.

Нъ поразата на Сърбската войска при Княжевацъ, подъ командата на неустрашимия Хорватовичь, и превземаньето отъ Турцитѣ самия градъ Княжевацъ, трѣбваше за голѣмо нещастие да рѣши сждбата на романтический Зайчаръ, който скриваше въ пазвитѣ си богатото имание на трудолюбивия Българинъ. Той трѣбаше да види повторно сцената отъ 27-й Априлий 1833 год., само че настоящата сцена стана много пò-неприятна, пò-сърцераздирателна, пò-горчива отъ минжлата. Въ минжлата той бѣ побѣдителъ и се отървà отъ Турското владичество, а въ настоящата той е побѣдения, като при това отстжпя и цѣлото си имание на кървнишкия Турчинъ, съ когото не бѣ се срѣщалъ пълни 43 години. На 25-й Юлий сутрента прочете се приказъ по войската, че Зайчаръ и неговитѣ недостжпни позиции, безъ бой трѣба да се оставятъ та да влѣзнжтъ Турцитѣ; войскитѣ трѣба да ретириратъ на вжтрѣ!

„Ами Зайчаръ? Ами неговитѣ богатства? Ами женитѣ и слабитѣ и невинни дѣца?!" — Така си шъпнжхж гражданитѣ-солдати и съ единъ ужасъ помислювахж на своето нещастие; но военната дисциплина казва „молчать — неразсуждать", трѣбаше Зайчарченина да се прости съ всичко, което е ималъ, и за послѣденъ пжть да погледне хубавия Зайчаръ отъ Звѣзданската възвишеность.

Войскитѣ отстѫпихѫ въ съвсѣмъ неправиленъ порядъкъ прѣзъ нощьта на 27-й Юлий, и въ нея минута га-че ли неминаваше абсолютно никому прѣзъ ума за бѣдното население. Истина, 2 деня напрѣдъ бѣ прочетено едно извѣстие отъ кмета, да се изселяватъ семействата, нъ неговото съдържание бѣ въ отвлѣчена смисъль, то прикриваше истината и станѫ причина, щото едни отъ семействата неможѣхѫ да си вземѫтъ нито нáй-нужнитѣ дрѣхи, а едни испитахѫ немилостивоста на черкезскитѣ ножове.

И тъй, турскитѣ войски подъ прѣдводителството на Османъ-паша влѣзнѫхѫ въ Зайчаръ тържественно, гдѣто намѣрихѫ всичко въ изобилие, а нѣколкото останѫли старци и баби и невинни дѣчица, изгубени отъ майкитѣ, прѣдадохѫ подъ произвола на ножа си.

До като Турцитѣ прѣзъ 7 мѣсечното прѣспокойно обитаванье въ Зайчаръ изнесохѫ всичкитѣ му богатства, та ги разпилѣхѫ изъ цѣлата османска империя, и ги продавахѫ подъ название „Зайчаръ-малѫ“, до тогава гражданетѣ — сирѣчъ дѣцата имъ — се снебивахѫ отъ село до село, отъ градъ до градъ въ вътрѣшноста на Сърбия.

Наглото и безъ всѣки порядъкъ отстѫпянье отъ Зайчаръ ги лиши отъ нáй-нужднитѣ потрѣбици за проминаванье, а правителственнитѣ помощи бѣхѫ нищожни. Тѣ се намирахѫ въ едно критическо и отчаянно положение! Нестигахѫ на бѣднитѣ теглата, които ги сполетехѫ отъ лошитѣ послѣдствия на войната, нъ още въ горчивитѣ часове трѣбаше да виждатъ съ очитѣ си прѣзрѣнието на вътрѣшнитѣ си безсвѣстни нѣкои съотечественници, да слушатъ епитети съвсѣмъ неприлични, и пакостнитѣ дѣтски подигравки. Нъ какво да правятъ горкитѣ — урисницата била злочеста! Пакъ благодарение че въ нивата се срѣщатъ и хубави зрънца а не само кѫклица. Подиръ 7 мѣсечното скитанье, дѣ презирани, дѣ съжалявани, дѣ нападани, дѣ помагани, тѣ трѣбваше да се върнѫтъ въ своето огнище. Свършилъ се краятъ на бѣдствията имъ въ вѫтрѣшноста, нъ не и въ собственното имъ огнище!

Вслѣдствие на Цариградската Конференция турскитѣ войски трѣбваше да се оттеглятъ отъ сърбската територия, и на 27-й Февруарий 1877 год. Турцитѣ испразднихѫ Зайчаръ та и населението бѣ свободно да се върне.

Нъ на що?

Селата Изворъ и Гърляна изгорени до дъно, изъ градътъ Зайчаръ изнесени даже гвоздеитѣ, а почти половината отъ домоветѣ срутени и изгорени. На мѣсто пълнитѣ домове гражданитѣ намѣрихѫ згарища, и топървъ сега почвахѫ горчитѣ часове.

Онзи прекрасенъ, многошуменъ и веселъ градъ, подиръ излизаньето на Турцитѣ, представяваше единъ ужасъ, една сърцераздирателна картина. По широкитѣ и опустѣли улици вървѣхѫ и виехѫ безбройни върволици кучета, които, огладнѣли, нападахѫ тукъ тамъ завърналия се человѣкъ, а мъртвата тишина се проглушаваше отъ грачанията на мѣсояднитѣ орли и гарги, които скърбѣхѫ, вижда се, за прекѫснѫтото имъ угощение. Купищата отъ срутенитѣ и изгорѣли домове, испочупенитѣ и изсѣчени вошки, изгоренитѣ плетища, и голѣмитѣ турски гробища, правяхѫ едно силно душевно вълнение въ

человѣка. Въ тая минута и на на́й-куражливия, на на́й-хладнокръвния, настръхвахѫ космитѣ. Ами какво ли бѣше въ сърцата на тия окаяни и опропастени граждане!!

Отчаяние и само отчаяние се отразяваше на лицата имъ.

Единъ кѫсъ погледъ на минѫлото и на настоящето принуждаваше человѣка да се възвѫлнува. Неописана скърбь прѣвземаше человѣческата душа и сърце, като гледаше невиннитѣ дѣчица, какъ голи, гладни и жѫдни сѣгахѫ къмъ отчаяната майка, която бѣ останѫла и безъ другарь и безъ покривъ и безъ нигдѣ нищо! Неволно человѣкъ трѣбаше да осѫжда оние, които на врѣмето не взехѫ въ внимание положението на тия хорица, нъ нѣкакъ необмислено отстѫпихѫ имуществата имъ въ рѫцѣтѣ на Турцитѣ, та съ това ги доведохѫ и до тия бѣдствия и искушения.

Въ войската сѫ били взети всички способни за орѫжие, та отъ това може да се състави по̀-добро понятие, като какво е могло да бѫде изнесено отъ слабитѣ жени при бѣганьето, и какъ сѫ прѣминавали въ вътрѣшноста. По̀-голѣмата часть отъ тия хорица, прѣзъ всичкото врѣме на войната, не сѫ знаяли гдѣ сѫ дѣцата имъ. Много дѣчица сѫ издъхнѫли безъ да видятъ лицето на родителя си, много бащи сѫ оставили коститѣ си на Делиградъ и Алексинацъ, безъ да знаѭтъ поне гдѣ сѫ, и живи ли сѫ рожбитѣ имъ.

Человѣческото перо е въ невъзможность да опише всичкитѣ тие горчиви дни.

Ако нѣкой бѣ видѣлъ гр. Зайчаръ на 27 Февруарий 1877 год. и ако го видѣше сега, то азъ съмъ на пълно убѣденъ, че щѣше да се очуди. Днесъ несѫществува нито на́й-малка слѣда отъ турскитѣ згарища, и едва ли ще повѣрва, че това е онзи срутения и изгорения градъ.

Това бързо подобрение и довеждание града въ по̀-добро положение, може да го приписва кой на каквото обича, нъ азъ ща го отдамъ исключително на трудолюбивоста и на пъргавината на тие сърбски Българе.

На това население абсолутно никакво обезщетение не е дадено отъ общото съкровище, при всичко че това трѣбваше да се даде. Въ всѣко едно общо дѣло, както печалбата така и загубата трѣба да бѫдѫтъ общи, нъ въ тоя случай това право не се взело въ внимание. Както Бѣлградеца, така и Зайчарченина е стоялъ и се билъ на границата, нъ при свършваньето войната първия е намѣрилъ имуществата си непокѫтнѫти, а втория е намѣрилъ пепель, и подиръ това втория е нѣмалъ право да претендира за справедливата помощь отъ втория. Чудна логика!

Освѣнъ дѣто неполучихѫ никакво обезщетение, но тѣ трѣбваше да си платятъ даждията, даже за онова врѣме, когато стояхѫ срѣщу Ахмедъ-Еюбъ-паша на Делиградъ, когато Османъ-пашовитѣ Черкези горѣхѫ и плячкахѫ тѣхнитѣ имущества, и когато безмощнитѣ имъ жени и дѣца, се снебивахѫ гладни и голи, безъ даже да знаятъ едни за други, живѣѭтъ ли!

Помощьта, — ако това може да се каже помощь, — която имъ се направи отъ правителството, се заключава въ това, че се отпуснѫхѫ заеми отъ съкровището на желающитѣ срѣщу залаганье имуществата.

си, съ една твърдѣ порядочна лихва отъ 9% и съ отплащанье за 21 години!

Помощь забѣлѣжителна, помощь за похвала е указаната на селото Изворъ отъ едно человѣколюбиво Английско общество. Най-голѣмитѣ пожертвования е направилъ Англичанеца Дж. Л. Томасонъ и подъ негово председателство това общество е сторило достопаметни помощи. То бѣ командировало въ Зайчаръ, като специяленъ агентъ и наблюдатель, Англичанеца Бекеръ, който съ донесенитѣ пари направи по́-бѣднитѣ Изворчене нужднитѣ домове.

Той е построилъ около 200 кѫщи сѐ по единъ и сѫщи стилъ, а за тая цѣль бѣше образувалъ ѐдно цѣло строително отдѣление. Вижда се, че статутитѣ на това дружество сѫ назначили пожертвованитѣ суми да се употрѣбятъ исключително за постройката домове на Изворчене, защото агентинътъ Бекеръ нерачеше или неемѣеше да помага на другитѣ села. Въ града Зайчаръ той раздаваше само облекла и земледѣлчески орѫдия и направи само нѣколко дъсчени кѫщички на съвсѣмъ бѣднитѣ.

Наедно съ звѣрствата на Османъ-паша Изворченетѣ ще предаватъ отъ поколѣние на поколѣние и человѣколюбивитѣ дѣла на Англичанетѣ, въ лицето на Дж. Л. Томасона и Бекера, които направихѫ още и единъ колосаленъ мостъ на р. голѣмъ Тимокъ, та съ него улѣснихѫ и съобщението на Изворъ съ Зайчаръ. Мостътъ е откритъ и осветенъ при едно молебствие и парадъ въ присѫтствието на множество народъ, а именуванъ е Томасоновъ мостъ.

Наедно съ Томасона тѣ ще въспоминаватъ и братушкитѣ Руси, които прибързахѫ да испратятъ волнитѣ си помощи за тѣхъ. Русскитѣ кебета, кожуси и др. подобни облекла ги спасявахѫ отъ студоветѣ, а паричнитѣ помощи, ако и малки, олѣкчавахѫ трудното имъ положение, въ врѣмето на снебиванието въ вътрѣшностьта на Сърбия. Великодушието на северния братъ е вдълбано дълбоко въ тѣхнитѣ сърца.

И така, подиръ толкова неописуеми жертви, бѣдствия и снебивания, тие Българе, благодарение на тѣхната българска пъргавина, се радватъ вече на едно благоприятно положение и поминъкъ. Както прѣди 1876 год., така и сега всѣкого ще очуди неговата чиста, варосана и правилно распрѣдѣлена кѫщичка, неговитѣ ниви и ливади, неговитѣ добрѣ отгледани добитъци, чистотата въ неговото облекло и пр., и сега всѣкого ще очаровае и при първъ погледъ тия нѣща ще му дадѫтъ отъ напрѣдъ още да разбере, че тука живѣе скромния, пестливия, трудолюбивия и многострадателния Българинъ. Както що обича да работи, той сѐ така обича въ благоприятнитѣ дни и да се весели. За расположението му къмъ веселия животъ, азъ мислѭ, че най-красноречиво говорѭтъ неговитѣ обичаи.

При всичко че граничната черта ги раздѣля съ Българитѣ въ Видинско окрѫжие, и тя прѣпятствува въ много отношения на приятелскитѣ съприкосновения, то пакъ, като исключимъ обикновеннитѣ крайгранични прѣпирни за останѫлата на тогозъ нива, на оногозъ ливада отсамъ или оттатъкъ граничната черта, — отношенията и съчувствията имъ сѫ твърдѣ благоприятни и интимни: Българина изъ

Видинското дава дъщерята си на Изворченина или зема отъ Изворченина такавато за сина си; гражданина отъ Видинъ се жени съ гражданката отъ Зайчаръ а всичко това става, защото несѫществува никаква разлика помежду имъ, нито въ езика, нито въ обичаитѣ, нито въ селското облекло. Забѣлѣжителното е, че родственитѣ връски на тие Българе въ това отношение сѫ много по́-развити, нежели съ близосѣднитѣ имъ Сърбе. Селото Изворъ и селото Вражогрънацъ, населено съ Сърбе, сѫ далечъ едно отъ друго $^1/_2$ часъ, и въ това близосѣдство тѣ живѣѭтъ отъ незапамтени врѣмена; нъ не за вѣрванье е, че едва ли е могѫлъ да стане единъ само браченъ случай между тия двѣ села. Подобно нѣщо хората неповнятъ. По нѣманье на мома въ селото му, Изворченина негледа на спънкитѣ слѣдственни по прѣминаванье границата, нъ ходи и си търси такава въ Видинскитѣ села, и нито презъ ума му минава да отиде за такава въ с. Вражогрънацъ. Освѣнъ дѣто невзима Сърбкиня, нъ даже недава и своята дъщеря на Сърбинъ.

Освѣнъ тѣхъ, Българе въ Сърбия има още твърдѣ много. Въ вътрѣшноста на Сърбия, въ Кюприйското окрѫжие, има двѣ близосѣдни села: Дублье и Църквенецъ, въ които живѣѭтъ по́-вече отъ 2000 души Българи. Несъмъ ималъ възможность да съберѫ положителни свѣдѣния за тѣхното заселяванье на тово мѣсто, нъ, ако и да живѣѭтъ отъ незапамтено врѣме, обиколени околовръстъ съ сърбско население, и ако дѣцата имъ и да се учѫтъ отъ сърбски учители въ сърбски училища, то тѣ до днесъ сѫ запазили както езикътъ и обичаитѣ, така и облеклото си. И тѣ така сѫщо сѫ фанатици въ брачнитѣ връски; нито даватъ Българката на близосѣдния си Сърбинъ, нито вематъ отъ него Сърбкинята.

Наврѣдъ, гдѣто Българетѣ въ Сърбия живѣѭтъ згрупирани, ще уцѣлѣѭтъ още за дълго врѣме, обаче гдѣто сѫ распиляни тукъ-тамъ по градищата и по селата, а такивато сѫ твърдѣ много, ще се преродятъ. Сѐ прѣзъ злочестата 1876 год. ми се отвори случай да пропѫтувамъ една часть отъ Сърбия. Случая ми се указа, защото се научихъ че майка ми съ малката ми сестричка и братче умирали отъ гладъ, нѣкадѣ въ Балкана „Църни-Върхъ", като могли да спасятъ живота си само чрѣзъ избѣгваньето голи изъ Зайчаръ. Азъ тогава бѣхъ доброволенъ участникъ въ светото предприятие и се намирахъ на границата. Баща ми бѣ съ сѫщата цѣль татька къмъ Делиградъ. Уморенъ, удърпанъ, гладенъ и душевно съкрушенъ, азъ тъпчахъ недогледното шосе къмъ Пожаревацъ. Майка си намѣрихъ въ по́-плачевно положение, отъ колкото ми казахѫ. Току прѣдъ самия градъ Пожаревацъ има едно село „Сала̀ковац". Въ него трѣбаше да си починемъ отъ дългото пѫтуванье, а, благодарение на Черкезитѣ, като нерасполагахме съ по́-вече пари за да можеме да влѣзнемъ въ хана и да се запознаемъ съ ханджията, то волею и неволею трѣбаше да се свиемъ подъ единъ плетъ, при всичко че вѣрното а и пакосното селско куче, не ни оставяше спокойни.

Жъждата бѣ голѣма, нъ майка ни недаваше да пиемъ вода, уморени, отъ студения кладенецъ (герань), който бѣ на срѣща ни, за-

щото, казва, щѣло да ни стане лоше, нъ малкото ми 10 год. братче непроумѣваше отъ думитѣ на майка ми и настояваше да пие вода.

Плетътъ, подъ който бѣхме сѣднѫли, ни раздѣляше отъ една пространна градина, засадена съ разнородни вошки, а на́й-много биехѫ на очи току-що узрѣлитѣ сливи. Очитѣ на братчето ми бѣхѫ обърнѫти по̀-вече къмъ тѣхъ, и като викаше: „искамъ вода“, то гледаше въ тѣхъ. Майка ми угади нашето желание, и подиръ дълги колебания, на́й-послѣ рѣши да се отдѣли съ едно грошче. Лаянието на кучето оттатъкъ плета бѣ обърнѫло вниманието на селенката, която ний виждахме чакъ на другия край на градината, и вижда се, че си е помислила, че нѣкои вошко-крадци сѫ сѣднѫли подъ плета, на които вѣрното куче — пазача на вошкитѣ, прѣпятствува въ намѣрението имъ. Тя пристигнѫ близу до насъ, и тъкмо на врѣме, защото азъ вече държахъ грошчето и смѣтахъ да ѭ викамъ самъ. — Като се поприближи до насъ, продумахъ ѝ на сърбски езикъ да ни продаде малко сливи; въ отговоръ на това тя каза:

„Еми кѫ да ти продамъ, я не съмъ продавала, та па немамъ съ що и да ги меримъ“.

Отъ тия думи всички се слисахме. Жената, която отговаря на сърбскитѣ въпроси съ български думи, не е Българка, защото ний знаемъ българката въ нашенско си облекло, а тая е облечена съ облеклото на тамкашнитѣ сърбски селенки; нъ както и да е, ний взехме нейния отговоръ за „добрѣ-дошелъ“ и незакѫснѣхме да се невъсползуваме. Майка ни прибърза и ѝ каза:

„Мигѫръ млогу тешка работа е да продадешъ за 1 грошъ сливи. Далъ ги господъ; набери каквото ще наберешъ, па и безъ меренье“.

Още майка ни не бѣ свършила говоренето, ето че 45 годишната селенка — Българка, прескочи плетътъ, и почнѫ да ѭ прегръща, и да ѭ пита отъ гдѣ сме, що сме и гдѣ отиваме. Съ нѣколко думи тѣ двѣтѣ се разбрахѫ че сѫ „отъ едно дърво листь“, и бързо-бързо съ едно особенно въсхищение, тя ни покани да влѣземъ въ градината, даже въ кѫщата.

За насъ гладни, жѫдни и уморени, това бѣ едно нечакано Божие снисхождение. Добрата Българка, освѣнъ дѣто ни нахрани, нъ набра и при тръгването ни даде по̀-вече отъ 5 оки сливи, а това ни въсхити до на́й-голѣма степень, още по̀-вече, че ний минѫхме многобройни сърбски села и чакъ тука намѣрихме истинско гостоприймство, искренно съчувствие и утѣшително състрадание.

Отъ нейнитѣ казвания азъ разбрахъ, че въ това село живѣѭтъ около 20 фамилии Българе; тукъ сѫ дошле изъ с. Раковица (Видинско окрѫжие) прѣди 35—40 години, а като пъргави и пестливи, Господь имъ помогнѫлъ, та спечелили и располагатъ съ много ниви, ливади, градини, лозя и добитъци. — „Тука сме много добрѣ, каза тя, едно само ми е жаль, че си промѣнихме облеклото и станѫхме да неможемъ се позна“. При тия думи тя въздихнѫ толкова силно, щото показа дѣйствителна скърбь за хубавия ѝ въленикъ, сукмань редежъ и забрадка. „Още ни е жаль, прибави сѫщата, че дѣцата ни ще забравѭтъ отъ гдѣ сме, и какви сме, защото като сме мал-

цина, па и роднини, принудени сме да си даваме момичетата на тукашнитѣ хора, та че и да вземаме за синоветѣ си дъщеритѣ имъ.

Колко немилостива е сѫдбата на Българското плѣме!... Какъ свирѣпо се е отнасяла и се отнася тя съ него!... Бѣдния Българинъ ще стане не Сърбинъ нъ Французинъ даже!... Клетата Българка има пълно право въ своето мисленье; нейната боязнь за дѣцата ѝ, че щѣли да се прѣродятъ, ще се сбѫдне много пó-рано, отъ колкото тя предполага.

Нъ на счетъ на народноста ний спечелихме. Простихме се съ нея, и раздѣлата ни бѣ доста трогателна. Тя ни каза, че старецътъ ѝ билъ принасялъ храни отъ близката тамъ пародвижна мелница — на границата, гдѣто и единия ѝ синъ билъ войникъ въ I класа. Снъха ѝ била отишла да пообиколи лозьето, а тя останѫла тоя день да пази сливитѣ.

Нейния приемъ и нагостяванье, нейната любезность и искренно съчувствие подбудихѫ майка ни да ни приказва по всичкия пѫтъ за гостоприймството на Българетѣ. Впрочемъ отъ нейнитѣ думи само азъ чювствувахъ, а малката ми сестричка и братчето ми едва ли проумѣвахѫ нѣщо. За тѣхъ тая селенка бѣ твърдѣ любезна, защото хемъ грошътъ останѫ та си купихме хлѣбъ въ Пожаревацъ, хемъ тѣ се задоволихѫ съ сливи, хемъ се отървахѫ отъ „лошето“, което би ги сполетило, ако пияхѫ уморени студена вода.

Ако ви се случи, читатели, да минете покрай тие Българе, азъ твърдо вѣрвамъ че и васъ ще нагостятъ; а като стигнете въ Пожаревацъ, гдѣто князь Милошъ е направилъ на 1815 год. нáй-бляскавата сполука въ битката съ Турцитѣ, вий попитайте гдѣ и на кой край се намира Бугарска махала въ Пожаревацъ. Тѣ ще ви посочѫтъ севѣроисточната часть на града, по шосето, което води къмъ градеца Градиште на Дунава. Тука ще видите скромни кѫщички, чисти дворове, пространни градини, насадени съ разнородни вошки, цвѣтя и зеленчуци, а това ще ви даде да разберете, че тука живѣе една не малка група отъ нашето распиляно плѣме, което съставява тая „Бугарска махала“.

Преди да свършѫ, искамъ да кажѫ, че градътъ Зайчаръ е билъ прибѣжището и обиталището на една силна емиграция отъ населението изъ Видинското окрѫжие. Тие избѣгали отъ турскитѣ рѫцѣ Българе, сѫ намирали въ тоя градъ искренно съчувствие и братски приемъ; отъ тѣхъ е билъ заселенъ единъ цѣлъ кварталъ въ града и за различие отъ старосѣдителитѣ Българе, тѣмъ казвахѫ: Бѣженаре.

На тие бѣженаре-Българе, градско-общинский съвѣтъ въ Зайчаръ е давалъ безплатежно мѣсто за кѫща и по 12 дюлума земя за обработванье, които, подиръ 15 годишно непрекъснѫто владѣние сѫ оставали тѣхна собственность. Работливия Българинъ, обаче, не се задоволявалъ само съ подареното, нъ съ постоянното си труденье той се е снабдявалъ съ още много ниви, ливади, лозя и пр., така щото и подиръ освобождението на отечеството ни една часть отъ тѣхъ останѫхѫ да бѫдѫтъ постоянни жители на тоя градъ.

Въ заключение нека да прибавѭ и това, че мѣстнитѣ въ Зайчаръ граждане показвахѫ дѣйствителенъ братски приемъ къмъ тѣзи бѣ-

женаре — Българи, и въ тѣхъ негледахж друго освѣнъ родни братя. За доказателство на това служи и това, че бѣженарьтъ Велко Стояновъ, „Видинлията“ е билъ удостоенъ съ избора за градски кметъ, а мнозина отъ другитѣ за почетни членове (одборници) въ общинский съвѣтъ.

* * *

Като свършвамъ кжсото си описание на Зайчаръ — тойзи Български предѣлъ присъединенъ на Сърбия още на 27 Априлий 1833 год., въ заключение щж помолѭ почит. читатели да ми не вмѣнятъ въ грѣхъ, ако срѣщнжтъ въ него нѣкои недостатъци. Да говорѭ български, наученъ съмъ отъ баща си и майка си, нъ да излагамъ мислитѣ си правилно български, азъ съмъ самоукъ, защото, като съмъ изъ числото на зайчарскитѣ бѣженари, азъ бѣхъ принуденъ да изучвамъ само „Облици србског језика“ — това, което сж принудени да правятъ чедата на поменжтото българско население и до день-днешенъ. — Моето описание е потѐкло изъ силното ми желание да запознаѭ мислящата наша интелегенция съ забравенитѣ тѣзи Българе, мѣстожителствата на които виждамъ, сж заличени и изъ Българската география! Това прочее направихъ, до колкото силитѣ ми помогнжхж. Азъ щж се радвамъ, ако тѣзи страни се обиколѭтъ отъ нашитѣ вѣщи писатели по тѣзи работи, които ще намѣрятъ много по̀-вече материялъ; отъ колкото азъ съмъ събралъ; нъ на̀й-много ще се радвамъ, ако моето описание привлече любознателството на оние наши людие, въ ржцѣтѣ на които стои: подкрѣпяние Българската идея на всѣкждѣ, а на̀й-много тамъ гдѣто тя бѣдствува да изгасне . . . .

С. Ж. Д—въ.

НѢКОЛКО ДУМИ ЗА ШОПИТѢ.

ОТЪ П. Р. СЛАВЕЙКОВА.

I.

Когато бѣхъ малъкъ още, въ Търново като котларски синъ а послѣ и самъ за врѣме котларь (казанджия), помнѭ, че мѣдникаритѣ (бакърджиитѣ) тѣзи, които идяхѫ та купувахѫ на цѣло разни мѣдникарски сѫдове, и ходяхѫ да ги продаватъ по селата, а най-вече тѣзи, които ходяхѫ далеко на западъ да ги продаватъ, казвахѫ, че щѫтъ идѫтъ въ *Загората*. Тѣ купувахѫ или поржчвахѫ да имъ направятъ мѣдни сѫдове, единъ особенъ видъ мѣнци (мѣдници), не таквизъ, каквито сѫ въ употрѣбение по насъ, съ разслати и широки дъна, а мѣнци и мѣнчета съ пó-тѣсни и обли дъна, които наричяхѫ *Чобанки* или *Загорски*. Тогава азъ незнаяхъ да опредѣлѭ, дѣ е това мѣсто Загората и отъ дѣ до кѫдѣ се простира. Когато искахъ да узнаѭ и распитвахъ дѣ е това Загората? Казвахѫ ми: татъкъ хе, кѫдѣ Софийшко, въ Шоплъкътъ.

Между калфитѣ и чирацитѣ въ бащиний ми дюкенъ имаше двамина, на които казвахѫ *Шопи:* Иванъ Шопа и Цвѣтко Шопа. Иванъ бѣше пó-младъ отъ Цвѣтка, но бѣше здравъ, високъ, едъръ, и яката извърташе чюкътъ отъ „аралѫка“; нравственно бѣше буинъ, джаснѫтъ, такъвъ и лудетина; викахѫ му „Шопската гидия“. Цвѣтко бѣше пó-старъ, работеше на „халатитѣ“ т. е. тамо, дѣто чюкатъ съ съ малкитѣ чукове, та сглобяватъ и доискарватъ сѫдоветѣ. Той бѣше нисъкъ, дребенъ, жлътъ, приблѣднялъ, такъвъ като болничавъ, но бѣше много приказливъ и сладкодуменъ:

знаеше много прикаски, а нáй-вече за самодивитѣ и таласѫмитѣ, за които много нѣщо можеше да расказва. При това бѣше и много любопитенъ, обичаше да приказва, но обичаше и да слуша, като му приказватъ. Често азъ го карахъ да ми приказва, каквото е чюлъ и каквото знае за таласѫмитѣ и самодивитѣ, а той, като ми исприкажеше нѣкоя и друга прикаска, обрѫщаше се къмъ мене и искаше да му прикажѫ и азъ нѣщо „отъ книгата“. Приказвахъ му и азъ нѣщо отъ книгата каквото знаяхъ, за чюдесата на св. Богородица, отъ амартолонъ — сотирия и отъ рѫкописнитѣ епистолии, „камъкъ паднѫ отъ небото“, какъ ходила св. Богородица въ „пѫкалътъ“ да види, какъ се мѫчатъ грѣшнитѣ, и други таквизъ, каквито знаяхъ. И така често ние се обмѣнявахме съ бае Цвѣтка въ прикаскитѣ и разказитѣ.

Веднъжъ въ расказването му за едно събитие съ единъ младъ дѣвоякъ (иргенъ) селенинъ, който, споредъ неговото казвание, тежко си испопатилъ отъ самодивитѣ, азъ го запитахъ: Дѣ се е случило това?

Въ Шоплука, отговори той.

— А дѣ е това Шоплука?

— Татъкъ, хе, далекъ задъ Искъро.

Село ли е то, или градъ, попитахъ азъ.

— Не е село и градъ не е, а цѣлъ мемлекетъ, — много села и градове.

— Ами въ тѣзи села и градове все Шопи ли живѣѭтъ?

— Шопе зеръ, — Българе.

— Ами защо ги казватъ Шопи?

— Защото хоратятъ малко по инакъ, на повалено, а не както вие тука.

— Ами ти отъ тамъ ли си бае Цвѣтко?

— Е, па отъ Шопско съмъ — отъ Врачанско.

Като знаяхъ, че на бая Цвѣтка му казвахѫ Шопъ, както и на Ивана Шопа, попитахъ: ами бае Иванъ и той отъ Враца ли е?

— Той е отъ селата Врачянски.

— Ще каже, че и той е Шопъ и двама сте Шопе, а?

Ние не сме хасалъ Шопе, ама така ни кажятъ тука, отговори бае Цвѣтко и станѫ та излѣзе изъ дюкеня. Това показваше, че той не желае твърдѣ да се говори за това.

Отъ този отговоръ, както и отъ всичкий разговоръ азъ можѣхъ да дойдѫ до заключение, че Шопско е Врачянско, а Врачянско е Шопско, или Шоплукъ, както казуватъ по насъ — въ Търновско.

Тие бѣхѫ първитѣ уроци отъ география и именно изъ отечественна география, що ми се паднѫ да чуѭ и да научѭ въ бащинътъ си казанджийски дюгенъ отъ казанджийскитѣ калфи и чираци, макаръ да бѣше седма година, отъ какъ „ходяхъ на даскала", бѣхъ вече „граматикъ", защото отъ четири год. „навамо", както казваше бае Цвѣтко, учяхъ вече славенска грамматика, четяхъ всичко и сказвахъ слова въ черква.

Това могѫ да кажѭ, бѣше около 1840-та година, а до 1843—44 година, азъ нѣмахъ случай да умножѭ географическитѣ си познания съ нѣщо пó-вече, освѣнъ съ запознаванието още на 2—3 села около Търново. Прѣзъ есента на 1843 съ покойний си другарь Христа Драганова (испослѣ Христаки Даниловъ въ Руссе) отидохме въ Свѣщовъ да се учимъ. Ний вървѣхме пѣшкомъ и почти отъ село на село по пѫтьтъ до Свѣщовъ; това ми пѫтувание прѣзъ селата бѣше крайно любопитно за мене: тогава вече знаяхъ и Българската история отъ четение на отецъ Паисиевата рѫкописна история, но географическитѣ ми познания бѣхѫ все така още твърдѣ ограничени. . . . Но за Шопитѣ.

Въ Свѣщовъ слѣзохме по онова врѣме на Гълѫбовий ханъ, който бѣше една тъмна вехта кѫща въ долътъ срѣщу яръть, отъ дѣто надолу захваща Влашката махала. Чичо Гълѫбъ бѣше човѣкъ нѣщо около 40 годишенъ, възнисъкъ, виждаше се много кротъкъ и, до колкото можяхъ да за-

бѣлѣжѭ, много приличяше на нашего бая Цвѣтка, съ тази само разлика, че бѣше доволно пó-старъ и, както ми се виждаше, по-дряхълъ, мълчаливъ. Съпругата му напротивъ — малко пó-високичка, но не пó-млада отъ него, суха, костелива, — виждаше се да бѣ жена твърдѣ гнѣвлива, биеше дѣцата си; цѣлъ день и вечеръ до късно постоянно бъбреше и все намѣрила, ту за едно ту за друго, да се кара и да натропва мѫжя си, чича Гълѫба, че това неизвършилъ, онова ненаправилъ както трѣбало, и често-често му подмѣташе „шопска работа“, като изричаше думи съ прѣзрѣние нѣкакъ.

Една вечерь ядосана още повече, незнаѭ вечъ за какво, чюхъ като викаше гласомъ: . . . „бре Шопъ, бре. . . . отъ Шопско ли си го донесълъ. . баща ти Шопа го е издѣлалъ . . .“ и послѣ цѣлъ редъ подобни псувни и ругания, като се поуталожи, малко тя продължаваше пó-излека: „Гълѫбъ ми го кръстили, ... неможахѫ ли да те кръстятъ Гарга, я буллякъ да се те кръстили, ти на буллякъ приличашъ“, и други още таквизъ, каквито сега непомнѭ, но помнѭ, че думитѣ Шопъ, Шопско ми напомнихѫ разговоритѣ ни съ бая Цвѣтка.

Слѣдъ недѣля нѣщо, ние се прѣмѣстихме да живѣемъ и да се учимъ въ училището св. Преображение въ грьцката тогазъ наричяна махала. Тамо живѣеше още и единъ слуга, който сѣчеше и цѣпеше дърва, носеше вода и метеше училището. Той бѣ момъкъ на 25—26 години, израстенъ, снаженъ, но лехатъ и тежко-подвиженъ. Ученицитѣ му просто викахѫ: Шопътъ. Наскоро азъ го запитахъ за името му и той ми отговори, че го кликали Соколъ, което ми направи впечатление, и което неможяхъ да опредѣлѭ. Пó-подиръ узнахъ, че и чичо Гълѫбъ и бае Соколъ били Шопи тоже отъ Врачянско; запознахъ се и съ други още тѣхни двоица земляци по име Каменъ и Желѣско; а тия имена странно нѣкакъ звучахѫ въ ушитѣ ми, на ми се виждахѫ и любопитни нѣкакъ, безъ да можяхъ да си дамъ

обяснение, защо ми сѫ странни и любопитни. Истината е, че тѣзи нови за мене имена надълго оставахѫ въ паметта ми, като нѣщо нераздѣлно отъ понятието, което бѣхъ си съставилъ за Шопитѣ.

На 1846—47 г. бѣхъ учитель въ Ловечь, но напразно распитувахъ за Шопско и за Шопитѣ. Около Осьмъ малко знаѭтъ за Шопитѣ. Тамъ сѫ по́-добрѣ извѣстни Помацитѣ и то Ловчанскитѣ Помаци, които отличѫтъ по нарѣчие отъ Плѣвненскитѣ, Врачанскитѣ и Орѣховскитѣ. Единъ отъ приятелитѣ ми расправяше, че Шопско е отъ р. Витъ на горѣ, а то защото той бѣ ходилъ само до Вита. И Плѣвненци биѭтъ малко на Шопи, прибавяше той, ама не сѫ Шопи; тѣ, Плѣвненци, говорятъ май не като насъ, ама и не като Шопитѣ, които съмъ виждалъ въ Плѣвенъ. Трѣбаше да се задоволѭ и съ толкозъ свѣдѣния, като нѣмаше повече. Распитвахъ, кое се казва Загора, и неможахѫ да ми расправятъ. Въ Троянъ само, като ходихъ, чюхъ, че жителитѣ въ Сопотъ, Калоферъ, Карлово наричали *Загорци* Троенченетѣ. А послѣ въ Троянский мънастирь, тогашний игуменъ отецъ Партений, който бѣше отъ Сопотъ, ми расправи, че въ Сопотъ казвали Загорци на Троянцитѣ, защото сѫ задъ гората, задъ планината, а пакъ Троянци викали на Сопотненци *Отвѫденци* [1]) и изобщо пакъ на жителитѣ отъ Тракия *Романци;* а на присмѣхъ и унизително, послѣднитѣ казвали на Загорцитѣ *Турлаци,* а Загорцитѣ на Романцитѣ — *Духляци.* [2]) Но това още не ми обясня-

[1]) Сѫщото се чуе и въ Трѣвна. Отвѫденци отъ отвѫдѣ или отонѫдѣ, прѣвъ Балкана. Романци собственно въ Трѣвня не се чюе, но Романье казватъ изобщо на Тракийскийтѣ мѣста. Романки се казватъ момитѣ и женитѣ, които ходятъ на Романье да жьнѫтъ; тѣ съставятъ чети наричани и орди, предвождани всѣка отъ по единъ мѫжъ, наричанъ *Драгоманъ. Малка Романье* наричатъ изобщо по ближнитѣ мѣста въ Тракия, като Нова-Загра та и по ближнитѣ мѣста на Стара-Загра, а по далечнитѣ кѫдѣ Марица и ония на долу кѫдѣ Ямболъ — голѣма Романя.

[2]) Турлакъ и Турлаци съмъ чювалъ отъ мнозина да наричатъ сѣвернитѣ жители на България; въ една пѣсень се пѣе:

Марко Милици думаше:
„Милице, млада Загорко,
Милице, мала турлачко.“

ваше названието *Загора*, което бѣхъ чювалъ отъ нашитѣ мѣдникари, именно на кое мѣсто се отдава, и собственно кое мѣсто се наричя Шопско или Шоплукъ кое е.

На 1848 год. азъ имахъ случай, като търсяхъ мѣсто за учитель, да пропѫтувамъ прѣзъ Плѣвенъ, Враца, Берковица, да стигнѫ до Видинъ; а отъ тамъ да се завърнѫ пáкъ въ Търново. Въ Плѣвенъ прѣстояхъ нѣщо три недѣли, въ Враца около три мѣсеца, въ Берковица и Видинъ по една недѣля. Въ Плѣвенъ още и отъ Вита къмъ западъ се осѣща влиянието на западното нарѣчие, но собственно започенва тὸ отъ Искъръ та на западъ. Като минѫхъ Искъръ, осѣщахъ вече, че се намѣрвамъ въ Шопска земя, взиранъ въ нарѣчието; и като сѫдяхъ по понятието, което имахъ за Шопитѣ, по тия Шопи, които бѣхъ видѣлъ нѣкога въ Търново и въ Свищовъ. Но въ Враца азъ напраздно питахъ за Шопи, „Шопи нѣма тука казувахѫ ми нѣкои, они сѫ хе, на онамо на планинитѣ,“ отъ което азъ неможахъ да си съставя ясно понятие и да опрѣдѣлѭ нити названието Шопе, нити мѣстото Загора. Сбихѫ ме съ тълкъ даже и отъ това понятие, което имахъ, че Шопско е Врачанско и Врачянско е Шоплукъ. Въ Берковица и по берковскитѣ села азъ пáкъ чюхъ думата *Загорци;* но тука излѣзваше нѣкакъ наопаки, защото еднитѣ, що бѣхѫ на югъ отъ Балкана, викахѫ на сѣвернитѣ „Загорци“ и сѣвернитѣ казвахѫ на южнитѣ „Загорци“, а и Торлаци едни на други. Още и това, което бѣше за мене тогазъ още пó-неврaзумително, въ едни и сѫщи Берковски села на сѣверъ

Турлакъ означява дивакъ, простакъ, но да ли думата происхожда отъ Турко-Татаре, Туркалаши, които населявали въ старо врѣме сѣверо-источнитѣ страни на България; или пó-вѣрно произлива отъ *туръ* (дивъ, буй), спасени въ думата Турмакъ, Турмаче, която се срѣща и въ „Слово о Полку Игоровѣ *буй-туръ,* буй-волъ, биволъ *а).* Думата Духляци, много рѣдко се срѣща и точно значението ѝ незнаѭ, ако неозначава хора, които бѣгатъ та се криѭтъ и неизлѣзватъ предъ противницитѣ си. *Удуха* както и уѳейка и днесъ значи побѣгнѫ, изчезнѫ въ източното нарѣчие.

а) Макъ или малáкъ, малаче и маче, както и мачка по источното нарѣчие значи биволъ, биволче, биволица, а по западно — мачка, — котка, маче — коте, а мачокъ — котакъ или котаракъ.

отъ Балкана, едни други се титулувахѫ Загорци. Тогава азъ нѣмахъ врѣме да разузнаѭ, че селата въ Берковечко бѣхѫ размѣсени съ жители, минѫли отъ югъ презъ планината на сѣверъ и жители туземци, та отъ това произлѣзваше тая бъркотия въ названията; па не случихъ и нѣкого, който да ми расправи за Шопитѣ, до които толкова близу съмъ билъ дошелъ азъ тогава. Като се завърнѫхъ въ Търновско и се прибрахъ въ Трѣвна, азъ бѣхъ забравилъ вече и Шопи и Загора, и, ако да дойдеше дума да ме пита нѣкой за Шопитѣ, готовъ бѣхъ да казвамъ и да подтвърдявамъ, че Шопи сѫ западнитѣ Българе на западъ отъ Искъръ, ама нежелаѭтъ да се казватъ и да имъ казватъ, че сѫ Шопи.

На 1856, като бѣхъ въ Цариградъ, единъ лѣтенъ день сѣдимъ съ други още нѣкои Българи край морето прѣдъ едно кафене на Фенеръ, прѣдъ насъ се представятъ двама души Българи, отъ тие, що ги казватъ войници, въ селски дрехи отъ бѣло бало, но не като на нашенскитѣ селени, нито съвсѣмъ като Врачянскитѣ а пò-опнѫти; единътъ отъ тѣхъ свиряше гайда, а другий потропваше та играише грубо, нъ нѣкакъ и лѣхато, както ми се видѣ тогава. Играчьтъ като поигра малко, удари си калпакътъ о-земята, послѣ го взе та го поднасяше, да му пущаме пари. Гледайте, казвамъ на другаритѣ си, Българина, колко не е бадехаваджия, испаднѫлъ на чюжбина, принуденъ да проси, неподлага просто рѫка, но иска съ нѣщо да те задоволи или пò-добрѣ да заслужи това, което ще ти иска, или чяка да му дадешъ петь или десеть пари.....

„Я речи на тогозъ, дѣто играе или на другиятъ, дѣто свири, кажи му — „куко Шопе“ — ди видишъ“ ... ми подума излека единъ отъ другаритѣ ми, който бѣше Коприщенинъ.

Когато играящий застанѫ прѣдъ мене съ калпакътъ, азъ го попитахъ: Шопъ ли си, бе бае?

— Е, па Шопе смо, що да чинимо.

— Ами отъ дѣка си бе, бае?

— Отъ Трънско, сьмъ чорбаджи, а другарьтъ ми е отъ Пиротско, селата ни сѫ близу.

— А що тражите тува?

— Пасемо царскитѣ атове.

— Е, па не ви ли плакятъ?

— Не даваю ни нищо, чорбаджи.

Другарьтъ ми Копривщенецъ пáкъ се наведе, та ми пришепнѫ: питай го, защо имъ казуватъ „куко Шопе“ и що значи то, та нещѫтъ ни да го чюѭтъ.

Шопътъ що стоеше прѣдъ мене, се сѣти белкимъ, какво ми шепне и нетърпеливо нѣкакъ продума:

— Немой чорбаджи, немой, неслушяй го, ако че ми дадешъ петъ пари, дай, ако не чешъ — здравье; па си наложи калпакътъ и отидохѫ при друга група.

Азъ запитахъ другаря си Копривщенецъ, що значи това „куко Шопе“ и защо нетърпятъ да го чюватъ Шопитѣ.

Той взе да ми расказва прикаската за двамата Шопи, които се прѣпирали: За — кому е кукнѫла куковицата, но азъ ненамирахъ въ нея причина за обида и за нетърпѣние. Послѣ ми приказа още и другъ единъ анекдотъ за Шопитѣ, който азъ сега немогѫ да си припомнѭ, но помнѭ, че тоже го намѣрихъ недостаточенъ, за да се раздразнятъ и отъ него, така що за мене оставаше загадочно обижданието имъ отъ подмѣнованието — „куко Шопе“.

Послѣ въ прѣбиванието си въ Цариградъ, азъ много пѫтя виждахъ тѣзи така наричани Шопе отъ Трънско и Пиротско, срѣщахъ ги по ливадитѣ на Кехатханата, дѣто пасѫтъ царскитѣ и пашовски атове извънъ Цариградъ, — и по ягоднитѣ градини, въ боазътъ на Ортакюю, Арнаутъкюю и Терапия; но нити на умъ ми идѣше да ги распитвамъ за разницата между тѣхъ и другитѣ отъ насъ наричани Шопи въ Врачянско и Берковечко. До тогазъ небѣхъ ходилъ кѫдѣ Софiя, Пиротъ и Трънъ, та никакво понятие нѣмахъ за мѣстното тамо нарѣчие, за да могѫ да направѭ нѣкое сравнение и да забѣлѣжѫ нѣкоя разница

въ говорътъ между населението по Искъра и Огоста съ това отъ софийската кутловина и по врьхното течение на Нишава (источний притокъ, Ерма). Та и неможеше да се направи върху това никакво изслѣдувание тамо въ Цариградъ, дѣто азъ си имахъ съвсѣмъ други занятия, а пъкъ и срѣщаннитѣ тамо Шопи, въ измѣшянното си нарѣчие, непрѣдставяхѫ такива разници за наблюдение; така що, азъ си оставахъ при заблуждението, че всичкото българско население на западъ отъ Искъръ, отсѫдѣ и отвѫдѣ Балкана сѫ все Шопе.

На 1879 год., когато нӑй-напредъ дойдохъ въ София, първо, що ме накара да обърнѫ внимание на тая разлика между сѫщитѣ Шопи и тие, които ние, источнитѣ жители, наричяме Шопи, бѣше една жена, която се оплакваше отъ мѫжа си, че се напивалъ и ѭ биялъ много." „Не го знаихъ, че е Шопъ, кога го земахъ, сега 20 години какъ теглѭ отъ него;.... незнамъ що да ви сборевамъ;.... кога не е пиянъ пакъ е и „псе и човѣкъ", а кога се напие станува „бѣсна свиня." Па лоше, не се сѣди на срѣща му," думаше она, като се жялуваше. А пакъ азъ като ѭ слушахъ, мисляхъ си и — „псе и човѣкъ", още Шопъ и она не го знаила.

Че той не е ли отъ тува? попитахъ азъ.

— Не е, онъ е Шопъ отъ Гра(х)ово.

— А ти отъ дѣка си?

— Я съмъ Софиянка, ние не сме Шопе. — „Ние не сме Шопе", „онъ е Шопъ отъ Гра(х)ово". Това ме заинтересува и отъ тогава азъ наново започенѫхъ наблюденията и изслѣдуванията си за Шопитѣ.

Слѣдующитѣ двѣ години (80 и 81) азъ имахъ случяй да обходѭ почти всички мѣста на западъ отъ Искъръ, посѣтихъ на ново пакъ Враца, Орѣхово, Ломъ, Берковица, софийскитѣ околности, Радомиръ, Кюстендилъ, Дупница, Самоковъ, послѣ Брѣзникъ, Трънъ, Царибродъ и Пиротъ. Отъ пѫтнитѣ си записки, наблюденията и изслѣдуванията,

които съмъ можѣлъ да направѭ, могѫ да прѣдставѭ на читателитѣ слѣдующитѣ колко-годѣ пó-пълни и пó-точни свѣдѣния собственнно за Шопитѣ.

II.

Западна България, т. е. тая часть отъ България, която лежи на западъ, започенва едва ли не токо отъ р. Витъ; но обикновенно за предѣлъ между източна и западна България се приема р. Искъръ, и по нея опрѣдѣлятъ странитѣ на източна и западна. Отъ това и българский езикъ, за въ България собственно се дѣли на: Източно и западно нарѣчие, опредѣлявани по рѣката Искъръ. — Въ пространството между Витъ и Искъръ, дѣто нѣма ни единъ градъ, въ собственното значение на думата, а села само, жителитѣ говорятъ единъ езикъ смѣсенъ отъ двѣтѣ нарѣчия, който прѣдставя прѣходното състояние на едно отъ нарѣчията къмъ друго, и това се относи повече за сѣверната му часть отъ колкото за южната. [1])

---

[1]) По влиянието си западното нарѣчие пó-надолу кѫдѣ Дунавъ се промъква пó-на Истокъ отъ Искъръ и допира чакъ до р. Витъ, когато напротивъ источното нарѣчие горѣ въ Балканътъ и на прѣвала вмѫква се пó-на западъ и досяга до кѫдѣ Искъръ (Голѣма Раковица въ юго-източний край на Софийската Кутловина, смѣжно съ Муково въ Тракия и Вакарелъ въ България). Сѫщо и въ Источна Румелия или Тракия, источното нарѣчие досяга на западъ до Мухово, дѣто се въздигатъ источнитѣ Ихтимански височи и започенва Срѣдна Гора. А напротивъ, западното нарѣчие, като прѣгазя Искъръ та завзема Вакарелъ, Ихтиманъ, спуща се на Истокъ прѣзъ Маркови Порти, и се разляга по юго-источнитѣ поли на Срѣдна Гора до брѣговетѣ на Тополница, и пакъ като слива отъ Ихтиманъ въ долината по горнето течение на Марица, та по сѣвернитѣ поли на Рила, дори и на Радопитѣ, влияе чакъ до кѫдѣ Кричимъ или Вѫчя. — Това щото е Плѣвенъ съ рѣка Витъ въ отношение разграничението на западното нарѣчие въ сѣверна България, истото е почти Татаръ-Пазарджикъ и р. Тополница за южна България, като прибавимъ, че Татаръ-Пазарджикъ се нахожда повече подъ влиянието на западното нарѣчие отъ колкото Плѣвенъ, ако гледаме на основата, лежаща въ езикътъ. Источното нарѣчие се държи по-яко и пó-здраво по височинитѣ на Стара-планина, а пó-слабо въ Срѣдна-Гора.

Южното или Рупаланското нарѣчие въ Тракия отъ Родопитѣ се растила по брѣговетѣ на Марица отъ вливанието на Вѫчя, дѣто иде въ съприкосновение съ источното, като го притиска кѫдѣ Чирпанъ и Ески-Загра до кѫдѣ Срѣдня Гора. Отъ своя страна источното нарѣчие отъ кѫдѣ Сливенъ и Ямболъ е потиснѫло южното чакъ до кѫдѣ Одринъ (Виждъ статията за Рупчанското нарѣчие въ „Наука“).

Западна България състои отъ слѣдующитѣ градове и паланки, окрѫжжия и околии: Видинъ, съ Кулска и Бѣлоградческа околия, съпрѣделни на Сърбия, Ломъ и Орѣхово — тоже на Дунавъ; Берковица и Враца, въ сѣвернитѣ поли на Балкана; Орхание, между Витъ и Искъръ или пó-добрѣ, между малъкъ и голѣмъ Искръ, въ сѣвернитѣ расклонения на Балкана и Златица въ южнитѣ при съединенията му съ Срѣдня Гора. Ихтиманъ, относяно днесъ къмъ Ист. Румелия, тоже на дѣсния брѣгъ на Искъръ. Самоковъ при горньото течение на Исъкръ, на лѣвий брѣгъ; Дупница, въ сѣвернитѣ поли на Рила, при слиянието на Бистрица и Джерманъ, притоци на Струма; ней припада и Джумайската околия, която принадлежи на Турция; Кюстендилъ на Струма, съ околията краище, въ расклоненията на Осоговската планина; Радомиръ въ Котловината по върхното течение на Струма, която истиче отъ Витоша; Срѣдецъ или Софиа, въ срѣдъ продълговататата Кутловина между Витоша и Стара-Планина, дѣто Искъръ протича. На западъ отъ Софиа лежатъ Брѣзникъ, Трьнъ или Знѣполе и Царибродъ, по Ерма, источний притокъ на Нишава, на граница съ Сърбия; и нáй-послѣ Пиротъ, който сега принадлежи на Сърбия. Въ всички тѣзи мѣста, освѣнъ Орхание и Златица, дѣто преобладава источното нарѣчие,[1]) говори се изобщо западното нарѣчие. Тука

Има доста различия между тѣзи нарѣчия на Български езикъ, но пó-общото и пó-главното е произнасянието или изговарянието на буквитѣ ѣ и ѫ. Споредъ означаванието имъ въ рѫкописитѣ на старий черков. езикъ. Въ западното нарѣчие ѣ и ѫ се неизговарятъ, вмѣсто тѣхъ на всѣкждѣ се говори чисто и просто *е*, както и въ Македонското нарѣчие, макаръ въ други отношения въ разни части на Македония и да се проявяватъ въ Македонското нарѣчие влияния и отъ южното и источното нарѣчия. Въ южното или Рупалското нарѣчие ѣ и ѫ се изговарятъ, като чисто ꙗ на всѣкждѣ почти, а въ источното ѫ-*та* се е почти измѣнила на *е* съ нѣкои исключения въ нѣкои случаи само и по нѣкои мѣста, гдѣто се спазва гласътъ ꙗ и *а*. А пъкъ буквата ѣ, споредъ случаитѣ на съчетанието си съ други букви и по положението, което занимава между тѣхъ, изговаря се и като ꙗ и като *е*.

[1]) Това може да се каже само за Орхание, старо Сумунджиево, та белкимъ и за други нѣкои села. Колкото за принадлежащето нему село Тетевене както и Етрополе, Пирдопъ и други села принадлежащи на Златица, тамъ се говори доста чисто и правилно по источното нарѣчие.

ние само мимоходомъ ще споменемъ, че това нарѣчие се отноcи къмъ плѣмената на за карпатскитѣ Словѣне, когато источното принадлежи на Словѣнскитѣ плѣмена отъ южна Россия.

Западното нарѣчие при всичкото общо, което има въ конструкцията си съ источното, различава се пакъ въ нѣкои особенни общи думи, свойственни нему само, още, въ особенното произношение на нѣкои букви въ ударенията, въ очертанията на глаголитѣ, въ образованието на нарѣчията и др. Изобщо взето въ споменѫтитѣ по-горѣ мѣста е почти приблизително еднакво и съ пó-голѣмата си часть непрѣдставя нѣкои голѣми разлики. Първа и малка разлика между тѣхъ е — употрѣбението на спомоглтелниятъ глаголъ. Предната часть на Истокъ, която населява прибрѣжнята на Искъръ и то въ доста тѣсенъ размѣръ, Самоковско, при Искърско до Софиия, Врачанско а до нѣйде и Орѣховско, намѣсто *щѫ, щешъ, ще,* изговарятъ *кемъ,* (рѣдко, а повече) *ке,* (както въ Македонското и Рупаланското нарѣчия), вмѣсто *щяхъ — кехъ,* кяхъ или хтяхъ, щеми, — хтеми; тѫй и керка вм. щерка. Жителитѣ на тѣзи мѣста се отличяватъ и пооcобеннитѣ си нравственни качества, пó-пъргави сѫ, пó-хитри, пó-нáбожни и пó-лукави отъ другитѣ жители на западна България. А по нарѣчието и по нравственнитѣ качества, тѣ иматъ сходство съ Сърбитѣ и съ малкото Българи, които се намиратъ въ Зайчерското и Неготинското окрѫжие въ Сърбия. Срѣдната часть, жителитѣ на Дупнишко, освѣнъ селото Рила[1]), Кюстендилско, Радомирско, Софийско, съ исключение на нѣкои прибрѣжни на Искъръ села, вмѣсто *щѫ* и *кемъ,* произнасятъ *чемъ, чешъ, че, чеме.* Нáйзападната часть, задъ планината на сѣверъ въ Видинско, Ломско, Берковско, отъ части Орѣховско, изговарятъ: *хочемъ,*

---

[1]) Въ Рила както въ Самоковъ и Разлогъ, говорятъ *ке,* може би и въ други нѣкои да има измѣшани нѣкои села, дѣто да говорятъ *ке* вмѣсто *че,* и наопаки измѣшано *ке* и *че,* което може да произлиза отъ размѣстване въ прѣселенията, които сѫ ставали и които сѫ били въ употрѣбение въ пó-старо врѣме.

хочешъ, *хоче*, и множественно: *хочеми, нехочеми, нечеми*, *нехтеми* и *нещеми*, *черка*. У всички поименованни прѣдѣли, освѣнъ тѣзи малки, па може и други нѣкои частни тоже малки разлики[1]), употрѣбението на членоветѣ на всѣкждѣ е еднакво — *о* за мжжкий родъ, ед. число вмѣсто *отъ* или *атъ* и *а*. Очертанието на глаголитѣ, общо конструкцията на езика и частнитѣ думи въ нарѣчието имъ сж на всѣкждѣ почти тъждественни, само въ една часть на западна България, въ малко едно пространство, втикнжто въ единъ жгълъ. По горньото течение на Нишява — притокъ на Морава, се говори друго едно нарѣчие, отлично, както отъ Срьбското, съ което граничи пó-нататъкъ на сѣверо-западъ, тъй и отъ горѣозначеното западно-българско; по конструкцията си изобщо и по съставътъ на частнитѣ си думи, то не припада на Сърбско нѣкое нарѣчие, то е чисто Българско, но по сжщитѣ части поне принадлежи исцѣло и на другитѣ на западъ български нарѣчия, съ които е смѣжно. Подвъргнжто подъ влиянието отъ една страна на Сръбский езикъ, а отъ друга на западнитѣ Български нарѣчия, то се е повлияло и отъ двѣтѣ, поглавното е съхранило въ много своята пьрвобитность и принадлежащитѣ нему особенности, и види се, да е нарѣчие доста кораво, като не се е съвсѣмъ поддало на влиянията, които сж го потискали изъ вънъ.

Това особно Българско нарѣчие е свойственно на онѣзи Българи, които населяватъ днесъ околиитѣ: Брѣзнишка, Трънска и Цариблодска, въ България, и Пиротското окржжие въ Сърбия. Освѣнъ това, то се е говорило и говори се още и сега въ Княжевачкото и Алексиначкото окржжие въ Сърбия —, а въ пó-старо врѣме може да се е простирало пó-на-широко, защото се виждатъ признаци отъ него, дори до София чакъ на истокъ и дори до Берковица на сѣверъ. Но сега то се ограничава на югъ отъ Кюстендилско Кращце,

[1]) Напр. глаголътъ *чинж* или *чинемъ, неми* — неизобщо въ западното нарѣчие значи правъж и струвамъ, но въ Ломско означава и *отсѣвамъ* (жито): имаме да чинеме жито, днесъ ще каже имаме да отсѣваме жито.

на западъ отъ планината Власица въ Врачянский окрѫгъ, дѣто нарѣчието е тоже западското, на сѣверо-западъ съ границитѣ на Алексинацъ и Княжевацъ, на сѣверъ съ височинитѣ на Стара-планина и Берковско, а на истокъ отъ Софийско[1]) дѣто е размѣшено дори до София. За центръ на това население както и за нарѣчието, което говори, то може да се вземе Пиротско, дѣто се вижда пó-добрѣ завардено и пó-чисто се изговаряше прѣди присъединението Пиротъ на Сърбия. За свойствата и особенноститѣ на това нарѣчие пó-подробно и въ особенность ние ще говоримъ пó-надолу. А сега тукъ ще покажемъ нѣщо за населението на тѣзи мѣста и названието имъ.

Кои отъ Тракийскитѣ племена сѫ живѣли тѫдѣва въ най-старо врѣме, собственно не е указано, и кога сѫ се настанили тука Словѣнскитѣ племена, и то не е обѣлѣзано. Може обаче да се предполага, че въ врѣме на поселяванието на Словѣнитѣ на Балканский полуостровъ по тѣзъ мѣста сѫ живѣли малко извѣстнитѣ народи *Ерули* и *Гепиди,* ако можемъ да заключаваме това по наименованието на селото Ерулъ,[2]) спазено и до днесъ. Като мѣстность пословѣнчена или населена съ Словѣне, тя е принадлежала въ начало на Българското царство, испослѣ е минѫла подъ

[1]) Извънъ тѣзи прѣдѣли преселения има отъ това население цѣли села въ Берковечко и въ Ломско, до колкото знаѭ, чакъ до Дунавъ. Собственно въ Берковечко има до 7—8 села доста значителни, но на този часъ нѣмамъ на рѫка названията имъ и освѣнъ Чипоровци, нѣкогашний Кипровьцъ, другитѣ непомнѭ. Въ Ломско тоже има 5—6 села, отъ които именно помнѭ, Ковачица, Линево, Мокрица, а до нейдѣ и въ Вълчедръма, но ще има белкимъ и възъ други страни, защото съмъ слушялъ въ нѣкои села до Скопие та и въ Скопье вѫтрѣ нѣкои да говорятъ до нѣкѫдѣ по свойството на това нарѣчие.

[2]) Ерулъ е селе около два часа възъ планината отъ Трънъ, извѣстно по хубавитѣ и искуснитѣ грънчарски издѣлия, що правятъ въ него и въ Бусинци. Има още и други наименования въ тая околность на села и мѣста, които не се виждатъ да произхождатъ отъ Словѣнски, Гръцки, Влашки и Турски корени. Самото наименование на Градътъ Пиротъ е съмнително, да ли произхожда отъ Словѣнски коренъ. До колкото е мени познато, освѣнъ градътъ Пиротъ, това име се срѣща още на едно мѣсто, като име на единъ въ развалини днесь мънастирь въ околноста на Жлетова, подъ обловъ връхъ въ Кратовско, но едвали тѣзи думи могѫтъ да се произведатъ отъ Словѣнското *Пиръ* или отъ Гръцкото *Пиръ*.

Сърбитѣ за нѣкое врѣме, но може да се мисли, че скоро е повърнжта, защото, до колкото се знае, Пиротъ е билъ въ ржцѣтѣ на Българитѣ и въ на́й-крайното ослабвание и намалевие на Българското царство, извѣстенъ като погранична твърдиня. Турцитѣ сж го завоевали отъ Българитѣ. Въ врѣме на Турското владичество, Пиротъ е билъ значителенъ, манифактуренъ и търговски градъ, извѣстенъ по килимитѣ си и по ставалий въ него ежегодно панаирь. Отъ селата Пиротски и Трънски е имало много, които сж войнишки. Трънъ е било главно село на една околия, мѣстото е планинско и безплодно, но по причина за отпжтното си и затулно положение, околноста му е била доста гжсто населена. Приказватъ, че като войници въ турск. войска Знѣполцитѣ Трънчане, имали нѣкакви правдини, подъ защитата на които прибѣгвали мнозина и отъ ближнитѣ окржжия; тъй що осждени или подозрѣвани за нѣкакво престжпление, прибѣгнжлитѣ въ Трънско неможали да ги вематъ отъ тамъ пашитѣ Софийски и Нишки. Има мѣстно прѣдание, и слѣди даже отъ разорени села, на които жителитѣ се преселили въ Австрия съ патрїарха Арсения;[1]) До този затънтенъ жгълъ въ Трънско билъ проникнжлъ извѣстния послѣшенъ главатарь на горскитѣ разбойници (кърджалии, даалии) Карафейзи, който се и остановилъ тука като самовластенъ управитель и направилъ познатата кула въ Трънъ, която, порутена уже, развалихж Трънчене (1882 година) и направихж училището си почти на сжщото мѣсто.

Ако жителитѣ на източна България наричятъ правилно или неправилно *Шоплукъ* страната на западъ отъ Вита или Искъръ и населението въ тѣзи мѣста Шопско и Шопе, то жителитѣ отъ тѣзи западни окржжия, именно: Враченско и Орѣховско, не само неприематъ да се наричатъ Шопе, но

---

[1]) Указватъ на нѣколко села въ Трънско, на които названията сж удържали преселенитѣ въ Австрия жители въ новитѣ си селения. Напр. селището въ Трънско *Земанъ* (Земънъ) отдаватъ заселението и названието на Земунъ въ Австрия срѣщу Бѣлградъ.

още се и сърдятъ и го считатъ за унижение, а нѣкои отъ тѣхъ дори незнаѭтъ, та да расправятъ, кои сѫ собственно Шопе и на кѫдѣ живѣѭтъ тѣ. Съ сѫщитѣ претенции и въ сѫщото невѣжество се намѣруватъ даже жителитѣ отъ Самоковско и Дупнишко; колкото за жителитѣ отъ Кюстендилско, Радомирско и Софийско, като отблъсватъ отъ себе си това унизително за тѣхъ именование, и отъ своя страна тѣ го отдаватъ на жителитѣ отъ околиитѣ: Брѣзничка, Трънска, Царибродска, сѫщо и отъ окрѫж. Пиротско населението на тия мѣста тѣ наричатъ Шопе. А пакъ въ Берковечко и Ломско, между които се намирѫтъ и цѣли села, прѣселенци отъ поменѫтитѣ пó-горѣ околии, званието Шопъ и Шопе не е даже въ общо употрѣбение; тѣ наричатъ тѣзи прѣселенци както и цѣлото население отъ тѣзи облизкни тѣмъ околии — *Торлаци.*

Ние казахме пó-горѣ, че думата Торлакъ и Турлакъ значи дивакъ, простакъ; тука сега ще прибавимъ, че сѫщото почти значение иматъ и названията Шопъ, Рупаланъ, та едвали не и названието Помакъ [1]). Всички тѣзи наименования друго непоказватъ, освѣнъ както казахме, хора диваци, простаци, дебеляци, хоряти, селяци, колибари, балканджии, наименования, които тъй безцеремонно жителитѣ на едни мѣста отдаватъ на други отъ сѫщото нарекло и потекло, а нáй-вече гражданитѣ титулуватъ селянитѣ, като се отнасятъ къмъ тѣхъ съ прѣзрѣние. Въ това отношение обаче, често и селянетѣ отъ своя страна неоставатъ подъ длъгъ на гражданитѣ, и тѣ имъ придаватъ епитети, които по своитѣ имъ понятия сѫ таковде обидни и унизителни за противната страна, къмъ която и тѣ така прѣзрително се отнасятъ. [2]) На друго мѣсто расправихме,

[1]) Ние мислимъ, че и Помакъ е тъждественно съ Турлакъ и происходи отъ Помичя, провлича, неумѣе да говори, — простакъ, неукъ. Разликата е днесъ, че съ това название се е слѣло и понятието за вѣроотстѫпничество, което Българетѣ отъ Македония и отъ Рупчосъ опредѣлятъ съ названието: Ахрияне и Айряне, споредъ както тѣ наричятъ потурченитѣ Българи.

[2]) До скоро нашитѣ селяне считахѫ гражданитѣ за Гърци, така ги и наричахѫ Гърци, Гърчуля, което е у тѣхъ единъ видъ прeзрителна придѣвка, това което

сѣкамъ, че Рупаланъ значи човѣкъ, който живѣе въ дупки (ропа, ръпа — дупка) човѣкъ, който живѣе въ диво състояние по горитѣ и не се срѣща съ човѣцитѣ. Не това ли значи и балканджия, колибаринъ, човѣкъ, който не живѣе въ кѫщи, а въ колиби? А това сѫщото означава и Шопъ[1]).

Сега отъ какво произхожда думата *Шопъ*. Дървени нѣкои филолози до тамъ сѫ зашшле, щото искатъ да произведятъ названието Шопи отъ старо-тракийското плѣме Сапеи, които живѣли нѣкога си татъкъ нѣйдѣ покрай Егейското море. Това мнѣние като твърдѣ претенциозно ние отхвърляме.

Други произвеждѫтъ думата Шопи отъ Софийци, скратено ужь Софци, и по преиначено Шопци. Но и това ни се вижда твърдѣ произволно и обтегнѫто, за това и него отхвърляме.

Така сѫщо неприемаме и това мнѣние, дѣто сливатъ названието Шопи съ турската дума *сопи*, съ които ужь ходили тѣ нѣкога си да прѣвзематъ Цариградъ, та ги опоили Гърцитѣ и зели имъ сопитѣ, които и сега се вардѣли, затворени ужь въ еди-куля; това не е истина, макаръ и да неможе категорически да се откаже, че въ Българската

освидѣтелствуватъ доста много прѣкори, припѣви, пословици и поговорки вродѣ тия „Гръкъ като вълкъ“ „погони гърка дори побърка“, азъ нещѫ гърка че хърка, кани се като гладенъ гръкъ на сранье, бѫбри си като обранъ гръкъ на купя“ и много още подобни други неблагоприятни и скандалиозни отзиви за Гърцитѣ, подъ които сѫ разбирали гражданитѣ. Но за най-унизително и най-обидно прозвище, което селянетѣ наши обичятъ да отдаватъ на Гърцитѣ т. е. на гражданитѣ, то е да ги прекорьосватъ съ названието „Духляци“ „Духлета и Мишя вѣра“, а най-ожесточеното и пълното съ злоба и закана е; „Синь парцалъ видишъ ли, закачиго на трънче“, невѣрвай синь парцалъ, ако ще би и царъ“. — Синь парцалъ тука значи Гръцки или граждански дрѣхи, а закачи го на трънче, означава да остане дрѣхата му безъ него.

[1]) Забѣлѣжително, че въ собственно шопското нарѣчие, споредъ както го по-горѣ опредѣлихме, нѣма думата кѫща ни кукя, а на мѣсто кѫща казватъ хижя и изговарятъ го *ижя*. — Кѫшта, кѫшчя, кучя, кукя и куйкя, казватъ Българитѣ зданието, въ което живѣѭтъ или домътъ. Но въ старий езикъ кѫща е значяло колиба, шятра. Въ черковнитѣ книги „Иоанъ Кущникъ“ се нарича по грьцки Іоанисъ Каливитисъ, а хижя, което днесъ значи колиба, нашитѣ Шопи го употрѣбяватъ за кѫща въ съврѣменний смисль на думата.

войска не е имало нѣкога си войници, обрѫжени съ дреколи и кривади.

Споредъ моето мнѣние, ние трѣба да търсимъ производството на това название въ чисто словѣнский или българский корень и въ думи и сега употрѣбявани или излѣзли отъ употрѣбление, но сѫществующи въ Българский езикъ.

Нашето мнѣние е, че думата Шопи происхожда отъ корена *Сопъ,* отъ което Сопотъ, назнание на села и Сопотница, название на рѣка, а Сопотникъ такъвъ водотекъ, който отвежда на страна вода или други жидки нечистоти, именно това, което ние наричаме по турски *гиризъ.* Сопотъ още означява водопроводъ, *кюнкъ* по турски, а именно дърvенъ, но не като лакомица отворенъ, а въ цѣло обло дърво, пробитъ кюнецъ за водопровождание; съ други думи *солинъ,* по български *шюлнарь* и *шюле* или *шюлецъ,* отъ единъ коренъ съ грьцкото, и което въ западното нарѣчие се казва, споредъ както го и сега още наричатъ въ Софийско и другадѣ, *шопка.*

(Слѣдва).

СТИХОТВОРЕНИЯ.

МОМИНА ТѪГА.

Des Mädchens Klage.

(Отъ Шиллера).

Дѫбнякътъ шуми, мъглата лѣти,
На брѣжната лѫка момиче сѣди.
Вълнитѣ се блъскатъ съ яростна мощь,
А тя си въздиша прѣзъ мрачната нощь,
Очи ѝ отъ плачъ зачървени.

Сърдцето умрѣло, свѣтътъ запустѣлъ,
Желанья нѣма, нито пъкъ ѝ жалъ.
Светице, викни си дѣтéто назадъ,
За земната честь не усѣщамъ вечъ гладъ,
Ахъ, доста ѝ любовь и живенье.

Напусто, напусто сълзитѣ течѫтъ,
Ахъ, мъртви не можешъ събуди с' плачътъ;
Нъ, що излѣчава тѫжовни грѫди,
Кога любовта излѣти, обади,
И да ти го дамъ, богомолке.

Пустни ти сълзитѣ, пустни да ручѫтъ,
Пакъ мъртвитѣ некъ ги не буди плачътъ,
Нáй-сладкото щастье за тѫжни грѫди,
Га в' тѣхъ отъ любовь не останѫтъ слѣди,
Това сѫ любовнитѣ болки.

ДѢЛЕЖЪТЪ НА ЗЕМЯТА.

Theilung der Erde.

„На, хора, вамъ свѣта! Азъ ви го давамъ,
Извика Зевсъ, вземѣте го всецѣлъ,
Навѣки даже ви го завѣщавамъ,
Но братски го дѣлѣте — дѣлъ по дѣлъ.“

И ето старо, младо се растропва,
Що бѣ с' ржцѣ, ударва на грабежъ,
Селякътъ тлъститѣ нивя докопва,
Ловецътъ тръгва изъ лѣса с' гърмежъ;

Търговецътъ наблъсква си хамбаря,
Игуменътъ намѣрва с' винцето спокой,
А царьтъ друмъ и мостове затваря
И казва: „тукъ десетъкътъ е мой!"

На́й-сетнѣ, като билъ свѣтътъ раздаденъ,
Дохажда и поетътъ отдалечъ
И вижда, че остава бѣдний гладенъ,
Че всичко господарь си има вечъ.

„Горкò ми! Азъ забравенъ да останж,
На́й-вѣрниятъ ти синъ да ходи голъ!"
— Тъй да ридай високо той захванж
И хвърли се прѣдъ Зевсовий прѣстолъ.

„Като се луташъ изъ мечтитѣ празни,
Отвръща Зевсъ, кой ти е кривъ?
Гдѣ бѣше кат' дѣлѣхъ царствата разни?"
— При тебъ, мълви поетътъ с' погледъ живъ.

„Азъ гледахъ твоето лице обаянъ,
И слушахъ азъ акорда на свѣта.
Прости духа: Отъ твоя блѣскъ омаянъ,
Забравилъ той да мисли за плътта." —

„Ами сега? Вечъ всичко е заето,
Зевсъ казва, даже есень, търгъ и ловъ,
Нъ, знайшъ ли, *хайде с' менъ живѣй в' небето*
Да те приемж съмъ всегда готовъ".*)

---

*) Сжщото произведение е побългарилъ и г. И. Вазовъ, но, както се види, не отъ нѣмски — непосрѣдственно отъ оригиналътъ, а, по всичка вѣроятность, отъ русский отличенъ преводъ на *Жуковски*, учителя на приснопаметний нашъ Царь-избавитель Александръ II. Сравни „*Поля и Гори*" отъ И. Вазова. Плов. 1884, стр. 38—39.

Редакцията.

НАДѢЖДА.

Hoffnung.

За пó-добри, весели дни за напрѣдъ
Говорятъ, мечтаѭтъ си хората много,
И гледашъ ги, трѣпятъ се, припкатъ навредъ,
Да сграбчѭтъ, ахъ, щастието крилоного.
Свѣтътъ, той старѣй, подмладѣва се пакъ,
И сé за добро се надѣва челѣкъ.

Надѣжда в' живота го вкарва й върти,
Надѣжда момчето безгрижно обсебва,
И момкътъ по дивний й блѣсъкъ лѣти;
Съ стареца даже се тя не погребва,
Защото положи ли в' гроба вечъ кракъ,
На гроба насажда надѣждата пакъ.

Не сѫ то лѫскателни, пусти мечти
На глупитѣ в' мозъка лудо стъкмени,
В' сърдцето си чувашъ, че ясно звънти:
За нѣщичко пó-добро ний сме родени;
Каквото ни каже пъкъ вѫтрѣшний гласъ,
Не йзмамва надѣждата никога в' насъ.

РИТОРНЕЛЪ.

(Фридрихъ Рюкертъ)

Скромна тъмянужке!
Ти казвашъ: подиръ мене идѫтъ рози:
Добрѣ, но чакай още малко душке.

ЕПИГРАММИ.

(Отъ Лесинга)

Страшливата Мумма.

Страхътъ отъ таласѫми в' Мумма е вроденъ,
Пъкъ въ огледалото ги гледа всѣки день.

Въздишкитѣ на единъ боленъ.

Слабъ, боленъ тукъ лежѫ, при мене бди
Любезната ми Софилета,

Не се помръдва, сѐ при менъ сѣди!
Данò спаси душа ми клета
Всевишний отъ двѣтѣ бѣди.

Трилу.

Ту искашъ Триле, ту нещешъ да се уженишъ,
Ту щешъ, ту не, — като ергень да си увѣнешъ.
Да те съвѣтвамъ ли? Стори като баща си:
Не дѣй се жени! Нà ти умъ съ думи кѫси.

На сѫщия.

Наричашъ тозь съвѣтъ безсоленъ епиграмъ.
О, Триле, други умъ не могѫ да ти дамъ.
Не дѣй съвѣтва никого, повѣрвай мене,
Кат' иска да се бѣси или да се жени.

Налбантинъ Петко.

Налбантинъ Петко й виртуозъ въ стихове;
Напрѣдъ що правилъ прави и сега: кове.

На единъ лъжецъ.

Лъжи ти, колкот' щешъ, безъ да се срамишъ,
Не ще да можешъ ти да ме излъжешъ вече.
Веднъшъ сполучи салъ да ме измамишъ
И то: защото правото си рече.

Зевсъ и Европа.

Като обикнѫ Зевсъ Европа
Поиска и да ѭ докопа. —
Преобрази се за това
Въ нáй-различни сѫщества.
Нáй-спървомъ се яви кат' Богъ с' благоприличье,
Подирѣ като мѫжъ, нáй-сетнѣ кат' добиче.

Напусто като Богъ небето предъ кракътъ ѝ слага:
Не — отъ целувкитѣ му бѣга;
Напусто като мѫжъ у неѭ се увира,
На мѣсто да го люби, — го прѣзира;
Нáй-сетнѣ, о, каква голѣма честь за женский полъ,
Оставя се да ѭ измами *хулавъ, глупавъ волъ!*

Съпружеска любовь.

Умрѣ Хлоринда и на скоричко, слѣдъ шесть седмици
Се скѫсахѫ и на мѫжътъ ѝ жизненитѣ жици;
Душата му като стрѣла направо
За в' рая се опѫти живо, здраво.
— „Бай Петре“, викнѫ той, „отваряй!“
„Изпървомъ: кой си? Отговаряй!“
— „Добъръ Христьенинъ!“ — „Нъ какъвъ?“
— „Азъ? По набожие съмъ първъ:
„В' леглото боленъ като бѣхъ
Цѣли нощи треперяхъ и молитви се́ четяхъ!“
Вратята се отварятъ изведнъжъ.
— „Аха, Хлориндиниятъ мѫжъ!“
„Влѣзъ вѫтрѣ, драгий мой“, светецътъ го посрѣща,
„Хлоринда те очаква съ любовь гореща“!
— „Какво? Жена ми на небето ли й?
„Какъ? Да приемете Хлоринда вий!
„Бай Петре, С' Богомъ, благодарямъ ви за тазъ услуга,
„Щѫ търсѭ мѣсто, гдѣто нѣма моята съпруга.

Преведе **Ив. Шишмановъ.**

НАРОДНИ ВѢРОВАНИЯ.

Змѣятъ (аждеръ) и змията (зъмя) въ българската народна поезия.

Съобщава
ЕФРЕМЪ КАРАНОВЪ.

1. Змѣй, аждеръ и ламя сѫ почти едно и сѫщо.

2. Змѣятъ има крила, нозѣ и опашка.

3. Змѣеветѣ живѣѭтъ по планинитѣ, водитѣ и въздуха.

4. Змѣеветѣ владѣѭтъ надъ различни вихри и вихрушки, прѣдъ които се извиватъ като дълги платна.

5. Змѣеветѣ бѣгатъ отъ зли билки омразни.

6. Юнацитѣ приличатъ на змѣеветѣ, а змѣицитѣ иматъ дълги коси.

7. Змѣеветѣ ходятъ по хора́та.

8. Змѣеветѣ си грабятъ невѣсти.

9. Змѣеветѣ любятъ моми и невѣсти, отъ това такива моми и невѣсти сѫ жълти, пупуняви.

10. Змѣя въ по́-малъкъ видъ се прѣдставя като смокъ (отъ смѫчя — мъкнѫ) и змия.

11. Епитетитѣ на змѣя сѫ: аждеръ ненаситний, змѣй огнянъ (огненъ — синъ Марковъ, огненна Мария — света Богородица), змѣй Горянинъ (змѣй Горяничъ — въ русск. поезия), отъ голѣма ѳара, змия тройноглава, змия лютица, змия осойница, змия пепелюша, сура ламя мършоѣдна, кучка ламя.

12. Змѣя иска человѣчески жертви, особенно моми.

13. Самовилитѣ съ хитрость излъгватъ змѣеветѣ и владѣѭтъ надъ змиитѣ: една самовила ѣзди на суръ еленъ, у

зенгии до двѣ люти змии (въ грѣцката поезия Еринниитѣ, у насъ деветь сестри Ерменки нѣматъ ли нѣщо общо?).

14. Припекълъ се като змия.

15. Разлютилъ се като змия.

16. Съка като змия.

17. Свири като змия.

18. Чистъ като гълѫбъ, а хитръ като змия.

19. Зла змия (на люта жена).

20. Люта като змия.

21. Змията се вие, а пакъ въ дупката си право влиза.

22. Змията обича свирнитѣ.

23. Два се змѣя на планина сбили, отъ сила ми мѫтенъ Дунавъ тече.

24. Неда пила нощна вода, та испила люта змия съ двѣ глави, три опашки.

25. Диавола излъгалъ человѣка чрѣзъ змията (отъ св. писание).

26. Сгнели сѫ се като змии въ змиярница.

27. Кога пие человѣкъ или животно вода, и змията го не закача.

28. Змия да ти прѣсече пѫть не е на добро.

29. Отъ змия кости не се газятъ.

30. Отъ кожата на змията се кадятъ да не ги хваща трѣска.

31. Рогчетата на змията ако се намирятъ у человѣка, донасятъ му полза.

32. Всѣка сѫббота змията испущала отровата си и захващала да бере нова (субботници — родени срѣщо сѫббота и чумата въ сѫббота не бие).

33. Кой види нозѣтѣ на змия, ще бѫде много богатъ.

34. Змията имала крака, които си крила, и който види краката ѝ, ще умрѣ.

35. Ако видишъ змия подиръ захождането на слънцето, ще умрешъ.

36. Има змии, които омайватъ пилищата съ очитѣ си.

37. Ако видишъ двѣ змии съставени и да ги накриешъ съ кърпа, ще станешъ богатъ.

38. Ако видишъ двѣ змии съставени, да си навързишъ съ нѣщо възли, колкото можешъ; тѣзи възли ще ти докарватъ полза, като развързвашъ по единъ при всѣко едно мѫчно обстоятелство; така при развързванието на единъ възелъ, може да се освободишъ отъ затворъ.

39. Когато человѣка подгони змията, ако извика той нѣкое мѫжско име, тя бѣга, напр. ако рѣче: „Иване, донеси ми сѣкирата да убиемъ тази змия.

40. Ако речешъ на нѣкоя змия: „студено желѣзо!“ — тя се вкаменява на мѣстото си.

41. Догдѣто не прореве черно магаре, змията не пущала тогова, когото ухапвала (сѫщето вѣрвание се срѣща и за гущера. Гущера по индийскитѣ вѣрвания билъ челѣкъ, прѣобърнѫтъ, защото билъ укралъ говедо).

42. Змията, догдѣто се не преобърне три пѫти, не се отпущала отъ тогова, когото ухапвала.

43. Срѣщу Еремия, първий май, женитѣ чукатъ желѣзо около кѫщата, като казватъ: „бѣгайте змии и гущери, Еремия иде!“

44. „Люта змия да те изѣде!“ (Клетва — впрочемъ женитѣ съ всѣка дума могѫтъ да кълнѫтъ, на пр. камень — камень те убилъ, вода — вода те отнела, метла — метла те помела и пр.).

45. На велики поклади (заговезни) прѣрипватъ прѣзъ огъня, като казватъ: „отъ бъхли, отъ змии, отъ гущери...“ и пр. (Водата и огъня сѫ очистителни стихии).

46. Четири пѫти прѣзъ годината змия минува прѣзъ човѣка.

47. Пролѣть убиватъ змии и ги провирятъ между пръстиетѣ си, за да гаждатъ право.

48. Змии влазятъ въ устата на хората, особно ако послѣднитѣ сѫ ѣли млѣко, и даже цицатъ жени и добитъкъ

който е ѣлъ млѣко надвечеръ, куснува малко лукъ, за да му не влѣзе въ устата змия прѣзъ нощта.

49. Змиитѣ на свети четиресе не хапятъ, за това можѣли живи да се ловятъ; а майка имъ ги вечерта судила всичкитѣ змии, кои какво направили.

50. На благовѣщение всичкитѣ змии се събиратъ на голѣми купища; тогава и царицата имъ излиза отъ дупката, и тя има на главата си безцѣнъ камикъ; и тогава змиитѣ не хапятъ.

51. Всѣка змия имала на главата си безцѣнъ камикъ.

52. На четиридесеть мѫченици ловятъ живи змии и имъ отсичатъ главитѣ, послѣ прѣкарватъ разни сѣмена прѣзъ устата имъ, — за да е плодородна годината.

53. На Гюргевъ-день ловятъ живи змии съ рѫцѣ, за да имъ се непотятъ рѫцѣтѣ прѣзъ годината.

54. На Благовѣщение и четиридесеть мѫченици хората не работятъ отъ змии, за да ги не ухапи прѣзъ годината нѣкоя змия.

55. Всички змии не хапятъ, а само тия, които се подчиняватъ на главатаря, който ги събиря на свети четиресе и е съ безцѣнъ камикъ на главата си, и е пó-голѣмъ отъ другитѣ.

56. Имало змии съ три глави и на срѣднята глава имали безцѣнъ камикъ.

57. Имало змии съ двѣ глави и на главитѣ си безцѣнъ камикъ.

58. Закопанитѣ сокровища чува змия (обще-европейско вѣрвание).

59. Когато се говори за змии, или пари се закопватъ, или пари се откопатъ.

60. Люта змия въ кѫтъ сѣди. (Гатанка. — златнитѣ пари).

61. Всѣка кѫща си има по една змия, и щомъ умрѣ тази змия, непремѣнно ще умрѣ нѣкой отъ кѫщата.

62. Домакиня или сайбията на кѫщата, както се нарича змията, която живѣе въ кѫщата, е като патронъ на кѫщата; за това ѭ пазятъ и даже ѝ оставятъ млѣко да пие

63. Ако убиѭтъ домакиня (змията на кѫщата), ще умрѣ и ступана на кѫщата.

64. Домакиня на кѫщата излиза на Благовѣщение и прѣброява хората въ кѫщата; а кого не е видѣла, той ще умрѣ.

65. По междитѣ на нивитѣ има змии, които пазятъ синоритѣ, т. е. границитѣ.

66. Юнацитѣ по нѣвга носятъ епитета змѣй. (Впрочемъ на юнацитѣ се притурятъ различни епитети, като мечка стръвница, свиня дебела, куче и пр.).

67. „Остра сабя змѣица".

68. Червена зъмя около човѣка се вие, (поясъ).

69. Пъстра тоежка въ усои лежи. (Гат. змия).

70. Черна зъмя надъ огънь се вие. (Гат. Верига. Има вѣрвание, че змѣя влазя и излазя прѣзъ комина, гдѣто живѣе много пѫти покрай огнището, както и вампиря, който впрочемъ бѣга отъ главня. Зигфридъ въ Скандинавската поезия убива лютия змѣй съ главня; вампиря до 40 дни билъ безъ кокали; за дима има гатанка — „Дългъ Тодоръ безъ кокали.")

71. Ке ходъмъ, кефъ патимъ, ке стретъмъ кефъ Марче, ке земамъ кефъ камче, ке удрамъ кефъ Марча по глава, ке ми сторитъ кебарчъ (крѫгъ). Отвѣта на тъзи гатанка е змия.

72. Тукъ сѣди, мемеро, нѣмашъ мира никѫдѣ, не се смѣй, кутело, ката — годинъ стрижено. (Змия и нива).

73. Змийска хурка (зъмско гроздье), змийска трѣва, змийско млѣко, змийско цвѣте, змийски езикъ, змиеглавче сѫ змийни билки.

74. Ако сънувашъ змии, душмани имашъ.

75. „Змии бълва" — остри думи казва.

76. „Змии гълта" — остри думи слуша.

77. Откъснѫтия опашъ на гущеръ, мърдайки, ако влѣзе въ захвърленъ рогъ отъ нѣкое добиче, прѣобръща се въ смокъ (сравни 41 вѣрвание).

78. На Благовѣщение ако прѣсѣчешъ глава на змия и ѭ закопашъ въ земя, подиръ насадишъ отгорѣ ѝ босилякъ, тозъ босилякъ е много лѣковитъ.

79. Тѣлото на свраката е много лѣковита, защото Самовилитѣ сѫ упрѣгнѫти свраки вършетъ различни билки; но тѣлото на убитата змия на Благовецъ е много пó-лѣковито.

80. Кога се почнн да се приказва за змии, има до четиридесеть приказки да се прикажѫтъ.

КНИЖНИНА.

КРИТИКА.

I.

1. *Трета книжка Читанка* за учение въ трете отдѣление отъ народнитѣ основни училища по методата на чесский педагогъ *Амосъ Коменский.* Съставилъ *Кр. Ив. Мирский.* Прѣгледана и одобрена за учебникъ отъ дирекцията на народното просвѣщение. Съ 65 образи извѫтрѣ. Първо издание. Цѣна 80 стот.

2. *Български Басни* отъ *Цаня Гинчова.* Второ издание.

3. *Втора Читанка* за четение въ втора година подиръ изучвание буквитѣ, или за второ отдѣление въ народнитѣ училища. По методата на русский педагогъ *К. Ушинский.* Съставилъ *Н. В. Сарановъ.* Прѣгледана и одобрена отъ дирекцията на народното просвѣщение. Съ 29 картинки извѫтрѣ. 1883. Пето издание. Цѣна 80 стот.

4. *Бащинъ Езикъ* за малки дѣца. Първа година. Букварь и първа Читанка за учение слѣдъ букварьтъ и проч. 16 издание. Състави *Д. В. Манчовъ.* И *Бащинъ Езикъ* за малки дѣца. Втора година. Втора читанка за учение слѣдъ букваря. Съ изображения. Състави по начинътъ на *Ушински Д. В. Манчовъ.* Тринадесето издание. Одобрени отъ управляюштий отдѣлътъ на народното просвѣштение и на духовнитѣ дѣла. 1883. —

Днешната педагогия е турила учебното дѣло въ такива условия, които или трѣбва да затулятъ устата и завръжѫтъ рѫцѣтѣ на легкосъвѣстнитѣ писатели по педагогическата часть, или да ги оттулятъ и развържѫтъ за ония, които познаватъ отъ близо искуството на възпитанието, за да имъ дадѫтъ случай и възможность да съставятъ и подарятъ на българския свѣтъ свѣстни учебници и книжки съ пълно педагогическо достоинство, съобразно съ обстоятелствата на сегашния животъ и съ исканията на днешния прогресъ на человѣщината.

Извѣстно е, че въ основното и общеобразователното учение се зижди и всѣко послѣдующе научно нравственно развитие и съвършенствование.

Като тръгнемъ отъ тая точка, педагогиката на врѣмето ни трѣбвало би да се отнесе твърдѣ строго не само къмъ възпитателитѣ и

системата на въспитанието, но и къмъ самитѣ учебни срѣдства, съ които се служжтъ днешнитѣ ни педагози.

Съзнаваме, че на́й-разнообразна е педагогиката, на́й-свободни и разнообразни сж нейнитѣ срѣдства за развивание малкитѣ хора. При всичко това, тя има единъ и сжщъ непреложенъ принципъ, на който се основава, и той е правилноста и чистотата въ въспитанието, слѣдователно, и въ постепенното развитие. Ето защо тя е на́й-недовѣрчива отъ всичкитѣ науки.

При еднаквото постоянство въ преслѣдванието на високата си цѣль, тя е на́й-свободна въ избиранието на тия срѣдства; началата, които тя проповѣдва въ извѣстни случаи, постига ги съ своеобразни и различни срѣдства. Тия срѣдства при извѣстна обстановка сж необходими, дори неизбѣжни, а при друга могжтъ да станжтъ непрактични, или да се покажжтъ слаби. Това, което единъ педагогъ намѣри за удобно, други може да го намѣри за излишно или несъобразно.

Основано на хуманизма, излѣзла отъ физиологията, оправдана отъ психологията и опита надъ нейнитѣ явления въ разнитѣ възрасти на человѣческия животъ, педагогията е наука отвлечена; но, при всичко това, нейнитѣ истини сж извлечени отъ постояннитѣ наблюдения и опити.

По сжщность теория, на дѣло — наука за осжществлението на тая теория въ въспитанието на человѣка. Тя прилича на искуство за създавание на чувствителния истински человѣкъ въ человѣка же.

Разумѣва се, че наука, въ която се развива една такъва теория на едно подобно искуство, е толкова разнообразна и производителна, на колкото се разнообразятъ самитѣ явления на человѣческия духъ и начинитѣ на неговитѣ изражения, на колкото може да се разнообрази самий гений и самото искуство.

Въ това отношение педагогията е безпредѣлно неограничена; нейния колоритъ зависи отъ устройството на самата душа на художника, на неговитѣ интелектуални сили, отъ тѣхното качество и художественното съвършенство въ самия него.

Ето защо, повтаряме, граници, въ които да се стѣсни педагогията, не сжществуватъ; иначе тя би заприличала на художникъ съ свързани ржцѣ.

Единственнитѣ неизмѣнни общи и трайни основи нейни сж: развитието на тѣлото и на духа, истинското, хубавото и доброто въ человѣка, безъ което никакво богатство научно не може да іма надлежаща цѣна въ живота. Упражнението на человѣка въ тия основи съставя предмѣта на неговото образование, а упражнения отъ малъкъ доставя на обществото искомия человѣкъ здравъ и читавъ, образованъ, развитъ, нравственъ, способенъ и полезенъ въ всѣко отношение.

Не трѣбва да се двоумимъ въ истината, че на колкото ржководящата ржка на педагога е по́-опитна, ягка и самоувѣрена, на толкова и въспитанието на юноша става по́-трайно и цѣлесъобразно.

Тъй гледатъ чуждитѣ педагози върху самото дѣло на въспитанието и образованието на юношеството, — бждното общество. Отъ твърдата ржка на педагога, като отъ навикнжтата ржка на худож-

ника живописецъ и неговото вѣрно око неизбѣгва ни една крива черта непоправена, нищо недовършено и неогладено, съ тая разлика само, че художникътъ чертае прекрасното на платно и пр., а художникътъ педагогъ — въ душата на юноша.

И колкото единия и другия си постигатъ цѣлта — съвършенството на възможната истинска красота, на толкова и образитѣ имъ биватъ по́-живи и говорещи на чувствата и разума.

Обикновенно опитнитѣ педагози сѫ и скептици и еклектици, и въ всѣкой даденъ случай се отнасятъ припазливо въ избираемитѣ срѣдства и се старажтъ да отбѣгватъ отъ всѣкои недомислени грѣшки въ дѣлото на въспитанието, дори и отъ случайнитѣ, за исправлението или изглажданието на които е много по́-мжчно, отъ колкото създаванието на здравото, истинското въ крѣхкитѣ души.

Ето кое е накарало истинскитѣ педагози да се обърнжтъ сами на образци за дѣцата; ето кое е придало сила на мислитѣ имъ, оживило искуството имъ, и го е направило да джше отъ любовь и доброжелателство къмъ человѣщината; ето защо и ржководствата, които сж тий създали, сж напоени отъ истински начала, оработени, сложени и изложени съ оня вѣренъ погледъ и похватъ, които ги характеризира и ги прави достойни за подражение. Ето, на конецъ, защо и самото дѣло на педагогията е станжло дѣло на навикъ, обърнжло се е въ неизмѣнни правила у чужденцитѣ.

Това ли съглеждаме и у насъ? Тъй ли добросъвѣстно и по истинско призвание постжпватъ и нашитѣ божемъ педагози? Какъ гледатъ тий на дѣлото си? Колко самостоятелно изработено ще намѣримъ въ нашата книжнина по педагогическия дѣлъ? Какво е качествомъ въ това отношение всичко, което се е набрало у насъ отъ нѣкое врѣме, и отъ коя степень на важноста?

Въ собственъ смисълъ на думата, при всичкото успѣшно крачение напрѣдъ въ дѣлото на народното развитие, самата теория на педагогията, както и истинскитѣ съзнателни явления по педагогическата часть сж твърдѣ рѣдки. Самостоятелно изработеното у насъ съставя една жалка ничтожность. Нашитѣ, божемъ, специални педагози — методисти сж рѣдки; появлението имъ не надминува 10—15 години; числото имъ и до днесъ може да се преброи на пръсти. Повечето отъ тѣхъ сж доморасли; на́й-често тий нѣматъ и надлежаще понятие, що е педагогия. Оние отъ тѣхъ, които пакъ успѣли да се понахрапятъ отъ тая наука, взели дѣлото твърдѣ едностранчиво; но пакъ по́-голѣмата имъ часть или сж се спрѣли на старата рутина, или се обърнжли на извѣстни автомати, които дѣйствоватъ само по единъ външенъ потикъ, по едно безсмисленно подражание, безъ да вникнжтъ по́-сериозно и по́-джлбочко въ сжщноста на педагогиката и въ метода на предлагаемитѣ отъ нея срѣдства. Такива сж много отъ даскалетинитѣ по селата и дори въ много градища.

Разумѣва се, при отсжтствието на по́-специалното имъ подготовление, тий и не могжтъ да гледатъ иначе на кариерата си, освѣнъ като на ремесло, отъ упражнението на което си добиватъ хлѣба, безъ да ги е грижа много-много, какво произвождатъ, колко и колко се

приближаватъ до истинскитѣ съврѣменни трѣбования и до исканията на самата педагогия.

Щастливи сѫ още ония отъ тѣхъ, — които съ собственнитѣ си усилия успѣли да се познакомятъ по́-отблизо поне съ основнитѣ понятия на педагогиката; предъ другитѣ, както казва народната поговорка, тий чесънъ продаватъ.

Специалиститѣ же педагози, които сѫ се приготовлявали за това специално звание въ странство, освѣнъ тие, които се срѣщатъ пристроени тукъ — тамѣ при немногочисленитѣ ни народни препарандии, извънъ училищата, рѣдко кой се въоружава съ героизма да си отвори устата или да се завземе за перото, за поучение и за развитието на педагогическия въпросъ у насъ. Тъй дѣлото остава въ рѫцѣтѣ на посрѣдственноста, на малко отбирающитѣ отъ педагогия и на спекулантитѣ, у които, за жалость ли, за похвала ли, се съглежда като че повече енергия, отколкото у специалиститѣ. (За оправдание четѣте каталозитѣ на издаденитѣ отъ дестина години на самъ книги).

Отъ това слѣдва, че и потикътъ за самосъвършенствованието на тъмнитѣ даскалчета е твърдѣ слабъ още у насъ, защото, освѣнъ рѫководствата и училищнитѣ учебници или помагала, тий на́-да-ли видятъ нѣщо по́-свѣстно, което да имъ подостря волята, да имъ освѣжава и попълва понятията и знанието, да имъ пояснява тъмното разбирание задачата на тѣхното учителствование и цѣлта, която трѣбва да преслѣдватъ. Съ една дума, повтаряме, собстенно развитие на педагогическия въпросъ не сѫществува още у насъ.

Малцината, владѣющи педагогическото знание, дори и при сѫществуванието на специаленъ журналъ на учебния съвѣтъ при Министерството на Народното Просвѣщение, едни криѭтъ знанието си, като скѫперницитѣ иманието си, другитѣ се мухавятъ съ дребнички статьи, откѫршлеци, които (всичкитѣ скупомъ взети) не могѫтъ да съставятъ нито начало, нито срѣдина, нито край отъ тая наука, нито па́къ по́-цѣлно представление и систематично понятие за това и онова. Тъй специялния тоя журналъ се пълне повечето съ статийки опърпани протоколи на учебния съвѣтъ, укази, приказы, назначения, оставки, премѣствания, замѣствания и други подобни, които могѫтъ да интересуватъ всѣкого само отъ една извѣстна страна, сир. или отъ къмъ дѣятелноста на Министерството, или отъ къмъ рѣшенията на учебния съвѣтъ при него.

У насъ божемъ всѣка ваканция ставатъ сборове отъ учители въ столицата и въ провинциитѣ, за да присѫтствоватъ въ учителскитѣ конверсатории за поучванието имъ въ педагогическото искуство; но въ тия конверсатории, освѣнъ указание на метода сир. освѣнъ запознаванието на учителчетата съ методиката, на́-да-ли се говори за нѣщо по́-вечко.

Въ разстояние на единъ мѣсецъ, колкото траѭтъ чтенията на лекциитѣ, разбира се, единъ малко развитъ учитель не ще може да изнесе много нѣщо отъ школския чинъ: ни особно знание, ни нѣкоя завидна опитность или изучвание на нѣкой предмѣтъ. Слѣдователно, отъ гдѣ ще се развие неговия критериумъ?

Намъ може да ни възразятъ: пó-добрѣ малко отъ колкото нищо. Истина е; но пáкъ отъ малкото излиза посрѣдственноста, слѣповѣрующа въ авторитета си. А каквито сѫ учителитѣ, такива биватъ и произведенията имъ: куци, слаби, ограничени.

Отъ внимателното разглеждание на нѣкои учебни пособия за малкитѣ дѣца и за юношитѣ не може да се добие нѣкоя особна идея за самитѣ имъ съставители. Често дори презъ тѣхъ прозира лъжливото или твърдѣ ограниченото разбирание на трудната задача за постиганието на истинското дѣтско въспитание и развитие. Това се забѣлѣзва въ набърза рѫка скроенитѣ исшити рѫководства, на които новизната отъ врѣме до врѣме иде да ни позанимае.

И всичкия тоя сметъ, заедно съ всичко порядочно, ний наричаме трудъ по педагогията!

Между тѣмъ простия механизмъ, необработеноста и легкоумието стоятъ често на реда съ самата трудна задача на педагога и методиката. Погледнешъ, на изгледъ доста ти се сочи; на опитъ излѣзва почти нищо. Разгледашъ пó-отблизо и пó-внимателно, — безсъдържателность, винегретъ, нѣщичко — нищо.

Гдѣ остава теорията на педагогията? Немарливоста и легкоста, съ която се отнасятъ нѣкои отъ писателитѣ спрямо съчиняванието на своитѣ помагала и читанки за четение и учение въ училищата, ни очюдватъ.

Наистина, въ младото си състояние отъкъмъ образованието и въ ограниченитѣ си понятия въ въспитателното дѣло, ний нито можемъ, нито имаме право да търсимъ или да изисковаме особна гениалность или талантъ отъ нашитѣ млади, рутината на които едвали надминува практиката по новата метода, та ради би сме били и на самата посрѣдственность, стига произведенията ѝ да бѫдѫтъ поне нѣщо пó-цѣлесъобразно, обмислено и довършено. За жалость, малкитѣ заявления за добросъвѣстенъ самостоятеленъ трудъ сѫ ничтожни спрямо оня сметъ, съ който се заваля лечка — полечка дѣла на педагогическата ни книжнина, и едва ли извѣстяватъ за сѫществованието на тоя или оня учитель или чуждъ классикъ по педагогията, и пр.

Единственното утѣшително явление е самото надпреваряние между тия за сега посрѣдственности. Но и това надпреваряние често не истича отъ чистия источникъ на истинското желание да се помогне за подобрение на педагогическото дѣло. Често изъподъ благото ужъ намѣрение, изгледва друго чувство, прилично на егоизмъ и користь; — до такъво мнѣние ни докарва по нѣкога несамостоятелноста и скорозрѣлоста на подобнитѣ трудове. Безсъзнателното подражание, глупавото въспроизвождание, буквално литературната кражба, серсемския преводъ на чуждитѣ рѫководства, исказявание на хубавото, ето характеристическитѣ чърти на нѣкои отъ нашитѣ педагогически книжки.

Не е ли явно отъ това, че тукъ надпреварянието клони повечето къмъ хранилището отъ колкото за въ ползата на учебното дѣло?

Посрѣдственноста дори невѣжеството, малко ги е грижа, че книжкитѣ имъ не издържатъ критика; тѣмъ стига да се възползоватъ отъ благоврѣмието и да си понапълнятъ хранилищата. Кой е виноватъ на книжнината ни и на учебното дѣло, когато въ развитието имъ

взиматъ участие не хора съ вѣщина, истински понятия и даровавие, а хора безъ всѣкъ опитъ, полувѣщината на които явно си личи въ произведенията имъ.

Непотрѣбноста ли на врѣмето е силна? Не книгоиздателитѣ ли сѫ готови да се ползоватъ отъ всѣкой даденъ случай? А какво го е грижа тоя или оня книгоиздатель, че напечатаното отъ тѣхъ произведение на тогава или оногова списователь не е досущъ както трѣба? Не тий ли знаѭтъ, че каквото и да е рѫководството или читанката, тя ще си намѣри куповача, и че тие не щѫтъ да бѫдѫтъ въ загуба отъ предприятието си?

Отсѫтствието на добросъвѣстната критика не имъ ли е порѫчителство и здравина за упазвание на интереситѣ имъ? А извѣстно, че край тѣхния интересъ омазва се и интереса на другитѣ, на самитѣ, божемъ, писатели, автори-компилатори и пр. и проче. Ако е тъй, тогава гдѣ остава истинското непредварьвание.

Нашата мисъль става на толкова по́-вѣрна, наколкото по́-вече се вдѫлбочаваме въ прочитанието на подобни произведения, назначени за рѫководство и помагала не само за учащи се отъ първий, но и за юноши отъ по́-развитъ възрастъ, и на колкото що годѣ по́-сериозничката критика сегисъ-тогисъ указва на тая мисъль, въ това или онова периодическо или поврѣменно издание.

Едни отъ тѣхъ ни се представятъ като много умни, други писани като на шега. Тъй сериозноста стои редомъ съ глумата, и което е още на́й-жалко, въ тѣхъ рѣдко ще да видишъ трънѣливо изучена, пълно схванѫта и обгърнѫта педагогическата мисъль и цѣль.

На мѣсто това, намѣсто обмисленний системъ и методъ, видишъ навървулени една до друга статья до статья, кое съ съдържание, кое безъ всѣко съдържание, съ криво изложение, многословие, надутость, натегнѫтость, прекаленъ езикъ, неправилно или неиздържано правописание, достигающе често до безобразие и безмислица, извиняемо съ ужъ неустановеното правописание; съ безразборна пунктуация, като че тия нѣща не сѫ отъ никоя важность въ учебното дѣло. Човѣка може да превземе досада, като помисли, че всичко това се предлага като добро, неотмѣнно необходимо, като наука, новость, систематическа и методическа нравственна или учебна храна, съ такъва настойчивость, като че Богъ знае какво оригинално и гениално произведение се подарява на лакомия за четение и учение свѣтъ, авторитетътъ на което ужъ се опира на цитата отъ тоя или они ученъ, философъ, педагогъ и проч., а задъ гърба на които самъ авторътъ бърза да скрие своята жалка и наивна босота, дори и пустота, празднословието си, и едва ли не слѣпия си, издаваемъ за собственъ трудъ, преводъ. Неприятнитѣ чувства се усилватъ още по́-вече, когато си помислимъ, че вѣщитѣ и опитни педагози — специалисти по насъ мълчатъ, предъ видъ на всичко това, и като сами рѣдко се подвигватъ къмъ единъ примѣренъ трудъ, не управятъ поне и другитѣ, та съ това отнематъ и послѣдната свѣтлина на тие, които сѫ се взели да вървятъ по нашия малко освѣтенъ пѫть на науката и на нейния прогресъ.

При отсѫтствието на критиката, казваме, не е лесно за полуприготвенитѣ за кариерата си учители да уразумѣватъ всичко и да

съзнаватъ слабитѣ страни на всѣкой учебникъ или помагало, които имъ се навъртатъ подъ ржка (ба често и имъ се налагатъ отъ висшата власть) и сами да избиратъ отъ добритѣ на́й-добритѣ и практични за дѣлото си. Такъво нѣщо могжтъ да правятъ само многоопитнитѣ отъ тѣхъ, на които навикътъ е равенъ съ добития отъ постояннитѣ изучавания и наблюдения надъ практиката си опитъ.

Само такивато и тѣмъ подобни могжтъ веднага да съглеждатъ недостатъцитѣ и слабитѣ имъ страни, и, избирайки хубавитѣ, да се ползуватъ съ тѣхъ за развитието на ученицитѣ си, а всичкитѣ гниловидни да ги запращатъ и мълчишката да изражаватъ по тоя начинъ краснорѣчивата си критика върху тѣхъ.

Недавно единъ нашъ приятель, като оцѣняваше доста сполучливо нашата учебна книжнина, уприличваше много отъ българскитѣ учебници и читанки на кутии съ хапове отъ разнообразно свойство: и за поправяние на нравственния стомахъ, и за разваляннето му (vomitiva, purgativa et destructiva); неприпазливия, който безразборно ги поглъща, прѣтърпѣва въ сжщото врѣме едното и другото имъ дѣйствие. Много отъ тия кутии носятъ етикетъ: одобрени отъ Медицинския Съвѣтъ и приети въ всичкитѣ богоугодни заведения едва ли не за вселѣкующий цѣрь.

Колкото и да е смѣшно и остро такъво едно сравнение, но то въ даннитѣ случаи мѣтко характеризира съдържанието на нѣкои ексцентрични учебници. То ни иде всѣкога на ума, когато вземемъ въ ржка нѣкоя нова, наставителна книжка, читанка или ржководство.

Много пжти, като сме разгледвали това или онова произведение или компилации, преводъ и пр., ний сме се припазвали да претълкуваме преди врѣме съдържанието на изложения въ тѣхъ материялъ, съ желание и въ надѣжда да срѣщнемъ въ книжката това, което, слѣдъ единъ доста продължителенъ педагогически опитъ, трѣбвало би на́й-сетнѣ да почне да се заявлява въ учебната ни литература. Радоста, съ която сме посрѣщали книжкитѣ, съдържанието на които ни е удовлетворявало, е била искренна и неисказана. Но не винжги сме се радвали и наслаждавали съ подобни хубави явления. Като сме взимали въ внимание обстоятелствата на врѣмето и срѣдствата за постигание, ний сме извинявали много нѣщо безвредно-наивно въ много ограничени отъ къмъ съдържанието си книжки и сме се задоволявали съ тѣхъ, като сме оцѣнявали добросъвѣстноста въ труда на тоя или оня литературний подвижникъ. Но що да се прави, кога пакъ четението и пречитанието на други много не е могло да ни доведе до единъ по́-утѣшителенъ резултатъ, и душата ни се е стѣснявала.

Като сми сравнявали това, което иска здравия разумъ, теорията на педагогията, науката, система на образователнитѣ знания съ кржга и метода на изложената материя въ книжката, ний винжги сме тръсили исканата пълнота въ съобразний обемъ, ясноста, правилноста и удобството на метода за улеснение на практиката, на основание, че всѣко учебно ржководство трѣбва да обнема поне на́й-сжщественнитѣ основи и страни на извѣстния предмѣтъ. Намъ е било винжги на ума, че ржководствата не трѣба да приличатъ на моногра-

фии или учени дисертации, или пъкъ да приличатъ Богъ знае на какво беллетрическо произведение. Това ни е карало всѣкога да обръщаме внимание пó-вече на практическата страна, на цѣлесъобразноста на учебната книжка, както и на колко е тя удобна за прилагание въ нравственното въспитание и развитие на юношитѣ. Колкото пó-вече ни е удовлетворявала мисълта на автора, неговия похватъ въ педагогическо отношение, на толкова сме се задоволявали съ скромния му трудъ, съ неговата непретецнозность, простота и добросъвѣстность.

Въ връзка съ всичко горѣизречено не малко обръща на себе си внимание и самия кржгъ на познанията на пишжщия или сочиняющия книжки и т. н. Не говоримъ за таланта.

Книжка, завършена отъ всѣка страна, свидѣтелствова и за самата личность, която ѭ пише. А колкото е тя пó-завършена, на толкова бива пó-практична и пó-цѣлесъобразна, сир. бива ѭ за прочитание съ удоволствие, за ржководство, помагало за заучвание. Знае се отъ опита, че и нáй-малкитѣ неясности, неразборни и пр. въ ржководствата причиняватъ въ педагогическо отношение въ дадений случай голѣми спънки и затруднения на тоя, който ги чете или се учи по тѣхъ, и на самитѣ преподаватели. Превратнитѣ понятия, които се раждатъ често въ ума на учащитѣ се, сж тѣхно слѣдствие.

Ето, защо всѣка книжка, която се назначава за четение или учение, или за изучвание по нея, нáй-малко търпи подобни грѣшки и упущения, и става мжка за учащия и учащий се.

Учительтъ съ строгъ системъ на знанието, съ пъленъ опитъ и провѣренъ методъ, наученъ на точность и ясность въ изложението, по нужда ще трѣбва да се обръща на корректоръ и ежеминутно да корригира читанката на дѣцата, учебника или помагалото имъ въ това или онова отношение, за да не даде врѣме на ученика да си изгуби иллюзията и вѣрата въ всѣкой видъ ржководства, да ги смѣта погрѣшни и да ги пренебрегава.

Колкото е възможно, учительтъ трѣбва да се освобождава отъ подобни случаи; защото, на мѣсто да гради постоянно, безъ да се спира, той, ще не ще, ще трѣбва първень да разрушава, и часъ по часъ да повѣрява въ душата на ученика степента на неговитѣ представления, за да не оставя да се зарежда въ тѣхъ нито сѣнка отъ съмнѣние, нищо превратно, неистълкувано по научния и практически начинъ, а че сетнѣ отново да гради.

Ако учительтъ трѣбва да корригира ученика си постоянно, то развѣ въ неясното и точно разумѣвание на неговитѣ обяснения, а не и да стане корректоръ на чуждитѣ бабини деветини въ ржководствата, особито когато послѣднитѣ сж прѣпълнени съ непростителни грѣшки противъ самата наука и нейнитѣ непреложни истини и правила.

Не трѣбва и да обясняваме, че такива ржководства отнематъ излишно врѣмето на преподавателя, на шията на когото сж тѣ често навързватъ по нужда, или по липса отъ пó-добри.

Както щете, но книгата въ ржцѣтѣ на единъ юноша трѣбва, по възможности, да му се представя като единъ видъ догматъ, за уразумѣнието на който служи ржководството на учителя.

До такива промислювания ни наведохж пратенитѣ до редакцията на Периодическото Списание книжки съ горний надсловъ за разглеждание и рецензирание. За да не се увличаме съ подобни дълги премислювания, ний ще кажемъ за тѣхъ по нѣщо на кратко.

Първата отъ тия книжки, съставена отъ г. Кр. Ив. Мирский ни се видѣ, ако не нова за насъ (защото сме видѣли такъво нѣщо и въ руската педагогическа книжнина), то поне нова за Българската учаща се дѣтска публика.

Всичката книжка състои отъ 112 страници, отъ които 83 сж по́-вечето почерпнжти отъ такъва же читанка, съставена по Амосъ Коменский, чесский прочутъ педегогъ-писатель, другитѣ сж заемнжти отъ други читанки или сж съчинени.

Въ сравние на тие два дѣла единъ съ други, въ сжщата читанка ний забѣлѣзваме, че материалътъ въ първия, споредъ важноста му въ педагогическо отношение (като за въ третьото отдѣление), надтегва надъ материала отъ втория дѣлъ, назначенъ за въ сжщото третьо отдѣление.

На колкото ни стига ума да сждимъ, подобно распредѣление на такъвъ материалъ не представя нѣкое особно методическо улеснение нито за преподавателя, нито за ученика, особито когато първата часть е сериозна, а втората просто забавна, прилично по́-вечето като за чтение въ второто отдѣление. На това ни навождатъ образитѣ отъ първия дѣлъ, цѣлта на които е ученикътъ да се запознае нагледно съ разнитѣ родове человѣческа дѣятелность и промишленность, и съ названията на орждията, съ които се служи всѣкой производитель при произвожданието.

Тъй както въ тоя случай на дѣтето се дава възможность да си обогати понятията съ много нови за него думи и съ разни обстановки, тоя дѣлъ ни се види достаточенъ за преминувание въ единъ извѣстенъ периодъ отъ третята година, слѣдъ което, по правилата на педагогиката и метеда, трѣбва да се мине къмъ още по́-сериозното и трудното; а насоcаното забавно четение, освѣнъ статьята „расходка въ гората,“ едва ли ще удовлетвори такъво едно постепенно преминувание отъ по́-лесното къмъ по́-трудното.

За това г. Мирский по́-добрѣ щѣше да направи, ако бѣше помѣстилъ тоя забавенъ дѣлъ измежду статьитѣ отъ първия, или да бѣше го съвсѣмъ исхвърлилъ съ исключение на речената статья. При това и въ първата часть не всичко помѣстено ни се види твърдѣ удобно за заучвание: измежду рисункитѣ има и такива, които на́-да-ли щжтъ би разбрани отъ много слаби преподаватели, камо-ли отъ дѣцата. Такива ни се видѣхж образитѣ 6, 7, 8, 9, 42, 43, 52, за които се иска други по́-съответствѣтственъ дѣтски возрастъ, а тукъ сж излишни и ще служатъ само за измжчвание на дѣтското въображение.

Колкото и да сж изрядни образитѣ, но тий биjжтъ нѣкакъ на типове, взети отъ чуждия животъ, тогасъ когато дѣцата трѣбва да се запознаватъ на́й-напрѣдъ съ всичко, което ги окржжава, което е на́й близко до тѣхъ и носи народенъ карактеръ. Това е твърдѣ важно за първо врѣме.

Тъй и между забавното четение има нѣща съ съвсѣмъ легко и наивно съдържание, неподходяще като за дѣца отъ третьото отдѣление. Такива сѫ: „Добрий братъ“, „Свадебна пѣсень“, „Здравко“, „Вълкъ и Лисица“, „Изворъ вода“, „Муха и Комарь“, „Жътварска пѣсень“, „Чукче и Гвоздей“, „Баба и Кокошка“, „Кое съ какво се храни“, и т. н. Слѣдующитѣ пакъ статийки: „Царь Паунъ“, „Сонетъ“, „Слънце“, „Мразъ и вѣтъръ“ сѫ излишно умни, а по изложението или по съдържанието си нѣматъ нѣкое особно достоинство, исхвърлянието же на които би освободило книжката отъ излишна творческа фантазия (сравни тия расказы: „Слънце, мразъ и вѣтъръ“ съ „*Проказы старухи зимы*“ отъ третьята читанка на К. Ушинский, стр. 91 и съ превода му: „*Що сторила зимата*“ отъ Д. В. Манчова, втора чит. 75 стр.) Не малко вреди на тая книжка и езика на изложението ѝ. Чистия и гладъкъ слогъ на една читанка не пó-малко е важенъ за приучванието дѣцата още отъ малки да се изражаватъ точно, правилно и умѣстно.

Подобнитѣ, като слѣдующитѣ изражения, не твърдѣ украшаватъ статийкитѣ, въ които се срѣщатъ: Тъй на 19 стр. четемъ: „Шивачътъ взема мѣрка и крои дрехи споредъ мѣрката съ ножици отъ шаякъ сукно“ и т. н.

На 38 стр. „Грънчарьтъ върти *колелото*, което състои отъ *двѣ колела*, които се врътятъ на желѣзно вратено“ и пр.

На стр. 45: „Нашитѣ православни християнски черкови биватъ раздѣлени на три части: Олтарь, мѫжко отдѣление и женско“ (?!)

Стр. 56: „Книгопродавецътъ издава (?) книги и ги искарва (като патки?) и разнася за продань, или само продава книги“ и пр. А по долу: „А кой издава и самъ книги се нарича *и* книгоиздатель“....

Стр. 62: Огледалата правятъ отъ угладено стъкло на дъски (?), които (?) натриватъ отъ една страна съ амалгамъ (кое? дъскитѣ или огледалата, или стъклата за огледала?).

Подобни неточности и полилогии не сѫ рѣдки въ слога на тая читанка. Тъй влиянието на чуждия синтаксисъ твърдѣ често се забѣлѣзва въ нѣкои статьи, притурѣте при това и доста пропуски въ препинателнитѣ знакове.

Съзнаваме истината, че за първия возрастъ правописанието, и пунктуацията не съставятъ важна статья за учение въ първитѣ двѣ отдѣления; такива статьи дори не могѫтъ да бѫдѫтъ приложени къмъ знанието на дѣтето; за тия нѣща е назначенъ други, пó-зрѣлъ возрастъ.

Но въ писменноста, тѣ сѫ признакъ на езикознанието и вървятъ успоредно съ непремѣннитѣ правила на добрия и редовенъ синтаксисъ, както и съ точния, гладъкъ и вразумителенъ слогъ.

Ако за дѣтето е твърдѣ рано да изучаватъ значението на правописанието и пунктуацията, то не може да бѫде рано за въ третьото отдѣление дѣцата да се приучватъ поне на съвършенно правилно и грамматическо произношение на думитѣ, споредъ правилното имъ начертание съ надлежнитѣ звукове, както и на редовна декламация, споредъ частитѣ на една сложна мисъль и знаковетѣ, които ги отдѣлятъ или ги завършватъ.

Било ржководство, било читанка и каквато да е друга книжка, въ които не се увардюватъ тия непремѣнни условия, ни една отъ тѣхъ не може да се нарече въ цѣлоста си напълно довършена. Но, види се, у насъ и до сега още не сж навикнжли да обрѣщатъ сериозно внимание на такива, както ги наричатъ нѣкои, граматически дреболии, та книжкитѣ и по мимо тѣхъ слѣдватъ да си получаватъ одобрението на Дирекцията или Министерството.

Въ предговора си съставительтъ, като се отнася на нѣмското съчинение *„Unsere Bildung und Anarchie“*, привожда и единъ доста краснорѣчивъ цитатъ, а на́й-на края, като съзнава затрудненията, които могжтъ да срѣщнжтъ учителитѣ въ първия дѣлъ на текста, съвѣтова ги да разнообразятъ и да мѣнятъ послѣдователно трудното съ по́-лекото, сир. забавното. Ний не знаемъ, до колко това ще бжде удобно на преподавателитѣ. Може за г-на Мирский, като педагогъ, който по́-си разумѣва метода, това да е много по́-удобно; но той малко пояснява мисъльта си въ началото на Читанката си. Тъй и главната мисъль, която го е ржководила при съставянието ѝ, според приведения цитатъ, никакъ не проглядва презъ всичката читанка, нито въ система, нито поне въ метода ѝ, и тъмното за насъ си останж па́къ тъмно.

Въ заключение ще кажемъ, че колкото хубавъ материалъ има въ първия дѣлъ на тая читанка, ако бѣше се въсползовалъ отъ него нѣкой по́-вѣщъ педагогъ, той щѣше да украси читанката си несравненно по́-добрѣ и по́-умѣстно, да ѭ направи много по́-разнообразна, приспособляема въ училищата и привлекателно дома.

Втората книжка — Баснитѣ на г-на Гинчова — ни накара да се позамислимъ по́вечко надъ нея. Съдържанието ѝ оправдава много нѣщо отъ нашия погледъ върху исканията на врѣмето ни.

Разглеждането на тия басни ни бута къмъ искушението да ги напустнемъ преждеврѣменно, за да не говоримъ за общеизвѣстни и явни нѣща. Но, по длъжность, която си наложихме сами отъ всичко казано по́-горѣ, ний трѣбва да кажемъ за тѣхъ нѣколко думи, ако не за друго, то поне за оправдание на мислитѣ си върху оня дѣлъ на книжнината ни, който стои по́-долу отъ посрѣдственноста и отъ всѣка критика.

Безъ протакание. Въ обращението си къмъ читателитѣ авторътъ нарича баснята наука, въ която се намирала философия и благонравие (мораль) и т. н.

На колкото помнимъ, писателитѣ, дори самитѣ баснописци, сж избѣгвали да наричатъ баснята наука, при всичко, че тя въ теорията и историята на словеснитѣ произведения е бивала и е предмѣтъ за изучвание, и сама по себе има назначение да поучава.

Като се отнася къмъ поезията — епическия родъ съ алегорическа форма, значението на баснята е общеизвѣстно, а въ практическия животъ нейната мораль, която ни преподава тя, е предмѣтъ доста важенъ въ въспитанието за окастрюванието гнилоститѣ и животнитѣ слабости въ обществото на человѣцитѣ, както и за събуждането на заспалия здравъ разумъ, свѣста, и за поддържанието на

Богообразието въ человѣка, или поне стремлението към него. Слѣдователно, нейното направление е сатирическо; цѣлта ѝ е осмѣйванието, ако ни е простено да се изразимъ така, на нагледно представенитѣ характеристически чърти отъ страститѣ на паднжлия въ контрастъ съ здравия разумъ, съ общеприетитѣ правила на живота и надъ добродѣтелта; осжжданието на всичко, което е человѣкъ нарекълъ грѣхъ и порокъ: глупоста, безумието, лъжата, лукавството, лъста, зависта, ехидноста, клеветничеството, егоизма, властолюбието, ненаситноста, некадърноста, малодушието, посѣганието на чуждото, и др. под.

Като епически родъ (животний епосъ), тя е сжща героическа поемица, само че героитѣ ѝ сж взети нáй-често не само отъ животното царство, нъ и отъ другитѣ царства и отъ стихиитѣ. Расположението ѝ е такъво сжщо, само че всичко е въ кжсъ объемъ.

Въ баснята подъ булото на аллегорията человѣкъ вижда всичко това; а понеже слабоститѣ сж естественно свойственни на хората и имъ сж общи, то всѣкой гузенъ може да срѣщне въ тѣхъ и собственнитѣ си слабости или пороци, да ги осмѣе или осжди въ само себеси и, слѣдъ една кжса или дълговрѣменна борба съ себеси, може да се случи и да ги напустне, и, както казватъ, да се исправи въ очитѣ на реченото общество. Ето защо сж тѣ толково необходими за всѣкой възрастъ и сж уведени въ училищата за прочитание и развивание основния имъ смисълъ; ето кое ги прави важни и безотлжчни въ обществото и при нравственното въспитание на человѣка още отъ малъкъ.

Нъ, съврѣменно съ всичко това, тѣ иматъ езикословна и стилистическа важность. Отъ тая страна баснитѣ представятъ неисчерпаемъ резервуаръ отъ драгоцѣнни примѣри за граммати̇ческитѣ и синтактически правила, защото въ тоя резервуаръ се слива цѣлокупно народната рѣчь съ нейнитѣ особенности, идиотизми и проч.

Въ послѣдньото отношение баснитѣ даватъ храна и на грамматѝка и на преподавателя теорията на слога, и на учащия се. Отъ тѣхъ черпятъ първий правилата си, втория теорията си, а учащий се драгоцѣнни примѣри за приложение и оправдание на заученитѣ правила.

Ето, казваме, кое е направило баснята неизбѣжна, настолна книга въ кжщи, неотмѣнно помагало на школския чинъ.

Като самостоятеленъ родъ отъ поетическитѣ произведения, баснята не пó-малко отъ другитѣ родове изисковa отъ баснописателя талентъ и своеобразно художество, не пó-малко вджхновение.

Познаванието на свѣта, на живота съ общественнитѣ страсти, пороци потънко, благороднитѣ и животни наклонности на человѣка, естеството, природата и свойствата на всичко въ нея, историята, философията и пр., и пр. — Ето пáкъ кое прави баснята толкова занимателна и привлекателна, общо за всичкото человѣчество. Ето защо масторски създадена баснята никога и за никого не губи интереса си. Образцовитѣ басни можешъ да прочиташъ много пжти едно слѣдъ друго, и винжги да намирашъ въ тѣхъ новъ интересъ.

Такива сж баснитѣ на даровититѣ баснописатели — Художници: Есопа, Лафонтена, Лесинга, Крилова. Чети единия или другия; чети, ако щешъ, и Индѣйския животни епосъ — Панчатантрамъ, инте-

сътъ ще бжде единъ и сжщъ; той ще се различава развѣ въ езика и идиотизмитѣ му.

Конечно, г-нъ Гинчовъ е доста смиреномудъръ, за да има такива претенции на художественъ баснописецъ. Безъ съмнѣние, той е гледалъ по́-вечето на ползата, която би могли да принесжтъ баснитѣ му на учащитѣ се и въспитующитѣ се, както и за да по́-испълне праздното мѣсто въ въспитанието, поради липсата имъ у насъ. За това първото издание на горнитѣ басни бѣ во врѣме; тѣ подбудихж и г-на Илия Христовича да издаде единъ малъкъ дѣлъ отъ своитѣ, съставени по подражание басни. Мисълта и на двоицата бѣ благородна; но отъ къмъ испълнението ѝ сполуката на баснитѣ имъ е твърдѣ ограничена.

Второ. По́-голѣмата часть отъ повторно издаденитѣ и неисправени басни на г-на Гинчова сж взети отъ дѣдо Криловитѣ басни, спр. сюжетитѣ имъ сж заимствовани, съ исключение на нѣкои оригинални извжтрѣ, само че основнитѣ почерпнжти мисли сж силно перифразирани и често насосени безъ нужда. Тѣ се отличаватъ съ онова многословие, което твърдѣ често поглъща не само силата на основната мисъль въ баснята, но и ясноста и гладкоста на слога. Тая мисъль, като резултатъ на или за нагледното ѝ развитие въ аллегорическия разсказъ у дѣда Крилова стои или въ края, като нравоучителенъ епилогъ, или въ началото на баснята, като прологъ, на който идеята се развива сетнѣ въ кра́тичката драма между животнитѣ или веществата.

Другитѣ отъ баснитѣ му сж собственно негова измислица; но и тѣ не се отличаватъ отъ първитѣ въ това отношение. Излишната фразеология имъ вреди до толкова, щото тѣ мжчно се четжтъ, безъ едно особно усилие на ума (толкова сж легки въ съдържанието си); заучванието имъ на паметь отъ дѣцата нѣма да имъ принесе нѣкоя особна полза, както отъ истинскитѣ добрѣ съставени басни; а при декламацията имъ тѣ могжтъ да си изгубятъ съвсѣмъ ефекта.

Съ малко думи: първия главенъ недостатъкъ на тия басни състои въ отсжтствието на оная краткость и образность, която характеризира Есоповитѣ и дѣдо Крилововитѣ.

Втория имъ недостатъкъ състои въ това, че много отъ тѣхъ сж нѣкакъ като посърнжли и повѣхнжли; живоста имъ като че се поддържа искуственно, чрезъ дълги разсуждения и нравоучения, съ които сж претоварени началото и края имъ; това прави, щото почти въ всичкитѣ подобни басни на автора пролозитѣ или епилозитѣ да надтегватъ надъ съдържанието на аллегорическия разсказъ.

Това се съглежда още по́-скоро толкосъ по́-вече, защото, обикновенно, споредъ теорията, която ни преподаватъ искуснитѣ баснописци, всѣко нравоучение или трѣбва да се развие послѣдователно въ разсказа, или трѣбва само́ като да истича отъ него въ края му.

Съгледано е, че художественнитѣ басни много пжти не се и нуждаѭтъ отъ нравоучение. Дѣдо Криловъ ни показва това често и ни учи още, че не въ многото обърти и перифрази на една и сжща мисъль състои силата на нравоучението, а въ обширното значение на кратката мисъль, въ която е то облечено или може да се облече. За това въ неговитѣ басни нѣма да срѣщнешъ не само праздни или

повторени изражнния, но дори и дума излишна, било въ разсказа, било въ нравоучението; у него като че всѣка дума е претеглена, измѣрена, съобразена и помѣстена споредъ съотвѣтственното движение на страста, легкомислението, ролята, характерътъ или разума на всѣкой герой, или споредъ обърта на дѣйствието.

Третий недостатъкъ на книжката състои въ слога, правописанието и пунктуацията.

Първия е развлеченъ, пъленъ съ повторения, провинциализми, дори и безъ всѣкоя нужда исказенъ; второто, сир. правописанието, е съвършенно криво, а третьята — пунктуацията, е дори безсмисленна въ много мѣста.

Не трѣбва да се забравя, че такава книга (ужъ пуста наука) съ такъво важно и деликатно назначение, която трѣбва да служи за образецъ при езикоизучването, трѣбва да не допуща ни нàй-малко подобни важни недостатъци. Тъй както сѫ съставени и написани сега баснитѣ на г-на Гинчова, тѣ не могѫтъ да послужѫтъ, разви въ обратно отношение — като за задавки на ученицитѣ да се опитватъ въ исправянието правописанието, препинателнитѣ бѣлѣзи и слога.

Не сѫ излишни, мислимъ, и нѣкои указания за оправдание на това, което казваме.

Като за примѣръ:

На 34 стр. Баснята за *Скѫперника* съдържа въ началото и въ края разглаголствия и повторения между стиховетѣ на четиристишията; едно и сѫщо не съ други думи, а съ други объртъ.

На 39 стр. *„Котка и пила“* едното отъ нравоученията е излишно.

На стр. 54 *„Куче и Муха“;* това не е нито басня, нито нравоучение, дори и много прилича на разглаголствие.

На стр. 55 *„Дѣте и сѣнката му“;* що е за нравоучение въ десеть четверостишия?

На 62 стр. *„Крамола“* състои отъ 34 куплета — цѣла поема!

На 73 стр. *„Бръмбари“* — нищо и никакво.

На 90 стр. *„Глупава добрина“;* нравоучението на тая басня прилича на разсѫждение, и пр.

Като за характеристика на полилогията на тия басни, ще забѣлѣжимъ, че нáй-дългата отъ тѣхъ е *„Крамола“* — 34 4-стишия. Нáйкѫситѣ сѫ отъ 6 до 4 куплета (виж. *Леса и Левъ* = единственната нáй-кѫса басня); другитѣ заематъ срѣдньо мѣсто между 34-хъ и 6-хъ 4-стишия, или между 136-тѣхъ и 24-тѣхъ стихове.

Дължотата на много отъ тия басни не би вредила въ нищо, ако би всичко, което се казва, бѣше дѣло. Но, за жалость, ако би да земе човѣкъ и да окастри полилогията отъ необходимото съдържание на една отъ баснитѣ и нейния смисълъ, окастреното би надтегнѫло надъ главната мисъль. Тоя важенъ недостатъкъ произхожда отъ стихотворната форма на баснитѣ. За поддържание на приетия ритмъ и за спогодяване на ритмитѣ, авторътъ по необходимость прибѣгвалъ до перифразитѣ; това произвело многословието въ ущербъ на сжатоста (стутаноста) на слога. Ако бѣше автора простичко превелъ въ проза баснитѣ на Крилова, тѣ щѣхѫ да излѣзѫтъ пó-кратки, гладки и

вразумителни. Въ такъвъ случай той щѣше да се отърве и отъ провинциализмитѣ, и не щѣше да кара героитѣ на баснитѣ си да говорятъ като че силомъ: *дубрутро, дурдѣ, фърлѭ, видя, одучи* (отъ очи), *отъ злата* (множественно число отъ злато?), *мошь, оглидала, примѣнѫ, пепялъ, нѣ, хичь, колѣ, чумѣно, мой* (може), *'се* и пр.

За да характеризираме още пó-отблизо труда на г-на Гинчова, допущаме си да приведемъ слѣдоющата параллель между баснята на Дѣда Крилова „Ворона и Лисица“ съ сѫщата басня на автора. Отъ тая параллель ще стане явенъ и подражателний талантъ на г-на Гинчова.

Криловъ:

Ворона и лисица.

Ужъ сколько разъ твердили міру,
Что лесть гнусна, вредна;
Но только все не въ прокъ,
И въ сердцѣ льстецъ всегда отыщетъ уголокъ.

Воронѣ гдѣ-то Богъ послалъ кусочекъ сыру.

На ель ворона взгромоздясь,
Позавтракать было совсѣмъ ужь собралась,

Да призадумалась, а сыръ во рту держала.

Ц. Гинчовъ:

Кума лѣса и гарга.

Отъ една мандрѫ-кошарѫ
Когато не былъ овчара,
Отъ галунитѣ гарваньe
Открадва буцѫ сырѣне.
(N. B. Кой отъ кого открадва?)

Гаргытѣ твърдѣ обычьѭтъ —
Каквото видьѭтъ да крадѫтъ —
Нѣкой пѫть грабьѭтъ и крадѫтъ
И нѣща, кои й не ядѫтъ.

И нѣкой хора тѫй правьѭтъ —
Въ рѫцѣ, що падне, не оставьѭтъ,
Ако й да не имъ потрѣбно,
Да го оставьѭтъ, имъ срамно.

Въ гаргытѣ мож' да е нужда,
Коя óтглады дохожда —
Що то й лъсне предъ очи,
Тя да го грабни, завлече!

Тѣжко и горко на този,
Кой хората си докара,
Отъ нуждѫ сичко да крадьѭтъ,
Що видьѭтъ и що уловьѭтъ!...

Нъ както било, то било —
Това ся казватъ случило,
Гаргата хвърка съсъ кѫса,
Каца на върха на брѣста.

Брѣста на бърдо высоко,
Край пещерьето дълбоко,
Дѣто лѣсицы живѣѭтъ
И кукумѣвкитѣ пѣѭтъ.

Гаргата глѣда отгорѣ —
'Дѣ да си мѣсто избере,
Да кацни да го изъяде,
И пó-весела да иде.

На ту бѣду лиса близехонько бѣжала;
Вдругъ сырный духъ лису остановилъ:
Лисица видитъ сыръ, лисицу сыръ плѣнилъ.
Плутовка къ дереву на цыпочкахъ подходитъ,
Вертитъ хвостомъ, съ вороны глазъ не сводитъ
И говоритъ такъ сладко, чуть дыша:
„Голубушка, какъ хороша!
Ну что за шейка, что за глазки!
Разсказывать такъ просто сказки!
Какія перышки, какой носокъ!
И, вѣрно, ангелскій быть долженъ голосокъ!
Спой, свѣтихъ, не стыдись!
Что, ежели, сестрица,
При красотѣ такой, и пѣть ты мастерица,
Вѣдь ты бъ у насъ была царь-птица!"
Вѣщуньина съ похвалъ вскружилась голова,
Отъ радости въ зобу дыханье сперло, —
И на привѣтливы лисицины слова
Ворона каркнула въ все воронье горло:

Сыръ выпалъ —
Съ нимъ была плутовка такова.

Нъ тя не види подъ брѣста
Кума лѣсица, 'дѣ ся спря;
Жълтитѣ очы зальщя
И мазнѫ пѣсянь ѝ запѣ:

„Кумице врано хубава!"
„Каква си мила, гиздава",
„Какви ти лъщѭтъ перата:"
„Горѭтъ на много сърцата!"

„Само незнаѭ какъ пѣешь:
„Да зная ѝ това, щешь-нещешь,
„На бана ще тя похвалѭ,
„Или на царя и краля!"

Гаргата викна та запѣ:
Пусто ѝ сърдце не утърпя,
Дуръ си отвори гагѫтѫ,
Падна и долу гозбата!
А кума лѣса — туй чака:
Тя кокошкитѣ от'чардака
Сваля гы, души и дави,
А сиреньето — ще остави...?!

— „Ой врано, врано, вранушо,
„Дърта глупава брънтушо:
„Умъ, разумъ ты да имаше,
„Та царство, що ти трѣбаше?!"

Това се често случава,
Рѣдомъ по свѣта и става,
Че лукавия лѣнивецъ
Храни ся отъ труда на глупецъ.

По́-нататъшни бѣлѣжки, цитати и коментарии сѫ излишни.

Третьата книжка отъ Г. Саранова и книжкитѣ (читанкитѣ сирѣчь) на Г. Манчова, за четение въ втора и пр. година слѣдъ букварьтъ; всѣка отъ тѣхъ могло би да послужи като предмѣтъ за отдѣлно разглеждание. Но, понеже въ редакцията на Периодическото Списание постѫпи за непечатвание една статья, въ която съчинительтъ ѝ напада доста рѣзко читанката на Г. Саранова, съ намѣрение да позамаца съ калчица педагогическия авторитетъ на речения и да поблазни, или по́-добрѣ да речемъ, да поглади авторското(?) самолюбие на извѣстния съ патриотизма си народний сподвижникъ по съставянието на прелестни читанки за малки дѣца по нагледния метедъ, Г-на Д. В. Манчова; и понеже ний изъ уважение къмъ двоицата, намираме за необходимо първенъ да попрелистимъ и поразгледаме труда на единия и на другия авторъ, и сетнѣ да помѣстимъ статьята на страни-

щитѣ на списанието си: то оставяме да извършимъ пó-обстоятелно горньото разглеждание въ единъ отъ слѣдующитѣ книжки на изданието си. За сега ний ще си позволимъ да направимъ само нѣкои бѣлѣжки върху тия читанки, и то по поводъ на сѫщата статья.

Първо. Въ статьята се натяква на г. Саранова за небрежноста му при съставянието на втората си читанка, защото не се е водилъ, като г. Манчова, стъпка по стъпка, по рѫководството на г. К. Ушинский. Сѫщеврѣменно се напада г. Сарановъ и за нѣкаква си недобросъвѣстность, „която другадѣ могла би да се нарече кражба", защото се е заемвалъ(?!) съ двѣ шѣнн отъ г. Манчовия Бащинъ езикъ за четение въ 2 и 3 година.

Именно тукъ е завръзката; всичко друго въ статьята се трупа въ единство около тая главна мисъль отъ интересантната страна за развитието и доказванието на истинноста ѝ.

Читанкитѣ на г. К. Ушинский — „Родное Слово" сѫ предъ очитѣ ни заедно съ читанкитѣ на г. Манчова и Саранова. Отъ прелистюванието и сравнението имъ побудителнитѣ причини за появлението на една подобна статья ни станѫхѫ повече отъ колкото ясни. Да указваме листъ по листъ кой отъ кого, колко и що е заемалъ, и да разоблачаваме самооболщението на единия, та да оправдаваме труда на другия, отъ тая страна не е наша специална работа. Ний бихме могли да насочимъ читателя на една такъва мисъль, само при единъ пъленъ разборъ на педагогическитѣ достоинства на тия читанки, и то до колкото може да ни дозволи честа и до колкото сме въ право да се намисаме въ подобенъ случай въ нападения, отъ които могѫтъ да се родятъ съвършенно лични расправии, до колкото и се слѣдва да поемаме върху си ролята на специаленъ експертъ или третейски сѫдия, особито когато има причини да се оправдае народната пословица, която казва: „помукчията отъ бѣло куче хасъ не струва".

Пó-нататъкъ. Струва ни се, че съчинительтъ на статийката, като че му се иска да поиграе ролята на рицарь-защитникъ на невинноста и покрусаната добродѣтель, и дипъ се е начумерилъ и нагрочилъ въ статьята си върху г. Саранова, върху читанката му за четение въ второ отдѣление, и на неговото мнимо грабителство отъ г. Манчовитѣ мними оригинални съчинения и оригинални преводи отъ К. Ушинский.

Тая негова рицарска готовность да хвърли рѫкавицата въ очитѣ на единъ такъвъ опасенъ съперникъ като Саранова, за обявление двубой и отмъщение за мнимо напрасливо страдающия г. Манчова, намѣсто да му принесе честь и слава, може да принесе голѣмъ ударъ на клиента му и да го низвъргне въ преисподняя; слѣдователно, намѣсто да подправи вѣждитѣ на г. Манчова, може да стане причина, за да му се извадятъ очитѣ. Удушливия прахъ, който може да се повдигне отъ падението на жертвата, може да удуши и самия статитие — писецъ.

Но да оставиме глумата на страна.

Съзнаваме, че г. Манчовъ не малко услуги е принесълъ на врѣмето съ своитѣ сполучливи читанки — „Бащинъ езикъ" Тия читанки и до днесъ още не сѫ си загубили достоинството и цѣната въ очитѣ на педагозитѣ, и не едно поколѣние дѣтско за напрѣдъ ще се поучава

по тѣхъ. Това става явно отъ многочисленнитѣ издания на читанкитѣ му. Тъй първата е претърпѣла вече 16 издания, втората 13, третьята 9 издания, тогасъ когато г. Сарановата втора читанка не надминува 5-то издание, какво иска г. Стратиеписецъ повече? Или тръси бела за г. Манчова.

Статиеписецътъ, при оплакванието на гос. Манчовитѣ читанки срѣщо похищенията на г. Саранова, е заборавилъ, види се, да попрегледа „Родное Слово", не за да се убѣди, но да си припомни, че и самъ г. Манчовъ не само съ двѣ шѣпи, но, може да се каже, и съ калпакя си, па може и съ кошъ да е заемалъ, като е доста гистичко превождалъ речнитѣ читанки на К. Ушински, не само стъпка но стъпка", но и статья но статья, почти на цѣло, съ исключение на малки работи. Отъ любопитство ний сравнихме читанкитѣ му „Бащинъ езикъ" съ „Родное Слово", видѣхме и се убѣдихме въ истиноста на думитѣ си.

Слѣдъ това, като сравнихме II читанка на г. Саранова съ „Башинъ езикъ" и съ „Родное Слово", намѣрихме, че и той не е билъ съвсѣмъ безгрѣшенъ, отъ къмъ източника, отъ който се заемалъ, само какво е, че той като педагогъ въ дѣйствителноста, е билъ по́-самостоятеленъ отъ първия, който, трѣбва да признаемъ, не е педагогъ, а преводачъ-компилаторъ на педагогически читанки и — книгоиздатель.

За разнообразие и за побългаряване на читанкитѣ си, и двамата тукъ-тамъ се ползовали отъ народното умотворство (народната поезия и философия) и размѣстили заемнѫтото. Г-нъ Манчовъ „стъпка по стъпка", по подражание на Ушинский, г. Сарановъ по усмотрѣние на педагогическата си практика, като учитель на маловъзрастни дѣца, а може би, както самъ си казва въ предговора, споредъ исканието на программитѣ на Министерството.

Ний претръсихме, за да видимъ, кое г-нъ Сарановъ заемнѫлъ отъ дѣйствително собственното на Г-на Манчова, па освѣнь гдѣто такъво нѣщо не намѣрихме, но дори и въ похвата на единия и на другия намѣрихме разлика.

Почертнѫтото имъ е достояние на *Ушински*.

Въ такъвъ случай нито единия нито другия иматъ право да си присвояватъ и забраняватъ чуждото достояние.

Съ малко думи, пълната самостоятелность отъ къмъ набора на материала въ читанкитѣ имъ липсова.

Тъй и пламъка на распрята, който г-на статиописецъ иска да раздуха, за да ѭ повдигне между единъ педагогъ и единъ книгоиздатель, е неумѣстенъ.

Застѫпничеството му би било умѣстно само тогива, когато г. Сарaнановъ си позволеше да препечата изцѣло труда на Г-на Манчова и въ порядъка, о който се придържа той въ нарежданието на статиитѣ си въ книжкитѣ; но Слава Богу това го нѣма. Слѣдователно, нѣма и защо да ставатъ излишни докачения, дандании отъ нищо и никакво.

Трудоветѣ и на двоицата сѫ полезни, защото всѣко по своему и на мѣстото си отговаря въ по́-голѣмата си часть на нагледното учение, та нека си мируватъ и се надпреварватъ честно въ подвижни-

чеството си, по съставянието на пó-добри и още пó-практични читанки за дѣцата.

„Доброто и хубавото само се хвали“, казва опитната народна философия.

Пъленъ компетентенъ бива оня, който въ това отношение си постига цѣлта, нáй-много нáй-умѣстно и нáй-добросъвѣстно. За сега ще притуримъ още, че такъвъ компетентенъ до тая минута си остава художникътъ и мастерътъ на двоицата — К. Ушинский.

Ний бихме могли да се произнесемъ още и върху система и метода на поименованитѣ трудове на нашитѣ списователи: въ това отношение г-нъ Манчовъ като че е пó-аккуратенъ и стои пó-високо отъ г-на Саранова; но и г-нъ Сарановъ не е далечъ и пó-доленъ отъ г-на Манчова, само че послѣдния е пó-стегнѫтъ и прибранъ. Недостатъцитѣ, които авторътъ на статията — *„Педагогическитѣ книги у нашенско“* — съглежда въ читанката на Саранова, сѫ твърдѣ малко и незначителни, и приличатъ пóвечето като на възнамѣрени притурки, отъ колкото да покварятъ цѣлото; исхвърлянието имъ отъ книжката не би ѝ принесло голѣма загуба.

За поощрение на двамата подражатели на К. Ушинский, ний имъ честитимъ благоприятния случай, че ги отърваваме отъ едно възнамѣренно, може би, посѣгвание на статиеписеца за да ги скара помежду имъ, и молитствоваме на читанкитѣ имъ добра и благоприятна критика отъ нѣкой пó-компетентенъ специалистъ — педагогъ, добъръ успѣхъ въ предприятията имъ; само пó-вечко самостоятелность въ бѫднитѣ имъ трудове, пóвечко снисхождение единъ къмъ другиго.

Съврѣменно молитствоваме на госп. Манчова да стане българска аттическа пчела, а на г-на Саранова да бѫде още пó-припазливъ, за да не дразни нито настоящитѣ, нито бѫдѫщитѣ свѣтила съ заемнѫта свѣтлина на Балканския полуостровъ, та нека се уповава пóвечето на благоразумната критика.

ъ.

II.

Старобългарска грамматика съ сборникъ отъ образци за четение, разборъ и прѣводъ. Съставилъ *Никола П. Поповъ. Прага 1883.* 8° 72.

Тази старобългарска грамматика е издадена нарочно за нашитѣ срѣдни училища, за да се олеснятъ ученицитѣ при изучаванието на прадѣдния ни езикъ. Когато е тъй, то трѣба критиката да обърне особно внимание на книгата, понеже всѣка една лоша или добра страна въ неѭ ще има и лоши или добри слѣдствия, колкото се отнася до знанието на прадѣдния, па слѣдователно, и днешния ни езикъ въ младото поколѣние. За това се помѫчихъ отъ своя страна да дамъ съ настоящето, колкото ми бѣше възможно, пó-обективенъ разборъ на този толкозъваженъ учебникъ.

Прѣди всичко, какво очакваме и трѣба да очакваме отъ подобенъ учебникъ? Почти излишно е да се отговари, че старобългар-

ската граматика трѣба да поучи и научи ученика, какъвъ е билъ езика, съ който говорили старитѣ Българе, какви му сѫ звукословнитѣ закони, какви граматически форми ималъ и по кой начинъ се пореждали думитѣ въ изрѣчението, т. е. синтактически. Г. Поповъ не е испълнилъ нито първото условие и, разбира се отъ само себе си, още по́-малко е тогава могълъ да испълни останѫлитѣ. Вече въ 1 § ни очудвя г. Поповъ съ особенната си краткость и неясность върху езика, грамматиката на който се е наелъ да ни представи като учебникъ. Тукъ изведнъжъ се казва: „Старобългарский язикъ се нарича онова славянско нарѣчие, на което въ IX ст. по р. Хр. св. Кирилъ и Методий прѣвели священитѣ книги отъ грѫцкия языкъ.“ Само съ това дефинира г. П. потеклото на езика, защото Колосовъ въ „старославянская грамматика“. Изд. 2. Одесса. 1869, не намѣрилъ за нужно да поговори по́-вече върху туй на русскитѣ си ученици. Само че г. П. на мѣсто „старославянскій“ турилъ „старобългарский“, а останѫлото оставилъ пакъ както си е у Колосова: нѣкой го наричатъ старославянский а нѣкой церковнославянский, защото представя прочуто богатство отъ къмъ звукове и форми, което е било свойственно на „*славянския*“ езикъ въ старо врѣме. Колосовъ счита старобългарския езикъ за старославѣнский, който стоялъ спрямъ днешнитѣ словѣнски нарѣчия като майка, слѣдователно, придържа се о давно вече пропаднѫлата теория. Г. П. като преписвалъ и притурилъ думата: „старобълг.“ не забѣлѣжилъ противорѣчието. Не ли е тука мѣстото, гдѣто е трѣбало г. П. да изложи кратко и ясно историята на старобълг. езикъ и неговата писменность, както и да опрѣдѣли отношението му къмъ днешния ни езикъ, сир. да спомене, че старобългар. се отнася къмъ новобългарския (днешния) както на пр. старочехския къмъ днешния чехски езикъ? На мѣсто това г. П., безъ всѣкъква свързка съ гореказаното му въ 1 §, изброява индоевропейскитѣ езици! На това го потъкнѫлъ г. Колосовъ, който споменава, че „старославянскій“ езикъ се брои между индогерманската фамилия на езицитѣ.

Вече отъ първата страница е ясно, че г. П. не разбралъ нито Колосова и че никакъ не му е ясно, на кой езикъ пише граматиката ..... Това и самъ доказва на 3 стр. § 6, гдѣто тъй дѣли историята на старобългарската писменность: „Истор. на старобълг. писменность се дѣли на 3 периода: старий, въ който се броятъ древнитѣ паметници отъ X—XIII в. срѣдний, въ който се броятъ черковнитѣ книги, писани въ Россия, България и Сърбия отъ XIII—XVI в. и новий, въ който се броятъ черковнитѣ книги, печатани въ Россия, Полша, Сърбия и Венеция отъ XVI в. насетнѣ.“ Отъ това излиза, че г. П. подъ „старобългарски“ разбира черковний езикъ „по сичкото му развитие“, както казва Момчиловъ, отъ когото е взелъ това г. П., понеже въ противенъ случай щѣше поне да спомене за разликата въ езика. Г. П. е измѣсилъ въ притуреното си зборниче откѫсъци отъ старобълг. паметникъ: „Супрасльското евангелие“ съ други „русскобългарски“ отъ всичкитѣ столѣтия до най-ново врѣме. На пок. Момчиловъ може се прости за онѣзи врѣмена, когато той писалъ, че заедно съ старобългарскитѣ форми напечаталъ и измѣ-

силъ и русски. При всичко това Момчиловъ е пакъ по́-разбралъ въпросътъ отъ г. П., както се вижда отъ прѣдисловието на ст.бълг. граматика, 1865 г. Но съ какво да се оправдае това незнание на г. П. при днешното развитие на славистиката? Незнамъ, защо се хвали тогава г. П. въ прѣдговора, че познавалъ и употрѣблявалъ и Миклошича, който е тъй добрѣ доказалъ и обяснилъ разликата измежду езика въ тъй нареченитѣ по него „панонски" (старобългарски) ржкописи, отъ онзи въ русскитѣ и сърбскитѣ паметници?! Какво може да разбере ученика отъ всичката тая бъркотия? Ученика или нѣма нищо да разбере, или, ако разбере, то ще схване тъй както г. П. мислилъ, сир. че той ще учи граматиката на църковний езикъ и механически ще чете въ сборничето единъ пжть: **ѡржжїє**, други пжть **оружїє**, **трьплѭ** — **тѣрплю**, **твоꙗ** — **твоѧ** и т. н. Момчиловъ поне казва на ученика, че то не е сжщи старобълг. езикъ, но че е измѣненъ, подъ влиянието на русский, etc. etc. Г. П. това нито незнае, а камо ли да го казва!!

Вѣренъ на своето незнание, г. П. наброява, слѣдъ като раздѣлилъ историята на ст. българ. писменность, и „старобългарскитѣ" кирилски паметници. На първо мѣсто стр. 4 турга „Остромировото евангелие", при всичко, че е писано въ Руссия, подиръ „Супресал. ев." на едно съ „Изборникъ Святеславовъ" покрай различни харатейни евангелия отъ XIII, XIV, XV в. и т. н.! Само крайно незнание може да допусне таково нѣщо! Всѣкий може да си представи, какво убъркване на понятията ще настане въ ученика, слѣдъ като прочете всичко това. При това г. П. споменава за кирилски паметници и глаголски паметници, безъ да е продумалъ дума по́-напрѣдъ, че сжществува таково нѣщо, но тутакси захваща: „Отъ кирил. старобъл. дрѣвни паметници по́-забѣлежителни сж" стр. 3. По този начинъ увежда г. П. ученика си въ изучаванието на ст. бъл. езикъ. Звукословието или Фонетиката тъй сжщо е преписалъ отъ Колосова, но така, щото или не разбралъ, или взелъ само половината отъ едно цѣло, или пакъ раздѣлилъ нѣща отъ една категория въ двѣ, за да бжде — оригиналенъ! Слѣдъ като наброява буквитѣ на кирилицата, първата му забѣлѣжка е, че буквитѣ **к**, **ж** били взети отъ латинското азбуке, а пакъ **ц**, **ѵ**, **ш** отъ еврейското(?!) Такива нѣща се пишжтъ въ българ. учебникъ въ 1883 год. Подиръ казва че: Буквата **ѕ** (дз) се употрѣбявала само за числителенъ знакъ, а отъ послѣ почнжла да пишжтъ съ неж по нѣкога и нѣкой думи като **ѕвѣзда**, **ѕѣлѡ**, **ѕѣница** и др. стр. 6 заб. Сжщото казва и Колосовъ (стр. 5). Но това не може да се пише днесъ, а па на́й-малко въ бълг. учебникъ, когато е буквата **ѕ** една отъ на́й-важнитѣ характеристики, по която се познаватъ паметницитѣ отъ чисто българско произхождение. Вече на́й-старитѣ паметници и отъ двѣтѣ азбукята иматъ особни знакове за звукътъ *дз* и *з*. Въ Зографското, Клоцияновото и Супрасалското евангелие редовно се пише **ѕ** въ думитѣ като: **ноѕѣ**, **дроуѕѣ**, **мноѕѣ**, **ѕвѣзда**, **връѕѣ**, **ѕѣд**, **полѕа**, **ѕвѣрь**, **стъѕа**, и т. н. Но не само старитѣ, а и срѣдне-бълг. паметници употрѣбяватъ редовно **ѕ**, пакъ и въ на́й-новитѣ, че и до днесъ. Нима не е извѣстно на г. П., че и въ пѣснитѣ на братя Миладиновци се пише: *бладзе, друдзи, дзвезда, дзвере, дзизъ, дзвоно, ковчедзи, мнодзина,*

нейдзинъ сълдза и т. н.? Не знае ли нáй-наподиръ, че звукътъ *дз* и днесъ се чува не само въ македонското но и въ сѣверо-източното бълг. нарѣчие?

И въ Миклошича можеше Г. П. да види н. пр. на стр. 252 Lautlehre: „Aus den pannonischen und bulgarischen Quellen fand **s** den Weg in die serbischen; in den russischen Quellen wird **s** meist als Zahlzeichen gebraucht.“ Колосовъ търси своята „старославянщина“, разбира се, въ русскитѣ извори, а г. П. мисли, че може механически да преписва. Сѫщата погрѣшка е направилъ и Момчиловъ въ ст. бъл. си граматика, стр. 17 заб. който тъй сѫщо е съставилъ грамматиката си по русски учебници въ онова врѣме.

Въ 10 § ст. 6 наброява г. П. гласнитѣ звукове **а, ꙗ, є, ѥ, о, оу, ю, ѣ, ъ, ꙑ, ь, ѫ, ѭ, ѧ, ѩ**. Слѣдователно, той подразумѣва тука чистий ст. българский езикъ, понеже само той различавалъ както трѣба всичкитѣ споменѫти гласни. Слѣдъ това въ § 13 стр. 7 казва се, че **ъ** и **ь** били „слаби“, „тѫпи“ гласни и че се употрѣбявали на края и въ срѣдата на думитѣ, както и въ днешний(?) ни езикъ, и че отсетнѣ, по влиянието на русския езикъ, изчезнѫли отъ срѣдата на думитѣ, като се замѣнилъ звукъ **ъ** съ **о**, а **ь** съ **є**. Та на ли ученика учи граматиката само на ст. бълг. езикъ, и какво му трѣба да знае той за измѣнения, станѫли подъ чюждо влияние, никакъ не свойствени на старо-бълг. езикъ? Но като харесало на г. П. да говори за подобни работи, защото не е казалъ и за другитѣ измѣнения, н. пр. че **ѫ** изговарятъ Русситѣ като **ѹ**, а **ѧ** – **ꙗ**, и т. н.? Защо поне тука не споменѫнъ за разликата между старо-руско-българский езикъ. Но тъй е то, когато се краде отъ 2—3 книги, а не се разбира прѣдмѣтътъ, защото, ако да разбираше г. П., не щѣше да говори, че **ъ** и **ь** сѫ слаби гласни и че се употрѣбявали както въ днешний ни езикъ(!); въ такъвъ случай не щѣше да каже тъй сѫщо, че **є** е твърда гласна, защото не била йотирована, стр. 6 § 12. Госп. П. като мисли, че **ъ** и **ь** се изговаряли както днесъ въ черквата се изговарятъ (по руски: о или е) и както въ днешний български езикъ въ срѣдата ъ = ь, а на края ъ = ь = о, не намѣрилъ за нуждно да говори върху произношението имъ, понеже въ Момчилова не намѣрилъ **ъ** и **ь** между буквитѣ, за които Момчиловъ говори, че си промѣнили произношението въ днешний ни езикъ. Та и Момчиловъ казва, стр. 17, че „старобългарскитѣ букви се произнасятъ комахай до сущъ както и въ новобългарската писменость“. Г. П. като повѣрвалъ въ този случяй пó-вече на Момчилова нежели на Колосова, който доста обширно говори върху тоя въпросъ, не споменѫлъ нито думица за произношението на важний звукъ **ѣ**, на който ученитѣ посветяватъ по цѣли страници, н. пр. Миклошичъ 8 листа въ Verg. Grat. I. Изговорътъ на юсоветѣ, както го опредѣлява г. П. споредъ Момчилова, е нáй-оригиналенъ: **ѫ** се изговаряло, казва, като **жн, жм**: **ѫгълъ = жнгълъ, дѫбъ = джмбъ**. Този отговоръ прилича като когато нѣкой учитель би одговорилъ на ученика си, че н. пр. $\sqrt{64}$ е = на $\sqrt{64}$. ×. На ли се пита, какъ се изговаряло **ѫ**? Или може би г. П. да счита първото **ѫ** за старо бълг. а второто (въ: **жн, жм**) за новобългарско? И наистина, г. П. и самъ не знае, на кой езикъ пише граматика, и право му се споменя вече отъ кри-

тиката, че езикътъ, „чийто звукословни явления и ука за флексиитѣ има да изложи на бълг. ученикъ при сжщата старобълг. граматика въ сжщность не е старобългарски". Не е ли чувалъ нѣкогажъ г. П. че **ж** се изговаряло като *он* или *ан*, както доказватъ помашкото *рôка* и македонското *рака?* Не знае ли, че ново бълг. *ж* не е вече по произношението си ст. бъл. **ж** но *ъ?* Г. П. намѣрилъ за добро да премине мълчешкомъ и покрай зв. **ъı**, при всичко, че и самий Момчиловъ не се осмѣлилъ да каже, че **ъı** е днешно ново бълг. *и*, но споменава, че е имало твърдо произношение, подобно на русското.

Въ § 15 ст. 7 говори се за нѣкакво „измѣняванпе" на гласнитѣ. У г. П. нѣма разлика измежду оякванпе и ослабванпе на гласнитѣ. При него тѣ се „измѣняватъ една на друга", безъ редъ и законъ. И тъй **є** се измѣнява на **а**: **блєкж — блакъ**, **є** на **о**: **тєкж — токъ**, **и** на **о**: **бити — бой**, **о** на **и**: **пою(!) — копити(!)** **и** на **а**: **пити напаіати** и т. н. Не е ли помислилъ г. П., че тука има закони, по които ставатъ тѣзи измѣнения и че измѣнението на гласната стои въ право отношение съ смисъла на думата? Защо тогава е спеменжлъ на 6 стр. лаконически, че имало 3 основни гласа **а**, **и**, **ѵ**, когато не искалъ(?) да опредѣли отношението имъ къмъ останжлитѣ гласни? Ако е **о** станжло отъ **а**, тогава всѣко измѣнение отъ **а** на **о** е ослабване, тъй сжщо отъ **а** на **є**, на **ь** и обратно. Въ **морити — оумаріати**, **просити — къпрашати**, **скочити — скакати** и т. н. не е ли смисъла, въ последнитѣ оякнжлъ? Не зна е ли г. П. за яснитѣ пропорции **бъıж — бити — бѣньць = ь: и: ѣ = сьбтнжти: сбитати: сбѣтити; ъ: ъı: оу = ръдѣти — ръıждъ — роуда: оу: ок: ак = слоути — сложж: слава**, и т. н.? Но далечъ бихме отишли, ако бихме искали да говоримъ за онова, което би трѣбало да се говори, понеже нѣма нито 5 реда въ учебника на г. П., които не би трѣбало да се замѣстятъ съ други. За ассимилация нищо не се споменува.

Сега ще преминемъ на съгласнитѣ букви. Между съгласнитѣ не виждаме **й** (j), както ни между гласнитѣ. Въ една забѣлѣжка, стр. 8 още подъ капитулътъ „гласни букви" казва се на кратко, че *j* е слаба съгласна. Какво значи това „слаба съгласна"? Или е гласна или е съгласна? Пó-вечето учени іж зиматъ за небна съгласна, тъй като сама за себе си не може да се изговори. Слѣдователно, г. П. трѣбало е да іж турне и опредѣли между съгласнитѣ.

За г. Попова **ж**, **ч**, **ш**, **щ** сж езични, а **л**, **н**, **р** небни съгласни, на мѣсто съвсѣмъ противното, стр. 8. Смѣкчаванието на гърленитѣ **г**, **к**, **х** въ **ж — з**, **ч — ц**, **ш — с**, нарича г. П. „измѣнение" на съгласнитѣ и туря ги въ една категория; смѣкчаванието пъкъ на свкавкитѣ **с**, **ц** въ **ш**, **ч** туря подъ друга категория съ заглавие „смекчение" на съгласнитѣ, § 20 стр. 8. За смѣкчението на **з** въ **ж** съвсѣмъ забравилъ г. П.! **д** се смѣкчавало съ притургание отъ прѣдѣ му **ж**: **родъ — рождєство**, а **т** съ **ш**: **хотѣти — хоштж**; устненитѣ се смѣкчавали съ притурание **л** подирѣ имъ: **любити — любліж**, и т. н. Стр. 9. Защо г. П. неразяснилъ, по кои причини му се „измѣнява" **г** на **ж**, а **ц** се „смѣкчява" на **ш**? Не е ли направена тази разлика, за да не изглежда че е вадено изъ Колосова?! Пó-мѣко ли става **д**-то и **т**-то, когато иматъ отпрѣдѣ си **ж** и **ш**? Та именно за това мѣкия елементъ

тука = j-тъ е принуденъ да премине въ палаталното си свойство, въ **ш** и **ж**, понеже **д** и **т**, като твърди гласни, които въ старо-бълг. езикъ никакъ не се смѣкчаватъ, немогѫтъ да иматъ непосрѣдственно до себе си мѣкъ елементъ. Затова е станѫла и метатезата. Сѫщото може да се каже и за „смѣкчаванието“ на устнитѣ **б**, **п**, **к**, **м**. И тѣ показватъ въ ст.-бълг. езикъ такъва твърдость, щото когато се срѣщнѫтъ непосрѣдственно съ *j*, като немогѫтъ сами да се смѣкчатъ, раздѣлятъ се отъ него съ тъй нареченото устнено **л**. Днешния бълг. езикъ има, освѣнъ твърди гърлени и устнени, тъй сѫщо и мѣки сир. такива, които могѫтъ се умѣкчи. Въ такива случаи не се претваря *j*-тъ въ *ж* и *ш*, нито се притуря лабиялно *л*, както на пр. въ: *провод'ѭ, плат'ѭ, бат'я, тет'я* и т. н. *люб'ѭ, лов'ѭ, куп'ѭ* и т. н. За тѣзи зѫбни и устнени, означени съ ' може да се каже, че сѫ смѣкчени отъ другитѣ, като въ вода, родъ, потъ, глава, хлѣбъ, купъ и т. н. На мѣсто такъво обяснение г. П. като наброява „смѣкчени“ устнени съ **л**, като: **люблѭ**, **ломлѭ**, казва: „Въ такива случаи у днешния езикъ пишемъ: *любя, ловя, ломя* и пр. а не *любѫ* (?!) *ловѫ* (?!) *ломѫ* (?!) и пр.

Второто е безсмислица, понеже, споредъ старо-бълг. езикъ можехме да очакваме само: **люблѭ**, **ломлѭ** и т. н, а не **любѫ**, **ловѫ**, както г. П. мисли. При такива едри грѣшки не остава врѣме да се говори за по́-ситнитѣ, на които брой нѣма. Тъй н. пр. г. П. не казва, че при устненитѣ се притуря **л** само когато дойдѫтъ непосрѣдствено въ дотикъ въ *й*, както ни при зѫбнитѣ, но само че се „смѣкчавали“ .... Забравилъ да забѣлѣжи, че гърленитѣ въ дотикъ съ зѫбнитѣ преминаватъ въ палаталъ **ш**: **рещи** отъ **ректи**, **мощи** отъ **могти**, **сѣщи** отъ **сѣкти**, **врѣщи** отъ **врѣхти** и т. н., т. е. че **гт**, **кт** и **хт** преминаватъ въ нѣкои рѣчи въ **шт** и че то сѫ остатъци на свършений звукословенъ процесъ въ старо-бълг., както това доказватъ много думи, като: **нощь** станѫла отъ *нокт* (нох – noctis, Nacht), **мощь** (нѣм. Macht), **дъщи** (Tochter) и т. н. Мислѭ, че единственно въ звукословието е мѣстото, гдѣто трѣба този процесъ да се обясни, а не да се спомене само тогава, когато дойде редъ за глаголътъ. За (въ § 23, стр. 9) „играта на звуковетѣ“ неможе сериозно да се говори ....

На́й-тежката но и на́й-важната партия отъ граматиката: „звукословието“ е и на́й-небрѣжно и на́й-невѣжествено изработена отъ г. П. Просто да си кажемъ, намъ ни е срамно, когато подобни нѣща смѣѭтъ още да се пишѫтъ въ на́й-новата ни школска литература.

Въ § 24, стр. 9, казва се, че съставнитѣ части на думитѣ били: коренъ, приставка и окончание. Приставка е за г. П. оная часть на думата, която стои прѣдъ корена сир. прѣдлозитѣ н. пр. *про*-славенъ. Това название е взето отъ Колосова. Този терминъ никакъ не изразява по духътъ на бълг. езикъ онова, което трѣба по г. П. да се разбере отъ него. Да бѣше поне „прѣдставка“, щѣше по́-добрѣ да се разбира. На́й-послѣ „приставката“ е на́й-незначителната часть на думата, понеже тя е прѣдъ корена и нѣма свързка съ флексията. Дефиницията на кореня взелъ г. П. отъ Момчилова, гл. § 10 стр. 21: „корена е оная часть на думата, която е на́й-първо приета въ езика за означение нѣкое понятие, н. пр. слав-а.“ Окончанието е онова, що-

стои слѣдъ корена. То пакъ дѣли г. П. на суфиксъ и флексия. Флексия било онова, което се измѣнява при склоненията. Защо таково раздѣление, което ученика едвамь ли ще схване? Нито е научно нито е практически. Колко по́-вече ще се побърка ученика, когато по́-долу чете въ § 26 стр. 10 и за съединителна гласна и за тема, която по г. П. състои отъ коренътъ, приставката, съединителната гласна и суфикса безъ флексията!! Мѣсто всичкия тозъ галиматиясъ неможеше ли г. П. да каже по́-практически, че думитѣ се състоятъ отъ основа (Stamm) и флексия, н. п. въ **юнакъ**; **юнак** е основа, а **ъ** флексия, **жен-а**, **а** = флексия. За глаголитѣ (г. П. забравилъ на тѣхъ) пакъ, могло да се каже, че иматъ двѣ основи: инфинитивна и презенциална. Ако би пъкъ искалъ научно, тогава да е се придържалъ о науката, та споредъ нея да е раздѣлилъ и склоненията и спреженията. Всичко е при г. П. незнание и произволъ....

Както казахме, г. П. нарича флексия „измѣняемата часть“ на на рѣчта. Тогава какъвъ смисълъ има слѣдующата дефиниция на падежътъ? § 29: „Падежи се наричатъ разнитѣ образи на флексията (измѣняемата часть) при склонението на споменѫтитѣ (§ 28) измѣняеми части на рѣчта.“ Нима падежътъ съставлява само „разний образъ на измѣняемата часть при склонението на измѣняемитѣ части“ а не цѣлата рѣчь съ „измѣняемата часть“? г. П. мисли, че ако казва „единственно“ трѣба по Колосова да каже и „двойственно“ число, а не приетото и по́-краткото „двойно“. Слѣдъ като се помѫчилъ г. П. да опредѣли по единъ ученъ-неразбранъ начинъ: що е коренъ, що е приставка, окончание, флексия, суфиксъ, съединителна гласна и тема, дѣли склоненията по единъ на́й-простъ и свободолюбивъ начинъ, безъ да обърща внимание на любимитѣ всѣкакви „суфикси„ „окончания“ и т. н. Той дѣли склоненията, като взема общото значение за критериумъ на раздѣлата си, слѣдователно: I скл. имена отъ мѫж. р. съ окончания **ъ**, **ь**, **й**. На ли е окончание по г. П. всичко, що стои подиръ корена? Тогава какво е *ин* въ християн-ин-ъ? II скл. ж. р. на **а**, **ѩ**, **ь**; III скл. ср. р. на **о**, **ѥ**. Въ IV скл. турнѫлъ рѣчитѣ, които иматъ различни „наращения“, като **-ен (кам-ен-е)**,**-ер (мат-ер-н)**, **ък (црьк-ък-н)** и т. н. Далечъ е г. П. отъ това, да може да различава основитѣ по окончанието и просто да ги дѣли I на **а**—основи (1 **ъ**—основи, 2 **о**—основи, 3 **а**—основи); II (4) на **н**—основи, III (5) на **ѵ**—основи и IV (6) на консонантически основи. За таково подраздѣление нито може да се говори съ г. П., понеже при него основнитѣ срички **ен**, **ес**, **ер**, **ък** и т. н. сѫ „наращения“. Сѣкашъ че книгата е писана още въ врѣмената предъ Добровский. Ако ще се изучава ст.-българский езикъ по такива учебници и съ таково раздѣление, тогава какъ ще схванѫтъ ученицитѣ новата научна раздѣла, която скоро ще трѣба да се въведе въ граматикитѣ и на днешний бълг. езикъ? Не ли се за това учи старобългарски, за да служи като основа при изучванието на новобългарский езикъ?“ — Но да преминемъ на парадигмитѣ. Г. П. като има по́-вече прѣдъ видъ русския черковенъ езикъ, отъ колкото сѫщинския старобългарски, испуснѫлъ и едно цѣло склонение. Но не само че не го навежда особно, но даже го смѣсилъ съ **а**-склонение, като казва че **сынъ** и **домъ** се скланяли по **рабъ** (стр. 12). При

всичко, че **рабъ** има род. **раба**, а **сынъ – сыноу**, дат. **рабоу**, а **сынъ – сынови**, пред. **рабѣ**, а **сынъ** има **сыноу**, и т. н. Това е очевидно непознаванье научнитѣ резултати по тоя предмѣтъ! Това склонение е важно, понеже е послѣденъ трагъ на старото **ү**-склонение, което е изчезнѫло вече и въ всичкитѣ словѣнски езици. А като **сынъ** се склонятъ и: **волъ**, **връхъ**, **домъ**, **медъ**, **миръ**, **полъ**, **чинъ**, **ıадъ** и още нѣкои. Формитѣ като: ед. ч. вин. **раба**, дат. **рабови**, множ. т. **рабами** не познава ст. бълг. езикъ, а само: **рабъ**, **рабоу**, **рабы**. Сѫщото може да се каже за формитѣ ед. вин. **царıа**, дат. **цареви**, пред. **царѣ** (намѣсто **цари**): мн. род. **царей**, вин. **цари** мѣсто само: **царь** и **царѩ**. Тъй сѫщо е кривъ множ. вин. **краи**, а трѣба **краѩ**, ед. вин. **христıанина**, вмѣсто **христıанинъ**, двойно **христиıана** вмѣсто **христиıанина**. Не е ст. бълг. род. мн. **христиıановъ**(!), пад. мн. тв. **христиıанами**(!) мѣсто – **нъ** и – **ны** стр. 13. Род. и пред. двойно никогажъ не е било **роукоıѫ**, стр. 14 но само **рѫкоу**! Г. П. не склонява стар. бълг. **рѫка**, но русската дума *роука*, като ѭ мисли за ст. българска! Ако пакъ знае, че е русска, тогава защо не е взелъ ст. българската? На особеноститѣ въ конзонатското склонение никакъ не е обърнѫто внимание. И тука има неопростителни погрѣшки, като вин. ед. **ремы** вмѣсто **ремене**; зв. ед. **ременю** вмѣсто **ремени**, дв. род. и пред. **ременю** м. **ременню**; род. мн. **ременний** и **ременъ**; твор. мн. **ременьми** и **ремены**: вин. ед. **црькъвь** м. **црькъве**, род. мн. **црькъвии** м. **црькъвъ** (всичко стр. 16). **Кры** твърдѣ рѣдка форма, но и тя се пише **кры**, Вин. ед. **матерь** м. **матере**: дв. род. и пред. **матерню** м. по́-правилното **матероу**; род. мн. **матерни** м. **матеръ**. За **око** и **оухо**, на които склонението се навежда особно въ всѣка граматика, казва г. П. че се склонятъ по 3 и 4 склон. съхранявайки и въ двата случая правилото за измѣнението на гърленитѣ съгласни споредъ § 34 заб. 1. Съ това мислилъ, че всичко казалъ и не навелъ склонението. Колко пакъ ще отбере отъ това ученика, — всѣкий читатель да сѫди по себе си! **Око** и **оухо**, правятъ двойно отъ друга основа, която трѣба да е гласила въ ед. ч. **очь** (lat akis) и **оушь**, понеже дв. **очи - очию - очима**; **оуши - оушию - оушима** не може да се изведе отъ **око - очесе**, **оухо - оушесе**. Слѣдователно, забѣлѣж. на г. П. стр. 17 е лишена отъ всѣка научна основа. Прилагателнитѣ дѣли г. П. на двѣ склонения, споредъ Момчилова: 1 на твърдо; 2 на мѣко склонение. Прилагателнитѣ сѫ „пълни“ и „усѣчени“, що се казвало въ науката „сложени“ и „прости“. Г. П. никакъ не знае, че прилаг. **старъи** е сложено отъ простото прилагателно **старъ** и показ. мѣстоимение **и**, при всичко, че това могълъ и отъ Момчилова да научи, на страница 58 забѣл. За да знае ученика да склоня **старъи**, **стараıа**, **староıе**, трѣба най-напредъ да научи склонението на **и**, **ıа**, **ıе**, което се склоня по прономиналното склонение, а **старъ-а-о** по номиналното, и по съвсѣмъ леки правила да съедини въ **старъи** номиналното съ прономиналното склонение. За това се вика туй склонение сложно, а туря се слѣдъ склоненията на мѣстоименията. На мѣсто това г. П. подава на ученика готова форма **старъıи**, която той, безъ да растълкува, наричя *пълна*. Защо се пакъ **старъ** наричя усѣчна форма? Нима липсува нѣщо? — Простото прилагателно склоня се като сѫществителното съ едничка раз-

лика въ зв. ед., но и тука г. П. не навелъ онова, което трѣба. При него е зв. **старъ(є)** и **старо(а)** когато е само **старе** и **стара** (стр. 19). За това въ забѣлѣжката си (стр. 29) не споменува нищо за тази разлика. Въ „мекото склонение“ веднъжъ е мѣкоста назначена другъ пѫть не е, като напр. **близьнаꙗ** м. **близниꙗ** (стр. 19) сѫщо въ вин. мн. мъж. и ж. родъ: **близна** м. — **ниꙗ**. Защо не е ставенъ всѣкѫдѣ умѣкчителния знакъ? На стр. 21 вин. ед. м. р. **божнꙗ** не е стар. бълг. а само: **божни**, както и дат. ед. ж. р. **божнѣй** м. **божни**.

Вижда се, че г. П. никакъ не разбралъ, какъ се сравняватъ прилагателнитѣ, понеже всичко, което се навожда подъ § 40, стр. 21, е исподъ всѣка критика. Любопитния чит. за да може си представи този купъ отъ неразбрани правила, трѣба непрѣменно да прочете цѣлото въ грам. на г. П. Първо и първо г. П. мисли, че само прил. съ пълни окончания правятъ сравн. степенъ, като навежда като полож. форми само: **старъи** — **младъи**. 2-ро, мисли, че характеристика за сравн. степ. е **ши** (тъй се казва тамъ). Слѣдователно взима характ. на женск. р. като въобще характеристика на цѣлий сравн. ст. Г. П. нищо незнае, че срав. ст. се прави, като се прибавя на прилагател. основа суфикса **j-ъс**, който омѣкчава чрезъ j прил. основа, **ъ** става **ь** (а по аналогия на **божни** въ по́-вечето случаи промѣнява се въ **и**), а **с** отпада, и тъй имаме отъ **крѣпъкъ**, като се изхвърли **къ**, **крѣп-jъс** = **крѣпjь** = **крѣпл'ь** или **крѣпл'и**; отъ **худъ** = **хуждии**, **сладъ-къ** = **слаждии**, **лютъ** = **лющь** и **лющии**. Тѣзи форми г. П. не само че не навежда, но ги мисли за положителни; срав. фор. пакъ на ж. р. н. пр. **лющьши**, станѫла отъ **лют-jъс-и**, счита за сравн. форма на мъж. родъ!! Като е тъй измѣсилъ всичко, за което не струва по́-вече ни да се говори, отведнъжъ навежда примѣръ за склоняване м. р. **болии**, ж. р. **больши**, ср. р. **болѥ**, безъ да е споменѫлъ по́-напрѣдъ, че сравнител. степень не се отличава въобще съ **ши**, но че то е характеристика само на ж. р. при „усѣченната“ форма. Ученикътъ напразно ще се пита, какъ е възможно да бѫде **болии** и **болѥ** срав. степ. когато нѣма **ши**. Тъй сѫщо напразно ще иска да узнае, защо ж. род. има **ши**, когато м. и ср. р. нѣматъ?

Отъ всичко това се вижда, че г. П. като намѣрилъ готови парадигми за компаративъ и като не разбралъ, какъ се образоватъ, помѫчилъ се е да створи самъ правила, които, за жалость, показватъ само, че г. П. нищо неотбира отъ прѣдмѣта.

Въ склоненията повтарятъ се сѫщи тия капитални погрѣшки както и въ полож. степень. И въ мѣстоименията сѫ смесени ст. бълг. форми съ руско-словѣнскитѣ, нпр. вин. ед. м. р. **ѥго** м. **и** тъй сѫщо: **моѥго**, **коѥго**; не указва на разликата въ склонението на **кьсь** отъ онуй на **сь** и т. н.

На на́й-важната часть отъ граматиката, на — *глаголътъ*, обърнѫлъ г. П. и на́й-малко внимание. При него неопредѣлителното наклонение се образовало или направо отъ корена съ окончанието **ти (пи-ти)** или посрѣдствено чрѣзъ съединителни гласни (!!): **а**, **ꙗ**, **ѣ**, **и**, **ова**, **нѫ**. Това сѫ за г. П. съединителни гласни, а въ науката съставляватъ заедно съ кореня една цѣлость, наречена инфинитивна основа, по която основа се дѣлятъ глаголитѣ на спряжения. — Разбира се, че

нито се споменува нѣщо и за пресенциалната основа, която е тъй важна както и инфинитивната. И тука при глаголътъ е постѫпвалъ г. П. тъй произволно и невѣжественно както и при имената. — **Крѣщи** не е спр. отъ **кръхти**, но отъ **крьхти — бьрхти — кѥрхти — крѣщи.** Настоящето никакъ не гласи: върхѫ — вършешъ, върше, но **крьхѫ крьшеши — крьшетъ** etc. Отъ гдѣ до гдѣ смѣсилъ г. П. на веднѫжъ ново бълг. съ старо българский езикъ?! ст. 35. Както при имената цѣли склонения сѫ испуснѫти, тъй сѫщо и при глаголътъ испуснѫти сѫ цѣли врѣмена: н. пр. двата сигматически аориста, които се образоватъ безъ съедин. гласна, както и несигматич. аористъ. Слѣдователно, нищо не се споменава за форми като **нѣсъ, грѣкъ, грѣсъ, рѣхъ.** Навежда се само нáй-младий аористъ. **пек-о-хъ, „нес-о-хъ“** т. н. Какъ се образова аориста не могълъ г. П. да каже, тъй като при него нѣма инфинитивна и презентна основа. Както за аориста тъй сѫщо ни за едно глаг. врѣме не се споменава, какъ и отъ коя основа се образова. Въ 1 спряж. туря глаголитѣ безъ темат-ския вокалъ **є** (о) въ настоящето. По II спряж. се спрягатъ глаголитѣ, които въ наст. вр. ед. чис. 2 л. иматъ съединителна гласна **и**: **хвали-ши**; въ III пакъ всички, които иматъ **є**. Ученикътъ слѣдователно трѣба пò-напредъ да спряга глаголътъ, и тогава да каже по кое спряж. иде. Защо е 1 л. мн. **нес-о-мъ** а не **нес-є-мъ**? Какъ става 3 мн. **несѫтъ**, когато е съедин. гл. **є**? Какъ се прави дѣйствителното причястие **хвалѧ, ведъі** спр. съ какъвъ суфиксъ и отъ коя основа? На всичко това не се отговаря, и ученика е принуденъ механически да учи форми, за които незнае отъ гдѣ и какъ ставатъ. — Аор. **бъіхъ** има 2 лице **бъість** а не **бъі**; това е въ русскитѣ извори. (стр. 38). **Бѣхъ** не е по форма аористъ, както г. П. казва (ст. 38. Заб.) но е чистъ imperfectum, образованъ на право отъ презентната основа **бъі = бѹ** (φυ — ω, *fu* — turum), презент. осн. **бѹ-є = бѹѣхъ = бвѣхъ = бѣхъ.** Inf. **бѫдѫти** спада въ III спр. по науката, а по г. П. между „архаическото“ склонение. Само настоящето **имамъ** и прич. **имъі** може да се туря въ „архаическото“ спр. а останѫлитѣ врѣмена се образоватъ отъ основата **имѣ-ти**, слѣд. по III скл.: **имѣѭ, имѣй, имѣахъ, имѣхъ** и т. н. (стр. 42). Прич. дѣйс. мин. свършено I. **хвалъ** за г. П. не ексистува, понеже той познава само окончанието — **въ** или както самъ казва **ивъ** — станѫло отъ суфикса **въс**, който се додава на отворенитѣ основи. Че за втория суфиксъ **ъс** нѣма г. П. понятие, доказва безсмислената забѣлѣжка на стр. 44, гдѣто се казва, че глаголитѣ отъ второ спряжение, които въ прич. дѣйст. мин. свърш. прѣдъ — **ивъ** иматъ **б, в, м, п** или **д, т, р, н,** или **с, ж,** окончаватъ на **ь,** като приематъ првитѣ за омѣкчение **л,** а другитѣ **ж,** или **ш.** н. пр. **возлюбивъ** или **возлюб-л-ь, отпоуст-ивъ — отпоущь, коупивъ, — коуп-л-ь.** Ученика съ право ще се пита: „Защо всичко това тъй а не съ окончание **ивъ**? Мисли ли г. П., че таково машинално учение да принася нѣкаква полза? Защо не е казано на ученика, че прич. дѣйст. мин. свър. се образува на два начина: съ оконч. **въ** отъ първобит. **въс** и съ оконч. **ъс**, като **коупи** (това прич. се образува отъ инф. основа) + **ъс = коупи + ъс = коупјъс**; **с** отпада, **јъ** се промѣнява въ **ь**, а измежду твърдото **п** и мѣк. **ь** се влага устненото

л и т. н. Всичко това непремѣнно трѣбаше да се каже, понеже какъ ще разбере ученикътъ сѫщото причястие отъ III спряж., което турнѫлъ г. П. (на стр. 46), безъ никакво разяснение, н. пр. прич. **вєдъ.** Какво ще разбере ученикътъ отъ туй, когато тука не вижда нито оконч. **нкъ**, нито „омѣкчително“ **л**, нито **ж**, нито **ш**, нито **ь** на края? А образова се и то по сѫщий начинъ като **хвал'ь** и **покрѣждь**; инф. основа **хвали + ъс, хвалјъ = хвал'ь; покрѣди + ъс = покрѣдјъ = покрѣждь.** Инф. осн. **вєд + ъс = вєдъ**, като испадне само **с**. Освѣнъ всичко това, трѣба да забѣлѣжѫ на г. П., че **ж** и **ш** не се приематъ за омѣкчение, но тѣ ставатъ отъ основата, като се омѣкчи тя отъ ј — тъ. Нимà въ **испрошь** отъ **испросјъ = испрось = испрошь**, е **ш** — то взето отъ нѣкждѣ за омѣкчение? **возлюбикъ** ст. 44 е русски а не ст. български. — За г. П. има глаголъ **цвѣсти** (м. цвисти) стр. 46; въ кой езикъ?

Подобни погрѣшки сѫ изобилни, но излишно е пó-вече да наброяваме отъ тѣхъ, тъй като вече въ началото констатирахме, че тази граматика не е граматика на сѫщинский ст. бъл. езикъ, но на смѣсенъ или никакъвъ езикъ, съ свойства старобългарски и русски. Да е ималъ г. П. подъ рѫка нѣкой сърбско-словѣнски паметникъ, вмѣстилъ би и сърбско-словѣнски форми и рѣчи, тъй като за г. П. всичко това е ст. български. За Синтаксата, която обнема 3 стр., не може ни да се говори критически. Извадени нѣколко правила отъ тук-тамъ и помѣстени въ граматиката, само да може да се каже, че има и синтакса вѫтрѣ! За инфинитифъ и пр. който е толкозъ баженъ и който би трѣбало на ученицитѣ добрѣ да се растълкува, тъй кàто новобълг. изекъ го изгубилъ, казва се само това (ст. 50 § 67.): „Неопр. наклонение се употрѣбява за съкращение на допълнителнитѣ приставени прѣдложения: **„Вънемлѣте милостынѭ вашеѭ нетворити прѣдъ человѣкы.“** Само това ли е свойство на инф.? Или може би, г. П-ве, това е нáй-важното? Повече запитвания мислѭ не трѣба. За конструк. dativus cum infinitivo не се споменава нищо, а важна е толкозѣ колкото и dativus absolutus, за който се казва нѣщо.

За сборникътъ, прибавенъ на граматиката, казахъ вече, че е съставенъ по духътъ, който вѣе прѣзъ цѣлий учебникъ, сир. измѣсени чисто ст. бъл. четма съ руско бълг. и срѣдне-бълг. отъ всичкитѣ вѣкове до днесъ. Сѫдътъ, който всѣкий подиръ всичко казано, трѣбва да си е вече съставилъ, е непрѣменно този: че тази книга не само че не е достойна да завзема видно мѣсто между школската ни книжнина, но че въобще никакъ не прави честь на новата ни литература. Цѣлий учебникъ могли бихме да сравнимъ съ кърпена дреха отъ парчета съ различна боя, но недокърпена, понеже кърпача едвамъ току що знаялъ да държи иглата.

Прага 22 февр. 1884 г.

Люб. Милетичъ.

От Българското Книжовно Дружество.

Извѣстие.

Съгласно съ рѣшението на приврѣменний управителенъ Комитетъ на Бълг. Книжовно Дружество отъ 9 текѫщий мѣсецъ, Главно Събрание ще стане въ Срѣдецъ на 27 Юлия тая година отъ членоветѣ на Дружеството, и за свикванието както и за цѣлта на това Събрание, ще се обяви въ свое врѣме на публиката чрезъ вѣстницитѣ и чрезъ отдѣлни покани до всѣки членъ на Дружеството.

Срѣдецъ, 15 Майя 1884 год.

Прѣдсѣдатель: **В. Д. Стояновъ.**

Дѣловодитель: **П. Гинчовъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ Т. ПѢЕВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА X.

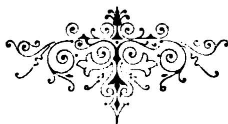

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1884.

СЪДЪРЖАНИЕ.

ПѪТНИ БѢЛѢЖКИ

за

Срѣдня гора и за Родопскитѣ планини.

Съобщава Д-ръ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

(Продължение отъ книжка IX).

Между слѣдитѣ на минѫлитѣ врѣмена любопитно е продължението на оня старий пѫть, който сме видѣли въ Гиопсата. Той минва подъ самото подножие на Стара планина, нѣколко километра на сѣверъ отъ Калоферъ, близу подъ мънастира срѣдъ горитѣ. Жителитѣ много добрѣ знаѭтъ тоя старъ „калдъръмъ" или „джаде́" и посоката му. Той излиза на Казанлѫшкото поле при Голѣмо село, гдѣто се намиратъ и три калета за защитата му. Едно отъ тѣхъ, което лежи въ долината на Тѫжа между високи скали, се счита за *мънастирище*. Въ него сѫ се ископали недавно два надписи, които сѫ пренесени въ околийското управление въ Казанлѫкъ; споредъ единъ чертежъ, който видѣхъ, единиятъ е латински, единъ олтаръ на Аполлона, а другия гърцки, доста почупенъ и безъ ясенъ смисълъ. Врѣмето и размѣрътъ на моето пѫтувание не ми е допуснѫло да посѣтѫ това мѣсто, но споредъ описанието на Барта, който е ходилъ до тие развалини, това мънастирище по́-вече прилича на една крѣпость, съградена въ четверожгълникъ отъ слогове камънье и тухли, едно надъ друго.[1] Преданието приказва, че тамъ се е намиралъ въ старобългарско врѣме старий

[1] Бартъ казва, че край Тѫжа имало по́-напрѣдъ една пѫтека, гдѣто се стигвало отъ Казанлѫшкото поле въ 6 часа въ Ново село, въ 10 ч. въ Ловечъ. Reise durch das Innere der Europ. Türkei стр. 33.

Калоферский мънастиръ, който отъ послѣ сѫ го пренесли на Акдеръ подъ Гюмрукчалъ. Приказвали ми още, че имало освѣнъ това и нѣкакво „кале" на сѣверния склонъ на Марагидика и едно градище въ Срѣдня гора, при селото Марибасъ (Омаръ-овасѫ) на югъ отъ Калоферъ.

За минѫлото на Калоферъ се чуватъ слѣдующитѣ предания. Найстарото поселение е билъ *Звънградъ*,[1]) който лежалъ на Акдерé между Стражата и мънастира въ една долина между гористи брѣгове, гдѣто и до сега се ископавали основи на кѫщя, кюпове съ просо и остатъци отъ воденици и ковачници. Рѣката се викала пó-напрѣдъ *Звънуша*. Мѣстоположението, до колкото го видѣхъ, неприлича на срѣдовѣковни укрѣплени положения на градове и крѣпости, и пó-е сходно съ нинѣшния Калоферъ, растегнѫтъ на половинъ часъ покрай рѣката Тунджа. Слѣдъ падението на Звънградъ при турското завоевание се е основалъ *Калóферъ* (жит. Калóферецъ, Калóферка, прил. калóферски). Той има, като древнеелински градове, единъ герой-основатель (ἥρως ἐπώνυμος) *Калоферъ войвода*. Името му е гръцко и се срѣща и между Византийцитѣ; на пр. 1373 г. се споменва единъ болярипъ Іоаннъ Ласкарисъ Калофиросъ (Καλόφηρος).[2]) Преданието разказва, че този Калоферъ-войвода е уловилъ въ тия мѣста единъ везиринъ, който пѫтувалъ презъ тука, но пуснѫлъ го пáкъ и съ коньетѣ му, натоварени съ хазната, та заради това великодушие ужъ е приелъ отъ султана ферманъ съ позволение да основе селото. Показахѫ ми и гроба на Калоферъ войвода, въ двора на една кѫщичка надъ десния брѣгъ на Тунджа: една неизгладена камена плоча, до единъ човѣшки бой висока и горѣ заострена, безъ надписъ.

Калоферъ, споредъ други предания, нáй-напрѣдъ е билъ распърснѫтъ на колиби по горитѣ и послѣ се е събралъ

---

[1]) И Григоровичъ (Очеркъ путешествія, 2 изд. 142) пише: „Калоферъ, по преданію *Звенигородъ*."

[2]) Hopf, Gesch. Griechenlands im Mittelalter, Ersch-Gruber's Encycl. Bd. 86 стр. 41.

на едно мѣсто. Той е принадлежалъ, казватъ, къмъ Казанлжшката нахия и къмъ Чирменский санджакъ.[1]) Турцитѣ го наричали и *Узу́нъ улу́къ* (дълго корито) или *Алтжнъ — Калоферъ* (златний). Жителитѣ му сж имали привилегии, които ужъ царь Селимъ II (1566—1575) е искалъ да уничтожи, но царь Мурадъ III (1575—1594) па́къ ги потвърдилъ. Помни се, че тѣ сж принадлежали къмъ *дербенджиитѣ* и се приказва, че ужъ Турчинъ не е смѣялъ да мине презъ селото съ кованъ конь, нито да се погребе тука, нито е смѣяла Туркиня да роди въ селото, и че жителитѣ не сж давали харачъ чакъ до послѣднитѣ реформи. Тия прикаски съдържаватъ доста прекалени нѣща. За привилегиитѣ на дербенджиитѣ найвѣрно се научаваме отъ онова румелийско капун-наме́ отъ 16 вѣкъ, което сме споменжли вече по́-горѣ, като говорихме за войницитѣ. Ето какво се чете въ него: „Стражаритѣ на проходитѣ *дербенджилеръ*, ако бижтъ тжпана само на едно мѣсто, броятъ 30 кжщя, ако го правятъ на двѣ мѣста — 60 кжщя и пр. Тѣзи стражари плащатъ споредъ единъ старъ обичай не 25, а 12 аспри испендже, едно киле ичимикъ и едно киле пшеница; за това сж освободени отъ всичкитѣ държавни ангарии. Несмѣе да имъ се взима нито сено нито слама, нито хлѣбъ нито пиле. Много отъ тия дербенджии иматъ *царски фермани*, съ които имъ е повѣрена грижата на тия проходи.“[2]) Стражитѣ, както ги описватъ пжтницитѣ още въ минжлото столѣтие, сж сѣдѣли въ малки колиби отъ слама и биели отъ врѣме на врѣме едно тжпанче, за да вджхнжтъ на пжтницитѣ довѣрие къмъ сигурностьта на пжтя и въ случай, че сж се появили разбойници, да повикатъ за помощь съ по́-силно биение.

---

[1]) Чирменский санджакъ наистина е билъ доста голѣмъ; въ превода на Хаджи Халфа отъ Хаммера е описанъ погрѣшно, по причина на нѣкакво си побъркване листоветѣ въ турский оригиналъ.

[2]) Hammer, Osm. Staatsverfassung 304, 313, 321, 327 (за Никополский, Видинский, Елбассанский санджакъ).

Че презъ тукашнитѣ мѣста отъ давна е минувала търговията, види се отъ разни стари монети, ископани въ околноститѣ; показахѫ ми на пр. една пара на царя Юстина (518—527) и единъ сребренъ „дукатъ“ (ducatus) на венециянский доже Алойсий Контарено (17 столѣтие). Въ старата селска черква отъ 1714 год. е имало разни ръкописи съ любопитни забѣлѣжки, но всичко това е пропаднѫло въ послѣднята война. Въ началото на минѫлото столѣтие се е основалъ тука единъ женский мънастирь, отъ който послѣ сѫ станѫли два. Много е пострадалъ Калоферъ въ врѣме на Кърджалиитѣ. Въ 1799 г. Инджe войвода съ 2—300 Къджалии ненадѣйно дошелъ презъ Марагидикъ отъ Новосело тъкмо на Рождество Христово. Найнапрѣдъ билъ проводилъ до чорбаджиитѣ, да му испратѫтъ веднага „три феси алтѫни“, другояче че ще дойде самъ да си ги вземе, но тѣ не го направили, защото не сѫ се надѣвали, че той ще може да стигне тъй бързо въ дълбокитѣ снѣгове. Щомъ се разгласило, че Кърджалиитѣ идѫтъ отъ планината, всичкитѣ жители презъ нощьта избѣгали въ Карлово, което бѣше добрѣ укрѣплено. До недавна живѣехѫ очевидци на тия събития, между тѣхъ и единъ дѣдо, който тогава като дѣте пеленаче е минѫлъ едно лошо премеждие; майка, като бѣгала, въ отчаяние го хвърлила въ снѣга, но други бѣженци, които слѣдвали пó-подирѣ, намѣрили дѣтето още живо и взели го съ себе си, та се свѣстило и живѣло съ добро здравие до висока старость. Кърджалиитѣ намѣрили селото праздно, та го исплячкали и изгорили. Сѫщо това направили при едно второ нашествие 1804 год. Попъ Константинъ 1819 год. пише за Калоферъ, че „това село пó-напрѣдъ е било пó-голѣмо, но когато и то е било изгорено отъ разбойницитѣ, сега възобновено едвамъ брои 500—600 кѫщи“ и прибавя, че тука имало търговия съ кордовани (сахтияни, работени кожи), че женитѣ работили вълнени аби (μάλλινα ὑφάσματα, γρύζα) и сѫщо, че тукашнитѣ два женски мънастири произвождали шаяци (ῥάσα).

Слѣдъ разоренията на кърджалийското врѣме Калоферъ много се е подигнѫлъ. Тукашнитѣ търговци, види се, още и пó-напрѣдъ наченѫли да ходѭтъ на Цариградъ, Букурещь, Виена и подирѣ и въ Одесса. Преди войната се броили тука 1160 български фамилии (споредъ други 1300 вѣнчила) и селото съ цвѣтуща индустрия (шаяци и гайтани), съ хубавитѣ си кѫщя, добри училища, три черкви и събудени жители е правило впечатлѣние на всичкитѣ чужди пѫтници. Въ 1877 год. е било съвършенно унищожено отъ Турцитѣ, но Калоферцитѣ, които добрѣ сѫ се защищавали, сѫ могли у врѣме да се оттеглятъ презъ Марагидикъ въ запланинскитѣ мѣста, заети отъ рускитѣ войски. Сега Калоферъ вече доста много е подновенъ и споредъ румелийската статистика брои 1561 кѫщи (вѣроятно и съ пуститѣ), 1075 семейства и 3191 жители.

Сѫщото разорение е постигнѫло 1877 г. и мѫжский мънастирь Рождение на Пресвета Богородица, който лежи $1^1/_4$ ч. (или 6 километра) на сѣверозападъ въ единъ прекрасенъ предѣлъ между високитѣ гористи брѣгове на рѣката Акдерé подъ политѣ на могѫщественний Гюмрукчалъ. Черквата, направена 1818 год. отъ камъкъ и тухли, стои пуста, но мънастирскитѣ здания, които ѭ окрѫжаватъ, доста сѫ поправени. На срѣща презъ рѣката се намира въ сѣнката на нѣколко огромни орѣхи една аязма, съградена 1825 г., съ единъ кладенецъ студена планинска вода; отъ неѭ се отваря единъ чудесенъ погледъ на найвисокия върхъ на Стара планина, който съ зеленитѣ си пасбища и бѣлитѣ си снѣгове високо си издига главата надъ близкитѣ бърда и рътове, обрастнѫли съ гѫста прохладна гора. Мънастирьтъ въ турско врѣме е билъ едно срѣдоточие за тази часть на България; тука се събирахѫ Българе отъ Калоферско, Карловско, Казанлѫшко, Старозагорско и Чирпанско и свободно се срѣщахѫ и се веселихѫ. Разни семейства и еснафи имахѫ свои собственни „одаи“ въ мънастира. Имало едно врѣме и рѫкописи, на пр. поменници и нѣкоя ужъ българска исто-

рия (хронографъ?) съ черни и червени слова, но сега всичко е пропаднжло. Като се отдалечишь отъ мънастира горѣ по рѣката, влизашь въ прелестни планински тѣснини. Въ сѣнката на стари буки и липи рѣката съ вѣченъ проглушителенъ шумъ скаче презъ пресипи отъ планинско камънье и живо си играе съ клонове на огромни дървета, довлечени тука отъ пó-високи мѣста. Не се вижда планината нито полето, само рѣката, горитѣ и синьото небо отгорѣ; въздухътъ се движи отъ постояненъ вѣтрецъ, който се спуща низъ водата и който разнася силната миризма на здравеца и на други цвѣтя, що растжтъ на брѣга между лѣскитѣ и младитѣ буки.

Врѣмето не ми е позволявало да се помая пó-вечко въ тази планинска природа. Слѣдъ единъ день тръгнжхъ отъ Калоферъ по шоссето къмъ югозападъ найнапрѣдъ за *Карловскитѣ бани*. Около стражата излѣзохме вънъ въ полето, и вървѣхме между нивя, пълни съ житни кърстци, между кории отъ орѣхи и джби и презъ джбовия шумакъ на Чаталтепе, всичко $2^1/_4$ часъ. Предъ очитѣ на пжтника простира се Гйопса съ Карлово, обградена отъ стѣнитѣ на Стара планина, която се свършва най-на-задъ съ Вежена, и отъ зеленатa Срѣдна гора съ видния Богданъ. Селото Баня лежи 10 километра на югъ отъ Карлово, още вжтрѣ въ Гйопсенската котловина, — едно мѣсто безъ сѣнка съ досадителна лѣтна жега. Самитѣ извори, два бассина съ температура отъ $+ 44^0$ С., сж нѣщо пó-на-югъ вънъ отъ селото. Тѣ принадлежатъ къмъ оня поясъ на топли източници, който начевна у Анхиялъ при Черното море и отъ тамъ се простира въ два реда, вжтрѣшний въ долинитѣ между Стара планина и Срѣдня гора и външний покрай южния склонъ на Срѣдня гора, чакъ до изворитѣ на Марица, гдѣто захваща втория поясъ отъ такива *лжджи*, който окржжава Рилскитѣ планини отъ всичкитѣ страни.

Отъ Карловскитѣ Бани веднага слѣдвахме пжтя си за Хиссара. Петь минути отъ селото минжхме рѣката Гйопса

по единъ дългъ дървенъ мостъ. На югъ отъ него се намира проходъ, гдѣто рѣката излиза въ Пловдивското поле. Несме минѫли презъ него, та несъмъ могълъ да видѫ единъ латински надписъ, недавно ископанъ въ селото Михалци. До източната страна на прохода въздига се крайния хълмъ на Караджадагъ, нареченъ съ поетическото име *Песнопóй* (вече на Бартовата карта Pesneroi Tepe), съ основитѣ на едно старо градище на върха. Ние ударихме презъ найкрайнитѣ рътове на западната Срѣдня гора направо за Хиссара ($1^1/_2$ ч. отъ Банитѣ). Като минешъ рътоветѣ, отваря се погледъ на широкото поле и задъ него се възвишава далеката преграда на Родопскитѣ планини — единъ величественъ профилъ съ три ясно забѣлѣжителни долини, които излизатъ дълбоко вѫтрѣ изъ планинитѣ край тритѣхъ рѣки, Пещерската, Кричимската и Станимашката. Предъ насъ чудно впечатлѣние прави огромния четверожгълникъ на почернѣлитѣ отъ вѣковетѣ хиссарски стѣни. Около двѣ хубави села, Хиссаръ-Киселери и Зинджирлии, окрѫжени отъ прекрасни нивя и лозя, стигаме предъ чудесната старовремска ограда на Хиссара.

Положението на това градище е слѣдующето. Едно равно и нѣщо пó-високо мѣсто (364 м.) недалеко отъ южнитѣ поли на Срѣдня гора е оградено на истокъ отъ единъ малъкъ долъ, на западъ отъ долинката на една рѣчица, на сѣверъ отъ единъ нарочно направенъ окопъ, на югъ отъ природния склонъ на земската повърхность къмъ полето. На това мѣсто стои оградата на единъ старовремски градъ, направена въ видъ на единъ четверожгълникъ, съвсѣмъ правиленъ освѣнъ едно криво мѣсто на югозападния жгълъ. Всѣка една страна на квадрата е 600 метра дълга (споредъ едно приблизително измѣрение съ подометра). Въ стѣнитѣ, до 5—6 метра високи, правилно се изреждатъ слоеве отъ камънье и тухли; камъньето най-пóвече не е притесано, а тухлитѣ сѫ 4 сантиметра дебели, наслагани обикновенно по 6 реда и свързани съ дебелъ орозанъ. Насѫдѣ се виж-

датъ дупки, останжли отъ скелето при градението. Тъкмо въ срѣдата на всѣка страна на четверожгълника се намира една порта. Развалинитѣ на южната порта стоятъ още; край неіж се вижда и стълбата за въскачвание горѣ върху стѣната. Найдобрѣ е спазена западната съ хубавия си сводъ; при неіж стѣната е на́йвисока (11 слоеве, кое камъкъ кое тухли). Сѣверната споредъ диритѣ ѝ е била малка и източната съвсѣмъ е изчезнжла. На югозападъ, гдѣто е найдълбокото мѣсто на цѣлото градище, имаше единъ дворъ за истичание на водитѣ отъ банитѣ, но оградата тамъ вече напълно е пропаднжла. Найдобрѣ стоятъ стѣнитѣ още на сѣверозападъ и югоистокъ; сѣверната страна почти съвсѣмъ е съборена. Въ турското врѣме отъ стѣнитѣ навсждѣ се вземалъ строителенъ материялъ и то отъ долу, тъй щото сж се образували отвори като врата и прозорци, който увеличаватъ живописностьта на тия развалини. Джби и вишни растягатъ клоноветѣ си покрай стѣнитѣ, които иматъ една черносива боя, между която отъ далеко ясно личжтъ правилнитѣ хоризонтални пояси на червенитѣ тухли. Отъ стѣнитѣ се види близката Срѣдня гора, полето съ Пловдивъ тъкмо на югъ (4 часа на кола, 6—7 ч. на конь) и Родопитѣ задъ него. Всичка тази ограда напоменва остатъка на старозагорскитѣ стѣни и прочутото четверожгълно римско градище „Гамзиградъ“ до Зайчаръ въ Сърбия, само че послѣдньото има въ стѣнитѣ си въ извѣстни разстояния и кржгли кули.

Вжтрѣшностьта на четвероjгълника е заета въ сѣверозападния жгълъ отъ малкото селце *Лжджа Хиссаръ* съ 120 найповече развалени кжщи и 180 жители Турци. Другитѣ три четвърти на пространното землище сж завзети отъ лозя и нѣколко распилѣни гостилници. Всичко е пълно съ стари основи, римски тухли, работено и необработено камънье. Главнитѣ двѣ улици на старий градъ, въ равни линии отъ порта до порта, още се кърстосватъ въ прави жгли. А найдрагоцѣнното съкровище на мѣстото, което е дало поводъ

къмъ основанието на тази крѣпость и къмъ посѣщавание на *Хиссара* до нинѣшно врѣме, сѫ топлитѣ источници. Три отъ тѣхъ съ много стари каменни бассейни се намиратъ единъ до други близу до срѣдата на градището (Хавузъ + 47° С., Чолуджа + 40°, Инджезъ + 40°); два сѫ вънка отъ градището (Кюпчезъ предъ западнитѣ врата и Кѫзларъ). Заради тѣхъ служи Хиссарътъ и до днесь за лѣтно пребивание на Пловдивченетѣ.

Намиратъ се много римски монети, най-повече отъ II и III столѣтие. Единъ дълъгъ надписъ (17 редове) отъ римско врѣме на грцкий езикъ лежи въ стѣната на западната порта, гдѣто е билъ туренъ за допълнение на калдъръма въ портата, но десната му страна влиза вѫтрѣ подъ стѣната, тъй щото неможе да се прочете напълно. Преписали и издали го, до колкото е раскритъ, Гръкъ Цукаласъ и Французитѣ Лежанъ и Дюмонъ.[1]) Види се, че е надгробенъ надписъ на нѣкакво длъжностно лице и думитѣ κωμαρχίας (селско управление) и φύλης (племе) даватъ надѣжда, че, ако той се открие напълно, съдържанието му ще бѫде любопитно и за старата география на страната. У Дюмонта има отъ тука още единъ латински и единъ грѫцки надгробенъ надписъ. Не се съмнѣвамъ, че раскопки би могли да извадѫтъ на явѣ още едно множество важни паметници.

Българетѣ наричатъ това голѣмо градище *Трояновъ градъ*[2]) и Турцитѣ го приписватъ иа „Дженевизлеръ". За начина на строението му се чуе сѫщата прикаска за зазиданата жена на наймладия майсторъ, която се приказва за Кадинъ мостъ при Кюстендилъ и въ сърбската пѣсень за зидание на градъ Скадъръ.[3]) Нѣма съмнѣние, че постройката е римска и че тукашния градъ е билъ едно видно мѣсто въ Тракия подъ римско управлеиие. Четверожгълникътъ, стѣнитѣ

[1]) Dumont, Inscriptions et monuments figurés de la Thrace (Paris 1877) p. 14.

[2]) За разни названия съ името на царя Трояна вижъ Бълг. Ист. 93—96.

[3]) Ср. Пер. Спис. VII стр. 128 и преданието за Хиссара, съобщено отъ С. Бобчева въ „Наука" III стр. 25 бѣл.

ориентирани споредъ странитѣ на хоризонта, правилнитѣ порти и главни улици — всичко това е планътъ на римский лагеръ, преобърнжтъ въ постояненъ градъ. Самата ограда има бѣлѣзи на византийска поправка. Азъ вече преди нѣколко години исказахъ мнѣние, че Хиссарътъ е римската *Диоклецианополисъ* и срѣдовѣковната *Алексиополисъ.*[1]) Това съображение ще расправя тука нѣщо по́-подробно.

Римската карта Tabula Peutingeriana показва, както споменжхме вече по́-горѣ, единъ друмъ отъ Пловдивъ на сѣверъ къмъ Дунава, диритѣ на който още личжтъ въ полето до Хиссара и отъ него презъ Срѣдня Гора и Гйопса до Троянский преходъ презъ Стара планина. Но за жалость въ този паметникъ не се споменва никакъвъ градъ чакъ до политѣ на Стара планина. Тамъ, 41[2]) римска милия (по 1482 френски метра) отъ Пловдивъ, което точно съвпада съ истинското разстояние отъ Пловдивъ презъ Хиссара до Текия, е забѣлѣжена една станция Sub radice, „подъ подножието“ (старото кале при Текия) и 6 милии по́-далече друга Monte Emno, „на Емската планина“ — старата крѣпость горѣ на Троянский преходъ. Но има и други источници, които даватъ по́вече свѣтлина. Отъ врѣме на царя Юстиняна има единъ списъкъ на провинциитѣ и по́главнитѣ имъ градове, съчиненъ въ 527—535 г. отъ граматика Иерокла. Въ провинция Тракия, която се простирала отъ Капуджика до околноститѣ на Харманлии и отъ Стара планина до Родопитѣ, се споменватъ петь градове: Филиппополисъ, Верреа, Диоклециянополисъ, Севастополисъ, Диосполисъ[3]). Знаемъ първия, втория (Стара Загора) и петия (Ямболъ). За Διοκλητιανούπολις има едно важно свѣдѣние у лѣтописца Теофилакта Симокатта,[4]) който при-

---

[1]) Heerstrasse von Belgrad nach Constantinop. und die Balkanpässe (Prag 1877) p. 156.

[2]) Въ оригинала има xii милии, което е погрѣшка на преписвача мѣсто xli (ср. Heerstrasse 157 бѣл.).

[3]) Hieroclis Synecdemus, ed. Parthey (Berlin 1866).

[4]) Περικάθηται δὲ καὶ τὴν Διοκλητιανοῦ πόλιν (слѣдъ като напустнжлъ обсадата на Βερόη) κατὰ τὸ καρτερὸν, ἀντετάξατο δὲ καὶ ἡ πόλις ἐς τὰ μάλιστα, καὶ προσβάλλειν

казва, какъ хаганътъ на Аваритѣ въ 587 год. тръгнжлъ по Дунава долу чакъ до Аппиариа (между Русе и Тутраканъ), отъ тамъ се обърнжлъ въ Тракия и ударилъ на Верреа. Когато веррейскитѣ граждане храбро сж го отбили отъ стѣнитѣ си, минжлъ подъ Диоклецианополъ и усилно го обсадилъ, но града дѣятелно се защищавалъ и съ катапулти и други машини за хвърление камъци или голѣми стрѣли направилъ стѣнитѣ си недостжпни. Слѣдъ такава една юнашка защита ханътъ, излъганъ въ надѣждитѣ си, сърдито търгнжлъ и се упжтилъ къмъ Филиппополъ, но и тамъ билъ отблъснатъ; на́й-подирѣ се дигнжлъ къмъ Адрианополъ. Самото направление на похода показва, че Диоклецианополъ е билъ нѣйдѣ въ полето на сѣвероистокъ или на сѣверъ отъ Пловдивъ, гдѣто никждѣ нѣма такива голѣми староврѣмски остатъци като на Хиссара. Сжщо и въ на́й-старитѣ списъци на черковнитѣ епархии подъ Филиппополский митрополитъ се споменва между тримата епископи и *Диоклецианополский*, край Севаступолский и Диосполский; Верреа имаше особенъ архиепископъ.[1]) Но името Диоклецианополъ не е първобитното, а е турено въ врѣме на царя Диоклециана (284—305), който, види се, възобновилъ или укрѣпилъ града[2]).

Отъ срѣдний вѣкъ имаме за тия мѣста едно любопитно свѣдѣние у византийската царска списателка Анна Комнина. Царъ Алексий Комнинъ (1081—1118), като е свършилъ своитѣ расправии съ еретическитѣ арменски Павликяне въ Пловдивъ, събралъ ония, които се раскаяхж, „и

ἀπεῖργεν ἐπ' ἀδείας. Καταπέλται γὰρ ἐν τοῖς τείχεσιν ἀνεστήσαντο ἄλλα τε ἀμυντήρια, καὶ ἀπρόσιτον ἦν τοῖς βαρβάροις ἐξ ὑπογυίου συμπλέκεσθαι. Ἀπῄει τοίνυν ἀσχάλλων, καὶ τὸ δὴ λεγόμενον, τὸ τοῦ λύκου παθών. κεναῖς γὰρ ἐκεχήνει ἐλπίσι. Παρευθὺ δ' ἐπὶ τὴν Φιλίππου πόλιν μετέβαλλε. Теофилактъ Симокатта, Бонско изд. стр. 102.

1) Каталогъ на Епифания у Tafel, Constantinus Porph, de provinciis 42—44.

2) И Костуръ се наричалъ едно врѣме Диоклецианополъ. Procopius de aedificiis, ed. Bonn. p. 273. — Любопитно е, че съврѣменникъ на Иерокла Прокопъ въ списъка на подновенитѣ отъ Юстинияна градове неспоменва въ Тракия нито Диоклецианополъ нито Севастополъ, а 44 други кастели, на́й-по́вече съвсѣмъ непознати, но между тѣхъ ще има и тия два града съ *други* по́-стари имена.

основалъ за тѣхъ единъ градъ нѣйдѣ близу до Филиппополъ и като ги населилъ тамъ оттатъкъ (πέραν) рѣката Евръ (Марица), нарѣкълъ градътъ *Алексиуполисъ* или още *Неокастронъ*". Подарилъ имъ съ единъ хрисовулъ сѫщо и нивя, лозя и кѫщи.[1]) Този новий градъ вѣроятно е билъ само подновенъ въ римската ограда на Хиссара, близу до която и до нинѣ се намиратъ села на „Павликияне", които сега обаче сѫ Българе и католици.

Отъ Хиссара се упѫтихъ не направо за Пловдивъ а съ една забикалка къмъ западъ. Слѣдъ 3 часа стигнѫхъ покрай политѣ на Срѣдня гора между низки хълмове, покрити съ млади дѫбови дѫбрави, нивя и трандафили, до *Ново село* (турски Чюмлекъ Еникьой) при рѣката Песченикъ подъ върха на Чифира. По пѫть се виждахѫ презъ Срѣдня гора и Калоферскитѣ и Сопотскитѣ върхове а презъ полето Родопскитѣ стѣни и снѣжната Рила. При Паничéрево има една стара могила. Казахѫ ми, че на югъ единъ часъ отъ Ново село на едно мѣсто наречено *Оризáръ* имало старо селище и керемиди, а че Ново село (332 кѫщи) често се е мѣстило. Единъ часъ на западъ отъ Ново село дойдохме до *Крáстовската Бáня* (406 м.) съ единъ топълъ източникъ отъ + 45°C., прибранъ въ два съвсѣмъ грубо направени камени хавузи; гоститѣ стоехѫ нáй-пóвече около банята въ сламени колибки покрай гората. Нѣколко минути пó-далече лежи селото *Крáстово*[2]), гдѣто коприщенский пѫть за Пловдивъ се спуща отъ планината. Тамъ се раздѣлихъ съ моя съпѫтникъ и тръгнѫхъ за Пловдивъ (5 ч. къмъ югоистокъ на кола), край рѣката Песченикъ. Слѣдъ единъ часъ влиза се при селото Геренъ отъ низкитѣ расклонения на Срѣдня гора вънъ въ полето. Нáй-напрѣдъ се виждатъ уединени стари орѣхи и дѫби, тукъ-тамѣ събрани въ приятни дѫбрави, но послѣ страната става досадно пуста. Окото на пѫтника се занимава съ височинитѣ на

[1]) Анна Комнина ed. Parisina p. 455.
[2]) Не е Краставо, а Крастово, може би Кръ'стово.

Родопитѣ отъ срѣща и съ погледа на Пловдивскитѣ хълмове и на звонообразнитѣ Коюнтепета отъ десно. При Насфаткьой захващатъ многобройнитѣ низки могили, распилѣни като купчини сено. Нѣма сѣнка и горѣщината всѐ става пó-тежка. Селата ми се видѣхѫ сиромашки, безъ лозя, и земята малко обработена. Оттатъкъ Строево, единъ половинъ часъ предъ Пловдивъ, минава се около една висока могила; при нея се намира една чешма и единъ кѫсъ добрѣ запазенъ калдъръмъ, тъкмо три метра широкъ — стария пѫть отъ Пловдивъ за Хиссара.

За минѫлото на областната столица [1]), която има една любопитна история, нѣма да се распростираме, защото вече другъ пѫть обширно сме писали за нея.[2]) Само това ще повторимъ, че стария Филиппополъ обнемалъ тритѣхъ хълмове Небетъ-тепé, Джамбазъ-тепé и Таксимъ-тепé, което съвсѣмъ е свързано съ второто [3]), и се располагалъ между тѣхъ и Марица, като е билъ и ограденъ съ стѣна отъ огромни камънье, често подновявана въ римскитѣ и византийскитѣ времена. Махалата на Павликиянетѣ предъ Станимашката порта е била 1205 г. на сѫщото мѣсто, гдѣто е сега, но вънъ отъ собственния градъ. Крѣпостьта е стояла на Джамбазъ-тепé, защищена особно отъ стърмнинитѣ му къмъ югъ. Турцитѣ не сѫ съборили нея нито градскитѣ стѣни веднага слѣдъ превзиманието, както се види ясно отъ разказа на Константина Философа за борбитѣ между царь Баязидовитѣ синове Муса и Сулеймана въ 1410 г.[4]). Тогава „Филиповъ градъ“ много е пострадалъ. Мѣстнитѣ мусулмани били за Муса и заради това Сулей-

[1]) Хохштетеръ опредѣлява виситнитѣ въ Пловдивъ: Марица 163 м., Сахаттепе 209, Джамбазтепе 212, Бунарджикъ 234. Австрийската щабна карта дава на града 177 м. Въ кѫщата на Г-на Іованча Чомакова, при градската градина, намѣрихъ съ повторени наблюдения съ анероида 203 метра.

[2]) Пѫтешествие по Източна Румелия въ Osvěta 1882, I, 497 — 512 (бълг. преводъ отъ А. Тодорова въ „Марица“).

[3]) Сахатъ-тепé не е влизало въ стария градъ.

[4]) Животъ на деспота Стефана Лазаревича, съчиненъ 1431 г., изд. Ягичъ, Гласникъ т. 42 стр. 299, 300.

манъ единъ пѫть запалилъ града. Християнетѣ обаче, види се, били за Сулеймана, и заради това Муса далъ да заколѭтъ митрополита Дамияна и да хвърлѭтъ тѣлото му „низь стѣны града“. Въ тия борби се споменва *кулата* на града, сирѣчь крѣпостьта, която единъ Мусовъ войвода взелъ съ измама (вь самоую коулоу нощию льстию вьшьдь), въ която се събирали защитницитѣ на града (вь коулоу же вьзидоше) и която е била ключъ на цѣлата позиция (иже градь затворьшеи и обладающеи вь коулѣ соуть). Една голѣма крѣпость (château) на срѣдния хлъмъ, но вече съборена, е видѣлъ още 1433 г. рицаръ Бертрандонъ. Въ 16 вѣкъ върховетѣ на тепетата сѫ били вече пусти, сѫщо както е сега търновския Царевецъ. Мѣстото на старата крѣпость се викало тогава *Курбанъ-калеси.*[1]) Чакъ въ минѫлото столѣтие сѫ наченѫли да правятъ кѫщя върху хълмоветѣ и то християнетѣ.

IV. Родопскитѣ планини.

Голѣмото пространство между Пловдивското поле и бѣломорското крайбрѣжие испълняватъ великолѣпнитѣ Родопски планини, които въ главната си посока сѫ едно продължение на Рилскитѣ върхове къмъ истокъ чакъ до долнята Марица. Отъ многосложния лабиринтъ на тѣхнитѣ рътове е завзето всичкото мѣсто между рѣкитѣ Марица и Места и Бѣлото море, пълно съ стърми и високи върхове, пространни зелени пасбища и прекрасни стари гори, нáйповече борови. Отъ многочисленнитѣ долини, които сѫ тѣсни и сравнително не яко населени, нáй-забѣлѣжителната е оная на рѣката Арда, изворитѣ на която лежѫтъ при источното подножие на нáй-високия родопски върхъ Крушова (около 2300 метра). На югъ отъ Родопитѣ лежи между тѣхното подножие и морскиятъ брѣгъ една не много широка плодоносна равнина, която отъ нáй-старитѣ врѣмена

[1]) Венециянецъ Benetti у Матковича, Putovanja po balkanskom poluotoku. Rad jugosl. akad. 62 стр. 63.

всѣкога е била добрѣ заселена, та е имала въ всѣко врѣме и по́-голѣми и по́-познати градове.

Името ἡ Ῥοδόπη четемъ вече у на́й-старня еллинский историкъ Иродотъ, който ѭ описва като „високи планини, гѫсто покрити съ всѣкакви гори и съ снѣгове“.[1]) То се удържало до днесь, но по́-вече презъ книгата, отъ колкото въ паметта на жителитѣ. Българетѣ го пишѫтъ сега споредъ новогърцкото произношение (Родо́пи) на́й-повече въ множественно число *Родопитѣ,* макаръ че правилно трѣбало би да се казва *Родопа* (ед. число).

Многобройни сѫ споменитѣ за Родопитѣ въ древнитѣ еллински и латински списания, прозаически и поетически. Старитѣ Еллини сѫ се запознали съ тия предѣли много рано и то отъ морский брѣгъ, гдѣто сѫ основали цѣлъ единъ редъ градове, отъ които нѣкои, като Еносъ и Марония, до днесь сѫществуватъ и съ древнитѣ си имена. Между тракийскитѣ жители на планинитѣ презъ всичкото врѣме на старий вѣкъ, отъ Иродота до послѣднитѣ римски царье, първото мѣсто е занемало племето на *Бесситѣ,* което е сѣдѣло въ западнитѣ Родопи и е било прочуто заради своята воинственность и своитѣ рудници.[2]) Славната бесска светиня, храмътъ на бога Дионисия „върху на́й-високитѣ планини“, вѣроятно се намирала на върха Гйозтепе́ при селото Наиплии, 8 часа на югъ отъ Батакъ, отъ гдѣто, както ми расправяхѫ Помацитѣ, се съглежда морето и гдѣто стоятъ развалини на единъ „царски палатъ“ съ една „царска могила.“[3]) Столицата на Бесситѣ се наричала *Бессапара,* „градътъ на Бесситѣ“ (*пара* въ тракийскитѣ имена отговаря на санскритското *пури* градъ, и гърц. πόλις) и е стояла още въ врѣмето на царя Юстинияна до пѫтя отъ Пловдивъ за Срѣдецъ. Положението ѝ по́-напрѣдъ търсихъ въ

[1]) Иродотъ кн. 7 гл. 111.

[2]) За Бесситѣ и рудокопството имъ вижь Heerstrasse 39 слд. (ср. Период. Списание кн. II, 1882 стр. 16).

[3]) Положението на този храмъ е опредѣлилъ, споредъ даннитѣ на Захариева, вече Дриновъ, Заселеніе балк. полуострова Славянами стр. 4.

Баткунъ, гдѣто въ византийскитѣ врѣмена е имало една важна крѣпость и гдѣто попъ Константинъ (1819) и Захариевъ забѣлѣжватъ остатъци на нѣкакъвъ си старински градъ. Въ нáй-послѣдньо врѣме г-нъ Славейковъ е доказалъ, че въ Баткунъ не е имало такъвъ голѣмъ градъ, и търсилъ Бессапара при Пастуша, до Перущица.[1]) Но въпросътъ може нáй-точно да се рѣши съ помощта на подробнитѣ данни въ римскитѣ официялни „итинерария“ (описания на държавнитѣ друмове). Споредъ тѣхъ[2]) Бессапара е била отдалечена отъ Пловдивъ 22 римски милии (по 1482 метра), сирѣчь $32^1/_2$ километръ, по римския друмъ, който се намиралъ на югъ отъ Марица подъ планинитѣ. Това разстояние ни води тамъ, гдѣто низкитѣ „Баба-баири“ нá сѣверъ отъ Пещера допиратъ до самата Марица, сирѣчь нѣйдѣ между Симентлии и Текиркюй, на югоистокъ отъ Татаръ-Пазарджикъ. Не съмъ ималъ случай да слѣдѫ диритѣ на римский пѫть и да кърстосвамъ реченото мѣсто, но знаѭ че при постройката на желѣзницата тука сѫ се открили много старински гробове, и самъ Захариевъ[3]) забѣлѣжва на югъ отъ Симентлии стари гробища, стълпове и едно ужъ езическо капище. Освѣнъ това важността на Бессапара е произлизала безъ съмнѣние отъ това, че тя е лежала тамъ, гдѣто нáй-важния пѫть отъ Македония излизалъ въ полето, и това не е било, по природата на мѣстото, нито при Чепино нито на Кричимъ, а по срѣдата имъ, тамъ гдѣто до сега още неврокопския пѫть презъ Батакъ и Пещера слиза къмъ Пазарджикъ — на ония Баба-баири.

Даннитѣ, които имаме отъ римско и отъ византийско врѣме за вѫтрѣшността на Родопитѣ, не сѫ яко обилни и представяватъ доста мѫчнотии, защото нинѣшната география на тия мѣста заедно съ старинитѣ имъ не е още доста изслѣдвана. Особно долината на Арда, съ предѣлитѣ Ахѫръ-

---

1) Наука II 1882, 379.

2) Текстоветѣ вижъ въ приложенията на Heerstrasse.

3) Захариевъ стр. 74.

Челеби и Султан-Ери (сега въ Одринский вилаетъ), заслужва едно внимателно разгледване, което обаче сега, при новитѣ граници, не е лесно.

Споредъ римското административно раздѣление, наредено отъ царя Диоклецияна (297), е имало между шестѣхъ провинции на diœcesis Thraciæ и една *provincia Rhodope,* която е обнемала планинитѣ отъ Места до Марица заедно съ морското крайбрѣжие. Сѣверното подножие на планината къмъ полето тогава, както и послѣ, съ своитѣ крѣпости е принадлежало подъ Пловдивъ, столицата на собственната provincia Thraciæ. Градоветѣ, които се споменватъ въ родопската провинция,[1]) почти всичкитѣ сѫ били въ приморската равнина: *Еносъ* (Αἶνος, Aenus), *Траянополисъ*, която още въ врѣме на латинското царство въ Цариградъ е била населена, но у Кантакузина се споменва вече като пусто градище (сега голѣми развалини при Деде-Агачъ), *Максимиянополисъ,* въ византийската история много пѫти споменѫта чакъ до 13 столѣтие подъ име Мосинополисъ (Messinople на кърстоносцитѣ), но въ Кантакузиново врѣме сѫщо вече развалена (сега едно пусто градище Месинъ-калеси при Гюмюрджина), *Анастасиополисъ* при морето, ужъ тъждественна съ византийския Периторъ,[2]) подирѣ *Авдира* (Полистилонъ на Византийцитѣ), *Марония* и *Топиросъ* при долнята Места. Къмъ градове отъ римско основание сѫ принадлежали безъ съмнѣние и споменѫтитѣ у византийскитѣ лѣтописци *Клавдиополисъ* (у Акрополита) и *Грацианополисъ* (у Кантакузина), и двѣтѣ въ Гюмюрджинското поле, наречени съ имена на римски царие, тѣхни основатели или поднови-

[1]) Ср. Аммияна Марцеллина 27, 4, Прокопия, Иерокла, списъци на най-старитѣ черковни епархии и пр.

[2]) Кантакузинъ I 541 казва, че Периторъ е основалъ младий Андроникъ на мѣстото на Анастасиополъ (ср. Прокопия, de aedificiis 303), но тази тъждественность е много съмнителна, като вземеме предъ видъ, че вече между епископитѣ на Траянополский митрополитъ ок. год. 886—907 (въ врѣме на царя Лъва) се споменватъ ὁ Ἀναστασιουπόλεως и ὁ Περιθεωρίου единъ край други, и освѣнъ това че Периторъ знаьътъ и Fulcherius Carnotensis въ описанието на кръстоносний походъ 1096 год. (Pretoria) и Акрополита въ 13 вѣкъ.

тели. Въ вжтрѣшността имало е само единъ голѣмъ градъ, *Nicopolis ad Nestum,* послѣшний Καισαρόπολις на Византийцитѣ, сегашний Неврокопъ при рѣката Места, който до сега има едно старо градище „Никополъ" отъ срѣща си. Споменватъ се още имена на разни други малки кастелли, но за тѣхното положение неможемъ сега нищо да кажемъ.

Отъ пó-старото византийско врѣме първи обстоятелни свѣдѣния за Родопитѣ намираме въ единъ списъкъ на черковнитѣ епархии отъ врѣмето на царя Лъва Философа (886—907).[1] Тогава въ Родопскитѣ планини сж се срѣщали границитѣ на три митрополии. Траянополскиятъ митрополитъ, който послѣ е ималъ и титлата πάσης Ῥοδόπης, е владѣлъ осъмъ епископски епархии, за които (освѣнъ една непозната) сигурно знаемъ, че сж били въ приморската равнина.[2] Филиппийский митрополитъ, който е сѣдѣлъ въ староврѣмския градъ Филиппи въ Драмското поле, е ималъ седъмъ епископи,[3] отъ които двоица безъ съмнѣние сж били вжтрѣ въ Родопитѣ, Кайсарополский (въ Неврокопъ) и ὁ Σμολαίνων. На филиппополский митрополитъ нáй-подирѣ сж били подчинени десеть епископски сѣдалища.[4] Отъ тѣхъ първитѣ четири, Ἀγαθονίκη, Λιοτίτζα, Σκουτάριον, Λεύκη, споредъ други византийски свѣдѣния сж били въ околноститѣ на Одринъ. Βλεπτόν и Δραμίτζα не сж познати. Ἰωαννίτζα се споменва като епископски градъ 1339 год. край Перпиракионъ въ долината на срѣдната Арда. Κωνσταντία вѣроятно е Костенецъ при изворитѣ на Марица. Βελικεία въ списъка сжщо се споменва между епархиитѣ на филиппийската митрополия, види се по погрѣшка,

---

1) Печатанъ у Тафела, Constantinus Porph. de provinciis 44—51 а въ Hieroclis Synecdemus et notitiae graecae episcopatuum, ed. G. Parthey, Berlin 1866 (ср. Heerstrasse 72 бѣл.)

2) Дидимотихонъ, Макри, Мисинополъ, Анастасиополъ, Пори, Ксантия, Перитеорионъ, Θεωδορίου.

3) Θεωρίου, Полистилонъ, Βελικείας, Христополъ (Кавала), Смолени, Кайсарополъ, Анакторополъ.

4) Ср. обширно за тѣхъ Heerstrasse 72—73.

та не се съмнѣвамъ, че е била нѣйдѣ на границата между двѣтѣ митрополии. Βούκοβα не се срѣща другадѣ.[1])

Пó-подробни свѣдѣния за областитѣ на Родопитѣ и за главнитѣ имъ градища има отъ 12—14 столѣтие. Една область е обнемала Пловдивъ съ крѣпоститѣ, що сѫ покрай сѣверното подножие на планинитѣ, между които на първо мѣсто сѫ стоели Станимака и Чепино. Този предѣлъ, съ главнитѣ твърдини Стенимахосъ, Перущица, Кричимъ и Чепино, и съ други „градовце и тържища (πολίχνια καὶ κωμοπόλεις), лежащи подъ Родопа“ два пѫти се споменва въ 13 вѣкъ у Акрополита, който казва, че „всички тия твърдини лежѫтъ предъ лицето на Родопската планина и вардѭтъ всичко, което е задъ тѣхъ.“ [2]) Много данни за тази область има у Кантакузина, който ѭ нарича втората родопска епархия (първата е била Морра) и казва, че тя се зовяла съ името на главнитѣ си крѣпости *Станимашка* и *Чепинска область,* макаръ че споредъ неговитѣ думи и самия Пловдивъ е влизалъ въ неѭ.[3]) На едно мѣсто даже исчислява всичкитѣ крѣпости на тоя предѣлъ: „*Бѣхѫ деветь: Чепино и Кричимъ, Перущица, света Юстина, Филиппуполисъ, градъ чудесенъ и голѣмъ, Стенимахосъ, Аетосъ* (Ἀετός), *Беаднюсъ* (Μπέαδνος) *и Козникъ* (Κόσνικος).“[4]) Първитѣ шесть сѫ познати до днесъ та ще имаме случай и пó-подробно да се позанимаемъ съ тѣхъ; послѣднитѣ три (списъкътъ върви съвсѣмъ по редъ отъ западъ къмъ истокъ) сѫ лежали вѣроятно на истокъ отъ Станимака, въ нинѣшния предѣлъ Конушъ, може би сѫщо покрай подножието на планината.[5]) Освѣнъ тѣхъ е имало още и други

---

[1]) Има едно село Буково въ Неврокопско.

[2]) Акрополита, Бонско изд. стр. 84, 119, 120.

[3]) Ἐν Ῥοδόπῃ ἑτέρα (вънъ отъ Морра) ἐπαρχία Ῥωμαίοις ὑπήκοος, Στενιμάχου καὶ Τζεπαίνης προσαγορευμένη, Кант. II 405. Τὰς κατὰ Στενίμαχον καὶ Τζέπαιναν πόλεις II 406. Родопскитѣ епархии съ Стенимахъ и Чепино I 135, 176.

[4]) Кантакузинъ II 406.

[5]) Μπέαδνος може да се тълкува (Heerstrasse 97) за селото Воденъ при Станимака, което споредъ попа Константина (1819) е било едно врѣме снабдено съ крѣпость.

пó-малки твърдинки, както се види и отъ нинѣшнитѣ имъ остатъци и отъ самитѣ думи на Кантакузина.[1]) Византийцитѣ споменватъ единъ градъ *Прусинъ* (Προυσηνόν), нѣйдѣ до Станимака, гдѣто Византийцитѣ (1189) сѫ искали да слѣзѫтъ отъ планината, за да ударѫтъ на кръстоносцитѣ въ Пловдивъ, но сѫ биле разбити[2]), послѣ една твърдинка Βατραχοκάστρον (жабья крѣпость) между Кричимъ и Баткунъ,[3]) и нáй-подирѣ самия градъ или село *Баткунъ* подъ Чепинскитѣ планини.[4]) Нѣколко имена на крѣпости сѫ забѣлѣжени у латинскитѣ лѣтописци на третий кръстоносенъ походъ (1189), но тѣ не сѫ съвършенно сигурни и въ разни издания различно се четѫтъ.

Вѫтрѣ въ планинитѣ се споменватъ четире предѣли: *областьта на Смолянитѣ*, *Мерóпи*, *Ахридóсъ и Мóрра*. Нѣмский географъ Тафелъ въ своитѣ обяснения до византийскитѣ паметници преди 40 години за първъ пѫть е обърнѫлъ вниманието къмъ тѣхъ и полагалъ Ахридосъ въ сѣверната, Морра въ западната и Мерoff въ южната часть на планинитѣ.[5]) Въ своята книга за стария друмъ отъ Бѣлградъ до Цариградъ[6]) показахъ тъждественностьта на Ахридóсъ и Морра и помѣстихъ ги въ дългата долина на рѣка Арда; Мерони търсихъ на югъ отъ Морра, а Смолянската область при рѣката Места. Сега могѫ да расправя тия нѣща още пó-вѣрно и пó-подробно, макаръ че несъмъ ималъ възможностьта да посѣтѫ самата вѫтрѣшность на планинитѣ.

Областьта на *Смолянитѣ* видѣхме вече между епархинтѣ на филиппийския митрополитъ въ врѣме на царя

---

[1]) Καὶ τῶν ἄλλων φρουρίων οὐκ ὀλίγων ὄντων, Кант. I, 135.

[2]) Никита Акоминатъ 534. Проф. Томашекъ (Oest. Gymnasialzeitschrift 1878, стр. 208) мисли, че Прусинъ е тъждественъ съ Pernis на кръстоносеца Ансберта.

[3]) Никита стр. 679.

[4]) Никита сѫщо м., Акрополита (Βατκούνιον, πόλις и послѣ χώρη) 128 слѣд. Bacon у Ансберта.

[5]) Tafel, Via Egnatia Comm. II 46, Symbolae crit. ad geogr. Byz. 1, 84.

[6]) Heerstrasse p. 96—98.

Лъва Философа (886—907), като епархия Σμολαίνων. Въ края на 11 вѣкъ живѣлъ εἰς μέρη τῶν Σμολένων гръцкий отшелникъ Филиппъ, съчинительтъ на „Диоптра".[1] Въ края на 12 вѣкъ Никита Акоминатъ два пѫти споменва провинция τὸ θέμα τῶν Σμολένων.[2] Послѣ нестава вече дума за неѭ. Отъ Никитовия разказъ за възстанието на Иванка (1199), какъ се е распространило то отъ сѣверното подножие на планинитѣ чакъ до Ксантия и Мосинополъ, като е обнемало и Смолянската область, се види, че тя е била въ нинѣшния предѣлъ Ахѫръ-Челеби на горнята Арда. И тамъ наистина има едно голѣмо село, наречено *Смилянъ* (турски Исмиланъ), съ стари развалини, вѣроятно срѣдоточие на старата Смолянска область.[3] Смоленската епархия несѫществува по́-вече; въ послѣдньо врѣме ксантийската епархия обнемала нейнитѣ предѣли и се срѣщала въ пловдивската при селото Широка-Лѫка въ Рупчосъ.

Въ сѫщия предѣлъ се пада *Меро́пи* (Μερόπη), която се споменва 150 години слѣдъ оная послѣдня бѣлѣжка за Смолянитѣ, въ мемоаритѣ на царя Кантакузина. Отъ неговитѣ думи се разбира, че това име е принадлежало на́йнапрѣдъ на една *планина* и послѣ и на нейната околность. Той въ неѭ споменва освѣнъ „други села, не малко на брой" и двѣ крѣпости (φρούρια), наречени *св. Ирина* (ἁγία Εἰρήνη) и *Повисдо́съ* (Ποβισδός). Въ „сѫщата планина" (τὸ αὐτὸ ὄρος) сѫ живѣли номади „въ неукрѣплени села", сирѣчъ номадически пастири Българе, съотечественници на юнака Момчила, който отъ Кантакузина е билъ назначенъ за меропский управитель. За положението на тоя предѣлъ се научаваме още, че той е допиралъ къмъ истокъ до Морра, къмъ югъ до Ксантия.[4] Отъ тия данни излиза на явѣ, че Меропи е обнемала долината на горнята Арда, нинѣшний

---

[1]) Дри́новъ, Заселение балк. полуострова Славянами стр. 165.

[2]) Никита 679, 708.

[3]) Показахъ вече въ Пер. Спис. II. 68.

[4]) Кантакузинъ II 402, 403, 421, 530.

предѣлъ Ахжръ-Челеби. Оня Повисдо́съ може да е, както мислѣхъ вече преди нѣколко години[1]), погърчения видъ на словѣнското име *Подвисъ,* което доста често се срѣща на разни мѣста. А сега се научихъ[2]), че въ Ахжръ-Челеби недалеко отъ Смилянъ къмъ сѣвероистокъ има едно село Подвисъ, съ стари развалини, между селата Устово, Трънъ и Ти́кале при рѣката Чатакъ-дере́, която втича въ Арда отъ лѣва страна.

Нѣма съмнѣние, че Смолянската область и Мерони сж двѣ имена за единъ и сжщий предѣлъ; първото е взето отъ племето на Смолянитѣ, което е сѣдѣло тука, и второто принадлежи на една часть на Родопскитѣ височини, а именно на на́й-високитѣ върхове около изворитѣ на Арда, като планинско име. Мисльж, че името на Меропскитѣ планини (безъ началното *ме*, което нѣма ударение) стои въ близка свързка съ названието на нинѣшний предѣлъ *Рупчосъ* на сѣверъ отъ Ахжръ-Челеби, който захваща съвсѣмъ близу до оня Подвисъ, та и съ народнитѣ имена на *Ру́пченцитѣ, Ру́пцитѣ, Рупала́нитѣ и Рупали́итѣ,* както се викатъ сега родопскитѣ Българе отъ Перущица чакъ до Еносъ.

Ахридо́съ[3]) се споменва въ 11—13 вѣкъ,[4]) и споредъ Акрополита испърво е било сжщо едно планинско название, едно име на Родопитѣ.[5]) Акрополита споменва въ тази область шесть крѣпости, отъ които положението на три е доста ясно. Крѣпостьта Ἐφραίμ, която е била споредъ него по́-близу до Одринъ, срѣща се като château l'Efraim у маршала Вилхардуина (1206), 5 деньe пжть отъ Одринъ, та

---

[1]) Heerstrasse p. 98.

[2]) Кава ми г-нъ Илия Бѣлковски, който е учителствувалъ по тия мѣста.

[3]) Формитѣ: nom. Ἀχριδώς Акрополита стр. 42, gen. Ἀχριδοῦ Никита и Акр., dat. ἐν Ἀχριδῷ, acc. τὴν Ἀχριδώ Анна Комнина.

[4]) Анна Комнина I, 199. Никита 535. Акрополита 42, 77, 119, 126. Provincia Philippopolis, Verois, Moras et Achrydu въ хрисовулътъ, даденъ отъ Алексия III на Венециянцитѣ 1199 (Tafel, Symb. crit. I 1849).

[5]) Τοῦ τῆς Ῥοδόπης ὄρους, ὅπερ καὶ Ἀχριδὼς ὠνόμασται. Акр. 42.

нѣма съмнѣние, че се намирала до нинѣшното село Еврем-кюй при долнята Арда, тамъ гдѣто отъ десно изъ предѣла Султанъ-Ери дохажда рѣката Бургазъ-дерé (отъ нѣкакъвъ си πύργος, нѣкоя стара развалина). Μνείακος на Акрополита, сѫщо се споменва у Вилхардуина като château Moniac (бълг. вѣроятно Мънякъ), два денье пѫть на западъ отъ Ефремъ, въ една хубава долина до рѣката Арда (fleuve de l'Arte). Този градъ трѣба да се търси между разнитѣ развалини по срѣдньото течение на Арда.[1]) Περπεράκιον, гдѣто е имало въ 14 столѣтие и владика, безъ съмнѣние е градището при десния брѣгъ на Перперекъ-дерé, притокъ на Арда.[2]) Οὔστρα (види се *Остра*) между Мънякъ и Перперакионъ, Κρυβοῦς между Перперакионъ и Ефремъ и „съвсѣмъ мъничката твърдинка“ (πάνυ σμικρότατον) Πάτμος „въ Ахридосскитѣ планини“ за сега немогѫ да опредѣлѭ. Споредъ всичко това излиза на явѣ, че Ахридóсъ се викала долината на срѣднята и долнята Арда, вънъ отъ Ахѫръ-Челеби, къмъ истокъ отъ него. Отъ нинѣшнитѣ имена приличатъ на Ахридóсъ названието на *Ахѫръ-Челеби* при нáй-горнята Арда и на Помаци *Ахряне* въ сѫщия предѣлъ и при горньото течение на кричимската Въча, макаръ че и едното и другото не е влизало въ предѣлитѣ на оная стара область.

Въ втората половина на 13 столѣтие името на Ахридóсъ се губи и у списателитѣ на 14 столѣтие, у Пахимера и Кантакузина, се явява друго име, Μόῤῥα. За пръвъ пѫть го четемъ край Ахридóсъ въ единъ хрисовулъ отъ 1199: провинция Moras et Achrydu.[3]) Отъ свѣдѣнието на Кантакузина, който споменва оня нѣкогашъ ахридосски крѣпости Ефремъ и Ὑπερπυράκιον като градове на Морра, излиза на явѣ тъждественността на двѣтѣ области. Види се, че Морра е била по-напрѣдъ една часть на Ахридосъ (може би ни-

---

[1]) Villehardouin ed. Wailly p. 259. — На Carte de nouvelles frontières etc. par Kiepert, Berlin 1881 има на срѣднята Арда двѣ села Hissaralti и едно Hissar-ustu-keui.

[2]) Градището на картата на Viquesnela. — Acta patriarchatus I, 190.

[3]) Ср. пò-горѣ бѣл. 4 на стр. 22.

нѣшния предѣлъ Султанъ-Ери при Бургазъ-дере́), но послѣ името ѝ се пренесло на всичката область. Отъ Кантакузина се научаваме още, че Морра се простирала на сѣверъ до Станимашката область, на истокъ до Чърномѣнъ (Чирменъ) и близу до Одринъ, на югоистокъ до околноститѣ на Димотика, на югъ до приморската равнина, въ която жителитѣ ѝ сѫ пращали стадата си за зимовище, и че на западъ допирала до Мерони.[1])

За населението на Родопитѣ въ срѣднитѣ вѣкове знаеме отъ византийскитѣ свѣдѣния, че то е било на́й-повече пастирско и номадическо, сирѣчъ е ходило съ стадата си долу при морето на зимовище.[2]) Споменватъ се Българе и Власи.

Отъ българскитѣ племена сѫ сѣдѣли тука познатитѣ *Драговичи* при сѣверното подножие и *Смоляне* въ вѫтрѣшността. Границитѣ на българский елементъ отъ тогава не сѫ се промѣнили яко много. Вилхардуинъ разказва, какъ е билъ убитъ въ 1207 год. Бонифаций, краль солунский, въ планинитѣ единъ день пѫть отъ Мосинополъ отъ „мѣстнитѣ Българе“ (li Bougre de la terre), когато е предприелъ единъ малъкъ походъ срѣщу тѣхъ, по побуждение на гръцкитѣ граждане въ реченний градъ. Отъ Кантакузиновитѣ разкази за Момчила се види, че е имало Българе до самата Ксантия. А въ нашето врѣме помашкитѣ села се свършватъ близу до сѫщата Ксантия (Ескидже), та има и стари български села чакъ близу до развалинитѣ на Траянополъ, до Фере и до Еносъ.

На старата българска държава сѫ принадлежали Родопскитѣ планини само нѣколко пѫти и то не цѣли, а за кратко врѣме. Нѣма съмнѣние, че голѣма часть на планинитѣ и съ Пловдивъ е влизала въ границитѣ на България при царя Симеона и царя Петра. Въ врѣме на второто царство ги владѣлъ Калоянъ. Послѣ, слѣдъ битката при

---

[1]) Пахимеръ II. 605. Кантакузинъ I 191, II 161, 404 (Ефремъ), 426 (Перперекъ), 433, 436, 461, 530; III 251.

[2]) Кант. I 146, II 402, 421, III 251.

Клокотница (нин. Семизче) отново ги освоилъ Асѣнъ II; сѣверното подножие (Станимака, Чепино и пр.) е било българско 1230—1246, а Ахридосъ си оставалъ на Византийцитѣ.[1]) Въ 1246 г. царъ Ватацесъ завоевалъ всичкитѣ Родопи. Царъ Михаилъ Асѣнъ въ 1254 г. превзелъ не само сѣверното подножие, но и Ахридосъ. Акрополита разказва, какъ тогава „жителитѣ, които бѣхѫ Българе, притичахѫ къмъ своитѣ сьотечественници (τοῖς ὁμοφύλοις προσέτρεχον) и отхвърляхѫ игото на иноезичницитѣ“ (τὸν ζυγὸν τῶν ἀλλογλώσσων).[2]) Но царя не е могълъ да удържи своето завоевание. Послѣ Константинъ Асѣнъ едно кратко врѣме пáкъ е билъ господарь на Пловдивъ и Станимака. Нáй-подирѣ Іоанъ Александръ 1344 г. трайно е завзелъ Пловдивъ съ цѣлото подножие, но Морра не е могълъ да освои. И тъй си останѫли границитѣ до турското завоевание.

Другояче Родопитѣ, особно долината на Арда, се намирали нáй-повече подъ византийска власть, която е оставила разни дири въ родопскитѣ нарѣчия, разни гръцки думи, които другояче не се срѣщатъ въ българский езикъ: *хáркома* (χάλκωμα) бакъръ, *лепúда* (λεπίς) ножъ безъ черенъ, *посáтъ* (φωσσάτον лагеръ, опълчение у Византийцитѣ) орѫжие и пр.

Любопитни сѫ въ историята на българщината по Родопитѣ трима юнаци и тѣхнитѣ държави или движения: Иванко, Славъ и Момчило. Подробноститѣ на тѣхнитѣ сѫдбини сѫ добрѣ познати и заради това ние тука ще поприглѣднемъ само къмъ нѣкои географически фактове.

Болѣринъ *Иванко,* убиецътъ на царя Асѣна I, нáй-напрѣдъ е билъ византийский управитель на Пловдивъ и на крѣпоститѣ покрай родопското подножие. За него приказва лѣтописецъ Никита Акоминатъ, който като бивший управитель въ Пловдивъ добрѣ е билъ запознатъ съ тия мѣстности, какъ вече тогава градилъ нови (νεουργεῖν) крѣпости

[1]) Акрополита стр. 77 (Ватацевъ управитель въ Ахридóсъ).

[2]) Сѫщий стр. 114.

и градовце на згодни мѣста, какъ събиралъ български войници и какъ отдалечавалъ Гърцитѣ отъ себе си. Слѣдъ самото възстание главната му крѣпость е билъ Кричимъ. Византийский пълководецъ Камицесъ на́й-напрѣдъ ударилъ на неѭ, и слѣдъ упорита борба ѭ превзелъ, но послѣ самъ билъ уловенъ отъ Иванка между Ватрахокастронъ и Ђаткунъ. Слѣдъ това цѣлитѣ Родопи до Мосинополъ, до Авдира и Ксантия и до планината Пангеосъ (въ Сѣрско) и съ Смолянската областъ минѫли въ рѫцѣтѣ на Иванка. Еднородцитѣ (ὁμογενεῖς) на драго сърдце се присъединявали къмъ него. Споредъ разказа на Никита, при своитѣ угощения давалъ да колятъ уловени Гърци за по̀-голѣма тържественность. На́й-подирѣ царь Алексий III самъ тръгнѫлъ срѣщу него, превзелъ Станимака и нѣйдѣ въ околноститѣ ѝ заробилъ Иванка съ измама, като го прелъстилъ съ клетви и даже съ испращание едно евангелие, да дойде на едно свиждание (1199).

Деспотъ *Славъ* е билъ най-напрѣдъ управитель на родопскитѣ предѣли въ името на своятъ уйчо, царя Калояна. Слѣдъ смъртьта му (1207) е ималъ неприятелство съ братовчеда си царя Борила, който се възкачилъ на търновский престолъ. Споредъ латинский лѣтописецъ Henri de Valenciennes причината на това неприятелство е била тя, че Борилъ е искалъ да вземе Славовата земя, но Славъ се въспротивилъ на това и отнемалъ на царя крѣпости, хора и приятели. Слѣдъ нещастното за Борила сражение при Пловдивъ (1208) латинский царь Генрихъ се срѣщнѫлъ съ Слава на Кричимъ, гдѣто, види се, му било сѣдалището, и послѣ е ималъ преговори съ него въ втората му крѣпость Станимака. Славъ послѣ това презъ зимата се оженилъ въ Цариградъ съ една незаконна дъщеря на Генриха и станѫлъ съюзникъ на Латинитѣ. Споредъ Акрополита той държалъ и Мелникъ и предѣлитѣ на Ахридо́съ. Още въ 1228 год. споменва се „всичката земя на Слава“ (totam terram de Sclave) между земитѣ, подвластни на латинското царство. Живѣлъ е вѣ-

роятно до 1230 г., до битката при Клокотница, и женилъ се вторий пѫть за една роднина на епирския владѣтель Теодоръ Комнинъ, отъ фамилията на Петралифа. Послѣ се подчинилъ на Асѣна II и споменва се между цариетѣ и тѣхнитѣ роднини и въ българскитѣ поменници.[1]) Името на този почти независимъ български господарь е останѫло свързано съ Родопитѣ за дълги врѣмена. Още въ 16 вѣкъ Родопитѣ се викали български *Славиеви гори*. Константинъ Философъ въ своето животописание на сърбский деспотъ Стефанъ Лазаревичъ (съчинено 1431 г.) приказва, какъ султанъ Муса 1410 г. въ борбата противъ брата си Сулеймана проводилъ единъ войвода, който **прошьдь Славиıевы горы реченые** ударилъ на „Филипповъ градъ“ (Пловдивъ) и го превзелъ, и какъ сѫщий Муса 1412 г. тръгнѫлъ отъ Солунъ **Славиıевыими горами** на **Андриıановь градь** (Одринъ). А пѫтникъ Вранчичъ още 1553 г. чулъ и си записалъ, че планинитѣ на югъ отъ Пловдивското поле се викали „Zlavievi gori.“[2])

Найголѣма слава въ народната паметъ си е приобрѣлъ *Момчило* войвода. Всичката му история има си зрѣлището въ Родопитѣ и родопското приморие. Споредъ Кантакузина той билъ родомъ Българинъ, но като го испѫдили отъ България заради разбойничества и грабежи, постѫпилъ на византийска военна служба, ами и тамъ правилъ само главоболие на пограничнитѣ византийски началници край българската граница, защото си позволявалъ лошавини оттатъкъ границата, макаръ че имало миръ. Когато найподирѣ искали да го накажѫтъ, отишелъ къмъ Сърбитѣ и останѫлъ тамъ доста врѣме. Послѣ е постѫпилъ въ войската на царя Кантакузина. Когато Кантакузинъ ударилъ на Перитоpъ при морето, защищаванъ отъ привърженни-

---

[1]) Villehardouin ed. Wailly p. 309, 331 Акрополита стр. 42. Ср. Бълг. История стр. 327.

[2]) Константинъ Философъ изд. Ягича, Гласникъ томъ 42 стр. 299, 306. Verantius изд. на Венгерската академия I, 331.

цитѣ на другий царь Іоанъ V Палеологъ, между обсадата меропскитѣ крѣпости и села доброволно се му подчинили, като сѫ били и пó-напрѣдъ служили подъ неговитѣ заповѣди, когато е билъ още „великий доместикосъ“ (военачалникъ). Сѫщеврѣменно сѫ поискали отъ него управитель. Кантакузинъ проводилъ Момчила, вече защото е билъ тѣхенъ еднородецъ (ὁμόφυλος). Момчило въ меропскитѣ села събралъ една войска отъ 300 конни и 5000 пѣши[1]), но съ тази сила само кратко врѣме е спомагалъ на господаря си; като „станѫлъ голѣмъ“ и прочутъ, направилъ се независимъ, слѣзнѫлъ въ приморието, изгорѣлъ при Авдира корабитѣ на турскитѣ Кантакузинови съюзници отъ Анатолия и ненадѣйно нападнѫлъ самаго царя между развалинитѣ на Мосинополъ, тъй щото Гърцитѣ едвамъ сполучили да се оттеглять въ близката Кумуцена (Гюмюрджина). Съ това още пó-вече се прочулъ, като опитенъ въ войната и почти непобѣдимъ, и удостоилъ се отъ Кантакузина, който искалъ да се отърве отъ неговото неприятелство, даже съ севастократорската титла. За сѣдалището си избралъ Ксантия, единъ старински градъ при прохода, гдѣто слиза пѫтя отъ горнята Арда, отъ меропскитѣ предѣли, долу въ крайморската равнина. Найподирѣ Кантакузинъ съ помощьта на турския си съюзникъ Омаръ-бегъ. владѣтель на Смирна, разбилъ Момчила подъ стѣнитѣ на Периторъ (1345). Момчило юнашки погинѫлъ въ борбата. Кантакузинъ слѣдъ това тръгнѫлъ на Ксантия. Ксантийцитѣ, който сѫ биле участвували въ походитѣ на родопский севастократоръ, се предали. Къмъ жената на Момчила, която е била отъ България, Кантакузинъ се отнесълъ съвсѣмъ великодушно; заповѣдалъ, да ѝ се неотнема нищо и оставилъ ѝ на воля, да си остане съ всичкия свой имотъ въ ромейската земя или да се завърне въ отечеството си, но тя е предпочела послѣдното. Вече отъ думитѣ на найблизкия и най-вѣрния

[1]) Никифоръ Григорасъ II 702 говори само за 2000 души отбрана конница, Българе и Сърби, готови да умрѫтъ за своятъ юначенъ войвода.

свидѣтель, самия Кантакузинъ, и отъ съчинението на съврѣменния Никифоръ Григорасъ се види, какво голѣмо впечатлѣние е направила въ онова врѣме личностьта на Момчила съ ненадѣйното си въздигание и съ бързата си юнашка кончина. Това впечатление заягнѫло е въ народната поезия, въ българский и сърбский народенъ епосъ, и въ него живѣе и до днесъ.[1])

Освѣнъ Българе имало въ Родопитѣ, както и сега, номадически Власи. За тѣхъ намираме едно свѣдѣние сѫщо у Кантакузина. Когато въ борбата на двамата Андрониковци „стратигъ“ (управитель) на Родопитѣ Андроникъ Палеологъ преминѫлъ отъ младия царь къмъ стария (1322), затворилъ едного Влаха отъ номадическитѣ пастири, на име *Шарбана*, и далъ да го жигосатъ въ лицето.[2]) Но Шарбанъ побѣгнѫлъ изъ тъмницата, събралъ чети на легко въорѫжени номадически пастири и провъзгласилъ се въ полза на младия царь. Гражданетѣ въ родопскитѣ крѣпости (οἱ ἐν ταῖς πόλεσι) се уплашили отъ това движение на селенитѣ (ἀγρόται), затворили стратига и преминѫли къмъ младий Андроникъ. Шарбанъ самъ отишелъ при младия царь и за голѣмо очудвание на Гърцитѣ го молилъ на колѣнѣ, да прости на стратига вината му. Освѣнъ този любопитенъ епизодъ има и други дири на старо постоянно влашко население; на лѣвий брѣгъ на Места нѣкои български, сега помашки села иматъ влашки названия, като *Си́нгуръ* (влашки са́мъ; срѣща се и като лично име), *Кр̀булъ*.

Въ византийското врѣме имало въ Ахридо́съ вече въ 11 вѣкъ и *Турци*[3]). Такива турски колонии, взети отъ анатолскитѣ Селджуци съ военна цѣль и покръстени, сѫ били населени на нѣколко мѣста, като около Солунъ така на-

---

[1]) Вижь Дринова въ Пер. Спис. IV, 146—149.

[2]) Ἕνα δὲ τῶν ἀπὸ τοῦ Δακικοῦ γένους νομάδα Συρμπάνον ὀνομασμένον. Кантакузинъ I, 146.

[3]) Τῶν περὶ τὴν Ἀχριδῶ οἰκούντων Τούρκων. Анна Комнина I, 199. Вече Тафелъ тълкувалъ това мѣсто за Родопитѣ, а не за Охридъ.

реченитѣ Вардариоти, които сѫ имали и особенъ владика, или други около Верреа (Стара Загора), които сѫ заварили кръстоносцитѣ 1189 г. Отъ тия християнски Турци, населявани отъ византийскитѣ императори, мислѭ, произлизатъ нинѣшнитѣ *Сургучи* около Одринъ, християне, който говорѭтъ турски.[1])

Слѣдъ турското завоевание сѫ станѫли голѣми промѣнѣния въ Родопитѣ. Едно отъ найважнитѣ е приеманието на ислама отъ една твърдѣ голѣма часть на българскитѣ планинци. Землище, по което сега сѫ распространени Помацитѣ, е твърдѣ значително: единъ широкъ поясъ, който се простира отъ Пловдивъ до Солунъ, отъ срѣдньото течение на рѣката Арда чакъ до македонский Вардаръ. Въ него влизатъ предѣлитѣ Рупчосъ, Ахѫръ-Челеби, Доспатскитѣ планини, Чепино, Неврокопско, Разложско, и една голѣма часть на срѣдната Македония, Джумайско, Пиянешко, Малешевско, Тиквешко, Кукушко, Моглена и пр.

За българската история много е важенъ въпросътъ, кога е станѫло потурчванието на тия Българе. Има свѣдѣния, които ни каратъ да вѣрваме, че това се случило доста отъ давна, но никакъ не веднага слѣдъ падението на старитѣ християнски държави. Наистина, при самото завоевание е имало много случае на доброволно потурчавание, но това, види се, никѫдѣ не е било общо. Іоасафъ Бдинский приказва, че слѣдъ превзиманието на Търново мнозина сѫ преминѫли къмъ Мохамедовата вѣра, или, каже, отъ страхъ или прелъщени съ ласкания или отъ надѣжда за придобивание почести и имоти или на́й-подирѣ отъ простота.[2]) Цамблакъ разказва, че патриархъ Евтимий, като е живѣлъ слѣдъ падението на царството въ Тракия въ заточение, съ своитѣ проповѣди е сполучилъ, щото мнозина отбѣгвали не само ереситѣ, но и „**саракинскаго нечестїа**

---

[1]) За *куманското* происхождение на черноморскитѣ Гагаузи мислѭ да проговорѭ въ една особна статия.

[2]) Пер. Списание I (1882) 44.

тмы".[1]) А отъ друга страна знаемъ на пр. отъ Владислава грамматика (1469), че въ него врѣме въ Крупникъ (при р. Струма) сѣдѣлъ още владика, когато въ нашитѣ денье селото отдавна е чисто помашко. Български пó-нови лѣтописни бѣлѣжки[2]) отнасятъ потурчванието на „Доспатъ планина, Чепина, Крупникъ, Кочани" въ врѣмето на султана Селима I (1512—1519), едно нѣщо, което съмъ чулъ нѣколко пѫти и отъ устнитѣ приказки на тракийскитѣ Българе. Захариевъ, безъ да опредѣля отъ кѫдѣ е почерпилъ своето свѣдѣние, отнася приеманието на ислама отъ родопскитѣ Помаци въ деньетѣ на царя Баязида II, въ 1495 год.[3]). А отъ Г-на Славейкова съмъ се научилъ, че въ гръцкий Бачковский мънастирь (на югъ отъ Станимака) имало преди много години единъ поменикъ, отъ който се виждало, въ коя година кое отъ сегашнитѣ помашки села въ близкий Рупчосъ е престанѫло да дохажда въ мънастиря, слѣдователно че това прíемание на ислама е било постѫпенно. Самитѣ родопски Помаци иматъ за това събитие само тъмни предания. Тѣ приказватъ, че потурчванието не е било на сѫдѣ сѫщеврѣменно. Въ западнитѣ планини нáй-напрѣдъ се потурчилъ ужъ Доспадъ, послѣ Наиплии, Девленъ и тамкашнитѣ села и нáй-послѣ Чепино. Това послѣдньото се потвърждава отъ нѣкои писменни свидѣтелства. Чепинци иматъ една *санѫр-ламѫ* за своитѣ межди, издадена при потурчванието имъ, съ една дата, която показва, че това е станѫло преди 227 (арабски) години. То напълно се посрѣща съ познатия българский записъ, напечатанъ у Захариева, споредъ който това събитие се случило въ врѣме на султана Мохаммеда IV и на великий му везиринъ Мохаммедъ Кюприли (1656—1661).[4])

---

[1]) Житие на Евтимия, Гласникъ 31, стр. 288.

[2]) Ср. Период. Спис. VII стр. 9.

[3]) Захариевъ 74.

[4]) Захариевъ 67. Г-нъ Славейковъ е распитвалъ въ Бѣлово за този записъ и е издирилъ, че той е съвършенно истински, само че у Захариева езика е малко поизмѣнѣнъ.

Неподлежи почти на никакво съмнѣние, че потурчването на Родопитѣ се е наченжло въ врѣмето, когато борбата противъ християнскитѣ държави на полуострова е била вече довършена и когато Турцитѣ сж били неоспорими господари на цѣлия полуостровъ. А това начало е било въ врѣмената на Баязида II и на Селима I, когато се е потурчила черквата на св. Димитрий въ Солунъ (1499) или митрополията на св. Георгий въ София,[1]) когато на християнетѣ се отнемали всичкитѣ каменни богослужебни здания и се оставяли само дървени черквици и когато жестокий Селимъ I споредъ самитѣ турски свѣдѣния си наумилъ да истреби или да потурчи всичката рая.[2]) Послѣ това ислама се е распространявалъ по Родопитѣ още въ 17 вѣкъ, когато Мохаммедъ IV дохаждалъ на ловъ на „Деспотъ-яйласж“.

Има едно обстоятелство, което вѣроятно е имало голѣмо влияние върху распространението на ислама тъкмо по Родопитѣ и по источната Македония. То е дохождането на едно множество анадолски Турци. Стария Ахридо̀съ, сирѣчъ Султанъ-Ери съ долнята долина на Арда, както и Хаскюйско и приморската равнина сж сега единъ горѣ долу турски предѣлъ. Но не сж биле тие Турци, постоянно заселени по селата, които сж повлияли тъй силно на българскитѣ планинци, живущи на западъ отъ тѣхъ. Тамъ въ западната часть на Родопитѣ нѣма почти никакви по̀значителни османски колонии, освѣнъ нѣколко градове (Пещера, Неврокопъ и пр.), а постоянното население до днесъ е чисто българско. Но тамъ сж се движили воинственнитѣ турски пастири, до сега познати подъ името *Коня̀ри* или *Юру̀ци,* които толкозъ много се споменватъ въ устнитѣ

---

[1]) Период. Спис. VII стр. 119 бѣл. — Tafel, de Thessalonica eiusque agro, Berolini 1836 p. 133 знае, че черквата св. Димитръ около 1480 е била още въ ржцѣтѣ на християнетѣ, но за потурчванието й не е издирилъ нищо. Г. 1499 иматъ сърбскитѣ лѣтописи: Шафарикъ, Památky стр. 82.

[2]) Hammer, Осм. история, фр. прев. IV 364.

предания на доспадскитѣ Помаци. Вече преди преминаванието си въ Европа Турцитѣ сѫ живѣли по Мала Азия отчасти като номадически пастири, които зимѣ ходили по крайбрѣжията, лѣтѣ по височинитѣ.[1]) Слѣдъ завоеванието на европейскитѣ земи тѣ сѫ наченѫли да дохождатъ въ Тракия и Македония, да зимуватъ при морето отъ Еносъ до Солунъ и да лѣтуватъ по Родопитѣ и по разни македонски планини. До днеска има тука двойни номадически пастири, християнски Власи, старожили на полуострова, и мусулмански Турци. Селата на турскитѣ пастири, заедно съ зимовищата имъ, се намиратъ около Гюмюрджина, отъ Сѣръ до Кукушъ и Солунъ, въ Моглена и пр. Името Коняри ми тълкувахѫ нѣкои отъ турското *коюнъ* (овца), други отъ българското *конь,* но види се, че то происхожда отъ анадолския градъ Конié (Икононъ), който лежи срѣдъ голѣмитѣ равнини на вѫтрѣшната Мала Азия. Тѣ сами не допущатъ да се наричатъ съ това име, а се зовѫтъ *Юруци* (отъ *юрюмекъ,* ходѫ). Говорѫтъ турски съ едно нарѣчие по нѣщо отдѣлно отъ обикновенния османский езикъ. За врѣмето, кога сѫ дошли на Балканский полуостровъ, нѣма точни свѣдѣния. Пѫтешественникъ Ханъ е чулъ въ Македония, че това е станѫло преди 300 — 350 години, слѣдователно въ началото на 16 столѣтие, и прибавя, че споредъ мѣстнитѣ предания въ Македония много християне сѫ приемали исламътъ, за да се отървать отъ притѣсненията на новитѣ гостье, на пр. въ Моглена.[2]) Менѣ ми разказвахѫ, че тия Коняри сѫ дохождали въ южна Македония постѫпенно, нѣкои преди 200 години и пó-вече, нѣкои сега преди 50. Диритѣ имъ отиватъ доста далеко на сѣверъ. Въ Осоговскитѣ планини при Кюстендилъ ми показахѫ „Юручки гробища“, едно множество стоящи камънье върху една висока поляна, остатъкъ отъ нѣкое юрушко лѣтовище. На родопскитѣ „яйли“ (Помацитѣ турското *яйлá,*

[1]) На пр. въ Витиния 1328: Кантакузинъ I 341.

[2]) Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Wien 1867 p. 261.

пасбище, казватъ български *пла́нина,* а гориститѣ планини наричатъ съ една турска дума *балка́нъ)* има пълно предания, отъ които се вижда, че тия мусулмански пастири сж били единъ пжть доста многочисленни и влиятелни. На Доспадъ, между Батакъ и Неврокопъ, приказватъ, че „Койнаритѣ“ единъ пжть сж броили тука даже до 70000 „оджаци“ и сж имали колиби, распилѣни на десеть часа пжть, въ които испърво сж и зимували, но послѣ сж видѣли, че планинската зима е много остра, и сж наченжли да слизатъ на зимовище при морето, въ Солунско. [1]) Сега дохаждатъ въ съвсѣмъ малко число и пасжтъ своитѣ конье и овце тукъ-тамѣ и близу до румелийската граница. Отъ Помацитѣ съмъ чулъ, че въ Солунъ имало една махала Карлъкъ-махалеси, наречена отъ Конямитѣ, които лѣтували на Карлъкъ-планина между Доспадъ и Батакъ. Единъ траенъ споменъ е оставило боравението на Конямитѣ въ географическитѣ названия. Онова множество турски имена на върховетѣ, което се вижда забѣлѣжено на картитѣ отъ Одринско и Димотишко чакъ до изворитѣ на Искъръ и даже и по Перинъ-планина, никакъ не е помѣстено по нѣкое недоумѣние на научнитѣ пжтници (Викенела и др.). Тия имена се употрѣбяватъ отъ Турци и Българе безъ разлика и сж остатъкъ отъ турскитѣ пастири. Карлъ́къ, Мусалла́, Гьол-тепе́ и други видни върхове сега нѣматъ българско име, а само турско, дадено отъ Юруцитѣ.

Забѣлѣжително е, че край българскитѣ мусулмане има и гърцки. Голѣмото село Лялово (90 кжщи) на югъ отъ Неврокопъ е населено отъ мусулмански Гърци, а нѣкои

---

[1]) Числото на 70.000, разбира се, много и премного е увеличено. Marsigli, Stato militare dell' imperio ottomano, Amsterdam 1732 p. 129 полага въ описа на турскитѣ военни сили числото на всичкитѣ Юруци, единъ ужъ номадический пастирский народъ, споредъ турски свѣдѣния на 1702 семейства, които испращали 298 войници. Седемтѣхъ имъ бегове споредъ него сж били въ Виза, Ямболъ, Текирдагъ (Родосто), Солунъ (400 сем.), „Aghra, Cogiak, Nalauchen“ (?). Riccaut, Histoire de l'état présent de l'empire ottoman, Amsterdam 1672 p. 612 счита „Юруклеръ“ даже само на 1294 семейства.

Помаци сѫ ми разказвали, че и жителитѣ на други двѣ близки села Лозникъ и Корникъ сѫ били испърво сѫщо Гърци, а като сѫ станѫли мусулмане, сѫ се побългарили и се приподобили къмъ сѫсѣднитѣ имъ български поклонници на ислама.

Слѣдъ тия исторически бѣлѣжки върху минѫлото на Родопитѣ врѣме е, да се върнемъ пáкъ къмъ нашето пѫтуване. Не съмъ влизалъ въ Рупчосъ или даже презъ границата въ Ахѫръ-Челеби или Доспадъ, а съмъ минѫлъ само покрай сѣверното подножие, гдѣто лежи цѣлъ единъ редъ любопитни стари градища.

Отъ Пловдивъ нáй-напрѣдъ посѣтихъ *Станимака*. Върви се 15 километра къмъ юго-истокъ по една слънечна равнина между пуститѣ сега чалтици (оризови нивя). Окото на пѫтника се занимава съ погледа на планината, която тука е украсена съ единъ редъ бѣли мънастири и цвѣтущи села. За тѣхъ ще споменѫ само едно нѣщо, което Дубровчанинъ Лукаричъ забѣлѣжва за *Марково*. Казва, че султанъ Баязидъ II подарилъ на Исмаилъ-оглу, послѣдния селджукский князъ на Синопе, село Марково, че потомцитѣ на тоя владѣтель още тамъ държали старото си име и че той самъ (на края на 16 вѣкъ), като е дохаждалъ въ Пловдивъ, се запозналъ съ братия Селгиметъ (?) и Смаилъ, които сѫ живѣли, каже, съ пó-добри обичаи отъ колкото другитѣ „варвари".[1]) Тази фамилия на синопския Смаилъ-бегъ сѫществува въ Пловдивъ и до днесъ и още си държи своятъ *мютевелликъ* въ село Марково; забѣлѣжителното въ нея е това, че на челото на рода стои не бащата, а едно лице избрано отъ всичкитѣ мѫжки роднини.

Станимака лежи до самия входъ въ планинитѣ, тамъ гдѣто *Чепелáрската ря'ка* излиза отъ единъ тѣсенъ проходъ вънъ въ полето. Тя е единъ голѣмъ градъ, съ 1918 кѫщи

[1]) Luccari, Annali di Ragusa (1605) p. 106.

и 9425 жители, 6819 Гръци, 1852 Българе и 703 Турци.[1]) Источната махала се вика *Ампело.*[2]) Между населението преобладава гърцкиятъ елементъ. Произвожданието вино и ракия и търговията съ тия пития сѫ главнитѣ занятия на жителитѣ. Наоколо по скалитѣ стои едно множество оброчища, малки каменни параклиси (св. Илия, св. Георги и пр.). Лѣтната жега се умирява отъ *вечерníкъ* (и гърцки вечéрникосъ), единъ вѣтъръ, който отъ 6 часа слѣдъ пладнѣ до 8 часа зараньта вѣе отъ планината. Него има и въ всичкитѣ други тѣсни долини, които отъ Родопитѣ се спущатъ на сѣверъ въ полето. Физическата му причина лесно се обяснява: топлия въздухъ, който денемъ се згрява надъ полето, на вечэрь се дига на горѣ и на мѣстото му слиза пó-студения въздухъ отъ планината — сѫщото явление, което на сждѣ се срѣща при морскитѣ крайбрѣжия, гдѣто на вечерь топлия земский въздухъ и пó-хладния морский се изравняватъ съ единъ вѣтрецъ (brise), който се дига отъ морето.

Долината, стѣснена между страшно стърми голи скалини, представлява единъ любопитенъ погледъ въ планинитѣ. Нáй-назадъ въздига се на лѣвия брѣгъ едно старо градище. Има до него половинъ часъ или до 2 километра пѫть[3]) и то много лошь пѫть, единъ видъ стълба, пó-згодна за мулета и магарета, отъ колкото за човѣци и конье. Градището (130 метра надъ Станимака) стои на единъ уединенъ високъ острогъ между пѫтеката и дълбоката провала на рѣката. На около се виждатъ голи стърмнини, тукъ тамѣ разрѣзани отъ коритата на долчинитѣ. На сѣверъ съглежда се Станимака съ червенитѣ ѝ стрѣхи, задъ нея полето (Пловдивъ е закритъ) и нáй-далеко Стара-планина

[1]) Официялна статистика на Ист. Румелийското население. Пловдивъ 1880, стр. 14.

[2]) Въ Бълг. История (Одесско изд.) стр. 745 погрѣшно турихъ А. като особно село.

[3]) Близу 2000 метра по подометра, който носихъ съ себеси за мѣрение малки разстояния.

съ Гюмрукчалъ и Сопотскитѣ върхове. На югъ погледа иде може би единъ часъ далеко. Тамъ има покрай рѣката и на терраси, съ трудъ размѣстени по каменититѣ скали, още нѣщо лозя, но пó-горѣ се вижда само дива природа, голѣми гори, буки и *чамлѫкъ* (борове); само тукъ-тамѣ се жълтѣѭтъ снопитѣ на нѣкое уединено нивице. Въ тая посока се дохажда за 3 часа въ Бачковский мънастирь, въ единъ день, всé край сѫщата рѣка, въ Чепелари, централното село на Рупчоската околия, въ 20 часа въ Ахѫръ-Челеби, въ 3—4 денье въ Гюмюрджина.

Самата крѣпость е отъ ония, които сѫ могли да зарадватъ сърцето на единъ срѣдовѣковний рицаръ или болѣринъ: преди изобрѣтението на огнестрѣлното орѫжие едно мѣсто непристѫпно и непобѣдимо. Върху една гладка скалина, на западъ къмъ пѫтя до 30 метра висока и почти наклонена на напрѣдъ, стоятъ стѣнитѣ на единъ четвероѫгъленъ кастеллъ, съградени отъ грубо, нетесано камънье. Отъ тая страна нѣма пристѫпъ. Трѣба да се мине по една тѣсна пѫтечка около една отдѣлна кула, която е стояла при южната страна, за да се дойде на тѣсния дворъ, който лежи между високото градище и провалата на рѣката. Отъ тамъ можешъ да се качишъ между трънье, храстье, счупени тухли и камънье горѣ въ крѣпостта; но менъ ми се маеше главата отъ слънцето и заради това се отказахъ отъ желанието да се катерѫ горѣ въ самото орлово гнѣздо. На сѣверна страна стои подъ скалата, вѫтрѣ въ укрѣпленията на градището, една стара черква, сега пуста, наречена у Гърцитѣ ἡ Παναγία τοῦ Καλέ. Основитѣ на зданието, което е 23 раскраче дълго, стоятъ на скалата. Долу има единъ като подрумъ и надъ него стои черквата, единъ хубавъ паметникъ на византийската архитектура, съграденъ отъ плоски тухли и правилно притесано камънье (всѣкога 3 реда тухли и 3 реда камънье). Надъ западнитѣ врати имало единъ видъ камбанария; кубето на срѣдата е провалено, но апсидата, обърнѫта къмъ рѣката, си стои. Отъ вънъ

и отъ вжтрѣ има старъ живописъ съ гръцки надписи (**прокопиос, ефимиа**), но очитѣ на лицата сж искъртени отъ Турцитѣ. Никждѣ нѣма надписъ, за да ни развѣщѣе, отъ кого и кога е билъ граденъ този храмъ, който сега доста лесно би могълъ да се възобнови, но мисляж, че той не ще бжде по́-старъ отъ врѣмето на Комнинитѣ.

Въ това градище е имало още единъ паметникъ и то български паметникъ, но менѣ ми се паднжла скърбната участь, да намѣрж, че тази старина сега слѣдъ освобождението на България е била унищожена отъ една безбожна ржка. Съ собственнитѣ очи се увѣрихъ, до кждѣ може да стигне гръцкиятъ фанатизмъ въ борбата срѣщу българщината. На 21 юлий (1883) слѣдъ пладнѣ отидохъ да видж „калето". Съ мене бѣхж станимашкий околийский началникъ г-нъ Куртовичъ, полицейский коммисаръ г-нъ Топузовъ, г-нъ Иванчо Чомаковъ отъ Пловдивъ, г-нъ учитель Мишевъ и нѣколко български ученици. Искахж преди всичко да ми покажжтъ стария надписъ отъ царя Асѣна, който впрочемъ въ научната литература вече отколѣ е познатъ. Той бѣше втесанъ въ скалата отдолу подъ основитѣ на крѣпостта отъ южната ѝ страна на едно високо мѣсто, до което обаче можеше да се излѣзе по стърмото камънье. Но надписа бѣше заличенъ. Познавахж се само мѣстата на редоветѣ му, които отъ далеко се бѣлѣехж върху възчерната скала. На́й-напрѣдъ помислихме, че е замазанъ съ варъ, но послѣ се увѣрихме, че буквитѣ съвсѣмъ сж уничтожени съ тесла, и то недавно; работата бѣше още прѣсна и дъждъ не бѣше още омилъ бѣлитѣ ѝ слѣди. Въ послѣдньо врѣме бѣхж дохаждали мнозина, да видятъ тази българска старина. Това, види се, е разгнѣвило нѣкои прекалени гърцки патриоти въ Станимака и тѣ се рѣшили да затриятъ тази диря на българското царствование, спасена въ землището на еллинскиятъ имъ градъ. По скалата се виждахж прѣсно втесани имена на нѣкои гърцки младежи; моитѣ другари ги заподозрихж, че сжщата тѣхна тесла е свършила и онова

черно дѣло, може би двѣ три недѣли преди нашето дохаждание.[1])

Надписътъ е познатъ. Едно изображение е съхранилъ единъ старъ пѫтникъ, който го начърталъ, безъ да знае, какво значи тая старина. Французский лѣкарь Paul Lucas, който по заповѣдь на краля Людовика XIV е предприелъ нѣколко научни пѫтешествия на истокъ, въ 1706 г. презъ юния минѫлъ отъ Пловдивъ презъ долината на горнята Арда за Драма и Сѣръ. Единъ половинъ часъ отъ Станимака е видѣлъ развалинитѣ на една силна крѣпость съ една хубава черква отъ страна. „На една друга страна, пише, съгледахъ върху скалата единъ надписъ, буквитѣ на който ми се струвахѫ нáй-повече като нѣщо съвсѣмъ особно. Жителитѣ на страната вѣрватъ въ простотията си, че този надписъ съдържава тайната на камъка на мѫдрецитѣ. Когато видѣхѫ, че го преписвамъ, дойдохѫ много лица, които искахѫ да ги научѫ, какъ се прави злато". Люка не е знаялъ, какво казва надписа, за който тогавашнитѣ Станимакалии сѫ мислѣли, че съдържава таинственни алхимически указания за правение злато, но помѣстилъ единъ чертежъ отъ него въ пѫтописанието си.[2]) Отъ словѣнскитѣ учени го намѣрилъ въ книгата на Люка и го прочелъ П. И. Шафарикъ.[3]) Въ нáй-послѣдньо врѣме надписа отново билъ преписванъ и напечатанъ въ „Гайдата" на Славейкова и въ „Марица".[4]) Споредъ сравнението преписа на Люка съ тия копии той бѣше написанъ въ де-

---

[1]) Отъ „Московскія Вѣдомости" 1884 No. 4 научавамъ се, че г-нъ В. В. Качановски, който е пѫтувалъ тука нѣколко недѣли преди мене, още видѣлъ този надписъ на Асѣна II. „Замѣчательно что надписъ эта носитъ слѣды весьма свѣжей, преднамѣренной порчи какимъ то тупымъ орудіемъ, оказавшимся однако безсильнымъ скрыть для археолога важныя для него начертанія". Споредъ това вандалската работа тогава бѣше едвамъ наченѫта съ нѣкои скромни опитвания, които послѣ се продължавахѫ до пълното изтъргание на надписа.

[2]) Paul Lucas, Voyage dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macédoine et l'Afrique, Paris 1710 (нѣм. Hannover 1715) надписъ No. 46.

[3]) Šafařík, Památky jihoslovanského písemnictví, 2 изд. стр. 94.

[4]) Гайда 1864, 8 Юний (I бр. 23 стр. 182). Марица бр. 275, 7 Апр. 1881.

ветъ редове съ слова грубо изтесани и помежду си свързани, които се четохѫ така:

† Влѣт: ѕѱ: лд
енд бѡ въздви
женъи цр: асѣнь
блѫгаромь. игрък
омь. таже и прочим
ѫ странамь. постав
и алексѣ севаста
и ѕизда сеигра
дѫ:

Смисъла е както слѣдва: **В лѣт(о) .ѕѱлд. енд(икта) .д. б(ог)ѡ(мь) въздвиженъи ц(а)р(ь) Асѣнь Блѫгаромь и Гръкомь, та же и прочимъ странамь постави Алексѣ севаста и ѕизда сеи градъ.** Годината 6739 отъ сътворение мира по византийското лѣточисление се пада отъ 1 септемврий 1230 до 1 септемврий 1231, и на истина имаше индиктионъ 4. На пролѣтъ 1230 царь Асѣнъ II, както е познато, разбилъ епирский деспотъ Тодоръ Комнинъ при селото Клокотница, сега Семизче, между Пловдивъ и Одринъ, и завоевалъ всичката страна до Солунъ и Драчь. Въ това врѣме назначилъ „Алексѣ севаста“ (който едвамъ може да се счита за едно лице съ Александра севастократора, брата царева), види се, за управитель на тие мѣста и „дзиздалъ градъ“ на Станимака, сирѣчь възобновилъ и укрѣпилъ старото градище на Иванка и на Слава.

Попъ Константинъ въ своето описание на Пловдивската епархия отъ 1819 год. казва, че тази развалина едно врѣме се наричала Πετριτσός и прибавя, че мънастирската черква въ Бачково се зовѣла θεοτόκου τῆς Πετριτσονιτίσσης. Слѣдователно старото име на крѣпостьта е било ужъ *Петричъ*. У Анна Комнина въ животописание на царя Алексия I (1084—1118) дванѫжти се споменва една крѣпость Περιτζός, но и двѣтѣ свѣдѣния показватъ, че тя трѣба да се търси

нѣйдѣ до Срѣдецъ и че не е сѫща съ онова родопско градище.[1]) Въпросъ е, да ли оня Петричъ на попа Константина е Станимашкото кале или нѣкое укрѣпление при самия Бачковский мънастиръ, едно нѣщо, което може да се рѣши само съ разгледвание на старитѣ за сега непристѫпни мънастирски книги.

Бачковский мънастирь лежи, както споменѫхме вече по̀-горѣ, три часа отъ Станимака на югъ въ сѫщата долина, на пѫть за Ахѫръ-Челеби и Ксантия. Името си има отъ едно близко село Бачково (167 кѫщи). За основанието му се намиратъ подробни свѣдѣния въ книжката на попа Константина. Основали го двама братия Грузинци въ врѣме на царя Алексия Компина, споменвани и отъ съврѣменната Анна Комнина, членове на фамилията *Вакурани*, погърчено Πακουριανός, севастъ и „великий доместикъ“ (пълководецъ) Григорий и великий „магистръ“ на источнитѣ провинции Апасиосъ въ година 1084 (6592 инд. 7), съ единъ царский хрисовулъ (διὰ χρυσοβούλλων βασιλικῶν). Мънастира отъ нихъ билъ снабденъ съ великолѣпни имущества: всичкитѣ мѣста отъ Стенимахосъ чакъ до Ксантия и Перитеорионъ, послѣ земи въ Кесарополъ (Неврокопъ), въ Сѣръ и до Солунъ едно село, наречено Πριλόγκιον. Освѣнъ това отъ тѣхно врѣме е имало въ мънастира единъ старъ типикъ на кожа, писанъ на три езици, гърцки, грузински и арменски.[2]) Нѣма съмнѣние, че Константинъ въ 1819 г. е видѣлъ хрисовулътъ и типикътъ, и че и двѣтѣ старини, може би съ други рѫкописи,

---

[1]) Походъ срѣщу Куманитѣ. презъ Филиппопол καὶ εἰς τὸν λεγόμενον Περιτζὸν καὶ Τριάδιτζαν на Нишъ и Браничево. Анна Комн. изд. Пар. 449. Диогенъ искалъ да дойде отъ Христополъ (Кавала) ἢ εἰς Πέρνικον (Перникъ въ Радомирско) ἢ εἰς τὸν Περιτζόν. Анна изд. Бонско I, 442.

[2]) Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως ἢ περιγραφὴ αὐτῆς, συντεθεῖσα ὑπὸ τοῦ αἰδεσιμολογιωτάτου Οἰκονόμου Κυρίου Κωνσταντίνου ἱερέως Φιλιππουπολίτου печ. на разноскитѣ на Пловдивский владика Пайсий въ Виена въ печатницата на Сърбина Дим. Давидовича 1819 (61 стр. съ карта). За съжалѣние нѣмамъ тави рѣдка и забравеня книжица при рѫцѣ, а само бѣлѣжки, които си направихъ отъ единъ екземпларъ преди деветь години. За Бачково стр. 54. Ср. Цукала̀съ, Περιγραφὴ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως (Виена 1851) стр. 60.

сѫществуватъ до днесь. Отъ старо врѣме имаме още три свѣдѣния за този мънастирь отъ грузинско основание. Въ врѣмето на кърстоносний походъ 1189 г. кръстоносцитѣ сѫ превзели крѣпостьта и мънастирь Scribention и игумена, който е билъ родомъ отъ Hibernia (сирѣчъ Hiberia, Ἰβηρία, Грузия), привели къмъ царя Фридриха Барбаросса въ Пловдивъ, който поприказвалъ съ него и го пропуснѫлъ.[1]) Българинъ Константинъ Философъ (1431), като споменва за Станимака, казва, че това мѣсто **„нѣкыихь братїи тоу живоущиихь, иже бѣше вь врѣмена благочьстивыихь цареи, подьписано и дано светомоу градоу Иіеросолимоу“**, което мислѭ, че трѣба да се тълкува не на Станимака а на мънастира, задушие на грузинскитѣ братия.[2]) Лукаричъ забѣлѣжва за царя Іоанна Александра: „неговия ликъ въ природна величина (ritratto al naturale) съмъ видѣлъ въ мънастира св. Мария въ околноститѣ на Станимака (Stanimaca), градъ на Тракия, която сега се казва Романия, отъ новия Римъ, сирѣчъ Цариградъ; тая черква, съградена отъ единъ иверский краль (rè di Hiueria), е била уголѣмена и надарена (accresciuta e bonificata) съ много доходи отъ оня Александръ.“[3]) Слѣдователно царь Александръ, слѣдъ като е превзелъ (1344) Пловдивъ съ близкитѣ родопски предѣли, е станѫлъ благодѣтель на Бачковский мънастирь, и още въ врѣме на Лукарича, кѫдѣ края на 16 вѣкъ, калугеритѣ сѫ го споменвали като подновителя на тѣхната обитель. Че ликътъ на царя Александра сѫществува въ мънастира и до днесь или поне е сѫществувалъ до нашитѣ денье, това го знаемъ отъ Захариева[4]), та съмъ го чулъ и отъ други лица, които сѫ го видвали въ недавно врѣме. Lucas 1706 г. намѣрилъ въ мънастира „Bascu“ до 100 калугери, едно укрѣплено здание като крѣпость, една черква, възобновена каже отъ царя „Маврикия“, ликъ

[1]) Ansbert ed. Pangerle p. 34. Изд. на Добровски има Sebention.

[2]) Изд. Ягича, Гласникъ т. 42 стр. 300.

[3]) Luccari, Annali di Ragusa (1605) стр. 52.

[4]) Захариевъ стр. 65.

на Пресв. Богородица, начъртанъ ужъ отъ евангелиста Лука, послѣ едно книгохранилище съ стари рѫкописи. Въ найново врѣме, преди 40 години, сѫ били настоятели на мънастира разни коприщенски бегликчии, ликоветѣ на които сѫ исписани по стѣнитѣ на черквата. Тогава можяхѫ да се видѭтъ старинитѣ му, но не се е случилъ нѣкой наученъ пѫтникъ, нито Григоровичъ не го е посѣтилъ. Въ послѣднитѣ години, слѣдъ избухванието на гърцко-българската черковна борба, калугеритѣ сѫ наченѫли да затварятъ паметницитѣ си и да отклоняватъ въпроситѣ за тѣхъ съ краткия отговоръ, че такова нѣщо нѣмало. Надѣвахъ се, че въ Бачково ще могѫ да намѣрѫ нѣкакво голѣмо обяснение за срѣдовѣковната география на Родопитѣ, но като чухъ, че и лица снабдени съ препорѫчителни писма отъ гърцкия въ Пловдивъ владика не сѫ могли да видѭтъ старитѣ хрисовули и рѫкописи, отказахъ се отъ посѣщението на мънастира и оставихъ го за други пѫть.[1])

Първия споменъ за *Стенимахосъ* (Στενίμαχος), *Estanemac* на Латинитѣ, „**тѣсьно браньство**“ споредъ тълкуванието на Константина Философа (отъ στενός и μάχη), се намира въ Бачковский хрисовулъ отъ 1084 г., както разбираме отъ бѣлѣжкитѣ на попа Константина въ неговото отъ насъ често споменѫто описание. Името е византийско и ясно изображава назначението на крѣпостьта, да брани тѣсната и скалистата долина съ пѫтя отъ Пловдивъ къмъ Арда и морето. Вторий пѫть чуеме за Стенимахъ у Никита Хонията въ историята на Иванка. Царь Алексий III търгнѫлъ къмъ Стенимахъ, „въ който бѣхѫ побѣгнѫли много отъ варваритѣ“, та го обсадилъ и приелъ на сила (κατὰ κράτος), види се, слѣдъ една храбра защита отъ страна на Българетѣ. Слѣдъ това Иванко нѣйдѣ на близу е билъ

1) Отъ една бѣлѣжка въ „Московскія Вѣдомости“ 1884 № 4 виждамъ, че г-нъ Качановски, като е посѣтилъ мънастиря съ пловдивский гърцкий владика, е сполучилъ да види едно гърцко евангелие отъ 4—5. столѣтие, единъ дълги словѣнски надписъ съ глаголски слова на една чудотворна икона и много рѫкописи словѣнски и гръцки. Бѣлѣжката неспоменва нищо за хрисовулитѣ нито за типикътъ.

уловенъ отъ царя съ измама при едно свиждание. Прочуто е станжло името на крѣпостьта въ врѣме на латинското царство въ Цариградъ. Рицаръ Рение́ де Тритъ отъ белгийската Фландрия въ 1204 г. приелъ Пловдивъ и околнитѣ крѣпости, които до тогава сж били въ византийски ржцѣ. Когато Латинитѣ послѣ се свадили съ българский царь Калоянъ и изгубили голѣмата битка при Одринъ (1205), Рение́ се държалъ съ помощьта на арменскитѣ Павликияне (Popelicans). Но скоро и тѣ го напуснжли и привикали царя Калояна. Рение́, дружината на когото бѣше се разбѣгала, тъй щото му останжли само 15 рицари и едно отдѣление „сержанти“ (ратници), напуснжлъ Пловдивъ, изгорѣлъ при излизанието отъ южнитѣ врата павликиянската махала, която слѣдователно е била тамъ, гдѣто до нинѣ сѣджтъ сегашнитѣ български, католически Павликияне, и се оттеглилъ на Станимака, една твърдиня споредъ Латинитѣ много силна.[1]) Въ крѣпостьта останжлъ до 13 мѣсеци, като е билъ постоянно държанъ въ обсадно положение отъ единъ, каже, много добъръ градецъ, който е лежалъ подъ крѣпостьта — нинѣшната Станимака.[2]) Цариградскитѣ Латини дълго врѣме не сж знаели нищо за участьта на Рение́ра. На́й-подирѣ на 28 Юний 1206 царь Генрихъ тръгнжлъ съ една отбрана войска по рѣката Арда горѣ, минжлъ около крѣпостьта Ефремъ и спрѣлъ се подъ града Мънякъ. Отъ тамъ испроводилъ едно отдѣление съ на́й-храбритѣ рицари, между тѣхъ и маршала Вилхардуина (лѣтописеца), и съ една чета Венециянци, да виджтъ, какво е станжло съ Рениера. Три денье вървѣли презъ неприятелската земя, догдѣто на 11 юлий съгледали Станимашката крѣпость. Рениеръ стоялъ на стѣнитѣ и двоумилъ се, кои сж тия конници, които слизатъ отъ плани-

---

[1]) Estanemac, qui était un château très fort. Villehardouin ed. Wailly p. 205. Бѣше 3 lieues одъ Пловдивъ (p. 239).

[2]) Une très bonne ville, qui était au pied du château et qui tenait toujours le château assiégé. Сжщий p. 263.

нитѣ, да не сѫ Гърци, които тогава се били сдружили съ Калояна. Вилхардуинъ, който е водилъ авангардата, испроводилъ нѣколко самострѣлци (arbaletriers) къмъ крѣпостьта, да видѫтъ, да ли сѫ Французитѣ още въ неѭ или да ли не сѫ вече давно изгинѫли. Съ огромна радость посрѣщнѫлъ Рение́ своитѣ избавители. Войската се расположила въ оня градецъ подъ крѣпостьта и вече на утрѣшний день тръгнѫла назадъ, заедно съ Рениера и неговитѣ другари, и въ два денье стигнѫла па́къ подъ Мънякъ при царя, отъ гдѣто всичкитѣ сѫ се върнѫли на Одринъ.[1]) Напуснѫтата крѣпость е минѫла въ рѫцѣтѣ на Българетѣ. Двѣ години послѣ ѭ намираме въ рѫцѣтѣ на Слава, който при неѭ е ималъ свиждание и преговори съ царя Генриха (1208).[2])

Въ послѣшно врѣме Станимака се споменва не рѣдко. Царь Асѣнъ II, както видѣхме отъ надписа, 1231 год. е подновилъ и укрѣпилъ стѣнитѣ. Акрополита ѭ споменва между крѣпоститѣ, за които царь Ватацесъ и царь Тодоръ II Ласкарисъ успѣшно сѫ се борили съ българский царь Михаилъ Асѣнъ.[3]) Послѣ царь Константинъ Асѣнъ па́къ се споменва като господарь на Пловдивъ и Стенимахосъ, но билъ принуденъ да се откаже отъ тѣхъ.[4]) Въ 14 вѣкъ чуеме за тази крѣпость нѣколко пѫти отъ Кантакузина, като главното укрѣпление на цѣлата область при сѣверното подножие на Родопитѣ, догдѣто на́й-послѣ (1344) ѭ взелъ царь Іоаннъ Александръ.[5]) Не много врѣме слѣдъ това ѭ отнели отъ българскитѣ рѫцѣ Турцитѣ при завоеванието на цѣлата Тракия.

Крѣпостта е служила още въ първото турско врѣме. Константинъ Философъ разказва, какъ 1410 год. въ борбата между Баязитовитѣ синове султанъ Муса разорилъ

---

1) Villehardouin p. 259 слд.
2) Henri de Valenciennes въ сѫщото издание на Villehardouina стр. 333.
3) Акрополитя стр. 84, 114, 119.
4) Пахимиръ I, 210.
5) Кантакузинъ I 135, 176, II. 404, 406.

Пловдивъ, но като се приближавалъ султанъ Сулиманъ, „бѣже, обрѣте мѣсто глаголѥмоѥ Стенимахо, ѥже по нашемоу ѥзыкоу „тѣсьно браньство“ глаголѥть се, жестокоу соущоу, имоущи градь оть древле окрьсть црькви много избраныѥ“, и като оставилъ „посада“ въ него, уклонилъ се къмъ Одринъ.[1]) Отъ това се види, че тогава още е служилъ „градъ“ (крѣпость), въ старо врѣме направенъ на „жестоко“ мѣсто около видната и до нинѣ „много избрана“ (превъсходна) черква. Сърбинъ Михаилъ Константиновичъ, който е живѣлъ нѣщо пó-късно, споменва, че царь Мохаммедъ II далъ на Смаилбега отъ Синопъ Станимака съ областта ѝ *въ българската земя* — сирѣчь близкото Марково, както имахме случай да изложимъ пó-горѣ.[2]) Когато Турцитѣ отдалечили християнетѣ отъ Пловдивъ,[3]) Станимака, сирѣчь градеца подъ калето, е била прибѣжището за потомцитѣ на старитѣ гърцки граждане, които въ византийско врѣме сѫ пазили Пловдивъ за ромейската империя, и съ това е станѫла новъ центръ за еллинизма въ Тракия. Гражданитѣ говорѭтъ едно особно гърцко нарѣчие, съ много старински думи. Lucas 1706 описва „Stenemac“ като едно голѣмо чисто християнско мѣсто, което сѫщо като сега се занимавало съ винодѣлие; съзрѣлъ тука огромни бъчви, 40 педи дълги и до 7 стопи високи, а наоколо до 12 черквици. Въ кърджалийското врѣме „хайтитѣ“ изгорили Станимака и близкитѣ села и мънастири, — опустошения, които се споменватъ почти на всѣка страница у попа Константина (1819), съврѣменника на онова разбойническо върлуване.

Слѣдъ като видѣхъ Станимака, отправихъ се (23 юлий) отъ Пловдивъ въ направлението къмъ Перущица. Единъ часъ вървѣхъ край Марица, десния брѣгъ на която е тука пó-високъ отъ лѣвий. По пѫтя се слѣдѭтъ остатъци на единъ старъ калдъръмъ; чухъ, че имало пó-видни дири отъ него

---

[1]) Изд. Ягича, Гласникъ т. 42 стр. 300.

[2]) Вижъ стр. 35. — Гласникъ т. 18 стр. 127.

[3]) Ср. Пер. Спис. III 76 и VII 111.

подъ планинитѣ до селото Злати трапъ и единъ мостъ на него при Паша-махлеси между Пловдивъ и Станимака. Предѣлътъ, пусти чалтици съ нѣщо върби при рѣката, щѣше да е страшно еднообразенъ, ако да не ни привличаше погледа на далекитѣ върхове на Стара планина и Срѣдня гора и на близкитѣ Родопи, на които се жълтѣѭтъ нивитѣ между горитѣ чакъ до голѣма висина, до селото Чурянъ, гдѣто захващатъ „непредаденитѣ села“. Минѫхъ устието на рѣка *Върлещица* (дохажда отъ Дермендере), обърнѫхъ се предъ турското село Айранли на лѣво, кръстосахъ желѣзницата и между нивя съ царевици и просо, оградени отъ гѫсти живи плетове, се упѫтихъ къмъ планинитѣ. На лѣво се бѣлѣехѫ кѫщитѣ на селото *Брестовица* (тур. Дереджикюй), подъ самата планина; върха надъ него се вика *Кесáръ* и тамъ нѣйдѣ има *Лéщенската чешма*.

Два часа отъ Пловдивъ стигнѫхъ въ българското селце *Пастýша* (18 кѫщи съ 79 жит.). Петь минути на югъ отъ него, до единъ километръ отъ планината, изненади ме въ едно пó-низко мѣсто тъмночервената развалина на една голѣма стара черква, заградена отъ зеленото листье на огромни орѣхи. Това е така наречената *Червена църква,* която е била, казватъ, едно врѣме мънастирь св. Богородица. Зданието не е било голѣмо, съ дияметръ отъ истокъ къмъ западъ до 20 раскраче, четвъртисто съ една главна (олтарна) и двѣ побочни апсиди и едно много високо кубе. Сѣверната страна стои още на 6 човѣшки боя високо, една ягка сграда само отъ тухли, като св. Илия при Пирдопъ. На стѣнитѣ има остатъци отъ живописъ съ гърцки надписи (**геѡргїѹ тѹ пал . . .**). Види се, че наоколо имало и други здания. Никой не помни, кога е била черквата още цѣла, и въобще въспоминанията за тази забѣлѣжителна зграда почти напълно сѫ се изгубили. Попъ Константинъ 1819 г. на кратко споменва село Παστοῦσα съ една старинска огромна черква, нинѣ развалена (νῦν δὲ ἐρείπιον).

Въ околноститѣ има и други старини. Кждѣ сѣверозападъ на едно мѣстище наречено *Стáра Пастýша* се намиратъ пълно тухли и голѣми кюпове. Турцитѣ въ Устина ми приказвали, че Перущица, Пастуша и Куртово Конаре сж били едно врѣме единъ голѣмъ градъ. На сѣверъ отъ селото стоятъ нѣколко голѣми могили, между тѣхъ една *Бáнова могúла,* при която още до войната сж се ископали нѣкакви „желѣзни кола" съ цѣли скелети на конье и на човѣци, види се гробове на герои, погребени и съ военнитѣ си конье и колесници. Научихъ се, че тогава се ископала тука и една металическа плочица съ надписъ, която е прибралъ тогавашний француззкий консулъ въ Пловдивъ, — единъ римски воененъ дипломъ.[1]) Отъ всичко това се види, че въ тракийско, римско и християнско врѣме е имало тука едно пó-видно население, може би оная Σεβαστούπολις между тракийскитѣ градове на Иерокла и нѣкой отъ ония стари, сега загубени епископски градове на Пловдивската митрополия въ 9 вѣкъ.[2]) Турцитѣ сж заварили това мѣсто вече пусто, както се види отъ това обстоятелство, че не сж имали причина да се населяватъ въ него.

Единъ четвъртъ часъ пó-на-югъ стои селото *Перýштица* (ж. Перýштенецъ, Перýштенка, прилаг. перýштенски), вече до подножието на планинитѣ, при една безименна рѣка,[3]) която втича въ Кричимската *Вѣча.* Преди възстанието 1876 година е било представително съ хубави здания и заможни жители. Въ възстанието е било съвършенно разорено и стояло до три мѣсеци пусто, тъй щото буренъ и трѣва никнжли по улицитѣ и по развалинитѣ на кжщята. До 320 човѣци загинжли въ борбата и до 500 измрѣли въ слѣдующата зима. Имало двѣ черкви, отъ които долнята (пра-

---

[1]) Мислж, че това е дипломъ, даденъ отъ царя Елгабала на нѣкои войници отъ преторияискитѣ кохорти, намѣренъ въ околноститѣ на Пловдивъ, описанъ въ Момзеновитѣ Ephemerides epigraphicae II 464, но тоя журналъ не ми е при ржцѣ.

[2]) Бессапара не може да се търси тука, защото бѣше, както рекохме, отдалечена отъ Пловдивъ 32 километра, а Пастуша е само 20.

[3]) Самото име Перущица, по окончанието си (-ица), е рѣчно име.

вена преди 40-ина години), едно голѣмо каменно здание съ видни разрушения на турскитѣ топове, стои още като развалина и паметникъ на ония исторически денье. Кѫщята, до 330, горѣ долу пáкъ сѫ направени, а жителитѣ има споредъ румелийската статистика 1673 души, всé Българе, които се занимаватъ съ винарство и копринарство. Тукашното вино се носи въ София, Копривщица и пр. Самото село, казватъ, че е пó-ново и че преди не много врѣме е имало само 120 кѫщи. Приказватъ сѫщо, че е горѣло нѣколко пѫти, но най-пóвече сѫ го упропастили Кърджалиитѣ или както ги казватъ тука „хайтитѣ", които сѫ върлували 18 години; единъ мѣстенъ жителъ е ималъ единъ писанъ лѣтописъ за това врѣме, но той е пропаднѫлъ въ възстанието, сѫщо както и ститѣ рѫкописи въ тукашнитѣ черкви. На около има нѣколко оброчища.

Перущица (Περιστίτζα) се споменва у Акрополита между главнитѣ родопски крѣпости, които царь Михаилъ Асѣнъ е отървалъ отъ Гърцитѣ, като наслѣдие на баща си Іоанна Асѣна II, завладѣно беззаконно отъ царя Ватацеса; но царь Тодоръ Ласкарисъ пáкъ му ѭ отнелъ (1254), а то съ обсадни машини (μηχανήμασι). Вторий пѫть чуеме за неѭ между деветьтѣхъ градове и крѣпости, които царь Іоаннъ Александръ (1344) е заелъ въ сѣвернитѣ Родопи. [1]) При нашествието на Турцитѣ е била въ български рѫцѣ.

Кѫдѣ е била тази стара крѣпость? Стари градища има около Перущица нѣколко. Едно голѣмо се намира на сѣверозападъ къмъ Въча, между селата Пастуша и Куртово Конаре, вече вънъ въ полето на низкитѣ отдѣлни хълмове, които лежѫтъ тамъ предъ Родопитѣ, на едно стърмо мѣсто. На югъ отъ Перущица въздигатъ се самитѣ брѣгове на Родопитѣ, каменити стърмнини, остри върхове отъ трахитъ (еруптивно камънье) съ тѣсни долини и борови гори, които представляватъ единъ много живописенъ погледъ; дѫбовата гора, казватъ, е допирала едно врѣме

[1]) Акрополита 84, 114, 119. Кантакузинъ II 406.

до самото село. Тамъ въ една скрита долинка лежи мънастирището св. Тодоръ, въ врѣме на попа Константина (1819) пусто и сега слѣдъ възстанието отъ ново запустѣло; преданието казва, че сѫ го основали калугери отъ Червената църква въ Пастуша. Надъ него стои пó-на-югъ на една канара второ едно градище съ величолѣпенъ изгледъ по полето. Пó-високо между огромни провали лежи върху единъ остъръ непристѫпенъ върхъ третето градище *Мóмица* или *Мóмино калé*, за което има разни приказки, но името му вѣроятно произлиза отъ недостѫпностьта му, която е такава, че и моми би могле да го защищаватъ. Азъ несъмъ успѣлъ да посѣтѭ всички тия развалини, но споредъ всичко срѣдовѣковната Перущица е била вѣроятно онова градище при мънастирището св. Тодоръ. Забѣлѣжителни сѫ още гърцкитѣ названия на нѣколко нивя и поляни въ околноститѣ: *Мавроги* (μαυρόγη, черна земя), *Кóкино* (κόκκινο, червено).

Отъ Перущица тръгнѫхъ за въ селото *Устина,* което лежи $^1/_2$ ч. на югозападъ, сѫщо подъ самата планина, съ 301 кѫща, 1079 жители Турци и 269 Българе. Положението му е едно отъ нáй-приятнитѣ: отъ къмъ югъ и истокъ страшно стърми скалини отъ голѣма височина а подъ тѣхъ единъ кѫтъ съ едно чудесно плодородие. Круши, орѣхи, сливи, вишни и други плодовити дървеса, оградени съ плетища отъ лѣски, шипъци, кѫпини и малини, съставятъ около селото една голѣма градина, пълна съ прохладни сѣнки и обилни планински водици. Тукашнитѣ Турци сѫ били прочути заради своята люта вражда спрѣмо християнетѣ, особно Перущичене. Казватъ, че нáй-напрѣдъ Турцитѣ сѫ сѣдѣли пó-горѣ въ планината въ едно село *Волга* (отъ бълг. валóгъ, падина) и че ги испѫдилъ отъ тамъ нѣкакъвъ хайдушки войвода Страхинъ (Помакъ?) та сѫ слѣзли въ селото, гдѣто се помни първата кѫща, въ която сѫ се населили. Послѣ Българетѣ почти сѫ изчезнѫли отъ селото, но слѣдъ войната пáкъ наченѫли да се умножаватъ.

На югъ отъ селото стои върху една висока остра скалина една кула или кале́, което изгледа като съвсѣмъ непристѫпно. Това безъ съмнѣние е *света Юстина* (ἁγία Ἰουστίνα), която, споредъ думитѣ на Кантакузина, българский царь Іоаннъ Александръ (1344) е превзелъ заедно съ Пловдивъ между другитѣ родопски крѣпости.[1]) Отъ нейното име произлиза нинѣшното название на *Устина*, за което Турцитѣ иматъ свои тълкувания. По́-долу има нѣколко оброчища, имената на които се помнѭтъ, та и къмъ св. Тодоръ (отъ тука на истокъ) не е далеко, а и Момино кале́ се види отъ селото. Намиратъ се и стари монети. Въ Устина чухъ разни предания отъ кърджалийското врѣме. Българетѣ ми приказвали, че Кърджалиитѣ, когато изгорѣли Перущица, тръгнѫли на Устина, но Устинцитѣ, християне и мусулмане, се заградили съ кола, и като се наченѫло сражението, единъ Устинецъ, скритъ въ едно дупло дърво, сполучилъ да спогоди съ пушката си началника на Кърджалиитѣ, който съ една кърпа давалъ знакъ въ борбата. Турцитѣ прибавятъ, че началницитѣ на Кърджалиитѣ сѫ биле Синанъ и Исоглу. Приказва се и за краятъ на Кърджалиитѣ. Послѣдниятъ имъ войвода Еминъ ага е тръгнѫлъ отъ Хаскюй на западъ, и споредъ Българетѣ билъ разбитъ при Пастуша, гдѣто ужъ сѫ закопани неговитѣ съкровища, но Турци Устинчене казватъ, че не е било така, а че Еминъ ага е билъ убитъ въ Балканитѣ единъ день отъ Видинъ, като е вървѣлъ къмъ Пасванъ оглу.

---

[1]) Кантакузинъ II 406.

(Слѣдва).

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

IV. Геологически и палеонтологически бѣлѣжки между Плѣвенъ и Троянски Балканъ.

Отъ
ГЕОРГИ Н. ЗЛАТАРСКИ.

Нáй-старитѣ скали, които се откриватъ около Плѣвенъ, принадлежѫтъ исключително на горнята часть на кредна периода. Тѣ сѫ пó-вечето варовити и само на нѣкои мѣста биватъ примѣсени съ кременни пѣскови зърна или съ глина. Тъзи формация, която играй важна роля въ сѣверната часть на Балкана, лежи тукъ непосрѣдно подъ миоценскитѣ срѣдоземни (медитерански) пластове на терциярната котловина [1]) и въ видъ на високи брѣгове се издига около Плѣвенъ. Варовититѣ бѣли, кредни скали виждатъ се нáй-вече на истокъ и на югъ, а пò-малко на сѣверъ и западъ отъ града.

Преди още да оставишъ Плѣвенъ, къмъ края на града и отъ лѣвата страна на Ловченското шосе, показватъ се тѣзи, почти водоравно лежащи, кредни скали. Тѣ сѫ варовити, а пластовитѣ имъ ясни; зърната на камъка сѫ срѣдня голѣмина и доста хубаво сѫ слепени помежду си. Въ практическия животъ тѣзи варовити камъни иматъ голѣмо предпочтение надъ другитѣ, тъй като тѣ могѫтъ лесно да се дялатъ и режѫтъ; нáй-хубавитѣ здания въ Плѣвенъ сѫ направени отъ този варовикъ. Камъка е обикновенно безцвѣтенъ или бѣлъ, но пò-горнитѣ му пластове

---

[1]) Сравни Период. Списание, кн. VII, стр. 92—95.

биватъ отъ части шарени отъ кременнитѣ бѣли и синкави зърна, които се намиратъ смѣсени въ варовититѣ скали. Пѣсечивия бѣлъ, хубавъ варовикъ при Свинарь, който описахъ въ една отъ предидущитѣ книжки на Пер. Списание [1]), почти въ нищо се не различава отъ Плѣвненския и той може просто да се счита като продължение на Плѣвненския.

Въ тѣзи части на кредна периода, дѣто влизатъ като съставенъ дѣлъ кременнитѣ зърна, не намираме онова множество вкаменености, както въ пò-долнитѣ пластове, които лежѫтъ подъ тѣхъ. Обаче това никъкъ не припятствува за да можемъ да опредѣлимъ точно староста на горнитѣ пластови, тъй като тѣ лежѫтъ подпѫлно конкордантно надъ вторитѣ и безъ ясна граница преминаватъ еднитѣ въ другитѣ, тѣ сѫ слѣдователно *Сенонски пластове* (l'étage sénonien d'Orbigny), както и онѣзи подъ тѣхъ, които се отличаватъ по богатството на вкамененоститѣ си.

Недалечъ отъ шосето, въ долината на Тученица — Каялѫка, само полвинъ километъръ отъ града и на сѣверъ отъ воденицата, намиратъ се отворени каменоломи, дѣто ний ще проучимъ пò-добрѣ състава и вкамененоститѣ на втория катъ. Камъка е съвършенно бѣлъ варовикъ, испълненъ съ животински отпечатки, съ остатки и съ каменни ятки; той може да се назове конгломератъ отъ морски животни. Въ него се виждатъ изобилно и калцитни зърна, тѣсно стиснѫти помежду си, които съ гладкитѣ си плочици, като малки огледала отбиватъ свѣтлината. Скалата е пòвечето грамадна, отколкото наслагана; не е набита, както първата, която надъ нея видѣхме, но малко шупла. Тѣзи камъни, които иматъ срѣдня твърдина, употрѣбяватъ ги тоже за зидание въ Плѣвенъ.

Вкамененоститѣ, които събрахъ тукъ, сѫ многобройни. Азъ ще опишѫ отъ тѣхъ само онѣзи, които нáй-често се срѣщатъ въ този пластъ.

---

[1]) Вижъ кн. VII, стр. 89.

Hemipneustes striato-radiatus d'Orb. — Това вкаменено морско животно, което много прилича на костенурка, е едно отъ най-распространенитѣ въ напоменжтия пластъ. Има сърцевидна форма и забѣлѣжителна голѣмина. Дължината му е равна на 95 —, широчината на 80 —, а височината на 60 м. м. Предницата на вкамененоста, макаръ и вертикално прерѣзана, доволно е заоблена; задницата е пò-стиснжта, но затжпена. Горнята часть на чурупката доволно е испжкнжла, и най-високата точка лежи въ преднята първа третина, отъ дѣто испъкнжлата повърхность постепенно се спуща на назадъ, като се завършва къмъ задния творъ. Долнята часть може да се земе за равна, макаръ къмъ срѣдата да е малко подута, като нѣкой заобленъ покривъ; на едина край на тъзи часть лежи задния, а на другия предния творъ или устата. Амбулакралния върхъ стои къмъ срѣдата на дължината, слѣдователно нѣщо пò-назадъ отъ най-високата точка на чурупката. Устата (peristome) сж положени *попречно* въ първата четвъртъ и сж продълговато завити въ видъ на обърнжто съ крайницитѣ на долу *C*. Задния творъ (periprocte, anus) е продълговатъ; отгорѣ се не види, а отдолу доста добрѣ (supramarginal). За другитѣ бѣлѣзи на тъзи вкамененость неговоря, защото трѣбало би да се впуснж въ строго палеонтологическо описание, нѣщо, което мисля на друго мѣсто да направя.

Описания отъ d'Orbigny *Holaster striato-radiatus* d'Orb.[2]) изъ бѣлата креда въ Франция, само по величина се различава отъ Плѣвненския. Освѣнъ въ Франция, намира се и въ Белгия около Maestricht, но на друго мѣсто до сега не е познатъ. Отъ сжщата кредна зона (der unter Quader) Geinitz описва изъ Саксония, Белгия и Швейцария, *Holaster suborbicularis* Defr., и *Holaster carinatus* Lam., но тѣзи се различаватъ доста много отъ нашия *Hemipneustes striato-radiatus* d'Orb.

---

[2]) Paléontologie française, terr. crétacée, t. VI, p .113,pl. 802, 803.

Pholadomya aequivalvis Goldf. sp. — Отъ това животно имамъ запазени само отпечатъци. Долнята часть на чурупката е стисната и сплощена, горнята е окръгла. Върха (Umbo, Wirbel, Buckel, crochet) се намира къмъ срѣдата на скойката и е завитъ въ видъ на кука; отъ него се спущатъ 25—30 доста на близо положени зраки; брѣзднитѣ сѫ пò-тѣсни отъ зракитѣ. Тѣзи зраки не се простиратъ равномѣрно по цѣлата кѫщичка на тъзи скойка, въ долнята ѝ часть ги нѣма никакви, защото е подпълно гладка.

Цѣлата *Pholadomya* е дълга 22, а широка 21 м. м.

Cardium alternatum d'Orb. — Има длъгнесто-валчеста форма и е покритъ съ радиялни зраки, между които се намиратъ два вида брѣзднн: еднитѣ пó-широки и снабдени съ длъгнести, правилни и еднакви брадавички (tubercules) а другитѣ пò-тѣсни и гладки. Послѣднитѣ брѣздни, като тѣсни и доволно дълбоки, едвамъ могѫтъ да се забѣлѣжѫтъ въ отпечаткитѣ. Тъзи скойка прилича на *Cardium productum,* но различава се отъ неѭ по брадавичкитѣ си, защото при *Cardium alternatum* тѣ сѫ равни и правилни, а при *C. productum* само прѣзъ два или три реда сѫ еднакви или нееднакви.

Cytherea polymorpha Zitt. е една отъ нáй-изобилнитѣ при Плѣвенъ. Намира се само въ каменни ятки (Steinkerne, moule), както пò-вечето отъ вкамененоститѣ, които се намиратъ въ тъзи часть на кредна формация. Тъзи скойка е валчесто длъгнеста, нееднакво-странна и слабо издута. Преднята часть е заоблена и за половината пó-кратка отъ заднята; заднята, напротивъ, като да е прерѣзана. Вънишната повърхность е гладка. Лѣвата чурупка има три дивергирающи склопни зѫби (Schlosszähne), отъ които преднитѣ два сѫ ягки и добрѣ развити, а задния слабъ. На сѫщата чурупка се забѣлѣзва и четвърти доста дебелъ зѫбъ (Lunularzahn), който почти хоризонтално лежи; на този отговаря въ дѣсната чурупка, една продълговата ямица. Мускулнитѣ отпечатъци (Muskeleindrücke) слабо се виждатъ.

Макаръ да означавамъ нашата *Cytherea* като *polymorpha,* обаче тя се различава доста отъ тъзи по формата си, така щото тя може да се земе съвършенно като нова форма. Но да не оголѣмявамъ и тъй вечъ претрупаната номенклатура въ палеонтологията, азъ рѣшихъ да останѫ при сѫщото име, като покажѫ само разликата която сѫществува между тѣхъ. *Cytherea polymorpha* има обикновенно обла, трижгълна форма и твърдѣ рѣдко се намира продълговата, нашата, напротивъ, има длъгнеста заоблена четверожгълна форма. Освѣнъ това и величината на нашата *Cytherea* е по́-малка отъ другата, която споредъ Zittel-а има 50—60 м. м. дължина и 45—55 м. м. височина.

Pinna cretacea Schloth. — Каменния образецъ на нашата *Pinna,* продължава се въ пирамида, съ ромбиченъ прерѣзъ въ широкия дѣлъ и съ квадратенъ къмъ тънкия. Тъзи вкамененость не е отъ на́й-рѣдкитѣ. Въ Пондишери (источна Индия) намира се въ Сенонъ, въ Вестфалия въ горнитѣ пластове на кредния мергелъ, въ Франция въ Туронскитѣ (Touronien) пластове и пр.

Vola quinquecostata Sow. sp. — Похлупцитѣ на тъзи вкамененость покрити сѫ съ ситни и тънки концентрични чърти. Горнята чурупка е почти равна и само малко вдълбена; покрита е съ 6 слабо испѫкнѫли зраки. Помежду тѣзи намиратъ се плитки, но широки и гладки брѣздни. Долнята похлупка доста много е изгърбена и има завитъ като кука върхъ (Umbo). И тукъ, както и въ горнята похлупка, забѣлѣзватъ се 6 правилни и еднакво почти испъкнѫли радиялни зраки. Между тѣхъ, въ праздното пространство, виждатъ се други четири по́-слабо развити зраки, които сѫ и по́-тѣсни и по́-низки отъ първитѣ. Само срѣднитѣ сѫ малко по́-широчки отъ крайнитѣ. Второстепеннитѣ брѣздни раздѣлени сѫ съ твърдѣ тѣсни, по́-дълбоки брѣздни.

Нашата *Vola* има малки, кратки и нееднакви ушички.

Споредъ Gümbel-а този видъ се намира въ Бавария отъ Сеноманъ (Cénomanien) до горний Туронъ (Touronien). Въ

Франция характеризира долнитѣ части на *étage touronien* или на *craie chloriteé*. Въ сжщитѣ пластове намира се въ Англия и Германия. Въ Белгия се намира въ *Sénonien* и въ *craie de Maestricht*.

За да се неотвличамъ нó-вече въ описванието на събранитѣ вкамененoсти, азъ мисля да изложж тука само имената имъ. Тѣзи сж слѣдователно петрефактитѣ, които съмъ можалъ до сега да открия и съберж при воденицата на истокъ отъ Плѣвенъ:

Echinoidea.

Hemipneustes striato-radiatus d'Orb.

Annelidae.

Serpula ootatoorensis Stol.
Serpula conjuncta Gein.
Serpula gordialis Schloth.

Lamellibranchiata.

Sponditus sp.
Pecten sp.
Vola quadricostata Sow.
Vola quinquecostata Sow. sp.
Vola aequicostata Lam. sp.
Gervillia sp.
Pinna cretacea Schloth.
Pectunculus obsoletus Goldf.
Pectunculus sp.
Pectunculina cf. *Guerangeri* d'Orb.
Eriphyla lenticularis Goldf. sp.
Sphaerulites cf. *Styriacus* Zitt.
Cardium productum Sow.
Cardium alternatum d'Orb.
Cytherea polymorpha nov. for.
Tellina semicostata Reuss.
Pholadomya aequivalvis Goldf. sp.

Glossophora.

Dentalium medium Sow.
Phosionella cf. *pusilla* Sow.
Pleurotoma cf. *perspectiva* Mant.

Кога разгледаме пó-точно мѣстонахожденията на горнитѣ вкаменености въ другитѣ страни на свѣта, ще видимъ че много отъ тѣхъ, освѣнъ въ Сенонъ, намиратъ се въ Туронъ и Сеноманъ. Тука се явява прочее единъ доста важенъ въпросъ, можемъ ли приспособи и у насъ това раздѣление както и въ Франция, или имаме да направимъ друго нѣкое мѣстно раздѣление, тъй като вкамененоститѣ отъ Сенонъ се мѣсятъ съ вкамененоститѣ отъ Туронъ, а донейдѣ и съ Сеноманъ? Колкото деликатенъ и колкото мѫченъ да е въпроса, допуща поне отъ части да се разрѣши. Но за това преди да се произнесѫ, азъ съмъ на мнѣние, да разгледамъ най-първо скалитѣ, които се намиратъ надъ и подъ пластоветѣ съ вкамененоститѣ.

Пó-горѣ казахме, че надъ тѣзи пластове намиратъ се други, тоже варовити, въ които се намиратъ чисти кремении зърна. Но надъ този варовикъ, къмъ село Радишево, лежи доста ситна бѣла и ужълта креда (тебеширъ), която, споредъ казванието на нѣкои господа отъ Плѣвенъ, заема доста голѣмо пространство на истокъ отъ града. Макаръ и самъ да не съмъ виждалъ тѣзи мѣста, но като имахъ случай, да разгледамъ пó-отблизо, даже и съ микроскопъ да изслѣдамъ тъзи креда, иска ми се да вѣрвамъ, че тамъ съществува сѫща креда. Друго едно доказателство, че надъ горнитѣ варовити пластови се простира чиста бѣла креда, е и това: преди нѣколко мѣсеци г. Др. Молловъ, има добрината да ми донесе изъ Никополско единъ хубавъ кременентъ откъслякъ (Flint), прирасълъ въ чиста бѣла, но твърда креда. Споредъ казванието на г. Моллова този откъслякъ е отсѣченъ отъ Никополскитѣ скали, които се издигатъ тамъ въ голѣмъ размѣръ надъ Дунава. За съществуванието слѣдо-

вателно на сѫщинска креда на северо-истокъ отъ Плѣвенъ, при такива ясни доказателства, немогѫ вече никакъ да се съмнѣвамъ и за това отъ сега могѫ да кажѫ, че тритѣ горни раздѣления, които намираме въ сѣверна Франция, съществуватъ и въ България, но тѣ немогѫтъ така точно да се различѫтъ, както въ Франция, понеже Сенонъ тѣсно е свързанъ съ Туронъ, а този съ Сеноманъ. И тъй онѣзи пластови, съ извънрѣдното богатство на вкамености, могѫтъ да се считатъ като на границата между Сенонъ и Туронъ, защото въ тѣхъ се намиратъ вкамености както отъ едина, така и отъ другия катъ.

Подъ богатитѣ на фосилии пластове, на юго-истокъ отъ първото мѣсто, откриватъ се единъ видъ варовито-доломитни скали, които се отличаватъ отъ първитѣ по шупликавоста и боята си. Тѣзи сѫ отчасти сиво-синкави, иматъ ситенъ слогъ и неправилно напукани се виждатъ. Тѣ лежѫтъ конкордантно подъ първитѣ и се спущатъ подъ сѫщия незначителенъ жгълъ къмъ сѣверъ.

Послѣднитѣ варовити скали нáй-добрѣ могѫтъ да се разгледатъ въ долината на Тученица, дѣто се издигатъ и отъ двѣтѣ страни. Предѣла е тука живописенъ. Скалитѣ сѫ почти вертикално прерѣзани и доста високо се издигатъ надъ плодовитата и добрѣ обработената долина; на нѣкои мѣста скалитѣ достигатъ 30 метра, ако не и пó-вече. Варовика е грамаденъ и никъкво слоиение въ него се незабѣлѣзва; канаритѣ вертикално сѫ разѣдени и нашарени отъ водитѣ, които сѫ текли нѣкоги тамъ и които даже и днесь още сълзятъ. На нѣкои мѣста въ скалитѣ се намиратъ доста много пещери, между които нѣкои отъ тѣхъ се отличаватъ по голѣмината си. Такава една голѣма пещера намира се къмъ срѣдата на долината и отъ лѣвата страна на потока Тученица, дѣто Плѣвненци, прѣзъ лѣтнитѣ горещи дни, правятъ своитѣ увеселения. Въ тъзи пространна пещера, отъ една висока пукнѫтина, извира вода, която съ голѣмъ шумъ

пада въ едно, нарочно тамъ приготвенно, водохранилище (резервоаръ).

Въ Плѣвенъ ми расказвахѫ и за друга една не маловажна пещера, която носи името Царева дупка. Тъзи пещера се намира при село Карагуй на югъ отъ Плѣвенъ. Въ тъзи Царева дупка намирала се естественна масса, столъ и на массата чаша; сичко отъ камъкъ било. Горнитѣ случайни фигури станѫли сѫ прѣдметъ на разни баснословни тълкувания.

Но да се завърнемъ пакъ къмъ Ловчанското шосе и да продължаваме на югъ изслѣдванията си къмъ Балкана.

Когато преминешъ моста, най-първо виждашъ бѣли варовити, но глинени скали съ ситнозърнестъ слогъ. Този глиненъ варовикъ стои въ пó-низко ниво отъ горѣ описанитѣ пластови, и като основа може да сеземе на първитѣ слойеви. Макаръ никъкви вкамености да не намѣрихъ въ него, азъ не се съмнѣвамъ, че той неще бѫде Туронски. Неговитѣ слойеви бързо се скриватъ подъ обработената пръстъ и не се показватъ, прѣди да се отдалечишъ 8 километра отъ Плѣвенъ: тукъ, на лѣво отъ пѫтя, намиратъ се отворени каменоломи (кариери), на които материяла е варовитъ и само отъ части глиненъ. Скалитѣ сѫ бѣли и дребно-зърнясти, а наслагванието имъ съвършенно ясно; нáй-дебелитѣ слойеви ненадминаватъ пó-вече отъ 10—20 с.-м. По между варовититѣ пластове има и глинено-варовити, които сѫ много пó-тънки отъ първитѣ. Сичко пада, подъ незначително слабъ жгълъ (1—2°) къмъ сѣверъ; безъ нуждния за тъзи цѣль наклономѣръ (клинометъръ), человѣкъ би помислилъ, че пластовитѣ сѫ подпълно водоравни. Тѣзи варовито-глинени пластове, азъ приброявамъ къмъ онѣзи, които видѣхме щомъ минѫхме моста; тѣ сѫ слѣдователно Туронски. Ако изслѣдваме подробно тѣзи скали, ще видимъ, че въ тѣхъ се намиратъ сиво-черни, като пятна, точки, които се простиратъ въ прецѣпа на скалата. Зърната на варовика не сѫ на сѣкадѣ еднакви, на нѣкои мѣста тѣ би-

ватъ пó-дребни, а на други пó-едри. Пó-дребнезърнестия варовикъ е ужълтъ, но захаровиденъ и пó-твърдъ отъ другия. Топи се лесно въ хидрохлорна киселина, като оставя само малко нерастопена глина.

Подъ този варовикъ, къмъ срѣдата на пѫтя между Плѣвенъ и Ловечъ, тъкмо при хановетѣ, откриватъ се отъ лѣвата страна на пѫтя, покрай единъ малъкъ потокъ, други варовити камъни, които иматъ сивкаво-синкавъ цвѣтъ. Този варовикъ, макаръ и глиненъ или мергеленъ, превъсходно възвира съ киселинитѣ, има съвършенъ скойкастъ изломъ и богатъ се вижда на растителни дребни остатъци; нáй-пó-вече съдържа гранчици. Цвѣта на тѣзи гранчици е червеникъвъ. Между горнитѣ пластови на варовититѣ скали намиратъ се тънки мергелни, сивкави слойеви, въ които има доволно много варъ. Горнитѣ пластове не сѫ много дебели, но долнитѣ биватъ пó-дебели, дѣто въ една дълбочина отъ 20—25 метра камъка става почти грѫмаденъ. Нетрѣба да забравяме, че мергелния тукъ варовикъ е преплетенъ съ сѣкъкви неправилни пукнатини.

Въ Мергелнитѣ варовити скали намиратъ се кременни откъсляци въ неправилни форми и разни голѣмини. Нѣкои отъ тѣзи откъсляци иматъ шуплива повърхность; пó-вечето сѫ восъчено ужълти и червеникави; черни неможихъ да видя.

Отъ хана къмъ Попова шума, варовититѣ скали исчезватъ подъ чернозема, въ който има много бѣли конкреции.

Щомъ превалишъ Плѣвненския баиръ, преднитѣ варовити скали съвършенно се изгубватъ и мѣсто тѣхъ излиза сивкавъ, почти растрошенъ пѣсченикъ, който освѣнъ кременнитѣ черни и бѣли зрънца, съдържа още люспи отъ бѣла слюда, доволно глина и зелени глауконитни зрънца. Този пѣсченикъ, на който пластовитѣ само слабъ жгълъ затварятъ къмъ сѣверъ, има забѣлѣжителна дебелина. Вижда се отъ нáй-високата точка на пѫтя дори до Сетовския ханъ,

а може и пó-низко, така щото дебелината му ще бѫде пó-вече отъ 130 метра. Ако гледаме отъ една страна на стратиграфското отношение и на минералогическия съставъ на тѣзи пластове, а отъ друга, ако сравнимъ горнитѣ скали съ нѣкои части на Франция, ще се увѣримъ че тѣзи глинени и полураструшени пѣсчени скали иматъ приличното си мѣсто въ Сеноманъ. Пó-долу ний ще видимъ, че подъ тѣхъ се намиратъ други, подобни на тѣзи пѣсченици, които споредъ вкамененоститѣ си могѫтъ да се причислятъ въ Голтъ (goult).

И тъй отъ Плѣвенъ до Ловченската равнина, ний видѣхме добрѣ развити пó-главнитѣ части на горня кредна периода. Сега се намираме на границата, между долня и горня креда, именно въ срѣднитѣ катове, които трѣба пó-добрѣ да разгледаме.

На южното подножие на Попова шума настава Ловченското пространно равнище, испълнено съ пѣсечивъ варовито-глиненъ материялъ, нанесенъ отъ съсѣднитѣ хълмове; напълно съмъ убѣденъ, че този дилувиумъ неще има голѣма дебелина, и че подъ него ще се намѣрятъ пакъ сѫщитѣ пѣсченици отъ срѣдня кредна формация. Ний неможемъ слѣдователно, да проучимъ тукъ точно землището, тъй като нѣмаме отворени разрѣзи, но ще търсимъ това на западъ отъ Сетово, къмъ Залково. Недалеко послѣдното село, въ дола, тамъ именно дѣто поронтѣ сѫ измили скалитѣ, намиратъ се открити сиво-пѣсчени плочи, въ които между другитѣ елементи и варовицата завзема прилично мѣсто. Въ този мергеленъ пѣсченикъ лѫщятъ се и бѣли слюдни люспи и черни неясни вегетабилни късчета. Отъ вкаменениitѣ животни, които се виждатъ въ този пѣсченикъ, ще споменѫ голѣмото изобилие на *Orbitolites,* а за останѫлитѣ нищо нещѫ да говоря, тъй като тѣ недопущатъ почти никакво опредѣление. Пѣсченитѣ пластове се цѣпятъ въ доволно тънки плочи, а селенитѣ твърдѣ добрѣ умѣли, да се въсползуватъ отъ това тѣхно свойство; съ тѣхъ покриватъ

домоветѣ си, както това виждаме на много мѣста въ България, дѣто има подобни плочи. Помежду тънкитѣ пѣсчени катове намира се наслагана и възсивкава глина или по̀точно мергелъ, въ който, както при Залково така и на други мѣста въ Ловченско, има тънки вжглищни жилки, на които разработванието не ще може никакъ да се рентира. Вжглищата сж лигнитни, лжщятъ се хубаво и иматъ скойчастъ изломъ; тѣ горятъ доста добрѣ. Ако земемъ прочее въ внимание сичкитѣ тѣзи бѣлѣзи на нашия пѣсченикъ, ще се увѣримъ, че той прилича много на Карпатския, за който говорихме обширно въ една отъ предидущитѣ книжки на списанието.

По̀ на югъ сжщитѣ пѣсченици добиватъ по̀-голѣмо развитие; за да оправдая това, ще припомня тукъ на единъ разрѣзъ (профилъ), който се намира край рѣкичката Чернелка при село Пърдилово. На дѣсния брѣгъ на Чернелка четемъ отъ горѣ на долу слѣдующето: 50 с. м. черночервеникава плодна почва; 5—6 метра ронливъ пѣсченикъ съ сиво-ужълто червеникъвъ цвѣтъ, подобенъ на онзи при стръмнината на Попова шума надъ Сетово. Наслаганието му е ясно и въ него се забѣлѣзватъ тънки разно-обагрени нишки. Кременнитѣ бѣли зърна преудолѣватъ, чернитѣ по̀-рѣдко се виждатъ; бѣлата слюда лжщи въ него, а въ замаза му има и доволно варовица. Зърната на пѣсъка тѣсно сж свързани съ дебелината на пластоветѣ; по̀-дебелитѣ пластови съставяни сж отъ по̀-ситни зърна, а по̀-тънкитѣ отъ по̀-едри. Подъ тѣзи иде 1 метъръ синкъвъ, твърдо-цементиранъ пѣсченикъ. Въ този има и по̀-вече слюда, отъ колкото въ първия. Подъ този пластъ, до 3 м., пакъ ронливия пръвъ пѣсченикъ, но само че тукъ има по̀-вече глина.

Слѣдва пакъ пластъ отъ твърдъ синкъвъ пѣсченикъ и подъ него ронливъ и глиненъ пѣсченикъ и тъй нататъкъ, дѣто въ една дебелина отъ 80—100 метра, най-отдолу,

въ коритото на Чернелка виждаме само синкава мазна глина или мергель, който селенитѣ наричатъ синя хума.

Къмъ Мирашъ, Катунецъ, Курумаслийтѣ и Калиникъ сѫщитѣ пластове, но синята хума подъ пѣсченика видяхъ само при послѣднето село, дѣто въ неѭ на нѣкои мѣста има и каменни вѫглища, както и при Залково.

И тъй срѣдня кредна формация, която Френцитѣ наричатъ *Albien*, а Англичанитѣ *Gault* твърдѣ голѣми размѣри заема въ тъзи часть на нашето отечество. На западъ тя се открива между Агленъ и Торосъ, а види се, далеко да отива къмъ истокъ, дѣто на едни мѣста се вижда открита, а на други остава закрита подъ другитѣ кредни пластови. Въ *Turquie d'Europe* на Ами Буе, виждаме, че тъзи часть на кредна формация играе важна роля въ источнитѣ части на Балкана, именно около Камчията, но той ѭ споменува още и около Търново, Елена, Османъ-Пазаръ, Ески-Джума и пр.; като се основавамъ на собственнитѣ си изслѣдвания, азъ немогѫ да се съглася съ него, особенно за послѣднитѣ мѣста, и мисля обстоятелственно да говоря за това, когато дойде реда за описванието на тѣзи мѣста, за сега ще се ограничѫ, да приведа нѣколко рѣчи отъ него за Ловчанската околность. „Около Ловечъ, казва незабравимия Буе, намиратъ се въ варовититѣ скали *Orbitolites*, които принадлѣжѫтъ на единъ новъ видъ *Orbitolites bulgarica;* но тѣзи не сѫ тукъ еднитѣ вкамененюсти, съ тѣхъ заедно идѫтъ иглокожи, (Ectinodermes), Серпули (Serpules) и Полипи (Polypes). При сѣверния излазъ на Ловченския проходъ, виждаме този бѣлизнявъ варовикъ, да лежи върху мергеленъ синкъвъ пластъ, въ който между другитѣ вкамености намиратъ се още кости и зѫби отъ пълзящи животни (Reptiles).“ [1])

Добрѣ развити Орбитолинни пластове намиратъ се и при Царибродъ, между рѣката Лукавица и истоименното селце. Тукъ пластоветѣ сѫ варовити, но извънредно бо-

[1]) *Ami Boué.* — La Turquie d'Europe t. I, p. 239.

гати на глина и пѣсъкъ, тъй щото ний можемъ, да го наречемъ и варовито глиненъ пѣсченикъ. Скалитѣ сѫ пепеляно-зеленикави и лесно се трошѫтъ. Отъ тукъ събрахъ разни видове вкамenености, между които нáй-изобилни се виждатъ *Orbitolina bulgarica* Desh. *Orbitolina* Blumenb. разни корали и прочее.

Подобна формация намира се и въ Голо-Бърдо, между София и Самоковъ, но тукъ никъкви вкамености не бѣхъ честитъ да намѣря, защото има развити само глиненитѣ ужълти и червени пластове.

Освѣнъ описанитѣ пѣсчено-мергелни пластове, при Ловечь има и варовити скали. Послѣднитѣ се издигатъ нáй-вече отъ дѣсната страна на рѣката Осма, край града, и се простиратъ на истокъ къмъ Търново. Тукъ е потрѣбно, да забѣлѣжѫ, че варовититѣ пластови не отиватъ непрекъснато къмъ тъзи часть на княжеството, но отсѫтствуватъ на много мѣста. Тѣзи скали твърдѣ богати се виждатъ на вкамености, въ тѣхъ играятъ нáй-важна роля *Хамидеи* (Chamidae) *Рудисти* (Rudistae) и *Неринеи* (Nerineidae). Пòвечето отъ тѣзи вкамености твърдо сѫ прирасли въ скалитѣ и никъкъ немогѫтъ да се извадятъ; но щастливъ могѫ да се считамъ че на едно мѣсто, азъ сполучихъ да извадя нѣкои вкамености, които нáй-лесно доказватъ че тѣзи пластове сѫ *Капротинско-Ургонски*. Отъ тукъ имамъ събрани и нѣкои нови видове *Requienia*, които пò-долу мисля, да опишѫ. Подъ тѣхъ слѣдватъ глинено-варовито-пѣсчени пластови съ *Spongiae* и *Bryozoa*, а подъ тѣзи идѫтъ пакъ варовити пластови съ Капротини и Неринеи. Четвъртия катъ, отъ горѣ на долу, е варовито пѣсченъ, а нáй-долния, въ коритото на Осма, синкаво-мергеленъ.

Пластовитѣ, които сега описахъ носятъ пò-главнитѣ бѣлѣзи на горний Неокомъ или, както ги наричатъ още, Ургонъ (*Urgonien*). Тѣ стоятъ подъ пѣсченицитѣ съ Орбитолини, и слѣдователно тѣ сѫ пò-стари отъ тѣхъ.

Отъ събранитѣ тукъ вкамененостп ще опишѫ само три, отъ които двѣтѣ сѫ съвършенно нови видове.

Requienia Lovčensis nov. sp.

Дияметъръ 12.5 с. м.; височина 11·3 с. м.

Тъзи дебелостенна скойка има трижгълна, или по́-точно сърцевидна форма. Лѣвата или долнята полвина има почти сѫщата дължина, каквато има и горнята; сплощена е отъ една страна и се завършва въ кратка окрѫгла спирала. Горнята или дѣсната полвина, не само че е испъкнѫла, но и прилича на полукълбо; на́й-високата точка лежи върху прѣднята третина на тъзи полвина. Върха (crochet, Wirbel) на малката чурупка слабо е завитъ, а на голѣмата по́-вече. Съединенитѣ рѫбове (Mundrand) на двѣтѣ похлупци сѫ испъкнѫли.

Дѣсната похлупка, макаръ и гладка, показва слаби концентрични, но не и еднакво отдалечени чърти; лѣвата на противъ има съвсѣмъ груби и дълбоки брѣздни. Цѣлата послѣдня похлупка покрита е съ дебели плочи (lamelle), които сѫ съставени отъ безбройно много, тънки второстепенни плочици или листове. Ако разгледаме по́-отблизо тъзи чурупка, ще забѣлѣжимъ, че тя състои отъ нѣколко слоя; на́й-външния е и на́й-дебелия слой (8 м. м.), на него сѫ положени грапавитѣ брѣздни, които сѫ тоже концентрично распрѣдѣлени. Слѣдующитѣ слойеви сѫ гладки, но много по́-тънки отъ външния слой.

Формата на цѣлата скойка и на сѣка полвина отдѣлно, нейната външна направа, малкия, стиснатия и окрѫглия завой на долнята похлупка, както и други още бѣлѣзи, които по́-горѣ споменѫхъ, доволно сѫ да различѫтъ винаги нашата *Requienia* отъ останѫлитѣ познати. Истина е че *Requienia Archiaciana* d'Orb. и *R. subaequalis* d'Orb. иматъ почти еднакви похлупци, както и нашата, но първата се различава отъ *R. Lovčensis,* по това, че има по́-високи похлупци, отъ колкото широки, и че горнята полвина е искорубена,

както и долнята. *R. subaequalis* има и двѣтѣ си чурупки гладки и еднакво завити, а освѣнъ това нейната форма е почти окрѫгла и никъкъ ѫглеста, както при нашата. Нáй-послѣ диаметра на *R. subaequalis* ненадминава никоги 7 с. м., когато нашата нова *Requienia* има 12 и пó-вече сантиметра дължина. Отъ *R. Lonsdalii* Sow. и други различава се прѣмного, тъй щото ненамирамъ нужда, да изброявамъ тука тѣзи разлики.

Отъ тъзи *Requienia* само единъ пó-добрѣ запазенъ екплярь имамъ, който се пази въ държавната геологическо-минералогическа сбирка.

Понеже настоящата вкамененостъ е намѣрена нáй-първо въ околноститѣ на градъ Ловечь, то азъ и давамъ името *R. Lovčensis.*

Requienia Drinovi nov. sp.

Диметъръ 13—16 с. м., височина 10—11 с. м.

Има продълговата форма. Състои отъ двѣ нееднакви похлупци: горнята пó-малка и пó-кратка отъ долнята и се завършва въ кратка спирала. И двѣтѣ полвини сѫ гладки, обаче както на дѣсната, така и лѣвата виждатъ се доста тънки черти, концентрично положени. Преднята страна на скойката е сплощена, заднята издута. Горнята похлупка пѫпчасто е испъкнѫла, а върха ѝ се завършва въ кука, само малко на стрáна завита. Това се вижда нáй-хубаво, когато се откърти твърдата чурупка и остане само каменната ятка (moule, Steinkern), инъкъ съ похлупката заедно, слабо испъкнѫлъ се вижда върха. Заключалката (Schloss) има добрѣ развитъ зѫбъ, но косо положенъ на вънъ. Чурупката е доволно дебела и ягка.

Долнята полвина на скойката е ѫглеста и съставена отъ двѣ лица, които се съединяватъ подъ единъ заобленъ, близо 90° ѫгълъ. Едната страна на тъзи полвина е равна или слабо издута, другата е доволно испъкнѫла (конвексна). Каменната ятка е гладка и нѣма никакви уздужни

брѣздни, както е това при *Requienia Lonsdalii* Low., *R. gryphoides* Math. и други. Нашата *Requienia* различава се отъ първата, че има по́-слабо завита долнята си полвина, освѣнъ това повърхноста ѝ не е толкова гладка, както при нашата. Тя се отличава отъ втората, дѣто има горнята си похлупка испъкнѫла, а не равна или слабо надута, както при *R. gryphoides*. Отличава се още отъ неѭ и по гладката си повърхность. Много по́-вече прилича настоящата *Requienia* на *R. Toucassianus* d'Orb., но при тъзи долнята полвина почти два пѫти е по́-голѣма отъ горнята и по́-вече е завита отъ неѭ. Отъ *R. laevigata* d'Orb. различава се само по горнята похлупка; при *R. lævigata* е низка и сплощена, а при *R. Drinovi* издигнѫта.

Посвѣщавамъ този новъ видъ на многоучения български историкъ, професора Марина Ст. Дринова.

Настоящата скойка намѣрена е заедно съ предидущата въ Ургонскитѣ пластове, на 2 километра юго-источно отъ Ловечь.[1])

Отъ сѫщото мѣсто искамъ да опишѫ още

Nerinea Renauxiana d'Orb.

1842. D' Orbigny — Paléontol. française. Terr. crét. t. II, p. 76, pl. 157.

Има длъгнеста кѫщичка. Завоитѣ сѫ конкавни, но не и високи, долнята имъ часть е надута и окрасена съ брадавички. При едни тѣзи брадавички добрѣ се виждатъ, при други слабо; тѣхния брой бива обикновенно 13.

Nerinea Renauxiana принадлежи на ония видове, които иматъ широкъ *ombilic*, раздѣленъ въ конически стаички. Различава се отъ Неринеитѣ изъ étage valangien, а приближава се на *N. Coquandiana* d'Orb., et *N. traversensis* Pictet et Campiche, които сѫ отъ étage urgonien. *N. Renauxiana* и *N. Coquandiana* много си приличатъ; често се случва, дѣто едната

[1]) Съжелявамъ прѣ-много, дѣто, по независящи отъ мене причини, рисункитѣ на тѣзи нови видове неможиха да се приложѫтъ при текста.

вкамененостъ се замѣнява съ другата, но ако внимаваме добрѣ, ще намѣримъ слѣдующитѣ разлики: а) *N. Coquandiana* има пó-вече испъкнѫли брадавички (tubercules), но пó-малко на брой отъ колкото при *N. Renauxiana*; б) *Ombilic*-а на *N. Renauxiana* е пó-широкъ отъ колкото при *N. Coquandiana*; в) височината на завоитѣ въ отношение къмъ диаметра е само 0·30 при първата и 0·45 при втората; тъзи разлика е твърдѣ важна. Истина че и при *N. traversensis* това отношение е 0·45, но тя нѣма брадавички.

N. Renauxiana намѣрили сѫ нáй-първо *Renaux* и *Requien* при Оргонъ въ пластоветѣ на *Caprotina ammonia* d'Orb. и въ горнитѣ части на Неокомъ. При Ste Croix намѣрена е въ Капротинския Ургонски варовикъ и пр.

Въ България намѣрена е заедно съ описанитѣ нови видове *Requienia* при Ловечь. Понеже е въ малки екземпляри (12 м. м. дължина, диаметъръ 7 м. м.) немогѫтъ отвънъ да се видятъ брадавичкитѣ, но разрѣзанъ прѣзъ срѣдата, споредъ вътрѣшнитѣ лоби (lobes) нашитѣ екземпляри доволно приличатъ на *N. travernensis*.

Отъ Ловечъ къмъ югъ до Абланския ханъ имаме почти сѫщитѣ пластове. Подъ Капротинския варовикъ лежи другъ варовикъ, въ който се намиратъ разни пентакринитни Корали и Теребратули. На мѣста Коралитѣ биватъ толкова изобилни, щото правятъ скалата мозаична. Пó-близкото запознавание на фосилиитѣ е невъзможно. Подъ коралния варовикъ, близо Пашалова чешма, излиза другъ сивкъвочервенъ варовикъ. Колкото грамадни да сѫ тѣзи варовити скали, тѣ пакъ показватъ на едно мѣсто, че пластоветѣ имъ се спущатъ подъ 15° къмъ сѣверъ h. 2.

Щомъ прегазишъ на лѣвия брѣгъ на р. Осъмъ, къмъ чифлика, надъ варовититѣ скали се показватъ пѣсчени пластови, които въ дискордантно положение стоятъ къмъ варовититѣ скали. До като тѣзи падатъ къмъ сѣверъ, пѣсченика се спуща къмъ югъ. Слойевитѣ му биватъ нáй-отгорѣ доста дебели, а пó-долу тънки (10—30 с. м. само); освѣнъ

това помежду слойевитѣ се намира и сивкава мѣгка глина. Послѣднитѣ бързо исчезватъ и по стърмината на Стръвна, къмъ Абланския ханъ, излиза пакъ варовикъ, който има съвършено другъ характеръ, отъ колкото Капротинския. Той е сивкавъ, нечистъ варовикъ, който прилича много на пѣсченикъ. Слога му е дрѣбнозърнестъ и доста богатъ се вижда на глина; той съдържа по нѣщо и пѣсъкъ. Между тѣзи скали виждаме варовикъ и съ набитъ слогъ и съ червеникъвъ цвѣтъ. Въ зърнестия варовикъ намираме и вкамености, на които опредѣлението и распознаванието е почти невъзможно.

Малкитѣ изворчета, които отъ врѣме на врѣме текѫтъ по стърминитѣ на Стръвна, съдържатъ толкова много растопенъ варовикъ, щото тѣ творятъ тамъ, постоянно, нови варовити скали, които като шупли и испълнени съ дървени клончета, листове и др. носятъ името бигоръ (Tuf).

Варовититѣ наслагани скали, които малко пó-горѣ разгледахме, сѫ пó-млади отъ пѣсченика, а пò-стари или истоврѣменни съ Капротинскитѣ скали. До колкото разбирамъ, тѣ ще бѫдѫтъ сѫщитѣ ония, които видѣхме между Капротинскитѣ скали и които почиватъ надъ синкавия мергель при Ловечь.

Отъ Абланския ханъ отваря се край Осъма малка, тѣсна, продълговата долина, испълнена съ плоденъ материялъ. Само на дѣсния, а на мѣста и на лѣвия брѣгъ на рѣчената рѣка, имаме възможность да разгледаме състава на скалитѣ. Тѣ сѫ пѣсчени и почти сѫщитѣ, каквито ги видѣхме предъ Стръвна; наставитѣ имъ сѫ тънки и разставени съ синкава глина. Подъ тѣхъ въ Калашката рѣкичка, която прецѣпва рѣчената долина, виждатъ се сини мергелни пластове. Послѣднитѣ пѣсчени и мергелни пластове по положение и съставъ много приличатъ на Росфелдскитѣ въ Салцбуршкитѣ Алпи (Rossfelder Schichten) или на тѣхнитѣ еквиваленти: Тешенскитѣ въ Шлезкитѣ Карпати (Teschener Schichten) или Лаботланскитѣ въ Унгария (Labotlaner Schichten). Тѣзи мер-

гелни пѣсченици, които споредъ минералогическия си съставъ и външнитѣ си бѣлѣзи, макаръ много да приличатъ на Карпатския или Балканския пѣсченикъ, но понеже лежѫтъ въ пó-низко ниво отъ първитѣ, ний неможемъ и несмейме никъкъ да ги смисами, защото инъкъ мѣсто редъ, може да послѣдва нередъ въ распредѣлението на формацинтѣ. Ако н. пр. А. Буе ги е считалъ сички за Карпатски пѣсченици, ний трѣба да избѣгваме отъ това, за да не става помѣсвание на понятията.

Колкото се касай до стратографското или тектоничното отношение на тѣзи пѣсченици и мергели, азъ могѫ да кажѫ, че тѣ сѫ претърпѣли важни измѣнения отъ хоризонталния натискъ. Пластоветѣ, които до тукъ разгледахме отъ горня и срѣдня кредна периода, имахѫ нагибъ къмъ сѣверъ и само слабъ ѫгълъ затваряха съ хоризонта, но тукъ имаме съвсемъ друго нѣщо. Мергелнитѣ пѣсченици виждаме ги нáй-първо, да падатъ къмъ сѣверъ, а послѣ къмъ югъ. Тѣхния ѫгълъ нáй-първо е слабъ и незначителенъ, както и при първитѣ, но той расте бързо, достига до 60° и пó-вече; на нѣкои мѣста, както е при Калашкия мостъ и предъ Троянския мънастиръ, пластоветѣ стоятъ почти вертикално. Дѣйствието, слѣдователно, на хоризонталния натискъ е тука съвсемъ ясно, пластоветѣ сѫ стиснѫти, разновидно завити и превити, а на мѣста и прехвърлени. Колкото пó-вече приближаваме къмъ стърминитѣ на Балкана, толкова пó-вече става набирането на пластовитѣ. Отъ татъкъ Троянский мънастиръ тѣ сѫ почти вълнообразно завити.

Черния Осъмъ се слива въ Бѣлия при село Велковци. Ний ще слѣдимъ първата рѣка къмъ Балкана. И тукъ, край рѣката, имаме пѣсченици и сини мергели, но послѣднитѣ преудоляватъ надъ пѣсченицитѣ. Въ дъното на една равнина, покрай която съ бързина се спуща Черний Осъмъ, намира се Троянский мънастиръ, построенъ върху пѣсечивитѣ скали. Коритото на рѣката испълнено е съ разновидни заоблени камъни донесени отъ Балкана; между тѣхъ

освѣнъ диоритно-гранитни виждатъ се и порфирни скали или пò-точно кварцъ-порфирни,[1]) които навѣрно сѫ донесени отъ върховетѣ на Троянския Балканъ. Подобенъ на нашия порфиръ има въ южна Австрия при четиртѣхъ братя, между Engensfeld-a и S-t Veit-a.

Между пѣсченицитѣ, въ мергелнитѣ пластови, въ Орѣшака при Тиховци, отъ дѣсната страна на рѣката и недалеко отъ мънастиря, показватъ се много тънки жилчици съ каменни вѫглища, тѣзи вѫглища невѣрвамъ да могѫтъ достигнѫ пò-голѣма дебелина въ тѣзи части на планината. Но за сега неотказвамъ категорически сѫществованието на пò-голѣми количества вѫглища, защото не съмъ проучилъ още землището, което се простира между Троянския мънастиръ и Ново Село, дѣто трѣба и тамъ да се покажятъ, ако ги има въобще.

На югъ отъ мънастиря и недалечъ метоха свършватъ се пѣсченицитѣ и мергелитѣ отъ срѣдний Неокомъ; подъ тѣхъ излизатъ сивкаво-черни плѫстеници (Schiefer, schistes), които на вѣрно ще принадлежѫтъ на най-долния катъ на Неокомъ, както ще видимъ пò-долу. Тѣзи плѫстеници, които въ много отношения приличатъ на Искрецкитѣ, различаватъ отъ тѣхъ по това, че първитѣ сѫ пó-слаби, пó-бледо-черни и пó-вече попиватъ вода отъ Искрецкитѣ. Разликитѣ, на които сега показахъ, зависятъ нáй-вече отъ староста на формацията, въ която тѣ се намиратъ; Искрецкитѣ сѫ отъ прекарбонската, а Троянскитѣ отъ долня кредна периода. Въ състава на тѣзи плѫстеници нáй-вече влиза варовита глина и пѣсъкъ, но толкова въ ситни частици, щото това неможемъ никъкъ да распознаемъ съ просто око. Бѣлата слюда е тоже изобилна, но като въ ситни люспици, само съ помоща на лупа или микроскопъ може да се распознай.

---

[1]) За подробности на този еруптенъ камъкъ вижъ Пер. Списание, книжка IX, стран. 57.

Неплжстенитѣ скали въ Черно-Осъмската долина, изгубили прѣ-много отъ първобитното си положение; тѣ представляватъ многобройни превивания и разновидни гънки, каквито твърдѣ рѣдко се срѣщатъ въ природата. Колкото се приближаватъ къмъ върховетѣ на Балкана, толкова по́-съвършенно бива стисванието и завиванието на пластовитѣ и при това толкова по́-вече бива и промѣнението на скалитѣ. Но тукъ не сж само тѣзи плжстеници; но между тѣхъ намиратъ се на мѣста по́-дебели (до 30 с. м.) слоиеви, които сж не само по́-твърди, но и много по́-пѣсечниви отъ плжстеницитѣ. Къмъ срѣдата на Зорновъ ржтъ (тукъ иматъ сичкитѣ ржтлини, сичкитѣ върхове имената си като Глушка, Трапи, Момковъ върхъ, Безводникъ, Зорновъ ржтъ и пр.) намира се единъ видъ конгломератъ съ едри бѣли и синкави зърна, слепени съ тъмнопепеливъ, варовито-глиненъ и пѣсченъ замазъ, въ който има и ситни бѣли слюдни люсни. Освѣнъ заоблени, въ него има и ржбати откъсляци, има и късове отъ тъмно-сивитѣ плжстеници. Конгломерата е ограниченъ на малко пространство; той се завършва тамъ, дѣто Краевата рѣкичка се втича въ Осъма и дѣто начева брѣга Глушка. Въ конгломерата не се забѣлѣзва наслагвание.

Такова е геологическото устройство на Черний Осъмъ. Пластоветѣ сж ясни и отъ двѣтѣ страни на рѣката, и много отворени разрѣзи се виждатъ уздужно и попречно съ рѣката; послѣднитѣ разрѣзи произвели сж малкитѣ поточета, които отъ страна се втичатъ и хранятъ главната рѣка. Нѣкои отъ тѣзи потоци текжтъ постоянно, други пресъхватъ презъ горѣщитѣ дни на лѣтото; при послѣднитѣ виждаме коритата имъ испълнени съ каменити рѣки, подобни на алпиіскитѣ морени, дѣто най-лесно може человѣкъ да се упознаи съ скалиститѣ елементи на Балкана. Но за да бждатъ, колкото е възможно, по́-точни бѣлѣжкитѣ ми, азъ ще се ограничж само на ония скали, които самъ съмъ видѣлъ на мѣстото имъ, а за другитѣ нещж ни да говоря.

Преди да влеземъ въ друга формация, азъ ще кажѫ още нѣколко думи за тъмно-сивитѣ плѫстеници. Тѣзи скали отличаватъ се съ свойто цѣпиво свойство, могѫтъ доста добрѣ да послужатъ за покривание на домоветѣ, както нанистина това се и практикува въ тия страни. Пó-горѣ вече казахъ че тѣзи плочи нѣматъ тъзи якостъ, каквато Искрецкитѣ, а освѣнъ това тѣ се напояватъ бързо съ вода и распукватъ въ жарата. Неиздаватъ звонки гласъ, нито пъкъ сѫ толкова черни, колкото ония отъ пó-старитѣ формации. За да можемъ пó-ясно понятие, да си съставимъ за тѣзи плочи, нáй-добрѣ, мисля, ще направя, ако опишѫ другитѣ наши аспиди изъ Искърската долина. Слога на тѣзи послѣднитѣ е доста ситенъ, цѣпятъ се, до като сѫ още прѣсни, въ тънки листове, съдържатъ ситни люспици бѣла слюда и иматъ сиво-черъ цвѣтъ. Плочитѣ сѫ доста твърди, тѣжки и звонки, нѣматъ свойството да попиватъ вода, макаръ и дълго врѣме да стоятъ въ неѭ. Не се топятъ, нито кипятъ съ хидрохлорна киселина, което е добъръ знакъ, че въ тѣхъ нѣма варовикъ; въ голѣма и силна жара, вмѣсто да се напукатъ и распаднѫтъ, каквото се случва при Троянскитѣ, тѣ ставатъ напротивъ пó-твърди и пó-ягки. Отъ външноста имъ се вижда, че тѣ се лишаватъ отъ разновидни, неправилни пукнѫтини, или пъкъ отъ кварцови бѣли жилки. Сички тѣзи бѣлѣзи сѫ нáй-добра гаранция за превъсходното качество на Искърскитѣ плочи, и азъ мисля да ги препорѫчамъ като единъ скѫпоцѣненъ материялъ въ практическия животъ.

Отъ горнето сравнение, ниѝ можемъ да си съставимъ нáй-добро понятие за качеството на черно-сивкавитѣ плочи въ Черно-Осъмската долина.

Горнитѣ неокомски пластове завършватъ се, при политѣ на Жидовъ рѫтъ, съ сивкавъ едрозърнясто-глиненъ пѣсченикъ, въ който се намира разхвърленъ жълтъ пиритъ; послѣдния толкова е ситенъ, щото само съ лупа може да се распознаи. На сѣверната страна на сѫщия рѫтъ на-

мира се срѣдне-зърнестъ сиво-червеникъво-пепеливъ доломитенъ варовикъ. Скалата е ясно наслагана, а пластоветѣ ѝ се криятъ подъ сивитѣ шифери. Пада отъ югъ къмъ сѣверъ и затваря жгълъ отъ 35°. При Стругарницата пластоветѣ стоятъ почти вертикално и въ дискордантно отношение къмъ първитѣ неокомски пжстеници. Въ този доломитенъ варовикъ нито слѣда ненамѣрихъ отъ животни или растения. Подъ него лежи едрокристализиранъ доломитъ, въ който има и доста голѣмъ процентъ желѣзенъ окисъ. Кристалнитѣ плочи на чистия доломитъ свѣтятъ като огледало, и само съ помоща на киселинитѣ можемъ да ги отлжчимъ отъ калцитнитѣ. Тѣзи скали съ шаренъ, бѣло-червенъ видъ ставатъ пó-дълбокитѣ пластови извънрѣдно богати на каменелини, но не и много на видове; освѣнъ *belemnites, terebratula, rhynchonella* други видове не видѣхъ. Между сичкитѣ нáй-добрѣ се распознава *Rhynchonella* cf. *polymorpha* Suess. която, безъ разлика, се намира въ сичкитѣ катове на Лиясъ формация (Юрска периода). Колкото се отива пó на югъ или пó-дълбоко, тѣзи доломитни скали биватъ пó-богати на желѣзна хематитна руда, както това можемъ да забѣлѣжимъ по цвѣта или специфическата тяжестъ на камънитѣ. Подъ доломитнитѣ, слѣдователно, скали, слѣдва пласть съ желѣзна хематитна руда, измѣсена съ глина. На нѣкои мѣста рудата е съвършенно чиста и състои единственно отъ дрѣбни зърнца — оолитична, или пъкъ е въ влакнестно състояние. Малко пó-на югъ, непосрѣдно подъ желѣзната руда, показва се изново горния ситнозърнястъ тъмно-пепеливъ доломитъ, съ неправиленъ изломъ. Въ масивно състояние киселинитѣ недѣйствуватъ на него; той възвира само когато е смлѣнъ или сдробенъ и то, пó-вече когато е стóплена смѣсата. Този доломитъ съвършенно е чистъ и свободенъ отъ желѣзовъ окисъ, само повърхноста му е вапсана отъ червенитѣ води, които въ дъждовно врѣме текжтъ по стърмнинитѣ.

Желѣзната руда, за която тука се говори, понеже е въ значителенъ пласть, може на́й успѣшно да се експлоатира, като дава добъръ процентъ хубаво, чисто желѣзо. Рудния пластъ не се ограничава само на това мѣсто, но отива отъ западъ къмъ истокъ, дѣто послѣднитѣ му дири намираме на югъ отъ Габрово при Червенъ брѣгъ. Но да ли на сѣко мѣсто, по сѣверното рамо на Балкана, има сѫщата дебелина, да ли нейдѣ съвсѣмъ се нагуби или пъкъ се вижда въ по́-дебели слойеви, това остава още въпросъ нерѣшенъ. Надѣвамъ се прочее, че тъзи година ще могѫ да разрѣщѫ този важенъ въпросъ и да се произнесѫ за количество и распространението на желѣзната руда въ тѣзи страни на Балкана. Огромна ще бѫде ползата на държавата, ако рудния поясъ се простира далечъ на истокъ, къмъ вѫглищнитѣ Трѣвненски пластове, защото на тозъ начинъ имаме на сѫщото мѣсто не само рудата но и горивото; другояче трѣба да се боримъ съ голѣми мѫчнотии. Цѣната на желѣзната руда независи нито отъ количеството, нито отъ качеството, нито пъкъ отъ леснотията съ която се тя вади изъ земята, но зависи на́й-вече отъ горивия черъ материялъ. Днесь за днесь много по́-вече се предпочитатъ онiя желѣзни руди, които се намиратъ близо до каменнитѣ вѫглища, макаръ и да сѫ по́-бѣдни отъ сѣки други. Тамъ дѣто се намиратъ вѫглища, страната бива богата и силна; лишеватъ ли тѣ, сичкитѣ други минерали, които тамъ се намиратъ (освѣнъ златото и среброто) не сѫ много полезни.

Недалечъ отъ желѣзната руда, по стърминитѣ на единъ доста високъ рѫтъ, намира се разсѣяна желѣзна сгория, която доказва, че нѣкоги и въ тъзи часть на отечеството ни е цъвтяла желѣзната индустрия. Види се да сѫ вадили тукъ рудата и откисвали съ дървени вѫглища. Но кога е било това, никой не помни, даже нито предания сѫ запазени за рударството въ Троянския Балканъ.

По́-горѣ казахъ че желѣзната руда се простира отъ истокъ къмъ западъ по сѣверното рамо на Стара планина. Това е наистина предположение, но предположение близу до истинната. Да погледнемъ само съ внимание на́й-новитѣ и подробни карти на Балкана и ний ще видимъ, че на юго-истокъ отъ Тетевенъ или тъкмо на сѣверъ отъ Рахманли (Южна-България) намира се Червенъ брѣгъ. Червена стена има на юго-истокъ отъ Троянъ, а Червена Локва на юго-западъ отъ Габрово. Червенъ брѣгъ има още на сѣверъ отъ св. Никола при Габрово, а Червена Локва нѣщо по́-на-истокъ и пр. Ето слѣдователно названия които показватъ, че по тѣзи страни червената желѣзна руда се простира отъ западъ къмъ истокъ, но въ какъвъ размѣръ, неизвѣстно още. Азъ се надѣвамъ, че още тъзи година ще могѫ да разрѣшѫ този толкова важенъ въпросъ.

Споредъ Фритча,[1]) който по врѣме на окупацията е минѫлъ презъ тъзи часть на Балкана, подъ Юрскитѣ пластови (той ги преброява въ горня Юра или Титонъ, а споредъ моитѣ изслѣдвания тѣ излизатъ като Лиясъ) и къмъ върха на Балкана слѣдва тъменъ варовикъ отъ Триясъ и червенъ, суръ пѣсченикъ отъ Кайперъ, които лежи непосрѣдно върху гнайсъ. По сѣка вѣроятность, тукъ ще има и червенъ конгломератъ отъ горний Диясъ или долний Триясъ, както това се вижда на южното подножие на Балкана.

Тука се завършватъ нашитѣ изслѣдвания.

Да хвърлимъ сега единъ бѣгълъ погледъ върху формациитѣ отъ Дунава до върха на Троянския Балканъ.

Отъ дѣсния брѣгъ на Дунава почева *Löss*, който прекрива състава на дунавската равнина. Тамъ дѣто водитѣ сѫ измили плодната покривка на равнището, подъ *Löss-a* се откриватъ терциярни сарматски, а по́-на-югъ има и терциярни морски (медитерански) пластове. Послѣднитѣ, освѣнъ

---

1) Fritsch.— Beitrag zur Geognosie des Balkan. Halle 1879.

при Плѣвенъ, на друго мѣсто не сѫ познати. Подъ тѣхъ слѣдва чистъ и мергеленъ варовикъ отъ горня —, глиненъ пѣсченъ съ орбитолини отъ срѣдня — и пѣсчени мергели, варовикъ, пѣсченици и плѫстеници отъ долня кредна периода. Въ долината на Черний Осъмъ откриватъ се Юрски, resp. Лияски пластове, подъ тѣхъ има Триясъ и нáй-отдолу гнайсъ.

ЗА ИЗНЕМОЩѢВАНЬЕТО НА ГЛАВНИЙ МОЗЪКЪ.

(По Кусмауля, Ейленбурга и Манасеина).

Д-РЪ МОЛЛОВЪ.

Стигне ли дѣтето 4—5 годишната си възрасть, испраща се въ училището, гдѣто веднага се измѣнява образа на живота му: отъ постояннитѣ дѣтски игри и воленъ животъ то прѣминува къмъ умственната гимнастика, безъ да се гледа, да ли тая гимнастика е споредъ интеллектуалнитѣ сили на младий организмъ, безъ да се взема въ внимание, ще върви ли напрѣдъ духовното развитие, достигнѫлъ ли е мозъкътъ до онова физическо състояние, което допуща нова душевна дѣятелность. Опитний педагогъ може лесно, по навикъ, още въ първитѣ дни на занятията си съ дѣтето да опрѣдѣли състоянието на умственната сфера на новий си въспитанникъ и скоро ще вземе тоя или онзи цѣлеисходенъ за случая методъ. Но първо такива педагози у насъ сѫ рѣдкость и второ, колкото ги има, тѣ сѫ прѣтоварени съ толкози въспитанници, щото не имъ остава врѣме за внимателно изучванье индивидуалнитѣ ствойства на всѣки въспитанникъ. Педагогията отдавна се е произнесла противъ такъвъ безъ разборъ способъ на въспитанието, какъвто сѫществува по нашитѣ училища, а медицината прѣзъ послѣднитѣ 10—15 години много често взе да показва твърдѣ вреднитѣ сѣтнини отъ уморяваньето на мозъка, било отъ еднообразнитѣ умственни занимания въ училищата, било отъ врѣменно силно прѣтоварянье мозъка въ врѣме на испититѣ. Сѫщеврѣменно много

медицински списателье сѫ показвали на безбройно число нервни болѣсти, разни разстройства въ растителната и душевна сфера, диспепсия, епилепсия и други, като слѣдствие отъ мозъчното уморяванье. Психиатритѣ прѣзъ послѣднитѣ години по̀вече и по̀вече показватъ фактове на полудяванье и самоубийства мѣжду дѣцата. Английский психиатръ Мауделей въ послѣднето си съчинение за волята казва, че мисъльта за умиранье не примирява пълното разслабление както на централната нервна система, така и на цѣлий организмъ изобщо. Оние людье, добавя той, на които мозъкътъ е въ състояние на диссолюция и не е способенъ къмъ никаква дѣятелность, не само че не се боѭтъ отъ смъртьта, но я очакватъ на драго сърдце. До такова състояние въ наше врѣме дохаждатъ дѣцата на 8, 10, 12 години и младежитѣ, които при естественний вървежъ на развитието си, трѣба да сѫ съ пълни надѣжди и сили. Статистиката отъ друга страна показва, че бройътъ на самоубийствата и подлудяваньето отъ година на година става по̀-голѣмъ. Прѣдъ видъ на тия фактове нѣкои невропатолози и психиатри утвърждаватъ, че освѣнъ непосрѣдственното разболѣванье, уморяваньето на мозъка въ училищата докарва у мнозина младежи не твърдо, непостоянно или немощно състояние на нервната система, което отъ своя страна ги прави некадърни да се борѭтъ съ различнитѣ външни вредни влияния. Людье съ такъва не твърда, не устойчива, немощна нервна система влизатъ въ живота, така да речемъ, безъ кърмило, често сами не могѫтъ да кажѫтъ, какво ще сторѭтъ въ този или онзи опрѣдѣленъ случай, защото всѣко впечатлѣние може да имъ докара не строго подчинена дѣятелность на нервнитѣ центрове, а безпорядочна игра, при която могѫтъ да прѣодолѣѭтъ такива елементи, които се намиратъ съвсѣмъ подъ чужди отъ дадения случай прѣдставления, чувства и стремления. Мауделей изрично казва, че по̀вечето прѣстѫпници сѫ людье съ такъва *неустойчива* или патологическа нервна

система; защото въ основата на много нервни и душевни болѣсти лежи пó-голѣмата или пó-малка подвижность както на нервнитѣ елементи, така и на центроветѣ имъ въ мозъка. Всичкитѣ процесси на правилното развитие и растенье на мозъка даватъ човѣку скѫпитѣ социални качества: висока нравственность, единство, миръ и братска любовь къмъ человѣческото общество. Напротивъ, обратнитѣ процесси, процесситѣ на разединението, разрушението на мозъчната тъкань, докарватъ егоистическитѣ и противо-социални качества — отричаньето всѣка нравственность, всѣкакъвъ великъ идеалъ, и мѫтѭтъ въ себе си наклонность къмъ всѣкакви прѣстѫпления. Отъ такъва подвижна нервна система се ражда и оная особенна нервна болѣсть — истерията, която твърдѣ често се срѣща. Отъ друга страна такъва подвижность на нервната система развива особито силно подражаваньето, което можемъ да забѣлѣжимъ както у дѣцата, така и у дивацитѣ, които, както е извѣстно, иматъ нестойка нервна система; сѫщото се забѣлѣжва и мѣжду людье съ болѣстна нервна система. Пѫтешественицитѣ по дивашкитѣ земли расказватъ, че при първо срѣщанье съ дивацитѣ, послѣднитѣ повтарятъ всичкитѣ имъ гримаси, всичкитѣ движения и звукове, и това ги прави твърдѣ забавителни и смѣшни. Всѣкий знае, какъ дѣцата повтарятъ всичко, което видѭтъ. А истерическитѣ людье по подражателность развиватъ всевъзможни психически епидемии, като общи треперки, хорото на св. Витта или общи халлюцинации, или пъкъ различни хипнотически и спиритически сеансове, разни фантастически и мистически идеи. Изъ болничнитѣ отчети направо може да се заключи, че числото на истеричнитѣ винаги е право пропорционално на разнитѣ поменѫти психически епидемии.

Понеже сами по себе дѣцата иматъ физиологическа нестойка нервна система, слѣдва, че въспитанието трѣбва да прѣвърне тая нестойкость въ хармонична, строго дисциплинированна дѣятелность на разнитѣ сложни механизми

на мозъка, безъ което не е възможно никакво сърѣдоточено мисленье, нито образуваньето на колко годѣ пъленъ характеръ. А пъкъ всѣкакво прѣтоваряньe нервната система тъкмо докарва нейната нестойкость даже и у възрастнитѣ, които вече горѣ долѣ иматъ дисциплинирана централна нервна система; у дѣцата такова прѣтоваряньe нервната система трѣбва да влияе още пó-вредително, толкова повече слѣд. се изисква да се избѣгва, до колкото се може, уморяваньето на дѣтския мозъкъ.

При това обаче не трѣбва да забряваме, че мозъкътъ се уморява и отъ еднообразнитѣ занимания, така щото и праздний, еднообразний животъ сѫщо дѣйствуватъ вредително върху мозъка. За това не веднъжъ се забѣлѣжва и стремлението за веселби и развлечения мѣжду богатитѣ хора, които нѣща се обясняватъ като инстиктивно подбуждание отъ тѣхна страна да прѣдвардятъ нервната си система отъ разрушителната празность и еднообразие. Шопенгауеръ казва, че колкото нѣкой пó-малко знае да мисли, толкова пó-вече има нужда отъ развлечения, а Уилксъ Самуелъ нарича развлеченията и свѣтската суета „прѣдпазителни клапи“, които избавятъ много людье отъ пагубнитѣ сѣтнини на праздний, еднообразний животъ, понеже тия развлечения, като даватъ много или малко нови впечатления и чувства, каратъ ги колко годѣ да мислѭтъ. Твърдѣ сѫ любопитни наблюденията надъ морскитѣ свинчета, у които може искуственно да се развие епилепсията. На тия животни, при еднообразний животъ въ кафеза, имъ припадало отъ 40 до 50 пѫти, при всичко, че сѫ ги гледали най-добрѣ и изобилно хранили. Когато ги пущали на свобода и животнитѣ сѫ имали както развлечения, така и лишения, припадъцитѣ се намалили и слѣдъ нѣколко недѣли съвсѣмъ ги нѣмало — животнитѣ оздравѣвали.

Профессоръ Алтгаузъ описва уморяваньето на челнитѣ части на главний мозъкъ (въ които е органа на рѣчьта и писмото) подъ името „астения (изнемощѣванье) на челнитѣ

части.“ Това състояние твърдѣ често се срѣща въ съврѣменното цивилизирано общество, та е твърдѣ вѣроятно, че то се започва още отъ школския чинъ. Такова уморяванье прави нервната система нестойка и може да докара такова разслабление на мозъчнитѣ елементи, щото да се развие нѣкое, при най-малкото вредно влияние, тежко мозъчно страдание. Като говори за пагубното влияние на мозъчното уморяванье, Кричтонъ Браунъ описва единъ случай, гдѣто едно малокръвно момиче, при постоянно уморяванье на мозъка си, завардило умственнитѣ способности въ обикновенно състояние, доклѣ го уловила една лека кашлица, гриппъ. Доста е била тая лека болѣсть за да излѣзе на явѣ отдавно подготвеното страдание — дѣтето станѫло слабоумно (dementia acuta), прѣстанѫло да говори, взело да ходи самопроизволно, мислителнитѣ му способности почти съвършенно се порутили. А колко такива случаи оставатъ не забѣлѣжени и не разбрани! Почти всѣкой знае, че едни и сѫщитѣ болѣсти — тифусъ, скарлатина, пнеймония и др. въ едни случаи прѣминуватъ твърдѣ леко, безъ всѣкакви осложнения отъ страна на мозъка, а въ други — съ твърдѣ грозни и тежки мозъчни припадъци. Ако бихме знаяли въ всѣкий отдѣленъ случай пó-прѣдишното състояние на централната нервна система, ние бихме се убѣдили, че такива осложнения дохождатъ у ония болни, мозъчната система на които е била изнемощѣла. Както и да е, но опитний Кричтонъ Браунъ категорично казва, че е видѣлъ много дѣца, прѣди здрави и отъ изнемощѣваньето на мозъка сѣтнѣ въ училищата, заболѣвши отъ слабоумие. За вѣрното обсѫжданье мозъчната астения или немощь, трѣба да се има прѣдъ видъ, че споредъ силата на закона за наслѣдственностьта, всѣкакво отклонение или нарушение правилното развитие на мозъка не минава безнаказанно: то се отплаща първо съ това, че здравието на даденото поколѣние бива малко или много разстроено, и второ у хора съ уморена нервна система се раждатъ и дѣца съ пó-вече или пó-малко небла-

гоприятни зачатъци, или съ други думи неустойчивостьта на нервната имъ система е вече явление не физиологическо, но патологическо. Мауделей казва, че мозъкътъ на много дѣца е билъ прѣроденъ прѣди да е билъ още роденъ. Ще рече, че ако нашитѣ дѣца или младото поколѣние въ училищата уморява много мозъка си, съ това не само се подкосява тѣхното здравие, но и здравието на слѣдуѭщитѣ поколѣния, като се нанася вреда не само на здравието на отдѣлни лица и семейства, но и на цѣлата държава, и още не само за опрѣдѣлено, но и за неопрѣдѣлено врѣме. По тоя начинъ всѣкакво уморяванье на мозъка неизбѣжно влачи подирѣ си разстройството на хармоничното, координированно работенье на нервнитѣ центрове и елементи, къмъ диссолюцията или разъединението; а като слѣдствие на такъво състояние наддѣлѣватъ егоистическитѣ, разъединителни или анти-социални тенденции и изражданьето на човѣческия типъ. „Всѣкий човѣкъ, казва английский психиатръ, върви въ живота си или по пѫтя на постоянната еволуция на мозъка, или по обратния пѫть къмъ диссолюцията на мозъка и изражданьето на човѣшкия типъ, и своята наклонность къмъ тая или оная посока той сѫщо прѣдава и на дѣцата си.“

Като имаме прѣдъ видъ таковото погубно и сериозно значение отъ всѣкакво уморяванье, естественно дохажда питанье, какъ да се опрѣдѣли количеството на умственната работа, която безъ врѣдъ могѫтъ да испълняватъ разни лица?

У възрастнитѣ първитѣ признаци на изнемощѣваньето на челнитѣ части въ писаньето и говореньето сами могѫтъ да покажѫтъ опасностьта; но у дѣцата, които още вѣрно не могѫтъ да пишѫтъ, какъ може да се отличи първата немощь на сѫщитѣ части отъ простата дѣтинска небрежителность и невнимателность? Дѣцата още нѣматъ стойка нервна система, тѣ физиологически сѫ слаби, по тая причина тѣ не могѫтъ ни да съсрѣдоточѫтъ вниманието си,

нито съсрѣдоточенно да мислѭтъ. Заради това задачата на въспитанието е да развие въ младото поколѣние навика къмъ дисциплинирана, строга редовна дѣятелность на нервнитѣ елементи и центрове, да развие въ тѣхъ вниманието и да имъ даде извѣстни отбрани прѣдставления, идеи и пр. Като имаме работа съ физиологически още слаби организми, какъ може да се опрѣдѣли първото появяванье на мозъчното уморяванье и какъ да се различи то отъ явленията на недоразвитието на мозъка и отъ естественното уморяванье, било отъ мозъчна или мускулна работа? За правилното развитие на мозъка сѫщо е потрѣбно правилно работенье на отдѣлнитѣ му части, както и за развитието на мускулната система; но както при гимнастиката гледатъ да избѣгватъ всѣкакво безмѣрно уморяванье, така и при упражненията на мозъка трѣба да се избѣгватъ всѣкакви уморявания. Какъ сега да се опрѣдѣли първото явяванье на мозъчното уморяванье у дѣцата? Готовъ способъ още нѣма, и това е твърдѣ естественно, защото отдѣлнитѣ науки отъ день на день се отдалечаватъ една отъ друга, а всѣкакво раздѣление мѣжду наукитѣ, както и въ обществото, спъва и спира развитието; наопаки равитието върви много добрѣ отъ взаимната помощь на едни къмъ други. Въ медицинската литература има доста наблюдения распилени у разни автори, които показватъ, кой пѫть трѣбва да се държи, съ какви способи да се ползуваме, за да дойдемъ до желанната цѣль.

Наблюдението надъ здравитѣ людье отъ една страна (Гарнъ, Винштау, Експеръ и др.) и надъ болнитѣ отъ друга (Такацъ, Ломброзо) показва, че колкото пó-вече единъ човѣкъ е пó-развитъ, толкова пó-скоро дохождатъ до съзнанието му различнитѣ възбуждания; наопаки, колкото пó-вече сѫ разстроени умственнитѣ сили, толкова пó-полека достигатъ осѣщанията до съзнанието. Освѣнъ това знае се, че кога човѣкъ е уморенъ, за да си получи това или онова осѣщание въ рѫката отъ нѣкакво опрѣдѣлено

движение, иска се толкова пó-вече врѣме, колкото пó-вече е уморенъ човѣкътъ, върхъ когото се прави опитътъ. У младитѣ хора, около 20 годинъ възрасть, споредъ Експера, врѣмето на такъва реакция е мѣжду 0,1295 секунди и 0,3311 секунди; а у 77 годишенъ старецъ е равно на 0,9952 сек. Сѫщо е несъмнѣнно, че вситѣ моменти, които бъркатъ за съсрѣдоточванье вниманието, доста удължаватъ врѣмето на реакцията, а пъкъ всѣкой отъ собственний си опитъ знае, че кога е уморенъ, вниманието му ослабва твърдѣ силно.

Отъ наблюденията на астрономитѣ надъ тъй нареченото „лично уравнение", е извѣстно, че врѣмето на реакцията има извѣстни индивидуални особенности; напр. на русския астрономъ Струве реакционий периодъ е билъ пó-дълъгъ отъ сѫщия периодъ на Бесселя; разликата е била мѣжду 0,04 до 1,02 сек. и въ течението на 20 години е била въ полза на Бесселя. Отъ наблюденията на Дитля и Винщгау слѣдва, че подъ влиянието на силна печаль, врѣмето на реакцията се удължавало на 0,011 до 0,027 сек. и това се е продължавало нѣколко дни. Сѫщитѣ сѫ забѣлѣжили, че врѣмето на реакцията прѣзъ силнитѣ лѣтни горещини е много пó-дълго отъ колкото прѣзъ зимнитѣ студени мѣсеци; а пъкъ всѣки отъ опитъ знае, колко мързеливъ става лѣтѣ, и Боклъ вече показа въ своята история на цивилизацията, до колко не спомага горѣщий климатъ за развитието на цивилизацията изобщо.

Слѣдъ такива фактове можемъ да кажемъ, че опрѣдѣлението врѣмето на реакцията отъ рѫка на рѫка, отъ око на рѫка и отъ ухо на рѫка, ще ни даде възможность да слѣдимъ нормалний вървежъ за развитието у дѣцата и да забѣлѣжимъ първитѣ признаци на уморяваньето на мозъка. Това ще се показва отъ смаляваньето срѣдната бързина на врѣмето на реакцията. Трѣбва да веемемъ срѣдната бързина, защото у едно и сѫщото лице врѣмето на реакцията трѣбва да се колебае споредъ врѣмето на деня, душевното расположение и пр.; но такива колебания могѫтъ да се взематъ

въ нормалнитѣ физиологически граници. При това не трѣбва да се забравя, че ако е пиено кафе или спиртни пития, врѣмето на реакцията се смалява, слѣдователно такива нѣща при опита трѣбва да се отстраняватъ. Сѫщо смаляватъ врѣмето на реакцията и упражненията, така напр. у поменѫтий горѣ старецъ врѣмето на реакцията слѣдъ 10 дневно упражнение се смалило отъ 0,9952 сек. до 0,3573, а слѣдъ шесть мѣсеци до 0,1866 сек. При индивидуалнитѣ колебания врѣмето на реакцията споредъ Хирша, може да се равнява отъ 0,033 и до 0,064 сек., ще рече могѫтъ да бѫдѫтъ доста значителни тѣзъ колебания.

Нáй-сгодний способъ за опрѣдѣляние врѣмето на реакцията е слѣдующий: На лицето, което испитватъ, обясняватъ, че въ момента, когато осѣти допиранье въ рѫката, или види искрата, или чуе звука, трѣбва да натисне кончето на електрический механизмъ, направенъ за тая цѣль. Разбира се, че той трѣбва да сѣди така, щото пръста му да е на кончето. При опиранье, да речемъ, до лѣвата рѫка токътъ се сключва отъ това, че двата електрода се опиратъ не право до кожата, но на положената върху нея тънка и мека металическа дъсчица, а отъ това моментътъ на тактилното раздражение тутакси се отбѣлѣжва на тѫпана.

Съ натисканье кончето испитуемото лице прави втора бѣлѣжка на тѫпана, защото при това токътъ се отключва. Като имаме сѫщеврѣменно кривита написанъ отъ камертина, който извършва извѣстно число колебания въ една секунда, можемъ направо да изброимъ колко врѣме е трѣбвало, едно тактилно впечатлѣние да достигне до центроветѣ, да влѣзе въ съзнанието като опрѣдѣлено осѣщание, и слѣдъ това испитуемото лице да даде потрѣбний импулсъ на волата за опрѣдѣлено движение и да го извърши. Кога се опрѣдѣля врѣмето на реакцията отъ окото на рѫката, намѣсто тактилно осѣщание, испитуемий натиска кончето, когато види електрическата искра; а за врѣмето на реакцията отъ ухото на рѫката, той забѣлѣжва появяваньето на звука въ телефона.

Като извадимъ отъ добититѣ цифри за общото врѣме на реакция онова врѣме, което се изисква за центрострѣмителнитѣ и центробѣжнитѣ (които отиватъ и които се връщатъ отъ центроветѣ) импулси, ще получимъ така наречений „скратенъ периодъ на реакцията“, сирѣчъ врѣмето, което отива за процесситѣ въ централната нервна система. Но понеже опититѣ показватъ, че нервитѣ твърдѣ малко или съвсѣмъ се не уморяватъ, ще рече, че отъ тѣхъ не може да закъснѣе периодътъ на реакцията, и таково закъсняванье зависи напълно отъ състоянието на центроветѣ.

За практицитѣ Д-ръ Експеръ изнамѣрилъ особенъ инструментъ *нейрамебиметръ*, въ металическата пружина на който записва върхъ задимено стъкълце колебанията си; стъклото се мърда съ ръка. Испитуемия каратъ да натисне пружината, щомъ забѣлѣжи, че тя се мърда; натисканьето се спира, и споредъ числото на направенитѣ рѣзки сѫдятъ колко врѣме е траяла реакцията. Разбира се, че ссобенно точни наблюдения не могѫтъ да се добиѭтъ съ тоя *нейрамебиметръ*. При опититѣ за получванье точенъ резултатъ силата на раздражението трѣбва да е еднаква; защото, колкото е пó-силно раздражението, толкова е пó-кратъкъ въ извѣстни граници периодътъ на реакцията.

Галтонъ първъ направилъ психометрически наблюдения. Опита си той е правилъ така: на късъ хартия написвалъ 75 думи. Той оставялъ на страна хартията нѣколко дни, за да забрави думитѣ, и тогава започвалъ опита. Той турялъ хартията подъ една книга и я измъквалъ така, щото всѣкой пѫть да се отваря само една дума; момента на отварянього забѣлѣжвалъ на хронографа, като натискалъ пружината и го пущалъ да върви. Послѣ това той забѣлѣжвалъ появяванието на свързани съ думата прѣдставления и идеи и, като припомни нѣколко, обикновенно двѣ ассоциации, той спиралъ хронографа, а ассоциациитѣ записвалъ. Тъй правилъ съ всичкитѣ 75 думи. Слѣдъ опита той скривалъ хартията и подиръ нѣколко врѣме, (дни) повта-

рялъ сѫщия опитъ до четире пѫти. Тия повторения той смѣталъ потрѣбни за да разясни, колко често ще се срѣщатъ едни и сѫщитѣ ассоциации. У Галтона се явили 505 ассоциирвани прѣдставления и 13 пѫти не можилъ да забѣлѣжи нищо опрѣдѣлено.

За появяваньето на 505 ассоциации потрѣбвали 660 секунди, слѣд. въ една минута се падали 50 ассоциирвани прѣдставления, отъ които 289 били различни, а другитѣ били повторения. Отъ такова често повтаряние на едни и сѫщитѣ ассоциации Галтонъ прави заключение, че паметьта може да вмѣсти сравнително не твърдѣ много прѣдставления и идеи, и че за появяваньето на ассоциациитѣ на́й-главно сѫ потрѣбни отѫпкани отъ често упражнение пѫтища.

Въ педагогическо отношение тоя фактъ е отъ голѣма важность. Той доказва 1-во нуждата за честото повтаряньe въ класоветѣ на ония фактове и знания, които сѫ признати за безусловно нужни за ученицитѣ, и 2-ро, че прѣпълнянье паметьта съ твърдѣ много дребни фактове и подробности не може да бѫде цѣлеисходно, защото въ на́й-благоприятний случай това ще докара само безплодна загуба на силитѣ, защото все едно ученицитѣ ще забравятъ много скоро всички такива знания. Но сѫщеврѣменно безмѣрното, ако и врѣменно прѣтоварянье на паметьта, може да докара уморяванье на мозъка съ всичкитѣ вредни сѣтнини.

Въ 124 случаи Галтонъ опрѣдѣлилъ врѣмето на появяваньето отдѣлнитѣ ассоциации свързани съ тая или оная дума, и по тоя начинъ станѫло ясно, че прѣдставления, придобити въ дѣтинската и юношеска възрасть, въ опититѣ му имало 48, на зрѣлия възрастъ имало 58 и всичко 19 ассоциирвани прѣдставления били отъ неотколѣшнитѣ събития на живота му. Любопитно е още и това, че отъ първата група, прѣдставленията отъ дѣтинството и юношеството — *една четвъртина* се повторили въ всичкитѣ четири опити; отъ прѣдставленията на втората група

една шеста се срѣщали въ всичкитѣ четире опити, а отъ третята группа, сирѣчь отъ послѣдното врѣме, не се повторило ни едно прѣдставление въ вситѣ четире опити. Галтонъ съ това доказва, че придобититѣ въ дѣтинство и юность прѣдставления иматъ особенна стойкость и твърдѣ лесно се ассоцииратъ. При това Галтонъ се убѣдилъ, че твърдѣ силно наддѣлѣвали въ ассоциациитѣ на язика жестоветѣ и мимиката. Така напр. думата „унижение“ извикала въ ума му прѣдставление за него сѫщия съ наведена глава, съ полузатворени очи и съ изражение на унизяванье въ цѣлата фигура и лицето. Тоя фактъ отъ своя страна е любопитенъ, той подтвърдява закона, който гласи, че на́й-рано придобититѣ впечатления въ централната нервна система сѫ на́й-стойки. Знае се сѫщо, че язикътъ на жестоветѣ и мимиката при болѣститѣ се запазва и слѣдъ изгубванье рѣчьта. По́-добри опити, направени не съ думи, а съ изображение на прѣдмѣти или картини показватъ, че числото на ассоциациитѣ бива много по́-изобилно и че тѣзъ ассоциации дохаждатъ много по́-скоро. Отъ това слѣдва какво голѣмо значение има нагледното прѣподавание за дѣцата. Всѣкакво уморяванье, а още по́-вече мозъчното се отразява въ бързината на появяваньето на ассоциациитѣ, както и на числото имъ, за това съ тоя способъ и могѫтъ да се опрѣдѣлятъ първитѣ признаци на уморяваньето на мозъка.

Бързината на несложни актове отъ мисленьето става съ помощьта на видоизмѣненъ и упростенъ способъ, именно: дава се нѣкоя задача, напр. да изберѫтъ една отъ петтѣхъ гласни и да дадѫтъ сигналъ само тогава, когато чуѭтъ гласътъ на избраната отъ напрѣдъ гласна. Сѫщо може намѣсто искра да се показва нѣкаква фраза, която испитуемий трѣбва бързо да прочете прѣди да натисне копчето. Като се знае обикновенното врѣме на реакцията у нѣкого, лесно може да се изброи колко врѣме е исхарчилъ за тоя или онзи простъ актъ отъ мисленьето.

Понеже разни хора мислѭтъ, говорѭтъ и четѫтъ съ разна бързина, отъ само себе се разбира, че мѣжду дѣцата сѫщо ще има такива, които не могѫтъ, както трѣбва, да въсприематъ прѣподаваното, защото у едни ще става това или твърдѣ бързо или твърдѣ полека.

Врѣднитѣ сѣтнини отъ това се виждатъ, и би трѣбвало да се опрѣдѣли за всѣкое лице съ каква бързина трѣбва да върви писмовното и устно прѣподаванье, за да се присвоява то пó-лесно. За сега още такъвъ способъ нѣма, но би могълъ да се приспособи за тая цѣль чекрѫкъ, на който върху затуленото съ перде и прозорче търкало се видѭтъ по редъ или отдѣлни букви или думи за избраната фраза. Чекъркътъ може да се върти пó-бързо или пó-полека и съ това ще може да се опрѣдѣли при каква бързина тоя или оня схваща пó-лесно и вѣрно смисъла на тая или оная фраза. Ония дѣца, за които прѣподаваньето върви много бързо, колкото и да прилѣжаватъ, не ще могѫтъ да вървѭтъ съ класса и неправилно ще ги бройѭтъ като мързеливи или неспособни. А до извѣстна граница, закъсняваньето на хода на процесситѣ въ мозъка никакъ не доказва, че у такива дѣца не може да се развиѭтъ, както и у другитѣ, извѣстни умственни сили. За общесвото проистича важна загуба отъ прѣподаваньето, което не отговаря на личнитѣ свойства и особности на това или онова дѣте. Сѫщата врѣда може да докара и противното: Дѣцата, за които прѣподаваньето е твърдѣ бавно, полека лека ще станѫтъ невнимателни, нѣма да съсрѣдоточватъ вниманието си на нищо, ще поематъ всичко повърхностно и слабо. Твърдѣ е мѫчно да накарашъ човѣкъ, който бързо мисли, да слуша нѣкое бавно четенье. Той ще се прѣсилва и ще свърши нáй-послѣ съ главоболъ.

Не трѣбва да забравяме и това обстоятелство, че ученикътъ не трѣбва да знае цѣльта на опититѣ, защото може да се прѣструва съ намѣрение да добие нѣкакво снисхождение. Въ такъвъ случай опитното око лесно ще отличи

истината отъ прѣструвката, понеже нарочнитѣ укъснявания често биватъ неестествено дълги.

Въ заключение ще кажемъ, че тъй като еднообразното занимание докарва, както казахме горѣ, неминуемо изнемощѣванье на главний мозъкъ съ всичкитѣ му пагубни сѣтнини, а въ нашитѣ училища владѣе таково еднообразие, прѣтоварянье на мозъчнитѣ елементи съ всѣкакви научни дреболии, поради което липсва хармонията мѣжду духовното и тѣлесно въспитание, ние ще поговоримъ другъ пѫть за състоянието мѣжду тия два клона на въспитанието, като разгледаме сѫществуѭщитѣ у насъ программи за първоначалнитѣ и срѣдни училища.

ПАМЕТНИ БѢЛѢЖКИ ЗА СРѢДЕЦЪ.

Съобщава

ХР. П. КОНСТАНТИНОВЪ.

Слѣдъ напечатванието паметнитѣ бѣлѣжки за Срѣдецъ (кн. VIII на Пер. Спис. стр. 127—129) Софийский житель г-нъ Никола Митовъ книговезецъ ми обади, че единъ тефтеръ съ забѣлѣжки за *стари работи* се намиралъ у нѣкой си кюркчия и че минѫлата година го билъ прибралъ за завардвание единъ бакалинъ. Г-нъ Митовъ прибави, че рѣчений тефтеръ може да се намѣри чрѣзъ Софийский житель и търговецъ г-нъ Димитри Гърневъ, който ималъ грижата за завърдванието му. Азъ се отнесохъ до г-на Гърнева и той има добрината да намѣри тефтера и да ми го прѣдаде, за да снемѫ бѣлѣжкитѣ, като сѫщеврѣменно се обѣща да го подари или на Народната Библиотека или на Книжовното Дружество.

Бѣлѣжкитѣ въ тоя тефтерь сѫ записвани отъ нѣкой си Софийски свещенникъ „попъ Илия“ и синъ му „Тодоръ попъ Илиевичъ“. Попъ Илия е бѣлѣжилъ за по́-старитѣ работи, но много отъ бѣлѣжкитѣ му, види се, сѫ копирани отъ нѣкоя стара черковна книга, защото има въ тефтерътъ разни лѣточисления, находящи се въ черковни книги и требници. Мѣжду другитѣ бѣлѣжки, распрѣснѫти по разнитѣ страници, има една съ слѣдующето съдържание: „и҆ма ѹ҆ голе́ми с: Нико́ла ѹ҆ цр҃ъквата 1: Трїод и҆ли́ трипѣсеникъ. кѹпенъ за 2160: а҆спри въ л: хр: 1724:“ Тогава може да се прѣдполага, че попъ Илия трѣба да е снелъ часть отъ своитѣ бѣлѣжки отъ споменѫтий трипѣсеникъ, гдѣто може би по́-стари нѣкои попове сѫ бѣлѣжили. Въ сѫщий теф-

терь има бѣлѣжка, написана отъ Тодора попъ Илиевичъ, че баща му, попъ Илия, се е поминжлъ въ 1837 година, Априлъ 18. „Тога́ва ймало голема морі́а“, казва се въ бѣлѣжката за умиранието му.

Тодоръ попъ Илиевичъ е бѣлѣжилъ пó-нови забѣлѣжителни случки, които си иматъ важностьта, а особенно ония, които се отнасятъ до борбата срѣщу грьцкото духовенство. Всичкитѣ бѣлѣжки сж писани съ черковно-словѣнски букви.

Азъ захващамъ отъ бѣлѣжкитѣ, които се отнасятъ до пó-старото врѣме.

I.

Въ лѣто ѿ Ада́ма ҂ѕѱѯз: 6767: а҃ о҃тъ Хрі́ста ҂асн҃ѳ: 1259: въ царство благочестйваго цара Бо́лгарскагѡ Констандйна Асена, ктйтори Колоѐнѣ севастокра́торѣ, й Деспйна савастократóриса, созйдали хра́мо, о҃у сѐло Божна, ст҃а́гѡ Никола́а и ст҃а́гѡ Пантелеймона .....

II.

Въ лѣто ѿ Хрі́ста 1363: прі́е́лъ благода́ті́ею Божі́ю, царство Бо́лгарское, Іоа́нъ Шишманъ, това врéме Сербі́а держалъ, кнѧзъ Лазаръ, й погйналъ на̀ Ко́сово пóлѣ, въ лѣто ѿ Хрі́ста 1391.

III.

Въ лѣто ѿ Хрі́ста 1476: ѿ с. м. 6984: хрі́столюбйвъ Радосла́въ Ма̀вер, й подрꙋжіе его́ Вйдꙋ, й сынове егѡ́ Никóла й Ста́хиа, потрꙋдилъ й пописа́лъ хра́мъ, ст҃ыѧ Бцы. выше Драгалевцы, въ царство Исма́ила Мехметъ челебі́е.

IV.

Въ лѣто ѿ Хрі́ста́. 1. 48:[1]) зна́ти сѧ кога бе́ха пóпъ Хра́но й поп: Младе́нъ о҃рта́цы о҃у: хра́мъ мали с: Никóлаа, тогава беше кервасара́та, керва́нъ хани́, й бе́ше мꙋлкъ на́ хра́мо й дꙋка́нете на́ о҃коло, й о҃дайте о҃у кервасара́та. та́ щó дохóдеха торговцы о҃у ха́но, та́мо йдеха о҃у церква, епитроп бе́ше хани́й Не́шо ....

---

[1]) Тука годината не е добрѣ забѣлѣжена. Стотницата на числото не се познава, да ли е 1 или 4.

V.

Въ лѣто ѿ Хрїста. 1563: септемврїа 1: денъ, знати сѧ кога се написало ѥвангелїето, що слꙋжи оу храмъ мали Николаѧ, въ мѣсто Кратово, по заповѣдъ г: митрополита Маѳеа Ламбадарїа, свѧтїѧ великїа церкве, Софїй Сардакистѣй, въ днитѣ на благочестиваго кнѧза Димитрїа, правѧщꙋже тогда престолъ владичествїѧ, въ Сербlихъ куръ Макарїꙋ патрїархꙋ Ипекскомꙋ, писа меншїй въ їерейницѣхъ азъ попъ Іѡанъ.

Въ горнята записка се говори за ржкописното Евангелие, упазено и до днесъ въ черквата Големи Св. Никола. Както се види, рѣченото Евангелие е било заржчано да се напише въ Кратово за Софийската черква Мали Св. Никола, но неизвѣстно кога и по какви причини то е прѣнесено въ черквата Голѣми Св. Никола, гдѣто го е видѣлъ прѣзъ Юний мѣсецъ мин. год. г-нъ Д-ръ К. Иречекъ, когато заедно съ Ик. П. Тодора е прѣгледалъ всичкитѣ стари Софийски черкви (гл. Пер. Сп. кн. V стр. 130—131).

VI.

Въ лѣто ѿ Хрїста 1737: нꙋжда голема выде на хрїстианете, ѿ цара тꙋрскаго, Мехмета безбожнаго, въ това време йдоха Тꙋрцы на Московъ й мѧтежъ големъ, а отъ западна страна прїидоха Немцы на Нишь, й го зеха съ Божїе повелѣнїе, й страхъ Божїи падна на Тꙋрцы, и го дадоха безъ бой, й дїаволъ настави Еврей, а они наꙋчиха Тꙋрцы това е вамъ ѿ хрїстїане, й Тꙋрцы почеха мꙋчити й весати, милостиви хрїстїане, подобни мꙋченикѡмъ за вера, въ тїа дни доведенъ выде митрополитъ самоковскїй Симеонъ, и въ денъ неделный часъ петый, повешенъ выде, й чꙋдо велико, повешение сломи се три пꙋти й скончѧ дꙋхъ свой блаженный Авгꙋстъ 21: денъ......

Тая записка ни прѣдставя черното тегло, що сж испатили християнетѣ въ Софийско, слѣдъ първото стжпвание на християнски войски въ Балканский Полуостровъ подиръ прѣвземанието му отъ Турцитѣ. Ожесточението на

тия послѣднитѣ къмъ християнетѣ е било толкова пó-голѣмо, защото войната, за която тукъ е думата, се е започнѫла съ испѫжданието на турцитѣ отъ Унгария и съ навлизанието на австрийскитѣ войски въ Сърбия. Както е естественно, бѣжанцитѣ, испѫдени турци отъ Унгария, сѫ испопълнили въ Софийско и сѫ правили разни пакости.

Това е ставало отъ 1689 год., когато Лудовигъ Баденский надви турцитѣ при Нишь и тоя градъ, Прищина и Видинъ сѫ се прѣвзели отъ австрийскитѣ войски и околноститѣ на София и Скопия сѫ били застрашени отъ австрийцитѣ, до 1737 год. Въ 1737 год. теглото на християнетѣ е било пó-несносно, защото австрийцитѣ, слѣдъ като достигнѫли въ околноститѣ на Срѣдецъ, турцитѣ ги нагѫнѫли, надвили и пропѫдили отвѫдъ Сърбия и Мала-Влахия. По такъвъ начинъ свършена тая злочеста за християнетѣ война, не е мѫчно да си прѣдстави човѣкъ страданията на беззащитната рая въ Софийско, страдания описани въ горията записка.

За забѣлѣжванье е и това, че евреитѣ въ Турско още отъ онова врѣме сѫ подстрекавали турцитѣ да мѫчатъ християнетѣ. Сѫщето правихѫ евреитѣ въ Турско и прѣзъ 1876—1877 год., когато заедно съ турцитѣ се подигравахѫ съ нещастнитѣ Българе около бесилкитѣ и темницитѣ. Не е чудно за позорната смърть на Самовский Митрополитъ Симеона въ 1737 год. да сѫ съдѣйствували и еврейскитѣ интриги.

VII.

Въ лѣто ѿ Хрїстá 1097: мацáрскїо крáль плѣнúлъ Болгарїа дó Софїа зелѫ ѝ моцíйте, нá с: Ἰωáнъ Рúлскїй. ѝ въ ѝстата годúна гú проводи пáкѫ ȏу Софїа.

VIII.

Въ лѣто ѿ Хрїстá 1195: катó бéше на престóло нá бóлгарското цáрство. Ἰоáнъ Асéнѫ благочестúвїи цáръ бóлгарскїй. пренéлѫ мощúте нá с: Ἰωáнѫ рилскїи ѿ Софїа ȏу Тéрново.

IX.

А въ лѣто ѿ Хрїста 1470: съ повелѐнїето на̀ Кала̀ Марїа, чѐрка сѐрбскагѡ кра̀лѧ. пренѐли мощи̇те ѿ Тѐрново, въ монасти̇ръ ри̇лскїй, пи̇рго щѡ̀ е҃ ѹ҆ монасти̇ро, напра̀венъ во̀ врѐмѧ кра̀лѧ Стѐфана Дѹша̀на, сѐрбскагѡ, ѿ кти̇тор Хрѐлѧ, въ лѣто ѿ Хрїста̀ 1335:

X.

Къ лѣто ѿ Хрїста̀ 1806: зна̀тисѧ кога̀ ѡ҆бира̀ли пѹ̀шките зара̀ди̇ Кара̀ Гео̀рги.

Тука е казано, че обезоржжванието е станжло „заради Кара Георги“, но пó-вече ще да е станжло, защото въ 1806 год. Русситѣ бѣхж захванжли да воюватъ съ Турцитѣ. Както приказватъ нѣкои стари Софиянци, оржжието на христианетѣ било задържано много години, та че чакъ слѣдъ Букурещкий миръ въ 1812 год. имъ е било позволено отново да иматъ и държжтъ оржжия. Отъ 1806 до 1812 год. постоянно е имало войни мѣжду Руссия и Турция и въ 1810 год. Русситѣ били прѣвзели цѣла България мѣжду р. Дунавъ и Стара-Планина. По тая причина на раята не е било позволено да има оржжие.

XI.

Къ лѣто ѿ Хрїста 1810: ї҆ѹ̀лїа и҆ а҆̀вгѹстъ, ѹ҆ тї̀а два̀ мѐсецы и҆спждѝха татарха̀но. та̀ напжлнѝха ѹ҆ Софїа, и҆ по̀ сѐлата, стана̀ гладъ голѐмъ, та̀ ѧ҆дѐха конѣ̀ и҆ млекото и҆̀мъ.

Това сж вѣроятно татаре, избѣгали отъ Руссия въ войнитѣ мѣжду Руссия и Турция отъ 1806 до 1812. Казаното въ горната записка „**та ѧдѐха конѣ̀ и млекóто имъ**“, се отнася до татаретѣ, защото мѣстнитѣ жителье прѣзъ многото гладотии и бѣдствия никога не сж яли конско мѣсо и кобилско млѣко.

XII.

Къ лѣто ѿ Хрїста̀ 1810: ѡ҆ктѡ̀мврїа 19: дойдѐ Кели̇ паша̀, седѐ 8: мѐсецы, стана̀ скжпо ѹ҆ Софїа, гр: 5: 20 пани̇ца жи̇то, и҆ ма̀сло гр: 5:

И това събитие е било прѣзъ Русско-Турската война въ 1810 год. Реченний Вели паша е билъ дошълъ съ много войска, за да варди София. Скѫпотията е станѫла по причина на голѣмо накупление войски. Паница жито (15 оки) се е продавала по 5 гр. и 20 пари и ока масло по 5 гр., когато прѣди и слѣдъ това се е давало житото 2 гр., а маслото 2—3 гроша.

XIII.

1811: **Бъıла голе́мата морі́а.**

Това е била първата прѣзъ текѫщето столѣтие чума, която е изморила много свѣтъ по цѣла България.

XIV.

Въ лѣто ѿ Хрі́ста́ 1813: **і̓ȣні́а** 29: **денъ дойде́ Рȣши́тъ везі́ръ ȣ҆ Софі́а, и҆ Байрамъ паша́ Ро́до, та́ седе́ха ȣ҆ Софі́а, и҆ и҆спраща́ха во́йска на Нишъ.**

XV.

Въ лѣ́то ѿ Хрі́ста 1829: **маі́а стана́ паша́ Саидъ бе́гъ, и҆ хе́ндеко правѝха со́съ капі́а, ѿ страхъ, Мо́сковецо дойде́ до́ Дȣ́навъ, и҆ скѫпо стана, пани́ца жи́то гр:** 10:

XVI.

Въ лѣ́то ѿ Хрі́ста́ 1829: **септе́мврі́а** 8: **денъ, Ра́хово, Ва́рна, Ибрахи́лъ, Ра́зградъ, Шȣ́менъ, Вра́ца, Софі́а, Едрене, обиколи́ Моско́вецо, и҆ на́ Тȣ́рците ѡ҆бра́ сила́хо.**

Споредъ приказванието на стари Софиянци, когато сѫ дохождали русситѣ на 1829 год. въ София, станѫла е голѣма скѫпия. Най-много сѫ подскѫпнѫли кожуситѣ. Кокошкитѣ станѫли по грошъ едната, яйцата по едно за пара, когато по̀-прѣди били кокошкитѣ по 10—15 пари, а яйцата по 3 и 4 за пара.

XVII.

Въ лѣто ѿ Хрі́ста́ 1832: **а҆прилі́а** 2: **разби́лъ Среде́цъ (Софі́а) на Ла́зарица, Кара́ Фези́а Кръжалиа** . . . . .

Кърджалиитѣ ненадѣйно нападнѫли града и властитѣ били безсилни да го защитѭтъ. Кърджалиитѣ захванѫли да разсипватъ кѫщитѣ и да обиратъ имота на жительетѣ. Плячкосванието се продължавало три часа. Властитѣ успѣли да спрѫтъ нашественницитѣ и да ги пропѫдѭтъ безъ да имъ дадѫтъ да завлѣкѫтъ плячката, която слѣдъ пропѫждането на кърджалиитѣ била накачена по пазаря, за да си ѭ вземать назадъ притежательетѣ.

XVIII.

1: мартъ 1847: знатисѧ кога́ се́ промени́ пазаро. ѡ҆у вторникъ, пе́рво бе́ше ѡ҆у неделѧ.

XIX.

10: і҆ꙋнїа 1855: фана́ холе́рата да мори́ ѡ҆у Софїа, и҆ и҆змре́ мно́го светъ.

Прѣзъ врѣмето на холерата Софиянци сѫ се лѣкували съ едно билье наричано българки *бабича*, а турски — *кѫсамахмудъ*. Това билие расте на Куру-Багларъ. Варили сѫ го и водата му сѫ пили.

XX.

Въ лѣто ѿ Хрїста́ 1856: 6. (18) (февр:) се́чко, излезна ца́рски зако́нъ, и҆менем „хатихꙋмаю́нъ“.

XXI.

25: А҆при́лїа 1856: ѡ҆у стре́да, собра́се наро́до болгарскїй, и фана́ да раст҇ра вехтата це́рква на́ свети́ краль.

XXII.

18: септе́мврїа 1858: быде́ землетрѧсенїе голе́мо ѡ҆у Софїа та паднаха на џамїите чанаклѫците, и стра́хъ голе́мъ быде́, и҆ на кꙋри чешма́ џамїата падна́ та́ притисна́. Исаїа а҆хтаръ. Богъ да го́ про́сти . . . .

Тая записка се отнася до третята и послѣдня голѣма тресавица въ София. За тая тресавица се говори въ обясненията ми върху записката за втората тресавица въ 1818

год.,[1]) че е била въ 1845 — 1846 споредъ неточното прѣсмѣтанье на нѣкои Софиянци, които ми расправяхѫ за нея.

Горнята записка исправя погрѣшката ми и ни дава истинската дата на третята тресавица въ София.

XXIII.

Въ лѣто ѿ Хрїста 1860: 3: (15) (априлїа) цвѣтенѫ, ние Бѫлгарете като видохме, дѣлата, на богопротивното гръчко дѹховенство, като исфѫрлихме името на патрикатѫ имѫ, совсемъ се отрекохме отъ тїѧ наши зломисленницы.

XXIV.

Вѫ лѣто ѿ Хрїста 1861: 5: їѹнїа знатисѧ кога строшиха конако владички, сосъ зорѫ да тѹратъ владика гречески. и народо болгарски напѫлни, не даде да влезне владиката.

XXV.

Въ лѣто ѿ Хрїста 1861: 15: їѹнїа дойде войска царска, и заптиета отъ конако, та отвориха владичкїо конакъ, и седна владиката Дорчо, и хапѫсѫ тѹриха 33: дѹши Болгаре, 26: дѹши безѫ зинџирѫ, а 7: дѹши съсѫ зинџирѫ, и седеха 4: дни оу затворъ, и страхѫ големѫ быде на Болгарете, и черквите беха затворени.

XXVI.

Вѫ лѣто ѿ Хрїста 1861: 20: октомврїа, отвориха церквите Болгарете, и слѹжиха стаѧ литѹргиа, но владиката не пѹщиха.

XXVII.

Вѫ лѣто ѿ Хрїста 1861: 6: Декемврїа, проклетио Дорчо владика, фана п: Тошете, та мѹ остриже брадата, народо се собра, и искаше да оубие владиката, нъ царската войска го заварди.

XXVIII.

Вѫ лѣто ѿ Хрїста 1861: 14 Декемврїа, отиде проклети Дорчо на Цариградъ да го сѹдатъ, заради п: Тошете.

---

[1]) Пер. Сп. кн. VIII стр. 123.

XXIX.

Въ лѣто ѿ Хрїста 1862: мартъ започехме да правиме царскио пѫть.

XXX.

Въ лѣто ѿ Хрїста 1863: 19: Априлъ започеха да правать чаршїата.

Въ лѣто ѿ Хрїста 1864: стана средечката ѻбластъ подъ Рѹшчѹкъ, и за веселие на Бѫлгарите, а за плачъ на Грѫците, загуби натѹреното имъ рѹмилети, и се наименова, „Дѹнавска Областъ" сиречъ „тѹна вилаети".

XXXI.

На 7: те дѹши имената.[1])

1: Павнъ Кюркчи
2: Никола Чекеџи Гомаро
3: Стоѧнчо Мѹстачковъ
4: Найденъ Чизмеџи
5: Георги Терзи
6: Станко Семерџи
7: Тодоръ П. Илиевичь.

XXXII.

Грѫчките фанарїотски лѫжи излазатъ на видело.

1: лъжа когато занесоха петата нога ѿ мъската: що ѩздилъ Їисѹсъ.

2: лъжа камикъ паднали ѿ небото и былъ писанъ съ грѫцки бѹкви.

3: Светый светъ (нѹръ) падалъ сека година на велика съвота.

4: та: за зѫбъ да се молиме и за друго нещо на светїите.

5: та лѫжа ѻбразъ да плаче и да е чѹдотворецъ.

XXXIII.

Октомврї 1: 1862: дойде г-нъ Морсъ въ Средецъ, и седна съ кириѧ гр҃ 1200: по 1: лир: тѹрска на месецъ.

---

1) За седъмьтѣ души, за които се казва въ XXV записка, че били турени подъ затворъ „сосъ зинџиръ."

XXXIV.

Като седелъ баща ми покойни на столникъ пратилъ заптіе Пансіа, й сака за баляклія гр 150: й така продалъ мъхче й платилъ тіа пари.

Я запопил се за гр: 330;

Запискитѣ отѣ XIX до XXXIII се отнасятъ до по-новото врѣме. Въ тѣхъ се виждатъ неуморнитѣ усилия на Софийскитѣ жителье да се отървжтъ отъ инородното гръцко духовенство; описватъ се вкратцѣ бѣснуванията на гръцкия владика, за да се задържи насила на стола си. Борбата е била примѣрна и тогавашнитѣ Софиянци заслужватъ похвала за тая си дързость. Колкото и да сж отъ неотдавнашно врѣме тия записки, забѣлѣжвани отъ Тодора попъ Илиевичъ, мислж, че все ще иматъ нѣкакво значение за историята по черковний ни въпросъ и за това копирахъ и тѣхъ отъ стария тефтеръ.

Като свършвамъ, ще прибавж, че въ рѣчений тефтерь има да се извлѣче още нѣщо, особенно по обичаитѣ въ София при женение. Въ него има много орташки и братски смѣтки, смѣтки мѣжду майка и синъ, забѣлѣжки за подаръци при свадба, инвентаръ на покжщнина и др. подобни. Намирамъ въ него, че въ 1845 год. чирацитѣ при абаджиитѣ сж работили по една година даромъ на масторитѣ си; първата година сж вземали по 30 гроша хакъ, втората по 50 гроша, третята по 90—100, а четвъртата, петата и т. н. т. споредъ дарбата имъ, додѣто станжтъ самостоятелни мастори и да работжтъ „на своя заповесть“. Намирамъ още, колко се е похарчвало за единъ годежъ, свадба и за други подобни случаи въ домашния животъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

НАШИТѢ ДѢДИ

(Боянъ магёсникътъ, попъ Богумилъ).

От автора на Suspiria de Profundis.

I.

БОЯНЪ МАГЁСНИКЪТЪ.

(Баллада).

Господину В. Стоянову посвещавамъ настоящата „Историческа Баллада." — X.

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мждра Баба Яна.

Той вечеръ се прѣправя на вълкъ, на левъ, на куче!.
Той знае да прѣдсказва, кога ще вали дъждь;
Той знае да прѣдосѣща, каквото ще се случи;
Той въ книгитѣ всѐ рови, и търси всѐ да учи;
Но туй, което учи, погубва сѣкой мжжь!..

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мждра Баба Яна.

За него нѣма тайна, за него нѣма було,
Ний вчерашний день знайме — той утрѣшний день знай!
И името му, чада, за туй се е прочуло!.
Той всичко може, всичко що прави е разумно:
Но грѣшенъ е тозъ разумъ, и не отвежда въ Рай!

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна!
Говореше добрата и мждра Баба Яна.

Боянъ когато ходи по слънце сѣнка нѣма,
Той сѣнката си, чада, на дявола продалъ!

Той знай да възкръсява — но вѣчностьта отнема!
Той знай да утѣшава — но знай души да зема,
Могѫщий Духъ на Злото власть пълна му е далъ!

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Боянъ лѣкува болки тѣлесни и душевни,
Пѣвецъ е той, филòсофъ и безподобенъ врачъ...
Отъ билки чародѣйски, отъ сказки и отъ пѣсни,
Пазете се, защото мѫченя вѣковѣчни
Подирѣ си тѣ влачѫтъ, и безконеченъ плачъ!

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Когато той приказва, прѣзъ неговитѣ устни
Говори, сѣкашъ, нѣкой пророкъ или светецъ!.
О, нѣма като него чловѣци сладкодумни!.
Речитѣ му, избрани, приятни, благозвучни,
Възвръщатъ слухъ и зрѣнье на глухъ и на слѣпецъ!.

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Той винѫги разказва за Божията слава,
Той знае да тълкува Господнитѣ нѣща;
Но той всé лъже, даже когато право казва;
Но той безъ Божья воля, чете по небесата,
И върже разговори съ луната нощя!.

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Той казва че звѣздитѣ сѫ едри кат' земята,
Говори, че земята прилича на кълбо,
Че туй кълбо пѫтува самò мѣжду слънцата,
И други, много други... И още, че душата
Чловѣшка и Господня едно сѫ естество!

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Той казва, че не трѣба да чака награжденье
Чловѣкъ когато прави въ живота си добро:

Че въ бѫдѫщий свѣтъ нѣма ни сѫдба ни мѫченье,
Че въ наш'тѣ распри Господъ не иска да се мѣсе,
Че злото е потрѣбно, че нѣма пълно зло!

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Той казва, че противно било на наш'та вѣра
Да браниме честьта си, светитѣ си правà;
Че повечето хора сѫ луди, и че трѣба
Разумний да избѣгва отъ тѣхъ, да търси правда
Въ сѫдътъ що носи въ себе, сѫдътъ на съвѣстьта!

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

На Кметоветѣ наши, на Кнезоветѣ наши,
На нашитѣ Възводи, велможи, голѣмци,
Вмѣсто да имъ разказва дѣла юначки, стари,
Той взѣлъ да имъ прѣдрича, че нѣкой день ще падни
Голѣмото ни Царство, и ще се раздроби!

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Той взѣлъ да прѣдвѣщава, че грозни Исполини,
(Смили се Божа Майко, Владичице Света!)
Наскоро ще нахълтатъ въвъ нашитѣ долини;
Че намъ какви диваци, безмилостни, всесилни,
Върху ни ще нападнѫтъ, отъ южната страна!

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Той взѣлъ да пророкува, че ний ще станемъ роби,
(О Господи, пази ни отъ тѣжки грѣхове!)
Че ний ще станемъ роби на Господари лоши;
Че страшни дни ще додѫтъ, че дълга нощь ще доди,
За наш'та Татковина, за наш'тѣ домове!

Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Той сѣднѫлъ да прѣдсказва, че внуцитѣ ни голи
Ще ходятъ гладни, боси, прѣслѣдвани всегда;

Че Истокъ цѣлъ ще екне отъ българскитѣ болки,
Че нашитѣ страданья, че нашитѣ неволи
Земята ще расплачѫтъ, зачуди-щѫтъ свѣта.

„Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

(О Татко нашъ! Ти който стоишъ на небесата,
„Да доди твойто царство, и тукъ и навсѫдѣ,
„Да бѫде твойта воля за всички люди свята,
И цѣлъ Миръ да те слави! Запазвай ни дѣцата,
Запазвай наш'тѣ внуци отъ външни врагове!)

„Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Това не е за вѣра, то нѣма да се сбѫди,
„Догдѣто свѣтъ свѣтува, догдѣто Богъ е живъ!
България е силна, о чада, и могѫщи
Сѫ нейнитѣ войскари, вождитѣ ѝ сѫ мѫдри,
А Царьтъ ѝ е храбъръ, добъръ, благочестивъ!

„Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

О, нашій Царь ще спазе великото си Царство!
Той день и нощь се грижи за милій си народъ!
А Господъ го закриля, и да-ще му богатство,
Съвѣтници способни, царуванье всеславно,
Семейство многобройно, и дългъ тихъ животъ!

„Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Боянъ не ходи въ черква и Богу се не моли!
Боянъ свѣщи не пали прѣдъ Божия Олтарь!
Той служи на Перуна, на старитѣ богови!
Той само се подсмива на днешнитѣ Закони!
На всички богохулци Боянъ е Главатарь.

„Дѣца, недѣйте слуша Магёсника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Той срѣдъ нощь, въ пещеритѣ, съ Демонитѣ съдружно,
Пирува и ликува, вьрлува и бѣснѣй...

Той ѣзди на пържина, и тича, припка буйно,
Върти се изъ въздуха, реве и лае шумно,
И послѣ се изгубва, петелътъ щомъ пропѣй...

Дѣца, недѣйте слуша Магесника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Кога е бурно врѣме, низъ гѫстата дѫбрава,
Селачитѣ го срѣщатъ, подъ видъ на колелò,
Което се търкаля и пушакъ черъ издава,
Дърветата събаря, водитѣ прѣсушава,
Пропъжда сѣко живо и мъртво сѫщество.

Дѣца, недѣйте слуша Магесника Бояна,
Говореше добрата и мѫдра Баба Яна.

Когато, есень, силно студений вѣтъръ духа,
Когато се покрива небето съ тъми,
Когато се испълва съсъ призраци въздуха,
Тогазь Боянъ, о чада! обръща се на бухалъ,
И който го съгледа умира въ сѫщий мигъ!

* * *

. . . .

Тъй знаеше разумно и сладко да приказва
Прочутата готвачка на Българския Царь,
Обичната на сички велможи Баба Яна,
Набожната съпруга на царския вратарь.
Наоколо ѝ млади стражари и служанки
Съ внимание дълбоко я слушахѫ цѣлъ день,
Защото Баба Яна отъ сичкитѣ готвачки
Приготвяше най-вкусно яхния отъ овенъ...
На свойтѣ дълги сказки добрата Баба Яна
Обичаше да дава единъ и сѫщи край,
Въ минутата когато насипваше естята
Ту въ срѣбърни паници, ту въ блюда отъ калай:
„— Пазете се, пазете, отъ сѣко искушенье,
„И умъ голѣмъ отъ Бога не искайте, дѣца,
„Пазете си душата отъ дяволско ученье,
„И книги кат' четете внимателни бѫдете,
„Книжята сѫ родили злинитѣ по свѣта!"

(Слѣдва втората часть).

НАРОДНИ ПѢСНИ.

(По Долно-Джбнишки говоръ въ Плѣвенско).

I.

Телал вика, телал вика
Из Будина града:
„Чуйте мало, чуйте мало
Мало и големо:
Че ще мори, че ще мори
Черна врѫла чума;
Ще зареди, ще зареди
Деца не кръстени;
Ще изреди, ще изреди
Деца не кръстени,
Ще зареди, ще зареди
Булки не венчани!“
Изредила, издредила
Булки невенчани
Ред е дошѫл, ред е дошѫл
Един син у майка,
Него мама, него мама
В градина закопа.
Заран ходи, заран ходи
Сѫс шише ракия
И му каже, и му каже:
„Сино, добро ютро!“
Вечер ходи, вечер ходи
Сѫс бѫклица вино
И му каже, и му каже:
„Сино, добѫр вечер!
Кой ще мами, кой ще мами
Брашно да намеля,

Кой ще мами, кой ще мами
Дръва да донесе?“
Той на мама, той на мама
От гроба продума:
„Леле мале, леле мале
Леле стара мале!
Зжмня ми е, зжмня ми е
Очите испила
И в перчан ми, и в перчан ми
Гнездо си извила“.

II.

Заженил ми е крал Стефан
Два сина до два близнака,
Та е затръсил крал Стефан
Две снахи две близнакини.
Че ходи крал Стефан та тръси
По сите села околни,
По сите бели градове.
Нигде не може да найде
Две снахи две близнакини
Да си позгоди два сина,
Два сина до два близнака.
Че си отиде крал Стефан
На Рила Стара Планина
Дору на Злата яблъка.
Там си намери крал Стефан
Две снахи, две близнакини
Та си позгоди крал Стефан
Два сина до два близнака
И си свадбите направи.
Че си е тръгнал крал Стефан,
До срет пжкя сж стигнале.
Крал Стефан са е усетил
Че си повръна синове
Тжщи петелка да скжсат,
Въ пазва жлътица да ѝ спущат.
Крал Стефан тихо говори:
„Кръсниче свети Иоване!
Леко да върви свадбата,
Яс ще са назад повръна,

Тия сѫ млади и глупави,
Тия сѫ пѫкя збръкале".
Коги са назад повръна,
Връвел е Стефан що връвел,
Той ги на пѫкя намери,
Че сѫ двамата заклани
И с бел опѫнджак прикрити.
Крал Стефан слезна от коня,
Та им узе главите;
Тури ги въ пѫстри дисаги,
Че си коня въседна,
И си свадбата пристигна,
И на кумѫ си думаше:
„Кръсниче свети Иоване,
Леко да връви свадбата,
Яс ще напреди да ида!"
Че на портите пристигна
И ми са ясно провикна:
„Кралице, стано Будимска,
Стани ми Стано отвори!"
Стана на вѫнка излезе,
Та му портите отвори
И му е коня поела,
Та го по двори развожда.
Крал Стефан Стани думаше:
„Кралице Стано Будимска,
Я бръкни въ пѫстри дисаги,
Да видиш Стано да видиш,
Що ти пратила свахата
Дору две златни ябълки.
Глас да не си дигнала,
Да викнеш, Стано, да плачеш.
Когито доде свадбата,
Три дни щем свадба да дръжим,
Да ядем, Стано, да пием.
Когито бѫде треки ден,
Ти си главите извади,
Тури ги, Стано, в рѫшето,
Прикрий ги с тѫнак тестемел,
Срѣщу кума ще станеш,
Ще станеш и поиграеш
Тогива свадба ще пръснем".

КНИЖНИНА.

I.

КРИТИКА.

По поводъ на Плачковата критика върху прѣводътъ на Джевонсовата Логика отъ г-жа Каравелова.

Въ нашата книжнина не може да се каже, че сѫществува сериозна критика. Не само политическитѣ вѣстници, но даже и периодическитѣ журнали едва помѣщаватъ нѣщо по тази часть. Това е твърдѣ скърбно, защото отсѫтствието на сериозна критика е причина да се явяватъ много безполезни книги безъ всѣко достоинство, безъ всѣка полза, а често пѫти това сѫщото е причина да останѫтъ неизвѣстни и занемарени книги, които заслужватъ по̀-голѣмо внимание и които е желателно да получѫтъ по̀-голѣмо распространение. У насъ напослѣдне изобилствуватъ нови издания, но едва ли ще срѣщнемъ нѣйдѣ какво годѣ оцѣнение за тѣхъ, камо ли оцѣнение, което да е и право, и вѣрно, и безпристрастно. Твърдѣ често критики, които се появяватъ, сѫ написани не толкозь съ цѣль да се оцѣни произведението, колкото безочливо да се нападне авторътъ му, ако се случи нѣкой противникъ, или да се обсипе съ незаслужени хвалби, ако е нѣкой приятель, другарь или съмисленникъ.

Този родъ критика особенно е развъдена въ Пловдивската журналистика, която е испаднѫла въ рѫцѣ, които и съ книжнината експлоатиратъ тъй, както и съ политиката. Въ столицата на Южна България отдавна сѫ се образували два три литературни крѫга отъ нѣколко по-млади дилетанти, които ако нѣщо сѫ заблѣщукали самостоятелно, то се дължи исключително на това обстоятелство, че още отъ начало на политическото ни раздѣление, по̀-виднитѣ наши политически дѣйци и литературни сили минѫхѫ въ Княжеството. Така напр. едва ли може да бѫде нѣкакво сравнение между Михаиловски, Каравелова, Дринова, Славейкова, Икономова, Балабанова, Грекова, Стоилова, Цанкова отъ една страна (ние оставяме на страна толкози други второстепенни лица) и Бобчева, Маджярова, Величкова, Вазова, Гешева или Калчева отъ друга. Първитѣ като хора, при това, и съ по̀-вече достолѣпие, сѫ имали и иматъ и тая скромность, отъ която вторитѣ съвършенно се лишаватъ, да избѣгватъ отъ унизителното онова себехвалство и взаимнохвалство, съ които вторитѣ се отличаватъ. Земете *Марица*, земете *Народний Гласъ*, земете *Наука*, прѣгледайте ги отъ начало и вие ще видите, че въ тѣхъ главното занятие на едни и сѫщитѣ лица е единъ другиг да се

прѣпоржчватъ, единъ други да се хвалжтъ, единъ други да се защищаватъ. Ние нѣмаме на ржка всичкитѣ цѣли течения на горѣпоменжтитѣ вѣстници, за да цитираме пасажи; но ето какво приблизително се случава: Въ единъ брой на *Марица* вие ще срѣщнете Бобчева и Маджарова да правжтъ комплименти на Величкова и Вазова, въ слѣдующий номеръ на *Народний Гласъ*, вие ще видите, че Величковъ и Вазовъ „симпатично" врьщатъ двойно комплимента. Не много слѣдъ това въ *Наука* сжщитѣ людье правжтъ взаимно сжщото. „Отличний нашъ ораторъ и драматургъ г. Величковъ"... пише *Марица*. „Учений нашъ юристъ и извѣстенъ литераторъ, г. Бобчевъ"... отговаря *Народний Гласъ*, а и двата тия вѣстника се съединяватъ да възнасятъ до небеса „младий нашъ и даровитъ поетъ, г. Вазова", колчемъ този послѣдний издаде нѣкоя сбирка на свои стихотворения, голѣма часть отъ които е заимствувалъ отъ русскитѣ поети и обезобразилъ въ калпавъ прѣводъ. Яви се нѣкой учебникъ по историята на пр. съставенъ съ силната помощь на станжлитѣ вече пословични „литературни ножици" на г-нъ Бобчева, и ето ти неговий другарь, г. Маджаровъ, незакъснѣва въ *Марица* да направи отъ нѣколко колони дълга и благоприятна критика, размишленията на която изобилно сж черпени отъ готовий материялъ на Бокля. Величковъ напише една чудновата драмма „Вичензо и Анджелина" и неговитѣ приятелье така се възхищаватъ отъ дългитѣ, утекчителни и безсмисленни монолози и отъ нескончаемитѣ многоточия и удивителни, щото турятъ го въ числото на драматургитѣ и той става извѣстенъ като авторътъ на това чутовно произведение. Душановъ и Груевъ прѣвождатъ всевъзможни глупости и единъ други се възнаграждаватъ отъ областний ковчегъ; дружеството самохваление и себехваление записва въ хрониката „излѣзла е такъва и такъва книга, която се е удостоила съ толкози лири награда". Нископоклоненъ нѣкой учитель земе готови логаритми и прѣведе отъ Чешки едно малко прѣдисловийце отъ една страничка и за голѣмий този трудъ и за голѣмата му ревность да принесе и той полза на българский народъ проси и сполучва да земе отъ Дирекцията на Просвѣщението 30—40 тур. л. награда; но защото и редакторитѣ на *Наука*, които сж и редакторитѣ на *Марица* и *Народний Гласъ*, защото и тѣ вз̀матъ помощь 300—400 турски лири отъ сжщата Дирекция ужь за поддържание на книжнината, а въ сжщность за свое убогатявание, тѣ мълчжтъ или одобряватъ станжлото и похваляватъ трудътъ. Толкозь нови книги се явяватъ на бѣлъ свѣтъ, голѣмо число отъ които би било прѣдпочтително да не се явявахж, за тѣхъ почтеннитѣ критици или нищо не споменуватъ или казватъ само: „излѣзла е изъ печатъ и пр. и пр..; Но яви ли се нѣкоя книга, макаръ тя била сериозенъ и съвѣстенъ трудъ, шомъ авторътъ ѝ е извѣстно лице, което не се наслаждава на симпатиитѣ на тройний съюзъ, ето че противъ него се откриватъ тежки батерии и той трѣбва да търпи, било всичката каль на *Марица*, било всичкото словоизвържение на *Народний Гласъ*, или всичката научно изтънчена ирония на *Наука*. Вие ще видите особно едно напъванье да се докаже четверожгълно, че трудътъ не струвалъ нищо и вамъ ще се приведжтъ сумма софистически доказателства, че съчинението

било пълна несполука, че прѣводътъ билъ съвършенно изхабенъ и пр. и пр. Ще ставатъ събрания, ще се правѫтъ съвѣщания, ще се дирѭтъ съ микроскопъ и нѫй-малкитѣ погрѣшки, или неволни опущения и несъгледвания, ще се потулятъ и нѫй-явнитѣ достоинства и слѣдствието на всичко това ще бѫде една безобразна критика въ „Наука", напечатана по́-вечето за личното удоволствие на редакторитѣ ѝ, отъ колкото за ползата и назиданието на читаѭщата публика.

Горнитѣ мисли и впечатления ни додохѫ на умъ, когато прочетохме въ *Наука* (книжка V и VI) критиката на Ивана Плачкова върху прѣводътъ на Джевонсовата Логика отъ г-жа Каравелова.

Г-жа Каравелова отъ три години учителствува въ Пловдивската дѣвическа гимназия. Тя е била прѣдадена всецѣло на своето дѣло и за то се е наслаждавала на привърженостьта и пълното уважение на своитѣ ученички. Мѣжду другитѣ прѣдмѣти, тя е прѣподавала и логика въ тѣснитѣ граници, прѣдвидени отъ программата по този прѣдмѣтъ. Защото книжнината ни се лишава отъ учебници по тази часть, г-жа Каравелова се е рѫководила отъ нѣколко английски учебници, нѫй-добритѣ сѫществуѭщи, може би, по този клонъ на науката; и, понеже логика се прѣдвижда и въ программитѣ на мѫжкитѣ гимназии, тя се рѣшила да прѣведе единъ отъ тия английски учебници, за да имаме на нашия езикъ едно по сериозно и пълно рѫководство, което да послужи, не само на учащитѣ тоя толкозъ полезенъ и нужденъ за умственното развитие прѣдмѣтъ, но въобще и на преподавательетѣ на българский езикъ. Езикътъ е плодъ на постепенно и постоянно развитие въ течение на хиляди години, и той се е образувалъ по извѣстни правила и закони, които сѫ естественната логика на человѣческий здравъ разумъ. Человѣкъ мисли прѣди да говори; мислението става по извѣстни закони, които умътъ самъ открива и които слѣдва. Сѫщий умъ намира и формитѣ, въ които мисъльта се прѣдава съ говорение или писание. Явно е, че мѣжду логиката и граматиката има тѣсна свързка — първата като наука за правилното и здраво мислениe и сѫдение, втората, като наука за правилното прѣдавание на мисъльта и сѫждението въ приетитѣ форми на говорътъ и писменностьта. Познаванието на грамматиката е необходимо за изучванието на логиката; основното познавание на логиката спомага за разумното разбиране на езика, както и за неговото прѣподавание. Споменувамъ тукъ мимоходомъ за това отношение мѣжду логиката и езикътъ, за да обърнѫ на него вниманието на прѣподавательетѣ на българский езикъ.

Съ прѣвожданието на такъвъ учебникъ, като Джевонсовий, по такъвъ единъ мѫченъ прѣдмѣтъ, г-жа Каравелова не е имала лесна задача прѣдъ себе си. Ней прави честь, че се е отнесла къмъ дѣлото си добросъвѣстно и твърдѣ търпѣливо. Английский езикъ е единъ отъ нѫй-богатитѣ и нѫй-труднитѣ за прѣводъ, особенно на нашия езикъ, който едвамъ що зачева да се развива литературно. Той има голѣмо изобилие на думи, фрази и изражения, отъ които нашия езикъ се лишава. Нѣма литература, въ която да сѫществува такъва точна терминология, каквато е английската. Отъ това може и да се разбере, колко мѫчно ще е било и съ какъвъ трудъ г-жа Каравелова

ще е прѣвождала. Изобщо взето, прѣводътъ ѝ е добросъвѣстенъ и до възможности точенъ и азъ не могѫ да не признаѭ напълно справедливо оцѣненнето, което се дава на тойзи прѣводъ въ кн. VIII на „Пер. Списание“; щѫ кажѫ още, че мѫчно ми се вѣрва да би било възможно да се направеше отъ другиго по́-добъръ, безъ да се попадне въ такива грѣшки, каквито се намиратъ въ него, или безъ да се попадне, както нейний критикъ е попаднѫлъ, въ много по́-голѣми. Разумѣва се, английский езикъ, както и всѣки другъ богатъ и обработенъ езикъ, си има мѫчнотиитѣ и тънкоститѣ, които самитѣ обикновении англичани трудно схващатъ. За чужденецъ, който самъ се е училъ този езикъ, или го е училъ 3 до 4 години въ нѣкое училище вънъ отъ Англия и Америка, не е чудно да попада въ грѣшки, и отъ такива прѣводътъ на г-жа Каравелова не се лишава; но тия грѣшки не могѫтъ да намалѭтъ достоинството на прѣводътъ, както нейний Пловдивски критикъ, Плачковъ, на дълго и широко се е подирѣтнѫлъ да доказва въ *Наука*.

Не е пръвъ пѫть, дѣто извѣстенъ единъ младъ новъ даскалъ въ Пловдивъ, подъ псевдонимътъ Плачковъ, излиза прѣдъ българската публика съ критики, които у свѣстнитѣ хора не произвождатъ освѣнъ смѣхъ. Едва ли не на́й-първото му произведение е една дрѣбнава критичка върху произведенията на г-на Вазова, въ която като дѣте си играе съ думи и само съ думи и други нищожни дреболии, съ които сериозната критика или съвсѣмъ не се занимава, или споменува върху тѣхъ твърдѣ повърхностно. Г-нъ Плачковъ е излѣзълъ въ нашата литература и съ още друго едно твърдѣ своеобразно свое произведение. Той е авторъ на едно глупаво филологическо разсѫждение върху употрѣблението на съюзитѣ **та** и **на**, обнародвано въ в. *Ю. България* броеве 66, 67, 68. И тритѣ тѣзи негови произведения се отличаватъ само по една вѣтърничавость, безграмотность и умствена босота.

Нашето намѣрение е да разгледаме послѣднята критика на г-нъ Плачкова и да видимъ до колко е справедлива и състоятелна. И първото нѣщо, което ще кажемъ, е, че критикътъ, ако и да принадлежи къмъ класътъ „прогресивни животни“, никакъвъ прогресъ не е направилъ въ своеобразний свой начинъ на критикувание. И, дѣйствително, какъ се е отнесълъ той къмъ дѣлото си? Разгръща прѣводътъ, отваря текстътъ, сравнява дума по дума, буква по буква и щомъ види, че е притурена нѣкоя отдѣлна дума, или друга е изоставена, или пъкъ че третя не е буквално прѣведена, той драсва съ карандашъ, дръпва черта на критическний си рабошъ въ редътъ на грѣшкитѣ, прибави нѣколко празни свои думи, тури имъ на крайтъ една удивителна или въпросителна, и, по всѣка вѣроятность, самодоволственно си въображава, че това е всичката работа и всичкото искуство на критиката! Или, като вземе нѣкоя отдѣлна фраза, половината на нѣкой отдѣленъ периодъ, безъ да гледа смисълътa въ контекста и безъ даже да е въ състояние да отбере тази смисълъ, прѣвожда пакъ буквално и искарва прѣводътъ смѣшенъ, когато, напротивъ, самъ той излиза двойно по́-смѣшенъ. И на една върволица отъ такива отдѣлни бѣлѣжки, умишлени изопачвания, криви тълко-

вания и често дълбоко неразбиране на езика и прѣдмѣта, той е турилъ въ начало заглавието *критика!*

Но да минемъ отъ думи на дѣло. Нека разгледаме, до колкото имаме врѣме и до колкото е необходимо, какви сѫ погрѣшкитѣ, на които критикътъ указва, за да могѫтъ читательетѣ да видѭтъ, че нашата прѣсѫда за Плачковата критика е повече отъ вѣрна; че сѫществуѭщитѣ грѣшки въ прѣвода на г-жа Каравелова, ако и да се срѣщатъ въ тѣхъ и такива които било би желателно да ги нѣмаше, нито сѫ толкозъ многобройни, както иска да увѣри критикътъ, нито сѫ всички отъ естество да даватъ право на Плачкова да издаде прѣсѫда, че прѣводътъ не го бива; че критикътъ въ много мѣста указва на грѣшки, които не сѫществуватъ, или въ поправкитѣ които прави, попада самъ въ твърдѣ груби погрѣшки.

Така на примѣръ, въ грѣшката, указана на страница 97, критикътъ се сърди, че думата „главнитѣ“ въ прѣводътъ, я нѣмало въ текстътъ. Той послѣ разсѫждава, че такъво вмѣтание на думи въ други части на прѣводътъ било *и осѫдително, и неосѫдително*, но въ прѣвождание на „правило“ това било *по́-вече отъ осѫдително!!!* На такова примѣрно логическо разсѫждение, каквото се включва въ подчертанитѣ редове, ние нѣма що да кажемъ. Прѣвождание на правило е все едно дѣйствие, както и прѣвождание на другий текстъ, и, безъ да се взираме въ това, че едно нѣщо не може да бѫде въ едно и сѫщо врѣме „и осѫдително, и неосѫдително“, ще прибавимъ, че не сѫществуватъ особни правила за прѣвождание *правила* и особни правила за прѣвождание други части на единъ текстъ.

Въ грѣшката указана на стр. 34 критикътъ казва, че трѣбвало да се прѣведе *значението на единъ терминъ по съдържание, състои отъ качествата необходимо принадлежащи на прѣдмѣтитѣ, които носѭтъ* **това име** (bearing that name), а не както г-жа Каравелова е прѣвела *които носятъ името на* **дадений терминъ.** Тукъ думитѣ *това име* се отнасятъ на термина, за който става дума, и разликата мѣжду двата прѣвода е тая, че на критика е буквалентъ и затова не ясенъ и не вѣренъ, а на г-жа Каравелова е по́-вѣренъ. Нашийт езикъ въ нѣкои отношения е много аналитически и за това той твърдѣ често изисква повтарянието на една дума, тамъ дѣто това повтаряние въ чуждитѣ езици е излишность и вреда.

На стр. 50, критикътъ дѣтински се сърди, защо г-жа Каравелова е вмѣтнѫла въ фразата *твърдѣ грубъ и приблизителенъ начинъ* (in the roughest manner) думата „приблизителенъ,“ която липсва въ текстътъ. Критикътъ, види се, незнае, че rough има нѣколко значения и че нашата дума *грубъ* не сътвѣтствува въ пълнѣ на думата rough. Така на пр. rough sea ще се прѣведе *бурно или развалено море*, rough sketch — *груба снимка* (въ рисувание), т. е. снимка която дава *приблизително* главнитѣ черти на нѣкой пейзажъ, или на нѣщо друго, безъ подробности и тънкости. Прибавянието на думата *приблизително* е не само безвредно, но даже нуждно, за да се прѣдаде по́-точно мисъльта на оригинала. Въ бѣлѣжката си по́-долѣ, Плачковъ умишленно прибавя нарѣчието *твърдѣ* и при думата *приблизително.* Това нарѣ-

чие въ прѣвода го има само при *грубъ*. Такава недобросъвѣстность, като тази, не се срѣща само на едно мѣсто въ критиката.

На стр. 93 критикътъ казва, че цѣло едно правило било погрѣшно прѣведено, защото думата „one“ е прѣведена *нѣкой*, а не *единъ*. Отъ неговитѣ разяснения (Наука стр. 558) излиза, че той тълкува думата *нѣкой* въ смисълъ на думата *нѣколко*, когато думата *нѣкой* винаги подразбира *единъ*, а никога *нѣколко*. И това е критика!

На стр. 71 г-жа Каравелова прѣвожда фразата J and O combined съ J и O *съединени* заедно. И това било грѣшка; прѣводачката трѣбвало да прѣведе *съединенитѣ J и O*, понеже съществувало разлика въ значението на тия два прѣвода! Обаче той се пази да каже, каква е тая разлика.

Една значителна часть отъ мнимитѣ и други грѣшки, които критикътъ намѣрилъ въ прѣводътъ, сѫ подобни на тия, които до сега разгледахме. Като ги оставяме на безпристрастното оцѣнение на читательтѣ, минуваме върху други рѣдъ грѣшки, които критикътъ казва, че е избродилъ.

Въ голѣмото желание да наброи колкото може по-вече грѣшки, критикътъ пада въ това смѣшно положение, което най-добрѣ се очертава съ думата дърдорение. Той говори просто глупости и такива, свойственни само на дѣтца или на хора съ дѣтински още умъ. Тъй на стр. 17 той се взира, че г-жа Каравелова прѣвела нѣкои английски собственни имена съ съотвѣтственнитѣ имъ или приблизително съотвѣтственни български имена; въ противоположность, на стр. 18 и 20, той гади прѣводачката, че пояснявала смѣсването на абстрактнитѣ термини съ конкретни чрѣзъ английски думи! Сѫщо така на страници 29—36—41, той се придиря, че и двусмисленностьта на думитѣ се пояснявала съ английски примѣри. Придирката му на страница 45 върху прѣвода на wave и billow е такъва, съ каквато само дребнави и вѣтърничави хора могѫтъ да се занимаватъ. Авторътъ на логиката, както е твърдѣ явно въ текстътъ, е обращалъ внимание не на производството на думитѣ, но на употрѣбението на синонимни или на приблизително синонимни думи. Критикътъ, напротивъ, за да намѣри случай да порицае прѣводача, обръща внимание на производството на думитѣ. Не е ли чудесна критика? Г-жа Каравелова не е виновна, че въ българский езикъ нѣма чисто българска дума, която да бѫде синонимна на *вълна* и тя се е принудила да тури турската дума *джлга* или гръцката талазъ. Ако критикътъ не знае, че даже въ нашия езикъ *вѫлна* е останѫла литературна дума, особенно въ искуственната поезия, когато думитѣ *джлга* и *талазъ* сѫ по-общо употрѣбявани въ простий говоримъ езикъ, това оставяме за смѣтка на неговото невѣжество.

Тукъ е мѣстото да забѣлѣжимъ, че критикътъ, като задиря на прѣводачката, гдѣто не употрѣбила български думи вмѣсто английски, за да поясни, било смѣсваньето на абстрактни съ конкретни термини, било двусмисленностьта на думитѣ или еднаквото имъ значение, самъ се пази да доде на помощь на прѣводачката въ това отношение. И добрѣ прави, защото той би намѣрилъ, че тая работа не е тъй лесна, както може да си я въобразяваме. Българский езикъ е твърдѣ

бѣденъ, за да може успѣшно всичко да се обясни съ примѣри взети отъ него, а г-жа Каравелова, види се, не е искала да чака, до гдѣто министерството отъ София или дирекцията въ Пловдивъ на просвѣщението дадѫтъ нѣколко хиляди лева награда на г-на Малея Лулчевъ, учений съотечественникъ на Ивана Плачкова и добрий неговъ сътрудникъ въ Пловдивската гимназия, за да напечата дълбокитѣ си филологически трудове и издирвания, отъ които прѣводачката да може да се възползува въ мѫчнотии такива, каквито е срѣщала въ поменѫтитѣ мѣста и каквито критикътъ самъ не се е наелъ да рѣши.

Въ грѣшкитѣ, указани на страници 60—62 и пр. (Наука, стр. 556) критикътъ, като голѣмъ убожатель и послѣдователь на своя кръсникъ, г. Маджарова, слѣдвалъ е исключително методата, която този послѣдний тъй вѣщо, но и тъй несполучливо и нечестно бѣше употрѣбилъ въ критиката си на моя прѣводъ на Шейкспировата трагедия „Юлий Цезарь". Почтенний г-нъ Плачковъ изброилъ купъ думи, отдѣлно взети изъ различни мѣста и съпротивопоставилъ буквалний тѣхенъ прѣводъ съ съотвѣтственнитѣ на български думи въ прѣвода на г-жа Каравелова. Ако този начинъ критикувание е критика, то г-нъ Плачковъ трѣбва непрѣмѣнно да се причисли къмъ великитѣ критици на врѣмето.

Грѣшки като горнитѣ обематъ друга значителна часть отъ критиката на г-нъ Плачкова. Ний се ограничихме само да ги посочимъ на читательетѣ, за да се увѣрѭтъ въ тѣхната несъстоятелность. Ние ще прѣминемъ сега въ третя една категория грѣшки, въ които още по-ясно личи и неспособносьта, и невѣжеството, и недобросъвѣстносьта на Пловдивский критикъ.

На страница 9, г. Плачковъ, като поправя прѣвода на едно прѣдложение, самъ прави груба погрѣшка. Английското изражение minor words той прѣвожда съ *по-малки думи*. На Английски *по-малки думи* се прѣвожда съ smaller words; но отъ контекстътъ е много ясно, че авторътъ не е искалъ да каже *малки думи* по количество на буквитѣ или слоговетѣ, както тѣзи думи или съотвѣтственнитѣ имъ английски smaller words даватъ да се разбере, а по значението на думитѣ въ прѣдложението. Въ всѣко прѣдложение главнитѣ или най-важнитѣ думи сѫ тѣзи, които показватъ прѣдмѣта, за който се говори и дѣйствието или качеството, което казваме за прѣдмѣта. Другитѣ думи въ изрѣчението се наричатъ второстепенни, приложени и като такива тѣ сѫ по-маловажни отъ главнитѣ. Въ изрѣчението на пр. *ти говоришъ о-без-по-кои-тел-но* думата *ти* е малка, отъ двѣ букви, единъ слогъ; но тя е главна дума, важна дума, защото означава прѣдмѣта, който върши дѣйствието. Напротивъ думата *обезпокоително*, ако и да е много по-голѣма (14 букви и 7 слога) отъ думата *ти*, тя е маловажна (minor word), защото играе второстепенна и третестепенна роль въ прѣдложението. Ако критикътъ не се съгласи съ насъ въ горнето, проваждаме го да прочете още веднъжь текста съ по-голѣмо внимание; или, ако не е въ състояние да разбере, нека си помогне съ рѣчницитѣ.

Въ сѫщото мѣсто, гдѣто се говори за minor words, прави се и бѣлѣжка за прѣвода на думата statement. Нека разгледаме до колко

и тукъ е правъ критикътъ, до колко и тукъ разбира, и за да бжде пó-лесно на читателя да разбере, нека цитираме отъ прѣвода: „Ако разгледаме . . . аргумента,

Желѣзото е металъ,
Всѣкой металъ е елементъ,
Слѣдователно желѣзото е елементъ,

ние ще видимъ, че той е съставенъ отъ три *положения* или утвърждения и че всѣко отъ тѣхъ“ и пр.

Г. Плачковъ казва, че statement значало нѣщо изложено, „утвърждение,“ „прѣдложение.“ Ще забѣлѣжимъ, че специално *утвърждение* на английски е assertion, *прѣдложение* — proposition. Assertion е отъ гл. to assert, който има за синоними глаголитѣ to maintain, aver, affirm. Proposition има за синонимъ proposal. Statement е отъ думата state, която има за синоними situation (мѣстоположение, положение) и condition (състояние). Statement наистина ще каже „нѣщо изложено“ и обикновенно се прѣвожда *изложение;* но въ смисъль изложение, както се вижда наклоненъ критикътъ да я прѣведе, тя се взема само когато изложимъ една работа пó-надълго. Така на пр. говори се, Mr. Gladstone made a short statement in the House of Commons — г. Гладстонъ даде едно кратко изложение (върху нѣкоя работа) въ Камарата на Общинитѣ. Обаче, очивидно е, че въ горний случай, въ който три отдѣлни прѣдложения се наричатъ всѣко отдѣлно statement, не можемъ по никой начинъ да прѣведемъ думата statement съ *изложение*, защото тжзъ дума се взема въ смисъль на утвърждение, прѣдложение. Въ тжзъ смисъль я е прѣвела и г-жа Каравелова, като е турила при думата положение и думата утвърждение. Ако г-жа Каравелова бѣше прѣвела въ тоя случай statement съ *изложение*, прѣводътъ ѝ щѣше да бжде и кривъ и смѣшенъ. Въпросътъ, прочее, „защо г-жа Каравелова прѣвожда дума statement, (!) пó-вече отъ 50 пжти съ дума *положение*,“ е въпросъ, който не показва освѣнъ пустословието и тжпоумието на критикътъ. Той даже и това не е можилъ да съгледа, че тамъ гдѣто statement е прѣведено съ „положение,“ английската дума е взета въ смисъль не на *изложение*, но на *утвърждение*, *прѣдложение*. Критикътъ забравя, че думитѣ, освѣнъ сжщинското си значение, често се употрѣбяватъ и въ отвлѣчена смисъль и че г-жа Каравелова не взема думата „положение“ въ сжщинската ѝ смисъль, но въ отвлечената ѝ смисъль на *утвърждение, прѣдложение.* Въ тая смисъль думата *положение* отдавна е влѣзла въ употрѣбление въ русский езикъ, а тъй сжщо употрѣбява се сега и е добрѣ да се употрѣбява и въ български. На прѣводачката е било твърдѣ добрѣ извѣстно, че *положение* на английски се прѣвожда точно съ думата position; но ако Плачко си зададе трудъ да изучи, ще намѣри, че и въ английский езикъ position, макаръ и да значи „положение,“ „мѣстоположение,“ употрѣбява се тоже и въ смисъль на „прѣдложение.“ Така между другитѣ значения на думата position, които се намиратъ въ английскитѣ рѣчници, стоятъ и тѣзи двѣ: a principle laid down as the basis of reasoning; a *proposition* to be defended or reasoned out. Между синонимитѣ на position като: place, condition, situation и пр. намиратъ се

и думитѣ: proposition (прѣдложение), assertion (утвърждение). Читательетѣ ще сѫ въ състояние да видѭтъ, че и тукъ брадвата на критика ударя о камъкъ.

На страница 39 въ прѣводътъ критикътъ намира, че законътъ: as the intension of a term is increased, the extension is decreased, е криво прѣведенъ съ „*колкото* съдържянието на единъ терминъ се увеличява, *толковь* и обемътъ му се смалява," намѣсто да бѫде прѣведенъ съ „съдържанието на единъ терминъ *като* се увеличи, обемътъ (му) се намалява." Тукъ ще забѣлѣжимъ първо, че, ако английската фраза стоеше тъй: the intension of a term *being* increased, its extension is decreased, тогава прѣводътъ на Плачкова щѣше да бѫде точенъ. Прѣводътъ на г-жа Каравелова дава да се разбере пропорция; този на критикътъ недава да се разбере такова нѣщо. Кой е по̀-правъ, вижда се много ясно отъ контекстътъ. Критикътъ признава, че частицата as, показвала пропорция и съ това самъ искарва своя прѣводъ не вѣренъ. Въпросътъ слѣдователно е, да ли пропорцията е точна или не. Ако тази форма съ частицата as, която често пѫти подразбира частицата so, не показваше точна пропорция, то авторътъ нещѣше да има никаква нужда по̀-долѣ въ текстътъ да прѣдупрѣждава ученикътъ да не мисли противното, както формата ясно дава да се разбере. Преводътъ на г-жа Каравелова, слѣдователно, е точенъ, но критикътъ, като не е разбиралъ и като дирилъ случай, гдѣ да тури нѣколко удивителни, помислилъ, че намѣрилъ тукъ мѣсто, въ което, ако има „противорѣчие," противерѣчието е у самий авторъ, а не у прѣводачката. Тъй като е, оставяме удивителнитѣ на челото на г. Плачка, за да се удивляватъ на умътъ му и на критиката му читательетѣ.

На сѫщата страница критикътъ се улавя о слѣдуюѫщата фраза, за която казва, че е погрѣшено прѣведена: Abstract names can *hardly* possess connotation *at all* и я прѣвожда тъй: „абстрактнитѣ имена *едва ли* могѫтъ да притежаватъ съозначение," вмѣсто „*никакъ немогѫтъ*," както е прѣвела г-жа Каравелова. Да кажемъ първо, че прѣводътъ на г. Плачка игнорира думитѣ at all. Неговътъ прѣводъ допуща възможностьта абстрактнитѣ имена да притежаватъ съозначение, което е положителното мнѣние на Миля, а прѣводътъ на г-жа Каравелова недопуща тая възможность, което е мнѣнието на Джевонсъ. Да видимъ, кой е по̀-правъ въ този случай. Ако въ крайтъ на фразата въ текстътъ нѣмаше думитѣ at all, то прѣводътъ на критикътъ щѣше да бѫде точенъ; но тѣзи думи даватъ съвсѣмъ отрицателна смисъль на фразата, като покриватъ ограничителната до една степень смисъль на думата hardly (едва), която на английски твърдѣ често се употрѣбява по̀-вече по навикъ, отъ колкото по нужда.

Въ доказателство на нашето утвърждение, ще дадемъ опрѣдѣлението на думитѣ at all, което г. Плачковъ може да намѣри въ словаритѣ на Webster:

At all — a phrase much used by way of enforcement or emphasis, usually in *negative* or interrogative sentences, and signifying *in the least degree, in the least, or to the least extent; in the least, under any circumstances.*

At all, — фраза, която много се употрѣбява за усилване или емфасъ, обикновено въ *отрицателни* или въпросителни нарѣчения и която значи: *ни въ най-малка степень, ни най-малко ... подъ каквито и да сѫ обстоятелства.*

Но критикътъ, да покаже своята дълбока ученость, отъ голѣма мания да дири грѣшки и тамъ даже, гдѣто ги нѣма, впуснѫлъ се да критикува и самий учебникъ, и, като недоразбралъ текстътъ (колко е смѣшно человѣкъ да иска да хвърка по-високо отъ колкото му носять крильетѣ), сторило му се, че намира противорѣчие и въ оригиналътъ, за което обвинява и самий авторъ. Съ едно самооболщение, свойственно само на глупавитѣ и съ вѣтъръ надути хора, той казва, че *петь реда по-долѣ самий учебникъ сгрѣшилъ,* като привожда въ доказателство слѣдующитѣ думи: „читательтъ трѣбва да помни мнѣнието на Миля, че отвлеченитѣ имена сѫ обикновенно несъозначаѭщи, но могѫтъ да бѫдѫтъ такива въ нѣкои случаи.“

Тукъ и ученици даже на г. Плачкова, ако прочетехѫ съ внимание прѣводътъ на г-жа Каравелова (логика стр. 39—40 — англ. текстъ стр. 43—44), ще бѫдѫтъ въ състояние да дадѫтъ на критикътъ да разумѣе, че авторъ-тъ нищо не е сбъркалъ, по простата причина, че въ текстътъ нѣма ни грѣшка, ни противорѣчие. Авторътъ изказва своето мнѣние, че „абстрактнитѣ имена не могѫтъ да притежаватъ съозначение,“ като дава и причинитѣ защо; но, понеже Милъ е на противно мнѣние, т. е. че „въ нѣкои случаи тѣ могѫтъ да бѫдѫтъ съозначяѭщи,“ то Джевонсъ просто съвѣтува ученикътъ да забѣлѣжи (to note Mr. Mill's opinion) т. е. да има прѣдъ видъ мнѣнието на този знаменитъ логикъ. И слѣдъ такъва неспособность у критикътъ да не разбира нѣщо тъй ясно изложено въ текстътъ, той има безочливостьта да гади г-жа Каравелова, че „невнимавала, като прѣвождала,“ или че „неразбирала това, що прѣвождала“!!!

Въ слѣдующитѣ двѣ мѣста, невѣжеството отъ една страна, и безсъвѣстностьта отъ друга, на г. Плачкова, още по-релефно биѭтъ въ очи. Да забѣлѣжимъ, прѣди да ги разгледаме, че критикътъ изобщо избѣгва, и не безъ причина, да се впуща въ критикувание по-мѫчни и по-тъмни пассажи. Той намира, че е много по-лесно да се ограничава въ сухи бѣлѣжки върху отдѣлна нѣкоя дума, отдѣлна нѣкоя фраза, или една часть отъ нѣкой периодъ, отъ колкото да се впуща да разглежда по-мѫчни и по-сплетени периоди. Единственното исключение на това правило, о което твърдѣ умно строго се е придържалъ, е слѣдующий периодъ (стр. 67), на който обаче той е врѫхлѣтѣлъ на лошъ часъ и въ който твърдѣ злѣ се попада. За удобство въ сравнението давамъ текстътъ, прѣводътъ на г-жа Каравелова, както и прѣводътъ на критикътъ.

„When I say *some metals are* brittle, I intentionally refer only to a part of the metals, and exclude them from the class of *brittle substances,* but I cannot help at the same time referring to the whole of the brittle substances.“ (Текстъ).

„Когато казвамъ *нѣкои метали не сѫ крѣхки,* азъ собственно говорѭ само за една часть отъ металитѣ и исключямъ тази часть изъ классътъ — *крѣхки вещества;* и *(но)* въ сѫщото врѣме отнасямъ това исключение къмъ цѣлий классъ крѣхки вещества.“

(Прѣводъ на г-жа Каравелова).

Обръщаме вниманието на читательетѣ върху това, че критикътъ, за да прѣдстави прѣводътъ съвсѣмъ не вѣрenъ, не критикува цѣлий

периодъ, а взема и прѣвожда само послѣдната му часть. Споредъ него цѣлий периодъ трѣбвало тъй да се прѣведе:

„Когато казвамъ *нѣкои метали* не сѫ крѣхки, азъ собственно говорѭ само за една часть отъ металитѣ и исключямъ тази часть изъ классътъ крѣхки вещества; *но въ сѫщото врѣме не могѧ да не споменѫ за цѣлий класъ.*" [1])

Тукъ критикътъ съвършенно криво и безсмисленно прѣвожда. Споредъ неговий прѣводъ излиза, че *когато исключаме една часть метали отъ классътъ на крѣхкитѣ вещества,* ние не можемъ да направимъ това *безъ да споменемъ за цѣлий классъ* (крѣхки метали)! Нищо подобно не се казва въ текстътъ. Сравнително прѣводътъ на г-жа Каравелова е правъ, ако и не до тамъ ясенъ. Тя е отбирала това, което е прѣвождала, само че не сполучила да го прѣдстави въ пò-ясна форма. Напротивъ, критикътъ не отбиралъ какво прѣвождалъ и прѣводътъ му излиза смѣшенъ, пъленъ nonsense, както казватъ Англичанетѣ. Повърхностно едно прѣглеждание, било оригиналътъ или прѣводътъ, ще убѣди всѣкиго, че тукъ смисълътъ е тази: *Кога исключимъ нѣкои метали отъ классътъ на крѣхкитѣ вещества, ние ги исключаме отъ* **цѣлий** *классъ на крехкитѣ вещества,* а не само отъ една каква да била малка или голѣма часть на този классъ.

Обръщамъ особно внимание на думата *цѣлий,* защото тя е ключьтъ на мѫчнотията, която авторътъ самъ пояснява пò-долѣ и съ думи и съ фигура, понеже и даже въ английский текстъ послѣдната часть на периода не би била тъй ясна и не би се разбрала тъй лесно безъ пò-подробно разяснение. Ако критикътъ прочетеше съ внимание оригиналътъ или прѣводътъ, самъ ще види и съзнае, до колко не е разбралъ и до колко се е заблудилъ.

Като вѣнецъ на върволицата глупости, съ които критиката на г. Плачкова се отличава отъ начало до край, азъ ще приведѫ, найпослѣ и бѣлѣжкитѣ му върху фразата: It (Logic) treats of the very origine and foundation of knowledge itself, и ще свършѭ.

Тукъ г. Плачковъ не одобрява прѣвожданието на думата origine съ *зачевание,* понеже origine значало *произхождение,* а *зачевание* значало commencement или conception! Нека ни е позволено да дадемъ още единъ урокъ отъ английски и българскн на почтенний критикъ. Той трѣбва да знае, че английскитѣ думи origine и commencement сѫ синоними и че собственно origine означава the commencement of a thing (захващанието, зачеванието на нѣщо). Думата *зачевание* буквално по английски ще бѫде commencement, а не conception. Както англичанетѣ си иматъ специалната дума conception за да означѫтъ началото на непраздното състояние на жена, тъй и въ наший литературенъ езикъ думата *зачатие* се употрѣбява въ сѫщий случай за сѫщата цѣль. Г. Плачковъ и тукъ, както и на толкозъ други мѣста, е искалъ да бѫде саркастически и задава слѣдующий въпросъ: „любопитно щеше да бѫде, ако ни се разяснеше какъ се зачева знание?" Видимо, той

---

[1]) Наука, стр. 556. Подчертанитѣ думи сѫ прѣводътъ на критикътъ, неподчертанитѣ сѫ взети отъ прѣвода на г-жа К., за да се прѣдстави цѣлий периодъ. И. И. С.

мисли, че е задалъ кой знае каква трудна задача и самъ ще се е чудилъ на дълбокото си остроумие, безъ да му е минжло на умъ, че сарказмътъ си нѣма никакъ смисълъ тукъ, и че, напротивъ, може много по̀-ефективно да се обърне противъ самаго него. Понеже е билъ до толкозъ глупавъ, щото да прѣвожда гл. to conceive — *да станж труденъ*, не ще ли е любопитно да ни кажеше г. Критикътъ, какъ би станжлъ *труденъ?*... Той не на едно мѣсто въ критиката си позволява да порицава, да се присмива, да прави чудновати бѣлѣжки, и да задава ужъ любопитни въпроси, тамъ гдѣто никакво мѣсто за тѣхъ нѣма, тъй що извинително е и за насъ поне единъ въпросъ да му зададемъ, за да види и той, и читательтѣ, колко смѣшенъ излиза въ много мѣста на критиката си. Понеже съвършенно безосновно и твърдѣ често е и грубъ, и циниченъ, и крайно невѣжливъ, добрѣ е да му се даде да знае, че може да му се плаща съ сжщата мѣра, съ която мѣри на другиго.

Но нека спреме тукъ.

Мислимъ, че примѣритѣ които наведохме и които разгледахме, много добрѣ очертаватъ цѣлата критика на г. Плачкова и говорятъ сами за себе си, за да се простираме по̀-вече върху нея. Впрочемъ, 12-тѣхъ страници, които г-нъ Плачковъ е испълнилъ съ дребенъ шрифтъ въ Наука, не сж критика. Тѣ сж единъ редъ бѣлѣжки, които е надраскалъ да излѣзе прѣдъ свѣтъ съ нѣщо за да чужтъ хората, че и той знае да каканиже, безъ да може да снесе. Авторътъ на филологическото разсжждение върху съюзитѣ **та** и **па** още веднъжъ доказва, че той е нѣщо по̀-вече отъ босъ критикъ и голъ литераторъ; че той е нѣщо, което може да се изрази приблизително само съ слѣдующитѣ два реда:

„**Та-па, та-па** тапало
Плачко си е цапало".

които ни се внушаватъ отъ самитѣ негови досегашни литературни произведения, и които най-добрѣ характеризиратъ, както него така и неговата критика върху прѣводътъ на Джевонсовата логика отъ г-жа Каравелова.

Ние едва ли бихме обърнжли нѣкакво внимание на тази му критика, ако не виждахме, че тя е проникнжта съ цинизъмъ и че единственната ѝ цѣль е да дискредитира извѣстенъ и доста значителенъ трудъ и извѣстно лице безъ нѣкакви особни основания. Освѣнъ това, тя (критиката) е написана съ такъва надутость и съ такъва претенциозность на знаяние, отбиранe и вѣщо умѣяние, които се оказватъ несъстоятелни и при най-повръхностно разглеждание. Читательтъ е видѣлъ, че критикътъ, който е положилъ такова извънредно старание да не остави незабѣлѣзана и най-малката пропуснжта грѣшка; който дири грѣшки и мисли, че ги намира и тамъ, гдѣто не сжществуватъ, твърдѣ често самъ попада въ такива невѣжественни, смѣшни и глупави, които явно трѣбвание да му се хвърлятъ въ очи, за да бжде другъ пжть и по̀-внимателенъ, и по̀-справедливъ, и по̀-малко претенциозенъ.

Иванъ П. Славейковъ.

II.

РЕЦЕНЗИИ.

1. Найда (селска приказка). Отъ К. Величкова (Наука. Кн. V и VI 1884).

Оскѫдностьта отъ оригинални литературни трудове, многото несполучливи, неотбрани и не наврѣменни прѣводи, ни каратъ да се спираме съ особно внимание надъ какво годѣ произведение на нашитѣ списатели.

Много расправятъ за „извѣстностьта" на г. К. Величкова, па и ние сами често сме срѣщали фамилията му по вѣстницитѣ и подписа му подъ нѣкои трудове, та нѣма да се мѫчимъ да му отнемемъ славата. Ние искаме само да вникнемъ въ характера на тъзи слава, което ще постигнемъ най-вѣрно и най-справедливо чрѣзъ разглежданье трудоветѣ му по нашето разбиранье.

За стихотворенията на г. Величкова, пръснѫти тукъ-тамѣ изъ периодическитѣ списания, не струва да се говори, защото тѣ освѣнъ че нѣматъ нищо поетическо, но сѫ още безсмисленни. За новата му драма „Вичензо и Анжелина" писа, макаръ и расхвърлено нѣкакъ, но твърдѣ справедливо и вѣрно г. Ив. Д. Ш.

„Найда" е най-новий трудъ на г. Величкова. По него може да се сѫди, до колко врѣмето и критиката сѫ му помогнѫли да се поправи, да погледне по-сериозно на искуството. За този му трудъ ще се помѫчимъ да направимъ нѣколко къси бѣлѣжки.

Строгъ нѣкой си баща на сила жени хубавата си дъщеря за чорбаджийски синъ, къмъ когото тя нѣма никаква склонность, тъй като тя отколѣ е залибена въ Петра — бѣденъ единъ ергенъ. Найда тѫгува въ дома на мѫжа си; тъзи ѝ тѫга се прѣвръща въ веселость, щомъ любовникътъ ѝ се заселя въ дома на свекра ѝ, та може да поднови съ него любовьта си. За да бѫде по-трайно блаженството, Найда напуща законния си мѫжъ, та забѣгва съ любовника си; забѣгнѫлитѣ издирватъ, хващѫтъ ги, сѫдятъ ги, затварятъ грѣщницата, пущатъ я, послѣ което тя, отхвърлена и прѣзрѣна отъ свѣта, впуща се въ лошавия пѫть.

Туй е схемата, планътъ на приказката Нѣма да отричаме възможностьта на таквизъ случаи въ наший животъ: бащинската тирания и до сега царува; тукъ-тамѣ захваща да се забѣлѣзва смѣло непокорство къмъ тъзи тирания, и самостоятелно избиранье другаря и мѫжа си. Питаньето е само, какви лица вършатъ житейскитѣ драми, и тъй ли тѣ постѫпятъ въ живота?

Да исправимъ героитѣ. Найда ни се прѣдставя отъ г. Величкова, като крайно рѣшителна къмъ баща си, когато той господарски ѝ казваше, че я сгодява и ще я ожени за чорбаджийския синъ, и много корава и твърда въ умразата си къмъ чорбаджийския домъ и хората му; тя не крие отъ никого чувствата си, открито ги казва всѣкому. При извѣстна отхрана, при извѣстни душевни качества, при извѣстни обстоятелства таквазъ мома може да се срѣщне въ селата. Но ето ти

че г. Величковъ прибързва съ перото си да събори този криво-лѣво създаденъ отъ него характеръ. Онѣзъ чистата, хубавата, юначната Найда, слѣдъ затвора и гоненията, загубва куражъ, забравя любовьта си къмъ Петра, и тръгва по такъвъ пѫть, който би трѣбало да ѝ се покаже по́-страшенъ и отъ смъртьта. Таквазъ силна и чиста мома би се удавила, би се удушила, отколкото да отиде тамъ, кѫдѣто я е запратилъ г. Величковъ. Таквозъ едно противорѣчие въ характера на главната героиня показва голѣмата некадърность на авторското творчество.

Характерътъ на Петра, чорбаджията, сина му и Найдиний баща сѫ замълчени и скрити отъ читателя. Но тогазъ откѫдѣ ще знаемъ, че еди кои си могѫтъ да свършѫтъ или сѫ свършили еди коя си работа, безъ да познаваме самитѣ тѣхъ и способноститѣ имъ? За насъ останѫ нерѣшенъ въпросътъ за бѣдния любовникъ Петра: кѫдѣ се той денѫ, какъ е постѫпила съ него духовната власть, какво наказание му е наложено за открадването чуждата жена? Приказката разчепква брачнитѣ отношения, погледитѣ на духовенството и обществото къмъ тѣхъ, а пакъ скрива отъ сцената тогози, който е посѣгнѫлъ и скъсалъ тѣзи отношения, и замълчава да ни каже, какво го е постигнѫло.

Г. Величковъ приказва, види се, на дѣца, че въ дома на чорбаджията не се намѣрилъ човѣкъ, който да свърже и си обясни ненадѣйното Найдино развеселяванье съ присѫтствието на Петра, който, по думитѣ на автора, въ продължение на цѣлъ мѣсецъ „ставаше рано, гледаше кога отива Найда на изворъ, тръгваше подирѣ ѝ, скриеше се нѣкадѣ, дѣто тя не можеше да го види и чудеше се на хубостьта ѝ, и въздишаше отъ далече“ (стр. 394). Възможно ли е въ нѣкое село да не се узнаѭтъ таквизъ севди, тъй прилѣжно и ревностно продължавани около мѣсецъ? Възможно ли е да се допустне, че единъ селски чорбаджия ще е толкозъ будала и ахмакъ за да не се сѣти, че Найда люби Петра, и че причината на развеселяването ѝ е близостьта на послѣдния къмъ снаха му? Чорбаджи Димо наивно си приказва: „Хаиръ ми донесе това момче (Петръ). Откакъ стѫпи въ дюкеня, и работитѣ ми тръгнѫха, и кѫщата ми свѣтнѫ“ (стр. 399). Таквизъ гламави нѣща сѫ възможни само въ приказкитѣ за песоглавцитѣ и каракондҗовцитѣ, но не въ едно литературно произведение.

Героитѣ г. Величкови сѫ вързани съ тель или пъкъ сѫ умагьосани, та се явяватъ тъй чевръсто, щомъ се поиска на твореца имъ. Разтѫжена и расплакана отъ баща си, за дѣто на сила ще я женѫтъ за чорбаджийския синъ, Найда чува гласа на любовника си Петра и бърза при него на свижданье (стр. 398). Нѣколко дена слѣдъ свободата си, Найда отива на извора за вода: тука тя спомня моминскитѣ си радости, спомня за любовника си, срѣщитѣ си съ него, сравнява настоящето съ минѫлото, и тъкмо когато се пита, кѫдѣ ли е забѣгнѫлъ Петръ и да ли е той живъ, ето го и той самичъкъ изникнѫлъ като гѫба отъ прѣдѣ ѝ (стр. 397). Не е ли наистина чудна тъзи Петрова послушность: дѣто дотрѣба, обажда се, дѣто не трѣба, скрива се богзна кѫдѣ.

Фантазията на г. Величкова е толкозъ щедра, та ндарява нашитѣ герои съ таквизъ пламенни сърдца, щото тѣ забравятъ селскитѣ си работи и грижи, та денемъ и нощемъ мислятъ все за цѣлувки, все за прѣгрждки и други любовни дѣйствия (стр. 394 и 395).

Таквозъ е вжтрѣшното достоинство на приказката. Ни сюжетътъ е новъ, нито испълнението е оригинално, нито пъкъ описанията сж сполучливи. Чели сме у други български списателье много по́-добри описания на свадбитѣ. Разговоритѣ, като че се водѭтъ отъ едно лице,— тъй сж тѣ еднообразно гладки и еднакви по конструкция. Нѣма да скриемъ, че ни хареса сполучливото описание Найдиния страхъ вжтрѣ въ затворната стая при черквата, верѣдъ гробищата (стр. 406). Язикътъ е по́-добъръ отъ прѣжнитѣ произведения на г-на Величкова; освѣнъ туй забѣлѣзваме голѣмъ напрѣдъкъ въ отсжтствието на цѣли грамади удивителни и многоточия, които вкиселявахж безвкуснитѣ му прѣжни трудове.

Отъ горнитѣ ни бѣлѣжки, вѣрваме, читательетѣ ни се сѣщатъ, че ний не можемъ да припознаемъ описаний въ приказката животъ за вѣренъ и сжщински, защото само фантазията може да създаде таквизъ искривени характери, като Найда, защото таквизъ любовни върлувания не могжтъ да сжществуватъ въ българско село. Въ тъзи приказка, може би несъзнателно, но г. Величковъ подражава европейскитѣ списателье, та е смѣсвалъ чуждото съ българското. Ние сме се убѣдили, че г. Величковъ умѣе да пише, и би написалъ хубаво нѣщо, ако би се придържалъ по́-вече о живота, отколкото о фантазията си. Други сж талантитѣ у тѣзи списателье, които умѣѭтъ да прокаратъ извѣстна идея, извѣстна мисъль въ творенията си, като ги обличатъ въ хубава форма, като имъ създаватъ истински герои. Съ таквизъ таланти ние не трѣба да се мѣримъ, защото прѣдъ тѣхъ ние сме мравье.

Безъ да посѣгаме върху „извѣстностьта“ на г. Величкова, ние желаемъ, щото тя да бжде по́-свѣтла, по́-чиста, а не, както до сега, затъмнена и размжтена. Г. Величковъ не е старъ човѣкъ за да не желае осъвършенствуваньето и самопознанието си. Бѣлѣжкитѣ ни едва ли ще му бждѫтъ излишни въ тъзи му работа, която ние му желаемъ на́й-искренно да захване.

П. П—въ.

2. Стихотворения отъ Хр. Ив. Дюкмеджиевъ. Пловдивъ 1884 год.

За да пише човѣкъ стихотворения не стига само едно желание, или пъкъ само една обичь къмъ стихотворството, но трѣба истинско въодушевленье, трѣба дарба и умѣнье за въплотяванье на чувствата и мислитѣ си въ хубава форма, трѣба най-подиръ критически умъ за да може да се прѣсѣва и отбира за въспѣванье само туй, което би подѣйствувало въ добра посока на читателя, би го накарало да почувствува и той сжщото, което е вълнувало автора при писаньето.

Произведенията на този списатель, който притежава поне сжщинскитѣ отъ горнитѣ достоинства, винаги личѫтъ верѣдъ другитѣ по привлекателностьта, гладкостьта, сладкозвучностьта и хубостьта си; тѣ неволно накарватъ и най-простий читатель да сѣти, че сж

хубави, та да се прѣклони прѣдъ исказаната въ тѣхъ идея, да я прѣгърне и слѣдва. Както хубавата музика, тъй и масторската и истинска поезия се отзовава на човѣшкото чувство най-прѣко и най-осѣтно. Най-испъкнжлий бѣлѣгъ на кьопавитѣ стихове е спжваньето въ четеньето имъ, многоглаголието имъ, мъртвината въ ритмитѣ и уйдурмата въ съзвучието, — нѣща, които звънтжтъ на ухото тъй, както скърцаньето на ненамазанитѣ колелета.

Таквизъ съображения ни ржководехж при разглежданьето труда на г. Дюкмеджиева. Този трудъ е малъкъ, но ние го прочетохме, безъ присърдце, не скоро. Прочитътъ ни доведе до заключение, че е можало да се мине безъ поезията на г. Дюкмеджиева. Наистина, въ тъзи книжка не се срѣщатъ безсмислени стихове, тъй сржчни и драги на нашитѣ поетчета, нито се съзиратъ прѣкалени въздишки, ахания и любовни прѣвземки, но при отсжтствието на тѣзи недостатъци, стихотворенията не ни привлѣкохж заради туй, че въ тѣзи нѣма поезия, а има проза за високи и подли работи, за чисти стремления, за правото и справедливото. Стихотворната форма на г. Дюкмеджиевъ е калжпъ, който служи за изливанье златни работи, но когото, по нѣманье скжпия металъ, наший авторъ е оставилъ празенъ или го е напълнилъ съ куршумъ, като се е лъгалъ, че хората могжтъ да го прѣсторжтъ на злато.

Че г. Дюкмеджиевъ пише разбрано и грамотно за хубави работи, че е обладанъ отъ високи мисли — въ туй всѣки може да се убѣди отъ прочитанье книжката му; но че той не е поетъ, че нѣма поетическа дарба, — туй лесно се испитва отъ прѣвръщаньето стиховетѣ му въ проза, отъ растварянието калжпа, за да се види, че той е напълненъ съ куршумъ, а не съ злато.

Г. Дюкмеджиевъ ни пѣе и въспѣва за Скобелева, за Свищовското Събрание, за опълченцитѣ, за прѣврата, за правдата, за Македонскитѣ тегла, за зестрата, за избесенитѣ, но на слушателя не се ревне прѣсипнжлий му гласъ, нито пъкъ го жегнуватъ хубавитѣ думи и поучения на пѣснитѣ му. Инакво дѣйствие не можехж да произведжтъ тѣзи стихове, въ които нѣма картинность, музикалность, нито сравнения, макаръ тукъ-тамѣ и да се срѣщатъ подигравки, на мѣста невинни („Т.-Пазарджийский мостъ“), а на мѣста пъкъ кални и неприлични („въ Софийский пазаръ“ стр. 28).

Нѣкои отъ темитѣ, които служатъ за основа и материалъ на г. Дюкмеджиевитѣ стихотворения съ патриотически характеръ, сж развивани отъ Ботева, Каравелова, Стамбулова, Вазова и Славейкова тъй масторски и даровито, щото прѣдъ тѣхъ наший авторъ чезне и блѣднѣе.

До колко г. Дюкмеджиевъ е некадъренъ, читательетѣ могжтъ да заключжтъ отъ отсжтствието на всѣкакви сравнения или пъкъ отъ малкото число несполучливи, каквото е напр. сравнението турското врѣме съ прѣвратната епоха въ стихотворението „Слѣдъ прѣврата.“ За примѣръ ще приведемъ нѣколко отъ сравненията:

„Какъ морето разярено
„Поглжща вапори,

„Тъй подлитѣ ще изчезнатъ.
„Че сѫ безъ основи“

(„Вѣчното заточение на поборника Петкова.“)

или пъкъ долньото:

„Школи и черкви
„Тя (неправдата) зарѣзала.
„Свѣтитѣ мѣста
„Обрьща в'бала.“

(„Дѣ е правдата“ стр. 20).

На свършванье ще повторимъ пакъ, че въ книгата не се срѣщатъ глупости, — това, който щé, може да счита за достоинство, но намъ се чини, че таквазъ, каквато си е книгата на г. Дюкмеджиева, тя не е нуждна никому си, та поради туй печатаньето ѝ считаме за излишенъ салтанатъ, съ който сме натрупани и прѣтрупани отъ многото наши поети-синигери.

П. П—въ.

3. „Не мили не драги“. Повѣсть отъ Ив. Вазовъ. Наука год. 2.; кн. XI и XII; год. 3; кн. I, II, III и IV.

Идеята за освобожденьето България и възстанията за осѫществлението на тъзи идея нáй-много сѫ въодушевлявали и въодушевяватъ списательетѣ ни, та зарадъ туй срѣщаме пó-вечко трудове посветени за описванье турската тирания, борбитѣ и теглата, надѣждитѣ и отчайваньето на българскитѣ юнаци. Л. Каравеловъ, Ботевъ, Стамболовъ, Вазовъ и др. сѫ написали пó-хубавитѣ си поетически трудове подъ влияние на светата идея, зарадъ която първитѣ трима даже работихѫ нáй-живо. Твърдѣ естественно е било таквозъ отношение на списательетѣ ни къмъ възстанията, защото послѣднитѣ ни събудихѫ отъ заспалость, и дадохѫ възможность на българския характеръ да се искаже непъкнѫло, та да стане прѣдмѣтъ за изучванье и описванье. Впечатлението отъ видѣното и прѣтегленото възбужда въ хорскитѣ души извѣстни чувства и вълнения; колкото пó-силно е впечатлението, толкозъ пó-живи и забѣлѣзани биватъ чувствата и вълненията; а тъй като силата на впечатленията зависи отъ душевнитѣ способности, то ясно е за всѣкого, че едни и сѫщи фактове пораждатъ нееднакви чувства и вълнения у разни лица: за едного хорскитѣ тегла сѫ приятна забава, за другиго пъкъ тѣ сѫ сѫщинска мѫка; на едного не мигва окото прѣдъ злочестината на съсѣда му, у другиго, наопаки, се поражда чувство за състраданье и подпомаганье. Тъй сѫщо е било прѣзъ българскитѣ възстания: неизброимитѣ мѫки народни не у всички възбуждахѫ чувство за борба противъ тиранитѣ; една малка часть — младежитѣ, цвѣтътъ на народа, — като пó-искренни и впечатлителни, впуснѫхѫ се въ огъня нáй-юнашки, защото за тѣхъ бѣше пó-мѫчно да живѣѭтъ и да гледатъ тегла и мѫки, отколкото да умрѫтъ защитници на страдалческия си народъ. Поетитѣ, както и героитѣ, биватъ крайно впечатлителни: случаитѣ и събитията пораждатъ въ тѣхъ нáй-силни чувства, които ги безпокоѭтъ и мѫчѫтъ, до като не имъ дадѫтъ пѫть чрѣзъ въплотяваньето имъ въ звукове и картини, или чрѣзъ извѣ-

стни дѣйствия и постѫпки за одобрѣние или укоряванье станѫлото прѣдъ очитѣ имъ. Хр. Ботевъ загинѫ за идеята, която въспѣваше и проповѣдаше, защото неговата душа е била огненна, защото неговитѣ вълнения сѫ били неудържими и неговитѣ чувства не погасими само съ една пѣсень или плачъ; сѫщото тласкаше Ст. Стамболова къмъ борбата, отъ която той едвамъ уцѣлѣ. Ив. Вазовъ не се опита даже въ борбата; той е чувствувалъ и страдалъ, както другитѣ, но не е билъ до толкозъ силенъ да се впусне въ боя, а се задоволилъ само съ лирата си, чрѣзъ която той въспѣва подвиги, оплаква тегла и мѫки. Неговитѣ пѣсни и стихотворения бѣхѫ излѣзли отъ душата му, та зарадъ туй тѣ личѫтъ по хубостьта и сърдечностьта си. Ето защо съ тѣзи му трудове не могѫтъ да се сравняватъ другитѣ, като „*Михалаки Чорбаджи*“ и „*Митрофанъ*“, които Вазовъ е писалъ по подражание, безъ да се съобразява съ живота, безъ да е вникнѫлъ въ характера на героитѣ. Макаръ „Митрофанъ“ и да е написанъ съ прѣкрасенъ слогъ, но той не струва нищо въ литературно отношение, защото е слѣпо и папагалско подражание на Гоголя, подражание, което достига даже до кражба въ отдѣлни думи и прѣдложения („Съвѣтникъ“ статьята на г. С.). Истинското творчество не търпи никакви насилия и измами; то трѣба да е плодъ на чувствата и разума, а не само на голата фантазия, не сдържана отъ ума. „*Единъ кѫтъ отъ Стара-Планина*“ за туй услажда читателя, защото въ него Вазовъ не съчинява невъзможни измислици, но рисува природнитѣ хубости и исказва душевнитѣ си вълнения, тъй както сѫ тѣ въ сѫщность. Въ този малъкъ трудъ личи дарбата на автора ясно и чисто, неоткраднѫта и не купена отъ чужди авторитети.

Повѣстьта „Не мили не драги“ сѫщо тъй принадлежи къмъ самостоятелнитѣ трудове на Вазова. Самото име показва, че въ тъзи повѣсть се описватъ тѣзи наши братье, които, гонени отъ отечеството си, сѫ забѣгнѫли по Влашко, гдѣто се скитатъ безъ срѣдства, безъ приятелье и роднини, както казва Ботевъ „Не мили, клѣти, не драги“ и готови на всѣки часъ да се впускатъ въ борбата противъ тиранина. Таквизъ хѫшове въ повѣстьта сѫ: Македонски, Странджата, Попчето, Хаджиятъ и др. Вазовъ твърдѣ картинно рисува живота на тѣзи „нехранимайковци“, които гладни, голи, отчаени, прѣзрѣни, подритнѫти и исхайтени, най-нѣжно, като дѣца за майка, милѣѭтъ за България, та щомъ се прѣдстави случай, надварятъ се кой да отиде на явна смърть, както е било при рѣшението, кой да отиде отъ Браила въ Русе, за да се срѣщне съ дякона Левски. Като противоположность на „нехранимайковцитѣ“, въ сѫщата повѣсть сѫ описани кратко прокопсанитѣ, угоенитѣ и охолни чорбаджии — Гробовъ, „господинътъ съ цѣпнѫтата буза“ и др., които отъ слободия се подемиватъ и подгаврятъ съ клѣтницитѣ, като мислѭтъ, че само тѣ иматъ сърдце и чувства, че безъ тѣхнитѣ молитви и благословии не се постига свободата. Когато дойде врѣме за борба, виждаме да мрѫтъ юнашки въ Сърбия и България само тѣзи прѣзренитѣ, а онѣзъ разглѣзенитѣ и прѣхваленитѣ да се хилѭтъ и философствуватъ по кафенетата и хотелитѣ. Хвала Вазову, че е билъ тъй безпристрастенъ въ описванье героитѣ си.

Твърдѣ трогателно — хубаво е описана болѣстьта и смъртьта на стария знаменосецъ Странджата и завѣщанието му Бръчкову нѣкои скѫпи „народни“ нѣща, останѫли у стария хѫшъ слѣдъ биткитѣ по Балкана. Сѫщо тъй ни харесва двоуменьето на младия поетъ Бръчкова да носи ли за проданъ поемата си, да се унизи ли прѣдъ богаташитѣ съ труда си, или да гладува? Нáй-картинно и нáй-поетично е описано минуваньето на Македонски по замрързнѫлия Дунавъ за въ Руссе, гдѣто да се срѣщне съ Левски, който въ туй врѣме е чакалъ въ кѫщата на баба Тонка. Читательтъ съ трепетъ слѣди подиръ Македонски по леда, и нáй-живо се интересува за безопасното му прѣминуванье. Въ тъзи сцена е допуснѫта малка невѣрность, която бърка много на иллюзията; тъзи невѣрность се забѣлѣзва въ описванье голѣмината на дъската, която *едвамъ* стигала двата срѣщни края на леда за да се прѣмине по нея зинѫлото, незамрързнѫло течение. Възможно ли е да мине по таквазъ къса дъска тежкий Македонски? Разбираме, че тука е прѣувеличванье, но не трѣбаше да се прѣкалява. Портретътъ на Левски е нахвърленъ набързо твърдѣ живо и вѣрно споредъ добрата характеристика, каквато срѣщаме за героя въ книгата на г. Зах. Стояновъ. Вазовъ е пропустнѫлъ да ни каже, какво е гласялъ въ туй врѣме Левски; той ввожда Македонски при апостола, но нищо не ни казва, какво се е кроило. Сѫщо тъй е замълчано за движението въ Браила, зарадъ което Владиковъ е получвалъ писмо отъ Букурещъ. Въобще се съглежда, че Вазовъ не е запознатъ съ тайнитѣ по възстанията тъй, както сѫ характеритѣ на главнитѣ дѣйци, та зарадъ туй ги замълчава. Самитѣ характери на героитѣ сѫ описани пò-вече по външни борби и обноски, отколкото по вѫтрѣшнитѣ способности, които нáй-ясно се съзиратъ въ дѣлата, мислитѣ и убѣждението на всѣкого едного.

Изобщо взета повѣстьта на Вазова „Не мили не драги“ заслужва да се нарѣче сполучлива и да се прѣпорѫча на читательетѣ. До колкото сме чували отъ работници по възстанието, Вазовото описанье на хѫшоветѣ се посрѣща съ тѣхнитѣ разкази по истинностьта си. Тъй като нѣкои работи иматъ исторически интересъ, то важна е критиката върху фактическата страна на повѣстьта. Мнозина отъ хѫшоветѣ сѫ живи по мѣжду ни; пò-вечето отъ тѣхъ сѫ работили неотколѣ, и има мнозина, които сѫ виждали живота имъ въ самитѣ имъ гнѣзда, та намъ се чини, че е възможно, па и не злѣ да чуемъ отъ подобни лица присѫда върху повѣстьта на г. Вазова, присѫда за вѣрностьта ѝ съ истинския животъ, съ фактоветѣ, събитията и обстоятелствата.

Г-ну Вазову има да прѣпорѫчаме пакъ да не бърза да хаби силитѣ и способноститѣ си съ недомислени трудове, но внимателно и съ присърдце да изучва живота, да пише пò-полека, пò-обмислено; инакъ несѫмнѣний му талантъ ще земе лоша посока, ще се заплѣте изъ трънака на европейската поезия и мисъль, и ще заглѫхне. Всѣки пѫть, когато е описвалъ истински работи, прочувствовани и обмислени, Вазовъ е сполучвалъ. Туй нека му бѫде добъръ водитель въ пò-нататъшнитѣ трудове, които, — ще му пожелаемъ нáй-искренно, — да нѣматъ нищо общо съ търговскитѣ съображения и смѣтки на други нѣкои писачи и драскачи.

П. П—въ.

4. *„Записки по българскитѣ възстания“* (разказъ на очевидци) 1870—1876 г. отъ З. Стояновъ. Томъ I. Пловдивъ. 1884 год.

Миналото (беллетристически и исторически очерки изъ областьта на българскитѣ революционни движения отъ 1870—1877 год.) Отъ С. Заимовъ. Книжка първа. Варна. 1884 год.

Сегашната ни политическа и обществена дѣятелность е резултатъ на такива ниски инстинкти и животни стремления, щото неволно ни кара да се обърнемъ къмъ минѫлото си, за да си спомнимъ велики дѣла, високи и чисти идеали, самопожертвованни и юначни борци, та дано споменътъ ни утѣши и успокои за бѫдущето. Прѣзъ „черната“ 1876 г. по́-даровититѣ и искренни младежи изгнихѫ въ борбата; тукъ-тамѣ останѫхѫ отъ тѣхъ отдѣлни нѣкои юнаци съ подрѣзани крила, осамотени и разбити отъ тегла и хорска несправедливость и неблагодарность. На чело испѫкнѫхѫ „благоразумнитѣ“ резоньори, които въ турско врѣме философствувахѫ и съвѣтвахѫ, корихѫ и осѫждахѫ бунтовницитѣ и ни веднъжь не взехѫ участие въ борбата съ тиранитѣ. Сега, когато България е вече очистена отъ неспокойнитѣ елементи, „благоразумнитѣ,“ съединени съ „кърлешитѣ“ народни, испѫкнѫхѫ на лице, поехѫ работата, и рѫководими отъ своитѣ търбушни чувства и животински страсти, заплѣтохѫ такива политически мрѣжи, присвоявахѫ си такъва диктаторска власть, щото безъ малко щѣхме да загубимъ свободата си за кефа и инатя имъ. Вѣрваме, че приятно ще бѫде за читательетѣ ни, ако на врѣме забравимъ резилліцитѣ на перяститѣ и прѣвзети готовановци и се спрѣмъ надъ свѣтлото си минѫло, за да се огледаме тамъ, да се сравнимъ съ братята и бащитѣ си.

Г.г. Захарий Стояновъ и Стоянъ Заимовъ, като пилци, оживѣли отъ оня орлякъ борци за свободата, като мѫченици за тъзи свобода, и като нейни апостоли въ турско врѣме, сѫ най-компетентнитѣ да ни осветѭтъ въ минѫлото ни. Въ своитѣ книги, заглавията на които турихме на чело на статията си, тѣ ни разказватъ историята на възстанията заедно съ своята автобиография, защото тѣхний минѫлъ животъ е свързанъ съ най-новитѣ движения, които тѣ ни въскресяватъ съ трудоветѣ си. Въ книгитѣ на двамата автори всѣки може да съгледа тѫга и недоволство отъ настоящето, и вѣроятно е, че тѣзи чувства сѫ ги подбудили най-много да се заловѭтъ за старитѣ спомени.

Двѣтѣ книжки могѫтъ да се четѫтъ, като продължение една на друга. Г. Заимовъ описва организаторската дѣятелность на Дякона Левски въ Хасково и изобщо въ България; влиянието на Каравелова надъ Левски и Кънчова; начина на проповѣдничеството и характера на Левски, стоеньето му въ Хасково мѣжду „даскалитѣ,“ които той кръщава въ бунтовничество, участието му въ организиранье централния бълг. революц. комитетъ и историята за възникваньето на послѣдния по разказитѣ на Любена Каравелова — главний инициаторъ, вдѫхновитель и рѫководитель на Левски и Кънчова. Освѣнъ туй г. Заимовъ дава характеристика на главнитѣ герои и единъ кратъкъ, но живъ и масторски прѣгледъ на движенията до

1870 г. Заедно съ причинитѣ имъ, състоянието на българското общество, раздѣлението на „черковници“ и „бунтовници,“ и тукъ-тамѣ описва „менторитѣ“ — благоразумнитѣ сеирджии и философи, както и тѣхнитѣ познайници-чорбаджиитѣ, издадници.

Г. Зах. Стояновъ описва живота си мѣжду котленскитѣ овчери, мѣжду руссенскитѣ абаджии; разказва запознаваньето си съ бунтовницитѣ въ руссенското читалище и привързваньето си къмъ идеята; рисува ни портрета на Баба Тонка, участието ѝ заедно съ чедата си въ възстанията; описва самоубийството на Ангела Кънчовъ и неговата биография, — случката въ парахода „Германия“ и пр. Най-подробно г. Зах. Стояновъ разказва Заарското възстание, скитничеството на възстанницитѣ по горитѣ и сключва първата си книга слѣдъ подробно и интересно описание приготовленията за възстание прѣзъ 1876 год. и дѣятелностьта на Бенковски, Волова, Каблешкова и др. по пробужданье населението за бунтъ. Книгата спира на 20 априлъ, въ който день избухнѫ панагюрското възстание.

И двѣтѣ книжки сѫ лични спомени, които ще послужѫтъ за прѣкрасенъ материалъ и за твърда основа на историка, който би се наелъ да напише новата ни история. Сѫществува голѣма разлика въ начина на писаньето и изложението у двамата автори. Г. Заимовъ се мѫчи да бѫде по́-вече обективенъ, та за туй е здържанъ въ изказванье чувствата си; той напира по́-вече на психологическата и беллетристическа страна на работата, а историческитѣ подробности туря на второ мѣсто. Изложението е хубаво; язикътъ обработенъ; материалътъ сгруппиранъ добрѣ и систематически. Личноститѣ сѫ нарисувани по единъ особенъ начинъ, непрактикуванъ до сега отъ наши списателье; г. Заимовъ раскрива умственното и душевното състояние на всѣкого отъ героитѣ си, като: Левски, Христа Ивановъ (голѣмия) Берковски и другитѣ Хасковски „даскали,“ като се старае да ни обясни чрѣзъ това тѣхния характеръ и настроението имъ по възстанническитѣ работи. Психологическата часть е най-оригиналната страна отъ г. Заимовия трудъ, върху която, вѣрваме, сериознитѣ читателье ще обърнѫтъ особенно внимание.

Ако прѣгледаме добрѣ прѣдисловието, беллетристическата и психологическата части на „Миналото,“ то ще додемъ до съзнанье, че книжката е обработена сполучливо въ литературно отношение, защото авторътъ се е отнесълъ съзнателно къмъ материала, работилъ е съ любовь надъ него, обяснилъ е критически събитията както и причинитѣ, които сѫ ги прѣдизвикали.

Читательетѣ ще прочетѫтъ съ особенно удоволствие дохажданьето на *Отчето* въ стаята на Берковски, гдѣто заваря Дервишоолу-Аслана (Левски), узнаваньето бившiй диаконъ и разказваньето съня си за „котарашката опашка и владишката патерица“; сѫщо тъй хубаво е написано вълнението на *„Звукаря“* (самий авторъ) при срѣщата му съ прѣблечения диаконъ и негова селенинъ; отъ характеристикитѣ особенно пълни и испъкнѫли сѫ за Берковски и „Азаата“, на когото развитието се състои въ събирането „дълги и прѣдълги свѣдѣния изъ „Дунавъ“ и „Едирне“ (вѣстници) за изгубваньето на нѣколко крави и магарета; подробното описание на Митхадъ пашовия

атъ“ и пр. заедно съ масалитѣ на Насрадинъ-Ходжа. Тукъ-тамѣ нѣкои отъ характеристикитѣ сѫ тъмнички, прѣкалени и напрѣгнѫти, но изцѣло тѣ сѫ сполучливи и оригинални. На края на книжката е напечатано едно оригинално писмо до доктора В. Берона, като отговоръ на претенциитѣ на послѣдния да заптиса само за себе си описваньето и обсѫжданьето „възстаническитѣ движения въ XIX вѣкъ“, претенции изложени въ едно отворено писмо, напечатано въ „Славянинъ“ и адрессувано до г. Заимова.

„Запискитѣ по българскитѣ възстания“ сѫ изложени тъй, както сѫ текли самитѣ събития едно подиръ друго прѣдъ очитѣ на самия авторъ; самата дума „записки“ указва ясно формата на изложението. Авторътъ е съзнавалъ важното значение, което иматъ за събитията личноститѣ, та се е спиралъ твърдѣ подробно въ изрисуваньето имъ тамъ, гдѣто тѣ излѣзѫтъ, като дѣятелье въ разказваното събитие. Г. Захарий Стояновъ особенно се е спрѣлъ въ тъзи си книжка надъ Баба Тонка, Ангела Кънчовъ, Бенковский и Волова, като споменува тукъ-тамѣ и за Василя Левски, биографията на когото той написа подробно и прѣкрасно въ особенна книжка. Като участникъ въ повечето описани движения, авторътъ изказва своитѣ чувства и впечатления, своитѣ бѣлѣжки за хората и мѣсноститѣ, за правитѣ и обичаитѣ. Зах. Стояновъ не е сдържанъ и обективенъ, като Заимова, но гдѣ му падне пѫть и му прилѣгне, стрѣля ядовити стрѣли върху изедницитѣ, прѣдательетѣ, философствуѭщитѣ ментори и върху нѣкои бунтовници, които само продаватъ чалѫмъ на думи, па като дойде врѣме за работа, криѭтъ се или пъкъ се отказватъ отъ идеята. За всички такива авторътъ е безпощаденъ; той говори безъ забикалки, съ най-остри думи и съ най-дълбоко прѣзрѣние. Всѣки читатель може да сѣти къмъ кои личности авторътъ има особенна обичь; той не крие въсторга си и удвоява енергията си, когато иска да прѣдаде този си въсторгъ и на читательетѣ. Язикътъ е простъ и общедостѫпенъ за разбиранье; рѣчьта е чисто българска. Книгата цѣла е написана прѣвъсходно, но особенно, вѣрваме, ще хареса на читательетѣ описанието на събранието въ „*Оборище*“; тука авторътъ е приложилъ особенно старание за да схване и най-малкитѣ физически и фактически подробности, за да прѣдстави картината пълна и величественна, каквато е била наистина. Описанието на Оборище е поетически — масторско. Прѣдъ насъ се изправя драгий и юначний попъ Грую, утрупанъ съ свещенни одѣжди и военни орѫжия, въсхитенъ, неспокоенъ; прѣдъ насъ стои твърдий и непрѣклонний герой и ненавистникъ на „грамматицитѣ“ Бенковский, кроткий, женственний апостолъ Воловъ и всички други чисто-народни депутати на великото бунтовническо събрание; ний всички истръпваме и посърнуваме, като че ей сега мѣжду краката ни се промита и пълзи злокобната змия, която слиса събранието въ Оборище. Таквизъ страници рѣдко се пишѫтъ, и ние, читательетѣ, рѣдко ще прочетемъ другадѣ. Зах. Стояновъ тъй е вдаденъ и залибенъ въ идеята, за която ставатъ толкова жертви, щото намѣста той се възнася до лиризмъ. Съ каква симпатия напр. дѫхатъ редоветѣ му за Ивана Арабаджията, този простъ работникъ, който се е идеализиралъ, който се е вдалъ и тѣломъ и духомъ въ

високата идея за свобода. Г. Зах. Стояновъ е не безучастенъ къмъ сегашнитѣ врѣмена, защото често той исказва негодуваньето си къмъ дребнитѣ челѣчета, които мислѭтъ да играѭтъ велики роли съ мюзевирлици и шарлатанлѫкъ, прикрити подъ ѳракове, цилиндри и благородни манери.

Искаме да укажемъ на една обща черта, която характеризира историята на възстанническитѣ движения, за която свидѣтелствуватъ и двамината автори-очевидци, и на която особенно напира г. Захария Стояновъ. Тъзи черта е исключителното почти участие въ възстанието на прости хорица, самоуци, безъ дипломи, безъ степени и пр. На́й-главнитѣ дѣйци, като Левски, Бенковски, Воловъ, Караджата, Даскалъ Киро, Никола Ганчовъ, Обретенови и много други, сѫ хора безъ дипломи и сиромаси; исключение правѭтъ нѣкои образованни бунтовници измѣжду русскитѣ въспитанници (Ботевъ, Воловъ, Стамболовъ, Измирлиевъ, Пановъ и пр.). По́-образованичкитѣ ни младежи или съвсѣмъ сѫ отказвали да се борѭтъ за свобода, като сѫ проповѣдвали да се мирува и да се напрѣдва само съ наука, или пъкъ, ако сѫ участвували въ възстанието, то всячески сѫ се мѫчили да исклинчѫтъ отъ опасностьта — бѣсилото или куршума. На́й-самопожертвовани и юначни борци сѫ били самоукитѣ наши братя, които съставляватъ дългия списъкъ на мѫченицитѣ за народа си, та и до сега тѣ сѫ на́й-на чело при каква да е опасна борба за права̀ или принципъ. Разбира се, че е твърдѣ важно да се разяснѭтъ причинитѣ на туй явление, което констатирано отъ историята, прѣпорѫчва тъй злѣ нашата образованна младежь, отъ която всички очакваме за напрѣдъ да ни води юначно въ борбата за правдата и реда.

Отъ двѣтѣ книги, г. Стояновата ще намѣри повече читателье, защото изложението ѝ е по́-близу до разговорната рѣчъ, и я прави чрѣзъ това по́-достѫпна за проститѣ ни градски и селски читателье, които съ особенна услада четѫтъ писаното за българскитѣ възстания. Книгата на г. Заимова, особенно началото ѝ, като отвлечено и сериозно, ще плаши простичкитѣ читателье, защото тѣ не сѫ привикнѫли да четѫтъ психологически разсѫждения, нито пъкъ сѫ до толкозъ развити, за да разберѫтъ и усвоѭтъ подобни разсѫждения. Но за сериознитѣ и по́-развити читателье, вѣрваме, че трудътъ на г. Заимовъ ще е твърдѣ прѣкрасенъ и интерессенъ.

Недостатъци въ книгата на г. Зах. Стояновъ, ние виждаме въ външната страна на труда му, въ грамматическата небрѣжность и въ отсѫтствието на система, която го кара да размѣсва въ расказа си разни събития и прѣдмѣти, които, расказани систематически, би били по́-удобни за усвояванье отъ читательетѣ; авторътъ, напр. прѣкъсва разказа за нѣкое събитие на срѣдата му, за да опише потрета на лицето, което дѣйствува или се споменува въ разказваното събитие. Отъ „Записки“ ние нѣмаме право да искаме пълна научна система, но едно малко наредено сгрупиранье на материала би направило книгата още по́-прѣкрасна и неуцѣнима. Ние разбираме защо г. Стояновъ е помѣстилъ дългото описанье живота на овчеритѣ и абаджийтѣ, мѣжду които е живѣлъ, но, чини ни се, че цѣльта щѣше да бѫде пакъ достигнѫта, ако туй описанье бѣше по́-сбрано и кратко, за да бѫде по́-

свързано съ другия материялъ. Сега, както е изложението, то нѣма тѣсна свръска съ бунтовническитѣ движения, и прилича, че наистина е чисто економически-социаленъ трудъ, трудъ хубавъ, изложенъ добрѣ, но само взетъ отдѣлно и самостоятелно.

Г. Заимовъ може да се укори само въ излишна любовь къмъ нѣкои психологически термини и опрѣдѣления, защото макаръ и да обяснява сполучливо послѣднитѣ съ нагледни сравнения, но тѣ даватъ на труда му нежелателна специална боя.

Изобщо двѣтѣ озаглавени книги сж рѣдки явления въ нашата кьопава литература, въ която титлитѣ „извѣстенъ“ се даватъ на вересия или за книжовенъ буклукъ. Едноврѣменното появяванье и на двата трудове сж добъръ бѣлѣгъ, че почваме да издаваме сериозни книги. Вѣрваме, че авторитѣ нѣма да се оплачжтъ, че имъ липсватъ читателье, защото такива има мнозина, които съ жажда чакатъ да четжтъ нѣщо скопосно написано. Насъ особенно ни радва, че такива достойни политически работници въ минжлото, сега се явятъ, като даровити и добросъвѣстни списателье. Таквизъ автори, като г. Зах. Стояновъ и Заимовъ заслужватъ нáй-искрено насърдчение за хубавитѣ си трудове, които ние препоржчваме на читательетѣ си отъ душа и сърдце. Очакваме съ нетърпение вторитѣ книжки на сжщитѣ автори.

П. П-въ.

III.

КНИГОПИСЪ.

Въ редакцията на „Периодическото Списание" се приехѫ долуозначенитѣ книги, подарени за библиотеката на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ:

I. **Отъ г. Д-ръ Н. Планинский въ Сливенъ:**

1. Отборъ отъ животописи на Велики мѫжье отъ всички врѣмена и народи. Книга първа. Съставилъ А. Т. Илиевъ. Издава Д-ръ Н. Планинский. Сливенъ, въ печатницата на вѣстникъ „Българско Знаме". 1884. 8°, стр. 164. Цѣна 2 франка.

II. **Отъ г. Ивана Вазова:**

1. Поля и гори, нова сбирка стихотворения. Отъ И. Вазова. 1882—1883. Пловдивъ. Издание и печатъ на Д. В. Манчовъ. 1884. 8° стр. 216, цѣна 2 лева.

III. **Отъ г. Д. Ц. Коцова:**

1. Лекции по педагогиката, четени отъ Д. Ц. Коцова въ привръменнитѣ педагогически курсове презъ 1879, 1880, 1881 година въ Видинъ. Видинъ, печатница на Коста Адамовичъ. 1882. 8°, стр. 32, цѣна 60 ст.

2. Естествоведение за трето отдѣление на първоначалните народни училища (споредъ программата отъ Министерството на Просвѣщението). Отъ Д. Ц. Коцовъ. Трето издание. Преработено и допълнено. Руссе, скоро-печатница на в. „Славянинъ". 1883. 8° стр. 30, цѣна 40 стот.

3. Географическо отечествоведение за трето отделение въ първоначалните народни училища. (Споредъ программата отъ министерството на просвѣщението). Отъ Д. Ц. Коцова. Трето издание. Преработено и допѫлнено. Руссе, скоропечатница на в. „Славянинъ." 1883. 8°, стр. 24, цѣна 40 ст.

IV. **Отъ Н. Д. Козльова:**

1. Стихотворения: Старъ Помянъ, отъ Н. Д. Ковльевъ. Напечатана съ иждивението на Лѣсковското читалище „Напредъкъ". Търново, печатницата К. Тулешкова. 1883. 8°, стр. 74, цѣна 1 левъ.

V. **Отъ прѣводачитѣ:**

1. М. Островский: Кратка хронология на Всеобщата История. Старитѣ, срѣднитѣ и новитѣ вѣкове. За II и III классове на гимназиитѣ и трикласснитѣ училища. Прѣвели и издаватъ С. Станимировъ и Н. Голосмановъ. Руссе, печатница на Р. М. Каролева. 1883. 8°, стр. 31, цѣна 60 ст.

2. И. Янчинъ: Кратъкъ учебникъ по Географията. Курсъ II-ий (Африка, Азия, Австралия и Америка), за ученицитѣ въ гимназиитѣ и трикласнитѣ народни училища. Съ карти въ текста. Прѣвели отъ Русски (отъ 6-то поправено издание) Р. Каролевъ, С. Станимировъ и Н. Голосмановъ. Руссе, печатница на Р. М. Каролевъ. 1884. 8°, стр. 100.

VI. **Отъ книжарницата на г.г. Тодоровъ и Христовъ:**

1. Разказъ „Само единъ денъ право". Превелъ отъ русски Никола С. Шарапчиевъ. Издава книжарницата на Тодоровъ и Христовъ въ Търново. 1883. 8°, стр. 64, цѣна 70 стот.

VII. **Отъ г. Д. В. Манчова:**

1. Българска Христоматия, или сборникъ отъ избрани образци по всичкитѣ родове съчинения, съ приложение на кратки жизнеописания на най-знаменититѣ списатеде. За въ класоветѣ на градскитѣ училища и на реалнитѣ гимназии. Съставихѫ: И. Вазовъ и К. Величковъ. Часть I. Проза. Книжарница на Д. В. Манчовъ, Пловдивъ, Свѣштовъ, Солунъ. 1884.

VIII. **Отъ г. М. Георгиева:**

1. Билкитѣ въ народната ни медицина, отъ М. Георгиевъ, прѣподаватель на природнитѣ науки при Софийската държавна класическа гимназия. Препечатано отъ IV книжка на „Медицинска сбирка." София, Държавна печ тница. 1883. 8°, стр. 33.

2. Слънцето и подчиненитѣ нему небесни тѣла. Скаска отъ Михаилъ Георгиевъ, преподаватель на природнитѣ науки при държавната Софийска класическа гимназия. Отдѣлно отпечатано изъ VII и VIII книж. на „Учебенъ Вѣстникъ". Срѣдецъ, Държавна печатница 1883. 8°, стр. 39.

IX. **Отъ г. П. Сирку въ С. Петербургъ:**

1. Полихроній Сырку: Исторія свѣтскихъ сказаній, повѣстей и разсказовъ въ старинной Болгарской литературѣ. Томъ второй. Византійская.

X. **Отъ г. Дацова:**

1. Байрактаръ Бояна. Разказъ изъ Херцеговското възстание 1875 година Отъ П. Поповичъ. Превелъ: С. Ж. Дацовъ. Русчукъ, скоропечатница на в. „Славянинъ". 1881. 8°, стр. 16 цѣна 30 ст.

2. Зайчаръ и неговото население (единъ отъ българскитѣ предѣли въ Сърбия) отъ С. Ж. Д—въ. Прѣпечатено отъ „Периодическото Списание" на бълг. книж. дружество, кн. VIII и IX. Срѣдецъ Държавна печатница. 1884. Голѣма 8°, стр. 38. Цѣна 50 стотинки.

3. Черницитѣ и коприната. Кратко ръководство за сѣянье и отгледванье черници и храненье свилени буби. (Съ рисунки въ текста). Съставилъ С. Ж. Дацовъ. София, държавна печатница 1884. 8°, стр. 62. Цѣна 1 л. 20 стотинки.

XI. **Отъ г. С. Шивачова.**

1. Ключъ на программата за испитвание кандидатитѣ за адвокати въ Източна Румелия. Отъ С. Шивачовъ. Сливенъ, печатница на вѣстникъ „Българско Знаме". 1884. 8°, стр. 101.

XII. **Отъ г. П. Иванова:**

1. Апостоли за свободата. Драма въ три дѣйствия отъ П. Ивановъ. 1884. Издаиие и печать на Христо Г. Дановъ въ Пловдивъ. 8°, стр. 76. Цѣна 1 левъ.

XIII. **Отъ г. Д. Василиева:**

1. Братушка. Комедия въ едно дѣйствие (изъ живота ни). Отъ Димитръ Василиевъ. Пловдивъ, Областна печатница 1883. 8°, стр. 24. Цѣна 30 стотинки.

XIV. **Отъ статистическото бюро:**

1. III Статистика на Княжество България. Общи резултати отъ прѣброяваньето на населението на 1 Януарий 1881 г. Издава статистическото бюро. София, книгопечатница на Янко С. Ковачевъ и С-іе. 1884. 4°.

XV. **Отъ Дирекцията на народното просвѣщение въ Източна Румелия:**

1. Раппортъ до Негово Сиятелство Главний Управитель на Източна Румелия отъ директора на народното просвѣщение върху положението на учебното дѣло прѣзъ 1882—83 училищна година. Пловдивъ, Областна печатница. 1883. 4°.

XVI. **Отъ г. Г. В. Поппова, книжаръ въ Стара Загора:**

1) Кратка Психология и Логика, отъ Аристида К. Спатаки, докторъ на философията. Прѣведе за употрѣбявание въ българскитѣ срѣдни училища: Д. Т. Душановъ. Издава книжарницата Г. В. Поппова въ Стара Загора. Пловдивъ, Областна печатница. 1883. 8°, стр. 91. Цѣна: 1 львъ и 20 стотинки.

2. Учебникъ по Историята на Педагогията, отъ Аристида К. Спатаки, докторъ на философията. Прѣведе Д. Т. Душановъ. Удобренъ отъ дирекцията на народното просвѣщение, съ писмо подъ № 2061, за употребявание въ срѣднитѣ дѣвически училища. Издава книжарницата Г. В. Поппова въ Стара Загора. Пловдивъ, Областна печатница 1883. 8°, стр. 121. Цѣна 1 львъ и 60 стотинки.

3. Нагрждно труфило за майки, отъ Ивана Д. Аристоклеуса. Прѣведе за труфение българскитѣ майки, бавачки, учителки и ученички отъ горнитѣ классове на срѣднитѣ дѣвически училища: Д. Т. Душановъ. Издава книжарницата на Г. В Поппова въ Стара Загора. Пловдивъ, Областна печатница. 1883. 8°, стр. 59. Цѣна: 4 гроша или 80 стотинки.

XVII. **Отъ г. Никола П. Попова:**

1. Старобългарска грамматика, съ сборникъ отъ образци за четение, разборъ и прѣводъ. (Учебникъ за срѣдни училища). Съставилъ Никола П. Поповъ, прѣподаватель на българский езикъ въ Варн. държ. реална гимназия. Прага, печатница на д-ръ Едуардъ Грегръ въ Прага. Собственно издание. 1883. 8°, стр. 72. Цѣна 1 левъ.

XVIII. **Отъ г. Н. А. Начова въ Сливенъ:**

1. Докладъ на Сливненский префектъ за състоянието на округа и на разнитѣ въ него общи служби. (Прѣдставенъ на Сливненский главенъ съвѣтъ въ сессията му презъ септемврий 1883 год.). Сливенъ, печатница на вѣстникъ „Българско знаме". 1883. Стр. 43.

XIX. **Отъ г. Кавалджиева:**

1. Грамматический способъ за изучнание 10-тѣ части на рѣчьта по нагледенъ кроежъ (приблизително). Дѣлъ първий. За основнитѣ училища, трето отдѣление. Второ издание. Съставилъ Д. Кавалджиевъ. Сливенъ, печатница на вѣстникъ „Българско Знаме". 1883. 8°, стр. 75. Цѣна 4½ гроша.

XX. **Отъ автора;**

1. Писма на единъ румелийский Българинъ. Книжарница на Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ, Русчукъ, Солунъ. 1879. 8°, стр. 117. Цѣна 1 франкъ 50 сант.

XXI. **Отъ г. Ј. М. Жујовића у Београд:**

1. Прилови за палеоетнологију српских земаља, од Ј. М. Жујовића, проф. велике школе. Београд, у краљевско-српској државној штампарији. 1883. 8°, стран. 15.

2. Приступно предање. Јована Жујовића, суплента велике школе. Држано 16 Децембра 1880. Отштампано из „Просветног Гласника." У Београду, штампано у државној штампарији. 1881. 8°, стр. 22.

3) Кратки преглед историје минералогије, извео Ј. М. Жујовић, проф. велике школе. Београд, у краљевско-српској државној штампарији. 1883. 8°, стр. 71.

4. Note sur les roches éruptives et métamorphiques des Andes, par J. Joujovitch. Belgrade, imprimerie national. 1880.

XXII. **Отъ г. Никола Бончевъ:**

1. Сборникъ отъ Български народни пѣсни. Събралъ Николай Бончовъ. Издава съ Деню Н. Поповъ. Варна, печатница на Х. Хаджи Ралева. 1834. 8°, стр. 192. Цѣна 2 лева и 20 ст.

XXIII. **Отъ издателката:**

1. Изтупленный дьрвишъ, или Възточный въпросъ. Отъ Г. С. Раковскаго. Издава го Неша Стойкова, сестра на Г. С. Раковски. Пловдивъ, Областна петатница. 1884. 8°, стр· 72. Цѣна единъ левъ (златенъ франкъ).

XXIV. **Отъ редакцията на Руский филологически вѣстникъ въ Варшава:**

1. А. Смирновъ. Сборникъ Древне-Русскихъ памятниковъ и Образцевъ народной русской рѣчи. Пособіе при изученіи исторіи русскаго языка. Варшава, въ типографіи М. Земкеевича и В. Ноаковскаго. Краковское предмѣстье, №° 415 (15). 1882. 8°, стр. 226 + I—VI. Цѣна 1 руб.

XXV. **Отъ Сърбското Учено Дружество въ Бѣлградъ:**

1. Гласник Српског Ученог Друштва. II одељак, књига XIV. Историјски споменици Јужнихъ Словена и околних народа. Из Италијанских архива и библиотека. Написао Виђентије Макушев, редовни професор у свеучилишту Варшавском, дописни члан Петроградске Академије за науке, Српскога ученог друштва и т. д. Књига 2.

XXVI. **Отъ г-на Георги Златарски:**

1. Материяли по геологията и минералогията на България, II геологически профилъ отъ Видинъ презъ Бойница, Вършка чюка, Макрешъ, Бѣлоградчикъ до Горний Ломъ и отъ Долний Ломъ, презъ Превала, Чепоровци, Исловица до Берковца. Отъ Георги Н. Златарски. Препечатано отъ книжка VI на периодическото списание на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ. Срѣдецъ. Държавна печатница 1883 год. и 8°, стр. 1—27.

XXVII. **Отъ издателя.**

1. Червенитѣ Панталони. Комедия въ едно дѣйствие (преводъ отъ гръцки). Издава Кирилъ Х. Янчевъ. Пловдивъ печатницата на Д. В. Манчевъ. 1884 г. 8°, стр. 1—46.

XXVIII. **Отъ авторътъ:**

1. Геѹграфия и История, за учение въ III и IV отдѣление. Допълнение на книга Бащинъ езикъ. Състави Д. В. Манчевъ. Книжка препорѫчана отъ Областний училищенъ Съвѣтъ. Печатница и книжарница на Д. В. Манчевъ въ Пловдивъ, Свищовъ и Солунъ. 1883 г. и 8°, стр. 1—152. Цѣна 1 левъ.

2. Бащинъ Езикъ за малки дѣца. Първа година. Букварь и първа читанка за учение слѣдъ букварътъ. Съ примѣри за първоначално писание и рисувание и съ изображения изъ книгата. Състави Д. В. Манчевъ. Одобрена отъ Управляющий отдѣла на Народното Просвѣщение и духовнитѣ дѣла. 16-то издание. Книжарница на Д. В. Манчевъ въ Пловдивъ, Свищовъ, Солунъ 1883 год. 8°, стр. 1—111 Цѣна 60 ст.

3. Бащинъ Езикъ за малки дѣца. Втора година. Втора читанка за учение слѣдъ букварътъ. Съ изображения. Състави по начинътъ на Ушинский Д. В. Манчевъ. Одобрена отъ Управ. отдѣла на Народното Просвѣщение и духовнитѣ дѣла. Тринадесето издание. Книжарница на Д. В. Манчевъ въ Пловдивъ, Свищовъ, Солунъ. 1883 год. 8°, стр. 1—128. Цѣна 80 ст.

4. Бащинъ Езикъ за дѣца. Третя година. Третя читанка за учение слѣдъ букварътъ, съ изображения. Състави Д. В. Манчевъ: Одобрена отъ Управ. отдѣлътъ на Народното Просвѣщение и духовнитѣ дѣла. 9-то издание. Книжарница на Д. В. Манчевъ, Пловдивъ, Свищовъ, Солунъ. 1884 г. 8°, стр. 1—141 + I—III. Цѣна 1 левъ.

XXIX. Отъ д-ра Конст. Иречека.

1. Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe, eine Historisch-Geographische-Studie von D-r Constantin Jos. Irecek. Prag 1877. Verlag von F. Tempsky. 8°, стр. 1—1872 + VI.

XXX. Отъ издательтъ:

1. Здравецъ. Списание за забавление и наука на Българската младежь. Първа година. Цѣна 1 рубла. Редакторъ-издатель Тончо Мариновъ 1882 год. 8°, стр. 208.

2. Сжщото списание отъ сжщий за 1883 год. Цѣна 1 руб. 8°, стр. 192.

3. Методика по законъ Божий за учителитѣ въ народнитѣ училища. Съставилъ Аѳ. Ѳ. Соколовъ. Преведе отъ Русски Тончо Мариновъ. Одобрена отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение въ Источна Румелия. София. Книгопечатница на Янка Т. Ковачевъ. 1882 год. 8°, стр. 143 цѣна 8 гроша.

4. Шекспиръ въ расказъ за дѣтца. Пьрва книжка Шейлокъ венециянский търговецъ превежда отъ Русски и издава Тончо Мариновъ. Варна 1881 г. Печатница Р. И. Блъсковъ. 8°, стр. 22. Цѣна 20 ст.

5. Шекспиръ въ расказъ за дѣтца. Втора книжка, Мѣра за мѣря, превежда отъ Русски и издава Тончо Мариновъ. София. Книгопечатница на Янко С. Ковачевъ. 1882 г. 8°, стр. 16. Цѣна 20 стотинки.

6. Български Народни Гатанки. Българска мждрость 777 гатанки издава Тончо Мариновъ. Книжка първа. София. Скоропечатница на Янко С. Ковачевъ. 1879 г. 8°, стр. 52. Цѣна 60 сн.

XXXI. Отъ авторътъ:

1. Ржководство за унтеръ-офицеритѣ при изучванието на разсипалний строй. Спорѣдъ „Устава о строевой пѣхотной службѣ" съставилъ поручикъ В. П. Дѣловъ. Варна 1884 г. 16°, стр. 55. Цѣна 40 стот.

2. Окопи за пѣхотата съ необходимитѣ свѣдения за унтеръ-офицеритѣ. Съставилъ съгласно „Наставления по самоокапиванію пѣхоты малою лопатою." Поручикъ В. П. Дѣловъ. Варна 1884 год. 1°, стр. 15. Цѣна 20 ст.

3. Учебна книжка за рядовитѣ солдати въ пѣхотатя, съдържаща всичкитѣ свѣдения, нужни за всѣкий солдатинъ въ Българската войска. Съ портретя на Негово Височество и съ 33 рисунки. Съставилъ поручикъ В. П. Дѣловъ. Варна 1884 год. 8°, стр. 92. Цѣна 1 левъ.

XXXII. Отъ Областната реална гимназия въ Пловдивъ.

1. Вторий годишенъ отчетъ на Обласната реална гимназия въ Пловдивъ за учебна година 1882—83. Съдержание: 1) Нѣщо по българския язикъ отъ П. Р. Славейковъ, преподаватель. 2) Кратко описание изъ историята и географията на Българ. земи отъ В. Добрузский, преподаватель. 3) Училищенъ отчетъ отъ Управителя на гимназията Г. Караджовъ. Пловдивъ Областна печатница 1883 г. 8°, 102. (Два екземпляра).

XXXIII. Отъ книжарницата на Хр. Дановъ:

1. Учебникъ по Православний Християнский Катихизисъ. Съставилъ по ржководството на Високопреосвященнаго Филарета, Владимиръ Ив. Петковъ. Разглѣданъ и одобренъ отъ Св. Български Синодъ за употрѣбление въ православнитѣ училища. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, Пловдивъ. Цѣна 1 л. 60 ст.

XXXIV. Отъ преводача:

1. Въспитание умственно, нравственно и физическо отъ Хербертъ Спенсеръ. Превелъ послѣдното английско издание Добри П. Тинковъ. Издава книжарницата на „Българско Знаме." Сливенъ, печатница на вѣстникъ „Българско Знаме," 1884.

XXXV. **Отъ прѣводача:**

1. Комедия отъ грѣшки въ петь дѣйствия, превелъ Кр. Ив. Мирский. Варна 1884. Печатница на Х. Н. Войниковъ и С-іе въ Варна. Цѣна 80 ст.

2. Книжовникъ, драма въ двѣ дѣйствия по Скриба и Морвела; и Пепелъ въ окото, комедия въ едно дѣйствие по Емиля Вендлинга, отъ Крьстя Ив. Мирский. Русе, скоропечатница на в. „Славянинъ" 1884. Цѣна 1 л. 30.

XXXVI. **Отъ прѣводача:**

1. Наставление за самоокопаванието на пехотата съ малката лопата. Превелъ поручикъ Златоустовъ. Издава Военното Министерство. София, Книгопечатница Я. С. Ковачевъ и С-іе. 1884.

XXXVII. **Отъ съставителя:**

1. Учебникъ по Латинский языкъ, споредъ Чешкий учебникъ отъ Ф. Риссъ, за българскитѣ гимнazии. Съставилъ Ив. Брожка, преподаватель на Латинский языкъ при класическата гимназия въ Срѣдецъ. Настоящий учебникъ е удобренъ отъ Учебний Съвѣтъ при Министерството на Нар. Просвѣщение и за напечатванието му се отпуснаха 800 лева държавна помощь. Срѣдецъ. Народна печатница на Богданъ Прошекъ, 1884.

XXXVIII. **Отъ прѣводача:**

1. Записки на единъ лудъ, отъ Н. В. Гоголя. Превелъ Х. М. Златоустовъ. (Собственно издание на преводача). София, Книгопечатница Янко С. Ковачевъ и С-іе, 1884. Цѣна 40 ст.

XXXIX. **Отъ съставителя:**

1. Геометрия и чъртание за долнитѣ класове на срѣдни учебни завѣдения и трикласни училища. (Съ 342 чъртежа въ текстътъ). Съставилъ А. Тодорановъ, (второ, поправено и допълнено издание). Търново, книгопродавницата на Н. Тодоровъ, 1883 год.

XL. **Отъ прѣводача:**

1. Историята на едно прѣстѫпление (показание отъ единъ свидѣтель), отъ Викторъ Хюго, превелъ отъ французски Д. Х. Ивановъ. Часть I. Издава А. Паламидовъ. Пловдивъ, Областна печатница, 1884. Цѣна 2 лева.

XLI. **Отъ автора:**

1. Образци за рисувание отъ Л. Л. Лукашь. Издание и печать на Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ.

2. Рѫководство къмъ образци за рисувание, написалъ Л. Л. Лукашь. Прегледано и одобрено отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение. Пловдивъ, издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1882.

XLII. **Отъ съставителя:**

1. Втора Читанка за четение въ втора година подиръ изучвание буквитѣ или за второ отдѣление въ народнитѣ училища; по методата на русский педагогъ К. Ушинский, съставилъ Н. В. Сарановъ. Прегледана и одобрена отъ Дирекцията на Нар. Просвѣщение. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ, 1883.

XLIII. **Отъ прѣводачката:**

1. Елементарни уроци по дедуктивната и индуктивна Логика съ въпроси, упражнения и рѣчникъ отъ логически термини, отъ Стенлей Джевонсъ (по английското ново издание). Превела Екатерина Н. Каравелова. Издание и печатъ на Х. Г. Дановъ въ Пловдивъ 1884. Цѣна 3 лева.

(Слѣдва).

Прѣзъ текѫщата 1884 година въ редакцията на „Периодическото Списание“ се приематъ слѣдующитѣ журнали и вѣстници:

1. **Русскій филологическій вѣстникъ.** Ученый журналъ. За годинитѣ 1880—81—82 и 83 сѫ испроводени изъ единъ пѫть.

Тоя интересенъ журналъ излазя четири пѫти въ годината (въ неопрѣдѣленно врѣме). Всѣкоя книжка съдържа отъ 10 до 15 печатни коли, така щото общото число печатни коли въ едно годишно течение достига — до 50. Годишната му цѣна е седемь книжни рубли съ доставката. Прѣдмѣтъ на журнала е: езикъ, народна поезия и древна литература на славенскитѣ племена, прѣимущественно на русский народъ. Освѣнъ разнитѣ материали, изслѣдвания, критики и проч., въ всѣкой брой на журнала се прибавятъ и нѣколко листа по педагогический отдѣлъ, въ който ще влязятъ: а) статии за прѣподавание на русский езикъ и словесность въ учебнитѣ заведения, прѣимущественно въ срѣднитѣ; б) критика на учебницитѣ по тие прѣдмѣти; в) разни извѣстия и забѣлѣжки, които иматъ отношение въ прѣподаваньето на езика и словесноста и проч. Желаѭщитѣ да приематъ тоя журналъ, да се адресиратъ така: Въ Варшаву. Въ редакцію русскаго филологическаго вѣстника.

2. **Странникъ.** Духовный журналъ. Четвертый годъ. Изданія подъ новой редакціей. 1884. С. Петербургъ.

Споредъ обнародваната программа списанието „Странникъ“ отъ 1880 г., подъ новата редакция, мѣжду разнитѣ критически и библиографически статии на новитѣ произведения по русската духовна литература, извѣстия и забѣлѣжки по въпроса на общественний животъ, народното образование и проч., ще съдържа отборъ статии по слѣдуѭщий редъ: а) общедостѫпни статии, изслѣдвания, забѣлѣжки и необнародвани материяли по всичкитѣ отдѣли на русската църковна история; б) статии по разнитѣ отрасли на богословското знание, прѣимущественно по общата църковна история; в) църковни слова, поучения, рѣчи, бесѣди и други правоучителни произведения; г) разскази, повѣсти, характеристика, прѣгледъ на минѫлото и сегашно положение на духовенството; д) важни съврѣменни явления изъ църковно-религиозний животъ на православний и неправославний свѣтъ на истокъ и западъ, особенно у Слявенитѣ и проч. и проч.

Списанието „Странникъ“ излива всѣки мѣсецъ и всѣки брой състои отъ 10 до 12 и повече печатни коли. Спомоществованието за едно годишно течение е осемь книжни рубли за въ странство. Желаѭщитѣ могѫтъ си достави това списание, както и прѣдишнитѣ му течения, отъ самата редакция по слѣдующия адресъ: Въ редакцію журнала „Странникъ“, въ С. Петербургѣ (Невскій просп., д. № 167).

3. **Дневникъ казанскаго общества врачей при императорскомъ университетѣ.** 1883 (седьмой годъ). Подъ редакціей предсѣдателя общества *А. В. Петрова,* ординарнаго профессора патологической анатоміи при императорскомъ казанскомъ университетѣ. Казанскаго общества врачей годъ шестнадцатый. Казань, типографія императорскаго университета. 1883. 8°. стр. 440.

4. **Дневникъ казанскаго общества врачей** при императорскомъ университетѣ, (Восьмой годъ). 1884.

„Дневникъ казанскаго общества врачей при императорскомъ университетѣ“ се издава въ отдѣлни коли два пѫти въ мѣсеца, така щото годишното му издание ще съдържа въ себе не по-малко отъ 24 печатни коли. Съгласно съ постановлението на обществото „Дневникъ“ ще състои отъ два отдѣла: общий и мѣстний.

Годишната цѣна на „Дневникъ“ за текѫщата година е само три рубли въ прѣдплата и се исписва направо въ редакцията въ Казань, въ общество врачей при университетѣ.

5. Журналъ министерства народнаго просвѣщения. Шестое десятилѣтіе. Часть CCXXXI. 1884. С. Петербургъ, типографія В. С. Балашева. Средняя Подъяческая, № 1. 1884.

Освѣнъ правителственнитѣ распореждания относящи се до просвѣщението въ Руссия, въ тоя журналъ се печататъ отборъ статии по отдѣла на педагогията и науката, критики и библиографии, и современна лѣтопись по учебното дѣло въ Руссия и вънъ отъ нея. Журналътъ излязя въ началото на всѣки мѣсецъ и всѣки брой състои отъ около 39 печатни коли. Годишната му стойность е 13 руб. 75 коп. Подписка се приема: въ редакціи (по Троицкому переулку, домъ № 13) въ С. Петербургѣ.

6. Университетскія извѣстія. Годъ XXIV. Кіевъ, 1884.

Прѣзъ текущата (1884) година книжкитѣ отъ „Университетскія Извѣстія" излизатъ въ края на всѣки мѣсецъ, и всѣка книжка се състои отъ 20 и повече печатни коли. Цѣната за 12 книжки е седемь рубли. Желаѣщитѣ да получаватъ тоя журналъ да се обърщатъ направо въ „Правление университета св. Владиміра въ Кіевѣ."

Цѣльта ня тоя журналъ е: да доставя на членоветѣ отъ университетското съсловие свѣдѣния, които имъ сѫ необходими по тѣхнитѣ отношения къмъ университета, и при това, да запознава публиката съ състоянието и дѣятелноста на университета и съ различнитѣ негови части.

7. Извѣстія С. Петербургскаго Славянскаго благотворительнаго общества. 1884 год.

По съдържанието си, списанието „Извѣстія" се подраздѣля на три отдѣла, отъ които въ първий отдѣлъ се обнародватъ извлечения отъ протоколитѣ на обществото и въобще неговитѣ и на други подобни общества дѣйствия, въ вторий — прѣгледъ на общеславенското развитие и третий — славенски книгописни извѣстия, придружени съ кратки рецензии.

Годишната цѣна на „Извѣстія" (12 книжки, — всѣкоя книжка състои отъ 2 и повече печатни коли) изъ вънъ предѣлитѣ на Руссия е 2 рубли, и ония, които си запишѫтъ тазгодишното течение, ще получатъ безплатно и излѣзнѫлитѣ 3 броеве прѣзъ 1883 г. Писма и всичко що се отнася до списанието, испращатъ се по слѣдующия адресъ: Въ С. Петербургѣ, Площадь Александровскаго театра, д. № 7.

8. Журналъ русскаго физико-химическаго общества, при императорскомъ С. Петербургскомъ университетѣ. Годъ шестнадцатий. Отвѣтственный редакторъ Н. Меншуткинъ.

Годишното издание на Ж. Р. Ф. Х. О. състои отъ 9 книжки и всѣкоя една книжка — отъ 6 до 7 печатни коли. Цѣната му за текущата (1884) година е 5 рубли и желаѣщитѣ да го получаватъ трѣбва да се обърщатъ направо до редакцията на журнала въ С. Петербургский университетъ. въ химическата лаборатория.

9. Древности. Труды императорскаго московскаго археологическаго общества. Изданные подъ редакціею И. Д. Мансветова, секретаря общества. Томъ девятый. Выпускъ II и III. Съ 8-ю политипажами въ текстѣ и съ 4-мя таблицами снимковъ. Москва 1883. Цѣна 4 рубли.

10. Гласник српског ученог друштва у Београду.

11. Starine. Na sviet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

12. Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razreli filologičko-chistorički i filosofičko-juridički. U Zagrebu 1883.

13. Przeglad Powszechnu. Kraków. Druck W. L. Anczyca i Spółki. 1884.
Излѣзя всѣки мѣсецъ. Годишната му стойность е 32 лева.

14. Slovanský Sborník. Statí z oboru národopisu, kulturní historie a dějin literárního i společenského života. Redaktor Eduard Jelínek. 1884, v Praze.

15. Časopis musea království českého. 1882. Redaktor: Jos. Emler. V Praze.

16. Viestnik chrvatskoga arkeologičkoga družtva. Godina VI. U Zagrebu. 1884.

17. Spomenik šestsoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem. Založila i na svetlo dala Matica Slovenska. V Ljubljani. Natisnala Ig. Kleinmavr. & Jed. Bamberg. 1883.

18. Училищенъ дневникъ. Мѣсечно педагогическо списание на дирекцията на народното просвѣщение. Пловдивъ 1883—84. Областна печатница. Цѣната на цѣлата годишнина отъ 12 книжки е 40 гр. златни.

19. Домашенъ лѣкарь. Вѣстникъ за домашни медицински познания. Излязя два пѫти въ мѣсецъ. Редакторъ-издатель д-ръ Хр. Н. Етърски. Стойноста му се предплаща и за на всѫдѣ е: за година 7 лева, за $^1/_2$ грдина 4 лева.

20. Учебенъ вѣстникъ. Издава министерството на народното просвѣщение подъ редакцията на г. С. Вацова. Стойностьта му за текѫщата (1884) година е 8 лева за навсѫдѣ изъ българско, а за чужбина 10 фр. златни. Излязя въ края на всѣки мѣсецъ въ книжки отъ четире печатни коли.

21. Знание. Списание за наука и литература. Това периодическо списание е започнѫло да излязя отъ 1-й априлий т. г. въ Стара-Загора. Издава го книжовното дружество „Знание“ въ Стара-Загора. Цѣната му е 12 фр. за Източна Румелия, 14 за Княжеството и Македония и 16 за Европа. Излязя на 15 и 30 число на всѣки мѣсецъ.

22. Церковный вѣстникъ, издаваемый при С. Петербургской духовной академіи. Еженедѣлный журналъ въ двѣ части: часть официальная и часть неофициальная. Въ официальной части официальный органъ Святѣйшаго Синода и состоящихъ при немъ центральныхъ учрежденіи. Еженедѣлный журналъ съ неофициальною частію и съ неофициальными двухмѣсячными книжками прибавленій.

Това списание се получава въ дружеството отъ Априлий т. г. насамъ.

23. Русскія вѣдомости. Ежедневное издание. Годъ XXI. Излиза въ Москва.

24. Lužica. Měsačnik za zabavu a povučenje. Zhromadny organ serbskich towařstwow. Zamolwily redactor a wudavař: D-r plil. Ernst Muka w Kamjenicy, Administrator: Jan Kapleř w Budyšinje. Letnik 3.

25. Vjenac. Zabavi i pouci. God. XVI. Izlazi u Zagrebu svake subote na dva arka. Godišnja ciena 6 for., poštom i domaćim u kuću 7 for. Vlastničtvo i tisak dioničke tiskare. Izdavaju i uredjuju V. Klaić i M. Maravić.

26. Наука. Периодическо списание. Издава научно-книжовното дружество въ Пловдивъ. Излязя всѣки мѣсецъ. Пловдивъ, печатница на Д. В. Манчовъ, 1884. Годишна прѣдплата 4 нови рубли за Областа, 16 лева за Княжеството, 7 бумажни рубли за въ Россия, 8 фиоринта за Австрия и 5 бѣли меджидии за Турция.

27. Народний гласъ. Недѣленъ вѣстникъ. Излиза единъ пѫть въ недѣлята. Издатель и притежатель Д. В. Манчовъ.

28. Търновска конституция. Органъ на народната либерална партия. Излиза два пѫти въ седмицата: срѣда и сѫбота. Цѣната ѝ е: въ сѣверна и южна България: за година 20 лева; за 6 мѣсеца 10 л. Въ Македония и Одринско: за година $^1/_2$ л. т.; за 6 мѣсеца $^1/_4$ л. т. Единъ брой 25 ст. Отговорникъ К. Досевъ. Народна печатница на Б. Прошекъ.

29. Отечество. Вѣстникъ за политика, наука и литература. Излиза всѣка срѣда и сѫбота. Цѣна: за въ Княжеството, Одринско и Македония 20 л. за год.; 10

за 6 мѣс.; за въ други мѣста 25 л. за год.; 13 л. за 6 мѣс. Отговорникъ Н. Груевъ. Нар. печатница на Богданъ Прошекъ въ София.

30. Записки императорской академии наукъ. Томъ сорокъ седьмой. Книжка I. Санктпетербургъ, 1883 г.

31. Записки имеператорской академии наукъ. Томъ сорокъ седьмой. Книжка II. Санктпетербургъ, 1884 г.

32. Народенъ учитель. Чисто-научно ежемѣсечно списание. Цѣната за година е 2 рубли. Издава се въ гр. Руссе. Отговорний уредникъ Ст. Ив. Роглевъ. Съчинитель Др. Валтеръ.

33. Смѣшлю. Вѣстникъ хумористический, сатирический, политический и литературний. Цѣната за една година е: за Южна България 2 рубли нови, въ Северна България $2^1/_2$ рубли нови. Излиза всѣка сѫббота. Издатель и отговорникъ Ив. Дочковъ въ Сливенъ.

ГЛАВНО СЪБРАНИЕ

на

„Българското Книжовно Дружество“.

А.

Тържественно засѣдание на 29 Юлий 1884 година.

Засѣданието се отвори съ водосвѣтъ, извършенъ отъ Икономъ п. Тодора Митовъ и други столични свещенници въ присѫтствието: а) на **Негово Височество Князьтъ**, Височайший Покровитель на Дружеството; б) на г.г. Министритѣ и други чиновници; в) на присѫтствовавшитѣ при управителнитѣ засѣдания дѣйствителни и дописни членове, и г) на многобройна публика столични граждане и гражданки и гостье отъ други градове.

Слѣдъ свършването на водосвѣта и изслушванието рѣчьта, казана отъ прѣдсѣдательтъ на приврѣменний управителенъ комитетъ на дружеството, **Н. В. Князьтъ**, поздрави главното Събрание съ слѣдуѭщето слово:

Господа Членове на Българското Книжовно Дружество!

„Сърдечно се радвамъ, като гледамъ, че Българското Книжовно Дружество, което бѣше основано вънъ отъ България още прѣди 15 години отъ наши патриоти, е подновило въ свободна България сериозната си научна дѣятелность, и че вече желае да пристѫпи къмъ увеличение на своята толкова полезна за народа ни дѣятелность.

Азъ желаѭ и на драго сърдце ще помагамъ винаги на нашето дружество, щото да може то да напрѣдва постоянно къмъ светата си цѣль и да развива плодотворно своитѣ духовни трудове върху изучванието на страната и върху повдиганието на българската наша литература, съобразно съ истинскитѣ нужди на милото наше цѣлокупно отечество.

Богъ да Ви е на помощь, Господа!“

Ето и казаната отъ прѣдсѣдателя, г. В. Д. Стоянова, рѣчь:

Ваше Височество!

Достопочтенни Господарье и Господжи!

Дружеството, което сте почели съ Вашето присжтствие, е учрѣдено прѣди 15 години отъ нѣколко наши родолюбиви еднородци вънъ изъ България. Неговата цѣль е да спомага за умственний и духовенъ напрѣдъкъ на българский народъ, или, съ други думи да кажж, да спомага за сдружаванието на разпръснжтитѣ български умственни сили, какво то тѣ да не заглжхватъ, а ведно и задружно да работжтъ за привдиганието на българската сериозна книжнина.

Слѣдъ спиранието на познатитѣ „Български Книжици" въ Цариградъ, отъ учрѣжданьето на подобно едно дружество се являше една налѣжаща нужда за нашний народъ. А врѣмената тогава бѣхж такива, щото не дозволявахж и да се мисли за подобно нѣщо въ България, та за това и новосъставеното дружество трѣбваше да се отвори вънъ отъ отечеството ни, именно въ румжнска Браила. Основательетѣ му обаче не губехж надѣжда, че рано или късно тия злочести за народа ни врѣмена ще изминжтъ и че новосъставеното *„Българско Книжовно Дружество"* ще се прѣнесе единъ день въ България, гдѣто му е и мѣстото.

Чудесното избавление на нашний народъ дойде да изпълни тая надѣжда, и да іж изпълни даже пò-рано, отъ колкото можеше да се очаква.

Слѣдъ десетгодишното сжществувание въ чужда земля, Българското Книжовно Дружество биде честито да се прѣнесе въ столицата на свободна България, и тукъ да поднови своята дѣятелность по старий си редъ.

Макаръ че грамадний прѣвратъ, който освобождението ни направи въ общественний нашъ животъ, и да изискваше нѣкои измѣнения въ устава на дружеството, но се намѣри за добро да се поотложжтъ тие измѣнения, догдѣто самото врѣме и опитътъ (практиката) не изяснехж пò-добрѣ характера, който трѣбваше да имъ се даде. Споредъ мнѣнието на приврѣменний управителенъ комитетъ сега вече е настанжло врѣме за правилното извършвание на тия измѣнения,

и поради това комитетътъ си позволи да свика сегашното „главно събрание“, за да прѣобрази нашето дружество.

Прѣди да се пристѫпи към тая работа, не е злѣ да хвърлимъ единъ погледъ върху досегашната дѣятелность на дружеството, сѫщо и върху прѣдстоящата негова бѫдѫща дѣятелность. Споредъ досегашний си уставъ дружеството е било длъжно най-много да се труди:

1-во за разработване най-главнитѣ наши национални опори, именно: наший езикъ, нашата народна словесность, нашата история, наший народенъ битъ и пр.

2-ро за изучване нашето отечество и отъ други страни, като неговитѣ естественни богатства, неговий икономически битъ и т. н.

3-то за распространение истинната наука, истинното просвѣщение мѣжду народа ни, именно: за добрата наредба на училищата ни, за изработване добри учебни книги, и изобщо за обогатявание на книжнината ни съ добри и полезни списания.

Тава е било най-главната задача на дружеството.

Азъ, достопочтенни господарье, съмъ ималъ честьта да бѫдѫ отъ самото основание на дружеството и до днесь най-близъкъ свидѣтель на неговата дѣятелность, и, като такъвъ, въ сегашното тържественно събрание считамъ за своя длъжность да кажѫ по нѣколко думи за резултатитѣ, които сѫ произлѣзли отъ тая дѣятелность. Тукъ менъ прѣдлѣжи да изкажѫ нѣколко похвали за дружеството, и азъ ще ги изкажѫ безъ всѣко стѣснение, защото ни най-малко тѣ не могѫтъ да се относятъ лично къмъ мене, а принадлежѭтъ на други дѣятелье.

Дружеството, достопочтенни господарье, е поставило на здрава основа събирането паметницитѣ на народната наша словесность и езикъ. Обнародванитѣ въ нашето „Периодическо Списание“ материяли по тая часть не малко сѫ спомогнѫли за да се състави въ словесната филологическа наука едно пó-правилно понятие за наший езикъ. Доста е, чини ми се, да си наумимъ, че тия материяли накарахѫ знаменитий славистъ Миклошича да поизмѣни българский дѣлъ въ своята сравнителна граматика на словенскитѣ нарѣчия.

Относително езика ни дружеството е спомогнѫло не малко и да се пооправи и изравни нашето правописание, бъркотията на което прѣди 10—15 години нѣмаше край. Каквото и да казвать нѣкои за сегашното състояние на нашето правописание, но едно обективно изучванье на работата може да увѣри всѣкого, че въ това правописание твърдѣ малко сѫ онне пунктове, които могѫтъ да възбуждатъ още прѣпирня. Дружеството обаче и за тия дребни въпроси е приготвило вече потрѣбний наученъ материялъ, та се надѣва въ едно най-кратко врѣме да прѣдложи и за тѣхъ много или малко удовлетворително рѣшение. Само слѣдъ това рѣшение, по мнѣние на дружеството, ще се яви възможность за съставенье научно изработенъ учебникъ за писменний българский езикъ, сирѣчь граммматика, отсѫтствието на която тъй силно се чувствува сега въ нашата книжнина,

Слѣдъ тия бѣлѣжки за езика, нека прѣминемъ къмъ историята. Тукъ може смѣло да се каже, заслугитѣ на дружеството не сѫ малко важни. Материялитѣ и ученитѣ издирвания, които сѫ обнародвани въ досегашнитѣ книжки на „Пер. Списание“ по нашата политическа история, по историята на нашата черква, на нашата писменность и народно възраждание, се признаватъ вече и отъ европейский ученъ свѣтъ като единъ добъръ влогъ въ историческата наука. Тѣ спомогнѫхѫ за освѣтлението на доста много страни въ минѫлий животъ на народа ни.

По етнографията, по старата и нова география на България дружеството може съ гордость да каже, че е изнесло на свѣтъ материяли и издирвания.

Нашето дружество, достопочтенни господарье, биде честито да стори добъръ почетъкъ и за изучванье нашата геология, познаваньето на която е належаща държавна необходимость въ сегашно врѣме.

Не м гѫ да не споменѫ, че страницитѣ на нашия журналъ се украсихѫ и съ първитѣ научни студии по българската статистика.

Колкото за другитѣ клонове на нашата книжнина, дружеството не е могло да покаже такива заслуги, но и тука неговата дѣятелность не е била съвсѣмъ безплодна. Доста е да укажемъ на обнародванитѣ въ журнала ни ста-

тии върхъ отхраната, върхъ животописанията, върхъ църковнитѣ наредби и пр.; да укажемъ още и на критический отдѣлъ въ нашето „Период. Списание“. Нека ми бѫде позволено да спомени тука и за трудоветѣ на прѣждеврѣменно починѫлий нашъ талантливъ другарь, Нешо Бончовъ, именно за неговата прѣкрасна статия върху училищата, за неговитѣ хубави прѣводи въ проза и въ стихове, за неговитѣ литературни критики, които, на врѣмето си, стрѣснѫхѫ всичката българска, читаѭща публика.

Такива сѫ пò-главнитѣ работи, които Българ. Книж. Дружество е извършило прѣзъ досегашний си животъ, животъ прѣизпълненъ съ всѣкакви спънки и мѫчнотии. Тия работи при дружеството сѫ били извършени отъ ония негови членове, които сѫ били постояннитѣ му непосрѣдственни труженници и които, за пò-лесното и пò-плодотворното испълнение на своята задача при дружеството, влѣзли сѫ, съгласно съ устава му, въ сношения съ нѣколко учени корпорации и лица, за които ще се говори въ подробний отчетъ за досегашната дѣятелность на дружеството и за неговото материялно състояние. Има пълна надѣжда, че за напрѣдъ отъ това дружество могѫтъ да се очакватъ много пò-добри плодове, защото по семъ сега неговата дѣятелность несъмнѣнно ще може да се извършва при много пò-сгодни условия материялни и нравственни. За това ни рѫчателствува горещата поддържка, която Негово Височество, царствуѭщий нашъ Господарь, заедно съ народното ни Прѣдставителство, както и българската столица показахѫ вече и продължаватъ да показватъ тъй великодушно и щедро къмъ Бълг. Книжовно Дружество; рѫчателствува за това и постоянното нараствание на работницитѣ при дружеството, работници, бройтъ на които за напрѣдъ навѣрно ще се уголѣмява още пò-вече и пò-вече.

Твърдо укрѣпенъ въ тая си надѣжда, Привремѣнний Управ. Комитетъ ще има честьта да прѣдстави на сегашното главно събрание нѣколко съображения за разширочавание дѣятелностьта на дружеството. Комитетътъ, покрай друго, ще прѣдложи, че за напрѣдъ е необходимо да се издаватъ и въ особни книги, както оригинални така и прѣведени, съчинения по разнитѣ клонове на науката и въобще на литературата. Освѣнъ това комитетътъ мисли, че за пò-

успѣшний вървежъ на дружественнитѣ работи, потрѣбно е да се раздѣли вече дружеството на нѣколко клонове, а именно: на клонъ историкофилологический, на природоиспитателний клонъ и на клонъ за държавнитѣ познания.

Тоя послѣдний клонъ, достопочтенни господарье, се прѣдизвиква отъ наший новъ политически животъ, който ежедневно възбужда капитални въпроси по политическата наша икономия, по статистиката ни, по държавното и мѣждународно право и пр. Не ще казвание, че правилното и народополезно рѣшение на въпроси отъ такъва голѣма държавна важность изисква пълно и всестранно изучвание, за какво то нито народното прѣдставителство, нито пъкъ административнитѣ учрѣждения въ държавата не могжтъ има всѣкога потрѣбното врѣме и срѣдства. Това е вече отдавна доказано и признато отъ опита на всitѣ просвѣтени и напрѣднжли държави, въ които отколѣ сжществуватъ научни учрѣждения за разработванье разнитѣ, тъй да кажж, социологически въпроси. Такива научни учрѣждения сж принесли и принасятъ голѣма полза на просвѣтенитѣ стари държави; а ако тамъ такива научни общества се признаватъ за полезни и нуждни, то тѣхното сжществувание е една въпиюжща необходимость въ нашата млада държава, за която лекото и прибързано рѣшение на подобни въпроси често може да повлѣче слѣдъ себе си прѣтежки и непоправими сѣтнини. Работници за тоя новъ клонъ ще се намѣрjжтъ.

Това е, достопочтенни господарье, което, като прѣдсѣдатель на приврѣменний управителенъ комитетъ, счетохъ за своя длъжность да искажж прѣдъ Васъ.

Слѣдъ като остави събранието **Негово Височество**, г. В. Д. Стояновъ покани г.г. членоветѣ на Дружеството да се съберjжтъ на управително засѣдание въ слѣдующий день, 30-й Юлий, часътъ на 5 слѣдъ пладнѣ, въ помѣщението на классич. гимназия.

Б.

Управителни засѣдания.

Дневникъ I.

Засѣдание на 30-ий Юлий 1884 год.

Присжтствувахж:

а) лично: г. г. М. Дриновъ, В. Д. Стояновъ, Д-ръ К. Иречекъ, Т. Пѣевъ, Д-ръ Г. Вълковичъ, П. Генчевъ, Д.

Д. Агура, Е. Карановъ, И. Ковачовъ, П. Минчовичъ, Н. Михайловский, Хр. Стояновъ, П. Каравеловъ, Д. Цанковъ, Д-ръ Г. Атанасовичъ, М. Д. Балабановъ, Д-ръ И. Браделъ, С. Вацовъ, Г. Златарски, И. Касабовъ, Г. Кирковъ, Д-ръ Д. Молловъ, Хр. Павловъ, М. К. Сарафовъ, Д-ръ К. Стоиловъ, Д. В. Храновъ, М. Георгиевъ, Ив. Даневъ, П. Пешовъ, Ив. П. Славейковъ, П. Стаматовъ, Ив. Ев. Гешовъ, Ив. Гюзелевъ, Св. Миларовъ, П. Оджаковъ, А. И. Шоповъ, Т. Китанчевъ, Д. Мишевъ, и

б) прѣдставлявани чрѣзъ пълномощници: Високопрѣосвещенний Трѫновский Митрополитъ Климентъ Браницкий, г. Н. Ценовъ, г-жа Ив. Ценова, г. Ст. С. Беронъ, г-жа М. С. Беронъ, г. г. Ив. Ст. Ивановъ, Н. Хр. Палаузовъ, С. И. Доброплодний, Високопрѣосвещенний Митрополитъ Мелетий, Ѳ. Бурмовъ и Ив. Саллабашовъ отъ В. Д. Стоянова; Високопрѣосвѣщенний Доростолочервенский Митрополитъ Григорий отъ Г. Златарскаго; Д-ръ В. Беронъ отъ А. Тапикманова; Ј. Груевъ и М. Ив. Маджаровъ отъ Ив. Ев. Гешова; Д-ръ Д. Павловичъ отъ С. Константиновича; Д-ръ Планинский отъ П. Станчева; Д-ръ Мирковичъ отъ Хр. Павлова; Ц. Гинчевъ отъ П. Генчева; Ст. Панаретовъ отъ К. Стоилова; Тулчанското българско читалище отъ Д-ра П. Минчовича, и Видинското читалище отъ М. Георгиева.

Засѣданието отвори прѣдсѣдательтъ на приврѣменний комитетъ г. В. Д. Стояновъ.

По прѣдложението на г. Г. Златарски пристѫпи се, съгласно съ чл. 54 отъ устава на Българското книжовно дружество, къмъ избирането прѣдсѣдатель и дѣловодитель на главното годишно събрание. По тайно гласоподаванье за прѣдсѣдатель се избра г. М. Дриновъ и за дѣловодитель г. Ив. Даневъ.

Слѣдъ това г. В. Д. Стояновъ прочете слѣдующето изложение върху дѣятелностьта на дружеството отъ отварянието му въ Срѣдецъ до сега:

„Българското Книжовно Дружество“ е основано въ Браила на 1 Октомврий 1869 год. и въ течение на деветь години то работи оттатъкъ Дунава, особно съ издавание книжкитѣ на „Периодическото Списание“, като намираше усърдна поддържка отъ страната на нашитѣ еднородци,

живущи въ Ромѫния и въ Россия. Освобождението на България най-послѣ му отвори пѫть за да се прѣнесе въ отечеството, нѣщо, което се прѣдполагаше още до войната (съ прѣнасянье въ Цариградъ), но поради тогавашнитѣ политически обстоятелства подобно прѣдприятие се показа неосѫществимо.

Прѣмѣстваньето на дружеството въ България и именно въ новата столица София се бѣ рѣшило отъ главното събрание въ Браила на 28 Ноемврий 1878 год., съ условие, че то трѣбва да поднови и продължи дѣятелностьта си въ родната страна по сѫщата программа и по сѫщото направление, съ което е основано. Това обаче подновение въ начало срѣщнѫ доста спънки испомѣжду голѣмитѣ залиси, които тогава занимавахѫ немногобройната наша интелигенция при мѫчното нарежданье на освободеното ни отечество. Найсѣтнѣ, на 5 Септемврий 1881 год., събрахѫ се присѫтствуѭщитѣ въ София членове въ помѣщението на Бъл. Народна Библиотека подъ прѣдсѣдателството на г. М. Дринова, прѣдсѣдателя на дѣйствителнитѣ членове, който се случи тогава въ столицата, и рѣшихѫ книжовната дѣятелность на дружеството да се започне отъ началото на идущата 1882 година. За самий начинъ на подновението това събрание упълномощи тогавашний министръ на народното просвѣщение, да опрѣдѣли една петочленна коммисия, която да се занимава съ редакцията на списанието и съ управлението на дружеството до идѫщето главно събрание, което имаше да се събере до година (1882). На тоя приврѣмененъ комитетъ се възложи и грижата за издирвание и нарежданье всичкитѣ дружественни работи и съставяньето единъ проектъ за новъ уставъ, какъвто е нуженъ въ новитѣ обстоятелства. Всичкото прѣдприятие за подновение на дружеството много се спомогнѫ и насърдчи съ една щедра помощъ отъ 12,000 лева, която Народното Събрание бѣ помѣстило въ бюджета за 1881 год., за изданье списанията на дружеството и която послѣ се е повтаряла въ всичтѣ слѣдуѭщи бюджети до сега. Сѫщеврѣменно, по рѣшението на дѣйствителнитѣ членове, съставътъ на дружеството се допълни съ приеманьето цѣлъ редъ нови дописни членове.

Привврѣменний управителенъ комитетъ на Българското Книжовно Дружество се опрѣдѣли съ прѣдписание отъ

министра на Народното Просвѣщение отъ 24 Февр. 1882 год. подъ № 489, съ което се назначихѫ за редовни членове на комитета П. Генчевъ, Г. Н. Златарски, Д-ръ К. Иречекъ, Г. Кирковъ и В. Д. Стояновъ, а за допълнителни — Н. Михаиловский, В. Поповичъ, Хр. Стояновъ, Д. В. Храновъ. Въ първото засѣдание на комитета, станѫло на 4 Марта 1882 г., прие се правилникътъ за привременното управление на дружеството (напечатанъ въ I кн. на подновеното „Пер. Списание“) и на негово основание се избрахѫ за прѣдсѣдатель на комитета и редакторъ на Списанието В. Д. Стояновъ, за дѣловодитель П. Генчевъ, за ковчежникъ Г. Кирковъ и за библиотекарь Г. Н. Златарски. За списанието се рѣши да излиза подъ сѫщото название и въ сѫщий форматъ, който бѣше въ Браила на всѣки два мѣсеца по една книжка наймного отъ десеть коли. Първата книжка се издаде на 11 Май 1882, на праздника на св. Солонски равноапостоли Кирила и Методия.

Споредъ рѣшението на послѣдното събрание дѣятелността на комитета нѣмаше да се продължава по́вече отъ една година, сирѣчь до идѫщето главно събрание; но по непрѣдвидѣни обстоятелства тая една година се продължи на три години. Причинитѣ на това окъсневанье сѫ отъ една страна самитѣ общественни обстоятелства въ Княжеството, които постоянно отвличахѫ вниманието отъ книжовни и научни работи и които не бѣхѫ благоприятни за по́голѣмо литературно събрание, а отъ друга страна нуждата да се съберѫтъ колкото се може по́вече членове, за да разискватъ върху важний въпросъ за реформитѣ въ устава на дружеството — нѣщо, което не бѣше възможно всѣка година. Найпослѣ прѣзъ тая 1884 год. се осѫществи рѣшението на послѣдното събрание отъ 5 Септемврия 1881 год. и се свика настоящето главно събрание, да обсѫди въпроса за привожданье дружеството отъ врѣменното му състояние въ трайно и за да се настани то въ новото си положение.

Привременний комитетъ се е грижилъ за работитѣ на дружеството въ двѣ отношения — за продължение на книжовнитѣ му работи и за осигурение на материялнитѣ му срѣдства. Засѣдания е ималъ всичко 25. За помѣщение на дружествотото най-напрѣдъ (прѣзъ априлия 1882 г.) се отстѫпи безплатно отъ Държавний Съвѣтъ една голѣма

стая, но слѣдъ унищожението на тоя Съвѣтъ Министерството на Правосѫдието не благоволи да продължава тоя отстѫпъкъ и така комитетътъ бѣ принуденъ да наеме една кѫща за 90 пола годишна кирия.

За външното положение на дружеството прѣди всичко трѣба да се спомене, че Негово Височество Князьтъ благоволи да бѫде Височайший покровитель на Българското Книж. Дружество и че по настояние на Негово Височество Градско-Общинското Управление на нашата столица подари прѣзъ минѫлата 1883 год. на дружеството едно мѣсто на Цариградската улица, което обнема 4600 квадр. метра съ лице отъ 81 метръ къмъ реченната улица.

Отъ „Период. Списание“ въ течение на 25 мѣсеци отъ подновението му излѣзнѫхѫ деветь книжки, които се печатахѫ въ Държавната Печатница, испърво въ 1000, отпослѣ въ 2000 екземпляри.

Десетата книжка ще излѣзе наскоро. Въ съчиняванне и събиране материята за тия книжки сѫ взели участие слѣдующитѣ г-да: М. Дриновъ, Д-ръ К. Иречекъ, Г. Н. Златарски, Хр. Бѣлчевъ, Ив. Вазовъ, Т. Васильовъ, С. Вацовъ, М. Георгиевъ, Цани Гинчовъ, С. Ж. Дацовъ, Ефремъ Карановъ, Иос. Ковачовъ, Н. Козльовъ, Хр. П. Константиновъ, А. К. Людскановъ, С. Миларовъ, Л. Милетичъ, Ст. Михайловски, П. Пешовъ, Н. Поповъ, В. Поповичъ, Т. Пѣйовъ, М. К. Сарафовъ, П. Р. Славейковъ, В. Д. Стояновъ, А. Тодоровъ, И. Шишмановъ.

Годишната цѣна на списанието бѣ опрѣдѣлена за I-та година (6 книжки) 20 лева, както въ Браила, за II година 16 лева. За събиранье спомоществования се направи отстѫпка отъ 10%. А спомоществователье е имало пърѣвата година (кн. I—VI) 892 (въ Княжеството 617, въ Румелия 164, въ Русия и другадѣ 111), и за втората година (кн. VI слд.) сѫ се явили до сега 405 (въ Княжеството 202, Румелия 121, въ Русия и другадѣ 82), отъ които 375 сѫ граждански лица, 16 духовни и 14 военни. За разпрѣдѣлението спомоществовательетѣ по градове могѫтъ да послужѫтъ слѣдующитѣ числа: София 124, Габрово 12, Самоковъ 10, Търново, Варна и Добричъ по 6, Орхание 5, Русе и Шуменъ по 3 и пр. А въ Румелия: Сливенъ 31, Стара-Загора 20,

Пловдивъ 16, Казанлѫкъ 15, Харманлии 12, Хасково 11, Карлово 10 и пр. Има много градове, въ които списанието не се приема, както въобще участието на спомоществователье не е силно. Едно число екземпляри се даватъ на нѣкои училища, на български ученици въ странство, гдѣто сѫ събрани въ дружества и се пращатъ на разни иностранни учени лица въ подаръкъ и въ замѣна съ други книжовни общества и журнали. Отъ I течение 98 екз. се давахѫ за подаръкъ, 43 въ замѣна, отъ II течение — 66 за подаръкъ и 26 въ замѣна.

При тоя случай трѣбва да се спомене, че дружеството притежава още едно количество отъ книжкитѣ, издавани въ Браила. Цѣли тѣла има само 11, които се пазѭтъ за случаи на замѣна съ цѣли списания на чужди учени общества. Отъ другитѣ книжки има: I 89 екз., II нищо, III 214, IV 228, V и VI 331, VII и VIII 350, IX и X 372, XI и XII 529. Продаватъ се само кн. V—XII по 2½ лева, само XI-XII по 1½ левъ. Отъ новитѣ книжки има: I само 469 екз., а отъ другитѣ — по 1000 до 1100 екз. Отъ „Тарасъ Булба“ има 963 екз.

По нѣманье на кн. IX и X бѣ се рѣшило прѣпечатването й въ 500 екз., остатъкътъ на които влиза въ горнитѣ числа. Сѫщо и прѣводътъ на „Тарасъ Булба“ отъ Н. Бончова се прѣпечата въ 1500 екз. и се раздаде като подаръкъ за абонатитѣ на новитѣ книжки.

Дружеството бѣ влѣзнѫло още въ Браила въ сношения съ разни научни дружества въ странство и е получвало тѣхнитѣ издания въ замѣна на своитѣ. Приврѣменний комитетъ се е погрижилъ да поднови тия сношения и да приобрѣте и други. Научнитѣ дружества, които сѫ влѣзли въ сношение съ Българското Книж. Дружество, сѫ слѣдующитѣ: Императорската академия на наукитѣ въ С.-Петерсбургъ, Импер. Географическо общество въ С. П. Б., Общество испытателей природы при Харковския университетъ, Общество врачей въ Казань, Киевский и Варшавский Университетъ, Чешкий музей въ Прага, Чешкото кралевско дружество на наукитѣ въ Прага, Югославенската академия въ Загребъ, Хърватското археологическо дружество въ Загребъ, Матица Словенска въ Любляна, Сърбско учено дружество въ Бѣлградъ.

Списания, които се приематъ въ замѣна, сѫ слѣдующитѣ: Rad Jugoslavenske akademije, Zagreb; Stàri pisci hrvatski, izdaje akademija, Zagreb; Starine, izdaje akademija, Zagreb; Monumenta Spectantia historiam Slavorum merid. Издава Загребската академия; Гласник Српског ученог друштва въ Бѣлградъ; Записки Императорской академіи наукъ, С. Петербургъ, отъ 47-й томъ, кн. I и II 1883—84 г. 2 vol.; Учебенъ вѣстникъ, издава Министерството на Народ. Просвѣщение въ София, год. I и II; Дневникъ Казанскаго общества врачей, отъ 1883 г.; Наука, Период. Списание въ Пловдивъ отъ 1882 год. II и III; Труды общества испытателей природы при Импер. Харьковскомъ университетѣ, отъ I—XV (1881) — 3 vol.; Časopis Musea Králövství českého, отъ 1882 г.; Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, С. Петербургъ отъ 1884 г.; Извѣстія и отчетъ Императорскаго русскаго географическаго общества, отъ 1883 год.; Медицинска сбирка, издава Медиц. Съвѣтъ въ София, отъ началото на 1883 година; „Странникъ“, духовный журналъ, отъ 1884 г., С. Петербургъ; Kres Leposloven in znanosti list. Celovci, отъ II год. 1882; Przeglad powszechny — Kraków, отъ началото на 1884 година; Университетскія извѣстія — Кіевъ, отъ 1883 год.; Русскій филологическій вѣстникъ — Варшава, отъ 1880 г.; Журналъ русскаго физико-химическаго общества, С.-Петербургъ, отъ 1882 год.; Училищенъ дневникъ, Пловдивъ, отъ начало; Домашенъ лѣкарь, отъ начало; Slovanský sborník, Praha, отъ год. III; Народенъ учитель, Русе, отъ II година; Viestnik hrvatskoga arkeologičkoga družtva, год. V Zagreb; Vienac, отъ год. 1883, Загребъ; Lužica — Budišin, отъ 1883 год.; Знание, Стара Загора, отъ начало; Домакинъ, листъ за земледѣлие, индустрия и търговия, София, отъ 1884 година.

Библиотеката на дружеството, слѣдъ прѣнасянието ѝ отъ Браила въ София, се е пазила въ Българската Народна Библиотека, а прѣзъ Августъ 1882 год. се е прѣдала на приврѣменний комитетъ. Тя сега е напълно наредена и снабдена съ каталогъ. Отъ когато е възобновено дружеството тя постоянно расте съ подаръци. Имената на подарительтѣ се печататъ въ всѣка книжка на „Пер. Списание.“ Комитетътъ особно внимание е обърнѫлъ върху събирането български книги, за да може съ врѣме да прибере

въ своето книгохранилище всичката новобългарска книжнина. Библиотеката брои сега 1032 съчинения въ 1819 томове. Освѣнъ това въ нея се пазѭтъ и нѣколко стари рѫкописи.

За материялното състояние на дружеството привременний комитетъ трѣба да съобщи прѣди всичко, че министерството на Народн. Просвѣщение прѣзъ септемврия 1880 год. и прѣзъ февруария 1881 г. е прибрало вситѣ капитали на „Бълг. Книж. Дружество", които се намирахѫ въ Брaила на съхранение у г. Никола Цѣновъ, и ги е турило въ Бълг. Народна Банка, гдѣто се намиратъ до днесь. Тия капитали бѣхѫ тогава 50,800 л., а сега, съ лихвитѣ, сѫ се въскачили до една сумма отъ 65,300 лева. Отъ тѣхъ 57,300 л. сѫ въ Румѫнски облагации „фончияри рурали" и 8,000 въ „фончияри урбане" съ лихва по 7%. Комитетътъ е рѣшилъ да остава лихвитѣ отъ тия сумми непокѫтнѫти и да употрѣбява за плащание нуждитѣ на дружеството само другитѣ му доходи вънъ отъ капиталитѣ.

Отъ правителството дружеството е приело въ 1881 г. 10,000 и въ 1882, 83 и 84 по 12,000, всичко 46,000 лева. Отъ спомоществования и отъ продажбата на книжкитѣ сѫ получени 10,278 л. и 22 ст., а всичко 56,278 л. и 22 ст. Отъ тия сумми сѫ израсходвани 37,082 л. и 79 ст. и оставатъ непохарчени, депонирани въ Банката на текѫща смѣтка 19,195 лева и 43 ст.

Другояче имотътъ на дружеството състои въ мобелитѣ (2692 л. 30 ст.) въ склада на книгитѣ (съ цѣна отъ 30,965 л.) и въ мѣстото, подарено отъ столичното общинско управление (цѣна 50,000 л.).

Отъ старитѣ обѣщани пожъртвования дружеството е приело само 113 л. 50 ст. отъ дѣда Натанаила, Митрополита Охридский. Другитѣ доста значителни сумми, записани прѣди 12—15 години, сѫ слѣдуѭщитѣ: а) отъ Одесса 70,000, б) отъ Кишиневъ 2,000, в) отъ Браила 58,000, г) Болградъ 3,000, д) Галацъ 16,500, е) Букурещъ 2,000 и ж) Гюргювъ 5,000.

Расходитѣ на дружеството бѣхѫ почти само за издаванье книжкитѣ, сирѣчь за напечатваньето имъ 19,711 л., въ тая сумма влиза прѣпечатванието на IX—X кн. отъ

старото издание и на „Тарасъ Булба“ 2261 л., възнаграждение за статиитѣ (за една кола поезия 100 л., оригинална статия 80—60, прѣводъ 40—30, материялъ събиранъ отъ народа 40, критика 80, дребни книжовни извѣстия 40) 5008 л. и 40 ст.; възнаграждение на редактора (1800 л. на година) 4050 л. Освѣнъ това иждивило се е за плати на единъ писарь 840, за прислуга 1355 л. и 54 ст., за наемъ на помѣщението 632 л. 50 ст., за пощенски разноски 1461 л. 35 ст., мобили, покѫщнина и други прибори 2474 л. 30 ст. и най-послѣ за огражданье на мѣстото 1550 лева.

Приврѣменний комитетъ е приелъ работитѣ на дружеството, когато издаваньето на списанието бѣше почти съмнително, когато състоянието на библиотеката се намираше въ неизвѣстность, когато капиталитѣ не бѣхѫ наредени и когато самото дружество бѣше до нѣйдѣ си упаднѫло въ забвение. Той се счита за честитъ, като може да прѣдаде на главното събрание едно врѣменно списание, което е тръгнѫло вече напрѣдъ и е станѫло общеизвѣстно, една наредена библиотека, едно множество ново свързани сношения съ научний свѣтъ, точенъ прѣгледъ върху умноженитѣ капитали и други парични срѣдства на дружеството и найподирѣ едно мѣсто за дружественно здание, подарено въ течението на минѫлитѣ три години отъ градский съвѣтъ.

Прѣдсѣдательтъ г. **Дриновъ** покани г. г. членоветѣ на събранието да искажѫтъ, ако иматъ, нѣкои бѣлѣжки по четеното отъ г. Стоянова изложение.

Г. Д-ръ Минчовичъ поиска нѣкои разяснения върху причинитѣ, поради които извѣстни нѣкои родолюбци и до сега не сѫ внесли обѣщанитѣ си на Дружеството помощи.

Г. В. Стояновъ отговори, че отъ събранитѣ за дружеството пожертвования въ Кишиневъ, Одесса и една часть (около 500 рубли) въ Болградъ се намирали у покойний Н. М. Тошковъ, които заедно съ собственното му пожертвование отъ 15 хил. рубли възлизатъ на 24 хил. рубл. Лихвата на тая сумма по 8% покойний Тошковъ плащалъ на дружеството въ течение на двѣ години, както се вижда това отъ прѣписката мѣжду дружеството и Тошкова и смѣткитѣ на тозъ послѣдния, които сѫ прѣдадени за съхранение въ Бълг. Народ. Банка. Слѣдъ смъртьта на Тошкова

дружеството е пращало г. г. М. Родионова и Т. Пѣева въ Одесса за да приберѫтъ реченитѣ пари, но испълнительетѣ на Тошковото завѣщание не рачили да имъ ги дадѫтъ подъ прѣдлогъ, че книж. дружество не е припознато за юридическо лице и че поради това пожертвовательетѣ, които сѫ внесли тѣзъ пари, могѫтъ да си ги поискатъ назадъ. Има и други сумми, добави г. Стояновъ, обѣщани въ Букурещъ, Галацъ и Браила, но пожертвовательетѣ казватъ, че ще ги внесѫтъ, когато видѭтъ дружеството укрѣпнѫло.

Като имаше прѣдъ видъ, че дружеството вече е укрѣпнѫло и че може отъ година на година да се очеква по́-добъръ успѣхъ, прѣдсѣдательтъ г. **Дриновъ** попита събранието не желае ли, щото дружеството да се обърне къмъ тия пожертвователье и да имъ поиска обѣщанитѣ и невнесени помощи.

Г' Д-ръ Атанасовичъ бѣ на мнѣние самото главно събрание на дружеството да поиска тѣзъ пари, а г. г. В. Стояновъ и Д. Цанковъ, като имахѫ прѣдъ видъ, че сегашното главно събрание има за цѣль да прѣгледа устава и да даде съ новата организация ново направление на дружеството, намѣрвахѫ за по́-добрѣ събранието да рѣши само по начало какъ да се постѫпи за прибирането на тѣзъ пари, а испълнението на рѣшението му да се възложи на бѫдѫщето управително тѣло на дружеството.

Г. Г. М. Д. Балабановъ и Ив. Ев. Гешовъ прѣдложихѫ, съгласно съ чл. 55 отъ устава, да се избере една коммисия, която, мѣжду друго, да разгледа и документитѣ за обѣщанитѣ и невнесени пари и да рапортира за това на събранието. Тогава, добавихѫ тѣ, на основание на тоя рапортъ ще може събранието да се произнесе върху тоя въпросъ по́-основателно. Това прѣдложение се прие и по явно гласоподавание избрахѫ се за членове на ревизионната коммисия г. г. Ив. Ев. Гешовъ, И. Ковачовъ, Хр. Стояновъ, Д-ръ Г. Вълковичъ и П. Пешовъ.

Слѣдъ това прѣдсѣдательтъ г. **Дриновъ** каза, че споредъ устава трѣбва да се пристѫпи къмъ избирание дѣйствителни членове на дружеството. Но понеже сегашното главно събрание има и учрѣдителна задача — прѣработването на устава, той прѣдложи да се прѣгледа прѣдвари-

телно уставътъ, като добави, че за улеснение на дѣлото било би нѝ-добрѣ да се избере за тая цѣль една коммисия, която утрѣ до пладнѣ да обимисли, като какви допълнения и измѣнения могжтъ да станжтъ въ устава, а слѣдъ пладнѣ да чете въ събранието рапорта си върху това.

Г. Г. Д-ръ Минчовичъ и Балабановъ бѣхж съгласни съ прѣдговорившпй, но намѣрвахж срокътъ, който се дава на прѣдлагаемата коммисия твърдѣ късъ и прѣдложихж да се продължи той поне два дни.

Г. Д-ръ К. Иречекъ, като мислеше, че всѣкий ще да е вече прочелъ и обмислилъ проекта за измѣнението на устава, понеже тоя проектъ е распратенъ прѣди 2—3 недѣли, прѣдложи и събранието прие да не се избира коммисия, но да се престжпи още отъ утрѣ къмъ разгледваньето въ събранието членъ по членъ проектътъ за новий уставъ.

Г. Прѣдсѣдатель закри сегашното засѣдание, като обяви, че слѣдуюжщето ще стане утрѣ, часа на петь слѣдъ пладнѣ.

(Подпис.) Прѣдсѣдатель: **М. Дриновъ.**
Дѣловодитель: **И. Даневъ.**

Дневникъ II.

Засѣдание на 31-ий юлий 1884 година.

Присжтствувахж сжщитѣ членове, които бѣхж на вчерашното засѣдание.

Слѣдъ прочитаньето на дневникъ I прѣдсѣдательтъ г. **Дриновъ** покани г. г. членоветѣ да направжтъ своитѣ бѣлѣжки.

Г. Михаиловски, като мислеше, че въ дневницитѣ на главното събрание ще се съдържатъ подробности както за досегашната дѣятелность на дружеството, така и за материялното му състояние изобщо, и за Одескитѣ пари и други обѣщани но не внесени още помощи въ особенность, а сжщо и върху прѣобразованието на учрѣждението за една нѝ-плодотворна дѣятелность въ бждяще, прѣдложи, щото тия дневници да се напечатжтъ въ книжкитѣ на „Период. Списание“. По тоя начинъ, добави г. Михаиловски, пожертвователитѣ на невнесенитѣ помощи и други родолюбци ще иматъ възможность да се запознаятъ нѝ-добрѣ

съ значението и нуждитѣ на дружеството, както и съ ползата, която би то могло да принесе на българский народъ, ако се снабди съ достатъчни за прѣслѣдвание на цѣльта си срѣдства, и ще прибързатъ усърдно да си платѭтъ не само обѣщанитѣ пожертвования, но и нови помощи да направѭтъ. Това не подлѣжи, продължи той, на съмнение толкозъ пó-вече, че слѣдъ освобождението на една часть отъ отечеството ни, постигнѫ се горещото желание на мнозина родолюбци, да се укрѣпи сѫществуванието на Книжовното Дружество.

Г. Хр. Стояновъ бѣ съгласенъ съ прѣдговорившиѝ, че цѣльта на печатанието дневницитѣ е полезна; но като мислеше, че тия дневници на да ли ще бѫдѫтъ до тамъ точни отъ една страна и че не за всичко ще е удобно печатанието имъ отъ друга, прѣдложи да се печататъ извлѣчения само за работи, които ще иматъ особенъ интересъ за публиката.

Г. В. Стояновъ разясни, че по досегашната практика дневницитѣ на главнитѣ събрания никога не сѫ се печатали изцѣло, но въ извлѣчения или резюмета. Той прѣдложи, така да се постѫпя и за напрѣдъ.

Но г. г. **К. Иречекъ** и **П. Пешовъ** подкрѣпихѫ прѣдложението на г. Михаиловски и събранието прие по вишегласие, дневницитѣ на засѣданията му да се печататъ in extenso въ книжкитѣ на „Пер. Списание“.

Слѣдъ прочитаньето и приеманьето пълномощнитѣ писма на г. г. **К. Мирский** и **Е. Каранова**, отъ които първий опълномощява г. Златарски да го прѣдставя въ събранието и вторий — г. И. Ковачова,

Прѣдсѣдательтъ г. Дриновъ констатира, че избраний въ прѣдшествувавшето засѣдание дѣловодитель не ще може самъ да насмогне водението дневницитѣ. По негово прѣдложение избрахѫ се още двамина дѣловодителье, — г. г. **Ив. П. Славейковъ** и **С. Вацовъ.**

Прѣдсѣдательтъ г. Дриновъ съобщи, че нѣкои отъ членоветѣ на бивший управителенъ комитетъ, за да улеснѭтъ и ускорѭтъ занятията на събранието, направили нѣкои измѣнения и допълнения въ напечатаний и раздадений на членоветѣ проектъ още прѣди нѣколко седмици. Той прѣдложи да се чете допълнений проектъ.

Г. П. Пешовъ прѣдложи, и двата проекта да се четѫтъ паралелно.

Г. С. Вацовъ забѣлѣжи, че допълнений проектъ различава отъ напечатаний нáй-вече въ раздѣлянието дружеството на секции, въпросътъ за които щомъ се рѣши, разглежданието на допълнений проектъ ще се улесни.

По прѣдложението на **г. Иречка** събранието прие и се пристѫпи къмъ четеньето на допълнений проектъ. Слѣдъ прочитаньето на § 1, въ който се опрѣдѣля цѣльта на дружеството,

Г. Сарафовъ обърнѫ вниманието на събранието върху § 57 отъ старий уставъ, споредъ който цѣльта на дружеството и назначението на капитала му отъ никого не могѫтъ да бѫдѫтъ никоги и подъ никакъвъ видъ ни най-малко промѣнени или отмѣнени.

Г. Дриновъ не намѣрваше никаква разлика мѣжду опрѣдѣлението цѣлта на дружеството въ старий му уставъ и измѣненията по новий проектъ. Приложенитѣ къмъ § 2 на старий уставъ забѣлѣжки той считаше като просто разяснение къмъ члена.

Г. Ив. Гешовъ вѣрваше, че първата часть отъ § 2 на старий уставъ е въспроизведена въ § 1 на проекта, но че втората часть „и да му показва пѫтя къмъ неговото веществено обогатяванье“ не се включава ясно въ новий проектъ. Той счете за добрѣ да се прибавѭтъ къмъ § 1 отъ проекта думитѣ: „и подобрѣнието на икономический битъ на България“.

Г. Г. К. Иречекъ и **Хр. Стояновъ** поддържахѫ мнѣнието на г. Дринова, като разяснихѫ, че въ научнитѣ изслѣдвания се включава и втората часть отъ цѣльта на дружеството, както е опрѣдѣлена тая цѣль въ старий уставъ.

Като се видѣ, че въ събранието има 44 гласа, прѣдставляни отъ 27 души, прие се § 1 безъ измѣнение, съгласно съ § 60 отъ старий уставъ, по вишегласие (съ $^2/_3$ отъ всичтѣ гласове).

Слѣдъ непродължителни разисквания § 2 се прие въ слѣдующата редакция, прѣдложена отъ г. П. Стаматова: „Българското Книжовно Дружество е самостоятелно и независимо учрѣждение и се намира подъ личното покровителство на Н. В. Българский Князь **Александръ I.**“

Засѣданието се затвори, като се рѣши слѣдующето да се отвори пакъ въ помѣщението на класическата гимназия въ идѫщий день, часътъ на 5 слѣдъ пладнѣ.

(Подпис.) Прѣдсѣдатель: **М. Дриновъ.**

Дѣловодителье: **Ив. П. Славейковъ.** **С. Вацовъ.**

Дневникъ III.

Засѣдание на 1-ий августъ 1884 година.

Засѣданието отвори прѣдсѣдательтъ г. М. Дриновъ въ присѫтствието на членоветѣ: г. г. Н. Михаиловски, В. Д. Стояновъ, П. Пешовъ, П. Станчовъ, Т. Пѣевъ, Ив. П. Славейковъ, Д. Д. Агура, Д-ръ Атанасовичъ, Др. Цанковъ. Хр. Стояновъ, Ив. Касабовъ, Д-ръ Г. Вълковичъ, Д. В. Храновъ, Д-ръ К. Иречекъ, Ив. Даневъ, С. Вацовъ, А. Ташикмановъ, Г. Златарски, П. Генчевъ, И. Ковачовъ, М. Балабановъ, Хр. Павловъ, П. Стаматовъ, Д-ръ Д. Молловъ, М. К. Сарафовъ, Г. Кирковъ, Ив. Ев. Гешовъ.

Чете се дневникътъ на минѫлото засѣдание и г. **Прѣдсѣдательтъ** покани присѫтствуѭщитѣ да направѭтъ забѣлѣжкитѣ си върху тоя дневникъ.

Г. Ташикмановъ забѣлѣжи, че не сѫ упоменѫти присѫтствувавшитѣ на засѣданието членове, слѣдъ което събранието прие да се каже, че сѫ присѫтствували членоветѣ отъ първото управително засѣдание.

Г. Агура повдигнѫ въпросъ относително приетото вече рѣшение да се обнародватъ дневницитѣ in extenso, като каза, че въ нѣкои случаи това ще бѫде неудобно. Това се призна отъ по̀-вечето присѫтствуѭщи членове, които останѫхѫ съгласни, да си остане вчерашното рѣшение по тоя въпросъ, като се прѣдостави право на бѫдѫщето управление на дружеството, когато даде дневницитѣ подъ печатъ, да въздържи отъ публикуванье оння части, обнародваньето на които би счело за неумѣстно.

Г. Цанковъ помоли събранието да дозволи на оння свои членове, които иматъ работа по урежданьето въпроса за отпразднуванието тисещелѣтието на св. св. Кирилъ и Методий, да напуснѫтъ засѣданието въ 6 часа, за да могѫтъ да присѫтствуватъ и на засѣданието, което се

занимава съ поменжтий въпросъ. Събранието се съгласи на това, но като станж явно, че другото засѣдание ще почне отъ 7 часа, г. Цанковъ и другитѣ останжхж да участвуватъ въ разискванията до това врѣме.

Слѣдъ това се пристжпи къмъ дневний редъ и **Г. Иречекъ** чете § § 3, 4, 5, 6 и 7 отъ поправений проектъ, които се приехж безъ измѣнение, освѣнъ § 5, въ който, по прѣдложението на **г. Михаиловски,** думата „прочули“ се замѣни съ „отличили“.

При четението на § 8,

г. Златарски прѣдложи и събранието прие цѣлий тоя параграфъ да се тури като забѣлѣжка на § 7.

Г. Иречекъ прочете §§ 9, 10 и 11 по проекта, които се приехж безъ измѣнение.

Върху § 11, въ който се постановява, че всѣки членъ приема изданията на дружеството безплатно, явихж се нѣколко мнѣния.

Г. г. Кирковъ, Михаиловски и **Ив. П. Славейковъ** поддържахж, че изданията на дружеството не трѣбва никому да се пращатъ даромъ, понеже е по́-голѣма нуждата да привикнжтъ нашитѣ хора да плащатъ за това, което четжтъ.

Г. г. Д. Цанковъ, Д-ръ Молловъ, Д-ръ Атанасовичъ и други бѣхж на мнѣние, че, за да привикнжтъ хората да четжтъ, което за сега е нужда у насъ, трѣбва изданията на дружеството да се пращатъ даромъ на всичкитѣ членове.

Г. Д-ръ Вълковичъ прѣдложи за членоветѣ на дружеството изданията му да се пращатъ по цѣната, която коствуватъ.

Г. И. Ковачовъ бѣ на мнѣние да се пращатъ даромъ само на почетнитѣ членове, а г. Касабовъ — само на благодѣтелнитѣ.

Тури се най-напрѣдъ на гласуванье прѣдложението „никому даромъ да се не пращатъ книги“ и се обявихж 21 гласъ „за“, сравнително вишегласие.

Г. Сарафовъ забѣлѣжи, че прѣдложението пада, понеже нѣма за него двѣ трети отъ гласоветѣ на присжтствуващитѣ членове.

Г. Ив. Славейковъ възрази, че за тоя въпросъ не сж нуждни $^2/_3$ отъ гласоветѣ, защото той не се касае до цѣльта

на дружеството, която не може съ относително вишегласие да се измѣни, но до подробности, които нѣматъ тая важность.

Събранието счете прѣдложението за паднѫло и се положихѫ на гласувание другитѣ по сѫщий въпросъ прѣдложения, които паднѫхѫ тоже по сѫщата причина.

Г. Пешовъ слѣдъ това прѣдложи, тъй като ни четений параграфъ по проекта, нито нѣкое отъ направенитѣ прѣдложения не се приехѫ, то съотвѣтствуѭщий въ старий уставъ членъ да остане задължителенъ и за напрѣдъ.

Тукъ г. г. **Цѣнковъ, Даневъ, Вацовъ** и **Пешовъ** излѣзохѫ, като опълномощихѫ да гласуватъ за тѣхъ, първий — **Д-ра Моллова**, вторий — **Д-ра Иречека,** третий — г. **И. Славейкова** и четвъртий — г. **Златарски** за това засѣдание, а г. **Калинкова** за послѣдуѭщитѣ.

Върху прѣдложението на г. **Пешова,** че съотвѣтствуѭщий § въ старий уставъ остава въ сила, станѫхѫ изново дълги разисквания, отъ които едни поддържахѫ мнѣнието на г. Пешова, а други го отблъсквахѫ. Събранието прие на́й-послѣ съ относително вишегласие (21 гл.) да се впише въ новий уставъ съотвѣтствуѭщий § отъ старий, като се направѭтъ нѣкои редакционни поправки при второто разглеждание.

Г. Златарски заяви, че по необходимость ще отсѫтствува отъ София и не ще може да участвува въ засѣданията. Събранието прие за замѣстникъ на г. Златарски г. Д-ра Иречека.

Г. Прѣдсѣдатель прѣдложи и събранието избра г. М. Сарафова за членъ въ ревизионната коммисия на мѣсто г-на Пешова, който заминува за Севлиево.

Засѣданието се закри, като се обяви, че послѣдуѭщето ще се отвори утрѣ, на 2 августъ, въ сѫщото помѣщение и часъ.

(Подпис.) Прѣдсѣдатель: **М. Дриновъ.**

Дѣловодителье: **Ив. П. Славейковъ.** / **С. Вацовъ.**

Дневникъ IV.

Засѣдание на 2-ий Августъ 1884 година.

Засѣданието отвори прѣдсѣдательтъ г. М. Дриновъ въ присѫтствието на членоветѣ: г. г. П. Стаматовъ, И. Ковачовъ,

Д-ръ Молловъ, П. Генчевъ, Д-ръ Атанасовичъ, В. Д. Стояновъ, Д. Д. Агура, Др. Цанковъ. Д-ръ Минчовичъ, М. Сарафовъ, Д. В. Храновъ, Д-ръ К. Иречекъ, Ив. Даневъ, С. Вацовъ, М. Георгиевъ, Т. Пѣевъ, Калинковъ, Д-ръ К. Стоиловъ, Ив. Ев. Гешовъ.

Чете се писмото на г. **С. Панаретова,** който опълномощява г-на **Д-ра Стоилова** да го прѣдставя въ гл. Събрание.

Слѣдъ това се пристѫпи къмъ дневний редъ и

г. Иречекъ прочете § 12 отъ гл. III на проекта, въ който се прѣдвижда раздѣлението дружеството на клонове.

Г. Стоиловъ изяви боязнь да не би прѣдвиденний клонъ за държавнитѣ познания, въ който се съдържа и държавното право, да стане причина за распространението у насъ на политический дилетантизмъ и съ това дружеството да се отклони отъ чисто научната си дѣятелность, а списанието му да дойде да се изравни съ дневнитѣ наши политически вѣстници. Той бѣ съгласенъ да се вземѫтъ отъ държавнитѣ познания само положителнитѣ, каквито сѫ политическата икономия, статистиката, обичайното право и пр., но не и държавното право, което е прѣимѫществено философия. Още, г. Стоиловъ, като не бѣ противъ приемането на административното право, допущаше, че съ прѣдвиждането на държавното право (Staatsrecht, государственное право) може лесно да се случи обнародването на статии. на пр. по избирателното право, по двукамерната система, каквито статии мѫчно ще е да бѫдѫтъ написани безъ политическа тенденчность и партизански характеръ, особенно сега при неразвитата още у насъ гражданска доблесть.

Г. Дриновъ каза, че подъ името „държавно право“ се разбира най-много административното право, въ което влиза общинското, окрѫжното, сѫдебното, както и политическото устройство на страната. Това така сѫ разбирали, добави г. Дриновъ, и оние отъ г. г. членоветѣ, които сѫ приготвили проекта за измѣнението на устава. Той намѣрваше доста умѣстни изказанитѣ отъ г. Стоилова бѣлѣжки, но съгледваше възможность да се избѣгне, щото дружеството да не става органъ на политическитѣ партии, щомъ се постанови: статиитѣ които ще се помѣстятъ въ списанието, да иматъ наученъ и обективенъ, а не партизански характеръ, и редакционний комитетъ да обръща внимание

върху стила и начина, по който ще се пишжтъ подобни статии.

Г. Калинковъ бѣ съгласенъ съ прѣдговорившитѣ относително огражденнето дружеството отъ политический дилетантизмъ, но не намѣрваше за умѣстно изоставянието на държавното право, съ което сж тѣсно свързани както другитѣ части на държавнитѣ познания, така и административното право, приеманьето на което г. Стоиловъ допуща.

Г. Д-ръ Молловъ поддържа да се приеме мнѣнието на г. Стоилова поне за първо врѣме; а

г. П. Стаматовъ, като мислеше, че главната задача на дружеството би трѣбвало да бжде разработваньето на нашний езикъ и словесность, тъй като ние още нѣмаме граммактика и академически словаръ, не намѣрваше за нужно още отъ сега дружеството да се дѣли на клонове и прѣдложи то да бжде чисто историко-филологическо академическо учрѣждение.

Г. Д-ръ Иречекъ, като имаше прѣдъ видъ, че за сега само въ София се намѣрватъ повече отъ 40 члена по разни специалности, поддържа прѣдложението, дружеството да се раздѣли на клонове. Той намѣрваше това раздѣление полезно и за нό-успѣшното редигиране на списанието, въ което ще се помѣстятъ статии по различни специалности. Още, като мислеше за сега да се отворятъ само три клона, той оставяше другитѣ клонове да се отварятъ постепенно, а въ клона за държавнитѣ познания той считаше необходимо да се прѣдвиди дѣятелность и по държавното право.

Всичкитѣ членове, съ исключение на г. Стаматова, приехж дружеството да се раздѣли на клонове, като при това редакцията на алинея а) и б), споредъ които се опрѣдѣлятъ първитѣ два клона, се прие, както бѣ въ проекта. Слѣдъ прочитаньето на алинея в), въ която се опрѣдѣля клонътъ за държавнитѣ науки,

г. Ив. Ев. Гешовъ забѣлѣжи, че било би умѣстно и полезно да се прибави и финансовата наука, а г. **Калинковъ** — и черковното право. Събранието прие тие прѣдложения, както и прѣдложението на г. **Стоилова** вмѣсто „държавно" да се каже „административно" право.

По прѣдложението на г. **М. Сарафовъ** събранието прие, да се распрѣдѣлжтъ досегашнитѣ членове на дружеството

по разнитѣ му клонове въ настоящето главно събрание, а въ бѫдѫще съврѣменно съ приеманьето нови членове да се опрѣдѣля и клонътъ, въ който тѣ ще постѫпватъ.

§ § 13, 14, 15 и 16 се приехѫ съ незначителни измѣнения. Въ § 17 се прѣдвидѣ, главний дѣловодитель да се избира за три години, а другитѣ членове на управителний съвѣтъ — за една година.

По прѣдложението на г. **Иречека** прибави се къмъ § 16 забѣлѣжка, съ която се постановява, че длъжностьта на прѣдсѣдателя и дѣловодителя въ клоноветѣ е съвмѣстима съ други длъжности въ съвѣта на дружеството.

Слѣдующето засѣдание се назначи за утрѣ въ сѫщото помѣщение и часъ.

(Подпис.) Прѣдсѣдатель: **М. Дриновъ.**

Дѣловодителье: **Ив. П. Славейковъ.** **С. Вацовъ.**

Дневникъ V.

Засѣдание на 3-ий августъ 1884 година.

Засѣданието отвори прѣдсѣдатель г. М. Дриновъ въ присѫтствието на членоветѣ: г. г. Д-ръ Атанасовичъ, Ив. Касабовъ, Д-ръ Молловъ, Д-ръ Вълковичъ, Д-ръ К. Иречекъ, М. Сарафовъ, Ив. Даневъ, М. Георгиевъ, С. Вацовъ, П. Генчевъ, Д. В. Храновъ, Калинковъ, Стаматовъ, Шоповъ, Т. Пѣевъ, В. Д. Стояновъ, Ив. Славейковъ, Хр. Стояновъ, К. Стоиловъ, Балабановъ, Ив. Ев. Геновъ.

Слѣдъ прочитаньето на дневницитѣ III и IV и писмото на г. **Д. В. Агура,** който по болѣстна причина опълномощява г. **В. Д. Стоянова** да го замѣстя въ засѣданията.

г. К. Стоиловъ прѣдложи да се забѣлѣжи само, че въ IV дневникъ е пропуснѫто запитването му относително педагогията, която би могла пó-послѣ да влѣзе въ программата на дружеството.

Слѣдъ това се пристѫпи къмъ разглеждането проекта за новий уставъ и се прочете § 17.

Г. Сарафовъ попита, заплатата на дѣловодителя и на неговий помощникъ за периодъ отъ три години ли ще бѫде опрѣдѣлена, или ще се опрѣдѣля всѣка година.

По прѣдложението на г. **Иречека** събранието прие да се каже, че размѣрътъ, на заплатата на дѣловодителя и на

неговий помощникъ не може да се намалява въ течение на периода, за който сѫ избрани.

При прочитанието на § 18 г. **Статматовъ** прѣдложи да се прѣдвиди, че съвѣтътъ на дружеството може да опълномощява прѣдсѣдателя си или друго нѣкое лице, за да прѣдставлява дружеството прѣдъ сѫдилищата, както и прѣдъ други държавни или общественни учрѣждения.

Г. В. Стояновъ поиска редовнитѣ засѣдания на съвѣта да ставатъ най-малко два пѫти въ мѣсеца.

Г. Дриновъ разясни, че съвѣтътъ може да прѣдвиди въ вѫтрѣшний си правилникъ по́-вече редовни засѣдания въ мѣсецъ, ако това се намѣри за потрѣбно, понеже уставътъ, който гласи, че засѣданията въ съвѣта ставатъ *най-малко* единъ пѫть въ мѣсеца, не прави за това ограничение.

Събранието прие § 18 само съ прѣдложеното отъ г. **Стаматова измѣнение** на алинея а).

§ 19 се прие така: „рѣшенията на съвѣта иматъ сила само тогава, когато сѫ присѫтствували най-малко петмина членове. Гласоподаванието става устно; тайно гласоподавание се приема, ако го поискатъ най-малко двама членове.

§ § 20 и 21 се приехѫ безъ измѣнение, като по прѣдложението на г. **М. Сарафова** се прибави при § 20, че ковчежникътъ, въ случай на отсѫтствие, има право да избира самъ своя намѣстникъ измѣжду членоветѣ на съвѣта.

Тукъ **г. В. Стояновъ** заяви, че трѣбва да се прѣдвиди въ надлежний параграфъ една особенна алинея за избиранието въ главното събрание трима допълнителни членове, които да замѣстятъ другитѣ членове на съвѣта въ случай на смърть, дълговрѣменно болѣдуване или изселване изъ Срѣдецъ.

Г. Иречекъ прѣдложи и събранието прие такава алинея да се прибави къмъ § 16.

§§ 23 и 24 се приехѫ безъ измѣнение слѣдъ даденото отъ г. Прѣдсѣдателя разяснение по запитването на г-на М. Георгиева, че всѣки членъ, отъ който да е клонъ, може да чете реферати въ всѣки клонъ на дружеството.

§ 25 по прѣдложението на г. **В. Стоянова,** подкрѣпено отъ г. **Хр. Стоянова,** се прие, като се каза, че главното събрание се счита пълно, когато се явѭтъ най-малко $^{2}/_{3}$ отъ присѫтствуѭщитѣ въ София членове.

Относително деньтъ, въ който ще ставатъ главнитѣ годишни събрания, изсказахѫ се нѣколко мнѣния: **Д-ръ Вълковичъ** прѣдложи 11 май; **Ив. Славейковъ** — 10 юлий, и **П. Генчевъ** — 16 августъ. Събранието прие послѣднето прѣдложение.

§ 26 се прие съ прѣдложената отъ г-на **Стамътова** поправка, че и почетнитѣ членове могѫтъ да гласуватъ при избирането на редовнитѣ членове.

§ 27 се прие безъ измѣнение.

Чете се § 28, за измѣнението на който станѫхѫ нѣколко прѣдложения. Най-послѣ, по прѣдложението на г. **М. Георгиева,** събранието прие, че ако не се постигне изискваното число членове за главното събрание, съвѣтътъ продължава дѣйствията си по стария бюджетъ и въ течение най-много на три мѣсеци повторно се свиква главното събрание. Ако и слѣдъ втората покана не се съберѫтъ $^1/_3$ отъ присѫтствуѫщитѣ въ София членове, съвѣтътъ продължава дѣйствията си по стария бюджетъ до началото на идѫщата година, т. е. до 16 августъ.

§§ 29 и 30 се приехѫ безъ измѣнение.

Върху § 31 станѫ прѣдложение отъ г. **Ив. Ев. Гешова,** всѣки мѣсецъ да излиза една книжка отъ „Пер. Списание", или да се каже поне, че за сега ще излиза на два мѣсеци по една книжка. Това прѣдложение се отхвърли и § 31 се прие, както бѣ въ проекта, като се допуснѫ уголѣмението на всѣка книжка, която ще има най-малко 10 печатни коли.

§ 32 се прие безъ измѣнение, а 33, по прѣдложението на г. **Вацова,** се исхвърли.

§ § 34 и 35 по проекта тоже се приехѫ безъ измѣнение, а 36 се прие съ тая само поправка, че вънъ отъ Банката не могѫтъ да се държѫтъ въ дружеството по-вече отъ 500 лева за текѫщи разноски.

И § § 36, 37, 38, 39, 40 и 41 се приехѫ безъ измѣнение.

Слѣдъ изказаното мнѣние отъ г. **В. Стоянова,** при редактирането на новий уставъ да се има прѣдъ видъ и старий, избра се редакционна коммисия, състояща отъ г-да **Д-ръ К. Иречекъ, М. Дриновъ, В. Стояновъ** и **П. Генчевъ.**

Засѣданието се затвори, като се рѣши послѣдующето да стане утрѣ въ сѫщий часъ и помѣщение.

(Подпис.) Прѣдсѣдатель: **М. Дриновъ.**

Дѣловодителье: **Ив. П. Славейковъ.** **С. Вацовъ.**

Дневникъ VI.

Засѣдание на 4-ий августъ 1884 година.

Присѫтствувахѫ Прѣдсѣдательтъ М. Дриновъ и членоветѣ: М. Георгиевъ, П. Генчевъ, Шоповъ, Калинковъ, В. Стояновъ, Д-ръ Минчовичъ, Касабовъ, М. Сарафовъ, Д-ръ Молловъ, Д. В. Храновъ, Д-ръ Иречекъ, Ив. Даневъ, Д-ръ Вълковичъ, Стаматовъ, Ив. Славейковъ.

Прочете се дневникътъ на прѣднето засѣдание, който се прие едногласно.

Четохѫ се и се приехѫ пълномощнитѣ: а) отъ г. **П. Каравелова** за г. **Ив. Славейкова** и б) отъ г. **Д-ра Атанасовича** за г. **Д. В. Хранова.**

Изслуша се писмото на **Д-ра В. Берона,** прѣдставено чрѣзъ г. **А. Ташикманова,** съ което г. Беронъ се оплаква и иска изяснение, защо нѣкои документи, пратени отъ него прѣди година врѣме за обнародвание въ „Пер. Списание“, и до сега не били обнародвани.

Г. В. Стояновъ отъ страна на управителний комитетъ изясни, че вслѣдствие станѫлото съвѣщание върху въпроснитѣ документи, оказало се съмнѣние за точностьта на прѣводьтъ имъ, като при това и не вситѣ се намѣрили особенно важни за обнародвание. Поради това рѣшението за обнародването на тѣзъ документи се отложило, слѣдъ като се прѣгледатъ и се провѣри прѣводьтъ имъ отъ компетентни лица.

Въ допълнение на казаното отъ прѣдговорившия

г. Иречекъ яви, че той е прѣгледалъ документитѣ, отъ които единъ заслужвалъ да се обнародва, стига прѣводьтъ му да е точенъ.

Г. Прѣдсѣдатель Дриновъ прѣдложи въпросътъ за тия документи да се възложи на бѫдѫщий съвѣтъ, именно на историко-филологическата секция, която да ги прѣгледа,

като ги покаже на експерти, и слѣдъ това да вземе рѣшение по тѣхъ.

Г. Ив. Славейковъ прѣдложи това рѣшение съвѣтътъ да съобщи г. Берону.

Събранието прие прѣдложенията на г. Прѣдсѣдателя и на г. Ив. Славейкова.

Слѣдъ това се пристѫпи къмъ второто четенье на проекта за устава.

Г. Хр. Стояновъ прѣдложи думата „разработванне" въ § 1 да се замѣни съ „распространение".

Г. Ив. Славейковъ бѣ на мнѣние да се приемѫтъ и двѣтѣ думи.

Събранието прие прѣдложението на **г. Славейкова.**

Г. Хр. Стояновъ прѣдложи § 2 да се прѣредактира, като се каже, че дружеството се намира подъ личното покровителство на Н. В. Българский Князь **Александръ I.**; това прѣдложение се прие отъ събранието единогласно.

§ § 3, 4, 5 до 10 включително се приехѫ безъ измѣнение.

Слѣдъ прочитанието на § 11,

Г. Хр. Стояновъ забѣлѣжи, че терминътъ „държавни познания" не е ясенъ.

Г. Иречекъ прѣдложи и събранието прие тѣзъ думи да се замѣнѭтъ съ „държавни науки". Въ сѫщий §, ал. б) думитѣ „до колкото не влазятъ въ първитѣ два клона", като излишни, се исхвърлихѫ.

Въ § 40 (41 по приетий проектъ)

Г. Хр. Стояновъ забѣлѣжи, че по въпросътъ за измѣняване уставътъ има противорѣчие.

Г. Ив. Славейковъ, като каза, че противорѣчието състои въ това, гдѣто 2/3 отъ *всичкитѣ* членове ще искатъ измѣнението на устава, а само 2/3 отъ *присѫтствуѭщитѣ въ София* ще го приематъ, подкрѣпи забѣлѣжката на **г. Хр. Стоянова** и поиска да се каже, че въпросътъ за измѣнение уставътъ се рѣшява отъ 2/3 на присѫтствуѭщитѣ въ София членове.

Г. В. Стояновъ прѣдложи да се редактира членътъ така. щото да се иска писменното съгласие на 2/3 отъ всичтѣ членове, родомъ Българе.

Събранието прие слѣдуѭщата редакция: „измѣнения въ устава могѫтъ да ставатъ тогава, когато поискатъ това

писменно $^2/_3$ отъ всичѣ почетни, редовни и дописни членове, родомъ Българе. Такива измѣнения ставатъ въ главното събрание по вишегласие, състояще отъ $^2/_3$ на присѫтствуѭщитѣ въ събранието членове.

Въ ал. 1 на § 16, по прѣдложението на **г. В. Стоянова,** прие се, помощникътъ на дѣловодителя да се избира отъ съвѣтътъ на дружеството, а не отъ глав. събрание.

Г. Ив. Славейковъ прѣдложи, щото прѣдвиденитѣ въ ал. а) на § 26 ревизори, които ще прѣглеждатъ и рапортиратъ върху смѣткитѣ на дружеството, да се избиратъ не въ прѣдидущето събрание, но при отварянието на всѣко събрание и да даватъ отчетъ на своята работа въ едно отъ слѣдуѭщитѣ засѣдания.

Слѣдъ доста разискване събранието прие прѣдложението на г. И. Славейкова.

Въ ал. г) на § 34 по прѣдложението на г. **Стаматова** прие се да се замѣни думата „завѣщание" съ „имоти по завѣщания".

Слѣдъ прочитаньето на § 43, въ който се постановява, че уставътъ на дружеството се подтвърждава отъ Правителството,

г. Стаматовъ, като имаше прѣдъ видъ, че споредъ Конституцията дружествата у насъ сѫ свободни, прѣдложи рѣчений § да се исхвърли.

Г. Др. Цанковъ каза, че параграфътъ трѣбва да си остане; защото ако станѫтъ завѣщания на името на дружеството, сѫдилищата не ще могѫтъ инъкъ да признаѭтъ това учрѣждение за юридическо лице.

Г. Хр. Стояновъ, като бѣ съгласенъ въ това, че Конституцията дозволява безпрепятственно учрѣждаванье и дѣйствуванье на дружествата, не разбираше, че това дава право на дружествата да сѫ и юридически лица.

Г. В. Стояновъ наведе примѣръ съ Ромѫния, гдѣто книжовното дружество не е било подтвърдено отъ Правителството и ромѫнскитѣ трибунали не сѫ го припознавали за юридическо лице, ако отъ друга страна да не се е срѣщало прѣпятствие въ учрѣжданьето и дѣйствуваньето му.

Г. Ив. Славейковъ мислеше, че щомъ по Конституцията се дозволява свободно учрѣждаванье на дружества и нѣма законъ, по който Правителството да може да утвърждава

уставитѣ на такива дружества, то § 43 си нѣма мѣстото. Ако ли остане тоя §, въ такъвъ случай дружеството ще се тури въ фалшиво положение, защото споредъ устава му то ще трѣбва да бѫде припознато отъ правителството, а това не може да стане.

Г. г. Д-ръ Молловъ, Касабовъ и др. се произнесохѫ въ полза на § 43, а г. **Калинковъ** противъ.

По вишегласие прие се тоя § въ слѣдующата редакция: „Уставътъ се подтвърждава отъ Правителството".

Г. Д-ръ Вълковичъ повдигнѫ въпросъ да се тури членъ, въ който да се прѣдвижда и печатъ за дружеството; но събранието не счете това за нужно, защото и безъ такова постановление дружеството може и трѣбва да си има печатъ.

Засѣданието се затвори, като се рѣши слѣдующето да стане на 6 августъ, часътъ на петь слѣдъ пладнѣ.

Забѣлѣжка. По приетото рѣшение въ засѣданието отъ 8 августъ т. г., тоя и IX дневници сѫ подписани отъ Управителний Съвѣтъ на дружеството.

(Подпис.)
Прѣдсѣдатель на Управит. Съвѣтъ; **М. Дриновъ.**
Подпрѣдсѣдатель: **В. Д. Стояновъ.**
Гл. Дѣловодитель: **Т. Пѣевъ.**
Ковчежникъ: **Ив. Ев. Гешовъ.**

Дневникъ VII.

Засѣдание на 6-ий августъ 1884 година.

Присѫтствувахѫ: М. Дриновъ, Ив. Ев. Гешовъ, Д-ръ Атанасовичъ, М. К. Сарафовъ, М. Д. Балабановъ, Д-ръ Молловъ, Ив. Даневъ, С. Вацовъ, М. Георгиевъ, Т. Пѣевъ, Д-ръ К. Иречекъ, А. Шоповъ, П. Генчевъ, П. Стаматовъ, Калинковъ, В. Д. Стояновъ, Г. Кирковъ, Ив. Славейковъ, Д. В. Храновъ, Д-ръ К. Стоиловъ, Д. Мишевъ, И. Ковачовъ, Д-ръ Г. Вълковичъ.

Прѣдсѣдательтъ г-нъ **М. Дриновъ** отвори засѣданието, като съобщи, че въ прѣдшествувавший на това засѣдание день въ едно съвѣщание отъ 15—16 членове се направило едно разпрѣдѣление на досегашнитѣ дописни и други членове на дружеството въ *почетни, редовни* и *дописни.* Той прѣдложи да се вземе за основа на разискванье това распрѣдѣление.

Събранието разгледа това распрѣдѣление и едногласно провъзгласи и прие.

а) За почетни членове:

1. Г. Кръстювичъ, прогласенъ за такъвъ още когато дружеството е било въ Браила; 2. Митрополитъ Натанаилъ Охридский, 3. П. Р. Славейковъ, 4. Д. Цанковъ, 5. Д-ръ Г. Атанасовичъ, 6. Савва И. Радуловъ, 7. С. И. Доброплодний, 8. Н. С. Михайловский, 9. Д-ръ С. Чомаковъ, 10. Н. Хр. Палаузовъ, 11. Д-ръ Ив. Богоровъ, 12. Ив. С. Ивановъ, 13. Н. Геровъ, 14. А. Ексархъ, 15. Евлогий Георгиевъ, 16. Николай Ценовъ, 17. С. Р. Беронъ, 18. Димо Петровичъ, 19. Митрополитъ Панаретъ Рашевъ, 20. Ив. С. Аксаковъ, 21. Нилъ А. Поповъ, 22. Професоръ Голубинский, 23. Архимандритъ Леонидъ, 24. В. И. Ламанский, 25. В. Г. Васильевский, 26. А. Н. Пипинъ, 27. Проф. В. Ягичъ, 28. Францъ Миклошичъ, 29. М. Хаттала, 30. Д-ръ Ф. Рачки, 31. Ив. Кукулевичъ Такцински, 32. Професоръ Лескинъ, 33. Стоянъ Новаковичъ, 34. А. Хжждж̌у, 35. Константинъ Сакасъ, 36. И. Щтросмаеръ, 37. Д-ръ Лонгъ, 38. Катковъ, 39. Луи Леже, 40. Ф. Каницъ.

б) За редовни членове:

I. Дѣйствителнитѣ: 1. М. Дриновъ, 2. Митрополитъ Климентъ Браницкий, 3. В. Д. Стояновъ, и 4. Т. Пѣевъ; и II. Дописнитѣ: 1. М. Д. Балабановъ, 2. Д-ръ В. Беронъ, 3. Ст. Бобчевъ, 4. Д-ръ Брадель, 5. Ѳ. Бурмовъ, 6. Ив. Вазовъ, 7. К. Величковъ, 8. Д-ръ Г. Вълковичъ, 9. Цанс Гинчовъ, 10. М. Георгиевъ, 11. Ив. Ев. Гешовъ, 12. Ив. Гюзелевъ, 13. Митрополитъ Григорий, 14. Якимъ Груевъ, 15. Ив. Даневъ, 16. Г. Златарски, 17. Тодоръ Икономовъ, 18. Д-ръ К. Иречекъ, 19. Н. Каравеловъ, 20. Р. М. Каролевъ, 21. Ив. Касабовъ, 22. Г. Кирковъ, 23. Еф. Карановъ, 24. И. Ковачовъ, 25. Митрополитъ Мелетий, 26. С. Миларовъ, 27. Д-ръ Мирковичъ, 28. Д-ръ Молловъ, 29. Иванъ Найденовъ, 30. Гр. Начовичъ, 31. Н. Оджаковъ, 32. В. Н. Палаузовъ, 33. С. Панаретовъ, 34. П. Пешовъ, 35. В. Поповичъ, 36. Д-ръ В. Радославовъ, 37. М. К. Сарафовъ, 38. Митрополитъ Симеонъ, 39. Ив. П. Славейковъ, 40. П. Стаматовъ, 41. Ст. Стамбуловъ, 42. К. Стоиловъ, 43. Хр. Стояновъ, 44. А. Теодоровъ, 45. А. Шоповъ, 46. Д. В. Храновъ, 47. С. Вацовъ, 48. Н. Генчевъ, 49. Д. Грековъ, 50. П. Ива-

новъ, 51. Т. Китанчевъ, 52. М. Маджаровъ, 53. Д-ръ П. Минчовичъ, 54. Кр. Мирски, 55. Д. Мишевъ, 56. Хр. Павловъ, 57. Ив. Саллабашовъ, 58 К. Станишевъ, 59. Д-ръ Стояновичъ, 60. Г. Беневъ.

Прѣдъ видъ на заслугитѣ, които **Д-ръ К. Иречекъ** е направилъ на дружеството особенно и на България изобщо, както и прѣдъ видъ на това, че той по младость не желае да бѫде причетенъ въ реда на почетнитѣ членове, събранието едногласно рѣши да му се даде отъ страна на дружеството адресъ.

Г. М. Дриновъ, слѣдъ като изчисли направенитѣ отъ г. **Д-ра К. Иречекъ** книжовни услуги, събранието постанови: г. **В. Д. Стояновъ** да състави проектъ за помененѫтий адресъ, който, като се прегледа и редактира окончателно и подпише отъ бѫдѫщий Управителенъ Съвѣтъ, да се поднесе г. **К. Иречку** отъ името на главното Събрание.

Бѣлѣжка. Съдържанието на помененѫтий адресъ, който се подаде отъ Съвѣта г. К. Иречку прѣдъ тръгваньето му отъ Срѣдецъ, на 31 августъ т. г., е слѣдующето:

Високопочитаемий Господине!

„Прѣди четиринадесеть години Вие първъ пѫть привлѣкохте къмъ себе вниманието на българский просвѣтенъ свѣтъ чрѣзъ нѣколко критически статии по българската история и, особно, чрѣзъ Ваший „Книгописъ на новобългарската книжнина“. Качествата, съ които се отличавахѫ тие Ваши трудове, възбудихѫ надѣжда, че въ Вашето лице българското, отвредъ утиснѫто тогава плѣме, се е сдобило съ единъ колкото вѣщь, толкова и енергиченъ изслѣдователь. Тая надѣжда Вие не се забавихте да осѫществите съ единъ цѣлъ редъ учени трудове. На 1876 год. излѣзе на свѣтъ Вашата „Българска История“, въ която съ възможна пълнота е изобразенъ всичкий минѫлъ многовѣковенъ живота на Българетѣ. Не е му мѣстото да се говори тукъ за голѣмитѣ учени достоинства на тоя Вашъ трудъ; ще забѣлѣжимъ само, че Вашата „Българска История“, която се яви два три мѣсеца прѣди Българското срѣднегорско възстание, принесе и една особна услуга на Българский народъ; тя станѫ главний изворъ, изъ който сериозната европейска публицистика почерпваше вѣренъ и обиленъ материалъ за запознаванье читательетѣ си съ нашпй народъ въ онова толко критическо за него врѣме.

По тоя начинъ Вашата „Българска История“ не малко спомогнѫ за распростаняваньето на онова съчувствие, съ което образований свѣтъ посрѣщнѫ великото дѣло, прѣдприето и извършено отъ нашитѣ освободителье.

Наскоро слѣдъ „Историята“ появихѫ се една слѣдъ друга, двѣ други Ваши книги, които хвърлихѫ обилна нова свѣтлина върхъ историческата география на цѣлий Балкански полуостровъ, та и на нашата земля. Ние тука разбираме Вашитѣ Heerstrasse und Balkanpässe и Вашитѣ Handelstrassen und Bergwerke von Bosnien und Serbien in Mittelalter.

Два три мѣсеца слѣдъ сключваньето на Санъ-Стефанский договоръ появи се пакъ Вашата книга за „Българското Княжество“, гдѣто, мѣжду друго, отъ научна историко-етнографическа страна се доказва правото за сѫществуванье на Санъ-Стефанска България — тоя най-милъ български идеалъ, тоя прѣдмѣтъ на най-горещитѣ български стремления, на които (стремления) Вашата книга е и ще бѫде една отъ най-добритѣ апологии.

Слѣдъ Вашето дохожданье въ България, прѣзъ послѣднитѣ петь години, Вие обнародвахте нѣколко статии върхъ старинитѣ, които се намѣрватъ по нашата земля, обнародвахте и цѣлъ редъ пѫтнически бѣлѣжки за различни части на България, бѣлѣжки, които ще останѫтъ едно отъ най-хубавитѣ и увлекателни четива въ новобългарската книжнина. Излишно е да изброяваме и другитѣ особно важни за насъ учени трудове, които Вие въ разни врѣмена сте обнародвали въ различни журнали, както и въ „Периодическото Списание на Българското Книжовно дружество“. Неможемъ обаче да не споменемъ, че прѣзъ петгодишното Ваше прѣбивание въ нашето отечество, Вие не малко сте съдѣйствовали за укрѣпвание наредбата и благоустройството на училищното наше дѣло. Най-послѣ нека ни бѫде дозволено да споменемъ и за добринитѣ, сторени отъ Васъ на нашето Книжовно дружество, което въ Вашето министерствувание и при Вашето горещо участие може да поднови дѣятелностьта си въ новата българска столица.

Сега, когато Вие, за общо наше съжалѣние, се готвите да оставите България и да се завърнете въ отечеството

си, за да се посветите тамъ изцѣло на своята научна дѣятелность, Главното Събрание на Българското Книжовно Дружество еднодушно ни задължи да Ви изкажемъ отъ негова страна нáй-дълбока и гореща благодарность за Вашитѣ услуги народу ни. Заедно съ това, рѣченото главно събрание ни задължи да Ви изкажемъ и неговата надѣжда, че Вие и за напрѣдъ ще останете такъвъ драгъ и плодовитъ дѣятель по изучваньето на българската земля и отечество, какъвто сте били прѣзъ цѣли четиринадесеть години.

Като испълняваме съ настоящето си тая многоприятна за насъ длъжность, молимъ Ви да вѣрвате въ нашата нáй-искренна и дълбока къмъ Васъ почеть."

(Подписали:)

Прѣсѣдатель на Управителний Съвѣтъ при Българското Книжовно Дружество: **М. Дриновъ.**

Подпрѣдсѣдатель: **В. Д. Стояновъ.**

Гл. Дѣловодитель: **Т. Пѣевъ.**

Членове на съвѣта:
М. Д. Балабановъ.
Д-ръ Д. Молловъ.
Ив. П. Славейковъ.
С. Вацовъ.
Ив. Касабовъ.
Ив. Ев. Гешовъ.

Прѣдсѣдательтъ г. **Дриновъ** повдигнѫ въпросъ за съставяньето бюджето-проектътъ на дружеството. Рѣши се, тоя бюджето-проектъ да се състави отъ досегашний управителенъ комитетъ заедно съ ревизионната комисия.

Забѣлѣжка. Рѣчений бюджето-проектъ съставенъ, прие се отъ управителний съвѣтъ на дружеството въ засѣданието му на 29-й августъ т. г., както слѣдва:

а) Приходи:

		лева	ст.
1.	Налични пари на текѫща смѣтка въ Банката .	17,014	15
2.	Държавна помощь	12,000	—
3.	Отъ абонаменти на „Пер. Списание":		
	„ „ нови 300 × 16 = 4,800 ; „ „ вети . . . . . 1,200 . .	6,000	—
	Всичко приходъ	35,014	15

б) Разноски:

		лева	ст.
1.	Недоплатенъ хонораръ за издадени книжки на „Пер. Списание", ...	2,500	—
2.	Издаванье на три книжки (X, XI и XII) отъ втората година	7,500	—
3.	Издаванье шесть книжки отъ III-та год. . .	15,000	—
4.	„ разни сборници и пр.	2,500	—
5.	Възнаграждение на гл. дѣловодитель по 150 л. мѣсечно	1,800	—
6.	Възнагр. на помощ. дѣловодителя по 100 л. мѣсечно	1,200	—
7.	Заплата на служитель по 60 л. мѣсечно . .	720	—
8.	Наемъ за помѣщението	2,000	—
9.	Печатание бланкове, обявления и др. канцелярски потрѣбности, отопление и освѣщение	1,000	—
10.	Пощенски и телегр. разноски	500	—
11.	Непрѣдвидѣни	294	15
	Всичко разноски	35,014	15

Г. Ив. Славейковъ прѣдложи и събранието прие, прѣди да се пристжпи въ идущето засѣдание къмъ избиранието съвѣтътъ на дружеството, да се опрѣдѣли пò-прѣди заплатата на дѣловодителя.

Слѣдъ това засѣданието се затвори, като се рѣши идущето засѣдание да стане на слѣдующий день, часътъ на 5 слѣдъ пладнѣ.

(Подп.) Прѣдсѣдатель: **М. Дриновъ.**

Дѣловодителье: **Ив. П. Славейковъ.** **С. Вацовъ.**

Дневникъ VIII.

Засѣдание на 7-й августъ 1884 година.

Засѣданието отвори прѣдсѣдательтъ М. Дриновъ въ присжтствието на членоветѣ: Д-рь Г. Вълковичъ, Д. Цанковъ, П. Оджаковъ, Ив. Касабовъ, Д-ръ Молловъ, М. К. Сарафовъ, М. Д. Балабановъ, Д. В. Храновъ, Д-ръ П. Минчовичъ, Д-ръ К. Иречекъ, С. Вацовъ, М. Георгиевъ, Т. Пѣевъ, П. Станчовъ, К. Стоиловъ, П. Калинковъ, П. Стаматовъ, В. Д. Стояновъ, И. Ковачовъ, А. Шоповъ, Г. Кир-

ковъ, Ив. Славейковъ, С. Константиновичъ, Д. Мишевъ, Ив. Ев. Гешовъ, Д-ръ Г. Атанасовичъ.

Като имаше прѣдъ видъ издадената отъ приврѣменний управителенъ комитетъ за свикванье главното събрание покана, въ която се казва, че събранието ще трѣбва да рѣши и въпроса за съзижданье здание за дружеството,

Прѣдсѣдательтъ г-нъ **Дриновъ** прочете издаденото отъ Соф. Гр. Общинско Управление свидѣтелство подъ №. 833 за подареното на дружеството мѣсто и прѣдложи да се произнесе събранието, какъ се разбира тоя актъ, т. е. освѣнъ домъ за помѣщение и ботаническа градина може ли дружеството да построи и други здания, отъ наемътъ на които да се ползува учрѣждението.

Г. В. Д. Стояновъ, който е ходатайствувалъ отъ името на приврѣменний комитетъ за подаряванието на рѣченото мѣсто и комуто сѫ познати подробноститѣ на прѣговоритѣ мѣжду общинското управление и комитетътъ, изясни, че дружеството никога и подъ никакъвъ начинъ не може да отчуждава цѣлото мѣсто или часть отъ него, но че освѣнъ домъ и градина могѫтъ да се построѭтъ и здания, съ които да се обезпечѫтъ извѣстни приходи за дружеството.

По сѫщий начинъ разбираше подарителний за рѣченото мѣсто актъ и г. **П. Оджаковъ.**

Г. Ив. Славейковъ прѣдложи рѣшението на тоя въпросъ да се остави за тогава, когато се рѣши построяванието на дружественний домъ.

Г. Д. В. Храновъ, като намѣрваше срѣдствата на дружеството твърдѣ оскѫдни, бѣ противъ всѣко рѣшение да се строи сега здание.

Г. В. Д. Стояновъ намѣрваше твърдѣ обрѣменителенъ наемътъ, който дружеството плаща за помѣщения не до тамъ удобни. При това, добави той, и честитѣ прѣнасяния библиотеката и другитѣ принадлѣжности струватъ много на дружеството. Той каза, че построяванието домъ за дружеството е належаща потрѣба и рѣшението на тоя въпросъ не може да се отлага.

Съ прѣдговорившний бѣ съгласенъ и **Г. Кирковъ.**

Г. М. Георгиевъ заяви, че не е практично тоя въпросъ да се отложи за една или по-вече години. Още отъ сега, добави той, може да се възложи всестранното изучванье

на работата Съвѣту, който слѣдъ това да прѣдстави въпроса на идущето гл. Събрание за окончателно рѣшение.

Събранието едногласно прие въпросътъ за построяване здание за дружеството да се възложи за изучванье на бѫдѫщий. Съвѣтъ, съгласно съ исказаното отъ г. М. Георгиева мнѣние.

Г. Стоиловъ не виждаше никакво прѣпятствие да се започне още отъ сега и уреждането на ботаническата градина, макаръ и въ найскроменъ размѣръ.

Слѣдъ като станѫхѫ доста разисквания по въпроса за ботаническата градина, събранието се произнесе, и тоя въпросъ да се прѣдостави на бѫдѫщий Съвѣтъ за изучване.

Тукъ г. **В. Д. Стояновъ** заяви, че Соф. Град. Общинско Управление било показало готовность прѣдъ досегашний управителенъ комитетъ да подари на дружеството около 10,000 квадр. метра мѣсто вънъ отъ града за устрояванье ботаническа градина.

По прѣдложението на г-на Прѣдсѣдателя, събранието рѣши, да се помоли правителството да отстѫпи на дружеството нѣколко стаи отъ нѣкое правителствено помѣщение, за да не плаща дружеството наемъ, който сега възлиза на 1800 лева годишно.

Г. Прѣдсѣдатель каза, че прѣди да подложи въпросътъ за избиранье членове на Съвѣта, подлага на разискванье въпросътъ за опрѣдѣление заплатата на дѣловодителя, съгласно съ приетото рѣшение въ прѣдшествовавшето засѣдание.

Г. М. Георгиевъ бѣ на мнѣние, че при опрѣдѣлянье заплатата трѣбва да се има прѣдъ видъ, че дѣловодительтъ ще се занимава исключително съ дѣлата на дружеството и че не би трѣбвало той да има друга държавна или обществена служба.

Г. Д-ръ К. Иречекъ, като изброи длъжноститѣ на дѣловодителя, прѣдвидѣни въ устава, намѣрваше, че дѣловодительтъ може да бѫде лице, което да има и друга служба.

Г. Ив. Славейковъ поддържа мнѣнието на г. Иречека, особенно защото срѣдствата на дружеството не сѫ такива, щото да може то само достатъчно да възнагради специялно за тая длъжность лице. Той прѣдложи размѣрътъ на заплатата на дѣловодителя да е отъ 150 лева мѣсечно.

Г. г. **Минчовичъ** прѣдложи 200, **Д-ръ Атанасовичъ** 250 и **И. Ковачовъ** 500 лева.

Г. Ив. Славейковъ мотивира прѣдложението си за 150 лева мѣсечно и съ това, че освѣнъ дѣловодитель се прѣдвижда и неговъ помощникъ, комуто може да се опрѣдѣли и пó-голѣма отъ 150 лева заплата, за да работи постоянно въ дружеството.

Прѣди да се гласуватъ горнитѣ прѣдложения за заплатата, повдигна се въпросъ, да ли при избиране членоветѣ на Съвѣта ще се вземѫтъ въ внимание гласоветѣ, прѣдставяни съ пълномощия.

Събранието рѣши съ 26 отъ 44 присѫтствуѭщи гласове, изборътъ на членоветѣ на Съвѣта да се извърши по реда, прѣдвиденъ въ стария уставъ, както се е слѣдвало до сега.

Засѣданието се затвори, като се рѣши послѣдуѭщето да стане на 8 августъ въ сѫщото врѣме и помѣщение.

(Подписалъ) Прѣдсѣдатель: **М. Дриновъ.**

Дѣловодителье: **Ив. П. Славейковъ.** / **С. Вацовъ.**

Дневникъ IX.

Засѣдание на 8-ий августъ 1884 година.

Засѣданието отвори Прѣдсѣдательтъ г. Дриновъ въ присѫтствието на членоветѣ: г. г. Д-ръ Г. Вълковичъ, И. Ковачовъ, В. Д. Стояновъ, Т. Китанчевъ, Д. Мишевъ, С. Вацовъ, М. Георгиевъ, Ив. Славейковъ, П. Станчевъ, П. Стаматовъ, М. К. Сарафовъ, Д-ръ К. Иречекъ, А. Шоповъ, Д-ръ Г. Атанасовичъ, П. Калинковъ, Д. Цанковъ, П. Оджаковъ, М. Д. Балабановъ, Д-ръ Молловъ, К. Стоиловъ, П. Генчевъ, Ив. Ев. Гешовъ, Т. Пѣевъ.

Прочетохѫ се и се одобрихѫ отъ събранието VII и VIII дневници.

По прѣдложението на г. Прѣдсѣдателя пристѫпи се къмъ распрѣдѣлянье редовнитѣ и дописнитѣ членове по разнитѣ клонове на дружеството.

Събранието одобри слѣдуѭщето распрѣдѣление:

I. въ историко-филологический клонъ.

а) редовни членове:

1. М. С. Дриновъ, 2. Д-ръ К. Иречекъ, 3. В. Д. Стояновъ, 4. Георгий Беневъ, 5. Ѳ. Бурмовъ, 6. Ив. Вазовъ, 7. Конст. Величковъ, 8. П. Генчевъ, 9. Якимъ Груевъ, 10. П. Ивановъ, 11. Т. Икономовъ, 12. Ефр. Карановъ,

13. Р. М. Каролевъ, 14. Митрополитъ Климентъ Браницкий, 15. Иосифъ Ковачовъ, 16. Т. Китанчовъ, 17. М. Маджаровъ, 18. Митрополитъ Мелетий, 19. С. Миларовъ, 20. Кр. Ив. Мирский, 21. Д. Мишевъ, 22. Ив. Найденовъ, 23. С. Панаретовъ, 24. В. Поповичъ, 25. Т. Пѣевъ, 26. Ив. Славейковъ, 27. С. Стамбуловъ, 28. А. Теодоровъ;

б) дописни членове:

1. Д. Д. Агура, 2. Хр. Г. Дановъ, 3. Свещеникъ Михаилъ Казанакли, 4. Георгий Тишевъ, 5. Шапкаревъ.

II. Въ клона за природнитѣ и медицинскитѣ науки.

а) Редовни членове:

1. Д-ръ В. Беронъ, 2. Д-ръ И. Брадель, 3. С. Вацовъ, 4. Д-ръ Г. Вълковичъ, 5. М. Георгиевъ, 6. Ц. Гинчовъ, 7. Ив. Гюзелевъ, 8. Г. Златарски, 9. Г. Кирковъ, 10. Д-ръ П. Минчовичъ, 11. Д-ръ Мирковичъ, 12. Д-ръ Д. Молловъ, 13. Ив. Саллабашовъ, 14. К. Станишевъ, 15. Д-ръ Стояновичъ, 16. Д. В. Храновъ;

б) дописни членове:

1. В. Василиевъ, 2. Д-ръ Начовъ, 3. Д-ръ Павловичъ, 4. Д-ръ Планински.

III. Въ клона за държавнитѣ науки.

Редовни членове:

1. П. Каравеловъ, 2. М. Д. Балабановъ, 3. С. Бобчевъ, 4. Ив. Ев. Гешовъ, 5. Д. Грековъ, 6. Митрополитъ Григорий, 7. Ив. Даневъ, 8. Ив. Касабовъ, 9. Гр. Начовичъ, 10. П. Оджаковъ, 11. Хр. Павловъ, 12. В. Палаузовъ, 13. П. Пешовъ, 14. Д-ръ В. Радославовъ, 15. М. К. Сарафовъ, 16. Митрополитъ Симеонъ, 17. П. Стаматовъ, 18. К. Стоиловъ, 19. Хр. Стояновъ, 20. А. Шоповъ.

За това распрѣдѣление събранието постанови слѣдующето: всѣки членъ, който не е присѫтствувалъ при настоящето распрѣдѣление на членоветѣ по клонове, може въ течение на шесть мѣсеци да поиска и, ако съвѣтътъ на дружеството одобри, да прѣмине въ другъ клонъ.

Пристѫпи се къмъ опрѣдѣление заплатата на дѣловодителя, която се и опрѣдѣли съ пълно вишегласие въ размѣръ отъ 150 лева мѣсечно.

По поканваньето на г. Прѣдсѣдателя събранието слѣдъ

това пристжпи и къмъ избиранието членове за управителний Съвѣтъ на дружеството.

Г. Д-ръ Молловъ, като изброи нѣкои отъ особеннитѣ заслуги, които г. **М. С. Дриновъ** е направилъ на дружеството и на българската книжнина изобщо, прѣдложи и събранието едногласно провъзгласи и съ акламация поздрави г. **М. С. Дринова** за прѣдсѣдатель на управителний Съвѣтъ.

Г. **Дриновъ** благодари на Събранието за честьта, която му прави то съ тоя изборъ и прѣдложи отъ своя страна да се избере за подпрѣдсѣдатель на Съвѣта г-нъ **В. Д. Стояновъ,** който е единъ отъ най-дѣятелнитѣ начинателье за уреждането на дружеството, за прѣуспѣваньето на което той неуморно се е трудилъ.

Събранието съ ржкоплѣскание посрѣщнж това прѣдложение и провъзгласи г. **В. Д. Стоянова** за подпрѣдсѣдатель.

Слѣдъ това Събранието единодушно избра и поздрави г. **Т. Пѣева** за гл. дѣловодитель и г. **Ив. Ев. Гешова** за ковчежникъ на Съвѣта.

Най-сѣтнѣ събранието, като избра за допълнителни членове на Съвѣта г. г. **Д-ра П. Минчовичъ, К. Стоиловъ** и **Г. Златарски,** направи слѣдующето постановление: До окончателното организиранье на клоноветѣ, дружественнитѣ работи да се управляватъ отъ г. г. Прѣдсѣдательтъ, Подпрѣдсѣдательтъ, главний дѣловодитель, ковчежникътъ и тримата допълнителни членове.

Г. Ив. Ев. Гешовъ прочете слѣдующето изложение на коммисията, избрана да разгледа смѣткитѣ на бивший управит. комитетъ и състоянието на обѣщаннитѣ но не внесени на дружеството помощи:

„Почитаемо Събрание!

Коммисията, избрана на основание на членъ 55 отъ старий уставъ на дружеството, за да прѣгледа смѣткитѣ на това учрѣждение, има честь да Ви прѣдстави съ настоящето своитѣ заключения по миссията, която ѝ повѣрихте.

Тая миссия, господа, значително се улесни чрѣзъ готовностьта, съ която г. г. членоветѣ на бивший управителенъ комитетъ на дружеството доставихж всичкитѣ книги, книжа и разяснения, необходими за провѣрката. Коммисията по тоя начинъ можà да срѣщне вситѣ пера на приходорасходната книга съ съотвѣтствующитѣ имъ оправда-

телни документи отъ деня, въ който първий расходъ слѣдъ прѣнасянието на дружеството въ София е станѫлъ, отъ 26-й априлия 1882 г., до деня, въ който сѫ забѣлѣжени послѣднитѣ приходорасходни операции на дружеството, до 6-й августъ 1884 год. Всичтѣ кассови завѣро-задължения се намѣрихѫ вѣрни; има само 11 квитанции за абонаменти на списанието съ стойность до 220 лева, които сѫ отрѣзани отъ кочана, но които, като не събрани още, не сѫ минѫти въ кассата. Длъжность на новий съвѣтъ на дружеството ще бѫде да гони и тѣхното събирание, както и прибиранието на всичтѣ други закъснѣли вземания на дружеството.

Веднъжъ провѣрена приходо-расходната книга, лесно бѣ за коммиссията да дойде до заключение, че и равносмѣтката, която ѝ прѣдстави ковчежникътъ, г. Г. Кирковъ, за приходо-расходитѣ на дружеството отъ подновяваньето му въ Срѣдецъ до сега, бѣше вѣрна. Споредъ тая равносмѣтка приходитѣ на дружеството въ течение на тоя периодъ сѫ възлѣзли на лева 56,278 22

А именно:

Отъ държавна помощь . . .	лева	46,000	—
„ абонаменти до 1 авг. 84 г.	„	10,164	72
„ пожертвование	„	113	50
Всичко	лева	56,278	22

Расходитѣ отъ друга страна въ течение на сѫщий периодъ сѫ възлѣзли на 37,082 79

Отъ които дадени сѫ:

За издаванье на списанието .	лева	19,711	—
„ хонораръ на сътрудницитѣ	„	5,008	40
„ „ редактору . . .	„	4,050	—
„ покѫщнина	„	2,474	—
„ загражданье мѣстото . .	„	1,550	—
„ заплата на писаря . . .	„	840	—
„ „ „ слугата . . .	„	1,355	54
„ наемъ на помѣщението . .	„	632	50
„ канцеляр., пощенски и др.	„	1,461	35
	„	37,082	79
Слѣдоват. приходитѣ надминаватъ расходитѣ съ	„	19,195	43
	„	56,278	22

Отъ тоя доста утѣшителенъ за бъдъщето на дружеството излишъкъ днесъ за днесъ се намиратъ на текуща лихвенна смѣтка въ Банката . . . . лева 18,860 60
У г. ковчежника . . . . „ 334 83
Всичко лева 19,195 43

Слѣдъ провѣрката на банковата бѣлѣжна книжка, отъ която провѣрка се яви, че дружеството дѣйствително днесъ располага съ горний излишъкъ отъ лева 19,195 43, коммиссията пристъпи къмъ втората часть отъ посланието, което ѝ се възложи — опрѣдѣлението дѣйствителний и обѣщаний имотъ на дружеството. При испълнението на тая своя задача коммисията съ удоволствие забѣлѣжи, че реализираний и въ лихвоносни фондове облѣченъ имотъ на дружеството, който при прѣнасяньето на учрѣждението въ Срѣдецъ е възлизалъ всичко на лева 50,800, днесъ, благодарение на лихвитѣ, тоя имотъ е нарастнълъ до една сумма отъ . . . . лева 65,300 —
Отъ които 57,300 л. сѫ въ 7% ромѫнски „фончияри рурале“, а 8,000 л. сѫ въ 7% „фончияри урбане“. Ако при това количество прибавимъ:
а) Стойностьта на покѫщнината оцѣнена около . . . . „ 2,692 30
б) Стойностьта на книгитѣ въ запазъ . . „ 30,956 —
в) „ „ подареното мѣсто въ Срѣдецъ . . . . „ 50,000 —
намираме, че цѣлий имотъ на дружеството възлиза на . . . . „ 148,948 30

Въ това количество, господа, както забѣлѣжвате, не влизатъ староитѣ пожертвования, обѣщани още при основанието на дружеството и записани въ книгата му. Тия не внесени още пожертвования, споредъ една равносмѣтка на дружеството, приготвена за 1870—71 година, сѫ възлизали на . . . . лева 157,219 53
Прѣзъ послѣдующитѣ години сѫ постѫпили само . . . . „ 2,211 47
Така щото остаятъ да се събиратъ . . . „ 155,008 06

Коммиссията, безъ да има най-малкото съмнѣние въ добрата воля и въ патриотизма на щедритѣ пожертвователье, е на мнѣние, че дружеството ще се изложи на горчива измама, ако помисли, че ще може нѣкога да събере напълно това значително количество. Мнозина отъ пожертвовательетѣ не сѫ днесъ въ положение да испълнѭтъ обѣщанието си. Едни сѫ били прѣждеврѣменно грабнѫти отъ смъртьта, неудовлетворени труженници, починѫли прѣди да видѭтъ труда на това, що сѫ сѣяли, съ отворени може би очи за тая свобода и за тая възможность за независимо развитие, на които се радваме ние сега. Други се намиратъ въ такива обстоятелства, щото патриотизмъ ще бѫде отъ насъ, не да имъ искаме, но да имъ забравимъ пожертвованията, като задържимъ отъ тѣхъ въ паметьта си само горещата любовь къмъ народното възраждание, която е внушавала тѣзи пожертвования. По благополучию обаче не всички подписници, имената на които украсяватъ кондикътъ на дружеството, могѫтъ да се подведѫтъ подъ тая категория. Измѣжду тѣхъ има пожертвователье, които, по вѣрваньето на коммиссията, ще се считѫтъ честити да увѣнчаѭтъ днесъ дѣлото, така патриотически насърдчено и така щедро подпомогнѫто отъ тѣхъ прѣди петнадесеть години. За това и въ заключение коммиссията има честь да Ви прѣдложи, господа, да опълномощите новоизбранний съвѣтъ на дружеството да се занимае сериозно съ това дѣло, като подкани писменно вситѣ оние пожертвователье, които счете той за нужно, да внесѫтъ обѣщаната си лепта и по тоя начинъ да дадѫтъ на дружеството още пò-голѣма възможность да принесе ония ползи, които отечеството очаква отъ него.“

Събранието едногласно одобри напълно това изложение и по негова молба г. прѣдсѣдатель изсказа благодарностьта му въ лицето на г. **Ив. Ев. Гешова** къмъ ревизионната коммиссия за това нейно подробно и хубаво изложение, както и на досегашний управителенъ комитетъ за неговитѣ старания, положени така усърдно за прѣуспѣванието на дружеството.

По прѣдложението на г. **Д-ра Иречека** събранието рѣши: уставътъ, списъкътъ на членоветѣ, дневницитѣ и др. да

се напечататъ въ първата книжка на Пер. Списание, която слѣдъ главното събрание ще се издаде.

Г. В. Д. Стояновъ прѣдложи и Събранието прие Управителний съвѣтъ да благодари на Соф. Град. Общинско управление за подареното на дружеството мѣсто.

Слѣдъ като се съобщи отъ страна на избраната коммисия, че по нѣманье врѣме не е успѣла, да приготви бюджето-проектътъ.

г. Д-ръ Иречекъ прѣдложи и събранието прие: бюджетътъ на дружеството за тая година да се състави и обнародва отъ съвѣта и бившата ревизионна коммисия.

Събранието единодушно и съ ржкоплѣскание посрѣщнж прѣдложението на г. **Ив. Ев. Гешова** и исказа благодарность г. **М. С. Дринову** за неговото вѣщо ржководенье разискванията на засѣданията и за положенний му трудъ за благополучното извършвание задачата на настоящето главно събрание.

Най-сѣтнѣ, понеже нѣкои отъ г. г. членоветѣ заявихж, че ще тръгнжтъ отъ Срѣдецъ веднага слѣдъ затварянието на главното събрание и не ще имъ бжде възможно да изслушатъ четеньето на настоящий дневникъ, както и на VI, които още не сж готови, рѣши се:

Дневницитѣ на 6-то и 9-то управителни засѣдания да се четжтъ въ съвѣта и слѣдъ това да се подпишжтъ отъ членоветѣ на сжщий съвѣтъ.

Слѣдъ това г. прѣдсѣдатель обяви закриваньето на главното Събрание.

(Подпис.)

Прѣдсѣдатель на Управит. Съвѣтъ: **М. Дриновъ.**

Подпрѣдсѣдатель: **В. Д. Стояновъ** при особно мнѣние, изложено въ дневника на Съвѣта отъ 10-й августъ т. г.

Ковчежникъ: **Ив. Ев. Гешовъ.**

Гл. Дѣловодитель: **Т. Пѣевъ.**

Слѣдующата записка се поднесе на Височайший Покровитель на „Българското Книжовно Дружество“ **Негово Височество Българский Князь Александръ I-й** отъ подпрѣдсѣдательтъ на Управ. Съвѣтъ, В. Д. Стояновъ, съгласно съ приетото рѣшение отъ сѫщий Съвѣтъ въ засѣданието му на 20-й августъ т. г.

Ваше Височество!

Новоизбраний Управителенъ Съвѣтъ на „Българското Книжовно Дружество“, което е щастливъ свидѣтель на Височайшето благоволение и Августѣйшата заинтересованость на **Ваше Височество** за укрѣпванието и напрѣдъкътъ на това толкозъ полезно за българский народъ учрѣждение, счита за првъ свой дългъ отъ името на дружеството да изрази на **Ваше Височество** всеподаннѣйша признателность, като сѫщеврѣменно най-смиренно доложи, че тѫзгодишното главно събрание на дружеството благополучно извърши миссията си, а именно:

1) Събранието прѣработи и прие новий уставъ, споредъ който на учрѣждението се отваря пò-обширна дѣятелность, като се поставя тò въ съобразность съ нинѣшното положение на отечеството ни;

2) Избра прѣдвиденний въ новий уставъ Управителенъ Съвѣтъ и редовни членове за клоноветѣ, които вече се образувахѫ при дружеството: а) за историко-филологический клонъ; б) за клона на природнитѣ и медицински науки, и в) за клона на държавнитѣ науки, и

3) Провъзгласи за почетни и дописни членове на дружеството лица, както Българе така и чуждестранци, на които подобава такова звание поради отличнитѣ имъ заслуги въ науката и книжнината.

Заедно съ настоящето, като поднасямъ на **Ваше Височество** единъ екземпляръ отъ новоприетий уставъ и списъкъ на лицата, избрани за въ състава на управителний съвѣтъ и на клоноветѣ, както и на почетнитѣ, редовнитѣ и дописни членове на Дружеството, имамъ честь да прѣбѫдвамъ и пр.

(Подпис.) Подпрѣдсѣдатель: **В. Д. Стояновъ.**

Ето и приложенията при горнята записка:

УСТАВЪ

на

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО ВЪ СРѢДЕЦЪ.

I. Общи положения.

§ 1. Цѣльта на „Българското Книжовно Дружество", което има сѣдалището си въ Срѣдецъ, е всестранното изучвание на България, развиванието на българската книжнина, разработванието и распространението на науките изобщо.

§ 2. „Българското Книжовно Дружество", което се намира подъ личното покровителство на Негово Височество Българский Князь **Александръ I**, е самостоятелно и независимо учрѣждение.

II. Членоветѣ на дружеството.

§ 3. Дружеството има четире вида членове: а) почетни, б) редовни, в) дописни, г) благодѣтелни.

§ 4. За *почетни* членове се избиратъ лица, както Българе, тъй и чуждестранци, които сѫ принесли особно голѣми заслуги на науката, книжнината и на общото образование у българский народъ.

§ 5. *Редовни* членове сѫ български книжовници, които сѫ се отличили съ самостоятеленъ книжовенъ трудъ.

§ 6. *Дописни* членове сѫ български или чуждестранни списателье, които сѫ развивали или развиватъ книжовна дѣятелность върху България, или пакъ върху Словенството, или изобщо върху нѣкой прѣдмѣтъ, който влиза въ задачата на дружеството.

§ 7. *Благодѣтелни* членове ставатъ: а) оние, които сѫ спомогнѫли вече или ще спомогнѫтъ на дружеството съ единъ подаръкъ наймалко отъ петстотинъ лъва, или б) които сѫ се рѣшили да го снабдяватъ съ ежегодна помощь наймалко отъ петдесетъ лъва.

Забѣлѣжка. Отъ досегашнитѣ членове на дружеството: а) почетнитѣ оставатъ почетни; б) дѣйствителнитѣ ставатъ редовни; отъ дописнитѣ ставатъ почетни и редовни оние, които се изберѫтъ отъ нинѣшното главно събрание, а другитѣ си оставатъ при сѫщото звание; г) оние спомагателни членове, които испълняватъ условията на § 7, ставатъ благодѣтелни.

§ 8. Нови почетни, редовни и дописни членове се избиратъ само единъ пѫтъ прѣзъ годината, въ главното събрание. Прѣдложения за избиране нови редовни и дописни членове се правѭтъ въ

редовнитѣ засѣдания на съвѣта, наймалко отъ тройца членове, и то писменно съ исчисление на вситѣ книжовни трудове и други заслуги на прѣдлагаемото лице. Такъви прѣдложения трѣбва да ставатъ поне единъ мѣсецъ прѣди главното събрание.

Благодѣтелни членове се приематъ направо отъ съвѣта, щомъ испълнѭтъ условията на § 7.

§ 9. На всѣки членъ се дава диплома, съ подписа на прѣдсѣдательтъ и на главний дѣловодитель.

§ 10. Почетнитѣ, редовнитѣ и благодѣтелнитѣ членове приематъ по едно тѣло отъ всѣко списание на дружеството безплатно; подобно право има и всѣки дописенъ членъ, който ще да е вече принесълъ сѫщественна полза на дружеството.

III. Вѫтрѣшното устройство и управление на дружеството.

§ 11. „Българското Книжовно Дружество" се раздѣля на слѣдующитѣ клонове:

а) клонъ историко-филологический, въ който влазятъ историята, археологията, географията, етнографията, езиковѣдѣнието, словесностьта;

б) клонъ за природнитѣ и медицинскитѣ науки изобщо: зоологията, ботаниката, минералогията, геологията прѣимѫщественно на Балканский полуостровъ; физическата география (съ метеорологията и пр.), физиката, химията, антропологията и медицината;

в) клонъ за държавнитѣ науки, именно: политическа икономия, статистика, финансова наука, черковно право, обичайно право, административно и мѣждународно право.

Забѣлѣжка 1. Клоноветѣ ще се стварятъ постъпенно споредъ възможностьта. Клонъ се съставя, ако има за него наймалко петь редовни члена.

Забѣлѣжка 2. Ако стане потрѣбно, главното събрание може да увеличи числото на клоноветѣ.

§ 12. Споредъ специалностьта си редовнитѣ и дописнитѣ членове се распрѣдѣлятъ по различнитѣ клонове на дружеството.

§ 13. Всичкитѣ членове иматъ право да присѫтствуватъ въ клоноветѣ и да взиматъ участие въ тѣхнитѣ разисквания, но само редовнитѣ иматъ рѣшаѭщъ гласъ въ своитѣ клонове.

§ 14. Всѣки клонъ се занимава съ работата по своята специялность и си има особенъ прѣдсѣдатель и дѣловодитель, които си избира за една година измѣжду прѣбиваѭщитѣ въ Срѣдецъ членове.

§ 15. Събранието на клона се счита за пълно, ако присѫтствуватъ наймалко трима редовни членове.

§ 16. Общитѣ текѫщи работи на дружеството се управляватъ отъ единъ *съвѣтъ*, който състои отъ слѣдующитѣ лица:

а) отъ прѣдсѣдатель, подпрѣдсѣдатель, ковчежникъ и главенъ дѣловодитель, които се избиратъ измѣжду редовнитѣ членове отъ главното събрание, първитѣ за една година, послѣдний за три години;

б) отъ всичтѣ прѣдсѣдателье и дѣловодителье на клоноветѣ.

Главното събрание ежегодно избира още тройца допълнителни членове, които да замѣстятъ избранитѣ за съвѣта лица въ случай на дълговрѣменно отсѫтствие, на болесть или на смърть.

Забѣлѣжка 1. Ковчежникътъ може да се избере и измѣжду благодѣтелнитѣ членове. Дѣловодительтъ има единъ помощникъ, избранъ отъ съвѣта.

Забѣлѣжка 2. Длъжностьта на прѣдсѣдательтъ и дѣловодительтъ въ клоноветѣ е съвмѣстима съ други длъжности въ съвѣта на дружеството.

§ 17. Всичкитѣ длъжности въ съвѣта сѫ безплатни, освѣнъ главний дѣловодитель, който приема възнаграждение въ размѣръ, опрѣдѣленъ отъ главното събрание.

§ 18. Съвѣтътъ се събира всѣки мѣсецъ наймалко единъ пѫть на редовно и, щомъ има нужда, на извънредно засѣдание, въ което върши слѣдующитѣ работи:

а) прѣдставя дружеството въ вѫтрѣшнитѣ и външнитѣ му сношения, води прѣписката му и упълномощява прѣдсѣдателя или друго лице, да прѣдставя дружеството прѣдъ сѫдилищата, както и прѣдъ други държавни и обществении учрѣждения;

б) обсѫжда и рѣшава въпроси, внасяни отъ клоноветѣ и относящи се до изданията и до всичката дѣятелность на дружеството;

в) рѣшава и опрѣдѣля размѣра на възнаграждението, което ще се дава на одобренитѣ за напечатване трудове;

г) рѣшава всички текѫщи въпроси за икономическитѣ работи на дружеството;

д) рѣшава въпроси за замѣна съ други книжовни или научни общества или съ редакции на периодически списания, както и за подаряване изданията на дружеството;

е) приготвя отчетъ за главното събрание;

ж) избира потрѣбнитѣ за дружеството лица и опрѣдѣля възнаграждението имъ;

з) изобщо взима мѣрки за правилний вървежъ както на общитѣ работи въ дружеството, така и на дѣятелностьта въ клоноветѣ.

§ 19. Рѣшенията на съвѣта ставатъ съ вишегласие и иматъ сила само тогава, когато сѫ присѫтствували наймалко петмина чле-

нове. Гласоподаването става устно; тайно гласоподавание се допуща, ако го поискатъ наймалко двойца членове.

При раздѣление гласоветѣ по равно гласътъ на прѣдсѣдателя надвива.

§ 20. Прѣдсѣдательтъ или въ отсѫтствието му подпрѣдсѣдательтъ свиква и рѫководи общитѣ и главнитѣ събрания и подписва писмата заедно съ дѣловодителя или ковчежника, споредъ съдържанието имъ.

§ 21. Главний дѣловодитель съ помощника си се грижи за приготвянье дневницитѣ на засѣданията, води прѣписката, пази архивитѣ, нарежда библиотеката, нагледва печатанието на изданията и управлява другитѣ служащи лица въ дружеството.

§ 22. Ковчежникътъ води смѣткитѣ за приходитѣ и разноскитѣ на дружеството и държи инвентаръ за дружественнитѣ имоти. Въ случай на отсѫтствие той избира едного отъ членоветѣ на съвѣта за свой намѣстникъ.

IV. Събранията.

§ 23. Събранията сѫ: а) книжовни (на клоноветѣ), б) общи (на съвѣта), в) главни (на цѣлото дружество).

§ 24. Всѣки клонъ на дружеството се събира наймалко единъ пѫть въ мѣсеца на книжовно засѣдание, въ което се четѫтъ разни нови книжовни трудове и научни съобщения, или се обсѫждатъ разни въпроси, които се отнасятъ до научни издирвания.

При чтенията иматъ пристѫпъ всичкитѣ членове на дружеството, както и гостье, пòнапрѣдъ прѣдставени отъ нѣкой членъ на клона.

§ 25. Главното събрание става единъ пѫть прѣзъ годината, на 16 Августъ. Въ него участвуватъ всичкитѣ членове лично; прѣдставляване съ пълномощия не се допуща. Главното събрание се счита за пълно, ако се съберѫтъ въ него наймалко двѣ трети отъ присѫтствуѭщитѣ въ Срѣдецъ членове.

§ 26. Главното събрание се дѣли на двѣ засѣдания, управително и тържественно. Въ управителното засѣдание ставатъ слѣдующитѣ работи:

а) прѣдлага се годишний отчетъ на ковчежника и се избиратъ двама ревизори, които да провѣрѭтъ годишнитѣ смѣтки, прѣдварително съставени и прѣгледани отъ съвѣта, и да рапортиратъ върху тѣхъ на събранието въ едно второ засѣдание;

б) избира се прѣдсѣдатель, подпрѣдсѣдатель, главенъ дѣловодитель, ковчежникъ и трима допълнителни членове, ако имъ е изтекълъ срокътъ, или ако е упразднено нѣкое мѣсто;

в) избиратъ се нови членове. При това въ избора на нови редовни членове взиматъ участие само почетнитѣ и редовнитѣ членове;

г) гласува се бюджетътъ на дружеството;

д) рѣшаватъ се въпроси, прѣдложени отъ съвѣта или частно отъ членоветѣ.

Изборитѣ ставатъ съ тайно гласоподавание, всичко друго се рѣшава явно.

§ 27. Въ тържественното засѣдание, въ което иматъ пристжпъ и канени гостье:

а) чете се отъ главний дѣловодитель годишенъ отчетъ, който се печата въ списанието на дружеството;

б) провъзгласяватъ се новитѣ членове;

в) чете се една или по́-вече лекции или по научното изслѣдвание на отечеството, или по общий напрѣдъкъ на наукитѣ.

§ 28. Ако изискваното число на членоветѣ не се постигне на главното събрание, съвѣтътъ продължава дѣйствията си по старий бюджетъ и въ течение най-много на три мѣсеци се свиква повторно главно събрание. Ако и слѣдъ втората покана не се събержтъ на́й-малко една третя часть отъ присжтствувжщитѣ въ Срѣдецъ членове, съвѣтътъ продължава дѣятелностьта си по старий бюджетъ до началото на идящата година, сирѣчъ до 16 августъ.

§ 29. Въ случай на нужда съвѣтътъ може да свика и едно извънредно главно събрание за рѣшението на нѣкой важенъ и неотложенъ въпросъ.

V. Изданията.

§ 30. Журналътъ на дружеството излиза подъ име „Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество", на всѣки 2 мѣсеца по една книжка на́й-малко отъ десеть печатни коли.

§ 31. Освѣнъ „Периодическото Списание" дружеството издава и отдѣлни книги, и то: 1) сборници съ научни материяли върху страната, и 2) единъ видъ българска библиотека, състояща отъ отбрани оригинални съчинения или отъ прѣводи на прочути чуждестранни списания. Изданието имъ се рѣшава отъ съвѣта, като се изслуша за всѣка книга писменно оцѣнение отъ двама оцѣнителье, избрани въ клоноветѣ на дружеството за тая цѣль.

§ 32. Дружеството може да обявя и награди за съчинения по разни въпроси за насърдчавание книжовната дѣятелность.

VI. Сбирките.

§ 33. Сбирките на дружеството състоѭтъ:

а) отъ една библиотека;

б) отъ сбирка на старини и природословни прѣдмѣти;

в) отъ една сбирка ликове на прочути и заслужни Българе;

г) отъ една архива, която съдържа прѣимѫществено документи за старата и новата българска история, политическа и книжовна.

VII. Приходитѣ и разноскитѣ.

§ 34. Приходитѣ на дружеството сѫ:

а) приходитѣ отъ капитала му;

б) приходитѣ отъ продажбата на изданията му;

в) помощь отъ държавата;

г) частни пожъртвования и имоти по завѣщание.

§ 35. Обикновенитѣ разноски сѫ:

а) за печатание изданията на дружеството;

б) възнаграждение за всичкия материялъ, обнародванъ въ изданията на дружеството;

в) възнаграждение на дѣловодителя и на неговий помощникъ;

г) възнаграждение на другитѣ служащи при дружеството лица;

д) разноски за умножавание библиотеката и сбиркитѣ;

е) разноски за научни изслѣдвания;

ж) съдържание на помѣщението (мобили, отопление, освѣщение и проч.);

з) разноски за писалището и пощата.

§ 36. Всичкитѣ пари на дружеството се пазѭтъ въ Българската Народна Банка. Вънъ отъ банката се държи само най-нужното количество за текѫщи разноски, не по́-вече отъ петстотинъ лева.

§ 37. Непрѣдвидѣни разноски, по́-голѣми отъ сто лева, трѣба прѣдварително да сѫ одобрени отъ съвѣта.

§ 38. Другитѣ подробности на вѫтрѣшний редъ въ дружеството се опрѣдѣлятъ съ особенъ правилникъ, изработенъ отъ съвѣта.

VIII. Заключение.

§ 39. Дружеството има печатъ съ надписъ: „Печатъ на Българското Книжовно Дружество“.

§ 40. Всичкитѣ постановления на устава отъ 1869 г. и на правилника за приврѣменний комитетъ отъ 1882 г. се отмѣняватъ.

§ 41. Измѣнения въ настоящий уставъ могѫтъ да станѫтъ само тогава, когато го поискатъ писменно двѣ трети отъ всичкитѣ почетни,

редовни и дописни членове, родомъ Българе. Такива измѣнения ставатъ винаги въ главното събрание по вишегласие, състояще отъ двѣ трети на присѫтствуѭщитѣ въ събранието членове.

§ 42. Въ случай че сѫществуванието на дружеството по независящи отъ него причини се прѣкрати, върху имота му рѣшава Народното Събрание, като го опрѣдѣля само за научна цѣль.

§ 43. Уставътъ се подтвърждава отъ Правителството.

Срѣдецъ, 7 Августъ 1884 год.

Подписали:

Прѣдсѣдатель на Главното Събрание: М. Дриновъ.

Дѣловодителье: Ив. П. Славейковъ. С. Вацовъ. Ив. Даневъ.

Членове:

П. Каравеловъ, Д-ръ Д. Молловъ, В. Д. Стояновъ, Д-ръ Конст. Иречекъ, Д-ръ Г. Атанасовичъ, А. П. Шоповъ, Д. В. Храновъ, Д-ръ П. Минчовичъ, М. Георгиевъ, П. Х. Стаматовъ, Т. Пѣевъ, Г. Кирковъ, Ив. Ев. Гешовъ, П. Генчевъ, Д. Мишовъ, Т. Китанчевъ, Др. Цанковъ, М. Д. Балабановъ, П. В. Оджаковъ, І. Касабовъ, К. Стоиловъ, И. Ковачовъ, Д-ръ Г. Вълковичъ и М. К. Сарафовъ.

Опълномощени:

а) В. Д. Стояновъ 1) отъ почетний членъ, г. Никола Цѣновъ; 2) отъ благодѣтелний членъ, г-жа Иванка Цѣнова; 3) отъ Стефана Р. Беронъ, почетенъ членъ; 4) отъ г-жа Мария С. Беронъ, благодѣтеленъ членъ; 5) отъ г. Ив. Ст. Иванова; 6) г. Николая Христофоровича Палаузова; 7) отъ Сава И. Доброплоднаго, почетни членове; 8) отъ Високопрѣосвещенний Митрополитъ г. Мелетия; 9) отъ Високопрѣосвещенний Митрополитъ Търновский г. Климента Браницкаго; 10) отъ г. Ѳ. Бурмова; 11) отъ г. Ив. Саллабашова, редовни членове, и 12) отъ г. Д. Агура, дописенъ членъ на Дружеството;

б) Д-ръ Конст. Иречекъ 1) отъ г. Г. Н. Златарски и 2) отъ Високопрѣосвещенний Доростолочервенский Митрополитъ г. Григория, редовни членове;

в) Ив. Ев. Гешовъ 1) отъ г. І. Груева и 2) отъ г-на М. Ив. Маджарова, редовни членове;

г) П. Генчевъ 1) отъ Д-ра В. Берона и 2) отъ Ц. Гинчова, редовни членове;

д) С. Константиновичъ отъ дописния членъ Д-ра Д. Павловича;
е) П. Калинковъ отъ редовния членъ П. Пешова;
ж) П. Станчовъ отъ дописния членъ Д-ра Планински;
з) И. Ковачовъ отъ редовния членъ Ефрема Карановъ;
и) К. Стоиловъ отъ Стефана Панаретовъ, редовенъ членъ;
к) Д-ръ П. Минчоввчъ отъ Тулчанското българско читалище, и
л) М. Георгиевъ отъ Видинското българско читалище.

СПИСЪКЪ

на

лицата, съставляѭщи „Българското Книжовно Дружество.“

I.

Височайший покровитель на Дружеството, **Негово Височество Българский Князь Александръ I.**

II.

Почетни членове:

Гаврилъ Кръстювичъ.
Николай Ценовъ.
Ст. Р. Беронъ.
П. Р. Славейковъ.
Митрополитъ Натанаилъ Охридский.
Драганъ Цанковъ.
Д-ръ Г. Атанасовичъ.
Савва И. Радуловъ.
Никола С. Михайловский.
Д-ръ С. Чомаковъ.
Николай Хр. Палаузовъ.
Найденъ Геровъ.
Савва И. Доброплодний.
Д-ръ Ив. Богоровъ.
Иванъ Ст. Ивановъ.
Александръ Екзархъ.
Евлогий Георгиевъ.
Димо Петровичъ.
Митрополитъ Панаретъ Рашевъ.
Ив. С. Аксаковъ.
Проф. Нилъ А. Поповъ.
Професоръ Голубинский.
Архимандритъ Леонидъ.
Проф. В. И. Ламанский.
„ В. Г. Васильевский.
А. Н. Пипинъ.
Проф. В. Ягичъ.
„ Францъ Миклошичъ.
„ М. Хаттала.
Д-ръ Ф. Рачки.
Ив. Кукулевичъ Сакцинский.
Професоръ А. Лескинъ.
Стоянъ Новаковичъ.
А. Хѫжджу.
Константинъ Сакасъ.
Епископъ И. Штросмайеръ.
Д-ръ Лонгъ.
Катковъ.
Луй Леже.
Ф. Каницъ.

III.

Редовни членове:

М. Дриновъ.
В. Д. Стояновъ.
Търновский Митрополитъ Климентъ Браницкий.
Марко Д. Балабановъ.
Т. Пѣевъ.
Д-ръ В. Беронъ.
Ст. Бобчевъ.
Д-ръ Брадель.
Ѳ. Бурмовъ.
Ив. Вазовъ.
К. Величковъ.
Д-ръ Г. Вълковичъ.
Ив. Ев. Гешовъ.
Ив. Гюзелевъ.
Доростолочервенский Митрополитъ Григорий.
Якимъ Груевъ.
Ив. Даневъ.
Г. Златарский.
Тодоръ Икономовъ.
Д-ръ Конст. Иречекъ.
П. Каравеловъ.
Ефремъ Карановъ.
Р. М. Каролевъ.
Ив. Касабовъ.
Г. Кирковъ.
И. Ковачовъ.
Митрополитъ Мелетий.
Св. Миларовъ.
Д-ръ Мирковичъ.
Д-ръ Д. Молловъ.
Ив. Найденовъ.
М. Георгиевъ.
Гр. Начовичъ.
П. Оджаковъ.
В. Н. Палаузовъ.
С. Панаретовъ
П. Пешовъ.
В. Поповичъ.
Д-ръ В. Радославовъ.
М. К. Сарафовъ
Варненский и Преславский Митрополитъ Симеонъ.
Ив. Славейковъ.
П. Стаматовъ.
Ст. Стамболовъ.
Д-ръ К. Стоиловъ.
Хр. Стояновъ.
А. Теодоровъ.
А. Шоповъ.
Д. В. Храновъ.
С. Вацовъ.
П. Генчевъ.
Д. Грековъ.
П. Ивановъ.
Т. Китанчевъ.
М. Маджаровъ.
Д-ръ Минчовичъ.
Кр. Ив. Мирский.
Д. Мишовъ.
Хр. Павловъ.
Ив. Саллабашовъ.
К. Станишевъ
Д-ръ Стояновичъ.
Г. Беневъ.
Цане Гинчовъ.

IV.

Дописни членове:

Хр. Г. Дановъ.
Д. Д. Агура.
Св. Михаилъ Казанакли.
Г. Тишевъ.

Шапкаревъ.
В. Василиевъ.
Д-ръ Начовъ.
Д-ръ Павловичъ.
Д-ръ Планинский.

V.

Благодѣтелни членове:

Въ	Одесса	43
„	Кишиневъ	13
„	Болградъ	75
„	Браила	87
„	Галацъ	26
„	Букурещъ	44
„	Гюргьево	23
Въ	Виена	5
„	Крайова	1
„	Габрово	1
„	Зимничь	1
„	Свищовъ	1
	Всичко	320

VI.

Съставътъ на управителний съвѣтъ:

Прѣдсѣдатель: М. С. Дриновъ.
Подпрѣдсѣдатель: В. Д. Стояновъ.
Гл. Дѣловодитель: Т. Пѣевъ.
Ковчежникъ: Ив. Е. Гешовъ.

Членове:
- М. Д. Балабановъ.
- Д-ръ Д. Молловъ.
- Ив. Славейковъ.
- Ив. Касабовъ.
- С. Вацовъ.

Замѣстници:
- Д-ръ П. Минчовичъ.
- Д-ръ К. Стоиловъ.
- Г. Н. Златарский.

VII.

Историко-филологический клонъ:

Прѣсѣдатель: В. Д. Стояновъ.
Дѣловодитель: Ив. П. Славейковъ.

а) Редовни членове:

Г. Беневъ.
Ѳ. Бурмовъ.
М. Дриновъ.
Търновский Митрополитъ Климентъ Браницкий.
Т. Пѣевъ.

Ив. Вазовъ.
К. Величковъ.
П. Генчевъ.
Якимъ Груевъ.
П. Ивановъ.
Т. Икономовъ.
Д-ръ К. Иречекъ.
Е. Карановъ.
Р. М. Каролевъ.
И. Ковачовъ.
Т. Китанчевъ.
М. Маджаровъ.
Митроп. Мелетий.
Св. Миларовъ.
Кр. Ив. Мирский.
Д. Мишовъ.
Ив. Найденовъ.
С. Панаретовъ.
В. Поповичъ.
С. Стамболовъ.
А. Теодоровъ.
А. П. Шоповъ.

б) Дописни членове:

Хр. Г. Дановъ.
Д. Д. Агура.
Св. М. Казанакли.
Г. Тишевъ.
Шапкаревъ.

VIII.

Клонъ за природ. и медицински науки:

Прѣдсѣдатель: Д-ръ Д. Молловъ.
Дѣловодитель: С. Вацовъ.

а) Редовни членове:

Д-ръ В. Беронъ.
„ И. Брадель.
„ Г. Вълковичъ.
Мих. Георгиевъ.
Ц. Гинчевъ.
Ив. Гюзелевъ.
Г. Златарский.
Г. Кирковъ.
Д-ръ Минчовичъ.
„ Мирковичъ.
Ив. Саллабашовъ.
К. Станишевъ.
Д-ръ Стояновичъ.
Д. В. Храновъ.

б) Дописни членове:

В. Василиевъ.
Д-ръ Начовъ.
Д-ръ Д. Павловичъ.
„ Планинский.

IX.

Клонь за държавнитѣ науки:

Прѣдсѣдатель М. Д. Балабановъ.
Дѣловодитель И. Касабовъ.

Редовни членове:

С. Бобчевъ.
Ив. Ев. Гешовъ.
Д. Грековъ.
Доростолочервенский Митрополитъ Григорий.
Ив. Даневъ.
П. Каравеловъ.
Гр. Д. Начовичъ.
П. Оджаковъ.
Хр. Павловъ.
В. Палаузовъ.
П. Пешовъ.
Д-ръ В. Радославовъ.
М. К. Сарафовъ.
Варненский и Преславский Митрополитъ Симеонъ.
П. Стаматовъ.
Хр. Стояновъ.
Д-ръ К. Стоиловъ.

Печатни погрѣшки.

Страница	2	*редъ*	2	*на мѣсто*	Прикаввали ми още,	*чети:*	Прикаввали ми сѫ още,
„	3	„	6	„ „	потвърдилъ.	„	подтвърдилъ.
„	3	„	14	„ „	капун-наме́	„	канун-наме́
„	3	„	29	„ „	появили	„	появяли
„	4	„	11	„ „	Кѫджалии	„	Кърджалии
„	5	„	33	„ „	веселихѫ.	„	веселехѫ.
„	6	„	25	„ „	бассина	„	бассейна
„	8	„	15	„ „	който	„	които
„	8	„	16	„ „	Дѫби	„	Дѫбове
„	28	„	2	„ „	доброволно се му	„	доброволно му се
„	30	„	10	„ „	Землище	„	Землището,
„	37	„	14	„ „	едно мѣсто	„	тя е била едно мѣсто
„	40	„	32	„ „	животописание	„	животописанието
„	48	„	4	„ „	ми прикаввали,	„	ми прикаввахѫ,
„	51	„	13	„ „	прикаввали,	„	прикаввахѫ,
„	66	„	13	„ „	похлупци	„	похлупки
„	66	„	33	„ „	„	„	„
„	67	„	9	„ „	екпляръ	„	екземпляръ
„	73	„	1-2	„ „	изгубили	„	сѫ изгубили
„	76	„	8	„ „	На губи	„	Не губи
„	76	„	12	„ „	количество	„	количеството
„	80	„	7	„ „	Мауделей	„	Маудслей
„	80	„	8	„ „	че мисъльта за уми- ранье не примирява		че съ мисъльта за уми- ранье ни примирява
„	81	„	32	„ „	физиологическа	„	физиологически
„	83	„	28	„ „	заболѣвши	„	заболѣвали
„	84	„	3	„ „	Мауделей	„	Маудслей
„	84	„	23	„ „	погубно	„	пагубно
„	85	„	28	„ „	Гарнъ	„	Горнъ
„	87	„	2	„ „	спиритни	„	спиртливи
„	87	„	25	„ „	кривита написанъ отъ камертина,		кривата (линия) написа- на отъ камертона,
„	88	„	16	„ „	се спира,	„	я спира,
„	89	„	34	„ „	*четвършина*	„	*четвъртина*
„	96	„	18	„ „	горията	„	горнята
„	96	„	34	„ „	рилскіи	„	рилскій
„	116	„	44	„ „	прѣводъчката,	„	прѣводачката,
„	122	„	17	„ „	примѣритѣ	„	примѣритѣ,
„	127	„	23	„ „	влиянис	„	влияние
„	132	„	24	„ „	на като дойде	„	но като дойде
„	147	„	32	„ „	Обнародванитѣ	„	Обнародванитѣ
„	153	„	17	„ „	Солонски	„	Солунски
„	160	„	14	„ „	престѫпи	„	пристѫпи
„	169	„	20	„ „	членове	„	членове".
„	170	„	33	„ „	И §§ 36, 37, 38,	„	И §§ 37, 38,
„	175	„	2	„ „	прие.	„	прие
„	175	„	17	„ „	Такцински,	„	Сакцински,

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ Т. ПѢЕВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА XI.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1884.

СЪДЪРЖАНИЕ.

ПѪТНИ БѢЛѢЖКИ

за

Срѣдня гора и за Родопскитѣ планини.

Съобщава Д-ръ КОНСТ. ИРЕЧЕКЪ.

(Продължение отъ кн. X и край).

Устина лежи до единъ токо-рѣчи заливъ, който отъ пловдивската равнина влиза въ планинитѣ въ видъ на полукрѫгъ. По срѣдата на южний му край лежи Кричимъ, а на сѣверъ заливътъ е отдѣленъ отъ полето съ низки хълмове. Самото дъно на този заливъ съставятъ мокри ливади, тъй наречено *Блатó,* съ остатъци на единъ старъ сипанъ пѫть, който съединява Кричимъ съ онова първо перущенско градище.

Кричимъ лежи $^3/_4$ часа на западъ отъ Устина, като се върви покрай планината. Мѣстоположението е любопитно. Рѣката *Вѣча,* която пó-горѣ въ планинитѣ се казва *Крйва ряка,* излиза отъ единъ видъ скални врата. Селото лежи прѣдъ самитѣ тие врата: на дѣсний брѣгъ турската махала (933 Турци), на пѣсъчливий островъ врѣдъ рѣката Циганетѣ (90 души), на лѣвий брѣгъ българската махала (364 Българе), — всичко 260 кѫщи. Рѣката е и границата мѣжду пловдивската и пещерската околия. Самото село е било пó-напрѣдъ оградено съ една стѣна, та се е одържало и срѣщу Кърджалиитѣ. На лѣвий брѣгъ надъ българската махла стои на една висока скала едно старо пространно градище, съ двойна ограда, едната около плоский върхъ, другата нѣщо пó-низко. Пѫтьтъ за горѣ бѣше отъ селото,

отъ сѣверната страна; горѣ мѣжду трева и тръние има остатъци отъ каменни стѣни и, казватъ, и кули. На срѣща прѣзъ рѣката чухъ, че имало дири отъ една по́-малка твърдина. А по рѣката нагорѣ, единъ и два часа отъ селото, се намиратъ въ тѣсната планинска долина познатитѣ два Кричимски мънастирье, св. Врачеве и прѣсв. Богородица, но тѣ въ възстанието на 1876 г. сѫ били изгорени заедно съ старинитѣ си — рѫкописи и старопечатни (сърбски и др.) книги, и сега стоятъ само развалинитѣ имъ стѣни.

Желаехъ да се покатерѭ на върха на голѣмото „кале́", да му видѭ планътъ и изгледътъ, но отъ непрѣстанно ѣздение на конь въ слънечната горѣщина бѣхъ тъй уморенъ, щото прѣдпочетохъ да продължавамъ пѫтуванието си. Градището има си едно значително минѫло. То се споменува като *Кръчимъ*[1]) нѣколко пѫти. На́й-напрѣдъ чуемъ за него въ възстанието на Иванка (1199). Византийскій пълководецъ Камицесъ ударилъ на тая крѣпость, съградена или по́-вѣроятно подновена отъ Иванка.[2]) Гърцитѣ искали съ стълби да се въскачѫтъ на стѣнитѣ. Борбата е била отчаяна и единъ отъ византийскитѣ прѣдводителье, Георгий Палеологъ, съ множина другарье, погинѫлъ подъ орѫжието на Българетѣ. На́й-подирѣ крѣпостьта, която, види се, е била главната опора и сѣдалището на Иванка, паднѫла въ рѫцѣтѣ на византийский пълководецъ; той послѣ прѣвзелъ съ сила или съ съглашение и други близки градовце (πολίσματα), догдѣто близу до Баткунъ е билъ ненадѣйно заробенъ отъ Иванка. Втори́й пѫть чуемъ за Кричимъ като за сѣдалището на Слава. Въ 1208 г. латинский царь Генрихъ, слѣдъ побѣдата, която спечелилъ прѣдъ Пловдивъ срѣщу българский царь Борилъ, пристигнѫлъ прѣдъ Кричимъ, състоящи отъ една крѣпость (château) и единъ градъ (ville) отдолу. Славъ, който много се зарадвалъ отъ разби-

---

[1]) Κριτζιμός у Никита, Κρυτζιμός у Акрополита, Κροτζιμός у Кантакузинѧ. Непостоянното изражение на първата самогласна показва, че е била ъ.

[2]) Никита 678.

ването на Борила, слѣзнѫлъ отъ крѣпостьта въ лагера на царя, цалувалъ му по византийский обичай рѫката и чехълътъ и билъ приетъ за васаллъ на латинското царство, като му се обѣщала и короната на България. [1]) Послѣ се забѣлѣжва Кричимъ мѣжду крѣпоститѣ, за които Михаилъ Асѣнъ (1254) се борилъ срѣщу Гърцитѣ и които Иоаннъ Александръ (1344) е приелъ въ Родопитѣ. Турцитѣ сѫ заварили *Кръчмá* (така произнасятъ името) още като важно мѣсто и настанили една османска колония, да пази крѣпостьта.

Въ околноститѣ на Кричимъ се падатъ и нѣколко спомени за старото плѣме на *Драговичитѣ*, което се споменува въ титлата на пловдивский владика (Θρᾴκης καὶ Δραγοβιντίας, Δρογοβιτίας) и въ нѣкои богомилски паметници. Попъ Константинъ (1819) знае за една рѣчка Δρογοβίτης при долний мънастирь. Моя съотечественникъ, инженеръ Пелцъ, казва, че онова пространно градище при Куртово Конаре се викало *Драговетъ* и че имало недалеко отъ Кричимъ единъ потокъ *Драговица*. [2]) Азъ чухъ за една долчина *Ду́ргудáнъ* или *Дрáговецъ*, нарѣчена още и *Си́на вода*.

Отъ Кричимъ стигнѫхъ покрай планинитѣ и послѣ край една суха рѣка за единъ часъ въ *Козарско*, положено вече вѫтрѣ мѣжду височинитѣ. Една буйна вегетация отъ садени черници и отъ диви смокини окрѫжава подновенитѣ кѫщи на това село, което въ възстанието на 1876 г. съвършенно било изгорено. До него съзрѣхъ една стара могила. Прѣзъ долината на мѣстната рѣка, която иде отъ село Ждрéбичко, съгледахъ много хубавѣ профилътъ на високий *Карликъ* или *Кáрлицка*, *Кáрловска планина* (споредъ Руситѣ 2187 метра), който съ острий си върхъ вече поради височината си личи отъ далеко мѣжду родопскитѣ гребени, отъ Вѣтренъ, отъ Срѣдня гора, отъ Хиссара и пр.

---

[1]) Crucemont (Крисмонъ) у Henri de Valenciennes (Villehardouin ed. Wailly p. 331.)

[2]) Бѣлѣжка за Драговичитѣ отъ А. Пелца въ Památky archaeologické 1877, които за съжалѣние не ми сѫ при рѫцѣ въ София.

Отъ тамъ въскачихъ се на рътоветѣ мѣжду Козарската и Пещерската рѣка и вървѣхъ по гребеньтъ имъ на югъ. Отгорѣ съставихъ си ясно понятие за така нарѣченитѣ „Баба баири“, ония низки голи хълмове, които лежѫтъ мѣжду подножието на Родопитѣ и полето. Мѣжду тѣхъ и Родопитѣ има долини, като долньото течение на Пещерската рѣка и оня заливъ прѣдъ Кричимъ. На югъ Карликъ не ми излизаше отъ очитѣ. Пѫтьтъ вървеше на високо мѣжду лозя, отчасти по единъ тѣсенъ калдъръмъ, може би направенъ не отколѣ. По странитѣ пѫтьтъ бѣ заграденъ отъ единъ непрѣкѫснѫтъ живъ плетъ отъ едно множество разновидни растения, дрѣнъ, кленъ, кѫпини, малини, бъзъ, глогъ, шипъкъ, трънки, всичко оплетено съ пáвой (Clematis) и дива лоза. Имаше и низко дѫбово храстие съ тисъ и клека и тукъ тамѣ нѣколко сѣнчести орѣхи. Нáй-подирѣ на *Кръстецъ*, гдѣто стои единъ камъкъ съ издълбанъ кърстъ, съгледахъ прѣдъ себе си една дълбока долина, и въ неѭ слѣдъ малко се явихѫ стрѣхитѣ на Брацигово. Долината, защищена прѣдъ сѣвернитѣ и южни вѣтрове, прѣдставя една много живописна картина съ своитѣ нивя и градини: трандафили, лозя, овощия, тютюнъ, царевица, всичко пълно съ високи дървета и планински кладенци и долчини.

Брацйгово (401 м.) е едно крайне любопитно мѣсто. Неговитѣ 539 кѫщи съ червенитѣ си керамиди сѫ гѫсто сбити, безъ дворове и градини, като срѣдовѣковнитѣ градища въ западна Европа, на едно тѣсно мѣсто въ една дълбока котловина. Голѣмото бѣло здание на мѫжкото училище (на три ката), съградено слѣдъ войната, издига се на источния край. Освѣнъ него личи мѣжду кѫщята черквата св. Иванъ Прѣдтеча (отъ 1833 г.) съ кубета отъ особенъ видъ. Вѫтрѣ тѣсни улици отиватъ на горѣ на долу по неравното землище, мѣжду високи кѫщи отъ тъмна сива боя съ чардаци като балкони. Една безименна рѣчка има источницитѣ си почти въ самото село и отива къмъ западъ. Любопитни сѫ и жительетѣ (2829 д.), които се раздѣлятъ на стари родопски

домородци и на македонски прѣселенци. Женитѣ на еднитѣ и на другитѣ носятъ още особни костюми, домашнитѣ тъмносини дрѣхи съ червени престилки, прѣселенитѣ единъ костюмъ, който ми напомни херцеговскитѣ дрѣхи около Требинье, съ едно червено ѳесче на главата и една дълга бѣла кърпа, която го покрива отгорѣ и се спуща низъ плещитѣ. Прѣселенцитѣ, които сѫ по̀-вече, сѫ дошли прѣди не съвсѣмъ 100 години, нѣкои и по̀-рано или по̀-късно, отъ Костурско и то, казватъ, поради притѣсненията на разни паши и особно на прочутия Али паша Тепеленский, самозванний господарь на Епиръ, Албания и Тессалия (убитъ 1822 год.). Още помнѭтъ старитѣ си села и наричатъ махалитѣ си споредъ тѣхнитѣ имена. На̀й-повече сѫ дошли отъ селата *Сли̇́мница*, *Омутско* (жителье Омуштене) и *Орешецъ*, всичко въ костурската кааза. Иматъ единъ типъ различенъ отъ родопскитѣ и тракийскитѣ Българе и помѣжду си говорѭтъ отчасти старото си нарѣчие съ неговитѣ особности. По тия мѣста общепознатъ е „дюлгерский езикъ“ на Брациговченетѣ. Записахъ си единъ редъ думи отъ него, които показватъ, че той съдържа пълно албански елементъ, и то отъ южното нарѣчие на Тоскитѣ, послѣ грѣцки или чисто условни, като извѣстнитѣ жаргони на нѣкои отдѣлни съсловия въ западна Европа. Отъ албанско произхождение сѫ на пр. *шкяу* човѣкъ (шкяу алб. Българинъ), *кѐмба* кракъ (алб. къмбъа), *ко́ка* глава (кокъа), *го́а* уста (гойеа), *ме́кора* брадата (мьекръа), *у́я* вода (уйъа), *гу́рецъ* каминъ (гури), *ба́ля* блато (бальтъа), *мишайко* мѣсо (мишн), *ще са ве́тамъ* ще идѫ (алб. ве́те идѫ). Гърцко е на пр. *шпита* кѫща (σπίτι). На условний езикъ принадлежи *Алама́нчо* Турчинъ; старата дума за Нѣмцитѣ, която се е употрѣблявала отъ Византийцитѣ и отъ Българетѣ още въ 17 вѣкъ[1]), тука е приела ново значение, за да се не разбере лесно, за кого е думата. Къмъ такива условни думи принадлежѫтъ, мислѭ, и *го́лчо*

[1]) Аламанци въ старий записъ, обнародванъ отъ Дриновъ въ Пер. Списание III 10. Въ Софийско се срѣща личното име Аламанчовъ.

вино, *чочо* ракия (види се отъ алб. *чоч* нѣщо), *ладната* механата, *пилавките* паритѣ и пр.

Главното занятие на Брациговцитѣ е дюлгерликъ; тѣ зидатъ кѫщитѣ по цѣлитѣ западни Родопи и по полето. Дома се занимаватъ съ вадение трандафиловото масло. Саденьето на трандафила е принесено тука прѣди 60—65 години отъ селото Хиссаръ-Киселери (при Хиссарскитѣ бани) и гробътъ на оня Брациговецъ, който е донесълъ тази индустрия, единъ камъкъ съ изображение на казанъ за дестилирание цвѣтята, види се още въ училището. Другадѣ по Родопитѣ, освѣнъ близката Пещера, не се произвожда тая въ най-ново врѣме тъй много изнасяна стока.

При селото нѣма стари градища. Много въспоминания има отъ върлуванието на „хайтитѣ“; жительетѣ сѫ направили стѣни и капии, но нѣколко пѫти сѫ били принудени да бѣгатъ въ Пещера. Защитата на населението срѣщу кърджалийскитѣ чети е водилъ пазарджишкий наслѣдственъ бей Каваназоглу. Брациговци сѫ отъ воинственъ характеръ; познато е, какъ сѫ се защищавали въ възстанието прѣзъ 1876 г. и какъ сѫ излѣзли отъ борбата само съ една малка загуба отъ човѣци и безъ опропаствание на своето мѣсто.

Въ черквата св. Иванъ намѣрихъ една старопечатна книга и два рѫкописа. Печатната книга е, колкото знаѭ, едно до сега съвсѣмъ непознато произведение на словѣнското печатарство, едно тетроевангелие съ юсове, напечатано въ 1572 г. въ трансилванский Бѣлградъ (Alba Julia, Karlsburg) отъ дияка Лаврентия съ повелѣнието на войвода Христофъ Батори. Ето послѣсловието: **повелѣнїемь велкаго воевода гатїрь** (така) **крищовь азь лωринць дїакь. троудихъ сѧ о семь и исписахь книги сїе. глемїи тетроеуглїе вь лѣто ѯ тысѧщь ӣ. поеше сѧ сїе книгы мсца феврoуарїе. ке. днь и съвръшише сѧ мсца маи. ѕї. днь вь градь бельградь.** Слѣдва единъ гербъ и подъ него: **И съ властїю великаго воевода батьрь крищовь за. л. лѣть да несмѣеть на типарь.** Екземплярътъ е пъленъ; въ правописанието му има ѫ. ѧ и ѩ съ три равномѣрни крака,

на пр. въ **мимоходмцѣь**. Отъ рѫкописитѣ единий е евангелие на хартия безъ ж съ послѣсловие: **исписах азъ грѣшныи и мьнши вь с(ве)щеинницѣхь Іωаннь іереи вь б(о)гохранимое село Єтрополіе сїе еv(аг)г(е)лїе вь лѣто ҂зрѯѕ.** (7166=1658) **и кѹпи го кvр Геωргїе кожѹхарь ωт селω Осиковица. с(ы)нь Степановь и Ель(к)нинь, и приложи го вь храмь архїстратига Михаила ѹ селω Ѡсиковнца. да слѹжи за Герговѹ д(оу)шѹ и за подрѹжїе его Димитра, за родителїе его Степана и Елькна, и кѹпи го за ҂ас. аспри.** Подвързията е позлатена и отъ надписа й „**—ле поклони вωско(?) на с(ве)ти врачеве ҂аѱни** (1758)“ се види, че книгата е била пó-напрѣдъ въ Кричимский мънастирь св. Врачеве. Другий рѫкописъ е на хартия отъ 16—17 вѣкъ и съдържа канони за светиитѣ, съ юсове.

Отъ Брацигово продлъжавахъ своето пѫтешествие за Пещера, която лежи 1¼ часъ на западъ. Най-напрѣдъ се минуватъ нивя съ трандафили, царевица и червенъ бобъ въ една долинка между гористи върхове, тукъ-тамѣ въ сѣнката на огромни орѣхи и ясени; на нѣкои мѣста има блата и калдъръмъ прѣзъ тѣхъ. Послѣ се оставя Брациговский потокъ, който на дѣсно отива къмъ Пещерската рѣка, и се минува единъ каменитъ рътъ, нарѣченъ *Грамáдите,* обрастнѫлъ съ една гѫста низка гора отъ дѫбове, габери, липи, дрѣнове и лѣски, съ единъ утомителенъ стърменъ калдъръмъ, широкъ за единъ конь. На лѣво стои единъ високъ върхъ *Тъмбра* съ развалинитѣ на едно кале, а на дѣсно лежи въ долината една уединена могила *Тумба.* Послѣ се слиза на едни мокри ливади и по срѣдата имъ се съглежда Пещера.

Пéщера (4½ часа на югъ отъ Пазарджикъ) има едно хубаво положение (407 м.), въ една приятна окрѫгла долина, оградена на югъ отъ гориститѣ високи хълмове на Родопитѣ, на сѣверъ отъ голи низки бърда. Окрѫжаватъ ѭ широки ливади и лозя, на нѣцо и трандафилови градини. По срѣдата минува рѣка, която иде отъ югозападъ, и горѣ се вика *Бáташка рекá*, тука *Стáра рекá,* пó-долу *Пéщерска*

река; тя послѣ се обърща къмъ истокъ и се втича чакъ въ полето, въ кричимската Въча. На югъ отъ града въ гористий проходъ, отъ гдѣто тя излива, забѣлѣжватъ се високо въ гората три голѣми пещери, така нарѣчени *Ушатови дупки*, вжтрѣ дълбоки и много пространни; отъ тѣхъ градътъ е приелъ името си. Пещера, срѣдоточието на една околия, е доста голѣма и споредъ числата, които си записахъ въ околийското управление, въ 1882 г. е броила 786 кжщи съ 2659 Българе, 920 Турци, 343 Власи и 71 Цигани, всичко 3993 жителье.

Положението на градътъ владѣе единъ уединенъ хълмъ надъ новата казарма на сѣверната му страна, нарѣченъ сега. споредъ единъ малъкъ параклисъ при подножието му, св. Петка. На плоский му върхъ, $^1/_4$ ч. отъ града, личжтъ мѣжду лозята остатъци на четверожгълна стѣна, направена отъ слоеве тухли (по 4) и камъкъ, — оградата на една стара крѣпость, името на която не се знае. Мѣжду землята съглеждатъ се множество отломъци отъ тухли.Ископахж се тука и огромни кюпове, нó-високи отъ човѣшки бой, съ добрѣ спазено просо; 10—12 сжщо такива исполински сждове се намѣрихж и прѣдъ поменжтитѣ нó-горѣ пещери. Изгледътъ отъ „Пещерското кале“ не е малъкъ: на сѣверъ прѣзъ проложкитѣ и гребенитѣ на низкитѣ алувиални голи хълмове, които лежжтъ тука като прѣднята стража на Родопитѣ, се види Пловдивъ и полето, задъ него Стара планина съ Гюмрукъ-чалъ, Срѣдня гора съ Богданъ и сипеятъ надъ Кратово, а задъ нея Веженъ. На сѣверъ всичко голо, а на югъ планини, гжсто облѣчени въ хубава висока гора. която гжсто ги завива отъ върха до политѣ.

Има и други старовремски остатъци. Чухъ и за старъ калдъръмисанъ друмъ, единъ за Пловдивъ, другий отъ Пазарджикъ прѣзъ тука на югъ къмъ Македония. На брацигове кий пжть подъ Тъмбра лежи на ръта едно градище *Прѣвренъ*, гдѣто още, казватъ, прѣди 150 години е ставалъ пазаръ за аби. който отпослѣ се е прѣнесълъ въ Пазар-

джикъ. Близу до тамъ имало мѣсто „старитѣ кѫщи“, съ черковище св. Марина и дири отъ колиби, защото Пещера, сѫщо като Панагюрище, едно врѣме е била распилѣна по колиби, на шесть мѣста, гдѣто още има оброчища, и послѣ се събрала на нинѣшното мѣсто. На югъ отъ града (½ ч.) въ планинитѣ лежи единъ гористъ върхъ *Пи́ринъ* съ едно кале́, съ една тъмна пещера, и съ изворитѣ на малката рѣкичка *Луко́вица*[1]). На южний край на града, гдѣто се влиза въ прохода, ископали сѫ се при дѣсний брѣгъ на рѣката подъ гората стари гробове, а при всѣки мъртвецъ единъ ужъ сърпъ отъ бакъръ, види се нѣкои прастари бронзени орѫжия. Нѣколко пусти градища лежѫтъ на сѣверъ къмъ полето: „калето“ *Пика* съ една могила при селото Бяга, край Пещерската рѣка, и едни голѣми развалини съ добрѣ съхранени каменни дувари кѫдѣ сѣверозападъ на *Панара поляна*, близу до черквата св. Никола, до селото Радулово, при Бѣла рѣка, която е притокъ на Дебърщица, единъ часъ отъ полето[2]).

Въ самата Пещера нѣма нищо старинско. Рѫкописитѣ на старата полуподземна черква св. Петка сѫ прибрани въ областний музей. Една особность на града е колонията отъ Власи (Куцовласи), които сѫ дошли, казватъ, прѣди 80 години отъ Македония: помѣжду си приказватъ ромѫнски съ силна примѣсь на гръцки и български думи, но друго яче се гърчѣѭтъ и иматъ гръцка черкова и гръцко училище. Споредъ свидѣтелството на попъ Константина тѣ сѫ прѣселенци отъ голѣмий ромѫнски градъ Москополь на югъ отъ Охридъ (μέτοικοι ἰκανὰ ἀπὸ Βοσκοπόλεως), който въ минѫлото столѣтие изведнѫжъ се прочулъ съ търговията си, но скоро пропаднѫлъ поради притѣсненията на Албанцитѣ и грабителствата на Кърджалиитѣ. Въ тѣхнитѣ уста българската Пещера се е погърчила на Περιστερὰ

[1]) Това е *Перунова гора* на Захариева, 63.

[2]) Отъ околноститѣ на града си записахъ още имената на два кладенци: *Чѐпински врисъ* (βρύσις) и *Капу де шопъ* (влашки).

(гълѫбъ), когато Турцитѣ сѫ ѭ направили на *Беш-дере́* (петь рѣки).

Около града има забѣлѣжителни остатъци отъ старото рудокопство. Намираме се въ собственний прѣдѣлъ на старитѣ тракийски Беcси, които въ римско врѣме бѣхѫ прочути по своето рударство. На южний край на града видѣхъ купища на 3—4 мѐтра високи отъ желѣзна *(згория)*, както и дири отъ вади и самокови, а на сѣверната страна има една мѣстность *Изгоре́ло самоко́во* и остатъци отъ желѣзни *вигни* (fourneaux). Тия български рударски изражения сѫ сѫщитѣ, както се употрѣбяватъ и въ Самоковъ. Желѣзната руда се е събирала на близу до Пазарджишкий пѫть при селото *Лика́чево*[1]), гдѣто сѫ ѭ измивали отъ пѣська. Въ врѣме на попъ Константина (1819) още сѫ работили σιδηρομεταλλεῖα ἤτοι σαμακόβια. Работенето е прѣстанѫло прѣди 30 години, около 1850 год. Споредъ Захариева имало едно врѣме седъмь самокови, които сѫ били притежание на нѣкои Българе, а тѣ ги работили на основание единъ ѳерманъ отъ царь Сулеймана, като давали на хазната една пета часть отъ изработеното желѣзо. Най-подирѣ работили сѫ наслѣдницитѣ на нѣкой си Зафиръ чорбаджи само единъ самоковъ съ три видни; но, защото, казватъ, неоставала вече руда въ близкитѣ мѣста, продали ги на нѣкои Турци, които ги обърнѫли на воденици. Захариевъ прибавя, че се вадило не само желѣзо, но и бакъръ, и на истина узнахъ за едно мѣсто, единъ часъ на югъ отъ града въ планината, което се викало *Бакърджийски дупки* — прокопитѣ на стари рудници. Тия пещерски руди, старитѣ рудници на Доспадъ, за които ще спомenѫ по́долу, металическата индустрия на селото Голѣмо Бѣлово, гдѣто споредъ попъ Константинъ прѣди 65 години сѫ се работили „ключове отъ пиринчъ или бронзъ, и послѣ дребнитѣ металически издѣлия (обици, пърстени и пр.) на Разложанетѣ, измиванието на златото въ Неврокопско, на же-

[1]) Тъй си го записахъ. Другояче се произнася Аликочово, тур. Али-ходжа-кюй.

лѣзото въ Мелнишко и около цѣлата Рила планина (Рила, Цапаревска Баня, Самоковъ), старитѣ рудници при селото Маденъ въ Ахѫръ-Челеби — всичко това подтвърждава свидѣтелствата за нѣкогашната голѣма рударска индустрия въ Родопитѣ, която е цъвтѣла въ римско врѣме и вѣроятно и въ срѣднитѣ вѣкове, а подъ Турцитѣ полека-лека е пропаднѫла до тамъ, щото едвамъ въ Самоковъ живѣѭтъ нѣкои остатъци отъ неѭ.[1])

Попъ Константинъ споменува въ Пещера още и бичкиджии и табаци. Обработването на кожитѣ и до сега е тука една видна индустрия. Отъ 10 години насамъ вади и трендафилово масло. Въ възстанията и борбитѣ на послѣднитѣ години градътъ не е пострадалъ нищо, защото християнитѣ живѣли добрѣ съ Турцитѣ. Транзитната търговия за Македония, освѣнъ съ памукъ, сега съвсѣмъ е упаднѫла.

Отъ Пещера тръгнѫхъ за *Батáкъ,* 3 часа пѫть. Върви се въ тѣсната долина на Баташката или Пещерската рѣка право на югозападъ, около споменѫтитѣ пещери и послѣ въ прѣкрасни пусти гори, найнапрѣдъ дѫбови, послѣ габрови, подирѣ букови, догдѣто найпослѣ се появихѫ борове и елхи. Великолѣпната горска природа съ прохладната сѣнка на гѫститѣ дървеса, съ непрѣстанний шумъ на рѣката, която скача прѣзъ голѣми плочи и камънье, съ изобилието на росата, която заранъта трепти по листьето на лѣскитѣ и на голѣмата папратъ край пѫтя, всичко това надминува и хубавий пѫть отъ село Рила за мънастиря св. Иванъ. Само на конь може да се минува прѣзъ

[1]) За Пещерскитѣ руди има у А. Буé, който не е посѣтилъ Родопитѣ, само едно тъмно свѣдѣние: Il existe des mines de fer sur la route de Nevrocop à Despot-Jailak et à Philippopoli (Esquisse geolog de la Turquie, Paris 1840 p. 160). Сѫщо и Викенелъ (1847) не е дохаждалъ въ Пещера. Първо свѣдѣние за рудитѣ въ научната литература е обнародвалъ моятъ съотечественникъ, инженеръ А. Пелцъ, Ueber das Rhodope-Randgebirge südlich und südöstlich von Tatar-Pazardjik (Jahrbuch der geolog. Reichsanstalt 1879 стр. 72). Споредъ него това желѣзо е било сѫщо като самоковското, въ раздробенъ на пѣсъкъ сипей, и се намирало особно въ малкитѣ долчини мѣжду селата Радилово и Аликочово (Али-ходжа-кюй); на западъ се срѣщало още при селото Еллидере и около Бѣльово.

тука, защото нѣкои мѣста сѫ съвсѣмъ тѣсни и страшно каменисти, като една планинска стълба. Нѣма села, само нѣколко бичкии. Срѣщаме Власи и Батачене съ мулета, натоварени съ дъски. Найподирѣ се въскачихме (придружаваше ме г-нъ Шишмановъ, офицеръ на румелийската жандармерия) на дѣсно на една отворена полена, гдѣто като се обърнѫхъ, съгледахъ прѣзъ долината като прѣзъ една планинска равна улица познатитѣ сини очърти на Стара планина и на Богданъ съ бѣлата кула надъ Крастово. На дѣсно лежи прѣдъ насъ самий Батакъ, едно голѣмо село, съградено цѣло отъ прѣсни дъски. Наоколо веждѣ се виждахѫ огромни гори; само на югъ изгледътъ бѣше затворенъ съ мъгли, които бързо прѣлитахѫ, като допирахѫ до самитѣ върхове на борикитѣ.

Името и сѫдбината на Батакъ знае се по цѣлий свѣтъ. Веждѣ личѫтъ диритѣ отъ ужасната катастрофа на 1876 г., гдѣто родопскитѣ Помаци исклахѫ жительетѣ и изгорихѫ селото. Лъбове съ рани отъ ятаганитѣ, купове отъ човѣшки кости и бѣлѣзитѣ на кървьта по стѣнитѣ до единъ човѣшки бой високо виждатъ се въ черквата, едно низко каменно здание, до 30 метра дълго съ едно малко кубе, направено отъ камъкъ и покрито съ каменни плочи; съградили сѫ ѭ въ 1813 год. за единъ мѣсецъ като ужъ „попска кѫща“ безъферманъ за позволение. Срѣщу черквата стоѭтъ развалинитѣ на училището, които сѫ сѫщо свидѣтелье на онова безпримѣрно клане. До 5000 Българе мѫжье, жени и дѣца, сѫ погинѫли тука подъ орѫжието или въ пожара, който е обърнѫлъ бѣлий Батакъ съ 900 кѫщи на прахъ и пепель. Сега сѫ възобновени 280 кѫщи (споредъ румелийската статистика 300 съ 380 семейства и 1594 жителье). Положението е много високо (1032 м.). Наоколо сѣе се по нѣщо ръжь, ичмикъ и овесъ (жетвата е въ края на юлия), но главний поминъкъ е дъскарството и дърводѣлството. Първи пѫть се споменува Батакъ по случай на пѫтешествието на Мохамедъ IV въ

1671 г. отъ Одринъ за „Деспотяйла.“ [1]) Прѣданията приказватъ, че Кърджалиитѣ съвършенно изгорили селото и жительетѣ живѣяли распърснѫти по колиби въ планината. Попъ Константинъ казва за това село, че имало (1819) само 100 кѫщи, съ бичкии и дъскарство.

Отъ Батакъ има 6 часа пѫть за румелийската граница при стражарницата на Ташъ-боазъ, на пѫтя за Неврокопъ и Сѣръ. Не съмъ ходилъ къмъ тая страна, но ще споменѫ нѣкои подробноoти, които распитахъ особно отъ Помацитѣ. Тия мѣста сѫ слабо заселѐни и найповече испълнени съ огромни, по нѣкога непроходими гори, въ които, казватъ, и денемъ е тъмно мѣжду старитѣ пъньe на елхи и борики (Помацитѣ различаватъ „бяла борѝка“ и „црнóкова борика“). Пѫтьтъ отъ Батакъ до Доспадъ върви по единъ тѣсенъ калдъръмъ за конници, който служи до днесъ; единъ пó-широкъ много старъ калдъръмъ лежи въ горитѣ пò-на-истокъ кѫдѣ „Касъкското калé“. По планинитѣ има остатъци на стари тепавици и воденици, съ камънье и оджаци, и на черковища, ужъ и съ латински надписи. На Ташбоазъ, на едно мѣсто рѣчено Бегликътъ, се виждатъ остатъци на желѣзни рудници, сѫщо и при Доспадскитѣ ханища и на 2—3 мѣста въ околноститѣ имъ [2]). Прѣди да се стигне до границата, минува се *Крѝва рѝка*, сирѣчъ горното течение на Вѫча, която най-напрѣдъ отива къмъ югоистокъ и чакъ при селото Дéвленъ се обърща на сѣверъ къмъ Кричимъ, слѣдъ като е прибрала водитѣ отъ селата Наиплѝи, Грохóтна, Карабулáкъ и пр., жительетѣ на които, всé Помаци, се наричатъ *Ахряне,* име, което е въ общо употрѣбление и въ Ахѫръ-Челеби като название на мѣстнитѣ Помаци. Въ ѫгълътъ, който образува рѣката съ своето обърщание на сѣверъ, мѣжду Ба-

[1]) Притурка до Хамеровий прѣводъ на Хаджи Халфа стр. 184. Конаци отъ Пловдивъ: Еникьой, Аладжаларъ, Отлуджикъ, Батакъ, Деспотяйлакъ.

[2]) Minerais de fer au plateau de Beïlik споменува на кратко и Viquesnel, Voyage dans la Turquie d'Europe (Paris 1868) II. 365.

такъ и Девленъ, се издига гореспоменжтий *Карлъкъ*. До самата румелийска граница се намира на водораздѣла върхъ *Джинéвра*, гдѣто е имало голѣмъ градъ, отъ който се виждали още и улицитѣ.[1]) Като се върви отъ тамъ по планинитѣ кждѣ югоистокъ, стига се по водораздѣла, 5 часа далеко, на споменжтото вече отъ насъ *Гйоз-тепé* надъ Напили съ „царското калé“ и съ изгледа на Бѣлото море. Задъ водораздѣла, 8 часа отъ Батакъ, простира се дългото и широкото *Доспáдско поле*, една височина, 8 часа дълга и 2—3 широка, оградена отъ планини, населена отъ Помаци въ нѣколко села и пълна съ стари развалини. На дъното има ливади и малко нивя съ овесъ и „ячменъ“ (тъй казватъ тука); по странитѣ има и пшеница, ръжъ и особно едно множество ленъ. Главната рѣка *Сура* минува отъ сѣверозападъ къмъ югоистокъ прѣзъ главното село *Доспáдъ* съ *Доспáдскитѣ хáнища* на пжтя за Неврокопъ, при селото *Бáртина* (тур. Барутýнъ) прибира отъ лѣво рѣка *Родопа* (тур. Караджа дерé), която има „главата“ си на Соуджака при границата, до селата Касаклж и Иланджи, и послѣ тече на югъ (съ тур. име *Доспадъ-дерé*) направо въ рѣката Места или както іж наричатъ Турцитѣ и Помацитѣ, Карáсу. Въ полето има и едно малко езеро „Гюмюшдерский гьолъ,“ съ голѣми риби. Чухъ за много калета и мънастирища. Три калета сж до самий Доспадъ, „Хиссарътъ,“ голѣмото кале на върха *Кáукълъ* и крѣпостьта на *Келтепé* („голий върхъ“). Приказватъ, че „крáлското место“ е билъ самий Доспадъ и че въ мѣстната му черква се намирала закопана и „крáлската штéрка“, съ нанизи на челото и други украшения. На *Дразлицкото калé* на истокъ отъ Доспадъ имало и една дупка работена, ужъ на три часа пжть дълбока. При *Гюмюшдерското калé*, 4 часа на западъ отъ Доспадъ на границата, имало дири отъ сре-

---

[1]) Ср. бѣлѣжкитѣ у Захариева 71—73, които доста се посрѣщатъ съ онова, което распитахъ отъ Помацитѣ. Положението на Джиневра, Гйозтепé и др. виждъ на Cartes des nouvelles frontières par Kiepert, Berlin 1881.

бърни и златни рудници. Споменѫхѫ ми още *Кутленско* и *Гарванско калé*. Срѣщу Гюмющдере стои развалената *Бардакчийско клисé*. При *Усина*, $1^1/_2$ ч. отъ Доспадъ има много развалини, распърснѫти на единъ часъ далеко, гдѣто постоянно се ископавало стари нѣща. До *Любче*, 1 ч. отъ Доспатъ, има сѫщо съвсѣмъ голѣми „каурски гробища“ съ кърстове и надписи, а на Любската рѣка въ *Лóковица* се виждали дири отъ голѣмъ мънастирь. И при селото *Делджилеръ* въ полето имало съборени стѣни на едно мънастирище съ „каурски“ гробища. На сѣверъ отъ Доспадъ до *Зелнúково*, близу до румелийската граница се срѣщали още разни слѣди отъ стари здания. На планина *Кючюклии* имало черковище, нарѣчено отъ „Койнаритѣ“ *Ак-клисé*, съ гробища и единъ камъкъ два човѣшки боя високъ и „писанъ.“ Най-на-истокъ стои *Касакското калé*, близу до Гйозтепе, голѣми развалини съ високи дуваре, остатъци отъ водопроводъ и огромни гробища. Прѣданието приказва, че въ него жительетѣ сѫ се били седъмь години срѣщу Турцитѣ, догдѣто нойподирѣ сѫ били разбити на мѣстото нарѣчено *Дахá*; които сѫ били уловени, исклали сѫ ги, а другитѣ полéка се събрали при развалинитѣ на старий Доспадъ, гдѣто мѣжду тѣмъ сѫ се били расположили Конярьетѣ, та сѫ били принудени съ пари да купуватъ пасбища отъ нихъ. Пóдолу на югъ при Бáртина се показватъ въ скалитѣ „Марковитѣ казани,“ гдѣто ужъ Краль-Марко си готвилъ ястията.

Отъ кое врѣме сѫ всички тия калета, мънастирища, черковища и гробища на Доспадската поляна и нейнитѣ околности, това ще може да освѣтли едно подробно разглеждание на самитѣ мѣста. Не се съмнѣвамъ, че много отъ тѣхъ сѫ отъ древний вѣкъ, отъ племето на Беситѣ и отъ римско врѣме; но и въ срѣдний вѣкъ трѣба да е имало тука нѣкакъвъ центръ, сигурно нѣкое отъ ония стари епархиялни сѣдалища. Въ турско врѣме се е прочула *Доспатъ-яйла* въ врѣме на султанъ Мохаммеда IV. Той страстно

обичалъ ловътъ по европейскитѣ провинции, особно по Тракия и Тессалия, като събиралъ много хиледи християне да гонятъ животнитѣ на опрѣдѣленото мѣсто. Найобичнитѣ му мѣста сѫ били Чаталджа при Цариградъ, Кѫрк-клиссé, Виза, Фикла (срѣдовѣковната крѣпость Βόνκελον) на сѣверъ отъ Одринъ, Карнобатъ, Айдосъ, Ямболъ, околноститѣ на Пловдивъ и Станимака, Олимпъ и планинитѣ около Ларисса въ Тессалия. Въ 1671 г. прѣзъ пролѣтьта за първъ пѫть тръгнѫлъ за височинитѣ на Родопитѣ, прѣзъ Пловдивъ и Батакъ на „Деспотъ-яйласѫ“, гдѣто останѫлъ до септемврия. Едно писмо отъ тогавашний великъ везиръ до трансилванский войвода е подписано „подъ деспотскитѣ Алпи“ (datae sub Alpibus despoticis).[1]) Това дохождание на султанътъ се помни до днесь, та се показва, гдѣка е билъ пѫтьтъ му, сараятъ му и неговата баня.

Доспатскитѣ Помаци по нарѣчието си приближаватъ къмъ източний говоръ, както и Батачене и Пещерци. На истокъ отъ нихъ, около Девленъ и Наиплии, захваща вече рупското нарѣчие, което прѣобладава и на западъ въ Неврокопъ и влиза и въ Чепино.[2]) По този начинъ Доспатченитѣ прѣдставляватъ единъ кѫтъ като островъ мѣжду старитѣ родопски нарѣчия. Другитѣ ги викатъ *Планинцú*, за разлика отъ поменѫтитѣ *Ахряне* на истокъ отъ нихъ или на още пó-далечнитѣ *Рупченци*. Прѣдѣлътъ мѣжду Доспадската поляна и рѣката Места съ 50 помашки села се вика *Чéчко* (турски Чечколу) а жительетѣ му *Чешлии* (въ Ахѫръ-Челеби казватъ *Чéченци*). Ето единъ списъкъ на найважнитѣ чечски села, които принадлежѫтъ найповече на Неврокопската каза: Кóченъ, Крушово, Сáтовица, Дóленъ, Дряново, Марýлово, Жúжево, Църънче, Осúня, Любче, Борянъ, Слáштенъ, Абланица, Товúштенъ, Вълкоселъ (съ старо градище на лѣво отъ пѫтя отъ Доспадъ за Неврокопъ), Крбулъ, Гýщиръ, Сúнгуръ, Тéпленъ, Ма-

[1]) Hammer, Осм. история, фр. прѣводъ II, 372. Хаджи Халфа, прѣводъ стр. 184.
[2]) Ср. въ Пер. Спис. VIII моитѣ бѣлѣжки за чепинский говоръ.

хали́щите, Косте́нъ, Хусени́ца, Горно и Дѣлно Сънгърти́н. Многобройнитѣ имена на *-внъ, -янъ*, които се срѣщатъ и въ Рупчоската околия (на пр. Чурянъ, Нареченъ) и при горньото течение на Вѫча, може да не сѫ прилагателни (ст. бълг. -ѣнъ), а съкратени множественни числа на *-яне, -ени*.

Отъ номадическото население *Конярьетѣ* сега дохаждатъ по́малко, но чухъ за едни, които тъкмо сѫ стоели на югъ отъ Батакъ, до 100 души съ стадата си. *Власитѣ* не пасѫтъ на Доспадъ, а доста много въ Ахѫръ-Челеби и особно около Батакъ. Раздѣлятъ се на ромѫнски Каравласи, които се сближаватъ и съ българската черква, и на погърчени Каракачани, които иматъ сношения съ гърцкитѣ свещенници въ Пещера. Зимуватъ около Драма, Гюмюрджина, при долня Марица или при Черно море до Анхиялъ.

Отъ Батакъ тръгнѫхме на сѣверозападъ къмъ Чепино. Мѣжду овесни нивя въскачихме се на единъ низъкъ рътъ и слѣдъ половинъ часъ съгледахме долу прѣдъ себе си въ срѣдата на единъ прѣкрасенъ вѣнецъ отъ гѫсти борови гори едно широко равно поле, покрито съ зелени ливади, по които бѣхѫ распилѣни нѣколко стотини купчини сѣно. Това е *Бата́шкото блa̍то*, което никѫдѣ не е забѣлѣжено на картитѣ, освѣнъ една бѣлѣжка върху картата на Викенела: „мочорлива поляна" (plaine marecageuse). Отъ него води и Батакъ името си (батакъ тур. блато). То е едно езеро, което само периодически се напълнува съ вода. Дъното му е дългнесто на 2 часа пѫть отъ югъ на сѣверъ или по́добрѣ сѣверозападъ, а ширината му не е по́голѣма отъ $^1/_2$ часъ на конь. Амфитеатралната ограда отъ невисоки хълмове, напълно обраснѫли съ високи стари борики, дава му едно хубаво и почти диво лице, защото не се вижда човѣкъ, нито човѣшко жилище, а само орли, соколи и други птици, които се извишаватъ и падатъ въ гората. Южната му часть е ливада, която принадлежи по полвина на Батакчене и на чепинскитѣ Ракитовци. Мѣжду

тревата тукъ-тамѣ се минуватъ на бродъ дълбоки барища съ търстика и риби. Зимѣ тия ливади се заливатъ съ вода и ставатъ неминуеми, тъй щото трѣба всичкото блато да се обикаля по южний му брѣгъ. Сѣверната, пóнизка часть на дъното е едно непроходимо блато, пълно съ вода, която отгорѣ на много мѣста примамчиво е покрита съ заплетенитѣ коренье на тревитѣ, но щомъ стѫпишъ отгорѣ, пропадашъ и блатистата земля напълно те поглъща. Жительетѣ пазѭтъ да не имъ се приближаватъ стадата до-тия опасни мѣста. Множество водни птици иматъ си жилището мѣжду търстикитѣ и тревитѣ на това „тресавище“ и на воднитѣ мѣста, казватъ, имало голѣми черни риби съ месо невкусно поради блатото, въ което живѣѭтъ. Това блато е въ България единственний, колкото знаѭ, пó-голѣмъ примѣръ на така нарѣченъ торфъ (Torfmoor, tourbière), който покрива огромни прѣдѣли въ сѣверна Германия, въ сѣверний Сибиръ, въ разни долини на Алпитѣ, на чешкитѣ планини, въ западна Русия около рѣката Припеть и пр. Той се образува като черна смѣсь отъ мъртви блатни и водни растения, които въ горнитѣ слогее сѫ още съвсѣмъ спазени съ всичкитѣ си стволове и жилки, а пó-дълбоко ставатъ пó-гѫсти и пó-черни като катранъ; всичко е напоено съ вода като гѫба (сюнгеръ). Ако този торфъ начене да съхне, образуватъ се отъ него въ течение на тисещелѣтия сухи вѫглища, които въобще всѣкога иматъ происхождението си отъ стара растителность. Баташкото блато има оттокъ. На сѣверозападний му край отваря се мѣжду гориститѣ планини една тѣсна живописна падина; борове слизатъ по брѣговетѣ ѝ до самата рѣкичка, която въ сѣнката на елхи едвамъ се движи мѣжду дребното камънье и при селото Дорково излиза мѣжду жълтитѣ нивя на Чепинското поле. Чулъ съмъ за нѣкакъвъ си проектъ за осушвание това блато съ каналъ, ископанъ прѣзъ долнята му половина.[1])

[1]) За Баташкото блато ср. бѣлѣжката на Захариева стр. 70 (Бълг. Ист. стр. 26).

Единъ часъ отъ Батакъ стигнѫхме до брѣга на блатото и 25 минуги ѣздихме прѣзъ дъното му (1097 м.) напрѣко къмъ срѣщнитѣ хълмове, гдѣто мѣжду приятната миризма на сѣнчеститѣ борове се въскачихме къмъ другъ единъ водораздѣлъ (1202 м.). Отгорѣ съгледахме прѣдъ себе си множество гористи планини, помѣжду имъ отъ срѣща близкитѣ снѣжни била́ на исполинската Рила планина, а долу мѣжду насъ и неѭ едно много пò-голѣмо и пò-дълбоко зелено дъно посрѣдъ горитѣ и планинитѣ, украсено съ голѣми села, които мѣжду гѫсти дѫбравки се вѣстяватъ съ високи бѣли минарета — чепинското поле. Тъкмо срѣщу насъ бѣлѣеше се подъ горитѣ голѣмото ново българско училище на се́лото Каменица. По стръмни скалини слѣзохме долу и 1$^1/_2$ ч. отъ блатото стигнѫхме въ първото чепинско село *Ракитово* или *Ракитовецъ* (790 м.), въ югоисточний ѫгълъ на полето. Езерото, забѣлѣжено при това село на всичкитѣ нови карти, несѫществува; то е възникнѫло по нѣкакво си неспоразумѣние на Викенела, който е чулъ нѣщо за Баташкото блато. Но за това има надъ селото въ планината една огромна и дълбока пещера. Въ неговитѣ 258 кѫщи живѣѭтъ 425 православни и 946 мусулмански Българе, съ 243 мусулмански Цигане. Християнитѣ иматъ едно голѣмо ново училище.

Характерътъ и положението на *Чепино* (така го наричатъ мѣстнитѣ жителье) описалъ съмъ вече на кратко въ една отъ послѣднитѣ книжки на настоящето списание[1]). Дъното на долината му има, отъ Баня до Дорково, една дължина отъ 11 километра и, отъ Каменица до Костандово, една широчина отѣ 6 километра. Собственното равно поле лежи мѣжду селата Ракитово, Костандово и Лѫжене; отъ него има единъ заливъ на сѣверъ къмъ Дорково, на югъ къмъ Баня. Наоколо го затварятъ все високи гористи планини. На западъ стоѭтъ исполинскитѣ хълмове на Рила, която е най-важний планински вѫзелъ въ цѣлата источна

[1]) Помашкитѣ пѣсни отъ Чепино, Период. Списание кн. VIII.

половина на Балканский полуостровъ, съ огромната Мусалла на (2923 м. споредъ Руситѣ), която се издига тъкмо на мѣстото, гдѣто се срѣщатъ тритѣхъ граници — българска, румелийска и турска, надъ изворитѣ на Искъръ, Марица и Места. На югозападъ и на югъ Чепино се загражда отъ Родопскитѣ гребени отъ Рила до Карлѫка, задъ които оттатъкъ лежи по́-голѣмото Разложско поле, почти съ сѫщата надморска височина като Чепино; на истокъ сѫ познатитѣ тамъ хълмове къмъ Баташкото блато и на сѣверъ къмъ полето високи рътове, надъ тъмнитѣ си гори коронясани съ разни голи скалини, които съ остритѣ си форми привличатъ окото на пѫтника. Ясно се познава, че долината е старото дъно на едно планинско езеро, едно нѣщо, което отколѣ сѫ разбрали самитѣ жителье и го истълкували въ своитѣ „геологически“ прѣдания за началата на Чепино. Чулъ съмъ отъ Чепинцитѣ сѫщата приказка, която е записалъ Захариевъ, че Чепино въ най-старо врѣме е било езеро, догдѣто се распукнѫла на сѣверъ планината, тамъ гдѣто сега се намира тѣсната провала на рѣката Елидере, и водата се излѣла въ полето; приказватъ и за една огромна риба, която е останѫла тамъ на сухо, тъй голѣма, щото три мѣсеци ѭ яли кучетата. Срѣднята височина на дъното на най-низкото мѣсто е до 750 метра. Най-главната рѣка дохажда отъ югозападъ, отъ водораздѣла къмъ Разлогъ; Захариевъ ѭ нарича *Бистрица*, а азъ чухъ че се нарича *Василя*. У селото Лѫжене тя приема отъ дѣсно Дорковската рѣка, която истича отъ Баташкото блато, усилена съ Ракитовската рѣка (у Захариева Ягодинка). Освѣнъ това има и по́-малки потоци, отъ които си забѣлѣжихъ имената: Каменска рѣка, Луковица (дохажда отъ западъ при Лѫжене), Ябланица, Връбница. Подъ Лѫжене при селото Корово всички тия съединени води приематъ името *Елидере* и въ една дълбока сѣнчеста долина безъ села истичатъ вънъ въ полето къмъ Марица.

На дъното нѣма никѫдѣ блатисти мѣста, ни какви годѣ езерца. Забѣлѣжителни сѫ топлитѣ източници, които се явяватъ на три мѣста до западната ограда на полето, въ Баня, Лѫжене и Каменица. Тѣ принадлежѫтъ къмъ оня вѣнецъ на горѣщи води, които изникватъ около цѣлата Рилска планина: Костенецката Баня подъ изворитѣ на Марица, Цапаревската Баня въ Дупнишко, топлитѣ източници въ Джумая, Разложскитѣ и Неврокопскитѣ бани.

Всичката ограда на Чепинското поле е покрита съ тъмнозелена борова гора; пó-долу има и нѣщо дѫбове. Въ горитѣ живѣе всѣкакъвъ дивечь, особно диви свинье. Самото дъно е завзето отъ жълти нивя и яснозелени ливади, които въ тая планинска височина никога непожълтяватъ отъ лѣтната жега. По нивята (жетвата се пада въ самий край на юлия) освѣнъ жито видѣхъ и царевица, бобъ и особно множество ленъ. Ливадитѣ съ дървенитѣ имъ огради отъ колове и дълги греди възбуждатъ у пѫтника възпоминания отъ долинитѣ на далечнитѣ тиролски и швейцарски Алпи. Хубави дѫбравки отъ тополи, върби, елхи и габери слѣдватъ течението на рѣкитѣ. По пасбищата съзрѣхъ освѣнъ овци и кози и една порода хубавъ бѣлъ добитъкъ.

Чепино нѣма много сношения съ свѣтътъ, макаръ че лежи на пѫтя отъ Пазарджикъ за Разлогъ. Съ кола не може да се дойде въ него, даже и на конь не е лесно, защото пѫтекитѣ сѫ отъ оня видъ, гдѣто трѣба на много мѣста да слизашъ и да водишъ коня за юздата. Отъ сѣверъ се дохажда прѣзъ високий гребенъ на Каркария (1414 метра), за който ще раскажемъ още, а на югъ се излиза за въ Разлогъ прѣзъ единъ сѫщо високъ водораздѣлъ (1353 мет. австр. карта). Той е още най-лесний пристѫпъ отъ Батакъ. Има и една пѫтека къмъ Бѣлово, прѣзъ огромни гори, експлоатирани отъ Хиршовата компания, но и той не е приспособенъ за кола.

Като най-западний жгълъ на Родопскитѣ планини Чепино въ своята планинска уединеность е единъ любопитенъ прѣдѣлъ не само по географическитѣ си особности, но и по населението си. Има въ него седъмь села: Дóрково. Костандóво, Ракúтово (или -вецъ), Кóрово, Кáменица, Лóжене (така го произнасятъ нáй-повече) и Бáня. Село съ име Чепино нѣма, но по нѣкогажъ се разумѣва съ това име село Ракитово. Въ тия села живѣжтъ 7363 души, сирѣчь 5112 Помаци, 1740 православни Българе (Каменица и една часть отъ Ракитово) и 511 Цигани. Нарѣчието на жительетѣ, макаръ че е обиколено отъ западний разложски говоръ, отъ источний полски и отъ нарѣчието въ Батакъ и Доспадско, което сжщо е источно, има много чърти отъ рупскитѣ нарѣчия, които го сближаватъ съ езика на Рупчосъ, Ахжръ-Челебú, долня Марица, Неврокопско и проч. По характера си Чепинцитѣ ми се видѣхж единъ добросърдеченъ здравъ планински народъ. Като етнологическа особность забѣлѣжихъ нѣколко гушави хора, каквито се намиратъ и въ селата при изворитѣ на Марица, оттатъкъ Рилската планина въ Цапаревска Баня и селата Рила и Пъстра, послѣ въ нѣкои шопски села подъ Витоша, въ Бѣлоградчишко, въ Клисура (на Гюпса) и въ Габровско. Въ Клисура и Пъстра това явление изрично приписватъ на пиение нѣкои ужъ „гушави“ води, сжщо както въ Алпитѣ произвождатъ гушавината и кретинизмътъ отъ мѣстната вода.

Селата отъ далеко личжтъ съ множество дървеса около кжщитѣ и съ виднитѣ си бѣли минарета. Помашкитѣ родове все си държатъ старитѣ прѣкори: Вранчовци, Поповци. Манчовци и пр. Кжщитѣ сж направени отъ дърво и глина, или даже съвсѣмъ просто отъ неотесани и небоядисани пънье или груби греди. Самий животъ е първобитенъ, на пр. на мѣсто свѣщи все още служи *борината,* както и по Доспадскитѣ височини. Помацитѣ носьжтъ чалми отъ разни цвѣтове и дрѣхи отъ мѣстна *аба.* Помакúнитѣ се обличатъ

въ дрѣхи отъ аба съ сини и червени вертикални прѫгове и главата покриватъ съ единъ видъ голѣмъ бѣлъ пешкиръ; щомъ видѭтъ нѣкой мѫжь, Помáкъ или „кауринъ“, и всрѣдъ полската работа бързо се завиватъ, обърщатъ се на страна, навождатъ се или даже клѣкатъ, да не имъ види нѣкой бѣлото лице. Впрочемъ Помацитѣ живѣѭтъ все въ моногамия, само съ една жена, и съхраняватъ още едно множество стари обичаи. На „бàремъ“ (байрямъ) има моминско хоро, гдѣто момитѣ се откриватъ и момцитѣ ги гледатъ, но отъ далеко. Зимѣ женитѣ се събиратъ на *седенки* и *преденки,* да работѭтъ ленъ; на „предéнки“ петь шесть моми се събирѫтъ въ чужда кѫща да спомагатъ за прѣждата. Християнетѣ въ Чепино сѫ съвсѣмъ уединени и иматъ заради това, както и по причина на своето малко число, една особна черковна правдина: смѣѭтъ да се женѭтъ и за първитѣ братовчедки.

Че тукашнитѣ Помаци сѫ се потурчили доста късно и че това е било мѣжду 1656—1661 година, споменѫхме вече пó-горѣ, като говорихме за минѫлото на Родопитѣ въобще. Макаръ, че отъ тогава не сѫ се изминѫли пóвече отъ 222 години, исламътъ е хванѫлъ у тѣхъ доста дълбоки коренье. Види се, че Чепинцитѣ, когато сѫ ходили съ Турцитѣ „на войскѫ“ като войници (това доказва записътъ на коровский попъ Методий у Захариева), сѫ си присвоили разни турски привички, които много имъ спомогнѫли за лесното приемание на ислама.

Единъ день посѣдѣхъ въ най-голѣмото село *Бáня* (331 кѫща), 2 часа на западъ отъ Ракитово, въ една долина тѣсна, колкото единъ пущенъ хвърлякъ, съ развалината на една кула отъ греди и камънье горѣ на западний брѣгъ. До границата къмъ Разлогъ оставатъ само 4 часа, до така нареченитѣ *Бáбешки колиби,* нѣколко стотинъ помашки кѫщя, распърснѫти по планината, половина румелийски, половина турски. Около самото село се намиратъ голѣми гробища, гдѣто сѫ се ровили хората още въ християнско врѣме, съ

3—4 черковища, мѣжду тѣхъ едно св. Илия. Всичката си важность дължи селото на своитѣ топли източници. Мѣстоположението имъ познавашь особно на вечерь тозчасъ при влизанието въ селото: една синя пáра, която се издига въ тѣсната долина мѣжду тъмнозеленитѣ гористи брѣгове малко пó-на-югъ вънъ отъ селото, задъ неговитѣ бѣли минарета и високитѣ елхи и тополи, що се издигатъ мѣжду кжщята. Банитѣ сж отдалечени отъ селото 1100 метра покрай рѣката и си стоятъ на самѣ мѣжду горитѣ; банскитѣ гостье, най-повече Българе отъ Пазарджикъ и Пещера, живѣжтъ въ селото. Банитѣ сж двѣ, скрити мѣжду тополи, върби, елхи и габери, които гжсто испълнятъ тѣсното мѣсто мѣжду рѣката и планинский брѣгъ. Пò-долнята мжжска баня (793 м.) се намира въ едно шестижгълно здание съ кубе, съ единъ четвероржгъленъ бассейнъ, постланъ съ голѣми тесани камъние; надъ вратитѣ чете се турската година 1163. Двѣ минути пó-далече крие се мѣжду гжстий шумакъ женската баня, сжщо едно хубаво каменно здание въ шестижгълникъ. Водата на първата баня измѣрихъ съ + 45° C., на втората съ + 46° C. (рѣката имаше на пладнѣ + 17°, въздухътъ + 24° C.). Околноститѣ сж единъ прѣлестенъ планински кжтъ, съ приятни лжгове и джбравки и съ прѣснозелени алпийски ливади край рѣката, съ жълтозелени букови и джбови гори по стърмнитѣ планински брѣгове, а пó-на-високо по планинитѣ съ тъмнозелена или почти черна борика. Единственний звукъ, който оживява тихия прѣдѣлъ, е чуканието на тепавицитѣ, които съ първобитнитѣ си машини работятъ абитѣ край рѣката. Голѣми орли спокойно си прѣлитатъ по горитѣ отъ единъ брѣгъ на други, и като се въскачимъ нѣщо пó-високо мѣжду букитѣ и борикитѣ, наслаждаваме се съ единъ хубавъ погледъ по чепинското поле; само изгледътъ горѣ по рѣката ни остава затворенъ, защото недалеко отъ банитѣ долината се завива почти къмъ сѣверозападъ.

Само 15 минути на конь къмъ сѣверъ отъ селото Баня лежи помашкото село *Лъжене* или *Лѡжене* (79 кѫщи). Отъ него 5 минути на западъ на отворено пò-високо мѣсто безъ дървета стоѭтъ двѣ бани, сѫщо каменни и шестоѫгълни; наричатъ ги *Вéлькова бáня* и *Кóстова бáня,* имена, които се съхраняватъ още отъ врѣмето прѣди потурчаванието. Десеть минути на сѣверозападъ лежи още пò-високо при самий край на полето подъ политѣ на гористата Куртова планина християнското село *Кáменица* (238 дървени кѫщи съ 1264 ж.). На страна къмъ полето има при това село, до едно оброчище св. Власъ, на съвсѣмъ отворено мѣсто мѣжду ливадитѣ, единъ необикновенно горѣщъ източникъ, който вече отъ далеко дими мѣжду тревата. Малкий ми термометръ съ скала до 50° С. се распукнѫ, щомъ го турихъ въ водата, а голѣмий случайно бѣхъ проводилъ напрѣдъ съ моитѣ вещи. Споредъ мѣрението на Хиршовитѣ горски чиновници водата имала + 62° С. Въ самото село стои едно ново училищно здание, което се бѣлѣе отъ далеко отъ всичкитѣ крайща на Чепино. Това училище се посѣщава сега отъ 50 Помачета не само отъ Чепино, но и отъ Доспадъ, които тука, подъ рѫководството на главний учитель Докумовъ и неговитѣ другарье, се учѫтъ на българска книга, съ парична помощь отъ румелийското правителство.

Една четвърть часа отъ Каменица на истокъ минѫхме рѣката Елидерé мѣжду Лѫжене и Корово, тука тѣсна и дълбока до зенгиитѣ, та слѣдвахме пѫтя си единъ часъ по едно равно поле безъ дървеса, гдѣто тъкмо Помацитѣ довършвахѫ жетвата. На едно мѣсто имаше една невисока могила съ нѣколко дървеса. Недалеко отъ тамъ влѣзнѫхме въ село *Костандóво* (87 к.) което съ дървенитѣ си кѫщя и широката пияца по срѣдата около джамията бѣше като измрѣло; всичкитѣ жителье, мало и голѣмо, бѣхѫ по нивята на жетва. Чепинцитѣ разказватъ, че тука било старото срѣдоточие на тѣхний прѣдѣлъ и че тука най-напрѣдъ сѫ захванѫли да се потурчватъ, но на мѣ-

стото, гдѣто ужъ стоялъ старий градъ, въ бързината несъгледахъ никакви старински стѣни или други остатъци. Тука се раздѣлихъ съ досеганнитѣ си съпжтници и самъ съ единъ пѣшъ стражарь слѣдихъ долината на Дорковската рѣка на сѣверъ, догдѣто слѣдъ половинъ часъ минжхъ около гжсто събранитѣ кжщя на селото *Дóрково* (81 к.). Въ този тѣсенъ планински кжтъ още се развѣвахж златнитѣ класове на жълтитѣ нивя, забиколени отъ тъмнозеленитѣ борове. Жетвата едвамъ бѣше наченжта (28 юлий). Блѣднозеленний ленъ и бобъ съ червени цвѣтя занемахж голѣми пространства около селото. Приятната миризма на горага се мѣша съ прѣсния планински въздухъ надъ узрѣлитѣ ниви. По пжтя имаше и нѣщо новъ калдъръмъ. Хвърлихъ единъ бързъ погледъ въ тѣсната падина, прѣзъ която отъ дѣсно дохажда Дорковский потокъ съ водитѣ на Баташкото блато, и 20 минути надъ селото влѣзнжхъ въ сѣнката на боровеѣ, да прѣминж стърмната планина, която отдѣля Чепино отъ Пазарджишкото поле.

Пòвече отъ четире часа трѣбаше да се прѣхвърля прѣзъ този тѣсенъ и отъ двѣтѣ страни страшно стърменъ рътъ, като водйхъ коня постоянно за юздата въ тѣсни каменисти жлѣбове и водотеци, които служжтъ за пжть, и около стърмни меки сипеи, $1^3/_4$ часъ горѣ и $2^1/_2$ долу. Южната, чепинската страна, е обрастнжла съ прѣкрасна стара борова гора, а щомъ се мине върхътъ, наченватъ на сѣверната страна букове, тукъ-тамѣ още пропарени съ борики, по нѣкогашъ украсени съ бѣлоцвѣтний павой (Clematis), който се възкачва по дебелокоритѣ пъньe чакъ мѣжду клоноветѣ на дърветата. Трѣба да се пазишъ да незагубишъ пжтеката мѣжду гжститѣ растения, защото тя на много мѣста едвамъ се познава по диритѣ на коньетѣ. По цѣлий пжть срѣщнжхме само двама Помаци. Когато слънцето се склоняваше къмъ хоризонта, чуехж се по гората звуковетѣ на разни животни; има тука изобилие отъ мечки, вълци, сърни, зайци, „диви кокошки“ и други птици.

Горѣ на върха, край една яснозелена планинска ливада, обиколена отъ високи борове, стои една кула на триката съ стража отъ 8 жандарми. Край неѭ извира единъ източникъ ледена вода. А какво да ви кажѫ за изгледа отъ кулата! Вече по пѫтя все се загледвахъ мѣжду дървесата назадъ въ гористий лабиринтъ на Родопитѣ и особно долу на Чепино и на Баташкото блато, които личехѫ като единственни зелени поля мѣжду чернитѣ гори. Като стигнѫхъ при кулата (1414 м. споредъ моето наблюдение), бѣше тъкмо часътъ 6, едно ясно врѣме съ прозраченъ въздухъ. Изгледътъ бѣше единъ отъ най-чудеснитѣ. На сѣверъ подаде се прѣдъ насъ цѣлий великолѣпенъ поясъ на Стара планина отъ Етрополский Балканъ до Трявна, на равнѣ съ нашето зрѣлище, съ всичкитѣ пролѫки и съ познатитѣ върхове: Баба, Веженъ, Амбарица, Добрила, Гюмрукъ-чалъ, Марагидикъ, Кадимлия, съ Троянската пѫтека и съ Шипченския прѣходъ. По́-къмъ насъ, прѣдъ политѣ на Стара планина, се простираше гористата Срѣдня гора, много по́-низка, съ полегати брѣгове и нестърмни и не много отличителни върхове. Полето се простираше съвсѣмъ близу до насъ въ една страшна дълбочина (до 1200 метра), една огромна жълтикава равнина безъ дървета, съ явнитѣ бразди и мѣжди на своитѣ нивя, и съ кривулестото течение на Марица; долу лежеше подъ насъ цѣлий Пазарджикъ съ кѫщята и съ улицитѣ си, и по́-далече стоехѫ наредени пловдивскитѣ тепета като нѣкои дребни играчки. На дѣсно съзрѣхъ въ родопскитѣ брѣгове мѣжду горитѣ бѣлото българско училище въ Устина и черненитѣ стрѣхи на Брацигово. А да се обърнемъ на югъ. Тамъ се отваряхѫ тайнитѣ на Родопитѣ. Ето високий Карлѫкъ далеко на лѣво и огромната широка Рила планина на дѣсно, съвсѣмъ близу до насъ, — царицата на всички тие планини по височината си, съ лъскавъ снѣгъ, расположенъ въ точки и дълги прѣспи горѣ надъ горитѣ мѣжду голото камънье. Помѣжду Рила и Карлѫка имаше множество рътове, отъ върха до

политѣ завити съ тъмни борики. Ясно се познаваше пó-низкото мѣсто, гдѣто минува пѫтьтъ отъ Чепино за Разлогъ. А задъ него издавахѫ се на хоризонта въздушни очърти на огромни много далечни планини, които завладѣхѫ всичкото ми внимание. То бѣше Перинъ-планина, съ високий си остъръ върхъ надъ Джумая и съ виднитѣ снѣгове на сѣверния си спускъ, въ която толкова пѫти бѣхме се загледвали отъ Дупнишко; на лѣво отъ нея втора една огромна планина, вѣроятно надъ Мелникъ, а най-на-лѣво на югозападъ още и третя вече съвсѣмъ неясна и мъгловита, нѣйдѣ къмъ Демиръ-Хиссаръ и Сѣръ. Мѣжду тѣхъ и пó-близкитѣ Родопи ясно се познаваше, кѫдѣ се пада дълбоката долина на рѣката Места. Мѫчно ми бѣше да се отдѣля отъ тая великолѣпна панорама, която съ единъ погледъ даваше толкова свѣтлина върху географията на една немалка и немаловажна часть на българскитѣ земли, та сполучихъ и едно врѣме безъ мъгли и облаци, което и най-далекитѣ прѣдмѣти прѣдставяше съ една чудесно прозрачна ясность.

Горѣ узнахъ, че несъмъ билъ добрѣ извѣстенъ за пѫтя и че несъмъ минѫлъ тамъ, гдѣто е трѣбало да минѫ, за да видѭ онова, което търсехъ — развалинитѣ на голѣмото Каркарийско кале́. Имало отъ Дорково за полето друга една пѫтека, която вървѣла прѣзъ планината пó-на-западъ всрѣдъ огромни гори и слизала долу при мънастиря св. Петръ надъ селото Баткунъ. На неѭ на едно мѣсто се минавала една долчина, нарѣчена Каркарийско дере, която оттичала на западъ къмъ тѣснинитѣ на Елидере́; на южния ѝ брѣгъ стояли на високо мѣсто стѣнитѣ на „калето“ или на „метоха“, ужъ една „страшна бина“ отъ камънье съ стари греди мѣжду камъньето. Искаше ми се, да нощувамъ въ кулата и да се върнѫ къмъ тия развалини, но врѣмето ме принуждаваше да бързамъ и да се утѣшавамъ съ суетната надѣжда, че ще могѫ да се повърнѫ може би нѣкой други пѫть.

Тия развалини сѫ остатъкъ на славната крѣпость Τζέπαινα, която се споменува у Византийцитѣ въ 13 и 14 вѣкъ. За първъ пѫть чуемъ за неѭ у Акрополита мѣжду четиртѣхъ родопски крѣпости, които въ 1246 г. царь Ватацесъ слѣдъ смъртьта на българский царь Калиманъ отнелъ отъ Българетѣ. Слѣдъ смъртьта на Ватаца (1254) царь Михаилъ Асѣнъ отново прѣвзелъ всичкитѣ родопски крѣпости. Царь Теодоръ II Ласкарисъ, наслѣдникъ на Ватаца, побързалъ да испѫди Бългиретѣ отъ тамъ и завоевалъ всичкитѣ съ исключение на Чепино, защото когато потеглилъ къмъ нея, непроходимостьта на мѣстото (τόπου δυσχωρία) и зимата го принудили да се повърне назадъ. Пролѣтьта заповѣдалъ на Алексия Стратигопула и на „великий примикюръ“ Константина Торника, да тръгнѫтъ на Чепино отъ Сѣръ, но войската имъ се показала съвсѣмъ нищожна, защото споредъ думитѣ на Акрополита, щомъ зачули въ планинитѣ нѣкои викове и звукъ на трѫби, безъ редъ начнѫли да бѣгатъ и оставили обоза и много коньe „на българскитѣ пастирье и свинопаси“. Види се, че Родопцитѣ сѫ се събрали да нападнѫтъ византийската войска, но не сѫ имали случай да се посрѣщнѫтъ съ неѭ, защото тя е ударила на бѣгъ за Сѣръ, щомъ съзрѣла неприятеля по планинитѣ около пѫтя. Идѫщата ессень царьтъ се рѣшилъ лично да иде на Чепино, защото съпротивлението на това единственно мѣсто много го е смѫщавало. Мѣстото е било „твърдѣ много укрѣплено и лежало тамъ, гдѣто се сближаватъ двѣтѣ найвисоки планини, Емосъ и Родопа, мѣжду които тече посрѣдата рѣката Евросъ.“ Войскитѣ се дигнѫли отъ Одринъ съ множество кола, на които сѫ били натоварени хранитѣ и разни машини за прѣвзимание стѣнитѣ (μηχανήματα καὶ ἑλεπόλεις); мѣжду войницитѣ имало и Латини и Татаре, и особно много стрѣлци съ лѫкове и орѫженосци съ буздогани (κορυνοφόροι). Въ Макроливада на половинъ пѫть мѣжду Одринъ и Стенимахъ паднѫлъ първий снѣгъ. Но това не

е спрѣло походътъ. Въ Стенимахъ войската е взела прѣсни храни и потеглила направо за *Баткунъ*, който Акрополита на едно мѣсто нарича градъ (πόλις), на друго — село (κώμη), гдѣто е имало обилни припаси. Отъ тамъ царьтъ испратилъ чича си Мануила Ласкарисъ, покалугеренъ подъ име Максимъ, и войводата Константинъ Маргарита да разглеждатъ мѣстностьта. Тѣ се върнѫли и утвърждавали, особно Маргаритъ, че пристѫпътъ къмъ крѣпостьта билъ лесенъ, макаръ че други измѣжду царския воененъ съвѣтъ, които знаяли мѣстото, имъ противорѣчили. Но царьтъ имъ повѣрвалъ и тръгнѫлъ съ цѣлата войска отъ Баткунъ горѣ въ планината. Пѫтьтъ е билъ тъй стърменъ, щото не е било възможно да се ѣзди на конь. А къмъ тъзи стръмнина се придружавала гладка поледица, а пóгоре наченвали сѣнчести и гѫсти гори (συνερηφῆ τε καὶ λάσια δένδρα περὶ τὴν ἀκρώρειαν). Войницитѣ нощували по пѫтя безъ чадъри и цѣла нощь се грѣяли при огньоветѣ. Поради гѫстината на дърветата (ὑπὲρ τῆς τῶν δένδρων πυκνότητος) димътъ не е могълъ да се дигне горѣ въ въздуха, а оставалъ въ гората и бодѣлъ очитѣ. Зараньта на съмнувание царьтъ „се увѣрилъ, че градътъ (Ἄστυ) неможе да се прѣвземе съ обсада и заповѣдалъ на войската да слѣзе пáкъ въ полето (τὸ πεδίον)“. Войската исплячкала Баткунъ и се върнѫла назадъ въ Одринъ. Найподирѣ въ мирътъ (1257) Българетѣ сѫ били принудени да отстѫпѭтъ сами Чепино на гърцкото царство. [1])

Въ послѣшно врѣме се споменува Τζέπαινα у Кантакузина заедно съ Стенимахъ като една отъ найважнитѣ крѣпости по сѣверното подножие на Родопитѣ. За послѣденъ пѫть намираме ѭ (1344) мѣжду деветьтѣхъ крѣпости, които е освоилъ царь Иоанъ Александръ и които сѫ останѫли въ български рѫцѣ до турското завоевание. [2]) За това завоевание Захариевъ е записалъ нѣкои прѣдания,

---

[1]) Акрополита, Бонско изд. 84, 114, 119, 120, 128 (голѣмий походъ). 135.

[2]) Кантакузенъ I, 135, 176, II, 405, 406.

какъ сѫ се борили Чепинцитѣ срѣщу Турцитѣ и какъ сѫ се подчинили само подъ извѣстни условия, като „войници“. [3]) Отъ турско врѣме нѣма никакви свѣдѣния за това градище, и вѣроятно е, че то отъ рано е запустѣло и обраснѫло съ гора.

На пѫтя отъ кулата долу прѣзъ ония гѫсти гори и мѫчни стръмнини, гдѣто прѣди 625 години Гърцитѣ съ всичкото си военно искуство сѫ били принудени да се обърнѫтъ назадъ и да се откажѫтъ да отнемѫтъ отъ Българетѣ непристѫпната чепинска твърдина, ме завари нощьта. Около 700 метра подъ кулата се намѣрватъ развалинитѣ на едно турско беклеме́. До него начеnватъ остатъцитѣ на единъ сега съвсѣмъ пропаднѫлъ тѣсенъ калдъръмъ, може би направенъ въ неотколѣшно врѣме, защото прѣзъ тука води единственний пѫть отъ Пазарджикъ за Чепино и Разлогъ. На подножието прѣстава гората и начева равното поле съ нивята и съ пустинитѣ си. Нощувахъ въ селото Църнча и на утрѣшний день рано зараньта слѣдъ 3 часа пѫть стигнѫхъ около нѣколко села, чифлици и староврѣмски могили въ градъ Татаръ-Пазарджикъ, или както го казватъ Помацитѣ „на Пазаръ.“ По полето, гдѣто никаква сѣнка не защищава пѫтника прѣдъ слънцето, много пѫти се обърщахъ назадъ да гледамъ тъмнозеленaта Каркария; малко по́-на-западъ бѣлѣеше се долу край гората зданието на мънастира св. Петръ при селото Баткунъ.

Въ Пазарджикъ (до 210 метра надъ м.) се поспрѣхъ само нѣколко часа и слѣдвахъ въ сѫщий день пѫтя си па́къ зо Срѣдня гора, за Панагюрище. Панагюрската Срдня гора съмъ ви описалъ вече, до колкото съмъ можялъ да се запознаѭ съ неѭ. Отъ Панагюрище се запѫтихъ слѣдъ нѣколко денье на западъ прѣзъ Мечка къмъ Тополница до *Пойбрене,* 3 часа пѫть. Селото (352 кѫщи) найповече състои отъ колиби или кошари, които сѫ распърснѫти на

[3]) Захариевъ 64, слд. Неговитѣ исторически свѣдѣния за Чепино ужъ отъ византийски списателье сѫ съвсѣмъ лишени отъ истинска основа.

единъ часъ далеко по гориститѣ хълмове, що се издигатъ по двѣтѣ страни на дълбоката и кривулестата долина на Тополница, но по́вечето семейства иматъ и кошара горѣ на планината, и кѫща въ селото при рѣката. Прѣди сѫ ходили тука Неврокопци, *миячье*, да измиватъ злато отъ пѣсъка на околнитѣ долчини. По́-на-югъ намира се при рѣката Мѫтивиръ, която отъ дѣсно втича въ Тополница, близу до устието й една голѣма развалина наречена *Серсе́мъ-кале́*. Оттатъкъ Тополница слѣдватъ живописнитѣ лабиринти на Ихтиманската Срѣдня гора, въ която нѣма нищо по́-лесно отъ колкото да загубишъ пѫтеката и да обикаляшъ цѣли часове мѣжду гѫсти гори отъ габери и дѫбове, прошарени съ лѣски и оси́ки. Върховетѣ всички иматъ приятна вънкашность, все́ високи могили и рътове отъ горѣ до долу съвсѣмъ облѣчени въ дървеса. Мѣжду тѣхъ сѫ вдълбани дълбоки долини съ тѣсни ливади, гдѣто високи дрѣнове, глогове и ки́селици (диви круши и ябълки) съ сѣнкитѣ си слѣдватъ шумоливитѣ планински долини. Кѫдѣто погледнешъ, по брѣговетѣ тукъ тамѣ се жълтѣе нѣщо нивище, а до него се виждатъ нѣколко кѫщички — колибитѣ. Жительетѣ бѣхѫ занети съ жетвата и съ харманa и отъ планина до планина прѣзъ тънкия въздухъ се носехѫ растѣгнѫтитѣ думи на тѣхното провикване и надпѣвание. А пѫтеката води горѣ долу, отъ рътове въ дълбокитѣ долинки при водитѣ и па́къ въ гората къмъ върховетѣ. Тукъ тамѣ съглѣдватъ се отъ по́високи мѣста градинитѣ на Етрополската Стара планина на сѣверъ и на Рила на югъ, която отъ тука, отъ неголѣмо разстояние, изглѣдва съвсѣмъ великолѣпно.

Нощувахъ въ *Гро́зеви колиби*, една часть на селото *Бели́ци*. Зараньта въ 3 часа пристигнѫхъ прѣзъ прѣкрасни гѫсти дѫбови гори около тихитѣ долчини на „Робовъ чучуръ“ въ Ихтиманъ. Първий погледъ на Ихтиманското поле, съ жълтото му дъно и гористата му планинска ограда ми напомни Ченино, само че то е по́-малко и не

така крѫгло. Картината се затваряше отъ огромната Витоша тъкмо прѣдъ насъ. Сѫщий день (2 августъ) минѫхъ около бѣлата Вакарелска черквица, поради която Вакарелъ пó-напрѣдъ се наричалъ по нѣкогажъ и *Бѣла цързва*, както се научаваме отъ пѫтнитѣ дневници на Герлаха и други пѫтници въ 16 вѣкъ, прѣзъ върлитѣ мѣста на *Побіенъ кáмикъ* и по равното Софийско поле около развалинитѣ на турский *Ени-ханъ* отъ 17 вѣкъ, единъ каравансерай съ 30 оджаци и една джамия, и около купища отъ стара желѣзна згория до Искъра при селото *Грубляне* и вечерьта стигнѫхъ пáкъ въ София, слѣдъ 28 дневно отсѫтствие.

УНТЕРЪ-ОФИЦЕРСКИЙ ВЪПРОСЪ

ВЪ

ГЛАВНИТѢ ЕВРОПЕЙСКИ АРМИИ И СЪСТОЯНИЕТО МУ ВЪ НАШАТА АРМИЯ.[1])

Отъ Поручика Хр. Златоустова.

Un des principes de la science économique moderne est de réduire le nombre des agents et de les bien rétribuer.
Levàl. *La réforme de l'armée*, p. 418.

Едно отъ най-несгоднитѣ послѣдствия отъ съкратяванието срока на службата е недостатъкътъ отъ добри унтеръ-офицери въ войската. Тоя недостатъкъ е прѣдизвикалъ въ всичкитѣ чуждестранни армии много заявления, та и у нашата армия той не минува безъ това. Въпросътъ за формируванието добри унтеръ-офицери, безъ да се гледа на важностьта му, нито въ една армия не е получилъ още напълно удовлетворително рѣшение. У насъ, гдѣто войската тепърва се образува, тоя въпросъ е особенно важенъ. Заради това, като пишѫ настоящата си статья, едничкото ми желание е да възбудѫ обстоятелното обсѫждание на тоя въпросъ и въ отношение на нашата войска измѣжду другарьетѣ ми офицери, да обърнѫ вниманието на военното ни началството върху му и да запознаѭ съ него народнитѣ представителье, като имамъ при това прѣдъ видъ пословицата „рано пиле, рано пѣе", т. е. че тоя въпросъ може сега, при началото на развитието на нашата войска, да се

---

[1]) Вижъ „Унтеръ-офицерскій вопросъ въ главныхъ Европейскихъ арміяхъ" — диссертация на бившйй тука Другарь на Военний Министръ Полковника А. Редигера — 1880 год. и журнала „Военный Сборникъ" № 3, 4, 5, 6 и 7 — 1880 год., No. 8 — 1881 год. и No. 12 — 1883 год.

разрѣши пó-удобно, и че разрѣшението му, сега именно, ще улесни войската ни отъ къмъ тая страна, при увеличване съставътъ ѝ.

Понеже едничката задача за написванието настоящата ми статья е тая, азъ прѣди всичко ще хвърлѭ кратъкъ погледъ върху причинитѣ за възражданието и постепенното развитие на унтеръ-офицерский въпросъ; сетнѣ ще укажѫ на мѣркитѣ за разрѣшаванието му, ще изложѫ способитѣ за комплектуванието на унтеръ-офицеритѣ. ще разгледамъ положението на тѣзъ послѣднитѣ въ 4-тѣхъ главни европейски армии — германска, французска, австрийска и русска, ще опишѫ въ кратки чърти приетий способъ въ италиянската армия и най сетнѣ ще дамъ нѣкои свѣдѣния за състоянието на тоя способъ въ нашата армия.

Пруссия, въ началото на това столѣтие, а именно слѣдъ Иенското поражение, по настояванието на Наполеона, намали войската си до 42000 души. Това намаляване накара Пруссия да се рѣши да намали срокътъ на дѣйствителната служба, за да може, въ случай на нужда, да дига на нога пó-вече хора, добрѣ обучени въ военното дѣло. Срокътъ бѣ намаленъ на три години и всѣка година за попълване редоветѣ на войската се викахѫ 14000 души. Освѣнъ това викахѫ се още хиледи млади момци ужъ да работѭтъ при построяванието лагери на брѣга на Нѣмското море, а на дѣло тѣ се учехѫ на военното искуство въ растояние на 3—6 мѣсеца, слѣдъ което врѣме се распущахѫ и на мѣстото имъ се викахѫ други, пакъ за сѫщата цѣль.

Въ врѣмето на войната съ Наполеона (1813—1815 г.), когато за попълвание на войската бѣхѫ повикани не само тия, които сѫ прѣминѫли прѣзъ редоветѣ ѝ, но и тия, които бѣхѫ прѣкарали само 3—6 мѣсечно учение (Krümper), прусското правителство останѫ толкова доволно, щото се рѣши и за напрѣдъ да спази съкратенний срокъ на службата.

Прусското правителство, като направи военната служба задължителна за всѣкого, рѣши се да прѣкара прѣзъ редо-

ветѣ ѝ всичкото младо поколѣние. При това войската трѣбаше да служи като народно училище, прѣзъ което да може да прѣминава всѣки гражданинъ и въ мирно врѣме да образува само кадръ, около който, въ врѣме на война, да се групирують всичкитѣ елементи, които знаѭтъ военното искуство.

Като се вземе въ внимание, че въ съврѣменнитѣ европейски войски бѣхѫ приети голѣми срокове за службата, които давахѫ възможность да се развие до най-висока степень дисциплината и корпоративний духъ, става ясно, че и Пруссия, като съкратяваше сроковетѣ, трѣбаше да търси срѣдства, за да не остане въ това отношение пò-надирѣ отъ другитѣ държави. Заради това тя прие системата за *територияалното комплектование* частитѣ на войската и за образуванието *добри и многослуживши кадри.*

Територияалното комплектование частитѣ на войската привързваше населението още отъ дѣтинство къмъ тѣзи части, защото при такъвъ видъ комплектование синътъ постѫпва въ сѫщата часть, въ която е служилъ бащата, и за която сѫ му разказвали баща му и дѣдо му. Сѣтнѣ, като си искара службата, той се числи въ запаза отъ сѫщата часть и въ врѣме на мобилизация постѫпва пакъ въ нейнитѣ редове. Разбира се, че по тоя начинъ въ войника се развиваше оная привързанность къмъ своята часть и онзи корпоративенъ духъ, които въ другитѣ армии се добивать вслѣдствие на продължителната служба въ една и сѫщата часть. Освѣнъ това тоя духъ се поддържаше и отъ задължителната за всѣки гражданинъ военна служба, понеже всѣки войникъ съзнаваше, че той испълнява священъ дългъ спрямо отечеството, — дългъ, еднакво задължителенъ и за богатий, и за сиромахътъ. При това и съставътъ на войската бѣше пò-добъръ, защото се попълваше отъ всичкитѣ классове хора, а не само отъ долнитѣ.

При всичко това, пò-вечето отъ военнитѣ европейски знаменитности се съмнѣвахѫ въ нравственнитѣ качества на

прусската войска, като казвахѫ, че тригодишний срокъ на службата може би и да е достатъченъ, но за да се получи необходимий воененъ духъ, тѣ считахѫ дългий срокъ на службата за безусловно нуженъ, като забравяхѫ при това срѣдствата, за които се поменѫ пò-горѣ, употрѣбявани отъ прусското правителство за достигванието на тоя срокъ.

Силитѣ на войската, която Пруссия събирà въ растояние на 50-годишний миръ, се опитахѫ прѣзъ 1866 година. Успѣхътъ, който показа тая войска както въ тая, тъй и въ франко-прусската (1870—1871 год.) войни, до толкова ясно доказа прѣвъсходството на нейната организация, щото всичкитѣ почти европейски държави, съ исключение на Англия, Белгия, Холандия и Португалия, побързахѫ да введѫтъ у себе общезадължителното испълнение на военната тегоба (отъ 1875 и въ Япония даже се въведе 3-годишний срокъ на службата, макаръ и да бѣше разрѣшенъ въ тоя случай откупъ). При това много отъ тѣзъ държави се трудехѫ да въведѫтъ прусский способъ и за территориалното комплектование на войската; но, поради политически и географически причини, пò-вечето нѣмахѫ възможность да постигнѫтъ това напълно и обърнѫхѫ особенно внимание върху спазванието на другото условие — *образуванието на добри старослужащи кадри за армията*. Значението на такива кадри става ясно и отъ това, че щомъ войската въ мирно врѣме трѣба да служи за училище, прѣзъ което минава всичкото население на една държава, то при късото служение обучаванието може да прави пò-бързъ успѣхъ само въ такъвъ случай, ако то бѫде рѫководено отъ опитни учителье и възпитателье. Заради това кадритѣ трѣба да бѫдѫтъ постоянни и старослуживци, при всичко, че въ това се срѣща голѣмо прѣпятствие, тъй като съврѣменното развитие на промишленностьта отвлича отъ доброволната пò-горѣ отъ опрѣдѣленний срокъ служба най-способнитѣ за унтеръ-офицери лица.

Като казахъ по̀-горѣ, че кадритѣ трѣба да бѫдѫтъ постоянни и старослуживци, азъ не включавамъ въ тая категория и *старослужащитѣ редови,* понеже, въ по̀-вечето армии е рѣшено, да се не оставятъ тѣ на служба по̀-вече отъ срока, или пъкъ, ако останѫтъ, да не се ползуватъ съ никакви почти права. Това е направено, защото человѣкъ, който е прослужилъ срокътъ на службата си и до уволняването си въ запаза не е билъ произведенъ въ унтеръ-офицерско звание, твърдѣ рѣдко може да принесе нѣкаква полза на частьта, а при това отекгчава съ жалованието си бюджета, намалява численносльта на всѣкигодишнитѣ призиви, а тъй сѫщо и числото на обученитѣ въ военното дѣло хора.

Голѣмата потрѣбность, която се срѣща въ съврѣменнитѣ армии отъ добри унтеръ-офицери и отвличанието въ настояще врѣме отъ военна служба елементитѣ, които могѫтъ да дадѫтъ най-добри унтеръ-офицери, съставя въпросъ, отъ успѣшното рѣшение на който направо зависи качеството на съврѣменнитѣ армии.

Като прѣминавамъ къмъ разгледването на тоя, отъ голѣма важность, въпросъ, азъ най-напрѣдъ, до колкото ми позволяватъ силитѣ, ще го разгледамъ теоретически и сѣтнѣ ще прослѣдя постепенното му историческо развитие въ по̀-главнитѣ европейски армии, като, при това, хвърлѭ кратъкъ погледъ върху състоянието на тоя въпросъ и въ нашата млада армия.

I.

Унтеръ-офицерътъ, като трѣба да бѫде учитель на войника, той самъ трѣба да е добъръ войникъ и да има елементарнитѣ познания за службата, за орѫжието и пр., които ще е нужно да прѣподава. Въ врѣме на боя той рѫководи гърменето отъ цѣпьта, испълнява различнитѣ порѫчвания, заради което е необходимо добро прѣсмѣтание, желателни сѫ по-подробни практически познания въ воен-

ното дѣло, като напр. да знае да се окопае, да може отъ всѣки мѣстенъ прѣдмѣтъ да си направи отбранителна прѣграда, да знае да чете карти, т. е. да ги разбира. Разбира се, че всичкитѣ тия познания могѫтъ да се добиѭтъ по̀-лесно отъ человѣкъ образованъ, или поне отъ человѣкъ, който знае да чете и пише; заради това попълванието на армията съ добри унтеръ-офицери ще бѫде толкова по̀сполучливо и лесно, колкото сѫ по̀-образовани елементитѣ, колкото сѫ по̀-развити умствено хората, отъ които е тя образувана. За да има обаче добри унтеръ-офицери и тѣзъ познания не сѫ достатъчни: необходими сѫ още *любовь къмъ службата, опитность и уважение отъ страна на подчиненнитѣ.*

Безъ *любовь къмъ службата* отношенията на унтеръ-офицерина къмъ нея ще бѫдѫтъ само формални, а това не може да не се отзове злѣ върху успѣхътъ на неговитѣ занятия. Унтеръ-офицеринътъ, като живѣе постоянно съ войника, има върху му непосрѣдственно много по̀-силно влияние, отъ колкото офицеринътъ. За това и званието на първий и неговитѣ длъжности сѫ доста важни. Той произлиза въ по̀-вечето случаи отъ такова сѫщо семейство, отъ каквото и простий войникъ и знае какъ да говори съ войника, който отъ своя страна не страни отъ унтеръ-офицерина, има даже къмъ него по̀-голѣмо довѣрие отъ колкото къмъ офицерина, който, по своето образование, а може би и положение, стои много по̀-горѣ отъ проститѣ войници (редовитѣ). Унтеръ-офицеринътъ, който е умѣялъ да добие влияние върху проститѣ войници, е най-близкий прѣдмѣтъ за образецъ на добъръ войникъ, защото редовитѣ войници *го подражаватъ и се съображаватъ съ дѣлата му.* Ето защо частьта (отъ войската) може да бѫде добра само при добъръ съставъ отъ унтеръ-офицери. Щомъ обаче тѣ отсѫтствуватъ, т. е. не сѫществуватъ въ частьта, всичкитѣ старания и грижи, всичкитѣ трудове на по̀-горнитѣ началници могѫтъ да останѫтъ пусти.

Простий войникъ може да бѫде въспитанъ въ три годишенъ срокъ на службата; но за унтеръ-офицерина трѣба пò-дълга служба, тъй като подиръ три години той едвамъ захваща да принася полза като учитель и въспитатель. До тогава той е още младъ и не може да се ползува съ необходимий авторитетъ, понеже ще му бѫдѫтъ подчинени неговитѣ другарье, които сѫ постѫпили съ него заедно на служба.

Всичтѣ писателье, които сѫ се занимавали съ въпросътъ за унтеръ-офицеритѣ, признаватъ, че това имъ положение е много трудно. Въобще унтеръ-офицеринътъ трѣба да обладава голѣма тактичность, да умѣе еднакво и равно да се обрѫща съ всѣкиго, да бѫде безпристрастенъ въ своитѣ работи, защото иначе той може да развали висотата на положението, на което стои въ това отношение, като съ това повлияе лошаво на дисциплината въ ротата. Всичко това мѫчно може да се очаква отъ младъ унтеръ-офицеринъ, до като се намѣрватъ въ редоветѣ на войската неговитѣ другарье по набора. Положението на унтеръ-офицеринътъ се улеснява, става пò-ясно и пò-легко само тогава, когато казанната несгодность изчезне, когато хората отъ неговий наборъ бѫдѫтъ уволнени. Ето защо *най-добри унтеръ-офицери при кѫситѣ срокове на службата, въобще* (при твърдѣ рѣдки исключения) *могѫтъ да бѫдѫтъ само свърхсрочно-служащитѣ.*

Най-много е необходимъ авторитетътъ на единъ унтеръ-офицеринъ въ врѣме на боя (въ военно врѣме), защото той рѫководи войницитѣ въ стрѣлянието, негова длъжность е да ги подига отъ шансоветѣ за настѫпвание; защото офицеритѣ могѫтъ да даватъ общи заповѣди и да показватъ личенъ примѣръ, а пъкъ най-близкото рѫководство остава пакъ върху унтеръ-офицеритѣ и тука вече се показва, какво влияние иматъ тѣ върху подчиненитѣ си, до колко добрѣ сѫ ги държели въ рѫцѣтѣ си. Разбира се, че тоя авторитетъ, който мѫчно се постига, се нуждае отъ поддържанието на виснитѣ началници и ако то сѫществува, тогава

авторитетътъ може да достигне *до съвършенно подчиняванис на волята му физическитѣ и нравственни сили на войника.*

Числото на унтеръ-офицеритѣ, които трѣба да бѫдѫтъ въ една рота, зависи въобще отъ дисциплината на войската и отъ начинътъ, по който се воюва. Колкото на по́-висока степень се намѣрва развитието на дисциплината, толкова по́-малко сѫ нотрѣбни началници, на които числото се уголѣмява, колкото е по рѣдъкъ строя, при който армията воюва. При това мѣжду тия началници почти въ всичкитѣ армии сѫществуватъ длъжности, които отговарятъ на приетитѣ у насъ русски: фелдфебель, старши и младши унтеръ-офицери. Като веземемъ въ внимание числото на вситѣ тия лица, ще видимъ, че въ настояще врѣме въ армиитѣ на всѣки единъ отъ тѣхъ се припада срѣдне число отъ 5—10 редови въ мирно врѣме и отъ 6—13 въ военно.

Най-голѣмата и най-забѣлѣжителната разница сѫществува мѣжду старшитѣ и младшитѣ унтеръ-офицери. Първитѣ отъ тѣхъ иматъ административно значение, ползуватъ се съ по́-голѣма или по́-малка самостоятелность при обучаванието на повѣреннитѣ имъ части; а вторитѣ сѫ тѣхни помощници, и значението имъ е прѣимѫщественно строево. Не ще съмнѣние, че било би добрѣ да се назначаватъ и на по́-долнитѣ длъжности унтеръ-офицери, — хора развити, опитни, съ висока нравственность, надѣжни; но при сегашний недостатъкъ на подобни хора, за да се получи такова голѣмо количество унтеръ-офицери, трѣба да се жертвува качеството, и заради това трѣба да се признае за съвсѣмъ основателно правилото, което сѫществува въ французската и италианската армия, гдѣто унтеръ-офицеритѣ завзематъ само мѣстата на фелдфебелитѣ и на старшитѣ унтеръ-офицери. На всѣкѫдѣ се употрѣбяватъ голѣми усилия, правѭтъ се значителни жертви за повдиганието на унтеръ-офицерското звание. Разбира се, че вситѣ тия усилия и жертви принасятъ полза само когато се правѭтъ въ отношение на малко количество хора; защото въ други

случаи тѣ влекѫтъ подирѣ си отегчавание финанситѣ на държавата. Тъй сѫщо добрѣ щѣше да е, да има и пó-вече свърхсрочни; но и тука пакъ трѣба да се вземѫтъ въ съображение срѣдствата. Въ всѣки случай трѣба да се полага старание, щото всичкитѣ унтеръ-офицери да бѫдѫтъ старослужилци и, ако бѫде възможно, да се приеме това даже за принципъ, защото отъ това службата много печели и помага за повдиганието на унтеръ-офицерското звание.

Бившій у насъ воененъ министръ генералъ Каулбарсъ, като е ималъ вѣроятно прѣдъ видъ тоя принципъ за сѫществувание въ войската ни старослужащи унтеръ-офицери, въ докладътъ си до Негово Височество Князя отъ 24 Марта 1883 год. подъ № 75 говори тъй: „Съкращението сроковетѣ на службата заставлява въ настояще врѣме всичкитѣ армии да се грижатъ за образуванието пó-здрави кадрови отъ старослужащитѣ унтеръ-офицери, строеви и нестроеви. Опитнитѣ строеви унтеръ-офицери осигоряватъ правилното обучение на долнитѣ чинове, даже въ краткий срокъ на службата; а опитнитѣ нестроеви унтеръ-офицери позволяватъ на строевитѣ началници изцѣло да се занимаватъ съ главното си назначение — строевото образование на ввѣреннитѣ имъ части, като нѣма да биватъ отвличани за всѣкакви дреболии отъ домакинството и писмоводството.“

Отъ това се вижда, че и у насъ е призната необходимостьта отъ свърхсрочни унтеръ-офицери, за което се и издаде миналата година „Положение за строевитѣ и нестроевитѣ свърхсрочно-служащи долни чинове“, утвърдено отъ Негово Височество на 24-ий мартъ сѫщата година.

Числото на мѣстата, които трѣба да заематъ унтеръ-офицеритѣ и свърхсрочно служащитѣ, разбира се, зависи отъ приетитѣ въ армията обичаи, отъ начинътъ, по който се води домакинството и др. т., но почти на всѣкждѣ то състои отъ единъ фелдфебель, четире взводни унтеръ-офицери и единъ каптинармусъ (унтеръ-офицеринъ, който за-

вѣдва домакинството въ ротата). Тия лица сѫ, които заематъ особенни длъжности и трѣба да се ползуватъ съ особенни отличия и прѣимѫщества прѣдъ редовитѣ.

Въпросътъ за попълванието на войската съ добри унтеръ-офицери се раздѣля на двѣ части: 1) трѣба да се въспитаватъ унтеръ-офицеритѣ и 2) да се привличатъ къмъ доброволно продължавание на службата пòвече отъ задължителния срокъ.

При дългитѣ срокове на службата унтеръ-офицеритѣ сѫ се въспитавали въ частитѣ и попълняли само чрѣзъ повишаванието въ тия звания най-достойнитѣ редови; но, щомъ се введохѫ кѫситѣ срокове, то начена да се практикува други способъ, а именно: приготвянието на унтеръ-офицеритѣ въ особенни *унтеръ-офицерски училища,* гдѣто младежитѣ, които иматъ наклонность къмъ военното звание, получвахѫ необходимото теоретическо и практическо образование. Разбира се, че тоя способъ принасяше полза въ това отношение, защото тия, които излѣзвахѫ отъ училищата, бѣхѫ задължени да прослужѫтъ извѣстенъ срокъ; когато пъкъ тия, които се въспитаватъ въ частьта и добиватъ унтеръ-офицерски звания едвамъ при излѣзванието отъ войската, т. е. при свършванието срока на службата, не могѫтъ да бѫдѫтъ задължени да служѫтъ пòвече отъ опрѣдѣлений срокъ.

Като сравнимъ тия два способа за попълванието, ще видимъ, че трѣба да се прѣдпочете първий, защото унтеръ-офицеринътъ, който е билъ самъ простъ войникъ, по-добрѣ знае обязанноститѣ му, отъ колкото тоя, който се е въспитавалъ въ школата; а пъкъ ако бѫде, при това и пò-старъ на години, той ще има и пò-вече право на уважение. Разбира се, че школното подготвяние въ теоретическо отношение е много пò-добро отъ това, което може да се добие въ частьтá (дружината, полкътъ), тъй като въ школата има човѣкъ възможность да жъртвува за това пòвече врѣме и при това теорията е пòвече достѫпна за младитѣ умове.

Заради това първий способъ за комплектованието, т. е. изъ числото на тия редови, които служатъ обезателно, се признава на всѣкждѣ *за главенъ,* а вторий му служи като допълнение. Исключение съставляватъ Италия, Германия и Франция, гдѣто сѫществуватъ и унтеръ-офицерски школи. Унтеръ-офицеритѣ, които излѣзватъ отъ тия школи, отъ най-напрѣдъ нѣматъ никакъвъ авторитетъ, никаква практика и не могѫтъ даже да се държѫтъ като началници; но примѣрътъ на старитѣ унтеръ-офицери въ частьта и поддържанието на началството имъ даватъ възможность да влѣзѫтъ въ новото си положение, и понеже тѣ сѫ длъжни да служатъ дълго врѣме, то най-сетнѣ принасятъ твърдѣ голѣма полза. Такова раздвоение на унтеръ-офицеритѣ въ Германия се признава даже за полезно, тъй като разницата въ подготвянието и познанията на унтеръ-офицеритѣ даватъ възможность на началника за всѣка специална порѫчка да избира по̀-способенъ за това човѣкъ.

II.

Срѣдства, които могѫтъ да послужѫтъ за доброволното задържание унтеръ-офицеритѣ на свърхсрочна служба.

Задържанието унтеръ-офицеритѣ на свърхсрочна служба трѣба да бѫде доброволно. Подиръ 1848 год. въ австрийската войска бѣше се рѣшило да се уволняватъ въ запазъ редовитѣ слѣдъ четире години, а унтеръ-офицеритѣ — по̀напрѣдъ слѣдъ осемь, а сѣтнѣ слѣдъ шесть годишна служба. Послѣдствията отъ това рѣшение се оказахѫ твърдѣ лошави, тъй като редовитѣ захванахѫ да крияѫтъ, че знаѭтъ да пишѫтъ и наченѫхѫ да правѭтъ малки простѫпъци, съ цѣлъ да прѣпятствуватъ на повишаванието си въ унтеръ-офицерско звание. Освѣнь това несправедливостьта, която се виждаше въ тая мѣрка, възбуди голѣмо негодование мѣжду долнитѣ чинове. Ние приведохме тоя примѣръ само за да докажемъ, че задържанието на унтеръ-

офицеритѣ на свърхсрочна служба трѣба да бѫде *доброволно.*

За да разгледаме сега срѣдствата, конто могѫтъ да служѫтъ за доброволното задържание на унтеръ-офицеритѣ на свърхсрочна служба, трѣба да застанемъ на мѣстото на човѣка, който свършва задължителний срокъ на службата и да прѣгледаме, до колкото е възможно, обстоятелствата, които влияѭтъ на неговото рѣшение относително нарежданието на своето бѫдѫще. Нему се прѣдставя да избере: или да остане да продължава военната служба, или пъкъ да се върне въ кѫщи да се занимава съ оранье, копанье, занаятъ, търговия и пр.[1]) Въ прѣднитѣ врѣмена унтеръ-офицеринътъ, като прѣкарваше много врѣме подъ военнитѣ знамена, забравяше за своитѣ прѣдишни занятия и неможеше да се върне за да се занимае пакъ съ тѣхъ. Той отвикнуваше отъ отечеството, и у него не се явяваше никакъвъ изборъ. Единственното нѣщо, за което го биваше, бѣ да е унтеръ-офицеринъ, и той си оставаше пóгорѣ отъ срока, даже и при тогавашната най-лоша обстановка. Съвсѣмъ друго е положението на човѣка, който е прѣкаралъ въ редоветѣ на войската 2, 3 или 4 години; той има възможность да се върне при родительетѣ си, за него има изборъ. Но какво нѣщо би могло да го подбуди да остане да служи?

Въ наший материалистически вѣкъ нетрѣба да се надѣваме само на една платоническа привързанность на унтеръ-

[1]) Въ 1880 год. ми се прѣдстави слѣдующий случай: единъ мой съотечественикъ подлежеше на уволнение отъ служба, понеже бѣше си искаралъ двѣгодишний срокъ. До края на службата си, като човѣкъ грамотенъ, испълнителевъ, аккуратенъ и добросъвѣстенъ, той бѣше достигнѫлъ до фелдфебелско звание, тъй щото въ финансово отношение той бѣше осигуренъ съ 70—80 лева мѣсечна плата освѣнъ облѣклото и храната (4000—5000 гроша годишнина), тогава, когато той до постѫпвание на служба не е моглъ да спести пòвече отъ 2000 гр. въ година отъ частната си работа освѣнъ храната и облѣклото. При такъва голѣма (пòвече отъ двойна) разница въ спистяванието на пари той се двоумѣше да остане ли на свърхсрочна служба, или да си отиде да се занимава по прѣжнему. Той прѣдпочете послѣдното, понеже расчитваше на пò-голѣма печалба и пò-добра обстановка въ домашния животъ.

офицеринътъ къмъ военното дѣло, къмъ своята часть, а трѣба да се стараемъ, щото свърхсрочната служба да не бѫде много тежка и лошо поставена, отъ колкото другитѣ видове работи, за които той е тъй сѫщо способенъ и отъ които той може да се надѣва за пò-добро положение.

Като се опрѣдѣли числото на свърхсрочнò-служащитѣ, което е безусловно необходимо за една армия, трѣба да се подобри положението на унтеръ-офицеритѣ, дордѣто се допълни това число, като се има за правило, *да се питатъ* и *да имъ се прѣдлага,* а не да се задържатъ на служба обезателно пòвече отъ другарьетѣ имъ, съ който сѫ постѫпили наедно.

Всѣки унтеръ-офицеринъ, когато си урежда бѫдѫщето, той обърща голѣмо внимание на *добрата плата* и *условията*, *при които ще живѣе; до колко службата е тежка: независимостьта и почетностьта на положението; улеснената бѫдѫщность.*

Тука ще разгледамъ наредъ всичкитѣ тия условия.

I. Между материалнитѣ добрини най-голѣмъ интересъ прѣдставя *паричната плата.* При опрѣдѣлянието на размѣритѣ ѝ, не е възможно да се установи нѣкоя извѣстна норма; разбира се, че тѣ трѣба да варироватъ въ различнитѣ страни споредъ мѣстнитѣ условия. Тука може само да се каже, че свърхсрочний унтеръ-офицеръ трѣба въ отношение на получаемата платка да не стои пò-долу отъ своитѣ другарье, които сѫ отишли да се занимаватъ съ частната си работа: слѣдъ всичкитѣ разноски, които се изискватъ отъ положението му, у него трѣба да оставатъ свободни пари за личнитѣ му удоволствия, ако не е женемъ, и за поддържание на семейството, ако е женемъ.

II. *Обстановката на животътъ* има, безъ съмнѣние, грамадно значение за човѣкъ, който се тъкми да си нареди бѫдѫщностьта; нейнитѣ фактори приблизително сѫ: *храната, квартирата, възможностьта за женянье, облѣклото* и *вънкашнитѣ отличителни знакове.*

1) *Храната* на войницитѣ е достатъчна за поддържанието на животний имъ организмъ, но тя по своето постоянно еднообразие имъ дотегва, втръсва имъ се; заради това не ще съмнѣние, че подобряванието храната на унтеръ-офицеритѣ би било твърдѣ полезно и би послужило като силно срѣдство за повдиганието на положението имъ въ ротата и за задържанието имъ на служба. Това подобрявание може да стане или като се готви отдѣлно за унтеръ-офицеритѣ, или пъкъ като имъ се прибави нѣщо къмъ общата храна на войницитѣ. Приеманието на първия или на втория способъ зависи въобще отъ народния характеръ и отъ привичкитѣ, които сѫ успѣли да се вмъкнѫтъ въ една извѣстна армия; теоретически вторий способъ има това прѣимѫщество прѣдъ първия, че при него унтеръ-офицеритѣ сѫ по̀вече заинтересовани въ доброкачественностьта на храната въ ротния казанъ, и слѣдователно ще обърщатъ по̀голѣмо внимание на нея.

2) Да се живѣе въ общитѣ стаи е безспорно полезно за войницитѣ, защото ги сближава и запознава помѣжду имъ; но при всичко това, извѣстно е, че всѣки отъ тѣхъ се старае да се прибере въ нѣкой кѫтъ, въ който и да си бѫде стопанинъ; за нѣкой даже по старичъкъ изведнѫжъ се явява необходимость да се отдѣли отъ шумното общество на другарьетѣ си: нему му трѣба да има за себе си поне малко про̀странство, гдѣто би могълъ да си почине или да се позанимае съ нѣщо, безъ да бѫде забѣлѣзанъ отъ нѣкого; а пъкъ отдѣлянието на унтеръ-офицерина отъ съжителство съ неговитѣ подчинени е необходимо и за поддържание на неговия авторитетъ. Всичкитѣ тия основания сѫ били прѝчина, щото навсѣкѫдѣ почти захванѫхѫ да правѭтъ, поне за нѣкои старши унтеръ-офицери отдѣлни стаи, или да имъ прѣграждатъ кѫтове въ общитѣ стаи. Желателно било би, ако това правило се приемеше и у насъ, щото всичкитѣ унтеръ-офицери да иматъ такива помѣщения. На фелдфебелитѣ и на старшитѣ унтеръ-

офицери трѣба да се правѭтъ отдѣлни стаи, като се оставятъ само младшитѣ въ общитѣ помѣщения съ редовитѣ.

3) Въпросътъ за квартирата е тѣсно свързанъ и съ други — за прѣдоставянието на унтеръ-офицеритѣ *право за женение.* Ако искаме, щото унтеръ-офицеритѣ да посвѣтяватъ на военната служба най-добритѣ години отъ животътъ си, явно е, че ще бѫде неестественно и невъзможно да искаме отъ тѣхъ безбрачие; защото това отъ една страна би показвало, че умишленно ги принуждаваме къмъ неправиленъ животъ, а отъ друга — би лишило армията отъ добри унтеръ-офицери. За женението обаче трѣба не само разрѣшението на началството, но и срѣдства, съ които да се живѣе, помѣщение за семейството и, най сетнѣ, нѣкакво си обезпечение за него въ случай че умрѣ мѫжътъ и бащата.

Пó-горѣ казахме, че срѣдствата за съдържанието семейството на унтеръ-офицерина се заключаватъ въ неговото жалованье, което едва ли бива толкова голѣмо, щото да стигне и за наемвание квартира за семейството; заради това трѣба да му се дава отъ хазната въ натура — въ казармитѣ, или въ пари — за наемвание близо до казармитѣ. Първото, разбира се, трѣба да се прѣдпочете отъ второто, ако само бѫде възможно да се даде на всѣко семейство отдѣлна стая, защото унтеръ-офицеринътъ тогава ще стои пòвече въ казармитѣ, и освѣнъ това тоя способъ ще струва пò-ефтено на хазната.

4) *Облѣклото и вънкашнитѣ отличителни знакове.* Унтеръ-офицеринътъ, който на всѣкждѣ трѣба да служи за примѣръ и модель на простий войникъ, трѣба да бѫде чисто и добрѣ облѣченъ. Заради това трѣба да му се даватъ пòвече отъ правителството дрѣхи, т. е. трѣба за него да бѫде пóширокъ отпускътъ отъ мундирно облѣкло, което може да стане, като се скратѭтъ срокооветѣ на службата му (на облѣклото). Трѣба въобще да се обърща голѣмо внимание,

щото унтеръ-офицеринътъ да бжде съвършенно обезпеченъ отъ хазната съ облѣкло, за да не бжде принуденъ да прави разноски за поправянието му. Тоя въпросъ е доставаженъ, защото, като подобряваме облѣклото на унтеръ-офицеритѣ, можемъ да се надѣваме, че и проститѣ войници ще бждятъ принудени да си пазжтъ дрѣхитѣ, щото, като излѣзжтъ на улицата, да бждятъ облѣчени, като че ли сж „унтеръ-офицери". Ако ли пъкъ бжде възможно да се прави на унтеръ-офицеритѣ облѣкло отъ пò-тънка материя, то още пòдобрѣ. На тѣхъ може още да се разрѣши да носжтъ и собственно облѣкло, съ условие че то въ всичкитѣ отношения ще бжде сходно съ правителственното.

Знаковетѣ, съ които се отличава унтеръ-офицерското звание, трѣба да бждятъ такива, щото да могжтъ лесно да бждятъ забѣлѣзани отъ извѣстно разстояние; тѣ трѣба да бждятъ гудени така, щото подчинений да ги вижда, като гледа въ лицето на началника, и затова най-доброто мѣсто за тѣхъ е на яката или на раменьетѣ. Тия знаци иматъ значение не само въ службата, но и въ частний животъ на унтеръ-офицерина, при отношенията му съ частни лица, нему неподчинени, които по облѣклото сждятъ за общественното му положение. Поради това знаковетѣ трѣба, колкото е възможно, пò-лесно да бждятъ забѣлѣзани за човѣкъ, който не е привикнжлъ и не знае, гдѣ да ги търси. Освѣнь това трѣба да бждятъ установени нѣкакви малки отличия за разнитѣ унтеръ-офицерски чинове, а тъй сжщо и за свърхсрочно-служащитѣ. Всѣкому е извѣстно, до колко единъ войникъ обича отличителнитѣ знакове, и за това даванието имъ за извѣстенъ срокъ безпорочна служба, въ видъ на нашивки или медали, трѣба да се признае за полезно.

III. *Тежината на службата* се явява като най-важенъ фактъ въ врѣмето, когато унтеръ-офицеринътъ си смѣта да нарежда бждящностьта си. Него службата го задължава да обучава редовитѣ, да ги надзирава и най сетнѣ

да испълнява различни служебни *наряди;* първитѣ два вида дѣйствително съставляватъ назначението и цѣльта на унтеръ-уфицерина, тогава когато нарядитѣ трѣба да бждятъ разглеждани като неизбѣжно зло, което цѣли дни и нощи отвлича учительетѣ отъ главнитѣ имъ обязанности; заради това и трѣба да се обръща голѣмо внимание на съкратяванието нарядитѣ, или поне да се замѣняватъ въ тѣхъ унтеръ-офицеритѣ съ ефрейтори.

Колкото се отнася до службата на унтеръ-офицерина въ полето, то отъ него въ врѣме на походъ се изисква такова сжщо напрѣгание на силитѣ, каквото и отъ редовия; а пъкъ слѣдъ пристигванието и располаганието на бивакъ, той е длъженъ да се завземе за испълванието прѣдписанията на устава за вжтрѣшната служба: да гледа за реда, да прѣгледа заболѣлитѣ, да слѣди за спазванието на хигиеническитѣ правила и проч. За да бжде въ състояние дѣйствително да испълни всичко това, трѣба въ врѣме на походъ да се прави на унтеръ-офицерина нѣкакво облегчение. Само при такива условия той ще бжде въ състояние да испълни своитѣ обязанности.

Ето защо би трѣбало да се разрѣши поне на нѣколко старши унтеръ-офицери отъ всѣка рота, да возжтъ извѣстно количество отъ своитѣ нѣща на офицерскитѣ кола, т. е. на тия кола, които се отпущатъ отъ хазната за офицерскитѣ нѣща. Най-сетнѣ за тѣхъ трѣбало би *да се замѣни пушката съ револверъ и да имъ се даде нѣкакво студено* (не гърмяще) *оржжие.* Твърдѣ много отъ европейскитѣ военни знаменитости, като напр. Генералитѣ Трошю и Шаретонъ се исказватъ безусловно въ полза на това прѣвъоржжвание на унтеръ-офицеритѣ.

Тука азъ ще изложж нѣкои мотиви, които могжтъ да служжтъ като основания за прѣвъоржжванието на унтеръ-офицеритѣ. Погорѣ, като споменжхъ за обязанноститѣ на унтеръ-офицеритѣ въ врѣме на бой, казахъ, че на тѣхъ лежи най-близкото ржководенье дѣйствията на

редовитѣ; но ако тѣ сж длъжни да бждмтъ ржководителье, то не трѣба да бждатъ стрѣлци, защото е трудно въ едно и сжщото врѣме да се испълнява и едното и другото; а пъкъ въоржжванието на унтеръ-офицерина, като че право показва, че той трѣба да стрѣля върху неприятеля. Заради това, за да могжтъ унтеръ-офицеритѣ да бждмтъ дѣйствителни ржководителье въ боя, трѣба да се отнеме отъ тѣхъ пушката и още въ мирно врѣме трѣба да се научжтъ, че тѣ трѣба да бждмтъ началници, а не стрѣлци. При това, нѣма да бжде голѣма врѣдата, ако въ всѣка рота числото на пушкитѣ се намали на петь, стига само по такъвъ начинъ да бжде дисциплинированъ огъньтъ, т. е. гърмението.

Такова прѣвъоржжвание на унтеръ-офицеритѣ ще принесе полза не само за това, че ще намали тежчината въ носянието имъ, но то има тъй сжщо значение, като външно отличие, което може много да подигне унтеръ-офицерското звание.

IV. Тука се поражда вече въпросътъ *за повдигание общественното положение на унтеръ-офицерина и увеличвание почетностьта на положението*, съ която се ползува неговото звание както прѣдъ очитѣ на началницитѣ и подчиненитѣ, тъй и въобще прѣдъ цѣлото общество.

Не ще съмнѣние, че всичкитѣ горѣказанни мѣрки за подобряванието битътъ на унтеръ-офицеритѣ чрѣзъ отдѣлянието имъ отъ редовитѣ, заедно съ това ще подигнжтъ и самото звание, и ще направжтъ да се явжтъ повече желаѫщи, тъй щото военното началство ще има вече възможность да си избере отъ тѣхъ хора, дѣйствително достойни.

Погорѣ казахъ, че числото на унтеръ-офицеритѣ може да бжде достатъчно съкратено безъ да пострада нѣщо службата. Къмъ това може да се прибави, че при подобно намаляване на количеството, можемъ смѣло да се надѣваме на качественното подобряване; а пъкъ повдиганието

умственнитѣ и нравственнитѣ качества на унтеръ-офицеритѣ ще имъ даде право да завземѫтъ срѣдне мѣсто мѣжду офицеритѣ и редовитѣ.

Разбира се, че отношенията на офицеритѣ къмъ такива унтеръ-офицери трѣба да бѫдѫтъ други, отъ колкото къмъ другитѣ хора въ ротата; но тия отношения не могѫтъ да се изработватъ искуственно и да се опрѣдѣлятъ отъ уставитѣ, а трѣба да се основаватъ на дѣйствителното уважение отъ офицерина личностьта на подчинения. Едно и най-главното, което може да се желае за свърхсрочнослужащитѣ, е запазванието имъ отъ дисциплинарни наказания отъ страна на субалтернъ-офицеритѣ и фелдфебелитѣ. Като прѣдоставяме това право исключително на ротния командиръ и на висшето началство, ние даваме на унтеръ-офицерина гарантия, че той нѣма да бѫде наказванъ неоснователно. Лишаванието свърхсрочнослужащия унтеръ-офицеринъ отъ званието му трѣба да се допуща само по сѫдебенъ редъ, и то за голѣми простѫпъци, защото за малки може само да се уволни отъ служба по дисциплинаренъ редъ. Въобще дисциплинарнитѣ взискания за унтеръ-офицеритѣ трѣба да съставляватъ (и почти на всѣкждѣ сѫ) нѣщо срѣдне мѣжду опрѣдѣленитѣ за офицеритѣ и за редовитѣ. У тѣхъ до толкова е развито самолюбието, щото може да се дѣйствува върху му съ забѣлѣжки и мъмрания, обявяванието на които *въ присѫтствието на всичкитѣ унтеръ-офицери отъ ротата или дружината* навѣрно ще произведе на виновния твърдѣ силно впечатлѣние. Самий принципъ за прѣдавание дѣйствията му на общественното обсѫждание отъ унтеръ-офицерската корпорация трѣба да подигне и корпоративния духъ на унтеръ-офицеритѣ, да съдѣйствува за опрѣдѣлението и развитието на понятието за постѫпкитѣ, които не отговарятъ на тѣхното звание. Щомъ такова едно понятие се установи, то пòсилно отъ всѣкакви дисциплинарни наказания ще задържа унтеръ-офицерина

отъ прѣдосѫдително поведение. Разбира се, че най-строгитѣ наказания, които сѫществуватъ за редовитѣ, като наприм. арестуване на хлѣбъ и вода или въ тъмно мѣсто, нетрѣба да се налагатъ на унтеръ-офицеритѣ, за които ще сѫ достатъчни и най-слабитѣ наказания, защото въ противенъ случай — тѣ не сѫ достойни за своето звание. Най-сетнѣ, ако почти всичкитѣ съврѣменни законодателства сѫ изхвърлили изъ списъка на наказанията свързванието и затварянието въ окови, като наказания позорни и несъобразни съ честьта на воинското звание, толкова повече отъ подобни наказания трѣба да бѫдѫтъ избавени унтеръ-офицеритѣ.

Колкото за обратната страна на въпроса, а именно *правото на унтеръ-офицеритѣ да налагатъ наказания на подчиненитѣ,* то трѣба колкото е възможно да бѫде ограничено, защото началникътъ и подчинений стоѭтъ тука толкова близо единъ до други, щото нѣма никаква гаранция за справедливото и безпристрастното налагание на наказанията.

Твърдѣ естественно е, слѣдъ свършванието на дневнитѣ занятия, унтеръ-офицеринътъ да поиска да си поотпочине. Това му е даже необходимо, защото другояче той ще затѫпѣе отъ вѣчното еднообразие на казарменний животъ. Нему ще му се поиска да излѣзе да се порасходи, да се види съ приятелье и познати, слѣдователно разрѣшението на унтеръ-офицеритѣ да се отлѫчаватъ отъ казармитѣ и да се възврьщатъ, не задължително за вечернята молитва, а нѣколко часа пò-късно, ще бѫде като логическо послѣдствие за подобряванието на личния имъ съставъ, та и най-сѣтнѣ на хора, които заслужватъ пълно довѣрие, може да имъ се даватъ билети за отсѫтствие отъ казармитѣ, до когато искатъ прѣзъ нощьта. За да се даде на унтеръ-офицеритѣ възможность да иматъ развлечение въ казармитѣ, твърдѣ хубаво ще бѫде да се направѭтъ, както въ Германия, особни за тѣхъ клубове съ малки би-

блиотеки. Такива библиотеки, макаръ и въ най-малъкъ размѣръ (отъ 10 до 20 книги), трѣба да има и при всѣки главенъ карауленъ домъ, гдѣто именно стоѭтъ по́вече караули; за долнитѣ чинове, които отиватъ въ караулъ на цѣло денонощие, подобна библиотека, която при смѣняванието на караула може да се прѣдава заедно съ другото имѫщество, щеше да бѫде твърдѣ полезна, и тѣ съ голѣмо удоволствие бихѫ се завзели да четѫтъ. При твърдѣ малки разноски, ползата щеше да бѫде голѣма и несъмнѣнна.

Остава да кажемъ още за едно срѣдство, което служи за повдиганието на унтеръ-офицерското звание, а именно *за правото на повдигание по службата въ по́-горенъ чинъ.* Знанията, които въ настояще врѣме се изискватъ отъ единъ офицеринъ, сѫ толкова високи, щото не може да се допустне произвеждането имъ въ офицерски чинъ, макаръ и да става това въ французската армия; но за старослужащитѣ унтеръ-офицери може да се направи отлично положение и въ долне звание (както напр. адъютантитѣ въ французската или вице-фелдфебелитѣ въ германската армии). А пъкъ въ военно врѣме, тѣ съ голѣмъ успѣхъ би могли да замѣнѭтъ всичкитѣ субалтернъ-офицери въ запазнитѣ войски, защото тогава полевитѣ войски ще трѣба да отдѣлятъ твърдѣ малко отъ своитѣ офицери.

V. *Улеснение на бѫдѫщностьта.* Желателно е, щото унтеръ-офицеринътъ, който е получилъ право да бѫде уволненъ отъ служба — въ запазъ, да се рѣши да остави прѣдишнето си занимание и да остане пакъ на служба; заради това правителството трѣба да го гарантира, че той нѣма да се разкайва, и че догдѣто е способенъ за работа, той ще има служба, съотвѣтствуѭща на неговитѣ сили и способности; ако ли той се поврѣди при испълнение на службата, или пъкъ се лиши отъ възможность да печели съ трудъ хлѣбътъ си, то и тогава правителството трѣба да вземе грижата да го прѣхранва, като го туди въ

нѣкой инвалиденъ домъ, или му даде едноврѣменна парична помощь, или пъкъ му назначи пенсия.

Едноврѣменнитѣ парични помощи или пенсии трѣба безусловно да се даватъ на всичкитѣ старослужащи унтеръ-офицери, които сѫ прѣкарали извѣстенъ срокъ подъ знамената. Продължителностьта на тоя срокъ се назначава съобразно съ възрастьта, до която искаме да ги задържиме на служба, тъй като подирь това ползата отъ тѣхъ ще става все по̀малка и по̀малка. При това трѣба да се има прѣдъ видъ, че отъ тежката си служба унтеръ-офицеринътъ отслабва не само физически, но и умственно, че той найсетнѣ се уморява и става апатиченъ. Разбира се, че тоя възрастенъ прѣдѣлъ ще бѫде различенъ, въ зависимость отъ рода и положението на службата, а тъй сѫщо и отъ народния характеръ. Тука има едно нѣщо да забѣлѣжимъ, то е, че на нестроеви длъжности, при работение нѣкакъвъ си занаятъ и пр., хората по̀вече траятъ, и че на человѣкъ съ живъ характеръ вѣчното еднообразие въ строевата служба по̀-скоро дотегва, отъ колкото на человѣкъ съ спокоенъ нравъ. Заради това на пр. въ Италия, не оставятъ на служба строевитѣ унтеръ-офицери по̀вече отъ 17, а въ Франция по̀вече отъ 15 години.

Размѣрътъ на пенсиитѣ, трѣба, колкото е възможно, да бѫде по̀голѣмъ, при това и съобразно съ званието, въ което унтеръ-офицеринътъ е състоялъ на служба, и съ числото на годинитѣ, които е прѣкаралъ той подъ знамената. Пенсията отъ най-голѣмъ размѣръ трѣба да се приближава къмъ послѣдната плата, която е получавалъ унтеръ-офицеринътъ на службата (като се чете квартирата, храната, облѣклото и проч.), а най малкий ѝ размѣръ трѣба да му дава срѣдства за живѣяние. Освѣнъ това въ всичкитѣ държави е прието щедро да обезпечаватъ лицата, които сѫ ранени, или сѫ си изгубили здравието въ военно врѣме, а тъй сѫщо и семейството имъ, защото семейний само тогава може да върви спокойно въ огъньтъ, когато знае, че

само той се излага на опасность, и че не рискува съ живототъ на цѣло семейство.

Даванието пенсии на семействата на ония старослужащи унтеръ-офицери, които съ многогодишната си служба сѫ спечелили за нея право, е разбира се, твърдѣ желателно и полезно, но не винѫги съвмѣстно съ имѣющитѣ се срѣдства.

Ние говорихме до сега само за материалното обеспечение на унтеръ-офицеритѣ и на тѣхнитѣ семейства; нъ на това правителството неможе да се спре: то трѣба да помисли и за *образованието на дѣцата имъ*, като имъ прѣдостави право да посѣщаватъ на правителственна смѣтка мѣстнитѣ учебни заведения, защото безъ такъва помощь много унтеръ-офицери нѣма да иматъ възможность да даватъ на дѣцата си въспитание. При това имаме основание да се надѣваме, че синоветѣ на унтеръ-офицеритѣ, като живѣѭтъ отъ малки мѣжду военното общество, би пожелали да послѣдватъ стѫпкитѣ на бащитѣ си, и по такъвъ начинъ правителството, като имъ даде първоначално въспитание, съ твърдѣ малки разноски ще си приготви *добъръ материалъ за попълванието на унтеръ-офицерскитѣ кадри.*

Съ горѣизложенитѣ мѣрки за улеснение бѫдѫщностьта ние бихме дали възможность на унтеръ-офицеритѣ, като прослужатъ извѣстно число години (25—35), да свършватъ животътъ си безъ грижа за прѣхранвание себе и своето семейство. Но, като се съгласява да остане на свърхсрочна служба, унтеръ-офицеринътъ нѣма да се рѣши съ драго сърдце да бѫде свързанъ на такова дълго врѣме; заради това трѣба да му се даде право да получи нѣкакво си възнаграждение по̀-рано отъ свършванието на тоя срокъ, напримѣръ, подиръ петь или осемь годишна свърхсрочна служба. Тогава унтеръ-офицеринътъ, като се рѣшава да остане на служба, заедно съ това въ принципъ ще си има за цѣль да дослужи до тия прѣимѫщества, за да може сетнѣ пакъ да види, какво да прави по̀-нататъкъ. Заради това

желателно е, щото на унтеръ-офицерина, комуто военната служба е дотегнжла (напр. споредъ положението на здравието му) или станжла тежка, да му се прѣдоставя възможность, щото, слѣдъ прослужванието извѣстно число години, да я оставя и да прѣмине на друга подходяща дѣятелность.

Едно правителство винжги може да направи това: въ разнитѣ му министерства винжги се намѣрватъ мѣста, които да не изискватъ специално образование, а само честность и добросъвѣстна испълнителность. Именно въ това отношение старослужащитѣ унтеръ-офицери (съ опитана нравственность, привикнжли къмъ строга дисциплина и военна точность) прѣдставляватъ най-голѣма гарантия. Заради това тия мѣста би трѣбало да се прѣдоставятъ исключително на унтеръ-офицеритѣ, които сж прослужили извѣстно число години повече отъ задължителния срокъ. Такива мѣста се намѣрватъ и въ различни дружества, които получаватъ голѣми субсидии отъ правителството; то може да задължи тия учреждения, щото подобни мѣста да се даватъ прѣимжщественно на свърхсрочнослужащитѣ, а само когато нѣма такива, мѣстата да се даватъ на други кандидати.

До тука ние изложихме мѣркитѣ, които служатъ за задържанието унтеръ-офицеритѣ на свърхсрочна служба; но при прилаганието имъ въ дѣйствие ще се срѣщнжтъ затруднения, а именно: 1) въ ассигнованието на необходимитѣ за тая цѣль парични срѣдства и 2) въ трудностьта да се съединятъ двѣ условия: да се улесни службата на унтеръ-офицерина, да го обезпечимъ отъ произвола, да уголѣмимъ личната му свобода и заедно съ това да не принесемъ врѣда на службата и да не подкопаемъ дисциплината.

Обаче унтеръ-офицерский въпросъ за съврѣменнитѣ армии има такова първостепенно значение, щото става нужда да се правжтъ всѣкакви необходими пожертвования

и отстѫпки, само и само да се разрѣши удовлетворително. Всичкитѣ полумѣрки въ това отношение се оказватъ твърдѣ недѣйствителни, даватъ само полурезултати, и става нужда пакъ да се допълнятъ, да се разширочаватъ; а пъкъ да се правѭтъ за това опити, скѫпоцѣнното врѣме си отива, а заедно съ него оставятъ армията и най-добритѣ ѝ унтеръ-офицери.

Въ всичкитѣ европейски армии сѫ дошли до убѣждение за важностьта на въпросътъ, който ние разглеждаме сега и, слѣдъ много опити за привличанието на унтеръ-офицеритѣ съ твърдѣ малки подобрявания въ положението имъ, сѫ се рѣшили да имъ прѣдоставятъ по-голѣмата часть отъ изложеннитѣ до тука прѣимѫщества, въ такъвъ или другъ видъ, както ще видимъ това при разглежданието положението на унтеръ-офицеритѣ въ тия армии, къмъ което и пристѫпаме сега.

(Слѣдва.)

ДНЕВНИКЪ

по

съграждането първата българска въ Цариградъ черква св. Стефанъ 1847—1849.

Никола Ефтимовъ Сапуновъ
първо-майсторъ абаджийски.

Азъ, нижеподписаний, като заминжхъ отъ милото си отечество, *Габрово,* и благополучно пристигнжхъ въ Цариградъ на 1840, и като живѣхъ седемь години мѣжду нашитѣ Българе, разумѣхъ, че иматъ една голѣма нужда, която отъ една страна да ги различа отъ другитѣ народи, т. е. че тѣ сж лишени отъ най-първия талантъ божий, съ който вситѣ народи сж надарени богато и изобилно, а нашитѣ българи, що живѣятъ въ Цариградъ, съвсѣмъ сж лишени отъ него, най-паче като языка си непроумѣватъ; и като размишлявахме много, по кой начинъ да се потрудимъ и сполучимъ, рѣшихме да просимъ първо *църква,* която да стане причина за нашето многожелаемо *училище. Въ лѣто 1847—: Августъ мѣсецъ.*

Отъ много врѣме като гледахме, че много Българе обитаватъ Цариградъ, но гръцки языкъ като не разбиратъ, оставатъ лишени отъ християнскитѣ си длъжности, отъ духовни и граждански награждения и отъ прочиитѣ други нужди, — и като размишлявахме много за нуждата християнска и за благодатьта царска, прѣмного се распалихме; обаче като прѣмислихме завистьта гръцка, много се наскърбихме. Но тука въ Цариградъ се намиратъ 24 руфетя български [1]) и други търговци, и азъ почнжхъ да слѣдвамъ

[1]) Тука да притуря имената на еснафитѣ. *Бълѣжка отъ писательтъ Никола Ефт. Сапуновъ.*

и тайно-по-тайно да имъ прѣдлагамъ намѣрението си, т. е. като да би се съвъкупили за да се потрудимъ, та дано-би ни и Богъ помогнѫлъ, да си съградимъ и ние, бѣдни въ Цариградъ Българе, една мала църква и едно училище, за да си четемъ по бащиний си язикъ, да се исповѣдаме, причестяваме и да слушаме царскитѣ заповѣди по язика си, та да получаваме царскитѣ милости чрѣзъ българска рѫка, а не чрѣзъ грьцка, т. е. да се покажемъ и ние каквото другитѣ народи. Въ Цариградъ Руси дойдохѫ отъ Руссия — направихѫ си църква; Французи дойдохѫ отъ Франца — направихѫ си църква; Англичане дойдохѫ отъ Англия — направихѫ църква; — така сѫщо Лехи, Евреи, Гръци, Ерменци, Католи́ци и прочиитѣ язици, дошли́ отъ истокъ и западъ, — и направихѫ си църкви, — ами ние, Българетѣ, като сме отъ тая земя и влага родени и напоени, и като сме най-голѣмъ народъ въ Турция, защо да сме лишени и потѫпкани даже и отъ Евреитѣ по́-долу?— Евреитѣ, които сѫ най-малко и най-прѣзрѣни, иматъ си 28 синагоги въ Цариградъ, — а ние, Българитѣ, най-голѣмъ народъ въ Турция — щото се набиратъ до осемь милиона —, че ако питате подробно всичкото турско царство се крѣпи на български гръбъ, — то, кога е така, защо да спимъ и да лѣжимъ подъ всичтѣ народи отдолу? . . . Сега на тия благоврѣмия, на тия свѣтли дни султански, да се съединимъ и да просимъ отъ царя чрѣзъ патриархътъ една църква и едно училище, като да се поучаватъ дѣцата ни на бащинъ язикъ, — защото като се учатъ на чузди, грьцки, и въ църквитѣ като слушатъ грьцки, ставатъ мало-по-мало гръкомани, каквото и виждаме българетѣ, които се оженватъ тука въ Цариградъ: тѣ, нощо се погърчатъ, дѣцата имъ и самитѣ бащи ставатъ гръкомани и забравятъ да си думатъ по свой язикъ: добъръ день, — а думатъ: καλημέρα; и така вмѣсто да се умножаватъ — Българетѣ намаляватъ; — да ни дадѫтъ воля да си съградимъ и ние Българетѣ една малка черквица каквото другитѣ народи, и пр. и пр.

Азъ почнѫхъ да слѣдвамъ до еснафитѣ прѣзъ августъ, септемврия, октомврия, ноемврия, — и прѣзъ тѣзи мѣсеци дѣйствувахъ тайно по вситѣ еснафи и, съ разни доказателства, сполучихъ да ги съгласѭ. Но тѣ се страхувахѫ отъ Гърцитѣ, да не би нѣкои да пострадатъ, каквото пострадахѫ, на 1844 г., Неофитъ и Иларионъ; и тогава поискахме черква, а Великата църква ги прати на заточение. Но азъ утѣшавахъ еснафитѣ съ танзиматя, прѣдставяхъ имъ царскитѣ благодѣяния, и съ божественни писания и прочее като ги склонихъ, — земахъ съ себе осемь души и отидохме при Патриархътъ на 19 дек.

Като сторихме обичната церемония, попита ни патрикътъ: „Кои сте вие и за какво додохте“?

Отговорихъ: „Този е отъ тоя еснафъ, оня отъ едикой си и пр., а нашето дохождание е ето за какво: Владико светий, знаете харно, че тука въ Цариградъ обитаватъ много Българе, но грьцки като неразумѣваме и въ църква като отиваме, — неразбираме божественната служба, нето светото евангелие, нето царскитѣ заповѣди, и неможемъ да се исповѣдваме, нето причестяваме. Знаете, Ваше Светѣйшество, человѣкъ като не се исповѣдва и причестява, и като не слуша християнскитѣ закони по языка си, той се развращава отъ християнството, а най-паче малкитѣ дѣца, които сѫ глупави и се дърпатъ по улицата отъ 72 языка: тозъ му вика: „ела стани турчинъ“, а други му вика: „ела стани католикъ“; подобно и дѣцата, като нѣматъ пастирь комуто да разбиратъ языкътъ, развращаватъ се и се изневѣрватъ[1]); тѣ непознаватъ кой е свещенникъ, кой пастирь, и кой царь, нето каква длъжность иматъ къмъ християнството, каква къмъ царството и каква къмъ человѣчеството и пр. За това отъ страна на вситѣ еснафи Ви молимъ да пристоите отечески и да ни не върнете лишени отъ това свето дѣло.

---

[1]) Тука да притуря за Павликянетѣ въ Пловдивъ. *Бѣлѣжка отъ списателя Н. Е. Сапунова.*

Патриархътъ: Добро думате, чадо, обаче такава работа не е била откакъ се е съградилъ Цариградъ, и за това не могѫ да ви дамъ никакъвъ съвѣтъ. Но да помислимъ, и слѣдъ 30 дена елате да ви дамъ отговоръ.

Азъ: Владико светий, покорно Ви молимъ; знаете харно. че Богъ всеблагий допуща, законитѣ приематъ и Султанътъ благоизволява, а Българетѣ християни искатъ, и само Ваше Светѣйшество като приложите дѣйствие, вѣрвамъ, че ще се свърши това многожелаемо наше дѣло.

Патриархътъ: Идете си, и подиръ 30 дена да дойдете за да ви отговоримъ. Но да не дрънкате по вънъ сѣкакви думи. Щото говорихме тука да остане.

И като му се поклонихме, отидохме си.

Прѣзъ тѣзи 30 дена азъ забиколихъ еснафитѣ и търговцитѣ, та имъ доказахъ отговорътъ на Патрикътъ и имъ давахъ дързость.

Подиръ 30 дена, т. е. на 19 януарий 1848, отидохъ при Патрикътъ и му рекохъ:

Ваше Светѣйшество, надѣѭ се да ми дадете радостливъ отвѣтъ, защото доволно размишлявахте за да сте го право разсѫдили.

Патриархътъ: Чадо, азъ истина добрѣ размишлявахъ и виждамъ благословно, че имате голѣма нужда отъ тая страна; но да ви дадемъ една вехта църква на Стаматя: св. Никола, или на Галата: св. Спасъ, или на Велизаровитѣ сараи: св. Богородица; иматъ малко дългъ — да го исплатите, пакъ да си поемнете църквата, да четете по български, да си испълнявате и вие по желанието си християнскитѣ длъжности, та да не излѣзвате отъ пари да градите нова църква, защото е динъ мѫчна работа: на вехто село новъ законъ да се полага.

Азъ отговорихъ: Ваше Светѣйшество, истина думашъ, но дѣто поменѫ тритѣ черкви, они си иматъ енории; мѫчно става, защото махленитѣ винаги ще правятъ главоболие,

и нито васъ нито насъ ще оставятъ спокойни. Но покорно и умилно Ви се молимъ отъ народна страна, да ни измолите позволение отъ Султанътъ, като да си направимъ ново-създидена църква.

Патриархътъ: Добро думашъ да си направите нова църква, но нѣмате енурия, а църква безъ енурия не бива. Токо така ли се прави нова църква?

Азъ: Ваше Светѣйшество, ето Божигробский метохъ нѣма енория; ето Синайската църква нѣма енория; ето влахъ-сарай нѣма енория; — подобно и нашата да нѣма енория.

Патриархътъ: Добро, чадо, но тие черкви се наричатъ метохи, и си иматъ доходи.

Азъ: И нашата да се нарече метохъ като нѣмаме махла.

Патриархътъ: Че бива ли такава работа безъ основание?

Азъ: Ваше Светѣйшество, като благоизволите и Богъ ще благослови и Султанътъ ще даде, та ще се свърши. И ще се запише, че тая църква се съгради въ врѣме на Константинополский патриархъ г. г. Антима, и ще остане Вашето свето име записано на вситѣ Българе въ сърцата, и ще приемете тисяцекратно мъзда въ настояще и въ бѫдѫще.

Тукъ Патриархътъ, като остави чубукътъ и хванѫ бѣлата си брада въ рѫка, и като поразмисли доволно, рѣче ни:

Чадо, да направите единъ *просъ* и да ни го донесете да се потрудимъ мало, да-нò би Богъ помогнѫлъ по вашето жарко желание, защото на добро сте се побудили.

Подобно и азъ, като му многолѣтствувахъ, поклонихъ му се и излѣзохъ.

Доказахъ случката на народътъ и така написахме единъ просъ до Патрикътъ и св. Синодъ; вѫтрѣ прѣдставихме първото изеснение, що го бѣхме изговорили на Патрикътъ при първото отивание, и още други покорно раетски,

длъжности и християнски жажди, споредъ нуждата на цариградскитѣ Българе. И така почнжхъ, отъ 19 Януария до 15 Февруария, да слѣдж търговци и еснафи, да трошж пари и да подписвамъ 1-та жалба.

Бѣлѣжка отъ прѣписвача. Мѣжду ржкописитѣ на баща си намѣрихъ слѣдньото пълномощно „Векиллиме“ отъ цариградскитѣ Българе, което е било дадено въ това именно врѣме, кога се е подписвало първото прошение до Патрикътъ:

Родолюбивому Господину Господину **Никола Евтимовъ** *Габровецъ, първо-майстору абаджийскому.*

Съ обща мисълъ като разсждихме, прочее благословно намѣрихме, да Ви се даде това пълновластно наше **Викиллиме** *отъ страната на 24 рофетя, прочее лично да дѣйствувате слѣдующитѣ содержания . . .*

Ние, вѣрноприверженни царски поддании, що се доло подписваме: 24 рофетя, като гледаме царскитѣ благодѣяния, распалени сущи отъ отеческа ревность, като гледаме другитѣ народи що обитавать тука въ Цариградъ, че иматъ сѣки отъ тѣхъ на языкътъ си църкви, но ми, Българе, като сме лишени отъ такава благодать, побуждаеми отъ родолюбие и склонени на вашето увѣрение — каквото ни катадневно изесняваш царскитѣ милости, т. е. (на тѣзи мирни години и на тѣзи свѣтли дни султански, кой каквото проси ще получи, само да има право); но колкото за нашата правда явно е на briefитѣ народи, почти и на самаго царя! нашего Султанъ Абдулъ-Меджита, на когото Богъ да подари мирно житие и благоденствие на многая лѣта.

Ми, долуподписанни, за добро и праведно като съобщоразсудихме, написахме това дѣйствително и пълновластно **Викиллиме,** *което като приемете, великодушно да дѣйствувате лично отъ наша страна, прочее декато трѣбва да се явите да прѣдставяте народното наше горѣщо желание, т. е. като до Вел. Църква, Вис. Порта, до свѣтлаго Князя Стефана Богориди, т. е. като да би се изходатайствувало високо царско*

повеление, като да би се испълнило общонародното наше искренно желание, т. е. да си съградимъ и ми, Болгаре, вѣрноприверженни царски раи, една църква! — въ която да си служимъ божественнитѣ правила но наший матерни язикъ, т. е. да испълняваме християнскитѣ и гражданскитѣ свои дължности, каквото и другитѣ народи, които се намиратъ подъ честната дѣсница царя нашего, който дава равна почесть на вситѣ свои подданници . . .

Членъ А: *Като приемете същото одобрено и подтвердено* **Викиллиме,** *да дѣйствувашъ великодушно споредъ обѣщанието ви, и като достигне работата на добъръ степень, споредъ общото ни желание, т. е. да се удостоимъ съ Високий Ферманъ за основание ново-българска с. църква въ Цариградъ —: да имате сѣка правда, като ви се заплатятъ тежкитѣ харчове и голѣмитѣ трудове, и особно да се возблагодарите отъ обществото;*

Членъ В: *Ако приеме работата дѣйствие и се состави общество, ще ти се заплати отъ обществото; но ако не стане работата дѣйствителна и общество не се състави, да нѣмате правда да посакате отъ никого Болгарина никоя заплата;*

Членъ Г: *Явно да бжде предъ сѣкое лице съ кой начинъ одолжаваме горепоменатаго Г. Никола Е. Габровецъ, и за увѣрение се подписваме еснафи и търговци и фамилии що се намѣрватъ въ Цариградъ. 1848 Февруария 13 (слѣдватъ 51 печатъ и подписи отъ руфети, търговци и други влиятелни лица).*

Като подписахъ жалбата отъ търговци и отъ нѣкои еснафи, отидохъ съ петь души при Патрикътъ и му я вржчихъ. Той почнж да я чете; и като я прочете два пжти, почнж да ме пита: до колко души Българе се намѣрватъ тука въ Цариградъ. Азъ му отговорихъ:

В. Светѣйшество, тука въ Цариградъ има твърдѣ голѣмо множество Българе, но неможешъ да ги распознаешъ. Само еснафи има 24, които съдържатъ по съ хи-

леди Българе, каквото: абаджийский, хлѣбарский, градинарский, каймакчийский, джелепский, а особито търговцитѣ и пр.

Патриархътъ: Браво, браво, кога има толкова много Българе.

Азъ: В. Светѣйшество, ако питате подробно, тука има нѝвече отъ 50,000, но неможешъ да ги различишъ.

Патриархътъ: Да сѫ живи; да ми иматъ благословението.

Азъ: Аминъ, съ Вашата молитва.

Тогава, като прѣклонихъ колена и наведохъ глава, изложихъ му съ издигнѫти рѫцѣ и съ смиренно-покоренъ начинъ тѣзи думи:

Владико светий и вселенский отче-началнико, приими нашето моление и положете отечески трудъ да изходатайствовате отъ милостиваго царя нашего Султанъ-Абдулъ-Меджида дозволение да би се испълнила и нашата нужда християнска, т. е. да се свърши и това свещенно дѣло, както го разумѣвате и Ваше Свещенство, че е свето и непорочно, отъ Бога допустено и отъ царя дозволено. Вие сте баща и майка; на Вашата честь оставаме; ние се прилѣпваме като чада къ отцу своему. Подобно и Вие ако ни имате като искренни чада на Восточната Мати наша Цѫрква —: дължни сте, по законътъ Христовъ, да положите трудъ и да олесните тая свещенна работа, та да избавите отъ невѣжество единъ народъ.

Патр. Чадо, Богъ ми е вѣренъ, че отъ чисто сърдце ще да пристоѭ да би се извършила тая света работа. Но благословение да носишъ на вситѣ еснафи, да се молятъ на Св. Богородица да е на помощь; и да не струватъ прикаска по кахвенетата, но тайно да се разговарятъ, защото имаме приятели и душмани; едни правятъ, а други развалятъ.

Азъ: Съ Вашата молитва да бѫде, В. Светѣйшество!

И като му се поклонихъ, излѣзохъ.

И така почнѫхъ отъ 15 Февр. до 3 Марта; слѣдвахъ до еснафитѣ и имъ доказахъ случката по тайно, споредъ думата на Патрикътъ.

На 3 Марта прати Питрикътъ евтаксия и ме вика.

Патрикътъ: Чадо, ти ми каза, че имате тука 24 еснафа. Да земешъ тая жалба че да напишете друга — пò-на великолѣпна книга, и да ѭ печатите съ еснафски мухури, а не съ търговски подписи, защото днесъ-за-днесъ е ихтибарътъ на еснафитѣ —: еснафъ не умира, не се загубва, а търговци днесъ ги има, утрѣ ги нѣма. Затова да направите друга жалба отъ еснафска страна, че да ми ѭ донесете пò-скоричко.

Подобно и азъ, като му благодарихъ и многолѣтствувахъ, земахъ жалбата и отидохъ при Александра (Екзарха). Азъ му прѣдложихъ случката, и написахме друга жалба, споредъ патрикова заповѣдь.

И така почнѫхъ да слѣдвамъ еснафитѣ, да печатя втората жалба. Слѣдвахъ до 24 Марта.

Като забиколихъ всичтѣ еснафи; гдѣ два пѫти, гдѣ три пѫти, и напечатихъ жалбата отъ еснафски печати и други подписи отъ Българе, що се намѣрватъ изъ четиритѣхъ кйошета на Цариградъ, — зехъ съ себе 13 души отъ еснафитѣ и отидохъ при Патрикътъ комуто, като си сторихме обичната церемония, прѣврѫчихъ жалбата. Той, безъ да ѭ прочете, като видѣ чинното напечатвание на еснафскитѣ печати, рече:

Браво, добра ви е жалбата.

Азъ: Истина рече, че е добра жалбата ни, само едно нѣщо има недостатъкъ.

Патр.: Какво прочее има недостатъкъ?

Азъ: Само В. Светѣйшество като положи сърдечното си старание, пълни сме съ увѣрение, че беззабавно ще се извърши това свещенно дѣло.

Патрикътъ се засмѣ и рече:

Ако да бѣше на моята ржка, сега тозь часъ да го свършж. Но има да се прѣдставя на Св. Синодъ и на Вис. Порта; защото отъ Вис. Порта каквото свирнжтъ, такова ще се играе.

Азъ: Ние, Българе-християне, какво искаме? — искаме да съградимъ домъ божий, слѣдователно Богъ е готовъ да помогне; искаме по язикътъ си храмъ и, съ помощь божя, готови сме да го съзидимъ; раята царска каквото иска, и Царьтъ е готовъ да възблагодари подданнитѣ си —: прѣдъ царското ухо всичтѣ подданници сж равни. Като е така, то всичката работа зависи отъ Ваше свещенно дѣйствие. Но и Вие сте длъжни да пристоите като отецъ на чедата си, както и ние припадаме до Васъ като чеда до баща си.

Патр.: Чадо, Богъ ми е вѣренъ, отъ чисто сърце щж да пристоиж, и дѣйствително щж работиж за одобрението на тая работа.

Азъ: Както исповѣдва самъ В. Светѣйшество, откакъ се е създалъ Цариградъ, такова нѣщо не е бивало. Истина е; — но да пристоите отечески за да се свърши тая работа, че да се запише въ лѣтописитѣ, че се е въздигнжлъ български храмъ въ Цариградъ въ врѣме Антима Константинополскаго въ лѣто 1848. Само това Ви стига, гдѣто на всичкитѣ Българе въ сърцата ще се запише Вашата память, нинѣ и въ бждкще.

Патр. Чада, да поздравите всичтѣ еснафи, да ми иматъ молитвата и да бждатъ спокойни и безгрижни, — само да се молжтъ Богу да ми подари животъ и здравье, и вие ще видите на моитѣ дни, каква полза ще видятъ Българетѣ.

Азъ: Аминъ; съ молитвата ви.

И така като му се поклонихме, излѣзохме си.

Отъ 26 мартъ почнжхъ да слѣдвамъ еснафитѣ, да имъ извѣстявамъ Патриковитѣ заповѣди и моитѣ отговори. — все

до 18 априлъ. Сетнѣ, повторно забиколихъ еснафитѣ до 25 април., доказвахъ случката за прѣдаваньето на втората жалба. А на 26 апр. патриаршески евтаксия ме привика, и азъ като зехъ съ себе 5 души, отидохъ беззабавно.

Патрикътъ ни рече: Чадо, знаешъ ли защо те викнжхъ?

Азъ: Заповѣдай, В. Светѣйшество.

Патр. Азъ ходихъ на В. Порта и прѣдадохъ такриръ споредъ жалбата ви и, съ помощь Божия, надѣнж се да ви се издаде високо царско прадé въ скоро врѣме. За това те повикахъ, да видите — нѣкое благословно мѣсто съ врѣме да земете.

Азъ: Благодаримъ Ви, владико светий. Да се посъвѣтвамъ съ еснафитѣ, че да Ви донесж отговоръ.

Патр. Чадо, азъ виждамъ благословно мѣсто на св. Влахерна. Мѣстото е твърдѣ добро. За това да отидешъ до еснафитѣ, да имъ явишъ и да отидете да разгледате това мѣсто, че да дойдешъ и ми явишъ.

Азъ: Ваше Светѣйшество, прѣблагодаримъ, за дѣто се старaете и грижите за нашиятъ народъ.

И като му се поклонихъ, излѣзохъ.

Почнжхъ да слѣдвамъ еснафитѣ за да имъ благовѣстиж радость, да се съвѣтваме за мѣстото и да го навидимъ. Но като отидохме нѣколко души та го видѣхме, не го намѣрихме за благословно. . . (тука нѣколко редовце отъ ржкописътъ сж заличени, и не се разбира друго, освѣнъ че г. Николчо Евтимовъ пакъ „отишълъ при Патрикътъ“. и му „изложилъ подробно“ защо „не се благодарили отъ това мѣсто“ и т. п. Бѣл. отъ прѣпись.). . . пó-монасибъ нѣкое мѣсто. Тогава рече Патрикътъ:

Чадо, да видите на вехтата пушкарница; тамъ има празно мѣсто, — да може да го земете, ако го продаватъ; ако ли го не продаватъ, да видите пакъ на нея страна, да-нò купите една двѣ кжщи край морето, че да направите

църква, която да надмине Синайската църква, защото много е добро онова мѣсто за църква.

Азъ: Много добрѣ, Ваше Светѣйшество, ако може да го земемъ. Но да се попитамъ и съ еснафитѣ, да видимъ какво ще кажѫтъ, — и продава ли се онова мѣсто, че ще Ви донесѫ отвѣтъ.

И като му се поклонихъ, отидохъ си.

И така почнѫхъ да слѣдвамъ еснафитѣ да имъ извѣстѭ за мѣстото което показа Патрикътъ на Унъ-капанъ. Нагласихме се съ нѣкои еснафи и отидохме на мѣстото, което ни се видѣ за благословно.

На 17 май викнѫ ме Патрикътъ. Подобно и азъ зехъ петь души и отидохъ. Като му въздадохъ обичната честь, рече ми Патрикътъ:

Свѣтъ на очитѣ ви!

Азъ: Благополучно да е!

Патр. Азъ ходихъ на Вис. Порта при Реизъ-ефенди, и той ми благовѣсти радость, именно че жалбата ви е положена въ дѣйствие и съ божия помощь скоро ще получите високо царско дозволение за вашата многогрижна работа т. е. света църква.

Азъ: Съ Вашата молитва да-нó даде Богъ да се извърши нашето отдавна горѣщо ожидание, което исчаква нашій народъ съ такова нетърпение както зората слънцето.

Патр. Прочее да бѫдете безгрижни за тая работа, но да видите мѣсто да земете съ врѣме.

Азъ: Ние ходихме на Унъ-Капанъ и мѣстото се видѣ за благословно отъ еснафитѣ. Сега, прочее, ще се трудимъ да испитаме, продава ли се.

Патр. Пó-скоро да го осигурите.

Поклонихъ му се и си отидохъ.

И така почнѫхъ да слѣдвамъ еснафитѣ, да имъ благовѣстѭ радость; и като имъ расказахъ за отговорътъ на

Патрикътъ, възрадвахме се всинца съ радость неисказана. Споредъ това еснафитѣ ми благодарихѫ много и ме задължихѫ чевърсто да слѣдѭ тая работа, и да обидѫ мѣстото на Унъ-Капанъ: продаватъ ли го и чие е. Азъ испитахъ, че мѣстото е на нѣкой-си Евреинъ, по име Саботачи, и че го продава.

На 25-ий Маий викнѫ ме Патрикътъ. Като отидохъ, рече ми:

Стефанаки бей Богориди ме повика и ми рече да те пратѭ да отидешъ при него да те види: кой си, що ходишъ по тая света работа.

Подобно и азъ, като излѣзохъ отъ Патрикътъ, качихъ се на каикъ за Арнаутъ-кьой, и като излѣзохъ при Н. Сиятелство, поклонихъ му се и му цѣлунѫхъ скутътъ. Той ме попита:

Какво имате, по какво ходите?

Азъ: Патрикътъ ми каза, че сте пожелали да дойдѫ до Ваше Сиятелство.

Ст.: Ха, вие ли сте, що дѣйствувате по священната оная работа за църква българска?

Азъ: Ей, слугата Вашъ.

Стеф.: Радвамъ се, радвамъ се за такава работа. Да се свърши! Вчера, на Портата, визирьтъ ми каза: Българетѣ си правятъ църква; ти, като си Българинъ, не се ли мѣсишъ въ нея работа? — А азъ му отговорихъ: Какъ да се не мѣсѭ? Азъ съмъ първиятъ ревнитель. За това ви призовахъ да се научѭ, но тънко за работата —: отъ гдѣ ѭ почнахте и до кѫдѣ ѭ докарахте, и кое намѣрение имате.

Азъ: Господине мой, намѣрението ни е това: Като гледаме царскитѣ милости отъ день-на-день да се умножаватъ, и богато и изобилно на подданни свои раздаватъ, подобно и ние Българетѣ земахме дързость да попросимъ отъ Султанътъ, чрѣзъ Патрикътъ, да ни даде високо позволение за да си съградимъ и ние една мала църква, за да се молимъ Богу по бащиний си язикъ за царско здравье и за

Ваше здравье, и да слушаме царскитѣ заповѣди по язикътъ ни —: добрѣ да ги разумѣваме и вършиме както прилича на вѣрнопривърженно подданничество, и да се исповѣдваме и причестяваме по язика си, защото тука живѣѭтъ до 48000 Българе, които язикъ непроумѣватъ и така лишени оставатъ отъ християнскитѣ и гражданскитѣ си длъжности. За това, господине мой, ние се попотрудихме, за което и Васъ молѭ отъ страната на всичтѣ еснафи, да пристѫпите и Вие, за да се извърши тая многожеланна работа.

Ст.: Много се благодарихъ отъ тая работа; само да радѣете съ всѭ сила ваша, да се извърши.

Азъ: Ей, господине мой, надѣемъ се съ божя воля да се свърши. Но ще имаме малко утѣснение, изпървомъ — за пари.

А Стефанаки-бей, като ме потупа по гърбътъ съ рѫка, рече:

Безгрижни бѫдѣте колкото за паритѣ. Съ божя воля вѣка срѣща и благополучие ще получимъ.

Азъ: Господь да Ви прѣумножи деньетѣ и да Ви подари легки старини на многая лѣта.

И като му се поклонихъ, излѣзохъ си.

Отъ 25 Мая почнѫхъ да слѣдвамъ еснафитѣ, да имъ извѣстѭ, що рече Стефанаки-бей и Патрикътъ.

На 31 Мая рѣшихъ да испълнѭ человѣческата си дължность, т. е. да се удомѭ. Въ недѣля сутреньта дойде ми едно писмо отъ Патрикътъ —: непремѣнно да отидѫ при него. Азъ отидохъ, и като си сторихъ обичаятъ, рече ми Патрикътъ:

Азъ те викнѫхъ за църковната работа, но научихъ се, че днесъ имате бракъ.

Азъ: Съ молитвата Ви, В. Св.; — искамъ благословението Ви.

Патр.: Чадо, да ви благослови Богъ якоже Авраама и Якова; да бѫде жена твоя яко лоза плодовита, и чада

ваши яко ново-насадена маслина; окресть транеза ваша да будетъ изобилие: пшеница, вина и елея, — и пр.

Слѣдъ това повика канцелярина си, да го пита, гдѣ се намѣрватъ тука български свещенници, и каза: да ги пратите да вѣнчаѭтъ Николаки Евтимова по български язикъ. Подобно и канцелярията призова Хаджи попъ-Софрония Рилецъ, и така се вѣнчахъ съвсѣмъ по български, съ вситѣ бѣлѣзи на българската свадба и пр. Като свършихме свадбата на четвъртия день, т. е. на 3 Юния, викнѫ ме Патрикътъ и ми рече:

Скоро да видите за мѣстото, защото, ако го земете него, — добрѣ; ако ли го не земете, съ врѣме да гледате за друго мѣсто, защото ирадéто ще ни превари. Прѣди да излѣзе ирадѐто, трѣбва да сме приготвили мѣстото.

Подобно и азъ, като му многоденствувахъ, отидохъ си.

Отъ 3 до 8 Юния забиколихъ еснафитѣ и Александра; извѣстихъ имъ, че Патрикътъ припира да се земе мѣстото часъ напрѣдъ. Подобно и еснафитѣ ме задължихѫ да издирѭ и пазарѭ това мѣсто. Александръ се бѣ обѣщалъ да даде до единъ милионъ гроша за да се почне черквата, — и така станѫхме и отидохме при Евреинътъ, съ намѣрение да опитаме цѣната му. Но като не ни допущаваше да явимъ на Евреинътъ, че ще правимъ църква, рекохме на Евреинътъ, че имаме единъ господарь отъ Търново, който пожелалъ да се прѣсели въ Цариградъ съ семейството си, и за това ни писалъ да му намѣримъ и купимъ една такава прѣкрасна кѫща, защото нò-скоро щѣлъ да дойде. Подобно и Евреинътъ рече: твърдѣ добрѣ, и мене кѫщата ми е за продань; който ми напълни цѣната, той да ѭ земе. Сѫщо и ние казахме: истина ви е думата; обаче да ни явишъ цѣната, колко искашъ. Евреинътъ рече: Искамъ 650,000 гроша, защото кѫщата струва, както ѭ и видите. Но ние като чухме толкова голѣма цѣна, скѫпо ни се видѣ, и рекохме: хмъ, да пишемъ на господаря, да видимъ

какво ще отговори, че пакъ ще дойдемъ да се разговоримъ.

Така му казахме, догдѣ да забиколиѫ еснафитѣ, за да имъ евиѫ цѣната —: отъ 8 Юния до 23-й.

Заобиколихъ еснафитѣ и като имъ доказахъ, каква голѣма цѣна иска Евреинътъ, — всички рекохѫ: мѣстото хубаво, обаче много скѫпо. Но пакъ гледайте че каквото е благословно, то да стане; понеже, като е за църква, не е скѫпо и т. н.

На 24-й вика ме Патрикътъ, и като отидохъ рече ми: Чадо, гдѣ останѫхте до сега? какво направихте? мѣсто зехте ли — защото работата наближава . . . Азъ ходихъ на Вис. Порта, и Реизъ-ефенди ми каза, че ирадето излѣзло отъ вѫтрѣ и сега слѣдва по калемитѣ. За това трѣбва да съставите Настоятелство че да ги познаиѫ: кои сѫ человѣци, та само съ тѣхъ да дѣйствувамъ, защото ти дохаждашъ съ различни человѣци. Трѣбва, които се настаниѫтъ да се изберѫтъ писменно, и само съ тѣхъ да дохождате, та да почнемъ да работимъ.

Азъ, като му благодарихъ и многолѣтствувахъ, излѣзохъ си.

Отъ 24 до 28 Юния почнѫхъ да слѣдвамъ еснафитѣ, да имъ извѣстиѫ, за да се състави Настоятелство, та да си поеме работата дѣйствието. Тогава рече Александръ: Направѣте мене писменно първъ надзиратель, че азъ ще дамъ единъ милионъ.

Подобно и ние се съгласихме, и като написахме векиллимето за Александра, точно по неговото мнѣние, пакъ рече Александръ: радѣйте, колкото по-скоро можете да напечатите тая книга, че да бѫдете свободни отъ всѣка страна; азъ щѫ ви направиѫ църквата, безъ да даде нѣкой една пара. Но само чинно да подпишете тая книга отъ всичкитѣ еснафи. Гледайте, рече Александръ, скоро по-скоро,

съ конѣ — съ каици, да забиколите всичтѣ Българе, що сѫ въ Цариградъ.

Подобно и азъ почнѫхъ да слѣдвамъ, отъ 28 Юния, еснафитѣ и фамилиитѣ та печатихъ векиллимето. И като забиколихъ еснафитѣ по два по три пѫти (—: съ едно отивание не се намиратъ), и като напечатихъ книгата, занесохъ я на Александра, а той ми рече да я занесѫ на Патрикътъ.

На 18 Юлия събрахъ отъ еснафитѣ до 93 души и ги заведохъ на Галатà въ една градина, да се посъвѣтвамъ съ дружината: като отидемъ при Патрикътъ, какво ще думаме. Но на отиване при Патрикътъ, срѣщнахме го че отиваше на Куру-чешмѐ въ училището, гдѣто имахѫ него день испити. Азъ се спуснѫхъ до Патрикътъ за да му докажѫ дохожданието ни, а той ми рече . . . .

. . . .

(Тука, за жалость, въ рѫкописитѣ има цѣлъ листъ изгубенъ. Бѣл. отъ прѣпис.)

. . . .

Като излѣзохме отъ Патрикътъ, отидохме да обѣдваме съ дружината на една кърчма, на Фенеръ. Слѣдъ ручокътъ попитахъ дружината: какво ще кажете сега на тозъ Патриковъ отговоръ? той съвсѣмъ запрѣщава: да не бѫде Александръ членъ на тая работа! — А народътъ отговори: каквото те е Господь научилъ, така да правишъ; както отъ начало се обѣща прѣдъ всички насъ еснафи, че тая работа ще ѭ докарашъ на добъръ край, подобно и сега не ни питай, ами си върши мѫжки работата; а колкото за насъ, — ние сме готови да ви послѣдваме на всѣкой случай.

И като ми дадохѫ такъвъ отговоръ, всѣки си отиде по работата.

Отъ 20 до 24 Юлия ходихъ до Стефанаки-бея, по нещастие, четири дена наредъ, догдѣ го заварѭ въ благо-

врѣмие, — съ намѣрение да му изложѫ подробно работата и, като го заварихъ на петиять день, влѣзохъ при него, сторихъ си обичната церемония и му прѣдложихъ слѣдующитѣ:

Ваша Свѣтлость, знаете голѣмата нужда на нашиятъ народъ, който е разчаянъ зарадъ да имаме и ние, тука въ Цариградъ, църква по языкътъ си — каквото и другитѣ народи. За това Ви молимъ отъ страната на всичтѣ Българе, да пристоите отечески като да би се свършила тая работа, т. е. да ни понаучите: кадѣ да слѣдваме и гдѣ да се явимъ, зарадъ да се свърши нò-скоро тая толкозъ желаема работа.

Стефанаки-бей отговори: Азъ щѫ да идѫ до Портата и щѫ говорѭ; а вие елате слѣдъ 10 дена да поговоримъ.

На 26 Юлия земахъ само 7 души и отидохъ при Патрикътъ, да се научѫ, нà-самѣ, има ли той чвърсто намѣрение да се свърши тая работа, или: защо прѣдлага такива причини —: че този небива, че онзи бива? т. е. каквото рекли: „която не ще да мѣси, весьдень подсѣва." И като влѣзохъ при него, и си сторихъ обичнитѣ почитания, рекохъ му: В. Св. тая работа както стана, слѣдъ като смути моятъ разумъ, подобно и на всичтѣ еснафи, за това покорно Ви молимъ, да ми дадете да се разумѣемъ: тая работа ще ли се слѣдва, както трѣбва, или така ще се провлача?

Патр. Чадо, да ти дамъ да се разумѣешъ; това е: Ако се смѣси Александръ на тая работа, нищо нѣма да стане; но вие да си гледате работата самички, както ѭ и почнѫхте, ако искате да се свърши.

Подобно и азъ се обѣщахъ да прѣдставѭ на еснафитѣ.

Отъ 26 Юния до 12 Августа почнѫхъ да слѣдвамъ еснафитѣ, да имъ свѭ, какъ не било възможно да се мѣси Александръ на тая работа, защото е *судитинъ*, а не рая.

За това остава всичката работа на еснафитѣ, които сѫ вѣрноприверженни подданници; прочее, ние да си гледаме срѣдството, съ кой начинъ да слѣдваме работата си, която съвсѣмъ отъ насъ зависи.

На 13-й прати Патрикътъ и ме повика. Като отидохъ рече ми:

Свѣтъ на очитѣ ви!

Азъ: благополучно да е!

Патр. Вчера бѣхъ при беятъ (Стефанаки Богориди). Рече ми, че ще си даде кѫщата на Балата за църква. Какво ще кажете?

Азъ: В. Светѣйшество, знаете твърдѣ харно, че трѣбва да се съвѣтвамъ съ еснафитѣ.

Патр. Да ти дамъ човѣкъ, да отидете и видите кѫщата. И като ѭ разгледате хубавѣ, да отидешъ и се прѣдставишъ на самия бей.

Подобно и азъ идохъ, разгледахъ кѫщата, и отъ тамъ — на 14 Августа — заминѫхъ при беятъ.

Като му се прѣдставихъ и разказахъ, какъ ме вика̀ Патрикътъ, какъ навидѣхъ кѫщата, която много ме благодари, защото е благосклонна, проговори беятъ и рече:

Чадо, положихъ намѣрение, да направимъ църквата на моята кѫща, сѫщо и единъ метохъ, гдѣто да се приематъ всѣкакви человѣци, които дохаждатъ отъ България: и като отъ Божи-гробъ, и като отъ Света-гора, — да прибѣгватъ до тамо, каквото иматъ вситѣ народи.

Азъ: Ваше Сиятелство, слуга Ваша да отидѫ и прѣдложѫ на еснафитѣ това Ваше благодѣяние, което произлиза отъ боговдъхновенъ разумъ; и като се посъвѣтваме, да дойдѫ и Ви донесѫ сѫщъ отвѣтъ отъ народна страна.

И така като си отидохъ отъ Князови палати, почнѫхъ да слѣдвамъ до еснафитѣ, и да имъ явявамъ: що рече Патрикътъ и какво намѣрение има Князьтъ. Но еснафитѣ

прѣдпочетохѫ пó-вече на Унъ-капанъ отъ колкото князовата кѫща. И така ме задължихѫ да отидѫ до Патрикътъ и му явѭ, — до 5 Септемврий.

На 6 Септ. отидохъ при Патрикътъ и, като му се поклонихъ, рекохъ му:

Ей, владико светий, слуга Вашъ навидѣхъ Князовитѣ палати: много изрядни и благословни. Подобно ходихъ и до Князьтъ; и той подтвърди думитѣ Ви. Но, слуга Ваша, като немогѫ саминъ да рѣшѫ никоя работа, безъ еснафитѣ, зехъ воля отъ Князьтъ за да се посъвѣтвамъ съ тѣхъ. Съвѣтвахме се пространно; но еснафитѣ прѣдпочетохѫ Унъ-капанското мѣсто отъ колкото Князовитѣ палати, т. е. рѣшихѫ за да бѫде на Унъ-капанъ непрѣменно.

Патр. Добрѣ думашъ на Унъ-капанъ, но не е възможно, защото християни тамо нѣма, нити е християнска махала, а все турци и евреи. За това тамъ не става, а да се направи на Князовитѣ палати.

Азъ: Ваше Светѣйшество, да се направи на Князовитѣ палати, колкото за мене, е добро: — и тамъ, и тамъ; но народътъ иска отвъдъ, защото до пазаритѣ е пó-близу. Ако стане на Балата, много далечь пада, затова нещѫтъ тамо.

Патр. Докажете на народа, че който люби църква, той и далечь отива. За това ви задължавамъ да поздравите всичтѣ еснафи, да ми иматъ молитвата, защото на Унъ-капанъ не е възможно. Ами да видите да съставите настоятелство, че да видимъ какъ-какъ да одобримъ работата.

Азъ: Добро думате, обаче азъ говорихъ на народътъ тѣзи всичтѣ; но они съвсѣмъ рѣшаватъ за Унъ-Капанъ.

Патр. Да имъ кажешъ, че тамо не бива. Ако нещѫтъ и на Князьтъ мѣстото, то да търсите друго — въ християнска махала.

Подобно и азъ отидохъ.

Отъ 6 до 18 Септ. слѣдвахъ еснафитѣ, доказвахъ имъ що заповѣда Патрикътъ, т. е. че запрѣщава съвсѣмъ на Унъ-Капанъ. И като се разговорихъ доволно съ еснафитѣ, задължихѫ ме да отидѫ при князьтъ и се науча причината отъ коя е страна.

На 19-й отидохъ при беятъ и като му се поклонихъ, рекохъ му:

Ваше Сиятелство, споредъ думитѣ Ви, слуга Ваша прѣдставихъ на еснафитѣ. Но народътъ прѣмного Ви благоденствува, да пристоите отечески, да се съзиде тая многожелаема света ограда на Унъ-капанъ, защото е по́-близу до търгътъ. Но като отидохъ при Патрикътъ, той съвсѣмъ запрѣти, като казваше, че не бива тамо. Това като разказахъ на народа, пратихѫ ме до Ваше Сиятелство, да Ви се прѣдставимъ и Ви помолимъ за да подложите народната жажда на самаго благодѣтеля Царя нашего, султанъ Абдулъ-Меджида, и вѣрваме, че ще се испълни общонародното желание.

Ст. Е, бива и на Унъ-Капанъ; но, да не бѫде тѣсно?...

Азъ: Не е тѣсно, господине мой; има и единъ еврейски конакъ, и той вътрѣ, и, съ божя помощь може и да се прѣкупува още отъ странитѣ.

Ст.: Твърдѣ добрѣ. Азъ, като идѫ на Портата, ще говорѭ и ще ви сторѭ хаберъ.

На 20 Септ. отидохъ при Патрикътъ. Попитахъ го, ходилъ ли е скоро на Портата и какъвъ гласъ има? — защото до скоро ни даваше радостливи извѣстия, а сега настанѫ вече врѣме, да ни даде нѣкой отговоръ.

Колкото за отъ Портата, работата ви е добра. Но да видите за мѣсто.

Азъ: Мѣстото се е видѣло — на Унъ-капанъ.

Патр. Тамо не бива. Да гледате друго мѣсто.

Азъ: Народътъ тамо е избралъ и тамо иска.

Патр. Добрѣ, но тамъ има джамия.

Азъ: Джамия като има, и синагога има. Ако джамията запрѣтява на църквата, трѣбва да запрѣтява и на хаврата.

Патр. Добрѣ, но тѣ сѫ Евреи, вѣрата имъ за нищо не се брои, нето отъ Портата се почитатъ. Царството има ихтибаръ къмъ насъ, Християнетѣ.

Азъ: Царството, като не брои за нищо Евреитѣ, че имъ дава воля да си правятъ синагога на Унъ-Капанъ,— ами колко останѫ, по твоитѣ думи, за насъ християнетѣ, които обича Царьтъ? нѣма ли намъ на Българетѣ да даде воля да си направимъ църква и на язикътъ си да молимъ Бога за Негово здравье? — т. е. то се види, че ако ни не даде воля, трѣбва да има различие въ царскитѣ раи. Но азъ знаѭ, прѣдъ царското лице вситѣ народи една честь иматъ споредъ танзиматътъ.

Патр. Вие като нó-вече знаете, азъ не се мѣсѭ; правете, какво знаете.

Азъ: Ваше Светѣйшество, ние дохождаме до Васъ както чада при отца своего. Сѫщо и Вие сте длъжни да пристоите отечески и да испълните искренното желание на чадата Ваши; защото Вие, като думате: правете, какво знаете — не се смѣсямъ, — ние твърдѣ добрѣ знаемъ да отидемъ до истиннаго отца нашего Царя, да попросимъ, и — тогава — вѣрвате и Вие, че въ три дни ще се свърши това дѣло.

Патр. Тогава да идѫ на Портата, да се молимъ, та да-нó ви се даде за тамъ позволение. Докажете това на еснафитѣ.

Подобно и азъ почнѫхъ да слѣдвамъ еснафитѣ, да имъ явѭ, що рече Князьтъ и Патрикътъ, — отъ 20 Септ. до 3 Октомврий.

На 1848 м. Октомврий, промѣнихѫ Антима I и постѫпи на прѣстольтъ Антимъ II, за което и ние прѣмного размишлявахме и се съвѣтвахме: новий патрикъ да не ни

прави нѣкое препятствие на работата. Обаче истинна се сбѫдна.

На 12 Окт. събрахъ 12 души и отидохъ до Патрикътъ. И като му се поклонихме и многолѣтствувахме новоустроението на Вселенский прѣстолъ, та като му направихме длъжноститѣ, прѣдложихме му нашето много искренно желаемо свето дѣло. Той рече, какъ отъ тая работа нѣмалъ никакво извѣстие, какво сме дѣйствували по врѣмето на минѫлий Патриархъ; но че трѣбва да му изложимъ подробно, отъ край до край, да разумѣе и той нашето слѣдувание и намѣрение. Подобно и азъ почнѫхъ да му излагамъ и прѣдставямъ всичката работа отъ начало, даже до настоящето. Тогава рече Патрикътъ: потрайте нѣколко дена, да попитамъ вехтиятъ патриархъ и да помислѭ, че да ви дамъ тогава отговоръ.

Подобно и азъ почнѫхъ да слѣдовамъ еснафитѣ — отъ 12 до 25 Октомврия.

На 26 Окт. отидохъ при Патрикътъ и го попитахъ: какво е сторилъ, какво испиталъ и научилъ ли се е за нашата работа. Той отговори, че нищо не се е научилъ, — и говорѣше нѣкакъ студено —: видѣше се, че немари и не се грижи за нашата работа. Азъ рекохъ: като не сте се научили, то да Ви изложѫ работата втори пѫть, защото съмъ задълженъ къмъ народътъ и имамъ пълновластие да дѣйствовамъ лично отъ страна на 24 руфетя, еснафи български. За това, молимъ да повнимаете върху слѣдующитѣ наши прѣдложения.

Ние вѣрноприверженни Българе, царски подданни, които се намѣрваме подъ владѣнието на благодѣтеля царя нашего, най-голѣмъ и най-вѣренъ народъ, отъ потьта на когото се движи царството, споредъ както е то извѣстно на вситѣ народи и на Ваше Всепреподобие, като живѣемъ тука въ Цариградъ отъ толкова страни на България и виждаме всекидневно какъ царскитѣ милости се раздаватъ,

така щото всите си иматъ църкви та се молжтъ Богу на языка си, както дума и пророкъ Давидъ: принесите молитви Богу въ языки отечества вашего —: подобно и ние Българетѣ, языкъ грѣцки като непроумѣваме, а въ църква отиваме — неразбираме, на исповѣдание отиваме — отъ гласътъ ни не проумѣватъ; и така отъ всите християнски длъжности лишени оставаме. Споредъ царските милости въсприехме дързновение да попросимъ прѣзъ Ваше Всепреподобие, отъ благодѣтеля царя нашего, за да се даде и намъ високо царско повеление, да си въздигнемъ и ние, Българетѣ, една мала черкова, въ която да се служи богослужение на нашъ языкъ, за да проумѣваме и ние християнските си длъжности, както и другитѣ народи.

Патр. Моятъ разумъ непостига тая работа. Гдѣ се е чуло — видѣло до сега такова нѣщо отъ 1525 г., откакъ се е съградилъ Цариградъ, такова нѣщо не е бивало. А че и черква като направите, щѣте ли разумѣвате, какво се казва, като четете славенски книги? — Ето и нашитѣ Гърци, въ църква като отиватъ, непроумѣватъ, защото се чете „елинска“. Ето и толкова караманлии има тука, които гърцки съвсѣмъ непроумѣватъ, но църква нѣма да искатъ, а грьцки мало по мало учатъ и така полека-лека ще се съединжтъ съ насъ. Така и вие да сторите, много добрѣ става, и да оставите такива празни работи църква и намъ-що-си, които не сж възможни.

Тогава азъ се распалихъ . . . съ единъ огънь . . ., само пламъкъ не пущаше. Но пакъ съ кротость отговорихъ:

Истина ти е думата, Владико светий. Караманлиитѣ се учатъ грьцки, — но отъ нужда, защото книга нѣматъ. Но ние Българетѣ не сме Караманлии, а сме народъ знаменитъ въ турското царство и книга си имаме старо-българска — славенска, която книга държи до 150 милиона и по-вече, дѣто четжтъ на славенско-българската книга.

Патр. Така е, но все това си е. Едни не ли сѫ християнскитѣ закони — равни на-споредъ завѣщанието на светитѣ отци?

Тогава азъ извадихъ едно малко писмо отъ пазвата си, което бѣше написано чисто краснописание и съдържаше слѣдующий текстъ — (родолюбиви български рофети що обитаватъ въ Цариградъ и пристояватъ за общо народната полза, които слѣдѭтъ и пр.) — и като ѭ врѫчихъ на Патрикътъ, рекохъ: молимъ Ви да прочетѣте това писмо. Патрикътъ се постара, тури си очилата и почнѫ да се взира въ писмото, възви го отъ тая отъ оная страна, — тогава рече: ха, че това е българско писмо. Азъ рекохъ: Есть, българско е. Патрикътъ рече: Азъ могѫ ли да го прочетѫ, като е българско?.. Азъ рекохъ: моля Ви, прочетѣте го.

Патр. Що думашъ? Азъ не проумѣвамъ отъ този язикъ. — Тогава рѣкохъ азъ: Видишъ ли, каквото Ви не проумѣвате отъ нашиятъ язикъ, така и ние, Българетѣ, непроумѣваме, какво четете по църквитѣ грьцки.

Патр. Тѣзи българи, що сѫ тука, сега ли додохѫ, или отъ-напрѣдъ живѣѭтъ тука въ Цариградъ?

Азъ: Тука отъ начало има тие Българе, защото сѫ еснафи, както знаете — еснафитѣ сѫ отъ начало и до послѣ.

Патр. Като сѫ били отъ начало, защо други пѫть не искахѫ, ами сега сѫ станѫли да искатъ църква?

Азъ: В. Св. Ако сме били до сега слѣпи, още ли слѣпи да ходимъ?

Патр. Е, да се потрудимъ, да се распитаме, че да видимъ тая работа да стане. Но много години ще се изминѫтъ (т. е. дума съ половинъ уста).

Тогава пакъ ми се запали жюпелъ въ сърцето, и рекохъ:

Вижъ, В. Св., ние сме християни, искренни синове на Восточната мати наша Църква, и идемъ по законътъ християнский както чада къ отцу своему; подобно и Вие сте длъжни, както чадолюбивъ отецъ, да приемешъ нашето прошение и да застанешъ дѣйствително при Вис. Порта,

та ни исходатайствовашъ високо царско повеление, като да си съзидимъ и ние Българетѣ една църква — каквото и другитѣ народи. Но каквото Ви почетохме ние за отецъ, ако ни не почетете и Вие за чада и не застанете отечески да дѣйствувате, за да се извърши нашето горѣщо желание, — и ние тогава отъ грѣхътъ си излѣзваме, и тогава васъ за отецъ непознаваме —: и при истинниятъ отецъ ще пристѫпимъ, — той ще испълни нашето желание, каквото ежедневно пише въ фермани —: всичката му рая равна да стане. Но ние пакъ по законно идемъ и Ви се молимъ, да бѫде по християнски, каквото сте Вие глава на църквата; и ние църква искаме, която е приятна и на духовнитѣ и на гражданскитѣ закони. Но ако го видите, че е противно, тогава долженствовате да речете: чадо, истина Вие искате да направите тая работа, но тя е противна на законитѣ; тогава сме длъжни да послушаме Вашитѣ думи като отцолюбиви чада.

Тогава отговори Св. Синодъ:

Е, Чадо, разумѣхме всичката ви правда; безгрижни бѫдѣте; Богу се молѣте, и ний всинца ще да помогнемъ и ще радѣемъ, като да се свърши тая свещенна работа.

Тогава Патрикътъ повика писаря си, да ми земе името и прѣкорътъ и гдѣ се намѣрвамъ, че като му потрѣбвамъ да ме повиква. Слѣдъ това рече Патрикътъ:

Чадо, поздравѣте вситѣ еснафи, да ми иматъ молитвата, и спокойни бѫдѣте; ето азъ ще отидѫ утрѣ на Вис. Порта, да се научѫ за тая ваша млогожеланна работа.

Като се поклонихъ, излѣзохъ.

Отъ 27 Окт. до 15 Ноемврия забиколихъ еснафитѣ и имъ доказахъ случката съ новиятъ Патрикъ.

На 16 Ноемврия отидохъ при Князьтъ.

Азъ: Дойдохъ да ни дадете нѣкое утѣшение по нашата работа.

Стефанаки: Чадо, ходихъ на Портата, но неможихъ да намѣрѭ благоврѣмие за да говорѭ. Но сега имамъ намѣрение да отидѫ, и ще ви сторѭ хаберъ.

Азъ: Господине мой, за Султанова честь и за Ваше семейство — моля Ви да пристоите отечески, защото видите, че нѣмаме нигдѣ никого да ни пристои, освѣнъ едного Бога. Но Вие сте, въ всичкиятъ нашъ народъ, единъ отъ Бога показанъ за тая работа, — на твоята шия оставаме, — Вие ще ѭ положите въ дѣйствие, защото знаемъ добрѣ, че Султанътъ Васъ много почита; развѣ вситѣ други велможи, само Ваше Височество като прѣдложите, увѣрени сме, че Султанътъ ще да благоизволи.

Тогава Князьтъ се засмѣ и рече:

Чадо, колкото вие желаете, азъ пó-вече отъ васъ желаѭ. Каквото видите, достигнѫлъ сѫмъ до 72 години, — едната ми нога е въ гроба. Право да ви кажѫ: Господь ми даде всичко на този лъжовенъ свѣтъ, и на всичко се наситихъ. Само имамъ още три работи: едната е, да направимъ тая света българска църква; втората, да стѫпѭ въ Котелъ, гдѣто съмъ се родилъ; третята, да отидѫ до Молдавия да ѭ на видѭ.

Тогава, като му многолѣтствувахъ, отидохъ си.

На 17 Ноемврия отидохъ при Патрикътъ. Попитахъ го: ходилъ ли е на Портата.

Патрикътъ: Ходихъ и се разговорихъ съ Али-паша. Той каза: приета е, но да бѫде въ християнска махала. Вие намѣрихте ли мѣсто?

Азъ: Ние мѣсто купихме на Унъ-капанъ.

Патрикътъ: Вие сте купили него мѣсто, но тамъ не е възможно, че нѣма Християни, а има джамия, има Евреи.

Азъ: Джамията е далече, а ние ще направимъ черква до синагогата.

Патрикътъ: Че бива ли църква да бѫде на еврейско мѣсто?

Азъ: Защо да не бива? твърдѣ добрѣ става: — да испълнимъ писанието, т. е. нечиститѣ да прѣчистимъ.

Патрикътъ: Не ми отсича разумътъ да стане тая черква на Унъ-капанъ. Но азъ си правѭ длъжностьта. А вие да видите да съставите настоятелство и, които человѣци се отберѫтъ, да ги познаѭ, та пакъ да се съвѣтваме какво да правимъ. Така да поздравите еснафитѣ.

Отъ 17 до 28 Ноемврий забиколихъ еснафитѣ, да имъ явѭ отговора на Патрикътъ, и се разговорихме да изберемъ Настоятелство. Тогава Александръ Екзархъ рече: Ако ме слушате да ми направите едно векиллиме, да съмъ азъ първъ надзиратель, както ви казахъ и пó-прѣди, — ще ви направѭ църквата, безъ да земѫ отъ никого ни една пара. — Подобно и ние склонихме и обѣщахме да му направимъ такова векиллиме, каквото самъ той напише. И като го написа, почнѫхъ пакъ да слѣдвамъ по еснафитѣ, да го напечатимъ съ еснафски печати — отъ 28 до 23 Декемврия.

Като свършихъ векиллимето, занесохъ го на Александра, който, като го прочете и прѣгледа подписитѣ, станѫ и отиде при Патрикътъ, комуто каза: Ето, Българетѣ ме направихѫ *вождъ* на тая работа; отъ нинѣ не ще познавашъ никого, развѣ мене и др. п. Но, най-сетнѣ нищо не направи. — И така, като се върнѫ отъ Патрикътъ, отиде при Князьтъ; обаче и отъ тамо излѣзе подобно. Послѣ ми рече Александръ: Г. Николчо, работата какъ-какъ ще ѭ свършѫ. Но менѣ не ми понася, испървомъ да се появѭ и да дамъ пари. Но трѣбва, първо вие, еснафитѣ да дадете, а азъ послѣ ще дѣйствувамъ. Азъ отговорихъ:

Добрѣ; става. Обаче народътъ има тая мисъль: Доклѣ невидятъ работата дѣйствителна, никой помощь не дава.

Александръ: Ако сторите трудъ да направите една книга, и така да почнешъ да слѣдишъ до еснафи и до търговци, да-нó би писали милостиня? . . .

Подобно и азъ направихъ една милостинна книга и почнѫхъ да слѣдувамъ. Забиколихъ еснафитѣ; — они думатъ: „аще не вижду на руцѣ его язви гвоздинния, не имами вѣру“, т. е. не даваме помощь, т. е. каквото рекохъ азъ, така и станѫ. Послѣ като забиколихъ търговцитѣ, подобно и они ue писахѫ. Вѣстихъ на Александра, какво народътъ не вѣрва, доклѣ не види най-малата часть отъ църковни бѣлѣжки. Тогава Александръ рече:

Стани да отидемъ при Евреинътъ, да се разговоримъ за мѣстото.

Одидохме при Евреинътъ. Той дума:

Мѣстото ми ако ще земете, явете ми, че ще го продамъ на другиго.

Ние отговорихме:

Да го земемъ, — но трѣбва да му явите самата цѣна, защото ако застанете на първата цѣна, неможемъ да дадемъ 550000 гр.

Тогава Евреинътъ рече:

Най-послѣдня цѣна бива 450000 гроша. Ако обичате, земете; защото по-на долу не ѭ давамъ.

Ний рекохме: Да пишемъ на господаря нашъ и да видимъ какво ще ни отговори, — че пакъ ще дойдемъ да ви дадемъ отвѣтъ.

И така оставихме работата. Това всичко ставаше мѣжду 28 дек. 1848 и 13. януар. 1849 г.

На 15 Януарий отидохъ при Князьтъ. Като му въздадохъ обичната честь, попитахъ го:

Господине мой, нашиятъ народъ съ голѣмо нетърпение ме пратихѫ, — и много Ви обезпокояваме; но като нѣмаме другиго гдѣ да припаднеме, освѣнъ Ваша Свѣтлость, то пакъ до Васъ дохождаме, и всичката ни надѣжба е първо на Бога, второ на Васъ. Молимъ Ви, за честьта на Българский народъ, да пристоите, та да-нó би и Богъ помогнѫлъ, да се въздигне и на Вашитѣ честни старини, тука

въ Цариградъ за Българский народъ една църква, което ще да остане за вѣчна паметь на името Ви; и то ще се помни вѣчно въ българский народъ и въ другитѣ народи, защото знаете добрѣ, че работата която искаме е света, на Бога угодна, на Царя похвална, на народа приятна, и на другитѣ народи равна.

Тогава Князьтъ рече:

Чадо, азъ дѣто Ви приказахъ прѣди, не ли ви е на паметь? — че азъ пóвече желаѭ. Но на Портата иматъ сто хиледи работи. Можѫтъ ли да оставѭтъ другитѣ работи, че да гледатъ само тая? Но да траете; полека-лека всичко ще стане. Азъ, колкото пѫти отидѫ на Портата, все имъ наумѣвамъ. Така прочее да вѣстите на еснафитѣ: — да бѫдѫтъ спокойни.

На 16 Януарий отидохъ на патриханата. Бѣше съставенъ св. Синодъ. Бѣхѫ тамо и Логотети: Никóла, Димитрика чорбаджи и Мисияни. Като влѣзохъ въ Синодътъ и си сторихъ обичаятъ, постояхъ малко, защото си имахѫ особна прикаска; но като свършихѫ, азъ рекохъ:

Ваше Светѣйшество, нашата работа кѫдѣ останѫ? — знаете добрѣ, че нашитѣ Българе съ голѣмо неутѣшение чакатъ за радостливъ отговоръ да имъ занесѫ.

Патрикътъ: чадо, ходихъ на Портата прѣзъ денѣси. Али-паша ми рече, да потраете още нѣколко дена, догдѣто вашата работа се тури въ дѣйствие.

Азъ: До кога да чакаме още, като се минѫха 18 мѣсеца —: отивамъ, дохождамъ — и не ми давате здравъ отвѣтъ; само на всѣко дохождане ми прѣдлагате по единъ пунктъ. За това искамъ да ми дадете здравъ отвѣтъ, че и ние споредъ него да си дириме срѣдството. Ето долу на стълбата ме чакатъ до 500 души отъ еснафитѣ, и искатъ да имъ занесѫ здравъ отвѣтъ:

Патрикътъ: Вие мислите, че азъ ви въспирамъ работата. Но тая работа не е малка работа, та въ скоро врѣме

да се свърши. Тая работа е новоначална, — за това Портата трѣбва да распитва и да издирва, че тогава да ѭ свърши.

Азъ: Вие прѣди ми думахте, че работата е свършена, и ме задължихте да намѣримъ мѣсто и съставимъ Настоятелство, — а сега ми казвате, какво Портата — отъ сега ще испитва и издирва тая работа. За това азъ много се сумнѣвамъ за тие думи.

Тогава Димитрика-чорбаджи отговори и ми рече:

Г. Николчо, истина ти дума Патрикътъ. Много е мѫчна такава работа. За това *сабуръ* да чините — по лека — по тайно, че Богъ всѣкиму ще испълни желанието.

Тогава отговорихъ ази на Димитрика български:

Господине мой, Султанътъ да е живъ. Той дава, но Гърцитѣ не даватъ, да се сбѫдне тая работа.

Тогава, като зачухѫ дванайсетьтѣ иерарси, че рекохъ български тая дума, почнѫхѫ вситѣ да говорятъ по български: Стой, чадо, що думашъ тая дума, че ние не даваме да стане тая работа; тука голѣма погрѣшность имате и пр.

Тогава Патрикътъ отговори;

Ние, ако да не обичахме Българетѣ, щѣхме ли да правимъ училище българско? — Вижь, прочее, че първото училище е българско —: На Халки, — и Неофитъ Рилски, който е Българинъ, е първъ учитель. Заради това, дѣто думашъ че владицитѣ ненавиждатъ Българетѣ, голѣма грѣшка имате, и т. п.

Тога рекохъ азъ:

Все добро що думате; но затова богословско училище събрахте отъ Българетѣ до три милиона гроша, за да се съзида, — съ обѣщание че ще се учѫтъ и Гърци и Българе. Но сега колко Българе има да се учѫтъ тамо?

Ираклийский митрополитъ отговори:

Има толкозъ Българе що се учѫтъ тамо!

Азъ възразихъ:

Нѣма нито единъ. Истина, лани имаше единъ отъ Кържъ-Клисия, — но и той бѣше тайно Българинъ; той отговори на испитанието и си отиде. Това ли ви е правдата, дѣто ужь обичате Българетѣ?

Патрикътъ: Ето сега се разговаряхме съ Димитрика, да пишемъ по манастиритѣ български, за да дойдатъ Калугерчета български, че ще ги туримъ да учѫтъ.

Азъ: Ако искате праведно, трѣбва, на всѣки седмина Българе, да турите по единъ Гъркъ, защото Българетѣ сѫ направили това училище. Но вие ще речете, че Гърцитѣ го правихѫ, — тамо погрѣшность имате; защото Българе има седемь миллиона, а Гърцитѣ мѫчно напълнятъ единъ милионъ.

Димитрика продума:

Г. Николчо, нетрѣбва да думате такава противна дума, но гледайте работата, за която сте дошли.

Азъ: Моля ви потрайте мало.

Тогава попитахъ Патрикътъ:

Ваше Светѣйшество, Вие сте всеобщий отецъ на православнитѣ Християни.

Патрикътъ: Дà.

Азъ: Българи, Караманлии, Лазови, Гърци, що сѫ подъ Восточната Черква, равна ли почесть имъ отдавате?

Патрикътъ: Есть, равна почесть имъ воздаваме. Найпаче Българитѣ прѣмного ги почитаме.

Азъ: Когато думашъ така, до сега, като имате толкова голѣмъ народъ Българе, колко пѫти печѣтихте български книги, та като ги испратите въ България, да ги прочитаме и ние на язика си, и да се проумѣемъ: какавъ дългъ имаме къмъ Бога, какавъ дългъ къмъ царя, какавъ къмъ Вази, свещенни отци, — какъ да се почитаме и обхождаме по мѣжду си съ любовъ, и да сме вѣрно привърженни къмъ подданичеството си, — най-сетнѣ какъ да се приготвяме за да дадемъ отвѣтъ на Второ Пришествие Христово . . .?

Тогава настанѫ малко мълчание въ Синодътъ, че послѣ продума Патрикътъ:

Пò-лани печѣтихме Осмогласници и ги испратихме въ България.

Тогава станѫхъ правъ нá-крака, че си снѣхъ фесътъ отъ главата, и като се прѣкърстихъ съ двѣ рѫцѣ, изрекохъ:

Боже! благодаримъ те! че нашитѣ пастири, въ 500 годинъ, испратили единъ октоихъ на единъ такъвъ знаменитъ народъ! слушате ли, всичкий Синодъ! че Великата Църква, прѣзъ 500 годинъ испратила тъкмо единъ Осмогласникъ, които тука земахъ азъ по 20 гроша, а тамо, на бѣднитѣ наши Българе — по 50 гроша ги дадохѫ..!

Тогава си дигнѫхъ рѫцѣтѣ къмъ Востокъ и съ тѣзи молитви се помолихъ:

Бого ти Господе Боже! отъ свише погледни и намъ днесъ помогни! Царя нашего поживи, и той насъ да успокои!

И тогава станѫ пакъ мълчание подобно, и азъ като стояхъ още правъ, додохѫ ми едни силни сѫлзи на очитѣ, които мѫчно можехъ да ги въспрѫ; само думахъ: горко, горко намъ, бѣдна майка наша България!

Тогава почнѫхѫ свѣтскитѣ човѣци да думатъ: правда имате и безгрижни бѫдѣте; и ний ще да ви пристоимъ, защото сега разбрахме причината.

А Патрикътъ каза: Ето и азъ утрѣ щѫ идѫ на Портата само за вашата работа.

Азъ му рекохъ: Нѣмаме вѣра вече на вази. Ако отидете и свършите тая работа, ще те познаваме за отецъ; ако ли не се погрижите, каквото и до сега, нещемъ да Ви назоваваме отецъ вече; защото единъ слуга, кога не земе заслуженото, неможе да си испълнява дължноста.

Тогава Патрикътъ рече: Чадо, Богъ ми е вѣренъ за намѣрението. Така да поздравите всите еснафи. Колкото работа и да имамъ щѫ ѭ оставѭ и щѫ слѣдѭ подиръ вашата работа.

Подобно и азъ забиколихъ еснафитѣ, та имъ доказахъ подробно случката съ Князa и съ Патрикътъ — отъ 17 до 30 Януария.

На 31 Януария отидохъ при Князьтъ. Съ голѣмо страхопочитание му се поклонихъ, рекохъ му:

Слуга Ваша дойдохъ да Ви прѣдставя неутешимата народна печаль, защото отецъ нашъ, Патрикътъ, прѣмного ни оскърби съ студенитѣ си думи, и ние окаянни, гдѣ да прибѣгнимъ и кой други да ни утѣши . . ? Каквото Ви казахъ и пò-прѣди, надѣждата си и прибѣжището си полагаме първо на Бога и второ на Васъ, и отъ вратата Ви назадъ неотстѫпваме — : ти баща, ти майка! ти сега ще ни дадешъ утѣшение, защото прѣмного сме се оскърбили.

Стефанаки: Чадо, не ли ви казахъ, че азъ си имамъ грижата, но трѣбва да му диримъ благоврѣмието, че когато кажемъ, думата на мѣстото си да дѣйствува. Ето азъ тазъ вечерь щѫ отидѫ при министра, гдѣто щѫ и да прѣнощувамъ, — и щѫ му поговорѭ за работата пространно.

Азъ: Да-нò Богъ Ви даде добра срѣща, та да би се удостоили и ний да чуемъ радостливъ гласъ.

Стефанаки: Утрѣ щѫ ви пратѭ хаберъ, каквото направѭ тазъ вечерь. Така да поздравите еснафитѣ: да бѫдѫтъ спокойни.

Подобно и азъ като му се поклонихь, излѣзохъ си.

На 1 Февруария, сутреньта рано испрати Князьтъ двама човѣци, конници, които ни извѣстихѫ да отидемъ при него; той ни рече:

Вчерашната ви дума се послуша. Ето донесохъ ви радостливъ хаберъ. Вчера вечеръ като отидохъ при министра и пространно му расказахъ за тази работа, Н. Височество благоизволи да напишете една жалба, и като я напечѣтите да ѭ дадете на Патрикътъ, — и съ божя воля

надѣѭ се скоро да се положи въ дѣйствие. Но утрѣ да отидете при Патрикътъ, за да ви яви по кой начинъ да напишете жалбата.

Подобно и ние като многолѣтствувахме Султана и Княза, отидохме си съ радость.

На 2 Февр. отидохме, споредъ Князовата порѫчка, при Патрикътъ, който ни рече:

Да бѫдете спокойни; работота ви е на редъ. Но да направите една жалба, въ която да многолѣтствувате Султанътъ, и да напишете, споредъ както е законътъ, имената на настоятелството, че да ни ѭ донесете пó-скоричко.

Подобно и ние, като се зарадвахме и прѣмного му благодарихме, и като му вехме благословията, отидохме си.

Отъ 2 до 12 Февр. забиколихъ еснафитѣ, та имъ доказахъ случкитѣ, какво се каза отъ Князьтъ и отъ Патрикътъ. И така, склонихме се да напишемъ жалбата и да съставимъ Настоятелство. Написахме жалбата както и епитропитѣ. Александръ написа и своето име вѫтрѣ.

Отъ 12 Февр. до 5 Мартъ почнѫхъ да слѣдѭ еснафитѣ за да печѣтя жалбата. Врѣмето бѣше много лошаво, но пакъ врѣме не губихме, а великодушно дѣйствувахме, — и като ѭ напечѣтихъ чинно, занесохме ѭ, на 6 Марта, на Патрикътъ.

Той ѭ прочете и рече:

Всичко хубаво, само Александровото име не сте сторили хубавѣ, дѣто сте го турили.

Азъ: Ваше Светѣйшество, и той е нашъ съотечественникъ; ако е и той вѫтрѣ, не врѣди.

Патрикътъ: Хе да, синко. — Но мисля, че споредъ общитѣ закони, не ще се приеме отъ Правителството. Но нека стои засега, че да видимъ, какво ще послѣдва. Все се молете Богу, и трайте много; раздоръ неправѣте; знаете, че човѣкъ има и приятели и душмани; като е тайно,

доклѣ се осѣтѫтъ човѣцитѣ, а ний да си свършимъ работитѣ. Да отидете утрѣ при Князьтъ, понеже той ми заржчa това: — И ний като му се поклонихме, отидохме си.

На 7 Марта отидохме при Князьтъ и му прѣдставихъ случката за жалбата. А той рече:

Добрѣ сте сторили; нека е Богъ на помощь, да стигнемъ добъръ край.

Подобно и ние, като многолѣтствувахме Султанътъ и него, поклонихме се и отидохме.

Отъ 7 до 16 Марта забиколихъ еснафитѣ и разказахъ за всичко.

На 17 Марта вика ме Беятъ и ни рече:

Азъ видѣхъ жалбата ви. Тя е твърдѣ хубава. Но да отидете и да ѭ земете отъ Патрикътъ, та като извадите Александровото име и турите друго, еснафско име, да ѭ върнете пакъ на Патрикътъ.

На 18 Марта отидохме при Патрикътъ. Той ни рече:

Да земете жалбата, да угасите Александровото име, и тогазь ми ѭ донесте, — ако щѣте да ѭ положимъ въ дѣйствие; ако ли не извадите Александровото име, жалбата ви ще остане така напразно.

Като зехме жалбата, занесохме ѭ, на 19 Марта, на Александра, който си остърга името, и писахме на мѣсто него друго име.

Тогава земахъ жалбата и, на 20 Марта, занесохъ ѭ на Патрикътъ. Той, като видѣ, че Александровото име е снѣто, рече: Браво! сега вѣрвамъ, че тая работа ще се положи въ дѣйствие и работата, съ божя помощь, благополучно ще се свърши, съгласно съ общитѣ закони; защото Царьтъ дава почесть на еснафитѣ. И така да поздравите еснафитѣ.

Отъ 20 марта до 3 априлия забиколихъ еснафитѣ и имъ явихъ за случката съ Князьтъ, съ Патрикътъ, за Александра и пр.

На 4 апр. отидохъ при Князьтъ и му разказахъ за работата, както и за мѣстото. Князьтъ рече:

Всичко добро; но, мѣстото да е въ християнска махала, твърдѣ добрѣ става.

Азъ: Ето явно ви е, господине, че народътъ е намѣрилъ за твърдѣ благословно онова мѣсто на Унъ-капанъ.

Стефанаки: И то мѣсто е добро. Но... Тукъ Князьтъ прѣкѫсна думата, и послѣ продължи:

Да земете и направите кондика, която да се подтвърди чинно, че да ми ѭ донесете, да ѭ видѭ. При това да отидете и да се разговорите съ Патрикътъ.

Подобно и ние, като му се поклонихме, излѣзохме си.

На 5 априлия отидохъ при Патрикътъ, и като си сторихъ обичаятъ, попитахъ го за работата.

Патрикътъ: Работата Ви ще се свърши; но да имате търпѣние, защото веднага неможе да се свърши.

Азъ: Ваше Светѣйшество, тая работа, който ѭ знае, е твърдѣ голѣма, но споредъ общитѣ закони — тя е твърдѣ малка. Т. е. като идете на Вис. Порта, и кажете на Али-паша: Господине, молимъ Ви, отъ народна българска страна, тая работа да се свърши единъ часъ по-напрѣдъ, — мислимъ че думата Ви не става на двѣ...

Патрикътъ: Ти, токо така ли лесна, сѣкашъ тая работа? Вис. Порта има сто хиледи работи, и тая работа за нищо ѭ не считатъ. Какви други, по-голѣми работи иматъ тѣ тамъ!

Азъ: Ние такива царски работи не можемъ да разсѫждаваме. Царьтъ не има ли вситѣ народи за равни? Другитѣ народи си иматъ църкви, подобно и ние, Българетѣ, църква си искаме.

Патрикътъ: Истина е думата ви, защото царьтъ е винаги готовъ да свърши такава работа. Но всѣка работа става съ търпѣние. Сѫщо и вие, Българетѣ, трѣбва да потърпите малко. И ние ще работимъ дано даде Богъ да се свърши вашето искренно желание. Така да поздравите еснафитѣ, да си приготвѭтъ настоятели и да съставѭтъ кондика, за да си приготвите потрѣбнитѣ работи, защото това дѣло съ голѣма сила трѣбва да го поемнете.

И азъ като му се поклонихъ, излѣзохъ си.

На 6 апр. земахъ една Кондика, и като ѝ написахъ прѣдисловието, пробихъ ѝ листата и прѣминѫхъ коприненъ гайтанъ прѣзъ срѣдата на листата, за да останѫтъ крайщата на гайтанътъ отъ дѣсната страна, та да се печатятъ тѣ съ червенъ восъкъ отъ еснафскитѣ печати, — и като се видѣ за благословно, почнѫхъ да слѣдѭ еснафитѣ, и да удрямъ печатитѣ съ восъкъ — все до 26 априлий, когато вече свършихъ.

На 28 апр. прати Евреинътъ и ни викà. Подобно и ние, съ Александра, отидохме при него.

Евр.: Мѣстото ми ако ще земете, земѣте го. Ако ли не щѣте, — ще го продамъ на барутчи-башията, който го иска.

Подобно и ние отговорихме:

Твърдѣ добрѣ, но да ни опредѣлите най-послѣдната цѣна.

Тогава Евреинътъ поиска толкова, ний дадохме толкова, т. е. скѫсахме пазарлѫкътъ на 330,000 гр. съ обѣщание да му дадемъ 50,000 гр. платка, и опредѣлихме съ Александра: ако му дадемъ, слѣдъ една недѣля, опредѣлената платка, да ни даде за другитѣ дълго разстояние·[1])

---

[1]) Тука да вмѣстя за жалбата до Вис. Портата; т. е. два пѫти ненамѣрихъ Реизъ-ефенди, и на третий, като го ненамѣрихъ пакъ два пѫти, рѣшихъ да ѭ недавамъ. *Бѣл. отъ списвача.*

На 29 апр. отидохъ при Патрикътъ, да се научѫ за работата какъ отива.

Патрикътъ: Азъ ходихъ на В. Порта, и работата е добрѣ, само да сте готови съ потрѣбнитѣ нѣща. Защото дѣтето ще се роди, трѣбва да сѫ приготвени дрѣхитѣ, да го облечемъ.

Азъ: Ето ние мѣстото купихме за 330 хил. гроша.

А Патрикътъ, за да ме искуси, рече: гдѣ се е чуло видѣло: на еврейска кѫща да се гради християнска кѫща!

Азъ: Ваше Светѣйшество, защо ме заигравате, че не ставало на еврейска кѫща църква? — Не само на еврейска, но и на хахамска *биля* става. Сполай-Богу, ако сме Българе не сме толкова планинци; но имаме на отечеството си синори съ Европата; ако не сме прочели, то сме се ставили съ просвѣщении народи и сме вкусили мало отъ пословицата, която казва: Нечисти пречистятся и пр.

Патрикътъ: Добрѣ, но тамо е търгъ. Утрѣ ще се съберѫтъ нѣколко хиледи Българе на черкова, пакъ се случи да замине Султанътъ, и ще рече: Какъвъ е тойзи сборъ, тая църква, — тогава какво ще правите?

Азъ: Ние тая работа правимъ съ Царско позволение, и ако се случи да мине Царьтъ и да види събранъ народъ въ новосъзидената църква, и онъ ще се радва, защото сѫ се събрали вѣрнитѣ му раи, да се молѭтъ Богу по язика си за царско здравье и за свое спасение.

Патрикътъ: Добрѣ, но азъ не думамъ тая дума, а Св. Синодъ ѭ дума.

Азъ: Ако Св. Синодъ дума тая дума, а Вие сте на Синодътъ отгорѣ вѣнецъ, и трѣбва да разсѫждавате правдата, че на нея отгорѣ да рѣшавате всѣка работа, както Ви и прилича, че носите Христовиятъ образъ.

Патрикътъ: Хе, нека да искочи ирадето, че гдѣ бѫде *мунасибъ,* тамо да стане . . .

На 30 Априлия отидохъ при Александра, съ цѣль да дадемъ на Евреинътъ платка. Но Александръ дума, да дадѫтъ еснафитѣ напрѣдъ, че тогава той да даде. Пъкъ азъ му рѣкохъ: еснафитѣ догдѣ не видѭтъ работата свършена, не даватъ никоя пара. Александръ рече: Добрѣ, азъ ще дамъ, каквото съмъ се обѣщалъ, но напрѣдъ недавамъ. Азъ рекохъ: ти напрѣдъ недавайнъ и еснафитѣ напрѣдъ недаватъ; кажи сега, какъ да правимъ! Евреинътъ пари иска, споредъ както сме му се обѣщали . . .

Тогава Александръ отговори: да ми направите една книга „векиллимé“, че тогава щѫ плѣснѫ рѫцѣ и щѫ свършѫ всичката работа.

Подобно и ний склонихме. Той написа книгата, и азъ почнѫхъ да слѣдвамъ еснафитѣ, та напечѣтихъ третьото „векиллемé“; и като свършихъ, занесохъ го на Александра — на 16 Мая.

На 17 Мая отидохъ при Князътъ за да се научѫ и получѫ радостливъ отговоръ. Като му се поклонихъ, попитахъ го:

Господине мой, дойдохъ да ми дадете нѣкое утѣшение по нашата работа.

Стефанаки: Свѣтъ на очитѣ ни! Азъ бѣхъ на Вис. Порта, и се научихъ, че високото повеление излѣзнѫло отъ вѫтрѣ и сега забикаля по „каленитѣ“, а слѣдъ десетина дена ще пратѭтъ „буюрултията“ на Патрикътъ, та като стигне азъ щѫ ви сторѭ вѣсть, за да дойдете: Но съ мѣстото какво направихте?

Азъ: Мѣстото на Унъ-капанъ го пазарихме за 330000 гр.

Стефанаки: По-добрѣ става, да ви дадемъ моята кѫща, да я пазарите съ Фотиади за умѣрена цѣна. А послѣ, какво ще запишѫ въ кондиката, то е мое знаене.

Азъ: Твърдѣ добрѣ, Господине; отъ Вашата заповѣдь на-дирѣ не оставаме; — но народътъ него мѣсто иска.

Стефанаки: Добро, но колкото мене да знае царскитѣ закони нѣкой — непознавамъ. Затова казвамъ, да се не трудите много.

Азъ: Е, господине, колкото за менъ, азъ съмъ склоненъ за всѣкадѣ. Но да прѣдставиѫ на народътъ, че да Ви донесѫ отговоръ.

И така си отидохъ, та забиколихъ еснафитѣ; разказахъ имъ случката отъ Патрикътъ и отъ Князьтъ до 25 Мая.

Пакъ еснафитѣ, колкото и да прѣдпочитатъ за Унъ-капанъ, все пакъ гледатъ нази.

На 26 Мая отидохъ при Патрикътъ, да го питамъ, дошло ли е прадéто, за което бѣше рекълъ Князьтъ, че ще дойде до 10 дена. Патр. Азъ не ходиѫ всѣки день на Портата; нѣмамъ хаберъ. Князь Богориди ходи всѣки день на Портата, той ако знае… Азъ му отговорихъ, че, споредъ думитѣ на Князьтъ, буюрултията щѣла да дойде до него. А Патрикътъ рече: Добрѣ, — но нѣма тука никой гласъ; за това трѣбва да отидете пакъ при Князьтъ, за да се научите.

На 27 отидохъ при Князьтъ. Като му се поклонихъ, рекохъ: Господине мой, молиѫ Ви, тази работа ако е улеснена, да се надѣемъ; ако ли не е, то да си търсимъ друго срѣдство; защото народътъ съ голѣмо нетърпѣние чака, и е направилъ жалба до Султанътъ. Но чака отъ Васъ отвѣтъ.

Тогава Князьтъ рече: Потрайте още мало дни; защото не съмъ ходилъ отъ скоро на Портата, че като идѫ, щѫ се научѫ, и щѫ ви сториѫ хаберъ. А пакъ ако потрѣба арзухалъ, азъ самъ го давамъ на Султанътъ. Но работата ви е улеснена. Така да носите здравье на еснафитѣ.

На 28 отидохъ при Александра, и му приказахъ Князовитѣ отвѣти и Патриковитѣ. Но той рече:

Азъ нѣмамъ благодарность да стане църквата на Князовото мѣсто. Вие вижте търговцитѣ и еснафитѣ, да дадѫтъ до 50000 гр., които да дадемъ, споредъ обѣщанието си, на Евреинътъ.

Азъ: Недаватъ никой нищо, доклѣ не видѭтъ началото на тая работа.

А той ми отговори: Толкова трудъ сте направили, — идѣте и до търговцитѣ още веднажъ.

Азъ послушахъ и отидохъ, но тѣ ми казахѫ, че нѣматъ вѣра да стане църквата. Каквото, на примѣръ, Гавриилъ Мораненовъ, който ми каза на ухото: Залагвамъ сто камили, че тая работа нѣма да се свърши; за това ние не даваме ухо на тая работа. — Подобно и азъ доказахъ това на Александра.

На 29 Мая, на самъ день Св. Троица, сутреньта рано, прѣдъ да отидѫ на църква, дойдохѫ двама човѣци: единътъ Хаджи Петъръ, а другиятъ Хаджи — —, Котленци, които ми изговорихѫ: Да дойдешъ да отидемъ при Князьтъ, че те вика. Подобно и азъ станѫхъ, и съ тѣхъ заедно отидохме при Князьтъ. Като си сторихме обичаятъ, проговори Князьтъ:

Толкова пѫти дохаждахте, но радостлива вѣсть не ви дадохъ. Сега ви призовахъ да се разговоримъ и да се разумѣемъ. Защото азъ ходихъ на Вис. Порта, и везирътъ ми яви, че ирадéто забиколило всичѣ калеми, и стигнѫло до везирътъ; той го одобрилъ, но сега чакатъ само да явимъ мѣстото, че да го запишѫтъ и прѣдадѫтъ на Настоятелството.

Азъ: Знаете, че мѣстото е одобрено на Унъ-капанъ; и то е извѣстно на Портата.

Стефанаки: Добрѣ думате на Унъ-капанъ, но тамо не е благословно, защото тамо нѣма Християни, а ирадéто писува: гдѣто е християнска махала — тамо да бѫде.

Азъ: Вамъ е извѣстно, че него мѣсто купихме и 50000 гр. платка дадохме . . .

Стефанаки: Азъ за единъ часъ да ви земѫ паритѣ отъ Евреинътъ, като кажѫ на Султанътъ.

Азъ: Ваше Сиятелство, добрѣ знаете, че народътъ се е рѣшилъ за Унъ-капанъ, че е близу до тръгътъ...

Стефанаки: Гдѣто щѣмъ да забикаляме — на долу на гори — но да се трудите за Унъ-капанското мѣсто, гдѣто има джамия, противно е на политическитѣ закони. Но азъ което сѫмъ турнѫлъ на умътъ си за нашиятъ народъ, и което щѫ ви прѣдставиѫ, — ако има другъ нѣкой да го направи, — азъ да му цѣлунѫ и лѣвата и дѣсната рѫка. Ето азъ, за честь на българский народъ, посветихъ моятъ на Балата палатъ. Още какво има да кажешъ, като си векилинъ на народътъ?

Тогава азъ като му многолѣтствувахъ, рекохъ му:

Знаете добрѣ, Господине мой, че съмъ векилинъ отъ страната народна, но имамъ дългъ да испълниѫ, т. е. да имъ свиѫ.

Стефанаки: Да поздравите всичтѣ еснафи отъ моя страна; да имъ явите съ тойзи начинъ: Негова Свѣтлость, Князь Самски, Г. Богориди, на днешний день, въ който имамъ празникъ, во имя пресвятія Троице, подарихъ и посвятихъ домъ мой на българский народъ, да се въздигне многожеланний храмъ. Но пакъ повтарямъ, ако има нѣкой другъ родолюбецъ да пожертвува такава жъртва за народа си, азъ съмъ дълженъ да му се поклониѫ и пр. Така да възвѣстишъ народу.

Подобно и азъ почнѫхъ да слѣдвамъ еснафитѣ, да имъ вѣстиѫ на Князьтъ благодѣянието. Еснафитѣ се склонихѫ; но Александръ размѫти нѣколцина, и станѫхѫ на двѣ страни. Така азъ слѣдвахъ до 12 Юния.

На 13 Юния отидохъ при Патрикътъ съ единъ куражъ... и като влѣзохъ та му се поклонихъ, рекохъ му:

Ваше Светѣйшество, тая наша работа до кога ще се растака? — Ако ще се свърши, да се свърши, — ако ли не ще, да ни явите днесъ, — т. е. двѣ и двѣ правятъ четири, — такъвъ отвѣтъ искамъ. Защото, ако народътъ ми довѣрява, ето вече толкозъ години, сега, споредъ тая работа ме искарва лъжецъ.

Тогава Патрикътъ се налюти много, та скочи на нозѣ съ сърдито лице, и ми рече:

Ба!ази лъжецъ ли съмъ? Мене единъ народъ е избралъ за Патрикъ, и царьтъ ми е далъ нишанъ, че ти да ме правишъ лъжецъ! Това го кабулъ ни чинѫ.. И влѣзе въ спалнята си, а азъ го подирихъ та отидохъ при него и му рекохъ:

Ази не те думамъ лъжецъ. — но народа мене прави лъжъ. Ти недѣй се сърди, защото азъ, като дохождамъ тука, не те карамъ, неволно да идешъ и ни свършишъ работата, — а дохаждаме както чада при отца своего. Вие, ако отидете и ни свършите работата, ще ви познаваме за отецъ; ако ли немарите, каквото и до сега, тогава и ние си излѣзваме отъ дългътъ, и ще идемъ при истинниятъ си отецъ — Султанъ Абдулъ Меджида; на като си свършимъ работата, тогава никой Българинъ не ще ви познава за отецъ, но само Султана за царь, и за патрикъ да припознаваме. Ето жалбата ми до Султанътъ е готова—: гдѣто го прѣсрѣщнемъ, ще принаднемъ съ жалбата си и съ гласъ ще изговоримъ народното желание. Но послѣ хатъръ да ви не остане. Ние отъ грѣхътъ си излѣзваме. Ето сега ви исказахъ всичкото намѣрение на народътъ.

Патрикътъ: Че като дадете на Султанътъ жалба, тие пакъ при мене ще ѭ пратѭтъ.

Азъ: Ние като дадемъ на Султанътъ жалба и тя се прати пакъ тука, тогава вие пакъ ѭ простирайте, както сега, даже до двѣ години. . . .

Тогава Патрикътъ викнѫ протосингела, капу-огланина и писаря и имъ рече: земете г-на Николча въ протосинге-

лията и му докажете, вие, че работата е фтасала, защото азъ веке неможихъ да му докажѫ, че ми се растѫжи сърцето . . .

Като ме земахѫ въ другата храмина, дума писарьтъ: Азъ написахъ такрирьтъ; — дума капу-огланинътъ: азъ занесохъ такрирьтъ на Портата; ирадето се даде и забиколи калемитѣ; но работата се мае колкото за мѣстото; ето това да се опрѣдѣли.

Тогава рекохъ азъ:

Мили и драги ми братя, — помислете, като отъ Августъ 1847 съмъ почнѫлъ тая работа, иди-ела, иди-ела, ето сега имаме Юний 1849, като ставатъ равно двѣ години . . . и още кѫдѣ да ходиме?

А капу-огланинътъ рече: Но ето явно ви казахъ, че работата ви се свърши, — само напразно разгнѣвихте Патрикътъ.

Азъ: Патрикътъ само единъ пѫть се разгнѣви; а народътъ нашъ като винаги плаче . .? Насъ нѣма кой да ни окае!

Тогава рече писарьтъ:

Вие сте плакали, врѣме се минѫло, — не гледайте; но работата се свърши — това гледайте. И менѣ бакшишъ да дадете.

На сѫщий день, 13 Юний, отидохъ при Александра и му приказахъ що говори Князьтъ —: че си дари палатътъ на народа българский, и що говори Патрикътъ —: че работата е фтасала, но да бѫде въ християнска махала, и що говори народътъ —: че склоняватъ на Князовото мѣсто.

Тогава Александръ рече: Еснафитѣ дохождахѫ при мене и казахѫ, че не сѫ благодарни на Балата; за това ти запрѣщавамъ, да не дадете обѣщание на Князьтъ, защото азъ, какъ-какъ да е, ще свършѫ работата за еврейското мѣсто.

Азъ: Когато се обѣщавашъ да свършишъ работата за еврейското мѣсто, дай сега 330000 гроша, че тогава да застанемъ крѣпко, да искаме отъ Вис. Порта високо царско повеление и да прѣдставимъ, че мѣстото ни е готово.

Александръ: Да дадѫтъ еснафитѣ и търговцитѣ, че азъ послѣ ще дамъ.

Азъ: Ти не ли се обѣщава прѣдъ всичтѣ еснафи, че отъ никого пари нещешъ, но самъ ще дадешъ единъ милионъ да направимъ църквата? Не ли така се обѣщаваше, когато да ти правимъ книгитѣ? — Сега не трѣбва да давашъ милионъ, но само дай 50000, да дадемъ платката на Евреинътъ, споредъ както се обѣщахме, защото Евреинътъ припира. За сега платката, а за другитѣ да му дадемъ боно съ ваде та.

Александръ: Сега азъ не могѫ да дамъ; но да дадѫтъ еснафитѣ.

Азъ: Много пѫти ви съмъ казалъ, че еснафитѣ сѫ отъ Томовий родъ: доклѣ не видѭтъ, неповѣрувать — нити помощь даватъ. Но като да можешъ да земешъ отъ Портата праде, да го видѭтъ — или отъ Патрикътъ една книга милостинная, че тогава колкото пари искашъ, азъ да ти донесѫ. Но, безъ ни една бѣлѣжка, никой двѣ пари не дава. А пакъ ако искашъ да ти кажѫ право: ако и да поиска нѣкой отъ народътъ да даде пара, азъ го възбранявамъ, защото азъ съмъ, който ходѭ лично до Князьтъ, до Патрикътъ и до народа — двѣ години наредъ; — а че азъ не се увѣрихъ на твоитѣ думи, кадѣ ли народътъ ще повѣрва и помощь ще ти даде!

Александръ: Българетѣ не сѫ достойни пари напрѣдъ да дадѫтъ — и църквата имъ Богъ да ѭ прости!

Азъ: Недѣй дума: Богъ да ѭ прости. Защото народътъ като се е сподобилъ съ такъвъ благодѣтеленъ Царь, колкото църкви поиска, на царски животъ направа. Ето и Н. Сиятелство Князь Богориди, Господь да му подари леки старини! той отъ истинско родолюбие побуденъ, по-

светява си палатитѣ за да се сбѫдне народното желание, което и ще бѫде. Но вие думате: Богъ да иѭ прости . . .!

Александръ: Тя умрѣ вече. Богъ да иѭ прости! Само жалиѭ твоитѣ трудове двѣ-годишни, които сторихте за народно име.

Азъ: Когато църквата умъртвявате, дай ми тритѣ векиллимета, да разнесѫ на еснафитѣ печатитѣ, да имъ ги раздамъ и явиѭ, че църква нѣма вече да диримъ. Подобно на Патрикътъ и на Княза да явиѭ за тая случка.

Александръ: Така ще да направите. Но да дойдете подиръ 4 дена, да ви дадемъ печатитѣ.

Азъ: Ти ми дай сега печатитѣ да ги разнесемъ на народа и да имъ явимъ причината, че да се свърши окончателно тая работа, та да се успокоиѭ и азъ и да си сѣдиѭ на дюкянитѣ, да си гледамъ доходитѣ; защото доста ми е двѣ години да слѣдвамъ тази работа на-пусто. Както знаете, тука е Цариградъ. Человѣкъ за единъ день що потрошава! кѫдѣ ли за години! . . . като, сѣкидневно неможе безъ 3—5 човѣци да водиѭ подирѣ си, да имъ заплащамъ иждивението, — като пролазямъ Цариградъ на 4-тѣхъ му ѫглове —: въ зимно врѣме, снѣгъ, дъждъ, каль, вѣтъръ.., а лѣтно врѣме. — по тѣзи несносни горѣщини..! Но тѣзи трудове и тѣзи страдания сѫ на Бога явни и на народа извѣстни. Всичкитѣ сѫ пожертвувани за име народно. Но дайте ми сега печатитѣ да си отидѫ.

Но Александръ не ги даде, а рече:

Азъ ще ги раздамъ на народътъ.

Азъ: Тѣзи печати ти ще ги държишъ. . . Но тѣ ще сѫ дѣйствителни, ако съмъ азъ свидѣтель; обаче, ако азъ не ги почетѫ, да знаете, че ще сѫ сѫщото каквото бѣла, празна, непотрѣбна книга. Прощавайте и добро видѣние.

Тогава азъ разсѫдихъ, сѣднѫхъ и прочетохъ дѣйствията си, т. е. рекохъ въ себе си: Азъ отъ начало слѣдвамъ тая работа, ходиѭ до Патрикътъ, до Князьтъ и до народътъ;

що ми трѣбва да слушамъ нѣкого си! — И така като отворихъ списанието си отъ 1847, отъ Августа, и като прочетохъ всичкитѣ случки, та прѣтеглевахъ на Патрикътъ думитѣ, и на Князьтъ намѣрението, и на народътъ желанието, помолихъ се Богу, че отидохъ при Патрикътъ за да земѫ най-послѣденъ отговоръ.

И така отидохъ. При Патрикътъ се бѣше събралъ св. Синодъ. Като влѣзохъ и се поклонихъ, сѣднѫхъ на срѣдата, на единъ високъ столъ. Тогава Патрикътъ ме попита:

Какво имате, чадо?

Азъ: Ваше Светѣйшество, нѣмамъ друго да Ви кажѫ. — само дойдохъ да Ви попитамъ съ двѣ думи: нашата многожелаема работа, ако ѭ приематъ духовнитѣ и гражданскитѣ закони, да бѫде; или, ако не ѭ приемѫтъ, да не бѫде. Сега прочее искамъ окончателенъ, послѣденъ отговоръ.

Патрикътъ, като помълчѣ малко, обърнѫ се къмъ Кизикский митрополитъ, който му бѣ задумалъ изъ-тихо. по гърцки. Но колкото изъ-тайно и да си казвахѫ, все бѣхѫ по̀-свободни, като знаехѫ, че азъ гръцки языкъ не проумѣвамъ. Кизикский думаше на Патрикътъ, гледайте да се свърши тая работа по̀-скоро, защото врѣмената не сѫ врѣмена. А Патрикътъ му проговори: Не ли чухте. какво рече Реизъ-ефенди? — да бѫде, но въ християнска махала. Но тие искатъ на Унгъ-капанъ и се съединили съ Александра . . . И мѣстото противно и Александръ противенъ. Тамо не става, но въ християнска махала да стане.

Тогава Патрикътъ се възви къмъ мене и рече:

Чадо, да ти дадемъ послѣденъ отговоръ. Ето отъ днесъ да видите и купите мѣсто въ християнска махала. пакъ да ми сторите хаберъ, и. вѫтрѣ въ петь дни, ако ви не дадемъ ферманътъ, тогава да ме имате за най-доленъ човѣкъ. Богъ ми е вѣренъ, че отъ чисто сърце ви говорѭ.

Тогава отговори Кесарийский:

Ето и Княза дава си кѫщата на Балата. И нея да земете, най-добрѣ ще сторите.

Азъ: Ето повѣрвахъ и азъ, че ми дадохте отвѣтъ съ чисто сърце. Подобно и азъ щѫ прѣдставѭ на народа сѫщитѣ отвѣти, че които изберѫтъ тие да бѫдѫтъ, т. е. или да работимъ, или да се оставимъ.

И като се поклонихъ, излѣзохъ та калесахъ еснафитѣ, за да се съберѫтъ на 17 юния, да се разговоримъ и рѣшимъ работата. Слѣдвахъ до 17.

На 17 юния, като събрахъ еснафитѣ въ бахчата, до 66 души, почнѫхъ да имъ казвамъ историята отъ начало до край, т. е. работата гдѣ е, всичката, по слѣдующето:

Мили братя мои, вие мене като ме сторихте векилъ и ми дадохте пълновластие да дѣйствувамъ лично, колкото се вие надѣехте, азъ и отъ силата си пò-вече слѣдвахъ по работата. Но като нѣмаме нѣкоя аркà, мѫчно става. Ето сега да слушате добрѣ. Познавате Княза Самски, който е нашъ Българинъ и, по ревность отеческа подарява ни палатитѣ си на Балата, за да си въздигнемъ тамо църквата. А и за друго, той като е съ насъ, голѣма помощь и олесвение ще да видимъ отъ него, — отъ къмъ Портата и отъ къмъ великата църква. На Портата, първъ членъ той е; на вел. църква, миллетъ-башия той е; — роденъ въ балканскитѣ поли, въ Котелъ, достигнѫлъ е той стара възрасть; той е получилъ всичкитѣ граждански награждения, но сега ще оградн и душевнитѣ, т. е. сега той, като помогне намъ да си съградимъ многожелаемата църква, ще получи и наградението душевно, което е явно на всите, — освѣнъ другитѣ вече добрини, които сѫ тайни. Казвамъ ви, добрѣ да разсѫждавате думитѣ ни и да ми дадете отвѣтъ. Защото днесь е врѣмето, да си испълнимъ общото наше желание; днесъ е врѣмето, да си съградимъ за нашиятъ български народъ църква, каквато не е била

отъ создания Царь-града; днесъ е врѣмето, да се появимъ и ние Българетѣ въ Цариградъ прѣдъ другитѣ народи, т. е. каквото 72 язика, конто се намѣрватъ въ Цариградъ; днесъ е врѣмето, да положимъ началото, да приемемъ оглѣдалото на духовно и гражданско поприще; днесъ е врѣмето да познае Царьтъ, че има толкавъ, вѣренъ и знаменитъ народъ българский; днесъ е врѣмето да речемъ: Ти Господе Боже, Султана нашего възмо́жи, и той днесъ намъ да помо́же, и раетскитѣ ни правдини да изложи!

Тогава народътъ ржцѣ въсплеснжхж и съ радость изговорихж: Тебе Боже славимъ, и Султана нашего хвалимъ, и Княза благодаримъ зарадъ жертвата му! Да бжде съзиданието църковно на Князовитѣ палати! Той намъ подари царство земно, Богъ да подари нему царство небесно и блаженство безконечно! Така да занесете смиренно поклонение отъ наша народна страна Князу и отцу нашему! Да пристои той отечески, по̀-скоро да би видѣли и ние испълнено нашето горѣщо желание. — И така като се рѣши тази работа отидохъ при Александра, и му свихъ: Г. Александре, ти искашъ да положишъ църквата въ гробъ и думашъ: Богъ да я̂ прости. Обаче народътъ иска да я̂ воскреси, и така ме задължихж да прѣдамъ благодарностьта имъ Князу, та да се почне това священно дѣло. Но азъ дойдохъ да ви позовж да отидемъ заедно при Княза, за да му дадемъ одобрение и рѣшение на работата, та да се тури на дѣйствителенъ успѣхъ.

Но той, като не му бѣше угодно това рѣшение, не ми даде никакъвъ отвѣтъ и си останж въ дълбоки мисли.

На 18 юния земахъ двама души съ себе и отидохъ на Арнаутъ-кьой, при Князьтъ. Като му се поклонихъ, начнжхъ да му излагамъ, какво направи, на 17 число, съборътъ отъ еснафитѣ, какъ много се благодарихж и прѣмного многолѣтствувахж Султана и Н. Сиятелство. Найсетнѣ притурихъ: За всичката работа отъ Васъ се надѣ-

ваме да іѫ свършите похвално, и за народно име още да се потрудите.

Тогава отговори Князьтъ:

Е чадо, Богъ ми е вѣренъ, че чвърсто намѣрение, отъ чисто сърце, съмъ положилъ щото похвално и честно да се извърши това горѣщо народно желание; но вие да работите, колкото можете; да намѣрите попове, които да сѫ готови и достойни, та слѣдъ три дни да слѣзѭ на конакътъ; — пакъ ти да калесашъ еснафитѣ, т. е. прѣдставителитѣ да додѫтъ, че да се разговоримъ.

Слѣдъ това притури:

Има единъ человѣкъ, Българинъ, ако го знаете, Тома Абаджи-башиятъ; той е достоинъ человѣкъ; да земете и него въ обществото, защото е достоинъ человѣкъ. Така да поздравите вситѣ еснафи. Азъ щѫ дойдѫ на 22 число; да се намѣрите тамо на конакътъ.

Подобно и азъ, като му се поклонихъ, отидохме си съ голѣмо благодарение; возвѣстихъ всичко на рофетитѣ и събрахъ епитропитѣ.

На 22 юния дойде Князьтъ съ Кесарийский митрополитъ въ конакътъ на Балата, гдѣто бѣхъ вече събралъ епитропитѣ. И рече Беятъ:

Ето сега се испълни желанието на нашитѣ Българе. Но само да благодарите на Бога и да се молите за Султановий животъ. Да направимъ параклисъ въ гевгирьтъ, и ще получите щото желаете.

Тогава рече Кесарийский:

Гдѣ ви е кондиката?

Тогава азъ извадихъ кондиката новата, но прѣдисловието ѝ бѣше написано особно. Тогава рече Князьтъ:

Колкото за палатитѣ си що ги подарихъ, тѣхъ ще преминемъ върху стопанството на еснафитѣ; а на кондиката щѫ напишѫ още особна помощь. Колкото за самата кондика, да дойдешъ зарана самичъкъ на Арнаутъ-кьой;

имамъ да ти дамъ единъ планъ за надписътъ на кондиката.

Като си отиде Князьтъ, ние споредъ длъжностьта си посъвѣтвахме се колкото за подтвержденнето на работитѣ си, и се съгласихме еднодушно.

На 23 отидохъ при Князьтъ, който ми рече:

Азъ разгледахъ прѣдисловието на кондиката, но ми се видѣ като неблагословно написана. За това да дойдите на 25, за да ви дадемъ другъ планъ за написване. Обаче вие да се приготвите да поемнеме работата сигурно. Ето азъ щѫ пратѭ за Хаджи Стефана калфа, за да дойде и да се разговоримъ, та да видимъ съ кой начинъ да направимъ, по настоящемъ, единъ параклисъ на гевгирьтъ, който да се нарече — споредъ гражданскитѣ закони — „папазъеви“, а че послѣ да слѣдваме великата църква.

Подобно и азъ, като му многолѣтствувахъ, отидохъ си.

На 24 отидохъ при Патрикътъ и му прѣдставихъ случкитѣ, за всичко що направихъ, отъ какъ бѣхъ зелъ послѣдний му отговоръ. Той ме благослови и ми рече:

Ето, чадо, видѣ ли сега, какъ се свърши работата ви лесно? Гдѣ ви остахѫ вашитѣ неразсѫдни думи, щото ги думахте: че „Царьтъ дава, а вие не давате“?...

Азъ: Слугитѣ винаги съгрѣшаватъ, а господаритѣ прощаватъ.

Патрикътъ: Богъ да прости! Но вие да видите и си съставите Епитропия, за да почнете да дѣйствувате, защото работата ви прѣфтасва; при това да направите и се устроите споредъ законитѣ, които ще ви дадемъ да ги подтвердите.

Азъ си отидохъ.

На 25 Юния прати Князьтъ вѣсть, да отидѫ. Като отидохъ заварихъ и г. Тома. Тогава Князьтъ рече:

Да отидете и намѣрите хаджи Стефана Калфа, комуто да кажете да дойде при мене, да се разговоримъ за

параклисътъ, съ кой начинъ да го направимъ. Като свършите това, да отидете при Кесарийский, когото съмъ сторилъ Епитронъ отъ моя страна, и да му занесете Настоятелството, което да подпише Патрикътъ.

Подобно и ние станѫхме съ кирь-Тома, отидохме на зарихапата и намѣрихме Хаджи Стефана, комуто доставихме, защо го вика Князьтъ. Той се обѣща да иде.

Отидохме съ г. Тома при Кесарийский и му прѣдставихме Князовитѣ заповѣди. Тогава рече Кесарийский:

Да съберете прѣстоятелитѣ, за да ги познаѭ и заведѫ при Патрикътъ, за да ги напише и одобри той.

Подобно и азъ почнѫхъ да слѣдѭ еснафитѣ, та имъ прѣдставихъ случката отъ Князова страна, и рѣшението на работата, и заповѣдьта за Епитропията. Слѣдвахъ до 2 Юлия.

На 3 Юлия събрахме се вситѣ настоятели и отидохме при Кесарийский. А прѣдизбрахме за параклисътъ: да се посвяти на Св. Стефана. Отъ тамъ отидохме при Патрикътъ, да ни благослови и да ни запише имената. Като свършихме това, Патрикътъ рече:

Ще да направимъ една книга, която ще да съдържа законитѣ между Вел. Църква и българската, която да подтвердите. Че тогава да почнемъ да вършимъ работата.

Отъ 3 до 6 Юлия всѣкидневно бѣхме на патрихаиата; а като списахме законнитѣ книги и ги прѣведохме на български, прочетохме ги и видѣхме, че иматъ нѣкои разуми, които не бѣхѫ приятни. Споредъ това рѣшихме да съставимъ съборъ на ново-българската кѫща. И така почнѫхъ да слѣдвамъ и да призовавамъ рофетитѣ и търговцитѣ на събрание, — до 9 Юлия.

На 10 Юлия, като се събрахѫ рофети и търговци, позвахме и Александра; и като имъ прѣдставихме книгитѣ

отъ патриханата, прочетохѫ ги; но и тие не приемахѫ тѣзи разуми, що ги имаше вѫтрѣ. И така съ общо се отреди, да не правимъ сега закони за църквата, но като се направи църквата, тогава да се направѭтъ законни книги: а сега, да се направѭтъ само книгитѣ за Настоятелството, които да се разнесѫтъ по еснафитѣ и да се подпишѫтъ споредъ общата мисъль. Така се рѣши, да напише книгитѣ Александровътъ писарь. А като ги написахѫ, поехъ ги азъ, за да ги напечѣтѭ отъ рофетитѣ съ общитѣ печѣти. Но азъ като зехъ книгитѣ, — Съборътъ бѣше се вече разпърснѫлъ —, и като ги прочетохъ, — какво да видя! — то съвсѣмъ напротивъ писано, съ измама къмъ цѣлий Съборъ! т. е. Съборътъ бѣ рѣшилъ да се напишѫтъ имената на Прѣдстоятелитѣ, — а Александровиятъ писарь написалъ, че „съборно се разсудило, щото Александръ да е първий вождъ“ на тази работа, — а на епитропитѣ имената нѣма вътрѣ, споредъ както бѣ рѣшилъ Съборътъ... Тогава азъ, безъ да печѣтѭ писмата, почнѫхъ да слѣдвамъ до търговци и по рофети, т. е. да ги питамъ: въ Съборътъ какво се рѣши? не ли да се напишѫтъ писмата? — А тие ми отговарятъ: — писмата ще станѫтъ подтверждение на Настоятелството. Тогава имъ казвамъ, че писмата не пишѫтъ подтверждението на епитропитѣ, а пишѫтъ Александра вождъ на тая работа. Тогава почнѫхѫ и търговци и еснафи да се удивляватъ на Александровитѣ ласкателства. защото се помѫчи да върже очитѣ и ушитѣ на 170 лица, отъ които бѣше съставенъ Съборътъ.

Слѣдвахъ до 14 Юлия, и се рѣши да напишемъ други писма.

На 15 отидохме да му явимъ причината (не на Князьтъ ли? *Прѣписвачьтъ*).

На 16 идохме до Кесарийский, и му евихме, какъ тѣзи книги не се приехѫ отъ народътъ, но че други ще да спишемъ. А Кесарийский рече;

Твърдѣ добрѣ. Обаче като ги спишете, да ми ги явите.

На 17 Юлия написахме два подобни записа т. е. векиллимета за общо-избраното Настоятелство, и почнѫхъ да слѣдвамъ рофетитѣ за да ги подписвамъ. Слѣдвахъ до 8 Августа.

Но на 25 и на 27 Юлия ходихъ до Князьтъ.
И на 3 и 6 Авг. ходихъ до Князьтъ.

Край.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

НАШИТѢ ДѢДИ

(Боянъ магёсникътъ, Попъ Богумилъ).

Отъ автора на Suspiria de Profundis.

(Продължение отъ кн. X.).

II.

„ПОПЪ БОГУМИЛЪ" (ПСАЛМИ И ПРИТЧИ).

Къмъ читательтѣ.

Въ избора на единъ планъ за *Нашитѣ Дѣди*, намъ се видѣ твърдѣ умѣстно да прѣдставимъ свѣтлѣйшитѣ и високославни лица на *Бояна* и *Богумила* въ нѣколко исторически *Баллади*. Но ако фантастический ликъ на Бояна Магесника може да се характеризира въ вишеречената поетическа форма, — за строгата и апокалиптическа личность на Попъ Богумила сѫ нуждни по̀-широки кадри. Ние измѣнихме слѣдователно планътъ си и се опитахме да очъртаемъ, въ цѣлъ единъ редъ гимни и притчи, вѣроучението и пастирската въсторженность на знаменитий български първосвещенникъ и реформаторъ.

X. —

Господину Петру Генчеву, посвещавамъ настоящитѣ страници. — X.

I.

О ти, когото никой не смѣй да славослови,
Ти който безъ Олтарь си, и безъ жреци и волхви,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На мойтѣ окаянства творецъ единственъ ти си!

О Царю на нощитѣ, Владѣтелю подземний,
О ти, на всѣко слънце съперниче всевѣчний,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На мойтѣ окаянства творецъ единственъ ти си!

Ти който горделиво отказа да слугувашъ,
И противъ Бога всички злотворници бунтувашъ.

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На мойтѣ окаянства единственъ творецъ ти си!

О ти, комуто ликътъ съ дѣвически черти е,
Ти който викашъ блудний при тебе да се крие,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На мойтѣ окаянства единственъ творецъ ти си!

Ти който буйни страсти полагашъ ни въ сърцето,
И послѣ съ грозни бръчки чъртаешъ на лицето,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На мойтѣ окаянства единственъ творецъ ти си!

Ти който украшавашъ долинитѣ съ цвѣтята,
И тигърски въздишки истъргвашъ отъ жената,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На мойтѣ окаянства творецъ единственъ ти си!

Ти който нови сласти отъ часъ на часъ създавашъ,
На лепричавий даже осмивка сладка давашъ,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На мойтѣ окаянства творецъ единственъ ти си!

Ти който пѣешъ гимни за своя честь и слава,
Прѣдъ тебъ когато грѣшний обезоржженъ пада,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На мойтѣ окаянства единственъ творецъ ти си!

Ти който давашъ знанье за злото и доброто,
Къмъ всичко забранено привличашъ ни окото,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На мойтѣ окаянства единственъ творецъ ти си!

Ти който само дебнишъ минута за побѣда,
Мислительтъ когато челото си навежда,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На мойтѣ окаянства единственъ творецъ ти си!

Ти който ни обаждашъ въ кои гори далечни
Създательтъ заровилъ е камъни безцѣнни,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На моитѣ окаянства единственъ творецъ ти си!

Ти който миренъ погледъ на всѣкий влъхва давашъ,
Догдѣто падне мъртъвъ всегда го придружавашъ,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На моитѣ окаянства единственъ творецъ ти си!

Ти който съ було тайно, прѣдъ наш'тѣ слаби ноги,
Закривашъ всички бездни и пропасти дълбоки,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На моитѣ окаянства творецъ единственъ ти си!

Ти който, за да може да се потжпква слабий,
Тиранина научи оржжия да прави,

Сатанъ, о Духъ нечистий,
На моитѣ окаянства творецъ единственъ ти си!

* *

Проклинямъ те, о Демонъ, и тамо въ небесата,
Кждѣто си царувалъ, щастливъ и горделивъ,
И тука на земята, и въ дъното на Ада,
Кждѣто мълчеливо мечтаешъ, зълъ и дивъ!

II.

Сега вечь разбирамъ, че нашитѣ мисли
Сж суетни сѣнки и праздни мечти,
Че въ Тебе се сливатъ свѣтовнитѣ сили,
Че Првъвъ и Послѣденъ, о Боже, си Ти!

Сега вечь разбирамъ, че наш'тѣ надѣжди,
Че нашитѣ земни дѣла и борби,
Че наш'та Наука, че наш'тѣ побѣди,
Прѣдъ Твойто величье сж прахъ и тьми!

Че Ти само, Творче, създавашъ, владѣешъ,
На сѣкоя тайна знашъ извора гдѣ-й,
Че вънъ отъ Врѣмето Ти само живѣешъ,
Че моцното Слънце за Тебъ само грѣй!

Че всичко за Тебъ е, понеже отъ Тебъ е,
Че Ти само билъ си, ще бждешъ, и си

Духътъ на Душитѣ и на Свѣтоветѣ,
Че всѣкой лучь иде отъ Твойтѣ зари!

Разбирамъ, о Творче, ний колко сме малки
Въ безкрайний Миръ видимъ, въ невидимий свѣтъ,
Разбирамъ, че наш'тѣ сѫдбини сѫ кратки,
Че Ти си Всевѣченъ, Всемѫдъръ, Всесвятъ!

Кат' слабичка вѣтва человѣкъ се привива,
Когато безъ Тебе въ живота върви,
Безъ Тебе свѣтътъ е безплодна пустиня,
И днитѣ безъ Тебе за насъ сѫ нощи!

Когато се смѣси въ свѣтовната гимна
Плачътъ на человѣка, тогазъ, Творче мой,
Върху му Ти щедро простирашъ дѣсница
И давашъ му щастье, утѣха, покой!

* *

Ти си Този що прощава,
Ти си Господъ, Ти си Богъ,
Ти си Този що наказва, —
Богъ Всеблагъ, и Господъ строгъ!

Ти си Този все що може,
Ти си този все що знай,
Всички сили въ Тебъ сѫ, Боже,
Само Твойта воля трай!

Ти си Този вредъ що глѣда,
Въ сѫщий мигъ си навсѫдѣ,
Безпрѣдѣлната Вселенна
Е подъ Столътъ Ти зрънце!

Ти Баща си на бащитѣ,
И на всѣкий духъ срѣда,
Небесата и звѣздитѣ
Плодъ на твойта сѫ рѫка!

Бѫдѫщностьта Ти обръщашъ
Въ минѫло и въ старини,
Творче мой, и Ти разгръщашъ
Книгата на вси Сѫдби!

* *

Къмъ Тебе прибѣгвамъ, и въ Тебѣ се надѣвамъ,
Принасямъ Ти въ жертва
Въ душата си сичко каквото намѣрвамъ
Достойно за Тебя!

И Тебѣ исповѣдвамъ, и Тебѣ само пѣѭ
Господни Псалми,
И Тебе ще славѭ, и въ Тебѣ ще живѣѭ,
Отче мой добрий!

И всѣка въздишка изъ мойта утроба
Ще бѫде Молитва,
Догдѣто день доде, о Блаже, прѣзъ гроба
До Тебе да стигна!

* *

Прѣдпазвай ме, Творче, отъ слѣпи сѫжденья,
Отъ луди мечти,
Прѣдпазвай ме, Боже, отъ лоши видѣнья,
Отъ Духове зли!

Когато навеждамъ лице подъ товара
На тежката скърбь,
Когато нещастье кат' молния пада
На слабий ми гърбъ,

Умътъ ми когато се спрѣ върху Злото
И пита защо е създадено то,
Когато въ съблазни ми пада окото
И търси да гледа прѣзъ твойто око,

Когато оплаквамъ чловѣшката слабость,
Чловѣшкитѣ язви и горчевини, —
И питамъ що станѫ блаженната родость
На наш'тѣ баща,

Когато поглеждамъ надирѣ, и виждамъ
Изгубений Рай,
Блаженството търсѭ навредъ, и разбирамъ,
Че всичко минува, че нищо не трай,

Прѣдпазвай ме, Спасе, отъ слѣпи сѫжденья
Отъ луди мечти,
Прѣдпазвай ме, Творче, отъ лоши видѣнья,
Отъ Духови зли!

III.

Притчи.

Свѣтътъ — отворена е книга,
И всѣкой може да успѣе
По нѣщо въ нея да прочита,
И нѣщичко да разумѣе..

Но онзи впълно я разбира,
Добрѣ да я тълкува знай, —
Неявни знаци който вижда
На всѣкий листъ, отъ край до край..

Не стига само да прочиташъ, —
И слѣпий знае да чете:
Учи се думи да намирашъ
Между самитѣ редовце...

Чети наопако въ сърдцата,
Избръщай буквитѣ, рови; —
Търси онуй което бѣга,
Отъ голий погледъ се бои..

И съ пръстъ похващай всѣко дѣло,
Разглеждай всѣка речь на свѣщь,
Търси срамътъ на всѣко чело
И сѣнката задъ всѣка вещь...

* * *

Жената ражда человѣка, —
Но да ли тя го ражда голъ?
О, да ли всѣка майка тежка
Съзнава свойта страшна ролъ?

Жената дава плъть и кости
На отрока новорожденъ, —
Но той всегда съ себе носи
Сѫдбата си на бѣлий день...

И както сѣнката ни ходи,
Кѫдѣто идимъ, подиръ насъ,
Сѫдбата ни така на гони,
Отъ първий ни до дирний часъ!..

* * *

Спи спокойно, отрокъ милий,
Юнецъ още нероденъ,
Спи всевѣчно въ мойтѣ сили,
Спи, о духъ невъплотенъ!

Земна форма, видъ веществен,
Сѫ вериги, чадо мой,
Спи въ незнайний миръ божественъ,
Въ непрѣкъсваний покой!

Кръвь и плъть, обемъ, пространство,
Черъ затворъ сѫ, тежъкъ мракъ,
Врѣменното е злощастно —
Спи въ баща си, ангелъ благъ!

Спи въ сърцето ми, въ умътъ ми,
Спи въ гѫрдитѣ ми до край,
Живитѣ сѫ, чадо, смъртни,
Нищо въ живий свѣтъ не трай!

До-ще часъ и ще огаснатъ
Въ менъ умътъ и мисъльта, —
Нерожденнитѣ не падатъ
Никога въ таквазъ тъма!..

* * *

Чловѣшкий умъ и воля трѣба
На здрава почва да допрѫтъ,
За да въздигнѫтъ трайна сграда,
И бѫдѫще да създадѫтъ.

И нѣма ли подобна почва, —
Безплоденъ е чловѣшкий духъ,
И всѣка сила е безплодна,
— Чловѣкъ е коренъ гнилъ и сухъ!

Бащи, дѣца, гответе почва,
И расчистете навсѫдѣ,
Защото ново врѣме почна,
И трѣба вече да се сѣй...

* * *

Безстрашенъ, тихъ и хладнокръвенъ,
Върви по пѫтя си, върви,
И съ свѣтска опитность испълненъ
Лицето право си носи.

Бѫди мравка невъзмутима,
Бѫди орелъ неустрашимъ,
Бѫди пчела неуморима,
— И пакъ си спомняй че си димъ!

Припомняй си че си явленье
Минутно въ безконечний вѣкъ, —
И всѣкога търси спасенье
Въ мисъльта че си чловѣкъ!

* * *

Злината и Срамътъ пѫтувахѫ съдружно.
Срамътъ, лѣнивъ и слабъ, и малко нѣщо хромъ,
Поспираше се вредъ, попъшкваше си глухо,
Запитваше дали наблизо има домъ.

Но бърза кат' стрѣла и пъргава, Злината
Започнѫ да ругай злощастний си другарь,
Остави го — подирь като му взѣ нѣщата,
И се подпѫти къмъ не знаѭ кой пазарь . .

Тогази бѣдний Срамъ, отчаянъ, босъ, безъ дрѣха,
На чуждо мѣсто, самъ, повлече се назадъ;
Но Добрината го случайно негдѣ срѣщна,
Подаде му рѫка, прибра го като братъ.

IV.

Духътъ на доброто.

Триста вѣка те преслѣдвамъ,
Триста вѣка те зовѫ,
И лицето си навеждамъ
Къмъ безмолвната земя,

Триста вѣка славословиѫ
Твойто име навсѫдѣ,

И всегда безъ тебе ходѭ
Подъ безмолвното небе,

Гдѣ си, о Добро, кѫдѣ си?.
Срѣдъ чловѣшкитѣ мечти,
Гдѣ сѫ твойтѣ тайни вѣчни,
Твойтѣ вѣчни свѣтлини?.

Твоя гласъ да чуѭ искамъ,
Тебъ да срѣщнѫ и съзрѫ,
О Добро! Къмъ тебе тичамъ,
Тебъ всегда боготворѭ!

Върху всѣкоя Голгота,
Всѣкий страждущъ мѫченикъ
Ми говори и припомва
Сѐ за Тебъ, о Духъ Великъ!

Духътъ на Доброто викатъ
Вси левити и пѣвци,
И ржцѣтѣ си повдигатъ
Къмъ небеснитѣ зари!

Чакамъ, чакамъ триста вѣка,
Днесъ както на първий день,
Но до тоя часъ те нѣма,
Бѣгашъ, бѣгашъ ти прѣдъ менъ!

Триста вѣка колѣничамъ
Въ твоя храмъ благословенъ,
Въ тебъ да се пречистѭ искамъ,
Днесь както на първий день!

*

Тъй мълви, и тъй въздиша
Бѣдний человѣшки родъ,
И подиръ Доброто тича,
Съ бързъ и безпреривенъ ходъ.

И до дирнята въздишка,
На послѣдний человѣкъ,
Тъй всегда ще се изпизва
Всѣкий вѣкъ слѣдъ всѣкий вѣкъ..

I.

МАЙСКАТА ЦАРИЦА.[1])

(Преводъ отъ Английски).

Събуди ме рано, мамо,
Раничко ме разбуди,
Сутра ще за мен' да бѫде
Най-веститъ и веселъ день.
Азъ го чакамъ с' нетърпѣнье,
Щешъ ли ме повѣрва ти,
Мойтѣ дружки Май Царица
Сутра мене щѫтъ избрà.

Казватъ има много мòми
Тукъ по нашитѣ страни,
Съ вити вѣжди, черни очи,
Съ хубость нѣжна — красоти;
Но нѣмало хубавица
Друга втора кат' Алица,
Та за туй на Май Царица
Сутра мене щѫтъ избра.

Събуди ме, разбуди ме,
Азъ дълбоко спѭ, ти знашъ;
Рано трѣбва ми да станѫ,
Цвѣтье да си наберѫ
И отъ цвѣтье буйни китки
И вѣнци да оплетѫ,
Че другарки Май Царица
Сутра мене щѫтъ избра.

Като идехъ отъ разходка,
Видѣхъ Робинъ, че стои
Тамъ умисленъ при рѣката
Подъ елховото дърво.

---

[1]) Отъ Английский поетъ Алфредъ Тенисонъ. Това стихотворение се счита едно отъ най-хубавитѣ му. То е въ три части: Майската Царица, прѣдъ Новата Година и Край или по̀-добрѣ Прѣдъ Смъртьта. На Български сѫществува прѣводътъ само на двѣтѣ първи части отъ И. Вазова, който го е прѣвелъ ритмовано отъ Руски прѣводъ. И. П. С.

Вчера азъ го стрѣлнѫхъ с' погледъ,
Той за туй ще е мечталъ,
Каква радость! Май Царица
Сутра мене щѫтъ избра.

Минѫхъ тичишкомъ край него,
Бѣхъ все въ бѣло облѣкло,
Горска нѣкой самодива
Той на вѣрно ме'й сторилъ;
Азъ му нищо непродумахъ,
С'зло съмъ, кaзватъ ми, сърдце,
Все едно — на Май Царица
Сутра мене щѫтъ избра.

Казватъ, той ме страстно люби
Нека бѫде — мен' що е?
Има толкозъ други момци
Нѣкой пакъ ще мене зе.
Ази никакъ се не грижѫ,
Хубава съмъ и добра,
Та за туй на Май Царица
Сутра мене щѫтъ избра.

И отъ вси страни ще додѫтъ
Отборъ момци и моми,
Да празнуватъ този праздникъ —
Майски день на пролѣтьта;
Искамъ, мамо, ти да бѫдешъ
С' Еффа, моята сестра,
Гдѣ другарки Май Царица
Сутра мене щѫтъ избра.

Тамъ зелената морава
И храстливитѣ хълми
Диво цвѣтье окрашава,
И зефирътъ на вълми
Благовонна меризь сладка
Вредомъ праща в' въздухъ чистъ,
Гдѣ другарки Май Царица
Сутра мене щѫтъ избра.

Тихий вѣтъръ по полето
Вѣй, развѣва въ нощь трѣви.

Свѣтло свѣтятъ по небето
Хиляди безъ брой звѣзди;
Ясенъ день ще бѫде заранъ
Хубавъ, веселъ и красивъ,
Въ който, мамо, Май Царица
Сутра мене щѫтъ избра.

Цѣлата долина, мамо,
С' цвѣтъ, зелено ще блѣсти,
И рѣкичката сребрива
Тихо ще тече, шуми;
Всичко весело ще бѫде —
И долина и гора —
Тамо гдѣто Май Царица
Сутра мене щѫтъ избра.

Събуди ме рано, мамо,
Раничко ме разбуди,
Сутра ще за мен' да бѫде
Най-честитъ и веселъ день.
Азъ го чакамъ с' нетърпѣнье,
Щешъ ли ме повѣрва ти,
Мойтѣ дружки Май Царица
Сутра мене щѫтъ избра.

II.

ПРѢДЪ НОВАТА ГОДИНА.

Събуди ме сутра, мамо.
Раничко ме разбуди,
Искамъ слънчице да видя,
Какъ изгрѣва на Василъ,
Какъ земята освѣтлѣва
За послѣденъ може пѫть,
Че тогазъ да ме заровятъ
Въ тъменъ, хладенъ, черенъ гробъ.

Видѣхъ слънце какъ залѣзе
Тази вечеръ задъ гори,
То остави въ мракъ слѣдъ себе
Дни, години — вси злати!

Нова е година утрѣ,
Но не ще да могѫ вечь
Цвѣте росно по полето,
Листъ да видѭ отдалечь.

Помнишъ, помнишъ, мила мамо.
Минѫлиятъ мѣсецъ Май,
Какъ подъ глогътъ ме избрахѫ
И с'вѣнци отъ свѣтълъ цвѣтъ
Май Царица увѣнчахѫ?
Какъ блѣдавата луна,
Га на Истокъ се подаде,
Насъ завари на хоро́?

Нѣма вече цвѣтъ по поле,
На прозорци паднѫлъ ледъ;
Слънце пакъ догдѣ изгрѣе
И стопи снѣгътъ на вредъ,
Доръ кокиче бѣло цъвне,
Жива искамъ в'този свѣтъ
Азъ да бѫдѫ, че тогава
Нека склопятъ се очи.

Гаргитѣ ще грачатъ, мамо,
На високитѣ елхи,
Чучулигитѣ ще срѣщатъ
Слънце ярко в'висоти,
Лѣстовички пакъ ще дойдѫтъ
Га настанѫтъ ясни дни; —
Но, горкана! въ гробъ тогази
Мойто тѣло ще лежи.

Доръ клепало не запѣло
В'сутринната тишина;
Мамо, дори в'цѣло село
Всичко още сладко спи, —
Щомъ си слънцето изгрѣе
Рано в'ранни ми зори,
То на моя гробъ ще кръста
Най-напрѣдъ да позлати.

Га цвѣтьята пакъ си цьвнѫтъ
В'пролѣтнитѣ свѣтли дни,

Нѣма, мамо, да ме видишъ
Вечеръ в'гиздави поля,
Гдѣ луната се усмива
Надъ води, гори, листье,
Вѣтъръ хладенъ гдѣ приспива
Всичко буйно що расте.

Мамо, молѭ, ископайте,
Моя гробъ студенъ, дълбокъ,
И ме в'него закопайте
Тамо подъ трънливий глогъ.
Идвай, идвай често, мамо,
Мойтѣ кости гдѣ лежѫтъ,
Азъ ще чувамъ твойтѣ стѫпки,
Щомъ до гробътъ приближѫтъ.

Азъ съмъ била своенравна,
Майко мила, ти прости,
И, прѣди да си отидѫ,
Сладичко ме цалуни.
Ти ще тѫжишъ, ти ще плачешъ,
Но недѣй се кахѫри,
Имашъ друго мило чадо,
Него нѣжно ти люби.

Ако могѫ пакъ ще додѫ
Твойто либаво лице
Да поглеждамъ; но ти, майко,
Нѣма чуешъ моя гласъ,
И, макаръ далечъ у в'гроба,
Честичко ще съмъ при тебъ,
И ще чувамъ всяка дума
Що на мене ти речешъ.

Лека нощь, мамо! И когато
Вѣчно кажѫ лека нощь,
И когато менъ изъ прага
На носило изнесѫтъ,
Не оставай Ефа, мамо,
Моя гробъ да приближи,
Доръ трѣвица не порастне,
Цвѣтье цъвне надъ грѫди.

Нѣма вече у в'градина
Да копаѭ, да садѭ;
Но речи на Еффа, мамо,
Га ма вече нѣма тукъ,
Нека тя реди, копае —
Нека спомня все за мен',
Га полива жълта ружа,
Бѣлъ трандафелъ, карамфилъ.

Лека нощь, мамо, лека нощь!
Сутра раничко стани;
Цѣла нощь лежѫ азъ буднѫ
Но задрѣмвамъ си в'зори,
Искамъ слънчице да видѭ
Какъ изгрѣва на Василъ —
Събуди ме рано, мамо,
Раничко ме разбуди.

III.

КРАЙ.

Мислехъ, вѣрвахъ, че до сега
Щехъ да бѫдѫ мъртва в'гробъ,
Ето жива съмъ и чювамъ
В'поле агнето катъ блѣй.
Колко тѫжно мене бѣше
Рано, помнѭ, на Василъ
Да умрѫ прѣди кокиче —
Тъменуга днесь цъвти.

Тъменуго, тъменужке,
Колко сладостна си ти!
Но за мене що немогѫ
Да се дигнѫ отъ легло,
По е сладъкъ гласъ на агне,
По е сладъкъ пъстрий цвѣтъ,
По е сладка вредъ земята
Най е сладка, о, смъртьта.

Най-напрѣдъ ми бѣше мѫчно
Да оставѭ този свѣтъ,

А сега ми'й двойно мѫчно
Да останѫ още тукъ.
Воля божья, нека бѫде
Скоро до ще моя редъ,
Наший попъ при мен' дохожда
И ми чете с'тѫженъ гласъ.

. . . .

Азъ не чухъ да вие куче,
Ни трѫбата на смъртьта;
Не, по-сладъкъ гласъ то бѣше
Чухъ в'нощьта прѣди зори;
Но, ела при мене, мамо,
Дай, рѫката ми хвани,
Нека Ефѳа сѣдне тука,
Азъ ще ви раскажѫ все.

Бѣше сутринъ, в'Мартъ сурова,
Чухъ на ангели гласътъ,
Тъкмо г'а луната блѣдна
Тамо задъ гори се скри;
Мракъ тогазъ покри земята,
Вѣтъръ силно заехте
И зашепнѫхѫ листята
Доло с'рѣчнитѣ води.

Будна азъ лежехъ в'леглото
Видѣхъ какъ сѣдите вий
С'Ефѳа двама вѫтрѣ в'кѫщи
Тамъ когато азъ не бѣхъ;
Богу молихъ се за вази
Отъ сърдце, душа и умъ —
Чухъ отъ небо азъ тогази
Сладки пѣсни — гласове.

Тъй ми се приструва, казвахъ,
Тихомъ мълкомъ слушахъ пакъ,
Чухъ тогази нѣкой дума —
Думитѣ му неразбрахъ.
Трѣпнѫ сърдце, умъ се стреснѫ,
Мене страхъ голѣмъ обзе, —
Пакъ отъ небо чухъ онѣзи
Сладки пѣсни — гласове.

Вне спите, ази рекохъ,
Туй за мен' е — не за васъ,
Ако три го чуѭ пѫти,
То показва нѣкой знакъ.
Мамо, трижъ се туй повтори,
Чухъ го ясно със' уши;
То е знакъ, че азъ ще идѫ
Скоро, скоро в'небеса.

Ти тогазъ кажи на Робинъ,
Че отъ мене по-добра
Ще намѣри да го люби
С' ней да бѫде по-честитъ.
Жива ако бѣхъ, на вѣрно
Бихъ го зела за съпругъ,
Но сега е вече кѫсно,
Догорѣла'й мойта свѣщь.

О, виждъ, слънце се подава,
Свѣтватъ небо и земля,
Сто полета то огрѣва
И стотѣхъ ги ази знамъ.
В'тѣхъ ще вече менъ да нѣма
Тамо нека то си грѣй,
Тамъ цвѣтята буйни диви
Сѫ за други — не за мен'.

Но, не е ли, мамо, странно
Таз' душа що диша тукъ
Този день прѣди да мине
Чакъ задъ слънце ще лѣти?
Нѣма вече да се върне,
Ще остави този свѣтъ;
Ахъ живота, мамо, що е?
— Той е нищо, той е сънь.

Вѣчно, вѣчно азъ ще идѫ
Тамъ прѣдъ божия прѣстолъ
Да му пѣѭ сладки пѣсни,
Мамо, с'ангелитѣ въ рай;
Васъ ще чакамъ тамо с'Еффа
Горѣ на небесний свѣтъ,
Гдѣ тѫга и скърбъ прѣставатъ,
Гдѣто всичко е въ покой.

Иванъ П. Славейковъ.

НАРОДНИ ПѢСНИ И ПРИКАЗКИ. [1]

(По Търнский говоръ).

Съобщава П. Байкушевъ.

Къко су се побунили Бугарите.

А кой се първо замучили?
— Търновчанье, честита им мàкя. —
Ни мѝслимо, брате, от скòро е;
Еве трѝесе вече годѝне,
Къкò су си комитлѫк подѝгли,
Под земня су мазета копàли,
Та су крием скупщину збирàли,
Къко туреко царство да порýшу,
Та едън су други заклъниняли:
Никой никому зло да не помѝсли,
На Турчина мил да се не чини,
Едън други да се не клевèту.
Най си с' Турци беглиджѝе бе'а,
Децата им у Русию уче.
Здигнýше се петнáесе сéла:
Гáбровчáнье и Дреновичáнье,
Шѝпковчанье и Пирдопичáнье,
Копрѝвщица и Панагюрѝще,
Батáкчанье и Перущичанье,
Брацѝгово и Пещеричáнье,
Черпáнчанье и Ени-Заáрци,

---

[1]) Обнародваната тукъ пѣсень и приказка сѫ извлѣчени отъ единъ сборникъ, въ който има 35 разни народни пѣсни и 4 приказки, придружени съ пояснителни бѣлѣжки за езика и за нѣкои особенности на Търнското нарѣчие. Събирачътъ на тие народни умотворения, г. П. Байкушевъ, е положилъ старание за да ги запише тъй, както тѣ се изговарятъ отъ народа. Освѣнъ езикословното значение на тоя материялъ за запознавание съ Търнский говоръ, за който, до колкото знаемъ, нѣма нѣщо обнародвано въ издаденитѣ до сега сборници и други списания, читательетѣ ще видѭтъ въ обнародваната тукъ пѣсень и народното осѣщанье, понятия и оцѣнение на послѣдньото събитие за освобождението на България. *Бѣл. Ред.*

Ески-За'áра и Сливничáнье,
Карловчáнье и Каловерчáнье. [1])
'Се су еднý думу послушáли,
Та излéзну бугарски доброволци:
'Се момчéта по едън на мáкя,
'Се момчéта млади учитéлье,
Сво си дóбро свóе прежалéше,
'Ижéте [3]) си пýсте оставíше.
Собрáше се педесé 'иляда,
Излезóше на Шипка Балкáна,
Копрíщица гьенелар [3]) излáва.
Дървени су тóпове правíли,
'Се од дърво — од дíву черешу,
Железни су òбручи турали,
Та су турско царство размирíли.
Бог да бие Турци и Помаци,
Селата им рéдом попалíше,
По три дéца на маждрак турáли.
Доброволци низ Балкан гледáю,
Тай тóва си нищо не жалéю,
За народъ че кърви да си лíю,
Да с' избáви бугарска правдíна.
Тък се върну силан 'Ѫвуз пáша
И по ньéга турски Сулман пáша,
Та дойдóше на Батак и село.
Ка дойдóше на Батак и село,
Батакчанье за три дньи се бíше,
Пай се тъгáй черквата искрише.
Пашáта им от пóлье зборýе:
„Ьол, кузум, редом Батакчáнье,
Що видосте лоше од Турчíна?
А коньи се, кузум, ода'áсте,
Ваше царство наше е пó-малко,
Не бунéте, вредом не гьинéте,
У сред земию кавга не чинéте,
Предайте се, кузум, че ви простим.“

---

[1]) Въ Търнско, както и въ пó-голѣмата часть на Западна България, буквата *ф* се изговаря като *в*: Каловеръ, Совия, интове. 'Ѫвузъ — вмѣсто Калоферъ, София, интофе, Хѫфувъ и пр. *Б. Ред.*

[2]) Хижитѣ, колибитѣ. *Б. Ред.*

[3]) Генералъ.

— „А честити силен 'Жвуз пашо!
Главе дамо, инáт не давàмо:
Църквите ни Черкьезье обраше,
Законо се намо поразýва;
Че гьинемо, не се предавáмо,
Че избавимо бугарску правдину.“
Па се бише и йоще за три дньи,
Пай църквуту не мóже да строше,
Пай със зайтин църкву усипаше,
Зайтинът óгън накладòше,
Тъгáй су се самоопредали.
Перущúцу село изгорúше;
Къга ошли Ески-За'áре,
Собрали се вредом свещевнúци,
Собрали се вредом чорбаджúе,
Пашата ги тъга судúше:
„Аьол, кузум, вредом чорбаджúе!
Що видóсте лоше йот цàар,
Та буните, аьол, у сред земню,
Че гьинете млади и зелени,
Кажете ми де сѫ кумитете.“
А раята на пáшу сборýе:
„А чуеш ли турски 'Жвуз пашо!
У теб сабля, а на нас 'у главе,
Сам си буниш, сам си задируеш;
Не знаемо, н' има що да кажем',
Що сакате, не давамо ли ви?
Що е царско, не смо ли платили?
Та буните, комите правите?“
Ка излезе проклето цигáнче:
— „А, бре, турски силен 'Жвуз пашо!
Ей комите на Шипка Балкана
Собрали се девéдесе 'илляд,
Чекаю ви з' дървéни топове:
Од кантаре кьияци збирали,
Наместа су гюлета левáли,
Та че твóе царство да преюзну.“
Тъгай паша със войску отиде,
Тъгай су се на юриш удрúли . . . . .
Доста су се ядни подържали,
'Се се бише за недéлю дъна.

Лели́ си е цело турско царство,
Оделели на доброволците:
Изгьинули четирес пет 'иляд,
Четиресе и пет побегнули
У росиска зе́мня честито́ме,
При честита Гурка гьенелара.
Три месеца талим су учили,
Пай отиду Петробрука града,
Писму пишу, Александри прату:
— „Александре, Николай' сине!
Избави ни, ако Бога знаеш."
Ошло пи́смо кралю Александру,
Кралье това нищо не веру́е.
Друго писмо комите писа́ли:
— „Избави ни, живота ти тво́йга!
Черкьезье ни църквите обра́ше,
Законо ни вредом потъпка́ше,
Жени́те ни вредом осрамише,
Децата ни вредом изгубише;
Сво си до́бро вредом прежале́мо,
Не давамо нашуту правди́ну.
На тебе смо етим[1]) останули,
Ти че наша де́ца да избавиш".
Ошло друго писмо Александри,
Пай им Кралье това не веру́е.
Трекьо писмо комите писую,
Од лице си кърви насъдрали,
Та су писмо у кърв умършкали:
„Александре, честити на земню!
Избави ни, ако Бога знаеш;
Ако не́чеш нас да ни избавиш,
Ти изле́зни од гра́да на по́лье,
Да си видиш вредом комите́те,
Къко́ су се они разбунили,
Разбунили у сред турско царство".
Премисли си Кралье Александре,
Писмо гледа, интовджи́е 'ока:
„Интовджие, мое верне слугье!
Упре́гнете цареви инто́ве,

---

[1]) = Сираци.

Три ми писма вечим до'бдише,
Я нейте'е да ги поверу́ем,
Я че идем комите да видим,
Късо су се с' цара удари́ли,
Да ли су си много и юнаци".
Упрегну́ше цареви интове
И отоше из гра́да на по́лье;
А казаше на добровольците:
„Ете иде царе Александре".
Коми́те се зе́мня поклони́ли,
Плакаечи цара пречекали:
„Александре, Николай' сине,
Ти си силън, ти че ни избавиш!
Черкьезье ни църквите обра́ше,
Законо ни вредом потъпка́ше,
По три де́ца на маждрак туара'а.
Сво си до́бро вредом пре́жале́мо,
Законо си пай не одавамо:
Сакамо си бугарску правдину,
Да помогнеш, Александре честит".
Тъга́й рече царе Александре:
„Старешине, руски гьенела́ре!
Засвирете, талим заведете,
А комите вредом да си стану,
Да видимо да ли талим знаю,
Ка се смею, у сред царство бию;
Толко годин турски цар царува,
Са' кумите цара да убию"!
Засвири'а талим заигра'а
И комите талим заведоше.
Александри на талим завиде,
Запита си руски старешине:
„Питайте ги, одавна ли юче".[1]
Казаше му: „Три месеца дана".
Сам си царе Руси укоруе:
Защо ни е толко годин царство"
Ка Бу́гарье три драма по-бо́лье?
Живи да сте вредом и куми́те,
Од Бога си благо́сов има́ли,

---

¹) = уче, учѫтъ.

Че в' избавим бугáрску правди́ну,
Че ви исчистим од Черкьéску вéру.
А, Ни́колаю, Ни́колáй сине,
Ни́колаю, мой Господáре,
Николаю, мой драги́ брате!
Че да збéреш руска окружьéта,
Че да збереш вредом старешíне,
Че да пойду майкье плакаéчи;
Немой, брате, да им указýеш,
Дека ч' идем у Турско на битку,
Нол си казýй, мой мили брате:
— Че да идем у Турско на смотру
Със нашíте руски и юнаци
Да ги вíди, майкье, турски царе,
Що сте, майкье, чеда очувáли. —
Ни́колаю, живота ти твойга,
Дал е Господ царево иманье,
Немой, брате, на вóйну досáдиш,
Пáре 'áрчи немой да ги жáлиш,
Немой саде тайн ократýеш"!
Николая Николай сине,
Ка си скупи руска окружьéта,
Скупíше се руски старешíне,
Повéдоше тея силне войскье,
'Сé юнаци млади русиянье.
Пойдóше си вóйне певаèчи,
Забу'áше банде и тобóшье,
Рáдос пойдé до Бога еднóга!
Едне мáйкье су се заплакáле.
Николая самскѝ[1]) се преклáня:
„Майкье, мое рýскье породéне!
Не жáлете, войну не кóбете[2]),
Вредом, майкье, да се радувáте:
Че идемо у Турско на смотру,
Да си види турски цар честити,
Що сте, майкье, челяд очувáли,
Що су старешíне войну изучили".

---

[1]) = Самъ си.

[2]) — Не прокобявайте.

Златната ябука.

Има́ла една̀ жена̀ тройца сина. Сѫга̀ има́ли едну́ ябуку, на го-ди́ну по едно́ зърно раждала златно. Сѫга̀ обира́ла ю ’ала̀ ’са́ку го-ди́ну. Ти́я ста́риът син рекъл: „Ма́ле, да ми даде́ш нож и ора́си, че идем да вардим ябукуту“. Узе и отиде́ та́мо под ябукуту и ’ва́ну да кълца орасите; и ’ала́та дойде́ с’ мо́глу[1]) и узе́ ябукуту. Тъга́й си до́йде у дома и ре́че: „Мале, я не мого́’[2]) да увардим ябукуту, ’ала́та однесе златнуту ябуку“. Къга̀ би другу го́дин, сре́гньиът ре́че майкьи си: „Мале, дай мене ножът и ора́си[3]), че идем я да вардим ябукуту“. Отиде там и за́кълца ораси, она дошла и узе́ ябукуту. Ка би на тре́кюту го́дин тия наймладиът син рекъл: „Мале, дай ми мене ножът, да идем я да ю вардим“. Тъгай, ка[4]) отиде тамо, он се у́качи и се́де тамо у ябукуту, а ала́та дойде с’ мо́глу да узне ябукуту златну; а он ръгне у моглуту, та ю убо́де. А она се върне надзад и он от-кьине ябукуту и однесе́ си ю дома при ма́кю си. Сѫга он ре́че на бра́кя си: „’Очете ли[5]) вие с’ мене да идемо да извадимо алу̀ту“? И они̇ тъгай се диго́ше, със ньега пойдо́ше, по кръвту́, по кръвту, ка ото́ше там, она улезла у зем у дупку, деме́к у едну́ яму. Сѫга братът рекъл младиът: „’Очете ли да опу́щимо едно́га доле у дупкуту“? Стариът рече: „Пущай мене“. Пуща́л га, пущал до сред — упла-ши́л се, заклати́л коно́пъцът[6]) и он га истъргал. Тъгай рекъл на среднятога: „Ти, брате, смееш ли да уле́знеш“? Он рекъл: „Пущай мене“! До сред га пуща́л, он заклатил конопъцът — извади́л га: не смеял да слази на до̀ле. Тъгай рече младиът: „Я че слазим на доле: къкѐ клатим, пущайте ме, къко клатим, пущайте ме; ка застанем, тра́йте ме малко“. Они га пуща́ли, пущали, та сле́зе на до́мът на алу̀ту. Ка погледа кръз джам, три дево́’кье седу́ у о́даю. Сѫга една се игра́е със златну ябуку, друга́та, и она със златну ябуку се играе; тре́кята, наймладата, нема́ла златну ябуку да се играе, а се играе със златнога пога́нца[7]) на златну тепсию. И он тъга’ е ’ока одовуд[8]), рече: „Дево́кьо, отворете ми вратата да улезнем там“. Тъгай му рече едната девокя: „Върчай се надзад: макя ни иде две годин по златну ябуку доноси, а са[9]) е болна дошла, ако ти отворим да улезнеш, че те гълне[10]). Он рече: Ял[11]) ми отворете, ял чу разбием джам и че улезнем“! Тъга́й се ди́же наймладата, та му отвори вратата — и он алуту убоде ю. Тъгай узе́ туя стару́ту дево́кю, та ю у́вързa и заклати конопъцътъ и они ю истъргоше горе. После увърза сре́нюту и ню истъргоше. Ка оста́де он доле с’ младуту девокю, тъга’ е[12]) момчето рече на девокюту: „Да те вържем тебе, да те изнесу́ горе, че се ска-раю бракята за тебе; ако се я вържем да ме изнесу, ти пай не́чеш да изле́знеш после. Я че вържем тебе, та мене, ако милу́ю, ’оче ме изнесу; ако не изнесу, ти къко милу́еш за мене . . .“ Она му рекла: „На̀ ти овия пърстен. Тия пърстен ти давам: ако ме изнесу горе и ако се скараю за мене, я чу сакам да ми направе ру́бу самотво́рну —

[1]) Съ мъгла. — [2]) Не могохъ. — [3]) Орѣхи. — [4]) Когато. — [5]) = Хочете ли, искате ли. — [6]) Вѫже, казватъ и юже. — [7]) Поганецъ, плѫхъ, мишка. — [8]) Отъ самъ, отъ тѫзъ страна. — [9]) Сега. — [10]) Гълтне. — [11]) Или. — [12]) ѣ, ней, ѝ, дат. пад. *Бѣл. Ред.*

кой направи, он че да ме у́зне. А ти че постоиш доле малко: ако не'те[1]) да те изнесу, пай че пропадне поди тебе земнята; доле има два овнà — єдън бел, єдън църн: ако паднеш на бе́лотога, че те изнесе на бел свет; ако паднеш на църнотога, че те однесе у долню земню". Увърза ю, и ню истъргоше. Он по́стоя малко и пропа́де, и он о́бскрочи[2]) църнотога овнà. Ка слѐзе доле на земнюту, пай отидѐ по свѐтът. Ка отиде у єдън град, дѐкато царът бил падàл на конак у єднỳ бабу: Нема ни̇̀когa, самà. И она 'вàне да меси за вечеру, пай плюе, та с' плюнкьете си меси 'лебът. И он ю питà, рече: „Бабо, защò месиш 'лебът с' плюнкье?" Рече: „Си̇̀нко, къко да ю не месим, рече, ѝмае шес' децà; 'ѝма єднà ала́, во́ду ни не дава, ако ой[3]) не дадỳ човѐк, нема воду, не дава. А я давà', давà',[4]) издавà ги и са немà да дава воду, етѐ єдну годин, къко воду ни не дава. Са царът чѐрку си че прàча да ю гълне алата — със град воду че точи." Пи̇̀та момчето бабуту: „Дека е, бабо, царскиът конàк?" а онà му каза. Он се ди̇̀же тъгай, та оти̇̀де там у царскиът конак. И он справил черкуту у кочи̇̀е и он тъгае у-ча̀чи се при ню; покараше ю там при алуту, дека гъта. Он къко седел при ню там, заспал йой на скут. Ка откараше кочиете, декато алата излази из ямуту, ка се задàде от там алата да излази, да гълне девокюту и она се развикàла; слъзе попадàше на момчето по образите. И се разбỳди, извади нож, та ю пробòде алуту момчето — и водата си протѐче. Тъгай царът рекъл на момчето: „Що сакаш добро да ти дадем?" — „Нищо не сакам на овия свет, сакам да си излѐзнем на мòюту зѐмню." И он тъгае неможѐ никъко да каже. „Ако да найдеш, кой да те изнесѐ, щото трѐбе, я чу ти давам." Тъгай он 'оди̇̀ си по грàдът. Єдън му казà човек: „На край градът има єдно дърво големо, у ньѐга се извòде орлòве и никъко не може да виде пòрод.[5]) И там да оти̇̀деш поди дървòто, беки̇̀ намериш селамѐт да излезнеш горе." Он отидѐ поди дървото, та лѐже да спи. И орлети̇̀ята припищàли и он се разбудил. Ка пòгледа на гòре, змия с' три главе пошла из дървото; он йой отсече трите главе, орлòвете се съви̇̀ше да га утепаю, дека орлетията пищу: Тъгай орлетията рекла: „Не мой, тате, и ти мале! тия човек са (сега) òстава насъ да смо жива." — „Ти наш побратим, орловете му рекли̇̀,що сакаш добрó да ти направимо ние?" — Нищо не сакам; сакам да ме изнесете но горню земню." — „Да изнесемо: да найдеш девет краве ялове, по девет годин ялова да е, да ни 'рàниш єдън месец, и да направиш єдън сандък със синджире железни: що остане месо, че га туриш у сандъкът и ти че седиш при ньега. И єдну кожу воду. Та че намѐтнемо ние на рамо синджирете, па че те носимо. Ка речемо „га", че ни дадеш месо; ка речемо „пию", че ни дадеш воду." Кога изнесли под вър' и месо не стàло, они посакàли месо. Он немал месо да им даде и извадил од длàновете и од ногьѐте, та им дал месо и извели га на ви̇̀дело на земнюту. Тъгае питàше га: „Побратиме, от що беше това месо, що ни дàде найпосле?" и он тъгае рече: „По-

---

[1]) Нехте, нещѫтъ. — [2]) Обикрачи, възсѣднѫ. *Б. Р.* — [3]) ѐй, еи, ней, ѝ. *Б. Р.* — [4]) Давàхъ. — [5]) Поколение.

братиме, срам не срам, ете одрѐза' га од дланoвете и од под ногу, та га дадо'." Рекòше: „Побратиме, да смо знали, оти си толко благ, 'те'мо [1]) да те изручамо още под дървото." Тъгае он се дѝже, та си отиде на дом при неговп бракя. И они се караю за девекюту, най-младуту: вси ю сакаю. — „Я сакам рубу самотворну; кой може да створи, тия че ме узме, рече девокята." И он къга дойде, пòгледну у пръстенът и руба се створи и он узе девокюту.

[1]) Хтемо, щѣхме. *Б. Р.*

КНИЖНИНА.

I.

РЕЦЕНЗИИ.

1. Българска Христоматия или Сборникъ отъ избрани образци по всичкитѣ родове съчинения. Части I и II (Проза и Поезия). Съставили И. Вазовъ и К. Величковъ. Пловдивъ 1884 год.

Една подиръ друга се появихѫ двѣтѣ части отъ Българската Христоматия, съставительтѣ на която ѭ прѣдназначаватъ „за въ классоветѣ на градскитѣ училища и на реалнитѣ гимназии". Тъй като тоя трудъ не е оригинално съчинение, а сборникъ прѣдназначенъ за ученици въ изучванье словесностьта, то ние смѣтаме да го разгледаме въ три посоки: а) система, б) изборъ на съчиненията и в) сполука на прѣводитѣ.

Системата е първото нѣщо, което трѣба да има прѣдъ видъ всѣкий, който иска да работи свѣсно. Системата особенно трѣба да се изисква отъ писателье, които иматъ работа съ богатъ и разнороденъ материалъ, чрѣзъ който тѣ смѣтатъ да учѫтъ и просвѣщаватъ младитѣ и неопитнитѣ; тоя богатъ материалъ, за да се усвои съзнателно, трѣба да бѫде распрѣдѣленъ разумно: по̀-простото да слѣдва сложното, по̀-достѫпното слѣдъ отвлеченото. Самото име Христоматия показва, че въ нея има мѣсто за най-отбранъ разнороденъ материалъ, слѣдователно за доброто усвоянье на тоя материалъ изисква се система и редъ. Да ли съставительтѣ на „Българската Христоматия" сѫ испълнили това необходимо условие? Ако разгледаме повърхностно съдържанието на двата тома, то ще видимъ, че въ тѣхъ материалътъ не е распрѣдѣленъ, както трѣба. Първата часть е „Прозата", а втората — „Поезията"; съобразно съ това дѣление ние трѣбаше да срѣщнемъ въ първий томъ само прозаически съчинения, а въ вторий само поетически. Такова нѣщо ние не виждаме въ „Българската Христоматия", защото наредъ съ описанията, пѫтешествията, разсѫжденията и историята, въ първата часть ние срѣщаме откъслеци отъ романитѣ и повѣститѣ, които макаръ и да се пишѫтъ въ проза, но съдържанието имъ е поетическо и авторитѣ имъ сѫ поети. Въ втората часть ние срѣщаме само стихотворни съчинения, между които има и прозаични по съдържание. Когато е така работата, то ясно е за всѣкиго, че двѣтѣ части би трѣбало да се нарѣкѫтъ и прѣкръстѭтъ: 1-та „Проза", а 2-та „Стихъ", а не както е сега „Поезия", и че приетата система отъ съставительтѣ не е научна, защото тѣ нареждатъ материалътъ само по външната форма, но не по съдържанието, и всичко изложено въ стихъ тѣ считатъ за поезия, а останѫлото, макаръ и

съ поетическо съдържание, отнасятъ го къмъ прозата. Ако се обърнемъ къмъ първий томъ, то ще видимъ въ него голѣма бъркотия и безсистемность; напр. „Романътъ“ и Повѣстьта“ сѫ турени прѣдъ „краснорѣчието“ и „разсѫжденията“, когато и на дѣцата е извѣстно, че първитѣ два рода съчинения сѫ по̀-сложни отъ вторитѣ, че последнитѣ сѫ необходими при написванье прѣднитѣ, защото безъ разсѫждение не може да се пише романъ; слѣдователно по̀-простата форма на съчиненията е турена послѣ по̀-сложната. Не щемъ да хортуваме и за други грѣшки по неспазванье реда, по който естественно сѫ слѣдвали и сѫ се раждали въ историята на литературата разнитѣ форми, тъй като тия грѣшки сѫ допуснѫти още при главното разпрѣдѣление труда на двѣ части. Неумѣстно сѫ турени въ Христоматията нѣкои басни и прикаски, взети отъ „Бащинъ язикъ“ и „Дѣтински Свѣтъ“, защото тоя трудъ е прѣдназначенъ за ученици отъ классоветѣ, които вече сѫ чели и учили тие два учебника още въ отдѣленията.

Изборътъ на образцитѣ не е до тамъ пъленъ и е даже пристрастенъ. Непълнотата ние съзираме въ отсѫтствието образци отъ съчиненията на новитѣ сатирици, като Английский Свифтъ и Руский Щедринъ, макаръ отъ послѣдния и да има на български нѣкои прѣводи; мѣжду разнитѣ литературни форми, ние не срѣщаме образци по критиката, която не е по̀-малко важна и нужна отъ пѫтешествията. Отдѣлътъ на писмата е съставенъ твърдѣ несполучливо, защото по̀вечето отъ тѣхъ не сѫ интересни, нито пъкъ сѫ написани и прѣведени добрѣ. Въ отдѣла на историята има образци, които не сѫ умѣстни, тъй като въ тѣхъ нѣма нищо оригинално или пъкъ интересно, каквито сѫ напр. „Атила“ отъ Кръстевича, „Славната Куликовска битка“ отъ Карамзина и др. Въ отдѣла „Краснорѣчие“ нѣма ни единъ български образецъ, макаръ въ Търновското Велико Народно Събрание и да се произнесохѫ нѣколко даровити рѣчи, каквато бѣше напр. рѣчьта на г. П. Славейкова за сената. Въ отдѣла на романитѣ и повѣститѣ има по̀-голѣмо разнообразие, но и тамъ се съглежда несполучливъ изборъ; напр. откъслекътъ отъ „Наканунѣ“ не е отъ най-добритѣ мѣста на Тургеневий романъ, па и тоя романъ цѣлъ неможе да даде понятие за дарбата на автора; откъслекътъ отъ Шекспировата трагедия *Гамлетъ* е толкова малъкъ, щото не може да покаже оригиналностьта и съдържанието на труда. Не би било злѣ, ако нѣкой отъ българскитѣ поети, като напр. Е. Мутева, Поповичъ и Франгя съвсѣмъ не фигурирахѫ въ Христоматията, защото въ тѣхнитѣ стихотворения поезията липсва. Пристрастно сѫ исключени много отъ стихотворенията на г. П. Р. Славейкова като напр. „Ода за праздната кесия“, и сѫ вмѣстени множество Вазови и Величкови, които сѫ по̀-долни по съдържание и форма.

Мѣжду *прѣводитѣ* въ двѣтѣ части на Христоматията има сполучливи; отъ тѣхъ по̀-добри сѫ Славейковитѣ, Вазовитѣ и Поповитѣ. Г. Величковъ е прѣвелъ твърдѣ хубаво и чисто нѣкои отъ Криловитѣ басни, но има много други несполучливи по езикъ и форма; такива сѫ: „Амерно“ отъ Викторъ-Хюго, „Рибаритѣ“ (отъ Теокрита). Изобщо прѣводитѣ на Вазова, Величкова и др. сѫ по̀-буквални, по̀-на-

тегнѫти и намѣста съ иностранна конструкция. По̀-самостоятелни сѫ прѣводитѣ на Славейкова, който взема отъ оригинала само идеята и мисъльта, а формата си създава самичъкъ. Този, който иска да се убѣди въ нашитѣ думи, нека вземе прѣводитѣ на Славейкова, като баснитѣ му, прикаската „за рибаря и рибката“ и други, и ги сравни съ прѣводитѣ на г. Вазова отъ Пушкина (Евгений Онѣгинъ), Лермонтова, Кольцова и др. Съставительетѣ неумѣстно сѫ турили двата прѣвода на Лермонтова „Пророкъ,“ когато Славейковий е по̀-добъръ и трѣбало само той да се вмѣсти. Въ Христоматията има прѣводи съвсѣмъ несполучливи, напр. въ отдѣла „Краснорѣчие“ по̀вечето отъ рѣчитѣ, а особенно Гамбетовата въ отдѣла „История“ е прѣведена лошаво. „Съзаклятието противъ Нерона“ (Тацита), гдѣто на стр. 228 срѣщаме слѣдующето мѣсто: „Луканъ, като чувствуваше, че животътъ му нечувствително напуща крайщата“... Стр. 230: „Сенатътъ тържествуваше; той бѣше завзелъ на часътъ свободата си, по̀-предприимчивъ подъ единъ новъ и отсѫтствующъ князь.“ Сѫщо така не добрѣ е прѣведено стихотворението „Надѣжда“ (Шиллера); въ туй стихотворение срѣщаме слѣдующето:

„Измама не е тозъ душевенъ полѣтъ,
„Която сѫ мозъци глупи родили. —

Има хубави прѣводи, на които прѣводачьетѣ не сѫ указани отъ съставительетѣ; тъй приказката отъ Андерсона „*Новитѣ грѣхи на Царя*“ е прѣведена отъ Ю. Бобчева въ 455 брой на „Марица“ (1883 г.); приказка „*за Свинята*“ отъ сѫщия авторъ, прѣвелъ г. П. Р. Славейковъ („Наука“ кн. VI. 1881 г.); съставительетѣ на Христоматията замълчаватъ имената и на двамата тѣзи прѣводачье — нѣщо, което не е то тамъ прилично.

Поради голѣмото значение, което образцитѣ иматъ за изучванье българский езикъ, ние считаме за голѣмъ недостатъкъ на Христоматията помѣстваньето въ нея кьопавитѣ и несполучливи прѣводи, за които спомѣнѫхме по̀-горѣ. Съставительетѣ трѣбаше да знаѭтъ, че дѣцата обичатъ да подражаватъ, че тѣ ще се рѫководѭтъ отъ образцитѣ, ще ги считатъ непогрѣшими, прѣвъсходни и ще се мѫчатъ да пишѫтъ и излагатъ мислитѣ си споредъ тѣхъ. Види се, че тѣ не до тамъ сѫ съзнавали горньото, та сѫ допустнѫли толкова несполучливи прѣводи, на които езикътъ и конструкцията сѫ искуственни и чужди за българската рѣчь.

Въ Христоматията има кратки биографии за списательетѣ, отъ съчиненията на които сѫ вмѣстени откъслеци. Струва ни се, че би трѣбало да се тури особенъ отдѣлъ за биографии, гдѣто да се помѣстѭтъ подробни свѣдѣния за по̀-знаменититѣ и велики мѫжье, защото подобни биографии иматъ важно възпитателно значение.

Въ прѣдисловието на Христоматията е изложена историята на българската книжнина заедно съ имената на книжовницитѣ. Въ това прѣдисловие не е пропуснѫто ни едно име, а сѫ изброени наредъ, като въ помѣникъ, всички тѣзи, които сѫ *зяносвали* хартия и мастило, за да подпишѫтъ фамилиитѣ си и да спечелѭтъ слава на „книжовното поприще“ чрѣзъ драсканье. До колко е била необходима таквъзъ история на българската книжнина и до колко въ нея има

ново и оригинално нѣщо, не казано до сега отъ никого, — това ние не разбрахме. Признаваме, че отъ Вазова, дарованията на когото цѣнимъ, не очаквахме подобенъ книжовенъ прѣгледъ, какъвто срѣщаме въ прѣдисловието на Христоматията.

Г. г. съставительетѣ нарѣкли сборника си „*Българска* Христоматия“ да не би нѣкой да помисли, че е турска или чифутска. Литературнитѣ форми сѫ еднакви и общи за всичкий свѣтъ, па и по̀вечето образци въ Христоматията сѫ взети буквално изъ трудоветѣ на европейскитѣ списателье, та намъ се чини, че съставительетѣ не сѫ имали право и нужда да ѭ наричатъ *българска*.

Търговската страна на „Българската Христоматия“ заслужва нашето внимание. Цѣната на всѣка часть е назначена по 5 лева, тъй щото цѣлата книга струва десеть лева. Такъва цѣна за една учебна книга, при голѣмата бѣдность на нашитѣ ученици, е крайно висока, па и несправедлива, защото „Българската Христоматия“ не е оригиналенъ трудъ на г. г. Вазова и Величкова, но е сборникъ отъ образци, взети готови отъ нашитѣ или прѣведени отъ чуждитѣ списателье; наистина има нѣколко образци прѣведени отъ самитѣ съставителье, но има много мѣжду тѣхъ и отъ други лица. Освѣнъ това, книгата, за да бѫде по̀-дебела и слѣдв. по̀-скѫпа, съставительетѣ ѝ взели нѣкои пиеси изъ „Бащинъ Язикъ“ и „Дѣт. Свѣтъ“, и прѣпечатали отъ други сборници цѣли 19 страници народни пѣсни, когато е можало да се задоволѭтъ само съ четвъртината имъ. Като знаемъ, че да се прѣпечататъ готови трудове нито е трудно, нито пъкъ костува скѫпо, ние намѣрваме цѣната на Христоматията за твърдѣ висока и поради това малко достѫпна за ученицитѣ и другитѣ читателье. Имало е голѣма леснина, при това безъ да се накърни съ нѣщо си достоинството на книгата, щото тя да бѫде по̀-малка и по̀-евтина.

Като изброихме и указахме на късо недостатъцитѣ на „*Българската Христоматия*“, несправедливо ще бѫде отъ наша страна, ако не споменемъ и за нейнитѣ достоинства. Г. г. съставительетѣ сѫ отбрали, прѣвели и напечатали за пръвъ пѫть много нови образци и откъслеци отъ иностраннитѣ поети и списателье, които до негдѣ ще запознаѭтъ ученицитѣ и възрастнитѣ читателье съ богатата иностранна литература, и ще възбудѭтъ у едни желание да прѣведѫтъ може би по̀-добрѣ нѣкои отъ по̀-отбранитѣ съчинения, а пъкъ други да прочетѫтъ изцѣло послѣднитѣ. За сѫщата цѣль ще спомогнѫтъ твърдѣ много и биографиитѣ, макаръ и да сѫ тѣ кратки и непълни. Христоматията ще улесни много учительетѣ и ученицитѣ въ изучванье и прѣданье словесностьта, която безъ образци и примѣри се показва тъмна, отвлечена и суха.

Съставительетѣ сѫ се потрудили доволно много врѣме и твърдѣ сериозно надъ Христоматията; зарадъ туй трудътъ имъ заслужва нашата прѣпорѫка. Надѣваме се, че ако дотрѣба второ издание, съставительетѣ ще избѣгнѫтъ грубитѣ грѣшки въ системата, избора и прѣводитѣ, и ще направѭтъ книжкитѣ по̀-евтени за ученицитѣ.

П. П—въ.

2. Спомени за Страшната Пролѣть въ Ахж-Челеби прѣзъ 1876 година. Отъ Хр. П. Константиновъ. Пловдивъ, 1884 год.

Тая книжка по̀-напрѣдъ е печатана, като подлистникъ, въ в. „Марица“. Въ прѣдисловието си авторътъ разказва за високото значение, което има минжлото за народитѣ, и какъ въ „другитѣ страни за едно твърдѣ малко и маловажно историческо събитие — па макаръ и въ най-затънтеното кюше да се случи то — цѣли томове книги се списуватъ“. Отъ сжщото прѣдисловие се вижда, че авторътъ се е завзелъ да описва минжлото, като е съзнавалъ, че то „всегда трѣба да ни бжде прѣдъ очи при настоящето, за да можемъ да се приготвимъ за бждащето“.

Безъ да издирваме да ли въ „другитѣ страни“ пишжтъ „цѣли томове“ за едно твърдѣ маловажно историческо събитие, ние ще се поспрѣмъ надъ книгата, за да се убѣдимъ, до колко описаното въ нея е важно за историята ни и до колко самий трудъ е сполучливъ.

Книгата състои отъ 155 страници, напълнени съ разказъ за страшната пролѣть прѣзъ 1876 г. въ родното авторово село Пятково и околноститѣ му. Авторътъ не ни расправя за никакви исторически случки и събития, но излага споменитѣ за своитѣ страхове, за страшнитѣ слухове, които се пръскали въ селото, за приказкитѣ, които хортували нѣкои заптиета, за мълвеньето на тогозъ-оногозъ, за идваньето на нѣкои външни лица, за криеньето си отъ прѣдполагаемо клание и най-подирѣ за познатитѣ интриги на фанариотското духовенство. Книгата е изложена, като дневникъ; при това има изложение и за такива дни, прѣзъ които ни приказки сж се чували, нито лоши слухове сж се носили; така напр. *„24 Априлий, Сжббота“*: „Часътъ по 10 камбаната пакъ призова християнитѣ на обща вечерня, понеже утрѣшний день бѣше Недѣля на разслабленнаго, св. Апостолъ Марко. Слѣдъ църковний отпускъ пакъ всѣкой се прибра у дома си и се учудваше на безмѣрната тишина и спокойствие, което владѣеше и което, безъ да знаемъ, утрѣшний день щѣше да се развали“. (стр 14). Паметьта на автора е била до толкова силна, щото той запомнилъ буквално думитѣ на лицата, съ които се е срѣщалъ; всѣкий разговоръ е разказанъ подробно, за да не би историята да излѣзе непълна и не ясна.

Читательтѣ трѣба да оцѣнжтъ, до колко изложеното може да служи за материалъ по историята ни, та да се излага така подробно. Ние, за себе си, не можемъ да си обяснимъ, какъ ще се „приготвимъ за бждащето си“ отъ четеньето подобни истории, които г. Константиновъ ни разказва тъй на дълго и широко въ книгата си. Види се да има нѣкои, които да се съмнѣватъ, че турцитѣ не сж способни да заплашватъ, да псуватъ и да колжтъ, та авторътъ е пожелалъ да имъ засвидѣтелствува съ подобенъ рапортъ. Книгата „За турскитѣ звѣрства“ най-добрѣ опрѣдѣля характера на турцитѣ и поведението имъ прѣзъ страшната пролѣть; прѣдъ извършеното изъ Тракия и България отъ башибозуцитѣ, страшнитѣ приказки и заканваньета, които авторътъ е чулъ въ родното си село, сж нищо. Една малка статия би стигнжла, за да обземе напълно всичко туй, което г. Константиновъ расправя въ цѣла книга.

Въ литературно отношение „Страшната пролѣть“ е сѫщо тъй несполучлива. Четеньето на книгата е трудно поради растегнѫтостьта на разказа и дребнотата на материала. Авторътъ се мѫчи да прави поетически описания на природата, като ѭ сравнява съ политическитѣ обстоятелства и тѫжното положение на хората, но всички подобни описания и сравнения сѫ несполучливи. Въ книгата често се срѣщатъ чувствителни въздишки, окайвания и размишления. На нѣколко пѫти авторътъ разказва, какъ самъ той е плакалъ; оплашенъ отъ възможно кланье, той распустнѫлъ ученицитѣ по кѫщята имъ „до втора заповѣдь“; „съ сълзи и гласовитъ плачъ тѣ (ученицитѣ) напустнѫхѫ училището, отдалечихѫ се отъ мене и се отправихѫ всѣкой у дома си. Слѣдъ като си излѣзохѫ, азъ съ горчиви сълзи оплакахъ училището, ученицитѣ и мене си, че ни достигнѫ нечакана сѫдба, която ни осѫди да се спрѣмъ отъ попрището на просвѣщението“. (стр. 29). На много мѣста изъ книгата има излишни работи, които никакъ не се отнасятъ къмъ прѣдмѣта на разказа; тъй на пр. на стр. 20 е описано за турченьето; на стр. 28 се даватъ свѣдѣния за училището и ученицитѣ; срѣщатъ се разкази за нѣкои праздници; на стр. 101 е описано какъ става курбанътъ. Г. Константиновъ много занимава читательтѣ съ сѫдбата на своитѣ домашни и приятелье, около които се върти почти всичкий разказъ; на стр. 66 срѣщаме слѣдующето: „Баща ми още по̀-вече *зарони горчиви сълзи за любимото си муленце* което наивно вървеше къмъ дома, безъ да знаяше, че нѣма никой да го посрѣщне и сѣнце да му даде;“ на стр. 29: „Никакво женско нѣмахме въ кѫщи. Намъ само бѣше жално за единъ мой братъ, който бѣше въ Гимурджина, но тѣшахме се, че ако ние бѫдемъ истрѣбени, то той ще възобнови фамилията ни и нѣма да загине родътъ ни съвсѣмъ.“

Въ книгата има нѣкои интересни свѣдѣния за населението въ Ахѫ-Челебийско, за потурченитѣ Българе, за особеноститѣ на езика, за занятията на жительтѣ. Всички тѣзи свѣдѣния би имали значение, ако се опишехѫ отдѣлно и по̀-подробно, а не да се мѣсѭтъ между разказа безъ да иматъ съ него свръзка.

Ние не вѣрваме, че авторътъ има нѣкаква материална облага отъ книгата си, защото той твърдѣ добрѣ трѣба да знае, колко се харчатъ въобще книгитѣ у насъ. За написваньето на книгата авторътъ е подбуденъ отъ любовь къмъ родното си село и отъ авторското самолюбие, което блазни съ слава мнозина младежи. Може би, г. Константиновъ ще каже, че не е дразненъ отъ авторска слава, но въ такъвъ случай ние не можемъ да налучкаме, кое го е карало да прѣдприеме такъвъ голѣмъ трудъ, безъ да пресмѣтне, ще бѫде ли той полезенъ и интересенъ за нѣкого си. Ако читательтѣ не значехѫ нищо, то ние не можемъ изброи числото на книжкитѣ, които би трѣбало да се напечататъ, защото положително знаемъ, че всѣко българско село и даже всѣка кѫща има подобни на г. Константинова, ако не и по̀-интересни, истории. Такива книжки, каквато е „Страшната Пролѣть,“ иматъ интересъ и значение само за автора и за тѣзи мѣстности и лица, които се описватъ и споменуватъ; въобще за българскатата история тѣ сѫ излишни и безполезни. Другъ

е въпросътъ, че по̀-вечето български книги сѫ написани се́ тъй безцѣлно, само и само да кажѫтъ хората, че еди кой си е писатель, да го галѭтъ и прѣвъзнасятъ; подобни съображения не трѣба да служѫтъ като мотивъ за списателство, защото хората взехѫ да прѣсѣватъ трицитѣ отъ брашното, та вмѣсто да хвалѭтъ, почнѫхѫ да се подсмиватъ и подгаврятъ съ авторитѣ.

Както казахме по̀-горѣ, „Страшната Пролѣть“ е несполучлива и въ историческо, и въ литературно отношение; както много други трудове, тъзи книга е едно несполучливо опитвание и упражненье въ списателство, опитванье, което на̀дали ще принесе автору нѣкаква облага, а на читательетѣ каква-годѣ услада.

П. П—въ.

---

3. Домашни забавления или пѣсни дѣтински и разни други. Съставилъ Марко̀ Д. Балабановъ. София, 1884 год.

„Вашъ съмъ, о музи, поклонникъ; служитель съмъ вашъ азъ смиренни
Вѣренъ въ любовъ и всрѣдъ бури и вихри въ свѣта!“

М. Балабановъ.

Стихотворството е най-привлекателна форма на словесностьта, както за читательетѣ, така и за списательетѣ. За читательетѣ е драго да четѫтъ стихотворения, защото тѣ накъсо исказватъ мисъльта на автора и чрѣзъ картинностьта, сравненията, хубавий езикъ и форма спомагатъ за освояванье тая мисъль и за осѣщание чувствата, които сѫ вдѫхнѫли автору написваньето имъ. Славата, която сѫ спечелили нѣкои чрѣзъ масторскитѣ си стихотворения, кара мнозина да въздишатъ за нея и да се мѫчѫтъ да ѭ постигнѫтъ. Тая примамлива слава е причината, която е разплодила безкрайно множество стихотворци, които сѫ прѣпълнили свѣта съ стихотворения. Ако поезията бѣше за всѣки уста лѫжица, то великото множество стихотворци щѣхѫ да бѫдѫтъ признати за поети, а тѣхнитѣ стихове щѣхѫ да се считатъ за поетически. Но тъй ли е въ дѣйствителность? Не. На̀дали ще се намѣри една хиледна часть отъ стихотворцитѣ, които да сѫ били поети; на̀дали ще се намѣри една милионна часть отъ стихотворенията, въ които да се съзира поне капка отъ поезия. Отъ що произлѣзва това? Това произлѣзва отъ отсѫтствие на поетическа дарба у тѣзи, които сѫ се залавяли да стихотворствуватъ, отъ неумѣнието да цѣнѭтъ дарбитѣ си, отъ лѫжливото понятие за стихотворството и поезията. За поезия се залавятъ и най-бездарнитѣ, като мислѭтъ, че тя се съдържа само въ добрата нагласа на ритмитѣ. За поезия се залавятъ и нѣкои прѣумни, които се считатъ способни за всичко, които си въобразяватъ, че всѣко тѣхно дѣло е непогрѣшимо и неуцѣнимо отъ съврѣменницитѣ.

За да бѫде нѣкой поетъ, той трѣба да има дарба да исказва своитѣ чуства и мисли, като ги облича въ хубава форма, въ образи, измислени отъ богатата фантазия, или пъкъ избрани и взети отъ природата. Поетическата дарба не се постига чрѣзъ трудъ и образование; послѣднитѣ два елемента спомагатъ за нейното развитие, за нейното осъвършенствование, но тѣ никога не ѭ създаватъ. Въ мла-

днинитѣ, когато всичкитѣ сили цъвтѭтъ, поетическата дарба е най-силна, защото тогазъ човѣкъ бива най-впечатлителенъ, най-бодъръ и наблюдателенъ, фантазията най-богата и чувствата най-неудържими и осѣтни. Младинитѣ сѫ пролѣтьта на поезията. Колкото пò-застарява човѣкъ, толкова той се приближава къмъ зимата: фантазията ослабва, чувството истива. Всеобщата литература е свидѣтелка за истинностьта на думитѣ ни; тя ни показва, че въ младинитѣ си поетитѣ пишѫтъ пò-живо, пò-пъргаво, пò-страстно и пò-увлекателно, ако не и до тамъ зрѣло.

Ако скратимъ горньото, ще излѣзе, че за да бѫде човѣкъ поетъ, той трѣба да има дарба, че тъзи дарба цъвти прѣзъ младинитѣ, и че на стари години огъньтъ на поезията постепенно слабѣе и гасне.

Рѫководими отъ подобни сѫждения, ние срѣщнѫхме появлението на г. Балабановата книга доволно недовѣрчиво. Ние знаемъ досегашната дѣятелность на г. М. Балабанова; знаемъ, че той пò-прѣди не е писалъ стихотворения; знаемъ сегашната му възрасть. Оставаше ни да провѣримъ, до колко е възможно да се пробуди поетическото чувство на стари години, сирѣчь, да провѣримъ природния законъ, до колко едно дърво, не цъвнѫло и не завързало прѣзъ пролѣтьта, ще може да цъвне и завърже прѣзъ зимата. Възможното исключение изъ общото правило, ние потърсихме въ прочитаньето книжката на г. Балабанова. Ето резултатътъ на наший прочитъ:

Почти всички стихотворения сѫ прѣведени. Въ прѣдисловието си г. Балабановъ не отрича това, но указва само на една гръцка сбирка, като замълчава другитѣ, тъй щото ни лишава отъ възможностьта да провѣримъ прѣводитѣ му. Освѣнъ туй г. Балабановъ признава, че имало стихотворения *„по първобитно съчинение,“* но кои сѫ и колко сѫ тѣзи „първобитни“ негови стихотворения, ние сѫщо тъй неможемъ да знаемъ. Ние потърсихме и намѣрихме, че, освѣнъ показаната сбирка, г. Балабановъ е прѣвеждалъ още отъ гръцкитѣ читанки на Поливия, Поргалá и Моранто, но най-много отъ слѣдующата сбирка: „Συλλογὴ ἀπὸ Κ. Γεωργακᾶ“. 1870. Отъ тъзи сбирка г. Балабановъ е прѣвелъ слѣдующитѣ стихотворения, като е спазилъ и външната форма на оригинала: 6, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19 на I часть (2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 11 и др. на II-та часть отъ книгата си.

Прѣводътъ е несполученъ въ всѣко отношение. Въ стихотворенията не се съзира не само поезия, но логика, смисълъ и даже грамматичность. Ритмитѣ сѫ уйдурисани на сила, безъ да се обръща внимание на самия смисълъ. Ние ще помолимъ читательетѣ да иматъ търпение да прочетѫтъ слѣдующитѣ цитати и да потърсѭтъ въ тѣхъ смисълъ:

„Съ сърдечно ми стенание
Са махва отъ гърди
Какво що колебание
Свѣтовно ми тежи.“

(стр. 39 — „Молитва“)

или на стр. 42.
„Божий храмъ:“
„День молитва въ дворове ти,

От̀ъ години, вѣкове
Пб-честитъ за синове ти
Е на земното лице."
на стр. 45.
„Вечеря":
„Виждь какъ си вече блѣднѣе
На свършенъ день свѣтлина;
И мило, тихо се смѣе
На вечерьта хубостьта.
на стр. 79
„Сънъ":
„Ако потрѣба въ вълнитѣ
Да свърша азъ на любовьта,
Ти спи, а моята мечта
нек' бѫде свършакъ ми съ днитѣ" .

Читательетѣ, вѣрваме, ще сѫ убѣдени, че за разбиранье подобни стихотворения не само отъ дѣца, но и отъ възрастни людье, ще трѣбатъ мѫдри тълкувания и коментарии на нѣкои умни личности.

Да прѣгледаме, до колко нашийт поетъ опрѣдѣля вѣрно свойствата на прѣдмѣтитѣ. На стр. 25 четемъ слѣдуѭщето:

„Купенитѣ *съ мѫки* свѣщи и съ пара
Повеч' отъ звѣздитѣ свѣтятъ прѣдъ Христа."

Като оставимъ на страна ритмитѣ пара — Христа, ние би молили да ни се укаже: защо авторътъ прави разлика мѣжду свѣщи купени „съ пара" и „съ трудъ", да ли паритѣ не се печелѭтъ съ трудъ, и знаѭтъ ли читательетѣ негдѣ да се купуватъ свѣщи съ трудъ, а не съ пари? — На стр. 30 *„Умореното Вѣрче"* четемъ, че

„Престилка скоро му туриха
Съ парченце хлѣбецъ на рѫка."

Ако туримъ въ проза тѣзи стихове, ще излѣзе, че „престилка скоро му туриха съ парченце хлѣбецъ въ рѫка." Въ стихотворението: „Нетърпѣливиятъ Конникъ" стр. 81 четемъ слѣдуѭщето:

„Прекрасна е дѣвица,
Невинна и блага
Моята годеница,
Но нѣма тишина."

Ако тъзи поезия се прѣведе на простъ езикъ, ще излѣзе, че макаръ и да е прѣкрасна дѣвицата, но тя не чини, щомъ нѣма нѣкаква си *тишина*, която, види се, сѫщо тъй може да бѫде качество на дѣвицата.

Най-необходимото нѣщо за стихотворство е умѣньето да се правѭтъ сравнения, за да може мисъльта да бѫде нагледна и образна. Г. Балабановъ нѣма туй умѣнье; у него даже прилагателнитѣ се турятъ наопаки, извънъ правилата на логиката. Да вземемъ нѣкои сравнения. На стр. 88 срѣщаме слѣдуѭщитѣ:

„Въ чело бръчки ли лицето
Че развалятъ мислишъ ти?
Не видѣ ли че морето
Съ бръчк' играе пли, пли пли!

или пъкъ:
„Цѣла прелесть си изгрява
Сладк' отъ Истокъ ни зора,
Но и вечерь не л' загрѣва
Съ чудна всѐ пакъ красота?"
на стр. 35:
Вижте тамка (какъ ловци),
„*Зайци биятъ кат' крадци*;"

Крадцитѣ биятъ ли нѣщо, та наший, авторъ уподобява тѣхното бияньe на ловчийство? Ето и примѣри за прилагателнитѣ: стр. 83 четемъ: „*Здраво* пиянство на кракъ не държи." Ами има ли болно пиянство? На стран. 47 е казано:

„Опнатъ, читавъ и съ мустаци
Младолики подъ носа."

Мустаци младолики, а може би и черноoки! На стр. 31 има думитѣ: „вѣтрецъ *сладъкъ*"; на стр. 25: „*гласна* тежина"; на стр. 91 е казано: „ржка, що го удря съ корава душа." Може би има ржка и съ младолики мустаци! — Нѣматъ свършванье безсмислицитѣ, ако искаме да ги изброяваме. Ще споменемъ за съкращенията и ритмитѣ, които се срѣщатъ въ стихотворенията. На стр. 70 четемъ: „Щомъ *с'огорватъ* вси поля"; на стр. 49:

„Славни отъ насъ дѣла
Чак' отечество сега."

На стр. 31: „При теб' ангелч' утре рано." На стр. 80: „На Бог' и въ теб' надѣя с'азъ въ свѣта." Ето и примѣри за ритми: печаленъ — м'галенъ; зарила — премила; небеса — милостьта; с'яви — боли; родина — кончина; по единъ — аминь; с'утива — истрива. Срѣщатъ се и русски думи: дѣвка, женщина, кончина, вездѣ и др. Всичкитѣ тѣзи сравнения, съкращения, прилагателни и сжществителни служатъ г. Балабанову, като материалъ за поезията му. Отъ множеството примѣри, които показахме, вѣрваме, че читательетѣ ще се сѣтжтъ, до колко авторътъ се е мжчилъ да истъкми стиховетѣ си и до колко послѣднитѣ съдържатъ гармония и сладина въ себе си, та да бждятъ достжпни за изучванье, разбиранье и услажданье на малкитѣ дѣца. Ние не можемъ да разберемъ, каква ще бжде тъзи музика, на която мотивитѣ сж исказани въ подобни стихове. Ние мислимъ, че лириката не се съдържа само въ звукове, които да отговарятъ на извѣстни музикални тонове; съдържанието, ритмитѣ, сравненията и изказанитѣ чувства трѣба напълно да отговарятъ на мотивитѣ, които сж вдъхнжли извѣстни музикални пиеси у знаменититѣ музиканти Бетховена, Шумана, Шуберта и др.; ако авторътъ е разбиралъ иначе значението на пѣснитѣ си, то ние съжеляваме, че е губилъ трудъ да ги тъкми и гласи, когато за музиката еднакво би му послужили безсмисленнитѣ звукове таламъ-тилимъ, аманъ-аманъ, чики-чакъ и пр. пр., до безкрайность измѣнявани и повтаряни. Въ книжката на г. Балабанова има стихотворения, въ които сж наплетени само риторически фрази, неразбрани и тъмни; такива стихотворения сж: „Къмъ музитѣ," „Къмъ свободата," „Науката" и пр. Изобщо ние не намѣрихме нито едно стихотворение,

което да може да се нарѣче поетическо. Въ нѣкои само стихотворения е загатнжта, но не исказана мисъльта на автора, отъ когото г. Балабановъ е прѣвеждалъ.

Може би нѣкои ще ни натякватъ за тъзи строгость, съ която се отнасяме къмъ прѣводитѣ на г. Балабанова. Ние не се боимъ отъ подобни натяквания, защото искаме да убѣдимъ читательетѣ си, че прѣводъ на поетически трудове е мжчно, че за да прѣвежда човѣкъ такива трудове самъ трѣба да бжде поетъ, самъ трѣба да е чувствувалъ сжщото, както и истинский авторъ. Друго нѣщо е човѣкъ да прѣвожда грамматика, а друго нѣщо е да прѣвожда пѣсни, въ които не се говори за сухи правила, а за хорски чувства и мисли. Нѣкои отъ българскитѣ поети, като г. П. Р. Славейковъ, на всѣки прѣводъ даватъ своя боя; всѣко прѣведено нѣщо отъ послѣдния е до толкозъ сполучливо, до толкозъ свойственно на българский езикъ, щото не може нѣкой да помисли, че е прѣводъ. Доста е да напомнимъ на читательетѣ си прѣводитѣ на г. Славейкова: „За рибаря и рибката" отъ Пушкина, „Пророкъ" отъ Лермонтова, за да се убѣджтъ въ истинностьта на думитѣ ни. Ние имахме случай да видимъ нѣкои нови прѣводи отъ г. Славейкова, взети отъ сжщитѣ грецки сбирки, и като ги сравнихме съ г. Балабановитѣ, намѣрихме ги несравненно по-горѣ отъ г. Балабановитѣ. Тъй въ г. Славейковата *Читанка* за 2-ро отдѣл. срѣщаме стихотворението „Утро," което въ книгата на г. Балабанова се намѣрва на 24 стр. Друго едно стихотворение подъ заглавие „*Петлё*" е сжщий прѣводъ на г. Балабановото; „*Петлето.*" Тъй като г. Славейковъ не е напечаталъ до сега своя прѣводъ, то за да дадемъ възможность на читательетѣ да сравжтъ двата прѣвода, ние го туряме въ параллелъ съ г. Балабановия.

Ето ги и двата прѣвода:

Петлето.

Качулясто петле
Съ шареното перце:
Що тъй рано лудувашь,
Кукурику хортувашь?

Що е туй? Срамота!
Я млъкни! свий крила;
Че будишь наш' Митле,
Че будишь наш' Митле

Я млъкни, ти петле,
Че заранъ, чуй ма, е!
Ти разсичамъ съ теслата
Гордо фесче въ главата

Ти опървамъ крила
За да видишь въ часа
Какъ будишь наш' Митле,
Какъ будишь наш' Митле!

Петлё.

Петльо шароперий
Льскавъ, накаржченъ!
Бре, недѣй се пери,
Да крещишь испъченъ.
Ти гадино глупа
Съ крилѣ тупа-лупа,
Зоръ си давашь, зѣешь,
Та по срѣдъ нощь пѣешь.
Що е туй отъ тебе:
Кукуригу, бебе!
Засрами се, стига,
Стига кукурига,
Стига толкозъ кряка,
Че събуди Янка.
Ей ти, витопашльо,
Да мълчишь, че знашь ли!
Щомъ та утрѣ хванж
Все петли ще станжтъ.

Като теб' съ лошота,
Луди много въ свѣта
Безразсѫждно вѫрлуватъ,
Мирни хора вълнуватъ

Но и за лошота
Сѐ дохажда часа,
Че будишь наш' Митле,
Че будишь наш' Митле.

М. Балабановъ.

Ти щешь ми втелеса,
Ще ти спукамъ феса,
Гордий на главата.
И ще та погубѭ,
Я ще ти оскубѭ
До едно перата:
Да видимъ що кудишь,
Безъ време да будишь,
Наша мала Янка,
Да става, да кянка!
Какви неразбрани,
Гидии гърлани,
Като се распѣли,
Та се раскрѣщѣли:
Кряскатъ ли та кряскатъ,
И дѣцата стряскатъ....
Гиди кресльо недни!
То ще ти присѣдне.
Влѣ щешь ми въ рѫцѣтѣ,
Каза щѫ ти ази:
Зло ще те сполѣти,
Ще видишь тогази,
Ще ли будишь Янка,
Отъ сладка й дрямка.

П. Р. Славейковъ.

Отъ всичко горѣказано, вѣрваме, че читательетѣ сѫ се убѣдили, че г. Балабановъ не е поетъ, че той не е исключение отъ общия природенъ законъ. Чудно ни е, защо г. Балабановъ е почнѫлъ стихотворството на стари години, когато ние знаемъ, че подобни опити се правѭтъ само отъ ученици въ незрѣла възрасть, когато тѣ ламтѭтъ за дѣятелность, когато тѣ кипѭтъ отъ нетърпѣние да се прославѭтъ, и когато не сѫ еще толкозъ зрѣли, за да оцѣнѭтъ силитѣ и способноститѣ си. Намъ ни е чудно това зарадъ туй, защото се надѣвахме, че образованнитѣ и възрастни хора, ако не съ съвѣти, то поне съ примѣръ ще сдържатъ множеството неуки и халосници, които сѫ ни проглушили съ своитѣ поезии, драми, трагедии и комедии. У насъ има толкозъ много бездарни книги, щото би трѣбало да се отървемъ отъ лошия примѣръ и подкана къмъ по-нататъшното имъ расплодяванье. — Въ прѣдисловието си г. Балабановъ ни разказва, че приятельетѣ му посъвѣтвали да напечата пѣснитѣ си. Това ние вѣрваме, защото знаемъ, че хората и прѣдъ приятельетѣ си обичатъ да лицемѣрствуватъ, като ги хвалѭтъ и галѭтъ незаслужено за работи, които тѣ въ душата си считатъ за не добри. Жалѣемъ, че г. Балабановъ не е умѫдренъ отъ дългия си животъ, за да цѣни похвалитѣ на приятельетѣ си, щомъ тѣ се отнасятъ лично до него.

П. П—въ.

II.

КНИГОПИСЪ.

Книги, получени въ замѣна или подарени за библиотеката на „Бълг. Кн. Дружество."

(Продължение отъ книжка X).

XLIV. **Отъ прѣводача:**

Каменодѣлецътъ, драма въ три дѣйствия отъ Александра Дюма, прѣвелъ отъ французски Ив. М. Лиловъ. Прѣдставена за първъ пѫть въ Пловдивъ отъ народната трупа подъ управлението на г-на Д. К. Попова. Пловдивъ. Обл. Печатница, 1884. Цѣна 1 левъ.

XLV. Граждански медицински закони. София, Държавна Печатница, 1883.

XLVI. Составъ Императорскаго Московскаго археологическаго общества. По 12 Апрѣля 1882 год. Москва, въ Синодальной типографіи, 1882.

XLVII. **Отъ издателката:**

Предь-вѣстникъ горскаго пѫтника отъ Г. С. Раковскаго. Издава Неша Стойкова, сестра на Г. С. Раковски, второ издание. Пловдивъ. Областна Печатница, 1884. Цѣна три гроша текущи.

XLVIII. **Отъ прѣводача:**

Народна Библиотека. Книжка I. Отъ д-ръ И. Дурдикъ. Павете лѣсоветѣ, прѣвелъ отъ чески и на нуждитѣ ни приспособилъ В. Атанасовъ. Прѣпечатано отъ вѣстникътъ „Съвѣтникъ." Пловдивъ, Областна Печатница, 1882.

XLIX. **Отъ г. Д-ра Конст. Иречека:**

Упѫтвание за събирание географически и археологически материали. Съобщава Д-ръ Конст. Иречекъ. (Отдѣлно отпечатано изъ V-та книжка на „Пер. Списание" на Българското Книжовно Дружество). Срѣдецъ, Държавна Печатница, 1883.

L. **Отъ прѣводача:**

Първоначални познания отъ политическа икономия отъ Иосифъ Гарние, професоръ на политическата икономия въ Парижското училище на мостоветѣ и шосcетата, всегдашенъ секретарь на Дружеството на политическата икономия въ Франция и главенъ редакторъ на журнала на икономиститѣ. Отъ 6-то издание прѣвелъ Х. Д. Черновеждий. 1884. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ. Пловдивъ. Цѣна 2 лева.

LI. **Отъ издателя.**

Стенографически протоколъ на Митингътъ въ София на 19 Мартъ 1884 г. по разискване въпросътъ за съединението на двѣтѣ раздѣлени Българии. Издава Хр. П. Константиновъ. София, Книгопечатница Янко С. Ковачевъ и С-іе. 1884. Цѣна 60 пари. Издадена въ полза на училищата въ Ахъ-Челебийската каза (Одринско).

LII. Книжка за практическа економия, написана отъ Морисъ Блоккъ и съ негово дозволение прѣведена отъ I. Груевъ. Пловдивъ, Централна Печатница на Е. Дионе, 1881. Цѣна 1. фр.

LIII. **Отъ Министерский Съвѣтъ:**

Протоколи на коммисията по разгледвание спорнитѣ дѣла на прѣдприемачитѣ съ Министерството на Общ. Згради, Земледѣлието и Търговията и дѣлата и смѣткитѣ на бившето Строително Отдѣление, назначена отъ Министерский Съвѣтъ. Книжка II. София, Държавна Печатница, 1883.

LIV. **Отъ автора:**

Uebersicht der Slavischen Sprachenwelt im zusammenhange, mit den andern arioeuropäischen (indogermanischen) Sprachen. Antrittsvorlesung gehalten an der Universität Dorpat am 6/18 September 1883, von Dr. I. Bardouin de Courtenay professor der vergleichenden Gramatik der Slavischen Sprachen. Leipzig, T. O. Neigel, 1884.

LV. **Отъ г-на Спиро Гулабчевъ:**

1. „Какъ става деньтъ и нощьта, както и годишнитѣ врѣмена: пролѣть, лѣто, есень и зима" прѣвелъ и допълнилъ Спиро Гулабчевъ. — Издава Киевский клонъ на „Приятелската Дружина." Киевъ, Типографія К. Н. Милевскаго, Прорѣзная ул., д. Эрнста, № 7. 1884. 8°, стр. II—50. Цѣна 30 стотинки.

2. „Отчего бываетъ день и ночь, весна, лѣто, осень и зима." Чтеніе для народа. Н. Б. Медера. Изданіе второе. С. Петербургъ. Изданіе Н. Фену и К°. 1886. 8°, стр. 21. Цѣна 10 коп.

LVI. **Отъ автора:**

1. „Окаяната земя." Трагедия въ двѣ дѣйствия и двѣ картини отъ Д. Стеревъ. Издава Телбизовъ и Лѣсовъ отъ с. Мъглижъ. Русее, Печатница на Р. М. Каролева. 1884 г. Малка 8°, стр. 46. Цѣна 5 гроша.

2. Човѣшката неправда." Поема отъ Д. Стеревъ. Печатницата на „Напрѣдъкъ" въ Пловдивъ, 1883 г. Цѣна 1/2 левъ.

LVII. **Отъ автора:**

Упутство за скупљање материјала за историју Црне Горе. Марко Драговић, секретар минист. просвете и цркв. дјела и главни надзорник књаж. питомачког завода на Цетиње. — Цетиње у државној штампарији 1884 — 8°, стр. 16.

LVIII. **Отъ г-на Кр. Мирский:**

1. Хубава Сидония, драма въ четири дѣйствия отъ Zschocke. Варна, печатница на Х. Н. Войниковъ и С-іе 1884 малка 8°, стр. 84 цѣна 50 стотинки.

LIX. **Отъ автора г-на Флорински.**

1. Славянскій Ежегодникъ изданіе Кіевскаго Славянскаго Общества — выпускъ шестой, составленъ подъ редакцію Т. Д. Флоринскаго, Доцента Имп. Университета Св. Владиміра. Кіевъ, типографія Е. Т. Кереръ, большая Владимірская ул. д. Сѣтовой — 1884 голѣма 8° стр. VI — 382 цѣна 1 руб.

2. Политическая и Культурная борьба на Грецескомъ востокѣ въ первой пол. XIV в. (посвящается В. И. Ламанскому) Тимоѳея Флоринскаго, Кіевъ, въ университетской типографіи, 1883 год. голѣма 8° стр. 62.

3. Къ вопросу о богомилахъ, Тимоѳея Флоринскаго, типографія императорской академіи наукъ, Кіевъ; 1883 голѣма 8° стр. 40.

4. Новыя Книги по Южно-Славянской исторіи отъ Т. Флоринскій, голѣма 8° стр. 22; (оттискъ изъ университетскихъ Извѣстій 1883).

5. Новые матеріали для исторіи Греціи въ средніе вѣка отъ Т. Флоринскій, Кіевъ 1883 год. голѣма 8°, стр. 18, (оттискъ изъ универс. Извѣстій 1888 год.).

LX. **Отъ автора два екземпляра:**

Огледникъ, повѣсть отъ Ивана Д. Добревъ собственно издание, Русе типо-ксило-литографія па Д. М. Дробнякъ, 1884 год. 8° стр. 239. Цѣна 2 лъва.

LXI. **Отъ съставителя:**

1. Учебникъ по смѣтанието съ питания и отговори за III и IV отдѣления въ първоначалнитѣ народни училища, съставилъ и наредилъ: Димитръ Ив. Зидаревъ, първо издание, издава Георгий Н. Протковъ. Руссе, печатница на Р. М. Каролева, 1884 год. 8° стр. 32. Цѣна 40 ст.

LXII. **Отъ г-на Нила Попова:**

1. Исторія Императорскаго Московскаго Общества Исторіи и древностей Россійскихъ, отъ Д. Чл. Нила Попова; часть I 1804—1812. Изданіе Императорскаго Общества Исторіи и древностей Россійскихъ при Московскомъ университетѣ. Москва. Въ университетской типографіи (М. Катковъ) на Страстномъ бульварѣ, 1884, голѣма 8° стр. 249. Цѣна 1 р. 50 коп. сер.

2. Извѣстіе о похожденіи Симеона Степановича Пищевича, 1731—1785. Изданіе Императорскаго Общества Исторіи и древностей Россійскихъ при Московскомъ университетѣ, подъ редакцій Д. Чл. Нила Попова Москва. Въ университетской типографіи (М. Катковъ) на Страстномъ бульварѣ 1884, голѣма 8° страници I—IV—571. Цѣна 2 руб. 50 коп.

LXIII. **Отъ Книжовната Дружина въ Варна.**

1. Уставъ на Книжовната Дружина въ Варна, придруженъ отъ правилника и отчетътъ на сѫщата дружина за I-та й година 1883—84. Варна. печатница на Х. Н. Войниковъ и С-іе 1884. 8° стр. 16.

LXIV. **Отъ г-на И. В. Платонова изъ Харьковъ.**

1. Анти-энциклика, или Братское слово православнаго Славянина къ Славянамъ католикамъ, по поводу изданія Папою Львомъ XIII Булли о праздновапіи памяти св. Кирила и Меѳодія. Харьковъ, типографія окружнаго штаба, нѣмецкая, № 26 1882 год. Складъ изданія находится въ Харьковѣ, у статск. совѣт. Ив. Вас—ча Платонова (Черноглазовска ул., соб. домъ, № 4). Голѣма 8° стр. 125, цѣна 1 руб. сер.

2. „Отвѣтъ автора анти-энциклики“ на послѣдовавшее противу нея со стороны католичества возраженіе. — Харьковъ, типографія окружнаго штаба, нѣмецкая, № 26 1884. Голѣма 8° стр. 133. Цѣна 60 коп.

LXV. **Отъ окрѫжна комисия на Старо-Загорский департаментъ:**

1. Статистический Алманахъ на Старо-Загорский департаментъ за 1884 високосна година, издава окрѫжната комисия на Старо-Загорский департаментъ, година третя, Стара-Загора, печатница „Знаме“ 1884 8° стр. 224.

LXVI. **Отъ Автора:**

Записки по Българскитѣ въстания (разказъ на очевидци) 1870—1876 г. отъ З. Стояновъ. Томъ I издание първо. Пловдивъ 1884 8° стр. 455 цѣна 4 лева.

LXVII. **Отъ Автора:**

1. Secrets d'etat de Venise par Vladimir Lamansky professeur de l'université de S.-Petersbourg.

2. Записки историко-филологическаго факультета императорскаго С.-Петербургскаго университета. Часть XII. Санктпетербургъ, типографія императорской академіи наукъ. 1884, 8°, стр. I—XXXVI, I—XXXI, 1—834, 1—96 и 1—64.

LXVIII. Отъ Автора:

1. Обоснованіе Теизма, общедоступно изложенное изслѣдваніе Игнатія Котовича. Выпускъ первый, Одесса. Складъ изданія въ книжномъ магазинѣ А. Черкесова и К° Преображенская улица д. No. 34, 1879 год. 8° стр. 51 цѣна 45 коп.

2. Сѫщото отъ второто издание, Одесса, типографія Л. Нитче, Полицейская ул. 30. 1881 год. 8°, стр. 85 цѣна 50 коп.

3. Происхожденіе Органической Жизни съ ея разнообразіемъ. Изслѣдваніе Игнатія Котовича. Обоснованіе Теизма. Вып. III. Одесса типографія Л. Нитче, Полицейская ул. 30, 1884 г. 8°, стр. 36 цѣна 20 коп.

LXIX. Отъ Автора:

Въспоминания отъ развъркканитѣ врѣмена отъ П. Ивановъ. Пловдивъ. No. 42 — книгопечатница „Напрѣдъкъ“, 1884 стр. 47.

LXX. Отъ Издателя К. Димовъ:

Омирова Илиада, прѣводъ отъ Ф. Илиевъ, съ 15 отборни картини. Томъ II и III, Пловдивъ, Областна печатница 1884 год. 8°, стр. 194—565 цѣна 6 лева.

LXXI. Отъ Бѣло-Черковното читалище „Трудъ“:

1. Сиромахъ Танчо. Драма въ петь дѣйствия, съставилъ Киро Петровъ. Издава читалището отъ с. Бѣла-Черкова (Горни Турчета) Търновско окрѫжие. 1884 г. 8°, стр 51.

2. Описание на с. Горни Турчета и двѣ народни прикаски. Наредени въ стихове отъ Кира Петровъ. Издава Горно-Турченското читалище (Търновско окрѫжие) Русчукъ. Въ книгопечатницата на Дунавската Областъ 1870 год. 8°, стр. 27.

3. Приключенията въ Дрѣновския Мънастирь на 1875 год. отъ свещ. Петка Т. Франгова. Издава читалището „Селски Трудъ“ отъ с. Бѣла-Черкова. Търново, печатница на К. Тулешкова 1880 год. 8°, стр. 87 цѣна 1 левъ.

LXXII. Отъ издателя:

Нещастна Фамилия, драма въ петь дѣйствия. Съставили и наредили: Д. Ив. Зидаревъ и И. Д. Негенцовъ. Издава Г. Н. Промковъ. Руссе, скоропечатница на в. „Славянинъ“ 1884 8°, стр. 87 цѣна 1 левъ.

LXXIII. Отъ Автора:

„Мита“ или излъгано момиче, съчинение отъ Д. Стеревъ. Издава книжарницата на Н. П. Неделковичь и С-іе въ Търново. 1883 8°, стр. 38, цѣна 40 ст.

LXXIV. Отъ Виенското Българско дружество 3 екз.:

Годишенъ отчетъ на сѫщото дружество „Напрѣдъкъ“ прѣзъ 1883 (издание на дружеството). Виена 1884 г. печатница на Иоанъ Н. Вернай, стр. 15 8°.

LXXV. Отъ Автора:

Анархически процесъ на Руския нихилистъ Княвь Петръ Крапоткинъ и С-іе, разглѣждано въ Лионъ (Франция) (специална корреспонденция на „Голосъ“). Прѣвелъ и издава Н. Іонковъ — Владикинъ. София, книгопечатница на Янко С. Ковачевъ и С-іе 1883 8°, стр. 59, цѣна $3^1/_2$ гроша.

(Слѣдва).

Печатни погрѣшки.

Страница	9	*редъ*	28	*на мѣсто*	ἱκανὰ	*чети:*	ἱκανοὶ
"	10	"	15	"	σδηρομεταλλεῖα . . .	"	σιδηρομεταλλεῖα
"	15	"	3	"	отъ Доспадъ	"	отъ Доспадъ,
"	17	"	2	"	на *-внъ,*	"	на *-енъ,*
"	18	"	21	"	слогее	"	слойове
"	19	"	2	"	минуги	"	минути
"	29	"	9	"	Бългиретѣ	"	Българетѣ
"	30	"	14	"	пѐгоре	"	пòгорѣ
"	36	"	35	"	знаменитности . . .	"	знаменитости
"	48	"	6—7	"	посвѣтяватъ	"	посветяватъ
"	75	"	10	"	Галатà	"	Балатà
"	78	"	20	"	пазаритѣ	"	пазарътъ
"	85	"	21	"	на видѭ	"	навидѭ
"	92	"	25	"	поклонихь, ...	"	поклонихъ,
"	96	"	заб. [1]) р. 1	"	Портата;	"	Порта;
"	122	"	33	"	ше се	"	ще се
"	129	"	3	"	божья, ...	"	божья
"	"	"	18	"	г'а	"	'га
"	138	"	36	"	но	"	на
"	139	"	4	"	девекюту, ...	"	девокюту,
"	142	"	22	"	*грѣхи*	"	*дрѣхи*

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

РЕДАКТОРЪ Т. ПѢЕВЪ.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . .
Нар. пословица.

КНИЖКА XII.

СРѢДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1884.

СЪДЪРЖАНИЕ.

НѢКОЛКО ЗАБРАВЕНИ СПИСАНИЯ НА СОФРОНИЯ ВРАЧАНСКАГО.

Отъ М. Дринова.

Прѣзъ лѣтото на 1871 г. имахъ случай да видѭ въ Цариградъ у блаженнѣйшаго Антима Видинскаго единъ ржкописенъ сборникъ, който тогава врѣмето ми дозволи да прѣгледамъ токо на́ бързѣ и да опишѫ твърдѣ кратко. Сборникътъ ми се показа толко любопитенъ, щото азъ турихъ око на него съ надѣжда, че ще ми изпадне нѣкога по́-сгоденъ случай, за да го опишѫ и изучѫ, както трѣбва, но надѣждата ми и до сега остава не испълнена. Намѣрвамъ за добро да обнародвамъ поне́ кратките си бѣлѣжки за тоя сборникъ и при това да изкажѫ мислитѣ и прѣдположенията, които ми докарва на умъ неговото съдържание.

Той състои отъ 269 голѣми листье (in folio), добрѣ подвързани, съ кожани кори. Първитѣ 253 листье съдържатъ различни статии, на които заглавията сѫ писани съ чървено мастило. На 253 листо се захваща подробно „оглавленіе повѣстіе и различнаа поученіа обрѣтающихся въ книзѣ сей“. На 268 и 269 листье се намѣрватъ нѣколко лѣтописни бѣлѣжки. Писанъ е тоя сборникъ въ Разградъ и не твърдѣ отдавна, именно въ 1850 г., — писецътъ му е „попъ Крастю попъ Аѳана“ (попъ Кръстьо попъ Атанасовъ), който на три мѣста си е подписалъ името — на 9, 10 и 253 листо. Това, обаче, не значи, че на 1850 г. е и съставенъ сборникътъ: той е сѫществувалъ и по́-прѣди, — *попъ Кръстьо* го е само прѣписалъ отъ по́-старъ прѣписъ, както и самъ исповѣда на едно мѣсто, което ние ще имаме случай да приведемъ по́-долу.

Освѣнь нѣколко кратки *слова, поучения* и *новѣсти*, въ сборника сѫ помѣстени три доста голѣми литературни трудове, именно: *„Митология Синтипа философа“, „Басни Езопови и другая баснословия“, „философския мудрости“*. Отъ тие три статии азъ съмъ взелъ пò-подробни бѣлѣжки, които и привождамъ.

1. *Митология Синтипа философа* се захваща на 10-то листо и се продължава до 45-то. Заглавието ѝ е такъво:

„Мυθологія Сυнтіпа φілософа непремного разсмотрена и преведена от персійскаго іазыка на греческаго простаго іазыка, а от насъ преписана и приведена от греческаго пространнаго іазыка на болгарскій краткій и простый іазыкъ, къ разуменію болгарескому простому народу, на внѣшнюю ползу прочитающимъ ю. Перво преведена на 1802 лѣто іуніа 6 день на Видин. . . ., а сега второ са преписа от попа Крастя попъ Аθана въ лѣто 1850 м-цъ Декемвріа ден 25 въ Разгратъ“.

Слѣдъ това заглавие, което е писано съ чървено мастило, четемъ:

„Слово Сυнтіпа φілософа. Сказаніе заради Кυра царя Перска, и зарадъ сына неговаго, и зарадъ учителя его Сυнтіпа φілософа, и зарадь седемь φілософы царевын и дѣяніл ихъ, и зарадъ оная безсрамная царева жена, която хочеше да погуби царскіа сынъ. Сіе сказаніе исписа Мυсо Персіанинъ на ползу внѣшную прочитающимъ ю.

„Имаше единъ царь на Персіа на име Киро, що имаше седемъ жены, ала чада не имаше и всякоги са молеше Богу да го подари чадо. И, спроти това многое моленіе царское, чу му Богъ молбата, и подари го Богъ едно мужко дѣте, що го отхрани царь и неденеа го и порасти го, като едно дрѣво избранное. И като дойде на возрасть, имаше царь желаніе и любовь зарадъ да изнеденеа сына своего на поученіе книжное граматическое, и намери мудріи учители зарадъ да научатъ сына му на избранное мудрое ученіе“.......

2. Слѣдъ „Митология Синтипа философа“, която, както забѣлѣжихъ пò-горѣ, се свършва на 47-о листо, захващатъ се *Басни Езоповы и иная баснословія*, които се продължаватъ до 80-то листо.

Тука сѫ помѣстени до 145 различни кратки басни, отъ които азъ съмъ си прѣписалъ, за примѣръ, токо слѣднитѣ двѣ.

Лесица и Капина. (No. 8, на л. 49).

„Една лесица фатила са да возлези на единъ плетъ, и като са потхлознала и щела да надни долу, а тія са фанала у капината, що било я имало на плето, и тосчасъ са убоди отъ терніето капинскіи и раскровавихасе краката ѝ. (Тогава тія) сас болест рече на капината: „о капино, азъ са фатих у тебе за да ми помогниш, а ти ми повечи зло направи“. А капината ѝ рече: „ты си сама згрѣшила да са фатиш о мене, що сам азъ научена да фащамъ другіи“.

Примѣчаніе: Тая басен скавува, защо тай пащат някои хора, що ищат помощ от того человека, дето прави зулум всякоги и повреждa другіи человецы“.

Гарванъ. (No. 99, на л. 64).

„Единъ гарванъ са разболялъ, и майка му плакала, а гарвану (= гарвано) ѝ рече: „о мати моя, не плачи, ами са помоли Богу дано уздравям“. И майка му рече: „о чадо мое, чи кой от светыите хоче да ти помогни, като не си оставилъ някого от них да имъ си не откраднал от месото“?

Примѣчаніе: Тая басен скавува, почто който има на свѣто много душмани, онъ у нужди своя не можи да намери ни едного пріятеля“.

Такви кратки сѫ такоречи всичтѣ 145 басни; слѣдъ тѣхъ идѫтъ два доста дълги аполога, на които заглавията сѫ:

„Царь и три папи негови“ (на л. 73).

„Мужь и жена“ (на л. 75).

3. *Философскія мудрости* заематъ най-много мѣсто въ сборника, около 170 листье (отъ 80 до 250). Подъ това общо заглавие тука сѫ помѣстени доста много разсѫждения за различни въпроси — религиозни, нравственни, общественни, политически и пр. Мѣжду друго тука се намѣрва доста дълго разсѫждение „о царствахъ мірскихъ“, въ което се изказватъ такви мисли:

На л. 95-то: „Царство са варди и управя са сась мудрость и сась разумъ и сас любовь къ воином и къ подданимь, а не сас оружіе и сас страхь да уплаши раята“.....

На л. 120-то: „Господарь като отецъ коги нагледва подданниците свои, тогива быва мир у мѣстото негово. Много е потребно на господаря да мысли сас умъ свой, како е сас изволеніе вышняго Бога возшел на таковое превысочайшее державіе токмо зарад да буде като отецъ

на людіето свои и на общыя народъ, та затова има должность онъ да люби подданныте свои и да ги нагледва и да ги варди от всиц приключенія. Почто е онъ икономъ на людското имѣніе, за това е потребно тому да имъ го варди, а не да го усвои и да го привали у своето сокровище. Почто е онъ опредѣленъ да са погрижа всякоги зарадъ доброто людско, и долженъ есть по̀-вече да оставя своето почиваніе заради нихная полза и да примѣри, како е гражданскій любов по̀-добро на господарството му и по̀-изрядно освень много сила воинская: почто е добро и благодѣяніе на вси гражданы, и на воины, и на людіе повыше пріятно и изволно, а не страх и принужденіе. Добра и сладка речь учиня человеците да будутъ покорены и повинены на господаря, а не гладъ и тегота и насиліе. Тако говори премудріи Соломонъ: „царскіи престол кротос го содержава". Каквото (и) Ксенофонтъ философъ рече на Кира царя Перскаго: „Скиптро царское не е возможно да го уварди злато и сребро, но множество приятели, що ги спечеля добротвореніе господарское"....

За жалость, токо тие редове азъ могохъ да си прѣпишѫ изъ „философскія мудрости", за които е тукъ рѣчьта и които ми се показахѫ твърдѣ интересни по своето съдържание.

Другитѣ по̀-дребни статии, които се намѣрватъ въ сборника на блаженнѣйшаго Антима, иматъ слѣднитѣ заглавия:

„Поученіе о страсѣ Господнемъ" (на листо 1).
„Поученіе о простотѣ сердечной" (на л. 2).
„Поученіе о маломъ крадцѣ" (на л 2).
„Повѣсть о суевѣріи" (на л. 3)
„О исповѣди" (на л. 5).
„О молбѣ" (на л. 6)
„Краткое правоученіе" (на л. л. 7—10).
„Слово на поставленіе"новаго архіерея" (на л. 250—252).

Отъ тѣхъ азъ могохъ да попрѣгледамъ токо „Повѣсть о суевѣріи“. Въ нея се привожда, съ обличителна цѣль, единъ народенъ разсказъ за нѣкой си „вампиринъ Яковъ“, противъ когото едно отъ дѣйствуѭщитѣ въ разсказа лица прѣдлага такъвъ *илачъ:* „токмо единъ колецъ да има отъ глогово дарво, и сасъ него да издробя азъ снагата Иакова, и вѣрвайте добре, какъ за напредъ нема да излягва отъ гроба“.

Не се съмнѣвамъ, че всичтѣ горѣизброени статии, които се съдържатъ въ сборника на блаженнѣйшаго Антима, сѫ излѣзли отъ перото на приснопаметний Софроний Врачанский. Въ това ме увѣряватъ слѣднитѣ обстоятелства:

а) Както вече видохме нѹгорѣ, за „Митология Синтипа философа“ е забѣлѣжено въ заглавието ѝ, че е *прѣписана* и прѣведена отъ греческаго *пространнаго языка* на болгарскій краткій и простый языкъ.... на 1802 лѣто, *на Видинъ*“. А познато е, че на 1802 год. Софроний е живѣлъ въ Видинъ, гдѣто по онова врѣме той е билъ принуденъ да сѣди около три години: за това онъ подробно разправя въ своята автобиография.[1] Че Софроний е добрѣ познавалъ гърцкий езикъ и е могълъ да прѣвожда или, както се изрича той, да *прѣписва* отъ него, това также ни е добрѣ познато както отъ автобиографията му, така и отъ неговий „Кириакодромионъ“, за който е забѣлѣжено въ заглавието му, че е „*прѣписанъ* отъ славянскаго и отъ *греческаго глубочайшаго языка* на болгарскій простый языкъ“.[2])

б) Още прѣди да видѭ „философскія мудрости“ въ сборника на блаженнѣйшаго Антима, азъ ймахъ извѣстие, че Софроний е написалъ нѣкакво си голѣмо философско съчинение. Това извѣстие бѣше ми съобщилъ още на 1870 г. въ Бѣлградъ единъ сънотечественникъ, именно г. Недѣлко Жековъ, който ме и увѣряваше, че видвалъ нѣкждѣ въ

[1]) Въ „Период. Списание на Българск. Книж. Дружество“, Браила 1872, кн. 5—6.

[2]) Глед. г-нъ *Пречковий* „Книгописъ“ въ „Период. Списание на Българското Кн. Дружество“, Браила 1875, кн. 7—8, стр. 39.

България такво ржкописно философско съчинение, въ което било забѣлѣжено, че е списано отъ Софрония. [1])

в) Въ своята автобиография Софроний казва, че и слѣдъ като билъ принжденъ да се изсели изъ България въ Влашко, онъ и тукъ не прѣставалъ да мисли и да работи за просвѣщението на своитѣ еднородци: „за това, каже, се трудя денемъ и нощемъ, *да изпиша нѣколко книги* по нашему болгарскому язику, та ако не би возможно менѣ да сказувамъ имъ сосъ уста моя, да чуятъ отъ мене грѣшнаго нѣкое полезное поучение, а тие да прочетутъ писание мое и да уползуютсе“. [2]) Тие думи ясно ни показватъ, че освѣнь „Кириакодромиона“, Софроний е списалъ още „нѣколко книги“, които не е ималъ врѣме и възможность да напечата и които по ржкописенъ начинъ сж се разпространявали мѣжду Българетѣ. За това имъ распространение, види се, усърдно сж се грижили Софрониевитѣ ученици, единъ отъ които е билъ и Ѳеодоръ Стояновичъ отъ Видинъ.

г) Езикътъ, съ който е писанъ Сборникътъ на блаженнѣйшаго Антима, е до шушка еднаквъ съ езика, който срѣщаме въ добрѣ познатитѣ Софрониеви списания, именно: въ „Кириакодромиона“, въ „автобиографията“ и въ обнародваното лани негово писмо до българскитѣ търговци въ „Влахобогдания“. Както тукъ, така и тамъ само заглавията сж писани съ църковний езикъ; всичко друго е изложено съ простонародната ни пластична българска рѣчь, самъ-тамъ прошарена съ църковнословѣнски форми. [3])

Това сж обстоятелствата, които ме увѣряватъ, че въ сборника, за който ми е рѣчьта, ние имаме нѣколко непо-

[1]) Дано тие ми редове стигнжтъ до г-на Жекова и го подбудьжтъ да обнародва поскоро нѣкои поподробни извѣстия за това познато нему ржкописно *философско списание*!

[2]) „Период. Списание на Б. Кн. Др.“ Браила. Кн. 5—6, стр. 77.

[3]) Въ езика на сборника, често се срѣща *и*, намѣсто неударяемото *е*, както и *у* намѣсто неударяемото *о*. Това размѣсванье на рѣченитѣ букви, което твърдѣ рѣдко се срѣща въ познатитѣ (напечатани) Софрониеви списания, е направилъ, види се, прѣписвачьтъ на сборника, именно *Развраденский* попъ Кръстьо.

знати намъ до сега или, инакъ да кажѫ, забравени списания на Софрония Врачанскаго.

Тия забравени Софрониеви списания могѫтъ да хвърлѭтъ нова свѣтлина както върхъ самата личность на приснопаметний Врачански епископъ, така и върхъ началната история на новобългарската книжнина. Моето кратко и твърдѣ повърхностно запознаванье съ тѣхъ не ми допуща, обаче, да ги оцѣнявамъ подробно отъ къмъ тая страна; дозволявамъ си да изкажѫ само нѣколко пó-общи бѣлѣжки и прѣдположения:

Списателската дѣятелность на Софрония се е захванѫла, види се, слѣдъ неговото прѣселванье въ Видинъ, именно слѣдъ 1800 г., когато онъ е билъ вече шестдесетогодишенъ старецъ. Както е познато отъ автобиографията му, онъ и прѣди това врѣме се е отличавалъ съ книголюбие, за което много злѣ го сѫ мразили и *ненавидѣли* нѣкои отъ тогавашнитѣ гърцки владици и протосингели, въ България, тачѐ и котленскитѣ свещенници, „пощó они веи на то врѣме бѣха орачи, прости и неучени". [1]) Особно силно е распалила ученолюбието на Софрония Паисиевата история, съ която онъ се е запозналъ наскоро слѣдъ нейното появяванье на свѣтъ: за вѣрно се знае, че още на 1765 г. Софроний (Стойко перей) е прѣписвалъ въ Котелъ историята на Паисия. [2]) По тая история, съчинена отъ светогорски инокъ „въ Хилендаръ манастиръ", Софроний си е съставилъ високо мнѣние за светогорското просвѣщение и това, види се, го е подбудило да отиде (въ 1775 год.) на Света Гора, за да търси тамъ духовна храна за своята любознателность. [3]) Неговото шестмѣсечно живѣянье на Света Гора, освѣнъ дѣто му е спомогнѫло да стане полезенъ учитель „на книжное учение", но му е

---

[1]) Глед. „Автобиографията" въ „Период. Списание на Българското Кн. Дружество" кн. 5—6, стр. 54.

[2]) Глед. бѣлѣжката на г. Кръстьовича въ „Читалище" 1871, брой 11.

[3]) Глед. „Автобиографията" въ „Период. Списание на Бълг. Кн. Дружество", Браила, кн. 5—6, стр. 56.

и дало възможность да събере обиленъ материалъ за църковнитѣ поучения, които „на всѣкоя недѣля и на всѣки праздникъ е сказувалъ“ въ Котелъ, додѣто е учителствувалъ и попувалъ тамъ, и съ които по́-послѣ е учудвалъ „Врачанскитѣ християне“, когато имъ е станжлъ владика.[9]) Но тия свои поучения онъ е „сказувалъ“ устно, и на́ да ли ги е писалъ на книга, та и по писменъ начинъ да ги разпространява изъ народа. За такъва литературна работа той на́ да ли се е сѣщалъ, тачe и врѣме на́ да ли е ималъ прѣди прѣселваньето си въ Видинъ, именно прѣди 1800 г., до когато неговий животъ е билъ прѣпелъненъ съ многоразлични тревожнения, мжка и теглила. — Прѣзъ тригодишното си живѣяньe въ видинската епархия (1800—1803 г.) Софроний също не е билъ свободенъ отъ „нужда и скърбь,“ но тукъ онъ е могълъ поне́ да има по́вече свободно врѣме. Отъ къмъ тая страна още по́-изгодно е било десетогодишното му живѣянье въ Влашко, гдѣто онъ е билъ принжденъ съвсѣмъ да се изсели, слѣдъ като се отърва отъ Видинъ и гдѣто е билъ добрѣ приетъ и нагоде́нъ отъ тогавашний угровлахийски митрополитъ Доситей. Но освѣнъ това, въ Видинъ и особно въ Влашко Софронию е изпа́днжла добра пригода да се опознае съ просвѣтителнитѣ движения, които по онова врѣме бѣхж се захванжли мѣжду гърцитѣ и сърбитѣ и които създадохж новогърцката и новосърбска книжнини. Доста е да припомнимъ, че на онова врѣме въ Влашко се намѣрваше най-важното огнище на гърцкитѣ народни стрѣмления и на гърцкий умственъ животъ: че тъкмо, когато Софроний се прѣсели въ Букурещъ, тамо цъвтѣше най хубавото гърцко училище, въ което прѣподавахж такъви профессори и списатели, като Ламбри Фотиадисъ, Неофитъ Дука и проч. Да припомнимъ също, че на онова именно врѣме мѣжду сърбитѣ съ голѣмъ ентусиазмъ се четехж съчиненията на Софрони-

[9]) Глед. „Автобиогр.“ въ „Пер. Спис.“ на Бълг. К. Друж., Браила, кн. V—VI, стр. 60 и 66.

евиі съврѣменникъ Доситей Обрадовичъ, именно: „животъ и приключения Димитрия Обрадовича“ (Виена 1783), Езонове и прочихъ разнихъ баснотворцевъ басне“ (Липиска 1788), „Совѣте здраваго разума“ (Липиска 1794) и проч. Доситеевитѣ съчинения, които положихѫ начало на новосърбската книжнина, сѫ били доста разпространени и въ Влашко, мѣжду тамошнитѣ сърбски търговци, но нѣкои отъ тѣхъ, може би, още въ Видинъ сѫ попаднѫли въ рѫцѣ на Софрония.

Тие нови просвѣтителни движения, които Софроний е намѣрилъ въ новогърцката и новосърбска книжнини и които, види се, много сѫ разпалили неговитѣ будни народни чувства, го сѫ подбудили да се пустне въ списателска дѣятелность, чрѣзъ която да спомогне, та и „нашитѣ бѣдни Българе“ да се сдобиѭтъ съ „таковий даръ, какъвто сѫ имали „Гърцитѣ, Сърбитѣ, Власитѣ, Руситѣ и други вѣри“,[10]) сиречь, съ печатани книги „по болгарский простий языкъ“.

При съставяньето на „Басни Езоповы и иная баснословия“ Софроний се е ползовалъ, може би, отъ баснитѣ, които Доситей Обрадовичъ обнародва, както забѣлѣжихме нó-горѣ, на 1788 година подъ заглавие: „Езонове и прочихъ разнихъ баснотворцевъ басне.“ Възможно е, че и автобиографията „Житие и страдание грѣшнаго Софрония,“ която е написана около 1805 година, е прѣдизвикана отъ автобиографията на Доситея Обрадовича.

За „Кириакодромиона“ си Софроний забѣлѣжва въ заглавието му, че е „прѣведенъ и прѣписанъ отъ славянскаго и греческаго языка.“ Отъ какви именно словѣнски источници онъ тука се е ползовалъ, това не могѫ да кажѫ, но не се съмнѣвамъ, че гърцкий источникъ му е билъ Кириакодромионътъ, който е съчиненъ и обнародванъ отъ знаменитий гърцки проповѣдникъ *Никифоръ Теотоки* подъ слѣдньото заглавие: Κυριακοδρόμιον ἤτοι ἑρμηνεία καὶ ὁμιλία εἰς

---

[10]) Глед. писмото на Софрония до Влашкитѣ Българе въ „Период. Списание на Б. Кн. Дружество.“ Срѣдецъ 1882, кн. III, 167.

τὸ κατὰ Κυριακὴν ἐν ταῖς ἁγίαις τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίαις ἀναγιγνωσκόμενων Εὐαγγελίων[1]). Тоя *Теотокиевъ* Кириакодромионъ първъ пѫть е билъ напечатанъ въ Москва на 1796 година, и втори пѫть е прѣпечатанъ въ Букурештъ на 1803 г. Отъ второто издание, види се, се е и въсползовалъ Софроний.

Отъ какви книги онъ се е ползовалъ при съставянието на другий си голѣмъ трудъ, именно на „Философския мудрости," това не могѫтъ да ни развѣщаѭтъ горѣприведенитѣ кратки изводи изъ тѣхъ. Възможно е, че въ това Софрониево списание ние имаме нѣкакво ехо отъ онова философско движение, което бѣше обзело западноевропейскитѣ литератури прѣзъ минѫлий вѣкъ и съ което Софроний, може би, се е опозналъ чрѣзъ гръцката книжнина. Познато е, че гръцкитѣ писателье отъ минѫлий вѣкъ съ особна ревность прѣвождахѫ отъ европейскитѣ езици различни философски съчинения, подъ влиянието на които се опитвахѫ да обогащаватъ своята писменность и съ самостоятелни философски списания.

За „Митологията на Синтипа философа" Софроний ясно забѣлѣжва, че ѭ е прѣвелъ *отъ греческаго языка*. „Митологията на Синтипа философа", или както инакъ ѭ наричатъ, „повѣсть за седемьтѣ мѫдреци" е една отъ най-прочутитѣ повѣсти. Съчинена първъ пѫть нѣйдѣ въ Индия още въ първитѣ вѣкове слѣдъ Рождество Христово, тя полека-лека се е разпространила по цѣлъ свѣтъ, била е прѣвождана, съ различни прѣправяния, на персидски, арабски, еврейски и, тако рѣчи, на всичкитѣ европейски езици. Прѣзъ всичкитѣ срѣдни вѣкове, а по нѣкои страни и до скоро, тя е била едно отъ най-любимитѣ и най-занимателни четива. Между Гърцитѣ тя е била твърдѣ разпространена и по врѣмето на Софрония, когото това, види се,

[1]) Тие думи намѣрваме прѣведени, тако рѣчи, една по една и въ заглавието на Софрониевий „Киріакодроміонъ, сиречъ Недѣлникъ, поученіе на всѣхъ недѣляхъ въ православныхъ церквахъ прочитаемая евангеліяхъ."

е побудило да прѣведе Синтиповата повѣсть на български. За историята на новобългарската книжнина е любопитно да се види, въ какво отношение се намѣрва къмъ тоя Софрониевъ прѣводъ познатата българска книга, която е напечаталъ на 1844 г. въ Будинъ Христаки Павловичъ подъ заглавие: „Синтипы философа баснословие.“ Азъ нѣмамъ при себе книгата на Хр. Павловича, та и не могѫ да се пущамъ тука въ разглежданьето на тоя въпросъ. Ще забѣлѣжѫ само, че има основания да се мисли,[1]) че въ рѣчената книга се съдържа не нѣкакъвъ новъ прѣводъ, направенъ отъ Павловича, а Софрониевий прѣводъ съ нѣкакви, може би, малки измѣнения.

Както видохме по-горѣ, „Митология Синтипа философа“ Софроний е прѣвелъ въ Видинъ на 1802 год. Види се, че това е първъ списателски новъ опитъ; всичкитѣ си други трудове онъ е извършилъ по-послѣ, именно прѣзъ послѣднитѣ десетина годинъ на живота си. Доста е да си наумимъ, че по това врѣме Софроний е ималъ отъ шестдесеть до седемдесеть години, за да се сѣтимъ, съ каква ревность той се е пуснѫлъ въ списателската си дѣятелность, съ каква енергия и постоянство се е трудилъ на това поприще.

Притурка.

Горний членъ бѣше вече написанъ, когато г-нъ Иречекъ ме зарадва съ слѣднитѣ извѣстия за едно откритие, което сполучилъ да направи прѣзъ послѣдньото си пѫтуванье по България. Въ Айтосъ, у секретаря на тамошний сѫдъ, г-на Никола Иорданова (изъ Медвенъ), г. Иречекъ видѣлъ единъ хубавъ и добрѣ запазенъ български рѫкописъ, подвързанъ съ дървени кори. Въ него имало 349 листье, запразднени само съ едно дълго списание, което имало такъвъ надсловъ: Θέατρον πολιτικὸν, сирѣчь, *граждан-*

[1]) Сравн. въ Период. Спис. на Б. Кн. Др. Браила 1871, кн. IV, стр. 24.

ское позорище. Имало тукъ и една бѣлѣжка (прѣдисловие), въ която се казвало, че това списание *първо* прѣвелъ отъ латинский езикъ на гърцки *Угровлахийский господарь Николай Маврокордато,*[1] а пакъ *Софроний, смирений епископъ Врачанский,* го прѣвелъ „отъ греческаго глубочайшаго языка на болгарский нашъ простий языкъ къ разумѣнию простому болгарскому народу,[2]) въ лѣто 1809. Г-нъ Иречекъ, за жалость, токо набързѣ могьлъ да прѣгледа това си откритие. Краткитѣ бѣлѣжки, които онъ може да ми каже за него, даватъ до нѣйдѣ да мислимъ, че въ ръкописа на г-на Н. Йорданова се съдържа сѫщото списание, което е вмѣстено и въ сборника на блаженнаго Антима съ заглавие: „Философския мудрости." Но да ли е така, или ние имаме тука съвсѣмъ другъ Софрониевъ трудъ, това ще се види само тогава, когато се опознаемъ по-добрѣ както съ сборника на блаженнаго Антима, така и съ ръкописа, който се намѣрва у г-на Н. Йорданова. По-подробното описванье и изучванье на тие наметници е желателно отъ много страни: съдържащитѣ се въ нихъ забравени трудове на приснопаметний Врачански епископъ иматъ за насъ не малъкъ историко-литературенъ интересъ.

[1]) Николай Маврокордато е първий фанариотски господарь въ Влашко (1716—1730). За своето безчеловѣчно управление е нарѣченъ *Влашки Неронъ,* но е билъ доста образованъ человѣкъ: написалъ е и една „книга за дължноститѣ" — Περὶ καθηκόντων βίβλος (Букурещъ 1720).

[2]) Г. Иречекъ мисли, че както тая бѣлѣжка, така и венчкий ръкописъ е писанъ съ ръката на Софрония.

ЛѢТОПИСНИ БѢЛѢЖКИ ОТЪ РАЗГРАДЪ.

Съобщава М. Дриновъ.

Въ края на ржкописний сборникъ, за който говорихме по-горѣ (стр. 1—4) се намѣрватъ слѣднитѣ лѣтописни бѣлѣжки, любопитни не само по съдържанието си, но и по това, че сж писани по народното изговаряние въ Разградъ:

1. „На 1789 месецъ Октоврiе 24 стана сеферъ, като доди Немцу да са би сос бокоренкiю бей и гу нави, а бокоренкiю бей побегна у Рухчюкъ.“ [1])

2. „На 1824 [2]) месецъ Iулiе 8-го дня, като доди водата на Разгратъ, отъ многуто наводненiе срина до 300 канци и многу члвецы и скотови издавиха са.“

3. „1828 лето месецъ Маiа. Мина Московицо от самъ Дунава: мосто беше презъ Сакча 2 сахата. Тогава беше и царь Николай заедно и брат му Михал. И пристигнаха ду Шюменъ: главна команда бе графъ Вегденцiйнъ“ (Витгенштейнъ).

„Въ Разгратъ додоха казацыте Iулiе 14 въ Субота, въ Ниделя дигнаха са гiочовите разгратски и отъ село Арнавуткювю, Тахчикювю, Каба-Кулакъ, Харсува, Кара-Арнавутъ. А Турцыте разгратски жителы беха избегали понапреш. А въ Разгратъ беше аенино башва(?) Али-бей; той побегна, като додоха казаците, и уби единъ казакъ, и

[1]) Това е станжло въ врѣме на втората война между Екатерина II и Турцитѣ. Влашки господарь тогава бѣше *Маврогени,* който усърдно помагаше на Турцитѣ. Съюзникътъ на Екатерина, нѣмский императоръ Иосифъ II, прати въ Влашко единъ корпусъ войска, която нагони отъ тамъ Маврогени.

[2]) Послѣднята цифра въ това число е написана така, щото може да се чете и като 4, и като 7, и като 9. Азъ ѭ прочетохъ 4; не знаѭ, да ли съмъ сполучилъ.

трима Арнавуткювліи закла отванъ касабата. И ние после като са дигнахме отъ Разгратъ, утидохме до Ени-Пазаръ и седехме тамо 14 дни, и тогава додоха други гіочювы отъ Шюмненската каза Драгоюву."

4. „Въ лѣто 1832 Окт. 21 хиротониса са Неофитъ Чевену (Червену = Червенски) владика въ Рухчюкъ; тамо беха тезы митрополиты: Иларіонъ Турновскій и Григорія Шумненски и Ловчанскіи епископъ Діонисія."

Всички тие бѣлѣжки сѫ писани съ ръката на попъ Кърстьо попъ-Атанасовъ, който е прѣписалъ и сборникътъ.

УНТЕРЪ-ОФИЦЕРСКИЙ ВЪПРОСЪ
въ
главнитѣ европейски армии и състоянието му въ нашата армия.

Отъ Поручика Хр. Златоустова.

(Продължение отъ кн. XI и край).

III.

Положението на унтеръ-офицеритѣ въ 4-тѣхъ армии.

А. Германия. Безъ да се гледа на твърдѣ благоприятнитѣ исторически условия, които сѫществувахѫ за устройството на народната пруска армия, обърнѫта сетнѣ въ *германска,* и на енергическитѣ и дълги усилия на централното военно управление, за да направи положението на унтеръ-офицеритѣ, колкото е възможно по́-привлекателно, — унтеръ-офицерский въпросъ, както видѣхме по́-горѣ, не само възникнѫ въ германската армия, но по едно врѣме прие даже много лошъвъ характеръ. Недостатъкътъ отъ свърхсрочно-служащи унтеръ-офицери, който се появи най-напрѣдъ въ 1859 година и сетнѣ, въ 1865 и 1867 г., се повтори, доби слѣдъ франко-прусската война такива сериозни размѣри, щото, споредъ официалното заявление въ парламента, до 1879 год. армията прѣкара въ това отношение кризисъ. Законитѣ отъ 1871, 1873 и 1874 години, като подарихѫ значителни прѣимѫщества на свърхсрочно-служащитѣ унтеръ-офицери, ако и да намалихѫ до една граница влиянието на причинитѣ, които карахѫ долнитѣ чинове да се отказватъ отъ свърхсрочна служба, пакъ не могохѫ съвършенно да ги отстранѭтъ. При всичко че кризисътъ се минѫ, положението обаче си останѫ все такова

сериозно, и когато военний законъ отъ 6 Мая 1880 год. породи нова за отслабванието на унтеръ-офицерския кадръ причина, която тозъ пѫть се намѣрваше не вънъ отъ армията, а вѫтрѣ въ нея, кризисътъ пакъ се появи и то въ по́-остра форма.

До послѣдньо врѣме двѣ *главни причини* лошаво влияехѫ на формированието корпуса отъ унтеръ-офицери въ германската армия. Голѣмото количество пари, което се появи въ страната слѣдъ 1870—1871 год., улесни твърдѣ много възможностьта за по́-добра печалба, и долнитѣ чинове, слѣдъ като си искарвахѫ срока на службата, по цѣли тълпи я напущахѫ. Тъй като трудната и непрѣстанна дѣятелность въ войската, която бѣше поотслабнѫла слѣдъ войната, изново наченѫ да се развива, а сѫщо и контрастътъ мѣжду тежината на военната служба и благосъстоянието, което се достига при частнитѣ занимания, ставаше все́ по́-голѣмъ и по́-рѣзъкъ, то и въ зависимость отъ това числото на *капитулянтитѣ* [1]) се намаляваше. Франко-прусската война породи тъй сѫщо и втората причина, която бѣше прѣдизвикана отъ бързото чинопроизводство на офицеритѣ. Слѣдъ тая война всичкитѣ почти офицерски длъжности бѣхѫ завзети отъ млади лица. Особенно бѣхѫ млади ротнитѣ командири, които, по показанията на опита, при всичката си неоспорима способность къмъ военното дѣло, не винаги се ползовахѫ отъ дадената тѣмъ власть. Слѣдъ войната, въ извѣстенъ периодъ отъ врѣме, числото на дисциплинарнитѣ наказания въ германската армия достигнѫ до твърдѣ голѣми размѣри. Командиритѣ на отдѣлнитѣ части, като желаехѫ да въздържѫтъ долнитѣ чинове отъ извършвание прѣстѫпления, бѣхѫ приели за правило, щото лицата, които сѫ оштрафовани прѣзъ третята година на службата си, да не се приематъ на втора служба. Тая мѣрка, която се отзова злѣ върху попълванието корпуса на унтеръ-офицеритѣ, накара мнозина отъ долнитѣ чинове,

[1]) Въ Германия свърхсрочно-служащитѣ се наричатъ капитулянти.

които бѣхѫ изявили желание да капитулироватъ, да се откажѫтъ отъ това си желание. Военното министерство трѣбваше да се бори въ едно и сѫщото врѣме и съ двѣтѣ причини, отъ които втората сама по себе се унищтожи, щомъ ротнитѣ командири начнѫхѫ да добиватъ необходимата служебна опитность. Борбата съ материалнитѣ причини бѣше нѝ-малко сполучлива; тя все още се продължава и постоянно се нуждае отъ нови жъртви. При всичко че германскитѣ закони създадохѫ за унтеръ-офицеритѣ твърдѣ добро служебно и материално положение, особенно въ сравнение съ положението на унтеръ-офицеритѣ въ другитѣ голѣми западно-европейски армии, резултатътъ обаче отъ дългата борба се констатира официално не отдавна, като недостатъкъ отъ 3000 унтеръ-офицери по щатоветѣ въ мирно врѣме.

Сега попълванието на германската армия съ унтеръ-офицери става по два начина: 1) чрѣзъ произвежданието въ тие звания лица, които сѫ постѫпили по набора и 2) изъ унтеръ-офицерскитѣ школи.

Попълванието споредъ първия начинъ се извършва така: оня, който е постѫпилъ въ полка по набора, подиръ ½ година може да бѫде произведенъ ефрейторъ, но това обикновенно се прави не нѝ-рано отъ 3-та година на службата; а за да може да се произведе унтеръ-офицеринъ, той трѣба да сключи капитуляция и да издържи опрѣдѣленъ испитъ. Ония, които желаѭтъ да капитулироватъ, заключватъ съ полка писменно условие, въ което се задължаватъ да служѫтъ една година. Това условие се подновява всѣка година съ съгласието на началството и на капитулянта, догдѣто последний прослужи 12 години. Слѣдъ тоя срокъ капитулянтътъ има право да си остане на служба, догдѣто може, и въ такъвъ случай съ него контрактъ не се заключва: той има винѫги (освѣнъ въ военно врѣме) право да излѣзе въ отставка. Ако ли, по нѣкои особенно важни причини, началството е намѣрило за добрѣ да уволни ка-

питулянта, той трѣба прѣди 6 мѣсеца да бжде прѣдупрѣденъ писменно за това.

За да могжтъ да се дадмтъ на капитулянтитѣ необходимитѣ познания за единъ унтеръ-офицеринъ, *въ всѣки полкъ* се отваря школа, въ която прѣподаватъ офицери и унтеръ-офицери, споредъ назначението на полковия командиръ. Тая школа завѣдва младший (петий) щабъ-офицеринъ или 13-ий капитанъ (който не командова рота).

Въ школата се проваждатъ колкото е възможно по-малко хора, за да не се отвличатъ напразно отъ служба и за да може прѣподавательтъ по-специално да се занимава съ всѣки единъ отъ ученицитѣ. Средньо число ученици, което се праща въ школата, бива около 16, и отъ всѣка рота се назначаватъ толкова души, колкото сж нужни, за да се допълни числото на излѣзлитѣ въ растояние на една година. Освѣнъ капитулянтитѣ, които се готвжтъ да бждатъ произведени, въ школата могжтъ да се назначаватъ и унтеръ-офицери, които не сж до тамъ подготвени. Състоящитѣ въ школата не се освобождаватъ отъ служебни работи, а само имъ се прави нѣкакво улеснение.

Командирътъ на полка има право, както иска, да измѣни детайлитѣ за уреждането на школата, но съ това непрѣменно условие, че въ нея ще се върши само онова, което дѣйствително е необходимо да знаятъ унтеръ-офицеритѣ, както за ползата на военната служба; тъй и за да могжтъ слѣдъ нея да завзематъ граждански длъжности. Въ послѣдне врѣме е разрѣшено да се наематъ частни учителье за школитѣ и да прѣподаватъ въ тѣхъ даже французски езикъ, колкото да улеснжтъ само постжпването на унтеръ-офицеритѣ на служба по телеграфното вѣдомство.

За постжпването въ школата кандидатитѣ се избиратъ отъ ротнитѣ командири и се излагатъ на най-лесенъ встжпителенъ испитъ, съ цѣль да се отстранжтъ отъ постжпване въ школата лица не служащи въ войската. Споредъ резултатитѣ отъ испититѣ, школата се съставя отъ два класса.

Ако познанията сѫ толкова разнообразни, щото стане нуждно да има два класса, то въ старшия (въ който навѣрно ще бѫдѫтъ всичкитѣ унтеръ-офицери и часть отъ ефрейторитѣ) се назначаватъ хора, които добрѣ знаѭтъ да четѫтъ и да пишѫтъ, а тъй сѫщо, ако сѫ усвоили 4-тѣхъ прости аритметически дѣйствия; другитѣ се назначаватъ въ 2-я классъ, гдѣто тѣ трѣба да осъвършенствуватъ тия познания.

Въ старшия классъ се учѫтъ да четѫтъ, да пишѫтъ, да съчиняватъ най-прости служебни писма; занимаватъ се още съ аритметика и изучаватъ отечественната си история и география. Всичкитѣ други свѣдѣния, като устави, инструкции, строево образование и др. т. се прѣподаватъ въ ротитѣ. Слѣдъ свършванието на годината правѭтъ се репетиции.

Капитулянтътъ, за да бѫде произведенъ *унтеръ-офицеринъ,* освѣнъ добро поведение, трѣба да има познания отъ горѣноменѫтитѣ прѣдмѣти, да знае да учи новобранцитѣ, да развожда патруля, да изважда на полето караулъ (въ военно врѣме), да рѫководи цѣпьта и др. т. При това капитулянтитѣ, за да бѫдѫтъ практически приготвени, дава имъ се слѣдъ тригодишна служба, да управляватъ *капралство* [1]) подъ рѫководството на нѣкой старъ унтеръ-офицеринъ. Послѣдното условие, което се изисква за получвание унтеръ-офицерски галуни (знакове), е свидѣтелството на старитѣ унтеръ-офицери отъ ротата прѣдъ нейния командиръ, че капитулянтътъ въ нравственно отношение е съвършенно достоенъ да бѫде произведенъ.

Вторий источникъ за комплектованието на унтеръ-офицеритѣ въ пѣхотата сѫ *унтеръ-офицерскитѣ школи,* които за сега сѫ шесть въ Пруссия и една въ Саксония. Всѣка отъ тѣхъ състои отъ четире роти, освѣнъ Юлихската школа, която има двѣ роти. Всѣка рота е раздѣлена на три отдѣла [2]), които завѣдватъ офицери подъ рѫководството на

[1]) Взводъ = четвърть отъ състава на една рота.

[2]) Три възраста = споредъ числото на годинитѣ по възрастъ.

ротния командиръ и имъ прѣподаватъ строева служба, гимнастика, полева служба и др. т. На тия офицери е възложено да прѣподаватъ на възпитанницитѣ чъртание и да приготвятъ нѣкои по́-способни отъ третия отдѣлъ за командование. Учебната година въ школитѣ се начева, слѣдъ като постѫпнѫтъ възпитанницитѣ; това бива въобще въ началото на октомврий мѣсецъ. Въ растояние на 4—5 мѣсеца възпитанницитѣ отъ третия отдѣлъ основателно се запознаватъ прѣди всичко съ най-малкитѣ тънкости на уставнитѣ упражнявания: всѣки день се отдѣлятъ четире петь часа за практическо учение, въ което влѣзва и гимнастиката; отъ 8—12 часа въ недѣлята се употрѣбяватъ за теоретическо прѣподавание, и веднѫжъ или двaжъ въ недѣлята правѭтъ стрѣлба. Въ края на февруарий се захващатъ ротнитѣ учения, на които прѣзъ априлий се прави прѣглежданье (смотръ), слѣдъ което се свършватъ, а сетнѣ се захващатъ баталионнитѣ учения. Къмъ края на юлий се свършватъ всичкитѣ учения и тактически упражнявания върху мѣстностьта. Въ срѣдата на августа особенно назначенний инспекторъ ревизува всѣка школа по всичкитѣ части на образованието. Тука трѣба да споменѫ, че освѣнь общото елементарно обучавание, възпитанницитѣ отъ всичкитѣ три отдѣла, систематитески се упражняватъ въ школитѣ да испълняватъ длъжноститѣ на унтеръ-офицеритѣ. Въ есеннитѣ маневри младший отдѣлъ обикновенно не взема участие, а отъ двата старши отдѣла се образуватъ роти въ усиленъ съставъ; само Вайсенфелдската школа маневрирува въ съставъ отъ 4 роти. На 1-й октомврий възпитанницитѣ отъ третия отдѣлъ се̂ прѣвеждатъ въ войската, часть отъ тѣхъ като ефрейтори [1], а ония, които сѫ добрѣ аттестовани — като унтеръ-офицери.

Възпитанницитѣ отъ унтеръ-офицерскитѣ школи, които се прѣвеждатъ въ войската, се четѫтъ само като подготвени за унтеръ-офицерско звание, а не като такива, които

[1]) Десетници.

иматъ всичкитѣ качества, необходими за унтеръ-офицерина. Заради това и постѫпватъ въ войската твърдѣ малко въспитанници съ такова звание. Всѣкигодишнитѣ отчети, които отъ нѣколко години насамъ начеиѫхѫ да се правѭтъ относително числото на въспитанницитѣ въ унтеръ-офицерскитѣ школи, свидѣтелствувватъ, че ротнитѣ командири въобще сѫ доволни отъ школното подготвянье, тъй като повечето отъ тѣхъ, които сѫ постѫпили като унтеръ-офицери въ войската, сѫ много добрѣ аттестовани отъ началството си. Тия резултати накарахѫ военното министерство да счита унтеръ-офицерскитѣ школи, като единственъ и най-добъръ источникъ за попълванието на унтеръ-офицерския корпусъ, и да се рѣши да увеличи числото на такивато школи, за която цѣль и бѣше внесена въ военния бюджетъ за 1882—83 финансова година сумма, прѣдвидѣна за открнванието на осма унтеръ-офицерска школа въ Нейи-Брейзахъ. Парламентътъ погледнѫ на това, като на политическа мѣрка, насочена противъ населението на отстѫпенитѣ отъ Франция провинции, и се отказа да вотира необходимата сумма. Тогава излѣзе императорска заповѣдь, та унтеръ-офицерската школа въ Етлингенъ, която имаше двѣ роти, се увеличи съ още двѣ, които се прѣмѣстихѫ отъ Юлихската унтеръ-офицерска школа. Тъзи мѣрка бѣше взета само за да се увеличи съставътъ на единственната унтеръ-офицерска школа въ южна Германия, а именно въ Баденъ, която може да бѫде полезна и за Елзасъ. Това прѣмѣстванпе не можа да разрѣши въпроса и военното министерство, като искаше непрѣмѣнно да се увеличи числото на лицата, които свършватъ унтеръ-офицерскитѣ школи, вторично поиска кредитъ за открнванието на школата въ Нейи-Брейзахъ; но парламентътъ пакъ отказа и тука се и свърши работата. При всичко това пѫтьтъ, по който германското военно министерство се е рѣшило да върви за да отстрани недостатъка отъ унтеръ-офицери въ войската, се разясни съвършенно опрѣдѣлено.

Германското правителство, като се грижаше постоянно да има источникъ за попълване унтеръ-офицерскитѣ школи, рѣши се да открие при тѣхъ и *приготовителни школи*, при които то имаше двойна цѣль: а) приготвяние по-добъръ материалъ за унтеръ-офицерскитѣ школи и б) примамване на военна служба младежитѣ въ врѣмето, когато тѣ още не сѫ си прѣдначъртали пѫтя, по който ще вървѭтъ, — когато още не сѫ си избрали опрѣдѣленна професия.

Въ тия приготовителни школи се приематъ младежи 15—16 годишни, които, слѣдъ истичанието на 2-годишния курсъ, прѣминаватъ въ унтеръ-офицерскитѣ школи. Ония, които не пожелаѭтъ да направѭтъ това, трѣба да заплатѭтъ на държавата за всѣка година ученье 465 марки или около 560 лева.

Въ сегашне врѣме сѫществува само една такъва школа въ Вейлбургъ, която отъ най-напрѣдъ бѣше открита за 220 възпитанници. Въ тая школа се прѣподаватъ нѣкои военни прѣдмѣти, но ученицитѣ не сѫ подчинени на военната дисциплина и врѣмето, което прѣкарватъ въ школата, не се чете за дѣйствителна служба. Ученьето, облѣклото, храната и въобще всичкото обдържание въ приготовителнитѣ школи сѫ безплатни, но за това пъкъ всичкитѣ възпитанници сѫ длъжни за всѣка година ученье да служатъ въ строя по 2 години по-горѣ отъ срока.

Като запознахъ читательетѣ съ источницитѣ, отъ които се попълватъ германскитѣ унтеръ-офицери, прѣминавамъ къмъ разглеждание положението имъ въ службата.

Въ германската армия сѫществуватъ слѣдующитѣ унтеръ-офицерски звания: фелдфебель или вахмистръ, вице-фелдфебель или вице-вахмистръ, сержантъ и унтеръ-офицеринъ. *Фелдфебелитѣ* или *вахмистритѣ* сѫ най-близкитѣ помощници на ротнитѣ и ескадроннитѣ командири както по строевата, тъй и особенно по домакинската часть; *вице-фелдфебелитѣ* и *вице-вахмистритѣ* служѫтъ като помощници

на фелдфебелитѣ и на вахмистритѣ по строевата часть; *сержантитѣ* сѫ старши унтеръ-офицери, които получаватъ малко по̀-голѣма плата отъ младшитѣ.

Произвежданието (покачванието) на унтеръ-офицеритѣ въ сержанти става винаги споредъ старшинството на унтеръ-офицеритѣ въ ротата и може да се отстѫпи отъ това правило само тогава, когато старший отъ унтеръ-офицеритѣ се покаже недостоенъ за такова повишение. Въ такъвъ случай се позволява да се произвежда *оня, който върви подиря му по старшинство*, но произвежданието на нѣкой по̀-младъ унтеръ-офицеринъ, по̀-напрѣдъ отъ стоящитѣ прѣдъ него по старшинство, е прието да се избѣгва. Тъй сѫщо се пази старшинството и когато се произвеждатъ сержантитѣ въ вице-фелдфебели; исключение се прави само, когато се избира фелдфебель, тъй като тука вече върви дума за замѣстванието на длъжностьта, която изисква особенни способности. Фелдфебельтъ се избира изъ помѣжду всичкитѣ унтеръ-офицери отъ полка.

Правото за произвеждание въ унтеръ-офицерски звания е прѣдоставено на полковия командиръ, съ подписа на който се даватъ на фелдфебелитѣ, на вице-фелдфебелитѣ и на сержантитѣ особенни грамоти (Bestallung). Въ гвардията самий императоръ произвежда фелдфебелитѣ и вице-фелдфебелитѣ, на които се даватъ грамоти съ подписа на корпусния командиръ.

Ето и *платата*, която получаватъ унтеръ-офицеритѣ въ пѣхотата въ мѣсецъ, показана на марки:

Фелдфебель	60 марки	или 72	лева
Вице-фелдфебель	45 „	„ 54	„
Сержантъ	36 „	„ 43	„ 20 ст.
Унтеръ-офицеринъ	$25^1/_2$ „	„ 30	„ 60 „

Тая плата имъ се дава на три пѫти въ мѣсецъ: на 1-во, 10-то и 21-во число, всѣки пѫть за 10 деня напрѣдъ, и то въ такъвъ размѣръ се дава само на свърхсрочно-служащитѣ, само на тия, които сѫ заключили капитуля-

ции. При това, тая плата не се дава цѣла въ ржцѣтѣ имъ, а отъ нея се удържа въ мѣсецъ по $3^{9}/_{10}$ марки *за храна,* тъй щото за да получимъ дѣйствителнитѣ плати, трѣба тая сумма да се извади отъ горѣизложенитѣ цифри.

Суммата, която се изважда отъ платата не стига за да може човѣкъ съ нея да се храни цѣлъ мѣсецъ; затова правителството отпуща на унтеръ-офицеритѣ единъ и половина добавоченъ окладъ (Verpflegungs-Zuschuss) и съ тая сумма на всичкитѣ унтеръ-офицери въ баталиона се готви отдѣлно, като имъ се дава въ день по $^{3}/_{4}$ килогр. хлѣбъ. Както готварницата имъ, тъй и стаята имъ за яденье се намѣрватъ близу до общия мутфакъ, но все сж раздѣлени. Храната имъ се готви на отдѣлна машина, за което тъй сжщо сж опрѣдѣлени сеждове; за цѣната на обѣда се назначава особенна граница, която нетрѣба да се надминува, и 3 пжти въ мѣсеца всѣки членъ отъ тъзи унтеръ-офицерска трапезария внася напрѣдъ платата за обѣда за слѣдующитѣ 10 дена. Освѣнъ тия общи унтеръ-офицерски трапезарии, въ нѣкои полкове има при тѣхъ и буфети, гдѣто всичко се продава ефтино. Има особенна стая, въ която унтеръ-офицеритѣ могжтъ да се занимаватъ съ разни игри, да играятъ даже на книги, разбира се, не на комаръ. Види се, въобще, че при такова уреждание на унтеръ-офицеритѣ се е имало прѣдъ видъ: 1) да се отдѣлжтъ унтеръ-офицеритѣ отъ редовитѣ и съ това да се подигне тѣхното звание, 2) да имъ се даде възможность да иматъ добъръ обѣдъ за малка цѣна, 3) да имъ се прѣдстави вжтрѣ въ казармитѣ мѣсто, гдѣто да могжтъ безъ стѣснение приятно да си прѣкарватъ врѣмето и 4) да се усили корпоративний духъ между унтеръ-офицеритѣ.

За привличание унтеръ-офицеритѣ на *свърхсрочна служба* освѣнъ уголѣмената мѣсечна плата и добрий отпускъ за храна, прѣдоставени сж и слѣднитѣ прѣимжщества:

а) *Отдѣлно помѣщение въ казармитѣ* и даже имъ е разрѣшено да живѣжтъ *въ частни квартири.* Въ послѣдния

случай на всѣки старослужащъ унтеръ-офицеринъ се отпущатъ квартирни пари (Servis), съобразно съ скжпотията на квартиритѣ въ даденъ гарнизонъ; тъй напр. фелдфебельтъ въ Берлинъ получава servis 216 марки, а сержантътъ и унтеръ-офицеринътъ — 90 марки. Другитѣ градове споредъ даванието на квартирнитѣ сж раздѣлени на 5 класса и фелдфебельтъ споредъ классоветѣ на градищата получава отъ 1-й классъ 180 марки, отъ 2-й — 144, 3-й — 126, 4-й — 108, и 5-й — 90, а сержантътъ и унтеръ-офицеринътъ получаватъ: 72, 60, 54, 45 и 42 марки. Разрѣшението да живѣжтъ вънъ отъ казармитѣ имъ дава възможность да се женжтъ, стига само квартирнитѣ пари да отговарятъ на дѣйствителната стойность на квартиритѣ.

За да се ожени унтеръ-офицеринътъ трѣба да прѣдстави свидѣтелство за доброто поведение на момата и да вложи въ полковата парична касса 300 марки. Никакви други условия законътъ не прѣдписва, но въобще тѣхъ ги задържатъ отъ женидба, догдѣто бждѫтъ произведени на сержанти и не имъ се разрѣшава, догдѣто не искаратъ 9 години служба. На редовитѣ и на срочно-служащитѣ съвсѣмъ не се разрѣшава да се женжтъ.

б) *По добро облѣкло.* Ако на всичкитѣ долни чинове и да се отпуща много добро облѣкло, унтеръ-офицеритѣ и въ това отношение се ползуватъ съ нѣкакви прѣимжщества. Сроковетѣ на облѣклото сж намалени за тѣхъ на $^1/_3$ отъ сроковетѣ на облѣклото, което се отпуща на всичкитѣ долни чинове; освѣнъ това обикновенно имъ се шие облѣкло отъ тънка материя, тъй като остава икономия отъ кроеньето на дрѣхитѣ за всичкитѣ долни чинове. Всичкитѣ въобще войници могжтъ да носжтъ собственно облѣкло отъ тънко сукно, само че то трѣба да бжде форменно и за носянието му трѣба прѣдварително да се иска разрѣшението на ротния командиръ.

Колкото се отнася до знаковетѣ за отличавание разнитѣ чинове, то всичкитѣ унтеръ-офицери се отличаватъ

отъ редовитѣ по златната или сребърната тъсма на яката или ръкавитѣ на мундира (кьсака); другитѣ отлички твърдѣ малко се забѣлѣзватъ и сѫ съвсѣмъ не ясни. Освѣнь това *капитулянтитѣ* носятъ на раменницитѣ (погонитѣ) си напрѣко пропитъ ширитъ отъ националенъ цвѣтъ, като имъ сѫ давали още за твърдѣ дългата имъ служба *пряжки* (Dienst-Auszeichnung), покачени на синя лента, на които е изобразенъ вензельтъ на краля и короната. Тия пряжки обаче сѫ изгубили вече значението си, тъй като въ армията сѫ введени много други военни знакове за отличие, кръстове и медали.

в) *Тежината на службата* за унтеръ-офицеритѣ е гарантирана: тѣ трѣба да бѫдѫтъ назначавани въ караулъ и въобще на служба тъй, щото отъ 9 нощи да си спѭтъ въ кѫщи поне 8 (редовитѣ отъ петь—четире). Освѣнь това фелдфебельтъ има право въ врѣме на походъ да си вози на офицерската кола нѣщата, които въ такъвъ случай не трѣба да надминаватъ 12 килограмма.

г) Капитулянтитѣ иматъ право, когато сѫ уволени въ отпускъ на 3 мѣсеца, да си запазватъ съдържанието: а пъкъ на срочно-служащитѣ се запазва само, когато сѫ въ отпускъ на 8 дена и само като исключение — на 3 мѣсеца.

Казахме по̀-горѣ, че на много отъ унтеръ-офицеритѣ е разрѣшено да живѣѭтъ вънъ отъ казармитѣ. При такива условия, разбира се, че и другитѣ унтеръ-офицери, които живѣѭтъ въ казармитѣ, трѣба да се ползуватъ съ подобна свобода. Заради това на унтеръ-офицеритѣ и сержантитѣ е разрѣшено да излѣзватъ отъ казармитѣ и да се завръщатъ вечеръ на единъ часъ по̀-късно отъ редовитѣ,[1] като се прѣдоставя право на ротния командиръ да дава и постоянни билети за възвръщането въ казармитѣ, когато искатъ, на ония, които заслужватъ довѣрие.

[1] Редовитѣ сѫ длъжни да се връщатъ до вечерната молитва, т. е. зимно врѣме до 9, а лѣтно до 10 часа вечерьта.

Нека сега хвърлимъ бѣглъ погледъ върху *положението на унтеръ-офицерина въ ротата.* Всѣкий унтеръ-офицеринъ се чете като началникъ на всичкитѣ редови, даже и на ония, които не сѫ му непосрѣдственно подчинени; редовитѣ сѫ длъжни да имъ даватъ честь и въ разговорътъ си съ тѣхъ да ги титуловатъ: „Г-нъ унтеръ-офицеръ." „Г-нъ фелдфебель."

Нито субалтериъ-офицеритѣ, нито унтеръ-офицеритѣ се ползуватъ съ дисциплинарна власть, тъй като тя изцѣло е съсрѣдоточена въ рѫцѣтѣ на ротния командиръ; тѣ само иматъ право врѣменно да задържатъ и да арестуватъ редовитѣ, съ цѣль да ги направѭтъ безвредни. Едничкото наказание, което унтеръ-офицеринътъ може да наложи на редовия, то е да го накара всѣки день по нѣколко пѫти да му донася нѣщата си за прѣглеждание.

Що се отнася до дисциплинарнитѣ взискания, на които се излага самий унтеръ-офицеринъ, тѣ сѫ слѣдующитѣ:

1. Забѣлязвание;

2. Мъмрание въ присѫтствието на ротнитѣ офицери и унтеръ-офицери;

3. Строго мъмрание, но тайно;

4. Назначавание на служба не по редъ;

5. Арестъ: казарменъ, домашенъ или обикновенъ до 4 недѣли;

6. Срѣденъ арестъ до 3 недѣли. (За редовитѣ и ефрейторитѣ сѫществува още строгъ арестъ до 14 дена; освѣнь това ефрейторитѣ могѫтъ да бѫдѫтъ смъкнѫти отъ званието си по дисциплинаренъ редъ).

Полковий командиръ има право да налага дисциплинарни взискания отъ най-горенъ размѣръ; ротний командиръ има право да налага най-малкитѣ наказания и да арестува унтеръ-офицеритѣ на обикновенъ или домашенъ арестъ до 8 денонощия и на срѣденъ (за когото е положенъ) до 5 денонощия.

Казарменний и домашний арестъ се състои въ това, че арестований не може да излѣзе отъ казармитѣ или отъ кѫщи, или пъкъ да приема въ тѣхъ гостье.

При обикновенния арестъ долний чинъ се държи въ малка свѣтла станчка и получава обикновенна храна. Разрѣшаватъ се книги за четение, но тютюнъ и спиртни питиета сѫ запретени; въ станчката има обикновенна постелка съ дюшекъ, съ възглавница, съ юрганъ и чаршавъ, столъ, тазъ, стомна, кърна, плювалница.

При срѣдния арестъ помѣщението си остава сѫщото, но намѣсто креватъ дава се дървенъ патъ, а на мѣсто горѣща храна — само хлѣбъ и вода; хлѣбъ се дава твърдѣ много, а именно 1 килограмъ, а горѣща храна имъ се дава само прѣзъ три дена въ четвъртий.

Въ врѣме на походъ, гдѣто не може да се приложи въ дѣйствие арестътъ, той се замѣнява тъй: когато е назначенъ *простъ арестъ,* виновний е дълженъ да прѣкара всичкото свободно врѣме въ караулъ; при *срѣдния* — той, освѣнъ това, се кара на тежки работи.

Както се види, половината отъ дисциплинарнитѣ взискания за унтеръ офицеритѣ сѫ нравственни, но за то пъкъ за ония редки случаи, когато трѣба да се приложѫтъ по̀строги наказания, началството има за това пълна възможность.

Единъ отъ по̀-важнитѣ въпроси, на който трѣба да се обърне голѣмо внимание при опрѣдѣлянието положението на унтеръ-офицеритѣ въ армията, е *покачванието на унтеръ-офицеритѣ на офицерски чинъ.*

Въ Германската армия, карриерата на унтеръ-офицеритѣ, които оставатъ на дѣйствителна служба, въобще се свършва съ фелдфебелското звание, защото покачванието имъ на офицерски чинъ е признато само по принципъ; а пъкъ да достигне единъ унтеръ-офицеринъ офицерския чинъ е съвсѣмъ невъзможно, защото за тъзи цѣль трѣба,

прѣди да стигне 23-годишния възрасть, да издържи испитъ отъ цѣлия гимназически курсъ, и освѣнъ това, отъ военнитѣ прѣдмѣти, споредъ общитѣ правила, които сѫ приети за попълванието на армията съ офицери.

Тъй като всичкитѣ въобще лица, които сѫ получили гимназическо образование, постѫпватъ на служба като волноопрѣдѣляющи, то, разбира се, унтеръ-офицеритѣ не могѫтъ да иматъ подобно образование, толкозъ повече, че въ врѣме на службата тѣ нѣматъ срѣдства за да го придобиѭтъ; най-сетнѣ и 23-годишний възрастъ съвсѣмъ не ги допуща до офицерския чинъ. Исключение съставляватъ случаитѣ отъ военно отличие, когато никакви испити не се искатъ, а само е необходимо, щото офицерското тѣло отъ частьта (въ войската) „да избере“ оногова, който се е отличилъ, т. е. да го признае за достоенъ да носи офицерския късакъ (мундиръ).

Когато се уволняватъ въ запаза, унтеръ-офицеритѣ, които сѫ приети за достойни да бѫдѫтъ *офицери отъ резерва*, получватъ за това свидѣтелство съ подписа на полковия командиръ; ония, които желаѭтъ да бѫдѫтъ произведени *подпоручици отъ резерва*, трѣба на слѣдующата година подиръ уволнението имъ да се явѭтъ на 8-недѣлна служба (при полка, въ резерва на който искатъ да бѫдѫтъ зачислени), за практическото имъ испитвание, до колко ги бива за офицери. Въ началото на тая служба тѣ се произвеждатъ вице-фелдфебели, ако не сѫ имали отъ по-напрѣдъ тоя чинъ, и слѣдъ свършванието на тая служба полковий командиръ заявява, съгласенъ ли е да ги зачисли въ резерва на полка или не. Ако той е съгласенъ, то тия *офицерски кандидати* (Officiers-Aspiranten) се прѣдлагатъ на изборътъ на офицерското тѣло отъ ландверния батальонъ, къмъ който тѣ принадлежѫтъ, и слѣдъ това чакъ се прави прѣдставление за произвеждането имъ.

Отъ това се види, че унтеръ-офицеритѣ е трудно да бѫдѫтъ и офицери отъ резерва, понеже само твърдѣ мал-

цина отъ тѣхъ, като излѣзжтъ отъ служба, ще могжтъ да иматъ толкова много свободно врѣме, за да могжтъ въ слѣдующщата година изново да постжпжтъ на 8-недѣлна служба. Въ настояще врѣме въ Германия има 3000 и по̀вече унтеръ-офицери, които сж уволени съ свидѣтелство, че сж достойни да бждятъ резервни офицери.

На 15 ноемврий 1877 год. излѣзе ново постановление, което има за цѣль да привлече отставнитѣ (unaktive) унтеръ-офицери, които вече сж изслужили 12 години, да завземжтъ офицерски длъжности въ запазнитѣ войски (Ersatz Truppen), които въ врѣме на мобилизация се формируватъ. За да могжтъ да ги привлекжтъ, постановено е слѣдующщето: 1) които желаютъ, трѣба още въ мирно врѣме да заявжтъ на ландверното началство и въ врѣме на мобилизация се викатъ въ строя съ чинъ вице-фелдфебель; 2) тѣ се назначаватъ на длъжность субалтернъ-офицери въ запазнитѣ войски, въ гарнизоннитѣ баталиони, въ ландверната пѣша артиллерия и въ ландщтурма;[1]) плата получаватъ колкото подпоржчицитѣ, но безъ квартирни пари; освѣнъ това тѣ не получаватъ субсидия за облѣкло (Kleidergeld) както офицеритѣ, а тѣмъ се дава облѣкло въ натура; и 4) слѣдъ истичането на 3 мѣсеца, споредъ удостоението отъ началството, тѣ се произвеждатъ на чинъ *фелдфебель-лейтенантъ,* слѣдъ което захващатъ да получаватъ плата колкото подпоржчицитѣ; тѣ носятъ фелфебелски късакъ, но съ подпоржчески раменници, офицерски ранецъ и шапка съ кръстъ. Тѣ се четжтъ по̀-млади отъ всичкитѣ подпоржчици.

Освѣнъ всичкитѣ тия прѣимжщества, на унтеръ-офицеритѣ е прѣдоставено право да завзематъ *граждански длъжности,* при което, въ всичкитѣ учрѣждения, както правителственни, тъй и частни, зависящи отъ правителството, нѣкои длъжности, за които се получава добра плата, се завзематъ *исключително* отъ унтеръ-офицери.

[1]) *Ландверъ* = запазна войска; *ландщтурмъ* = опълчение.

изслужившии *12 години*. Слѣдъ изслужванието *18 години* унтеръ-офицеринътъ получава право *за пенсия* споредъ закона.

Сега ще се обърнемъ къмъ разглежданието на правата, които германското правителство е прѣдоставило на *семействата* на унтеръ-офицеритѣ, както при живота имъ, тъй и слѣдъ смъртьта имъ, и ще кажемъ нѣколко думи за помощьта, която правителството прави *за въспитанието на солдатскитѣ дѣца*.

По-горѣ казахме, че разрѣшение за женене се дава само на старослужащитѣ унтеръ-офицери и че числото имъ зависи отъ числото на квартиритѣ, които се намиратъ въ ротата за жененитѣ, а сѫщо и отъ числото на лицата, които получаватъ кватрирни пари. Прѣдъ свадбата унтеръ-офицеринътъ заедно съ момата сѫ длъжни да дадѫтъ реверсъ, че тѣ нѣма да търсятъ отъ хазната никакви помощи, догдѣто е живъ мѫжьтъ, и даже слѣдъ смъртьта му; въобще жененieто съвсѣмъ не влияе ни на служебното положение на унтеръ-офицерина, нито на размѣра на неговото съдържание (плата).

Въ случай че умре капитулантътъ, който се намѣрва на служба, или — инвалидътъ, който се помѣстява въ инвалидния домъ, семействата имъ получаватъ платата, която се полага на покойния за текѫщия и за слѣдуѭщитѣ мѣсеци.

Ако пъкъ долний чинъ е убитъ въ врѣме на война, или пъкъ е умрѣлъ отъ ранитѣ, които е получилъ въ врѣме на походъ; или ако той, като е заболѣлъ въ врѣме на войната, умре въ растояние на една година слѣдъ сключаванието на мира, то вдовицата му получава *пожизненна* (прѣзъ цѣлия си животъ) пенсия отъ слѣдуѭщето количество:

Жената на убития	фелдфебель	27	марки въ мѣс.
„ „ „	сержантъ или унт.-оф.	21	„ „ „
„ „ „	редовий	15	„ „ „

Освѣнъ това на всѣко останжло дѣте, което е достигнжло 15-годишенъ възрастъ, се дава всѣки мѣсецъ помощь отъ $10^1/_2$ марки; ако ли е умрѣла и майка му, даватъ се 15 марки.

Ако умрѣлий доленъ чинъ е билъ единичката подпорка на родительетѣ си и на дѣдитѣ си, то на всѣкиго отъ тѣхъ тъй сжщо се плаща въ мѣсецъ по $10^1/_2$ марки.

По́-горѣ казахме, че обучаванието на дѣцата е задължително. И наистина, още въ 1717 година Карлъ *Фридрихъ Вилхелмъ 1-й* е заповѣдалъ подъ страхъ за наказание, щото всичкитѣ дѣца отъ 5 до 12 годишенъ възрастъ да посѣтяватъ училищата, а *Фридрихъ Великий* направи това обучавание задължително до 14-годишния възрастъ, който официално се нарича *възрастъ на задължителното обучавание въ училището* (Schulpflichtiges Alter). Това постановление дѣйствува и до сега.

Прусското правителство, като направи задължително обучаванието на всичкитѣ дѣца, трѣбаше да се погрижи и за дѣцата на долнитѣ чинове, които при своето съвсѣмъ малко съдържание, твърдѣ мжчно би могли да испълнжтъ такова изискование безъ субсидия отъ хазната. Заради това въ по-голѣмитѣ гарнизони за дѣцата на долнитѣ чинове, които състоятъ на дѣйствителна служба, сж били открити особенни *гарнизонни школи*, а пъкъ въ другитѣ градища тѣ сж се учили на правителственна смѣтка въ градскитѣ учебни заведения. За сега въ Пруссия сж намѣрили последния способъ за по́-сгоденъ и заради това гарнизоннитѣ школи полека-лека се закриватъ. Дѣцата на умрѣлитѣ долни чинове се приематъ *въ сиротинскитѣ домове* въ Потсдамъ и Аннабургъ, за които казахме по́-горѣ.

Въ военно врѣме нуждата отъ унтеръ-офицери, сравнително съ числото на тия, които състоятъ въ армията по щатоветѣ на мирно врѣме, се простира до 73000 души. Тая нужда се попълва: 1) отъ унтеръ-офицеритѣ, които

сж уволнени въ резерва или въ ландвера по́-рано отъ свършванието пълния срокъ на службата (12 години); 2) отъ редовитѣ, които сж приготвени да завземжтъ унтеръ-офицерскитѣ длъжности на дѣйствителна служба и отъ уволненитѣ въ резерва кандидати за унтеръ-офицерски длъжности, и 3) отъ произведенитѣ въ врѣме на мобилизация унтеръ-офицери изъ по́-достойнитѣ долни чинове.[1])

Б. Франция. Прѣди да пристжпнж къмъ разглежданието съврѣменното състояние на унтеръ-офицерския въпросъ въ Франция, азъ накъсо ще запознаѭ читательетѣ съ положението, въ което той се е намѣрвалъ при дѣйствието на прѣдидѫщитѣ закони по тоя прѣдмѣтъ, тъй като опитътъ на минжлитѣ врѣмена, по́-добрѣ отъ всичко може да докаже, отъ какви срѣдства французската армия трѣба да очаква на́й-добри резултати.

Кждѣ края на Наполеоновскитѣ войни (на Наполеона I) числото на кадритѣ въ французската армия много се намали, та при това и измѣжду по-развититѣ, по-образованнитѣ хора се намѣрвахж твърдѣ малцина, които да желаѭтъ да посветжтъ себе си на военната служба. Първото опитвание да се помогне съ нѣщо на това зло прѣдставлява декретътъ отъ 8 Марта 1811 година, който, като обезпечи бждѫщностьта на раненитѣ и болни офицери и долни чинове, прѣдостави тѣмъ, а сжщо и на тѣхнитѣ вдовици, твърдѣ голѣмо количество добри мѣста въ гражданската служба; тоя сжщий декретъ постановяваше още, щото занапрѣдъ никой да не може да получи мѣсто на държавна служба, догдѣто не е изслужилъ 5 години въ строя (въ войската). Послѣдвалитѣ слѣдъ туй врѣме събития не дадохж на декрета да получи сериозно прилагание въ дѣйствие и той слѣдъ реставрацията биде отмѣненъ.

Въ 1848 година правителството, като желаеше да обезпечи бждѫщностьта на долнитѣ чинове, които сж изслу-

[1]) Споредъ добититѣ най-нови свѣдѣния.

жили въ армията законния срокъ, изново имъ даде право да завзематъ разни длъжности въ гражданската служба; но безъ да се глѣда на това, числото на свърхсрочнослу́жащитѣ все надминуваше 3—4000 души.

Законътъ отъ 1855 година, като разрѣши откупа отъ военната служба, заедно съ това даде срѣдства на правителството да отпуща добро възнаграждение на свърхсрочнослужащитѣ; заради това числото захванѫ да се увеличва и наскоро бѣше достигнѫло до 23,000 (74% отъ числото на унтеръ-офицеритѣ, които бѣхѫ положени по щата), тъй щото въ 1863 година трѣбаше да се вземѫтъ мѣрки противъ извънмѣрното увеличване на числото имъ.

Прѣзъ послѣднитѣ три години въ французската войска е направено твърдѣ много за по́-доброто разрѣшавание на унтеръ-офицерския въпросъ. Въ това отношение главнитѣ старания на военното министерство бѣхѫ обърнѫти върху това, щото да се задържѫтъ унтеръ-офицеритѣ на свърхсрочна служба. На 23-й Юлий 1881 г. бѣше издаденъ новъ *законъ за постѫпванието на унтеръ-офицеритѣ на свърхсрочна служба*, съ който военното министерство тръгнѫ по прѣдишния пѫть, т. е. по пѫтя за паричното възнаградяване на свърхсрочно служащитѣ. По тоя законъ унтеръ-офицеритѣ получихѫ право да заключватъ условия за постѫпвание на втора служба на срокъ отъ двѣ до петь години, тъй щото цѣлата свърхсрочна служба да не надминува 10 години. Прочее, подъ названието „commissionnés“, унтеръ-офицеритѣ могѫтъ да си останѫтъ подъ знамената до 47-годишния си възрастъ. Първото условие за свърхсрочната служба унтеръ-офицеритѣ трѣба да даватъ въ послѣдната година на дѣйствителната си служба. Общото число на свърхсрочнитѣ или коммиссионернитѣ унтеръ-офицери не трѣба да надминува $^2/_3$ отъ щатния съставъ на унтеръ-офицеритѣ. Числото на свърхсрочнитѣ унтеръ-офицери, което трѣба да постѫпи въ всѣка часть, се назначава отъ военния министръ. Неприеманьето на

свърхсрочна служба се разрѣшава само въ такъвъ случай, ако числото на свърхсрочнослужащитѣ е надминжло опрѣдѣленната граница, или пъкъ ако желаѭщитѣ да останжтъ не ги бива за пò-нататъшна служба. Споредъ общото правило, на унтеръ-офицеритѣ се е давало право да оставатъ на свърхсрочна служба въ ония части, гдѣто сж служили и пò-напрѣдъ, но като исключение отъ това правило, по тѣхна просба, или по распореждането на военния министръ, могжтъ да бждать прѣмѣстени въ други части отъ сжщия родъ, гдѣто числото на свърхсрочнослужащитѣ е пò-малко. Това правило е внесено въ закона за това, щото, както е показалъ опитътъ, въ полковетѣ, които квартируватъ въ голѣмитѣ градища, числото на желаѭщитѣ да останжтъ на свърхсрочна служба е винжги пò-вече, отколкото въ другитѣ.

Да се обърнемъ сега къмъ разглеждането на *материалнитѣ сгодности*, които законътъ прѣдоставя на свърхсрочнослужащитѣ унтеръ-офицери.

Прѣди всичко, тѣ получаватъ всѣкидневна добавъчна плата 30 сантима, като се захване отъ деня, когато сж уволени отъ дѣйствителната служба, или пъкъ ако уволняването имъ е било пò-рано отъ заключването на контракта, — отъ деня на неговото заключване. Добавъчната плата се увеличва до 50 сантима слѣдъ петь годишна и до 70 слѣдъ десеть-годишна свърхсрочна служба. Жененитѣ и които не живѣѭтъ въ казармитѣ унтеръ-офицери получаватъ, освѣнъ това, по 15 франка въ мѣсецъ квартирни пари. При заключването на контракта за петь години, на унтеръ-офицерина незабавно се даватъ 600 франка, а слѣдъ свършването на петь-годишния срокъ той получава премия отъ 2000 франка, 5% отъ която му се плащатъ всѣки три мѣсеца. Ако слѣдъ свършването на първия контрактъ бжде заключенъ новъ за петь години, то премията се дава на пълно. Унтеръ-офицеритѣ, които, въ врѣме на свърхсрочната си служба, сж прѣминжли въ жандармерията или

пъкъ сѫ получили мѣсто по военно-административната часть, то получватъ само часть отъ премията, пропорционално на врѣмето, което сѫ прѣкарали на свърхсрочна служба въ войскитѣ. Ако уволнението бѫде причинено отъ смърть, отъ разжалование (понижение) и т. н. т., то размѣрътъ на премията се опрѣдѣля, тъй сѫщо, споредъ горнята смѣтка. Ония отъ унтеръ-офицеритѣ, които слѣдъ свършванието на първия контрактъ заключѫтъ вторий, тъй сѫщо за петь-годишенъ срокъ, получаватъ едновремѣнно 500 франка и иматъ право, слѣдъ свършванието на 10-годишната свърхсрочна служба, да получаватъ пенсия, величината на която зависи отъ званието и отъ общата дължина на службата (за унтеръ-офицеритѣ commissionnés). Тука трѣба да споменѫ, че въ французската армия сѫществуватъ слѣдующитѣ унтеръ-офицерски звания: 1) *старши фелдфебель* или *старши вахмистръ* (adjudant-sous-officier), който въ случай на нужда испълнява длъжностьта на младшия офицеринъ, а въ строя командува взводъ; 2) *фелдфебель* въ пѣхотата или *вахмистръ* въ кавалерията (sergent-major ou maréchal des logis en chef); и 3) *унтеръ-офицеринъ* или *фейерверкеръ* въ артиллерията (sous-officier ou maréchal des logis). Споредъ таблицата, която е приложена къмъ закона отъ 23 юлий 1881 година, най-малката пенсия на адютантина (старшия фелдфебель) се равнѣе на 435 франка, на фелдфебеля — 395 франка и на унтеръ-офицерина — 365 франка. Пенсиитѣ се увеличаватъ отъ година на година и могѫтъ да достигнѫтъ за адютантина до 1300 франка, а за фелдфебеля до 1200 франка.

Военното министерство гледаше на закона отъ 1881 г. като на най-добро и най-вѣрно срѣдство за задържанието отслуживщитѣ унтеръ-офицери подъ знамената и считаше унтеръ-офицерския въпросъ напълно разрѣшенъ въ французската армия. Но опитътъ не закъснѣ да покаже всичката погрѣшка на това мнѣние, тъй като, безъ да се гледа на голѣмитѣ материални сгодности, които даваше законътъ на

свърхсрочно-служащитѣ, слѣдъ уволняванието на всѣки възрастенъ классъ въ резервата, армията се лишаваше почти отъ всичкитѣ унтеръ-офицери отъ тоя классъ. Отново се появихѫ законопроекти, които изисквахѫ нови прѣимѫщества за свърхсрочнослужащитѣ унтеръ-офицери, и военното министерство гуди въ тѣсна свръзка разрѣшението на унтеръ-офицерския въпросъ съ приемванието на краткосрочната служба. Заедно съ това наченѫ да се появява съзнание, че ни уголѣмяванието на премиитѣ, нито голѣмата плата, нито пъкъ разширочаванието правата на свърхсрочнослужащитѣ за завземание граждански длъжности — съ една дума, нито мѣркитѣ отъ материаленъ характеръ ще разрѣшѫтъ унтеръ-офицерския въпросъ, а приемванието на мѣрки отъ друга категория, които дѣйствуватъ върху нравственната страна на военнитѣ. Истинската причина, подъ влиянието на която унтеръ-офицеритѣ съ цѣли тълпи излѣзвахѫ отъ състава на армията, се заключаваше въ това, че въ тѣхъ отсѫтствуваше наклонность къмъ военната служба, че тѣ бѣхѫ лишени отъ „военния духъ“, който само е способенъ да накара человѣка да търпи всичката тежина на военната служба. Появи се необходимость да се въспитаватъ младежитѣ въ това направление, и съзнаванието на тъзи необходимость породи новъ фазисъ въ историята за разрѣшението на унтеръ-офицерския въпросъ въ Франция.

Когато генералъ Тибоденъ бѣше воененъ министръ, той се спрѣ на мисъльта да се въсползува отъ *института „за солдатскитѣ дѣца“* за по-лесното разрѣшаване на унтеръ-офицерския въпросъ, като прѣдложи съвършенно да се измѣни сѫществуващата организация на тоя институтъ. Послѣдствието отъ тая реформа бѣше всѣкигодишното отпущание въ войската около 600 добрѣ приготвени унтеръ-офицери.

Съкратяванието срока на дѣйствителната служба породи необходимость да се измѣни сѫществуващата *система за подготвянието на унтеръ-офицеритѣ въ войсковитѣ части.*

Въ настояще врѣме съставътъ на унтеръ-офицеритѣ се допълва: 1) отъ произведенитѣ въ това звание най-достойни долни чинове и 2) съ привличание на свърхсрочна служба унтеръ-офицеритѣ, които сѫ прѣкарали срока на дѣйствителната служба.

Приготвянието на долнитѣ чинове за унтеръ-офицерско звание се прави исключително отъ самитѣ части на войската. Въ всѣка рота има школа, посѣтяванието на която е задължително за всичкитѣ неграмотни войници; освѣнъ това, въ всѣки полкъ сѫществува *приготвителенъ курсъ* (cours préparatoire), който приготвя за постѫпванье въ С. Мексенската школа, гдѣто унтеръ-офицеритѣ получаватъ свѣдѣния, които сѫ необходими за покачванието имъ на офицерски чинъ.

Да видимъ сега, какви мѣрки е взело военното министерство на послѣдне врѣме относително *покачванието унтеръ-офицеритѣ на офицерски чинъ*. Дѣятелностьта на централното военно управление въ това отношение се регулироваше исключително отъ направлението, което бѣше взето за по́-доброто научно подготвяние отъ унтеръ-офицеритѣ кандидати за офицерско звание, съ цѣль да се намали сѫществуѭщата разнородность въ състава на унтеръ-офицерския корпусъ отъ извѣстенъ родъ войска. Относително унтеръ-офицеритѣ отъ пѣхотата, военното министерство отдавна е вече наченѫло да се грижи за сравняванието на С. Мексенската школа съ С. Сирската. Генералъ Бильо обърнѫ голѣмо внимание върху тая задача и взе мѣрки за разрѣшаванието ѝ. Президентскиий декретъ отъ 22-й Марта минѫлата година, който бѣше издаденъ съгласно съ рапорта на генерала Тибодена, свързваше въ едно всичкитѣ отдѣлни постановления, които сѫ били издавани въ разно врѣме за уреждането на С. Мексенската школа и по такъвъ начинъ ключваше извѣстенъ периодъ на нейното развитие.

Споредъ тоя декретъ С. Мексенската школа запази своето значение да дава на прѣдставенитѣ за покачвание на чинъ унтеръ-офицери необходимитѣ научни и практически свѣдѣния. Приеманьето въ школата става по конкурсенъ испитъ; числото на ваканситѣ всѣка година се опрѣдѣля отъ военния министръ. Унтеръ-офицеритѣ получаватъ общо и военно учение: на първото цѣльта е да развие ония общи познания, които сж имали тѣ прѣди да постжпжтъ въ школата за да могжтъ да добиятъ необходимата за всѣки офицеринъ интеллектуална култура; второто въобще е насочено къмъ подготвянието имъ за испълнение длъжноститѣ на субалтернъ-офицеритѣ. Опрѣдѣлено е два вида военно учение: теоретическо и практическо. Учебнитѣ программми въ школата се утвърдяватъ отъ военния министръ; курсътъ на службата е годишенъ; всичкитѣ унтеръ-офицери, които сж издържали удовлетворително послѣдния испитъ, тутакси се покачватъ на чинъ подпоржчикъ и се назначаватъ въ пѣхотнитѣ части на войската. Ония, които не сж издържали испитъ, връщатъ се въ войската съ първото си звание, при това, втора година въ школата могжтъ да бжджтъ оставени отъ военния министръ само ония отъ унтеръ-офицеритѣ, които сж били принудени, по нѣкакви си извинени причини, въ разстояние на първата година, да прѣкъснжтъ учението си въ школата по́вече отъ 30 дена врѣме.

По такъвъ начинъ французското военно министерство урегулирова въпросътъ за покачванието унтеръ-офицеритѣ на офицерски чинъ.

Споредъ законопроекта отъ 1882 година, за да се улесни комлектуванието на войската съ унтеръ-офицери, при съкратения срокъ на службата прѣдположено е: 1) да се прѣдостави право за завземание извѣстни граждански длъжности исключително на унтеръ-офицеритѣ, които сж изслужили не по́-малко отъ 3 години въ това звание и 5 год. въ дѣйствуващата армия, и 2) да се издаде законъ

за задължителнитѣ строеви обучавания въ всичкитѣ школи, лицеи и други учебни заведения отъ гражданското вѣдомство.

По штатоветѣ на мирно врѣме, въ дѣйствуващата армия трѣба да има 36,000 унтеръ-офицери, и въ по-горнитѣ управления и учрѣждения отъ военното вѣдомство — около 1500; всичко около 38,000 души. Въ това число, кждѣ края на 1882 година, се заключавахж около 70% унтеръ-офицери, които сж получили това си звание въ продължение на задължителния срокъ на службатя.

В. Австро-Унгария. Австро-Унгария е първата отъ великитѣ европейски държави, която опита на себе си силата на народната германска армия и най-напрѣдъ тя се въсползува отъ тоя урокъ, като въведе въ 1868 година общата воинска повинность съ 3-годишенъ срокъ дѣйствителна служба. Отъ начало тя се помжчи да узакони 6-годишенъ срокъ дѣйствителна служба, сетнѣ се рѣши на 5-годишенъ и най-сетнѣ, подъ влиянието на общественното мнѣние, тя намали срока на дѣйствителната служба на 3 години. Разбира се, че такова бързо прѣминавание отъ прѣдишния 8-годишенъ срокъ къмъ такъвъ късъ трѣбаше да повлияе на унтеръ-офицерския въпросъ, трѣбаше да има за слѣдствие намаляванието на кадритѣ (старослужащитѣ), особенно въ ония части на империята, гдѣто, както напр. въ Бохемия, силно е развита промишленостьта.

За австро-унгарската армия унтеръ-офицерский въпросъ има много по-голѣмо значение, отъ колкото за всѣка друга. Това произлиза отъ разноплеменния ѝ съставъ: войницитѣ отъ повечето полкове принадлежжтъ къмъ двѣ или по-вече различни народности, и говорятъ на разни езици. Ако австро-унгарскитѣ унтеръ-офицери и да се отличаватъ съ знанието на езицитѣ, при все това, редко ще се намѣри нѣкой да знае да говори на всичкитѣ езици, които се употрѣбяватъ въ полка. Въобще тѣзъ унтеръ-офицери знаятъ

тъй нареченния „полковий“ езикъ (и то не винѫги, тъй като тѣ сѫ длъжни да знаѭтъ общо-официалния), а слѣдователно тѣ, съ по̀-вечето долни чинове, не сѫ въ състояние да се обяснѭтъ на тѣхното нарѣчие. Явно е отъ туй, че при подобни обстоятелства рольта на учителя и особенно на възпитателя пада именно върху унтеръ-офицерitѣ, които сѫ излѣзли изъ помѣжду сѫщитѣ долни чинове, като такива, които знаѭтъ езика имъ и сѫ по̀-добрѣ запознати съ тѣхнитѣ познания, съ тѣхнитѣ характери и нрави. При такова важно значение на унтеръ-офицерското звание, желателно е да се привличатъ къмъ него хора развити, дѣйствително способни да рѫководѭтъ самостоятелно младия войникъ.

Въ настояще врѣме, въ австро-унгарската армия сѫществуватъ слѣдуѭщитѣ унтеръ-офицерски звания: *фелдфебелъ* или *вахмистръ, старши унтеръ-офицеринъ* (Zugsführer) и *младший унтеръ-офицеринъ* (Korporal). Личний съставъ на унтеръ-офицеритѣ се комплектува: 1) чрѣзъ покачване на това звание такива долни чинове, които сѫ се приготвили за това въ *войсковитѣ школи,* и 2) чрѣзъ привличание на *свърхсрочна служба* ония унтеръ-офицери, които сѫ изкарали задължителния срокъ на службата.

Да видимъ сега, какъ се практикуватъ тия два начина за комплектуванието въ австро-унгарската армия.

1. Въ всѣка рота (ескадронъ, батарея) има два рода школи: а) за редовитѣ (Mannschafts-Schule) и б) за унтеръ-офицеритѣ. Въ школитѣ за *редовитѣ* се прѣподаватъ уставитѣ (за строевата, полевата и вѫтрѣшната служби), понятия за воинската повинность и за орѫжието. Прѣподаванието става на онзи езикъ, който се употрѣбява въ полка; ако ли пъкъ полкътъ състои отъ людье отъ различни народности, то ротната школа се раздѣля на нѣколко отдѣления. Понеже служебний езикъ е *нѣмский,* то въ школата запознаватъ войника съ значението на нѣмскитѣ команди и съ нѣмскитѣ названия на ония прѣдмѣти и понятия, знанието

на които е необходимо въ врѣме на службата. *Унтеръ-офицерскитѣ школи* се прѣдназначаватъ както за унтеръ-офицеритѣ, тъй и за редовитѣ, които се готвятъ да бѫдѫтъ покачени на това звание. Прѣподаватъ се сѫщитѣ прѣдмѣти, каквито и въ школитѣ за редовитѣ, но съ пó-широка программа и съ добавяние нѣкои свѣдѣния върху организацията на армията. Учението става, до колкото е възможно, на нѣмски езикъ; но въ всѣки случай, иска се, щото унтеръ-офицеритѣ да разбиратъ заповѣдитѣ, които се даватъ на тоя езикъ, и да могѫтъ да говорятъ, поне малко, на нѣмски.

Освѣнъ ротнитѣ школи, сѫществуватъ още *полкови школи* за приготвяние унтеръ-офицери (Unterofficiers Bildungs-Schule), които се отварятъ по усмотрѣнието на полковитѣ командири. Освѣнъ прѣдмѣтитѣ, които сѫ опрѣдѣлени за прѣподавание въ ротнитѣ школи, въ полковата школа се прѣподаватъ на нѣмский езикъ чистописание и аритметика. Прѣподаванието става най-напрѣдъ на употрѣбителния въ полка езикъ, а сетнѣ на нѣмския. Учебний курсъ се продължава отъ 1 декемврий до края на май; долнитѣ чинове, които посѣтяватъ школата, се освобождаватъ отъ всѣкаква друга служба.

Когато се избиратъ хора за покачвание на унтеръ-офицерско звание, прѣдпочитатъ се ония долни чинове, които се отличаватъ съ твърдия си характеръ, съ доброто си поведение и съ знанието си да обучаватъ новацитѣ (новобранцитѣ). За покачвание на званието *младши унтеръ-офицери* изисква се, щото редовий да изслужи не пó-малко отъ 6 мѣсеца, а за покачванието на *старши унтеръ-офицери* и *фелдфебели* трѣба да изслужи не пó-малко отъ 1 година.

2. За задържанието на служба необходимото число опитни унтеръ-офицери, които сѫ изслужили задължителния срокъ, даватъ имъ се, освѣнъ външнитѣ отличителни знакове, слѣднитѣ прѣимѫщества: а) понеже опрѣдѣленитѣ да се даватъ споредъ закона отъ 1867 година премии Abfertigung) на излѣзнѫлитѣ въ отставка унтеръ-офицери

слѣдъ изслужването извѣстенъ срокъ по́-горѣ отъ задължителния се оказахѫ недостатъчни и не можихѫ да достигнѫтъ цѣльта си, то тѣ споредъ закона отъ 1872 година се замѣнихѫ съ тая *добавка къмъ платата* (Unteroffíciers-Dienstes Prämie): на фелдфебеля — 17 гулдена, на старшия унтеръ-офицеринъ — 14 гулд., на младшия унтеръ-офицеринъ — $9^1/_2$ гулд. въ мѣсецъ. Тая добавка се дава два пѫти въ мѣсеца: на 1 и 16 число. На дѣйствителна служба състоѭтъ всичко 32,000 унтеръ-офицери, отъ които 11,315 души сѫ свърхсрочнослужащи, които се ползоватъ отъ рѣченната добавка, а именно: 3487 фелдфебеля (65% отъ общото число), 4321 старши унтеръ-офицери (48%) и 3507 младши унтеръ-офицери (20%).

б) Право да завзематъ *гражданска длъжность* слѣдъ уволняването имъ въ отставка. Всичкитѣ унтеръ-офицери, които сѫ изслужили 12 години, въ това число и 8 год. въ унтеръ-офицерско звание, иматъ право, прѣимѫществено прѣдъ другитѣ лица, да завзематъ извѣстни длъжности по сѫдебното, митарственното, пощенското и другитѣ вѣдомства; но и на всичкитѣ тия длъжности твърдѣ малко заплата се дава.

в) Право *за пенсия*, слѣдъ изслужването не по́-малко отъ 18 години. Голѣмината на пенсията зависи отъ числото на служебнитѣ години и отъ званието на лицето. Най-малкий годишенъ размѣръ на пенсията е 90 гулд. (за младшия унтеръ-офицеринъ, който е изслужилъ 18 години), а най-голѣмий — 182 гулдена (за фелдфебеля, който е изслужилъ 30 години).

При всичкитѣ тия прѣимѫщества положението на унтеръ-офицеритѣ и до сега е за съжаляване. Това положение отъ авторътъ на излѣзлата въ минѫлата година брошура „Ein Blik auf die K. K. Oesterreichische Armee, besonders die Infanterie“ се характеризира така: „въ австро-унгарската армия нѣма унтеръ-офицери; въ ротата нѣма нито единъ свърхсрочнослужащъ унтеръ-офицеринъ, освѣнъ

фелдфебеля и счетоводителя; твърдѣ често даже и фелдфебельтъ или счетоводительтъ се взематъ изъ числото на срочнослужащитѣ долни чинове, тъй щото офицеритѣ сѫ длъжни въ такъвъ случай да испълняватъ унтеръ-офицерската служба и да влизатъ въ най-дребнитѣ подробности при обучаванието на долнитѣ чинове. За да се допълнятъ унтеръ-офицерскитѣ щатове, бързатъ съ обучаванието на по́-развититѣ новобранци и подиръ петь мѣсечно служение назначаватъ ги ефрейтори, подиръ година — младши унтеръ-офицери, а подиръ двѣ години — старши унтеръ-офицери и даже фелдфебели. Но минаватъ се три години — и всички на драго сърце се възвръщатъ, кой при воденицата, кой при ралото, кой при чука, кой при мущата;[1]) и пакъ отново се начеватъ силнитѣ трудове за образуванието на унтеръ-офицеритѣ. Разбира се, че въ числото на тия хора, съ които неволно се замѣстятъ унтеръ-офицерскитѣ ваканции, има лица твърдѣ образовани; но нима́ може человѣкъ да бѫде способенъ за унтеръ-офицерско звание само затова, че той е развитъ и искусенъ въ частния си занаятъ? Всичкитѣ трудове, всичкитѣ старания, да се образуватъ истински унтеръ-офицери отъ ония редови, които иматъ унтеръ-офицерски отличия, довеждатъ само до това, щото въ мирно врѣме истинский недостатъкъ отъ унтеръ-офицери да се поскрие. Само онзи, който се е запозналъ въ военно врѣме съ длъжноститѣ на капралния,[2]) знае, какви качества сѫ необходими да има унтеръ-офицеринътъ, именно: енергия, постоянство, рѣшителность, практическо знание на службата, извѣстенъ авторитетъ, а всичко това дохажда само когато човѣкъ е въ периодътъ на мѫжеството. При такъва примѣрна, достойна за подражавание, организация на австрийската рота, достатъчно (почти) е, ако фелдфебельтъ, счетоводительтъ и четирмата старши унтеръ-офицери бѫдѫтъ старослу-

[1]) Чукъ отъ тучъ у чиямаритѣ.

[2]) Унтеръ-офицеринъ, който командова заводъ (1/4 рота).

жащи; но да се постигне това при сегашнитѣ условия нѣма никаква възможность."

Австро-унгарското военно министерство съзнава, разумѣва се, всичката опасность за армията отъ нѣманьето поне относително удовлетворителенъ корпусъ отъ унтеръ-офицери. Минжлата година се появи официално съобщение за цѣльта на военното министерство, да внесе за разглеждание въ парламента нѣкои мѣрки, които могжтъ да служжтъ за задържанието унтеръ-офицеритѣ на свърхсрочна служба. Въ това съобщение, мѣжду другото, е казано, че за неудовлетворителното разрѣшение на унтеръ-офицерския въпросъ въ Австро-Унгария е виновна законодателната власть, която не се съгласява да отпусне необходимитѣ сумми за увеличвание съдържанието, чрѣзъ което да могжтъ да се привлекжтъ на свърхсрочна служба унтеръ-офицеритѣ. На това съобщение, а сжщо и на закона отъ 19 Априлий 1872 година (тъй се нарича законътъ за унтеръ-офицеритѣ) военний печать погледнж съвсѣмъ отъ друга точка: той прѣдставляваше много по́-широка программа на необходимитѣ реформи, отъ колкото законътъ и съобщението на министерството; той напр. искаше да се съкрати срокътъ на свърхсрочната служба, слѣдъ който унтеръ-офицеритѣ иматъ право да завземжтъ длъжности на държавна служба или въ извѣстни дружества, които получаватъ пособие отъ правителството. До сега за това се е искало 12-годишна служба, въ това число 8 години като унтеръ-офицери. Военний печатъ счита за достатъчно тригодишна унтеръ-офицерска служба, и искаше, щото на унтеръ-офицеритѣ да бждатъ прѣдоставени не само канцеларски и домакински длъжности, но изобщо всички ония мѣста, назначението на които зависи отъ правителството или отъ общинитѣ. При голѣмата и несъмнѣнна полза, която тия мѣрки бихж принесли на унтеръ-офицерския въпросъ, военното министерство неможé да се откаже отъ своитѣ палиативни мѣрки, понеже знаеше, че

първитѣ се придружавахѫ отъ голѣми затруднения. Въ всѣки случай австро-унгарската армия се намѣрва въ надвечерието на унтеръ-офицерската реформа.

Г. Россия. Съкратяванието срока на дѣйствителната служба и въ русската армия не закъснѣ да повлияе вредно на унтеръ-офицерския въпросъ. Ако тоя въпросъ до сега не е станѫлъ толкова сериозенъ, както въ иностраннитѣ армии, това се дължи само на срока на службата, който въ Россия и до сега е 4-годишенъ. Обаче, ако вземемъ въ внимание, че въ другитѣ държави на всѣкѫдѣ е узаконенъ 3-годишенъ срокъ, и при всичко това всé се стремѭтъ да намалѭтъ още тоя срокъ, ще стане ясно, че и Россия рано или късно ще трѣба да се откаже отъ 4-годишния срокъ на службата, понеже само при такова условие голѣмината на армията ще служи като истинска мѣрка за могѫществото на Россия и на нейнитѣ разноски за издържанието на въорѫженнитѣ си сили.[1])

Въ Россия комплектованието на унтеръ-офицеритѣ става исключително съ лица, които се приготвятъ за това *въ учебнитѣ команди на всѣки полкъ.* Азъ ще се спрѫ върху наредбата на тия учебни команди, понеже съмъ увѣренъ, че тя ще послужи за уреждането на такива команди и въ нашата армия, организацията на която е изцѣло заета отъ русската военна организация.

Сега учебнитѣ команди се формируватъ по тоя начинъ: отъ всѣка рота се назначаватъ по 5 или 6 души отъ пó-способнитѣ и пó-развититѣ въ строевото образование. Въ командата се назначаватъ три унтеръ-офицери, отъ които единий завзема длъжностьта на фелдфебеля, а двамата други — на взводнитѣ командири; двама ефрейтора — съ права на взводни командири; два оберъ-офицера — съ права на субалтернъ-офицери, и началникъ на командата, сѫщо отъ младитѣ офицери на частьта, съ права на ротенъ командиръ.

---

[1]) „Унтеръ-офицерскій вопросъ" Полковника А. Редигера, стр. 145.

Назначаванието на тия офицери и долни чинове става всѣка година, съ исключение началника на командата, който се утвърдява отъ началника на дивизията и може да бѫде за нѣколко години.

Учението въ командата се продължава само една зима, отъ половината на октомврий до половината на априлий, т. е. шесть мѣсеци. При това изучванието както на общитѣ прѣдмѣти, тъй и на уставитѣ, става теоретически, съ исключение на *ржжейнитѣ приеми, гимнастиката, фехтованието* и *прикладката* съ *прицѣлванието;* за практически занятия се дава твърдѣ късо врѣме, въ началото на пролѣтьта, като имъ се показва, разбира се, въ казармитѣ, каквото може да се свáри и отъ другитѣ устави.

До колко подобенъ съставъ на една учебна команда и такова късо врѣме могжтъ да дадѫтъ желаемитѣ резултати, азъ ще говорж на друго мѣсто и въ друга статя по тоя прѣдмѣтъ. Сега ще се обърнж къмъ разглежданието правата на срочнослужащитѣ унтеръ-офицери и на прѣимжществата, които сж прѣдоставени въ русската армия на свърхсрочнослужащитѣ.

По щатоветѣ на мирно врѣме, въ ротата трѣба да има слѣдуюжщето число унтеръ-офицери: фелдфебель — 1, старши унтеръ-офицери — 5 и младши унтеръ-офицери — 4. Тия унтеръ-офицери, когато сж на срочна служба, получаватъ слѣдната годишна *плата* (въ армията):

Фелдфебельтъ	24	рубли	
Старший унтеръ-офицеринъ	18	„	
Младший унтеръ-офицеринъ	4	„	5 коп.

Мѣжду *храната* на унтеръ-офицеритѣ и тая на долнитѣ чинове нѣма никаква разница; само за фелдфебелитѣ е направено исключение, което се състои въ даванието двоенъ размѣръ месо (въ постни дни риба), и имъ е разрѣшено да си готвжтъ отдѣлно отъ ротата.

Облѣклото се дава на унтеръ-офицеритѣ на сжщитѣ основания, както и на редовитѣ; знаковетѣ, които сж при-

своени на унтеръ-офицеритѣ за отличие отъ редовитѣ и другитѣ долни чинове, се нашиватъ на якàта, на нарамницитѣ и на ржкавитѣ.

Тъй като твърдѣ голѣма часть отъ армията е размѣстена по частни кжщя за живѣенье, а пъкъ другата часть отъ войската се помѣстя въ твърдѣ тѣсни казарми, то, разбира се, че при такива условия твърдѣ мжчно е било да се направи нѣщо за подобряванието *на помѣщението* за унтеръ-офицеритѣ. По устава за вжтрѣшната служба трѣба, до колкото е възможно, да се даватъ на всичкитѣ фелдфебели особенни стаи, или пъкъ да имъ се отдѣлятъ назначенитѣ за тѣхъ помѣщения съ прѣградки; другитѣ унтеръ-офицери се помѣстятъ заедно съ редовитѣ, при това, ако има мѣсто, разрѣшава имъ се тъй сжщо да си отдѣлятъ часть отъ стаята съ прѣдградки. Споредъ свѣдѣнията, които дава „Отчетътъ на главния комитетъ по устройството и образованието на войската за 1874—1878 години," въ настояще врѣме фелдфебелитѣ почти на всѣкждѣ си иматъ отдѣлни стаи.

На срочнослужащитѣ не се разрѣшава да се женжтъ.

По дисциплинарния уставъ за унтеръ-офицеритѣ сж опрѣдѣлени слѣднитѣ наказания:

1. Забѣлѣжки и мъмрания;

2. Запретяванше да излѣзватъ отъ казармитѣ за колкото и да е врѣме;

3. Назначаванше не по редъ на служба до 8 пжти;

4. Простъ затворъ до 30 денонощия;

5. Строгъ затворъ до 20 денонощия (къмъ фелдфебелитѣ не се примѣнява);

6. Назначаванше на служба като редовий до 3 мѣсеца;

7. Неудостояванше да се произведжтъ въ офицери;

8. Снеманше на пò-долни длъжности;

9. Лишаванше отъ унтеръ-офицерското звание.

За по̀-ясно разбирание правата на началницитѣ относително налаганието на горнитѣ наказания прилагамъ слѣдната табличка:

Началницитѣ иматъ право да налагатъ върху подчиненитѣ си:	Върху унтеръ-офицеритѣ.				Върху ефрейторитѣ и редовитѣ					
	Отпускъ изъ казармитѣ	Назначавание не по редъ на служба	Арестъ		Отпускъ изъ казармитѣ	Не по редъ		Арестъ		
			Простъ	Строгъ		На работа	На служба	Простъ	Строгъ	Усиленъ
	дни	пѫти	денонощ.		дни	пѫти		денонощия		
Младший унтеръ-офицеринъ . .	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—
Старший " " . . .	2	2	—	—	2	2	2	—	—	—
Фелдфебельтъ	4	3	1	—	4	3	3	1	—	—
Младший офицеринъ	8	4	4	—	8	4	4	2	—	—
Ротний командиринъ	30	8	5	5	30	8	8	5	5	2
Баталионний командиринъ . .	90	8	10	10	90	8	8	10	10	4
Полковий командиринъ . . .	[1])	8	30	30	—	8	8	30	20	8

Тая табличка ни показва, че всѣки началникъ има надъ своитѣ подчинени твърдѣ голѣмичка дисциплинарна власть, което, разбира се, твърдѣ много уголѣмява неговия авторитетъ; като гаранция отъ злоупотрѣбленията отъ страна на младшитѣ началници служи обезателството за всичкитѣ наложени наказания, да се обажда на ротния командиринъ.

Освѣнъ показанитѣ въ табличката права, полковий командиринъ може да излага редовитѣ на *смѣсенъ* арестъ (строгъ и усиленъ наедно) на единъ мѣсецъ; да назначава унтеръ-офицеритѣ на служба на мѣсто редови на 3 мѣсеца; да снема фелдфебелитѣ и старшитѣ унтеръ-офицери на по̀-долни длъжности и да лишава ефрейторитѣ отъ тѣхнитѣ звания; да не удостоява долнитѣ чинове за покачвание на офицерски чинъ.

[1]) На по̀-дълго или по̀-кѫсо врѣме.

Правото за лишаване унтеръ-офицеритѣ отъ званието имъ е дадено на дивизионния началникъ.

Съ една дума, що се отнася до дисциплинарнитѣ на унтеръ-офицеритѣ наказания, тѣ се налагатъ въ сѫщата мѣрка, въ каквато и на редовитѣ, само съ тъзи разлика, че всичкитѣ унтеръ-офицери сѫ избавени отъ назначавание на работа на мѣсто редови и отъ усиленния, а фелдфебельтъ и отъ строгия арестъ; тѣ могѫтъ да бѫдѫтъ лишени отъ унтеръ-офицерското си звание безъ сѫдъ, по дисциплинаренъ редъ. Унтеръ-офицеритѣ иматъ сѫщитѣ права за излѣзвание отъ казармитѣ, каквито и редовитѣ. Относително облѣклото, квартирата и храната, унтеръ-офицеритѣ съ нищо не се отличаватъ отъ редовитѣ, само фелдфебельтъ си има отдѣлна стая (безъ покѫщнина) и единъ късъ месо по-вече въ день. Изобщо виждаме, че срочнослужащитѣ унтеръ-офицери по своето положение твърдѣ малко се отличаватъ отъ редовитѣ.

Като се обръщамъ къмъ разглежданието на *прѣимѫществата, които сѫ прѣдоставени* въ настояще врѣме на *свръхсрочнослужащитѣ*, азъ нѣма да излагамъ появението имъ и постъпенното имъ развивание, тъй като ни мѣстото, нито врѣмето ми позволяватъ да направѭ това.

Отъ 1874 година насамъ сѫ се издали нѣколко положения, нѣколко закони, съ които се е искало да се подобри, колкото е възможно, положението на старослужащитѣ унтеръ-офицери. Споредъ тия законоположения, а сѫщо и споредъ распорежданията, които станѫхѫ на послѣдне врѣме, на свърхсрочна служба е разрѣшено да оставатъ само унтеръ-офицеритѣ, и то съ съгласието на полковия имъ командиринъ. Свърхсрочнослужащитѣ се оставятъ всѣки пѫть на една година, слѣдъ истичанието на която тѣ могѫтъ отново да молѭтъ да ги оставѭтъ на служба на сѫщия срокъ. За всѣка часть е опрѣдѣлено числото на свърхсрочнослужащитѣ, на които се отпуща добавъчна плата, тъй напр. въ всѣка рота и ескадронъ 1 фелдфебель и 4 старши

унтеръ-офицери, въ батареята 1 фелдфебель и въ пѣшитѣ батареи 5, а въ коннитѣ 6 старши унтеръ-офицери. Право за получване добавъчна плата е дадено само на унтеръ-офицеритѣ отъ старшитѣ звания; младшитѣ унтеръ-офицери получаватъ само штатната си плата, но когато тѣ бѫдѫтъ покачени на старши унтеръ-офицерско звание, то врѣмето, което сѫ прѣкарали въ младшето си звание, имъ се засчита при добиванието на всичкитѣ права и прѣимѫщества, които се даватъ на свърхсрочно-служащитѣ.

Разбира се, че младшитѣ унтеръ-офицери по финансови съображения сѫ лишени отъ получване добавъчната плата, която е опрѣдѣлена за унтеръ-офицеритѣ отъ старшитѣ звания.

Добавъчната плата е опрѣдѣлена:

За фелдфебеля . . . . 84 руб. въ година.
„ старшия унтеръ-офицеринъ . 60 „ „ „

Освѣнъ това на всичкитѣ свърхсрочно-служащи сѫ дадени знакове за отличие на тѣхнитѣ звания. Тѣмъ е разрѣшено да се женѭтъ, и могѫтъ семействата си да държѫтъ при себе си; дава имъ се за това отъ хазната квартира, а тамъ гдѣто нѣма — квартирни пари споредъ закона.

Всичкитѣ свърхсрочни сѫ избавени отъ строгия арестъ, тѣ не се назначаватъ на служба на мѣсто редови; противъ волята имъ тѣ могѫтъ да бѫдѫтъ уволнени отъ служба само съ властьта на дивизионния началникъ; въ военно врѣме на мѣсто да бѫдѫтъ уволнени, съ властьта на сѫщитѣ началници, тѣ се лишаватъ отъ добавъчната плата и могѫтъ да бѫдѫтъ сравнени съ срочнослужащитѣ.

При оставанието на свърхсрочна служба, унтеръ-офицеритѣ иматъ право да се ползуватъ съ отпускъ отъ 2 мѣсеца (въ далечнитѣ окрѫзи отъ 3 и 4 мѣсеца), като си запазватъ платата; и прѣзъ послѣдующитѣ години тѣ могѫтъ да бѫдѫтъ уволнени въ кратковрѣменни отпуски по усмотрѣнието на началството.

Покачванието на офицерски чинъ за унтеръ-офицерина е недостѫпно и званието фелдфебель е най-високий прѣдѣлъ на унтеръ-офицерската карриера.

Колкото се отнася до мѣрките, които сѫ приети за обезпечение на бѫдѫщностьта на старослужащитѣ унтеръ-офицери, тѣ се заключаватъ въ слѣдуѭщето:

1) Даванието на *рекомендателни свидѣтелства* за да могѫтъ да бѫдѫтъ прѣдпочетени при назначаванието на разни длъжности по гражданското и военно вѣдомства. които се завзематъ по воленъ наемъ. Право за получвание такива свидѣтелства иматъ всичкитѣ унтеръ-офицери, които сѫ прѣкарали 5 години на свърхсрочна служба.

2) Унтеръ-офицеритѣ, които сѫ прѣкарали (слѣдъ 1874 година) *10 години* на свърхсрочна служба, получаватъ при уволняванието имъ въ отставка едноврѣменна помощь отъ 250 руб.; ония пъкъ, които сѫ прѣкарали *20 години* по̀-горѣ отъ срока, получаватъ или помощь отъ 1000 руб.. или пенсия до животъ по 96 руб. въ година[1]).

Въ случай че умре унтеръ-офицеринътъ, който е добилъ право да получава пенсия, тая послѣдната прѣминава къмъ *неговата жена,* и ѝ се дава въ размѣръ отъ *36 руб. въ година.* Въ врѣме на уволняванието отъ служба, свърхсрочно-служащитѣ и тѣхнитѣ семейства се прѣвозятъ до родината си на правителственна смѣтка, и за всичкото врѣме, прѣзъ което се намѣрватъ въ пѫть, даватъ имъ се пари за храна.

Таквози е горѣ-долу състоянието на унтеръ-офицерския въпросъ въ Россия.

Д. Италия. Наедно съ обединяванието на Италия, и въоръженнитѣ сили на прѣдишнитѣ дребни италиански господарства се сливахѫ въ едно цѣло. Тия въобще сили имахѫ разнообразна организация, която не бѣше въ състо-

---

[1]) Ония, които сѫ получили помощь за 10 годишна свърхсрочна служба, не могѫтъ да получѫтъ помощьта и пенсията, които се даватъ за 20 годишна служба.

яние да даде надѣжда за добри успѣхи, и заради това образованието отъ тѣхъ еднородна армия, която да отговаря на новия политически редъ и на значението на Италия, бѣше дѣло твърдѣ трудно.

За да се увеличи количеството на армията, правителството бѣ опрѣдѣлило срокътъ на службата да бѫде три години; послѣдствието отъ подобно рѣшение бѣше недостатъкътъ отъ опитни унтеръ-офицери, които бѣ твърдѣ трудно да се привлекѫтъ на свърхсрочна служба, тъй като италианский народъ. който е горѣщо прѣдаденъ на отечеството си и е готовъ да жертвува живота си за свободата и безопасностьта му, при всичко това не обича военната служба.

Необикновеннитѣ затруднения, които срѣщнѫ италианското правителство въ врѣме на допълването кадритѣ за своята армия съ старослужащи долни чинове, го накарахѫ да намали числото на унтеръ-офицеритѣ до най-низкия прѣдѣлъ (1 адютантинъ въ баталиона, 1 фелдфебель и 4 сержанта въ рота), като имъ прѣдостави твърдѣ голѣми прѣимѫщества.

Въ настояще врѣме въ италианската армия сѫществуватъ слѣднитѣ категории отъ унтеръ-офицери: *старши музикантинъ*, *старши фелдфебель*, *фелдфебель* и *сержантинъ*.

Старши фелдфебели има по единъ въ всѣки баталионъ; тѣ се числѭтъ по списъцитѣ на полковия щабъ, гдѣто ги и свикватъ за всѣкакви разяснения, които сѫ необходими на полковата канцелярия по строевата и домакинската части на баталиона; тъзи канцелярия имъ дава пъкъ отъ себе си всичкитѣ нужни за баталионитѣ разяснявания на различнитѣ распореждания и заповѣди. *Фелдфебелитѣ* сѫ най-близкитѣ помощници на ротнитѣ и ескадроннитѣ командири, както по строевата, тъй и по домакинската части. *Сержантитѣ* сѫ собственно унтеръ-офицеритѣ; когато числото имъ въ ротата е недостатъчно, то длъжноститѣ имъ се замѣстятъ отъ капралитѣ (старши десетници).

Замѣстванието на унтеръ-офицерскитѣ ваканции става 1) чрѣзъ въскачванието на това звание ефрейторитѣ (капралитѣ), които слѣдъ 18-мѣсечната си дѣйствителна служба сѫ признати за достойни за това, но съ условие да се сключѫтъ съ тѣхъ всичкитѣ изисквани отъ закона задължения и 2) чрѣзъ назначавание за унтеръ-офицери въспитанницитѣ отъ учебнитѣ части, които сѫ издържали съ успѣхъ узаконения испитъ.

Въскачванието на строевитѣ ефрейтори на унтеръ-офицерско звание става по прѣдставяньето на ротнитѣ и баталионнитѣ командири.

Общий срокъ на службата за унтеръ-офицеритѣ е 12 години, отъ които петь години подъ знамената и седемь въ безсроченъ отпускъ. Въ продължение на послѣднитѣ седемь години, четире стоѭтъ въ състава на постоянната армия, и три години принадлежѫтъ къмъ състава на подвижната милиция. Прѣвеждането имъ въ территориалната армия става слѣдъ 12-годишна служба.

За подготвяние на редовитѣ къмъ въскачванието имъ на унтеръ-офицерско звание сѫществуватъ тъй нарѣченитѣ *учебни части* (Riparti d'istruzione), а именно: *3 учебни баталиона*, въ които се подготвятъ унтеръ-офицери за пѣхотата, санитарнитѣ отдѣления и продоволственнитѣ роти; *1 учебенъ ескадронъ*, който е сформированъ при нормалната кавалерийска школа за унтеръ-офицеритѣ отъ кавалерията; *2 учебни батареи*, *1 учебна рота отъ крѣпостната артилерия* и *4 учебни взвода отъ инженеритѣ*, — да приготвятъ унтеръ-офицери за съотвѣтствуѭщитѣ видове войска. Въ учебнитѣ части постѫпватъ младежи волнице (не по́-млади отъ 17 години) или новобранци, които сѫ пожелали да се посветѭтъ на военната служба, но които не могѫтъ, по бѣдность или малко образование, да постѫпѭтъ въ военното училище. Ония, които постѫпятъ въ учебнитѣ части, се задължаватъ да прѣкаратъ 5 години на дѣйствителна служба и да знаѭтъ да четѫтъ и да пишѫтъ.

Ученията, прѣимуществено строевитѣ, се продължаватъ 2 години, слѣдъ искарването на които добритѣ ученици получаватъ унтеръ-офицерско звание и се зачисляватъ въ войската, а неудостоенитѣ за това звание постжпватъ въ войската като каправи и се произвеждатъ отсетнѣ, слѣдъ извѣстенъ срокъ, и то по усмотрѣнието на непосрѣдственнитѣ имъ началници. Въ военно врѣме учебнитѣ части се расформироватъ и личний имъ съставъ се распрѣдѣля по частитѣ на постоянната армия.

Учебнитѣ части даватъ около $^3/_4$ отъ общото количество унтеръ-офицери; другата часть се произвеждатъ въ полковетѣ, за което трѣба да се знае четмо и писмо, а тъй сжщо и служебнитѣ задължения.

За привличанието унтеръ-офицеритѣ на свърхсрочна служба законътъ отъ 8 Юлий 1883 година е опрѣдѣлилъ слѣдуюжщитѣ правила:

Първото условие за свърхсрочната служба се заключва за 3 години, съ добавка къмъ платата 110 лири[1]) въ година; слѣдъ свършванието на тия три години се дозволява на унтеръ-офицеритѣ да сключватъ още четире условия едно слѣдъ друго, но всè на годишенъ срокъ, като се уголѣмява всѣки пжтъ годишната имъ плата съ 219 лири (maximum'а е 1300 лири въ година).

Като изкара 12 години на дѣйствителна служба, унтеръ-офицеринътъ има право да получи едноврѣменно 2000 лири и, ако пожелае да остави дѣйствителната служба, дава му се мѣсто въ гражданскитѣ управления или на желѣзнитѣ пжтища, съ плата не пò-малко отъ 900 лири въ година.

Като прѣкаратъ 20 години на дѣйствителна служба, унтеръ-офицеритѣ получаватъ пенсия отъ 360 лири въ година.

[1]) Италиянска монета, на която курсътъ се мѣнува; обикновенно струва колкото наший левъ.

Всичкитѣ тия прѣимѫщества бѣхѫ прѣдоставени прѣдъ видъ на недостатъкътъ отъ унтеръ-офицери, които въ настояще врѣме, въ случай на мобилизация, недостигатъ 13,500 души, като четемъ въ това число и подвижната милиция.

IV.

Състоянието на унтеръ-офицерский въпросъ въ нашата армия.

Кѫсий срокъ на службата не заминува и у насъ, безъ да влияе вредно на унтеръ-офицерския въпросъ, на добрия кадръ отъ унтеръ-офицери, тъй като при 2-годишния срокъ на дѣйствителната служба немислимо е да се приготвѭтъ добри унтеръ-офицери, които да обладаватъ необходимото образование и особенно онова твърдо въспитание, което прави унтеръ-офицерина непоколебима подпорка, около която се сгрупирова въ военно врѣме, въ врѣме на боя, младий и неопитенъ войникъ отъ съврѣменнитѣ войски.

Още въ началото на настоящата си статья казахме за ползата, която принася на съврѣменната армия, доброто урегулирование на унтеръ-офицерския въпросъ, за качествата и требованията, които се изискватъ и на които трѣба да отговаря съврѣменния унтеръ-офицеринъ, за срѣдствата, които могѫтъ да послужѫтъ въ пò-доброто уреждание положението на унтеръ-офицеритѣ, като при това споменѫхме и за необходимостьта, която се е усѣтила у насъ въ пò-доброто разрѣшавание на тоя въпросъ, вслѣдствие на което и бѣше издадено минѫлата година „Положението за свърхсрочнослужащитѣ строеви и нестроеви долни чинове.“

Послѣдната русско-турска война, дойде да ни освободи отъ петь-вѣковното робство и да създаде отъ насъ отдѣлна малка държавица — даде ни самостоятеленъ политически животъ. Заедно съ това тя даде начало и потикъ за организуванието на нашата армия, тури основа въ нейната формация, тъй като е естественно, че върху вьо-

ръжженнитѣ сили, върху физическитѣ сили на народа се основава самоотбраната на една каква и да е държава и че формированието и „увеличването на тѣзи сили е цѣль за сѫществованието на единъ народъ и най-неумолимата необходимость за една държава.“ [1]) Като се имаше прѣдъ видъ тоя принципъ за необходимостьта на въоржженитѣ сили, а тъй сѫщо и за ползата отъ тѣхъ и като се знаеше, че армията, която се съставлява отъ тия сили, е нищо друго освѣнъ школа за народа, прѣзъ която е длъжно да прѣмине всичкото мѫжско население на Княжеството, то оккупационнитѣ русски войски трѣбаше да се погрижѫтъ да създадѫтъ и единъ добъръ кадръ за бѫдѫщата българска армия, да приготвѭтъ учительетѣ за тъзи школа, а сѫщо и „пазительетѣ на военното искуство, дисциплина и военний духъ“ — съ една дума, обърнѫхѫ внимание върху начинътъ за разрѣшаванието на унтеръ-офицерския въпросъ и у насъ, за което и сформировахѫ тогавашния *учебенъ баталионъ*, — мѣрка, твърдѣ добра и много сгодна за държави, въ които е узаконенъ продължителния срокъ на службата. Разбира се, че ние не можемъ да отричаме незначителната полза, която принесе рѣчений баталионъ, но ще кажемъ, че неговото пô-нататъшно сѫществование бѣше немислимо, тъй като излѣзлитѣ отъ него унтеръ-офицери не бихѫ принесли никаква полза, защото щѣхѫ да служѫтъ само една година, — врѣме, въ което тѣ едвамъ би узнали гдѣ и мѣжду какви хора се намѣрватъ и едвамъ би се запознали съ практическата страна на военното дѣло.

Не е чудно, гдѣто, слѣдъ разформированието на този учебенъ баталионъ, не се взехѫ мѣрки за разрѣшаванието на тоя въпросъ, тъй като тогава, даже и сега, почти всичкитѣ унтеръ-офицерски длъжности се завзематъ отъ Русси-унтеръ-офицери.

---

[1]) Гледай „За военната гимнастика въ училищата и въ обществото.“ Г. Вазовъ. 1884 година.

Въ настояще врѣме нашата армия се комплектува съ унтеръ-офицери, чрѣзъ произвеждането въ това звание ония долни чинове, които успѣшно прѣкарватъ курса на дружиннитѣ учебни команди.

Въ нашата войска за сега сѫ прieти слѣдующитѣ унтеръ-офицерски звания: 1) *фелдфебелъ* или *вахмистръ*: 2) *старши унтеръ-офицеринъ* или *старши фейерверкеръ*, и 3) *младши унтеръ-офицеринъ* или *младши фейерверкеръ*.

По щатоветѣ на мирно врѣме въ ротата е положено слѣдующето число унтеръ-офицери: фелдфебель — 1, старши унтеръ-офицери — 5 и младши унтеръ-офицери — 2. Тия унтеръ-офицери, кога сѫ на срочна служба, получаватъ слѣдующата *годишна плата:*

Фелдфебельтъ	240	лева.
Старший унтеръ-офицеринъ .	120	„
Младший „ .	60	„

Мѣжду *храната* на унтеръ-офицеритѣ и тая на долнитѣ чинове нѣма никаква разница; само за фелдфебелитѣ е направено исключение, което се заключава въ даването двоенъ размѣръ месо, и имъ е разрѣшено да си готвѭтъ отдѣлно отъ ротата.

Облѣклото се дава на унтеръ-офицеритѣ на сѫщитѣ основания, както и на редовитѣ; знаковетѣ, които сѫ присвоени на унтеръ-офицеритѣ за отличие отъ редовитѣ и другитѣ долни чинове, се нашиватъ на яката, на нарамницитѣ и на рѫкавитѣ.

Относително *помѣщението* за унтеръ-офицеритѣ у насъ нищо още не е направено, тъй като по̀-вечето отъ войската е расположена въ разни правителственни и частни здания, твърдѣ слабо приспособени къмъ изискванията отъ устава на вѫтрѣшната служба.

На срочнослужащитѣ унтеръ-офицери не се разрѣшава да се женѭтъ.

По дисциплинарния уставъ за унтеръ офицеритѣ сѫ опрѣдѣлени сѫщитѣ наказания, каквито сѫ опрѣдѣлени и въ Руската армия за унтеръ-офицеритѣ.

Сега ще се обърнѫ къмъ излаганието *правата* и *прѣимѫществата*, които сѫ прѣдоставени на свърхсрочнослужащитѣ въ настояще врѣме.

Минѫлата 1883 година се издаде, както казахме и по́-горѣ, *положение*, съ цѣль да се подобри състоянието на старослужащитѣ унтеръ-офицери. Къмъ това положение се приложи расписанието на длъжноститѣ, които сѫ опрѣдѣлени да ги завземѫтъ свърхсрочно-служащитѣ, притурихѫ се и нови щатове съ нѣкои измѣнения, съ цѣль да се намѣрѭтъ источници за увеличвание платата на унтеръ-офицеритѣ, която и служи като едно отъ главнитѣ срѣдства за задържанието имъ на свърхсрочна служба. Споредъ това положение, постѫпванието на свърхсрочна служба е доброволно; но всѣки останѫлъ на такава служба е длъженъ да прослужи въ нея не по-малко отъ една година; при това, уволняванието отъ служба по́-рано отъ една година се допуща само на основание медицинското свидѣлство за неспособность къмъ по-нататъшна служба. Ония, които желаѭтъ да постѫпѭтъ на свърхсрочна служба, трѣба да заявѭтъ за това на най-близкото си началство и когато това послѣдното се съгласи, тѣ се приематъ, за което се обявява въ приказа по частьта. По сѫщия тоя редъ, всѣки пѫть за по една година, се оставятъ за по́-нататъшна свърхсрочна служба долнитѣ чинове, които вече се намѣрватъ на служба, но които сѫ прѣкарали една година отъ врѣмето на послѣдното имъ постѫпвание въ нея. Такива ако пожелаѭтъ сами и ги признаятъ за достойни да я продължаватъ, оставятъ се изново на една година съ обявявание въ приказа по частьта. За начало на свърхсрочната служба се счита деньтъ, който е назначенъ съ приказъ по военното вѣдомство за уволнение на долнитѣ чинове въ запазъ, които сѫ прѣкарали опрѣдѣления задължителенъ

срокъ на службата. Това сѫ узаконенитѣ правила за постѫпване на свърхсрочна служба.

На долнитѣ чинове, състоящи на свърхсрочна служба, даватъ имъ се слѣдующитѣ прѣимѫщества:

1) Въ старши унтеръ-офицерски звания могѫтъ да бѫдѫтъ произведени само свърхсрочно-служащитѣ. Състоящитѣ на срочна служба могѫтъ да бѫдѫтъ произведени въ тѣзи звания само за бойни отличия.

2) Долний чинъ, който се остава на свърхсрочна служба, заедно съ това се произвежда въ старше звание, съотвѣтственно съ длъжностьта, която завзема. Само званието на фелфебеля се дава не по-рано отъ прослужванието една година по-вече отъ срока; долнитѣ чинове, които испълняватъ длъжностьта на фелдфебеля въ продължение на първата година отъ свърхсрочната служба, състоѭтъ въ званието на старши унтеръ-офицери[1]).

3) Долнитѣ чинове, които прѣкаратъ *една година* на свърхсрочна служба, получаватъ нашивка отъ жълта вълнена тъсма около нарамникътъ; които сѫ прѣкарали по-горѣ отъ срока *двѣ години*, награждаватъ се съ широка жълта вълнена тъсма, която се нашива на лѣвия рѫкъвъ, както на мундира, тъй и на шинела, съ жгъла на долу; които — *три години*, награждаватъ се съ втора сѫщо такава тъсма; *шесть години* — получаватъ нашивка отъ широкъ сребъренъ галунъ, който се нашива на рѫкава, по-горѣ отъ вълнената тъсма; *деветь години* — награждаватъ се съ нашивка отъ широкъ златенъ галунъ, който се нашива на рѫкава по-горѣ отъ сребърния галунъ, и най-сетнѣ, ония, които сѫ прѣкарали *дванайсеть-годишна* служба по-горѣ отъ срока, награждаватъ се съ втора нашивка отъ широкъ златенъ

[1]) Старший унтеръ-офицеринъ, който испълнява длъжностьта на фелдфебель: а) завзема въ ротата ваканцията за фелдфебель, и за това той не влиза въ щатното число на старшитѣ унтеръ-офицери, б) той се счита старши отъ другитѣ старши унтеръ-офицери, безъ да зависи отъ врѣмето въ което тѣ сѫ произведени въ това звание и в) той получава плата по длъжностьта, т. е. наравно съ свърхсрочно-служащитѣ фелдфебели.

галунъ, който се нашива на ржкава по-горѣ отъ първия. За още по-продължителна служба по-горѣ отъ срока, се награждаватъ съ медали.

4) Състоящитѣ на свърхсрочна служба получаватъ добавъчна плата: фелдфебельтъ — 600 лева въ годината, а старший унтеръ-офицеринъ — 420 лева.

5) На свърхсрочно-служащитѣ по възможность се дава отдѣлно помѣщение, на фелдфебелитѣ — отдѣлна стая всѣкиму, а за старшитѣ унтеръ-офицери се заграждатъ жглитѣ въ общото помѣщение за долнитѣ чинове отъ тѣхнитѣ взводове [1]).

6) Свърхсрочно-служащитѣ иматъ право на отпускъ всѣка година по 1 мѣсецъ, прѣимжществено въ периода между свършванието на лагернитѣ сборове и идванието на новобранцитѣ. Въ продължение на този отпускъ тѣ си запазватъ правото за получване на всичкитѣ видове доволствия [2]). Въ случай, че не се върне на врѣмето безъ уважителни причини, свърхсрочний не само се наказва дисциплинарно, но се лишава тоже и отъ правото си да получи горѣпоменжтитѣ видове на доволствие за врѣмето на отпуска.

7) Право за налагание дисциплинарни наказания въ такъвъ размѣръ, какъвто е опрѣдѣленъ въ дисциплинарния уставъ за фелдфебелитѣ и старшитѣ унтеръ-офицери, присвоява се само на свърхсрочно-служащитѣ, които завзематъ тия длъжности [3]).

---

[1]) Заповѣдано е, щото това правило да се има прѣдъ видъ при въздиганието на нови казарми. Въ старитѣ казарми нужнитѣ приспособления трѣба да се правжтъ до колкото е възможно.

[2]) На началницитѣ на частитѣ, въ видъ на исключение, е дадено право да даватъ на свърхсрочно-служащитѣ и по-дълъгъ отпускъ, на срокъ два мѣсеца, но паричното въобще доволствие имъ се запазва само за първия мѣсецъ, което и получаватъ слѣдъ завръщанието си отъ отпуска.

[3]) Срочнослужащитѣ, които завзематъ длъжности на старши унтеръ-офицери, относително налагание на наказанията, ползуватъ се съ правата на младши унтеръ-офицери, а занимающи длъжноститѣ на фелдфебели — съ правата на старши унтеръ-офицери.

8) Свърхсрочно-служащий, който не отговаря на своето звание, може да бжде уволенъ отъ служба по дисциплинаренъ редъ само съ властьта на бригадния командиръ. Отъ унтеръ-офицерското звание той не може да бжде лишенъ иначе, освѣнъ чрѣзъ сжда. Само въ военно врѣме, когато уволнението отъ служба не се допуща, свърхсрочно-служащий може да бжде лишенъ отъ унтеръ-офицерското звание по дисциплинаренъ редъ съ властьта на бригадния командиръ.

9) Отъ вънкашнитѣ знакове на отличие, дадени за свърхсрочна служба, свърхсрочно-служащий може да бжде лишенъ въ мирно врѣме, само чрѣзъ сжда. Въ военно врѣме той ги губи съврѣменно съ лишението отъ унтеръ-офицерското звание.

10) Свърхсрочно-служащитѣ иматъ право да се оженжтъ и да държжтъ своитѣ семейства при себе си; при това за послѣднитѣ, ако се намѣри за възможно по усмотрѣнието на началницитѣ на частитѣ, може да се даде помѣщение въ расположението на частьта.

11) Освѣнъ старшитѣ унтеръ-офицери, разрѣшава се да се оставятъ на свърхсрочна служба, по усмотрѣнието на началницитѣ на частитѣ, и младши унтеръ-офицери, които, като занимаватъ своитѣ първи длъжности и като запазватъ званието на младши унтеръ-офицеринъ, награждаватъ се съ вънншитѣ отличия, узаконени за свърхсрочно-служащитѣ старши унтеръ-офицери. Тѣзи лица, като не получаватъ добавъчно съдържание за свърхсрочната служба, ползоватъ се отъ всичкитѣ други прѣимжщества на тъзи служба. Ония, които завзематъ длъжности на младши унтеръ-офицери, могжтъ да бждатъ произведени въ свърхщатни старши унтеръ-офицери, но съдържание не получаватъ по званието на старшитѣ унтеръ-офицери, а по длъжностьта, която завзематъ.

Ефрейторитѣ и редовитѣ могжтъ да бждатъ оставени на свърхсрочна служба, само когато се очаква да се

откриѭтъ (при уволнението въ запазъ) унтеръ-офицерски мѣста, но при това тѣ получаватъ само онова обикновенно съдържание, което е опрѣдѣлено по званието на ефрейтора или на редовия.

12) Въ званието старши унтеръ-офицеринъ (старши фейерверкеръ) се произвеждатъ само свърхсрочно-служащитѣ; въ звание фелдфебель (вахмистръ) могѫтъ да бѫдѫтъ произведени само старшитѣ унтеръ-офицери, които сѫ изслужили една година пò-вече отъ срока.

13) Свърхсрочно-служащитѣ, които състоѭтъ въ войската, запазватъ си добавъчното съдържание и въ случай на мобилизация. Унтеръ-офицеритѣ, които, въ случай на мобилизация, се повикатъ изъ запаза, добавъчно съдържание за свърхсрочната служба не получаватъ. Тѣ получаватъ само основното съдържание споредъ длъжностьта, която ще заемѫтъ слѣдъ повикването въ войската и въ всѣки случай не пò-малко отъ съдържанието, опрѣдѣлено за младшитѣ унтеръ-офицери.

Това сѫ прѣимѫществата, които сѫ прѣдоставени на свърхсрочно-служащитѣ споредъ сѫществуѭщето и дѣйствуѭщето въ настоящe врѣме „Положение за строевитѣ и нестроевитѣ свърхсрочно-служащи долни чинове.“

Като начнѫхъ да пишѫ тъзи си статия, азъ нѣмахъ прѣдъ видъ да прѣдставямъ нѣкакви-си проекти за пò-доброто разрѣшаване на унтеръ-офицерския въпросъ и у насъ, тъй като подобни проекти могѫтъ само въ такъвъ случай да иматъ сериозно значение, ако тѣ бѫдѫтъ основани върху точни свѣдѣния относително паричнитѣ срѣдства, които могѫтъ да бѫдѫтъ ассигновани за този прѣдмѣтъ. Обаче, за това ще говорѭ други пѫть, защото ще чакамъ да видѭ новия законопроектъ за увеличването срока на службата, когото Военното Министерство готви да прѣдстави въ идѫщето Народно Събрание, тъй като подобно увеличване срока на службата е едно отъ срѣдствата,

които служжтъ за подобряванието на унтеръ-офицерския въпросъ, даватъ възможность да имаме добъръ кадръ отъ унтеръ-офицери, а слѣдователно — добри учителье, добри пазителье на военния духъ и дисциплина.

За пò-доброто разрѣшавание на въпроса който разгледахме, много ще послужи и новата реформа въ организацията на нашата войска, а именно — прѣдполагаемата полкова организация, тъй като тя ще ни даде възможность да си отворимъ полкови учебни школи, отъ гдѣто да можемъ да си изваждаме добрѣ подготвени. — съ теоретическо знание на военното дѣло — унтеръ-офицери.

Сентемврий 1884 год.

ЮЖНОУНГАРСКИТѢ БЪЛГАРЕ.

Етнографическа скица отъ проф. Геева Цирбусъ. [1])

Прѣвелъ Ив. А. Георговъ.

I.

История на заселението, географическо распространение на банатскитѣ българе.

Още прѣди идваньето на Маджаретѣ бѣхѫ се заселили Българе въ Панкония като съѭзници на аварския ханъ Баяна. Тѣ бѣхѫ отъ финско происхождение, по прави и обичаи, както и по външность — монголско плѣме, което не бива да се размѣни съ по-сетнѣ пословѣненитѣ Българе или по-вѣрно источнитѣ Словѣне. Политически недоразумѣния имахѫ за слѣдствие испѫжданьето на българетѣ изъ Паннония отъ Баяна. Останѫлитѣ самъ-тамъ слѣхѫ се постъпенно съ Аваретѣ и съ заселенитѣ вече въ Унгария Словѣне, жилищата на които се простирахѫ въ VI—XI вѣкъ отъ трансилванскитѣ Алпи нататъкъ, до кѫдѣ изворитѣ на Драва. Въ 678 л. появятъ се изново Българе въ историята, побѣждаватъ мизийскитѣ Словѣне и съединяватъ тѣхъ въ едно българско господарство, но съ това изгубихѫ съвсѣмъ — освѣнъ маловажни останки — народностьта си, езика, правитѣ и обичаитѣ си. За сливаньето на вла-

[1]) Die südungarischen Bulgaren. Eine ethnographische Skizze von Prof. Géza Czirbusz. Wien und Teschen. Verlag der k. k. Hofbuchhandlung Karl Prochaska. 1884. Стр. 63 въ 8°. — Книжката е излѣзнѫла първоначално като прибавка къмъ томъ XI (Die Serben in Dalmatien und im südlichen Ungarn, in Bosnien und in der Herzegovina. Von Th. R. Stefanović-Vilovsky) отъ дѣлото „Die Völker Oesterreich-Ungarns.“

дѣюжщия съ завладѣния народъ стигахж — споредъ Шумана[1]) — нѣщо 180 години. Финската кръвь исчезнж въ жилитѣ на подчиненото плѣме, което само се наричаше Словѣне, а отпослѣ прие народното и държавно име на загубения владѣющъ народъ, но при това си останж досжщъ словѣнско.

И така вѣроятно бѣше се свършилъ тоя процесъ на сливаньето на двата народа при идваньето на Маджаритѣ въ 889 год., та и за туй не можеше вече да бжде дума за угро-фински Българе въ Банатъ. Да ли отпослѣ е сжществувала политическа България на р. Тиса, което твърдѣ вѣрно отрича Paul v. Hunfalvy,[2]) или не е имало никога подобно господарство, туй е споредъ нашия възгледъ второстъпенна работа. Етнографически е по-вѣроятно, че живущитѣ въ южна Унгария Словѣне[3]) бѣхж по-близки до българскитѣ Словѣне, нежели до всички други сродни народи, та може да се утвърди, подкрѣпено отъ езиковнитѣ изслѣдвания на отличния славистъ Миклошича, че сегашнитѣ Българе въ Банатъ не сж чужденци въ южна Унгария, и че тѣхнитѣ прѣдци сж живѣли още прѣди появяването на Маджаритѣ по карпатскитѣ поли, въ долинитѣ на Марошъ, Тиса, Дунавъ и Темешъ.

Подиръ покръстваньето на българскитѣ Словѣне потърсвахж често въ цьрковнитѣ бъркотии католически Българе защита и помощь при унгарскитѣ кралье, защото Унгария минуваше въ врѣме на Арпадитѣ и на владѣтельетѣ отъ Анжуйско произхождение за католическа сила на Истокъ. Но не можемъ да кажемъ положително, да ли отъ падонилитѣ челеди се поселихж нѣкои и въ Банатско. Нѣма обаче съмнѣние, че подъ управлението на великия краль Лудовикъ I сж се поселили много български челеди.

[1]) Šuman: Die Slovenen. 1881. Стр. 18.

[2]) *Paul v. Hunfalvy:* Die Ungern. 1881. Стр. 11.

[3]) Ср. Fessler: Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. Leipzig 1815. Томъ I.

по-вечето отъ католическа вѣра, въ южна Унгария, особно въ околностьта на Мехадия-Оршова, сетнѣ Рекамъ, Лина, Каранцебешъ, Слатина, Равникъ и Крашова — и то поради вѣроисповѣдни гонения и за да избѣгнжтъ отъ приближаващитѣ се Турци. Това се случи въ 1366 год. [1])

Друго заселение въ 1391 л. споменува Каницъ. [2]) При всичко че само малка часть отъ народа принадлежеше къмъ католическата църква, но пакъ тѣзи друговѣрци бивахж злѣ притѣснявани отъ православното духовенство като еретици. За да избѣгнжтъ отъ тия гонения, прѣселихж се нѣколко тисещи католически Българе, между които се намирахж много скрити Богомили или Павликяне, въ австрийския Банатъ, особено въ Крашова, Равникъ, Ябалча. [3]) Двѣ години подиръ това надиж старий прѣстоленъ градъ Търново и съ откарваньето на патриарха Евтимия — българската народна църква — държавата се подчини на Турцитѣ, църквата на Гърцитѣ. И така страхуванията на Богомилитѣ и Павликянетѣ се осжществихж.

Понеже нинѣшнитѣ банатски Българе се зовжтъ и до днесь Павликяне, трѣба да посветимъ нѣколко кратки бѣлѣжки за тая секта.

Павликяне бѣхж първоначално монофизити Арменци. Тѣхното учение имаше кореня си въ Мала Азия и не бѣ нищо друго, освѣнъ прѣобразуваний въ VII-мия вѣкъ отъ Константина Самозатский старъ манихеизмъ. Особна почесть имахж тѣзи къмъ апостола Павла и неговитѣ послания. Църквитѣ имъ се нарѣкохж по споменжтитѣ въ св. Павловитѣ послания стари градове и учительетѣ си прибавяхж къмъ кръстното си име и името на нѣкого отъ ученицитѣ на апостола Павла. Византийскитѣ царье прѣслѣдвахж нѣколко пжти свирѣпо Павликянетѣ, но туй не прѣчеше

[1]) *Ortmayer:* Tört. Adattár. 1871. Стр. 610.

[2]) *Kanitz:* Donaubulgarien. Томъ I, стр. 132.

[3]) Парохиалнитѣ книги въ Крашова и Равникъ датиратъ заселението отъ 1393 л. Historia Domus Parochiae Krassowa § VI.

никакъ на распространението на тѣхното учение. Въ VIII-ия вѣкъ дойдохѫ тѣ въ Тракия и отъ тукъ въ Македония и България.

Въ X-то столѣтие появи се въ България, като прѣобразователь на павликянската секта, единъ свещенникъ, на име Богомилъ. Прѣобразованието му се състоеше въ това, че той употрѣби размѣсения съ сирийски, персийски и грьцки възгледи павликянизмъ повече на словѣнскитѣ възрѣния и даде ягко устройство на вѣроисповѣднитѣ общини. Привърженцитѣ му, нарѣчени Богомили, бѣхѫ миролюбиви, въздържахѫ се отъ гласовито виканье и смѣенье и се познавахѫ по блѣдното си лице — слѣдствие отъ постеньето.[1]) Наистина тѣ не се отцѣпихѫ явно отъ общата цьрква, но при все това образувахѫ въ нея единъ видъ опозиция, която даваше доста работа на византинизма и грьцизма. Въ врѣме на Асеньовцитѣ, въ X-III столѣтие, достигнѫхѫ тѣ до голѣма политическа важность, защото омразата имъ къмъ грьцизма даде имъ възможность да се слѣѭтъ съ народната партия. Подиръ нещастната битка на Марица (1371) искахѫ тѣ по́-драговолно да стѫпѭтъ въ съѭзъ съ западнитѣ сили и да приемѫтъ помощьта на папата, както и на краля Лудовика I, нежели да минуватъ за турски съѭзници, защото не очаквахѫ никакво добро отъ Турцитѣ. Но съ това си мнѣние останѫхѫ тѣ въ твърдѣ малко меншество и когато настѫпи прѣдказаната катастрофа — паданьето на българското царство и на народната цьрква, обьрнѫхѫ се въ огорчението си къмъ католичеството. Повиканитѣ отъ Лудовика I францискански калугери въ Чипровецъ, Желѣзна, Клисура, Бдинъ, Копиловецъ, Давуница, Каладия — въ западния Балканъ, гдѣто мѣстностьта бѣше испълнена вече отъ Богомили — бѣхѫ прѣобърнѫли много Богомили въ католичество. Тѣ се нарѣчахѫ слѣдъ покатоличваньето си Павликяне и се изселихѫ распрьснѫто въ Ромѫния, Седмиградско и южна

[1]) Jireček: Geschichte der Bulgaren. 1876. Стр. 175.

Унгария. Единъ такъвъ рой чипровски Българе потегли прѣзъ 1690 год. въ Седмиградско.

Причината на това прѣселение бѣ слѣдната: царь Леополдъ I. възбуденъ отъ честититѣ успѣхи на вредния свой войвода херцога Лудовика Баденский, искаше да подигне възстание въ България и намѣри като способни за тая мисъль чипровскитѣ католически Българе. И наистина помамихѫ се послѣднитѣ отъ обѣщанията и щастието на австрийскитѣ войски и направихѫ заговоръ, който обаче биде издаденъ на великия везиръ Кюпрюлю. Разядосанитѣ Турци опустошихѫ досѫщъ въ 1688 л. Чипровецъ и изгонихѫ Българетѣ въ Румѫния, гдѣто гостоприемний войвода Константинъ Бранкованъ Басараба имъ означи за поселение мѣстата Крайово, Римникъ и Брединке.[1]) Но една часть придружи австрийската войска до Седмиградско. Нѣколко години живѣехѫ тѣ въ бараки близо до Сабий (Hermannstadt), най-сетнѣ въ 1780 (? преводачътъ) л. добихѫ скитающитѣ се подтвърждение на привилегиитѣ си и право за окончателно заселванье въ Алвинцъ. Подиръ 12 години прѣселихѫ се 43 челеди въ прѣкрасната долина на Черна Марошъ и се установихѫ въ Дева. Тия седмиградски Българе се порумѫнихѫ отсетнѣ съвсѣмъ. Тѣ се нахождатъ днесъ въ еднакво положение съ Румѫнетѣ, и само словѣнскитѣ имъ имена указватъ на происхождението имъ. Тѣ сѫ отчасти унияти, отчасти православни християне.[2]) До 1718 год. не се повторихѫ вече подобни прѣселения въ Банатъ отъ страна на Българетѣ. Обаче подиръ пожаревацкия миръ повърнѫ се южна Унгария, слѣдъ 166-годишно турско властвуванье, на прѣдишния ѝ християнски господарь, и още въ 1723 год. срѣщаме пакъ български прѣселенци въ Винга (Банатъ). Малко Влашко съ българскитѣ градове Римникъ, Брединке, Крайово тоже се отстѫпи на Австрия, и Българетѣ бидохѫ обдарени (1727)

[1]) Tudományos Gyüjtemény (научна сбирка). 1837. VIII. Стр. 34, 491, 50.
[2]) Globus. XXVII. 1875. 257.

отъ царя Карла VI съ привилегии. Десеть години трая мирътъ. Българетѣ мирувахѫ, въртѣхѫ търговия или се занимавахѫ съ земледѣлие и подпасяхѫ редовно данъка си.

Подиръ десеть години избухнѫ изново турска война (1737—1739), която се свърши съ нещастния бѣлградски миръ (1739), който отне пакъ отстѫпенитѣ въ пожаревацкия миръ владѣния отвъдъ Дунавъ и Сава. Понеже Влашко се прѣдаде изново на Турцитѣ, а населението въ Банатъ бѣ се доста намалило послѣдствие войната и причинената отъ нея чума, (1738—1739), отправихѫ се влашкитѣ Българе за Банатъ (1740)[1] и помолихѫ чрѣзъ пратеника си Николая Станисловича, епископъ Никополски, сетнѣ епископъ въ Чанадъ, „да имъ се отстѫпи достатъчно землище за поселение, като имъ се запазѭтъ и даденитѣ имъ привилегии.“

Придворний воененъ съвѣтъ и придворната камара испълни молбата имъ. Поради вѣрностьта и привърженостьта имъ къмъ австрийския домъ и поради значителнитѣ загуби, които бѣхѫ прѣтърпѣли тѣ при изселяваньето си изъ Влашко, дадохѫ имъ се напрѣпнитѣ землища Винга, Шельошъ, Бодрогъ, Старъ-Бешеновъ, Ловринъ и два чифлика, Дворинъ и Санадъ, като имъ се подтвърдихѫ даденитѣ имъ въ 1727 л. привилегии, срѣщу което тѣ се обвързахѫ да прѣдаватъ годишно 10 фиорина на челедь като държавенъ данъкъ за дарувапитѣ имъ прѣимѫщества. Ако въ нѣкоя кѫща живѣехѫ нѣколцина братя, трѣбаше всѣкой отъ тѣхъ, освѣнъ даванитѣ 10 фиорина за главата на челедьта, да плаща още по 5 фиорина.

Прѣселенцитѣ, около 4000 на брой, се раздѣлихѫ на три дѣла. Единий се посели въ Ловринъ нѐ-вече отъ 200 челеди), 120 челеди дойдохѫ въ Бешеновъ, 80—90 челеди въ Винга. Ловринцитѣ се прѣселихѫ въ 1742 год. тъкожде въ Бешеновъ и увеличихѫ мѣстото съ около 200 кѫщи.

---

[1]) Споредъ други утвърждавания дошли сѫ тѣ още въ 1737 л. въ Оршова.

Тие заселявания не трѣба да си мислимъ като периодически, ами постъпенни, както що ставатъ тѣ и до днесъ въ Банатъ, та заради туй не е невъзможно, щото нѣкои фамилии да сѫ завзели още прѣди избухваньето на войната въ 1737 год. Старъ-Бешеновъ, обаче съвършенното завземанье на прѣднитѣ едва ли е станѫло прѣди 1740 год. Кѫдѣ края на казаната година придоiйдохѫ жителье въ селата Крашова, Ябалча, Нерметъ, Водникъ, Лупакъ, Клокодичъ, Равникъ, сетнѣ въ Старъ-Бешеновъ, Визеждиа и Винга.

Послѣ 36 години пристигнѫхѫ нови български челеди подъ водителството на дързостния попъ Михаила Мирковича въ Ловринъ; обаче тѣ се прѣселихѫ въ 1786 год. въ Ечка, сетнѣ прѣзъ 1825 год. въ Лукачфалва, Итварнокъ. Въ четвъртото десетилѣтие на настоящия вѣкъ заселихѫ се отъ Бешеновъ и Итварнокъ Българе въ Модошъ и Канакъ, въ 1836 тоже отъ тамъ въ Барачхаза. Прѣзъ 1842 дойдохѫ итварнокски Българе въ Рогендорфъ, въ 1875 год. бешеновски Българе се прѣселихѫ въ Брешке, а отъ тукъ потеглихѫ нѣколко челеди въ Дента и Оморъ. Въ 1876 доби Средишке български колонисти отъ Барачхаза. Лукачфалва, Модошъ, Рогендорфъ пратихѫ прѣзъ годинитѣ 1869 и 1870 Българе въ Иваново и Гюргево. Така нарѣченитѣ „Крашовацци“ распространихѫ се и въ течение на нашето столѣтие въ мѣстата Карлсдорфъ, Кёнигегнадъ, Терегова и Журжова. Освѣнъ туй живѣѭтъ распръснѫто български фамилии по слѣдуѭщитѣ мѣста: Арадъ, Радна, Чебза, Иттебе, Изгаръ, Голѣма-Кикинда, Мокринъ, Петрово-село, Клоподия, Рекашъ, Сегединъ, Темешваръ, Средишке, Вершецъ и пр.

Като хвърлимъ единъ погледъ върху сегашното распространение на банатскитѣ Българе, става явно, че Българе поселяватъ торонталското и темешкото долинца, особно до приближението на рѣкитѣ Бега, Темешъ, Берзава. Само седъмьтѣ крашовански села — Крашова, Лупакъ,

Клокотичъ, Перметъ, Ябалча, Равникъ и Водникъ сѫ расхвърлени около върховетѣ на Мунке Семеникъ. Типически и етнографически различаватъ жительетѣ въ долнището отъ обитательетѣ на планинскитѣ мѣста. Първитѣ сѫ запазили много или малко чисто българския типъ, обаче послѣднитѣ сѫ станѫли смѣсено плѣме, което е заело много свойственности отъ Румѫнетѣ и Сърбитѣ. На брой едва ли достигатъ всички заедно до 22.000 души. По комитати (окрѫжия) распрѣдѣлятъ се българскитѣ мѣстности както слѣдва:

I. Сѫщински Българе: Темешский комитатъ има двѣ чисто български мѣста: Винга съ 3458 и Брешке съ 1037 жителье; сетнѣ живѣѭтъ въ слѣдуѭщитѣ осьмь мѣста 522 първобитни Българе, и то мѣжду Сърби, Нѣмци, Маджаре и Власи: Букинъ, Дента (400 Българе), Оморъ, Чакова, Фоля, Гиладъ, Марковецъ и Срединке.

Торонталский комитатъ има само едно голѣмо българско мѣсто, сирѣчь Старъ-Бешеновъ съ 5558 души; и въ 16 други нѣмски, сърбски и маджарски мѣста се нахождатъ още 3352 души, и то въ Петрово-село, Канакъ (386 Б.), Хайдушница, Барачхаза (270 Б.), Модошъ (480), Неузина, Арадацъ, Иваново (466), Итварнокъ (20), Лукачфалва (341), Рогендорфъ (436), Болгартеленъ (410), Перямошъ (70), Иттебе (50—60) и Ловринъ.

Цѣлий брой на южноунгарскитѣ несмѣсени Българе е слѣдователно 14,368 д.; като причислимъ къмъ тѣхъ живѣѭщитѣ распръснѫто въ отдѣлни южно-унгарски мѣста Българе, които намиратъ своя поминъкъ като градинарье, бакали, наемачье на земя за обработванье и като подчинени чиновници, можемъ да опрѣдѣлимъ цѣлото количество на Българетѣ съ 14,500 души.

II. Крашованскитѣ Българе, обикновенно назовавани само Крашованци, живѣѭтъ въ крашовско-сѣреньския и темешския комитатъ. Въ дивната и прѣлестна долина на р. Крашова и въ изворната крайнина на тая рѣка живѣѭтъ тѣ въ седьмь мѣстности, расположени близу една до друга: Кра-

шова (съ 3230 д.). Лупакъ (731), Нерметъ (613), Равникъ (767), Клокотичъ (1052), Водникъ (438) и Ябалча (443). Самъ-тамѣ: въ Кöнигсгнадъ (130 Бълг.), Терегова (18), Журжова и т. н. Мѣжду Сърби, Власи, Нѣмци распрѣдѣлѣни, живѣѭтъ въ темешския комитатъ въ равнището на долнята долина на р. Крашова Крашованци още въ слѣднитѣ мѣста: Карлсдорфъ (265 Крашованци и 2319 Нѣмци), Избишке (пò-вечето земани за Сърби), въ влашкитѣ села Николинце и Улма (105 Б.).

Послѣдньото прѣброяванье на населението, въ 1880 г., указва само 1344 крашовански Българе въ крашовско-сöреньския комитатъ.[1]) Тая погрѣшка, види се да е станѫла отъ това, че сѫ броили туй малко, размѣсено плѣме ту къмъ Румѫнетѣ (н. пр. въ Николинце), ту къмъ Сърбитѣ (въ Крашова, Лупакъ, Нерметъ, Равникъ); даже сѫ го сливали съ словацкото плѣме (н. пр. въ Клокотичъ). Това ми се види и твърдѣ естественно, защото обичаитѣ на тие Крашованци сѫ пò-вечето румѫнски, нарѣчието имъ сърбско, а маджарското прѣброяванье не можеше да вземе въ съображение *домашния говоримъ езикъ*. Споредъ моитѣ прѣсмѣтвания мислѭ, че има все пакъ още около 6—7000 крашовански Българе; слѣдователно цѣлото число на живущитѣ въ Южна Унгария Българе е равно на 21,500.

(Слѣдва).

---

[1]) Az 1880 népszámlálásedményei er. Официално издание 1882. I томъ. Стр. 219.

БЪЛГАРСКИ ДѢЙЦИ ВЪ СЪРБСКАТА ЗАВѢРА.[1])

Отъ Р. П. Славейкова.

Въ втората половина на XIV столѣтие двѣ еднакво важни събития се случихѫ на двата противоположни края на словѣнский миръ, на които резултатитѣ бѣхѫ съвършенно различни. Въ това врѣме, когато вслѣдствие Куликовската битва източнитѣ словѣне положихѫ твърдо начало на своето освобождение изъ подъ монголското иго. Косовската битва на пълно подчини югозападнитѣ словѣне подъ ярема на монголскитѣ съплѣменници — турцитѣ.

Не напълно освободенитѣ и разнебитени русси не бѣхѫ въ състояние още да подадѫтъ помощь на събратията си около Дунавъ, вслѣдствие на което, като всѣки страждущъ

[1]) Въ българската литература не сѫществуватъ положително никакви свѣдѣния относително дѣйцитѣ отъ българско происхождение, които сѫ се борили и загинѫли за независимостьта на Сърбия. Твърдѣ кратки и изопачени свѣдѣния изъ устни прѣдания сѫществуватъ за Конда и Хайдутъ Велка; за послѣдний сѫществуватъ даже и пѣсни у насъ, които сѫ съвършенно недостатъчни за изяснение на тъзи свѣтла личность изъ Кара Георгиевото въстание. Това ни е накарало да се заемемъ и да съставимъ, колкото е възможно пò-пълни биографии за всичкитѣ извѣстни дѣйци. За по-ясно отбирание на събитията счетохме за умѣстно да придружимъ тѣзи биографии съ единъ твърдѣ кратъкъ очеркъ на сърбското въстание, при което дѣйцитѣ се описватъ въ хронологически поредъкъ, тъй както ги срѣщаме въ историята.

Пò-вечето ни ръководства при съставянието настоящий трудъ сѫ били сръбски, отъ които ний ще упоменемъ само три най-главни: 1) Животъ и дѣла Кара Георгя и негови войводи и юнаци, отъ Ненадовича, Бечъ 1884 година; 2) Княжество Сърбия, отъ Миличевича, Бѣлградъ 1876 г. и 3) Гласник Србског Ученог Друштва, книга 55, Бѣлградъ 1884 год. Изъ европейската литература най-много сме се ползували отъ: 1) Исторія Сербіи профессора Ранке, преводъ Бартенева, Москва 1876 година и 2) Essai historique sur les révolutions et l'indépendance de la Serbie par Cunibert, Paris 1855. Единственний български източникъ ни сѫ били неиздаденитѣ записки на П. Р. Славейкова.

Като съзнаваме непълнотата на настоящия трудъ, ние се рѣшаваме да го издадемъ само прѣдъ видъ, че той е първий въ българската литература по тоя прѣдмѣтъ.

человѣкъ, югозападнитѣ словѣне обърнѫхѫ погледитѣ си къмъ християнска Австрия, отъ която ако и да не очаквахѫ пълното си освобождение, поне единъ животъ малко много по-сносенъ отъ оня, що можехѫ да дадѫтъ послѣдователитѣ на корана.

Пò-вече отъ двѣ столѣтия се е борила Австрия съ турцитѣ, испърво за своето сѫществувание, а пò-послѣ и за испълнение на честолюбивитѣ си замисли, които и до днешенъ день се ограничаватъ съ Черно и Бѣло море и Архипелагътъ [1]). Всѣка нейна война се е захващала съ обѣщание на Сърбитѣ пълното имъ освобождение изъ подъ турский яремъ, вслѣдствие на което редоветѣ на войскитѣ ѝ се допълняхѫ съ многочисленни сърбски самоволци; тъй щото, ако Сърбия не дължи освобождението си прямо на Австрия, то една отъ главнитѣ причини за освобождението на първата сѫ безъ съмнѣние постояннитѣ австрийски войни съ Турция, които сѫ поддържали военния духъ на Сърбитѣ и сѫ ги запознавали съ употрѣбление на орѫжието.

Въ 1788 година Австрия отново обяви война на Турция. Скоро подъ австрийскитѣ знамена се събраха значително число самоволци сърби, които образувахѫ самостоятелни отреди. Подъ прѣдводителството на полковника Михалевича тѣ оказахѫ твърдѣ голѣми услуги при обсадата на Бѣлградъ, отъ гдѣто, подиръ прѣвземанието му, побѣдоносно заехѫ едно подиръ друго градоветѣ Ягодина, Кюприя, Карновацъ и най-подиръ пълний съ въспоминания отъ врѣмето на князь Лазаря градъ Крушевацъ. Всичка Сърбия бѣ почти освободена, когато прѣмѣната, която произлезе въ общоевропейската политика, поради начинающата се въ Франция бура, принуди Австрия да побърза да се помири съ Турция.

---

[1]) Забѣлѣжително, че още въ 1689 година било е казано на Канинский паша, че германската империя нѣма да се успокои до тогава, до като границитѣ ѝ не бѫдѫтъ двѣтѣ морета — Черното и Бѣлото.

Сърбия изново остана подъ Турция. Отначало, вслѣдствие прѣслѣдованието на яничаритѣ отъ Султанъ Селима и подъ справедливото управление на двамата Бѣлградски паши, Абу Бекира и Хаджи Мустафа, Сърбитѣ заживѣхѫ спокоенъ животъ и се ползувахѫ даже съ единъ видъ привилегии, които сѫ нѣмали отъ пó-напрѣдъ.

Но изпѫденитѣ изъ Сърбия яничари, отъ които произлѣзвахѫ всичкитѣ тогавашни размирици, намѣрихѫ силна протекция у Видинския паша Пазвантоглу, който, като не признаваше султановата власть, воюваше въ сѫщото врѣме противъ него. Скоро Пазвантоглу почнѫ да напада Бѣлградския пашалѫкъ. Хаджи Мустафа, като не се надѣваше за помощь отъ Султана, подигнѫ самитѣ Сърби да защищаватъ огнищата си. Той имъ дозволи да купуватъ орѫжие и да го прѣкарватъ прѣзъ Бѣлградъ. Старото орѫжие, останѫло отъ Австрийската война, изново излезе на сцената заедно съ заглъхнѫлий отъ спокойния животъ воененъ духъ.

Сърбскитѣ *кнезове* [1]) сами събирахѫ и въоружавахѫ чети, които подъ прѣдводителството на бивши единъ хайдутинъ, бимбашията [2]) Станко Харамбаша, изново се изострюваха на бойното поле подъ рѫководството на самитѣ турци.

Съ таквазъ войска Хаджи Мустафа славно отбиваше нападенията на Пазвантоглу; но скоро обстоятелствата се измѣнихѫ съвършенно. Високата Порта се помири съ Пазвантоглу и неговитѣ протежета, бѣлградскитѣ яничари, изново се завърнѫхѫ въ Сърбия и почнѫхѫ да живѣѭтъ, както сѫ живѣли и отъ пó-напрѣдъ. Справедливий Хаджи Мустафа дълго се бори противъ произволитѣ имъ, тъй щото тѣ бѣхѫ принудени най-сетнѣ да го убиѭтъ.

---

[1]) Кнезове въ Сърбия се наричали кметоветѣ. Разликата мѣжду кнезъ и кметъ е тѫзи, че кнезското достоинство е било наслѣдственно и съ пó-голѣмо значение. Думата кнезъ вмѣсто кметъ се е съхранила и у насъ въ Видинско.

[2]) Распрѣдѣлението на четитѣ и названието на началницитѣ е било споредъ яничарский или кърджалийский образецъ, който се е съхранилъ до окончателното освобождение на Сърбитѣ.

Слѣдъ убийството на Хаджи Мустафа четирма отъ най-влиятелнитѣ яничари, Фочичъ Мехмедъ Ага, Аганлията, Мулла Юсуфъ и Кючюкъ Али, раздѣлихѫ помѣжду си върховната власть; всѣки отъ тѣхъ взе по една часть отъ пашалѫка и подъ прѣжнето название *дахии* (даии) почнѫхѫ да върлуватъ изново. Новодошлий Бѣлградски паша, Ага Хасанъ, нѣмаше никакво значение; дахиитѣ редехѫ, сѫдехѫ, колехѫ и бѣсехѫ. Може да си прѣстави всѣки, какво е било положението на страната подъ управлението на четирма злодѣи.

Жалби, както отъ Сърбитѣ, тъй и отъ мирнитѣ турци достигахѫ до Султана, но той не бѣ въ състояние да подобри положението. Единственно нѣщо, което той можеше да направи, бѣ, да сплаши дахиитѣ, че ще въорѫжи гяуритѣ, което, вмѣсто да подобри положението на сърбитѣ, направи го още пó-отчаянно. Уплашенитѣ отъ това заканване дахии, за да прѣдупрѣдѭтъ подобно едно нѣщо, рѣшихѫ да истребѭтъ всички гяури, способни да носѭтъ орѫжие.

Извършванието на това си рѣшение тѣ почнѫхѫ въ 1804 година; първитѣ имъ жертви бѣхѫ нѣколко кнезове.

Сърбитѣ, за да се защитѭтъ, дигнѫхѫ възстание.

Тѣзи сѫ горѣ-долу причинитѣ, които прѣдизвикахѫ възстанието въ 1804, което повлече слѣдъ себе-си завѣрата или войната за освобождение на Сърбия.

Сърбитѣ, на които всичкото богатство не надминуваше нѣкой дългъ ятаганъ или чифтъ кремъклии пищови, които слѣдователно нѣмахѫ що да губѭтъ, та да се замислюватъ много, скоро образувахѫ нѣколко чети, които подъ началството на извѣстни още отнапрѣдъ хайдути почнѫхѫ враждебнитѣ си дѣйствия противъ дахиитѣ. Първитѣ чети се появихѫ въ Шумадийско подъ прѣдводителството на Кара Георгя, Янко Катича и Васо Чарапича. Слухъ за това скоро се разнесе изъ всичка Сърбия, гдѣто тоже се организирахѫ самостоятелни чети. На едно събрание, държано тогава, Кара Георгий бѣ избранъ за главенъ началникъ.

Когато извѣстие за възстанието въ Сърбия стигнѫ до Султана, той прати заповѣдь на бошняшкия паша Бекира да вземе главното началство надъ края, да изпѫди дахиитѣ и да възстанови спокойствие въ страната.

Бекиръ паша стигнѫ въ Сърбия съ 3000 души и Сърбитѣ, които въ него врѣме бѣхѫ се дигнѫли противъ дахиитѣ, не само че го пропустихѫ да мине прѣзъ Сърбия. но улеснявахѫ му и пѫтя. Бѣлградъ бѣ заетъ отъ Бекиръ паша и избѣгнѫлитѣ въ Орпово четирма бѣлградски дахии бѣхѫ прѣдадени на Сърбитѣ, които ги обезглавихѫ.

Дахиитѣ бидохѫ избити, но редътъ и спокойствието не се възстановихѫ въ страната. Когато дахиитѣ се видѣхѫ на тѣсно, тѣ бѣхѫ повикали на помощь кърджалийския старешина Гушанацъ Али съ 800 кърджалии, който бѣше засѣднѫлъ въ горнята бѣлградска крѣпость и още въ врѣмето на Бекиръ паша слѣдваше да обира по́-богатитѣ Бѣлградчане, подъ прѣдлогъ, че тѣ ужъ биле въ сношение съ дахиитѣ. Това и други още събития държехѫ страната въ страхъ.

Освѣнъ това и самитѣ Сърби вече не искахѫ да останѫтъ въ прѣжнето си състояние. Побѣдитѣ, които тѣ нанесохѫ надъ Турцитѣ въ войната съ Австрия, противъ Пазвантоглу и при избиване на дахиитѣ, имъ давахѫ право да искатъ нѣкои по́-сериозни обезпечения отъ колкото ония. що можехѫ да имъ обѣщаѭтъ изъ Цариградъ безсилнитѣ Султани. По тѫзъ причина Сърбитѣ не сложихѫ орѫжие и мирни недоразумѣния мѣжду тѣхъ и Турцитѣ се продължавахѫ до слѣдуѭщата година. Подиръ съвѣщанието въ Остружница, тъй като исканията имъ не се одобрихѫ отъ Турцитѣ, войната се почнѫ изново и този пѫть вече явно противъ Султановата власть. Едно подиръ друго бѣхѫ взети нѣколко градове и паланки и пратений изъ Нишъ да потъпче възстанието, Хафизъ паша, бѣ принуденъ да се укрѣпи въ Паратинъ, гдѣто, като не се надѣеше да с

въ безопасность отъ Сърбитѣ, оттегли се въ Нишъ и умрѣ отъ мисъль, че немогълъ да покори гяуритѣ.

Но всичко до тукъ бѣ нищо въ сравнение съ войната, която се почнѫ въ 1806 година. Отъ нея захваща истинската и правилна война за освобождението на Сърбия. За убийството на воеводата имъ Гюша Вуличевича въ бѣлъ день срѣдъ Смедерево Сърбитѣ отговорихѫ съ това, че взехѫ съ пристѫпъ Смедерево, нѣщо, което тѣ не посмѣихѫ да прѣдприемѫтъ минѫлата година. Уплашенитѣ Турци повикахѫ на помощь Бошняцитѣ и Арнаутитѣ. Сърбитѣ се приготвихѫ да ги присрѣщнѫтъ. Отъ най-напрѣдъ тѣ се отбивахѫ щастливо отъ неприятеля, но когато 30 хиледи души Бошняци и 40 хиледи души Арнаути подъ началството на юскюдарский паша Ибрахимъ нападнѫхѫ на Сърбия, първитѣ отъ къмъ западъ, около крѣпостьта Соколъ, и послѣднитѣ отъ къмъ Нишъ, тогава положението се измѣни значително не въ полза на Сърбитѣ. Но въ този случай Кара Георгий показа, че Сърбитѣ не бѣхѫ го избрали несъзнателно за върховенъ вождъ. Въ края на юлий 1806 година станѫ рѣшителна битва при Шабацъ, която, благодарение на взетитѣ отъ Кара Георгия мѣрки, бѣ блистателно спечелена. Главнитѣ началници на Турцитѣ, Зинанъ паша Горажденский, сераскиръ Куличъ и много други бошняшки голѣмци загинѫхѫ въ този бой.

По такъвъ начинъ, противъ всѣко очакване, борбата мѣжду Сърбитѣ и Турцитѣ се рѣши въ полза на първитѣ и тогава се почнѫхѫ прѣговори мѣжду тѣхъ. За водение на прѣговоритѣ бѣхѫ пратени въ Цариградъ двама кнезове и като съвѣтникъ имъ бѣ даденъ *Петаръ Ичко, мѫжъ опитенъ въ политически дѣла.*

Петаръ Ичко е родомъ Българинъ отъ Македония. Родното му мѣсто, споредъ сърбски свѣдѣния, е билъ градецътъ Катраница въ Воденско. Гдѣ се е училъ и скиталъ той въ млади години, не е извѣстно; знае се само, че е билъ ученъ человѣкъ и освѣнъ турски знаялъ е опце

нѣкои други отъ европейскитѣ езици; освѣнъ това той е билъ запознатъ добрѣ както съ турската, тъй и съ европейската дипломация.

Петаръ Ичко е станѫлъ извѣстенъ отъ Берлинъ, гдѣто е билъ терджуманинъ при турския тамъ посланникъ; отъ тамъ, вижда се, запозналъ се е той както съ нó-главнитѣ европейски езици, тъй и съ взаимнитѣ отношения на тогавашнитѣ държави. Какъ е дошълъ отъ Берлинъ въ Бѣлградъ, не е извѣстно. Отъ скуднитѣ свѣдѣния, които могѫтъ се събра тукъ-тамѣ, се вижда, че въ врѣме на справедливия Хаджи Мустафа той е билъ търговски агентъ и е расправялъ турскитѣ земания-давания съ европейскитѣ търговци. Той е ималъ голѣмо влияние надъ Хаджи Мустафа, който, казватъ, нищо не е прѣдприемалъ безъ да се посъвѣтва съ Ичка. Въ това врѣме вижда се да е той станѫлъ популяренъ мѣжду Сърбитѣ.

Подиръ завладѣнието на Бѣлградъ отъ Дахиитѣ въ 1801. Петаръ Ичко изново се изгубва и прѣзъ всичкото врѣме на тѣхното владичество не се знае, гдѣ се е намиралъ. Когато въ 1804 година Кара Георгий бѣше обсадилъ Бѣлградъ, около Юний мѣсецъ, въ станътъ му се явява Ичко и отъ тогава насѣтнѣ той не се отдѣли отъ него. Въ 1806 година, според както казахме и нó-горѣ, когато обстоятелствата се измѣнихѫ въ полза на Сърбия и когато Ибрахимъ паша, упълномощенъ отъ Султана да сключи миръ съ Сърбитѣ, прати своитѣ посланници въ Смедерево за да сключѫтъ прѣдварителни условия, Ичко не само е служилъ като прѣводчикъ, но въ пълно разбиране на тогавашнитѣ събития въ Европа вѣщо е защищавалъ сърбскитѣ интереси прѣдъ турцитѣ. Подиръ сключвание на прѣдварителнитѣ условия въ Смедерево Кара Георгий, въ съгласие съ тогавашния сърбски съвѣтъ, пратилъ Ичка заедно съ кнезъ Милича изъ Чичевецъ, Живка изъ Парачина и своя секретарь Стефанъ Невтича въ Цариградъ, за да склонѧтъ Портата да утвърди прѣдварителнитѣ условия, сключени

въ Смедерево. Въ Цариградъ Ичко показалъ голѣмо дарование въ водение прѣговоритѣ мѣжду Портата и Сърбитѣ и успѣлъ да добие голѣмо влияние мѣжду турцитѣ.

Той прѣдставилъ на Портата, че възстанието на сърбитѣ може да бѫде опасно за Турция, ако сърбитѣ се съединѭтъ съ руситѣ, които полѣзвали въ онова врѣме въ Молдавия и Влахия, и сполучилъ да убѣди Портата да утвърди прѣдварителнитѣ условия и да побърза съ полаганието имъ въ дѣйствие.

Въ края на Октомврия Ичко се завърнѫлъ въ Смедерево заедно съ единъ портинъ мухасилъ (чиновникъ), който увѣрилъ както Съвѣта, тъй и Кара Георгия, че Портата имъ дозволява да бѫдѫтъ сами тѣ господарье на земитѣ си и никой да не имъ се мѣси въ управлението, само че въ Бѣлградската крѣпость ще сѣди единъ турски мухасилъ заедно съ 150 турци въ знакъ на всегдашното Султаново покровителство надъ Сърбия, и вмѣсто всичкитѣ тогавашни даждия сърбитѣ ще плащатъ всѣка година на Портата само 1800 кесии [1]) данъкъ.

Тия сѫ условията, на които Ичко е издѣйствувалъ освобождението на Сърбия; но тъй като тѣ не бѣхѫ потвърдени още отъ Султана, той отново отиде въ Цариградъ за потвърждението имъ. Обстоятелствата обаче на общоевропейската политика бѣхѫ се вече измѣнили. Портата, наблѣгана на Бонопартовитѣ успѣхи, като се не боеше вече отъ Руссия,ომѣтнѫ се отъ обѣщанията си и развали Ичковия договоръ.

Впрочемъ Ичковий договоръ не останѫ съвсѣмъ безслѣденъ за сърбитѣ. Той е служилъ за основа, съ твърдѣ мелки измѣнения, на всичкитѣ пò-подирни съглашения мѣжду Сърбитѣ и Турцитѣ.

Подиръ завръщанието си отъ Цариградъ Ичко е служилъ при Кара Георгия съ голѣма полза по дипломатическата часть до 1809 година и Кара Георгий много го е

[1]) Една кесия е имало 500 гроша.

обичалъ. Ето какъ Симъ Милутиновичь казва за това въ поемата си Србианка: [1])

„Ичкооглувичу!
Възвишенъ и то отъ самата природа,
Който е надминавалъ мнозина съ ума и дѣлата си,
Вождътъ го е обичалъ като братъ.“

Освѣнъ дѣто е служилъ като дипломатъ, Ичко е билъ и войникъ, както всички сърби въ онова врѣме; но вижда се, че войничеството му не е излѣзвало отъ уровеня на обикновеннитѣ войници, та за това и сърбскитѣ писателье нищо не споменуватъ за него.

Кога и какъ е умрѣлъ Ичко, тоже не се споменува. Спорѣдъ продължението на горѣприведената пѣсня отъ Милутиновича, той е билъ погубенъ отъ нѣкой си ученъ человѣкъ. Вижда се, че и той, както всички даровити хора, ще да е ималъ много врагове, които сѫ го погубили отъ завистъ, нѣща обикновенни въ онова врѣме.

Ичко е първий отъ извѣстнитѣ българе, който се е борилъ за независимостьта на Сърбия. Българското му происхождение не отричатъ и самитѣ сърби.

Когато Ичковитѣ прѣговори пропаднѫхѫ, то Кара-Георгий рѣши да вземе нѣкои отъ крѣпоститѣ. Най-главна и заедно съ това отъ голѣмо значение е била самата Бѣлградска крѣпость и Кара Георгий, разбира се, е обърнѫлъ главното си внимание къмъ нея. Но едва ли той би се рѣшилъ да я нападне тъй открито безъ смѣлия планъ на *Конда бинбаши.*

Конда е билъ българинъ отъ селото Воцани отвъдъ Струга, отъ гдѣто излѣзватъ много бузаджии и халваджии, които до днешенъ день ходѭтъ въ Бѣлградъ да продаватъ буза и халва. Нѣкои прѣкалени патриоти искатъ да кажѫтъ, че той билъ отъ Сливенъ, като прибавятъ още, че роднинитѣ му до днешенъ день живѣяли били въ Сливенъ. Това не е истина; ако има нѣкой Конда Сливненецъ, то въ всѣки

[1]) Србианка часть III отъ стр. 40—42.

случай това не може да бжде геройтъ на Бѣлградската крѣпость. Сърбитѣ искатъ да кажжтъ, че Конда е билъ Арнаутинъ, православенъ, като основаватъ това си утвърждение върху знаянието отъ Конда арнаутский езикъ и носяннето на арнаутски костюмъ. Но и това не е вѣрно, защото въ селото Вощани всички българе и до днесъ носжтъ единъ видъ арнаутски костюмъ и говорятъ чисто по арнаутски. Конда е билъ чистъ македонски българинъ, каквито сж всички Стружане, отъ гдѣто е заселено селото Вощани. По примѣра на свръстницитѣ си, въ млади години, и Конда е продавалъ буза и халва въ Бѣлградъ; но като поотраснжлъ и видѣлъ, че хайдушкий занаятъ билъ пò-кярлия и по съобразенъ съ наклонноститѣ му, той захвърля бузаджийската стомна и бàбито, та се съединява съ кърджалиитѣ.

Скоро Конда толкова се отличилъ съ юначеството си, щото въ 1804 година ние го срѣщаме като бюлюкбашия въ кърджалийския отредъ на Гушанацъ Али, който бѣ дошълъ да помогне на Дахиитѣ противъ възставшитѣ сърби. Въ този отредъ е имало много българе и даже съотечественници на Конда. Около двѣ години е служилъ Конда като бюлюкбашия въ Бѣлградъ. Той е билъ отреденъ съ дружината си, която, вижда се, била е, ако не българска, то поне исключително изъ християне, да варди една стражарница мѣжду Вароша и Савва капия, подъ жгъла на днешната Митрополия.

Естественно, че Конда като християнинъ, макаръ кърджалийски бюлюкбашия, пò-вече е съчувствувалъ на Сърбитѣ отъ колкото на турцитѣ. Той е искалъ да остави послѣднитѣ и да прибѣгне къмъ първитѣ, които му явили, че ще го приемжтъ на драго сърдце.

Прѣди да избѣгне изъ стражарницата, той далъ възможность на много сърби, които сж се крияли изъ Бѣлградъ, да избѣгнжтъ чрѣзъ пазената отъ него стражарница въ лагера на войводата Милое при Мокрий Джбъ. Прѣзъ

нощьта, когато трѣбало да се бѣга, Конда настанилъ момцитѣ си да се спущатъ единъ по единъ прѣзъ крѣпостния валъ, като задигнѫтъ съ себѣ си всичкитѣ военни потрѣби; а самъ той, за да отвлече вниманието на турцитѣ въ това врѣме, залъгвалъ ги въ съсѣдната стражарница съ праздни разговори. Като се завръща въ своята стражарница и вижда, че дружината му избѣгнѫла вече, и самъ той се спуща прѣзъ крѣпостния валъ и като ѭ настига въ тъмнината, присъединява се къмъ най-ближния сърбски отредъ у Мокрий Джбъ. Още сѫщата нощь турский патрулъ открилъ избѣгването на Конда и турцитѣ, стрѣснѫти да не би още тогава да послѣдува нападението на крѣпостьта, освѣтихѫ града съ факели и до сутриньта топовнитѣ гърмежи не прѣстанѫхѫ.

Това е било въ августъ или септемврий 1806 година.

Когато, слѣдъ неизпълнението на Ичковия договоръ, Кара Георгий мислеше какъ да прѣвземе Бѣлградъ и съ това да даде да почувствуватъ Турцитѣ както силата, тъй и смѣлостьта на сърбитѣ, на помощь му се явява Конда съ единъ колкото смѣлъ, толкози и вѣренъ планъ за прѣвземанието му. Бѣлградъ е билъ заобиколенъ тогава отъ 18 хиледи Сърби, които имали 20 топа. За испълнение на Кондовия планъ Кара Георги распрѣдѣли отреда си по слѣдуюѭщия начинъ: прѣдъ Видинъ-капия билъ отреденъ Главашъ съ 4000 души, прѣдъ Стамболъ-капия Васа Чорапичъ съ 8000 души, прѣдъ Варошъ-капия кнезъ Сима Марковичъ съ 4000 души и най-подиръ самъ Кара Георгий съ 2000 души, въ числото на които е билъ и Конда съ съ дружината си, вардеше Савва капия. Аттаката трѣбвало да стане едновръменно връзъ всичкитѣ капии прѣдъ зори 30 ноемврия, въ деньтъ на св. Андрея, когато турцитѣ празднували курбанъ байрама си.

Тъй като Конда познавалъ Бѣлградската крѣпость твърдѣ добрѣ, както отъ врѣмето когато продаваше изъ нея буза, тъй и като нейнъ пазитель, кърджалийски бю-

любкашия, той се наелъ заедно съ бимбашията Узунъ Мирка и още шесть души отбрани юнаци, Никола Стамболлията, Драгича, Младена, Никола Сремацъ и двама негови момци, които сѫ служили съ него заедно още при кърджалиитѣ и които сѫ говоряли като Конда по турски и арнаутски, да отвори на сърбитѣ Савва капия. Въ деня на нападението, когато Конда и дружината му тръгнѫли за да испълнѭтъ обѣщанието си, наблизо слѣдъ тѣхъ е вървѣлъ Милой Петровичъ съ 150 души отборъ момци, а слѣдъ Милоя и самъ Кара Георгий съ останалия отредъ.

Конда повелъ дружината си, та миналъ крѣпостния валъ по-горѣ отъ Савва капия, мѣжду двѣ стражарници, отъ гдѣто се упѫтва направо за градската капия, която и обѣщалъ да отвори на сърбитѣ. На пѫтя ги срѣща нощната стража и като ги попитала кой иде, самъ Конда отговорилъ по турски: *„Азъ съмъ, кардашъ, съ момцитѣ на Узуръ-Бея!“* [1]) и тъй стражата заминѫла по-нататъкъ безъ да заподозри нѣщо.

Слѣдъ отдалечение на стражата Конда повежда изново дружината си и като се примъква безъ шумъ до капията, самъ той се спуща, та съ ятагана си посича двамата стражарье които ѭ вардили; подиръ това съ брадвата, която носилъ Сремацъ, строшили катанеца на портата. При ударитѣ за строшавание катанеца останѫлата стража, която спала, разбужда се и се помѫчва да възпрѣ нападаѭщитѣ. Въ нощната тъмнина е произлѣзла страшна рѣзня; самъ Конда е билъ раненъ на четери мѣста, Узунъ Мирко на двѣ, а другитѣ; освѣнъ Младена, който е останѫлъ неповреденъ, сѫ биле убити на мѣстото. При изгърмявание на първитѣ пушки Милоя прибързалъ съ своитѣ момци, а слѣдъ него и Кара Георгий се вмъква въ крѣпостьта, гдѣто скоро си пробилъ пѫть и кнезъ Сима, прѣзъ Варошъ-капия, и тъй слѣдъ кръвопролитенъ бой Бѣлградъ падиѫ въ рѫцѣтѣ на сърбитѣ.

---

[1]) Узуръ Бей е билъ единъ отъ кърджалийскитѣ главатари.

Конда е билъ толкова тежко раненъ, щото не е можелъ да стане на крака, но е билъ изнесенъ отъ Милоевитѣ момчета вънъ отъ капията, въ полето, гдѣто е билъ сръбский лагеръ; а щомъ градътъ се очистилъ отъ турцитѣ, него сѫ го помѣстили въ конака на Аганлията, гдѣто слѣдъ дълго лѣкувание той е оздравелъ. Много чуждестранци, които сѫ посѣщавали него врѣме Бѣлградъ, ходили нарочно да гледатъ Конда. Самъ Кара Георгий много го е уважавалъ и пазилъ.

Веднага слѣдъ оздравването си Конда пакъ е придружилъ войската и въ 1807 година е участвувалъ въ кървопролитния бой при Ужица, а въ сѫщата година на Света Тройца при Лозница, като е биялъ турцитѣ, погинѫлъ е съ славна смърть на бойното поле. Не се знае навѣрно, гдѣ е гробътъ на Конда; нѣкои казватъ, че той е погребанъ въ Троношкия мънастирь.

Конда е билъ дребенъ, но здравъ; по сърбски е говорилъ малко и то съ български говоръ (акцентъ), но турски и арнаутски е знаялъ като сѫщъ турчинъ. Когато го убили, ималъ е около 33 години.

Заедно съ Конда се е отличилъ, както казахме и погорѣ, Узунъ Мирко. Какъвъ е билъ той, сърбинъ или българинъ, трудно е да се каже положително. Ненадовичъ казва, че той билъ изъ Стара Сърбия;[1]) на друго мѣсто, което сега неможемъ да припомнимъ добрѣ, казване се, че той билъ изъ Враня. Забѣлѣжително е че Миличевичъ, който въ книгата си *Княжество Сърбия* дава кратки свѣдѣния за всичкитѣ колко годѣ извѣстни дѣйци, нищо не споменува за него. Както и да е, като знаемъ добрѣ населението въ Стара Сърбия и Враня, ние не ще сторимъ голѣма грѣшка, ако приемемъ, че Узунъ Мирко е билъ Българинъ.

Когато славата на Карагеоргиевото възстание проникнѫ въ прѣдѣлитѣ на турското царство, мнозина, въ числото на които е билъ Узунъ Мирко, оставили мирнитѣ си за-

---

[1]) Жив. и Дѣл. Карагеоргия и негови юнаци, отъ Ненадовича II т. 58 стр.

нятия и отишли въ Сърбия да търсѫтъ по̀-широко поле на своитѣ юнашки натури. Узунъ Мирко е минѫлъ въ Сърбия въ 1804 година и е постѫпилъ въ отреда на воеводата Милоя Петровичь, който е ималъ постоянно своя станъ на Мокрий Лѫгъ, не далечь отъ Бѣлградъ.

Подъ командата на Милоя Узунъ Мирко се е отличавалъ твърдѣ много, както при отбиване на турцитѣ, що сѫ излѣзвали отъ Бѣлградъ, тъй и при нападанието връзъ тѣхъ; на̀-скоро за юначество той е билъ произведенъ Бинбашия съ право да събира отдѣлна чета подъ свое управление. При штурмуванието на Бѣлградъ той по свое желание се присъединилъ съ Конда, за да пробиѭтъ пѫть на сърбитѣ. Когато Кара Георгий ги увѣщавалъ да се не излагатъ на такова опасно прѣдприятие, защото щели да изгинѫтъ, Узунъ Мирко му отговорилъ: „ако ний умремъ, Господарьо, за то по̀-малко други сърби ще загинѫтъ."

Въ животописанието на Конда е казано, какъ сѫ тѣ сполучили да извършѫтъ своята миссия. Когато Милоевитѣ момчета носяли ранения Конда къмъ стана си, раненій на двѣ мѣста Узунъ Мирко едва е пристѫпвалъ подирѣ имъ. Подиръ и той е билъ прѣмѣстенъ въ Агаклийския конакъ.

Слѣдъ оздравяванието си той изново е воювалъ съ своитѣ момци противъ турцитѣ при Дрина, Делиградъ, Ясика, Варварина и други мѣста до 1813 година, въ което врѣме е билъ раненъ още на петъ мѣста. Но всичкитѣ му рани сѫ уздравяли благополучно.

Въ злочестата за Сърбитѣ 1813 година, когато всичкитѣ почти воеводи на чело съ Кара Георгия бѣхѫ избѣгнѫли въ Австрия, то и Узунъ Мирко избѣгнѫ отъ Шабацъ въ Сремъ. Въ 1814 година Узунъ Мирко утишълъ въ Бечъ, гдѣто, споредъ расказитѣ, съ високия си растъ, войнишки изглѣдъ и съ богато украсеното си облѣкло е очудвалъ Бечанитѣ. Самъ той расказвалъ, че не е можалъ да ходи

свободно по улицитѣ отъ народа, който се събиралъ наоколо му да го зяпа.

Въ 1815 година възстанието въ Сърбия отново почнѫ и Узунъ Мирко не закъснѣ да се завърне. Наскоро той събира една чета и на 13 и 14 юлия взема значително участие въ боя при Дубля.

Когато скоро подиръ това Сърбитѣ сключихѫ миръ съ Марашлѫ Али паша и турската войска изново завзе Бѣлградъ, Узунъ Мирко се оттегли въ Палежъ, гдѣто се залови за търговия, а слѣдъ малко се ожени за нѣкоя си Смила. Но търговията се не въртеше съ ножъ, та за това му и не тръгнѫ напрѣдъ, тъй щото въ 1830 година той бѣ принуденъ да мине въ Бѣлградъ да търси прѣхрана. Но и въ Бѣлградъ той неможà да сполучи, та за това изново се завърнѫ въ Палежъ. Този пѫть Узунъ Мирко се съортачилъ съ другиго едного, съ когото сѫ арендовали единъ каикъ да прѣкарватъ едно друго отъ Палежъ въ Колубари и обратно. Както се вижда, Узунъ Мирко съ голѣмъ трудъ се е прѣхранвалъ. Това се продължи до 1839 година. Когато въ 1839 година княжеската власть минѫ въ рѫцѣтѣ на намѣстничеството, Узунъ Мирко е билъ назначенъ митарственъ чиновникъ въ Вишница. Но и това не траяло дълго врѣме; слѣдъ година той бѣ отрѣшенъ отъ тъзи длъжность и тогава пакъ утиде въ Бѣлградъ, гдѣто продължаваше да живѣе съ една малка пенсия отъ шесть талера въ мѣсецъ.

Въ 1842 година, когато княжеската власть минѫ въ рѫцѣтѣ на Александра Кара Георгиевича, Узунъ Мирко му се оплакалъ отъ положението си. Князь Кара Георгиевичь му помогнѫлъ на часа и го посъвѣтвалъ още да подаде жалба въ Съвѣта, за да му опрѣдѣлѭтъ пò-съотвѣтственна пожизненна пенсия.

Узунъ Мирко написалъ прошение и лично го занесълъ, та го прѣдалъ въ Съвѣта, като помолилъ и устно въ сѫщото врѣме да му се опрѣдѣли пò-вечко пенсия. Но единъ

отъ младитѣ съвѣтници съ доста неприлични слова му отказалъ въ правото да дири пенсия. Разсърденъ отъ това, Узунъ Мирко му показалъ на поранената си съ ятаганъ глава при вземанието на Бѣлградъ, послѣ открилъ гърдитѣ си та му показалъ още три рани отъ пушка и рѣкълъ: „Ето, господине, заслугитѣ за отечеството и декретътъ, споредъ който имамъ право да диржѫ пенсия. Ако и това доказателство нестига, то азъ ще си снема и гащитѣ за да ви покажѫ и друга рана, която сѫ ми нанесли турцитѣ при вземанието на Бѣлградъ у Савва капия."

Съвѣтникътъ се засрамилъ, а Узунъ Мирко си отишълъ разсърденъ у дома. Но пенсия все пакъ не му се опрѣдѣлила. Скоро подиръ това Узунъ Мирко втори пѫтъ се оплакалъ Кара Георгиевичу, като му обадилъ и за приема си въ Съвѣта. Кара Георгий, нажаленъ да гледа единъ старецъ, неговъ бащинъ сподвижникъ, въ таквозъ жалко положение, подарилъ му една двукатна кѫща и отъ собственитѣ си срѣдства му опрѣдѣлилъ по 10 талера въ мѣсецъ. Освѣнъ туй той настоялъ прѣдъ Съвѣта да му опрѣдѣлѭтъ 200 талера въ годината. Отъ тогава насѣтнѣ Узунъ Мирко заживѣлъ спокоенъ животъ.

Князь Милошъ не е обичалъ Узунъ Мирка, както не е обичалъ и всичкитѣ сподвижници на Кара Георгия. Веднъждъ, когато Милошъ се завръщалъ въ Бѣлградъ, изъ вънъ градътъ излѣзло много народъ да го посрѣщне. Изъ любопитство и самъ Узунъ Мирко отишелъ. Той ѣздилъ на добъръ конь, който му одължилъ неговъ единъ приятелъ. Въ полето, около Емеклукъ, подалъ се и самъ Князь Милошъ, възсѣднѫлъ на великолѣпенъ ждребецъ. Щомъ той съзрѣлъ Узунъ Мирка, който билъ стоялъ малко напрѣдъ отъ Бѣлградчанитѣ, изважда сабята изъ ножницѣ, насочва я къмъ него, и като се спуща, извиква му: *„Дръжъ се Мирко"*. Мирко, който знаялъ нерасположението на Милоша и като билъ добрѣ въоруженъ, безъ да се смѫти ни най-малко, изважда изъ една кабуръ пищова си и като

дрънпжлъ кондака, насочилъ го връзъ Милоша и му рѣкалъ *„буюрунъ господарю!* Князъ Милошъ изведнъжъ спира ждребеца си, турнжлъ сабята въ ножнитѣ, па го попиталъ сърдито: „що правишъ ти? Зеръ би ти гръмнжлъ върху ми?“ — *Богами, Господарю, гръмнжлъ бихъ: прѣзъ твойта глава та въ бащината ти.*

Узунъ Мирко е билъ твърдѣ високъ, по̀-вече отъ три аршина, та за това е и получилъ прозвището *узунъ.* Баща му се е казвалъ Апостолъ, тъй щото отъ начало сж го викали Мирко Апостоловичъ. Стройното му снажно тѣло, широки гърди и пропорционална глава неволно сж обръщали погледитѣ на тѣзи, що сж го срѣщали по пжтя, а въ врѣме на рѣзня, когато силната му дѣсница е издигала дългия му и тѣжъкъ ятаганъ, то тежко било тому, който се попадалъ наблизо. Косата му е била рунтава, но до дълбока старость той е ималъ твърдѣ малко бѣли косми; челото му е било срѣдне и въ старость твърдѣ сбърчкано, веждитѣ сж му биле гъсти и черни, очитѣ му пъстри и лъскаво-огненни, а носътъ римски; уста е ималъ умѣренно голѣми, гласъ силенъ, но не строгъ; мустаки голѣми и черни, образъ продълговатъ и тъмно жълтъ, крака дълги, ржцѣ тоже дълги, косма̀ти и силни; почти всичкото му тѣло е било покрито съ косми. Подъ старость вървѣлъ е малко нагърбенъ и обикновенно държалъ е ржцѣтѣ си на кръста за облекчение на гърбътъ си при вървежа. Обличалъ се е въ единъ видъ арнаутски костюмъ, обкиченъ съ различни златни обшиви. Кръстътъ му е билъ опасанъ съ дългъ свиленъ поясъ, отъ прѣдъ на който сж се красували чифтъ пищови и дългъ ятаганъ.

Нравътъ на Узунъ Мирка е билъ твърдѣ приятенъ, и самъ той е билъ много любезенъ; при срѣщанието си съ нѣкой старъ другарь, когото е обичалъ, поздравявалъ го громко, цалувалъ го и като го хващалъ за ржка съ своитѣ исполински ржцѣ, стискалъ го е, до гдѣ не извикне отъ болежъ. Тъй сжщо е постжпвалъ и съ младитѣ, осо-

бенно съ сръбскитѣ офицери; но само съ тѣзи, които сѫ се ползували съ репутацията на юнаци. Често той е хващалъ нѣкои отъ тѣхъ прѣзъ кръста, та ги е издигалъ високо на горѣ.

Узунъ Мирко е билъ твърдѣ приятенъ събесѣдникъ и на драго сърдце е разказвалъ на младитѣ за борбата на сърбитѣ въ Кара Георгиево врѣме и за юначеството на послѣдния; но за себѣ си той нищо не е разказвалъ. Въ ѣдението и пиението си билъ е умѣренъ; впрочемъ на обѣдъ и вечеря испивалъ е по една ока добро вино, но примѣръ не е бивало да сѫ го виждали пиянъ. Ястието му сѫ готвяли по турский обичай и прѣди да сѣдне на софра както и послѣ ѣдение, помолвалъ се е Богу и си е омивалъ рѫцѣтѣ.

Той е живѣлъ добрѣ както съ гражданитѣ, тъй и съ селяцитѣ, които сѫ го обичали и уважавали твърдѣ много. Къмъ сиромаситѣ билъ е твърдѣ милостивъ и въ голѣмитѣ праздници не е връщалъ никого безъ да го нагости и да му даде нѣкоя пара и друга. Въ никакви политически дѣла, нито кога е билъ войникъ, нито послѣ се е бъркалъ. Въ 1872 той починжлъ въ Бѣлградъ и е погребенъ на Ташмегданъ, въ Палилулската черква св. Марко. Споредъ сърбски источници той се е поминжлъ на 82 годишната си възрасть. Това не може да се приеме за истина, защото ще излезе, че той е роденъ въ 1790, нѣщо невъзможно, защото въ 1804 година той е минжлъ въ Сърбия, а въ 1806 год. той е участвувалъ, както видѣхме пò-горѣ, въ прѣвзиманието на Бѣлградъ; за това ние мислимъ за пò-вѣрно, ако прѣдположимъ, че той е умрѣлъ на 85—6-та си година.

Подиръ смъртьта си той е оставилъ само единъ синъ по име Любомиръ, който е още живъ и сега за сега е полковникъ въ пѣхотата на сръбската войска.

Слѣдъ паданието на Бѣлградъ едно подиръ друго въ рѫцѣтѣ на възставшитѣ Сърби паднжхж и пò-главнитѣ

градове и укрѣпени паланки, като Шабацъ, Ужица и др. Въобще въодушевени отъ побѣдитѣ си, сърбитѣ бързо напрѣдвахѫ, тъй щото още тогазъ тѣ бѣхѫ господарье на сърбското княжество въ границитѣ му до послѣдната Русско-Турска война.

Подиръ тѣзи побѣди до 1809 година сърбитѣ си починѫхѫ малко; войната макаръ и непрѣкратена, но турцитѣ, отвлечени отъ други по-важни събития, нѣмахѫ врѣме да безпокоѭтъ твърдѣ сърбитѣ. Въ начало на 1809 г. работитѣ слѣдвахѫ да вървѭтъ въ полза на сърбитѣ, които въ това врѣме успѣхѫ да се съединѭтъ даже съ Черногорцитѣ прѣзъ Босна. Но пò-послѣ и то вслѣдствие несъединодушието на войводитѣ, работитѣ тръгнѫхѫ назадъ, тъй щото кѫдѣ края на годината положението имъ бѣ доста критическо; но побѣдоносний вървежъ на Русситѣ въ България накара Турция да оттегли значителна часть отъ войската си изъ Сърбия, което имъ поправи положението.

Въ 1810 година ние виждаме сърбитѣ подъ началството на Петра Добринацъ въ съюзъ съ русситѣ, подъ началството на русский генералъ графъ Цукато, побѣдоносно да заемѫтъ Неготинъ и Бърза-Паланка, подиръ което тѣ обсадихѫ Кладово. Пораженията, понесени минѫлата година, малко по малко се изгладихѫ и благодарение на русската помощь прѣднитѣ граници на Сърбия се разширочихѫ още по-вече.

Слѣдуѭщитѣ двѣ години 1811 и 1812 минѫхѫ твърдѣ спокойно. Освѣнъ вътрѣшнитѣ раздори и прѣговоритѣ съ Турция относително освобождението на Сърбитѣ, нѣмаше пò-видни събития. Но още въ втората половина обстоятелствата почнѫхѫ да се измѣняватъ и то силно не въ полза на сърбитѣ. Нашествието на Наполеона въ Руссия, принуди русситѣ да сключѫтъ набързо миръ съ Турция на условия доста неизносни за първата, а Сърбия бѣ почти оставена изново подъ властьта на турцитѣ. Отначало сърбитѣ се опитахѫ сами да се споразумѣѭтъ съ турцитѣ.

Като съзнавахѫ важностьта на врѣмето, тѣ се показахѫ даже много пò-отстѫпчиви и отъ прѣди, но исканията на турцитѣ бѣхѫ такива, щото не оставаше друго освѣнъ изново да се опита военното щастие.

Въ пълно съзнание на опасностьта, която ги заплашваше, Сърбитѣ се приготвихѫ за отчаянна борба. Отъ начало Кара Георгий бѣ рѣшенъ да остави всичка Сърбия на Божия промисълъ, да събере всичката си войска въ гористата Шумадия и да продължава борбата до пò-благоприятни обстоятелства. Но нѣкои негови воеводи, които искахѫ да запазѭтъ имѣнията си, отвърнѫхѫ Кара Георгия отъ това му намѣрение, което спорѣдъ тогавашното положение бѣ най-разумното. Тогава се рѣши защитата да се води отъ къмъ три страни.

Защитата на сѣверо-источна Сърбия бѣ ввѣрена на *Хайдутъ Велка.*

(Слѣдва).

СТИХОТВОРЕНИЯ.

1. RELIQUIÆ.

Страници изъ ветхитѣ ми тетрадки.

Отъ автора на Suspiria de Profundis.

На всички, които сж имали бурна младость, посвещавамъ настоящитѣ *уломки*. —X.—

Et cognovit eam!

I.

Въскръсва мощната природа
    Отъ мѣсецъ Май на мѣсецъ Май!
Посрѣдъ стихиитѣ свѣтовни
Прѣхождатъ буритѣ, захождатъ, —
    Скърбьта чловѣшка само трай!

На всѣко земно разоренье
    Изчезватъ мрачнитѣ слѣди,
Когато пролѣтьта покрива
Съ цвѣтя полята и горитѣ, —
    Но горкий споменъ въ насъ сѣди!

Лѣтата бърже се изнизватъ,
    И, както сухи листовце,
Исхвръкватъ наш'тѣ дни щастливи!
Но горестното съжаленье
    Остава въ нашето сърце!
. . . .

II.

О, срамъ на тебъ, която, първа,
    Прѣдателски осуети
Младенческитѣ ми надѣжди,
И ме направи да изгубж
    Възторженнитѣ си мечти!

О, срамъ на тебе, срамъ на тебе,
Жена, която ме покри
Съ тжги и мракъ, и обезплоди
Моитѣ юношески сили,
Опятни свѣтлитѣ ми дни!

Причина ти си, дѣт' не могж
Да вѣрвамъ вече въ любовьта!
Невинностьта ми ти потжпка,
Ти ме научи да злословя
И да прѣзирамъ хубостьта!

Отчаянье, какво е нѣщо,
Отъ тебе се научихъ азъ!
Въ плача ако не вѣрвамъ вече,
Това е тебъ, защото видѣхъ
Да ронишъ сълзи всѣки часъ!

Съ осмивки прѣлестни и нѣжни,
Съ вълшебни, сладостни рѣчи,
Съ отровенитѣ си цалувки
И съ хищния си змийски погледъ
Живота ми ти оскверни!

Позоръ и срамъ за тебъ, о жено!.
Азъ още слабо дѣте бѣхъ,
Душата ми се тебъ раствори
И сърцето ми беззащитно
Прѣдаде се на тебъ безъ страхъ!

А ти ме взе кат' цвѣтна китка
И ме раскъса листъ по листъ!
Пригърна ме, и ме захвърли
Като нищожно забавленье
На сатанинский си капризъ!

На мойта гибель ти си майка!
Ти гореститѣ ми роди!
За първи пжть ме ти расплака,
И ти безбранний сънь пропъди
Отъ хубавитѣ ми нощи!

Ти смаза въ мене всѣка воля,
И всѣка вѣра въ менъ уби!

Ти мислитѣ ми съ ядъ непълни, —
И мойтѣ двадесеть години
  На тѣжка старость измѣни!

Азъ земнитѣ лъжи не знаяхъ
  И свѣтскитѣ горчевини,
О, ти ми даде, ти ми даде,
Тъзъ опитность студена, мрачна,
  Която толкозь ми тежи!.

Позоръ и срамъ за тебъ, и укоръ!
  Отъ тебе само азъ узнахъ,
Че мѫдрость значи на земята,
Човѣкъ отъ радости да бѣга, —
  Чрѣзъ тебе всичко туй разбрахъ!

Бѫди проклѣта, прѣлъстнице,
  Жена отъ камъкъ и отъ калъ,
Творенье злобно и нечисто,
Пятно въ небето ми, затмѣнье
  На разумътъ ми чистъ и бѣлъ!

. . . .

III.

Въ деня, когато колѣничихъ
  За първи пѫть прѣдъ тебъ смѫтенъ;
Въ деня, когато ти поднесохъ
Въ подаръкъ жарката си юность —
  „Живѣй, ми рече ти, при менъ!

„Живѣй за мене и чрѣзъ мене,
  „Обичай ме, о друже мой!.“
Тогазь, съ дѣтинско въсхищенье,
Подъ твойтѣ нозье азъ поставихъ
  Ненарушенний си покой!

„— Обичамъ те!.“ ти казахъ страстно,
  И те пригърнѫхъ, изступленъ!
Съ демонски хитрости тогази
Ти бѫднината ми обсеби,
  Сѫдбата ми отнесе въ плѣнъ!

Ходихъ слѣдъ тебе безуклонно,
  Подирѣ ти кат' робъ вървѣхъ,

Безропотно търпѣхъ мѫченья ...
Но ти ме най-подирь отритнѫ
　　Съ безмилостенъ, коваренъ смѣхъ!

Отъ жаждитѣ ми ненаситни
　　За животворний идеалъ,
Отъ нѣжностьта ми безпраривна
Отъ щастьето ми, ти направи
　　Двѣ шепи пепель, прахъ и калъ!

Отъ пламенното ми желанье
　　Да бѫдѫ мѣжду злитѣ благъ,
Отъ всичко въ менъ добро, нетлѣнно,
Отъ моя геннй, ти направи
　　Една пустиня пълна съ маркъ!

Това що бѣ създалъ умътъ ми —
　　По вѣтъра го пръснѫ ти!.
О, распилѣ ти безвъзвратно
Пресвѣтлий цвѣтъ, свещенний пламень
　　На утрѣннитѣ ми мечти!.

IV.

Кат' купище отъ развилини
　　Живота ми прѣдъ менъ стои!
И въ туй грамадно разоренье
Сърцето ми огаснѫ вече,
　　Прѣстанѫ вече да тупти!

На сънь прошедшето си виждамъ,
　　И растреперанъ, скокквамъ правъ,
И струва ми се, че ме спира
Една дебела плоча мраморъ —
　　Че ме притиска епитафъ!.

V.

И мойта гибель безконечна
　　Ти днесь наричашъ слѣпота!
Скърбитѣ ми наричашъ лудость,
Приканвашъ ме да те забравя,
　　Да търсѭ щастье по свѣта!

„— Върви, ми казвашъ ти съ насмѣшка,
„Утѣха другадѣ търси!
„Не е изчерпанъ по земята
„На сластитѣ свещенний изворъ,
„Иди, иди се насити!.“ —

Нѣмѣй, о жено, остави ме
На гърбъ да носѭ тежъкъ кръстъ!.
Не искамъ вече земни сласти,
Ти въ менъ една остави жажда
И тя е жаждата за мъсть!.

О, ненавистъ, що е незнаяхъ,
Незнаяхъ азъ, що е враждѫ;
Но адското това познанье
Азъ вече днесь го притежавамъ
И тебе само го длъжѫ!

За тозъ чловѣкъ, комуто червей
Прояда мощнитѣ гѫрди,
Да връща зло за зло е длъжность!..
И който знае да проклева,
Умѣе да си отмъсти!

VI.

Но не! Бѫди за мене мъртва!
Загубена за менъ бѫди!
Ти бѣ нетрайний ликъ веществень,
Ти бѣ лъстивий плътски образъ
На моитѣ влюбени мечти!

Излъга ме, добрѣ направи, —
Ти ме възвърнѫ на свѣта!
Ти бѣ веригата, която
Духътъ ми въ плѣнъ всегда държеше,
Азъ трѣбаше да те строшѫ!

Далечь отъ тебе, въ сълзи чисти
Душата си ще прѣтопѭ!
Раскаянъ, съ пълна вѣра въ Бога,
Азъ името ти ще забравѭ,
И вторий пѫть ще се родѭ!

. . . .

VII.

Припадамъ вече безкрамолно,
Лице навеждамъ, Творче мой!.
Прѣдъ горестното всесожженье
На мойта младость, колѣничамъ
И искамъ прошка и покой!.

Дѣлата ти високославни
Неможемъ ний да разберемъ,
Но мѫкитѣ ни приучаватъ
Убѣжище да търсимъ въ тебе,
Да търсимъ въ тебъ да се спасемъ!

Рѫката си всемилостива
О Боже мой, надъ менъ простри,
Отъ грозний споменъ истръгни ме,
И бездната, въ която гинѫ,
Съ любовь къмъ тебе испълни!

Ницца 18.. —

2. ПОЛИКРАТОВИЙ ПРЪСТЕНЬ.

(Der Ring des Polykrates).

Баллада отъ Шиллерѫ.

Стоеше той на свойта стрѣха,
Очи му весело летѣхѫ
Надъ Самосъ, кат' на господарь:
„Тозъ земенъ рай е менъ подвластенъ,
Кажи сега, не съмъ ли щастенъ,
Запитва той Масѫрский царь".

— „Тебъ любѭтъ боговетѣ явно,
Напрѣдъ що бѣхѫ с' тебе равно,
Подъ скиптра твой търпѭтъ беди,
Но единъ живѣй за отмѫщенье
И ти не си честитъ прѣдъ мене,
До кат' окото вражско бди".

И още царьтъ не изрекѫлъ,
Посланникъ ето вечъ дотекълъ,
Тирану пратенъ отъ Милетъ:

„Велй за жъртви да затичжтъ,
И челото ти да окичжтъ
Съ вѣйки лаврови и цвѣтъ.

„Врагà го сулица прободе“!
С' тжзъ вѣсть приятна ме проводи
Твой Полидоръ, войвода пръвъ“.
И бърже в' черно блюдо бръква,
За страхъ на двамата изважква
Глава позната, цѣла в' кръвь. —

И царьтъ ужасенъ ж зѣрва:
„Не дѣй на щастието вѣрва,
Мълви с' грижовенъ гласъ; мислй,
По морскитѣ вълни невѣрни
Играчка тамъ на бури ярни,
Честьта на флота ти неслй“!

И още думата не рѣкълъ,
Викъ силенъ, веселъ го прѣсѣкълъ:
„Пристанищниятъ брѣгъ ечи!
С' богатства странни натоваренъ
Се връща флотътъ висопаренъ.
Морето на гора личи!“

И царьтъ- гостъ се чуди й мае:
„Честьта ти днеска си играе,
Но знай, че бързъ е нейний бѣгъ!
Отъ Критъ тълпи чевръсти, мрачни,
Заплашватъ те с' войни юначни,
Вечъ близко сж до твоя брѣгъ“.

И още недорѣкълъ цѣло,
Отъ корабитѣ се развѣло:
„Побѣда! кряскатъ рой гржди,
Опасностьта се вечъ прѣкжснж:
Вразитѣ буря ги распржснж,
Скратихж се войни, беди“!

Туй гостътъ ужасенъ го чува:
„Честитъ да те наричамъ, струва;
Но страхъ ме й, казва прижълтѣлъ,
Отъ завистьта на боговетѣ,

Че радость чиста да му свѣти,
Тукъ никой смъртенъ не е видѣлъ.

И мене всичко ми вървѣше,
При всички прѣдприятья бѣше
Менъ благъ помощникъ Божий дихъ,
Но имахъ азъ единъ наслѣдникъ —
Богъ ми го взé, че бѣше вредникъ,
С' честьта си вечъ се расплатихъ.

За туй, за да отвърнешъ злото,
Да смѣси, помоли небото,
С' честьта ти малко ядове. —
Доброто не вѝдѣхъ да сполéти
Тогозъ, когото боговетѣ
Отрупватъ щедро с' дарове. —

Откажѫтъ ли ти боговетѣ,
Чуй мойтѣ искренни съвѣти:
Самъ щастьето си развали.
Отъ всичко твое земно благо,
Що на сърдце ти най е драго,
Вземи, в' морето го хвърли".

Тиранинътъ уплашенъ казва:
„Отъ всичко, островътъ що спазва,
Сърдце ми за тозъ прѫстенъ мре.
„В' даръ Ериней го вземете,
Но щастието ми простете!"
— И хвърля го въ дънъ-море. —

На другий день в' зората рано
Дохажда съ лице засмѣно
Единъ рибарь при своя князь:
„Такава риба тлъста, славна,
Не съмь оплавялъ азъ отдавна,
Подаръкъ ти я носѭ азъ".

И щомъ готвачьтъ ѭ разсѣкълъ
Завчасъ съ прѫстеня дотекълъ
Отъ чудо 'га че полудѣлъ:
„Найдохъ го! отдалече маха,
Найдохъ! На рибата в' стомаха.
Ехъ, твойта честь е безъ прѣдѣлъ".

Тукъ гостътъ с' ужасъ се отвръща:
„Не могѫ да стоѭ въ тѫзъ кѫща:
Другарството ни прѣцъвтѣ.
О, вѣрвай, Зевсъ ще те накаже,
Ще бѣгамъ, с' тебъ да ме не смаже".
Тъй каза й с' корабъ отлетѣ!

---

3. ЕПИГРАММИ.

На единъ мой благодѣтель (!)

Ти, Койчо, казвашъ: много добрини
Прѣзъ цѣлий си животъ си ми направилъ,
Пъкъ азъ съмъ билъ ужъ всичко туй забравилъ.
— Не, братко, тука ти ме извини!
Азъ гледамъ да забравѭ по-напрѣдъ,
Додѣ живѣѭ, твоитѣ злини,
Чъ и за добринитѣ до-ще редъ.

Размишления надъ голѣмата книга на поета X.

Защо на тия листове обширни
По двѣчки строфи има само, туй не е ли грѣхъ?
— Мълче бре Дулчо, толкозъ по-добрѣ въ тѣхъ
Ще можемъ да овиваме ний сир'не.

Патриотизмътъ на ковчежника Панайота.

Азъ съмъ патриотъ,
Крѣска Панайотъ:
В' цѣлий си животъ
Ялъ съмъ азц потъ
Ради тозъ народъ!

Днесъ да гледатъ кат' дойдохѫ
На държавата имота,
В' кассата на Панайота
Вмѣсто левове найдохѫ
Дребни капчици вода.
Олеле беда,
Какъ сега на Панайота
Да не вѣрвашъ вейка йота!

На иведника Игната.

Става три години, брате,
Отъ какъ зидахъ тѣзъ палати,
А стѣнитѣ се́ сѫ влажни,
Още се потѭтъ и капѭтъ!

— Тия тови думи важни
Охъ, че рѣжѫтъ, охъ, че хапѭтъ:
Я, кажи ми, бай Игнате,
С' колко сълзи сиромашки,
С' колко ведра потъ сирашки
Тия тухли сѫ слѣпени,
Тия зидове скрѣпени?

Кметъ Яни.

Кметъ Яни височайше заповѣдва,
Кѫщята да и' приличатъ на кошари,
Завчасъ да срутѭтъ всичкитѣ дувари.
И, вижъ, свѣтътъ се до уши зарадва,
Викъ, смѣхъ, задигнѫхѫ навредъ зидари,
Салъ пени Яни не можа да свари.
Азъ казвамъ: оставете му дувара,
Човѣчецътъ не може безъ кошара.

Бай Матаки.

На бай Матакя днесъ
Единъ ужасенъ песъ
Отхапалъ му отъ двѣтѣ
Ушаги рѫбоветѣ.
Дано поне челѣкъ
Отъ днеска стане пакъ.

Познатий поетъ.

Азъ, казва Корчо, съмъ поетъ,
Познатъ съмъ вечь отъ дълго врѣме.
Да, и дѣлата ми безъ четъ
Распространени сѫ *навредъ*.
Аха, за туй въ всѣки смѣтъ
Ще найдешъ Корчови поеми.

И. Д. Ш.

НАРОДНИ ПѢСНИ И ПРИКАЗКИ.

а) По Трънски говоръ.

Съобщава П. Байнушевъ.

1. Паданье на градъ Сталакъ.[1])

Пи́смо пише царе Сулимане,
Та га прача на гра́да Стала́ка
До оно́га Сталакьи́нин То́дор:
— „Много здравье, Сталакьинин Тодор,
Да ми дадеш до чети́ри до́бра:
Първо до́бро — Висса́ва млада,
Друго добро — коня ждреляго́га,
Трекьо́ добро — джўбе и покро́ве,
Що не ва́ча ни сабля, ни крўшум:
А четвърто сабля буздуга́на,
Щото се́че дървье и каме́нье.“
Писмо гледа Сталакьинин Тодор,
Писмо гледа и друго писўе:
— „Много здравье, цару честитоме!
Не си давам до четири добра:
Не си давам джўбе и покрове,
Не си давамъ Висава млада,
Не си давамъ коня ждрелятога,
Не си давам саблю буздугану;
Кале ми е цвърсто заградено,
Бе́ри войску, колко ти е драго,
Би ми Сталак, колко що си сакаш.“
Отило писмо цару Сулиману.
Писмо гледа царе Сулимане,
Писмо гледа и си войску бере;
Та събра́ло сто 'иляда войску,

[1]) Сега развалина при съединението на двѣтѣ Морави, сърбска и българска. — Сравн. варнянта въ 191 пѣсня, стр. 303 отъ Сборника на Бр. Миладиновци. Бѣл. Р.д.

Та отиде на града Сталака
Между Сава и между Морава.
Сталак бие до три годи́н дъ́на,
Пай неможе камик да откьи́не,
А камо ли Сталак да преузне.
Прошета се Сталакьинин Тодор,
Прови́че се, колко що си може:
— „А чуеш ме, царе Сулимане!
„Доста върля топе и комба́ре,
„Доста мене тизе уши глу́ши;
Кале ми е цвърето заградено,
Шес аршина се́ мермер каме́на,
А четири — се́ дърво дубово,
Ти не можеш Сталак да преузнеш.
Ако слезнем од ка́ле на зе́мню,
Че обле́чем джубе и покрове,
Що оклапа коня и юнака,
Що не 'вача ни сабля, ни крушум;
Че да узнем о́струту си саблю,
Щото се́че дървье и каменье;
Че уя'нем коня ждрелятога,
Що се бие с' мо́гле и обла́ци,
Живо пиле нечу да оставим.“
Уплаши се царе Сулимане,
Та си ди́же сто 'иляда войску.
У сречу му паша *Папа́з-паша*,
(Поп е било, пай се потурчи́ло
Зарад пусто царство пашаларство),
Турски су си селяме преда́ли,
Пай га пита паша, Папаз-паша:
„А чуеш ме, царе Сулимане!
Ти не знаеш бугарски зако́не,
А я знаем бугарски закони.
Що че тебе топе и кумбаре?
„Дай ми мене сто 'иляда войску
И дай мене мотикье лопате,
Лъсно я чу Сталак да преу́знем.“
Цар му да́де сто 'иляда войску.
И му даде мотикье лопа́те.
Пай отоше на Сталачко кале,
Па под'ва́те кале испод земню,

Та прокопа́ той ка́ле високо,
Та улѐзе Тодору у земник,
Пай нѐ може вра́та да отвори.
Къга беше Вели́ка Неде́ля,
Пред Велик-ден у Велый Четвъртък,
Прошета се Винсава млада
По *бена*, по кале високо,
Пай си гледу Саву и Мораву,
Кудѐ тѐче мутна калови́та,
И казуе Винсава млада:
„Господинѐ, Тодоре Везире,
Сава тече мутна каловита.“
А збору́ва Тодоре Везире:
„А чуеш ме, Винсаво млада,
Съга си се снегове и то́пе,
За това е мутна каловита.“
Даде Господ, Велик-ден е до́шло,
Премени се Сталакьинин Тодор,
Та отиде у честита църква,
Да се кърсти, Богу да се моли,
Да си узне свѐта летурги́я.
Даде Господ, църква престояла,
И си дойдѐ Сталакьинин Тодор,
И си дума Сталакьинин Тодор:
„Чуеш ли ме, мо́я верна слу́го,
Да си узнеш сребърни кронди́ре,
Да отидеш у наши земни́ци
Да наточиш вино и ракьи́ю,
Дънаска чу Велик-ден да пра'нм.“
А що беше Тодорово любе,
Она беше много акълия,
Не пу́щи си пьо́йнуту слушкьи́ню,
А соблѐче господарско ру'о,
Та облече слушкьи́нине дре'е,
Пай си узе сребърни крондире:
Ка отиде у ньи́ни земници,
Ка отвори вра́та на земници,
Що да види — чу́до и голѐмо:
Земници ми турци испуни́ли,
Испущили вино и ракьию.

Та си пию това рӯйно вино,
Кой със веса, кой със еменйя.
И 'ванӯле Тодорово любе.
Она им се лепо отговара:
„Чуйте мене се́ редом ордйьо,
Пущете ме мене на жйвота,
Я съм Тодорина измикярка;
Дънъска е бугарски Велик-ден,
Он ме пра́ти измѐт да му чиним.
Лъсно Тодор я че ви изда́дем,
Живога че у рукье 'ванете.“
И тамо се Турци не сетише,
Що е това голема прева́ра,
Опущйше Тодо́рово любе,
Те затвори врата на земници,
Пай излезе на куле висо́кье
У она́е се́ 'ладне ода́е.
Тъгай рече Тодорова люба:
„Господине, Тодоре Везире!
Пелин било нашето ручa̋нье,
Отро́в било нашето пие́нье —
Земници ни Турци испунйли
Испущили вино и ракьйю,
Та си пию това рӯйно вино,
Кой със веса, кой със еменйя.“
Тъгай рече Сталакьинин Тодор:
„Боже мили, сполай ти на те́бе,
Сӯга си се Велик-ден и прави,
А я суга кърви да проливам!“
Пай облече джубе и покрове,
Що заклапа коня и юнака,
Що не 'вача ни сабля, ни крушум;
И си узе остру́ту и саблю,
И уя'ну коня ждрелятога,
Извиче се, колко що се може:
„Излезнете Турци на мегдану,
Кому Бог да, то́вому е царство“!
Сви су Турци на мегдан излезли.
Ка извади Сталакьинин Тодор,
Ка си търгну остру́ту си саблю,
Та погуби сто 'иляда войску —

Кон му гази кърви до колена.
Обърну се Тодор на надзаде,
Що да види — чудо и големо:
Од еднóга двойца станýли!
Други пут се Тодор повърнýло,
Та погуби тýя силну войску —
Кон му гази кърви до зенгьию.
Погледа си Тодор на надзаде,
Що да види — чудо и големо:
Од двойца тройца станýли!
Пай погуби туя силну войску —
Кърви су му пре' седло прелели.
Ка погледа Тодоръ на надзаде
О' тройца чéтри душ станюю!
Тъгай виде Сталакьйнин Тодор,
Кудé иде нас[1]) светú Илия,
Куде иде пред турску ордию,
Та им носи тия зелен баряк.
И си слезе Сталакьнин Тодор,
Преклóни се нас свети Илию:
„Прости мене, нас свети Илию“!
— „Да е просто, Сталакьнин Тодор!
До съга е Бугарин повéлал,
А од съга Турчин че царýе. —
А знаеш ли, Тодоре Везире,
Кога бесте на бой на Косóво?
Съе коньйте църква улезосте,
Погазисте триста старе бабе,
Погазисте триста мали дéца
Ни кърстено, ни миросáно,
Съе маждраци навáру узóсте,[2])
За това че Турчин да царуе“.
Тъгай рече Сталакьнин Тодор:
„И я могу, брате, и кон може,
Къга Господ намо не помага,
Съе юнацтво царство се не държи“.
Па соблече джубе и покрове,

[1]) = Нашъ.

[2]) Между народа ни сѫществува и въ разказъ прѣдание, че българското царство пропаднѫло и било завладано отъ Турцитѣ по божье наказание, защото тогавашнитѣ наши войници вземали нафора съ мѫждрацитѣ си. Б. Р.

Съсече си джубе и покрове
И посече коня ждрелятога.
„Лéжи, коньо, пцета[1]) да йеду,
С' тебе Турчин земню да не брани“!
И си строши оструту си саблю:
„Лежи, сабльо, земня да те йеде“!
Искачи се на кула висока,
Опита си свое верно любе:
— „Госпо моя, Висаво млада,
Капл ли си Турци да посречаш,
Ти на Турци 'измет да си чиниш,
Ил' си капл със мене да бегаш?“
Пай продума Висава млада:
„Господине, Тодоре Везире,
Не съм капл Турчин да гледам,
А камо ли измет да му чиним,
Куде ти мреш и я чу с' тебе.“
Пай 'ватише ньйно мушко дéте,
Качи́ше се на вър' на калето,
Обърну се Сталакьинин Тóдор,
Прóвиче се, колко що се може:
„Пусте кýле, пусте остадосте,
У вас да би циганье ковáли,
Пай да нема Тодор да улази!“
Пай 'рипи́ше у воду Мораву;
Растърже се Сава и Морава,
Та пáдоше на сува песъка.
Къко падли и се посвети́ли,
Направи́ли до три манастира,
Тъгай се е земня потурчила.[2])

2. Дете Дукадинче и Коруна Делия.[3])

Породи́ла стара бабети́на,
Породила девет ми́ла си́на;
С' иглу ши́ла, та' ги облачи́ла,

[1]) = Кучета.

[2]) Тая, както и обнародваната въ XI кн. на „Пер. Списание“ пѣсень „Къко су се побунили бугаритѣ“ г. Н. Байкушевъ е записалъ, както му ги е испѣялъ Киро Станковъ отъ село Баба, Трънско окрѫжие. Б. Р.

[3]) Въ Сборника на Братя Миладиновци се поменува за едно *Дете Дукадинче,* което живѣло въ *Дукадинска земя* и било седемь пѫти по-юнакъ отъ Марка Кралевича. *Б. Р.*

С' ногье била, та ги е 'ранила.
Из'ранила девет мила сина,
Порастоше девет мила сина,
Пай отоше они у печалбу.
Спечалили девет куле благо,
Пай дойдоше баби девет сина.
Заженила стара бабетина,
Заженила девет мила сина.
Що е юнак, на свадбу позвало,
Сал не позва *Коруну Делию.*
Разлюти се Бог да га убие,
Та погуби девет мила сина.
Стару майкю под кон изгазило,
А невесте робе закарало,
Закарало у Будима града,
И однело девет куле благо,
Девет куле се жълти жълтици.
Пай се качи стара бабетина,
Укачи се у високу йел'у.
Седела е девет годин дъна,
Девет годин очи не помила,
Девет годин главу не оплела,
Девет годин узде не стурила,
Коньйте ги сами не давали.
Ка наступи десета година,
Породила стара бабетина,
Породила това мушко дете.
Ка га роди, на ногье 'рипнуло,
Пай говори своем стари мати:
„Леле мале, леле стара мале,
Я извади братньовога коня,
И изнеси братньово оружье,
Че да идем бракя да си тражим.“
Изнела е братньова му коня,
И изнела братньово оружье,
И изнела братньова топузина,
Топузина — деведесе ока.
Па беседи ньему стара майкя:
„Седи, синко, йоще не молитвен,
Не молитвен и йоще не кръстен“.
— „Немам, мале, време да се маем“!

Уя’ну́ло своя́ до́бра коня,
Пай оти́де под Будима града,
Под Будима на рекье Ситни́це;
Тамо найде́ до девет неве́сте,
Църну ву́ну белу да си праве.
„Помо́дзи Бог, до девет неве́сте!
Защо́ ми́ете ту́я църну вуну
И плетете та́я чорапче́та“?
А оне́ му поти’о говоре:
„Тако́ т’ Бога де́те Дукади́нче[1])
Ние смо си чу́ле и разбрале,
Дека имамо младо деве́рче,
Плете́мо му дребна чорапчета“.
А оно́ им поти’о гова́ра:
„Тако т’ Бога, до девет невесте,
Дека се́ди Коруна Делия“?
А оне́ му поти’о говоре:
„Тако т’ Бога, де́те Дукадинче,
Коруна е яко си́лън юна́к,
Не́ма на що но́жье да кърва́ви,
А то не ли с’ ньe̓га да се биеш“!
Пай говори дете Дукадинче:
„Каже́те ми Корунини двори“.
А оне му поти’о говоре:
„Коруни су двори личови́ти,
На двори су порте од железо,
Дзъ́дове им с’ кърви умаза́ни,
З’ девоячкье ру́ке исподпре́ни,
Със юначкье главе издзъдани —
Коруна е юнак над юнаци,
Оно има плочу мермерни́цу,
Он ю ди́дза тамъм до пояси“.
Ка ю узе́ дете Ду́кади́нче,
Он ю ’върльи у бе́ла Дунава.
Невесте се чудом зачуди́ше,
Зачуди́ле — стра́хом застраши́ле.
Пай оти́де Корунини двори,

---

[1]) Това название, бѣлѣжи г. Байкушевъ, се дава на малки дѣца. Въ Трънъ казватъ още *шуле, пуше, коне* и пр., когато нѣкой не знае името на дѣтето, което зове, или пъкъ като умалително име. Ние, обаче, мислимъ, че „Дукадинче“ е названието на родното мѣсто на дѣтето. Виж. по́-горѣ бѣлѣжката ни. *Б. Р.*

Далек иде и Коруна 'ока:
„Излáз, излáз, Коруно Делиьо;
Я излéзни, Бог да те убúе"!
Я Коруна на двори га нема,
На двори е ньéму стара майкя.
Дéте с' чúжму пóрте побутнýло —
'Обе порте у двор улетéле;
Поарáло Корунини двори,
Изнéло е девет куле благо,
Стару майкю под кон е згазúло,
Мушко дете под нож е турúло.
Па беседи дете Дукадинче:
„Тако т' Бога, Будимски кметове,
Са ми дойдé майчино купáнье,
Че да идем у гóре зелéне,
Тамо имя два студна кладенца,
Тамо да се малко поокýпем;
Тражи ли ме Коруна Делия,
Нека дóйде у горе зелене".
Де отиде дете Дукадинче,
Отишлò е у горе зелене;
Тъгай се е дете окупáло,
Окупало и пай поспáло,
Пай е лéгло малко да поспава.
Етé иде Коруна Делия,
Далек иде, дéте под'окýе:
„Диг се, диг се, дете Дукадинче,
Диг се, диг се, да би се не дигло!
Защо мене двори да поáраш?"
Али дете това и не чуе.
На дете е коняк провищáло:
„Диг се, диг се, дете Дукадинче,
Диг се, диг се, да би се не дигло —
Ти че гинеш, коня че истрóвиш".
Али дете и това не чуе.
Пружúл си е коняк своюю главу,
Да до'вáну дете за пелене,
Тъгай се е дете събудило,
Та уя'ну своя добра коня,
Пай говори дете Дукадинче:
„'Върляй, Корун, и я чу да 'върлям"!

'Върлило е дете Дукадинче:
'Върлило е своя топузина,
Та удари Коруну Делию —
Девет аршин га у̀земи накара̀ло.
Пай отиде у Будима града,
Узело е девет куле благо,
Опуцило девет миле сна'е;
Однело е девет куле благо,
И одвѐде девет миле сна'е.
Све сна'е му чорапци дадоше,
Све сна'е му руку залибише,
Све сна'е му полу залибише,
Пай говори дете Дукадинче;
„Я идѐте мое миле сна'е,
Я идете на свои дворове
И кажете, що с' мене видосте".
Отоше си девет миле сна'е,
Отоше си при бацу̀ и майкю
И казаше, ко су̀ вуну прале,
И къко́ су чорапчѐта плеле,
И къко ги девер избавило
Од зло́га Коруну Делию.

(Испѣялъ Димитрия Войновъ отъ село Долньо Романци, Брѣзнишко).

б) По говоръ въ Кюстендилско.

Съобщава Хр. Ц. Ковачевский.

1. Тиха, млада невеста.

Лѐле Ти́хо, мо́ме Тихо![1])
Сѐди́ Тиха ю гради́на,
Ю гради́на пот тренда́фил,
Та си везѐ сви́лен рака́ф,

[1]) Тая пѣсень, пише г. Ковачевский, е една отъ най-любопитнитѣ хороводни пѣсни, които се пѣжтъ на Великдень. Кога се пѣе тя, всѣкий стихъ се повтаря, като при първото испѣванье на стиха двѣтѣ му послѣдни срички заедно съ послѣдната гласна буква отъ прѣдходната тѣмъ сричка се изговарятъ слѣдъ извѣстно мълчанье:

Леле Тихо, моме (мълчанье) е Тихо!
Леле Тихо, моме Тихо!
Седи Тиха ю гра (мълчанье) а дина,
Седи Тиха ю градина и т. н. т. Б. Р.

Свилен ракаф свиленица.[1])
Ете юздол Дими Юди,
Дими-Юди Самовили,
Та на Ти'я[2]) говоре'а:
„'Айде Ти'ьо с' нас да идеш,
Да ни люляш малки деца.“
А Ти'я им говореше:
„Е виека, Дими-Юди,
Дими-Юди Самовили!
'Ногу сте ме почекале,
Още ма'ку почекайте:
Да навеза свилен ракаф
Свилен ракаф свиленица,
Да юплетем шарен чорап,
Да преиграм ден Лазара
И по него ден Велиден,
По Велиден — ден Цурцовден.
Кога дойде ден Спасовден,
Че идеме на Четирци,[3])
На Четирци на соборо.
И виека там дойдете,
Замагльете, запрашете:
Що е старо, повальете,
Я менека извишете“.
Навезла си свилен ракаф,
Свилен ракаф свиленица,
Юплела си шарен чорап;
Преиграла Лазаров ден
И по него — ден Велиден,
По Велиден — ден Цурцовден.
Кога дойде ден Спасовден —
Променьй се, начиний се —
Исплете си шарен гайтан,[4])

---

[1]) *Свиленица* е долня рива, която има както по крайщата, така и по срѣдата си ивици отъ коприна.

[2]) = Тиха.

[3]) Село, на истокъ отъ Кюстендилъ, бливо до р. Струма, около 3 часа далече отъ града.

[4]) Накитъ, който носьктъ невѣститѣ. Той е широка, дълга, колкото човѣшки бой, мрѣжа, уплетена отъ вълнена прѣжда и нашита съ редове стари сребърни монети, които въ най-долния край образуватъ една топка, която се мѣта при ходеньето. Тоя накитъ се закача на главата и се протака по гърба на долу дори до земята. Заедно съ другитѣ дрѣхи той се прѣпасва съ пояса.

Па си ойдѐ на Четирци,
На Четирци на соборо;
Та си заигра́, та си запоя′.
Ете́ юздо́л Дими-Юди,
Дими-Юди Самовили:
Замаглыи'а, запраши'а,
Що е старо, повалыи'а
Що е младо, извиши'а,
И Тиха са извишиле.

2. Гъаче самоуче и стара егуменка.

Та що ми се лелеіе, беле . . .
лелѐіе, белѐіе
Онай страна прес Перин плани . . .
прес Перин планина!
Да ли ми са магли и пра'о . . .
магли и пра'ове [1]),
Ели́ ми са тия ле́дни ле́ди,
Ели ми са тия зи́мни сне́ги?
Ни́то ми са магли и пра'ове
Нито ми са тия ледни леди,
Нито ми са тия зимни снеги;
Туку́ ми е църква Мари́ица.
Ю църквата Гъа́че самоу́че,
Църква мете́ и си пе́сен поѐ,
Кньига ча́ти и си съ'зи ро́ньи.
Согледа́ го ста́ра егуме́нка,
Та на Гъа́че поти'о говори:
„Е, тизека, Гъа́че самоуче!
Църква мете́ш и си пе́сен поёш,
Кньига чатиш и си съ'зи роньиш?"
Проговори Гъа́че самоуче:
Е тизека, стара егумѐнко!
Ю кньигата како́ се кажу́е:
Че упу́нат тия клети Турци,
Църквата чат я'ър да направат,
Ико́ните ясли че направат,
Чѐсни кърсти под но́дзе че турат;
Що е старо, сѐ че да погу́бат;

[1]) По тоя начинъ се повтарятъ послѣднитѣ думи на всѣки стихъ.

Що е младо сѐ че да заробат".
Още Гъа́че ду́ма не изду́ма
Юпунѝ'я тия клѐти Турци.
Църквата са я'ър напра'ѝле,
Иконите яли напра'иле,
Чесни кърсти под нодзе турѝле:
Що е старо, сѐ са погубиле;
Що е младо, сѐ са заробиле.
Двоица́та тамо погубиле.

3. Огняна Мария.

Ой 'юбава Огня́на Марѝе!
Кадѐ пойдѐ, кадѐ че да идеш?
Отгова́ра Огняна Мария:
„Че да идем при милаго Бога
Да си зема йот Бога ключѐве,
Да заключим нѐбо и о́блаци.
Три годѝни капка дош да нема:
Син си баща́ за сапзин знае,
Щѐрка ма́йкя за робиня знае".
Па си ойдѐ Огня'на Мария,
Та си зема́ йот Бога ключеве,
Та заключѝ нѐбо и облаци.
Три години дош не е капна́ло,
Три аршина зѐмня се пукна́ло.
Ючинѝ се 'ногу скапотѝя
И настана́ 'ногу гладотия;
И тогай си син баща запозна́
И щѐрка майкя за майкя позна́,
И тогай брато́к сестра́ запозна.

в) По говоръ въ Пиянечко.

Съобщава Георгий Я. Вирчовъ.

1. Янкул и Янинка.[1])

Ру́жице бѐла ру́жо!
Черешнѝца род родѝла,
От рожба́ се покръшѝла,
На две стѐбла две я'буки,

[1]) Сравн. варианта въ 110 пѣсня, стр. 164 отъ Сборника на Бр. Миладиновци. *Б. Р.*

На трéтото славéй стоѝ,
Славéй стои пéсень поé,
У песентá наричаше:
„Ишле, Мѝшле, разбýждай се!
„Турци зéмя попленѝ'я,
„Що би стáро, кье погубат;
„Що би младо, кье залюбат,
„Дечѝцата кье подгáзат....“
Сал те ми е останáло,
Един Янкýл и Янѝнка:
Янкул беше три годѝни,
Янинчица три месеци.
Па раснá'а пораснá'а
Падна Янкул за женéнье,
Янинчица за главенье.
С'искá'а се, юзé'а се,
Води'а се три години.
Три години дош не фанá,
Тукý мáгли и прá'ове,
Тукý слáни и грáдове.
Па сдоби'а мáшко детé,
Не е детé като детé,
Но е детé люта змия',
Та па змия пепелéна.
Янинчица говореше:
„Е Янкýле стопáнине!
Я идѝ си на нов пазáр,
Да си купиш робинчица,
Робинчица, Вла'ѝнчица;
Не глéдай младо та скáпо,
Ни гледай старо éфтино, —
Срéдна женá за работа:
Да ни люля мáшко детé,
Да го люля, да го бáна“.
Ойдé Янкул на нов пазар,
Да си кýпи Вла'ѝнчица,
Вла'инчица робинчица;
Не гледá младо та скапо,
Ни старо та ефтино, —
Средна жена за работа.
Дойдé Янкул довѐчера

И доведе Вла'инчица.
Кога било утре рано,
Ойде Янкул на ораньe;
Янинчица платно ткае,
Робинчица дете люля:
С' нога им дете люля
С' раце им памук преде,
С' уста им песен пое:
„Нани, люли машко дете,
И от брата и от сестра —
От Янкула и Янинка,
От моя'та първна челяд".
Дойде Янкул от оранье,
Янинчица говореше:
„Е Янкуле, стопанине!
Какво пое робинчица
На нашето машко дете:
„Нани, люли машко дете,
И от брата и от сестра —
Отъ Янкула и Янинка,
От моята първна челяд"!
Па ойдо'а у цръквица,
У цръквица Мариица.
Кога са се испитали,
Ега ле са брат и сестра
И нийната милна мая!
Живи са се прегърнали,
Мъртви са ги растенали.

(Пѣяна отъ баба Петра изъ село Тработивище, Пиянечко).

2. Момчилова смърть.[1])

Момчиле ле, Молчил юнак!
Синам паша воския бере,
Да се бие сос Момчила, —
Три 'иляди силна воския.
Момчил юнак сам се бие,
Сам се бие, та надвива;
С' коня ле е, с' Бога ле е,
Или само с' юнаство?

[1]) Сравн. варианта въ 105 пѣсня, стр. 157 отъ Сборника на Бр. Миладиновци. *К. I*

Синам паша говореше;
„Е виека силна вóскьо!
„Да фанете каурина,
Каурина побрáтима:
Кье го пратим кон невéста,
Кон невеста Момчилица;
Кье й сковéм злáтни пáфти,
Та да каже за Момчила,
С' що се бие, та надвива:
С' коня ле е, с' Бога ле е,
Или само с' юнаство,
Или с' лека боздугáна"?
Па фанá'а каурина,
Каурина побратима,
Пратѝ'а го кон невеста,
Кон невеста Момчилица;
На невеста говореше:
„Е невесто, Момчилице!
Нещо искам да те питам,
Ама право да ми кажеш:
С' що се бие Момчил юнак,
С' що се бие, та надвива?
С' коня ле е, с' Бога ле е,
Илѝ с' лека боздугана,
Или само с' юнаство"?
Отговаря Момчилицá:
„Каурине, побратиме!
И я не знам с' що се бие,
С' що се бие, та надвива:
Когá дóйде довечера,
Вечéра кье му ýготва,
Здравица кье го нáпоя
Постéля кье му пóстеля,
Па тогáй кье го попитам".
Когá е било довéчера,
Дошéл си Момчил юнак;
Вечéра му уготвѝла
Здравица го напоѝла,
Постеля му послáла,
Атý го е попитáла:
„Момчиле ле, Момчил юнак!

Нещо искам да те питам,
Ама право да ми кажеш:
С' що се биеш, та надвиваш?
С' три 'иляди силна воския
Сам се биеш, та надвиваш!
А Момчил говореше:
„Е Момчилице, невесто!
Елé питаш кье ти кажа.
Я зéми си ключовето,
Ключовето от конюшник;
Зáпали фенер борина,
Да си видиш врана коня,
Та кье видиш с' що се бия,
С' що се бия, та надвивам,
На три 'иляди силна воския".
Запалú фенер бóрина
И зела ключовето,
Отключúла конюшнико,
Та видела врана коня:
На челó му ясно сънце,
На грáди му ясен мéсец,
По сé снáга — ясни дзвéзди.
Месецо му подкадúла,
Сънцето му замрежила,
Дзвéздите е опърлúла.
Кога билò утре рано,
Станàл си е Момчил юнак,
Устегнáл е врана коня.
Стегнал го е, я'нáл го е,
Па си ойдé у воскя'та,
Да се бие с' три 'иляди
С' три иляди силна воския:
И он може, и кон може,
Ама Госпот не помóже.
Врана коня говореше:
„Момчиле ле, Момчил юнак!
И ти можеш, и я мóга;
От' твоéто пръвно любне,
Снощи ми дзвéзди опърлú
И ми мéсец подкадú.
Цвърсто викай, Момчил юнак,

„Да те чуе твойто любне,
„Да ти види църни кръви“!
Още рѐче врана коня,
Още рече, не изрѐче,
Пресѐко'а Момчил юнак!

(Пѣяна отъ баба Софка Арсова).

Приказка по Търнский говоръ.

Записалъ П. Байкушевъ.

Един бекяр.

Едно момчѐ 'одѝло по гѐру бекяр и нашлѐ девѐкю там. Питàл ю, рекъл: „Що 'ѐдиш ти по горỳту?“ — „Нѐмам ни мàкю, ни бащỳ, ни рѐда.“ И он рекъл: „Айде, рече, да се ỳзнемо и я тъка 'ѐдим — нѐмам нѝгде нѝкога.“ Узѐше се. Пѐсле си напра'ѝше 'ѝжу у горỳту. Родѝше три девѐкье напрѐд и три мỳшка децà. Седѐше тàмо; минỳше се нѐколко годѝне. Умрѐ бащàта и макя'та; остàше онае шее децà: три мỳшка и три девойчетѝя. Девѐкьете вèртеше на момчетѝята дѐмът, до дека бише оне. Дойдѐше —, че се жѐни старàта, дàдоше ю; ама не знаю, за къквѐга су ю дали. Дойдѐ за срѐгьнюту, — дàдоше и ню, амà не знàю за къквога су ю дали. Дойде и за трѐкюту, нàймладуту — и ню дàдоше. Пай тъка остàше онàе три момчѐта на дѐмът.

Седѐше еднỳ година, две, пет гѐдин на дѐмът. Тъгàе рѐче пѐмладиът брат, рече:

„Бре брàкя, ние тѣка и тъка остàмо, нѐма кой да ни глѐда, айде да продадѐмо що ѝмамо и да отѝдемо по дун'юту да тражимо сестрѐте, да ли че ги одѝримо.“ Тъгàе се дѝгоше, та си ѐде по дунюту. Одѝше нѐколко врѐме. Замъркоше дѐ море и наклàдоше ѐгън. Тиа млàдиът нѐси си: топуз, срѐмнѝк[1]) и нож. Залежàше дѐ море. Къга заспàше тия двойцата, а он не спи млядѝът. И една алà пойдѐ със две глàве да ги гълне из морѐто.... он ѐсети, дѝже се, та отсѐче главѐте.... и она, сѝлна бѐше, кръгà ỳдари склап, та им изгàси огъньт водà. И он тъгàе рече: „Къкѐ че тъкà безъ огън да е?“ У едън рид пѐгледа, у еднỳ гѐру ѐгънь се свѐтли. Ка отидѐ тàмо, оно не е огън, пол безцѐни кáмик и едън стàрьц седѝ при ньѐга, та си на макарỳ премѐтуе свилỳ. И он га пѝта, рече:

„Къко си ти тỳка, та седиш, та премѐтуеш свилỳту.“

— „Я седѝм дънъ и ноч, та си прекàруем свилуту, това ми е работа.“ И он га пита, рече: „Колко има до зору.“ Рече: „три сата.“ Он га връзà, — зàстави товà. — „Я рѐко' огън е, та дойдѐ' за огън; а онѐ не билѐ огън, а безцѐни кàмик.... И он погледàл тъкà у другѝ вър' — огън горѝ. Стàрьцът му казàл: „Тỳва ѐгън да ѝдеш да си ỳзнеш.“ Он, ка отидѐ тàмо, — дванàесе дỳши айдỳци при огъньт седỳ. И он рѐче: „Я дойдѐ да ми дадѐте ѐгън.“ — „'Арно, рече, че ти дадѐмо ѐгън, акѐ да мѐжеш да ни уведѐш у цàрското *мазè*.“ Рече:

[1]) = стрѣла.

„Мо̀гу. Елате по мѐне.“ Оно̀ заклѐпено мазѐто. Рече: „Я че се спу-щѝм у мазето озгоре и вие едън-по-едън да се спу̀щате при мене да нагребѐмо пàре, ко̀лко сàкате.“ И онѝ се едън-по-едън спущàше......... и он ги сечѐ, ту̀ра на грамàду. Ка ги исѐче свѝте дванàесе ду̀ши, садѐ он остàде дѐле; и 'вàну се за коно̀пъцът, па излѐзе из мазѐто. Ка излѐзе, и пойдѐ и по̀гледа у цàрскиът сарàй кръз джам, и де-во̀кя на крѐвет спи и пошлà еднà змия' със две глàве да ю изедѐ; и он вѐрлъи със сремнѝкът, та ковà змиюту на дувàрът до девò-кюту. Тъгàе отидѐ, та си узѐ о̀гън и мину̀ при стàрцатога и одвързà га. Тъгае отидѐ, та наклàде огъньт. Мину̀ше се три сàта и оно̀ се сѐвну. „Дѝгоше се, че си оде пай по дунюту. Ка съвну̀ло, дѝгъл се цàрът, отворѝл мазѐто отклопѝл га, улѐзъл там.... и однѝгде врàта нѐма — одго̀ре се спущѝли. По̀гледа, дѐкато чѐрката спàла, змията заковàна до ню и врàта не отво̀рена — кръз джам убѝена. Тъгае цàрът збра риджàлите, питà ги: „Каквà е овàя рàбота? Од нѝгде врàта нѐма и кой ги уби?“ И они тъгàе реклѝ: „Онъкà не мо̀же да га одѝриш; да пу̀щиш талàлина да 'о̀ка, ега се каже, кой е товà на-правѝл.“ И 'окàше за недѐлю дъна и нема да се окàже никой. Тъ-гàе риджàлите реклѝ: „Честѝти цàру, да напрà'иш на еднò дерѐ едън цàрски 'ан; да ту̀риш ме'анджѝе да наго̀сте, да напо̀е, пàре да неу-зѝмаю; да питу̀ю за товà, кой да се окàже.“ И он напрà'и царът, ту̀ри ме'анджѝе. Кой залежѝ, го̀сте га, напо̀е га, пàре му не узѝмаю; лелѝ е цàрска рàбота; ѝлем пѝтаю га за товà. Тия три брàкя 'одише, 'одише и они че заночу̀ваю у ту̀я меяну̀. И дойдо̀ше на *сарà;* зале-жàше, гостѝше ги, напоише ги и сѐвну. Тъгàе рѐче тия по̀-младиът брат: „Ме'анджиьо, ко̀лко имамо тро̀шък да ти плàтим?“ Рече: „Тая меянà, ту̀ва е турена, цàрска е; рече, за паре не е ту̀рена да се узи-маю. Ню цар е поставѝл туя ме'яну и тия ме'анджие, да се окàже, кой е улѐзъл у цàрското мàзе, пущѝл се е, дванàесе души погубил; и цàрска чѐрка спàла на крѐвет, змия пошлà да ю изедѐ, он вързлѝл, та ю заковàл на дуварът до царскуту чѐрку. Кой е това направѝл, да се окаже; царът мно̀го иманье че му дадѐ.“ И он се о̀каза. Тъгае отидѐ абър на царът, казаше му. Тъгае царът кликну га там при ньега, питà га: „Ти ли това нàпра'и?“ И он каза: „Я напра'и това.“ — „Що сакаш да ти дадем я тебе съгà?“ — „Не сакам нищо. Имàли смо три сѐстре, загубили смо ги, та си ньи диримо по дунюту.“ Тъгае рече царът: „Да те узнем я, да ми си зет?“ И узѐ га. Ония бракя отоше. Он остаде си там. Четри одае имало там затворене; од три му дали ключеве, од едну му не дали; он сакал и од ню ключът. Она рече: „Не е за тебе, не требе ти од ню ключът.“ И он рече: „Ако ми дадеш од ню ключът, че останем; ако ми га не дадеш, я си знам сиромашиюту, че отидем пай по дунюту.“ Она му далà клю-чът и он отворил одеюту; там затворен *цървѐн вѝтгр* бил у ню. Ка отвори, ка дуну отуд, однесе женуту — царскуту черку. Тъгае рекъл царът: „Не ли я кажем, не е за тебе това? я ти „дай ми ключът!“ Ете са, де черкуту да ми найдеш!“ — „Пущи ме, рече, че 'одим по дунюту да ю тражим, ега ю найдем, че ю доведѐм.“ Тъгае 'оди неколко време. Мърче се. Погледа у едну гору огън се свети. Ка отидѐ там, он найде по̀-старуту сестру и пита ю, рече: „Сестро, за къквога си у туя го̀ру?“

И она реклá: „Браткье, я съм за страшнога.“ — Рече: „За къквога?“ — „На бробинците[1]) що е старешина, та съм за нъега, и рече, са че он да дойде, рече, он е стрàшън, а ти да се не бойш, я чу га посрѐтнем, чу му кàжем, дека си ми брат“. И он дойдѐ, улѐзоше у одею, здрàво жѝво чинѝше, вечерàше, пѝше. И он га питà, рече: „Зѐте, къкò летѝте по дунюту, да не знàете нѐгде цървѐн вѐтър?“ Тъгàе рѐче: „Да кликнем ордѝю, рече, мóже нѐкой да знàе“. Припѐче едно крилò, збрàше се сва ордѝя; пита ги; рѐче: „Аир, не знàемо“, и он си пойде и он му рече зѐтът: „На ти я две крилà и четрѝ нòгье од бробѝняк, пай нека ти се нàйду за невòлю“. Пай си отидѐ. — „Останѝ збòгом;“ — „Айде съ здрàвье.“ Пай си ’одѝ по дунюту, ’одѝ, ’одѝ нѐколко време; пай мѝну по крѝй еднỳ гòру. Замъркъл, и пай виде огън и пай че иде там. Ка отидѐ там, найдѐ срѐгнюту сестрỳ. — „Е! Е! зрàво жѝво, сѐстро;“ — „Брàткье, я рѐко’, не че се вѝдимо нѝкога, оно Гòспод пай ни нанесе, òстави ни да се вѝдимо“. И он питà сестрỳ си, рече: „Сѐстро, за къквòга си ти у тỳя гòру?“ Рече: „я съм за стрàшнога; рече, на му’ете що е старѐшина, я съм за нъега, рече, он съгá че си дòйде, он е стрàшън, нело ти да се не уплàшиш я чу му кàжемъ дека си ми брат“. И ка дойдѐ он, здрàво и жѝво чинѝше, вечерàше, пѝше, и пòсле он га питà, рече: „Зѐту, къко летѝте по дунюту, да не знàеш нѐгде цървѐн вѐтър?“ Рече: „Аир, не знам; но да пѝтам ордѝюту“. Ка припѐче крилò, они се збрàше. И он ги питà: „Не знàете ли нѐкуде цървѐн вѐтър?“ — „Аир, рече, не знàемо.“ И зѐтът му даде од муỳ два крилà и чѐтри нòгье, пай рече: „Товà да увържеш у кърпу, да ти се нàйде за невòлю.“ Пай си пойдѐ — „Останѐте збòгом.“ — „Айде сѫ здрàвье.“ Пай ’одѝ нѐколко врѐме. Пай замърче у еднỳ пещерѝю, у еднỳ гòру замъркъл. Видѐл, òгън гòри. Отишъл там; нашъл нàй младуту си сестрỳ. Ка се найдòше тỳка, они едно за друго плакàше. Она реклà: „Е! бракье, Господ пай ни òстави да се вѝдимо.“ И он питал ю: Сестро, рекъл, за къквòга си у туя пещерѝю? Къкò помѝнуеш? Къко живѐеш?“ Рече: „я съм за стрàшнога браткье.“ Он питà ю, рече: „За къквòга си.“ — „На орловете що е старѐшина, рече, за тъквòга съм я тỳка.“ Тъгае рече: „Ка че да дòйде, къко Свети Илѝя що под небесà трòпа, тъкà од нъега гърми. Ама я чу га срѐтнем да му кàжем — ти не мой да се уплàшиш — къкò си ми брат.“ И он дойдѐ, чинѝше здрàво жѝво, сѐдоше у òдаю, вечерàше, пѝше. И он тъгàе га питá, рѐче: „Зѐте, къкó летѝте по дунюту, да не знàете нѐгде цървѐн вѐтър?“ — „Аир, не знàм; амà да клѝкнем ордиюту у ютру, беки од нъи може неки да знàе.“ И он ги пита. Рече: „Аир, не знàемо.“ Пай си пойдѐ и он му дàде едно крилó, рече: „На, да ти се нàйде за невòлю.“ И пойде си — „Остàни збóгом.“ — „Съ здрàвье“. ’Одѝ нѐколко си врѐме. Ка отидѐ до морѐто, у морето едно *тепѐ*, у нъега зграда напрà’ена, една върбóсана.[2]) Ка отидѐ там, мърче се, замъркнỳл там и свѐтли се кръз джàм. Ка улезе там, там нъеговата женà — найде ю. Тъгàе рече женàта: „Лееле! че те .... съгà .. че загѝнеш! Къко тъкà дойдѐ

---

[1]) = мравкитѣ, мравункитѣ.

[2]) варосана, бадаиосана.

при мене?“ Он тъгàе рèче: „Са му се не бойм; я чу стàнем му'а, че улèзнем у еднỳ цепотѝну. Он че надỳши, че се люти, че сèва,[1]) че трàжи, пай че се умѝри, че сèдне. Ка вечѐра, да га пра̀шаш за негова̀та сѝла, дѐка е неговото сърце.“ Нищо. Дошъл, разлютѝл се затропàл, засевàл и се умирѝл. Седнỳл. Она га пращàла, рекла: „Море, какъв си зъл и лют, дека е твòето сърце?“ „И он ю шляпи,[2]) рече: „що ти е това за рàботу да ме питỳеш?“ И она (жена лели му е?) пай пита, рече: „Куде ти е сърце?“ А он рече: „Мòето сърце е у морèто, що е на дѝвете шàтице старѐшина, та у нега е.“ И он отидѐ си вѐтърът; и он че иде там при морèто. Погледà, старѐшината на шàтицете 'óди си по морèто саде сам; и он тъгàе стàну бробѝняк; та по морèто, по морèто отидѐ при нега. Стàну човѐк, по'вàну шаткàтога изоздòле за ногỳту и он ка се ỳплаши, ка рече: „Пак“ и сърцèто испàде из нега; и он гá 'вàну, вързà га у мрѐжу. Тъгае стàну оръл крилòто, лѝтну, та одлѐте при женỳту; пай тъгае рече на женỳту: „Са че довѐчера да дойде болън.“ И он се съкри и он дойдѐ, растрѐсъл се, стѐнье, лелѐче. И женàта га питỳе: „Що ти е морѐ?“ рече: „със съм отпàдъл, немòгу . . . све ме болѝ.“ И послà му, та лѐже. Тъгае он излѐзе, рече: „Е, съга че однесѐш ли на цàрскиът двор мене и женуту ми; ако не, чу стѝснем сърцèто ти да те умòрим.“ И он се зàмоли: „Чу однѐсем, садѐ немой да ме умориш.“ И он ги однесе преко ночьтỳ; осъвнỳше там на цàрскиът двòр и тъгàе он стѝсну сърцèто, та га уморѝлу сърцето. Ка сърцèто било у нега, да удари човѐка, отма че ỳмре, да остàне нема лек: а са бес'ърцето и да га удари, лек че му се найде.

А сестрѐте, оне си остàле. Он садѐ да проба да види за къквога су, и това му било мерак. После си'одил на госье у ньи.

Разказана отъ Дѣда Милош Дзипа, терзията.

[1]) = свѣтка, „сéва мỳнье“ = свѣтка свѣткавицата.

[2]) = ударилъ шамаръ.

КНИЖНИНА.

I.

РЕЦЕНЗИИ.

1. Италия. Лирически стихотворения. Отъ Ив. Вазова. Пловдивъ 1884 година.

Едва ли има другъ българинъ, който да пише тъй постоянно и тъй много, като г. Ив. Вазовъ. Може да се каже, че за послѣдния писателството е станѫло като занаятъ. Ние знаемъ още нѣколко българе, които сѫщо тъй пишѫтъ много и нѣкои отъ тѣхъ даже талантливо, но не можемъ да кажемъ за тѣхъ, че писателството имъ е постоянното занятие. Разбира се, че за да може човѣкъ да пише постоянно, той трѣба да има защò да пише, трѣба да има подъ рѫцѣ материалъ, при това материалъ свой, а не заетъ отъ другиго чрѣзъ прѣводъ или компилаторство. Многото г. Вазови трудове показватъ, че той намѣрва богатъ материалъ за писанье, че неговий умъ може да усвои този материалъ. Природата и човѣщината сѫ источници, винаги черпени, но вѣчно неисчерпаеми. Тѫпий, неспособний човѣкъ или не може да съзрѣ и да се въсползува отъ тѣзи источници или пъкъ, ако ги съзрѣ и земе отъ тѣхъ материалъ за писателството си, той не умѣе да свлада съ него за да изработи нѣщо хубаво и сконосно. За подтвърждение на нашата мисъль, намъ не е нуждно да указваме примѣри, когато читательетѣ сами знаѭтъ, че у насъ тъй много сѫ се расплодили Станчовци, Гребенаровци и много др. Г. Вазовъ ни най-малко не прилича на подобни драскателье. Освѣнъ дватри несполучливи трудове всичко друго, написано отъ г. Вазова, свидѣтелствува за неговия талантъ, за неговото умѣнье да намѣрва материалъ за писанье и за неговото трудолюбие.

Ако читательетѣ сѫ удостоявали съ прочитъ нашитѣ бѣлѣжки на Период. Списание, ще сѫ забѣлѣзали навѣрно, че ние твърдѣ често пишемъ за г. Вазовитѣ трудове. Това е твърдѣ естественно отъ наша страна, защото намъ е било драго да отбѣлѣжимъ всичко хубаво, което се явява въ българската книжнина и да кажемъ мнѣнието си, може би несполучливо, но искренно. Често сме писали за г. Вазова, защото неговитѣ трудове се явяватъ често, защото той е плодовитъ писатель. Плодовитостьта на единъ писатель не е признакъ за отличностьта на трудоветѣ; за да се постигне послѣдньото често трѣба зрѣло обсѫжданье и обмислянье на прѣдмѣта, за който ще се пише, и уясня-

ванье мисъльта и формата, въ която тя трѣба да се излѣе. Тъй като г. Вазовъ бърза много съ своитѣ трудове, то естественно е извѣстно несъвършенство въ тѣхъ, несъвършенство, което би се избѣгнжло чрѣзъ по-зрѣло обработванье и обмислянье. Но както и да е, г. Вазовъ е плодовитъ, работливъ и даровитъ писатель.

Новата сбирка *„Италия“* е плодъ отъ пжтуваньето на г. Вазова въ страната, която е надарена отъ природата съ всичко, което плѣнява, въодушевява, възбужда, услажда и прѣвъзнася човѣка. Хубавото Италианско небе, чудната южна природа, съ ароматния си въздухъ стопля и разбужда дори най-студенитѣ и заспали хора, като възбужда въ тѣхъ сладки надѣжди, мечти и желания. Въ по̀-вечето отъ своитѣ италиански стихотворения, г. Вазовъ описва хубоститѣ на морето, вълнитѣ, исказва своя вѫсторгъ, своитѣ чувства и мисли, които е породила въ него италианската природа. Много отъ стихотворенията сж исторически спомени за минжлото на Италия, спомени, които сж пробудени у автора отъ историческитѣ развалини, статуи, музеи, паметници и др. Всѣки, който прочете съ внимание цѣлата сбирка, ще забѣлѣжи, че въ нея се описватъ само хубавитѣ картини, само сладкитѣ чувства на автора, само неговитѣ въсторги отъ природнитѣ и исторически хубости на Италия. За съврѣменна Италия автора почти не пише нищо; за съврѣменнитѣ италианци той не споменува, като че тѣхъ той не е виждалъ, като че той се е отвръщалъ отъ съврѣменния животъ съ неговитѣ пороци, мръсотии, неговитѣ идеали, надѣжди, стремления и мечти. Съ малки исключения поезията на г-на Вазова е усладителна; тя е пѣсень на любовникъ, който не вижда друго, освѣнъ рози; авторътъ не се коснува до шиповитѣ и бодильетѣ на живота, до всичко туй, което би възбудило тжга, жалость, скърбь и укоръ. Като описва Помпея, авторътъ говори за себе си, че

„И въ моитѣ гжрди тай се
Цѣлъ свѣтъ, що вджхва страхъ:
Олтари запустѣли
И идоли въвъ прахъ“.

Но тѣзи свои тайни той не ще да искаже прѣдъ хората:

„Но тѣ подъ ключъ сж вѣчно,
Въ дълбока тъмнина
И никой Чичероне
Не може ги узна̀“!

Въ стихотворението: *„на единъ нещастенъ поетъ“*, г. Вазовъ съвѣтва послѣдния тъй:

„Не казвай ранитѣ си на душата,
Свѣтътъ на чужди гробъ сълзи не лѣе.
Но ако можешъ, смѣй се прѣдъ тълпата
За да не може тя да ти се смѣе“.

Всичко това показва, че авторътъ не намѣрва за нуждно да разваля настроението си съ тжжовни мисли. Заради туй, увѣрени сме, че сбирката ще услади мнозина, но нѣма да ги накара да се замислжтъ, нѣма да възбуди у тѣхъ житейски въпроси, които да ги безпокоятъ и смущаватъ, които да засѣднжтъ въ душата имъ. Струва

ни се, че животътъ на Италия не е тъй безъ трънье и бодилье, както е нарисуванъ отъ г. Вазова въ неговитѣ лирически стихове.

Въ сбирката има такива масторски стихотворения, каквито г. Вазовъ не е писалъ по̀-напрѣдъ. Това показва, че неговий поетически талантъ заяква. Стиховетѣ сѫ по̀-мелодични, по̀-естествени; формитѣ по̀-сполучливи, миститѣ по̀-ясни, чувствата по̀-опрѣдѣлени. Мѣжду хубавитѣ стихотворения ние ще споменемъ „Нощь", „Фаръ", „Ековетѣ", „Май", „Везувий", „Въ Ватиканъ" и др. Тѣзи стихотворения могѫтъ напълно да се нарѣкѫтъ художествени по форма, мисъль, езикъ и гармоничность. Въ „Ековетѣ", авторътъ описва своитѣ желания, които срѣщатъ спънки за испълнението си; кѫдѣто не отиде поетътъ, на всѣкѫдѣ все единъ тѫженъ екотъ, на всѣкѫдѣ все единъ и сѫщий враждебенъ гласъ се обажда. Въ стихотворението „Въ Ватиканъ" авторътъ описва борбата на тъмнината съ свѣтлината, пъклената умраза на папството къмъ всѣка гениална мисъль, къмъ всѣко научно откритие или свободна проповѣдь. Яви ли се Галилей, яви ли се Хусъ, яви ли се Гутенбергъ, яви ли се Волтеръ, Ватиканъ се исправя отпрѣдѣ имъ дано чрѣзъ мѫки и гонения спре тѣхната мисъль; слѣдъ всѣкого отъ тѣзи велики хора,

„Расчу се викъ изъ тъмнината:
„Смърть, смърть на Сатаната".

Но

„Лѣтехѫ вѣкове. Борцитѣ смѣло
Вървехѫ, мрѣхѫ въ бой великъ,
При всѣка нова стѫпка, мисль, дѣло,
Сѐ тоя дивъ, подземенъ викъ.
О, Ватиканъ, вижь, горѣ свѣтлината! —
Поклонъ на сатаната!

Вѣрваме, че това стихотворение по хубавата си мисъль ще хареса на всички читателье; въ туй стихотворение е исказана характеристиката на тъзи пъкленна историческа сила, която и до сега се мѫчи да затули отъ хората свѣтлината.

Въ стихотворението *„Фаръ"* г. Вазовъ прави масторско сравнение мѣжду морския фаръ, който свѣти нощѣ на корабитѣ съ надѣждата, която огрѣва човѣка прѣзъ житейскитѣ бури, злочестини и борби.

Зарадъ хубостьта на стиха ние не можемъ да не прѣпишемъ тукъ стихотворението *„4 Май":*

„Поете мой, кое най-бързо бѣга тукъ?
Еленътъ ли, ил' силниятъ орелъ?
Ил' вѣтърътъ, ил' бурята, ил' звука?
Или куршума — къмто свойта цѣль?

Или свѣткавицата побѣсняла?
Грѫмовний шипъ ли? Злитѣ ли вълни?
Кометата ли луда пощрькълѣла?
— Госпожо, най-щастливитѣ ни дни".

При четеньето на сбирката, много отъ мислитѣ, изказани въ разнитѣ стихотворения, ни се видѣхѫ познати. Не можемъ да опрѣ-

дѣлимъ кждѣ, но намъ се чини, че сме срѣщали нѣкждѣ си подобни мизли. Човѣшката мисъль се исказва въ разни форми, макаръ и да е обща за всички ни; тъй щото никакъ не е осждително, ако нѣкой искаже и облѣче въ хубава форма мисли, които други е исказалъ или загатнжлъ, може би, по-рано. Ние всички сме мислящи и чувствуващи сжщества, всички съзнаваме извѣстни идеи, на всички ни се струва, че е лесно да ги искажемъ другиму съ думи; но щомъ пристжпимъ къмъ туй исказванье, ние се затрудняваме, пжнемъ се, не намѣрваме звукове, не намѣрваме бои и захвърляме на старна всѣко подобно опитванье съ пълно съзнание некадърностьта си. Като четемъ нѣкое поетическо произведение, намъ ни се вижда мисъльта много проста, та се чудимъ, какъ не ни е дошло на умъ по̀-напрѣдъ. Всичко, което е естественно, то е просто; но щомъ единъ човѣкъ нѣма естественната дарба, той не може да създаде туй, което, исказано отъ другиго, ни се струва тъй легко и тъй просто.

Въ нѣкои отъ стихотворенията си г-нъ Вазовъ е допустнжлъ грѣшки. Въ първото стихотворение той пише:

„Ненадѣйно срѣдъ морето
Малко птиченце прихвъркна
И треперишката, клѣто,
Изъ краката ми се вмъкна“.

Не разбираме какъ тъй може да се вмжкне птиченцето мѣжду краката му? Въ стихотворението *„Мраморно море“ Гласъ* отговаря на *бездната*

„Може би *едното* сърце
Да е по̀-дълбоко.“

Вмѣсто да каже, че само сърцето е, може би, по̀-дълбоко отъ бездната, авторътъ пише *едното сърдце.* Въ *„Рало и Лодка“*, при всичката хубость на самото стихотворение, срѣща се едно несъотвѣтствие мѣжду разговоритѣ и пригласитѣ на лодката и ралото; ето туй несъотвѣтствие:

Рало	*Лодка*
„Роднитѣ полени, Мили сж за мене“	„Мойта скорость гони Други небосклони“

Въ сжщото стихотварение ралото и лодката се редуватъ да говорятъ съгласно и гармонично за своитѣ свойства и достоинства, когато въ приведенитѣ стихове наопаки излѣзва, като че ралото говори „доброутро,“ а лодката отговаря „купихъ си калпакъ“; тъй, ралото говори, че за него сж *мили* роднитѣ полени, а пъкъ лодката отговаря, че скоростьта ѝ *гони* други небосклони, вмѣсто да каже, що е мило зарадъ нея.

Въ стихотворението *„Байронъ“* послѣднитѣ четери стиха сж съвсѣмъ безсмисленни и нелогични. Молимъ читательтѣ да ги разчленятъ и разберятъ; ето ги:

„Ти много идоли вдига́, моми . . . .
Послѣдний викаха — свобода!
Заспа, а твойто име се гърми
На Омира подъ небосвода“.

Кои сѫ тѣзи *послѣдни*, които сѫ викали свобода? Стихотворението „Азъ рекохъ“ и пр. е съвсѣмъ нелогично. Въ първото четверостишие се запитва сърдцето „защо е убито“, а въ второто пъкъ се пита: „но що се надѣешъ клѣто“? Позволено е и намъ да запитаме: възможно ли е нѣщо да се надѣва, когато то е убито? Сѫщо тъй ни се виждатъ нелогични и отговоритѣ, които дава сърцето; въ първото четверостишие то отговаря, че е убито, защото любовьта умрѣла, а въ второто отговаря, че

„Който се не нада —
Мре, каза сърдцето“

Питаме и ние: когато любовьта е умрѣла, какъ може сърдцето да се надѣва? Безъ любовь има ли надѣжда?

Въ стихотворението „*Римска нощь*“ срѣщаме слѣдующитѣ стихове:

„Послѣднитѣ глъчки на вънка нѣмѣѭтъ,
— Възъ дневнитѣ грижи дълбока нощь ляга,
А азъ съмъ нощ' буденъ, въ гърди ми бѣснѣѭтъ
Пакъ *спомени тайни — пакъ нѣма облага.*“

Ако въ гърдитѣ на човѣка бѣснѣѭтъ нѣкакви си спомени, то могѫтъ ли тѣ да бѫдѫтъ за самия него тайни? Незнаемъ и не се осѣщаме за каква облага се говори въ сѫщитѣ стихове, какво отношение може да има каква да е облага къмъ бѣснуванието на тайнитѣ спомени. — Стихотворението „Изъ Партенонъ“ е твърдѣ тъмно и неразбрано.

Въ нѣкои стихотворения се срѣщатъ фрази безсмисленни; тъй напр. „поезия млада“ (стр. 30); „земя на небесата“ (стр. 31); корабний бѣгъ е твърдѣ бавенъ“ (31). На стр. 32:

„На гости идѫ ти съ *пияна*
Душа отъ въздухъ и свобода.“

Може ли душата да бѫде пияна отъ въздухъ? Може ли да се допуща таквозъ стихосложение, спорѣдъ което въ единъ стихъ за ритма да се остави прилагателното, а сѫществителното му да се тури въ началото на слѣдующия стихъ, както е въ горнитѣ два стиха съ думитѣ „пияна душа“? Такива едни негармонични и чепати отдѣляния на думи се срѣщатъ и на друго мѣсто; напр. (стр. 58)

„Хармонии чудни лѣятъ се изъ *тия*
Поля, лазуренъ сводъ и миртовъ лѣсъ“.

На стр. 60 сѫщест. „Ватиканъ“ отдѣлено отъ прилагателното му „великъ“; „раскапанъ“ — отъ „скелетъ“. На стр. 66:

. . . . . „Сестро! *моито*
Минало се казва срамъ“.

Подобни неправилни ритмувания има еще нѣколко тукъ-тамѣ изъ Сбирката, но намъ не е цѣльта ни да ги изброяваме. Въ стихотворението: „Прѣдъ бюста на Торквато Тассо“ не е исказана характеристика за дѣятелностьта на този писатель, нито особенноститѣ на неговитѣ творения. Ето що г. Вазовъ пише за Тассо:

„О гений! Само твойта слава
Живѣе безъ конецъ

И врѣмето раззеленява
Торкватовий венецъ."

Като оставимъ риторичностьта на тѣзи стихове, ние смѣемъ да увѣримъ, че съ такива думи би се описала дѣятелностьта на кой да е великъ списатель; но по тѣхъ само, ако да не бѣше турено името въ заглавието на стихотворението, никой не можеше узна, че се говори за Тассо. Въ туй отношение стихотворението „Прѣдъ бюста на Данте" е много по̀-ясно и опрѣдѣлено.

Указанитѣ нелогичности въ мислитѣ и неблагозвучности на стиха зависятъ, споредъ насъ, отъ бързината на автора, която му бърка да обработи труда си по̀-хубаво, която не му дава врѣме да обсжди, кое отъ стихотворенията е безсмислено и непоетично, та да не го печата за да грози истинно-талантливитѣ му произведения. Вѣрваме, че г. Ив. Вазовъ не се нуждае толкозъ отъ срѣдства за прѣхрана, та да бжде извинителна бързината му.

Ако сключимъ бѣлѣжкитѣ си, ние ще кажемъ, че новата сбирка на г. Ив. Вазовъ съдържа много стихотворения истинно-поетични, че авторътъ е напрѣднжлъ въ стихотворството, че той е трудолюбивъ, плодовитъ, но заедно съ това бързъ. Вѣрваме, че читательетѣ ни ще прочетжтъ съ услада казаната сбирка и че ще признаятъ още веднжжъ таланта на г. Ив. Вазовъ.

П. П—въ.

2. Приключенията на Дрѣновския мънастирь въ 1876 год. Трагедия въ четри дѣйствия. Отъ Петка Т. Франговъ. Търново 1885 год.

Едва ли у кой да е другъ народъ трагедията е тъй любима литературна форма, както у насъ. Въ продължение на нѣколко години у насъ трагедиитѣ сж се расплодили, като гжби. Всѣки пише трагедии; всѣко събитие се облича въ драматическа форма. Коя е причината на туй явление? Да ли наший животъ, тъй пъленъ съ всѣкакви турски мжки, злочестини и звѣрства, е причината за множеството написани трагедии, или има друга нѣкоя причина? Истина, че не малко трагически събития има въ нашата история, които да привличатъ вниманието на художника; но не можемъ да откажемъ, че и у другитѣ народи животътъ не е по̀-бѣденъ отъ нашия съ трагически материалъ. Гдѣ не ставатъ притѣснения, гдѣ нѣма мжки, гдѣ нѣма тегла и страдания? Признаваме, че не всѣкждѣ въ ново врѣме сж ставали клания, че не всѣкждѣ сж се вършили таквизъ звѣрства, както у насъ; но туй ни най-малко не доказва, че другадѣ хората не теглжтъ. Ако у насъ сж върлували турци, на друго мѣсто, мѣжду други народи, е върлувало и върлува безсърдечието, домашното тиранство, злобата, завистьта. Всѣки градъ има своята трагедия; всѣка кжща има своята драма, макаръ прикрита, но еднакво печална. Човѣшката природа на всѣкадѣ е еднаква: гдѣто има нужди, тамъ има и борби; гдѣто има страсти, тамъ има пороци и прѣстжпления. Безъ борба нѣма животъ. Едни не уцѣлѣватъ въ тъзи борба, падатъ, развалятъ се и загиватъ: други пъкъ по̀-ягки, уцѣлѣватъ, закаляватъ се и тържествуватъ. До като свѣтъ свѣтува, все ще се вършжтъ трагедии, все ще има борби и страдания. Ако слѣдов. у насъ се пишжтъ

по́-вече трагедии, отколкото другадѣ, то причината на това не е исключителното положение на народа ни и богатството съ трагически събития.

Споредъ насъ причината на множеството трагедии е некадърностьта на нашитѣ списателье, неумѣньето имъ да пишѫтъ, незнаньето имъ да располагатъ материала споредъ литературнитѣ форми и най-подиръ бездарностьта имъ, която ги кара да подражаватъ въ писаньето, както малки тѣ дѣца. Европейцитѣ пишѫтъ рѣдко трагедии, защото знаѭтъ, че трагедията не е за всѣки уста лѫжица, защото знаятъ, че да пишѫтъ подобни съчинения трѣба да иматъ поне искрица отъ Шекспировия гений, защото инакъ тѣ би станѫли за смѣхъ и подигравка на развититѣ читателье. Като дѣца още ние подражаваме на възрастнитѣ, та зарадъ туй и работитѣ ни отиватъ наопаки. Нѣкой си Т. Станчовъ чулъ, че Шекспиръ, Шиллеръ и др. пишѫтъ книги, които се казватъ трагедии, чулъ, казваме, и ето и той пише сѫщитѣ работи, съ сѫщитѣ имена, съ сѫщата разговорна форма; но съ съдържание най-комедиантско, съ изложение най-безграмотно, съ характери най-изопачени, развалени и осквернени. Слѣдъ Станчова иде цѣла върволица трагици, все тъй даровити, все тъй плодовити. Ний взехме да мислимъ, че тѣзи наши списателье не ще оставѭтъ ни една историческа случка или личность не изложена въ трагедия.

Т. Станчовъ поведе кракъ и слѣдъ него се поточихѫ много негови послѣдователье и подражателье. Къмъ тѣзи послѣдователье ний отнасями и автора на настоящата трагедия. Види се, че г. Петко Т. Франговъ не е челъ туй, което нѣкои писахѫ за творенията на г. Станчова; или пъкъ, ако е челъ, той не е зелъ четеното за нѣщо сериозно и право, като е гледалъ, може би, само на този грамаденъ успѣхъ, който имахѫ мѣжду народа ни Станчовитѣ трагедии, било поради тѣхнитѣ лъскави заглавия, било поради евтинията имъ, било поради простотията и безвкусието на читательетѣ. Г. Франговъ е до толкозъ наивенъ, щото счита за нуждно да ни прѣдупрѣди, че той е писалъ трагедията си, когато еще не е билъ свещенникъ, когато слѣдоват. не е било срамотно и грѣшно да се пишѫтъ подобни книги.

За прѣдмѣтъ на трагедията му служѫтъ, както заглавието показва, „Приключенията на Дрѣновския мънастирь въ 1876 год.“ т. е. тѣзи случки, които се извършохѫ съ възстанницитѣ отъ нѣколко търновски села подъ водителството на попъ Харитона. Види се, че г. Франговъ не знае, кое може да бѫде прѣдмѣтъ за трагедия, да ли самото приключение или хората, които сѫ работили и сѫ подготовили туй приключение. Въ трагедията има дѣйствуѭщи лица, но ни едно не може да се нарѣче герой, ни едно отъ тѣхъ не спира върху си вниманието на читателя; защото тѣ не сѫ живи хора, но книжни фигури, прѣзъ които хортува авторътъ имъ извѣстни фрази.

Ние оставяме на страна и не ще споменуваме за отсѫтствието на връзка и развръзка въ трагедията, а ще обърнемъ вниманието на читательетѣ върху туй, че ни единъ характеръ, нито едно дѣйствуѭще лице не е нарисувано добрѣ или сносно; геронтѣ сѫ по́-вече разказванье на случката; тѣ малко дѣйствуватъ, по́-вечето хортуватъ. Не

се забѣлѣзватъ никакви нравственни борби, никакви геройски подвиги или пъкъ прѣстѫпления. Въстанниците се събиратъ за въ Балкана, тръгватъ, отбиватъ се въ Дрѣновския мънастирь, гдѣто ги забикалятъ войски и башибозуци; ставатъ сблъсквания, гърмежи; въ стана на Фазлѫ паша и въ Дрѣново при Мюдюрина двама българе чорбаджии показватъ прѣданность, раболѣпие, корятъ братята си и пр. Питаме: гдѣ е тука трагедията? Гдѣ е художеството и искуството?

Нѣма да сбъркаме, ако кажемъ, че подражанието е накарало автора да пише трагедия, безъ да разбира, какво трѣба да бѫде нейното съдържание. Неразбиранието го е накарало да пише трагедия за приключения, които се излагатъ най-добрѣ въ повѣсть или разказъ. Сега, както е написана книгата, тя не е трагедия, а е безсоленъ разказъ въ разговорна форма, която е спѫнала автора да не може да ни раскаже по́-подробно историята на възстанието, дѣятелностьта на възстанниците. Като очевидецъ и участникъ, авторътъ е милѣялъ за възстанието, та е пожелалъ да го опише. Това е похвално и хубаво, но формата, която е дадена на разказа, осуетява труда, безъ да се постигне каква годѣ полза. У автора нѣма ни най-малката поетическа дарба, която би спомогнѫла да нарисува характера поне на единъ отъ героитѣ. Туй личи отъ първата страница. Мѣжду възстанниците въ Дрѣновския мънастирь се намѣрваше Даскалъ Киро, характерътъ на когото наистина заслужва изучванье; но за жалость авторътъ не е можалъ и умѣлъ да въскреси лика на този герой, както другитѣ дѣйствующи лица. Даскалъ Киро говори хубави думи, за свободата, но тѣзи думи ни най-малко не загатватъ за сѫщинската му личность, за влиянието му, за твърдостьта му и за бодростьта му чакъ до бѣсилото. Изъ трагедията ний не виждаме този Даскалъ Кира, който тъй самоувѣренно, тъй юначно и спокойно срѣщнѫ смъртьта си въ Търновската тъмница. У него имаше такъва вѣра въ правдата и светостьта на борбата, щото двѣ минути прѣди смъртьта си той наелектрезира другарьетѣ си въ тъмницата съ своитѣ прощални пѣсни къмъ дѣцата, съпругата и събратията. Писатель съ дарба би създалъ истински герой отъ този дѣятель.

Авторътъ твърдѣ отблизо се познава съ героитѣ си, но той не е можалъ да ги обрисува, защото е бездаренъ. Ако г. Франговъ бѣше написалъ подробно описание на възстанието, той би принесалъ много по́-голѣма полза за читательетѣ си, отколкото съ сегашната си трагедия, която, ако би да се прѣдставлява нѣгдѣ, нѣма да възбуди у никого туй чувство, което възбуждатъ истинскитѣ трагедии; тамъ гдѣто трѣбало би да се плаче, зрительетѣ ще се смѣѭтъ надъ риторическитѣ думи, които авторътъ кара да говорѭтъ героитѣ му. Въ сериозни минути за борба и животъ въ врѣме на възстанието, ни единъ възстанникъ не говори риторически и безчувственни думи, нито би сѣднѫлъ да пише туй, което има да каже въ насърдчение на другаритѣ си, както това прави *Попъ Харитонъ* (Явл. VI, Дѣйст. I, стр. 20), а би говорилъ просто, но искренно, сърдечно и горѣщо. Въ важни исторически събития чувствата каратъ хората да говорѭтъ пламенно, а не сухо и театрално.

Да пишемъ ли за достоинства на трагедията? Слѣдъ всичко горѣказанно, ние ще се покажемъ смѣшни, ако би да говоримъ за благоприличието на израженията, за грамотностьта и въобще за прѣвъсходството на тъзи трагедия надъ Станчевитѣ. Когато самата основа не е вѣрна, когато самитѣ герои не сѫ хора, а кукли, когато въ книгата нѣма нищо, което да отговаря на името ѝ трагедия, то тогазъ излишно е да се спираме върху граматически дреболии или исторически неточности. Съ автора ние не искаме да разискваме никакви литературни въпроси, нито пъкъ ще говоримъ за вкуса и естетиката, защото той нито има претенцията да разбира подобни работи, нито пъкъ ще иска да чини занаятъ отъ писателството, та да има нужда отъ какви и да е свѣдѣния. Ние сме убѣдени, че съ трагедията си той е изчерпалъ всичкия материалъ, който е ималъ да излага, като споменъ отъ историческата епоха. Той вече надали ще се яви съ писанията си. Намъ ще е драго да не се срѣщаме за напрѣдъ на книжовното поле съ г. Франгова, а сѫщо тъй и съ тѣзи, които би искали да пишѫтъ подобни трагедии.

П. П—въ.

3. Протоколитѣ на Берлинский Конгресъ. Прѣведени и издадени отъ Т. Икономовъ. София 1885 год.

Надали има нѣщо, което тъй много да се споменува, проклева и укорява, както Берлинский Конгресъ. Въ рѣчитѣ, сказкитѣ, стихотворенията, брошуритѣ всѣки подмѣта работитѣ на Берлинския Конгресъ, защото той раздѣли България и я распокъса на части, не еднакви по политически учрѣждения, свобода и самостоятелность. Макаръ ние Българитѣ и да мризимъ дѣлата на Берлинския Конгресъ, но все се интересуваме съ тѣхъ, понеже тѣ се отнасятъ до сѫдбата ни. При всичката важность на Берлинския Договоръ, едва сега ний сме снабдени съ него заедно съ протоколитѣ по изработването му. Г. Т. Икономовъ е избралъ много сполучливо прѣвеждането „Протоколитѣ на Берлинския Договоръ“. Съ този си прѣводъ той ни дава възможность да изучимъ мѣждународнитѣ постановления по нашитѣ работи, да видимъ своитѣ задължения и основитѣ на своя политически животъ. Протоколитѣ сѫщо тъй ще ни покажѫтъ, кои сѫ биле враговетѣ на българския народъ, какви хитрини сѫ се употрѣбявали на Конгреса отъ Английския Биконсфилдъ и Австрийския Андраши за да развалѭтъ Санъ-Стефанския договоръ, да осуетѭтъ русскитѣ побѣди, да възвърнѫтъ изново раята въ рѫцѣтѣ на джелатитѣ-турци и да могѫтъ да сполучѫтъ въ своитѣ чисто завоевателни, въ бѫдѫще, цѣли. Берлинский Конгресъ най-много се е занимавалъ съ България. Дипломатитѣ сѫ се мѫчили, колкото е възможно, да ни оставѭтъ изново подъ турското иго; тѣ не сѫ гледали на никаква справедливость и право. Въ рѣшенията и разискванията си тѣ не се опиратъ на никакви мѣждународни принципи, но се водѭтъ отъ чистоегоистически, търговски и спекулативни цѣли; че единъ цѣлъ народъ тегли, че той има право на свобода и самостоятеленъ животъ, това за тѣхъ не чини нищо. Границитѣ на България, самото

наше расцѣпванье, дипломатитѣ правятъ произволно, не опрѣни на етнографически, национални или исторически принципи. Цѣлий Берлинский договоръ е компромиссъ мѣжду интереси, а като такъвъ той нѣма нищо общо съ правото и справедливостьта. Дипломатитѣ дѣйствуватъ по щеньето си, хитруватъ и лъжжтъ; тѣ тържествуватъ, кога сполучжтъ въ лъжитѣ си. Самото въспитание и отхрана прави дипломатитѣ способни само за хитрости. Естественно е, че дѣлата на подобни дипломати, които рѣшаватъ сждбинитѣ на народитѣ съ лъжи и хитруванья, не ще съдържатъ въ себе си нищо справедливо. На Берлинския Конгресъ не се е гледало на правото: който е билъ най-силенъ, той е наддѣлявилъ. Ослабена отъ войната, Россия не е имала такъва сила на Берлинския Конгресъ, каквато съединени въ едно, сж притежавали враговетѣ й — Англия, Австрия и Германия. Основанъ на сила, Берлинский договоръ ще се развали пакъ съ сила споредъ обстоятелствата и врѣмената. Щомъ сегашний редъ се опира на сила, то той не е траенъ, той ще се измѣни кога и да е пакъ чрѣзъ сила. По този начинъ, Берлинский Конгресъ, вмѣсто да умири и прѣдпази Европа отъ нови кръвопролития, това се е заявлявало въ засѣданията му, той се е погрижилъ да спомогне за повтореньето на бждащи нови войни и сблъсквания.

Освѣнъ протоколитѣ на Берлинския Конгресъ, г. Т. Икономовъ е прѣвелъ и самия договоръ Берлински заедно съ Санъ-Стефанския, за да могжтъ читательетѣ да ги сравнжтъ и двата. Езикътъ на прѣвода е доста добъръ за исказванье тѣзи дипломатически комплименти и хитрини, които сж се размѣнявали на Берлинския Конгресъ мѣжду най-враждебни дипломати.

Лоши или добри, постановленията на Берлинския Конгресъ ни интересуватъ. Прѣводачьтъ е сторилъ добрѣ да ни запознае съ самитѣ протоколи на засѣданията, въ които се е рѣшавала сждбата на България. Отъ тѣзи протоколи ние ще узнаемъ подробно хитринитѣ на Европа, която мнозина ни въспѣватъ за гуманна и справедлива; ще узнаемъ сжщо тъй, че Берлинский Конгресъ, този мѣждународенъ органъ за спазванье мира, не се е водилъ отъ правото, но отъ грубата сила, че дипломатитѣ, които сж засѣдавали на този конгресъ, не сж разбирали историята, а сж мислили да располагатъ съ сждбата на народитѣ произволно. Надѣваме се, че убѣдени въ несправедливостьта на Берлинския Конгресъ, ний ще работимъ всички задружно, за да получимъ правото си да живѣемъ и се радваме цѣлокупно всички българе тъй, както цѣлокупно сме теглили робството, и както и до сега сме си цѣлокупни по духъ, езикъ, права и обичаи.

П. П—въ.

II.

КНИГОПИСЪ.

Книги, получени въ замѣна съ „Пер. Спис." или подарени за библиотеката на „Бълг. Кн. Дружество."

(Продължение отъ книжка XI).

LXXVI. **Отъ Автора:**

Първа Българско-Нѣмска Граматика съчинена отъ Василия Х. Стоянова — Берона Доктора медицина и хирургии — Болградъ. Въ печатницата при центр. училище 1868, 8° стр. I –XII; 1—408.

LXXVII. **Отъ Автора:**

Спомени за страшната пролѣть въ Ахж-Челеби прѣзъ 1876 година, написалъ Хр. П. Костантиновъ, Пловдивъ печатница на Христо Г. Дановъ 1884, 8° стр. 155; цѣна 6 гроша.

LXXVIII. **Отъ Автора:**

De la forme dite inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates, par V. Rogišic professeur á l'Université d'Odessa, Membre de plusieurs Sociétés savantes. Paris F. Thorin, Librair-Editeur, Rue de Medicis, 7. 1884. 8° стр. 49.

LXXIX. **Отъ г. Д-ра Конст. Иречека:**

1. Účasť Čechů v obraně Vídně proti Turkům 1529; Sepsal Jan Bohuslav Miltner c. k. gymnasijní profesor. V Hradci Králové 1884. Tiskem Ladislava Pospíšila. — Nákladem vlastním. 8° стр. I—XI; 1—122.

2. Uebersicht der Slavischen Sprachenvelt im zusamenhange mit den anderen Arioeuropäischen (indogermanischen) Sprachen. — Antrittsvorlesung gehalten an der Universität dorpat am 6/18 September 1883, von D-r I. Baudouin de Courtenay, Professor der vergleichenden Grammatik der Slavischen Sprachen. Leipzig. T. O. Weigel. 1884. 8° стр. 21.

3. O historii kalicha v dobách předhusitských. Sepsal D-r Jos. Kalousek. V Praze. Tiskem knéhtiskárny „Politik." — Nákladem vlastním. 1881 голѣма 8° стр. 24.

LXXX. **Отъ обществото:**

Дневникъ Казанскаго общества Врачей при императорскомъ университетѣ. Цѣли тѣли за 1880, 1881 и 1882 год.

LXXXI. **Отъ Автора:**

Докладъ на Старо-Загорский префектъ за състоянието на окржга и ходътъ на разнитѣ въ него общи служби (прѣдставенъ на Главний Съвѣтъ прѣзъ редовната му Семтемврийска сессия 1884 год., Стара-Загора печатница „Знаме" 1884 год. голѣма 8° стр. 84.

LXXXII. **Отъ Автора:**

1. Борика (сбирка стихотворения) отъ Д. Стерева 1883—84, Свищовъ, Американска Печатница на Др. „Надѣжда" 1884 стр. 16 in 16° цѣна 20 ст.

2. Фантазия, повѣстъ отъ Д. Стеревъ, Търново, Скоро-печатница на К. Тулешковъ 8° стр. 72, цѣна 60 стотинки.

LXXXIII. **Отъ Г-на В. Атанасова:**

1. Навете лѣсоветѣ, отъ Д-ръ И. Дурдикъ, прѣвелъ отъ чехски и на нуждитѣ ни приспособилъ В. Атанасовъ. (Прѣпечатано отъ в. „Съвѣтникъ") Пловдивъ, Областна Печатница 1882, 16° стр. 39.

2. Първий годишенъ отчетъ на областната реална гимназия въ Сливенъ, за учебната година 1881—82. Сливенъ, печатница на в. „Българско Знаме“ 1882. 8° стр. 57.

3. Вторий годишенъ отчетъ на областната реална гимназия въ Сливенъ, за учебната 1882—83 година. Сливенъ, въ печатницата на вѣстн. „Българско Знаме“ 1883. 8° стр. 88.

4. Третий годишенъ отчетъ на областната реална гимназия въ Сливенъ, за 1883—84 год. Сливенъ, печатница на в. „Българско Знаме“ 1884 8° стр. 79.

5. Начална неорганическа химия по новата химическа теория, за българскитѣ реални училища и гимназии, наредилъ Василъ Атанасовъ, управитель на областната реална гимназия въ Сливенъ. Второ издание (приета за учебна книга отъ Дирекцията на Народното Просвѣщение въ Источна Румелия по № 941 отъ 19 Дек. 1880 год.) съ образи. Прага — Собственно издание. — Въ печатницата на Алойсъ Р. Лауерманнъ. 1882. 8° стр. 310.

6. Физика за долнитѣ классове на срѣднитѣ училища, отъ Професоръ Иосифъ Клика, обработилъ Ем. Летингеръ, прѣвелъ В. Атанасовъ, управитель на областната реална гимназия въ Сливенъ; съ 262 образа и една таблица за спектра. Пловдивъ, издание и печатъ на Христо Г. Дановъ, 1884. 8° стр. 222, първо издание, цѣна 3 лева.

7. Начална Химия за долнитѣ классове на срѣднитѣ български училища. Съставилъ В. Атанасовъ и Л. Лукашъ, съ 32 образи. Пловдивъ, издание и печатъ на Христо Г. Дановъ, 1883. 8° стр. 141. Първо издание, цѣна 2 лева.

8. Естественна История дѣлъ I. Зоология съ 524 образи, за долнитѣ классове на реалнитѣ и гимназиални училища отъ Д-ръ А. Покорний, прѣвели И. К. Урумовъ и В. Атанасовъ. Второ издание прѣработено и допълнено. Виена, издалъ М. Атанасковичъ. Печатница на И. Н. Верней 1882. Голѣма 8° страници 292. Цѣна 3½ лева.

LXXXIV. **Отъ Автора:**

Пѫтни бѣлежки за шестьдневното разложко царувание (материалъ за бѫдѫщата история на Македонското въстание прѣзъ 1878 г.) отъ Хр. Ив. Д-въ. Издава Р. Д. „Р.“ София, народна печатница на Богданъ Прошекъ 1884. 8° стр. 90. Цѣна 1 левъ.

LXXXV. **Отъ Автора:**

Материяли за животописанието на Братя Х. Миладинови: Димитрия и Константина; съ прибавление нѣщо и за живота на Пака С. Станишевъ, написалъ и издава К. А. Шапкаревъ. Пловдивъ, Търговска печатница 1884. 8° стр. 61. Цѣна 1 л. 50 ст.

LXXXVI. 1. Правилникъ за приспособлението на закона за веществената отчетность. София, Държавна Печатница 1884 год. 8° стр. 26.

2. Правилникъ за приспособлението закона за отчетностьта по бюджета. София, Държавна Печатница 1884 год. 8° стр. 58.

3. Правилникъ за счетоводството и дѣловодството на градскитѣ общински управления. София, Държавна Печатница 1884 год. 8° стр. 66.

4. Правилникъ за счетоводството на селскитѣ общински управления. София, Държавна Печатница, 1884 год. 8° стр. 40.

Бѣл. Всичкитѣ горѣноменѫти правилници сѫ получени въ библиотеката на Дружеството като приложение на „Държавенъ Вѣстникъ.“

LXXXVII. **Отъ Автора.**

„Италия“ Лирически стихотворения отъ И. Вазова. Пловдивъ, Печатница на Д. В. Манчова 1885. 16⁰ стр. 72, цѣна 1 левъ.

LXXXVIII. **Отъ Автора:**

Субституты отдѣльных звуков и звуковых сочетаній Нормальной русской рѣчи в произношеніи индивидуума, у котораго вслѣдствіе рака (cancroïdes) ампутирован язык; наблюденіе А. Александрова (отдѣльный оттиск из „Р. Ф. Вѣстника“ 1884 г.). Варшава, в типографіи Михаила Земкевича, Краковское предмѣстье, № 415 (15) 1884. 8⁰ стр. 32, цѣна 25 коп.

LXXXIX. **Отъ Автора:**

Чумныя и холерныя эпидеміи въ Астраханской губерніи. (Съ 2 политипажами и съ приложеніемъ карти и плана). Отъ Н. К. Щепотьева, ординатора Астраханскаго Военнаго Госпиталя. Казань. Типографія Императорскаго университета 1884, голѣма 8⁰ стр. 164.

XC. **Отъ редакцията:**

Указатель русской литературы по математикѣ, чистымъ и прикладнымъ естественнымъ наукамъ за 1882 г. Составленъ В. К. Совинскимъ. подъ редакцію Проф. Н. А. Буше, годъ одиннадцатый. Кіевъ. Тип. С. В. Кульженко, Ново-Елисаветинская ул., собств. домъ 1884. 8⁰ стр. 288 цѣна 2 руб. ср.

XCI. **Отъ г. А. С. Цанова:**

1. Напрѣдъкъ, наржчни книжки за онѣзи, които желаѭтъ наука и успѣхъ. Книжка първа: Какъ да се учжтъ уроци, второ издание, 1874. 8⁰ стр. 31, цѣна: 2 гроша. Книжка втора: Напрѣдвание чрѣзъ прочитание, 1873. 8⁰ стр. 52. Цѣна $2^1/_2$ гроша. Книжка трета: Врѣмето е наука и богатство 1874. 8⁰ стр. 47. Цѣна $2^1/_2$ гроша. Книжка четвърта: Причинитѣ за успѣхъ и несполука, 1875. 8⁰ стр. 56. Цѣна 3 гроша. Съставени отъ А. С. Цанова.

2. България въ Источний Въпросъ, отъ А. С. Цановъ, 1879 год. Бързотискна печатница на Янко С. Ковачевъ въ Пловдивъ и София. 8⁰ стр. 238. Цѣна 10 гроша.

3. Нѣкои прѣвъсходства на Библейската религия, прѣвелъ отъ Английский А. С. Цановъ. Издава Българското Еванг. Дружество, София. Печатница на К. Т. Кушлевъ. 8⁰ стр, 47, цѣна 30 стот.

4. Една върховна нужда на народа ни. Прѣдмѣтъ достоенъ за внимание на всѣкой Българинъ, отъ А. С. Цанова. Издава Българското Еванг. Дружество. 1884. Книгопечатница на Янко С. Ковачевъ и С-іе София и Виена. 8⁰ стр. 13.

5. Нелсоново безвѣріе и избавленіе, или Християнството и безвѣрницитѣ отъ Д-ръ Д. Нелсона. Прѣвелъ Андрей С. Цановъ. Виена. Печатница на Бжлгорското отдѣление Янко С. Ковачевъ и С-іе 1874. 8⁰ стр. 58.

XCII. **Отъ г-на А. Лескина:**

1. Berichte der k. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften, philologisch-historische Classe. Sitzung am 10 Mai 1884.

2. Ex ordinis philosophorum Mandato Renuntiatur Philosophiae Doctores et Artium Liberalium Magistri, Rectore Magnifico Maximiliano Heinze, philosophiae doctore philosophiae professore p. o. decano Augusto Leskien philosophiae doctore linguarum Slavicarum professore p. o. procancellario Guilielmo Wundt philosophiae et medicinae doctore philosophiae professore p. o. Inde a die primo mensis Novembris A. MDCCCLXXXIII Usque ad diem Ultimum Mensis Octobris A. MDCCCLXXXIV. Creati. Praemissa est Augusti Leskien dissertatio patrio

sermone conscripta: Altkoatische geistliche Schauspiele. Lipsiae, Typis A. Edelmanni Typogr. Acad. in 4° стр. 39.

XCIII. **Отъ автора:**

1. Разсжждения върху дермалгическитѣ свойства на хинина. Отъ Д-ра Георгия Д. Золотовича. 8° стр. 44—52. (Отпечатъкъ отъ „Медиц. сбирка").

2. Pneumonia crouposa recurrens като изражение множественно на Pneumonia crouposa infectiosa. Отъ Д-ра Георгия Д. Золотовича. София, Държавна печатница 1884 год. 8° стр. 46 (два екземпляра).

XCIV. **Отъ автора:**

Сцени изъ парламентарния животъ въ България отъ X. Y. Z. София. Печатница на М. В. Чокойевъ и С-ie 1884. 8° стр. 29, цѣна 50 стотинки.

XCV. **Отъ съставителя:**

Историята на Русската Държава приложение къмъ всеобщата история на Д. Иловайский, съставилъ по Иловийский Д. Ганчевъ, преподаватель по историята въ Военното на Негово Височество училище. София, книгопечатница Янко С. Ковачевъ и С-ie 1884. 8° стр. 63, цѣна 1 левъ.

XCVI. **Отъ автора:**

Новъ Яремъ, стихотворения отъ С. Каванджиевъ. Търново, Скоропечатница К. Тулешкова 1884. 8° стр. 70.

XCVII. **Отъ г. И. Груева:**

1. Разговори върху Хигиената. Книжка нагодена за употрѣбение въ начални училища отъ Д-ръ Ели-Пеко, прѣведена отъ И. Груевъ. Пловдивъ, Областна печатница 1884. 8° стр. 79, цѣна 3 гроша златни.

2. Пръви начала отъ нъравоучение и отъ граждāнственна наука. (второ издание). Пловдивъ, Областна печатница 1883 год. 8° стр. 60, цѣна половинъ франкъ.

3. Книжка за практическа економия (написана) отъ Морисъ Блоккъ и съ негово дозволение прѣведена отъ И. Груевъ. Пловдивъ. Централна печатница на Ед. Дионне. 1881. 8° стр. 94, цѣна единъ франкъ.

4. Самъ си помагай (self-help) отъ Самуила Смайлса, прѣведе И. Груевъ. Пловдивъ, Бързотискна-печатница и литография на Янко С. Ковачевъ. 1880. 8° стр. 317, цѣна 4 франка.

XCVIII. **Отъ автора:**

Богданка, поема отъ С. Кировъ, Стара-Загора, печатница „Знание" 1884 год. 8° стр. 100, цѣна 3 гр. златни.

XCIX. **Отъ автора:**

1. Особенности говора села Байтерякова. I Какіе звуки соотвѣтствуютъ общерусскому **у** в слогѣ неударенном? II. звук **о** в слогѣ неударенном. Отъ А. Александрова. Отдѣльный оттиск из „Р. Ф. Вѣстника" 1884 г. Варшава. В типографіи Михаила Земкевича; Краковское прѣдмѣстье, No. 415 (15) 1884. 8° стр. 17.

C. **Отъ автора:**

Sitte und Brauch der Südslaven. Nach Heimischen gedruckten und ungedruckten Quellen von Dr. Fridrich S. Krauss in Auftrage der Antropologischen Gesellschaft in Wien. (Dedications Exemplar) Wien, 1885. Alfred Hölder, K. K. Hof-und Universitäts-Buchhändler, Rothenthurmstrasse 15. 8° стр. I—XXV—1—681, цѣна фиор. 6·50.

Слѣднитѣ книги сѫ испроводени за „Българското Кн. Дружество“ въ Брашла прѣзъ 1882 год. и донесени въ Срѣдецъ отъ благодѣтелния членъ на „Дружеството, г. Боби Генчова:

1. **Slovenska Slovnica** po Miklošičovi primerjabni. Spisal I. **Šuman**. Založil: in na svetlo dala **Matica Slovenska**. V. Ljubljani, 1882. Natisnoli I. Blasnikovi nasledniki. 8⁰ стр. 380.

2. **Letopis Matice Slovenske** za leto 1881. Uredil Dr. **Ianes Viter Bleiweis-Trsteniški**. Založila in na svetlo dala **Matica Slovenska**. V Ljubljani, 1882. Natisnol I. Blaznikovi nasledniki. 8⁰ стр. 223.

3. **Somatologija** ali nauk o človeškem telesu. Učiteljiščem in višjim učilnicam. Spisal Dr. **Jan N. Woldřich**. Po četrtem natisku poslovenil **Fran Erjavec**. V berilo vtisnenih je 140 slik. Založila in izdala **Matica Slovenska**. V Ljubljani, 1881. Natisnol I. Blaznikovi nasledniki. 8⁰ стр. 108.

4. **Пятый Археологическій съѣздъ въ Тифлисѣ.** Протоколы подготовительнаго Комитета, изданные подъ редакціею Секретаря Комитета **И. Д. Мансветова** (продолженіе). Приложеніе къ I вып. IX т. „Древностей“. Москва, въ Синодальной Типографіи. 1882. 2 стр. отъ 105 до 621 + XLVII. Цѣна 6 руб.

III.

КНИЖОВНИ ИЗВѢСТИЯ.

1. *Подписка на журналъ „Странникъ“ на 1885 годъ. (Пятый годъ изданія подъ новою редакціей).*

Журналъ „Странникъ“ съ октября 1880 года издается новою редакціей, по слѣдующей программѣ:

1) Богословскія статьи и изслѣдованія по разнымъ отраслямъ *общей церковной исторіи и историко-литературнаго знанія*, — преимущественно въ отдѣлахъ, имѣющихъ ближайшее отношеніе къ *Православной Восточной и русской жизни.* 2) Статьи, изслѣдованія и необнародованные матеріалы по всѣмъ отдѣламъ *Русской церковной исторіи.* 3) Бесѣды, поученія, *слова и рѣчи* извѣстнѣйшихъ проповѣдниковъ. 4) Статьи *философскаго содержанія* по вопросамъ современной богословской мысли. 5) Статьи *публицистическаго содержанія* по выдающимся явленіямъ церковной жизни. 6) *Очерки, разсказы,* описанія, знакомящія съ укладомъ о строемъ церковной жизни вообще христіанскихъ исповѣданій, особенно — съ жизнью пастырства и преимущественно у славянъ. 7) Бытовые *очерки, разсказы и характеристики* изъ области религіознаго строя и нравственныхъ отношеній нашего духовенства, общества и простаго народа. 8) *Внутреннее церковное обозрѣніе и хроника епархіальной жизни.* 9) *Иностранное обозрѣніе:* важнѣйшія явленія текущей церковно-религіозной жизни православнаго и неправославнаго міра на Востокѣ и Западѣ, особенно у славянъ. 10) Обзоръ русскихъ *духовныхъ журналовъ и епархіальныхъ вѣдомостей.* 11) Обзоръ *свѣтскихъ журналовъ,* газетъ и книгъ: отчеты и отзывы о помѣщаемыхъ тамъ статьяхъ, имѣющихъ отноше-

ніе къ программѣ журнала. 12) *Библіографическія и критическія статьи* о новыхъ русскихъ книгахъ духовнаго содержанія, а также и о важнѣйшихъ произведеніяхъ иностранной богословской литературы. 13) *Книжная лѣтопись:* ежемѣсячный указатель всѣхъ вновь выходящихъ русскихъ книгъ духовнаго содержанія; краткіе отзывы о новыхъ книгахъ. 14) Хроника важнѣйшихъ церковно-административныхъ распоряженій и указовъ. 15) Разныя отрывочныя *извѣстія и замѣтки;* кореспонденціи; объявленія.

Журналъ выходитъ ежемѣсячно, книгами отъ 10 до 12 и болѣе листовъ. Подписная плата: съ пересылкою въ Россіи и доставкою въ С.-Петербургѣ *шесть рублей;* съ пересылкою за границу *восемь рублей.* Адресоваться: въ редакцію журнала „Странникъ", въ С.-Петербургѣ (Невскій прос., № 167).

Редакторы-издатели: **А. Васильковъ. — А. Пономаревъ. — Е. Прилежаевъ.**

2. Подписка на „Домакинъ", иллюстрованъ листъ за земледѣлие, индустрия и търговия, който ще излиза въ Срѣдецъ и прѣзъ 1885 година по веднъжъ, въ началото на всѣки мѣсецъ, на 16 страници in 4°.

Годишната му прѣдплатена цѣна — за Княжеството 6, за други държави 7 лева.

Внасянието прѣдплатата изъ Княжеството може най-добрѣ да става съ пощенски записи, а отъ други държави — съ пощенски групове (възели). Абонаментътъ въ Княжеството се приема и отъ тел.-пощенскитѣ станции.

Умоляватъ се любительетѣ на въздиганието и процвѣтяваньето на икономическото ни народно състояние — съ която цѣль се издава „Домакинъ" — да се потрудѫтъ за распространението на тоя листъ мѣжду народа, който сега има особенна потрѣба отъ подобни поучителни списания.

На г.г. настоятельетѣ се отстѫпватъ за труда имъ 10%.

Въ редакцията се намѣрватъ за продань цѣли тѣла отъ I година на „Домакинъ" съ цѣна 2 лева.

Редактори-издатели: **М. Георгиевъ** и **С. Ж. Дацовъ.**

Общо съдържание

на книжкитѣ отъ второто годишно течение на „Периодическо Списание“ въ Срѣдецъ (1884 год.).

а) Книжка VII.

б) Книжка VIII.

в) Книжка IX.

г) Книжка X.

д) Книжка XI.

е) Книжка XII.

Печатни погрѣшки.

Страница	3	*редъ*	8	*вмѣсто*	гругіи,	*чети:*	другій
„	9	„	3	„	Евонове	„	Евопове
„	21	„	6	„	свидѣтелствувватъ,	„	свидѣтелствуватъ,
„	24	„	5	„	платата	„	платата,
„	97	„	6	„	беапраривна	„	беапрѣривна
„	100	„	15	„	неслй!“	„	веслй!“
„	102	„	16	„	Чъ	„	Чe
„	106	„	8	„	гледу	„	гледа
„	107	„	33	„	оструту и	„	оструту си
„	119	„	1	„	говореше!	„	говореше:
„	124	„	6	„	настоянно	„	постоянно
„	126	„	21	„	автора	„	авторътъ
„	127	„	6	„	миститѣ	„	мислитѣ
„	128	„	2	„	мивли.	„	мисли.
„	129	„	41	„	направилни	„	неправилни
„	130	„	3	„	срихове,	„	стихове,
„	130	„	9	„	Пуказанитѣ	„	Показанитѣ
„	130	„	27	„	разплодили,	„	разплодили
„	130	„	41	„	Воѣки	„	Вeѣки
„	131	„	37	„	извършохѫ	„	извършихѫ
„	132	„	2	„	подвики	„	подвиги
„	132	„	8	„	искусството?	„	искуството?
„	132	„	31	„	наелектреaира	„	наелектриаира
„	133	„	26	„	мриаимъ	„	мраaимъ
„	135	„	8	„	медицина	„	медицини
„	135	„	16	„	Rogišic	„	Bogišić
„	135	„	28	„	Náklаden	„	Nákladem
„	135	„	35	„	Семтемврийска	„	Сентемврийска